SANCTI THOMAE DE AQUINO

OPERA OMNIA

IUSSU LEONIS XIII P. M. EDITA

TOMUS XLVII

SENTENTIA LIBRI ETHICORUM

CURA ET STUDIO
FRATRUM PRAEDICATORUM

VOLUMEN I
PRAEFATIO - LIBRI I-III

ROMAE, AD SANCTAE SABINAE
1969

SANCTI THOMAE DE AQUINO OPERA OMNIA

TOMUS XLVII

ADDENDA ET EMENDANDA

Praefatio *uide* t. XLVIII Appendix

1* *post descriptionem codicis* Ba *adde* : Ba^{1} 3bis. *Basel Universitäts-bibliothek F VI 25*, f. 3r-152v. Saec. XV (classis Φ)

2* *in descr. codicis* Bx. *u. 6* : ia ... libris *lege* cia ... librum

8* 6 : 2832 *lege* 2833

11* *in descr. codicis* P^{23} : *Paris apud bibliopolam quendam* lege *Toronto Pontifical Institute of Mediaeval Studies Ms. Latin 4*; *et in fine descr. adde* Repert., n° 3102^{A}.

18* *adde* 86bis. *Kraków Biblioteka Jagiellońska 672*, f. 1ra-80vb. Saec. XIV, lib. IV-X. Repert., n° 1250^{A}.

21* 20 : F. 172vb *lege* F. 172rb

21* *post descriptionem codicis* F^{6} : *adde* 95bis. *Helsinki/Helsingfors Yliopiston Kirjasto/Universitetsbiblioteket, Thomas de Aquino fragm. 13*, Ff. 11. Saec. XIV. Lib. I, 1-13 et 18-20; II, 1-11; III, 1-2 (classis Φ). Repert., n° 1903^{A}.

28* 3 et 21 : *Kungliga Biblioteket AA VAR 8* et *VAR 51* lege *Kungl. Vitterhets Historie- och Antikvitetsakademien, Medeltida pergamentsundersökningar, Cod. Fragm. Var. 8* et *Cod. Fragm. Var. 51*.

30* *post descr. codicis* Wr^{1} : adde 125bis. *Praha Universitní knihovna*, unius codicis saec. XIII ex. - XIV in. folia dispersa in codicibus III A 1, III A 4, IV C 8 et IX A 2. Repert., n°s 2691, 2692, 2699^{A} et 2720.

47* *adn.* 149, *u. 2* : Ch. V. Langlois *lege* [P. L.] Langlois.

51* *adn.* 160, *u. 1* : Inkunabulen *lege* Inkunabeln

55* *in descr.* Ed^{3bis}, *u. 7* : touiani *lege* tauiani; *et in fine descr. adde* Napoli Naz. S.Q. XXXII.B.69.

203* *uide* t. XLVIII, p. B 33-34.

206* 6 : 117a32 *lege* 1117a32

207* *in descr. codicis Sl, u. 3* : est. *lege* ext.
in descr. codicis V^{18}, *u. 4* : int. *lege* ext.

208* 27, col. 2 : deleta *lege* deletae

211*-213* De Rp^{1} et Rp^{2}, uide t. XLVIII, Appendix, p. XI, adn. 3.

214* 5 : 92.2 *lege* 97.2

220* 31 : 22. orbitates *lege* 22. 1149 b 29 orbitates
41 : suspiciendum *lege* suscipiendum

236* De P^{18} et P^{19}, uide R. A. GAUTHIER, *Le cours sur l'Ethica noua d'un maître ès Arts de Paris (1235-1240)*, in *Arch. d'hist. doctr. et litt. du M.A.*, 42, 1975, p. 71-141.
in descr. codicis N : III G 8 *lege* VIII G 8

246* § 2, *u. 3* : in I-IV libros *lege* in II-IV libros

266* *in loco* D.L. II III 6-7 : ὡς *lege* ὡς
ibid., u. 11 : γὰρ *adde* καὶ

268* *in ult. adn., u. 6* : praesidium *lege* praesidum

Textus

90 32 : comprehunduntur *lege* comprehenduntur

184 *in app. fontium, u. 9* : 523 *lege* 533

208 3-4 : totali-liter *lege* tota-liter

397 *in app. fontium, u. 10* : disipere *lege* desipere

531 *in app. fontium, u. 2* : 247a *lege* 247b

599 155 : ab *lege* ad

CONSPECTUS SIGLORUM

Θ = Archetypum omnium codicum

Φ = Exemplaris Parisiaci duplicati utraque petia
- Φ^1 = Exemplaris Parisiaci petia prioris ordinis
- Φ^2 = Exemplaris Parisiaci petia alterius ordinis
- Φ^{1a} = Exemplaris Parisiaci petia prioris ordinis genuina
- Φ^{1b} = Exemplaris Parisiaci petia prioris ordinis refecta
- Φ^{2a} = Exemplaris Parisiaci petia alterius ordinis genuina
- Φ^{2b} = Exemplaris Parisiaci petia alterius ordinis refecta
- Φ^3 = Exemplar deterius
- Φ^4 = Exemplar germanicum (?)

Ψ = Recensio Italica seu conventualis

A = *Libri Ethicorum Aristotelis verba graeca*
Ao = Averbode Abdij Archief sectio IV 103
Ar^1 = Avranches Bib. mun. 232 (*Arist. Eth. nova et vetus, nec non comm. in Eth. vet.*)
As = Assisi Bib. Comunale 289
As^1 = Assisi Bibl. Comunale 280 (*Arist.* Rp)
Av = Avignon Musée-Calvet 1074 (*fragm.*)
B = Berlin Deutsche Staatsbibl. Lat. Fol. 774 (*fragm.*)
B^1 = Berlin Deutsche Staatsbibl. Lat. Fol. 781 (*fragm.*)
Ba = Basel Universitätsbibliothek F I 10
Ba^1 = Basel Universitätsbibliothek F I 30 (*Arist.* Rp)
Bb = Bamberg Staatliche Bibliothek Class. 61
Bd = Bordeaux Bibliothèque de la Ville 418
Bg = Brugge Stadsbibl. 203
Bg^1 = Brugge Stadsbibl. 492
Bg^2 = Brugge Seminarie 106/145
Bg^3 = Brugge Seminarie 107/62
Bg^4 = Brugge Stadsbibl. 138 (*fragm.*)
Bl = Barcelona Bibl. Provincial y Universitaria 290
Bo = Bologna Bibl. del Collegio di Spagna 27
Bo^1 = Bologna Bibl. Universitaria 2252 (1119) (*fragm.*)
Bu = Boulogne-sur-mer Bibl. de la Ville (*Arist.* Rp)
Bx = Bruxelles Bibliothèque royale 5207 (1563)
C = Cambridge Gonville and Caius Coll. 289 (273)
C^1 = Cambridge Gonville and Caius Coll. 508 (387)
C^2 = Cambridge Peterhouse 82
C^3 = Cambridge Peterhouse 208
C^4 = Cambridge Fitzwilliam Museum C.F.M. 14 (*Arist.* Rp)
C^5 = Cambridge Peterhouse 206, f. 285-ra-307vb (*Comm. in Eth. novam et vet.*)
C^6 = Cambridge University Library Hh.1.6 (1620) (*fragm.*)
Db = Dubrovnik Bibl. Fratrum Praed. 36.VII.11 (olim 15)
Do = Douai Bibl. de la Ville 417
Du = Durham Cathedral Chapter Library B.I.23
Ed^1 = Editio princeps. Barcinone 1478
Ed^2 = Editio Vicentiae 1482
Ed^{2bis} = Editio Venetiis 1505
Ed^3 = Editio Venetiis 1519
Ed^{3bis} = Editio Venetiis 1531
Ed^4 = Editio Venetiis 1539
Ed^5 = Editio Venetiis 1563
Ed^6 = Editio Romana seu Piana. Romae 1570
Ed^7 = Editio Venetiis 1593-1594
Ed^8 = Editio Venetiis 1595
Ed^9 = Editio Antverpiae 1612
Ed^{10} = Editio Parisiis 1644
Ed^{10bis} = Editio Parisiis 1660
Ed^{11} = Editio Parmae 1867
Ed^{12} = Editio Parisiis 1875
Ed^{13} = Editio Avenione 1882 (*fragm.*)
Ed^{14} = Editio Parisiis 1889
Ed^{15} = Editio Taurini 1934
Ed^{16} = Editio Neo-Eboraci 1949
Ed^{17} = Editio Taurini-Romae 1949
Er = Erfurt Wissenschaftliche Bibl. der Stadt Amplon. Fol. 25
Er^1 = Erfurt Wissenschaftliche Bibl. der Stadt Amplon. Fol. 363
Er^2 = Erfurt Wissenschaftliche Bibl. der Stadt Amplon. Fol. 364
Es = El Escorial Real Biblioteca del Monasterio de San Lorenzo f.II.3 (*fragm.*)
Et = Eton College Library 122 (*Arist.* L^1)
F = Firenze Bibl. Medicea Laurenziana Santa Croce Plut. XXIX dext. 10
F^1 = Firenze Bibl. Medicea Laurenziana Gaddiani Plut. LXXXIX sup. 44
F^2 = Firenze Bibl. Medicea Laurenziana Fiesole 168

INDEX PETIARUM

CODICUMQUE QUI E PETIA PRIORIS (Φ^1) VEL ALTERIUS (Φ^2) ORDINIS PROXIME PENDENT

Petiae	usque ad			
1	I, 5 lin.	19-20	Φ^1 = AsBoDbEr^{2}FO^{1}P^{1}P^{10}PdV^{3}W	Φ^2 = AoBg^{1}Bg^{3}BxC^{1}ErEr^{1}KrOP^{3}P^{5}P^{6}P^{7}VV^{2}V^{4}V^{10}
2	9 lin.	117	Φ^1 = Bg^{3}BoBxC^{1}DbEr^{1}Er^{2}OO^{1}P^{1}P^{3}P^{5}PdVV^{2}W	Φ^2 = AoAsBg^{1}ErFKrP^{6}P^{7}P^{10}V^{3}V^{4}V^{10}
3	14 lin.	99	Φ^1 = AoBoBxC^{1}ErEr^{1}FKrO^{1}P^{6}P^{10}PdV^{2}V^{3}V^{4}W	Φ^2 = AsBg^{1}Bg^{3}DbEr^{2}OP^{1}P^{3}P^{5}P^{7}VV^{10}
4	19 lin.	26	Φ^{1a}= Er^{1}Er^{2}OO^{1}P^{1}P^{3}VV^4 Φ^{1b}= AsBg^{1}BoC^{1}DbP^{6}P^{10}	Φ^2 = AoBg^{3}BxErFKrP^{5}P^{7}PdV^{2}V^{3}V^{10}W
5	II, 5 lin.	118-119	Φ^1 = AoDbFKrOO^{1}P^{1}P^{3}P^{5}P^{7}P^{10}V^{2}V^{3}V^4	Φ^2 = Bg^{1}Bg^{3}BoBxC^{1}ErEr^{1}Er^{2}P^{6}PdVV^{10}W (As)
6	7 lin.	141-142	Φ^1 = Bg^{2}BoBxC^{1}Er^{1}FKrO^{1}P^{5}P^{6}P^{7}P^{10}V^3	Φ^2 = AoAsBg^{1}DbErEr^{2}OP^{1}P^{3}PdVV^{2}V^{4}V^{10}W
7	11 lin.	173-174	Φ^1 = AsBg^{1}BoDbErEr^{2}KrOO^{1}P^{5}P^{10}VV^{2}V^{3}V^4(Bx)	Φ^2 = AoBg^{3}C^{1}Er^{1}FP^{1}P^{3}P^{6}P^{7}PdV^{10}W (Bx *a c. 9 lin. 2*)
8	III, 5 lin.	88-89	Φ^1 = AoAsBoBxEr^{2}P^{1}P^{3}P^{5}P^{10}VV^3	Φ^2 = Bg^{1}Bg^{3}C^{1}DbErEr^{1}FKrOO^{1}P^{6}P^{7}PdV^{2}V^{4}V^{10}W
9	11 lin.	76	Φ^1 = BoBxFP^{1}P^{6}P^{10}V^{3}V^{4}W	Φ^2 = AoAsBg^{1}Bg^{3}C^{1}DbErEr^{1}Er^{2}KrOO^{1}P^{3}P^{5}P^{7}PdVV^{2}V^{10}
10	15 lin.	155-156	Φ^1 = Bg^{1}Bg^{3}BoBxEr^{1}Er^{2}FO^{1}P^{1}P^{6}P^{7}VV^{2}W	Φ^2 = AoAsC^{1}DbErKrOP^{3}P^{5}P^{10}V^{3}V^{4}V^{10}
11	19 lin.	195	Φ^1 = AsBg^{3}BxErEr^{2}KrOP^{6}P^{7}W	Φ^2 = AoBg^{1}BoC^{1}DbEr^{1}FO^{1}P^{1}P^{3}P^{5}P^{10}PdVV^{2}V^{3}V^{4}V^{10}
12	IV, 2 lin.	120-121	Φ^1 = AoBg^{1}Bg^{3}BxErEr^{1}Er^{2}FKrOP^{1}P^{5}P^{6}P^{7}PdVV^{2}V^{10}W	Φ^{2a}= C^{1}O^{1}P^{3}P^{10}V^3 Φ^{2b}= AsBoDbV^4
13	8 lin.	22-23	Φ^1 = Bg^{3}BxErEr^{1}Er^{2}KrOP^3	Φ^{2a}= AoFO^{1}P^{1}P^{5}P^{7}P^{10}PdVV^{2}V^{3}V^{10}W Φ^{2b}= AsBoC^{1}DbP^{6}V^4
14	13 lin.	42-43	Φ^1 = C^{1}ErKrOP^{3}P^{5}P^{7}V^{2}V^{4}V^{10}W	Φ^2 = AoAsBg^{3}BoBxDbEr^{1}Er^{2}FO^{1}P^{1}P^{6}P^{10}PdVV^3
15	17 lin.	1	Φ^1 = AoBg^{1}Bg^{3}BoC^{1}Er^{1}Er^{2}FKrO^{1}P^{1}P^{3}P^{6}P^{10}VV^{2}W	Φ^2 = AsBxDbErOP^{5}P^{7}PdV^{3}V^{4}V^{10}
16	V, 3 lin.	148	Φ^1 = Bg^{3}C^{1}DbKrOP^{3}P^{5}P^{6}VV^{2}V^{3}V^4	Φ^2 = AoAsBg^{1}BoBxErEr^{1}Er^{2}FO^{1}P^{1}P^{7}P^{10}PdV^{10}W
17	7 lin.	65-66	Φ^1 = Bg^{1}BoC^{1}Er^{2}FKrOO^{1}P^{5}P^{6}VV^2	Φ^2 = AoAsBg^{3}BxDbErEr^{1}P^{1}P^{3}P^{7}P^{10}PdV^{3}V^{4}V^{10}W
18	11 lin.	119	Φ^{1a}= Er^{2}FO^{1}P^{1}P^{7}PdV^{4}V^{10}W Φ^{1b}= BxC^{1}Er^{1}OP^{5}V	Φ^2 = AoAsBg^{3}BoErKrP^{3}P^{10}V^2 Bg^{1}DbP^{6}V^3
19	15 lin.	43-44	Φ^1 = (Bg^1)BxDbEr^{1}Er^{2}KrOO^{1}P^{1}P^{3}P^{5}P^{7}PdVV^{3}V^{10}	Φ^{2a}= AoAs(Bg^1 *a c. 12 lin. 24*6)BoV^{2}W Φ^{2b}= Bg^{3}Er F C^{1}P^{6}V^4
20	VI, 2 lin.	13	Φ^1 = AoBg^{1}BxFOP^{3}P^{10}V^4	Φ^{2a}= AsBg^{3}BoEr^{1}Er^{2}P^{1}P^{5}PdVV^{2}V^{10}W Φ^{2b}= C^{1}DbErKrO^{1}P^{6}P^{7}V^3
21	5 lin.	90	Φ^1 = AoBg^{3}Er^{1}Er^{2}FKrOO^{1}PdVW	Φ^{2a}= Bg^{1}BoBxC^{1}ErP^{1}P^{3}P^{5}P^{7}P^{10}V^{2}V^{10} Φ^{2b}= AsDbP^{6}V^{3}V^4
22	9 lin.	94-95	Φ^1 = AsBg^{3}BoBxErEr^{1}Er^{2}FOO^{1}P^{3}P^{6}P^{7}P^{10}PdVV^{2}V^{4}V^{10}	Φ^2 = AoBg^{1}C^{1}DbKrP^{1}P^{5}V^{3}W
23	VII, 1 lin.	132-133	Φ^1 = AoAsBg^{1}Bg^{3}BxC^{1}DbEr^{2}FOO^{1}P^{6}P^{7}P^{10}PdVV^{2}V^4	Φ^2 = BoErEr^{1}KrP^{1}P^{3}P^{5}V^{3}V^{10}W
24	4 lin.	82-83	Φ^1 = AsBg^{1}Bg^{3}Er^{1}KrPd (P^6 in priore parte)	Φ^2 = AoBoBxC^{1}DbErEr^{2}FOO^{1}P^{1}P^{3}P^{5}P^{7}P^{10}VV^{2}V^{3}V^{4}V^{10}W (P^6)
25	7 lin.	210	Φ^1 = AoBg^{1}Bg^{3}C^{1}Er^{1}Er^{2}FKrOP^{3}P^{5}P^{6}V^{2}V^{10}W	Φ^{2a}= BoBxErO^{1}P^{7}PdV Φ^{2b}= AsDbP^{1}P^{10}V^{3}V^4
26	9 lin.	188-189	Φ^1 = AoAsBoBxEr^{1}KrO^{1}P^{3}P^{7}V^{2}V^{3}V^{4}V^{10}W	Φ^2 = Bg^{1}Bg^{3}C^{1}DbErEr^{2}FOP^{1}P^{5}P^{6}P^{10}PdV
27	14 lin.	72	Φ^1 = AsDbPdV^{2}W	Φ^2 = AoBg^{1}Bg^{3}BoBxC^{1}ErEr^{1}Er^{2}FKrOO^{1}P^{1}P^{3}P^{5}P^{6}P^{7}P^{10}VV^{3}V^{4}V^{10}
28	VIII, 3 lin.	259-260	Φ^1 = AoAsBoC^{1}Er^{1}Er^{2}KrOO^{1}PdVV^4	Φ^2 = Bg^{1}Bg^{3}BxDbErFP^{1}P^{3}P^{5}P^{6}P^{7}P^{10}V^{2}V^{3}V^{10}W
29	8 lin.	113	Φ^1 = AoBg^{3}BoDbFO^{1}P^{3}P^{7}V^{3}V^{10}	Φ^2 = AsBg^{1}BxC^{1}ErEr^{1}Er^{2}KrOP^{1}P^{5}P^{6}P^{10}PdVV^{2}V^{4}W
30	12 lin.	175-176	Φ^1 = AoBoC^{1}DbEr^{1}Er^{2}KrOP^{1}P^{10}PdVV^{2}V^{3}V^{4}V^{10}	Φ^2 = AsBg^{1}BxErFO^{1}P^{3}P^{5}P^{6}P^{7}W
31	IX, 2 lin.	33-34	Φ^1 = AoAsDbEr^{1}Er^{2}KrP^{1}P^{7}P^{10}V^3	Φ^2 = Bg^{1}Bg^{3}BoBxC^{1}ErFOO^{1}P^{3}P^{5}P^{6}PdVV^{2}V^{4}V^{10}W
32	6 lin.	61-62	Φ^1 = AsBg^{1}Bg^{3}BoBxC^{1}DbEr^{1}FP^{3}P^{6}P^{10}PdVV^{10}W	Φ^2 = AoErEr^{2}KrOO^{1}P^{3}P^{5}P^{7}V^{2}V^{3}V^4
33	11 lin.	23	Φ^1 = AoAsBg^{1}Bg^{3}BxEr^{1}Er^{2}O^{1}P^{1}P^{3}P^{6}P^{10}V^{4}V^{10}W	Φ^2 = BoC^{1}DbErFKrOP^{5}P^{7}PdVV^{2}V^3
34	X, 2 lin.	98-99	Φ^1 = AoBxErFKrOO^{1}P^{3}P^{6}P^{7}PdVV^{2}V^3	Φ^{2a}= Bg^{3}DbEr^{1}Er^{2}P^{5}V^{10}W Φ^{2b}= AsBg^{1}BoC^{1}P^{1}P^{10}V^4
35	7 lin.	29-30	Φ^1 = Bg^{3}BxEr^{1}OP^{3}P^{5}V^4	Φ^{2a}= AoBg^{1}ErEr^{2}FKrO^{1}P^{6}P^{7}PdVV^{2}V^{3}V^{10}W Φ^{2b}= AsBoC^{1}DbP^{1}P^{10}
36	11 lin.	69-70	Φ^1 = AoAsC^{1}DbEr^{2}P^{3}P^{5}P^{6}V^{3}W	Φ^2 = BoP^{1}P^{7}P^{10}V Bg^{1}Bg^{3}BxErEr^{1}FKrOO^{1}PdV^{2}V^{4}V^{10}
37	15 lin.	94-95	Φ^1 = AsBg^{3}BoC^{1}Er^{2}OP^{6}P^{7}V^{2}V^{3}V^{10}	Φ^2 = AoBg^{1}BxDbErEr^{1}FKrO^{1}P^{1}P^{3}P^{5}P^{10}PdVV^{4}W
38	extremum librum		Φ^1 = AoAsBg^{3}BoBxC^{1}Er^{2}OO^{1}P^{1}P^{3}P^{5}P^{10}V^{2}V^{10}	Φ^2 = Bg^{1}ErEr^{1}FKrP^{6}P^{7}PdVV^{3}V^{4}W

F^3 = Firenze Bibl. Nazionale Centrale II. IX. 92
F^4 = Firenze Bibl. Nazionale Centrale conv. soppr. G 4 853 (*Comm. in Eth. novam et vet.*)
F^5 = Firenze Bibl. Medicea Laurenziana Ashb. 1557 (*fragm.*)
F^6 = Firenze Bibl. Medicea Laurenziana Plut. LXXIX, 13 (*fragm.*)
G = *Fratris Guidonis de Arimino, O.P., Sententia Libri Ethicorum* (Mss.: Vat. lat. 1172 et Venezia Marc. VI 94)
H^a = Venezia Bibl. Nazionale Marciana Graeci fondo antico 214 (*Arist. graec.*)
Ha = Cambridge (Mass.) Library of Harvard University (Olim Library of Philip Hofer) Typ 233 H, f. 17ra-58ra (*Arist.* L^2 *cum Ant. transl. contaminatus*)
He = Hereford Cathedral Library B.2.3 (*fragm.*)
Hr = Haverhill (Mass.) The Public Library 1 (A 096 T46)
K^b = Firenze Bibl. Medicea Laurenziana Plut. 81, 11 (*Arist. graec.*)
Ki = Kiel Universitätsbibl. KB.B.B. 33 (*fragm.*)
Kr = Kraków Bibl. Uniwersytetu Jagiellońskiego 767
Kr^1 = Kraków Bibl. Uniwersytetu Jagiellońskiego 501
Kr^2 = Kraków Bibl. Uniwersytetu Jagiellońskiego 502 (*fragm.*)
L = *Liber Ethicorum a Roberto Grosseteste episcopo Lincolniensi translatus*
L^1 = *Libri Ethicorum a Roberto Grosseteste translati editio maior*
L^2 = *Libri Ethicorum a Roberto Grosseteste translati editio minor*
L^3 = Leipzig Universitätsbibl. 1443
L^4 = Leipzig Universitätsbibl. 1444
L^5 = Leipzig Universitätsbibl. 1442
La = Laon Bibl. de la Ville 432 (*Arist.* L et Rp)
L^b = Paris B.N. Grec 1854, f. 1-188 (*Arist. graec.*)
Lf = Lilienfeld Zisterzienserstiftsbibl. 155
Lo = London British Museum Royal 9.E.1
Lo^1 = London British Museum Add. 18375
Lo^2 = London British Museum Harley 5004 (*Arist.* Rp)
Lp = *Libri Ethicorum a Roberto Grosseteste translati exemplar Parisiacus*
M = München Bayerische Staatsbibl. Clm 4147
M^1 = München Bayerische Staatsbibl. Clm 9559 (*fragm.*)
M^2 = München Bayerische Staatsbibl. Clm 22381 (*fragm.*)
M^b = Venezia Bibl. Nazionale Marciana graeci fondo antico 213 (*Arist. graec.*)
Mc = Montecassino Bibl. dell'Abbazia 10
Md = Madrid Bibl. Nacional 6400
Mi = Milano Bibl. Ambrosiana A 204 inf.
Mp = Monteprandone Bibl. del convento di S. Maria delle Grazie o di S. Giacomo 15 (*Arist.* L^1)
N = Napoli Bibl. Nazionale VIII G 8 (*fragm., nec non comm. in Eth. nov.*)
N^1 = Napoli Bibl. Nazionale VIII G 27 (*Arist.* L^2)
N^b = Venezia Bibl. Nazionale Marciana graeci class. IV cod. 53 (936) (*Arist. graec.*)
Nü = Nürnberg Stadtbibl. Cent. V, 12 (*fragm.*)
O = Oxford Balliol Coll. 241
O^1 = Oxford Balliol Coll. 278
O^2 = Oxford Bodleian Library Auct. F.3.3 (2166)
O^3 = Oxford Bodleian Library Hatton 15 (4121)
O^4 = Oxford Magdalen Coll. lat. 178
O^5 = Oxford Magdalen Coll. MS lat. 265 (*fragm.*)
O^6 = Oxford Merton Coll. MS D.3.10 (2) (*fragm.*)
O^7 = Oxford Christ Church Coll. Evelyn Collection h 65 (*fragm.*)
O^8 = Oxford All Souls Coll. 84 (*Arist.* L^1 *cum adn. e Thoma depromptis*)
O^9 = Oxford Bodleian Library Lat. misc. c. 71 (*comm. in Eth. nov. et vet.*)
O^{10} = Oxford Bodleian Library Selden sup. 24 (*Arist. Eth. vetus*)
O^{11} = Oxford All Souls Coll. 1 inf. 2 (1 et 2) (*fragm.*)
O^{12} = Oxford Bodleian Library Ms. Lat. misc. b 19, B 371v (*fragm.*)
O^b = Firenze Bibl. Riccardiana 46 (*Arist. graec.*)
Om = Saint-Omer Bibl. publique 619
Om^1 = Saint-Omer Bibl. publique 598 (*Arist.* L *cum adn. e Thoma depromptis*)
P = Paris Bibliothèque nationale Nouv. acq. lat. 1760
P^1 = Paris B.N. lat. 6304
P^2 = Paris B.N. lat. 6456
P^3 = Paris B.N. lat. 6457
P^4 = Paris B.N. lat. 15092
P^5 = Paris B.N. lat. 16104
P^6 = Paris B.N. lat. 16105
P^7 = Paris B.N. lat. 16106
P^8 = Paris B.N. lat. 16110
P^9 = Paris B.N. lat. 16612
P^{10} = Paris Bibl. mazarine 3482
P^{11} = Paris Bibl. de l'Arsenal 698 (*Arist.* L^1 *cum adn. e Thoma depromptis*)
P^{12} = Paris B.N. lat. 16582 (*Arist.* L^1)
P^{13} = Paris B.N. lat. 12954 (*Arist.* L^2)
P^{14} = Paris B.N. lat. 17810 (*Arist.* Rp)
P^{15} = Paris B.N. lat. 8802 (*Arist. Eth. vetus*)
P^{16} = Paris B.N. lat. 6293 (*Arist. Eth. nova et vetus*)
P^{17} = Paris B.N. lat. 6569 (*Arist. Eth. nova et vetus*)
P^{18} = Paris B.N. lat. 3804 A (*Comm. in Eth. nov. et vet.*)

P^{19} = Paris B.N. lat. 3572 (*Arist. Eth. nova et vetus, nec non comm. in Eth. vet.*)
P^{20} = Paris B.N. lat. 16153 (*Diffinitiones virtutum et vitiorum ex Eth. vet.*)
P^{21} = Paris Bibl. de l'Arsenal 699 (*Arist. cum adn. e Thoma depromptis*)
P^{22} = Paris B.N. lat. 16090 (*Arist.* Rp *cum adn. e Thoma depromptis*)
P^{23} = Paris (? Anno 1962 quidam bibliopola Lutetiae Parisiorum hunc codicem venalem habuit)
Pd = Padova Bibl. Universitaria 1113
Pm = Parma Bibl. Palatina, Fondo Parm. Palat. 65 (*fragm.*)
Po = Pommersfelden Gräflich Schönbornsche Bibl. 65/2639
Pr = Praha Universitni Knihovna III. F. 10 (513) (*Comm. in Eth. nov. et vet.*; *Sententia Thomae a* III c. 12 lin. 1)
Pu = Poppi Bibl. Comunale Rilliana 14 (*Arist. cum adn. e Thoma depromptis*)
R = *Liber Ethicorum a Roberto Grosseteste translatus, sed ab Anonymo recognitus*
Re = Reims Bibl. municipale 876 (*Arist.* Lp)
Rn = Rouen Bibl. municipale I 40 (922) (*Arist.* L^2)
Rn^1 = Rouen Bibl. municipale I 39 (923) (*Arist.* Rp)
Rp = *Libri Ethicorum recogniti* (= *R*) *exemplar Parisiacum*
Rp^1 = *Exemplaris Parisiaci antiquioris petia prioris ordinis*
Rp^2 = *Exemplaris Parisiaci antiquioris petia alterius ordinis* (Rp^4 = *Exemplaris Parisiaci antiquioris petia refecta et ad normam textus* L *correcta*)
Rp^3 = *Exemplar Parisiacum recentius et deterius quod adhuc adservatur* = Paris B.N. lat. 16584
Rt = *Libri Ethicorum recogniti* (= R) *recensio quae nunc in solo codice* Toledo Bibl. del Cabildo 47-9 *adservatur*
S = Sienna Bibl. Comunale degl'Intronati H.VI.3
S^1 = Sienna Bibl. Comunale degl'Intronati H.VI.1 (*Arist. cum adn. e Thoma depromptis*)
S^2 = Sienna Bibl. Comunale degl'Intronati H.VI.4 (*Arist. cum adn. e Thoma depromptis*)
S^3 = Sienna Bibl. Comunale degl'Intronati L.III.17 (*Arist. cum adn. e Thoma depromptis*)
Sa = Salamanca Bibl. Universitaria 2259
Sk = Stockholm Kungliga Bibl. AA VAR 8 (*fragm.*)
Sk^1 = Stockholm Kungliga Bibl. VAR 51 (*fragm.*)
Sk^2 = Stockholm Kungliga Bibl. V. a. 3 (*Arist.* L^1)
Sl = Schlägl Stiftsbibl. 22 Cpl. 21 (*Arist.* Rp)
T = *Libri Ethicorum recogniti codex contaminatus quo Thomas usus est*
T^1 = Toledo Bibl. del Cabildo 95-14 (*Arist.* L^1)
Ti = Trier Stadtbibl. 1037/1278
To = Torino Bibl. Nazionale E.III.11
Tt = Trento Bibl. Comunale 1583
Tu = Tours Bibl. municipale 741
Tu^1 = Tours Bibl. municipale 685 (*Arist.* Rp)
V = Città del Vaticano Bibl. Apost. Archivio della Basilica di S. Pietro C 120
V^1 = Città del Vaticano Bibl. Apost. Pal. lat. 1018
V^2 = Città del Vaticano Bibl. Apost. Pal. lat. 1026
V^3 = Città del Vaticano Bibl. Apost. Ross. 453
V^4 = Città del Vaticano Bibl. Apost. Ross. 569
V^5 = Città del Vaticano Bibl. Apost. Urb. lat. 212
V^6 = Città del Vaticano Bibl. Apost. Urb. lat. 1366
V^7 = Città del Vaticano Bibl. Apost. Vat. lat. 773
V^8 = Città del Vaticano Bibl. Apost. Vat. lat. 774
V^9 = Città del Vaticano Bibl. Apost. Vat. lat. 776
V^{10} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Vat. lat. 4262
V^{11} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Vat. lat. 10135
V^{12} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Vat. lat. 2171 (*Arist.* L^1)
V^{13} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Pal. lat. 1011 (*Arist.* Rp *cum adn. e Thoma depromptis*)
V^{14} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Borghes. 108 (*Arist. Eth. nova, vetus nec non Eth. Borghesiana*)
V^{15} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Chigi E.VII. 224 (*Arist. cum adn. e Thoma depromptis*)
V^{16} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Ottob. lat. 1526 (*Arist. cum adn. e Thoma depromptis*)
V^{17} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Ottob. lat. 2524 (*Arist.* L^2 *cum adn. e Thoma depromptis*)
V^{18} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Urb. lat. 1325 (*Arist. cum adn. e Thoma depromptis*)
V^{19} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Vat. lat. 2995 (*Arist. cum adn. e Thoma depromptis*)
V^{21} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Vat. lat. 3003
Va = Valencia Bibl. del Cabildo 211
Vd = Vendôme Bibl. municipale 105 (*Arist.* Rp)
Ve = Venezia Bibl. Nazionale Marciana Lat. VI, 43 (*Arist. ab* Rp^3 *descriptus*)
W = Wien Nationalbibl. 2361
Wa = Warszawa Bibl. Uniwersytecka 10
Wi = Wiener-Neustadt Neukloster Stiftsbibl. Cod. 6
Wo = Worcester Cathedral Library F 138
Wr = Wrocław Bibl. Uniwersytecka IV Q 11
Wr^1 = Wrocław Bibl. Uniwersytecka IV Q 52 (*fragm.*)
Za = Zagreb Sveugilisna knjižnica (Olim Metropolitanska knjižnica) MR 14

SANCTI
THOMAE DE AQUINO

OPERA OMNIA

SANCTI THOMAE DE AQUINO

OPERA OMNIA

IUSSU LEONIS XIII P. M. EDITA

TOMUS XLVII

SENTENTIA LIBRI ETHICORUM

CURA ET STUDIO
FRATRUM PRAEDICATORUM

VOLUMEN I
PRAEFATIO - LIBRI I-III

ROMAE, AD SANCTAE SABINAE
1969

© St. Thomas Aquinas Foundation, 1969

PRAEFATIO

CONSPECTUS PRAEFATIONIS

PARS PRIMA
DE TESTIBUS RECENSENDIS

Capitulum I: De codicibus manu scriptis qui opus integrum vel fere integrum praebent . . . 1*

Capitulum II: De codicum reliquiis et de adnotationibus nec non de codicibus deperditis .

De codicum reliquiis et de adnotationibus 19*
De codicibus deperditis 30*

Capitulum III: De summariis

§ 1 - De « Sententia Libri Ethicorum » a fratre Guidone de Arimino, O.P., edita 37*
§ 2 - De commentario in libros Ethicorum fratris Conradi Aesculani, O.P. 43*
§ 3 - De Summario Brugensi. 45*
§ 4 - De Summario Vaticano 46*
§ 5 - De Summario Parisiaco 47*
§ 6 - De Ioannis Cambii commentariolo 48*
§ 7 - De summario Pragensi et de quibusdam aliis operibus 48*

Capitulum IV: De editionibus 51*

PARS SECUNDA
DE TESTIBUS RECTE AESTIMANDIS

Capitulum I: De duabus testium classibus 57*

Tabulae I : Loci in quibus codices recensionis italicae plura verba in codicibus recensionis parisiacae servata omittunt 57*
Tabulae II : Loci in quibus codices recensionis italicae plura verba in codicibus recensionis parisiacae omissa praebent 62*
Tabulae III: Locorum selectorum variae lectiones quibus recensio italica a parisiaca distinguitur 66*

Capitulum II: De codicum classe priore seu de recensione parisiaca Φ 73*

§ 1 - De codicibus in quibus petiae quomodocumque indicantur 73*
§ 2 - De exemplari parisiaco « duplicato ». Tabulae variarum lectionum selectarum quibus petiae prioris alteriusque ordinis dignoscuntur 86*
§ 3 - De petiis refectis vel correctis 127*
§ 4 - De quodam exemplari parisiaco posteriore, ab exemplari parisiaco duplicato descripto, Φ^3 139*
Tabulae variarum lectionum selectarum quibus codices ex exemplari posteriore pendentes dignoscuntur 140*
De quodam exemplari germanico Φ^4 . . . . . 152*
Conclusio 153*

Capitulum III: De codicum classe secunda seu de recensione italica Ψ 155*
§ 1 - De codicibus PP² SWi 155*
§ 2 - De codicibus qui cum PP² SWi coniunctiores sunt: De codicibus ToP⁴; De codicibus F¹Ed²; De codicibus V⁶Za 160*
§ 3 - De quibusdam codicibus contaminatis: De codice Hr; De codice Av; De codicibus Bg²WoO⁷ 172*
Conclusio - De recensionis italicae prima origine 177*

Capitulum IV: De omnium codicum archetypo Θ 179*
§ 1 - De archetypi mendis 179*
§ 2 - De ipsius Thomae in scribendo mendis 190*
De verbis ab ipso Thoma correctis 190*
De Thomae lexico 191*
De Thomae scribendi modo. 192*
De verbis graecis 192*
De Thomae grammatica 195*
Conclusio - De ratione edendi 201*

PARS TERTIA
DE FONTIBUS

Capitulum I: De libri Ethicorum codice a Thoma usurpato 203*
§ 1 - De libro Ethicorum a diversis translato et recognito 203*
De antiquiore translatione 203*
De « translatione Lincolniensi » (L) 204*
De libro Ethicorum recognito (R) 206*
§ 2 - De codice a Thoma usurpato contaminato et corrupto 214*
Tabulae I A : Loci in quibus L²RT consentiunt 214*
Tabulae I B : Loci in quibus R et T consentiunt cum R verba mendosa habet 215*
Tabulae I C : Loci in quibus R et T consentiunt cum R verba emendata habet . . . 216*
Tabulae II A : Loci in quibus Rp et T consentiunt cum Rp verba mendosa habet . . . 218*
Tabulae II B : Loci in quibus Rp et T consentiunt cum Rp verba emendata habet . . 219*
Tabulae III A: Loci in quibus Rt et T consentiunt cum Rt verba mendosa habet . . . 220*
Tabulae III B: Loci in quibus Rt et T consentiunt cum Rt verba emendata habet . . . 220*
Tabulae IV A: Loci in quibus T solus verba emendata habere videtur 221*
Tabulae IV B: Loci in quibus Rp solus verba emendata habere videtur 222*
Tabulae IV C : Loci in quibus Rt solus verba emendata habere videtur 222*
Tabulae V A : Loci in quibus T menda propria habet 225*
Tabulae V B : Loci in quibus Rp menda propria habet 225*
Tabulae VI A: Loci in quibus T cum L¹ consentit et ab L²R dissentit 228*
Tabulae VI B: Loci in quibus T cum L consentit quando R verba emendata habet . . 228*
Tabulae VI C : Loci in quibus T cum L consentit quando R verba mendosa habet . . . 229*
Tabulae VII : Loci in quibus T cum Antiqua translatione consentit 229*
Schema rationum quae inter libri Ethicorum codicum classes intercedunt 231*
§ 3 - Num Guillelmus de Moerbeke Librum Ethicorum « ad instantiam fratris Thomae » transtulit? 232*

Capitulum II: De Alberti Lectura, Thomae interpretationum singulari seminario 235*
§ 1 - De Commentariis in Ethicam novam et veterem, Alberto fere interveniente, Thomae interpretationum, sed praesertim interpretandi viae, fontibus 236*
§ 2 - De commentariis graecis a Roberto Grosseteste translatis, Alberto fere interveniente, Thomae interpretationum fontibus 246*
§ 3 - Num Thomas Alberti Lecturam denuo legit? 254*
An Alberti Commentarium Thomas cognovit? 256*
Conclusio 257*

Capitulum III: De quibusdam secundariis fontibus 259*

§ 1 - De Lexico verborum graecorum quae in Libro Ethicorum inveniuntur 259*

§ 2 - Num quorundam verborum graecorum expositionem a Guillelmo de Moerbeke Thomas audivit ? 263*

§ 3 - De Diogenis Laertii libro « De vita et conversatione dogmateque philosophorum » ab Henrico Aristippo (?) in latinum translato 264*

Conclusio 267*

Conspectus codicum ex exemplari proxime pendentium prout cum petiis prioris alteriusve ordinis stant partiendorum 269*

Conspectus codicum ex exemplari alio codice interveniente pendentium prout cum petiis prioris alteriusve ordinis stant partiendorum 270*

Index petiarum codicumque qui e petia prioris Φ^1 vel alterius Φ^2 ordinis proxime pendent 271*

Conspectus codicum in editione usurpatorum 272*

Conspectus siglorum 273*

PARS PRIMA

DE TESTIBUS RECENSENDIS

Quoniam in historicis scientiis atque disciplinis omnium princeps esse debent monumenta, Thomae librum, qui *Sententia Libri Ethicorum* inscribitur, edituri, verborum doctoris testes, quotquot nobis noti fuerunt, in primis percensendos esse duximus. Qui cum in quattuor species dividi posse videantur, ex ordine tractabimus: 1. de codicibus manu scriptis qui nobis opus integrum vel fere integrum praebent; 2. de codicum reliquiis et de adnotationibus quae partes non integras operis nobis exhibent, nec non de codicibus deperditis; 3. de summariis a diversis scriptoribus confectis; 4. de editionibus prelo divulgatis.

CAPITULUM I

DE CODICIBUS MANU SCRIPTIS QUI OPUS INTEGRUM VEL FERE INTEGRUM PRAEBENT

Codices manu scriptos, qui summum inter testes locum tenent, enumerabimus litterarum ordine notarum quibus eos postea designabimus, singulis notam praeponentes[1].

Ao 1. *Averbode Abdij Archief sectio IV 103*, f. 1ra-91va. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 255 × 185, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, qui numeris petias notavit (cf. infra, p. 83*). Inscriptio, in summo f. 1r: *Incipit sententia fratris thome de aquino super librum ethicorum. liber primus*; subscriptione caret. Deest media charta primi senionis, haec sunt duo folia inter f. 5 et 6, et ideo Thomae verba a lib. I c. 7 lin. 208: *est bonum*, usque ad c. 11 lin. 81: *utile ad opus*. - Repert., n° 97.

As 2. *Assisi Biblioteca Comunale 289*, f. 1ra-106vb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 295 × 215, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, qui numeris petias notavit (cf. infra, p. 83*). Inscriptione et subscriptione caret. - Repert., n° 71.

Ba 3. *Basel Universitätsbibliothek F I 10*, f. 98ra-345rb. Saec. XV, chart., 295 × 210, binis columnis, ab uno librario exaratus, qui ad libidinem suam scribere desiit in media columna 345rb, lib. X c. 16 lin. 60: *illi qui agunt*, ceteris omissis. Inscriptione et subscriptione caret. - Repert., n° 200.

Bb 4. *Bamberg Staatliche Bibliothek Class. 61*, f. 61r-206r. Saec. XV, chart., 311 × 215, longis lineis, ab uno librario exaratus. Inscriptione caret; subscriptio, f. 206r: *Explicit sentencia noue translacionis ethicorum secundum fratrem thomam de aquino ordinis predicatorum*. - Repert., n° 138.

Bd 5. *Bordeaux Bibliothèque de la Ville 418*, f. 1ra-114va. Saec. XIV, membr., 262 × 196. *Libro Ethicorum* Aristotelis in media pagina longis lineis maioribus litteris ab uno librario in Gallia meridionali exarato, *Sententia* Thomae in marginibus binis columnis circumponitur. Primo senione amisso, textus ex abrupto incipit lib. I lin. 1102 b 32: *habere rationem*, commentarium vero lib. I c. 20 lin. 168: ... *de anima* (ante *de anima* pauca verba scripta sunt quae vix legere possis). Subscriptione caret. - Repert., n° 323.

(1) Ea tantum quae ad propositum nostrum spectant hic adferimus (plura invenies in *Codices manuscripti operum Thomae de Aquino* (Repertorium) Romae 1967, sqq. cuius numeros post singulorum codicum descriptionem addimus).

Bg 6. *Brugge Stadsbibliotheek 203*, f. 115ra-230vb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 300 × 210, ab uno librario gallico in eodem scriptorio atque codex Om exaratus. *Libro Ethicorum* Aristotelis in media pagina binis columnis maioribus litteris scripto *Sententia* Thomae in marginibus binis columnis circumponitur. Inter f. 185 et 186, desunt 13 folia (id est ultimum folium sexti senionis 175-[185] et integer septimus senio), ideoque Thomae verba a lib. VI c. 10 lin. 198: *et quia placeant*, usque ad lib. VII c. 11 lin. 45: *His quidem igitur etc.* Inscriptione et subscriptione caret. - Repert., n° 370.

Bg^1 7. *Brugge Stadsbibliotheek 492*, f. 1ra-93va. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 316 × 227, binis columnis, a duobus librariis parisiacis exaratus, quorum prior f. 1-79, alter vero f. 80-93 scripsit, uterque tamen numeris petias notaverunt (cf. infra, p. 83*). Inter f. 30 et 31, desunt sex ultima folia tertii senionis, ideoque Thomae verba a lib. III c. 21 lin. 89: *et universaliter*, usque ad lib. IV c. 10 lin. 38: *pro cultu.* Inscriptio ipsius librarii manu, f. 1ra: *Incipiunt sentencie super librum ethicorum edite a fratre thoma de aquino*; subscriptione caret. - Repert., n° 378.

Bg^2 8. *Brugge Seminarie 106/145*, f. 1ra-92vb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 320 × 220, binis columnis, ab uno librario flandrensi vel anglico exaratus. Inscriptio, f. 1r (rubrica): LIBER I ETHICORUM; subscriptione caret. Codex olim Dunensis. - Repert., n° 356.

Bg^3 9. *Brugge Seminarie 107/62*, f. 1ra-155rb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 310 × 220, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, qui numeris petias notavit (cf. infra, p. 83*). Inter f. 120 et 121, deest integer senio, et ideo Thomae verba a lib. VIII c. 1 lin. 21: *philosophum*, usque ad c. 12 lin. 175: *Sunt autem*; post f. 150, folium insequens numero 152 perperam signatur, sed nihil deest. Inscriptione caret; subscriptio, f. 155rb: *Expliciunt scripta ethicorum. Deo gratias. Amen.* - Repert., n° 357.

Bl 10. *Barcelona Biblioteca Provincial y Universitaria 290*, f. 1ra-104vb. Saec. XIV ex. - XV in., membr., 323 × 224, ab uno librario in Gallia meridionali vel in Italia aut Hispania septentrionali exaratus. *Libro Ethicorum* Aristotelis in media pagina longis lineis maioribus litteris scripto *Sententia* Thomae in marginibus binis columnis circumponitur. Duobus primis quaternionibus amissis, *Liber Ethicorum* ex abrupto incipit lib. II c. 4 lin. 1105 b 10: *fit*, commentarium vero lib. II c. 4 lin. 112: *et temperatus*; item ultimo quaternione amisso, *Liber Ethicorum* ex abrupto desinit lib. X c. 9 lin. 1176 a 30: *amicitias*, commentarium vero lib. X c. 9 lin. 8: *in octavo et nono.* - Repert., n° 155.

Bo 11. *Bologna Biblioteca del Collegio di Spagna 27*, f. 1ra-91vb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 341 × 246, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, qui numeris petias notavit (cf. infra, p. 83*). Inscriptione et subscriptione caret. In ima columna 91vb miniatis litteris scripta adposita est adnotatio: τελός ISTE LIBER FVIT DICATVS IN BIBLYOTHECA COLLEGII HISPANOR[illegible]. XII. K. IVNIAS. ANNO CHRISTIANAE SALVTIS 1469 [die 21ª maii]. - Repert., n° 276.

Bx 12. *Bruxelles Bibliothèque royale 5207 (1563)*, f. 2ra-130vb. Saec. XIII ex., membr., 300 × 225, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, quem, etsi numeris petias non notavit vel numeros glutinator abscidit, tamen ex exemplari in petias partito librum descripsisse indicant scripturae mutationes in petiarum initiis (cf. infra, p. 83*). Inscriptio, f. 2ra (manu posteriore): *Incipiunt scripta sive noticie super libro ethicorum Aristotilis secundum fratrem thomam de aquino* (cf. f. 1r, in marg. sup.: < *Senten-*> *ia fratris thome super libris ethicorum magistri Jacobi Johannis Caietani*); subscriptione caret. - Repert., n° 417.

C 13. *Cambridge Gonville and Caius College 289 (273)*, f. 200ra-289rb. Saec. XIV, membr., 355 × 235, binis columnis, ab uno librario anglico exaratus. Inscriptione et subscriptione caret. - Repert., n° 482.

C^1 14. *Cambridge Gonville and Caius College 508 (387)*, f. 1ra-152ra. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 289 × 195, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, quem, etsi numeris petias non notavit vel numeros glutinator abscidit, tamen ex exemplari in petias partito librum descripsisse indicant scripturae mutationes in initiis petiarum aliaque indicia (cf. infra, p. 83*). Inscriptio, f. 1r: *Liber I Ethicorum*; subscriptione caret. - Repert., n° 491.

C² 15. *Cambridge Peterhouse 82*, f. 13ra-137ra. Saec. XIII ex., membr., 349 × 222, binis columnis, ab uno librario anglico, ut videtur, exaratus. Inscriptio, f. 13r: *I Liber Ethicorum*; subscriptione caret. - Repert., n° 519.

C³ 16. *Cambridge Peterhouse 208*, f. 34va-199rb[2]. Saec. XV med., membr. et chart., 293 × 207, binis columnis, ab uno librario anglico, et in eodem quidem scriptorio atque Lo, exaratus. Sententiae Thomae, *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati lemmatibus quae Thomas commentario inseruerat omissis, integer *Liber Ethicorum* a Leonardo Aretino annis 1416-1417 translatus[3] interponitur. Inter f. 133 et 134 (secundum antiquiorem foliorum computationem 100 et 101 signata), desunt 12 folia (fasciculus octavus duo tantum folia habet, reliqui quaterna dena), et ideo Thomae verba a lib. VI c. 4 lin. 154: *quod artifex*, usque ad lib. VII c. 5 lin. 160: *Hic quidem enim etc.* (f. 133vb, in marg. inf., adnotatur: *hic deficit*). Inscriptione et subscriptione caret; subscribitur tamen liber tertius, f. 90vb: *Explicit tertius liber ethicorum secundum expositionem doctoris sancti*; liber quartus, f. 110ra: *Explicit sententia S. T. super quartum librum ethicorum.* - Repert., n° 531.

Db 17. *Dubrovnik Dominikanski Samostan 15 (36-VII-11)*, f. 1ra-87vb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 355 × 254, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, qui numeris petias notavit (cf. infra, p. 84*). Duobus, ut videtur, ultimis foliis amissis, desinit ex abrupto lib. X c. 14 lin. 23: *ostendens quod adhuc.* Inscriptio: *Liber primus Ethicorum.* - Repert., n° 672.

Do 18. *Douai Bibliothèque de la Ville 417*, f. 2ra-132vb. Saec. XIV ex. - XV in., membr., 236 × 180, binis columnis. Inscriptio, in summo f. 2r: *Thomas super librum ethycorum* (infra, manu recentiore: *Thomas super libros ethicorum*); subscriptione caret. - Repert., n° 654.

Du 19. *Durham Cathedral Chapter Library B. I. 23*, f. 1ra-94vb. Saec. XIV, membr., 344 × 235, binis columnis, ab uno librario anglico exaratus. Inscriptio, in summo f. 1ra (manu posteriore, ut videtur): *Scriptum Thome super librum Ethicorum*; subscriptio, f. 94vb (ipsius librarii manu): *Explicit sententia super librum Ethicorum. Edita a fratre Thoma de Alquino.* - Repert., n° 692.

Er 20. *Erfurt Wissenschaftliche Bibliothek der Stadt Amplon. Fol. 25*, f. 81ra-200v. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 322 × 228, binis columnis (exceptis quattuor lineis longis in imo f. 200v), ab uno librario germanico, ut videtur, Lutetiae Parisiorum exaratus, qui numeris petias notavit (cf. infra, p. 84*). Inscriptio, in summo f. 81r (manu posteriore): *Commentum Beati Thome de aquino super librum Ethicorum Aristotilis*; subscriptione caret. In f. 1r-80r codex *Librum Ethicorum* Aristotelis longis lineis exaratum praebet; in indice bibliothecae propriae ab ipso Amplonio Ratinck de Berka inter annos 1410 et 1412 confecto sic recensetur: « *De phylosophia morali... 5. Item egregius textus decem librorum ethicorum Aristotilis; commentum b. Thome super eisdem* »[4]. - Repert., n° 717.

Er¹ 21. *Erfurt Wissenschaftliche Bibliothek der Stadt Amplon. Fol. 363*, f. 1ra-100va. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 306 × 220, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, quem, etsi numeris petias non notavit vel numeros glutinator abscidit, tamen ex exemplari in petias partito librum descripsisse indicant scripturae mutationes in petiarum initiis (cf. infra, p. 84*). Inscriptione et subscriptione caret. Olim signatus erat *77. phil. natur.*, quam signaturam in indice Amplonii Ratinck non reperies. - Repert., n° 743.

(2) Partis tantum codicis quae *Sententiam Libri Ethicorum* Thomae praebet imagines luce expressas vidimus, ideoque de foliorum computatione non nisi incerta referre possumus; videtur tamen codex ex duobus codicibus compositus; primus f. 34-258, alter f. 2-33, addito in principio f. 1, quod re vera erat antefolium. Quae cum ita se habeant, pauca tantum folia alii aliter numeris signaverunt; primus primi codicis folia computavit, unde f. 132, 133, 134, 176 et 203 numeris 99, 100, 101, 143 et 170 notavit; alter a primo folio alterius codicis, id est a f. 2, incipiens, f. 37 et 41 numeris 36 et 40 notavit; tertius M. R. James *A Descriptive Catalogue of the Manuscripts of the Library of Peterhouse*, Cambridge 1899, p. 249-250, prima folia a f. 1 computavit usque ad folium 34, deinde autem, antiquissimam computationem secutus, f. 199 ut f. 166 designavit et sic postea.

(3) Cf. *Leonardo Bruni Aretino. Humanistisch-Philosophische Schriften mit einer Chronologie seiner Werke und Briefe*, Herausgegeben und erläutert von Dr. H. Baron, Leipzig 1928, p. 164.

(4) Cf. *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz*, II. Bd. Bistum Mainz, Erfurt, bearbeitet von P. Lehmann, München 1928, p. 44.

Er² 22. *Erfurt Wissenschaftliche Bibliothek der Stadt Amplon. Fol. 364*, f. 1ra-165ra. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 305 × 210, binis columnis, ab uno librario germanico, ut videtur, Lutetiae Parisiorum exaratus, quem, etsi numeris petias non notavit vel glutinator numeros abscidit, tamen ex exemplari in petias partito librum descripsisse indicant scripturae mutationes in petiarum initiis (cf. infra, p. 84*). Inscriptione caret; subscriptio, f. 165ra (manu posteriore, ut videtur): *Explicit scriptum < fratris thome > super librum ethicorum* (verba « fratris thome » deleta sunt). In interiore tegumento posteriore scriptas manu saeculi XIV exeuntis videmus adnotationes, inter quas: *Iste liber est magistri Wicboldi canonici ecclesiarum Monasteriensis et Osnabrugensis morantis Monasterii*, nec non antiquiorem signaturam: *Thomas super ethic. 12 phil. moralis*, sub qua in indice Amplonii Ratinck, inter annos 1410 et 1412 confecto, codex recensetur: « *12. Item commentum b. Thome de Aquino super decem libris ethicorum Aristotilis in solempni volumine*»[4]. - Repert., n° 744.

F 23. *Firenze Biblioteca Medicea Laurenziana Santa Croce Plut. XXIX dext. 10*, f. 1ra-92vb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 283 × 203, binis columnis, ab uno librario gallico exaratus, quem, etsi numeris petias non notavit vel numeros glutinator abscidit, tamen ex exemplari in petias partito librum descripsisse indicia quaedam patefaciunt (cf. infra, p. 84*). Inscriptione caret; subscriptio, f. 92vb: *Explicit totus liber ethicorum. deo gratias. amen.* In antefolio scriptum videmus manu posteriore: *Liber conventus Sancte Crucis de florentia, ordinis minorum. Scriptum sancti thome super libros ethicorum...* - Repert., n° 877.

F¹ 24. *Firenze Biblioteca Medicea Laurenziana Gaddiani Plut. LXXXIX sup. 44*, f. IIva-125vb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 340 × 240, a pluribus librariis fortasse in Gallia meridionali exaratus. Cum folia numeris signata non sint, de eorum computatione falsa relata sunt; quoniam autem ex duodecim fasciculis, quorum primum quinio, novem sequentes seniones et duo ultimi biniones sunt, quibus duo folia addita praeposita sunt, codex constare videatur, rectius nobis videtur duo antefolia (I et II signanda) et 126 folia (1-126 signanda) computare. Commentarium ergo Thomae incipit in antefolio IIva-vb (in antefolio IIr primi libri *Ethicorum* c. 2-3 lineas 1094 b 4-22: *practicis... talia*, in plena pagina scriptas videmus), deinde, a f. 1r, in marginibus binis columnis circumponitur *Libro Ethicorum* Aristotelis in media pagina longis lineis maioribus litteris scripto; explicit f. 125vb (f. 126 vacat). *Liber Ethicorum* ab uno librario gallico, ut videtur, sed meridionali, scriptus est; commentarium vero a duobus librariis, quorum prior gallicus (f. IIva-10vb et 13vb-22vb), alter italicus (f. 10vb, duodecim ultimae lineae, a verbo: *reprobavit*, usque ad f. 13va, et f. 23ra usque ad finem) videtur. Inscriptione caret (sed in antefolio Iv inscribitur manu saeculi XV: *Textus ethicorum Aristotilis cum scripto sancti tomme conventus sancti marci de florentia* [*quem emit* cancell.] *ordinis predicatorum, quem emit cosmas de medicis pro dicto conventu*); subscriptio, in imo f. 125v (manu posteriore): *Explicit scriptum totius ethice aristotilis per sanctum thomam de aquino.* - Repert., n° 854.

F² 25. *Firenze Biblioteca Medicea Laurenziana Fiesole 168*, f. 119ra-167ra. Saec. XIV, membr., 345 × 235, binis columnis, a duobus librariis italicis exaratus, quorum prior sex quaterniones (f. 119-166), alter unam tantum columnam, f. 167ra, scripsit (folia numeris non notantur, nisi primum et ultimum, quod tamen numero 168 perperam notatur). Inscriptione caret; subscriptio, f. 167ra: *Explicit scriptum super Librum ethycorum secundum venerabilem Doctorem sanctum Thomam de aquino. de ordine fratrum Predicatorum. Deo gratias amen. Amen.* - Repert., n° 922.

F³ 26. *Firenze Biblioteca Nazionale Centrale II. IX. 92*, f. 142r-280r. Saec. XIV, membr., 230 × 170, longis lineis, ab uno librario italico exaratus (folia numeris non notantur, excepto primo, quod tamen numero 139 perperam notatur). Inscriptione et subscriptione caret. - Repert., n° 946.

Hr 27. *Haverhill (Mass.) The Public Library 1 (A 096/T46)*, f. 1ra-160rb. Saec. XV (circa 1480?), membr., 345 × 242, binis columnis, a tribus librariis italicis in Italia septentrionali, probabiliter Ferrariae, exaratus (primus librarius f. 1ra-67rb et 81va 27 - 82ra 19, secundus f. 67va-81va 26, tertius f. 82ra 19, a verbo: *solvit*, usque ad extremum librum scripsit). Inscriptio, f. 1ra: *Incipit scriptum beati Thome de aquino ordinis fratrum predicatorum super libro ethicorum Aristotilis*; subscriptione caret (cf. infra, p. 35*, cum adn. 96). - Repert., n° 1092.

Kr 28. *Kraków Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego 767*, f. 1ra-98va. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 285 × 205, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, quem, etsi numeris petias non notavit vel glutinator numeros abscidit, tamen ex exemplari in petias partito librum descripsisse indicant scripturae mutationes in petiarum initiis (cf. infra, p. 84*). Inscriptio, in imo f. 1ra, manu ipsius librarii (ut rubricam indicet, quae tamen numquam ascripta est): *Incipit sententia ethicorum fratris thome*; subscriptione caret. - Repert., n° 1259.

Kr[1] 29. *Kraków Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego 501*, f. 1r-67v. Saec. XIV, membr., 280 × 195. Codex f. 2r-67v *Librum Ethicorum* Aristotelis praebet, ab uno librario anglico, ut videtur, saeculi XIV longis lineis exaratum; altera manu saeculi XIV adpositae sunt f. 1v et postea hic illic in marginibus adnotationes ex Alberti *Lectura* et commentariis graecis a Roberto Grosseteste translatis excerptae; tertia manu saeculi XIV exeuntis addita est *Sententia* Thomae f. 1r longis lineis, deinde vero in marginibus vel longis lineis in foliis additis (f. 3, 5, 12, 15, 17, 19, 21, 24, 26, 28, 29, 30, 32, 34, 36, 39, 41, 43; folia 28 et 29 non loco suo inserta sunt, nam folium 28 inter folia 13 et 14 inserendum est, folium vero 29 inter folia 7 et 8); postremo quarta manu saeculi XV adpositae sunt hic illic adnotationes rariores. In antefolio verso scriptam videmus adnotationem: *Hinc* (!) *continentur 19 decem novem* (?) ... *folia inserta* (computato f. 1) et infra: *Nota quod folia inserta inter folia textus in quibus habetur lectura sunt 19 in numero propter quod quilibet caueat ne extrahat nec amittat aliquod folium*; fol. vero 67v extremo Thomae commentario ascripsit alia manus: *Hec scripta circa textum libri Ethicorum presentis que sunt de continuacione unius sunt in toto et per omnia sancti thome de aquino ex cuius commento libri eiusdem sunt excerpta.* - Repert., n° 1246.

L[3] 30. *Leipzig Universitätsbibliothek 1443*, f. 1ra-85ra. Saec. XIV, membr., 320 × 225, binis columnis, a tribus librariis exaratus (f. 1ra-24vb, 25ra-40vb, 41ra-85ra). Explicit ex abrupto, lib. IX c. 12 lin. 17: *exeam causa*; f. 85 dimidiatus est, sed f. 85v vacat et in summo f. 85v, manu ipsius librarii, ut videtur, scriptam videmus adnotationem: *Hic deficit lectura in parte noni libri et decimi in toto.* Inscriptione caret. - Repert., n° 1439.

L[4] 31. *Leipzig Universitätsbibliothek 1444*, f. 1ra-82rb. Saec. XIV, membr., 335 × 340, binis columnis, ab uno librario germanico exaratus. Inscriptione caret; subscriptio, f. 82rb: *Explicit sententia fratris thome ordinis predicatorum.* - Repert., n° 1440.

L[5] 32. *Leipzig Universitätsbibliothek 1442*, f. 1va-156rb. Saec. XIV, membr., 305 × 224, binis columnis ab uno librario germanico nitide exaratus, qui se ipsum f. 156rb nominat, extremo libro subscribens: *Hoc qui scripsit opus, ei*[*us*] *sis christe rogo pius. Verum solamen hermanno det deus. amen.* Codicem L[5] in eodem scriptorio et ab eodem exemplari atque codicem Wa descriptum esse patet; post singulas enim Thomae commentarii partes *Libri Ethicorum* Aristotelis verba explanata crassioribus litteris integra inseruntur, saepius praemissis verbis: « *et hoc est quod dicit Aristotiles* », vel similibus; hic illic adnotationes ab ipso librario adpositae sunt in marginibus vel etiam inter Thomae verba, velut f. 3vb, in marg. inf., ad Aristotelis verba I 3, 1094 b 23-25: *Supradicte auctoritati concordat Boecius in libello de trinitate christiane religionis. dicit: Eruditi est hominis unumquodque ut ipsum est ita de eo fidem capere temptare* [cf. Sancti Thomae de Aquino *Expositio super Boet. De Trin.*, ed. Decker, p. 157]; f. 2vb, post Thomae verbum «architectonica», lib. I c. 2 lin. 111, adscripsum est: *Dicit enim cicero quod ciuilis seu moralis sciencia est uite dux. uirtutis indicatrix. expultrixque uitiorum* [*Tusc.* V 1 5; cf. Priscianus *Inst.* VIII 4; G.L. ed. Keil, t. 2, p. 371]. *in presenti uita summa nobilitas. secundum cognita operari. Spes in futuro de felicitate eterna. sine qua et loyca contra racionem et contra naturam phisica. ducit uitam. que secundum stoycos. summum bonum in uita fuerat indicata*, quae verba signum *va...cat* delenda indicat. Inscriptione caret; subscribitur *Liber ethicorum*, f. 156ra: *Explicit decimus ethicorum de delectatione ac felicitate et per consequens tota monastica* (!) *decem librorum aristotilis*, non vero commentarium, sed subscribitur commentarii liber secundus, f. 311rb: *Et in hoc terminatur sentencia secundi libri noue ethyce aristotilis a fratre thoma de aquino. ordinis predicatorum diligencius explicata. Deo gracias*[5]. – Repert., n° 1438.

(5) Codex L[5] post annum 1945 diu latuit nec nisi anno 1964 exeunte eum videre potuimus; unde in secundi capituli tabulis deest, quae tamen suppleri facillime possunt; codex enim L[5] cum codice Wa fere stat.

Lf 33. *Lilienfeld Zisterzienserstiftsbibliothek 155*, f. 1ra-111va. Saec. XIV, membr., 326 × 224, binis columnis, a duobus librariis in Germania superiore exaratus; prior librarius *Librum Ethicorum* Aristotelis a f. 2ra usque ad f. 111vb binis columnis scripsit (sunt decem quiniones, verbis insequentis fasciculi in calce positis distincti); deinde, et quidem post *Libri Ethicorum* rubricationem, alter librarius *Sententiam* Thomae scripsit, initium quidem in f. 1ra-vb, quod est folium additum, reliqua autem in marginibus minutioribus litteris binis columnis. Inscriptio, manu ipsius librarii, f. 1ra: *Incipit scriptum fratris thome de aquino super librum ethicorum*; subscriptione caret. In bibliothecae indice post annum 1351 confecto codex sic recensetur: « *Hic subnotantur libri repositi in nostra bursaria monasterii Campi Lyliorum: Primo libri ethycorum cum comento sancti Thome. Item libri politicorum cum commento sancti Thome. Item libri yconomicorum cum commento* »[6]. - Repert., n° 1460.

Lo 34. *London British Museum Royal 9. E. 1*, f. 2ra-141rb. Saec. XV med., membr., 296 × 213, binis columnis, ab uno librario anglico, ut videtur, exaratus, et in eodem quidem scriptorio atque C[3]. *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati lemmatibus quae Thomas commentario inseruerat omissis, integer *Liber Ethicorum* a Leonardo Aretino translatus *Sententiae* Thomae interponitur. Inscriptione caret; subscriptio, manu ipsius librarii, f. 141rb: *Explicit liber ethicorum secundum nouam translacionem cum completa sentencia sancti thome de aquino super eundem.* - Repert., n° 1511.

Lo[1] 35. *London British Museum Add. 18375*, f. 123ra-204rb. Saec. XIV, membr., 325 × 226, binis columnis, ab uno librario in Germania superiore exaratus, quem ex exemplari in petias partito librum descripsisse indicia quaedam patefaciunt (cf. infra, p. 84*). Tribus ultimis foliis secundi senionis (f. 135-[143]) abscissis, desunt Thomae verba a lib. III c. 8 lin. 89: *quod sit*, usque ad c. 15 lin. 79: *Superabundantium autem etc.* Inscriptio, f. 123r: *Liber Ethicorum*; subscriptio, f. 204rb: *Explicit liber ethicorum.* In imo f. 123ra scriptam manu saeculi XIV videmus adnotationem: *Iste liber est Conuentus Wien<nensis ordinis predicatorum>*; cf. f. 2v et 3r; in indice bibliothecae conventus fratrum praedicatorum Vindobonensis anno 1513 conscripto codex sic recensetur: « *R 5. S. Thomas super metaphisicam, incipit: Sicut dicit philosophus in polliticis suis, quantumcumque alii* [!]. - *Idem super ethicorum, incipit: Sicut dicit philosophus primo metaphisice* »[7]. Repert., n° 1496.

M 36. *München Bayerische Staatsbibliothek Clm 4147* (Olim *Augsburg Monasterium S. Crucis*, ex legato Johannis Gossolt de Güntzburg, qui die 28ª augusti 1506 obiit, f. 1r), f. 2ra-174v. Saec. XV (1427), chart., 295 × 215, binis columnis (f. 2ra-144vb) et longis lineis (f. 145r-174v), ab uno librario germanico, et probabiliter quidem a Jodoco Gossolt (cf. f. 245v) exaratus. Integrum *Librum Ethicorum* in commentario insertum, sed maioribus litteris differentem, praebet. Commentarium incipit ex abrupto f. 2ra in lib. I c. 1 lin. 100: *Moralis philosophia* (prooemio Thomae a librario de industria omisso). Inscriptio (in tegumento, manu Jodoci Gossolt, ut videtur): *In hoc volumine continentur: Primo Exposicio litteralis Beati Thome de Aquino super decem libros Ethycorum cum Textu Aristotilis eorundem librorum...* (cf. f. 23va: *Incipit exposicio secundi ethycorum secundum Beatum Thomam*; f. 35va: *Incipit exposicio tercii Ethycorum secundum S. Thomam*); subscriptio, f. 174v: *Finis sentencie decimi ethycorum et per consequens tocius libri ethycorum secundum Beatum thomam. Deo gracias*; extremo *Libro Ethicorum* Aristotelis ascribitur: *Explicit textus decimi et tocius libri Ethycorum noue translacionis. Deo gracias. Anno domini 1427 in crastino Vndecemmilium uirginum* [die 22ª octobris]. - Repert., n° 1738.

Mc 37. *Montecassino Biblioteca dell'Abbazia 10*, pag. 1a-308a. Saec. XIV, membr., 325 × 225, ab uno librario italico exaratus. *Libro Ethicorum* Aristotelis in media pagina (p. 1-309) longis lineis maioribus litteris scripto, *Sententia* Thomae binis columnis in marginibus circumponitur; prooemio omisso, commentarium in principio expositionis litterae incipit, lib. I c. 1 lin. 107: *Incipiens igitur Aristotiles.* Inscriptione et subscriptione caret. Veri simile est codicem unum et idem esse atque illum in inventario Paulo Papae II misso inter annos 1464 et 1471 recensitum: « *Item liber Eticorum ipsius* [*Aristotilis*] *inc.* Omnis ars *cum lectura*

(6) Cf. *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Oesterreichs*, I. Bd. Niederösterreich, bearbeitet von Th. Gottlieb, Wien 1915, p. 128.
(7) *Ibid.*, p. 392 et p. 289, 18.

s. Thomae inc. Sicut philosophus »[8], primo folio, in quo prooemium: *Sicut philosophus... politica* (lib. I c. 1 lin. 1-106) tunc scriptum erat, nunc amisso. - Repert., n° 1705.

Md 38. *Madrid Biblioteca Nacional 6400*, f. 1r-132v. Saec. XV, chart., 280 × 208, ab uno librario exaratus. Initium commentarii f. 1r in plena pagina scribitur, deinde vero a f. 1v *Libro Ethicorum* Aristotelis in media pagina longis lineis maioribus litteris scripto *Sententia* Thomae longis lineis tribus lateribus circumponitur. Inscriptione et subscriptione caret. - Repert., n° 1578.

Mi 39. *Milano Biblioteca Ambrosiana A 204 inf.*, f. 1ra-86vb. Saec. XIV, membr., 330 × 235, a Ioanne Boccaccio exaratus. *Libro Ethicorum* Aristotelis in media pagina longis lineis maioribus litteris scripto *Sententia* Thomae binis columnis in marginibus circumponitur; prooemio omisso, *Sententia* in principio expositionis litterae incipit, lib. I c. 1 lin. 107: *Incipiens igitur Aristotiles.* Inscriptione caret; subscriptio, f. 86vb: *Expliciunt expositiones fratris thomme de aquino ordinis fratrum predicatorum super decem libros ethicorum aristotilis phylosophy.* IOHANNES DE CERTALDO SCRIPSIT FELICITER. HOC OPVS EXPLEVI TEMPORE CREDO BREVI ET CETERA. Ut lineas expleret, Boccaccius persaepe Thomae nomen addidit in extrema columna, velut f. 25ra: *Thommas de aquino*; f. 30rb: *Tommas de aquino theologie doctor*; f. 33va: *Tommas de aquino theologie doctor egregius*; f. 35rb: *Tho. de aquino d. egregius*; f. 67rb: *Thommas de aquino sacre theologie doctor egregius*; vel in extremo capitulo, velut f. 36rb: *Thomas de aquino*; f. 36vb: *Thomas.* - Repert., n° 1682.

O 40. *Oxford Balliol College 241*, f. 204rb-282va. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 365 × 254, binis columnis, ab uno librario anglico Lutetiae Parisiorum exaratus, qui numeris petias notavit (cf. infra, p. 84*). Inscriptio, in summo f. 204rb: *Sentencia super primum ethicorum*; quae inscriptio in summis singulis foliis iteratur, usque ad f. 212r; f. 213r: *Sentencia super secundum ethicorum*, et sic ex ordine. Subscriptione caret. - Repert., n° 2092.

O[1] 41. *Oxford Balliol College 278*, f. 63ra-141vb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 330 × 220, binis columnis, ab uno librario anglico Lutetiae Parisiorum exaratus, quem, etsi numeris petias non notavit vel numeros glutinator abscidit, tamen ex exemplari in petias partito librum descripsisse scripturae mutationes in petiarum initiis indicant (cf. infra, p. 84*). Inscriptio, f. 63ra: *Liber I Ethicorum*; subscriptione caret. - Repert., n° 2094.

O[2] 42. *Oxford Bodleian Library Auct. F. 3.3 (2166)*, f. 154ra-268ra. Saec. XIV ex., membr., 310 × 195, binis columnis, ab uno librario anglico exaratus. Inscriptione caret; subscriptio, f. 268ra: *Expliciunt sentencie supra librum ethicorum.* - Repert., n° 2016.

O[3] 43. *Oxford Bodleian Library Hatton 15 (4121)*, f. 84ra-159va. Saec. XIV ex., membr., 355 × 230, binis columnis, ab uno librario anglico nitide exaratus. Inscriptio, f. 84r (manu posteriore): *Primus liber ethicorum*; subscriptio, f. 159va (ipsius librarii manu): *Explicit sentencia super librum ethicorum fratris thome de alkyno de ordine fratrum predicatorum.* - Repert., n° 2054.

O[4] 44. *Oxford Magdalen College lat. 178*, f. 1r-229r. Saec. XIV ex. - XV in., membr., 337 × 222, longis lineis, ab uno librario nitide exaratus. Inter f. 38 et 39 decem folia abscissa sunt, desunt ergo Thomae verba a lib. II c. 4 lin. 19: *Vel neque*, usque ad c. 10 lin. 83: *speciem est*; item inter f. 132 et 133 deest totus tertius decimus fasciculus (senio, ut videtur), ideoque Thomae verba a lib. VI c. 7 lin. 180: *non autem* (*-thematicus* in calce f. 132v scriptum videmus), usque ad lib. VII c. 2 lin. 153: *opinioni.* Inscriptio, ipsius librarii manu, f. 1r: *Scriptum super librum ethicorum*; subscriptione caret. - Repert., n° 2123.

Om 45. *Saint-Omer Bibliothèque publique 619*, f. 1ra-134vb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 266 × 188, ab uno librario gallico in eodem scriptorio atque Bg exaratus. *Libro Ethicorum* Aristotelis in media pagina

(8) Cf. Dom M. Inguanez *Catalogi codicum Casinensium antiqui (saec. VIII-XV)*, Montis Casini 1941, p. 36-37; G. Mercati *Opere minori. Vol. III (1907-1916)*, Studi e Testi 78, Città del Vaticano 1937, p. 159-174: Due supposte spogliazioni della biblioteca di Montecassino, praesertim p. 160-162.

longis lineis maioribus litteris scripto *Sententia* Thomae binis columnis in marginibus circumponitur. F. 84va lin. 4, librarius Thomae verba a lib. VII c. 1 lin. 68: *ita quod*, usque ad c. 2 lin. 52: *ignorantiam*, praeteriit (item, f. 84v lin. 8, in *Libro Ethicorum*, Aristotelis verba a lin. 1145 a 25: *est malitia*, usque ad 1145 b 32: *quidem enim*, librarius praeteriit, sed manus saeculi XV referendis praeteritis verbis in marginibus inferioribus, f. 84ra-rb, 84va-vb, 83va-vb, librum supplevit). Inscriptione et subscriptione caret. - Repert., n° 2832.

P 46. *Paris Bibliothèque nationale Nouv. acq. lat. 1760*, f. 1ra-85ra. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 298 × 213, binis columnis, a tribus librariis italicis exaratus, quorum primus f. 1-68 (excepto f. 33), hi sunt duo quiniones (f. 1-9 [quoddam f. numero 7bis notatur] et 10-19) et quattuor seniones (f. 20-31, 32 et 34-44, 45-46, 57-68), scripsit, secundus f. 69-85, unum senionem (f. 69-80) et unum trinionem (f. 81-85, f. 86 vacabat), tertius vero unum tantum f. additum, f. 33. In f. 32va primus librarius Thomae verba a lib. IV c. 13 lin. 103: *Et primo*, usque ad c. 14 lin. 58: *ratione*, praeteriit; in f. 32vb in calce, primi correctoris manu, invenitur adnotatio: *Hic deficit una carta*; in f. 66ra, in marg. int., invenitur adnotatio: *XXXVI carte*, quae nos ad f. 36rb vocat, ubi dictum: « *habitus autem determinantur ad operationes* » (lib. VIII c. 8 lin. 69-70), iam probatum est (lib. V c. 1 lin. 82-98), f. 33 ergo adhuc insertum non erat (nam f. 7bis computari debet); item, rubricator capitula 15, 16 et 17 numeris 14, 15 et 16 (f. 34ra et rb in marg. sup., f. 34vb et 35rb in marg. sup., f. 35va) notavit, ex quo capitulum 14 adhuc suppletum non esse patet; in marg. autem ext., f. 32va, secundi correctoris manu scriptum videmus: *Hic cadit sequens folium ubi est tale signum* ×, et revera praeterita verba suppleta sunt in f. addito 33ra-vb, quod itaque post rubricationem et priorem correctionem, sed ante alteram correctionem insertum est; cf. infra codices S et Wi. Inscriptione caret (rubrica, in summo f. 1r: *Super librum ethicorum*; infra, manu saeculi XVI, ut videtur: *Egidius Romanus*; quod manus saeculi XVII vel XVIII cancellavit et scripsit: *Lectiones D. Tho. in libros X Ethicorum Aristotelis*); subscriptione caret; f. 84 et 85 mutila sunt et humore pessumdata. Codex in bibliothecam nationalem anno 1896 ingressus est, quem ex Italia in Galliam nuper allatum esse indicant adnotationes manu saeculi XIX, ut videtur, in interiore ultimo integumento: *fogli tt 91* (revera sunt 92 folia, 86 membr. et tria antefolia triaque postfolia chart., sed f. 7bis perperam non computatum erat), *foglie tt 91*, *foglie NAP*. - Repert., n° 2472.

P^1 47. *Paris Bibliothèque nationale lat. 6304*, f. 1ra-107vb. Saec. XIV in., membr., 297 × 210, ab uno librario gallico exaratus, quem, etsi numeris petias non notavit tamen ex exemplari in petias partito vel saltem ex codice ab exemplari manante commentarium Thomae descripsisse indicia quaedam significant (cf. infra, p. 84*). *Libro Ethicorum* Aristotelis in media pagina binis columnis maioribus litteris scripto *Sententia* Thomae in marginibus binis columnis circumponitur (*Sententia* explicit f. 107vb, *Liber Ethicorum* vero f. 108ra). Inscriptione et subscriptione caret. Codex in bibliotheca a Petro de Luna (Benedicto XIII) in Castro Peniscolae constituta fuisse videtur, deinde in bibliothecam Petri cardinalis de Fuxo translatus esse et ex legato eius in bibliothecam collegii Fuxiensis Tolosae, ante quam in bibliothecam Colbertinam die 7ª octobris 1680 adlatus est, in qua signaturam *2078*, quam in summo f. 1r scriptam videmus, habuit[9]. - Repert., n° 2293.

P^2 48. *Paris Bibliothèque nationale lat. 6456*, f. 1ra-108vb. Saec. XIV, membr., 295 × 215, binis columnis, ab uno librario italico exaratus, qui librum e codice P, sed post huius codicis alteram correctionem, descripsisse videtur (cf. infra, p. 158*-160*); atque etiam animadvertendum est librarium de industria librum V in novo fasciculo incepisse; nam, post tres seniones (f. 1-12, 13-24, 25-36), quartus fasciculus undecim tantum folia habet (f. 37-47) et liber IV explicit in media columna 47vb, ima columna vacante; quin etiam, post quinque seniones (f. 48-59, 60-71, 72-83, 84-95, 96-107), unum folium, f. 108, addi debuit. Ab uno igitur librario scriptus, codex a duobus aliis sedulo correctus est, quorum prior f. 1-47 et 69-108 fusco

(9) Veri simile est codicem agnoscendum esse in inventario librariae maioris Castri Peniscolae post annum 1410 confecto, *Paris B.N. lat. 5156 A*, f. 119r: « *In volumine signato per* [79*1*]. *Item expositio sive scriptum super libros ethicorum una cum textu sine nomine eius qui exposuit* »; iterum, cum in bibliotheca Colbertina duo tantum codices *Librum Ethicorum* praebentes fuisse videantur, hoc est *Paris B.N. lat. 6304*, de quo agimus, et *Paris B.N. lat. 6305* (olim *Colbertinus 2102*), illos agnoscere debemus in inventario librorum ex collegio Fuxiensi in bibliothecam Colbertinam allatorum die 7ª octobris 1680 sub numero 89: *Ethica Aristotelis*, et 170: *Ethica Aristotelis* (cf. L. Delisle *Le Cabinet des manuscrits de la bibliothèque impériale*, t. I, Paris 1868, p. 502, 504, 508); hoc etiam animadvertendum est in *Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae regiae*, Pars tertia, t. IV, Parisiis 1744, codicem etiam tunc sic recensitum esse: ... *Ibi continentur Aristotelis ethicorum ad Nicomachum libri decem; conjecta sunt ad marginem scholia uberrima...*, p. 227.

atramento correxit, notam suam in extremis fasciculis subscribens (f. 12vb, 24vb, 47vb, 71vb, 83vb, 95vb, 107vb, 108vb: *Correctus*; f. 108vb, miniatis litteris rubricator adposuit: *Correctus et bene*), alter vero pallenti atramento f. 48-68 et rarius reliqua. Inscriptione caret (sed in primo antefolio recto scriptum videmus: *S. thomas super eth. Ar. ducat. iij*, et infra manu recentiore: *TOMMAS DE AQUINO super etica aristotelis*; in altero antefolio verso: *S. Thomas super ethica aristotelis*); subscriptione caret. Codex fuit Neapoli in bibliotheca regum Aragonensium inter libros Ferdinandi I (1458-1494), ut signaturae, quas scriptas videmus in postfolio Iv: *Tomas de... de aquino a lo quarto almario 224*, et in ultimo interiore integumento: *a li philosophi e logica*, patefaciunt[10]; ex Italia in Galliam a Frederico III in exsilium exacto eum adlatum esse et, postquam Fredericus die 9ª novembris 1504 Turonis obiit, ab Isabella eius vidua regi Francorum Ludovico XII venditum, in bibliothecam Blesensem collocatum esse videtur, ut ex signatura: *tabula I philosophie liber X*, quam adhuc in primo antefolio recto videmus, conici potest[11]. F. 1r inveniuntur signaturae bibliothecae regiae, anno 1622: *MMCCCXXXV*; anno 1645: *2098*; anno 1682: *5330*. - Repert., n° 2298.

P3 49. *Paris Bibliothèque nationale lat. 6457*, f. 1ra-76rb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 366 × 273, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, qui numeris petias notavit (cf. infra, p. 84*). Inscriptione et subscriptione caret. Lutetiae Parisiorum scriptus, saeculo XIV in Italiam iam abductus est, cum Gasparus de Broaspinis Veronensis eum die dominica 10ª maii 1377 emerit (cf. adnotationes in antefolio recto et verso) et forsitan antehac cuiusdam Johannis de Verona fuerit (cf. adnotatio in postfolio verso); saeculo XV in bibliothecam Papiensem ducum Mediolanensium ingressus est, ante quam a Ludovico XII anno 1499-1500 in Galliam relatus est et in bibliothecam Blesensem collocatus, ut ex signatura: *tabula III philosophie liber IIII*, quam adhuc in antefolio recto videmus, conici potest[12]. F. 1r inveniuntur signaturae bibliothecae regiae, anno 1645: *476*; anno 1682: *4752*. - Repert., n° 2299.

P4 50. *Paris Bibliothèque nationale lat. 15092*, f. 2r-103v. Saec. XIV ex., membr., 257 × 180, longis lineis, ab uno librario in Gallia meridionali flavo atramento exaratus; in imo f. 46r et in summo f. 49r, adnotationes manu italica scriptas videmus. Inscriptione caret (sed in f. 1v, manu Claudii de Grandrue, saec. XVI in., liber inscribitur: *Commentum sancti thome de aquino super decem libros ethicorum Ar.*); subscriptione caret. F. 103v: « *Hunc librum acquisivit monasterio sancti victoris prope parisius fr. Johannes lamasse dum esset prior eiusdem ecclesie* », id est ante 1448; f. 1v, signatura bibliothecae sancti Victoris saec. XVI in.: *LLL 21*; f. 2r, aliae signaturae: *VI.2.ij*; *d.c.22*; *1170*[13]; *1067*[14]. - Repert., n° 2342.

P5 51. *Paris Bibliothèque nationale lat. 16104*, f. 4ra-140vb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 296 × 215, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, quem, etsi numeris petias non notavit vel numeros glutinator abscidit, tamen ex exemplari in petias partito librum descripsisse scripturae mutationes in petiarum initiis aliaque indicia patefaciunt (cf. infra, p. 84*). Inscriptione caret (in imo f. 4r: [*In*] *I Ethicorum*); subscriptio, f. 140vb: *Explicit sententia libri ethicorum a fratre thoma de akino edita*. In ultimo postfolio verso, ad integumentum adglutinato, cuius tamen ligula concisa atque deglutinata est, scriptam videmus adnotationem: *Sententia thome super ethica ex legato magistri petri de farbu. precium iiij lib.* Codex iam erat in parva libraria collegii de Sorbona anno 1338, cum in registro anno 1339 confecto inveniatur sub signatura LIIII, 22: *Scripta Thome super librum ethicorum. Incipit in 2° fol.* [f. 5ra]: sint, *in pen.* [f. 139ra]: et hoc ideo. *Precium iiii l. cum dimidia*[15]; f. 1r scriptas videmus signaturas posteriores: *805* (sub qua codex in indice a Berthe et Echard inter annos 1700 et 1713 confecto invenitur); *646* (sub qua invenitur in indice a Guédier de Saint-Aubin inter annos 1736 et 1742 confecto); inter annos 1796 et 1868 signatura fuit: *Fonds de la Sorbonne 595*[16]. - Repert., n° 2432.

(10) Cf. L. Delisle *Le Cabinet des manuscrits...*, t. I, p. 225 et 241; T. De Marinis *La Biblioteca napoletana dei re d'Aragona*, vol. I, Milano 1952, p. 177, n° 45.

(11) Cf. L. Delisle *Le Cabinet des manuscrits de la Bibliothèque nationale*, t. 3, Paris 1881, p. 361-362; L. Delisle *Notes sur les anciennes impressions des classiques latins et d'autres auteurs conservées au XVe siècle dans la librairie royale de Naples*, in *Mélanges Graux*, Paris 1884, p. 245-253; T. De Marinis *La Biblioteca napoletana dei re d'Aragona*, vol. I, Milano 1952, p. 196; E. Pellegrin *La bibliothèque des Visconti et des Sforza, ducs de Milan au XVe siècle*, Paris 1955, p. 79, n. 2.

(12) Cf. supra adn. 11, et etiam E. Pellegrin *La bibliothèque des Visconti et des Sforza...*, p. 113-114.

(13) Sub hac signatura codex a J. Quetif et J. Echard *Scriptores ordinis Praedicatorum*, Lutetiae Parisiorum 1719, t. 1, p. 286, adlegatur.

(14) Postea 783; cf. H. Omont *Concordances des numéros anciens et des numéros actuels des manuscrits latins de la Bibliothèque nationale*, Paris 1903, p. 106.

(15) Cf. L. Delisle *Le Cabinet des manuscrits...*, t. 3, p. 65; de magistro Petro de Farbu, vide etiam *ibid.*, t. 2, p. 167.

(16) Cf. H. Omont *Concordances des numéros anciens et des numéros actuels...*, p. 115.

P[6] 52. *Paris Bibliothèque nationale lat. 16105*, f. 3ra-84rb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 311 × 215, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, qui numeris petias notavit (cf. infra, p. 84*). Inscriptione caret; subscriptio, f. 84rb: *Explicit sententia libri ethicorum fratris Thome de aquino* (cf. f. 104r: *In hoc volumine continentur sententia libri ethicorum fratris thome de aquino. Item tabula libri ethicorum*). F. 55va, in summo marg. ext., invenitur adnotatio partim abscisa, quam integram legere non potuimus: *. . .c d'mronis (?) apud tullum... iendum script. 7 ethic<orum> f<ratris> tho<me>* (cf. infra, p. 115*). F. 104r scriptam videmus adnotationem: *Iste liber est pauperum magistrorum de sorbona ex legato magistri stephani de gebennis. precium xl sol.* Codex iam erat in parva libraria collegii de Sorbona anno 1338, cum in registro anno 1339 confecto inveniatur sub signatura LIIII, 51: *Item, scripta fratris Thome super librum ethicorum, ex legato magistri Stephani de Gebennis. Incipit in 2° fol.* [f. 4ra]: de ultimo, *in pen.* [f. 102ra]: Quod est secundum virtutem. *Precium XL sol.*[17]; signatura saec. XVIII in.: *761* (f. 2r); saec. XVIII med.: *547* (f. 2v); saec. XIX: *596*[18]. - Repert., n° 2433.

P[7] 53. *Paris Bibliothèque nationale lat. 16106*, f. 3ra-108rb. Sacc. XIII ex. (ante 1288), membr., 314 × 235, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, quem, etsi numeris petias non notavit vel numeros glutinator abscidit, tamen ex exemplari in petias partito librum descripisse scripturae mutationes in petiarum initiis aliaque indicia patefaciunt (cf. infra, p. 85*). Inscriptione caret; subscriptio, f. 108rb: *Expliciunt hec super librum ethicorum.* F. 1r, scriptam videmus adnotationem: *Iste liber scilicet sententia* [*fratris thome* sup. lin.] *super < librum ethic>orum aristotilis est pauperum magistrorum de sorbona ex legato domini stephani de abbatis villa ca<nonici ambi>anensis. LX sol. et continet IX quaternos*; in ms. autem *Paris B.N. lat. 15469*, in summo f. 1-2v, scriptam videmus adnotationem: *Ista biblia est pauperum magistrorum de sorbona ex legato domini stephani de abbatisuilla canonici ambianensis* [*ad* cancell.] *et fuit asportata ad domum anno domini M° CC° LXXX° VIII° circa festum beati martini hiemalis* [id est circa diem 11[am] novembris] *cum aliis libris nomine ipsius intitulatis. pre. XXVI lib. Incipit in secundo folio* [f. 4ra] *sic*: stulticia predicacionis, *et in penultimo* [f. 604ra]: Thibaath forum; patet ergo codicem ante 1288 scriptum esse. F. 2v scriptam videmus adnotationem, manu Stephani de Abbatisvilla, ut videtur: *dedi pro libro isto omnibus computatis XL sol. par.*, et infra eadem manu: *Scripta super nouam translationem ethicorum*, quod manus posterior cancellavit et scripsit: *Scripta* [*beati thome* sup. lin. manu recentiore] *siue glose super nouam translationem ethicorum.* [*thome de aquino* add. manu rec.]. Iam ante annum 1338 codex in magna libraria collegii de Sorbona catenatus erat in vigesimo sexto et ultimo scamno iuxta parietem AD signato, sub littera q; nam veri simillimum nobis videtur hunc in inventorio designari: *Scripta fratris Thome super librum ethicorum*[19], et in Johannis tabula: *A D.q. Scripta Thome super librum ethicorum. Sicut dicit philosophus in principio methaphisice sapientis est ordinare*[20]; signatura saec. XVIII in.: *798* (f. 3rb in marg. inf.); saec. XVIII med.: *651* (f. 3ra in marg. inf., et in primo interiore integumento); saec. XIX: *600*[21]. - Repert., n° 2434.

P[8] 54. *Paris Bibliothèque nationale lat. 16110*, f. 151ra-234vb. Saec. XIV, membr., 340 × 240, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, quem, etsi numeris petias non notavit vel numeros glutinator abscidit, tamen ex exemplari in petias partito librum descripsisse indicia quaedam significant (cf. infra, p. 85*). Inscriptio, f. 151r (rubrica): *Liber I Ethicorum*; subscriptio, f. 234vb: *Explicit sententia libri ethicorum secundum fratrem thomam de acquino ordinis predicatorum.* In summo f. 1v, scriptam videmus adnotationem: *Iste liber est Jacobi de padua professoris parisius in theologia medicina et artibus*; et infra: *Iste liber est collegii pauperum magistrorum de sorbona ex legato magistri Jacobi de padua in artium medicine ac theologie facultatibus professoris socii huius domus. precij 6 lb.*; in imo f. 2r: *Incatenetur in magna libraria sorbone. 6 lb.* Cum Jacobus, iam certe ab anno 1342 Lutetiae Parisiorum manens, die 3[a] februarii 1353 rector parochialis ecclesiae de Moyaco, Belvacensis dioecesis, ab Innocentio VI nominatus sit[22], post annum 1353 codex in librariam collegii de Sorbona ingressus est; signatura saec. XVIII in.: *878* (in imo f. 2rb); saec. XVIII med.: *665* (in summo f. 1v); saec. XIX: *612*[23]. - Repert., n° 2436.

(17) Cf. L. Delisle *Le Cabinet des manuscrits...*, t. 3, p. 65; de magistro Stephano de Gebennis, cf. etiam *ibid.*, t. 2, p. 175-176.
(18) Cf. H. Omont *Concordances des numéros anciens et des numéros actuels...*, p. 115.
(19) Cf. L. Delisle *Le Cabinet des manuscrits...*, t. 3, p. 78.
(20) Cf. L. Delisle *Le Cabinet des manuscrits...*, t. 3, p. 86; de domino Stephano de Abbatisvilla, vide etiam *ibid.*, t. 2, p. 174-175, sed biblia Stephani de Abbatisvilla sub signatura 15185 perperam adlegatur.
(21) Cf. H. Omont *Concordances des numéros anciens et des numéros actuels...*, p. 115.
(22) Cf. H. Denifle O.P. et Aem. Chatelain *Chartularium Universitatis Parisiensis*, t. 2, sectio prior, Parisiis 1891, p. 626, n. 3; Ch.-V. Langlois *Jacques de Padoue, sorboniste*, in *Histoire littéraire de la France*, t. 36, Paris 1927, p. 424-432.
(23) Cf. H. Omont *Concordances des numéros anciens et des numéros actuels...*, p. 115.

P[9] 55. *Paris Bibliothèque nationale lat. 16612*, f. 54va-135rb. Saec. XIV, membr., 257 × 186, binis columnis, a duobus librariis in Flandria, ut videtur, flavo atramento exaratus, a tertio vero intentiore atramento correctus; prior librarius unum trinionem (f. 54-59) et tres seniones (f. 60-71, 72-83, 84-95) scripsit, alter vero quinque quaterniones (f. 96-103, 104-111, 112-119, 120-127, 128-135). Inscriptione caret; subscriptio, f. 135rb (alia manu): *Explicit sententia supra librum ethicorum. a fratre thoma de aquino. completa supra X libros.* F. 165r, scriptam manu saec. XIV ex. adnotationem videmus: *Iste liber est pauperum* [*scolarium de sorbona* manu posteriore sup. ras.] *ex legato magistri henrici de ecclesia* [*condam in ecclesia beate marie curtracensis in flandria decani. anima eius in pace requiescat nam flos fuit flamingorum* add. alia manu] *professoris in sacra theologia condam socii de magna sorbona. Orate pro eo et pro omnibus huic domui benefacientibus. Anime eorum per misericordiam dei requiescant in pace. Amen*; in codice vero *Paris B.N. lat. 16164*, in summo f. 141va, scriptam videmus adnotationem: *Iste liber de animalibus est pauperum scolarium artistarum de parua sorbona emptus pro duobus francis quos legauit magister Enricus de ecclesia condam socius de sorbona magna: professor in sacra theologia. Orate pro eo et pro omnibus huic domui benefacientibus. Vt deus hos una secum ad celorum summa dignetur exaltare. Amen*; cum francus aureus die 5[a] decembris 1360 a Ioanne II creatus sit, Henricum de Ecclesia saeculo XIV exeunte obiisse et codicem in librariam domus de Sorbona ingressum esse videtur; a J. Quetif et J. Echard, *Scriptores ordinis Praedicatorum*, t. I, p. 286 b, sub signatura *1 p* adlegatur; signatura saec. XVIII med.: *1223* (f. 1v); saec. XIX: *1802*[24]. - Repert., n° 2449.

P[10] 56. *Paris Bibliothèque mazarine 3482*, f. 11rb-280va. Saec. XIV in., membr., 235 × 165, binis columnis, ab uno librario gallico exaratus, quem, etsi petias numeris non notavit, tamen ex exemplari in petias partito librum descripsisse quaedam indicia forsitan significent (cf. infra, p. 85*). Integrum *Librum Ethicorum* Aristotelis ante singula Thomae commentarii capitula insertum (incipit itaque *Liber Ethicorum* f. 1ra et desinit f. 279rb), sed maioribus litteris differentem, praebet. Inscribitur *Liber Ethicorum*, f. 1ra: *Incipit liber ethycorum Aristotilis*, commentarium vero, f. 1rb: *Apparatus*; subscriptione caret (f. 281v scriptam manu saec. XV videmus adnotationem: *Liber ethicorum aristotelis. textus cum glosa*). - Repert., n° 2567.

P[23] 57. *Paris apud bibliopolam quendam*, 136 f. Anno 1962 quidam bibliopola Lutetiae Parisiorum venalem habuit *Sententiae Libri Ethicorum* codicem quem videre non potuimus, sed tantum descriptionem a bibliopola confectam et cuiusdam folii imaginem luce expressam vidimus. - Saec. XIV, membr., binis columnis, a librario Parisiaco exaratus. Primo folio absciso, Thomae commentarium ex abrupto incipit lib. I c. 1 lin. 212: *operata que sunt.* Subscriptio, f. 136v: *Explicit scriptum* [*sancti* loco verbi erasi] *Thome de Akino ordinis Predicatorum super Eth.*; deinde manu saeculi XV: *Explicit Ethica sancti Thome que propria manu scripsit* (!). Codex procul dubio ex exemplari Parisiaco in petias partito pendet.

Pd 58. *Padova Biblioteca Universitaria 1113*, f. 1ra-126vb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 300 × 210, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, quem, etsi numeris petias non notavit vel numeros glutinator abscidit, tamen ex exemplari in petias partito librum descripsisse scripturae mutationes in petiarum initiis indicant (cf. infra, p. 85*). Inscriptione caret (in summo f. 1r, rubrica: *Liber I Ethicorum*); subscriptione caret. Codex olim conventus SS. Philippi et Iacobi Eremitarum sancti Augustini fuisse videtur, a I. Ph. Tomasino *Bibliothecae Patavinae manuscriptae publicae et privatae. Quibus diversi Scriptores hactenus incogniti recensentur, ac illustrantur*, Utini 1639, p. 77 b, sic recensitus: « *In Ethicam Aristotelis D. Thomas. f. m.* ». - Repert., n° 2222.

Po 59. *Pommersfelden Gräflich Schönbornsche Bibliothek 65/2639*, f. 17ra-109rb. Saec. XIV, membr., 256 × 177, binis columnis, ab uno librario exaratus, qui se ipsum declarat, f. 109rb: *Explicit hic liber is scripsit quem nominat iber*[ibernicus]. Inscriptione et subscriptione caret. Codex olim fuit collegii Amploniani Erfordiensis; in indice propriae bibliothecae ab ipso Amplonio Ratinck de Berka inter annos 1410 et 1412 composito sic recensetur: « *De phylosophia morali... 15. Item tres libri de officiis bene correcti Cyceronis; commentum b. Thome de Aquino super 10 libris ethicorum; commentum Egidii super libello Aristotilis de bona fortuna* »[25]. - Repert., n° 2619.

(24) Cf. H. Omont *Concordances des numéros anciens et des numéros actuels...*, p. 125.
(25) Cf. *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz*, II. Bd. Bistum Mainz, Erfurt, bearbeitet von P. Lehmann, München 1928, p. 45.

Pr 60. *Praha Universitni Knihovna III. F. 10 (513)*, f. 23va-139vb. Saec. XIV, membr., 230 × 160, binis columnis. Codex ex duobus codicibus constare videtur: 1. prior codex unum tantum fasciculum (f. 1-11) habet et nescimus cuius scriptoris (fortasse Roberti Kilwardby) commentarium super *Ethica nova*, ab uno librario saec. XIII exaratum, praebet; 2. alter codex 16 fasciculos (quorum quartus decimus trinio, sextus decimus quinio, ceteri quaterniones sunt) habet, a duobus librariis saec. XIV, ut videtur, exaratos (f. 12-24 et 25-139); in primo quaternione (f. 12ra-19vb) et in prima parte secundi quaternionis (f. 20ra-23va lin. 13), invenitur expositio litteralis *Ethicae veteris*, ex alterius scriptoris commentario deprompta, usque ad librum III, 1114 a 3 (cf. infra, p. 236*-246*); in secunda parte secundi quaternionis, f. 23va lin. 14, incipit sententia Thomae ab expositione libri III lin. 1114 a 3, ubi expositio *Ethicae veteris* deficit, id est lib. III c. 12 lin. 1: *Sed forsitan*, et usque ad f. 139vb pergitur. Inscriptione caret (in antefolio verso manu saec. XV scriptum videmus: *Super Ethicorum sancti Thome*); subscriptio, f. 139vb: *Explicit sententia supra librum ethicorum edita a fratre thoma de aquino ordinis fratrum predicatorum.* - Repert., n° 2697.

S 61. *Siena Biblioteca Comunale degl'Intronati H. VI. 3*, f. 1ra-97ra. Saec. XIV, membr., 358 × 242, binis columnis, ab uno librario italico exaratus. In f. 38vb, librarius Thomae verba a lib. IV c. 13 lin. 103: *Et primo*, usque ad c. 14 lin. 58: *ratione*, praeteriit; in marg. ext. crucem et in marg. inf. adnotationem ipsius librarii manu scriptam videmus: *Require illud quod deficit ubi est crus media pars rubea. et media pars nigra. in fine libri. ubi est similis crus*; sed chartam quam primo in fine libri addiderat, ipse librarius mox post f. 38 interposuit et nunc numeris 39 et 40 notatur; praeterita verba ipse librarius f. 39ra-vb supplevit (exceptis verbis: *Et primo... irae*, lib. IV c. 13 lin. 103-107, ex homoeoteleuto omissis), nec non, quando chartam post f. 38 interposuit, verba: *quod pertinet... esset*, c. 14 lin. 58-62, quae in quattuor ultimis lineis columnae 38vb iam scripta erant, iterum scripsit f. 39vb, ne legentes recedere deberent (ima columna 39vb et f. 40r-v vacant); ante rubricationem charta 39-40 suo loco inserta est, nam rubricator capitula commentarii 13, 14 et 15 numeris V, VI et VII ordine notavit (f. 38va, 39vb, 41rb), qui capitula textus designant; cf. supra codex P et infra codex Wi. Inscriptio, f. 1ra (rubrica): *Incipiunt rationes fratris thome de aquino ordinis predicatorum super primum ethycorum Aristotilis*; subscriptio, f. 97ra: *Explicit liber ethicorum etc.*; infra manu posteriore: *Expliciunt postille fratris thome de aquino ordinis predicatorum. super librum ethicorum aristotilis.* In imo f. 1r scriptum videmus: *Iste liber est montis oliueti de haccona*; in f. 97v: *Istum librum concessit fratri petro de* [*sa* cancell.] *Sardinia ad usum vite sue ffrater Johannes de Vrbeveteri tunc abbas generalis ordinis montis oliueti. proprietas autem spectat ad monasterium principale montis oliueti. In cuius memoriam et fidem rei ego idem frater Johannes hic scrippsi propria manu. Anno domini M° cccc° viiii° die VI februarii.* In imo vero f. 1r scriptum videmus: *Ad bibliothecam publicam civitatis Senarum transfertur die 18ª octobris 1810 aloysio de Angelis Bibliothecario.* - Repert., n° 2961.

Sa 62. *Salamanca Biblioteca Universitaria 2259*, f. 2ra-105rb. Saec. XIV ex. - XV in., membr., 305 × 193, binis columnis, a duobus librariis exaratus, quorum prior f. 2-97, alter vero f. 98-105 scripsit. Inscriptione et subscriptione caret. Codex fuisse videtur Caroli, principis Vianensis († 1461)[26], ut conici potest ex adnotationibus quas scriptas videmus f. 1r: *Aquest escrit sobre les et<hi>ques segons sent thomas de qui es den...*, et f. 85va, in inf. marg.: *Ex sententia huius secundi capituli* [libri IX] *bene ponderata uidetur quod posset euacuari controuersia que pro nunc est in aragonie nostro regno*, ante quam in bibliothecam collegii sancti Bartholomaei Salmanticensis sub signatura 69 ingressus est, unde ad bibliothecam Palatii regii Matritensis sub signatura 1067 abductus, nuperrime vero ad bibliothecam Universitatis Salmanticensis relatus est. - Repert., n° 2856.

Ti 63. *Trier Stadtbibliothek 1037/1278*, f. 1ra-263vb. Saec. XV ex., chart., 212 × 142, binis columnis, ab uno librario exaratus. Pluribus foliis abscissis, *Sententia* Thomae desinit ex abrupto f. 263vb, lib. X c. 13 lin. 143: *competere humane et morali* (!) *vite*. Inscriptione caret. Olim collegii sancti Germani Trevirensis sub signatura D. II. c. 9, codex in bibliothecam publicam civitatis Trevirorum anno 1802 ingressus est. - Repert., n° 3156.

To 64. *Torino Biblioteca Nazionale E.III.11*, f. 1ra-84rb. Saec. XIV, membr., 315 × 230, binis columnis, ab uno librario italico exaratus. Inscriptione caret (in antefolio Ir, manu recenti: *Explanatio super omnibus*

(26) Cf. P. Raymond *La bibliothèque de don Carlos, prince de Viane*, dans *Bibl. de l'école des chartes* 19 (1858), p. 485 : «*Sent Thomas sobre les etiques, lo qual era de Sent Domingo de Napols et fon prestat al segnor primogenit*».

libris Ethicorum. Littera d. oo); subscriptio, f. 84rb: *Expliciunt ethice. Deo gracias.* In antefolio Iv scutum priorale gentis Della Rovere saeculo XV depictum est. - Repert., n° 3097.

Tt 65. *Trento Biblioteca Comunale 1583*, f. 1ra-79ra. Saec. XIV, membr., 312 × 235, binis columnis, ab uno librario germanico, ut videtur, exaratus. Inscriptione caret (f. 1r, rubrica: LIBER I ETHICORUM); subscriptione caret. In secundo antefolio recto, scriptam videmus adnotationem partim erasam: *Iste liber est fratris h... ordinis minorum... que<m> emit cum pecunia parentum suorum*; in summo vero f. 79v: *Iste liber est magistri...* (infra scriptas videmus probationes pennae, inter quas: *In nomine domini. Amen. Anno nativitatis eiusdem millesimo tricentesimo quadragesimo qua quinquagesimo sexto. Amen*; et infra: *Magister steffanus* [bis]; *Wylhelmus dei gracia*). - Repert., n° 3138.

Tu 66. *Tours Bibliothèque municipale 741*, f. 1ra-165rb. Saec. XV, chart., 305 × 220, binis columnis, ab uno librario gallico scriptus, qui se ipsum nominat, f. 165rb: *Nomen scriptoris est guillelmus mathei clericus gracia dei.* Inscriptio, f. 1r: *Expositiones super ethicorum a sancto thoma*; subscriptione caret. Olim bibliothecae fuit metropolitanae ecclesiae Turonensis Sancti Gatiani sub signatura 188[27]. - Repert., n° 3133.

V 67. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Archivio della Basilica di S. Pietro C 120*, f. 1ra-90ra. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 334 × 238, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, qui numeris petias notavit (cf. infra, p. 85*). Inscriptione et subscriptione caret. In imo f. 1r, tessera gentilicia Cardinalis Iohannis Baptistae Orsini († 1503) depicta est. - Repert., n° 3407.

V[1] 68. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Pal. lat. 1018*, f. 1ra-107va. Saec. XV, membr. et chart., 206 × 150, binis columnis, ab uno librario germanico exaratus; prooemio omisso, *Sententia* incipit: *Omnis ars. etc. Nota quod duo sunt principia...* (lib. I c. 1 lin. 127); f. 63va lin. 32 verbo « aliquo » (VI c. 9 lin. 190) verbum « habet » (VI c. 10 lin. 125) insequitur. Inscriptione caret; subscriptio, f. 107va: *Explicit opus beati thome super decem libros ethicorum aristotilis.* In antefolio verso scriptum videmus indultum concessum « Jacobo Lutifiguli [= Töpfer?] presbytero Vicario perpetuo in ecclesia Collegiata sancte Trinitatis Spirensis... ij Jd. Junii Pontificatus domini Nicolai papae V Anno primo », id est die 12[a] iunii 1447; olim bibliothecae palatinae Heidelbergensis, anno 1623 in bibliothecam Apostolicam Vaticanam codex translatus est. – Repert., n° 3507.

V[2] 69. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Pal. lat. 1026*, f. 1ra-105vb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 313 × 227, binis columnis, ab uno librario (excepto f. 103r-v) Lutetiae Parisiorum exaratus, quem, etsi numeris petias non notavit vel numeros glutinator abscidit, tamen ex exemplari in petias partito librum descripsisse scripturae mutationes in petiarum initiis indicant (cf. infra, p. 85*). Inscriptione et subscriptione caret (in summo f. 1r, ipsius librarii manu, sed litteris minutioribus: *liber ethicorum*). Ex adnotationibus, quas in secundo antefolio recto: *Istud scriptum... Stephanus de montepolic<iano> ordinis minorum et est... minorum*, et in ima columna 105va: *iste liber est antonij Giouannis de medicis de florencia*, scriptas videmus, conici potest codicem e Lutetia Parisiorum primum in Italiam abductum esse, ante quam in bibliothecam palatinam Heidelbergensem ingressus est, unde anno 1623 in bibliothecam Apostolicam Vaticanam translatus est. - Repert., n° 3509.

V[3] 70. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Ross. 453*, f. 1ra-115vb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 305 × 213, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, qui numeris petias notavit (cf. infra, p. 85*); f. 89 post f. 85, et f. 90 post f. 93 legenda sunt. Inscriptione et subscriptione caret. Sub signatura H.143, codex fuit bibliothecae Rossianae, ex libris a canonico Rossi et equite Torquato Rossi saeculo XIX ineunte collectis ab equite Ioanne Francisco de Rossi Romae confectae, deinde in collegium Vindobonense Societatis Iesu anno 1878 translatae, ante quam anno 1922 in bibliothecam Apostolicam Vaticanam ingressa est. - Repert., n° 3534.

V[4] 71. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Ross. 569*, f. 2ra-90rb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 350 × 255, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, qui numeris petias notavit (cf. infra, p. 85*);

(27) Sub qua a J. Quetif et J. Echard *Scriptores ordinis Praedicatorum*, Lutetiae Parisiorum 1719, t. I, p. 286 a, adlegatur.

etsi librarius ipse opus suum saepius emendavit, tamen quidam corrector emendationes plurimas addidit. Inscriptio, f. 2r (rubrica): SCRIPTUM ETHICORUM THOME (cf. index manu posteriore f. 1r scriptus: *Scriptum super librum ethicorum thome*); subscriptione caret. F. 1r, scriptam manu ipsius sancti Iacobi († 1476) videmus adnotationem: *Ego frater Jacobus de marchia or. mi. hunc librum feci emere pro loco sancte marie de graciis de monte prandonum pro precio ducatorum 3...*; codex etiam in *Tabula librorum librarie loci sancte Marie de gratia iuxta opidum Montisprandoni* ab ipso sancto Iacobo composita invenitur sub numero 168: *Thome scriptum cum multis tractatibus*[28]; fuit deinde bibliothecae Rossianae sub signatura *IX. 259* (de qua bibliotheca cf. supra cod. V^3). - Repert., n° 3535.

V^5 72. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Urb. lat. 212*, f. 7ra-173vb. Saec. XV, membr., 350 × 243, binis columnis, ab uno librario italico (fortasse bononiensi) scriptura humanistica rotunda eleganter exaratus. Inscriptio, f. 7ra (rubrica): INCIPIT COMENTVM SANCTI THOMME DE AQVINO ORDINIS PREDICATORVM SVPER ETICAM ARISTOTELIS; subscriptio, f. 173vb, ipsius librarii manu: *Explicit scriptum sancti thome de aquino super libros ethicorum aristotilis*. In f. 6v manu posteriore depictus est circulus corona laurea ac floribus circumornatus, in cuius medio inscriptio mendosa invenitur: IN HOC CODICE CONTINENTVR LIBRI QVATVOR SANCTI THOMME DE AQVINO SUPER ETICAM ARISTOTELIS; eadem manu f. 7r ornatum est floribus ac tessera gentilicia minore (sine aquila) Frederici II Urbini comitis (1444-1474) ac deinde ducis (1474-1482); in bibliothecae Urbinatis indice vetere, post Frederici mortem confecto, codex invenitur sub numero 151: *Thomas de Aquino Super Aristotelis Ethicam. In Viridi*, vel sub numero 154: *Thomae Aquinatis Expositio in Ethicam Aristotelis. In Rubro (ex alia bibliotheca)*[29], potius tamen sub numero 151, cum codex V^5 pro Frederico scriptum esse possit, codex vero V^6, de quo protinus agemus, ex alia bibliotheca certo proveniat. - Repert., n° 3559.

V^6 73. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Urb. lat. 1366*, f. 1ra-174ra. Saec. XIV, membr., 276 × 200, binis columnis, ab uno librario italico et eo quidem bononiensi, ut videtur, exaratus, qui opus suum saepissime ipse emendavit, paucas tamen emendationes quidam corrector addidit; multa folia scripturam fere evanidam, quam legere vix possis, praebent. Inscriptio, f. 1r (rubrica): *Rationes super librum ethicorum Aristotilis [sancti* sup. ras.*] thome de aquino*; subscriptione caret. In f. 174v scriptam videmus adnotationem: *XI quinternos de statione taxati* (!). In imo f. 1r saeculo XV depicta est tessera gentilicia Frederici II Urbini ducis; in bibliothecae Urbinatis indice vetere codex invenitur probabiliter sub numero 154 (cf. cod. V^5). - Repert., n° 3567.

V^7 74. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Vat. lat. 773*, f. 2ra-86vb (est f. 45*). Saec. XIV, membr., 328 × 225, binis columnis, ab uno librario germanico, ut videtur, exaratus, a correctore vero italico sedulo emendatus. Inscriptione caret (in summa columna 2rb, manu ipsius librarii, sed litteris minutioribus: ... *ethicorum*); subscriptione caret. Codicem in Italia iam certe a saeculo XV fuisse indicat adnotatio, quam f. 96v scriptam videmus: *Frater petrus morussus me emit pro precio ducatorum iiij*, nec non instrumenta locationis aliorumque contractuum Florentiae confecta quae scripta videmus in antefolio et in folio addito 1. - Repert., n° 3316.

V^8 75. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Vat. lat. 774*, f. 1ra-97vb (est f. 23*). Saec. XIV, membr., 329 × 225, binis columnis, ab uno librario in Gallia meridionali et Avenioni quidem, ut videtur, exaratus. Inscriptio, f. 1r (rubrica): PRIMUS LIBER ETHICORUM; subscriptio, f. 97vb: *Explicit scriptum ethicorum secundum fratrem thomam de aquino ordinis fratrum predicatorum*. Codicem iam saeculo XIV exeunte in Italiam abductum esse indicant adnotationes quas scriptas videmus f. 101r: *Iste liber... ordinis predicatorum*, et f. 101v: *Iste liber... de viterbio... chi... nouelle...*; equidem f. 98-101 ex alio codice accesserunt, sed ante

(28) Cf. G. Pagnani O.F.M. *Alcuni codici della libreria di S. Giacomo della Marca, scoperti recentemente*, in *Archivum Franciscanum Historicum* 45 (1952), p. 191. Verum tamen Patri Pagnani codicem *Ross. 569* sub numero 7 Tabulae agnoscere placuit (p. 186, n. 3), cum sub numero 168 Tabulae quendam codicem a se repertum, *Falconara Archivio dei Frati Minori delle Marche n. 2*, agnoscere vellet; perperam, ut videtur; nam codex Ross. 569, qui primo loco opus Thomae in ipso codice *Scriptum... Thome* inscriptum et deinde multos alios tractatus continet, cum numero 168 Tabulae aptissime congruit, quod de codice *Falconara Minori 2* dici non potest, utpote qui non nisi duo opuscula Thomae inter alia latentia praebeat; quin etiam, cum numero 7 Tabulae codex Ross. 569 minime congruit, cum n. 7 *Aristoteles in multis libris* inscribatur, codex vero Ross. 569 nullum Aristotelis librum, nisi Aristotelis quae feruntur *Yconomica*, praebeat (cf. *Aristoteles Latinus. Codices*, Pars posterior, Cantabrigiae 1955, n° 1806, p. 1202-1203).

(29) Cf. C. Stornajolo *Codices Urbinates Graeci Bibliothecae Vaticanae*, Romae 1895, Praef., p. LXXXII-LXXXIII.

quam adnotationes scriptae sunt, ut significat altera adnotatio quam scriptam videmus f. 101v: *Istud volumen sancti thome de aquino super libro ethicorum...*; re vera saepius in marginibus aliorum Thomae operum locos laudat possessor quidam, probabiliter lector ordinis Praedicatorum: *De hoc prima secunde q. LI ar° 1 racio 1ª* (f. 13vb); *De hoc prima secunde q. LI ar° 2 et infra* (f. 14ra); *De fortitudine secunda secunde q. LI ar° 2 et infra* (f. 14ra); *De fortitudine secundae q. CXXIII* (f. 26va); *Hoc probat tho. secunda secunde q. CXXIII ar° VI* (f. 29rb); *Hec est racio augustini libro de li. ar. et tho. secunda secunde q. CXVII ar° 1* (f. 32va); etc. (f. 42rb et 42vb, adnotator etiam Alberti *Lecturam* adfert). Quin etiam, manu eius librarii italici qui codicem V^{11}, de quo mox agemus, exaravit, prima verba fasciculorum secundi, quarti et septimi codicis V^{11} in marginibus scripta videmus: *harum actionum* (f. 15v in marg. ext.; cf. V^{11}, f. 14v in calce et f. 15ra); *quia ad eam pertinet disponere* (f. 43rb in marg. ext.; cf. V^{11}, f. 38v in calce et f. 39ra, ubi eadem lectio mendosa *eam* pro *eum* invenitur); *hoc ostendit tribus* (f. 84vb in marg. int.; cf. V^{11}, f. 74 in calce et f. 75ra); ex quo (et ex multis aliis indiciis) codicem V^{11} ex codice V^{8} descriptum esse patet, probabiliter in quodam conventu italico ordinis Praedicatorum, fortasse in conventu Viterbiensi vel in conventu Florentino Sanctae Mariae Novellae. - Repert., n° 3317.

V^{9} 76. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Vat. lat. 776*, f. 1ra-101va. Saec. XIV, membr., 300 × 217, binis columnis, ab uno librario in Gallia meridionali vel in Italia septentrionali exaratus. Inscriptio, f. 1ra (rubrica): *Scriptum ethicorum aristotilis secundum egidium* (quo ultimo verbo cancellato, manus recentior italica ascripsit: *Thomam de aquino*); subscriptio, f. 101va, manu ipsius librarii: *Expliciunt ethice. Deo gracias.* F. 101va, scriptam videmus adnotationem: *liber iste est magistri Johannis de zumaliis*, et infra: *Expliciunt exposiciones ethice aristotilis secundum fratrem egidium* [*Thomam de aquino* corr. in margine eadem manus ac in inscriptione] *ordinis predicatorum etc. Jste liber est egregij viri domini Magistri Johannis de zumalijs de Bugella* [= Biella apud Novariam]. *artium et medicine doctoris. quem emit M°CCC°LXXXXiij. pro precio librarum sex. et sol. quinque imperialium ab Agnello de laplatia Deo gratias amen.* - Repert., n° 3319.

V^{10} 77. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Vat. lat. 4262*, f. 29ra-148vb (est f. 123bis; senio 113-123bis post senionem 124-135 a glutinatore perperam transpositus est). Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 287 × 205, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, qui numeris petias notavit (cf. infra, p. 85*). Inscriptio, f. 29r (rubrica): PRIMUS LIBER ETHICORUM; subscriptio, f. 148vb: *Explicit liber ethicorum.* Codex sedulo emendatus est a quodam possessore parisiaco saeculi XIII exeuntis vel XIV ineuntis, eleganti manu; qui in marginibus non solum plurimas emendationes, sed etiam adnotationes non paucas adposuit; plus quam semel Aristotelis librum laudat: *textus. differt autem nichil iuuenis secundum etatem aut secundum morem iuuenilis. 3 capitulo g* [1095 a 6-7] (f. 31vb in marg. sup.); *esyodus. textus. Jste quidem... vir* [1095 b 10-13] (f. 32va in marg. ext.); *tex.* (f. 37ra in marg. int.; 37va in marg. ext.; 40ra in marg. int.); *Vid<e> T<extum>* (f. 79v in calce); semel auctoritatem Boethii adfert: *Boecius in libro ypotethicorum: Nullum bonum est quod non pulcrius elucescat si plurimorum noticia comprobetur... Hoc in se optinet proprium munus amicicia, ut nolit habere solitarias cogitationes. Nam quod honeste quisque cogitat nulli prompcius quam ei quem diligit confitetur* (f. 117ra in marg. inf.; cf. PL 64, 831 B et C). In marginibus adpositas etiam videmus adnotationes paucas manu currenti italica saeculi XV exaratas (exempli gratia, f. 31va, 34rb, 97va, 99rb), ex quo conici potest codicem iam a saeculo XV e Lutetia Parisiorum in Italiam abductum esse. - Repert., n° 3373.

V^{11} 78. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Vat. lat. 10135* (olim *10153*), f. 1ra-86va. Saec. XIV, membr., 358 × 260, binis columnis, ab uno librario italico exaratus, qui librum e codice V^{8} descripsisse videtur (cf. supra cod. V^{8}). Inscriptione caret; subscriptio, f. 86va: *Explicit scriptum ethicorum secundum fratrem thomam de aquino ordinis fratrum predicatorum.* Manibus saeculi XV scriptas videmus adnotationes, in summo antefolio IIr: *Fo de m. Francesco de Monsta* (?) *da Pesaro*; in folio vero 118v: *beatus thomas summe* (?) *precij unius ducati.* - Repert., n° 3391.

V^{21} 79. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Vat. lat. 3003*, f. 4r-9v (altera numeratione) et 4v-124v (prima numeratione). Saec. XV ex., chart., 208 × 170. Codex *Librum Ethicorum* Aristotelis a Leonardo Aretino translatum a librario italico saeculi XV medii longis lineis exaratum praebet, Aretini prologus f. 1r-4v scriptus est (sed, priore f. 1 amisso, folium quod nunc numero 1 notatur refectum est), Aristotelis vero liber a f. 4v usque ad f. 124r; procedente deinde tempore, ab altero librario italico saeculi XV exeuntis

commentarium Thomae, omissis saepe divisionibus, utpote quae *Libri Ethicorum* a Leonardo Aretino translati verbis non responderent, paucisque mutatis aut contractis verbis, in marginibus et in foliis additis (f. 28*, 58*, 63*) adpositum est; in principio tamen de *Sententia* Thomae librarius non nisi excerpta adposuit, sed postea, ut completius initium commentarii describeret, ante f. 1 fasciculum additum inseruit, cuius folia numeris 1-10 iterum notantur; in his foliis additis *Capitula Libri Ethicorum* scripsit (f. 1r-3v) longis lineis, deinde, a f. 4r usque ad f. 9v, praeterita verba commentarii Thomae supplevit, ab initio operis: *Sicut dicit Philosophus*, usque ad lib. I c. 9 lin. 180: *Unde manifestum est quod felicitas est bonum per se sufficiens.* Inscriptione et subscriptione caret. - Repert., n° 3368.

Va 80. *Valencia Biblioteca del Cabildo 211*, f. 1ra-98vb. Saec. XIV, membr., 302 × 224, a duobus, ut videtur, librariis gallicis exaratus (excepto f. 1), quorum prior *Librum Ethicorum*, alter vero commentarium scripsit: *Liber Ethicorum* Aristotelis in media pagina maioribus litteris longis lineis scriptus est a f. 2r usque ad f. 99r; commentarium vero Thomae in marginibus modo binis columnis, modo tribus lateribus, nonnumquam duobus lateribus (f. 18r, 33r, 37r, 40r, 41v), semel etiam uno latere (f. 12v) circumponitur; ante folium quod hodie recenti manu numero 2 notatur, unus fasciculus deperditus esse videtur, cum, post senionem 2-13, quaternio 14-21 numero iij, in imo f. 14r notetur; verum tamen f. 2ra *Sententia* Thomae ex abrupto incipit, lib. I c. 1 lin. 211: *Quorum autem*; ut initium commentarii suppleret, librarius saeculi XIV a Gallia meridiana, ut videtur, oriundus, in folio addito (quod nunc numero 1 notatur) Thomae verba a principio: *Sicut philosophus dicit*, usque ad lib. I c. 1 lin. 211: *Deinde cum dicit*: [*Quorum etc*] (quae ultima duo verba litteris minutioribus scripsit) exaravit (ima columna 1vb vacat). Inscriptio, f. 2r (rubrica): LIBER I ETHICORUM; subscriptione caret. In secundo antefolio IIv scriptam videmus adnotationem: *liber ethicorum*, et infra, manu recentiore, *xij flor.* - Repert., n° 3242.

W 81. *Wien Nationalbibliothek 2361*, f. 1ra-149va. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 293 × 210, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, quem, etsi numeris petias non notavit vel numeros glutinator abscidit, tamen ex exemplari in petias partito librum descripsisse scripturae mutationes in petiarum initiis aliaque signa indicant (cf. infra, p. 85*). Inscriptio, f. 1r (rubrica): PRIMUS LIBER ETHICORUM; subscriptio, f. 149va: *Deo gracias. Amen... thome.* In antefolio Ir scriptam videmus eiusdem temporis (et forsitan ipsius librarii) manu adnotationem: *Werricus de braibancia tenetur in VIII sol. Jtem in XVII den. pro ligatura.* - Repert., n° 3680.

Wa 82. *Warszawa Biblioteka Uniwersytecka 10*, f. 1va-157vb. Saec. XIV, membr., 300 × 220, binis columnis, ab uno librario germanico eleganter exaratus. Codicem Wa in eodem scriptorio et ab eodem exemplari atque codicem L^5 (cf. supra, p. 5*) descriptum esse patet; post singulas enim Thomae commentarii partes *Libri Ethicorum* Aristotelis verba explanata crassioribus litteris integra inseruntur, saepius praemissis verbis: « *et hoc est quod dicit Aristotiles* », vel similibus; hic illic adnotationes ab ipso librario adpositae sunt in marginibus vel etiam inter Thomae verba, velut f. 3vb, in marg. inf., ad Aristotelis verba I 3, 1094 b 23-25: *Suprascripte auctoritati concordat Boetius in libello de trinitate christiane religionis. cum dicit. Eruditi est hominis. unumquodque vt ipsum est ita de eo fidem capere temptare*; f. 2vb, post Thomae verbum « architectonica », lib. I c. 2 lin. 111, ascriptum est: *Dicit enim cicero quod ciuilis seu moralis scientia est uite dux. uirtutis indicatrix. expultrixque uitiorum. in presenti uita summa nobilitas. secundum cognita operari. Spes in futuro. de felicitate eterna. sine qua et logyca contra rationem et contra naturam phisica ducit uitam. que secundum stoycos summum bonum in uita fuerat indicata*, quae verba signum *va...cat* delenda indicat. Inscriptione caret; subscribitur *Liber Ethicorum*, f. 157vb: *Explicit X^us ethicorum de delectatione ac felicitate. et per consequens tota monostica decem librorum aristotilis*, non vero commentarium, sed subscribitur commentarii liber secundus, f. 31rb: *et in hoc terminatur sententia secundi libri noue ethice aristotilis. a fratre thoma de aquino. ordinis predicatorum. diligentius explicata. Deo gratias.* – Repert., n° 3645.

Wi 83. *Wiener-Neustadt Neukloster Stiftsbibliothek Cod. 6*, f. 1ra-124vb + 125ra. Saec. XIV in., membr., 280 × 195, binis columnis, ab uno librario italico exaratus (excepto f. 125, de quo protinus agemus), ab altero vero, saepius prioribus verbis deletis, emendatus; multa folia scripturam evanidam, quam legere vix possis, praebent; post quinque seniones, sextus fasciculus est quinio (f. 61-70), liber quintus explicit f. 70ra lin. 13, reliqua columna 70ra, tota columna 70rb et f. 70v vacantibus; septimus, octavus, nonus et decimus fasciculi sunt seniones, undecimus et ultimus quaternio fuisse videtur (f. 119-125), sed post f. 124 unum

folium deperditum est et Thomae commentarium ex abrupto explicit f. 124vb in lib. X c. 16 lin. 152: *concludit* (desunt circiter 50 lineae). In f. 52ra, primus librarius Thomae verba a lib. IV c. 13 lin. 103: *Et primo*, usque ad c. 14 lin. 58: *ratione*, praeteriit; in marg. ext. manu posteriore scriptam videmus adnotationem: *hic deficiunt plures columpne sed ponuntur in fine scripti*; re vera praeterita verba suppleta erant in fine ultimi fasciculi, sed post f. 124bis deperditum, sola una columna superest, f. 125ra, praeterita verba lib. IV c. 14 lin. 21-58: *communicant... ratione*, ab altero librario italico saeculi XIV scripta, praebent; ad calcem huius columnae alia manu scriptum videmus numerum: 1362 (qui annum quo praeterita verba suppleta sunt designare potest), vel forsitan: 1862. Inscriptione et subscriptione caret[30]. - Repert., n° 3752.

Wo 84. *Worcester Cathedral Library F 138*, f. 1ra-94vb. Saec. XIII ex., membr., 338 × 240, binis columnis, ab uno librario anglico nitide exaratus; inter f. 60 et 61, sextus senio deperditus est, ideoque desunt Thomae verba a lib. V c. 17 lin. 130: *moechia, id est adulterium* (quae tamen verba in calce f. 60v scripta videmus, utpote prima verba fasciculi insequentis deperditi), usque ad lib. VII c. 4 lin. 87: *sed solum ut*. Inscriptio, f. 1r: *Sentencie veraces fratris thome super VI libros ethicorum. liber primus*; subscriptione caret. In summo f. 1r, scriptam videmus adnotationem: *liber ecclesie cathedralis beate Marie Wygornie*. In codice manu scripto *Worcester Cathedral Library F 4*, scriptas videmus adnotationes, f. 234r: *Caucio... anno domini M° CC° nonagesimo quinto in pignore. Caucio < Johannis* v. erasum > *de sancto germano inpignorata in capsa communi pro duobus sol. in vigiglia beate marie magdalene anno domini M° CC° nonagesimo quinto. Memorandum quod* [*secundum scriptum et quartum...* cancell.] *isti libri traduntur dompno Waltero de tanton. per < fratrem* sup. lin. > *Johannem de sancto germano: secundum scriptum thome et quartum. et idem accipiat a dompno heruio* (?) *de norwh. primum scriptum et tercium. Jtem contra gentiles. Jtem* [*secundam* cancell.] *prima[m] secunde. Jtem metaphisica aristotilis. Jtem sentencie super librum ethicorum. Jtem biblia. Jtem* [ras.] *accipiat librum sentenciarum a* [*a*] *dompno petro de Winton. cum librum suum correxerit. Jtem memorandum quod frater griffinus habet libros naturales pro caucione exposita pro prima parte summe. Jtem* [*notandum quod dominus Willelmus de broc habet l* cancell.] *commentum ethicorum. Jtem memorandum quod magister hamundus de sancto germano habet commentum super librum de anima. et avicenna. in uno volumine. Jtem habet sentencias thome super librum de anima*; f. 234v: *Memorandum quod Warkenbi habet de veritate. laurencius scriptum egidii. th. spalling anselmum et sentencias ethicorum. borle commentum de anima*; ex quibus adnotationibus conici potest codicem iam saeculo XIII exeunte et XIV ineunte in ecclesiae beatae Mariae Wigorniensis bibliotheca fuisse, cum ex insolita inscriptione *Sentencie* (plurativo numero; cf. tamen cod. Bg^{1} et O^{2}) eum bis laudatum agnoscere possimus et monachi magistrique nominati saeculo XIII exeunte et XIV ineunte floruerint[31]. - Repert., n° 3793.

Wr 85. *Wrocław Biblioteka Uniwersytecka IV Q 11*, f. 1r-224v. Saec. XV (1449-1453), chart., 213 × 146, longis lineis, a fratre Yvone Melczer, O.P., Lutetiae Parisiorum exaratus. Inscriptio, f. 1r: *Primus liber ethicorum thome de aquino*; subscribuntur singuli libri; f. 30v: *Explicit scriptum beati Thome de a. or. predicatorum super primum librum ethicorum aristotilis per manus fratris yuonis Melczer*; f. 46r: *Explicit scriptum s. Thome de aquino fratris o.p. per manus fratris yuonis Melczer super 2^{m} librum ethicorum aristotilis*; f. 77v: *Explicit tercius liber b. Thome super ethicorum et est finitus in die alexij* [die 17^{a} iulii] *parisius*; f. 102v: *Explicit quartus liber ethicorum et est finitus proxima dominica ante festum s. dominici* [die 3^{a} augusti] *1449 parisius*; f. 127r: *Explicit scriptum super quintum librum ethicorum S. Thome doctoris et est finitum parisius in die S. augustini* [die 28^{a} augusti] *hora quarta post vesperas fr. y. M. anno 1459* [legend. 1449]; f. 144r: *Explicit commentum beati T. super sextum librum ethicorum aristotilis. Et est finitum proximo sabbato ante Natiuitatem beatissime virginis Marie* [die 7^{a} septembris] *parisius. y. M. fr. o. predicatorum. anno 1449*; f. 164v: *Explicit commentum S.T. super septimum librum ethicorum aristotilis. Et est finitum proxima sexta feria ante Mathei apostoli* [die 19^{a} septembris] *parisius. y. M.*; f. 183r: *Explicit scriptum S. Thome de aquino fratris o.p. super octauum ethicorum aristotilis per manus fratris yuonis Melczer*; f. 203r: *Explicit scriptum S. Thome de aquino or. pre. super nonum ethicorum aristotilis per manus fratris yuonis Melczer or. eiusdem*;

(30) Gratias Reverendissimo Patri Abbati et reverendo Patri Bibliothecario Novi Monasterii, qui hunc maximi momenti codicem recognoscendum in nostram bibliothecam Salicetanam benignissime tradiderunt, ex animo agimus.

(31) De Ioanne de Sancto Germano, cf. P. Glorieux *Jean de Saint-Germain, maître de Paris et copiste de Worcester*, in *Mélanges Auguste Pelzer*, Louvain 1947, p. 513-529; de fratre Griffino O.P., cf. A. B. Emden *A Biographical Register of the University of Oxford to A.D. 1500*, Oxford 1957-1959, p. 1960; de domino Willelmo de Broc, *ibid.*, p. 272; de Warkenbi [Hugh de Warknethbyl, *ibid.*, p. 1992; de Laurentio [Housom], *ibid.*, p. 974 et add., t. III, p. XXIX; de Borle [Walter Burley], *ibid.*, p. 312-314.

f. 224v: *Explicit scriptum sancti thome de aquino ordinis predicatorum super decimum librum ethicorum aristotilis per manus fr. yuonis. 1453.* Liber fuit conventus Vratislaviensis ordinis praedicatorum. - Repert., n° 3848.

Za 86. *Zagreb Sveučilišna knjižnica (olim Metropolitanska knjižnica) MR 14*, f. 11ra-124va. Saec. XIV in., membr., 354 × 230, binis columnis, ab uno librario italico eleganter exaratus; integrum *Librum Ethicorum* Aristotelis, ante singula capitula commentarii Thomae insertum, sed maioribus litteris differentem, praebet. Inscriptio, in antefolio, manu recentiore: *Glosa super Ethicorum Thome de aquino*; f. 1r, manu rubricatoris, inscribitur Aristotelis liber: *Incipit primus liber ethicorum Aristotilis*, commentarium vero Thomae: *Incipiunt Rationes fratris Thome de aquino ordinis fratrum predicatorum super librum ethicorum Aristotilis. Et primo super primum librum eiusdem*; subscribuntur et inscribuntur singuli libri, f. 15ra-rb: *Explicit expositio super primum librum ethicorum... Incipit expositio super secundum librum ethicorum*, et sic de aliis; subscriptio libri, f. 124va: *Explicit expositio fratris Thome de aquino super decimum librum ethicorum et per consequens super totum librum. Deo gratias. Amen.* In indice, qui bibliothecae metropolitani capituli codices inter annos 1356 et 1387, sed « prout in antiquo inventario continentur », recensuit, iam laudabatur codex sub rubrica: *Libri arcium. Primo, liber ethicorum cum lectura beati Thome, et incipit*: Omnis ars et omnis doctrina, *et in fine prime pagine secundi folii finit*: civilis sciencia, *et in fine libri habet textum yconomicarum et in fine libri finit*: filios et parentes, *et est coopertus copertorio nigro* [32]; forsitan igitur codex olim fuerit beati Augustini Kažotić, episcopi Zagrabiensis (1303-1322) et postea Lucerini (1322-1323)[33]. - Repert., n° 3909.

(32) Cf. Ch. Balić O.F.M. *Les anciens manuscrits de la Bibliothèque métropolitaine de Zagreb*, in *Studia mediaevalia in honorem A.R.P. Raymundi Josephi Martin*, Brugis Flandrorum 1948, p. 457, n. 1.

(33) Cf. Ch. Balić *loc. laud.*; nec non A. Ciampi *Il Beato Agostino Kažotić O.P., vescovo di Zagabria e poi di Lucera* (c. 1260-1323), Roma 1956; Raf. P. Petrilli *Il Beato Agostino Kazotić e i tempi in cui visse*, in *Memorie Domenicane* 78 (N.S. XXXVII), 1961, p. 193-210.

CAPITULUM II

DE CODICUM RELIQUIIS ET DE ADNOTATIONIBUS NEC NON DE CODICIBUS DEPERDITIS

Sententiae Libri Ethicorum codices quorum reliquiae tantum supersunt codicesque longiores Thomae operis partes non integras praebentes litterarum ordine notarum quibus eos postea designabimus nunc demum enumerabimus, singulis notam praeponentes:

Av 87. *Avignon Musée-Calvet 1074*, f. 11r-12v et 20r-v. Saec. XIV in., membr., 270 × 213. Codex f. 11r-73v *Librum Ethicorum* Aristotelis praebet, ab uno librario parisiaco longis lineis exaratum, qui, verbis decem extremae petiae sextae libri Aristotelis in margine inferiore folii 17v scriptis, cum folii 18r initio initium petiae septimae congruere de industria fecit. Post librum iam correctum et rubricatum, alii duo librarii gallici, saeculo XIV ineunte, commentarium Thomae in marginibus modo binis columnis, modo longis lineis vel tribus lateribus, manu currenti adposuerunt; quorum prior verba Thomae usque ad extremam petiam undecimam: « propter cibum. » (III c. 19 lin. 195) scripsit, puncto terminum petiae notans (f. 10v, in medio marg. ext.), alter vero ab initio petiae duodecimae: « quem sperant » librum III ad extremum pergit (f. 12v, in marg. int.), ceteris omissis, excepto initio petiae sextae decimae, hoc est libri IV capitulum 17, quod integrum in ext. marg. et inf., f. 20r, et in int. marg., f. 20v, scripsit. Primo senione amisso, Aristotelis liber ex inopinato incipit, f. 11r, libri II linea 1107 b 32: *est quando medium philotimum*, commentarium autem Thomae libri II c. 9 linea 64: *lotimum. quandoque autem laudamus* (f. 11r, in marg. sup.). In summo f. 11r, manu saeculi XVIII scriptam videmus adnotationem: *pro communi Bibliotheca fr. praed. Avenionensium.* - Repert., n° 111.

B 88. *Berlin Staatsbibliothek Lat. Fol. 774*, f. 1va-357r. Saec. XV ex., chart., 273 × 200. Codex f. 2r-367r *Librum Ethicorum* Aristotelis praebet, ab uno librario germanico longis lineis exaratum, qui se ipsum in extremo libro declarat ascribens, f. 367r: *et finitum per me Johannem teyll anno domini etc. Lxxix* [1479]. F. 1va-vb, alia manu, vel fortasse eadem, sed post librum Aristotelis completum et correctum, binis columnis scriptum est commentarii Thomae initium, lib. I c. 1 lin. 1-131: *Sicut dicit Philosophus... in 3° de anima*, paucis verbis mutatis vel omissis; deinde hic illic in marginibus, eadem manu quae initium commentarii scripsit, adnotationes e commentario Thomae liberius excerptae adpositae sunt; libro progrediente rariores fiunt, ultima vero f. 357r invenitur (X c. 13 lin. 110-144, tribus lineis additis); primae e commentario Thomae depromptae adnotationi, f. 2r in int. marg., praeponitur: *Thomas.* Codex saeculo XV fuit celeberrimi monasterii ordinis Cisterciensis Himmerodensis, dioecesis Trevirensis, sub signatura A 1 (in imo f. 2r), inter annos 1802-1805 in bibliothecam Ioannis Görres sub signatura N 141 (in summo f. 2r) ingressus est, unde die 17ª octobris 1844 in bibliothecam gymnasii Confluentini [Koblenz] translatus, tandem anno 1911 in bibliothecam Berolinensem ingressus est[34]. - Repert., n° 250.

B^1 89. *Berlin Staatsbibliothek Lat. Fol. 781*, f. 11r-77v. Saec. XV ex., chart., 310 × 220. Codex f. 11r-93r *Librum Ethicorum* Aristotelis praebet, ab uno librario germanico longis lineis exaratum, qui f. 93r ascripsit: *Explicit textus ethicorum anno domini 1474 secunda feria post quasimodo geniti in felici studio erffordensi. Philosophorum monarche arestotelis liber de regimine monastico finit decima nona die mensis aprilis in felici studio erffordensi.* F. 11r, in sup. et ext. marg., eadem manu, ut videtur, adpositum est initium expositionis litterae commentarii Thomae, lib. I c. 1 lin. 107-183: *Incipiens... appetunt*; deinde vero in marginibus

(34) Codex in bibliotheca Universitatis Tubingensis in tempus adservatur.

libro Aristotelis circumponuntur adnotationes in quibus commentarium Thomae liberius contrahitur; ultima f. 77v (lib. IX c. 7). In interiore integumento anteriore scriptum videmus: *Erfurt Augustineremiten...*[35]. - Repert., n° 251.

Bg[4] 90. *Brugge Stadsbibliotheek 138*, f. 209ra-228vb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 188 × 138, binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus, quem, etsi numeris petias non notavit, tamen ex exemplari in petias partito librum descripsisse scripturae mutationes in petiarum initiis indicant (cf. infra, p. 83*). Codex commentarium Thomae praebet a lib. IV c. 17 lin. 1: *De verecundia*, id est a sextae decimae petiae initio, quod sic cum novi folii et quaternionis novi initio congruit, usque ad finem libri V; librarius scriptioni terminum sponte imposuisse videtur, cum liber quintus linea 3 columnae 228vb expliceat, reliqua columna vacante. - Repert., n° 363.

Bo[1] 91. *Bologna Biblioteca Universitaria 2252* (*1119*), f. 1r-16r. Saec. XIV, membr., 358 × 250. Codex f. 1r-109v *Librum Ethicorum* Aristotelis praebet, ab uno librario bononiensi saeculi XIV longis lineis exaratum. Tempore progrediente, a pluribus librariis adnotationes e commentario Thomae excerptae in marginibus adpositae sunt; initium commentarii Thomae eleganti manu italica saeculi XIV scriptum videmus in marg. sup., ext. et inf. folii 11rb, a principio usque ad lin. 146: *Sicut dicit Philosophus... tamquam finem*, lineis 107-127 omissis, quae in marg. sup. folii 11ra alia manu italica currenti suppletae sunt, a lin. 107 usque ad lin. 114: *Incipiens... Circa primum*, sequentibus lineis breviter contractis; deinde a duabus manibus italicis saeculi XIV, quarum una fortasse eadem atque prima est, altera vero recentior, dilutiore atramento maioribusque litteris distincta, e commentario Thomae depromptae adnotationes adpositae sunt abundantiores in f. 1v-3r, postea rariores, quarum ultima alicuius momenti in ext. marg. f. 16r invenitur (lib. II c. 8 lin. 34-97: *Notandum quod uirtutes dupliciter aliqui distinserunt... sicut secundarie ad principales*); hoc etiam animadvertendum est praeter commentarium Thomae in adnotationibus laudari Albertum (f. 6v in marg. ext.) et Buridanum (f. 25r in marg. ext.). Codex olim fuit monasterii canonicorum regularium Sancti Salvatoris Bononiensis, ut testantur adnotationes in imo f. 1r: *Monasterij s. saluatoris bon.*, et in imo f. 116v: *Jste liber est monasterii sancti saluatoris de bononia signatus in inventario sub litera E*; in summo f. 1r scriptam videmus signaturam recentiorem 219, sub qua codex in indice circa annum 1533 confecto invenitur[36]. - Repert., n° 309.

C[6] 92. *Cambridge University Library Hh.I.6* (*1620*), f. 1r-37va. Saec. XV med., chart. et membr., 208 × 140. Codex f. 1r-161r *Librum Ethicorum* a Leonardo Aretino translatum praebet, ab uno librario anglico longis lineis exaratum, qui se ipsum declarat ascribens f. 161r: *Explicit liber Ethicorum aristotilis secundum nouam translacionem. Q. J. Pykard.* F. 1r-37va, *Sententia* Thomae a lib. I c. 1 lin. 2: *Sapientis est ordinare* (fortasse linea 1 in summo f. 1r abscisa), usque ad lib. III c. 14 lin. 22: *operacionis ipsius ibi*, ceteris omissis, ab eadem manu quae librum Aristotelis scripsit, in marginibus primum longis lineis, postea a f. 5v binis columnis adposita est; lemmatibus *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati a Thoma commentario insertis, lemmata *Libri Ethicorum* a Leonardo Aretino translati supposita sunt; in foliis 1-5 non ponuntur nisi adnotationes e commentario Thomae liberius depromptae, deinde vero, a f. 6r, id est a lib. I c. 8, verba Thomae completius describuntur. Subscribitur liber primus commenti, f. 17ra: *Hic explicit primus liber Ethicorum secundum sanctum Thomam de alquino*; inscribitur et subscribitur liber II, f. 17rb: *Hic incipit secundus liber Ethicorum secundum sanctum Thomam de alquino*; f. 28rb: *Explicit liber secundus Ethicorum secundum sanctum Thomam de alquino*; inscribitur liber III, f. 28rb: *Hic incipit liber tercius Ethicorum secundum eundem.* - Repert., n° 549.

Es 93. *El Escorial Real Biblioteca del Monasterio de San Lorenzo f. II. 3*, f. 3r-55r. Saec. XV ex., membr., 285 × 210. Codex f. 3r-80r *Librum Ethicorum* a Leonardo Aretino translatum praebet, ab uno librario scriptura humanistica rotunda longis lineis exaratum (f. 1r-3r, Leonardi Aretini prologus). A f. 3r usque ad f. 55r, id est a libri I initio usque ad extremum VII librum, a quodam docto viro saeculi XV exeuntis liber commentario instructus est, e plurium scriptorum commentariis excerpto, quorum tamen verba verbis

(35) Codex in bibliotheca Universitatis Tubingensis in tempus adservatur.
(36) Cf. M.-H. Laurent, des frères Prêcheurs, *Fabio Vigili et les bibliothèques de Bologne au début du XVIe siècle...*, Città del Vaticano 1943, p. 313.

Libri Ethicorum a Leonardo Aretino translati accommodata sunt; quod commentarium commentario Alberti de Saxonia fundatum esse videtur, ita ut inter Alberti de Saxonia, cuius nomen semper omittitur, excerpta, interposita sint aliorum scriptorum, quorum nomina ponuntur, excerpta; sic laudantur Eustratius (f. 3r, 4r, 4v, 5r, 5v, 9r), Albertus (f. 5r, 7r), Galterius (Gal., G.), hic est Walterus Burleus (f. 3v, 5v, 8r, 8v, 12r, 15v, 17r, 18r, 23r, 30r, 31r, 39r, 40r, 41r, 41v, 42r, 44r, 46v, 51v), Magister Versorius (f. 10v), saepius tamen Thomas, e cuius commentario depromptae adnotationes subscribuntur: *Thomas* (f. 3r in marg. sup.); *sanctus Thomas* (f. 3v, 4r in marg. int. et ext.); *sanctus t.* (f. 7r in marg. ext.); *s.t.* (f. 4r in marg. inf. [bis], f. 9v in marg. ext. et inf., f. 11v); *tho.* (f. 43v in marg. int.); plerumque una littera *t* (f. 4r in marg. inf., f. 5v [ter], f. 6r [ter], etc.); insuper scriptum videmus f. 4r in inf. marg.: *Notat hic sanctus Thomas...*; f. 41r in imo ext. marg.: *Nota quod super hanc litteram mouetur dubitacio in commento vide thomam*; f. 41v in summo marg. int.: *Hec Galterius. Sed vide eum in commento et sanctum thomam in suo qui tractant hanc dubitationem egregie.* - Repert., n° 791.

F5 94. *Firenze Biblioteca Medicea Laurenziana Ashb. 1557*, f. 2ra-rb. Saec. XIV, membr., 185 × 135, binis columnis. In hoc folio, vel potius antefolio, scriptam videmus unam tantum columnam et semicolumnam Thomae *Sententiae*, haec sunt Thomae verba: « (Notandum quod) duo sunt...operatum », lib. I c. 1 lin. 128-205, ab uno librario, ut videtur, sed a verbo « appetitus », lin. 157, crassioribus litteris exarata.

F6 95. *Firenze Biblioteca Medicea Laurenziana Plut. LXXIX, 13*, f. 172rb-180vb. Saec. XIII-XIV, membr., 308×220. Codex f. 11-376v *Librum Ethicorum* Aristotelis nec non Eustratii aliorumque commentaria a Roberto Grosseteste translata praebet, ab uno librario gallico saeculi XIII exeuntis vel XIV ineuntis exarata binis columnis. F. 172vb-180vb, post Michaelis Ephesini commentarium in quintum Ethicorum a quodam codice operis Roberti Grosseteste descriptum, idem librarius ab alio codice, ut videtur, *Libri Ethicorum* librum sextum ab anonymo post Robertum Grosseteste recognitum (recensio Rp) descripsit; in marginibus vero vacuis relictis (nec non inter lineas) alter librarius italicus saeculi XIV manu currenti commentarium Thomae in librum sextum pro parte adposuit (qui etiam adnotationes ex Thomae *Sententia* depromptas, sed rariores, adposuit ad librum V, velut f. 137v: V c. 4 lin. 125-157 et 170-183, sed praesertim ad librum VII, f. 239r-266v: ultima alicuius momenti, f. 266v: VII c. 12 lin. 182-213).

Brevioribus praetermissis, longiora libri VI Thomae excerpta hic percenseamus (quae omnia paulo liberius descripta sunt, paucis omissis vel mutatis): f. 172v, in marg. inf.: c. 1 lin. 136-214; f. 173r, in marg. int. et inf.: c. 2 lin. 42-218; f. 173va in marg. sup.: lin. 233-243; in marg. ext.: c. 3 lin. 21-30, 49-53; f. 173vb in marg. sup.: lin. 68-73; in marg. inf.: lin. 97-116; f. 174r in marg. inf.: lin. 124-158; in marg. sup.: lin. 178-198; f. 174v in marg. inf.: c. 4 lin. 83-99; f. 175r in marg. inf.: lin. 146-177; in marg. ext.: lin. 185-196; c. 5 lin. 1-34; f. 175va in marg. sup.: lin. 35-63; f. 175vb in marg. sup.: lin. 95-106; f. 175v in marg. inf.: lin. 107-126; c. 6 lin. 15-22; f. 176r in marg. inf.: lin. 23-77; f. 176v in marg. ext. et inf.: c. 7 lin. 1-69; in marg. sup.: lin. 74-102; f. 177r in marg. sup.: lin. 147-155; 182-202; in marg. inf.: lin. 247-271; f. 177v in marg. sup.: c. 8 lin. 94-112; f. 178r in marg. sup.: lin. 145-166; in marg. inf.: c. 9 lin. 81-88; f. 178va in marg. sup.: lin. 91-111; in marg. ext.: lin. 124-151; in marg. inf.: lin. 152-186; f. 178vb in marg. sup.: lin. 187-212; f. 179ra in marg. sup.: lin. 240-251; in marg. inf.: c. 10 lin. 16-57; f. 179rb in marg. sup.: lin. 58-87; f. 179v in marg. sup.: lin. 139-167; lin. 201-207; in marg. inf.: lin. 224-252; f. 180r in marg. inf.: c. 11 lin. 1-72; f. 180v in marg. inf.: lin. 154-207. – Repert., n° 849 A.

He 96. *Hereford Cathedral Library B.II.3*, integumentum libri prelo divulgati *D. Dionysii Carthusiani in omnes beati Pauli Epistolas Commentaria*. Parisiis apud viduam Claudii Chevallonii sub sole aureo via ad D. Iacobum. MDXXXVII. Saec. XIV, membr., 312 × 211, binis columnis, haec charta, cuius latera praesertim imum et dextrum resecta sunt, media charta fuit cuiusdam fasciculi ideoque duplicata duo folia continua efficit, in quibus exstant librorum IX exeuntis et X ineuntis commentarii Thomae reliquiae, hae sunt: col. 3r: lib. IX c. 11 lin. 104-149: [*naturaliter* in marg.] *bonum... potest* [*esse in...*]; col. 4r: c. 12 lin. 12-54: *ter videtur... quandam men* (extremae lineae abscisae); col. 1v: c. 12 lin. 63-120: *duo extrema... convivunt* (initia linearum abscisa); col. 2v; c. 12 lin. 125: *vocant*, usque ad c. 13 lin. 42: *causa eius...*; col. 3v: c. 13 lin. 48-101: *ferat... tristitiam*; col. 4v: c. 13 lin. 108-159: *qui sibi... provocatus*; col. 11: c. 13 lin. 165: ... *cedere*, usque ad c. 14 lin. 33; *in* (sequentia verba vix legere possis); col. 2r: c. 14 lin. 44: *enim*, usque ad lib. X c. 1 lin. 15-16: *determinandum de de...* - Repert., n° 1108.

Ki 97. *Kiel Universitätsbibliothek KB.B.33*, 10 ff. Saec. XIV, membr., binis columnis, ab uno librario gallico exaratus; haec e pluribus integumentis collecta folia disiecta unius codicis fortasse fuerunt f. 4 et 7 primi senionis et octo prima folia secundi senionis, folia dico 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19 et 20; cum numeris notata non sint, his numeris ea designabimus. Exstant Thomae verba: f. 4ra-vb: lib. I c. 5 lin. 198: *habet haec opinio*, usque ad lib. I c. 7 lin. 165: *appetibilia. Unde re*; f. 7ra-vb: lib. I c. 12 lin. 33: *itaque bonis*, usque ad c. 14 lin. 3: *hic inquirit*; f. 13ra-20vb: lib. II c. 1 lin. 147: *simode acceptis*, usque ad lib. III c. 5 lin. 138: *non videntur*. Inscriptio, in summis foliis 13-17: *super secundum ethicorum*; in summis foliis 18-20: *super tercium ethicorum*. - Repert., n° 1166.

Kr[2] 98. *Kraków Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego 502*, f. 1ra-121r. Saec. XIV ex. - XV in., chart., 293 × 210. Codex f. 2r-121v *Librum Ethicorum* Aristotelis praebet, ab uno librario longis lineis exaratum, qui finito libro ascribit, f. 121v: *Explicit textus Ethicorum. Sub annis domini 1397 tercia feria post festum uisitationis marie* etc. [die 3ª iulii 1397]. F. 1ra-vb binis columnis, et f. 2r in marginibus initium commentarii Thomae ab eodem librario adpositum est, a principio usque ad lib. I c. 2 lin. 112: *Sicut dicit Philosophus... optimum finem* (in marginibus f. 1v plus quam semel scriptum videmus: *Tomas*). Deinde in marginibus et inter lineas Paulus de Worczyn sua manu adposuit adnotationes e Ioannis Buridani commentario pendentes, quarum ultimam subscripsit, f. 121v: *finiui collegendo feria 4ª in festiuitatibus pasche anno 1415* [die 3ª aprilis]. Postremo post 1416-1417 (nam plus quam semel adlegatur *Noua translacio*, hic est *Liber Ethicorum* a Leonardo Aretino translatus, velut f. 26r in marg. inf., f. 86r in marg. ext., f. 89r in imo marg. ext.) intentiore atramento adpositae sunt adnotationes ex Alberti *Lectura* et Thomae *Sententia* excerptae; velut f. 7r in marg. int.: *hic secundum thomam* (I c. 11 lin. 66-95); f. 8r in marg. int.: *S. tho.* (I c. 12 lin. 189-200); f. 8r in marg. ext.: *hec thomas* (I c. 13 lin. 33-38); f. 8v in marg. ext.: *sanctus thomas* (I c. 13 lin. 102-113); f. 17v in marg. int.: *hec thomas* (II c. 6 lin. 82-92); f. 17r in marg. ext.: *sanctus thomas* (II c. 6 lin. 106-129); f. 17v in marg. inf.: *S. tho.* (II c. 7 lin. 107-135); f. 28v: *Hic incipit quartus liber* [*secundum sanctum Thomam* cancell.; recte, non enim secundum Thomam, sed secundum Albertum de Saxonia hic incipit liber quartus] *qui sic continuatur*: *Postquam...* (III c. 14 lin. 1-4); f. 32v: *secundum thomam hic* (III c. 18 lin. 137-139); f. 43v in marg. ext.: *hec thomas* (IV c. 12 lin. 95-108); f. 56r in marg. sup.: *S. tho.* (V c. 12 lin. 12-33); in marg. inf. (V c. 12 lin. 60-75); f. 81v in marg. ext.: *ut dicit s. Thomas* (VII c. 10 lin. 87-97); f. 121r in marg. ext. (X c. 16 lin. 181-198, liberius)[37]. - Repert., n° 1247.

M[1] 99. *München Bayerische Staatsbibliothek Clm 9559*, f. 119ra-132vb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 252 × 180, binis columnis, ab uno librario gallico exaratus. Commentarium Thomae in principio quaternionis (f. 119-126) incipit: <*S*>*icut dicit philosophus*, desinit vero ex abrupto in fine trinionis insequentis (f. 127-132) in lib. I c. 16 lin. 215: *et si ita est ut*, ceteris fasciculis amissis. Inscriptione caret. - Repert., n° 1792.

M[2] 100. *München Bayerische Staatsbibliothek Clm 22381*, f. 2r-5v. Saec. XV, chart., 306 × 209, longis lineis, ab uno librario exaratus, qui sponte scriptioni finem imposuisse videtur in lib. I c. 5 lin. 112: *maxime diligitur*, duabus partibus paginae 5v vacantibus; cum f. 1 et f. 6-8 vacent, commentarium Thomae in quodam quaternione scriptum est, qui cum *Libro Ethicorum* Aristotelis, ab altero librario germanico longis lineis f. 9r-196r exarato, nescimus an casu, compactus est. Inscriptione sententia Thomae caret; inscribitur *Liber Ethicorum*, f. 9r: *Incipit Liber primus Ethicorum Aristotiles* (!) *strageride de translacione noua*; subscribitur, f. 196v: *Et sic finitus est Liber iste per me Jorium Cellarium* [= Keller?]. *et ille liber intitulatur hedica moralis aristotilis. M cccc 6.7. Tunc temporis scolaris vlme.* Ex bibliotheca canoniae ordinis Praemonstratensis in Windberg (in qua signaturam 181 habuit), codicem provenisse affirmat catalogus[38]. - Repert., n° 1868.

N 101. *Napoli Biblioteca Nazionale VIII G 8*, f. 2vb-3va et 9vb-11vb. Saec. XIV, membr., 300 × 225, binis columnis. De huius codicis, qui implicatissimam quaestionem ponit[39], sex ultimis fasciculis (f. 12ra-

(37) Cf. P. Czartoryski *Gloses et commentaires inconnus sur la Politique d'Aristote d'après les Mss de la bibliothèque Jagellonne de Cracovie*, in *Mediaevalia philosophica Polonorum*, 5, Warszawa 1960, p. 11-18; Id. *Wczesna recepcja « Polityki » Aristotelesa na Uniwersytecie Krakowskim* (Monografie z dziejów nauki i techniki XXIII), Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, p. 47-52.

(38) Cf. C. Halm et G. Meyer *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae regiae Monacensis...*, t. II, pars IV, Monachi 1881, p. 28 et 46.

(39) Quaestio fere ad exitum adducta est a doctissimo G. Meersseman *Les manuscrits du cours inédit d'Albert le Grand sur la Morale à Nicomaque...*, in *Revue Néoscolastique de Philos.*, 38 (1935), p. 70-83, cuius tamen pauca errata emendabimus; cf. etiam Id. *L'Original de l'abrégé napolitain du cours inédit d'Albert le Grand sur l'Éthique à Nicomaque*, ibid., 40 (1937), p. 385-397.

71vb), qui libros II-VII expositionis litteralis *Libri Ethicorum* e *Lectura* Alberti excerptae ab uno librario italico exaratos praebent, dicere omittamus, cum hoc ad rem minus sit, sed de duobus primis fasciculis nobis dicendum est, cum commentarii Thomae partes a tribus librariis exaratas praebeant. Primus librarius ille est qui sex ultimos fasciculos scripsit et etiam in primo fasciculo (f. 1-9, sed f. 3bis abscissum est) initium *Lecturae* Alberti, hoc est prooemium et expositio libri I, 1094 a 1 - 1094 b 19, exaravit, f. 1ra-2vb lin. 29, nec non quandam partem commentarii super *Ethica nova*, haec est expositio libri I, 1095 b 13 - 1100 b 8, descripsit, f. 4ra-9vb lin. 1; idem ipse librarius initium sexti decimi capituli libri I commentarii Thomae a lin. 1: *< V >el fortunas*, usque ad lin. 78: *sint perma*, haec est expositio libri I, 1100 b 7-18, descripsit, f. 9vb, a lin. 2 usque ad extremam columnam (in imo f. 9v scriptum videmus primum verbum insequentis fasciculi: *permanentissime*). Alter vero librarius, eiusdem aetatis sed notis gallicis et rubido atramento distinctus, commentarii Thomae duos locos descripsit: 1° in primo fasciculo f. 2vb lin. 30 - 3va (f. 3vb et etiam f. 3bis nunc abscisso vacantibus), libri I capitula 3 et 4 ex toto, haec est expositio *Libri Ethicorum I*, 1094 b 11 - 1095 b 13, intervallum inter initium *Lecturae* Alberti et commentarium super *Ethica nova* explens; 2° in toto secundo fasciculo, quae una charta est, f. 10ra-11vb, a lib. I c. 16 lin. 78: *permanentissime*, usque ad lib. II c. 1 lin. 127: *fiunt edificatores*, haec est expositio *Libri Ethicorum* a lib. I, 1100 b 18, usque ad lib. II, 1103 b 2. Nec praetereundum est quod quidam codicis possessor e commentario Thomae excerptas adnotationes tertia manu italica currenti saeculi XIV in marginibus ad Alberti *Lecturam* et ad commentarium super *Ethica nova* adposuit, quarum prima in f. 1va invenitur: *distinguunt quidam sic*: *duo sunt principia... actus* (lib. I c. 1 lin. 128-142 breviter contractis), ceterae in f. 2r, 5r, 6v, 7r, 8r, 9r, 9v[40]. In summo f. 1r scriptum videmus: *Scriptum super librum Ethicorum < secundum albertum* verba erasa ? > [*secundum sanctum thomam de aquino* loco quorundam verborum erasorum manu italica saec. XIV]; et infra: *est magistri...*, deinde alia manu loco verborum erasorum: *nicolaus de nuceria emit. donaui istum librum fratri thome de nuceria* (De fr. Nicolao de Nuceria O.P., cf. T. Kaeppeli O.P. *Dalle pergamene di S. Domenico di Napoli*, in *Archivum fratrum Praed.* 32 [1962], p. 296, 298-302, 323). - Repert., n° 1948.

Nü 102. *Nürnberg Stadtbibliothek Cent. V, 12*, f. 2v-153r. Saec. XIV ex. - XV in., membr., 290 × 200. Codex f. 3r-153r *Librum Ethicorum* ab uno librario germanico saeculi XIV longis lineis nitide exaratum praebet. Longo autem temporis spatio intermisso, quidam codicis possessor saeculi XIV exeuntis vel XV ineuntis multas adnotationes in f. additis 1 et 2 (codex e duodecim senionibus, f. 3-146, et uno quaternione, f. 147-154, hoc ultimo folio vacante, constabat) et in marginibus litteris minutioribus manu currenti adposuit. In duodecim primis foliis abundantiores sunt hae adnotationes, sed earum maxima pars e commentario nescimus cuius scriptoris et praesertim ex Alberti *Lectura* deprompta est; ut hoc adferamus, scriptum videmus f. 2r: *In primo libro in primo capitulo tractatus secundi, ibi*: Quoniam autem *etc., notat albertus quod nos aliter ponimus ydeas quam plato posuit... ciuile bonum* (cf. *Vat. lat. 722*, f. 4ra); deinde laudatur Albertus nominatim f. 3v sexies, 4r quinquies, 4v semel, 5r septies, 5v ter, etc; sed post f. 12v non laudatur Albertus nisi raro, velut f. 56v. At per totum codicem e commentario Thomae excerptae adnotationes adponuntur; prima simulque longissima in marg. sup. folii 3r incepta per totum folium 2v pergitur, verba Thomae paulo contracta exhibens a lib. I c. 1 lin. 107 usque ad lin. 261: *Incipiens... fines*; deinde plerumque breves tantum adnotationes e commentario Thomae depromptae adferuntur, et hae quidem sunt « divisiones textus », velut f. 6r (lib. I c. 6 lin. 1-5), f. 9r (c. 10 lin. 1-9), f. 10r (c. 11 lin. 1-8), f. 10v (c. 12 lin. 1-7), etc., sed hic illic longiores inveniuntur loci Thomae, velut f. 47r (lib. IV c. 1 lin. 1-60), f. 47v (lin. 69-115 et 116-147), f. 54v (c. 8 lin. 146-188, et c. 9 lin. 1-24), f. 55v (c. 10 lin. 1-39), f. 60r-v (lib. IV ex. - V in.); usque ad extremum librum adnotatio pergitur. Thomas nominatim non laudatur, nisi rarissime, velut f. 45ra: *monstra*[41], *dicit thomas, quia ad ea non inclinamur a natura sed ex nostra adinuencione* (lib. III c. 20 lin. 116-118); nobis etiam adferre placet hanc adnotationem, f. 11v: *Olimpus est mons in macedonia ut dicit beatus thomas et Jsidorus 14 etymologiarum* [IV, 13; cf. VIII, 9]. *albertus dicit quod sit mons tracie, sed tracia includit macedoniam. Alii autem dicunt quod mons archadie sit, coniuncta est autem quemadmodum macedonie... Notandum secundum Jsidorum ubi prius quod olimpus mons tante altitudinis est ut in cacumine*

(40) Singulas adnotationes recensuit G. Meersseman *loc. laud.*, p. 73-74.

(41) Cum mendosa lectio « monstra » (pro « nostra », 1118 b 13) nec in Thomae commentario nec in Aristotelis textu prout in codice habetur inveniatur, habeatur tamen in aliquibus codicibus ex exemplari parisiaco Rp^3 (de quo infra, p. 208*, agemus) pendentibus, conici potest adnotationes codicis Nü ex adnotationibus cuiusdam codicis ex Rp^3 pendentis descriptas esse.

eius existentes nec nubes nec uentum sentiant. Vide Catholicon: in olimpiade et olimpus. dicit quod de quinquenio in quinquenium fiebant in honorem Jouis etc.[42].

O5 103. *Oxford Magdalen College lat. 265*, f. 24-25. Saec. XIV, membr., binis columnis, unius codicis duae chartae disiectae ex integumento libri r. 16. 2 (A. Vesalius, Basileae 1543) collectae, ab uno librario anglico exaratae. Commentarii Thomae exstant, in primae chartae, cuius summi aliquid resectum est, f. 1ra-vb: lib. I c. 10 lin. 150: *hominis*, usque ad c. 12 lin. 133: *perfectio*; f. 2ra-vb: lib. I c. 19 lin. 2: *citate, hic incipit*, usque ad c. 20 lin. 169: *Si autem oportet et hoc*; in secundae vero chartae f. 1ra-vb: lib. III c. 22 lin. 63: *culum. Non enim*, usque ad lib. IV c. 1 lin. 181: *Tertiam rationem ponit ibi: Et*; f. 2ra-vb: lib. IV c. 9 lin. 9; *ibi: Non est autem*, usque ad c. 10 lin. 141: *ad alium.* - Repert., n° 2126.

O6 104. *Oxford Merton College D. 3. 10 (2)*. Saec. XIV, membr., binis columnis, unum folium ex integumento libri 50 i 20 (J. Herculanus, Venetiis 1506), ab uno librario anglico exaratum. Verba Thomae praebet a lib. VIII c. 2 lin. 94: *eius gratia*, usque ad c. 4 lin. 54: *Unde.* - Repert., n° 2130.

O7 105. *Oxford Christ Church College Evelyn Collection h.65*. Saec. XIV in., membr., binis columnis, unum folium cuius tergum adglutinatum est integumento libri J.F. Bordinus, Romae 1588, ab uno librario anglico exaratum; folio interciso, aliquae mediarum columnarum lineae desunt. Thomae commentarii exstant, f. 1ra: lib. IV c. 2 lin. 24-105: *quod liberalis* (datio *om.*) ... *diligant* (lineis 65-72: *inde cum dicit... ralis*, abscissis); f. 1rb: lib. IV c. 2 lin. 105: *sua opera*, usque ad c. 3 lin. 43: *Deinde cum dicit* (lineis 3-10: *qui est... qualis sit*, abscissis). - Repert., n° 2104.

O8 106. *Oxford All Souls College 84*, f. 111rb-53ra. Saec. XIII ex., membr., 383 × 270. Codex f. 10va-240ra *Librum Ethicorum* Aristotelis nec non Eustratii aliorumque commentaria a Roberto Grosseteste translata praebet, ab uno librario anglico binis columnis nitide exarata; ipse librarius, ut videtur, litteris currentibus minutioribus sed elegantibus in summis paginis inscriptionem librorum, in marginibus vero non nullas e notulis Roberti Grosseteste adposuit, saepius notulis praeponens: *Episcopus*. Spatio vero temporis intermisso, quidam codicis possessor saeculi XIV litteris crassioribus inter lineas et in marginibus adposuit e commentario Thomae excerptas adnotationes, expresse non ascriptas nisi raro, velut f. 12va in marg. ext.: *secundum alquinum*; quin etiam Aristotelis verba a Roberto Grosseteste translata interdum correxit vel potius corrupit, ut ea Thomae verbis accommodaret, velut f. 21vb, ubi Aristotelis verbum: *tempore* (1096 a 26), cancellavit et supra lineam verbum Thomae: *quando* (lib. I c. 6 lin. 141) scripsit; hae adnotationes, plerumque breves, interdum tamen longiores (velut f. 26rb: lib. I c. 9 lin. 57-103), usque ad extremum librum II (f. 53ra) adpositae sunt, deinde fere desunt, nisi quod saepe notantur divisiones Aristotelis libri secundum commentarium Thomae, velut f. 83va: *Quia: capitulum secundum thomam* (lib. V c. 2); f. 84va: ... *secundum thomam* (lib. V c. 3); f. 86ra: *Capitulum 4m secundum thomam* (lib. V c. 4), etc. In imo f. 2r scriptam manu recentiore videmus adnotationem: *Liber Collegii animarum omnium fidelium defunctorum de Oxon. Ex dono Johannis Stokis huius collegii custodis* 5t[1]; mense iulio 1503 Ioannes Stokes obiit[43]. - Repert., n° 2067.

O11 107. *Oxford All Souls College 1 inf. 2 (1 et 2)*. Saec. XIV, membr., binis columnis, unius codicis duo folia disiecta in integumentis librorum prelo divulgatorum *Statuta Angliae*, Londonii 1543, t. I et II. Thomae commentarii exstant, f. 1: lib. I c. 9 lin. 214: *Ultimo*, usque ad c. 10 lin. 148: *operatio*; f. 2: lib. III c. 18 lin. 129: *bonum virtutis*, usque ad c. 19 lin. 128-129: *Non est autem neque in.* - Repert., n° 2073.

O12 126. *Oxford Bodleian Library Lat. misc. b 19*. Cf. infra, p. 36*.

Om1 108. *Saint-Omer Bibliothèque publique 598*, f. 259r-315r. Codex membr., 280 × 190, f. 259r-315r *Librum Ethicorum* Aristotelis « secundum translationem domini roberti linconiensis episcopi », ut ipsius librarii verbis (f. 315r) utamur, praebet, a duobus librariis (f. 259r-302v 9, et f. 302v 9 - 315r) anglicis, ut videtur, saec. XIII ex. - XIV in., longis lineis exaratum. In marginibus manu currenti anglica saeculi XIV adpositae sunt plurimae e commentario Thomae excerptae adnotationes, quarum prima partim abscisa invenitur in summo f. 259r: ... *vel homo prout est voluntarie agens propter finem* (lib. I c. 1 lin. 53-54), secunda f. 259r

(42) Cf. *Summa que vocatur catholicon edita a fratre Johanne de ianua: ordinis fratrum predicatorum*, Venetiis 1483, F 4 r-v. Cf. infra, lib. I c. 12 lin. 188-192 cum adn. in app. fontium.

(43) Cf. A.B. Emden *A Biographical Register of the University of Oxford to A.D. 1500*, Oxford 1957-1959, p. 1783.

in summo ext. marg.: *Notandum quod duo sunt principia... dirigitur electio* (lib. I c. 1 lin. 128-145), ultima vero f. 315r in int. marg.: *Sed ante omnia hec... et terminatio sententie totius libri ethicorum* (lib. X c. 16 lin. 197-201); hic illic adnotationes longiores fiunt, velut f. 266r, ubi scriptas videmus lib. II c. 4 lin. 43-57, 93-106; c. 5 lin. 24-36 (in ext. marg.); lin. 42-106 (in inf. marg.); lin. 108-112, 128-133 (in ext. marg.). In imo f. 314v manu saeculi XIV scriptum videmus: *hunc librum dedit frater guide de* [sequuntur plura verba erasa], et infra eadem manu: *precium VII lib. par.*; codex fuit Audomarensis monasterii sancti Bertini. - Repert., n° 2832.

P11 109. *Paris Bibliothèque de l'Arsenal 698*, f. 3ra-155vb: Saec. XIV, membr., 350 × 250. Codex f. 3ra-155vb *Librum Ethicorum* Aristotelis nec non Eustratii aliorumque commentaria a Roberto Grosseteste translata praebet, a duobus librariis anglicis saeculi XIII exeuntis vel XIV ineuntis exarata binis columnis; prior f. 3ra-60vb, alter vero f. 61ra-155vb scripsit (sed in marginibus notulas Roberti Grosseteste prior librarius ipse adposuit, alter vero non, ut videtur, immo tertius librarius manu currenti anglica); ante singula capitula, sed saepe non suo loco, miniatis litteris ab uno rubricatore inserta sunt Roberti Grosseteste *Summae in Ethicam* capitula singula (cum libro perperam compactus est unus quaternio, f. 156-163, partem Michaelis Ephesini in V librum Ethicorum commentarii, quam in codice f. 65v et seq. iam habemus, praebens). In marginibus, praeter Roberti Grosseteste notulas, et inter lineas manu currenti saec. XIV exeuntis adpositae sunt plurimae e commentario Thomae excerptae adnotationes, quae tamen non nisi breviter contractas sententias Thomae exhibent; velut f. 3va in marg. sup.: lib. I c. 1 lin. 107-147; f. 4vb in marg. inf.: lib. I c. 2 lin. 1-52; f. 5ra in marg. inf.: lib. I c. 2 lin. 53-58, 94-112; f. 7rb in marg. inf.: lib. I c. 4 lin. 1 seq. etc.; hic illic adnotationes longiores fiunt, velut f. 37r, rariores tamen fiunt in libro V, deinde fere desunt. In summo f. 3r scriptum videmus: *Ad usum R.P. Carmelitarum Parisiensium Maioris Conuentus I 78*, et: f. *1551* (?).

P21 110. *Paris Bibliothèque de l'Arsenal 699*, f. 31ra-49rb. Saec. XIV, membr., 386 × 240. Codex *Librum Ethicorum* Aristotelis praebet, ab uno librario italico binis columnis exaratum. In marginibus adpositae sunt e commentario Thomae excerptae adnotationes, aliae breves et fere nullius momenti manu italica currenti recentiore, aliae vero longiores ab ipso librario nitide scriptae, velut f. 32v in ext. marg.: lib. I c. 20 lin. 35-65; f. 32v in inf. marg., longis lineis: lib. II c. 1 lin. 1-70; f. 37v in inf. marg. longis lineis: lib. IV c. 14 lin. 1-63; f. 43rb in marg. inf.: lib. VIII c. 1 lin. 1-23; f. 43va in marg. inf.: lib. VIII c. 2 lin. 1-11; f. 45rb in marg. inf.: lib. IX c. 1 lin. 1-29; f. 47ra in marg. inf.: lib. X c. 1 lin. 1-30; f. 48vb in marg. inf.: lib. X c. 14 lin. 1-22. Codex olim fuit domini Zomini canonici Pistoriensis, qui die 11ª octobris 1458 obiit, deinde, ex legato eius, bibliothecae *Operae Sancti Jacobi de Pistorio*, ut ex subscriptionibus patet quas videmus in imo f. 31r: *Ego Bartholomeus... cancellarius pistoriensis*, et in imo f. 94v: *Ego franciscus luce notarius opere subscripsi*; in inventorio huius bibliothecae, die 30ª octobris 1460 completo, codex laudatur: *In quinto Scano... Aristotilis Etica, Politica, Yconomica, Rhetorica in membranis copertus corio signatus 14*[44]. Saeculo XVIII medio in bibliothecam domini Jackson, cuiusdam anglici mercatoris Liburni manentis, codex ingressus est sub signatura: *N. 13*, quam scriptam videmus in antefolio, unde in bibliothecam Parisiensem ducis de la Vallière translatus est, a quo anno 1777 eum emit marchisus de Paulmy, in cuius bibliotheca signaturam habuit quam scriptam videmus in interiore anteriore integumento: *Sciences et Arts 30 c*[45]. - Repert., n° 2497.

P22 111. *Paris Bibliothèque nationale lat. 16090*, f. 61ra-71rb. Saec. XIV, membr., 330 × 235. Codex f. 61ra-108rb *Librum Ethicorum* Aristotelis praebet, a duobus librariis parisiacis ante medium saec. XIV binis columnis exaratum, quorum prior f. 61ra-96vb ex exemplari Rp[3] (cf. infra, p. 208*) descripsit, petias numeris notans, alter vero f. 97ra-108rb exaravit. In marginibus adpositae sunt adnotationes hic illic longiores, quae frequentiores in libro I, rariores in initio libri II, postea a f. 71v desunt; quarum paucae ex Eustratii commentario depromptae ipsi nominatim ascriptae sunt, velut f. 61ra (bis), 61rb, 61va, etc., pleraeque tamen e Thomae *Sententia* excerptae sunt ipsique interdum ascriptae, nomine Expositoris appellato, velut f. 61ra in inf. marg., f. 65ra in marg. int.: *hic dicit expositor...*, f. 65rb in marg. ext.: *ut dicit expositor*, et in

(44) Cf. Fr. A. Zacharias S.J. *Bibliotheca Pistoriensis*, Augustae Taurinorum 1752, p. 43-44; temporibus Zachariae in aede Sapientiae, ubi pauci Zomini libri qui supererant translati erant, codex iam non erat.

(45) Cf. H. Martin *Catalogue des Mss de la Bibliothèque de l'Arsenal*, t. 8: Histoire de la bibliothèque de l'Arsenal, Paris 1899, p. 164-175.

initio insequentis adnotationis: *expositor*, infra autem in fine adnotationis: *expositor*. Quae adnotationes a duobus forsan codicis possessoribus, vel ab uno sed aliae alio tempore, antiquiores dilutiore atramento, recentiores intentiore adpositae sunt, qui possessor forsan fuit Ioannes Gorre, de quo proxime agemus. Prima e commentario Thomae excerpta adnotatio invenitur in f. 61rb in imo margine: *Expositor. Omnis ars. ad expositionem nota quod duo sunt principia... appetunt* (lib. I c. 1 lin. 128-183). In summo f. 60v scriptam manu ipsius Ioannis Gorre videmus adnotationem partim abscisam: ... *magistri Johannis gorre de parisius*, item f. 108va in ima columna: *ego Johannes gorre emi istum librum XX sol.*; in folio vero 109r, cuius tergum integumento adglutinatum est, scriptam videmus adnotationem: *Iste liber est pauperum magistrorum de sorbona ex legato magistri Johannis gorre socii domus. precii centum solidorum*; quam cancellavit manus recentior et scripsit: *Iste liber est pauperum scolarium de sorbona. ex legato magistri Johannis gorre de parisius doctoris in theologia* [*condam socii huius domus* infra lin.] *precii 6 florenorum florencie.* Ioannes Gorre anno 1331 erat scholaris in domo Sorbonae, anno 1345 magister in artibus et Universitatis iterum rector[46]; sex codices, quorum unus anno 1343 (*B.N. lat. 15885*), alii duo anno 1356 (*B.N. lat. 15976-15977*) scripti erant, domui de Sorbona legavit, probabiliter anno 1360, ut conici potest ex adnotatione quam scriptam videmus in codice *B.N. lat. 15885*, f. 273r: *Iste liber est pauperum* [*ma*] *scolarium de sorbona ex legato magistri Johannis gorre de parisius doctoris in theologia condam socij huius domus. precij 20 florenorum de florencia. anno m° ccc° 60. cuius anima in pace requiescat.* - Repert., n° 2426.

Pm 112. *Parma Biblioteca Palatina, Fondo Parm. Palat. 65*, f. 36r-38v. Saec. XIV, membr., 315 × 230. Codex f. 3r-86v *Librum Ethicorum* Aristotelis ab uno librario plenis lineis exaratum praebet. F. 36r-38v in marginibus alter librarius saeculi XIV manu currenti adnotationes e *Sententiae* Thomae libro quinto depromptas adposuit, singulis subscribens: *tho.* Quarum notabiliores sunt: f. 36r in marg. ext.: c. 1 lin. 36-38 (? ad sensum); lin. 63-68, 83-86, 145-150; f. 36v in marg. int.: c. 2 lin. 33-57; in marg. ext.: lin. 74-81, 123-126, 130-135; f. 37r in marg. int.: c. 3 lin. 32-48, 84-87, 98-105; in marg. inf.: lin. 108-118 (in marg. int. divisiones textus secundum Thomam sed liberius descriptas et non ascriptas legimus); f. 37v in marg. ext.: c. 3 lin. 159-176 (quae infra iterum leguntur); in marg. int.: lin. 146-149; in marg. int. et inf.: c. 3 lin. 155 usque ad c. 4 lin. 50; f. 38r in marginibus: c. 4 lin. 50 usque ad c. 5 lin. 27; f. 38v in marginibus: c. 5 lin. 27 usque ad c. 6 lin. 13 (verba ergo Thomae integra a c. 3 lin. 155 usque ad c. 6 lin. 13 habentur). – Repert., n° 2592 A.

Pu 113. *Poppi Biblioteca Comunale Rilliana 14*, f. 2v-64v. Codex f. 3r-67v *Librum Ethicorum* Aristotelis praebet, ab uno librario italico saeculi XIV ineuntis longis lineis nitide exaratum. Ab ipso librario, ut videtur, sed minutioribus litteris, adpositae sunt adnotationes plurimae e *Sententia* Thomae excerptae, prima, id est initium commentarii, f. 2va in summa columna, aliae vero in marginibus et inter lineas a f. 3r usque ad f. 64v, ubi ultima invenitur: *quantum scilicet homo in hac vita felix esse potest* (lib. X c. 11 lin. 163-164). F. 37va-vb alia manu italica adnotatio longior in marginibus binis columnis addita est, verba Thomae praebens a lib. VI c. 9 lin. 235: *Huiusmodi enim homines*, usque ad lib. VI c. 10 lin. 232: *et ratio huius est in anima* (!). Repert., n° 2624.

S^1 114. *Siena Biblioteca Comunale degl'Intronati H. VI. 1*, f. 1r-86v (f. 87 ante f. 85 legend.). Saec. XIV, membr., 285 × 210. Codex f. 1r-75v *Librum Ethicorum* Aristotelis ab uno librario italico longis lineis exaratum praebet, f. 76ra-86ra Roberti Grosseteste *Summam in Ethicam* binis columnis ab eodem librario exaratam. In marginibus et inter lineas, nec non in f. 86ra-va, adpositae sunt adnotationes plurimae a duobus codicis possessoribus. Prior italicus saeculi XIV exeuntis notulas adposuit litteram Aristotelis explanantes, scriptoris nomine semper omisso, quas tamen e commentario Thomae, expurgato sermone illuminatis sententiis, pendere perspicies; velut f. 1r: *Unius enim finis est intra se, id est in ipso operante, ut uidere, intelligere, alterius est finis ipsius operationis usus, tamen exterius transeuntis, sicut assumere equum ut uehat; alia similiter exterius materiam assumit, sed ut in aliam uertat formam, ut opifex lignum capit ad construendam nauem* (cf. lib. I c. 1 lin. 194-204). Alter possessor saeculi XV ineuntis, probabiliter monachus quidam Montis Oliveti Maioris, vir ut temporibus illis doctissimus, excerptis sententias Aristotelis ornavit e diversis scriptoribus depromptis, quorum nomina plerumque adposuit; laudat ille Sacram Scripturam (Tob., f. 22v; Prov., f. 19r, 26r, 26v; Eccli., f. 15r; Evang., f. 9r, 28v; Act., f. 58r; Epist. ad Cor., f. 49v; Iac., f. 1v,

(46) Cf. H. Denifle O.P. et Aem. Chatelain *Chartularium Universitatis Parisiensis...*, t. 2, sectio prior, Parisiis 1891, p. 446, n. 4.

10r; Epist. Ioh., f. 2r), sanctos Patres (Ambrosius, f. 1v, 5v, 18r; Augustinus, f. 2v, 5r, 6r, 13v, 43v, 47v; beatus Benedictus, f. 74v; Bernardus, f. 10r, 19v; Crisostomus, f. 2r, 14r, 30v; Dyonisius, f. 1r; Gregorius, f. 8r, 9r, 9v, 22v, 30v, 62v), scriptores christianos nec non medii aevi theologos artistasque (Albertus f., 3v, 29r, 46v, 49r, 52v; Boethius, f. 32v; Burleus, f. 49v; Johannes Bridam, f. 15v, 16v, vel Biridam, f. 17v; Eustachius [! *legend.* Eustratius], f. 14r, 46v, 50r [bis], 50v, 51v, 52r; Hugo, f. 86v; Hugutio, f. 17v, 86v; Papias, f. 3r; Pe<trus> de Tha<rantasia>, f. 11r; frater Rogerius[47], f. 1r), philosophos denique antiquos (Aristoteles, f. 45r, 45v, 52r; Auerois, f. 31r; Auicenna, f. 52r, 86v; Seneca, f. 8v; Tullius, f. 5r, 30v, 52r, 56r, 86v)[48]. Sed inter scriptores sic laudatos primum locum tenet Thomas, cuius vir doctus adfert *Summae theologiae* II^{am}-II^{ae} (f. 1r, 8r, 10v, 11v, 16r, 30r, 30v, 37r, 37v [bis], 39v), *Sententiam Libri Metaphysicae* (f. 86v) et praesertim *Sententiam Libri Ethicorum*, plerumque post laudatum locum subiciens: *Beatus thomas, thomas, tho.*, vel tantum *t.* (f. 1r, 1v, 8r, 10r, 11v, 13r, 14r [bis], 14v, 15v, 20r [ter], 24v, 32r [bis], 37r [*Beatus thomas de aquino dicit...*], 61r, 63r, 69v, 74v, 86v), interdum tamen nomine omisso (velut f. 12r in ima pagina: lib. II c. 8 lin. 32-38). Quae adnotationes ex codice S, qui in bibliotheca monasterii Montis Oliveti Maioris tunc erat, descriptae esse videntur et ad Thomae auctoritatis historiam alicuius momenti esse. In imo f. 1r scriptam manu saeculi XIV exeuntis videmus adnotationem: *Jste liber est montis oliueti de haccona*; et supra manu recenti: *ex monte oliv. maj. ad Bibliothecam publicam civitatis Senarum transfertur die 13ª octobris 1810 aloysio de Angelis Bibliothecario.*

S² 115. *Siena Biblioteca Comunale degl'Intronati H. VI. 4*, f. 12vb-20vb. Saec. XIV, membr., 300 × 210. Codex f. 1ra-44vb *Librum Ethicorum* Aristotelis praebet, ab uno librario gallico saeculi XIV binis columnis exaratum. In marginibus et inter lineas adnotationes adpositae sunt a duobus codicis possessoribus. Quorum prior gallicus, ut videtur, saeculi XIV exeuntis manu currenti a f. 12vb usque ad f. 20vb in marginibus et inter lineas adnotationes adposuit e commentario Thomae a libri III c. 19 usque ad libri V c. 7 excerptas, liberius tamen, ita ut divisiones Aristotelis libri e singulis commentarii capitulis collectae et adunatae plerumque in imis columnis ponantur, de expositione vero litterae non ponantur nisi excerpta breviora, plerumque inter lineas. Alter autem codicis possessor saeculi XV ad totum librum in marginibus breves adnotationes adposuit, et erat vir doctus quidem, ut ex permultis Aristotelis locis adlatis patet, italicus, ut scriptura aliquotque patrio sermone scriptae adnotationes testantur (f. 15rb [bis], 15va, 16rb, 44ra), denique mordax, cui rei indicio sunt nomina virorum quos exempli causa commemorat fictae fortitudinis: *Maestro flocardo Zusarma* (f. 12va; cf. 13va), iactantiae: *Bartholo di Cortona* (f. 17vb), scurrilitatis: *Zuane di cremona* (f. 18rb), duritiae: *pero de thorogni* (f. 18rb), ad amicorum auxilium petendum properationis: *d. de verona* (f. 42rb), ut ex multis tantum illos perhibeamus!

S³ 116. *Siena Biblioteca Comunale degl'Intronati L. III. 17*, f. 1r-20v. Saec. XIV, membr., 330 × 235. Codex f. 1r-96v *Librum Ethicorum* praebet, a duobus librariis longis lineis exaratum; quorum prior gallicus saeculi XIV ineuntis f. 1r-12v, unum senionem, scripsit, alter vero italicus eiusdem fere aetatis f. 13r-96 scripsit nec non f. 1-12 correxit (in imo f. 12v invenitur adnotatio erasa cuius pauca tantum verba legere possis: *...pro complemento huius sister...*, forsan altero librario indicans quo modo opus expleat). In marginibus et inter lineas a f. 1r usque ad f. 20v adpositae sunt manu currenti italica saeculi XIV exeuntis multae sed plerumque breves e commentario Thomae excerptae adnotationes; prima f. 11rb in marg. sup.: *Moralis philosophia... Quorum autem sunt fines* (lib. I c. 1 lin. 100-125); secunda f. 1ra in marg. sup.: *Omnis ars. Circa primum sciendum est quod duo sunt principia... recta ratio factibilium etc.* (ibid., lin. 128-140); ultima f. 20vb in marg. int.: *Existente, hic: Postquam philosophus determinauit de inuoluntario, hic determinat de uoluntario* (lib. III c. 4 lin. 1-3). In imo f. 52v scriptam manu gallica saeculi XIV medii adnotationem videmus: *Nota quod secundum linc<olniensem> in isto passu* [1142 a 25] *ubi dicitur* actingibiles sunt quidem

(47) F. 1r, in marg. ext.: « *Igitur ad uitam cognitio. Nam agenti propter finem cuiusmodi est homo necessaria est distincta precognitio sui finis. fr. rogerius* ». Quis sit ille frater « Rogerius », nescimus; an fr. Rogerus Bacon, aut potius Rogerus ille cui J. Bale in *Scriptorum Illustrium Maioris Britanniae... Catalogi* quem scripsit altera editione, Basileae 1557-1559, p. 456, *In Ethica Aristotelis* commentarium ascripsit, qui, cum «frater» appelletur, fr. Rogerus Roseth O.F.M., esse videtur (de quo cf. V. Doucet O.F.M. *Le Studium Franciscain de Norwich en 1337...*, in *Archivum Franciscanum Historicum* 46 [1953], p. 89-93), non vero Rogerus Swyneshed O.S.B., quem J. Bale a Rogero Roseth non distinxit (de quo cf. J.A. Weisheipl *Roger Swyneshed, O.S.B., Logician, Natural Philosopher, and Theologian*, in *Oxford Studies Presented to Daniel Callus*, Oxford Historical Society, N.S., vol. XVI, Oxford 1964, p. 231-252).

(48) Vegetius laudatur f. 19r, sed e Thomae commentario (lib. III c. 16 lin. 126-127). Item Solinus laudatur f. 10v, sed a priore adnotatore et e Thomae commentario (lib. II c. 6 lin. 124-126), Virgilius f. 17r, sed a priore adnotatore, ut videtur.

utique intellectui *debet esse.* opponitur quidem utique intellectui. *quia secundum eum hic ponitur differentia inter prudentiam et intellectum. et non conuenienter secundum expositionem thome. et Geraldi. cetera ponit ut stant*[49].

Sk 117. *Stockholm Kungliga Biblioteket AA VAR 8*, 14 folia unius codicis, ex diversorum prelo divulgatorum librorum integumentis collecta et nunc denuo adunata. Saec. XIV, membr., binis columnis, ab uno librario parisiaco exarata. Exstant f. 18ra-19vb (in summis foliis ab ipso librario numeris signata), id est opus Thomae a libri II c. 3 lin. 18: *rum uel bonorum uel malorum*, usque ad c. 5 lin. 168: *sine electione*; f. 27ra-vb, lib. III c. 3 lin. 174: *ille ergo*, usque ad c. 5 lin. 68: *dicentes eam esse*; f. 34ra-vb, lib. III c. 14 lin. 155: *pericula*, usque ad c. 15 lin. 182: *causa*; f. 90ra-vb, lib. VII c. 11 lin. 111: *uituperatur*, usque ad c. 12 lin. 203: *tales*; f. 93ra-vb, lib. VII c. 14 lin. 213: *solum*, usque ad lib. VIII c. 1 lin. 126: *similes*; f. non signatum, summo absciso, lib. VIII c. 6 lin. 117: *sustinere*, usque ad c. 7 lin. 162: *amicum*; f. 102ra-vb, lib. VIII c. 11 lin. 156: *que* (!) *non habent*, usque ad c. 12 lin. 182: *discipline*; f. 105ra-vb (altera pars eius chartae cuius f. 102 prima pars est), lib. VIII c. 14 lin. 83: *et sic amicicias*, usque ad lib. IX c. 1 lin. 158: *propter*; f. non signatum (altera pars eius chartae cuius primum f. non signatum prima pars est), lib. IX c. 4 lin. 263: *partes*, usque ad c. 6 lin. 61-62: *contendant*, id est usque ad extremam 33^{am} petiam, cuius terminus cum folii termino sic congruit; f. non signatum, summo absciso, lib. IX c. 10 lin. 82: *homines*, usque ad c. 11 lin. 138: *quantum*; f. non signatum, summo absciso, lib. X c. 3 lin. 125: *se ipsam*, usque ad c. 5 lin. 58: *determinato*; f. 113ra-vb, lib. X c. 10 lin. 30: *tellectus presidet*, usque ad c. 11 lin. 38: *vacatio*; f. 12? ra-vb (ultima numeri rationalis littera abscisa est), lib. X c. 16 lin. 65: *sermones*, usque ad extremum librum: *et terminacio sentencie tocius libri ethicorum. deo gracias*; sed folio mutilato pauca desunt. - Repert., n° 3003.

Sk[1] 118. *Stockholm Kungliga Biblioteket VAR 51.* Saec. XIV in., membr., binis columnis, ab uno librario parisiaco exaratus. Unius codicis supersunt duae chartae mutilae in libri prelo divulgati integumento; primae chartae, intersectae et tegumento adglutinatae, tergum tantum videmus, et sit f. 01va-vb; secundae vero chartae mutilae et tegumento adglutinatae unum latus videmus tres columnas praebens, quarum primo loco legenda est tertia, cum folii, quod folio 01v insequitur, prima columna sit, et sit f. 02ra, duae primae autem sunt tergum cuiusdam folii, et sint f. 03va-vb. Exstant Thomae verba in f. 01va-vb: lib. VI c. 10 lin. 239: *sed quod hoc sit optimum*, usque ad c. 11 lin. 110: *per rationem*; in f. 02ra: lib. VI c. 11 lin. 111: *alterius*, usque ad lin. 170: *habeat*; in f. 03va-vb: lib. VII c. 12 lin. 52: *onem ponit ibi*: *Adhuc quia boni*, usque ad lin. 176: *prestant.* - Repert., n° 3004.

V[13] 119. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Pal. lat. 1011*, f. 1ra-10rb. Saec. XIV, membr., 335 × 235. Codex f. 1ra-58vb *Librum Ethicorum* Aristotelis praebet, ab uno librario parisiaco saeculi XIII exeuntis vel XIV ineuntis binis columnis exaratum, qui numeris petias notavit (cf. infra, p. 207*). In marginibus et inter lineas adpositae sunt adnotationes a duobus codicis possessoribus. Quorum prior italicus saeculi XIV eleganti manu sed dilutiore atramento in marginibus scripsit adnotationes quarum paucae ex Alberti *Lectura* depromptae sunt, pleraeque vero e Thomae commentario, hic illic longiores, velut f. 1ra in marg. sup. (lib. I c. 1 lin. 128-147), f. 2rb in marg. inf. (lib. I c. 6 lin. 87-139). f. 2va in marg. ext. (lib. I c. 7 lin. 1-67, paucis omissis); ultima f. 10rb in marg. ext. (lib. II c. 10 lin. 1-38). Alter vero possessor italicus saeculi XIV exeuntis, ut videtur, manu currenti et intentiore atramento in marginibus et inter lineas ad totum librum adnotationes adposuit, quarum plerasque e codice *Librum Ethicorum* Aristotelis nec non commentaria graeca a Roberto Grosseteste translata praebente deprompsit, alias litteras, commentatores (cf. f. 1ra in marg. sup.: *Tres fuerunt commentatores libri Ethicorum, scilicet Eustratius qui commentatus < est > primos 7 libros, Aspasius qui commentatus est 8 solum et michael qui commentatus est 9 et X^{m}. omnes fuerunt greci...*), nec non Roberti Grosseteste notulas (cf. f. 2vb in marg. sup.: *dicit hic translator*) adferens; aliquando tamen e commentario Thomae liberius excerptas adnotationes adposuit, ipsi interdum nominatim ascriptas, ut f. 16ra in marg. int.: *Ita exponit Tho<mas>*; semel etiam Thomam reprehendit, f. 3va in marg. ext.: *Nota bene hic postillam Tho<me> quia uidetur peruertere licteram philosophi et esse contra expositionem commentatoris de positione felicitatis. utrum sit in affectiua uel in contemplatiua*; sed re vera prioris possessoris

(49) Cf. infra Aristotelis verba 1142 a 25 et Thomae commentarium lib. VI c. 7 lin. 231-238, cum adn. Geraldus in adnotatione laudatus est Guiral Ot O.F.M., qui circa annum 1326 *Commentarium in Ethicam* conscripsit (cf. Ch.-V. Langlois *Guiral Ot (Geraldus Odonis), frère Mineur*, in *Histoire littéraire de la France*, t. 36, Paris 1927, p. 203-225, praecipue p. 205, adn. 3.)

adnotatio reprehensa non est Thomae, sed Alberti: *scilicet ratione dicta dupliciter, scilicet speculatiua et practica, ponendum, dico scilicet felicitatem, eam que secundum operationem, id est rationem practicam, quia hec est melior, cum ad hanc speculatio ordinetur* (f. 3va in marg. ext.; cf. *Vat. lat. 722*, f. 9ra). In f. 201v scriptam videmus adnotationem: *Isti libri... sunt mei Simmitendi ser Arrigi de prato Quos Ego emi a Jacobo Johannis magistri lapi de prato anno domini M° CCC° Lxxviiii° de mense junii flor. XVI*; saeculo XV codex fuit Iannocii Manetti (cf. antefol. Iv), deinde saeculo XVI medio cum plerisque Iannocii libris ab eius herede Ulrico Fugger veniit, in cuius bibliotheca signaturam 92 habuit, quam scriptam videmus in antefol. Iv; ab Ulrico autem Frederico duci legatus, in bibliothecam Palatinam Heidelbergensem ingressus est, et cum ea anno 1623 in bibliothecam Apostolicam translatus est[50]. - Repert., n° 3506.

V15 120. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Chigi E. VII. 224*, f. 1r-129v. Saec. XV med., chart., 286 × 200. Codex f. 1r-129v *Librum Ethicorum* a Leonardo Aretino translatum praebet, scriptura humanistica rotunda longis lineis ab uno librario italico exaratus, qui se ipsum nominat extremo libro subscribens, f. 129v: *Explicit Liber ethicorum Aristotelis. Laus Deo. Franciscus Ptolomaeus scripsit Anno domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo sexto. xv kalendas Augusti* [die 18ª iulii 1456]. In marginibus, manu ipsius Francisci Ptolomaei, ut videtur, sed scriptura humanistica currenti et litteris minutioribus, adpositae sunt e commentario Thomae excerptae adnotationes, pleraeque breves, aliquae tamen longiores. - Repert., n° 3447.

V16 121. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Ottob. lat. 1526*, f. 1r-64r. Saec. XV med., chart., 240 × 170. Codex *Librum Ethicorum* Aristotelis a Leonardo Aretino translatum praebet, ab uno librario italico exaratum; mancus desinit lib. III, 1118 a 8: *qui enim vehementius gaudet cantu*. In marginibus adpositae sunt adnotationes e commentario Thomae iisdem fere verbis excerptae, ut e prima perspicere poteris: *Humanarum actionum duo sunt principia intellectus seu racio et appetitus et hec principia sunt mouentia ut apparet III de Anima. In intellectu seu ratione consideratur speculatiuum et praticum, in appetitu autem rationali electio et executio. Omnia enim ad aliquod bonum tanquam in finem ordinantur. Pro intellectu igitur speculatiuo ponit doctrinam per quam a preceptore discipulus haurit scientiam; pro pratico enim artem que est recta ratio factibilium; pro appetitu rationali ponitur electio, pro executione Actus. prudentia est in ratione pratica sicut et Ars, verum eam reliquit quia per prudentiam proprie dirigitur electio* (cf. lib. I c. 1 lin. 128-145).

V17 122. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Ottob. lat. 2524*, f. 100v-140v. Saec. XIV, membr., 340 × 240. Codex f. 101ra-140vb *Librum Ethicorum* Aristotelis praebet, ab uno librario italico saeculi XIV ineuntis binis columnis exaratum; ultimo fasciculo amisso, mancus desinit lib. IX, 1170 b 33: *sed intermedium omne quo* (in ima pagina scripta videmus insequentis fasciculi deperditi prima verba: *rundam determinatum*). In imo f. 100v manu currenti saeculi XIV scriptum videmus: *In isto libro qui ethicorum dicitur sunt 144 lectiones taxate secundum fratrem thomam de aquino ordinis predicatorum ita quod in 1° libro 20, in 2° 11, in 3° 24, in 4° 16, in 5° 17, in 6° 11, in 7° 14, in 8°...* (cetera desunt, ima pagina abscisa); deinde eadem manu in marginibus adpositae sunt adnotationes e commentario Thomae excerptae ipsique nominatim ascriptae, velut f. 104vb: *ista pars secundum thomam sic diuiditur...*; f. 105ra; *Secundum thomam iste secundus liber sic continuatur quod postquam...*; f. 106vb: *Thomas...*; f. 107ra: *secundum beatum thomam in libro de di. no. bonum contingit ex una et integra causa*; etc.; has tamen adnotationes, evanido atramento et minutioribus litteris scriptas, vix legere possis. Alia manu, paulo intentiore atramento, adpositae sunt adnotationes aliae e commentatoribus graecis a Roberto Grosseteste translatis aliae ex Alberti *Lectura* depromptae.

V18 123. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Urb. lat. 1325*, f. 1ra-18rb. Saec. XIV, membr., 310 × 205. Codex *Librum Ethicorum* Aristotelis nec non Roberti Grosseteste *Summam in Ethicam* (cuius singula capitula ante *Libri Ethicorum* singula capitula inserta sunt) f. 1ra-97vb praebet, ab uno librario anglico exarata. In marginibus adpositae sunt adnotationes pluribus manibus scriptae, quarum aliquae, in libris I-III, e commentario Thomae excerptae sunt, minutioribus litteris nitide scriptae; ultima f. 18rb in marg. ext.: *Sciendum... habebat* (III c. 6 lin. 104-111).

(50) Cf. G.M. Cagni *I codici Vaticani Palatino-Latini appartenuti alla biblioteca di Giannozzo Manetti*, in *La Bibliofilia* 62 (1960), p. 1-43, praecipue p. 21, n° 17.

V[19] 124. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Vat. lat. 2995*, f. 6ra-25ra. Saec. XIV, membr., 313 × 216. Codex f. 6ra-63rb *Librum Ethicorum* Aristotelis praebet, ab uno librario italico, ut videtur, saeculi XIV binis columnis exaratum. In marginibus et inter lineas usque ad f. 25r adpositae sunt manu currenti italica saeculi XIV exeuntis permultae adnotationes, quarum aliae ex Alberti *Lectura*, frequentiores usque ad f. 9ra (ubi in marg. inf. libri primi quaestionem 55 invenies, cf. *Vat. lat. 722*, f. 11va), deinde rariores, aliae e Thomae commentario depromptae sunt; Alberti excerpta ipsi plerumque ascripta sunt, praeposito: *Alb.*, Thomae vero raro, vide tamen f. 6rb: *Alb. Grosse id est per sensibilia exempla et prouerbia uulgaria. quibus hec sciencia mullum utitur, et figuraliter id est per argumentaciones imperfectas* [cf. *Vat. lat. 722*, f. 3va]. *To. Grosse, applicando uniuersalia principia et simplicia ad particularia et composita quia sciencie speculatiue utuntur modo resolutiuo. operatiue uero utuntur modo composito. et figuraliter id est uerisimiliter* [lib. I c. 3 lin. 52-60]. Adnotationes e commentario Thomae depromptae saepius paulo contractae sunt, ut prima, f. 1ra in marg. sup.: *Aristotiles moralem philosophiam in tres partes diuisit... enunciauerunt* (lib. I c. 1 lin. 100-127), et ultima, f. 25ra in marg. int.: *Ponit proprietates magnanimi... Et ueredicus* (lib. IV c. 10 lin. 139-170); interdum vero loci longiores fere ad verbum ponuntur, velut f. 7va in marg. ext.: *Sed qualiter etc... sed principium et finis* (lib. I c. 7 lin. 168-206). - Repert., n° 3367.

Wr[1] 125. *Wrocław Biblioteka Uniwersytecka IV Q 52*, pag. 64b-158a. Saec. XV in., chart., 220×148, binis columnis, a Ioanne de Frankenstein, O.P., exaratus, qui a capitulo generali Lugduni anno 1431 celebrato in vicarium provinciae Poloniae datus est, anno vero 1446 diem supremum obiit[51]. In antefolio Iv adnotationem manu saeculi XV medii scriptam videmus: « *Nota. In isto volumine primo ponuntur... quarto ethicorum et notabilia et glose interserte (!) sunt de commento sancti thome nisi alius nominetenus exprimatur...* », et infra: « *Iste libellus est de relictis venerabilis patris ffratris johannis de ffrankensteyn magistri arcium et sacre theologie professoris quondam provincialis Provincie Polonie et de scriptura manus eius pro libraria Conuentus wratislaviensis in perpetuum. Tytuli materiarum in eo contentarum hic supra sunt annotati* ». Re vera quarto loco scriptum videmus opus quod inscribitur: « *Incipiunt auctoritates primi libri ethicorum* » (p. 64b), subscribitur vero: « *et sic est finis auctoritatum excerptarum de libris ethicorum. glose autem et notabilia quandoque interposita sunt de commento sancti thome nisi alius nominetenus exprimatur. Deo gracias* » (p. 147a), sed adnotationes e Thomae commentario excerptae et in marginibus inferioribus subscriptae paucae et breves sunt (velut p. 65a, 65b, 66a, 68a, 69a, 71a, 72a, 73a, 74a, 74b, 76a, 77b, 78b, 83a, 89a, 90b, 99a, 99b, etc.). Pag. 147b et 148a prologi Thomae lineae 1-106 liberius descripsit fr. Ioannes, ascribens: « *Hec sanctus thomas in prologo super ethicorum* ». - Repert., n° 3859.

Sunt et alii codices qui in marginibus adnotationes e Thomae commentario depromptas praebent[52], sed breves et nullius fere momenti, proinde de his dicere, ne longum sit, omittamus.

DE CODICIBUS DEPERDITIS

Nunc denique restat ut pauca dicamus de codicibus deperditis nobis notis, utpote qui etsi non verba, auctoritatem tamen Thomae operis sola exemplorum copia testantur. Quos litterarum ordine bibliothecarum in quibus olim adservabantur enumerabimus:

(51) Cf. *Acta capitulorum generalium ordinis praedicatorum vol. III. Ab anno 1380 usque ad annum 1498...* recensuit fr. B.-M. Reichert (Monumenta ordinis Praedicatorum historica t. 8), Romae-Stuttgardiae 1900, p. 222; J. Quetif et J. Echard *Scriptores ordinis Praedicatorum*, t. I, p. 803-804; P. Czartoryski *Quelques éléments nouveaux quant au Commentaire de Gilles de Rome sur la Politique*, in *Mediaevalia philosophica Polonorum* 11 (1963), p. 43-48, praecipue p. 44.

(52) Velut *Cambrai Bibl. mun. 314*; *Kues Bibliothek des Hospitals 181*, f. 1r-148r, cuius adnotationum pleraeque e commentariis graecis a Roberto Grosseteste translatis depromptae sunt, paucae tantum e Thomae commentario; *Paris B. N. lat. 6298*, f. 182r-185v (prior adnotator, laudat Thomam nomine « expositoris antiqui », f. 182ra, vel « expositoris », f. 182va, vb, aut « commentatoris », f. 183va), et f. 188v-199r (alter adnotator, laudat « Tho. »); *Paris B.N. lat. 16584*, de quo infra p. 208* agemus ; *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Ottob. lat. 2214*, f. 1r-26r, cuius adnotationes aliae ex commentariis graecis a Roberto Grosseteste translatis, aliae e Thomae commentario depromptae sunt; *Pal. lat. 1012*, f. 1ra-58rb, cuius adnotationes e commentario Thomae depromptae permultae sunt, sed breves et summatim descriptae; *Pal. lat. 1017*, f. 1r-19v, cuius adnotationum pluribus manibus scriptarum pauciores tantum e Thomae commentario depromptae sunt; *Pal. lat. 1020*, f. 2r-118v, *Libri Ethicorum* libros I-VI tantum praebens, cuius permultae adnotationes e diversorum scriptorum commentariis excerptae sunt, Eustratii, f. 1v, 2r, etc., Burlei, f. 3v, sed praesertim Alberti et Thomae nominatim laudatorum, quorum tamen verba liberius adferuntur; *Vat. lat. 2091* f. 135r-143v, cuius adnotationum pleraeque e Thomae commentario, sed liberius excerptae sunt (ultima lib. II c. 3); cf. etiam infra, p. 39*-40*, de codice *Vat. lat. 2996*.

Arezzo Biblioteca del convento di S. Domenico. Die 12 augusti 1338 « *dominus Symon quondam ser Benvenuti de Tencho, civis aretinus... legavit conventui fratrum predicatorum civitatis Aretii omnes et syngulos libros infrascriptos*: ... *Scriptum super librum Eticorum sancti fratris Thome...* »[53].

Avignon Bibliothèque du château des Papes 266. Codex in inventario anno 1369 confecto sic recensetur: « *266. Item liber heticorum cum scripto fratris Thome, coopertus corio viridi, qui incipit in secundo folio in textu primi corundelli:* medicinalis, *et finit in ultimo corundello penultimi folii in textu:* quoniam ». In palatio Avenionensi circa annum 1375 codex etiam tunc erat, cum in recensione eo tempore a Gregorio XI concinnata inveniatur: « *210. Item in volumine signato per LXXIII scriptum ethicorum sancti Thome* »[54], postremo in recensione librorum anno 1410 in palatio Avenionensi adservatorum sub numero 177 invenitur[55].

Avignon Bibliothèque du château des Papes 323. Codex in inventario anno 1369 confecto sic recensetur: « *323. Item scripta fratris Thome super libris heticorum et politicorum, et scriptum Egidii super libris rettoricorum, in eodem volumine cooperto corio rubeo, quod incipit in secundo folio*: horum, *et finit in penultimo folio*: per »[56]. Tempore Ioannis XXII in bibliothecam Apostolicam codex ingressus erat, ut ex libris « *Introitus et exitus camerae apostolicae* » patet: « *Die XII mensis aprilis* [*1317*] *solvi de mandato domini nostri fratri Guillelmo Duranti, lectori fratrum predicatorum Burdigal., pro libris infrascriptis, emptis per prefatum dominum nostrum... Item pro scripto fratris Thome super librum ethicorum. - Item super librum politicorum eiusdem super primum et secundum eiusdem et partem tercii cum supplemento magistri Petri de Alvernia super totum omne residuum. - Item pro scripto fratris Egidii super librum rethoricorum* »[57]. In bibliotheca palatii Avenionensis circa annum 1375 codex etiamnum adservabatur, cum in recensione eo tempore a Gregorio XI concinnata inveniatur: « *211, Item in volumine signato per LXXIIII scriptum ethicorum, politicorum sancti Thome, et scriptum rethoricorum fratris Egidii* »[58], postremo in bibliothecam Castri Peniscolae a Petro de Luna (Benedicto XIII) translatus esse videtur, cum in inventario librariae maioris Castri Peniscolae post annum 1410 confecto agnosci possit, licet neglegentia scriptoris mendose recensitus[59].

Avignon Bibliothèque de Jean Isnard 151. In inventario librorum Ioannis Ysnardi, legum doctoris, venerabilis collegii Sancti Michaelis in Universitate Avenionensi fundatoris, die 16ª iunii 1453 et sequentibus confecto, codex sic recensetur: « [151]. *Primo Lectura fratris Thome de Aquino super libro ethicorum, in pergameno... duos florenos cum dimidio* »[60].

Barcelona Bibliotheca Fratrum Praedicatorum. In bibliotheca conventus duo codices *Sententiae Libri Ethicorum* fuisse videntur (quorum alter codex B1 [supra, p. 2*] forsitan sit), ut ex *Assignationibus librorum* patet: « Ego fr. Felix Foiadelli, professor minimus pagine sacrosancte et domini regis Aragonum ordinarius capellanus... Tertio habeo Scriptum ethicorum sancti Thome corruptum satis, quod etiam ibi tineis corrosum servabatur, quare pro magistro studentium in eodem armario aliud cum textu valde politum erat »[61].

Bayonne Bibliothèque du couvent des frères prêcheurs. Codex fuit ad usum fratris Geraldi de Malartico, conventus Baionensis, qui mense novembris 1303 obiit, deinde Guillelmi Petri de Guodino, qui Lutetiae Parisiorum manens die 25ª augusti 1304 eum fratrum Predicatorum conventus Baionensis fuisse agnovit:

(53) Cf. U. Pasqui *La biblioteca d'un notaro aretino del secolo XIV*, in *Archivio storico italiano*, Quinta serie, t. 4 (1889), p. 252.
(54) Cf. Fr. Ehrle S.I. *Historia bibliothecae Romanorum Pontificum tum Bonifatianae tum Avenionensis...*, t. I, Romae 1890, p. 306 et 469.
(55) *Ibid.*, p. 306, n. b, et p. 469, n. q.
(56) *Ibid.*, p. 310.
(57) *Ibid.*, p. 145.
(58) *Ibid.*, p. 469.
(59) Cf. *Paris B.N. lat. 5156 A*, f. 118v-119r: « *Primus ordo quinte domuncule secundi armarii... In volumine signato per* [*785*]. *Item scripta beati thome super libros ethicorum politicorum* [*et de bona fortuna* verba loco verborum erasorum prima manu scripta] *aristotilis. - In volumine signato per* [*786*]. *Item* [*Egidius alberti* verbum « Egidius » loco verbi erasi prima manu scriptum, verbum « alberti » linea subducta deletum] *de Roma super libros ethicorum politicorum et rettoricorum aristotilis* ». Numeros quos uncis inclusimus ab inventarii scriptore omissos, saeculo XIX supplevit quidam bibliothecae nationalis Parisiensis bibliothecarius (cf. M. Faucon *La librairie des Papes d'Avignon...*, t. 2, Paris 1887, p. 43, n. 1). De codice 791, cf. supra p. 8*, cum adn. 9.
(60) Cf. M. Fournier *Les statuts et privilèges des Universités françaises depuis leur fondation jusqu'en 1789*, t. 2, Paris 1891, p. 458.
(61) C. Douais *Assignations des livres aux religieux du couvent des frères prêcheurs de Barcelone (XIIIe-XVe siècle)*, in *Revue des Bibliothèques*, 3 (1893), p. 49-83, n° 112, p. 74-75.

« *Recognosco etiam me habere de libris condam fratris Geraldi de Malartico, qui ad vos pertinere noscuntur*:... *Item scriptum Ethicorum Thome* »[62].

Bologna Biblioteca del convento di San Domenico 48. Codex in « Registro librariae » inter annos 1371 et 1381 confecto sic recensetur: « *In sexta bancha...*[*48*] *Item expositio S. Thome super librum ethicorum* ». Cum in indice bibliothecae a Fabio Vigili inter annos 1508 et 1512 confecto opera sancti Thomae confuse laudantur: « [*Scamno*] *XII°*: [*65*] *Omnia opera S. Thome in variis libris...* [*Scamno*] *13°*: [*67*] *Thome Aquinatis opera diversa in variis libris.* [*Scamno*] *14°*: [*68*] *Thome Aquinatis opera diversa in variis libris* »[63], codex utrum etiam tunc superesset an iam deperditus esset, nescimus.

Erfurt Bibliotheca collegii Universitatis. In registro « kathenatorum librorum... et kathenandorum » anno 1408 a Nicolao Hopfgartens conscripto unus codex Thomae *Sententiae Libri Ethicorum* recensetur: « *28. Commentum ethicorum S. Thome* »; in indice anno 1497 confecto duo codices *Sententiae* Thomae recensentur: « *M. Naturalis philosophia... 19. Beatus Thomas super ethicorum... QQ. Moralia...4. Comentum ethicorum B. Thome* »; in indice anno 1510 confecto iidem duo codices iterum recensentur: « *R. Textualia moralis philosophie cum lecturis et questionibus... 2. Comentum Thome super ethicorum... 4. Comentum Thome super ethicorum*; *lecturam super de generacione et de celo* »[64]. Forsan codex anno 1497 signatus M 19, anno vero 1510 R 2, unus et idem est atque codex Er[1] (cf. supra, p. 3*), sed saltem codex QQ 4 (= R 4) deperditus est.

Firenze Biblioteca del convento di S. Maria Novella 315. In inventario « omnium librorum conventus sancte marie novelle de florentia ordinis predicatorum » anno 1489 confecto codex sic recensetur: « *In 4° banco... 315. Textus ethicorum cum scripto Sancti Thome* »[65].

Firenze Biblioteca del convento di S. Maria Novella 316. Codex ibidem sic recensetur: « *316. Sanctus Thomas super libros ethicorum* »[65].

Firenze Biblioteca del convento di Santo Spirito 385. In inventario librorum huius conventus ordinis Eremitarum sancti Augustini anno 1450 confecto codex sic recensetur: « *385. <In banco R> Liber XI mediocris. Scriptum ethycorum et methapysice sancti Thome. Completus, copertus corio obscuro. Cuius principium* Sicut docet philosophus in polliticis. *Finis penultime carte* Non faciunt polliticos » [X *c.* 16 *lin.* 72][66].

Firenze Biblioteca del convento di Santo Spirito 405. Codex ibidem sic recensetur: « *405. < In banco V > Liber VIIIJ. Testus ethycorum cum suo scripto sancti Thome de Aquino. Completus, ligatus et copertus corio croceo. Cuius principium* Omnis ars [finis qualiter]. *Finis penultime carte* Qualiter contingit »[66].

Heiligenkreuz Stiftsbibliothek. In « Tabula pro bibliotheca Sancte Crucis », inter annos 1363 et 1381 composita, codex sic recensetur: « *Thome de Aquino... Super ethicorum* »[67].

Lübeck Stadtbibliothek Philos. lat. 4, f. 1-163. Saec. XV, chart., 300 × 210, binis columnis, a tribus librariis exaratus (f. 1-86, 87-98, 99-163). Haec doctus vir F. Weber, in opere in ipsa bibliotheca adservato, quod inscribitur: « *Catalogus codicum manuscriptorum theologicorum latinorum necnon philosophicorum quos asservat bibliotheca urbica Lubicensis, annis MCMXXXIV-MCMXXXVI conscriptus a D^re Francisco Weber Bibliothecario* »; nam codex ab anno 1945 latet, eum tamen repertum iri in spe est. - Repert., n° 1535.

(62) Cf. M.-H. Laurent O.P. *Le testament et la succession du cardinal dominicain Guillaume de Pierre Godin*, in *Archivum fratrum Praedicatorum...* 2 (1932), p. 110-111; C. Douais *Les frères prêcheurs en Gascogne au XIIIe et au XIVe siècle*, Paris-Auch 1885, p. 260-261, 305.

(63) Cf. M.-H. Laurent O.P. *Fabio Vigili et les bibliothèques de Bologne au début du XVIe siècle*, Città del Vaticano 1943, p. 207 (de registri aetate, cf. V. Alce O.P. et A. D'Amato O.P. *La Biblioteca di S. Domenico in Bologna*, Firenze 1961, p. 126-127); p. 20-21.

(64) Cf. *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz*, II Bd. Bistum Mainz, Erfurt, bearbeitet von P. Lehmann, München 1928, p. 121, 159 et 164, 213. - In indice librorum monasterii Carthusianorum Sancti Salvatoris Erfordiae, inter libros Thomae Aquinatis commemoratur: « *Super libros ethicorum* », sed cum nulla signatura addatur, libri exemplum in bibliotheca monasterii fuisse non videtur (cf. *ibid.*, p. 537, 35).

(65) Cf. St. Orlandi O.P. *La Biblioteca di S. Maria Novella in Firenze dal sec. XIV al sec. XIX*, Firenze 1952, p. 42.

(66) Cf. D. Gutiérrez O.E.S.A. *La biblioteca di Santo Spirito in Firenze nella metà del secolo XV*, in *Analecta Augustiniana* 25 (1962), p. 65 et 67. Verba «finis qualiter» uncis inclusimus ; librarius ipse ea correxit dum post «*Finis*» addidit «*penultime carte*».

(67) Cf. *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Oesterreichs*, I. Bd. Niederösterreich, bearbeitet von Th. Gottlieb, Wien 1915, p. 64.

Milano Biblioteca del convento di S. Eustorgio 493. Codex in inventario anno 1494 confecto sic recensetur: « *In quarto bancho... 493. Item S. Thomas super libros ethicorum, qui incipit* Sicut dicit philosophus, *et finit* oculos inequales, *et Egidius super libros morales* »[68].

Milano Biblioteca del convento di S. Eustorgio 548. Codex ibidem sic recensetur: « *In quinto banco... 548. Item S. Thomas super libris ethicorum, qui incipit* Omnis ars *et finit* reducuntur »[69].

Monteprandone Libreria di S. Giacomo della Marca 71. Codex in « Tabula librorum librarie loci sancte Marie de gratia iuxta opidum Montisprandoni » ab ipso sancto Iacobo, O.F.M., qui die 28ª novembris 1476 Neapoli obiit, composita, sic recensetur: « *71. Glosa Thome super politicam et ethicam* »[70].

Oxford Library of Merton College [*150*]. In appendice ad bibliothecae collegii Mertonensis antiquissimum indicem, qui « *Libri philosophie de aula de Merton* » inscribitur, codex sic recensetur: « *Libri philosophie ex legato magistri Stephani de Grauesend, quondam episcopi Londoniensis* [qui die 8ª aprilis 1338 obiit]... *Item exposicio Thome de Aquino super librum Ethicorum. Incipit sec. fo.*: artibus »[71]. Die 13ª ianuarii 1452 socius quidam collegii Mertonensis codicem etiamnum elegit[72].

Oxford Library of Merton College [*439*]. In electione et distributione « librorum philosophie Aule de Merton facta die sancti Edmundi Regis anno Domini millesimo cccmo septuagesimo secundo » (die 20ª novembris 1372), cuidam socio collegii Mertonensis nomine « Wod » sorte obvenit inter alios libros: « *Expo. Thome Ethicorum* [*Incipit sec. fo.*:] equitandum »[73]; in electione vero anno 1375 facta idem codex sorte obvenit Ricardo Alkrynton[74].

Oxford Library of Merton College [*440*]. In electione et distributione librorum die 20ª novembris 1372 facta cuidam socio collegii Mertonensis nomine « Rast » sorte obvenit inter alios libros: « *Expo. Thome Ethicorum* [*Incipit sec. fo.*:] conuenerunt »[75]; in electione vero anno 1375 facta idem codex sorte obvenit Iohanni Risburgh[76].

Oxford Library of Merton College [*657*]. In electione « librorum philosophie tempore Rodeborne vicecustodis », circa annum 1410 facta, Rogerius Gates, collegii Mertonensis socius, inter alios libros sortitur: « *Sanctum Thomam super libros Ethicorum* [*Incipit sec. fo.*:] In omnibus »[77].

Padova Biblioteca di Pietro Donato. In inventario librorum Petri Donato, episcopi Patavini, inter annos 1439 et 1445 confecto, duo codices Sententiae Libri Ethicorum recensentur: « 139. *Scriptum Beati Thome super libro eticorum Aristotilis.* 140. *Aliud Scriptum Beati Thome super eodem libro* »[78].

Palermo Biblioteca di Matteo della Porta. In inventario librorum fratris Matthaei, ordinis fratrum minorum, Panormitani archiepiscopi, die 28ª ianuarii 1377 et sequentibus confecto, codex sic recensetur: « *Item liber de scriptis super libro Ethicorum, qui incipit*: Sicut dicit phylosophus in principio methaphisice, *et finit*: et numeratis [!] totius libri Ethicorum etc. *Ubi sunt etiam libri seu quaterni de lictera valde suctilissima, qui incipit*: Sic questiones moralia etc. »[79].

(68) Cf. Th. Kaeppeli O.P. *La bibliothèque de Saint-Eustorge à Milan à la fin du XVe siècle*, in *Archivum fratrum Praedicatorum* 25 (1955), p. 53.
(69) *Ibid.*, p. 57.
(70) Cf. G. Pagnani O.F.M. *Alcuni codici della libreria di S. Giacomo della Marca scoperti recentemente*, in *Archivum Franciscanum Historicum* 45 (1952), p. 188.
(71) Cf. F.M. Powicke *The Medieval Books of Merton College*, Oxford 1931, p. 51. Codicis signatura uncis inclusa haec est quam in indice librorum collegii Mertonensis temporum ordine digesto F.M. Powicke codicibus singulis attribuit. De Stephano de Gravesend, cf. F.M. Powicke, p. 111, et A.B. Emden *A Biographical Register of the University of Oxford to A.D. 1500*, Oxford 1957-1959, p. 805-806.
(72) Cf. F.M. Powicke *loc. laud.*, p. 80.
(73) *Ibid.*, p. 61.
(74) *Ibid.*, p. 66; de Ricardo Alkrynton, cf. A.B. Emden *loc. laud.*, p. 25.
(75) *Ibid.*, p. 62.
(76) *Ibid.*, p. 66; secundi folii initium ibi perfectius datur: *id est conuenerunt illa.* De Ioanne Risburgh, cf. F.M. Powicke *loc. laud.*, p. 187, et A.B. Emden *loc. laud.*, p. 1577-1578.
(77) *Ibid.*, p. 68; de Rogerio Gates, cf. A.B. Emden *loc. laud.*, p. 748.
(78) Cf. P. Sambin *Ricerche per la storia della cultura nel secolo XV. La Biblioteca di Pietro Donato (1380-1447)*, in *Bollettino del Museo Civico di Padova*, 48 (1959), p. 88.
(79) Cf. J. Monfrin *La bibliothèque de Matteo della Porta, archevêque de Palerme (1366-1377)...*, in *Italia medioevale e umanistica* 4 (1961), p. 244.

Paris Petite librairie de la maison de Sorbonne XLII, 51. In registro librorum in parva libraria anno domini 1338 inventorum, anno 1339 confecto, codex sic recensetur: « *XLII. - Summe morales... 51. In hoc volumine continentur flores summarum moralium, Innocencius de miseria humana, de novem generibus penarum inferni, de VII beatitudinibus, plures sermones, Thomas super duos primos libros ethicorum, item Thomas super duos libros politice, ex legato magistri Godefridi de Fontibus. Incipit in 2° fol.* quam non facit, *in pen.* civis. *Precium XXX sol.* »[80].

Paris Petite librairie de la maison de Sorbonne LIIII, 53. Codex in eodem registro sic recensetur: « *LIIII. - Scripta et questiones super libros Aristotilis... 53. Scriptum Thome super librum ethicorum, ex legato magistri Egidii de Tillia de Gandavo. Incipit in 2° fol.* si itaque, *in pen.* os alios. *Precium XXV sol.* »[81].

Paris Bibliothèque du collège de Navarre 276. Saec. XV (die 7ª maii 1446 perfectus), chart. In indice a Gabriele Masson, collegii bibliothecario, die 1ª augusti 1741 absoluto codex sic recensetur: « *Cod. mss. in fol./ in 4°. Litt. A Bad. 5 Num. 276: S. Thomas et Leonardus Aretinus in Ethica Aristotelis* »[82].

Paris Bibliothèque du collège de Navarre 411. Saec. XIV, membr. In indice Gabrielis Masson codex sic recensetur: « *Cod. mss. in 4°. Litt. A Bad. 7 Num. 411: S. Thomas in Ethicam Aristotelis* »[83].

Paris Petite librairie du collège du Trésorier. In inventario librorum existentium in parva libraria anno 1437 confecto codex sic recensetur: « *Aliud volumen, commentum sancti Thome super libros Ethicorum. Incipit secundo folio*: in bonum, *et finit penultimo*: melodiis »[84].

Paris Bibliothèque du couvent de Saint-Jacques. Saeculo XVIII ineunte, fratres Praedicatores duos codices *Sententiae Libri Ethicorum* adservabant, utrumque saeculi XIV, in fol. med., membr.[85].

Perugia Biblioteca di San Domenico. In inventario omnium bonorum conventus Perusini ordinis Praedicatorum anno 1430 confecto codex sic recensetur: « *495. Item scriptum ethicorum eiusdem <S. Thomae>, coopertum una carta grossa* ». In inventario anno 1446 confecto, idem codex sic recensetur: « *323. Item scriptum eiusdem super libros ethicorum, in competenti volumine sine tabulis* », et in inventario anno 1458 confecto: « *304. Item scriptum S. Thome super libros ethycorum, in pergameno et satis magno volumine, cuius secundum folium incipit* aut non *et finit* iudicet, *penultimum vero finit* occurrerent »[86].

Perugia Biblioteca di Leonardo Mansueti 76. In inventario seu repertorio omnium librorum R.di patris magistri Leonardi Antonii de Sambuchelis, sed ex matre dicitur de Mansuetis, de Perusio, annis 1474-1478 confecto, codex sic recensetur: « *76. Commentum S. Thome de Aquino super X libros ethicorum Aristotelis, in volumine mediochri rubeo, litteris ultramontanis, in cartis de membrana. Cuius voluminis secunda carta incipit* tertio ibi: in omnibus *et finit* et in hoc multiplex. *Ultima carta incipit* quibus adhibetur. *In fine est scriptum*: Liber magistri Leonardi *etc.* »[87]

Perugia Biblioteca di Leonardo Mansueti 290. In eodem inventario sic recensetur: « *290. Commentum sive scriptum S. Thome de Aquino super ethicam Aristotelis, in volumine parvo et pulchro in membrana. Cuius voluminis secunda carta incipit* fines inferiorum *et finit* et sic manifestum est quod materia. *Ultima carta incipit* rabit quales. *In fine est scriptum*: Iste liber est fratris Leonardi Antonii de Perusio ordinis fratrum predicatorum »[88].

(80) Cf. L. Delisle *Le Cabinet des manuscrits...*, t. 3, Paris 1881, p. 44-45.
(81) *Ibid.*, p. 64-65.
(82) Ms. *Paris B.N. lat. 9371, f. 13.* Cf. J. Quetif et J. Echard *Scriptores ordinis Praedicatorum*, t. I, Lutetiae Parisiorum 1719, p. 286 a.
(83) Ms. *Paris B.N. lat. 9371, f. 17.* Cf. J. Quetif et J. Echard *loc. laud.*
(84) Cf. A. Franklin *Les anciennes bibliothèques de Paris*, t. I, Paris 1867, p. 361.
(85) Cf. J. Quetif et J. Echard *Scriptores ordinis Praedicatorum*, t. I, p. 286 a. Die 13ª maii 1571, Claudius d'Espence, doctor Sorbonae, fratribus Praedicatoribus Sancti Iacobi legavit haec sancti Thomae opera: « *Summa theologiae, cum commento Cajetani; Opuscula ejusdem sancti Thomae, cum commentariis super Cantica, Job, Joannis Evangelium et Apocalypsim; Summa ejusdem contra Gentiles, cum commento Ferrariensis; Catena aurea super Evangelia; Item, super epistolas Pauli cum quodlibetis, super libros de anima, Ethicorum et Politicorum* » (cf. A. Franklin *Les anciennes bibliothèques de Paris*, t. I, p. 193-194), sed veri simile est haec omnia opera prelo impressa fuisse.
(86) Cf. T. Kaeppeli O.P. *Inventari di libri di San Domenico di Perugia (1430-80)*, Roma 1962, p.86, 115 et 151.
(87) *Ibid.*, p. 221.
(88) *Ibid.*, p. 273.

Siena Biblioteca del convento di S. Agostino. In inventario librorum huius conventus Eremitarum sancti Augustini anno 1360 conscripto codex sic recensetur: « *Item scriptum ethycorum fratris Thome completum* »[89].

Siena Biblioteca del convento di S. Domenico. In conventu fratrum Praedicatorum anno 1417 commentarii Thomae codicem fuisse testatur frater Nicolaus Galgani O. P.: « *Prestiti mag. Bartholomeo Bonristori scriptum sancti Thome super libros Ethicorum, die... ianuarii 1417; portavit mag. Petrus de Apulea, mag. grammatice conventus* »[90].

Toulouse Bibliothèque du collège de Verdale 128. In bulla Clementis Papae VI data viij kal. sept. [die 25ª augusti] 1343, qua confirmat fundationem collegii duodecim scholarium in civitate Tolosana factam per Arnaldum de Verdala, codex sic recensetur: « [*128*]. *Scripta sancti Thome super libros ethicorum.* [*Incipit in principio tercie linee folii tercii*:] palissimo *etc.* (*Valent duas libras*) »[91].

Tours Bibliothèque publique 742, f. 58ra-90r. Saec. XIV in., membr., 245 × 170, binis columnis, manu currenti et dilutiore atramento exaratus, mancus desinebat in libro V ineunte, c. 1 lin. 80: *et operandum iusta* (f. 89-90 intersecta erant). Codex olim bibliothecae metropolitanae ecclesiae Sancti Gatiani, anno 1940 bellico igne periit[92]. - Repert., n° 3134.

Treviso Biblioteca del convento di S. Nicolò. Die 17ª iulii 1297 beatus Benedictus XI, qui per id temporis frater Nicolaus ordinis fratrum Praedicatorum magister generalis erat, conventui Tarvisino circiter triginta codices dedit, inter quos: « *Super librum Ethicorum, et Politicorum secundum Fratrem Thomam* »[93].

Treviso Biblioteca di Oliviero Forzetta. In quodam commentario propria manu scripto Olivierus Forceta Tarvisinus de *Sententia libri Ethicorum* quam commodaverat recuperanda mentionem fecit: « *Anno MCCCXXXV. Habeo infrascripta agere Venetiis... Item quaerere Fratrem Symonem de Parma Or. Pred. in Conventum* [!] *Veneto pro Seneca completo, rationibus per Sanctum Thomasium de Aquino super Ethicam, Ysonomicam* [!], *politicam, physicam et metaphysicam recuperandis* »[94].

Venezia Biblioteca del convento di S. Domenico di Castello. In inventario « Rerum Monasterii sancti Dominici de Castello pertinencium ad Ecclesiam et sacristiam » die 18ª decembris 1399 confecto, codex sic recensetur: « *Item raciones fratris thome super eticum* »[95].

Venezia Biblioteca del convento dei SS. Giovanni e Paolo 241. In indice a Dominico-Maria Berardelli anno 1779 prelo mandato codex sic recensetur: « *CCXLI. COD. MEMBR. In Fol. Saec. XIV. foll. 160. Thomae de Aquino Expositio in decem libros Ethicorum Aristotelis. Bene scriptus* »[96].

Venezia Biblioteca del convento dei SS. Giovanni e Paolo 242. Codex ibidem sic recensetur: « *CCXLII. COD. MEMBR. In Fol. p. Saec. XIV. foll. 96. 1. Thomae de Aquino Expositio, iterum, in decem libros Ethicorum Aristotelis. 2. Aegidii de Columna, qui et Romani, card. August. De bona fortuna. Ad finem: Explicit sententia super de bona fortuna tradita a fratre Egidio de Roma Ord. frat. Heremit. S. Augustini. Qui scripsit scribat, semper cum domino vivat. vivat in celis Adulfus nomine felix. f. 89* »[96].

(89) Cf. D. Gutiérrez O.E.S.A. *De antiquis ordinis eremitarum sancti Augustini bibliothecis*, in *Analecta Augustiniana* 23 (1955), p. 304 b.

(90) Cf. Vl. J. Koudelka O.P. *Spigolature dal Memoriale di Niccolò Galgani O.P.* († *1424*), in *Archivum fratrum Praed.* 29 (1959), p. 127.

(91) Cf. M. Fournier *Les bibliothèques des collèges de l'Université de Toulouse*, in *Bibliothèque de l'École des chartes* 51 (1890), p. 452; Id. *Les statuts et privilèges des Universités françaises depuis leur fondation jusqu'en 1789*, t. I, Paris 1890, p. 551.

(92) Cf. *Aristoteles latinus, Codices*, Pars prior, Romae 1939, n° 777.

(93) Cf. [A. Scoti] *Memorie del beato Benedetto XI Pontefice Massimo detto pria frate Niccoló da Trivigi dell'Ordine de' predicatori*, in Trivigi 1757, Documento XII, p. 234.

(94) Cf. A. Marchesan *L'Università di Treviso nei secoli XIII e XIV...*, Treviso 1892, p. 346-347 et 161-166. In dubium vocari potest an *Rationes sancti Thomae super Ethicam* Olivierus Forceta re vera recuperaverit, cum anno 1399 « *Rationes fratris Thomae super Ethicam* » in inventario librorum conventus Veneti ordinis Praedicatorum recensitae sint (cf. codex insequens); *Sententia libri Ethicorum* in codicibus manu scriptis « Rationes » non nisi raro inscribitur, sed semper in codicibus recensionis italicae (hi sunt S, V[4] et Za).

(95) Cf. G. Coggiola *Due inventari trecenteschi della biblioteca del convento di S. Domenico di Castello in Venezia*, in *Rivista delle Biblioteche e degli Archivi* 23 (1912), p. 115.

(96) Cf. D.-M. Berardelli O.P. *Codicum omnium latinorum et italicorum qui manuscripti in Bibliotheca SS. Johannis et Pauli Venetiarum apud PP. Praedicatores asservantur catalogus*, in *Nuova raccolta d'opuscoli scientifici e filologici* 33 (1779), p. 132. Animadvertendum est inter omnes codices Thomae *Sententiae* nobis notos solum codicem Hr (de quo supra, p. 4*, egimus) folia 160 habere; cum codex Hr ex Italia septentrionali profectus sit et etiam sit « bene scriptus », quaeri potest an forte hic unus et idem sit atque ille qui olim in bibliotheca SS. Ioannis et Pauli sub signatura 241 adservabatur (temporibus errare D.-M. Berardelli potuit dum codicem saec. XIV scriptum esse putavit).

Venezia Biblioteca del monastero di S. Antonio di Castello. Saeculo XVII medio tres codices *Sententiam Libri Ethicorum* Thomae praebentes in hac bibliotheca adservabantur, quos Tomasinus sic recensuit: «[*Parte dextra Plut. II*] *D. Thomas in libros Ethicorum. fol. m...* [*Plut. III*] *Idem in lib. Ethicorum. f. m...* [*A parte sinistra Plut. IV*] *D. Thomas in lib. Ethicorum f. m.*»[97].

Wien Bibliothek des Dominikanerklosters K 21. In indice bibliothecae anno 1513 conscripto, codex sic recensetur: «*K 21. Sanctus <Thomas> super Dyonisium, incipit*: Ad intellectum librorum beati Dyonisii. *Idem super libros ethicorum, incipit*: Sicut philosophus dicit in principio metaphisice, sapientem»[98].

Post hoc capitulum iam typis mandatum, e viro docto L. Minio-Paluello novum Thomae Sententiae fragmentum repertum esse comperimus:

O[12] 126. *Oxford Bodleian Library Lat. misc. b 19*, B 37 recto et verso. Saec. XIV in., membr., 305 × 200, binis columnis; unum folium cuius summi aliquid resectum est; lib. I c. 1 lin. 2-74: est[2] ... sufficere; lin. 78-155: Sciendum ... proprios; lin. 159-238: esse id ... principalis; lin. 242 - c. 2 lin. 45: /lites ... inclinatio. - Repert., n° 2054 C.

(97) Cf. I. Ph. Tomasinus *Bibliothecae Venetae manuscriptae publicae et privatae quibus diversi scriptores hactenus incogniti recensentur*, Utini 1650, p. 2 a, 2 b, 12 b. De canonicorum regularium sancti Augustini bibliotheca in monasterio Sancti Antonii, a Dominico cardinale Grimano anno 1520 fundata, incendio tandem infeliciter exusta, cf. P. Paschini *Domenico Grimani, Cardinale di S. Marco* († *1523*), Roma 1943, p. 141-145.

(98) Cf. *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Oesterreichs*, I. Bd. Niederösterreich, bearbeitet von Th. Gottlieb, Wien 1915, p. 360 (pro *Sanctus* perperam *Scotus* scripsit Th. Gottlieb; cf. *ibid.*, II. Bd. Wien 1929, p. 152). - In inventario librorum a Ferdinando de Aragonia, qui die 26[a] octobris 1550 obiit, ecclesiae Sancti Michaelis Valentinensi legatorum recensetur: «*121. S. Thomas super libros eticorum Aristotelis cubierto de pergamino*» (cf. T. De Marinis *La biblioteca napoletana dei re d'Aragona*, vol. 2, Milano 1947, p. 210), sed veri simile est hunc librum prelo impressum fuisse, cum in inventario codices manu scripti verbis «de mano» notentur.

De industria omittimus de quibusdam codicibus dicere *Libri Ethicorum* commentaria praebentibus Thomae perperam ascripta, velut:

Lüneburg Ratsbücherei Theol. 2° 40, f. 1ra-197vb; nescimus cuius scriptoris quaestiones super libro *Ethicorum* praebet (Inc. *Circa libros ethycorum mouetur prima questio talis: Utrum de uirtutibus moralibus possit esse scientia ? Pro questionis intellectu est aduertendum quod sicut narrat dominus albertus...*); in summo antefolio Iv et f. 1r manu saeculi XV inscribuntur: *Sancti thome... Tocius theologie principia.*

Milano Biblioteca Ambrosiana G 47 inf. Commentarium *Libri Ethicorum* primo loco praebet, nomine scriptoris omisso; sed f. 1r, post inscriptionem: *Incipiunt capitula primi libri super sententia libri ethicorum Aristotilis*, manu recentiore adpositum videmus: *S. Thome Aquinatis*; est re vera commentarium Alberti de Saxonia.

München Bayerische Staatsbibliothek Clm 12703, f. 269r-287r. Nescimus cuius scriptoris brevem e *Sententia* Thomae pendentem expositionem litteralem *Libri Ethicorum* praebet; Thomae eam ascribunt Halm, C. et Meyer, G., *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae regiae Monacensis*, t. II, pars II, Monachi 1876, p. 86: «*f. 269. Thomas de Aquino super Ethica Aristotelis*». In codice *Erlangen Universitätsbibliothek 212* (*Irmischer 362*), f. 238r-250v, membr., anno 1310 conscripto, eadem expositio inscribitur: *Exposicio Thome super librum Ethicorum.* Inc.: *Quoniam finis prior est intentione, ultimus in opere, ut patet 3° Ethicorum, ideo philosophus volens finem hominis et ultimum bonum investigare quid sit...*

Napoli Archivio di Stato Cod. XXVI (*olim Libreria di S. Domenico Maggiore di Napoli*), f. 75ra-171vb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 280 × 210, binis columnis. Codex f. 1r-74r Thomae commentarium super Psalmos praebebat, deinde alia manu f. 75ra-171vb commentarium in libros II-X *Ethicorum*, scriptoris nomine omisso, quod tamen Thomae perperam ascripsit V. Gr. Lavazzoli O.P. *Elogi di S. Tommaso...*, Napoli 1791, p. 14-15: «*Catalogo dei MSS. in pergamena delle opere di S. Tommaso, che si conservano nella Libreria di S. Domenico Maggiore di Napoli... Super Psalmos* quinquagintaquatuor *cum memoria B. Reginaldi de Piperno... In libros Ethicorum, etc. Ubi super* PSALMOS.». Thomae autem non esse hoc commentarium agnoverunt H. Cristianopulo in indice codicum operum Thomae in bibliotheca S. Dominici Maioris adservatorum quem confecit (exstat in arch. Commissionis Leoninae) nec non P. A. Uccelli *Esposizione inedita de' Salmi LII, LIII e LIV di san Tommaso d'Aquino...*, Napoli 1875, p. 4. Re vera haec erat Alberti *Lectura* inedita (cf. G. Meersseman *L'original de l'abrégé Napolitain...*, in *Revue Néoscol.* 40 (1937), p. 385-397). Codex anno 1943 igne bellico periit. - Repert., n° 1959.

Praha Knihovna Metropolitní kapitoly M LXXXI, f. 1v-87r. Commentarium *Libri Ethicorum* praebet Thomae ascriptum ab Ant. Podlaha. *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapitoly pražské*, t. II, Praha 1922. Sunt re vera Ioannis Versoris *Quaestiones in sex priores libros Ethicorum* (f. 1v-71r) et nescimus cuius scriptoris quaestiones in libros VII-X (f. 74r-87r); quaestiones super libros *Metaphysicae* (f. 88r-208v) et commentarium libelli *De ente* (f. 212r-235) sunt etiam Ioannis Versoris opera.

Capitulum III

DE SUMMARIIS

Sententiae Libri Ethicorum testibus adnumeranda sunt summaria, quae a saeculo XIV ineunte usque ad saeculum XV plures scriptores composuerunt, quorum primi, aetate et auctoritate, fuerunt duo fratres ordinis Praedicatorum, Guido Ariminensis et Conradus Aesculanus.

§ 1. De « Sententia Libri Ethicorum » a fratre Guidone de Arimino, O. P., edita

Teste Leonardo Matthaei de Utino, O. P., in quodam sermone anno 1446 conscripto et a Ioanne Meyer, O. P., laudato, ordinis fratrum Praedicatorum « Moralium peritorum... primicerius fuit frater Guido Ariminensis, quem sequti sunt frater Conradus esculanus... et alii plures »[99]. Quibus verbis, etsi temporum ordo forsan implicatur, operum tamen pondus recte explicatur, cum Guidonis Ariminensis opus amplitudine et, quod nobis maius est, erga Thomae verba fide omnibus aliis antecellat.

Frater Guido, Vernanus a patria (vernaculo sermone « Vergnano ») nuncupatus, ordinem fratrum Praedicatorum in conventu Ariminensi amplexus est; in conventu Bononiensi, in Studio generali provinciae Lombardiae inferioris, inter annos 1310 et 1324 lector bis fuit, postea in conventum Ariminensem reversus, syndici munere die 20ª ianuarii 1344 etiam tunc fungebatur, sed paulo post ibi obiit[100]. Hodie quoque non ignobilis, notior tamen est fr. Guido Ariminensis ut theologus, potestatis Romani Pontificis fidelissimus defensor, quam ut philosophus. Prelo enim subiecta sunt eius opera *De potestate Summi Pontificis* et *De reprobatione Monarchie composite a Dante*, nec non *Expositio super decretali Unam sanctam edita a domino Bonifacio papa octavo*[101], cum eius opera philosophica in codicibus manu scriptis etiamnum lateant vel perierint; periit enim *Sententia libri Physicorum*[102], extant vero in codicibus manu scriptis, praeter *Librum de virtutibus que ad uitam uere milicie requiruntur* et *Sententiam Libri Ethicorum* de quibus protinus agemus, *Sententia libri Politicorum*[103], *Sententia rethorice Aristotilis*[104], denique *Sententia libri De anima*[105].

Uno tantum codice manu scripto adservatur *Liber de virtutibus que ad uitam uere milicie requiruntur*, hic est:

Venezia Biblioteca Nazionale Marciana VI 13, f. 7r-27v. Saec. XV, chart., ab uno librario italico longis lineis exaratus; mancus desinit in libri X c. 8 (1175 b 24 - 1176 a 30) expositione.

(99) Cf. Leonardus de Utino *Sermones aurei de Sanctis*, Venetiis 1473, *In festo sancti Dominici confessoris. patris nostri. Sermo*, f. 232va; Johannes Meyer O.P. *Chronica brevis Ordinis Praedicatorum*, herausgegeben von H. Chr. Scheeben (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens in Deutschland 29), Leipzig 1933, p. 107.

(100) Cf. Th. Käppeli O.P. *Der Dantegegner Guido Vernani O.P. von Rimini*, in *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut in Rom, 28 (1938), p. 107-146; N. Matteini *Il più antico oppositore politico di Dante: Guido Vernani da Rimini*, Padova 1958.

(101) Cf. M. Grabmann *Studien über den Einfluss der aristotelischen Philosophie auf die mittelalterlichen Theorien über das Verhältnis von Kirche und Staat* (Sitzungsberichte d. Bayer. Ak. d. W., Philos.-hist. Abt., 1934, 2), München 1934, p. 76-100 et 144-157; N. Matteini, *loc. laud.*

(102) Laudatur in catalogo Stamsensi: « *93. Fr. Guide Argommensis* (!) *scripsit super physicorum, super de anima, super ethica et politicam, super rhetoricam* », nec non in Laurentii Pignon catalogo: « *97. Fr. Guido Argentinensis scripsit super physicam, ethicam, de anima, politicam, rhetoricam* »; cf. G. Meersseman O.P. *Laurentii Pignon Catalogi et Chronica...* (Monumenta ordinis fratrum Praedicatorum historica 18), Romae 1936, p. 66 et 31.

(103) *Valencia Biblioteca del Cabildo 47*, f. 76va-180va (cf. E. Olmos y Canalda *Códices de la Catedral de Valencia*, segunda ed., Madrid 1943, p. 45-46; p. 215-216, idem codex 47 sub signatura 303 iterum recensetur); *Venezia Biblioteca Nazionale Marciana VI 94*, f. 57 rb - 142 vb; codex olim bibliothecae Cheltenhamensis domini Thomae Phillipps 891 [2702], f. I-IIr, prooemium tantum praebet (cf. *Aristoteles latinus. Codices*, Pars prior, nº 265), sed ubi nunc lateat, nescimus.

(104) *Erlangen Universitätsbibliothek 380* (*Irmischer 848*), f. 2r-79r; *Firenze Biblioteca Medicea Laurenziana Ashburnham 174*, f. 1r-112r; *Venezia Biblioteca Nazionale Marciana XI 24*, f. 1r-30v.

(105) *Paris Bibliothèque nationale Nouv. acq. lat. 1739*, f. 1ra-74vb; *Valencia Biblioteca del Cabildo 47*, f. 181ra-232va.

Multo celeberrima fuit *Sententia Libri Ethicorum*, teste codicum manu scriptorum copia, quos infra percensebimus:

Angers Bibliothèque de la Ville 323 (314), f. 63r-150r. Saec. XV, chart., 211 × 145, longis lineis. Inscriptio f. 63r: *Incipit summa moralis sancti thome de aquino secundum sententiam libri ethicorum aristotilis*; subscriptio, f. 147v: *Explicit summa de virtutibus secundum aristotilem in libro ethicorum iuxta expositionem sancti thome de acquino ordinis predicatorum* (f. 147v-150r: *Capitula*).

Bamberg Staatliche Bibliothek Philos. 11 (HJ. V. 7), f. 163r-342v. Saec. XV, chart., 200 × 144. Inscriptio, f. 168v (f. 163r-168v: *Capitula*): *Consequenter incipit summa moralium secundum sententiam libri ethicorum Aristotilis*; subscriptione caret, sed extremo libro ascribit librarius: *Et ffinitus est liber iste anno domini M° CCCC° XXXVIII° sabbato in passione domini* (die 5ª aprilis 1438). Codex olim fuit conventus fratrum Praedicatorum Bambergensis (cf. f. 163r: *pro conuentu bambergensi*).

El Escorial Real Biblioteca del Monasterio de San Lorenzo f. III. 17, f. 11ra-88ra. Saec. XIV ex. - XV in., membr. et chart., 250 × 185, binis columnis, ab uno librario italico exaratus. Inscriptione caret; subscriptio, f. 88ra: *Explicit summa de uirtutibus secundum aristotilem. In libro ethicorum iusta expositionem magistri fratris. Deo gratias amen.*

Madrid Biblioteca Nacional 10269, f. 16ra-79rb. Saec. XV med., chart., 260 × 190, binis columnis. Inscriptio, f. 16ra: *Incipit summa moralium libri ethicorum aristotilis iuxta expositionem sancti thome de aquino*; subscriptio, f. 79rb: *Explicit summa de virtutibus secundum aristotilem In libro ethicorum iuxta expositionem magistri fratris thome de aquino ordinis fratrum predicatorum. que expleta fuit per me fernandum guterij de cardoso in artibus bachalarium in villa de guadalfaxara anno domini M° cccc° quinquagesimo octavo quinto nonas octobris* (die 3ª octobris 1458). Codex in bibliotheca Guadalaxarensi ducis *del Infantado* fuisse videtur, ante quam in bibliothecam Matritensem ducis *de Osuna* in palatio *de las Vistillas* constitutam translatus est[106]; nuper vero in bibliothecam nationalem ingressus est.

Maribor Škofijska Knjižnica sine signatura, f. 133r-270r. Saec. XV, chart., 210 x 145. Subscriptio, f. 270r: *Explicit summa de virtutibus secundum aristotilis sententiam. Amen*[107].

München Bayerische Staatsbibliothek Clm 23649, f. 152r-163v. Saec. XIV, membr., mancus in fine[108].

Münster Universitätsbibliothek Cod. Paulin. 124 (202), 47 ff. Saec. XV, chart., 293 × 212. Extremo libro ascribit librarius: *Et est finis summe sancti Thome de aquino in ethicam Aristotilis die profesto sancti Silvestri pape. Anno domini 1432.* Ex libris Caroli Ständeck Xantensis.

Oxford Bodleian Library Cod. Can. misc. 314 (19790), 105 ff. Saec. XV, chart., in quarto minori. Olim Hieronymi Iustiniani[109].

Paris Bibliothèque nationale lat. 6777, f. 2ra-180v. Saec. XV, chart., 260 × 135, f. 2ra-7vb: Capitula, binis columnis; f. 8r-180v, longis lineis. Inscriptio, f. 8r: *Incipit summa moralium secundum sententiam libri ethicorum Aristotilis*, subscriptio, f. 180v: *Explicit summa de virtutibus secundum Aristotilem in libro ethicorum iuxta expositionem sancti thome de aquino ordinis predicatorum.* Codex olim fuit Ursini Tibout, qui eum universitati Cadomensi legavit[110], deinde Stephani Baluze, sub signatura 818.

(106) Cf. I. Carini *Gli archivi e le biblioteche di Spagna in rapporto alla storia d'Italia in generale e di Sicilia in particolare*, Parte Prima, Palermo 1884, p. 245.

(107) Cf. M. Kos *Codices aetatis mediae manu scripti qui in Slovenia reperiuntur. Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, Ljubljana 1931, nº 122.

(108) Cf. M. Grabmann *Methoden und Hilfsmittel des Aristotelesstudium im Mittelalter* (Sitzungsberichte d. Bayer. Ak. d. W., Philos.-hist. Abt., 1939, 5), München 1939, p. 60-62; perperam tamen M. Grabmann opus appellat « ein Compendium der Ethica nova et vetus », cum in Guidonis verba una tantum adnotatio interpolata sit e quodam commentario Ethicae novae vel veteris excerpta (*ibid.*, p. 61, lin. 24-27; cf. R.-A. Gauthier in *Revue du Moyen Age latin* 19 [1963], p. 146-147).

(109) Cf. M. Grabmann *op. laud.*, p. 63.

(110) Cf. L. Delisle *Le Cabinet des manuscrits...*, t. 2, p. 177-178 et 345-346.

Valencia Biblioteca del Cabildo 47, f. 1ra-76rb. Saec. XV, membr., 410 × 272, binis columnis, ab uno librario italico exaratus. Inscriptione caret; subscriptio (alia manu): *Explicit summa de virtutibus secundum Aristotilis sententiam.*

Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Ross. 162, f. 2v-169v. Saec. XV, membr., 290 × 215, longis lineis. Extremo libro ascripsit librarius, f. 169v: *finita summa de virtutibus secundum Aristotilem in libro ethicorum iuxta expositionem magni* (!) *fratris thome de aquino ordinis fratrum predicatorum. per Johannem de lins familiarem R^mi D. D. Dominici Cardinalis Firmani est. 1457.*

Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Vat. lat. 1172, f. 1ra-90rb. Saec. XIV, membr., 270 × 200, binis columnis. Post *Capitula* (f. 1ra-3rb), ineunti libro praeponitur nuncupatio: *Uniuersis moralem philosophiam scire uolentibus, et secundum eam desiderantibus formare uitam, frater Guido ariminensis ordinis fratrum predicatorum, finem uerum ad quem omnes homines desiderant peruenire*; subscriptio, f. 90rb: *Explicit summa de uirtutibus secundum aristotilis sententiam.*

Venezia Biblioteca Nazionale Marciana VI 94, f. 1ra-57ra. Saec. XV, membr., binis columnis. Post Capitula (f. 1ra-3ra), ineunti libro praeponitur nuncupatio: *UNIVERSIS moralem... peruenire* (ut in codice superiore); subscriptio, f. 57ra: *Explicit summa de uirtutibus secundum aristotilis sententiam In l.* (?) *ethycorum.* Codex olim fuit coenobii Patavini S. Ioannis in Viridario[111].

His codicibus adiungi potest:

Subiaco Biblioteca dell'Abbazia XXIV, f. 1r-17r (?). Saec. XV, chart., 380 × 280, longis lineis (f. 1-12v) et binis columnis (f. 13r-248). Codex *Librum Ethicorum* Aristotelis praebet a Leonardo Aretino (lib. I-V) et a Roberto Grosseteste (lib. VI–X) translatum, cum commentario minutioribus litteris distincto, scriptoris nomine omisso; ab initio usque circa extremum secundum librum commentarium e *Sententia* Guidonis Ariminensis depromptum esse videtur, postea vero a nescimus cuius scriptoris expositione litterali cum quaestionibus.

Nec denique praetereundus est, cum obscuram quaestionem nobis proponat, codex:

Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Vat. lat. 2996, f. 11v-18r et 24v-25v. Saec. XIV, membr., 294×210. Codex, ex quinque senionibus constans, f. 1r-58v *Librum Ethicorum* Aristotelis ab uno librario italico saeculi XIV longis lineis exaratum praebet; f. 10v-18r et 24v-25v permultae adnotationes, litteris minutioribus sed elegantibus scriptae, in marginibus et inter lineas adpositae sunt a duobus, ut videtur, codicis possessoribus italicis, quorum prior, f. 10v-11v, e Thomae commentario (lib. II c. 10 et 11; lib. III c. 1) excerptas adnotationes scripsit, alter vero, f. 11v-18r et 24v-25v, adnotationes quas ipse fratri Guidoni vel fratri Conrado nominatim ascripsit; de adnotationibus fratri Conrado ascriptis infra dicturi[112], nunc de adnotationibus fratri Guidoni ascriptis dicamus. Praenomini Guidonis cognomen semel adicit librarius, adnotationi subscribens, f. 17va: *frater Guido ariminensis*; praenomen perscribitur, f. 17rb: *Guido ordinis predicatorum*, et f. 17vb: *Guido frater predicatorum*; alibi vero Guidonis nomen notis tantum scribitur: *secundum G.* (f. 11vb,

(111) Perierunt aliquot codices, velut:

Bologna Biblioteca del convento di S. Domenico 53. Codex in librariae registro inter annos 1371 et 1381 confecto sic recensetur: « *In sexta bancha...* [53] *Item comentum fratris Guidonis Vernani super librum ethicorum* », et in catalogo Fabii Vigili: « [*Scamno*] 26°... [162] *Guidonis Ariminensis, ordinis Praedicatorum, compendium super ethica et politica Aristotelis* » (cf. M.-H. Laurent O.P. *Fabio Vigili et les bibliothèques de Bologne au début du XVIe siècle*, Città del Vaticano 1943, p. 207 et 40).

Citeaux Bibliothèque de l'Abbaye 897. In inventario « librorum existentium in studorio nostro apud Cistercium, per nos abbatem ejusdem loci » facto « die XI mensis octobris, anno domini M°cccc°LXXXII° » codex sic recensetur: « *897. Somma moralis beati Thome secundum sententiam libri Ethicorum, in papiro, cujus 2^m folium incipit: peccatum esse* » (cf. *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France, Départements, t. 5: Dijon*, Paris 1889, p. 415 et 427).

Treviso Biblioteca del convento di S. Nicolò. Die 13ª augusti 1347, frater Franciscus Massa de Belluno conventui Tarvisino dedit circiter centum codices, inter quos: « *Item totam moralem physicam* (! legend. *philosophiam*) *secundum fratrem Guidonem ariminensem* » (cf. C. Grimaldo *Due inventari domenicani del sec. XIV. Tratti dall'Archivio di S. Nicolò di Treviso presso l'Archivio di Stato in Venezia*, in *Nuovo Archivio Veneto*, nuova serie 19, t. 36 [1918], p. 151).

(112) Cf. p. 43*-45*.

12ra, 12rb [quater], 12va, 12vb); *ex G.* (f. 15va, 16ra, 16rb [bis], 16va); *ex lectura G.* (f. 14rb [bis], 15rb, 15va [bis], 16rb [bis], 16va), denique tantum *G.* (f. 11v inter lineas saepius et postea in marginibus circiter quinquagies). Cum in f. 58v scriptam videamus adnotationem: *Iste liber est fratris Mathei Bruni, ordinis predicatorum, conventus florentini*, frater vero Matthaeus Bruni, circa 1329 natus, ordinem Praedicatorum in conventu Sanctae Mariae Novellae ingressus, episcopus Suessanus die 13ª novembris 1363 renuntiatus, mense maio 1384 Suessae mortuus, in ordine, teste Sanctae Mariae Novellae necrologio, «scriptor comunis lictere» fuerit[113], ipsum, dum in conventu Florentino manebat, circa 1350 has adnotationes scripsisse veri simile est.

Nunc in controversiam venire potest, utrum unum et idem opus sit illa *Lectura* ex qua codicis adnotationes depromptae sunt atque *Sententia libri Ethicorum* de qua agimus. Quo enim gradu haec opera conveniant et differant, uno exemplo patebit:

Lectura: Virtute itaque [III, 1119 b 30]. Post considerationem eorum que in generali pertinent ad uirtutem, considerandum est de principiis actuum uirtuosorum. Et primo de ipsis secundum se; secundo per comparationem vel adplicationem ad uitia et uirtutes. Circa primum sunt consideranda quatuor: primo de uoluntario et inuoluntario; secundo de electione; tertio de consilio; quarto de uoluntate. Circa primum sic proceditur. Consideratio uoluntarij et inuoluntarij pertinet ad eum qui intendit de uirtute, et hec usque ibi: Uidentur autem [1109 b 35]; ibi incipit de inuoluntario, et primo de eo quod per uiolentiam, et hec usque ibi: Quod autem [1110 b 18]; ibi de inuoluntario quod propter ignorantiam, usque ibi: Existente [1111 a 22]; ibi quarto et ultimo de uoluntario. Secundum G. (*Vat. lat. 2996*, f. 11vb in marg. inf.).

Sententia: Liber Tertius. Distinctione prima. Post considerationem eorum que in generali pertinent ad uirtutem, considerandum est de principiis actuum uirtuosorum. Et primo de ipsis secundum se; secundo de eis per comparationem ad uitia et uirtutes. Circa primum sunt consideranda quatuor: primo de uoluntario <et >inuoluntario; secundo de electione; tertio de conscilio; quarto de uoluntate. Circa primum considerandum est quod consideratio uoluntarij et inuoluntarij pertinet ad moralem; secundo de inuoluntario quod fit per uiolentiam; tertio de inuoluntario quod fit per ignorantiam; quarto de uoluntario (*Vat. lat. 1172*, f. 14va; *Venezia Marc. VI 94*, f. 10ra).

De locorum consensione plura dicere nihil opus est, sed eorum differentiae animadvertendae sunt. Cum enim uterque scriptor e commentario Thomae pendeat, *Sententiae* scriptor quaecumque in Thomae commentario ad Aristotelis verba explananda spectant omittit, *Lecturae* vero scriptor ea diligenter servat. Possit sane quis arbitrari ipsum amanuensem adnotationem e *Sententia* Guidonis deprompsisse et omnia quae ad Aristotelis verba explananda spectant a Guidone omissa retulisse, at cur non potius e Thomae commentario adnotationem excerpisset, ubi ea iam inveniebantur? Quamobrem *Lecturam*, e qua adnotatio deprompta est, et *Sententiam* duo opera Guidonis esse iure meritoque existimaberis: dum in studio generali Bononiensi lector erat, Guido, ut fratres studentes doceret, in lectura sua expositioni verborum Aristotelis ex debito sui officii insistere tenebatur et talis lecturae, forsan a quodam auditore reportatae, adnotationes reliquiae sunt; postquam vero a lectoris munere absolutus est, viris laicis doctrinam liberius tradere praedicator potuit.

Quae cum operis forma et aetate congruere videntur. Namque certum est ad viros laicos, « *diversis laboribus et officiis occupatos* », ut ipsius Guidonis verbis utamur[114], *Sententiam Libri Ethicorum* pertinere, maxime cum in operis prooemio iisdem fere verbis propositum suum Guido explicet atque in suo *Libro de virtutibus que ad uitam uere milicie requiruntur*, quem nempe viris laicis misit, « *nobilibus et magnificis uiris dominis de Malatestis* »[115], in *Libro de virtutibus* scribens: « *Procedemus autem quantum poterimus plano stilo, ut legentes faciliter et clare possint intelligere que dicentur et opere adimplere que ad uitam uere milicie requiruntur* »[116], et in *Sententia*: « *sententiam libri Ethicorum... in presenti opere prosequar plano stilo, ut legentes intelligant et secundum doctrinam moralium boni fiant* »[117].

(113) Cf. St. Orlandi O.P. « *Necrologio* » *di S. Maria Novella*, Firenze 1955, t. I, p. 134; de fr. Matthaeo Bruni, cf. *ibid.*, Intr., p. XXXIX; p. 519 cum adn. 18; t. II, p. 7-8; C. Eubel *Hierarchia catholica medii aevi...*, ed. altera, Monasterii 1913, p. 467.

(114) *Vat. lat. 1172*, f. 3vb; *Venezia Marc. VI 94*, f. 3ra-rb.

(115) *Venezia Marc. VI 13*, f. 7r. Cum gentis de Malatestis annales implicatissimae sint (cf. L. Tonini *Rimini nella Signoria de' Malatesti. Parte prima che comprende il secolo XIV ossia Volume quarto della Storia civile e sacra Riminese*, Rimini 1880), de quibus hic agitur pro certo dicere vix possis; advertendum tamen iam anno 1317 dum in conventu Bononiensi lector erat Guidonem confessarium fuisse domini Tolberti de Camino, qui Samaritanam de Malatestis uxorem duxerat (cf. N. Matteini *Il più antico oppositore politico di Dante...*, p. 11-12).

(116) *Venezia Marc. VI 13*, f. 7r.

(117) *Vat. lat. 1172*, f. 3vb; *Venezia Marc. VI 94*, f. 3rb. Pro verbis: « *ut legentes... fiant* », in codicibus alterius classis, velut *Angers B.M. 323*, *El Escorial f. III. 17*, *Madrid Nac. 10269*, *München Clm 23649*, *Paris B.N. lat. 6777*, *Valencia Cab. 47*, inveniuntur verba: « *ut rudes sine multo laboris studio de moribus et felicitate erudiantur, et iam scientes ea quibus in hac scientia indigent possint facilius invenire* » (sed in ms. *Valencia Cab. 47*, f. 4vb, verba: « *ut legentes ... fiant* » in margine alia manu adposita sunt).

Est inter scriptores de operum Guidonis aetate controversia. Omnibus tamen placet circa annum 1327 opus suum *De potestate Summi Pontificis* Guidonem conscripsisse. Certum etiam nobis videtur *Sententiam rethorice Aristotilis* postquam a lectoris munere iam absolutus erat Guidonem composuisse, cum operis subscriptio eum «*quondam lectorem Bononiensem*» appellet[118]. Atqui *Sententiam Libri Ethicorum*, *Sententiam libri Politicorum* et *Sententiam rethorice* ipse Guido ex illius aetatis consuetudine pro uno opere, haec est scientiae moralis expositio, habere videtur, post cuius consummationem naturalis scientiae expositionem adgressus est, ut ex ipsius verbis in prooemio *Sententiae libri De anima* conligi potest: « *Sententiam libri de anima... in hoc opere prosequar plano stilo, ut verborum obscuritate remota veritas facilius possit intelligi, quod etiam, dante deo a quo omnis scientia et natura, intendo facere de tota scientia naturali, sicut iam feci hactenus de morali* »[119]. Memorandum denique est Guidonem post suam *Sententiam libri De anima* postremo conscripsisse suum libellum *De reprobatione Monarchie composite a Dante*[120]. Recte ergo auguraberis protinus a lectoris munere deposito Guidonem suam *Sententiam Libri Ethicorum* conscripsisse, id est circa annos 1324-1330.

Moralem igitur philosophiam viris laicis traditurus, *Librum Ethicorum* Aristotelis a Thoma explanatum exemplum quod imitetur deligit Guido, sed in *Libro de virtutibus*, ordine librorum Aristotelis servato, verborum Aristotelis expositionem a Thomae *Summa theologiae* in I^a-II^{ae} et II^a-II^{ae} sumit, in sua vero *Sententia* Thomae *Sententiam Libri Ethicorum* breviter contrahit. Cui rei ipse libri index documento esset, si codicibus qui in inscriptione vel subscriptione operis nomen Thomae praebent[121] fidem habere possemus, sed re vera sunt tantum alterius classis codices et in melioris notae codicibus nomen Thomae omittitur[122]; ceterum nullius fere auctoritatis esse videntur codicum inscriptiones et subscriptiones, adeo ut cautius nobis visum sit operis indicem ex ipsius scriptoris verbis eruere scribentis: « *Sententiam libri Ethicorum per distinctiones et capitula diuisam in presenti opere prosequar* »[123], maxime cum eadem fere verba in prooemio *Sententiae libri De anima* habeantur: « *Sententiam libri de anima Aristotilis per distinctiones et capitula diuisam in hoc opere prosequar* »[124]. At certe, etiamsi Thomae nomen nec in inscriptione nec in ipso libro invenitur, certum est opus fratris Guidonis e Thomae *Sententia Libri Ethicorum* totum pendere et nihil esse nisi huius epitomen, haud spernendam quidem, nam, omnibus quae ad Aristotelis verba explananda spectant omissis, ne sententiarum perpetuitatem interrumpat nec a doctrina mentem legentis distrahat, cui liber Aristotelis forsitan praesto non esset, omissisque omnibus subtilibus rationibus et argumentis, moralem doctrinam Aristotelis a Thoma digestam tradit, ipsis doctoris verbis saepius retentis.

Exempli causa prooemium primumque et ultimum capitulum huius breviarii ex codicibus manu scriptis transcripta proferamus:

Prologus fratris Guidonis
Que sit intentio operis

Quoniam homo naturaliter est animal sociale, utpote multis indigens ad suam uitam que ipse sibi solus preparare non potest, quibusdam quidem ad uite necessitatem, quibusdam uero ad uite bonitatem, consequens est quod homo naturaliter sit pars alicuius multitudinis, domestice scilicet et ciuilis. Nam domestica multitudo auxiliatur homini in hiis que sunt uite necessaria, quia, sicut infra dicetur in 8°, a parentibus habet homo generationem et nutrimentum et disciplinam, et similiter singuli qui sunt partes domestice familie se inuicem iuuant ad necessaria uite. Ciuilis autem multitudo auxiliatur homini non solum quantum ad corporalia artificia ad que una domus sufficere non potest, sed etiam quantum ad moralia, scilicet ut homo bene uiuat [S. Thomas, I c. 1 lin. 55-75]. Nam, secundum Aristotilem in V° Ethicorum, lex ciuilis precipit opera fortitudinis et opera temperantie et opera mansuetudinis et alia opera uirtuosa sine quibus cum alio bona uita non ducitur. Set, quia multitudo domestica et ciuilis solam habent ordinis unitatem, quelibet eius pars cum habeat per se esse potest habere proprias operationes in quibus oportet quod per doctrinam et scientiam dirigatur. Ex premissis ergo recte colligitur quod moralis philosophia, omnium humanorum operum directiua, tres debet habere partes, unam que dirigat hominem in propriis operationibus ad finem debitum ordinatis, que proprio nomine dicitur monastica; aliam que dirigat hominem in operationibus domestice multitudinis, que dicitur yconomica; et tertiam que dirigat ipsum in operationibus multitudinis ciuilis que appellatur politica [S. Thomas I c. 1 lin. 78-106].

(118) *Firenze Laur. Ashburnham 174*, f. 107v; *Venezia Marc. XI 24*, f. 29v.
(119) *Paris B.N. n.a.l. 1739*, f. 1ra; *Valencia Cab. 47*, f. 181rb.
(120) Cf. *De reprobatione*, ed. N. Matteini *Il più antico oppositore politico di Dante...*, p. 97-98: « *Sed de hoc satis dixi in III lib. De anima* ». De libelli *De reprobatione* tempore, cf. *ibid.*, p. 33, cum adn. 5.
(121) Velut *Angers 323*, *El Escorial f. III. 17* («magistri fratris»), *Madrid Nac. 10269*, *Münster 124*, *Paris B.N. lat. 6777*, *Vat. Ross. lat. 162*, etc.; cf. supra, p. 38*-39*, cum adn. 111.
(122) Velut in *Vat. lat. 1172* et in *Venezia Marc. VI 94*.
(123) *Vat. lat. 1172*, f. 3vb; *Venezia Marc. VI 94*, f. 3rb.
(124) *Paris B.N. n.a.l. 1739*, f. 1ra; *Valencia Cab. 47*, f. 181rb.

Secunda autem et tertia eius parte in presenti opere pretermissa, propositum mee intentionis est primam tradere planis uerbis, scilicet monasticam, que communi nomine moralis scientia nominatur. Consideraui namque quamplures, quibus philosophia moralis est utilis ad sciendum, fore diuersis laboribus et officiis occupatos, qui non possunt sufficienter insistere ut intelligant uerba Aristotilis breuia et obscura, et ideo sententiam libri Ethicorum per distinctiones et capitula diuisam in presenti opere prosequar plano stilo, ut legentes intelligant et secundum doctrinam moralium boni fiant.

Distinctio prima
De uno ultimo fine

Set quia finis in moralibus habet rationem principii, ut infra dicetur in 7⁰, ideo primo dicendum est de humano fine, scilicet de felicitate in communi; secundo de uirtutibus que sunt ad hunc finem; tertio iterum de felicitate in speciali. Circa primum sunt consideranda tria: primo quod est unus ultimus finis omnium humanorum; secundo de aliorum opinionibus circa ipsum; tertio de ipso ultimo fine secundum ueritatem. Circa primum sunt consideranda quinque: primo quod est unus ultimus finis omnium humanorum; secundo quod eius cognitio est necessaria ad humanam uitam; tertio ad quam scientiam pertineat eius cognitio; quarto de modo tractandi; quinto de ydoneitate auditorum huius scientie.

Capitulum primum
Quod est unus ultimus finis omnium humanorum

Quantum igitur ad primum, sciendum est quod duo sunt principia actuum humanorum, scilicet intellectus et appetitus, intellectus autem est duplex, scilicet speculatiuus, cuius bonum est ueritas ad quam peruenitur per doctrinam, alius autem est praticus qui perficitur per artem, cuius finis est opus exterius operatum, in appetitu autem rationali consideratur electio et executio. Que omnia ordinantur ad aliquod bonum sicut in finem, unde recte dicitur quod omnis ars et omnis doctrina et actus et electio appetunt bonum. Et ideo antiqui sapientes bene dixerunt bonum esse id quod omnia appetunt tamquam finem [S. Thomas I c. 1 lin. 128-147].

Inter fines autem uidetur esse quedam differentia. Nam finis artis est opus exterius operatum quod est melius quam operatio; finis autem scientie est ipsa operatio et non aliquid operatum. Alia differentia est secundum diuersitatem operationum artium et doctrinarum. Quia tamen artes ad inuicem ordinem quendam habent, oportet quod etiam earum fines ad inuicem ordinentur. Sicut enim frenifactiva est sub equestri et equestris sub militari et militaris sub ciuili, ita et finis unius est propter finem alterius, sicut frenum propter regimen equi, hoc autem propter uictoriam, uictoria uero propter statum pacificum ciuitatis. Inter fines autem semper ille est principalior qui est principalioris scientie siue artis, inter quos necesse est esse unum optimum, quem non uolumus propter aliud, set omnia alia propter ipsum. Si enim non esset aliquis talis finis, oporteret naturale desiderium procedere in infinitum. Cum autem infinitum comprehendi non possit, numquam homo posset peruenire ad hoc quod consequatur fines desideratos et sic naturale desiderium esset uacuum et inane. Necesse est ergo esse aliquem ultimum finem quem non querimus propter aliud, set omnia alia propter ipsum. Hoc autem est quesitum bonum, quod beatitudo ab omnibus appellatur[125].

* * *

Liber decimus
Distinctio sexta
C. 6. Quomodo aliquis possit fieri bonus legislator

Nunc igitur ultimo restat ostendere qualiter aliquis possit fieri legislator. Uidetur enim esse conueniens quod uideamus qualiter fiat aliquis legispositiuus sicut accidit in aliis operatiuis scientiis que sunt preter politicam, nec est inconueniens dum intendo de legispositiua si loquor de politica, quia legispositiua est quedam pars politice prudentie. Et quamuis rationale uideatur quod similiter esset in hoc sicut in aliis, tamen non uidetur simile obseruari circa politicam et circa alias artes operatiuas, que dicuntur scientie quantum ad id quod habent cognitionis, potentie uero in quantum sunt operationum principia. In aliis enim artibus operatiuis idem uidentur esse qui docent huiusmodi artes et qui operantur secundum eas, sicut medici et scriptores et huiusmodi. Set circa politicam alii esse uidentur: quidam enim sophistice profitentur se docere legispositiuam, cum tamen nullus eorum secundum eam agat, set quidam alii, illi scilicet qui ciuiliter conuersantur. Non quidem ex scientia uel intellectu, sed potius e quodam habitu per consuetudinem acquisito et ex quadam experientia, cum non possint tradere scripto uel verbo rationes eorum que agunt, quamuis hoc esset multo melius scribere quam sermones dictatos et concionatiuos, nec possunt secundum scientiam facere alios operatores instruendo eos, quod possunt illi qui secundum scientiam operantur. Huiusmodi autem homines qui politice conuersantur non faciunt

(125) *Vat. lat. 1172*, f. 3va-4ra; *Venezia Marc. VI 94*, f. 3ra-va.

politicos neque filios suos neque aliquos amicorum suorum, et tamen rationale est quod facerent si possent, quia nichil possunt melius relinquere suis ciuitatibus quam si facerent aliquos esse bonos politicos. Similiter etiam nichil esset magis eligibile quantum ad ipsos quam habere potentiam faciendi aliquos esse politicos, neque amicissimis suis possent aliquid utilius conferre. Non tamen propter hoc experientia conuersationis parum prodest ad hoc quod homo fiat politicus, alioquin non fierent aliqui magis politici per consuetudinem politice uite, et hiis qui desiderant aliquid scire de politica uidetur esse necessaria experientia uite politice. Sophiste autem qui promittunt se docere politicam uidentur esse ualde longe ab hoc quod doceant, quia uidentur totaliter ignorare et qualis scientia sit politica et circa qualia consistat. Si enim hoc scirent, non dicerent quod politica esset eadem cum rethorica, neque existimarent quod facile esset ponere leges secundum legispositiuam, que est principalis pars politice, per hoc scilicet quod ad ponendum leges sufficit quod aliquis congreget diuersas leges approbatas et eligat optimas earum et sic sit sufficiens legislator. Quia etiam hoc omnino non est facile quod aliquis legat optimas leges sine electione non pertinente ad solum intellectum et iudicio recte existente quodam maximo, sicut patet etiam in musica. Illi enim qui sunt experti circa singula habent rectum iudicium de operibus et intelligunt per quas uias et qualiter huiusmodi opera perfici possunt et qualia opera qualibus personis conueniant uel concordent. Inexperti uero ignorant utrum bene uel male operatio fiat secundum quod inueniunt traditum in scriptura. Leges autem assimilantur operibus politicis, unde illi qui nesciunt que et qualia sint opera conuenientia non possunt scire quales sunt leges conuenientes. Sic igitur ex legibus congregatis non potest fieri aliquis legislator uel iudicare quales sint optime, nisi habeat experientiam. Sicut etiam non uidetur posse fieri homines bene medicantes per sola remedia que sunt scripta, quamuis etiam in scriptis conentur ponere non solum curas, set etiam modos sanandi et qualiter oportet distribuere remedia ad singulas habitudines hominum. Set, cum hec omnia uideantur esse utilia solis expertis, illis qui nesciunt singula propter inexperientiam uidentur esse inutilia. Tamen congregare leges et politicas ordinationes diuersarum ciuitatum utile est illis qui propter consuetudinem possunt considerare et iudicare que opera et leges bene uel male se habeant et qualia qualibus conueniant. Set illi qui non habent habitum per consuetudinem acquisitum et uolunt talia pertransire non possunt de talibus bene iudicare nisi casualiter; fiunt tamen magis dispositi ad intelligendum talia per hoc quod pertranseunt leges et policias conscriptas. Set quia priores sapientes non sufficienter tradiderunt qualiter possit fieri aliquis sufficiens legislator, melius est quod nos ipsi intendamus ad tractandum de legispositione et universaliter de tota politica, ut sic perficiamus phylosophycam doctrinam que est circa humana. Et hoc ordine procedemus quia prius temptabimus pertransire si aliquid bene dictum est a prioribus sapientibus circa politicam. Deinde ex diuersis policiis considerabimus que et quales policie saluent ciuitates et que et quales ciuitates destruant uel corrumpant et quare quedam ciuitates bene agunt ciuiliter et quedam male, quibus consideratis magis conspicere poterimus que sit optima policia et qualiter debeat esse ordinata et quibus legibus et consuetudinibus debet uti. Et sic moralis philosophia erit integra et perfecta[126].

§ 2. De commentario in libros Ethicorum fratris Conradi Aesculani, O. P.

Etsi adnotationum quae in codice *Vat. lat. 2996*, de quo supra egimus [127], inveniuntur pleraeque e fratris Guidonis Ariminensis *Lectura* depromptae sunt, harum tamen aliquot fratri Conrado, O. P., ascribuntur, nomine perscripto (f. 17rb et 25ra) vel notis tantum scripto (*secundum Cor.*, f. 17rb; *Cor.*, f. 11v, 17rb, 24va [bis], 25rb, 25va [bis]; *secundum C.*, f. 11v; *C.*, f. 17vb).

Ut omnibus pateat Conradi opus, e quo hae adnotationes excerptae sunt, summarium aliquod *Sententiae Libri Ethicorum* Thomae fuisse ideoque ad nos pertinere, exempli causa unam ex his adnotationibus adferamus:

[III, 1117 b 31 - 1118 a 1] Est enim triplex delectatio [corporalis] animalis. Una quae habet quandam speciem honestatis, scilicet que respicit honores et disciplinam; alia que respicit dicta uel facta humana, ut in audiendo et recitando fabulas, diem totum in otio expendendo; alia que respicit bona exteriora, ut diuitia. frater Corradus predicatorum ordinis (f. 17rb in marg. sup.).

Nemo est quin videat fratrem Conradum hic breviter comprehensis sententiis uberiorem Thomae verborum Aristotelis explanationem, quam infra lib. III c. 19 lin. 83-109 reperies, contraxisse.

Nihil est quod dubitemus quin hic frater Conradus, O. P., ille Conradus Aesculanus fuerit quem Leonardus Matthaei de Utino inter morales peritos qui fratrem Guidonem Ariminensem secuti sunt primum locum tenere adseverabat[128]. Re vera autem veri simile est fratrem Conradum Aesculanum aetate Guidoni anteiisse,

(126) *Vat. lat. 1172*, f. 89va-90rb; *Venezia Marc. VI 94*, f. 56va-57ra.
(127) Cf. supra, p. 39*-40*.
(128) Cf. supra, p. 37*.

etsi auctoritate postponitur. Aesculanus enim a patria (vernaculo sermone Ascoli in Piceno) nuncupatus, ordinem fratrum Praedicatorum in conventu Paduano ingressus[129], iam anno 1299 in conventu Bononiensi manebat[130]; anno 1307 a capitulo provinciali provinciae Lombardiae inferioris Vicentiae celebrato conventui Bononiensi in lectorem datur[131]; anno 1311 prior provincialis provinciae Lombardiae inferioris erat, cum die 10ª maii Anconi litteras confraternitatis subscriberet[132]; die 14ª maii 1312 in numero electorum qui in conventu Carcassonae in magistrum generalem ordinis fratrem Berengarium de Landora elegerunt habetur inter priores provinciales: « *Lombardie inferioris: fr. Corradus* »[133]; eodem anno capitulo provinciali provinciae Lombardiae inferioris apud Ferrariam celebrato praefuit[134]; anno vero 1313 in capitulo generali apud Mettim celebrato a prioris provincialis munere absolvitur et Bononiensi conventui pro lectore iterum assignatur[135]; fr. Philippus Ferrariensis, O. P., in suo *Libro de introductione loquendi* quoddam fratris Conradi « quondam provincialis provincie Lombardie inferioris » dictum refert[136].

Antiquioribus catalogorum scriptoribus ignotissimus, in scriptores ordinis Praedicatorum a fratre Alberto de Castello Conradus Aesculanus repositus est, dum Albertus in sua *Chronica* anno 1516 prelo mandata scripsit: « *Anno domini 1314. - Claruit his temporibus: ... 164. Fr. Conradus de Esculo scripsit per modum tractatus super libros methaurorum. Item super libros physicorum* »[137]. Periit fratris Conradi *Tractatus super libros Physicorum*, sed eius *Tractatus super libros Metheororum* etiamnum adservatur in codice:

Bologna Biblioteca Comunale dell'Archiginnasio A 207, f. 39ra - 59rb. Saec. XIV, membr., 236 × 172. Codex a pluribus librariis binis columnis exaratus f. 1ra-6va *Tractatum de impressionibus aeris* praebet, haec est quarta pars *Summae naturalium* fratris Alberti de Orlamunda, O. P.[138], deinde f. 9ra-38rb Thomae quae fertur *Tabula libri Ethicorum*, scriptoris nomine omisso, denique Conradi tractatum, qui f. 39ra incipit: *Quoniam compendiosa et lucida...*, et f. 59rb subscribitur: *Explicit quartus liber Metheorologicorum et per consequens totum scriptum eiusdem libri breviter et valde utiliter compilatum a fratre Conraducio Esculario* (!) *ordinis fratrum predicatorum*, postremo alia opera, de quibus cf. Repert. Codex fuit fratris Guidonis de Guezzis, O. P. [139], qui iam ante annum 1381 bibliothecae conventus Sancti Dominici eum dedit, cum in bibliothecae registro inter annos 1371 et 1381 confecto recensitus sit[140]. - Repert., n° 278.

Iam tandem vivendi praeceptoris famam a fratre Leonardo de Utino agnitam, sed tempore progrediente obscuratam, fratri Conrado Aesculano J. Quetif et J. Echard ex parte reddiderunt[141]. Quam tamen impensius

(129) Cf. infra, adn. 131.

(130) Cf. F. Bock *Der Este-Prozess von 1321*, in *Archivum fratrum Praedicatorum* 7 (1937), p. 99; perperam tamen scripsit F. Bock « de Grulo » pro « de Esculo », cf. A. D'Amato O.P. *op. laud.* in adn. insequenti, p. 141, adn. 1.

(131) Cf. A. D'Amato O.P. *Atti del capitolo provinciale della Lombardia inferiore celebrato a Vicenza nel 1307*, in *Archivum fratrum Praedicatorum* 13 (1943), p. 141: « *Conventui Bononiensi damus in lectorem fratrem Conradum Esculanum de conventu Paduano*».

(132) Cf. G. Meersseman O.P. *Études sur les anciennes Confréries dominicaines. II. Les Confréries de Saint-Pierre Martyr*, in *Archivum fratrum Praedicatorum* 21 (1951), p. 97.

(133) Cf. *Acta capitulorum generalium ordinis Praedicatorum vol. II. Ab anno 1304 usque ad annum 1378...*, recensuit fr. B.-M. Reichert (Monumenta ordinis Praedicatorum historica t. 4), Romae-Stuttgardiae 1899, p. 56, adn.

(134) Cf. Th. Käppeli O.P. *Acta capitulorum provinciae Lombardiae (1254-1293) et Lombardiae inferioris (1309-1312)*, in *Archivum fratrum Praedicatorum* 11 (1941), p. 172: « *Item ego frater Conradus prior provincialis provincie Lombardie inferioris ordinis fratrum Predicatorum precipio...* »; cf. p. 140.

(135) Cf. *Acta capitulorum generalium ord. Praed. vol. II* (ut supra adn. 133), p. 66: « *Absolvimus priores provinciales:... Lombardie inferioris, et assignamus eum Bononiensi conventui pro lectore* ».

(136) Cf. R. Creytens O.P. *Le manuel de conversation de Philippe de Ferrare O.P.* († *1350 ?*), in *Archivum fratrum Praedicatorum* 16 (1946), p. 135, adn. 84.

(137) Cf. R. Creytens O.P. *Les écrivains dominicains dans la chronique d'Albert de Castello (1516)*, in *Archivum fratrum Praedicatorum* 30 (1960), p. 277-279. Ab Alberti *Chronica* fratris Conradi commemorationem subripuit Antonius Senensis Lusitanus *Bibliotheca ordinis fratrum Praedicatorum...*, Parisiis 1585, p. 62: « *frater Conrardus ... Scripsit per modum tractatus vnius super librum Meteororum et Physic. Aristot.* », sed Alberti verbis verbum « vnius » consueta neglegentia interposuit; e Lusitano pendent J. Quetif et J. Echard *Scriptores ordinis Praedicatorum*, t. I, p. 569 a.

(138) Quam invenies inter sancti Alberti opera, *B. Alberti magni... Opera omnia...*, cura et labore A. Borgnet, t. 5, Parisiis 1890, p. 478-505. Cf. B. Geyer *Die Albert dem Grossen zugeschriebene Summa naturalium (Philosophia pauperum)*, in *Beiträge zur Gesch. d. Philos. u. Theol. d. Mittelalters*, Bd 35, Heft 1, Münster 1938, p. 16-19.

(139) Cf. V. Alce O.P. et A. D'Amato O.P. *La Biblioteca di S. Domenico in Bologna*, Firenze 1961, p. 80 (nota tamen Henricum de Cervo non *Tractatum de impressionibus aeris* codicis A 207, sed commentarium super *Sententiis* codicis A 1029 conscripsisse); de fratre Guidone de Guezzis, cf. *ibid.*, p. 126, adn. 46, nec non Ioannes Meyer *loc. laud.* (supra in adn. 99) et R. Creytens *op. laud.* (supra in adn. 137), p. 280: « *Fr. Guido de Genetiis de Bologna scripsit super totam philosophiam moralem Aristotelis* », id est super Ethicam, Politicam, Oeconomicam et Rhetoricam.

(140) Cf. M.-H. Laurent O.P. *Fabio Vigili et les bibliothèques de Bologne au début du XVIe siècle*, Città del Vaticano 1943, p. 225: « *[311] Item tractatus de impressionibus que fiunt in aere et quedam extractiones pertinentes ad phylosophiam* ». Codex etiam a Fabio Vigili recensetur: « *[153] Tractatus de impressionibus aeris, extractus ex meteoris Aristotelis, incipiens*: Dicto de corpore mobili. - *Conraducii Asculani, ordinis Praedicatorum, compendium meteororum Aristotelis...* » (*ibid.*, p. 37-38), et a J. Echard laudatur, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, t. 2, Lutetiae Parisiorum 1721, p. 819 b.

(141) J. Quetif et J. Echard *Scriptores ordinis Praedicatorum*, t. I, Lutetiae Parisiorum 1719, p. 569 a.

comprobare nos debemus, cum fratris Conradi commentarii *Libri Ethicorum* haud paucos codices manu scriptos, licet hodie deperditos, olim tamen exstitisse nunc sciamus, velut:

Bologna Biblioteca del convento di S. Domenico 166. Codex in bibliothecae indice a Fabio Vigili inter annos 1508 et 1512 confecto sic recensetur: « [*Scamno*] *26°* ...[*166*] *Corradi Asculani, ordinis Praedicatorum, compendium super libris ethicorum Aristotelis. - Libellus theologalis, qui appellatur Somnium pauperis in sermone, editus a quodam fratre Minorum, qui incipit: Vidi somnium, etc.* »[142].

Padova Biblioteca del convento di S. Francesco. In indice bibliothecae conventus Patavini fratrum Conventualium minoris observantiae a Iacobo Philippo Tomasino anno 1639 prelo mandato codex sic recensetur: « *Compendium Fr. Conradi de Esculo super lib. Ethicorum. 4. ch.* »[143].

Treviso Biblioteca del convento di S. Nicolò. Die 13ª augusti 1347, fr. Franciscus Massa de Belluno, O. P., conventui Tarvisino fratrum Praedicatorum dedit circiter centum codices manu scriptos, inter quos: « *Item scriptum conradi Ethycam in alio volumine* »[144].

Venezia Biblioteca del convento di SS. Giovanni e Paolo 452. In indice bibliothecae a fratre Dominico-Maria Berardelli, O. P., anno 1782 prelo mandato codex sic recensetur: « *CCCCLII. COD. CHART. In Fol. p. Saec. XV. fol. 118. 1. CONRADI de Asculo, sive, de Esculo O. P. Compendium super libros Ethicorum. Titulus in Codice est*: Incipit compendium super libros ethycorum editum a fratre Chunrado Esculano ordinis fratrum praed. feliciter incipit: Sicut dicit philosophus in primo metaphys. *etc. Finis*: ad divinam essentiam videndam. - *2. DE ANIMALIBUS liber. Sine nomine Auctoris. Incipit*: Notandum in principio de intentione istius scientiae in generali. Sunt enim decem et novem libri in hac scientia *etc. Finis*: comeduntur in quadragesima »[145].

Quae mentiones, etsi pauca, nonnulla tamen nos edocent: ipsa libri inscriptio: « *Compendium super...* » opus Conradi quoddam breviter contractum commentarium fuisse confirmat, libri vero initium quod D.-M. Berardelli ad nos pertulit, cum unum et idem sit atque *Sententiae* Thomae initium, opus Conradi Thomae operis summarium fuisse eiusque verba quandoque retinuisse testatur, codicum denique numerus *Compendium* Conradi ad Thomae doctrinam per Italiam septentrionalem effundendam non mediocre fuisse indicat.

§ 3. De summario Brugensi

Nescimus quis scriptor in quodam codice olim Dunensi, hodie Brugensi (Bibliotheca publica 482) plura summaria conlegit. Haec sunt: 1. *Sententiae Libri Politicorum* sancti Thomae et Petri de Alvernia epitome (f. 1r-38v)[146]; 2. *Sententiae Libri Ethicorum* eiusdem sancti doctoris epitome (f. 38v-93v); 3. *Sententiae super libellum De bona fortuna* Aegidii Romani epitome (f. 93v-95r); 4. *Commentarii super Rhetoricam* eiusdem Aegidii Romani epitome (f. 96r-110v); 5. *Sententiae Libri Metheororum* sancti Thomae (f. 111r-116r) et Petri de Alvernia (f. 116r-139r) epitome[147]. Non est hic locus ut de omnibus his summariis tractemus, sed de summario *Sententiae Libri Ethicorum* pauca dicere satis habemus. Unico igitur codice adservatur, hic est:

(142) Cf. M.-H. Laurent O.P. *loc. laud.* (supra in adn. 140), p. 40.

(143) Cf. I. Phil. Tomasinus *Bibliothecae Patavinae manuscriptae publicae et privatae. Quibus diversi Scriptores hactenus incogniti recensentur, ac illustrantur*, Utini 1639, p. 66.

(144) Cf. C. Grimaldo *Due inventari domenicani del sec. XIV. Tratti dall'Archivio di S. Nicolò di Treviso presso l'Archivio di Stato di Venezia*, in *Nuovo Archivio Veneto*, Nuova serie 19, t. 36, p. 150.

(145) Cf. D.-M. Berardelli O.P. *Codicum omnium latinorum et italicorum qui manuscripti in Bibliotheca SS. Johannis et Pauli Venetiarum apud PP. Praedicatores asservantur catalogus*, in *Nuova raccolta d'opuscoli scientifici e filologici*, 37 (1782), p. 63. Iac. Phil. Tomasinus *Bibliothecae Venetae manuscriptae publicae et privatae...*,Utini 1650, p. 24 b et 26 a, duos codices operis fratris Conradi in bibliotheca SS. Ioannis et Pauli recensuit: « *A parte sinistra. Plut. I... Compendium lib. Ethicorum a Fr. Conrado Esculano Ordinis Praedicatorum ch. fol... Plut. II... Fr. Conradus Esculanus Ordinis Praedicatorum in lib. Ethicorum f. ch.* ». J. Quetif et J. Echard an sint diversa opera quaerunt (*Scriptores ordinis Praedicatorum*, t. I, p. 569 a); veri simile nobis videtur unum et idem opus fuisse et in priore codice supplendum esse: *Compendium* <*super*> *libris Ethicorum*; forsan hic est codex a D.-M. Berardelli recensitus.

(146) Cf. J.J. Duin *La doctrine de la providence dans les écrits de Siger de Brabant*, Louvain 1954, p. 253-254.

(147) *Ibid.*, p. 209.

Brugge Stadsbibliotheek 482, f. 38v-93v. Saec. XIV in., membr., 220 × 160, longis lineis, manu currenti exaratus.

Nec mirum, nam scriptor ad usum privatum *Sententiam Libri Ethicorum* Thomae aliaque opera quae in codice habentur contraxisse atque sua manu exarasse videtur, ex quo eius aetas et patria conici possunt, manus namque gallica videtur saeculique XIV ineuntis. Ut autem eius scribendi genus in legentium conspectu ponamus, hic e codice initium et finem operis transcribemus:

F. 38v: *Incipit scriptum super librum ethicorum de scripto thome.* Dicit quod moralis philosophia diuiditur in tres partes, quarum prima considerat operationes vnius hominis ordinatas ad finem, que vocatur monostica: secunda considerat operationes multitudinis domestice, que vocatur yconomica; tercia autem considerat operationes multitudinis ciuilis, que vocatur politica [*lib.* I *c.* 1 *lin.* 100-106]. *Omnis ars et omnis doctrina* etc. Premittit prohemium, ostendens primo de quo est intentio [*lin.* 109-111]. Vbi considerandum quod duo sunt principia humanorum actuum, scilicet intellectus seu ratio et appetitus, que sunt principia mouentia, ut dicitur in 3 de anima; in intellectu autem uel ratione consideratur speculatiuum et praticum, in appetitu autem rationali electio et executio; omnia autem ista ordinantur ad aliquod bonum sicut in finem, nam verum est finis speculationis, bonum appetitus. Quantum ergo ad intellectum speculatiuum ponit doctrinam, per quam transfunditur scientia a magistro in discipulum; quantum ad intellectum praticum ponit artem, que est recta ratio factibilium, ut habetur in VI huius; quantum vero ad actum intellectus appetitiui ponitur electio; quantum vero ad executionem ponitur actus. Non facit autem mentionem de prudentia, que est in ratione pratica sicut ars, quia per prudentiam proprie dirigitur electio. Dicit ergo quod singulum horum manifeste appetit quoddam bonum tamquam finem [*lin.* 128-147]...

F. 93r: *Forte.* Dicit quod congregare leges et ordinationes ciuitatum diuersarum vtile est illis qui propter consuetudinem possunt considerare et iudicare in illis opera uel leges utrum bene uel male se habeant et qualia qualibus congruant. Sed illi qui non habent hunc habitum per consuetudinem aquisitum et uolunt tales conscriptiones pertransire non possunt de talibus bene iudicare nisi casualiter; fiunt tamen magis dispositi ad intelligendum talia per hoc quod transcurrunt leges et policias conscriptas [*lib.* X *c.* 16 *lin.* 155, 157-167]. *Relinquentibus.* Promittit se docturum qualiter aliquis fiat legispositiuus [*lin.* 168-169], continuans se ad librum politice [*lin.* 199-200] et patet in textu. Explicit super X^m^ ethicorum.

Ex his exemplis satis patet scriptorem *Sententiam* Thomae non tam contraxisse quam excerpisse; aliquot enim locis omissis, reliqui ad verbum describuntur. Locuples ergo testis verborum Thomae est.

§ 4. De summario Vaticano

Cuius summarii Brugensis simile est aliud eiusdem aetatis summarium, quod in codice manu scripto adservatur:

Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Pal. lat. 1024, f. 83r-211v. Saec. XIV in., membr., 157 × 117, ab uno librario anglico, ut videtur, longis lineis exaratus. - Repert., n° 3508.

Cuius exempli gratia primas et ultimas lineas adferemus:

F. 83r: « Incipit sententia super librum ethicorum. *Omnis ars.* Dicit quod omnis ars et omnis doctrina, similiter actus et electio quoddam bonum appetere videntur [Arist. I 1, 1094 a 1-2]. Et ideo bene annuntiaverunt dicentes bonum est illud quod omnia appetunt [Thomas I *c.* 1 *lin.* 158-160]. *Differentia.* Dicit differentiam esse finium, quia quidam fines sunt ipsae operationes, quidam vero sunt ipsa opera praeter operationes [*lin.* 190-192]. *Quorum autem sunt.* Dicit quod in quibuscumque operata quae sunt praeter operationes sunt fines, oportet quod in his opera sint meliora operationibus [*lin.* 212-214]... ».

F. 211v: « et propter quas causas quaedam ciuitates bene agunt, quaedam vero male [Thomas X *c.* 16 *lin.* 191-192]. Et his consideratis conspiciemus [Arist. X 16, 1181 b 20-21] qualis sit optima politia et qualiter debeat esse ordinata et quibus legibus et consuetudinibus utatur [Thomas X *c.* 16 *lin.* 195-197]. A quorum omnium tractatu dicit se incepturum [*lin.* 198-199]. Et sic terminat librum ethicorum continuando librum istum ad librum Politicae [*lin.* 199-201], cum dicit: *Dicamus igitur incipientes* [Arist. 1181 b 23]. - Explicit expositio libri ethicorum. deo gratias. Scripta anno domini M° CCC° XXIX° etc. ».

§ 5. De summario Parisiaco

Lutetiae Parisiorum saeculo XV aliud *Sententiae Libri Ethicorum* Thomae summarium divulgatum est, quod hodie in duobus codicibus manu scriptis adservatur:

Paris Bibliothèque nationale lat. 6690, f. 1r-79r. Saec. XV, membr., 182 × 136, ab uno librario gallico, ut videtur, longis lineis exaratus. Codex in libraria regia iam a saeculo XVI° fuisse videtur, cum in antefolio inveniatur signatura: *tabula IIII philosophie liber XV*, quae ad bibliothecam Blesensem vel Fontis Blaudi pertinuisse videtur[148]. Liber inscribitur, manu ipsius librarii, f. 1r: *Incipit expositio compendiosa sancti doctoris thome de aquino.*

Paris Bibliothèque nationale lat. 16107, f. 1ra-32rb; capitula, f. 32va-34ra. Saec. XV med., chart., 310 × 215, binis columnis, ab uno librario gallico exaratus. Liber inscribitur, in summo f. 1r: *Artificiosum compendium librorum ethice aristotilis et thome aquinatis eius expositoris*; extremo vero libro ascribitur, f. 32rb: *Explicit compilatio ethice summe vtilis omnibus hominibus inniti volentibus virtutibus et bene regere proprias personas in vita ista sine crimine coram deo et hominibus, alios dirigere et instruere salutaribus moribus et vivere vita propria, scilicet intellectus. Ficheti.* Codex ergo fuit Guillelmi Fichet (1433 - circ. 1480) et in unico codice conglutinatus est cum *Yconomica* quae fertur Aristotelis « scripta pro magistro Guillelmo Ficheto » (f. 37vb) et cum *Sententia Libri Politicorum* Thomae scripta « pro magistro nostro Guillelmo Ficheto anno domini M° cccc° LV° die xxviii octobris » (f. 208v).

Insuper apud Quetif et Echard scriptum videmus hoc summarium typis mandatum esse. Quorum verba, si per te licebit, adferemus, cum huius editionis exemplum nondum reperire potuerimus: « Qui liber prodiit sub nomine sancti doctoris in incunabulis typographiae absque anno et loco apud Laurentium Philippi char. Goth. Extat haec editio apud nostros Rotomagenses »[149]. Cum Laurentius Philippi libellum qui fertur Thomae *Quaternarius* Lutetiae Parisiorum anno circiter 1498 prelo subiecerit[150], Lutetiae Parisiorum etiam saeculo XV exeunte *Artificiosum compendium* eum divulgasse conici potest.

Quis hoc summarium scripserit, nescimus. Attamen in codice *Paris B. N. lat. 6690*, f. 79v, scriptam manu currenti saeculi XV, ut videtur, videmus adnotationem hanc: « *Nota quod iste liber intitulabatur fulgentius (?) et falso quia est sancti thome* ». Forsan igitur in antiquiore exemplari summarium hoc cuidam nomine « Fulgentius » (vel « Fulginnius » ?) ascribebatur, sed parum inde profecimus, cum iste « Fulgentius » ignotissimus sit. Ne certum quidem est scriptorem in Gallia saeculo XV° ineunte opus confecisse, veri simile tamen, salvo meliore iudicio.

Non sine causa in codice *Paris B. N. lat. 16107* « *Artificiosum compendium librorum ethice aristotilis et thome aquinatis eius expositoris* » inscribitur opus: scriptor enim Aristotelis et Thomae verba artificiose miscet, paucas commentarii Thomae sententias breviter contractas Aristotelis verbis inserens, ita ut ex duobus copiosioribus operibus unum breve fiat. Exempli causa huius breviarii initium et finem ante legentium oculos ponemus:

Quoniam[1] omnis ars, que est recta ratio factibilium, et omnis doctrina, per quam transfunditur scientia a magistro[2] in discipulum, et omnis electio, a voluntate procedens, et omnis actus, exercitatus a quocumque [*lib.* I *c.* 1 *lin.* 136-142], bonum quoddam appetere videtur[3] tamquam finem [*lin.* 146-147], ideo enuntiaverunt bene, scilicet philosophi antiqui[4], bonum[5] quod omnia appetunt [*lin.* 158-160], sive sint habentia rationem qua[6] ratione dirigantur sive ratione careant et ad bonum moveantur ex ordinatione divini intellectus sicut sagitta movetur ad signum movente sagittatore[7] [*lin.* 165-173].

Paris B.N. lat. 6690, f. 1r; 16107, f. 1ra 1 Quoniam] Quia 16107 2 magistro] doctore 16107 (*sed* magistro *etiam Thomas*) 3 videtur] videntur 16107 (*sed* videtur *etiam Arist.*) 4 scil. phil. ant.] *om.* 16107 5 bonum] *om.* 6690 6 qua] que 16107 7 sagittatore] sagittatoris 16107

(148) Cf. supra, p. 9*, cum adn. 11. In f. 1r scriptas videmus posteriores signaturas bibliothecae regiae, anno 1622: MMCXXV; anno 1645: 1338; anno 1682: 4516.

(149) Cf. J. Quetif et J. Echard *Scriptores ordinis Praedicatorum*, t. I, p.286 a. De iniqua sorte librorum bibliothecarum Rotomagensium saeculo XVIII exeunte, cf. Ch. V. Langlois *Mémoire sur les bibliothèques des archevêques et du chapitre de Rouen*, in *Précis analytique des travaux de l'Académie de Rouen*, t. 54 (1851-52), p. 520.

(150) Cf. M. Pellechet *Catalogue général des incunables des bibliothèques publiques de France*, Paris 1897, p. 225, n° 996.

Igitur post hec[1] *intendendum*[2] etc. Consequenter[3] ostendit qualiter homo possit fieri legispositivus sive politicus. Et[4] dicit quod congregare leges et meliores accipere et condere novas et bene iudicare de inventis pertinet ad legispositivum, quia[5] omnia ista poterit facere quando erit bene expertus habens habitum per consuetudinem[6] confirmatum. Qualiter autem possit hec omnia[7] facere, ostensurum se promittit in libro Politice in qua[8] ostendet quales policie salvant civitates, quia regnum et aristocratia, et quales corrumpunt easdem, quoniam tyrannidis[9] et thymocratia et oblycargica[10]. Ostendet etiam[11] quales[12] civitates male agunt et quare alique bene et curialiter, sicque nos continuimus[13] ad librum Politicorum.

Paris B.N. lat. 6690, f. 78v-79r; 16107, f. 32rb 1 hec] primo *add.* 16107 2 intendendum] est *add.* 6690 3 Consequenter] Hic 16107 4 Et] *om.* 6690 5 quia] qui 16107 6 consuetudinem] assuetudinem 16107 7 hec omnia possit 16107 8 in qua] ubi 16107 9 tyrannidis] tyrannides 16107 10 obligarchia 16107 11 etiam] ibi *add.* 16107 12 quales] quare alique 16107 13 sic igitur continuans se 16107

Sed de hoc summario haec sufficiant: apparet enim ad propositum nostrum nullius fere momenti esse.

§ 6. De Ioannis Cambii commentariolo

In codice

Firenze Biblioteca Riccardiana 3048, f. 107r-185r, adservatur quoddam Thomae *Sententiae* summarium, quod Ioannes Baptista Cambius « ex transcriptione Johannis de Certaldo », hoc est e codice Mi, quem scripsit Ioannes Boccaccio (cf. supra, p. 7*), excerpsisse fatetur; opus enim subscripsit, f. 185r:

« Ex transcriptione Johannis de Certaldo supra Ethycorum libros per sanctum thomam aquinatem expositos Ego J.B. Cambius Comentariolum breviter seu solummodo capita colligens cetera vero omisi sub anno domini MCCCCLXXIJ° [secundo idus *cancell.*] idibus Julii. Deo gratias. amen »[151].

Inscribitur autem opus, f. 107r: « Quedam comentariola seu capita potius supra libros ethycorum aristotilis et primo circa prohemium. Primus liber »; incipit: « Aristotiles in prohemio sui libri ethicorum trifariam illud partitur. Primo enim proponit intentionem suam; secundo loco modum ipsum tractandi, ibi: *In qua dici ad sufficientiam putandum erit* [1094 b 11-12]; in tertia vero parte dicit qualis debet esse auditor talis scientie, ibi: *Quisque bene iudicat et cognoscit* [1094 b 27] »; explicit autem, f. 184v: « et terminatio sententie totius libri ethycorum. amen. finis ». Ex quo sat patet Ioannem Baptistam Cambium Thomae *Sententiam* non solum excerpsisse, sed etiam adulteravisse, cum pro lemmatibus *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati lemmata *Libri Ethicorum* ab Aretino translati substituerit. Vix igitur notatione dignum est Cambii commentariolum.

§ 7. De summario Pragensi et de quibusdam aliis operibus

Etiam multo minus digna dictu sunt excerpta quae praebet codex Pragensis:

Praha Knihovna Metropolitní kapitoly F LX[b] *(914)*, f. 267r-273r. Saec. XIV, chart., 220 × 150, longis lineis.

Nam e Thomae commentario pauca tantum et liberius excerpsit, quod scriptor ipse fatetur, ut ex operis inscriptione et subscriptione patebit:

Incipiunt aliqua excerpta de libris ethicorum et de comento beati thome de aquino eiusdem libri. Thomas in prologo: Sapientis est ordinare [1° methaphisice *sup. lin.*], quia sapientia est potissima perfectio rationis... ...Ille qui est felix operatione secundum intellectum est deo amantissimus etc. Expliciunt modica excerpta de libris ethicorum. qui querit potiora querat in textu.

Sunt et alia opera quae *Sententiae Libri Ethicorum* Thomae pauca excerpta praebent, de quibus mentionem facere satis habeamus.

(151) Cf. P.O. Kristeller *Iter Italicum*, t. I, London-Leiden 1963, p. 225.

Duobus codicibus manu scriptis adservatur libellus e brevissimis excerptis compositus *Libri Ethicorum* nec non commentariorum tum Eustratii tum Thomae; hi sunt:

Paris Bibliothèque nationale Nouv. acq. lat. 543, f. 31r-44v. Saec. XIV, membr., 115 × 95, longis lineis. Inscriptio: *Extractiones de libro Ethicorum aristotilis*; incipit: *Dicit philosophus in primo Ethicorum quod sermones sunt inquirendi secundum materiam subiectam...*[152].

Wien Nationalbibliothek 597, f. 33rb-39vb. Saec. XIV, membr., binis columnis. Inscriptione caret; subscriptio: *Et hec sunt dicta communia et notabilia de toto libro ethicorum.* Incipit: *Nota quod dicit philosophus in prohemio ethicorum quod sermones sunt inquirendi secundum materiam subiectam...*[153].

Melioris notae esse videtur codex Parisiensis, cum codex Vindobonensis Aristotelis eiusque expositorum verbis poetarum aliorumque flores inseruerit atque mendis plurimis scateat. Exempli causa hos e Thomae commentario excerptos locos adferamus:

Item thomas[1] super[2] primum ethicorum dicit quod unusquisque id circa[3] quod maxime[4] afficitur reputat vitam suam, ut philosophus philosophari et venator venari[5] [*lib.* I *c.* 5 *lin.* 62-64]. Et dicit ibidem quod bonum dividitur in tria, in utile, delectabile et honestum [*lin.* 67-69].

Item thomas[6] super[7] passum istum[8]. Idem est iudicium de illo qui permansit in opere[9] virtutis usque ad amiciciam[10] et de illo qui permansit usque ad mortem [*lib.* I *c.* 16 *lin.* 156-159].

Paris B.N. n.a.l. 543 f. 31r et 31v; *Wien Nat.* 597, f. 33rb et 33vb 1 themistius dicit *Wien* 2 supra *Wien* 3 id circa] ad id *Wien* (id ad *Thomas*) 4 maxime *om. Wien* 5 ut phisicus phisicum (phisicum *exp.*) etc. *Wien* 6 nota quod thomas dicit *Wien* 7 supra *Wien* 8 illum *Wien* 9 operatione *Wien Thomas* 10 amiciciam *mss.* amentiam *Thomas*

Exstat id genus aliud opus, hae sunt: CONCLVSIONES ET PROPOSITIONES LIBRORVM ETHICORVM CVM DECLARATIONE TESTVVM DUBIORVM, in codice manu scripto:

Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Urb. lat. 207, f. 118r-217v. Saec. XV ex., membr., 323 × 211, longis lineis. Incipit: *In primo libro ethicorum Aristoteles ultimum finem humanum nobis proponit atque eum diligenter describit et designat...*; desinunt conclusiones: *Iudicantes sine habitu de rebus ciuilibus bene iudicant fortuito.*

Verborum dubiorum Aristotelis in antiqua translatione (haec est Roberti Grosseteste) et in nova (haec est Ioannis Argiropuli) adlatorum binae plerumque explanationes proponuntur: priores e Thomae *Sententia Libri Ethicorum* excerptae sunt, nomine perscripto: *Sĉs Thomas* vel *Sĉs Tomas*, aut tantum notis: *Sĉs Tho.*, *Sĉs To.*; alterae vero e Donati Acciaiuoli (1429-1478) commentariis depromptae sunt, nomine praeposito: *Donatus*. Exempli gratia haec adferemus:

F. 120r: « *Nisi positionem conservent.* Sĉs Thomas: nisi quis vellet pertinaciter positionem suam tenere contra rationes manifestas [I *c.* 5 *lin.* 179-181]. Donatus: nisi positionem custodiat. Sicut fecerunt aliqui philosophi ponentes quaedam paradoxa, quae est quaedam sententia contra communem opinionem [*cf. ms. Urb. lat. 200*, f. 16vb]. - *Satis est de his dictum in hisce quoque tractationibus quas conversionis nomine nuncupavimus.* Sĉs Tho.: in quibusdam circularibus versibus quos de felicitate composuit [I *c.* 5 *lin.* 184-185]. Donatus: conversiones sunt libelli artium liberalium quos ipse fecit per modum conclusionum, quia videntur circulo quodam in se redire et sic converti [*cf. ms. Urb. lat. 200*, f. 16vb] ».

Laudatur etiam, sed rarius, Burleus (velut f. 138v, 152r, 155r, 174v, 176v, 179r) [154].

(152) Cf. Dom O. Lottin *Psychologie et morale aux XIIe et XIIIe siècles*, t. VI, Gembloux 1960, p. 325, adn. 2.

(153) Cf. M. Grabmann *Methoden und Hilfsmittel des Aristotelesstudium im Mittelalter* (Sitzungsber. d. Bayer. Ak. d. W. Philos. - hist. Abt. 1939, 5), München 1939, p. 173-174.

(154) Cf. C. Stornajolo *Codices Urbinates Latini...*, t. 1, Romae 1902, p. 199-200 (nec non *Codices Urbinates Graeci...*, Romae 1895, Praef., p. XC, n° 220), qui tamen explanationes Donati cuiusdam anonymi esse perperam scripsit, quamquam in codice ei ascriptae sunt et Donati commentaria non solum in codice manu scripto Urb. lat. 200 inveniuntur, sed etiam prelo saepius subiecta sunt (velut Florentiae 1478, Lugduni 1544, Parisiis 1560, Venetiis 1565). Cf. etiam M. Grabmann *Methoden und Hilfsmittel des Aristotelesstudium im Mittelalter*, München 1939, p. 175-176.

Nec denique praetereundi sunt auctoritatis Thomae singulares testes, hi sunt:

Oxford Bodleian Library Michael 227 [*olim 195*] (*23721*). Saec. XV, chart. et membr., in 4°, longis lineis, a librario hispanico exaratus. Codex f. 1-195 (f. 1-19r: Index; mancus in fine) commentarium medium Averrois in *Ethica Nicomachea* a Samuele Massiliensi in sermonem hebraicum translatum praebet; in marginibus adposita sunt excerpta Thomae *Sententiae Libri Ethicorum* in sermonem hebraicum translata, haec sunt: initium libri I, f. 19v-20v; initium libri II, f. 40r-43r; initium libri III, f. 53r-55v; initium libri IV, f. 72v-73v.

Oxford Bodleian Library Oppenheimer 591 [*olim 1177*] (*21385*). A Y'hudah ben Abraham anno 1444 apud אגראפונט hoc est Agramunt in Catalonia, exaratus, codex in marginibus ad *Librum Ethicorum* Aristotelis adpositum praebet nescimus cuius scriptoris commentarium lingua hebraica scriptum, in quo plura *Sententiae Libri Ethicorum* Thomae excerpta in hebraicum sermonem conversa inveniuntur[155].

(155) Cf. A.D. Neubauer *Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library and in the College Libraries of Oxford...*, Oxford 1886, col. 508, n° 1426; M. Steinschneider *Die Hebraeischen Uebersetzungen des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher*, Berlin 1893, p. 219 cum adn. 803, et p. 487.

CAPITULUM IV

DE EDITIONIBUS

Infimum inter *Sententiae Libri Ethicorum* testes locum obtinent editiones prelo divulgatae, quas infra percensebimus:

Ed[1] *Editio princeps. Barcinone, Petrus Brun et Nicolaus Spindeler, 1478.* In fol., 187 folia numeris non notata, binis columnis, 44 lin., char. rom., sign. a^9 b-s^{10} t^8. Inscriptio, f. a i: EGREGII DOCTORIS SANCTI THOME DE AQVINO IN LIBRIS ETHICORVM COMENTVM INCIPIT; subscriptio, f. t^8 verso: *COMENTVM Sancti Thome fratris sacri ordinis predicatorum in Aristotilis ethicorum libros foeliciter explicit: per Ioannem ferrarium ciuem barchinone. studiorum humanitatis amantissimum sedulo emendatum atque ille idem uti legentibus huiusmodi comentum ad nouam traductionem eorundem librorum Aristotilis greci per Leonardum Aretinum elegantem utique uirum in latinam linguam cum summa dicendi suauitate nuper factam: facilior sit aditus textui etiam antique traductionis textum huius noue subiungere curauit. Quicunque igitur tanti doctoris comentum studiose lectitarit: sciat inprimis bene beateque uiuendi precepta sibi inde si uolet facile comparare posse: et Petro bruno et Nicholao spindeler germanice nationis: qui summo studio huiuscemodi impressionem: in urbe preclarissima Barchinone quintadecima die Iunii Anno a natiuitate nostri saluatoris christi M° Quadringentesimo Septuagesimo. VIII°. rite absoluerunt: suas laudes de tanto beneficio in patriam tribuere neutiquam obliuiscatur.* Exstat Matriti in bibliotheca nationali et Neo-Eboraci in bibliotheca societatis « Hispanic Society of America »[156].

Ed[2] *Vicentiae, Iacobus de Dusa, 1482.* In 8°, 104 folia numeris non notata (f. a i vacat), binis columnis, 59 lin., char. goth., sign. a-n^8. Inscriptio, f. a 2: *Incipit scriptum ethycorum secundum sanctum Thomam de Aquino*; subscriptio, f. n^8 verso: *Explicit liber seu scriptum ethicorum secundum sanctum Thomam de aquino per magistrum Jacobum de Dusa.* Nec locus nec tempus indicatur, sed e characterum similitudine in hac editione et in editione libri qui inscribitur *Vocabularius utriusque iuris*, a Jacobo de Dusa et Leonardo (Achates) de Basilea Vicentiae anno 1482 prelo mandata, locus et tempus conici potest[157]. Exstat in bibliotheca Apostolica Vaticana (sub signatura *Propaganda IV 70*), in Museo Britannico Londinensi (tria exempla sub signaturis *IB 31868, IB 31868a, MSS. add. 10398*), in bibliotheca Communali Mantuana, in bibliotheca Oliveriana Pisaurensi, in bibliotheca Civica Ariminensi, in bibliotheca Casanatensi Romana[158], in bibliotheca Universitatis Bratislavensis[159], in bibliotheca regalis Universitatis Upsalensis[160], nec non in bibliotheca Commissionis Leoninae in conventu sanctae Sabinae de Urbe.

Ed[3] *Venetiis, Lucantonius de Giunta, 1519.* In 8°, 166 folia numeris notata, binis columnis, 65 lin. Inscriptio, f. 11: *S. Tho. super Ethica Aristo. - Sancti Doctoris Thome Aquinatis in decem libros Ethicorum Aristotelis profundissima commentaria: cum triplici textus translatione: antiqua videlicet Leonardi Aretini: necnon Joannis Argyropili suis locis inserta. Novissime post omnes impressiones ubique locorum excussas: collatis multis exemplaribus: per dominum fratrem Paulinum de Luca ordinis predicatorum adamussim recognita:*

(156) Cf. K. Haebler *Bibliografia ibérica del siglo XV*, La Haya-Leipzig, t. I, 1904, p. 306, n° 635; t. II, p. 177; J.M. Madurell Marimón et J. Rubió y Balaguer *Documentos para la historia de la imprenta en Barcelona (1474-1553)*, Barcelona 1955, Intr., p. 84* (de Ioanne Ferrario); p. 18, et doc. 9, p. 19-20 (de P. Brun et N. Spindeler); p. 224, n° 11 (in inventario librorum Ludovici Llull anno 1496 recensetur: « *Item altre de la dita forma ab posts, ligat a la ytaliana, scrit en paper, ab stampa, Sanct Thomàs sobre les Etiques* »); p. 711, n° 27.

(157) Cf. *Catalogue of Books Printed in the XVth Century Now in British Museum*, Part VII, London 1935, p. 1048-1049.

(158) Cf. L. Keeler S.I. *The Vulgate Text of St. Thomas's Commentary on the Ethics*, in *Gregorianum* 17 (1936), p. 414 cum adn. 4.

(159) Cf. *Katalóg Prvotlačí Univerzitnej Knižnice v Bratislave. Catalogus incunabulorum bibliothecae Universitatis Bratislavensis.* Pars. I, Bratislava 1955, p. 36, n° 233.

(160) Cf. R. A. Peddie *Conspectus Incunabulorum...*, Part I, London 1910, p. 51 (qui laudat I. Collijn *Katalog der Inkunabulen der kgl. Univ. Bibliothek zu Uppsala*, Uppsala 1907).

et erroribus plusquam quinque millibus expurgata; subscriptio, f. 166rb: *Finit aurea et profunda interpretatio S. Doctoris Thome de Aquino in Libros Ethicorum Aristotelis nouissime diligentissime recognita cunctisque mendis expurgata per fratrem Paulinum de Luca ordinis Predicatorum. Impressaque Uenetiis acurata diligentia per Lucantonium de Giunta florentinum. Anno Domini. 1519. Die XIII Februarij. Registrum: a b c d e f g h i k l m n o p q r s t v x . Omnes sunt quaterni preter x qui est ternus. Laus Deo.* Exstat Romae in bibliotheca nationali « Vittorio Emanuele II », sub signatura *68.11.G.13,2*.

Ed[4] *Venetiis, Heredes Luceantonii Iuntae, 1539.* In 8°, 166 folia numeris notata, binis columnis, 65 lin. Inscriptio, f. 11: *Sancti doctoris: Thome de Aquino: in decem libros ethicorum Aristotelis: profundissima commentaria: cum triplici textus translatione: antiqua videlicet: Leonardi Aretini: necnon Joannis argyropili: suis locis inserta. Novissime post omnes impressiones: ubique locorum excussas: collatis multis exemplaribus: a bene docto philosopho adamussim recognita: cunctisque mendis et erroribus expurgata. Adiecto insuper copioso repertorio: nuperrime per dominum Lucam panetium artium doctorem: edito: quod omnia cum antiquorum philosophorum in moralibus adagia et placita: tum etiam Aristotelis contra ipsos demonstrationes: necnon sancti Thome quesita et notabilia alphabetice demonstrat... M.D.XXXIX*; subscriptio, f. 166rb: *Explicit aurea et profunda interpretatio diui Thome Aquinatis in libros Ethicorum Aristotelis. Registrum: a b c d e f g h i k l m n o p q r s t v x. Omnes sunt quaterniones preter x qui est ternio. Tabula autem per se patet. Uenetiis apud heredes Luceantonij Junte: anno M.D.XXXVIII mense Junio. Laus... Deo.* Exstat Romae in bibliotheca nationali « Vittorio Emanuele II », sub signatura *12.18.G.7;* Andegavi in bibliotheca municipali.

Ed[5] *Venetiis, Heredes Lucaeantonii Iuntae, 1563.* In 8°, IV + 185 folia (f. I-IV numeris non notata inscriptionem et indicem praebent), binis columnis. Inscriptio, f. Ir: D. THOMAE AQUINATIS *in libros Ethicorum Aristotelis ad Nicomacum expositio. Cui triplicem textus interpretationem adiecimus, Antiquam videlicet, Io. Argiropili, et Io. Bernardi Feliciani Veneti.* Librorum item, ac Lectionum summulis additis, quibus facilis ad omnia Lectori aditus pateat. *Rerum scitu notabilium copiosissimo elencho annexo. Quae omnia ad vetustiorum exemplariorum normam quae ex plurimis collecta sunt bibliothecis, fideliter restituta, ac quam diligentissime recognita, in lucem aedita sunt labore ac opera F. Remigii Florentini, ord. praed. Theol. Venetiis apud Iunctas MDLXIII*; subscriptio, f. 185v: *Expositionis D. Thomae in moralia ad Nicomacum finis. Registrum ABCDEFGHIKLMNOPQRSTVXYZ. Omnes sunt Quaterni praeter Z, qui est Quinternus. Venetiis apud haeredes Lucaeantonij Iunctae. Anno Domini MDLXII.* Exstat in bibliotheca universitatis Cantabrigiensis sub signatura *P 7 23*'; in bibliothecis seminariorum Societatis Iesu Cantiliacensis et Lugdunensis; Lutetiae Parisiorum in Bibliotheca mazarinea, sub signatura *3622* (1ère pièce). In hac editione apparent *Librorum ac Lectionum summulae*, quae fratris Remigii Nanni opus esse videntur[161].

Ed[6] *Editio Romana seu Piana.* Totius operis inscriptio (simul et documenta insequentia plerumque invenitur in initio *Tabulae aureae*, Romae 1571, quae t. XVIII operis saepius nuncupatur, re vera tamen operibus Thomae, in septendecim tomis dissectis, praeponenda esse aiunt editores in documento tertio « Index Operum »): *Divi Thomae Aquinatis doctoris Angelici ordinis fratrum Praedicatorum Opera omnia gratiis. privilegiisque Pii V Pont. Max. Typis excusa. Romae 1570* (sequuntur: 1. Epistula nuncupatoria: *Pio V Pontifici maximo f. Vincentius Iustinianus ord. Praed. S. R. Ecclesiae presbyter card. et f. Thomas Marriques eiusdem ord. Sacri Palatii Magister* [cardinalis die 17[a] maii 1570 fr. V. Iustinianus creatus est]; 2. « *Pio lectori* » monitum; 3. Index operum D. Thomae Aquinatis...; 4. *Pius Papa V Motu proprio etc. Cum dilecti filii... Datum Romae Apud sanctum Petrum, decimo octavo Kalendas Decembris. Anno Quinto* [die 14[a] novembris 1570]). *Tomus Quintus D. Thomae Aquinatis doctoris Angelici complectens expositionem, In Decem libros Ethicorum, et In Octo libros Politicorum. Aristotelis. Quibus adiecta est eorumdem Politicorum antiqua interpretatio, per sectiones propriis restituta locis, quam D. Thomas olim exponendo sequutus est. Romae 1570.* In 8°, 290 folia numeris notata 1-142 (In libros Eth.) et 1-148 (In libros Pol.), integrum *Librum Ethicorum* Aristotelis praebet a Roberto Grosseteste (in priore columna) et a Ioanne Argiropulo (in altera columna) translatum in media pagina binis columnis excusum, cui commentarium Thomae minutioribus characteribus circumponitur; inscribitur commentarium: *Divi Thomae Aquinatis doctoris Angelici in decem libros Ethicorum Aristotelis ad Nicomacum, expositio. Lectio prima*; Liber Ethicorum vero: *Aristotelis Stagiritae Peripateticorum principis De moribus ad Nicomacum liber primus*, prior columna: *Antiqua translatio,*

(161) De quo cf. J. Quetif et J. Echard *Scriptores ordinis Praedicatorum*, t. 2, Lutetiae Parisiorum 1721, p. 259-260 et 825 b.

altera autem: *Io. Argiropoli translatio.* Subscribitur commentarium, f. 142v: *Expositionis D. Thomae in moralia ad Nicomacum. Finis. Registrum: ABCDEFGHIKLMNOPQRS. Omnes sunt Quaterniones, praeter S, qui est Ternius. Romae, Apud haeredes Antonij Bladii, et Ioannem Osmarinum Liliotum socios. 1570.* Ut « omnia doctoris Angelici scripta... eodem simul tempore ederentur », non solum suasor et auctor Pius Papa V fuit, sed etiam rem inchoatam suo sumptu adiuvit[162], completamque privilegiis munivit; frater V. Iustinianus, ordinis fratrum Praedicatorum tunc magister generalis, et frater Thomas Manriquez, ab anno 1565 sacri palatii magister[163], operi praefuerunt, sed, ut ipsi in epistula nuncupatoria fatentur, in libris emendendis si quis labor fuit « suam operam doctissimi homines, fratres nostri, libenter navarunt », inter quos, quod saltem ad *Sententiam Libri Ethicorum* pertinet, primum locum obtinet frater Remigius Nanni Florentinus, qui iam anno 1563 *Sententiam Libri Ethicorum* Venetiis prelo mandaverat et ut novam editionem procuraret e conventu SS. Ioannis et Pauli Veneto anno 1569 Romam accitus est, ex quo patet ad librum re vera denuo emendendum tempus ei defuisse[164]. Ipsius Pii Papae V totius editionis exemplum exstat Lutetiae Parisiorum in bibliotheca nationali sub signatura *Vélins. 308-324.*

Ed[7] *Venetiis, apud Dominicum Nicolinum, et Socios, 1593-94.* Totius operis inscriptio: *Divi Thomae Aquinatis Doctoris Angelici Opera omnia, Summa diligentia ad exemplar Romanae Impressionis restituta. Venetiis MDXCIIII. Apud Dominicum Nicolinum, et Socios.* Tomi quinti inscriptio: *Divi Thomae Aquinatis Doctoris Angelici, Tomus Quintus Complectens Expositionem, in decem libros Ethicorum et in octo libros Politicorum, Aristotelis. Cum antiqua interpretatione eorundem Politicorum adiecta per sectiones propriis restituta locis, quam olim idem Divus Thomas exponendo sequutus est. Venetiis, MDXCIII. Apud Dominicum Nicolinum, et Socios.* Exstat in bibliotheca Apostolica Vaticana sub signatura *R.G. Teologia II 297.* Quae editio nihil est nisi editionis Romanae vera imago.

Ed[8] *Venetiis, apud heredem Hieronymi Scoti, 1595.* In 8°, VIII (numeris non notatae) + 320 (numeris notatae) paginae, binis columnis. Inscriptio: *S. Thomae Aquinatis in libros Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum expositio, cui triplex interpretatio textus adiecta est, Antiqua videlicet, Io. Argiropili, et Ioan. Bernardi Feliciani Veneti.* Librorum item, ac Lectionum summulis additis, quibus facilis ad omnia Lectori aditus patebit. *Indice Rerum scitu notabilium copiosissimo adiuncto. Omnia ad vetustiorum exemplariorum normam, quae ex plurimis collecta sunt bibliothecis, fideliter restituta labore ac opera F. Remigij Florentini, Ord. Praed. Theol. ac quam diligentissime modo recognita. Venetiis, MDXCV. Apud Haeredem Hieronymi Scoti.* Subscriptio: *Expositionis D. Thomae in moralia ad Nicomachum finis. Registrum. ABCDEFGHIKLMNO PQRSTV. Omnes sunt Quaterniones.* Exstat in Bibliotheca Apostolica Vaticana sub signatura *Stamp. Barb. E III 11*, nec non in bibliotheca collegii Societatis Iesu Lugdunensis sub signatura *1407*. Primo separatim foras data, postea, quando bibliopola diversa Thomae opera a se antea separatim edita in unum corpus collegit, haec editio in t. V *Operum omnium* sancti Thomae (nova pagina, quae novam inscriptionem praeberet, in locum paginae quae priorem inscriptionem praebebat, supposita) inserta est; quae Thomae *Operum omnium* editio (Venetiis, apud heredem H. Scoti, 1583-1602, in 17 t. distributa) exstat in bibliotheca seminarii Societatis Iesu Lugdunensis sub signatura *1409*. Haec Thomae *Sententiae Libri Ethicorum* editio editionis quintae (Venetiis, 1563) quasi imago esse videtur.

Ed[9] *Antverpiae, apud Ioannem Keerbergium, 1612.* Inscriptio: *Divi Thomae Aquinatis doctoris Angelici tomus quintus, Complectens Expositionem, In Decem Libros Ethicorum, et in Octo Libros Politicorum, Aristotelis. Cum antiqua interpretatione eorundem Politicorum adiecta, per sectiones propriis restituta locis, quam olim idem Diuus Thomas exponendo sequutus est. Editio noua, quamplurimis quibus scatebat mendis correcta, cum Exemplari Romano, ac alijs vetustissimis manuscriptis codicibus collata, Per R.P.F. Cosmam Morelles, ordinis Praedicatorum S.T.D. ac in celeberrima Coloniensi Vniversitate Professorem Publicum. Antverpiae, Apud Ioannem Keerbergium, Anno M. DC. XII.* In 8°., 290 folia numeris notata 1-142 (In libros Eth.) et

(162) Cf. G. Catena *Vita del Gloriosissimo Papa Pio Quinto*, sec. ed., Roma 1587, p. 151-152: « Diede 5000. scudi per far ristampar l'opere di S. Thomaso d'Aquino, et di san Buonauentura ».

(163) Cf. J. Quetif et J. Echard *Scriptores ordinis Praedicatorum*, t. 2, p. 229-230; *Series chronologica magistrorum sacri palatii Apostolici ab anno 1217 ad annum 1916*, in *Analecta sacri ordinis fratrum Praedicatorum*, vol. 12, anno 24 (1916), p. 450, n° 48.

(164) Cf. J. Quetif et J. Echard *Scriptores ordinis Praedicatorum*, t. 2, p. 259 a; ipsius Fratris Remigii litteras habemus datas etiam tunc: *Di Venetia a 15. di Marzo 1569*, sed iam: *Di Roma a 15. d'Aprile 1569*; cf. *Considerationi civili sopra l'historie di M. Francesco Guicciardini, e d'altri Historici. Trattate per modo di Discorso da M. Remigio Fiorentino... con alcune lettere familiari dell'istesso sopra varie materie scritte a diversi Gentil'huomini...*, In Venetia Apresso Damiano Zenaro 1582, f. 216v et 190v.

1-148 (In libros Pol.), cetera ut supra in editione Romana, cuius haec editio vera imago est (in subscriptione omittuntur sola verba: *Registrum... MDLXX*). Frater Cosmas Morelles, patria Catalanus, conventusque S. Onuphrii prope Valentiam Aragoniae provinciae alumnus, studii generalis in conventu Coloniensi regens fuit, deinde inquisitor generalis et prior conventus Coloniensis; obiit Gandavi die 18ª februarii 1636[165].

Ed[10] *Parisiis, apud Dionysium Moreau, 1644.* Inscriptio: *Sancti Thomae Aquinatis doctoris Angelici ordinis Praedicatorum Commentarii In decem libros Ethicorum Aristotelis. Exquisitissimi. Editio noua, quamplurimis quibus scatebat mendis correcta, cum Exemplari Romano, ac aliis vetustissimis manuscriptis codicibus collata, Per R.P.F. Cosmam Morelles, Ordinis Praedicatorum S.T.D. ac in celeberrima Coloniensi Vniuersitate Professorem Publicum. Parisiis Apud Dionysium Moreau, viâ Iacobaeâ, sub signo Salamandrae. M.DC.XLIV. Cum privilegio Regis.* Epistula nuncupatoria: *Illustrissimo nobilissimoque domino D. Le Tellier domino de Chaville comiti consistoriano et a secretis regiis iisque bellicis*; pag. 1: *Sancti Thomae Aquinatis doctoris Angelici In decem libros Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum Expositio Vna cum translatione antiqua, et noua Ioannis Argiropoli Liber primus*; prima col.: *Antiqua translatio*; altera: *Io. Argiropoli translatio.* In fol., 400 paginae numeris notatae (numero 399 omisso). Subscriptio, pag. 400: *Expositionis D. Thomae in moralia ad Nicomachum, Finis.* Sequitur, pag. 401-411 (numeris non not.): *Index rerum notatu memorabilium in libros moralium Aristotelis*; p. 412: *Privilege du Roy... Donne a Paris le ving-septiesme iour de Mars l'an de grace mil six cens quarante deux, Et de nostre regne le trente-deuxiesme. Par le Roy en son Conseil. Signé, Guillebert, Et scellé.* Editionis superioris (Ed[9]) imago haec editio est, nisi quod *Liber Ethicorum* non in media pagina ponitur, sed ante singula Thomae commentarii capitula. Exstat Lutetiae Parisiorum in bibliotheca nationali sub signatura *R 1247*.

Ed[10bis] *Parisiis, apud societatem bibliopolarum, 1660.* Inscriptio: *Sancti Thomae Aquinatis ex ordine Praedicatorum Quinti ecclesiae doctoris Angelici Praeclarissima commentaria, In decem libros Ethicorum Aristotelis. Editio noua, quamplurimis quibus scatebat mendis correcta; cùm Exemplari Romano, ac aliis vetustissimis manuscriptis codicibus collata, Per R.P. Fratrem Cosmam Morelles, Ordinis Praedicatorum S.T.D. ac in celeberriam* [!] *Coloniensi Vniuersitate Professorem Publicum. Operum Tomus Quintus. Parisiis, Apud societatem bibliopolarum, viâ Iacobaeâ. M. DC. LX. Cum privilegio Regis.* Re vera non est haec editio nova, sed exempla editionis superioris a D. Moreau non vendita societas bibliopolarum ab eius vidua emit et in Omnium operum editione anno 1660 divulgata inclusit, inscriptione nova loco superioris posita et epistula nuncupatoria sublata, ceteris (p. 1-412, etiam privilegio Regis) non mutatis[166]. Exstat Lutetiae Parisiorum in bibliotheca nationali sub signatura *D 2595 (5)*.

Ed[11] *Parmae, Typis Petri Fiaccadori, 1867.* Prima inscriptio: *Sancti Thomae Aquinatis doctoris Angelici ordinis Praedicatorum Opera omnia ad fidem optimarum editionum accurate recognita tomus XXI. Parmae. Typis Petri Fiaccadori 1866*; secunda: *Sancti Thomae Aquinatis doctoris Angelici ordinis Praedicatorum in Aristotelis Stagiritae nonnullos libros commentaria adiectis brevibus adnotationibus volumen quartum complectens expositionem in X lib. Ethicorum, in VIII lib. Politicorum et in lib. De causis. Parmae. Typis Petri Fiaccadori. 1867.* In 4°., 767 pag. (In Eth.: p. 1-363), binis columnis. A Ioanne Maria Allodi, cathedralis basilicae Parmensis canonico, et Ioanne Baptista Cella presbytero procurata, integrum *Librum Ethicorum* ante singula Thomae commentarii capitula insertum praebet, a Roberto Grosseteste (prima columna: *Antiqua*) et a Frederico Duebner (altera columna: *Recens*) translatum[167]; singulis libris et capitulis praeponuntur summulae ab Ed[8] mutuatae[168]; in margine inferiore paucae varias editionum lectiones praebentes adnotationes adponuntur.

Ed[12] *Parisiis, apud Ludovicum Vivès, 1875.* Inscriptio: *Doctoris Angelici divi Thomae Aquinatis sacri ordinis F. F. Praedicatorum Opera omnia sive antehac excusa, sive etiam anecdota; ex editionibus vetustis et decimi tertii saeculi codicibus religiose castigata; pro authoritatibus ad fidem vulgatae versionis accuratiorumque*

(165) Cf. J. Quetif et J. Echard *Scriptores ordinis Praedicatorum*, t. 2, p. 485-486.
(166) Cf. C. Oudin *Commentarius de Scriptoribus ecclesiae antiquis...*, t. 3, Lipsiae 1722, col. 289-290.
(167) Cf. initio t. 18 huius editionis, monitum «Ad amicum lectorem Typographus»; *Librum Ethicorum* a Frederico Duebner translatum prelo subiecerat A. Firminus Didot *Aristotelis Opera omnia graece* et *latine*, t. 2, Parisiis s. a. [inter annos 1848 et 1854]; cf. t. 5, Parisiis 1874, Praefatio, p. V.
(168) Cf. initio t. 18 huius editionis, monitum «Ad amicum lectorem Typographus»; perperam tamen Roberto Grosseteste summulas editores ascribunt, cum aliae sint hae summulae et Roberti Grosseteste *Summa in Ethica Nicomachea.*

patrologiae textuum, nunc primum revocata; *notis historicis, criticis, philosophicis, theologicis, cunctas illustrantibus controversias occasione dogmatum sancti authoris exortas, sollicite ornata, studio ac labore Stanislai Eduardi Fretté, Sacerdotis Scholaeque Thomisticae Alumni. Volumen vigesimum-quintum. In Aristotelis Stagiritae libros nonnullos commentaria IV*, p. 231-274; *Volumen vigesimum-sextum. In Aristotelis Stagiritae libros nonnullos commentaria V*, p. 1-88. In 8°, binis columnis. Editionis Parmensis fere imago est.

Ed[13] *Avenione, apud fratres Seguin, Parisiis, apud Victorem Lecoffre*, 1882. Inscriptio: *Divi Thomae Aquinatis Excerpta philosophica quae in totius philosophiae completissimum compendium selegit, notulis explicavit, cum recentioribus doctrinis et systematibus perpetuo contulit necnon et praevia totius philosophiae expositione aliisque multis adjumentis auxit P. Carbonel, sacerdos, philosophiae lector.* In 8°, t. II, p. 728-897. Praeter alia, « habes... in hoc secundo volumine », ut ipsius scriptoris verbis utamur, « de Ethica ad Nicomachum libros septem. Quae omnia, sicut in primo volumine, minuimus, servatis sententiis et verbis necnon rerum ordine » (p. VII). Quae excerpta ex Ed[12] deprompta sunt.

Ed[14] *Parisiis, apud Ludovicum Vivès, 1889.* Nihil aliud est nisi Ed[12] denuo prelo mandata.

Ed[15] *Taurini, Marietti, 1934.* Inscriptio: *Sancti Thomae Aquinatis doctoris Angelici ord. Praed. In decem libros Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum expositio. Editio Novissima cura ac studio P. Fr. Angeli M. Pirotta, O.P., S. th. lect., phil. doct. ac profess. provinciae Melitensis. Litteris Rev.mi P. Martini-S. Gillet, Mag. gen. Ord. Praed. commendata.* In 8°, xxiv + 747 p. binis columnis. Ab editione Parmensi pendet, omissa *Libri Ethicorum* recenti translatione additisque adnotationibus, quibus loci ipsius *Sententiae Libri Ethicorum* vel aliorum operum a Thoma laudati indicantur.

Ed[16] *Neo-Eboraci, Musurgia, 1949.* Inscriptio: *Sancti Thomae Aquinatis doctoris Angelici ordinis Praedicatorum Opera omnia secundum impressionem Petri Fiaccadori Parmae 1852-1873 photolithographice reimpressa... tomus XXI.* In 4°. Editionis Parmensis vera imago.

Ed[17] *Taurini-Romae, Marietti, 1949.* Inscriptio: *S. Thomae Aquinatis doctoris Angelici In decem libros Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum expositio Cura et studio P. Fr. Raymundi M. Spiazzi, O. P., in studio generali FF. Praedicatorum Taurinensi S. theologiae ac philosophiae professoris.* In 8°, XV + 611 p., binis columnis. Editionis Ed[15] fere imago est haec editio, auctoritate simul et aetate omnium postrema.

Postquam praefationem perfeceramus, reperimus:

Ed[2bis] *Venetiis, Bonetus Locatellus, 1505.* In 8°, 120 folia numeris notata, binis columnis. Inscriptio, f. 1r: *Diui Thome aquinatis in libros Ethicorum Aristotelis interpretatio et expositio perquam diligentissime visa. recognita: erroribusque purgata: ac quantum anniti ars potuit fideliter impressa*; subscriptio, f. 119vb: *Explicit aureum Opus diui Thome Aquinatis in libros ethicorum Aristotelis fidissime emendatum in conuentu Sanctorum Joannis et Pauli de Uenetiis. Per reuerendum Sacre Theologie professorem fratrem Eugenium Brutum Uenetum ordinis Predicatorum. - Impressum Uenetiis Mandato et expensis heredum quondam nobilis Uiri Domini Octouiani Scoti Ciuis Modoetiensis. Per Bonetum Locatellum Bergomensem presbyterum. Anno salutis quinto supra Millesimum quinquiesque centesimum nonis Martiis*; registrum, f. 120 r. Exstat in bibliotheca municipali Bisuntina.

Fr. Eugenius Brutus, O.P., Thomae commentario textum Aristotelis (quem e quodam codice recensionis Rp, sed contaminato, hausit) primus inseruit; textum inscripsit: *Aristotelis Stragirite peripatheticorum principis. De moribus. Ad Nicomacum Liber primus, commentarium vero: Diui Thome Aquinatis inter latinos Aristotelis facile principis in libros eiusdem de moribus preclarissima commentaria felici auspicio inchoantur* (f. 2ra), quas inscriptiones Ed[3] ad verbum descripsit, addito tamen ante Thomae commentarii initium: *Lectio prima* (primus ergo editorum fr. Paulinus de Luca commentarii partes « lectiones » nuncupavit). Ad Thomae *Sententiam* edendam, fr. Eugenius Brutus editione Ed[2] usus est, quam tamen ad norman quorundam

codicum tam recensionis parisiacae quam recensionis italicae sedulo correxit; fr. Paulinus de Luca, qui editionem Ed^3 procuravit, editione Ed^{3bis} usus est, sed eam rursus aliquantulum ad normam codicum correxit. Quae infra p. 65*-66* diximus sic igitur corrigenda sunt: verba in Ed^2 omissa saepius iisdem verbis e quodam recensionis italicae codice, interdum autem aliis verbis suo Marte correxerunt:

Ed^{2bis}	(IV-VIII, 10): 15 (+ 8)/43	(VIII,11 -X): 0/3
Ed^3	(IV-VIII, 10): 2 (+ 1)/43	(VIII,11 -X): 1 (+ 1)/3

Verba autem in Ed^2 cum codicibus recensionis italicae omissa e quodam codice recensionis parisiacae correxerunt:

Ed^{2bis}	(VIII,11 -X): 14/24
Ed^3	(VIII,11 -X): 7/24

Ed^{3bis} *Venetiis, Heredes Octaviani Scoti, 1531.* In 8°, 1 antefolium + 166 folia numeris notata, binis columnis, 65 lin. Inscriptio, in antefolii recto: *S. Tho. super Ethica. - Sancti Doctoris... expurgata* (ut Ed^3); subscriptio, f. 166rb: *Finit... Predicatorum* (ut Ed^3). *Impressaque Uenetiis accurata diligentia: expensis nobilium heredum nobilis uiri domini Octauiani Scoti: ciuis Modoetiensis: ac sociorum. Anno salutiferi partus Uirginei .1531. Die vero .15. Mensis Februarii. Regnante Andrea Briti Inclito Principe Uenetiarum. Registrum. a b c d e f g h i k l m n o p q r s t v x. Omnes sunt quaterni preter x qui est Ternus.* Exstat Philadelphiae in bibliotheca Universitatis (cf. L.W. Riley *Aristotle. Texts and Commentaries to 1700 In the University of Pennsylvania Library. A Catalogue*, Philadelphia 1961, p. [34], n. 101); huius editionis exemplar venale habuit bibliopola B.M. Rosenthal (cf. *Fine Books From Bernard M. Rosenthal, Inc.*, Catalogue XIX, 1967-68, p. 6, n. 18). Haec editio nihil est nisi editionis Ed^3 vera imago.

Pars Secunda

DE TESTIBUS RECTE AESTIMANDIS

Capitulum I

DE DUABUS TESTIUM CLASSIBUS

Quoniam non numerandi sed ponderandi sunt testes, iam eos in classes distribui oportet, ut singulorum auctoritas patefiat. Confestim vero apparet in duas classes, quarum priorem recensionem parisiacam vocabimus et nota Φ designabimus, alteram vero recensionem italicam vocabimus et nota Ψ designabimus (quae nomina iam procedente oratione comprobabimus), omnes testes distribui, quod primo declarandum est, ante quam de utraque classe agemus.

Id autem satis magnum argumentum esse videtur, cur esse duas classes testium confiteamur, quod alii alia verba persaepe omittunt. Quae verba omissa sic infra recensebimus, ut primo omnes locos in quibus secundae classis seu recensionis italicae testes quattuor vel plura verba omittunt percenseamus, codices vero recensionis italicae qui haec verba prima manu omittunt nota — designemus, eos autem qui verba praeterita iisdem verbis quae codices prioris classis praebent prima manu supplent nota +, eos tandem qui verba praeterita aliis verbis supplent nota *; praeterea alios codices notabimus qui eadem verba prima manu omittunt nec non inter uncos eos qui haec verba omissa aliis verbis prima manu supplent[1]:

Tabulae I

Loci in quibus codices recensionis italicae plura verba in codicibus recensionis parisiacae servata omittunt

Lib. I	P	S	Wi	To	P^4	V^6	Za			Alii
1, 37-40 : ordo... philosophiae	—	—	—	—	+	—	—	Va		
1, 117-120: Circa... etc.	—	—	—	—	+	—	—	Hr		Lo^1V^7 Mi Sa
1, 206 : sed... finis	—	—	—	—	+	—	—			MdTt
2, 105 : circa ea quae sunt	—	—	—	—	+	—	—	P^2	BoP^5P^6	BbP^9
3, 27-28 : a^2... inhonesta	—	—	—	—	+	*	+		$P^6P^1P^8$	L^3MiV^5
3, 31 : in alio... regione	—	—	—	—	*	—	*	P^2		
5, 28-29 : in... veritate	—	—	*	*	*	*	*	P^2		
5, 78-81 : practicae... bono	—	—	*	*	+	*	*	P^2		
5, 169-170: et... virtutis	—	—	—	—	*	*	—	P^2	Db	
6, 49-50 : consequens... proferret	—	—	—	—	+	—	—			OmP^9 $V^{8,11}$
8, 75-76 : medicus... abstracto	—	—	—	—	+	*	*			
8, 77-78 : et... hominis	—	—	—	—	—	*	—		Bg^3Er	$CF^2V^{8,11,9}$ $WrEd^2$
9, 69-70 : ultimus... est	—	—	—	—	*	—	—			
9, 119 : est... appetibile	—	—	—	—	+	*	*		V	

(1) In illis tabulis et sequentibus emendationes altera manu in codicibus adpositas curae nullo modo habemus. Notae — vel + inter uncos positae verbis omissis vel suppletis aliam variam lectionem accessisse significant, in primis nota (—) praeter verba in aliis codicibus omissa alia verba praetermissa esse significat.

		P	S	Wi	To	P^4	V^6	Za			Alii
9, 190-191	: enim... ipsa	—	—	—	—	+	*	*			
12, 27-28	: non... opinantis	—	—	—	*	*	*	*			
17, 9	: mortuum... circa	—	—	—	—	—	+	—			Du
	Lib. II										
3, 94-95	: delectationem... aliquarum	—	—	—	—	+	*	—			
4, 70-71	: quod... virtutis	—	—	—	—	—	—	—		P^8	$L^4V^{8,11}$
6, 19-21	: quae... est	—	—	—	—	—	—	—			Mi
9, 30-31	: ad... oportet	—	—	—	—	+	—	—		P^8	LfSaWo
10, 18-20	: una... defectum	—	—	—	—	—	—	—			
	Lib. III										
3, 11-12	: et... involuntarium	—	—	—	—	—	—	—			
9, 33-34	: Et... occurrit	—	—	—	—	—	—	—			$F^2L^4LfTiV^{8,11}V^9Wo$
19, 60-61	: oportet... delectationes	—	—	—	+		*	—		Bg^3P^3	L^4
20, 84-86	: ita... futurorum	—	—	—	—		*	*		PdP^8	$BaBlL^4$
21, 51-52	: tristetur... delectationem	—	—	—	*		*	*	(P^4)	P^3V^{10}	
21, 98	: magis... concupiscens	—	—	—	—		—	—	P^4	O^1PdP^8	$C^3Kr^1O^2P^9V^{8,11}V^9$
	Lib. IV										
1, 67	: ista... accipere	—	—	—			—	—	P^4	$KrP^6BaBgOmBlDuLfLo^1PrTuV^7$	
6, 173-174	: et... expenduntur	—	—	—			—	—			
9, 71-72	: si... neque	—	—	—			—	—			
10, 135-136	: aliquem... aliquod	—	—	—			—	—			
10, 148-149	: sit... manifestus	—	—	—			*	*		P^3	Om
10, 194-195	: est... magnanimo	—	—	—			*	—			
11, 34-35	: si... appeteret	—	—	—			*	—			
13, 59-60	: defectus... vitio	—	—	—			+	*			
16, 198-199	: quae... delectationem	—	—	—			—	—		P^3V^{10}	$Kr^1McTuV^8Ed^2$
	Lib. V										
1, 9-10	: iustitiae... virtute	—	—	—			*	—		Bo	
1, 162-163	: dicatur... avarus	—	—	—			*	—			
2, 92-94	: inter... praeclarissima	—	—	—			*	+			W
2, 133-134	: scilicet... communitatis	—	—	—			—	+			
5, 54-55	: puta... proportio B	—	—	—			—	*			
5, 77	: decem... habet	—	—	—			*	+		Er^2	
5, 84-85	: eadem... puta	—	—	—			*	*			
6, 22-23	: ad... pertineat	—	—	—			*	*			O^2SaEd^2
6, 121-122	: lucrum... dici	—	—	—			+	*			
7, 110-111	: Sed... minus	—	—	—			+	+			
8, 20-21	: Et... distributivum	—	—	—			*	*		Bx	Ti
8, 49-50	: diversa... utitur	—	—	—			+	+	P^2		
8, 71	: peccavit... involuntarius	—	—	—			+	+			
8, 134-135	: Vel... quaerunt	—	—	—			+	+			
8, 146-147	: et... incipiat	—	—	—			—	+			
9, 95-96	: superabundantiam...haberet	—	—	—			*	*	P^2		$V^{8.11}V^9$
9, 120-121	: primo... mensura	—	—	—			*	+			
9, 159-160	: Et... commutatio	—	+	—			+	—	P^2	KrP^8	BbO^2Ed^2
9, 165	: quod[1]] sicut... mensurans *add.* (*cf. adn. crit.*)	—	—	—			—	—			$Bg^2Wo\ C^2HrO^2Sa$

		P	S	Wi		V^6	Za		Alii
11, 105	: a dominis... cohibentur	—	—	—		+	+	$Bg^3ErEr^1P^5$	BgOm F^3 WoWrEd^2
13, 66-67	: quem... eius	—	—	—		*	*	P^2 Bx	MiWoWr
14, 112	: noceat... volens	—	—	—		+	+		Kr^1
15, 124-125	: operantur... aliqualiter	—	—	—		+	+	P^2	Er^2V
16, 7-8	: epiikia... et de	—	—	—		—	+		Kr^1
					F^1				
17, 167-168	: quod... malitia	—	—	—	—	+	+	P^2	
17, 180-181	: aliquis... denominatur	—	—	—	+	—	—	P^2	
	Lib. VI								
1, 193-194	: alio... Universales	—	—	—	*	+	+	(P^4) P^2 P^8	
2, 155	: quae... id est	—	—	—	—	—	—		
4, 50-51	: neque... impossibilia	—	—	—	*	*	*		(Ed^2)
4, 75-77	: demonstrativus... habitus	—	—	—	—	—	+		
4, 185	: Et... prudentia	—	—	—	—	—	—	Hr	$F^3V^{8,11}V^9$
5, 5-6	: circa... intellectu	—	—	—	*	+	+	(Hr)	
5, 23-24	: necesse... scientia	—	—	—	—	+	+	P^8	
5, 61-62	: principiorum... cognito	—	—	—	—	—	+		
5, 81-82	: quando... arte	—	—	—	—	—	—		CF^2 L^3MTi LfLo$V^{8,11}V^9$
6, 3-4	: inter... praecipua	—	—	—	—	*	*		O^4 $V^{8,11}$
7, 28-29	: id est... mala	—	—	—	*	+	+	P^4 O^1V	$P^9PrV^{8,11}$
8, 12-13	: secundo... rectitudo	—	—	—	—	*	*	Hr	Tu
8, 149-151	: per... finem	—	—	—	—	—	—	P^2	
9, 221-222	: singularibus... scilicet	—	—	—	*	—	—	P^2 V	
	Lib. VII								
1, 213-215	: eorum... comparationem	—	—	—	—	—	+	V	L^3MV^7 O^3TtEd^2
2, 238-239	: et... concludentes	—	—	—	—	+	+	AsW	L^3(M) McPr
3, 162-163	: vel... cognoscit	—	—	—	—	+	+	P^8	BaL^3Tu
3, 181	: videtur... modo	—	—	—	+	—	+		$V^{8,11}V^9$
4, 105-107	: pati... possunt	—	—	—	+	—	+	P^2	
4, 202-203	: quae... incontinentiam	—	—	—	—	+	+		$V^{8,11}$
5, 20-21	: sensum... habenti	—	—	—	—	—	+		
6, 246-247	: quidem... innocentior	—	—	—	—	—	(—)		
9, 60-62	: putans... falsae	—	—	—	—	+	+	P^2	
10, 70-71	: epiikes... est	—	—	—	—	—	*		
12, 211-212	: quas... delectationes	—	—	—	—	—	+	Er^2	L^3M V^9WoEd^1
13, 36-37	: minori... contrariatur	—	—	—	+	+	+	P^2	
	Lib. VIII								
3, 172-173	: Et est... ibi	—	—	—	—	—	—		
3, 223-224	: puta... simpliciter	—	—	—	—	—	—	P^2	Tt
5, 90-92	: vel... bonum	—	—	—	—	—	+	P^2Hr W	Md $V^{8,11}$
6, 7-8	: Multis... ibi	—	—	—	—	*	*		Wo
8, 5-6	: Et... magis	—	—	—	*	*	*		
8, 41-42	: non... honorem	—	—	—	—	—	—	Db	MdSa$ToV^{8,11}$
9, 52-53	: qui... illos	—	—	—	*	*	+	P^8	BdPr Du L^3(MTi)McMi
					Ed^2				
10, 27	: alia... quidam	—	—	—	* +	+	+		
11, 28	: ut... subditos	—	—	—	* —	*	*		

		P	S	Wi	F^1Ed^2	V^6Za			Alii
11, 48	: nutrimenti... causa	—	—	—	— *	+ +			Du
12, 104-105	: quam... statim	—	—	—	+ +	* *			V^{21}
13, 75-76	: utilis... amicitia	—	—	—	+ +	* *			
14, 54-55	: honore... dari de	—	—	—	+ +	+ +		Pd	
14, 68-69	: id est... civitatibus	—	—	—	* *	— —			
	Lib. IX								
1, 90-92	: id... recompensentur	—	—	—	— —	— —			
2, 45-46	: si... amico	—	—	—	— —	— *			C^3Lo DoPr
4, 132-133	: Unde... intellectum	—	—	—	— —	— +	P^2	$Bg^3C^1P^1$	$Kr^1O^2PoSaV^9Wo$
4, 135-136	: secundum... vivere	—	(—)	—	— —	+ *	P^2Hr	P^6W	L^3MTiV^7
4, 171-173	: quia... se ipsum	—	—	—	+ +	— —		P^1P^8	BgOm BlMi
5, 29-31	: in... esse	—	—	—	+ +	+ *			L^3
5, 37-38	: id est... appetitu	—	—	—	— —	— +		$P^{10}W$	
5, 89-90	: secundo... principium	—	—	—	— *	+ +		Bg^3P^8	BdBlDuL^3
7, 75-76	: consistit... nostrum	—	—	—	— —	(—) —			BaMcV^{21}Wa
7, 139-141	: si... cognoscuntur	—	—	—	+ +	* +			
8, 40-41	: ille... amicus	—	—	—	— —	— —	P^4	$Bg^3O^1V^4$	BgOm $F^3Kr^1P^9TiTu$
9, 42	: in ea... civitatis	—	—	—	+ +	* +			
10, 109-110	: Sed... operari	—	—	—	— —	— +			
11, 26-27	: viventibus... delectabile	—	—	—	— —	* +	P^2	P^1	$L^3LfMcO^2TiTuV^{8,11,9}Wo$
11, 62-63	: Id... bonum	—	—	—	— —	(—) —	HrAsDb	$P^{10}C^3F^2F^3$	McMdTtTuV$^{11}V^{21}$Wo
12, 90-91	: amico... congaudeat	—	—	—	—(—)	— +			
13, 113-114	: sit... fortunis	—	(—)	—	+ +	(—) *			DuMcMi
13, 153-154	: maius... dat	—	—	—	— —	— —			Bg^2Wo V^9
	Lib. X								
2, 186-187	: est... huiusmodi	—	—	—	— —	— +		P^8	V^{21}
3, 38-39	: unde... minus	—	—	—	+ +	— —	P^2	Bg^1Bg^3V	L^4LfTiV^7
3, 166-167	: sunt... repletio	—	—	—	+ +	* +		Pd	O^2V^9
5, 43-45	: est... motus	—	—	—	+ +	* +			
5, 68-69	: componuntur... temporis	—	—	—	+ +	— +			Wo
6, 188	: appetant... omnes	—	—	—	+ +	— —			
6, 203-204	: et ideo... conveniens	—	—	—	+ +	* +	P^2		
7, 62	: qui... geometriae	—	—	—	— —	— —			Du
9, 101-102	: Et... felicitas	—	—	—	* *	* (+)		P^6	V^5
10, 135-136	: in... consistit	—	(—)	—	+ +	— —			$DoO^4PrV^{8,11}$
11, 114-115	: falsum... immortalitatem	—	—	—	— —	* +			
11, 157-158	: quantum... homine	—	—	—	—(—)	* +			
14, 109-110	: necessaria... appetitus	—	—	—	+ +	— +			Ba
15, 120-122	: hominis... aegritudinem	—	—	—	— —	— +			
16, 66-68	: per... instruuntur	—	—	—	— —	— —	P^2		Bg^2
16, 101	: vel... rhetorica[3]	(—)	—	—	— *	— +	(Bg^1Er^2	BgOm	CDuKr^{1}MMiTuV^5)

Quo clarius appareat omnes codices in duas classes dividi ex his tabulis conligi posse, interpretationem quandam adici forsitan necesse sit. Ante omnia animadvertendum est in locis quos nota * designavimus verba omissa aliis verbis sic suppleta esse ut ea in codicis stirpe omissa esse recte conici possit. Exempli causa duos locos adferamus.

1. *Lib.* I *c.* 5 *lin.* 27-30: « Et circa hoc duo facit: primo inquirit de opinionibus quae magis videntur accedere ad veritatem; *in secunda de opinione recedente magis a veritate*, ibi: Pecuniosus autem violentus quis etc. »

Codices PP²S verba: « *in secunda... veritate* », omittunt. Quae verba omnes alios codices habent praeter WiV⁶(Za), qui verba praebent:

« *secundo inquirit de quadam opinione minus rationabili* »

et ToP⁴, qui verba praebent:

« *in secunda* [secundo P⁴] *de alia quadam que uidetur minus rationabilis* »

Cum ex orationis contextu (praesertim e contrariis referendis: *magis accedere ad veritatem... recedente magis a veritate*) nec non ex ipso homoeoteleuto (*veritatem... veritate*), ex quo factum est ut PP²S verba: «*in secunda... veritate* » omitterent, certum sit verba: « *in secunda... veritate* », ipsius Thomae verba fuisse, recte conici potest codices WiV⁶Za et ToP⁴ haec verba, quae eorum stirps omiserat, supplevisse ex lineis 190-191:

« Deinde cum dicit: Pecuniosus autem etc., *inquirit de quadam alia opinione minus rationabili* ».

Sic ergo patet codices WiV⁶ZaToP⁴ eadem stirpe atque PP²S generatos esse.

2. *Lib.* I *c.* 5 *lin.* 76-82: « Vita igitur voluptuosa dicitur quae finem constituit in voluptate sensus, vita vero civilis dicitur quae finem constituit in bono *practicae rationis, puta in exercitio virtuosorum operum, vita autem contemplativa quae constituit finem in bono* rationis speculativae, scilicet in contemplatione veritatis ».

Codices PP²STo verba: « *practicae... bono* » omittunt (supra, p. 57*). Quae verba omnes alii testes praebent (exceptis P⁸, qui omittit verba: « *vero... operum* » [lin. 77-79], et Ed², qui omittit verba: « *voluptuosa... vero* » [lin. 76-77]), praeter WiV⁶ (nec non secunda manu To), qui loco horum verborum verba praebent:

« *rationis practice, scilicet in honore et* [vel V⁶] *virtute; vita autem* [vero Wi] *contemplativa dicitur que finem constituit in bono* »

et Za, qui verba praebet:

« *rationis practice,* puta in exercitio virtuosorum operum; *contemplativa autem* que *ponit* finem in bono ».

Ex quo perspici videtur omissa ex homoeoteleuto in stirpe verba: « *practicae... bono* », in codicibus WiV⁶ (nec non secunda manu in To) librarium suo Marte supplevisse (unde verba praepostera: « *rationis practicae* » [cf. lin. 81: « *rationis speculativae* »], « *finem constituit* » [ex lin. 77 et 78], verbum additum: « *dicitur* » [ex lin. 76, 78; add. etiam BbMcEd¹], verba communia: « *scilicet in honore et virtute* » [ex lin. 115-116 et sequ.]), in codice vero Za ex aliquo prioris classis codice referendis praeteritis verbis librum suppletum esse, liberius tamen, unde conici potest exemplum e quo codex Za pendet non ab ipso amanuense, sed a quodam viro docto emendatum esse, qui Thomae verbis se obligari non putabat. De hoc tamen plura dicemus cum de recensione italica agemus, nunc autem nobis sufficiat ostendisse ipsum codicem Za suo modo testificari stirpem suam verba: « *practicae... bono* » omisisse.

Si ergo recte aestimari potest codices qui aliis verbis verba omissa supplent (quos nota * designavimus) eiusdem stirpis testes esse atque codices qui haec verba omittunt (quos nota — designavimus), iure ac merito locos nota * et nota — designatos computatione una comprehendere poterimus, ideoque in numero recensionis italicae testium ducere omnes codices qui in plerisque notatis locis verba vel omittunt vel suo modo supplent. Hi sunt:

P : 137/137
Wi : 137 (135 + 2)/137
S : 136/137
V⁶ : 109 (67 + 42)/137
Za : 77 (47 + 30)/130 (neglectis capitulis 2-8 libri VII, quae e recensione parisiaca pendere infra, p. 169*-170* ostendemus).

nec non ex parte:

To (lib. I-III): 27 (23 + 4)/28
P⁴ (lib. I-III,13): 12 (7 + 5)/24
F¹ (lib. V,17-X): 56 (45 + 11)/76
Ed² (lib. VIII,10-X): 24 (17 + 7)/41

Quibus etiam addi possunt codices:

P^2 : 26/137 Hr : 8/137

quos contaminatos esse infra (p. 158*-160* et 172*-174*) ostendemus.

Ceteri vero codices eadem verba atque priores perraro omittunt, adeo ut hoc casu fieri aestimari possit, praesertim cum homoeoteleuti causa haec verba facile omitti potuerint. Hi sunt[2]:

Ao : 0/132	Er^1 : 1/137	O^3 : 1/137	V : 6/137
As : 2/137	Er^2 : 4/137	O^4 : 2/129	V^1 : 0/136
Ba : 5/135	F : 0/137	Om : 7/136	V^2 : 0/137
Bb : 2/137	F^1(I-V,16): 0/61	P^1 : 4/137	V^3 : 0/137
Bd : 2/120	F^2 : 4/137	P^3 : 6/137	V^4 : 1/137
Bg : 5/127	F^3 : 4/137	P^4(III,14-X): 5(+1)/112	V^5 : 3/137
Bg^1 : 2/133	Kr : 2/137	P^5 : 2/137	V^7 : 5/137
Bg^2 : 3/137	Kr^1 : 7/137	P^6 : 5/137	V^8 : 17/137
Bg^3 : 7/126	L^3 : 11/118	P^7 : 0/137	V^9 : 12/137
Bl : 4/110	L^4 : 5/137	P^8 : 11/137	V^{10} : 2/137
Bo : 2/137	Lf : 6/137	P^9 : 5/137	V^{11} : 17/137
Bx : 2/137	Lo : 2/137	P^{10} : 2/137	V^{21} : 4/120
C : 3/137	Lo^1 : 2/136	Pd : 4/137	Va : 1/137
C^1 : 1/137	M : 7/137	Po : 1/137	W : 5/137
C^2 : 1/137	Mc : 7/136	Pr : 6/113	Wa : 1/137
C^3 : 3/120	Md : 4/137	Sa : 7/137	Wo : 12/117
Db : 3/133	Mi : 8/136	Ti : 6/133	Wr : 3/137
Do : 2/137	O : 0/137	To(IV-X): 1/109	Ed^1 : 1/137
Du : 9/137	O^1 : 3/137	Tt : 7/137	Ed^2 (lib. I-VIII, 9)
Er : 2/137	O^2 : 7/137	Tu : 8/137	: 6/96

Etsi ut in duos ordines codices distinguamus tabulae verborum in recensione italica omissorum nobis facultatem obtulerunt, dubitari tamen adhuc potest praesertim de codicibus qui verba in recensionis italicae stirpe omissa saepius praebent. Quod dubium nobis excutietur si locos in quibus codices recensionis italicae seu secundae classis quattuor vel plura verba in codicibus prioris classis omissa praebent percensuerimus. In secundis igitur tabulis codices qui haec verba praebent nota + designabimus, codices vero qui haec verba omittunt nota —, eos autem qui haec verba praeterita aliis verbis supplent nota *; praeterea alios codices notabimus qui haec verba interdum praebent nec non inter uncos eos qui haec verba omissa aliis verbis supplent:

Tabulae II

Loci in quibus codices recensionis italicae plura verba in codicibus recensionis parisiacae omissa praebent

		Lib. IV	P	P^2	S	Wi	F^1	V^6	Za	Hr	Bg^2	Wo	C^2	Mi	Ed^2	Ed^3	Alii
4,	94-95	: ideo... bonae	+	+	+	+	—	+	+	+	+	+	+	—	—	+	Sa
		Lib. V															
6,	62-63	: proportione... sesquitertia	+	+	+	+	—	+	+	+	+	+	+	—	—	+	P^4 O^2 LfWaEd^1 (BgOmM)
7,	83-84	: E... puncto	+	+	+	+	—	+	+	+	—	—	—	—	—	+	BgWa
9,	34	: commutatio... sit	+	+	+	+	—	+	+	+	+	+	+	+	—	+	(P^4)O^2 (BbV^{11})

(2) Codicum integrorum (vel fere integrorum, quod e numero locorum laudatorum intelleges) tantum rationem habemus.

		P	P^2	S	Wi	F^1	V^6	Za	Hr	Bg^2	Wo	C^2	Mi	Ed^2	Ed^3	Alii
12, 233	: personas et ad multas	+	+	+	+	—	+	+	+	+	+	—	+	—	—	
13, 12-13	: secundo... iniustificatio	+	+	+	+	+	+	+	—	+	+	*	+	—	+	O^2 $BdLo^1TiV^7$ Wa (BbCMcEd[1])
13, 85-87	: Et dicit... iniusta	+	+	+	+	—	+	+	+	+	*	—	+	—	—	O^2 (Wa)
13, 111-112	: secundo... iniustificatio	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+	—	+	(P^4 O^2 $BdC^3LoDuMc$ WrEd[1])
13, 127-128	: iacere... se	+	+	+	+	—	+	+	+	—	—	—	+	—	—	
13, 177-178	: passione... ex	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+	—	*	BbC^3LoDuF^2Mc(To)
14, 26	: vel... occidi[3]	+	+	+	+	+	+	+	+	*	*	*	—	—	+	(P^4 BdBlMToV^{21})
16, 157-159	: est[2]... universaliter	+	+	+	+	—	—	+	+	+	—	+	—	—	—	O^2 (M)
	Lib. VI															
3, 169-170	: cum... factivus	+	+	+	+	+	+	+	+	—		+	—	+	+	P^4 O^2 $F^2M(C^3LoToV^7$ Ed[1])
4, 55	: quia... habere[2]	+	+	+	+	+	—	+	—	+		+	+	—	—	(V^{21})
6, 117-118	: et... superflua	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	*	—	*	(P^4 Kr^1 L^3MTiV^7 Lf Lo^1 TtV^{21}WaWr)
6, 166-168	: vel...particularium	+	+	+	+	+	+	+	+	—		+	—	—	+	(V^{21})
7, 83-84	: quaedam... leges	+	+	+	+	+	+	+	+	—		—	—	+	+	F^2 (P^1V^{21})
8, 9-10	: Est... ibi	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	—	—	+	$P^4BbBdLoF^2$ L^3MTi V^7 Lo^1 MdSaToTt $V^{8,11}V^9$Wa
8, 30-31	: tertio... etc.	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	BbCLoF^2 L^3M Wa
11, 15-16	: ita... prudentia	+	+	+	+	+	+	+	—	+		+	—	—	+	
11, 41-42	: sed... hominibus	+	+	+	+	+	+	+	—	—		+	+	—	—	
11, 147-148	: non... morales	+	+	+	+	+	(—)	+	*	+		+	+	+	+	P^4BlF^2LfTo(Ba L^3M TiV^7 $CDuLoV^{21}$)
	Lib. VII												V^{21}			
1, 55-56	: consonantia... consistit	+	+	+	+	+	+	+	+	+		—	+	+	—	— TiWr (L^3MV^7)
2, 112	: sed... activus	+	—	+	+	+	+	—	+	+		—	+	—	—	—
2, 196-197	: videtur... est	+	+	+	+	+	+	—	+	*		—	—	*	—	* Ti (Lo^1)
6, 127-129	: sapientis...multum	+	+	+	+	+	+	—	+	+	+	—	—	+	—	—
8, 62	: nam... passione	+	+	+	+	+	+	—	+	+	+	—	—	+	+	+ To (M)
8, 127-128	: statim... agibilibus	+	(—)	+	+	+	(—)	(—)	(—)	+	*	+	—	+	—	* Lo^1 ($CDuMToV^5$)
8, 139-142	: quia... errore	+	+	+	+	+	+	—	+	+	+	+	—	+	—	* Lo^1
9, 49-50	: et... eligit	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	—	+	+	—	* (P^4) (M)
12, 141-142	: ut... impedita	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	+	+ F^2Lo^1To
12, 180-181	: simpliciter... mala	+	+	+	+	+	—	+	+	+	+	—	+	—	—	—
13, 121-122	: ut... felicitatem	+	—	+	+	+	—	+	+	—	—	—	—	—	—	—
14, 277-278	: quia... motu	+	—	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	+	—	+ $BlKr^1MTo$ (L^3TiV^7)
	Lib. VIII															
1, 46-47	: Sunt... necessarii	+	+	+	+	+	(+)	+	+	+	+	+	+	+	*	* (P^4 $BbBlC^3LoDuLf$ Kr^1 $ToTtWa$)
2, 6-8	: Differunt... ibi	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	?	*	* (BbWa)
2, 15-16	: tertio... etc.	+	+	+	+	+	+	+	—	+	+	—	+	+	*	* L^3 $MTiV^7$ Wa (To)
2, 21	: amatur... ita	+	—	+	+	+	—	+	+	+	+	+	+	*	—	—
2, 25-26	: vel... honestum	+	+	+	+	+	+	+	+	*	*	—	—	+	—	— (Du)

		P	P^2	S	Wi	F^1	V^6	Za	Hr	Bg^2	Wo	C^2Mi	V^{21}	Ed^2	Ed^3	Alii
3, 54-53	: tertio... etc.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	?	—	+ (L³MTiV⁷)
3, 206-208	: Et... invicem	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	*	+	—	* (M)
4, 39-40	: quod... hoc	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	+	*	*	—	* (P⁴)L³MTiV⁷(C³LoTo)
4, 50-51	: sicut... diligibiles	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	+	—	—
4, 126-128	: non... omnibus	+	+	(—)	+	+	+	+	+	—	*	*	+	+	—	* (P⁴ BbBlCDu L³M TiV⁷ OmTtV⁵Wr)
4, 132-133	: propter... utilitatem	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	—	+	+	—	— (M)
4, 134	: sunt... sed	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	+ (ToWa)
6, 160-161	: etiam... potentior	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	—	+	+	—	+ (BlTo)
6, 191-192	: et... habet	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	+	—	+	+ (P⁴BbC C³LoLfMWr)
7, 12-14	: secundo... huiusmodi	+	+	+	+	+	+	+	+	*	*	*	+	?	—	+ (BbBdDuToWa C³Lo L³MTiV⁷)
8, 154-157	: in... esse	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	+	—	—
9, 32-33	: in... communicant	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	—	(—)	+	—	+ P⁴ LfP⁹ (M)
9, 112-113	: commilitones... acquirere	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	— (Ed⁹)
11, 113-114	: Et minime... ibi	+	(+)	+	+	(+)	+		+	+	(—)	+	—	?	+	+ BlF²LfV⁹(L³MTi V⁷Wa)
11, 168	: lege et in aliqua	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(—)	—	—	—	+	+
12, 86-87	: quam... generanti	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	+	+
14, 78-80	: civitates...tribuunt	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	+	+ (M)
	Lib. IX												Wr			
1, 155-156	: quae... secundo	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	(BbBlCC³ LoDuKr¹ M ToTtV⁸.¹¹V⁹Wa)
2, 107	: unde... reddenda	+	+	+	+	+	(+)	+	+	—	—	—	—	—	+	+ (V⁸.¹¹V⁹Wa)
4, 95-96	: eadem... apparentia	+	+	+	+	(—)	+	+	+	+	+	+	—	—	+	+
5, 18-19	: habitus... modum	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+ (P⁴) F²ToV⁸.¹¹V⁹ (BbBdCKr¹MMdWa)
7, 55-56	: de... accidit	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	—	+	+
9, 32-33	: se... amat	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	+	+	P⁴ (C L³MTiV⁷ V⁸.¹¹ V⁹V²¹To)
9, 196-198	: suo... concedit	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	+	+	+ (V²¹)
11, 15-16	: virtuoso... delectabile	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+ (Bb L³TiV⁷ Wa)
11, 74-75	: non... debita	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	+	+	+	+
11, 100-01	: nos... intelligimus	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	+	—	+ F² L³TiV⁷(V²¹)
13, 61-62	: ipsa... quia	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	+	+	+ (P⁴) (C³Lo)
14, 18-19	: aspectu... mutuo	+	+	+	+	+	—	+	*	+	+	—	—	+	—	*
	Lib. X															
2, 40-41	: Ipse... differenter	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	+	+	+ (BlV²¹)
2, 108-109	: et... bonitatis	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	+	+	+
2, 187-188	: si... fugiendum	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	+	+	+ (P⁴)
6, 21-24	: sic... obiectum	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	+	+	+
6, 113-114	: sed... iuventuris	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	+	+	+
7, 6-7	: operationum... parte	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+ P⁴ TiEd¹ (C³Lo MV⁷ O⁴ToWa)

		P	P^2	S	Wi	Fi	V^6	Za	Hr	Bg^2	Wo	C^2	MiV^{21}	Ed^2	Ed^3	Alii
7, 49-50	: confortatur... delectationem	+	+	+	+	+	+	+	+	*	*	*	+	*	—	— (P⁴ BaC C³Lo ToTt MTiV⁷ Wa)
8, 20-21	: ut... propria	+	+	+	+	+	+	+	—	+	+	—	+	+	+	+ (Wa)
16, 18-21	: quod... inconveniens	+	—	+	+	+	+	+	+	*	*	—	—	+	+	+

Hoc unum satis erit additum, ex quo intellegi possit codices in duas classes distribui, quod multi codices in tabulis II numquam inveniuntur, utpote qui verba de quibus agimus constanter omittant. Hi sunt:

Ao	Do	O	P^{10}	V^3
As	Er	O^1	Pd	V^4
Bg^1	Er^1	O^3	Po	V^{10}
Bg^3	Er^2	P^3	Pr	Va
Bo	F	P^5	Tu	W
Bx	F^3	P^6	V	
C^1	Kr	P^7	V^1	
Db	L^4	P^8	V^2	

Quibus addi possunt codices qui verba omissa numquam iisdem verbis, sed aliis verbis perraro supplent, utpote qui haec verba in eorum stirpe omissa esse suo modo testentur. Hi sunt:

Ba (VI *c.* 11 *lin.* 147-148, et X *c.* 7 *lin.* 49-50)
Om (V *c.* 6 *lin.* 22-23, et VIII *c.* 4 *lin.* 126-128)
V^5 (VII *c.* 8 *lin.* 127-128, et VIII *c.* 4 *lin.* 126-128)
O^4 (X *c.* 7 *lin.* 6-7)
P^1 (VI *c.* 7 *lin.* 83-84)

Qui codices prioris classis seu recensionis parisiacae puriores testes aestimandi sunt.

Codices vero quos e tabulis primis recensionis italicae testes esse intelleximus verba in recensionis parisiacae codicibus omissa constanter praebent. Hi sunt:

P : 77/77
S : 76/77
Wi : 77/77
V^6 : 69/77
Za : 71/71 (neglectis cap. 2-8 libri VII)

nec non ex parte:

F^1 (lib. VI-X): 64/65
Ed^2 (lib. VIII,11-X): 22/25

Quae constantia clarius apparebit si animadverterimus codicem S semel casu omittere non eadem, sed plura verba atque codices prioris classis (VIII *c.* 4 *lin.* 126-129: non... accidens *om.* S), codicem F^1 et ipsum semel casu omittere non eadem sed plura verba atque codices prioris classis (IX *c.* 4 *lin.* 95-96: et vera... apparentia *om.* F^1), codicem vero Za sexies eadem verba atque codices prioris classis omittere, sed semper in libri septimi capitulis 2-8, id est in loco in quo, ut infra (p. 169*-170*) patebit, non italicae, sed parisiacae recensionis testis est.

Quod tamen maius est, ex his secundis tabulis aliquid novi perspicimus, nonnullos scilicet codices contaminatos esse, utpote qui in tabulis primis cum codicibus recensionis parisiacae plerumque congruant, in secundis vero cum codicibus recensionis italicae. Hi sunt:

P^2 : 71/77
Hr : 68/77
Bg^2 : 56/77
Wo : 43/64
Mi : 32/77
C^2 : 31/77

nec non ex parte:

O^2 (lib. IV-VI,3): 7/13 [lib. VI,4-X: 0/64]
V^{21} (lib. VII-VIII): 20 (+3)/30 (desunt 4 loci) [lib. IV-VI et IX-X: 0 (+10)/34 (desunt 9 loci)]
Wr (lib. IX-X): 14/21 [lib. IV-VIII: 2/56]

Quibus addi possunt codices qui raro tantum verba in recensione parisiaca omissa iisdem verbis ex recensione italica supplent, quorum plerique verba omissa aliis verbis interdum arbitrio suo supplent. Hi sunt:

Bb : 3 (+10)/77	L^3 : 5 (+10)/66	Ti : 8 (+10)/76
Bd : 2 (+ 4)/77	Lf : 4 (+ 3)/77	To : 6 (+14)/77
Bg : 1 (+ 1)/66	Lo : 3 (+11)/77	Tt : 1 (+ 5)/77
Bl : 2 (+ 7)/76	Lo^1 : 5 (+ 2)/77	V^7 : 5 (+13)/77
C : 1 (+ 9)/77	M : 6 (+23)/77	V^8 : 2 (+ 3)/77
C^3 : 1 (+10)/67	Mc : 1 (+ 2)/77	V^9 : 3 (+ 3)/77
Du : 1 (+ 8)/77	Md : 1 (+ 1)/77	V^{11} : 2 (+ 4)/77
F^1 (IV-V) : 4/12	P^4 : 7 (+13)/77	Wa : 6 (+14)/77
F^2 : 10/77	P^9 : 1/77	Ed^1 : 2 (+ 3)/77
Kr^1 : 1 (+ 4)/77	Sa : 2/77	Ed^2 (IV-VIII, 10): 6 (+ 3)/52

Pauca denique dicenda sunt de Ed^3, quae cum ex Ed^2 pendeat, tamen verba in Ed^2 omissa plerumque supplevit, saepius iisdem verbis e quodam recensionis italicae codice, interdum autem aliis verbis ac sponte sua:

Ed^3 (IV-VIII,10): 17 (+9)/43 Ed^3 (VIII,11-X): 1 (+1)/3

Animadvertendum tamen est Ed^3 non tantum ad normam alicuius recensionis italicae codicis emendatam esse, sed etiam ad normam alicuius recensionis parisiacae codicis, cum verba in Ed^2 cum codicibus recensionis italicae omissa (cf. tabulae I) et ipsa plerumque supplevit:

Ed^3 (I-VIII,10): 4/6 Ed^3 (VIII,11-X): 21/24

adeo ut quinque tantum in locis (I *c.* 8 *lin.* 77-78; VI *c.* 4 *lin.* 50-51; VIII *c.* 14 *lin.* 68-69; IX *c.* 13 *lin.* 153-154; X *c.* 16 *lin.* 101) verba praeterita relata non sint.

Quamquam ad fidem faciendam multum valent indicia quae ex verbis omissis sumpsimus utpote quae conspicua sint, tamen verba omissa faciliter animadverti et propterea vel e codicibus alterius classis vel de suo ab amanuense suppleri possunt, unde effectum est ut in his locis nonnulli codices contaminati apparerent. Ut igitur duae classes liquidius distinguantur, locorum selectorum (libri I capitulorum 1-3, libri V capitulorum 1-3, libri X capitulorum 14-16) varias lectiones quibus recensio italica a parisiaca distrahitur infra percenseamus[3]:

Tabulae III

Locorum selectorum variae lectiones quibus recensio italica a parisiaca distinguitur

	Lib. I	P	P^2	S	Wi	To	P^4	V^6	Za	Va	Alii
1, 18	: proprio] primo	+	+	+	+	+		+	+		
1, 32	: proprio] primo	+	+	+	+	+		+	+		
1, 41	: intentio] cuius *add.*	+		+	+	+		+	+	+	
1, 56	: qui] quod	+	+		+	+	*	+			(BaDu)
1, 65	: et¹] *om.*	+	+	+	+	+		+	+	+	Bo^1 Db C^3Lo B
1, 71	: et] *om.*	+	+	+	+	+		*	+	+	Bo^1
1, 89	: aliud] aliquod	+	+	+	+			*		+	Bo^1 Ba Lo^1V^7 (Ed^2)
1, 96	: pertineat (talis *add. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Bo^1 Er C Ed^1 B
1, 109	: Ethicorum] Ethica	+		+	+			+	+	+	Bo^1 O^1P^9 Du
1, 112	: debeat] debet	+	+	+	+	+	+	+	+		Bo^1 O^1P^9 F^3Mi BC^6 S^3
1, 132	: et] vel	+		+	+	+			*	+	BgOm F^1 B^1
1, 135	: verum] unus	+	+	+	+	*		+	+		M Mi

(3) Thomae verba, prout in recensione parisiaca inveniuntur, prius indicimus, deinde post signum] variam lectionem quam praebet recensio italica; si vero lectionem parisiacam non recepimus, prius indicimus lectionem italicam a nobis receptam, deinde inter uncos ponimus lectionem parisiacam. Codices recensionis italicae qui lectionem italicam praebent nota + signamus, eos vero qui variam lectionem, aliam atque parisiacam et plerique e lectione italica pendentem, praebent, nota *, eos tandem in quibus locus deest vel legi non potest nota ? (si nullam notam ponimus, codex lectionem parisiacam praebet); codices autem recensionis parisiacae qui lectionem italicam praebent propriis notis ascribimus, nec non inter uncos eos qui lectionem propriam praebent ideoque lectionis parisiacae testes non sunt.

		P	P^2	S	Wi	To	P^4	V^6	Za	Va		Alii
1, 143	: facit autem] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+			Bo^1Ed^1 (McMiO^{3}C^6 Om^1)
1, 151	: prima] principia	+	+	+	+	+		+	*	+		(Er) Sa
1, 151	: adeo] ideo	+	+		+	*		+				
1, 174	: et actum] in tantum	+	+	+	+	+		+	+	+		Bg^2Sa (Kr^1)
1, 176	: quod] quo	+	+	+	+	+		+				Ao Kr^1MiTuV^1
1, 178	: quia autem] et quia	+	+	+	+	+		*	+	*		
1, 179	: similitudo] dulcedo	+	+	+	+	+		+	+	+		
1, 184	: vero] *om.*	+	+	+	+	+			+	+		
1, 188	: se habet per] habet se per (semper *)	*	*	*	+	+			+			
1, 191	: ipsae] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+			BgOm Lf
1, 206	: tamen] autem	+	+	+	+	+		+	+	+		F^2
1, 207	: est (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	*	+			Lo^1V^7 MdSaWr
1, 220	: finem (fines *cett.*)	+	+	+	+	+		+	+			As BaKr^{1}LfV^5VaEd^2
1, 226	: manifestat] in sanitate (manifestat in sanitate*)	?	?	+	+	*	*	*				
1, 238	: faciat (facit *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+			Bg^2Bb C^{3}Lo LfMMdMi O^4V^{21}WaEd^1Ed^2
1, 240	: est] et *add.*	+	+		+				+			
1, 244	: pugnatores] pugnantes	+	+	+	+	+		+	+		Hr	
1, 266	: aliquod (aliquid *cett.*)	+		+	+	+		+	+		Hr	$Bg^2Ba V^{8,11}$ Ed^1
2,15-16	: solum est bonus] est bonus solum	+	+	+	+	+	+	+	+			
2, 16	: etiam] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+			$SaV^{11}Ed^2$
2, 21	: Minorem] Maiorem	+	+	+	+	+		*	+			P^8 CO^3Va
2, 28	: desideretur] desideratur	+	+		+	+	+	+	+			Bg^2C^2 C^{3}Lo DuMMcO^4 OmV^1
2, 34	: est etiam] *inv.* (etiam *om.**)	+	+		+	*	*	+	+		(Hr)	(P^{10}) TtVa (F^2McTi$V^5Ed^2M^1$)
2, 43	: sit] *om.*	+	*	+	+	*	*	*				(DbP^5) (Ed^1)
2, 62	: confert] affert	+	+	+	+	+	+	+	+			
2, 68	: ultimum et optimum* [et *om.* +] (*inv. cett.*)	+	*	+	+	+	*	*	*		(Hr)	
2, 75	: quod] *om.*	+	+	+	+	+	+		+			P^8 Bb L^3M
2, 85	: in considerando] considerare	+	*	+	+	+	+	+	+			
2,90-91	: consideratio est] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+			Ti
2, 97	: ponit] proponit	+	+	+	+	+	+		+			(M)
2, 99	: ergo ponit] *inv.*	+	+		+				+			(P^8) Wo (BgOm Wa M^2)
2, 102	: et] *om.*	+	+	+	+	+	+		+			
2, 110	: scilicet] *om.*	+	+	+	+	+		+				
2, 124	: frenifactivae* [frenorum *praem.* +] (frenorum fact. *cett.*)	+	+	+	+	+		*	*			Bg^2 Ed^2
2, 133	: est ordinatum] *inv.*	+	+	+		+	+	+	+		Hr	V^2 $BaC^2Ed^1Ed^2$
2, 136	: operis] operationis	+	+	+	+	+	?	+	+			Lo^1V^7
2, 137	: aliqui] aliquid	+	+	+	+			+	*			
2, 142	: enim] *om.* (quia *ante* hoc*)	+	+	+	+			*				C^{3}Lo
2, 143	: humanae] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+			Sa
2, 150	: solum] sed aliquando (*om.**)	+	+	+	+	+	+	*	*			
2, 151	: scientiarum] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+			Bo Kr^1V^{11}
2, 165	: hic (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+		Hr	Bg^2 C^{3}Lo V^7
2, 171	: plura] plures	+	+	+	+	+	+	+				P^5 Bg^2 C^{3}Lo M
2, 172	: et] *om.*	+		+	+	+	+	+	+			

		P	P^2	S	Wi	To	P^4	V^6	Za	Alii
2, 181	: divinius (est *add. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+		Hr Bg^1ErP^6W $BbLo^1Kr^1MdSaV^1$
2, 182	: aliter (aliquando *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	Hr $Bg^2CV^5V^7$
2, 184	: hoc] *om.*	+	+	+	+	+	+	+		C^1 L^3M $LfMiO^2Po$ $V^{21}WoEd^1$
2, 188	: scilicet] *om.*	+	+	+	+	+	+	+		V^3W Bb C^3Lo Wr
2, 198	: est] *post* principalissima	+	+	+	+	+	+	+		
2, 201	: determinat] determinant (-navit*)	+	+	*	+			*		
3, 6	: utique (autem utique *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+		Hr Kr $Bg^2L^4Lo^1Md$ M^1N
3, 32	: vitiosum] in alia *add.*	+	+	+	+	+		+	*	
3, 34	: solum] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	P^{10}
3, 37	: exteriora] *om.* (*ante* bona*)	+	+	+	+	+	*	+	+	Do
3, 38	: etiam bona] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	
3, 47	: deformis (difformis *cett.*)	+	+	+	+	+			+	Er McMd
3, 77	: certitudinem (-dinis *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	V^1
3, 81	: semper eodem] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+		
3, 96	: auditor] *om.*	+		+	+	+	+	+	+	
3, 101	: ostendendum] secundo concludit propositum, ibi: Idcirco politice *add.*	+	+	+	+	+		+	+	Bg^2
3, 121	: tamen] inde (quia inde* quia etiam!)	+	+	+	+	+		!	*	(*om.* Φ^3 = P^8BbBgOmF^1F^3Md Wa)
3, 139	: vincitur] utitur	+	+	+	+	+	+		+	
3, 140	: ut contra] in qua	+		+	+	+			+	
3, 150	: quod arceantur (*coni.* coarceantur *cett.*)] arceantur	+	+	+	+	+	+	+	+	N
3, 151	: auditu (audito, -tor, -tore, -toribus, -tione, -tionibus *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	C^3Lo $V^{8'11}$ Ed^1N
3, 153	: aetate] *om.*	+		+	+	+	+		+	
3, 165	: sua] *om.*	+		+	+	+		+	+	
3, 165	: et exterius] exercitus (et exercitiis* et etiam!)	+	+	+	+	+		!	*	
3, 169	: proponimus] ponamus (proponamus*)	+	*	+	+	+			+	
	Lib. V									
1, 14	: dicit] *om.*	+	+	+	+			*	?	V^8 (MMcToEd^2)
1, 85	: ad] *om.*	+	+	?	+				+	DuL^{3}Mc
1, 151	: enim] *om.*	+	+	+	+			+	+	HrO^2 Bg^1O^1W $C^2DuF^2L^3LfKr^1MMd$ $MiP^9SaTuV^7V^9V^{21}Ed^2$ (Wo)
1, 176	: homini bona] *inv.*	+	+	+	+				+	O^2
2, 43	: ut^1] et	+	+	+	+				+	
2, 51	: dicuntur] dicantur	+	+	+	+				+	
2, 123	: insufficiens] sufficiens	+	+	+	+				+	BxPd $V^{8'11}V^9$ (Mi)
2, 126	: commune] *om.*	+	+	+	+			+		
3, 9	: plures (similes *cett.*)	+	+	?	+			+	?	Hr Mc
3, 10	: nunc] non (vero * *om.*!)	+	+	+	+			!	*	(nec TtEd^1 *om.* Tu)
3, 40	: praestitit] praeficit (praestat *)	+	+	+	+			*		(Wr)
3, 66	: proprie] *om.*	+		+	+			+	+	
3, 71	: esse iniustus] *inv.* (esse *om.**)	+	+	*	+			+	+	(Er^2) (Po)
3, 74	: alias] aliquas	+		+	+				+	(Bg^2Wo) (C^3LoV^{21} ?)

		P	P^2	S	Wi			V^6		Za		Alii
3, 110	: honor et] honores	+		+	+			+				(Hr)
3, 115	: ultra quam] utraque (ut *)	+		+	+			*				
3, 118	: aliquid] aliquam (aliqua *)	+	*	+	+			+		*		
3, 131	: dictum est] *inv.*	+	+	+	+					+		
3, 146	: ut] *om.*	+	+	+	+			+		+		O^2 P^3V Bg^2Wo BbKr[1]L^4Mc TiV[7]Ed^3
3, 155	: harum (horum *cett.*)	+	+	+	+			+		+		P^4Hr$O^2$$Bg^2$DuL[4]MMcMiV[7] V^9V^{21}WaWr
3, 158	: particulariter] particulari	+			+			+		+		
3, 158	: dicto] De (*om.* *)	+	*	*	+			*		*		
3, 161	: quod] *om.*	+		+	+					+		

	Lib. X	P	P^2	S	Wi	F^1	Ed^2	V^6	G	Za	Hr		Alii
14, 12	: quomodo] qualiter	+	+	+	+	+	+	+		+	+		
14, 14	: si [sit* in!] (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	!	*	?	+			$SaEd^3$
14, 17	: et[3] de *add.*	+	+	+	+	+	+		+	+	+	P^4	Kr BbCKr[1]MdMiPoTo TuV[7]Wo
14, 40	: tentandum est] contendere (studere *)	+	+	+	+	+	+	+	*	+			
14, 49	: secundum] propter	+		+	+	+	+	+	+	+	+		
14, 52	: ita est (itaque *vel* ita *cett.*)	+	+	+	+	+	+	*	?	*	+	P^4	Bg^2BbC[3]LfMMiWa ($CV^5V^9V^{21}$)
14, 63	: coercentur] coarcentur	+	+	+	+	+		+					C^3Lo Wr
14, 66	: et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+		+	+		(V^9)
14, 76	: accipiat] acceptat (-tet *)	+		+	+	*	+	*	?	*	*		(Wa)
14, 91	: fieri] esse	+	+	+	+	+	+	+	+	+			Po
14, 94	: caelestium corporum] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	?	+			BgOm
14, 96	: fiunt] sunt	+	+	+	+		+	+	?	+			C^3 (*om.* DuV^1)
14, 97	: fiunt] sunt	+	+	?	+		?	+	?	+			As C^3 (*om.* $P^6V^2V^4$McEd[1])
14, 97	: Haec] Et *praem.*	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+		As
14, 118	: bene (*om. cett.*)	?	+	+	+	+	+	+			+	(P[4])	Bg^2Wo
14, 121	: autem (enim *cett.*)	+	+		+	+	+	+	+	+	+		(*om.* Kr^1PrV^9)
14, 127	: nutriat] bene *add.*	?	+	+	+	+	+	+		*			Bg^2Wo
14, 143	: primo (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	P^4	Lo^1MSaToV[7]V^9V^{21}
14, 180	: honesto *] inhonesto + (et honesto *cett.*)	+		+	+	*	*	*	*	+			(Bg^2Wo Pr *)
14, 185	: existimant [extimant *] (aestimant *cett.*)	+	+	+	+	*	*	+	+	+	+	Pd	C^2DuMMiO^{2}V[7]$V^{11}V^{21}$ (F^3Mc)
14, 194	: latrones] latronem	+	+	+	+	+	+	+		+			
14, 202	: amatis (amaris *cett.*)	?		+	+	?	*	+	+	+	+	Kr	Bg^2Wo BbKr[1]OmTt V[7]V^{21}WaEd[3]
14, 204	: dictum est (*om. cett.*)	+	+		+	+		+	?		+		Ed^3
14, 213	: et] *om.*	+	+		+			+			?	P^4	CKr^1Wo (F^2)
14, 219	: alio] *om.*	?	+	+	+			+	+	+			Wa
14, 221	: ab (ex *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		Wr
14, 230	: quia] quae	?	+	+	+	+		+	+	+			C^3 (Md)
15, 22	: curam] c*am (causam*)	+	+	+	+				?	*			
15, 24	: conferat] *post* aliquid	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
15, 26	: ea (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
15, 29	: qua] quod	+	*		+			+	+	+			Md (V^2 Lo^1)
15, 31	: etiam (non *vel om. cett.*)	+	*	+	+	+	+	+	+	+	+		
15, 41	: aut [vel*] (ad *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	P^4	BbBdC[2]SaToV[5]VaWa (Lo^1V^7 CMd V^9 V^{21})

		P	P^2	S	Wi	F^1	Ed^2	V^6	G	Za	Hr	Alii
15, 48	: tantum] autem (*om.* *)	+	+	+	+	*	*	*	?	*		
15, 48	: ita] una (utrum * enim!)	+	+	+	+	*	*	!	!			(*om.* LfMiPr)
15, 55	: introducti] inducti	+	+	+	+	+	+	?	+	+		
15, 67	: male] *om.*	+		+	+	+	+	+	?			
15, 69	: in communi] in corpore (*om.* *)	+	+	+	+			*	*	+		(V^9)
15, 77	: indiget motu] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	?	+		
15, 78	: agonistis] agonisticis	+	+	+	+		+		+	+	+	$Bg^3P^6P^7$ O^1P^9 BbMdPo VaWa(Mi)
15, 87	: conferat puta omnibus] *om.*	+	+	+	+	+	+	*	*	+		
15, 93	: potest medicus] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
15, 103	: tamen] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
15, 113	: suam curam] *inv.*	+	+	+	+			+	+	+		Er^2 SaToV^9
16, 3	: aliquis (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
16, 9	: istum] illum	?	+		+	+	+	+	?	+	+	P^4 (Er^2)Bg^2WoPrV^{7}Wr (Sa)
16, 21	: legispositiva (lege positiva *cett.*)			+	+	+	+	+	+	+	+	CLo^1Wa
16, 22	: ut (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	BbToV^9
16, 37	: In (Pro *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^4 Bg^2Wo CV^{21}Wr
16, 43	: aliter esse videtur] alii esse videntur	+	*	+	+	+	+	+	+	+		
16, 44	: Sophistae] sophistice	+	+		+	+	+	+	+			P^4 AoV DuOmPrTtV^9
16, 60	: tradere (credere *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	?	+		P^4 P^6P^{10}W Φ^3 Bg^2Wo C^3Lo MiSaToTuWr Ed^1
16, 61	: illi autem] sed illi autem (autem *om.* *)	+	*	+	+	+	*	?	?	*	*	
16, 63	: aliquid (quid *cett.*)			+	+	+	+	+	?	+	+	P^1 V^1V^5 (Bg^2Wo)
16, 66	: instruuntur (inferuntur *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	P^4 CMiTuV^{5}V^{9}V^{21}Wa (To)
16, 94	: valde longe esse] valde esse longe (e.v.l.*)	*	*	+	+	+	+	*	*	+	+	(SaWa*)
16, 117	: eligere] *om.*	+	+	+	+	+	+		?	+		
16, 125	: tangit (contingit *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	?	+		
16, 131	: qualiter (equaliter *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^4 $Bg^1P^6V^3$ Φ^3 Bg^2Wo C^2 C^3Lo MMcMiSaToV^{5}V^9 Ed^1
16, 131	: possint (possent)] possunt	+	+	+	+	+	+	+	+	+		P^4 F^2Kr^1MiV^{7}Wo Sk
16, 133	: inexpertos (-tes *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	P^4 Bg^1P^6BbBdCLfMMcMi P^9V^1VaWrEd^1 (C^3Lo WoWa)
16, 143	: leges (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+			+	+	
16, 146	: scriptis (scripturis *cett.*)	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	LfTu (*om.* Pd Bg^2)
16, 149	: tamen] cum	+	+	+	+	+	+	+	+			P^8 Tt
16, 153	: aliquis posset (possit)] aliqui possunt	+	+	+	?	+		+	?			
16, 154	: opinari] operari	+	+	+	?	+			?	+		
16, 156	: medicinalia] medicabilia	+	+	+	?	+	+		?	+		(*om.* Kr^1V^8) (Po)
16, 160	: quae (in illis *cett.*)	+		+	?	+	+	+	+	+	+	(C^2ToV^{7}V^{9}Wo)
16, 160	: vel] ut (et* secundum!)	+	+	+	?	+	+	*	*	!		
16, 161	: congruant] conveniant (congregant*)	+	*	+	?	*	+	+	+			(BxV^3) (O^4)
16, 166	: transcurrunt] transeunt (pertranseunt*)	+	+	+	?			+	*			(AsP^{10} BoC^1 SaSk)

	P	P^2	S	Wi	F^1	Ed^2	V^6	G	Za	Hr	Alii
16, 169 : docturum] *om.* (dicturum* curaturum ! ostendere=)	+	+	=	?	+	*	!	?		(*)	(Lo^1To^*) (F^3)
16, 172 : perscrutatum] pertractatum (persectandum* perscutabile !)	*		+	?	+	+	!	?	+		(Bg^1 Du)
16, 176 : ad potentiam (ad politicam*)] *om.*	+	+	+	?		*	+	+			(ad policiam P^7)
16, 178 : quam] *om.*	+	+	+	?	+	+	+	?			(quod P^{10} V^7)
16, 181 : executurus] exterius (secuturus *)	+		+	?	+	+	*	?			(Ao MdO^3V^{11})
16, 182 : pertranseunter] pertransenter (-eundo* -iter !)	+	+	+	?	+	!	*	?			
16, 182 : tangere (tangit *cett.*)	+	+	+	?	+	+	+	?	+	+	P^4 Bg^1 Bg^2Wo BdCC^2 C^3 Lo F^2SaToTtV^5V^9Va WaWr (McMd)
16, 191 : causas] *om.*	?	+	+	?				?	+		Ed^1
16, 200 : sententiae] summae	?		+	?	+	+	+	?			(*om.* O^1 P^8) ($V^{8.11}$) (Md)

His igitur tabulis tertiis, sicut tabulis primis et secundis, testes secundae classis seu recensionis italicae a ceteris clare discernuntur. Hi sunt:

P : 170 (+ 3)/176 (8 loci desunt vel obscuri sunt)
S : 164 (+ 5)/181 (3 loci desunt vel obscuri sunt)
Wi : 167 (+ 0)/168 (16 loci desunt)
V^6 : 117 (+33)/181 (3 loci desunt)
Za : 128 (+21)/182 (2 loci desunt)

nec non ex parte

To (*lib.* I) : 70 (+ 5)/81
F^1 (*lib.* X) : 61 (+ 6)/79 (unus locus obscurus est)
Ed^2 (*lib.* X) : 56 (+10)/79 (unus locus deest)

Quibus addi potest, sed tantummodo in capitulis 14-16 libri X, summarium a fratre Guidone Ariminensi confectum:

G (*lib.* X): 30 (+ 9)/48 (reliqui loci omissi vel immutati sunt)

Ex his tabulis tertiis etiam apparet codicum contaminatorum aliquos secundae classi seu recensioni italicae ascribendos esse, cuius varias lectiones plerasque habent. Hi sunt:

P^2: 145 (+ 15)/184

nec non ex parte:

P^4 (*lib.* I): 37 (+ 5)/81
Hr (*lib.* X): 33 (+ 3)/79 (unus locus deest)
Va (*lib.* I *c.* 1 *lin.* 1-211): 12 (+ 1)/24 (cf. etiam supra, p. 57* in tabulis I hom. om. I *c.* 1 *lin.* 37-40)
Bo^1 (*lib.* I *c.* 1 *lin.* 1-146): 7/13

Codicum vero contaminatorum ceteri priori classi seu recensioni parisiacae ascribendi sunt, cum secundae classis seu recensionis italicae varias lectiones perpaucas tantum et probabiliter plus quam semel casu habeant; hi sunt:

Bg^2 : 21 (+ 4)/184
Wo : 14 (+ 6)/184
Mi : 16 (+ 4)/176
C^2 : 8 (+ 1)/184

nec non ex parte:

Hr (*lib.* I, V): 10 (+ 3)/104
P^4 (*lib.* V): 1/23
P^4 (*lib.* X): 14 (+ 1)/80
Ed^2 (*lib.* I, V): 5 (+ 3)/104

Postremo testes prioris classis seu recensionis parisiacae nullo modo (etiam si varias lectiones, quae eaedam atque in codicibus secundae classis seu recensionis italicae casu sunt, semel aut iterum habent) vel vix contaminati apparent ceteri codices. Hi sunt:

Ao : 2 (+ 1)/184
As : 3 (+ 1)/184
Ba : 4 (+ 1)/155
Bb : 13 (+ 1)/184
Bd : 6/103
Bg : 3 (+ 2)/184
Bg^1 : 5 (+ 1)/184
Bg^3 : 1/184
Bl : 0/23
Bo : 1 (+ 1)/184
Bx : 1 (+ 1)/184
C : 12 (+ 2)/184
C^1 : 1 (+ 1)/184
C^3 : 15 (+ 2)/184
Db : 1 (+ 1)/107
Do : 1/184
Du : 7 (+ 3)/184
Er : 3 (+ 1)/184
Er^1 : 0/184
Er^2 : 1 (+ 2)/184
F : 0/184
F^1 (I,V): 1 (+ 1)/104
F^2 : 6 (+ 2)/184
F^3 : 1 (+ 3)/184
Kr : 3/184
Kr^1 : 10 (+ 3)/184
L^3 : 4/104
L^4 : 3/184
Lf : 8 (+ 1)/184
Lo : 12 (+ 2)/184
Lo^1 : 7 (+ 3)/184
M : 13 (+ 2)/184
Mc : 8 (+ 6)/176
Md : 11 (+ 6)/184
O : 0/184
O^1 : 4 (+ 1)/184
O^2 : 6/184
O^3 : 1 (+ 2)/184
O^4 : 2 (+ 1)/184
Om : 6 (+ 2)/184
P^1 : 1/184
P^3 : 1/184
P^5 : 1 (+ 1)/184
P^6 : 5 (+ 1)/184
P^7 : 1 (+ 1)/184
P^8 : 4 (+ 3)/184
P^9 : 6/184
P^{10} : 2 (+ 3)/184
Pd : 2 (+ 1)/184
Po : 3 (+ 2)/184
Pr : 4 (+ 3)/103
Sa : 14 (+ 3)/184
Ti : 2 (+ 1)/104
To (I,V): 8 (+ 4)/101
Tt : 7 (+ 1)/184
Tu : 6 (+ 1)/184
V : 2/184
V^1 : 6 (+ 1)/184
V^2 : 1 (+ 2)/184
V^3 : 2 (+ 1)/184
V^4 : 0 (+ 1)/184
V^5 : 7 (+ 2)/184
V^7 : 14 (+ 3)/184
V^8 : 4 (+ 2)/184
V^9 : 10 (+ 6)/184
V^{10} : 0/184
V^{11} : 6 (+ 2)/184
V^{21} : 9 (+ 3)/184
Va (a I,1,211): 9/160
W : 4/184
Wa : 12 (+ 5)/184
Wr : 10 (+ 1)/184
Ed^1 : 11 (+ 3)/184

Capitulum II

DE CODICUM CLASSE PRIORE SEU DE RECENSIONE PARISIACA Φ

In indice operum Thomae, quem Bartholomaeus de Capua testimonio inter processum canonizationis sancti Thomae die 8ª augusti 1319 dicto inseruit, *Sententia Libri Ethicorum* recensetur inter opera « quorum exemplaria sunt Parisius »[4]. Re vera, iam saeculo XIV ineunte *Sententiae Libri Ethicorum* exemplar in petias partitum Lutetiae Parisiorum exstitisse constat apud Andream dictum de Senonis stationarium, cum in numero exemplarium Andreae die 25ª februarii 1304 ex Universitatis Parisiensis statutis[5] taxatorum commemoratum sit. Quam « taxacionem librorum », saltem quod ad Thomae Aristotelis commentaria attinet, adferre licebit, cum ad hoc quod proposuimus permagni momenti sit et non nisi e mendoso manu scripto codice alibi divulgata sit:

« Anno domini M° trecentesimo tercio die martis in festo beati mathie apostoli taxata fuerunt exemplaria que sequuntur andree dicti de senonis per magistros universitatis ad hoc deputatos...

Hec est taxacio librorum philo<so>phie

Sentencia thome super metaphysicam	LIII pecias	III solidos
Item sentencia thome super physicam	XL pecias	XXVI den.
Item de celo et mundo thome	18 pecias	XII den.
Item super librum de anima	XIX pecias	XIII den.
Item thomas de sensu et sensato	X pecias	VIII den.
Item sentencia de causis	VII pecias	V den.
Item sentencia ethicorum	XXXVIII pecias	II sol. cum dimidio
Item tabula ethicorum	VIII pecias	V den.
Item politicorum	XII pecias	IX den.
Item sentencia periarmenias	VII pecias	V den.
Item sentencia posteriorum	XVII pecias	XII den. »[6]

Quoniam tamen hoc exemplar in 38 pecias partitum hodie deperditum est neque ullum aliud *Sententiae Libri Ethicorum* exemplar in petias partitum iam exstat, ante omnia codices quorum amanuenses petias numeris notaverunt vel quomodocumque indicaverunt recensendi sunt, ut aliquam exemplaris vel exemplarium Parisiensium recensionisque Thomae verborum in eis exhibitae notitiam consequamur; quae recensio illam esse patebit quam plerique codices, quos prioris classis codices appellavimus, praebent.

§ 1. — De codicibus in quibus petiae quomodocumque indicantur

Cum saepe signa, quibus aliquem codicem ab exemplari in petias partito descriptum esse indicatur, agnoscere difficile sit, nisi prima ultimaque verba petiarum accurate cognoscantur, primum e codicibus manu scriptis tabulas initii petiarum eruemus, ad singulas petias codices qui hoc initium quomodocumque indicant ascribentes[7]:

(4) Cf. D. Prümmer O.P. et M.H. Laurent O.P. *Fontes vitae S. Thomae Aquinatis*, apud « Revue Thomiste » Saint-Maximin, s.d., fasc. IV-V, p. 387-389.

(5) Cf. H. Denifle O.P. et Aem. Chatelain *Chartularium Universitatis Parisiensis...*, t. I, p. 533; t. 2, p. 98.

(6) Ms. *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Regin. lat. 406*, f. 66 vb et 68ra-va. E codicibus *London British Museum Add. 17304*, f. 102 et 105r (nova foliorum computatione), et *Wien Nat. 7219*, edidit Car. Jourdain *Index chronologicus chartarum pertinentium ad historiam Universitatis Parisiensis...* Parisiis 1862, p. 76 b et 78 a; codicem Vindobonensem corruptum esse animadverterunt H. Denifle et Aem. Chatelain *Chartularium Univ. Par.*, t. II, p. 112, sed editionem Caroli Jourdain minime emendatam descripserunt. - De *Tabula Ethicorum*, quae hic Thomae ascribitur et in pluribus manu scriptis codicibus exstat, alibi disseremus.

(7) In quantum fieri potest, in illis tabulis notamus ultima verba petiae prioris, deinde post signum / / prima verba petiae insequentis, quae in imo margine ultimi folii petiae prioris praescribebantur, postremo post signum / sequentia verba petiae; memento igitur verba inter signa / / et / interposita semel et iterum in exemplari inveniri, in imo margine ultimi folii petiae prioris et in initio petiae insequentis et ut ultima petiae prioris vel ut prima petiae insequentis haberi posse.

Petia 2: lib. I c. 5 lin. 19-20: Est enim // finis omnium / operum

Numeris indicatur terminus petiae primae in Ao, f. 3vb, in marg. (*I*^{a} [*scil. finit*]), initium vero petiae secundae in V, f. 3rb, in marg. (*II*^{a}); V^{3}, f. 3vb, in marg. (*2*^{a} *pe*^{a}); V^{10}, f. 32va, in marg. (*secunda p*^{a}). Post ultimum petiae primae verbum, hoc est « enim », librarium scribere destitisse et aliquo temporis spatio interiecto petiam secundam scripsisse demonstrant litterae minutiores quibus Thomae verba ab initio petiae secundae, hoc est « finis », scribuntur in Er, f. 84ra; Er^{2}, f. 5vb; V, f. 3rb; ante quam scribendi finem fecit, librarius etiam prima verba petiae secundae, in imo margine ultimi folii petiae primae praescripta, descripsit in Ao, f. 3vb et V^{2}, f. 4ra, ex quo efficitur ut a verbo « operum » Thomae verba litteris minutioribus scribantur (post verbum « omnium » puncto terminum petiae primae notat V^{2}).

Petia 3: lib. I c. 9 lin. 177: motum desiderii, // si extra / ipsam

Numeris notatur terminus petiae secundae in P^{6}, f. 7vb, in marg. int. (*hic finit II*^{a}), initium vero petiae tertiae in V, f. 6ra, in marg. sup. (*III*^{a}); V^{3}, f. 6vb, in marg. ext. (*3*^{a} *pe*^{a}); V^{10}, f. 36ra, in marg. int. (*III p.*). Litteris minutioribus scribuntur Thomae verba a verbo « si » in Er^{2}, f. 10rb; P^{3}, f. 5rb; W, f. 8vb; a verbo vero « ipsam » in O^{1}, f. 67vb; P^{1}, f. 4vb; dilutiore atramento scribuntur a verbo « si » in O, f. 208rb (post verbum « desiderii » puncto terminum petiae secundae notant V^{3} et W).

Petia 4: lib. I c. 14 lin. 99: naturam // optime se / habent

Numeris notatur terminus petiae tertiae in Ao, f. 7vb, in marg. int. (*III*^{a}), initium vero petiae quartae in As, f. 10rb, in marg. ext. (*4 p'*); Bg^{1}, f. 9ra, in marg. int. (*IIII p*^{a}); P^{3}, f. 7va, in marg. ext. (*<IIII >pecia*); V, f. 8va, in marg. ext. (*IIII*^{a}); V^{3}, f. 9vb, in marg. int. (*4*^{a} *pe*^{a}); V^{4}, f. 9rb, in marg. ext. (*IIII p*^{a}); V^{10} f. 39va, in marg. ext. (*iiij p.*). In Er, verbum « naturam » ultimum est columnae 9ora ultimaeque lineae columnae litteris maioribus intervallis distantibus scribuntur, columna vero 9orb a verbo « optime » initium capit et litteris minutioribus scribitur; litteris minutioribus etiam scribuntur verba Thomae a verbis « habent » vel « se habent » in O^{1}, f. 70rb; Pd, f. 11va. Terminus petiae tertiae puncto notatur post verbum « se » in Ao, f. 7vb (qui etiam post verbum « naturam » punctum ponit) et P^{3}, f. 7va; linea vero ad perpendiculum recta post verbum « naturam » in Bx, f. 12va; post verbum « optime » in V, f. 8va. In P^{5}, a verbo « habent » columna 16va initium capit.

Petia 5: lib. I c. 19, lin. 26-27: laborare // circa virtutem; / intendit

Numeris notatur initium petiae quintae in V, f. 11va, in marg. ext. (*V*^{a}); V^{3}, f. 12vb, in marg. int. (*5*^{a} *pe*^{a}); V^{10}, f. 43ra, in marg. int. (*V p.*). Thomae verba litteris minutioribus scribuntur a verbo « intendit » in Bg^{3}, f. 18va, et Er^{2}, f. 19va. A verbo « intendit » columna 20va in P^{5} initium capit, a verbo vero « circa » columna 11va in Bg^{1}.

Petia 6: lib. II c. 3 lin. 119-120: omnino / transmutationes passionum

Numeris notatur terminus petiae quintae in Ao, f. 13ra, in marg. int. (*V*^{a}), initium vero petiae sextae in Bg^{1}, f. 13vb, in marg. int. (*VI p.*); V, f. 13vb, in marg. int. (*VI*^{a}); V^{4}, f. 14ra, in marg. int. (*VI*^{a} *p*^{a}); V^{10}, f. 46rb, in marg. ext. (*VI p.*). Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « transmutationes » in Er^{2}, f. 24ra; Pd, f. 18va; V^{3}, f. 15vb. Terminus petiae quintae puncto notatur post verbum « omnino » in Ao, f. 13ra.

Petia 7: lib. II c. 7 lin. 141-142: extrema, // quod hoc contingeret / in omnibus

Numeris notatur initium petiae septimae in V, f. 16ra, in marg. int. (*VII*^{a}); V^{3}, f. 18va, in marg. ext. (*7*^{a} *pe*^{a}); V^{4}, f. 16va, in marg. ext. (*VII p*^{a}); V^{10}, f. 49va, in marg. ext. (*VII p.*); in Bo vero, f. 15vb, in marg. int., notatur duabus parvis lineis parallelis (=). Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « in » in Bx, f. 24ra; Er^{2}, f. 28va; O^{1}, f. 77ra; P^{3}, f. 14ra; P^{5}, f. 28ra. Puncto notatur terminus petiae sextae post verbum « extrema » et post verbum « contingeret » in Bg^{3}, f. 27ra, et Bx, f. 24ra; post verbum « extrema » tantum in V^{3}, f. 18va, et V^{4}, f. 16va. In P^{7}, f. 21rb, post verbum « extrema » iterum scribuntur Thomae verba a linea 121 usque ad lineam 127: « scilicet... recta », quae tamen signo « va...cat » delenda indicantur, et columna 21va a verbis « quod hoc contingeret » initium capit.

Petia 8: lib. II c. 11 lin. 173-174: nostram, // ut ex / supra dictis

Numeris notatur terminus petiae septimae in P^{6}, f. 18vb, in marg. int. (*hic finit VII*^{a}), initium vero petiae octavae in Er, f. 101vb, in marg. int. (*incipit VIII*); V, f. 18rb, in marg. ext. (*VIII*^{a}); V^{3}, f. 21va, in marg. ext. (*8*^{a} *pe*^{a}); V^{4}, f. 18vb, in marg. int. (*VIII*); V^{10}, f. 52vb, in marg. int., contra ultimam lineam, et f. 53ra, in marg. int., contra primam lineam, quae a verbo « nostram » initium capit (*VIII p.*). Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « supra » in Bg^{1}, f. 31vb; Er^{2}, f. 33ra; P^{5}, f. 32ra; V^{2}, f. 20vb. Terminus petiae septimae puncto indicatur post verbum « ex » in V^{2}, f. 20vb (punctum post verbum « nostram » etiam ponunt Er^{2}, f. 33ra, et P^{6}, f. 18vb, sed forsitan sic interpunxerint ut verborum sententia melius intellegatur.)

Petia 9: lib. III c. 5 lin. 88-89: irrationabilibus. // Sed in irrationabilibus / non invenitur

Numeris notatur terminus petiae octavae in P^6, f. 20vb, in marg. int. (*hic finit VIII^a*), initium vero petiae nonae in Bg^1, f. 21vb, in marg. int. (*p. IX*); V, f. 20va, in marg. ext. (*IX^a*); V^3, f. 24va, in marg. ext. (*9^a pe^a*); V^{10}, f. 56rb, in marg. ext. (*IX p.*). Litteris minutioribus verba Thomae scribuntur a verbo « non » in Er^2, f. 37rb, et V^2, f. 23va. Puncto terminus petiae octavae notatur post verba « Sed in irrationabilibus » in Bg^1, f. 21vb, et V^2, f. 23va.

Petia 10: lib. III c. 11 lin. 76: voluntas per se // refugit / malum

Numeris notatur terminus petiae nonae in P^6, f. 23ra, in marg. int. (*hic finit IX^a pe^a*), initium vero petiae decimae in Bg^1, f. 24va, in marg. ext. (*X p.*); Bg^3, f. 40vb, in marg. int. (*10*); O, f. 223va, in marg. ext. (*10*); V, f. 22vb, in marg. int. (*X^a*); V^3, f. 27va, in marg. ext. (*10^a pe^a*); V^{10}, f. 59va, in marg. ext. (*X p.*); in Bo vero, f. 23ra, in marg. int. notatur duabus parvis lineis parallelis (=). Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « malum » in Bx, f. 35vb; P^3, f. 20va; P^7, f. 30ra; Pd, f. 32rb; V, f. 22vb; a verbo vero « refugit » in Er^2, f. 42ra. Puncto terminus petiae nonae notatur post verbum « refugit » in P^3, f. 20va, et V, f. 22vb. Praeterea, in O post verba « per se », iterum scribuntur Thomae verba a linea 74 usque ad lineam 76: « quia voluntas... per se », quae per signum « va...cat » delenda indicantur, et a verbo « refugit » initium capit nova linea, contra quam numero 10 in margine posito notatur initium petiae decimae.

Petia 11: lib. III c. 15 lin. 155-156: eo // modo quo non oportet / et similiter

Numeris notatur terminus petiae decimae in Ao, f. 25vb, in marg. int. (*X*), initium vero petiae undecimae in Bg^3, f. 45va, in marg. ext. (*11*); V, f. 25ra, in marg. int. (*XI^a*); V^3, f. 30va, in marg. ext. (*XI^a pe^a*); V^4, f. 26rb, in marg. ext. (*XI^a p^a*); V^{10}, f. 63ra, in marg. int. (*XI p.*). Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « et » in Bg^1, f. 27rb; Er, f. 111ra; Er^2, f. 46vb; P^3, f. 22vb; P^7, f. 33ra; a verbo vero « modo » in Pd, f. 35vb. Praeterea, in Bx duae ultimae lineae columnae 39rb sic se habent:

felicitas que est modo quo non op
portet finis pecie . . . . . .

et in margine manu posteriore italica scriptam videmus adnotationem: « *caue quia uidetur deficere hic ab illa parte testus: superhabundancium etc. usque ad illam: Qui autem in audendo etc.* »; re vera desunt Thomae verba a linea 106 usque ad lineam 155: « bonum perfectum...eo »; columna vero 39va a verbis « et similiter » initium capit; ex quo conici potest librarium, petiam absolvere festinans, ultimam petiae columnam omisisse et post ultima verba penultimae columnae: « felicitas que est », prima verba petiae insequentis in imo margine praescripta descripsisse[8]. In Kr f. 28va a verbis « et similiter » initium capit.

Petia 12: lib. III c. 19 lin. 195: sed propter // cibum / quem sperant

Numeris notatur terminus petiae undecimae in P^6, f. 27vb, in marg. int. (*hic finit XI^a*), initium vero petiae duodecimae in V, f. 27rb, in summo margine ext. (*XII^a*; columna a verbo « cibum » initium capit); V^3, f. 33va, in marg. ext. (*12^a pe^a*); V^4, f. 28vb, in marg. int. (*XII*); V^{10}, f. 66va, in marg. ext. (*XII^a p.*). Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « cibum » in Bg^1, f. 30ra; a verbo vero « quem » in Bg^3, f. 50ra; Er^2, f. 51ra; O^1, f. 89rb (et forsitan a verbo « sed » in V^2, f. 32ra); intentiore atramento scribuntur a verbo « cibum » in P^{10}. Puncto terminus petiae undecimae notatur post verbum « cibum » in Bg^3, f. 50ra; Er^2, f. 51ra; P^6, f. 27vb; Av, f. 10v in marg. ext. (quin etiam alter librarius petiam 12 descripsit).

Petia 13: lib. IV c. 2 lin. 120-121: liberales, / qui aliis largiuntur

Numeris notatur initium petiae tertiae decimae in Bo, f. 30vb, in marg. int. (*13 p.*); V, f. 29va, in marg. ext. (*XIII^a*); V^3, f. 36va, in marg. ext., contra lineam ultimam cuius ultimum verbum est « liberales » (*13^a pe^a*); V^4, f. 31rb, in marg. ext. (*XIII*); V^{10}, f. 70ra, in marg. int. (*XIII p.*). Puncto notatur terminus petiae duodecimae post verbum « liberales » in Bg^3, f. 55ra; Bo, f. 30vb. Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « qui » in Bx, f. 47rb; Er^2, f. 55vb; Pd, f. 42vb.

Petia 14: lib. IV c. 8 lin. 22-23: propositum. // Et circa hoc duo facit: / primo

Numeris notatur terminus petiae tertiae decimae in Ao, f. 33va, in marg. ext. (*XIII*), initium vero petiae quartae decimae in Er, f. 120ra (*p^a XIIII^a*); O, f. 233rb, in marg. ext. (*14*); V, f. 32ra, in marg. int. (*XIV^a*); V^3, f. 39vb, in marg. int. (*14^a pe^a*); V^4, f. 34ra, in marg. int. (*XIIII*); V^{10}, f. 73va, in marg. ext. (*XIIII* p.). Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « primo » in Bg^3, f. 59vb; O^1, f. 94rb; P^1, f. 36va. Praeterea in Bo in extrema columna 33rb verba: « et circa hoc duo facit » perscripta sunt, in initio autem columnae 33va iterum, sed notis scripta sunt; in P^3, f. 29va, in tribus ultimis lineis verba: « et circa hoc » usque ad lineam 24: « in speciali » scribuntur, sed signo « va... cat » delenda significantur, et columna 29vb a verbis « et circa » initium capit.

(8) Cf. infra in petia 20 codex O^1. Ultimam petiae columnam omitti posse optime intellegemus si librarios folia petiae ita plicavisse sumpserimus ut unam tantum columnam ante oculos haberent; cf. G. Fink-Errera *Une institution du monde médiéval: la «pecia»*, in *Revue philosophique de Louvain*, 60 (1962), p. 209, adn. 33.

Petia 15: lib. IV c. 13 lin. 42-43: talis // homo laudatur; / et iste

Numeris notatur terminus petiae quartae decimae in P^6, f. 36ra, in marg. int. (*hic finit XIIII*^{a}), initium vero petiae quintae decimae in Bg^1, f. 32va, in marg. ext. (*XV p.*); Bo, f. 36rb, in marg. ext. (*15 p*^{a}); Er, f. 123va, in marg. ext. (*Incipit XV*); V, f. 34vb, in marg. int. (*XV*^{a}); V^3, f. 43rb, in marg. ext. (*15*^{a} *pe*^{a}); V^4, f. 36va, in marg. ext. (<X>V^a, numero a glutinatore partim absciso); V^{10}, f. 77rb, in marg. ext. (*XV p.*). Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « et » in Bg^3, f. 64vb; P^3, f. 32ra; P^7, f. 45ra; a verbo vero « laudatur » in P^1, f. 40rb. In Ao, f. 36va, post verbum « homo », a verbis petiae insequentis in imo margine praescriptis descriptum, iterum scribitur « homo » et sequentia, sed litteris minutioribus (similiter in V, f. 34vb, post verbum « laudatur » iterum scribitur verbum « homo »).

Petia 16: lib. IV c. 17 lin. 1: // De verecundia autem / ut quadam

Numeris notatur terminus petiae quintae decimae in Ao, f. 39ra, in marg. int. (*XV*), initium vero petiae sextae decimae in Bg^3, f. 69rb, in marg. ext. (*16 p*); Er, f. 126vb, in marg. int. (*incipit XVI*); V, f. 37rb, in marg. ext. (*XVI*^{a}); V^3, f. 46rb, in marg. ext. (*16*^{a} *pe*^{a}); V^4, f. 39ra, in marg. int. (*XVI*^{a}); V^{10}, f. 80vb, in marg. int. (*xvj p.*). Litteris minutioribus scribuntur Thomae verba a verbis « De verecundia » in V^2, f. 44rb. Post capituli 16 ultima verba « in seriis » a verbis insequentis petiae in imo margine praescriptis sine intervallo describuntur verba « De verecundia autem » in V^3, f. 46rb; V^4, f. 39ra; V^{10}, f. 80vb; « De verecundia » in Bo, f. 38vb; Er, f. 126vb; P^5, f. 63vb; P^7, f. 47vb; « De » tantum in Bx, f. 58vb; quae verba omnes, praeter V^4, delent, ante quam a petia sexta decima ea iterum scribunt, intermisso loci spatio ad capituli initium notandum. Accedit quod, cum codex Bg^4 in uno fasciculo Thomae commentarium ab initio petiae sextae decimae usque ad extremum librum quintum praebeat (cf. supra, p. 20*), solum tractatum de iustitia (hic est lib. V) librarius describere voluisse videtur, sed ultimum cap. libri IV, eo quod in principio petiae erat, insuper exscripsisse.

Petia 17: lib. V c. 3 lin. 148: quaedam iniustitia // inaequalis / in hoc quod

Numeris notatur terminus petiae sextae decimae in Ao, f. 41rb, in marg. ext. (*XVI*; sed numerus erasus vix legi potest), initium vero petiae septimae decimae in Bo, f. 41ra, in marg. int. (*17 p.*); Db, f. 40rb, in marg. ext. (*pe*^{a} *xvi*<*i*>; numerus a glutinatore partim abscisus est); V, f. 39rb, in marg. ext. (*XVII*^{a}); V^3, f. 49ra, in marg. int. (*17*^{a} *pe*^{a}); V^4, f. 40vb, in marg. int. (*XVII*^{a}); V^{10}, f. 83va, in marg. ext. (*xvij p.*). Puncto notatur terminus petiae sextae decimae post verbum « iniustitia » in Ao, f. 41rb; Bg^3, f. 73ra; Er^2, f. 74rb; V^3, f. 49ra. Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « in » in Bg^1, f. 37va; Bx, f. 62rb; Er^2, f. 74rb; O^1, f. 101ra; P^1, f. 46va; a verbo vero « inaequalis » in O, f. 240rb; P^3, f. 36rb; Pd, f. 56rb. Praeterea, in C^1 verba: « iniustitia inaequalis » ultima sunt columnae 67ra et signo « va...cat » delenda indicantur, columna vero 67rb ab his verbis iterum scriptis initium capit; in P^5 ab iisdem verbis « iniustitia inaequalis » nova columna et novus fasciculus f. 67ra initium capit; in V^2, f. 47rb, in summa columna scribuntur Thomae verba « etiam quaedam iniustitia inaequalis... et circa hoc vero » (lin. 147-156; vero *add.*, ad lineam explendam ?), deinde litteris minutioribus iterum scribuntur verba « iniustitia inaequalis... agendum etc. » (lin. 148-156; etc. *add.*), sed signo « va...cat » delenda indicantur; in F f. 41va a verbis « in hoc » initium capit; in Bg^4 scriptura et atramentum mutant (f. 213vb).

Petia 18: lib. V c. 7 lin. 65-66: qui plus habet // excedit medium / in uno

Numeris notatur terminus petiae septimae decimae in As, f. 50rb, in marg. ext. (*17 p*^{a}), initium vero petiae duodevicesimae in Bg^3, f. 76vb, in marg. int. (*18 p.*; numerus 8 supra lineam pro numero eraso ponitur); Db, f. 42ra, in marg. int. (*pe*^{a} *xviii*^{a}); V, f. 41rb, in marg. ext. (*XVIII*^{a}); V^3, f. 51va, in marg. ext. (*18*^{a} *pe*^{a}); V^4, f. 42va, in marg. ext. (*XVIII*^{a} *p*^{a}); V^{10}, f. 86ra, in marg. int. (*XVIII p.*); praeterea initium petiae notatur duabus parvis lineis parallelis (=) in Bo, f. 43ra, in marg. int., cruce vero (+) in C^1, f. 70ra, in marg. ext.; puncto terminus petiae septimae decimae notatur post verbum « habet » in Er^2, f. 77vb, et V, f. 41rb. Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « excedit » in Er^2, f. 77vb; P^5, f. 70ra; Pd, f. 59ra; V^2, f. 49ra; a verbo vero « in uno » in Er, f. 132ra, et Er^1, f. 46vb; verbum « habet » in Bg^4 bis habetur.

Petia 19: lib. V c. 11 lin. 119: et similiter vitiosa // absque habitu / vitii.

Numeris notatur initium petiae undevicesimae in Ao, f. 45va, in marg. ext. (*XIX*); Bg^3, f. 80vb, in marg. ext. (*19 p.*); Er, f. 135ra, in marg. int. (*incipit XIX*); V, f. 43rb, in marg. ext. (*XIX*^{a}); V^3, f. 54va, in marg. ext. (*19*^{a} *pe*^{a}); V^4, f. 44va, in marg. ext. (... *p*^{a}; numerus a glutinatore abscisus est); V^{10}, f. 89ra, in marg. int. (*XIX p.*); praeterea initium petiae duabus parvis lineis parallelis (=) notatur in Bo, f. 45rb, in marg. ext.; puncto terminus petiae duodevicesimae notatur post verbum « vitiosa » in Ao, f. 45va; Bg^3, f. 80vb; Er^2, f. 82ra; O^1, f. 104va; V, f. 43rb; V^4, f. 44va. Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « absque » in Ao, f. 45va; As, f. 52va; Bg^1, f. 41vb; Bx, f. 68ra; Er^2, f. 82ra; O^1, f. 104va; P^5, f. 73rb; P^7, f. 54vb; V^{10}, f. 89ra; W, f. 73va; nec non in V^2, f. 52ra (sed ante « absque » librarius litteris iam minutioribus initium verbi « vitii », hoc est « ui » scripsit expunxitque); in P^{10}, f. numeris non signato, Thomae verba intentiore atramento scribuntur ab eodem verbo « absque ».

Petia 20: lib. V c. 15 lin. 43-44: praeter dignitatem facit // iniustum, / non tamen

Numeris notatur initium petiae vicesimae in Ao, f. 48rb, in marg. ext. (*XX*); Er, f. 138ra, in marg. int. (*incipit XX*^{a}); V, f. 45va, in summo marg. ext. (*XX*^{a}); V^{3}, f. 57vb, in marg. int. (*20*^{a} *pe*^{a}); V^{4}, f. 46vb, in marg. int. (*XX*^{a}); V^{10}, f. 92rb, in summo marg. ext. (*XX p.*); cruce (+) notatur initium petiae in C^{1}, f. 78va, in marg. ext.; puncto notatur terminus petiae undevicesimae post verbum « facit » in P^{1}, f. 54vb. Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbis « non tamen » in Er^{2}, f. 86vb (et fortasse in As, f. 55vb). Praeterea, in O^{1}, f. 106va, verba « hic accedit... facit » (lin. 2-43) omissa in marg. inf. prima manu supplentur, ex quo conici potest librarium ultimam petiae columnam primum omisisse (ut Bx in petia undecima); in V, post ultimum verbum columnae 45rb « voluntatem », verba « patientis... facit » (lin. 37-43) in imo marg. ext. adponuntur (verbo « facit » ad ultimam lineam explendam iterato), ita ut ab initio petiae vicesimae « iniustum » columna 45va initium capiat; in V^{10}, f. 92ra, ultima verba petiae undevicesimae « dignitatem facit » infra ultimam columnae lineam ponuntur, ita ut ab initio petiae vicesimae columna 92rb initium capiat; in Bg^{4} scriptura et atramentum mutant (f. 225va).

Petia 21: lib. VI c. 2 lin. 13: rationem virtutis, // prout in primo / dictum est

Numeris notatur initium petiae vicesimae primae in Ao, f. 50vb, in marg. int. (*XXI*), Er, f. 141rb, in marg. ext. (*incipit XXI*^{a}); V, f. 47vb, in marg. int. (*XXI*^{a}); V^{3}, f. 61rb, in marg. ext. (*21*^{a} *p*<*e*^{a}>; nota a glutinatore partim abscisa); V^{4}, f. 49ra, in marg. int. (*XXI*^{a}); V^{10}, f. 95va, in marg. ext. (*XXI p.*); puncto notatur terminus petiae vicesimae post verbum « primo » in Ao, f. 50vb, et O^{1}, f. 108va. Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « dictum » in Ao, f. 50vb; Bx, f. 74vb; Er^{2}, f. 91va. Praeterea, in P^{5}, f. 81ra, ultima verba petiae vicesimae « rationem virtutis » infra ultimam lineam columnae scribuntur, ita ut columna 81rb ab initio petiae vicesimae primae « prout » initium capiat; similiter in Db a verbo « prout » novus fasciculus f. 49ra initium capit, a verbo vero « dictum » columna 89vb in Bg^{3}.

Petia 22: lib. VI c. 5 lin. 90: totius generis // entium / et non

Numeris notatur terminus petiae vicesimae primae in P^{6}, f. 50vb, in marg. int. (*XXI*); initium vero petiae vicesimae secundae in V, f. 50rb, in marg. ext. (*XXII*^{a}); V^{3}, f. 64va, in marg. ext. (*22*^{a} *pe*^{a}); V^{4}, f. 51rb, in marg. ext. (*XXII*^{a}); V^{10}, f. 98va, in marg. ext. (*XXII*^{a} *p.*). Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « et » in Bg^{3}, f. 94ra; Er^{2}, f. 96ra; V, f. 50rb; V^{10}, f. 98va. Praeterea, in Bx, f. 78ra, verbum « entium » a primo verbo petiae insequentis in imo margine ultimi folii petiae vicesimae primae praescripto perperam descripsit librarius « enim », sed, petia vicesima secunda habita, verbum « enim » expunxit et primum verbum petiae vicesimae « entium » mutato atramento recte descripsit; in V^{2}, a primo verbo petiae « entium », puncto praeposito, columna 60va initium capit, quae etiam litteris minutioribus scribitur.

Petia 23: lib. VI c. 9 lin. 94-95: sed id quod est // epiikes est / directivum

Numeris notatur terminus petiae vicesimae secundae in P^{6}, f. 53ra, in marg. int. (*XXII*^{a}), initium vero petiae vicesimae tertiae in Bo, f. 55ra, in marg. int. (*23 p'*); V^{3}, f. 67vb, in marg. int. (*23*^{a} *pe*^{a}); V^{10}, f. 101vb, in marg. int. (*XXIII p.*); puncto notatur terminus petiae vicesimae secundae post verba « sed id quod est » in Ao, f. 55va; V^{2}, f. 63rb; V^{4}, f. 53va (post verba « sed id quod est. » linea verbis « iustum legale et istud », punctis subscriptis deletis, expletur, et linea insequens a verbis « epykes est », puncto praeposito, initium capit). Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « directivum » in Ao, f. 55va; Bg^{1}, f. 52rb; C^{1}, f. 91rb; Er^{2}, f. 100va; F, f. 55rb (24 superioribus lineis litteris maioribus intervallis distantibus scriptis); P^{3}, f. 48va (quin etiam verbum « directivum » et sequentia intentiore atramento scribuntur); Pd, f. 75vb; V, f. 52vb; W, f. 90rb; in V^{2}, f. 63rb, verbum « Directivum » grandi littera « D » scribitur. Praeterea, in Bg^{3} columna 98va a verbis « est directivum » initium capit et litteris minutioribus scribitur; in P^{5}, columna 88rb a verbo « epykes » initium capit; in P^{7} columna 66va a verbo « epikes » initium capit et in columna 66rb, post verba « sed id quod est epikes est », iterum scribuntur Thomae verba « solum... generatio » (lin. 45-67), quae signo « va...cat » delenda indicantur; in O^{1}, f. 112vb, verba « discere... sed id quod est » primum omissa deinde eadem manu in marg. inf. suppleta sunt; in Er^{1}, verba « epykes est » inter duo minutissima signa interposita sunt ('epykes est').

Petia 24: lib. VII c. 1 lin. 132-133: virtus divina est honorabilior virtute humana, quam / simpliciter

Numeris notatur initium petiae vicesimae quartae in Bg^{3}, f. 102vb, in marg. int. (4 lineis supra initium petiae; sed verum initium petiae tribus lineis parallelis (≡) in margine notatur, quin etiam verbum « simpliciter » et sequentia litteris minutioribus scribuntur); Er, f. 151rb, in marg. ext. (*incipit XXIIII*); V, f. 55ra, in marg. int. (*XXIIII*^{a}); V^{3}, f. 71ra, in marg. int. (*24*^{a} *pe*^{a}); V^{4}, f. 55vb, in marg. int. (*XXIIII*^{a}); V^{10}, f. 104vb, in marg. int. (*XXIIII p.*); puncto notatur terminus petiae vicesimae tertiae post verbum « quam » in P^{3}, f. 50va. Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « simpliciter » in Bg^{3}, f. 102vb; Er^{2}, f. 105rb; O^{1}, f. 114vb; V, f. 55ra; V^{2}, f. 66rb; W, f. 94va.

Petia 25: lib. VII c. 4 lin. 82-83: et haec est vera malitia quae opponitur / virtuti

Numeris notatur initium petiae vicesimae quintae in Bo, f. 59vb, in marg. int. (*25 p'*); V, f. 57va, in marg. ext. (*XXV*^{a}); V^{3}, f. 74ra, in marg. int. (*25*^{a} *pe*^{a}); V^{4}, f. 58ra, in marg. int. (*XXV*^{a}); V^{10}, f. 108ra,

in marg. int. (*XXV p.*); puncto notatur terminus petiae vicesimae quartae post verbum « opponitur » in Ao, f. 60va; O^1, f. 116vb; V^2, f. 69rb; in Bg^3, f. 107rb, initium petiae notatur in margine interiore tribus parvis lineis parallelis (≡) et fortasse etiam numero, qui tamen erasus est. Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « virtuti » in Bx, f. 87va; Er^2, f. 109va; O, f. 255vb; O^1, f. 116vb; P^1, f. 67vb; P^5, f. 95rb; V^2, f. 69rb; W, f. 98va.

Petia 26: lib. VII c. 7 lin. 210: sed statim // concupiscentia / superveniente

Numeris notatur initium petiae vicesimae sextae in Ao, f. 63ra, in marg. int. (*XXVI*^{a}); Er, f. 158va, in marg. ext. (*<X>XVI*); prior numerus X erasus est; V, f. 59vb, in marg. int. (*XXVI*^{a}); V^3, f. 77rb, in marg. int. (*26*^{a} *pe*^{a}; sed librarius *25*^{a} primum scripserat, re vera ultimum verbum columnae 77rb ultimum est petiae vicesimae quintae, cuius terminus post hoc verbum « statim » puncto notatur, columna vero 77va a primo verbo petiae vicesimae sextae « concupiscentia » initium capit); V^{10}, 111ra, in marg. int. (*XXVI p.*); in P^3, initium petiae vicesimae sextae numeris notatur in margine interiore contra lineam proximam a postrema columnae 54ra « fugit... Ille » (lin. 155-157), nihilo minus tamen petia a qua librarius Thomae verba descripsit longius progrediebatur et extremum habebat verbum « statim », cum usque ad hoc verbum librarius eadem scriptura scribere perrexerit, a primo vero verbo petiae vicesimae sextae « concupiscentia », f. 54rb, litteris minutioribus scripserit. Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « concupiscentia » in Bg^1, f. 60ra; Er^2, f. 114ra (quin etiam post « statim » terminus petiae vicesimae quintae puncto notatur); Kr, f. 66va; O, f. 258ra; O^1, f. 119ra; P^3, f. 54rb; P^{10}, f. numeris non notato (post verbum « statim » terminus petiae vicesimae quintae puncto notatur); Pd, f. 86rb; W, f. 102vb; in Bg^3, f. 112rb, librarius ad explendam lineam syllabas « concu » scripsit, a syllabis vero « piscentia » litteris minutioribus scriptionem repetiit; in Bx, f. 90vb, a verbo « superveniente » litteris minutioribus Thomae verba scribuntur. Praeterea in Bo, f. 62rb, verbum « concupiscentia » semel iterumque scribitur, primum fortasse a verbo in imo margine petiae vicesimae quintae praescripto, deinde a primo verbo petiae vicesimae sextae.

Petia 27: lib. VII c. 9 lin. 188-189: respondet // tacitae quaestioni, / quare

Numeris notatur initium petiae vicesimae septimae in Bo, f. 63va, in marg. ext. (*27 p.*); Er, f. 160rb, in marg. ext. (*XXVII*); V, f. 61rb, in marg. ext. (*XXVII*^{a}); V^3, f. 79ra, in marg. int. (*27*^{a} *pe*^{a}); V^4, f. 61vb, in marg. int. (*XXVII*^{a}); in P^3, f. 55rb, initium petiae notatur in margine exteriore contra ultimam lineam columnae « incontinentes... facit » (c. 10 lin. 45-46), sed cf. quae supra ad petiam 26 adnotavimus. Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « tacitae » in Bx, f. 92va, et Pd, f. 88ra; a verbo vero « quare » in Er^2, f. 116va; O^1, f. 120ra, P^5, f. 100vb; P^8, f. 209vb. Praeterea in Ao, f. 64rb, post verbum « respondet » iterum scribuntur verba « accipiunt... alterum etc. » (lin. 187-188), praeposito signo: « r^v » (= respectu?).

Petia 28: lib. VII c. 14 lin. 72: toleranda; // sed magis tristitia / inhaeret

Numeris notatur initium petiae duodetricesimae in Bo, f. 66ra, in marg. int. (*28 p.*); Er, f. 164rb, in marg. ext. (*incipit XXVIII*); P^3, f. 57ra, in marg. int. (*XXVIII*^{a}); V, f. 63vb, in marg. int. (*XXVIII*^{a}); V^3, f. 82rb, in marg. ext. (*28*^{a} *pe*^{a}); V^4, f. 64ra, in marg. int. (*XXVIII*^{a}); forsitan etiam notetur in As, f. 77rb, in marg. ext., sed numeri erasi sunt; terminus petiae vicesimae septimae puncto notatur post verbum « tristitia » in P^3, f. 57ra. Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « inhaeret » in Ao, f. 66va; Bx, f. 95vb; O^1, f. 122ra; V^2, f. 76va; W, f. 108vb. Praeterea, in Er^2, f. 121ra, nova columna et novus fasciculus a verbis « sed magis tristitia » initium capit; in O, f. 261ra, ultima verba petiae vicesimae septimae « non multum... toleranda » (lin. 71-72) infra ultimam lineam columnae subscribuntur, ita ut a primis verbis petiae duodetricesimae « sed magis » columna 261rb initium capiat; ab iisdem verbis « sed magis » initium capit columna 104rb in P^5, columna vero 82rb in V^3.

Petia 29: lib. VIII c. 3 lin. 259-260: non oportet autem quod // unus / acceptet alium

Numeris notatur initium petiae undetricesimae in Er, f. 168ra, in marg. int. (*XXVIIII*^{a}; sed numeri erasi vix legi possunt); P^3, f. 59ra, in marg. int. (*XXIX*); V, f. 66rb, in marg. ext. (*XXIX*^{a}); V^3, f. 85rb, in marg. ext. (*29*^{a} *pe*^{a}); V^4, f. 66va, in marg. ext. (*<XXI>X*; numeri a glutinatore abscisi sunt); V^{10}, f. 119rb, in marg. ext. (*X<IX p.>*; numeri a glutinatore abscisi sunt); puncto notatur terminus petiae duodetricesimae post verbum « unus » (quod lineae est ultimum) in V^2, f. 79va. Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « acceptet » in Er^2, f. 125va; Kr, f. 73rb; O^1, f. 124ra; V^2, f. 79va; a verbo vero « unus » in Ao, f. 69ra. Praeterea in Er^1 a verbo « acceptet » columna 75rb initium capit.

Petia 30: lib. VIII c. 8 lin. 113: Et primo // ostendit quae amicitia / sit maxime

Numeris notatur initium petiae tricesimae in Er, f. 172ra, in marg. ext. (*in. XXX*); P^3, f. 60vb, in marg. int. (*XXX*^{a}); V, f. 69rb, in marg. ext. (*XXX*^{a}); V^3, f. 87vb, in marg. int. (*30*^{a} *pe*^{a}); V^4, f. 68vb, in marg. int. (*XXX*^{a}; numeri erasi vix legi possunt); V^{10}, f. 122va, in marg. ext. (*<XX>X p.*; numeri a glutinatore partim abscisi sunt); cruce (+) notatur initium petiae in Bo, f. 71ra, in marg. int.; puncto notatur terminus petiae undetricesimae post verbum « amicitia » in P^3, f. 60vb, et P^7, f. 84vb (forte etiam in Er^1, f. 78ra).

Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbis « sit maxime » in P^5, f. 111va (et fortasse in P^7, f. 84vb). Praeterea in Er^2, f. 130ra, verbis « et primo » in margine scriptis, linea a verbo « ostendit » initium capit, quod verbum et sequentia litteris minutioribus scribuntur.

Petia 31: lib. VIII c. 12 lin. 175-176: ibi: *Sunt autem // et in fraterna* etc.; / tertio

Numeris notatur initium petiae tricesimae primae in Bo, f. 73va, in marg. ext. (*31 p.*); Er, f. 176ra, in marg. int. (*XXXIX*!); P^3, f. 62va, in marg. ext. (<XX>XI^a; numeri a glutinatore partim abscisi sunt); V, f. 71vb, in marg. int. (*XXXI*^{a}); V^3, f. 93ra, in marg. int. (*31*^{a} *pe*^{a}); V^4, f. 71rb, in marg. ext. (X<XXI>; numeri a glutinatore partim abscisi sunt); V^{10}, f. 125ra, in marg. int. (XXXI p.). Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « tertio » in Ao, f. 74rb; Er^2, f. 134va; O, f. 267va; V, f. 93ra; W, f. 120va. A verbis « et in fraterna » nova columna et novus fasciculus initium capit in Bg^3, f. 121ra.

Petia 32: lib. IX c. 2 lin. 33-34: esse magis // necessarium. Hoc tamen in talibus / est manifestum

Numeris notatur initium petiae tricesimae secundae in Er, f. 179va, in marg. ext. (*XXXII*); V, f. 74vb, in summo marg. (*XXXII*^{a}); V^3, f. 95rb, in marg. ext. (*32*^{a} *pe*^{a}); V^4, f. 73vb, in marg. int. (*XXXII*^{a}); V^{10}, 128ra, in marg. int. (*XXXII p.*); puncto notatur terminus petiae tricesimae primae post verbum « magis » in Ao, f. 76va (quin etiam verbum « necessarium » post « talibus » iteratur); Bo, f. 75vb (f. 76ra a verbis « est manifestum » initium capit); post verbum « talibus » in P^3, f. 64va, et V^2, f. 88ra. Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbis « est manifestum » in Er^2, f. 138vb; Kr, f. 81va; P^5, f. 118va; V^4, f. 73vb. Praeterea in O, f. 269vb, verbum « magis » ultra terminum lineae in margine ponitur, in Bx a verbo « necessarium » f. 108va initium capit; in V, columna 74va litteris maioribus intervallis distantibus scribitur, nihilo minus tamen sex lineae in ima columna vacant, cuius ultima verba sunt: « necessarium. hoc tamen in talibus » [quae verba cancellata sunt], deinde eadem manu addita est adnotatio: « *et sic ut sursum. Nichil ibi deficit imo locus superhabundat* »; columna vero 74vb a verbis « necessarium, hoc tamen in talibus », hoc est a primis verbis petiae tricesimae secundae, initium capit.

Petia 33: lib. IX c. 6 lin. 61-62: principari, sequitur quod contendant, // sicut de quibusdam / recitatur in Formistis

Numeris notatur initium petiae tricesimae tertiae in Bo, f. 78rb, in marg. ext. (*33 p.*); Er, f. 182vb, in marg. int. (*incipit XXXIII*); P^3, f. 66rb, in marg. ext. (XXXII<I>; numeri a glutinatore partim abscisi sunt); V, f. 77rb, in marg. ext. (*XXXIII*^{a}); V^3, f. 98vb, in marg. int. (*33*^{a} *pe*^{a}); V^4, f. 76va, in marg. ext. (<XXXII>I^a; numeri a glutinatore partim abscisi sunt); V^{10}, f. 131rb, in marg. ext. (XXXIII p.); puncto notatur terminus petiae tricesimae secundae post verbum « quibusdam » in Ao, f. 78vb; Er^1, f. 86ra; V^2, f. 90va. Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « sicut » in Er^2, f. 143rb (ab eodem verbo « sicut » initium capit columna 77rb in Bg^1), a verbo vero « recitatur » in Bg^3, f. 129vb; O, f. 271vb; P^3, f. 66rb; P^5, f. 121vb; Pd, f. 109rb; V, f. 77rb; V^2, f. 90va; V^{10}, f. 131rb; W, f. 128rb.

Petia 34: lib. IX c. 11 lin. 23: est // virtuoso bonum / et delectabile

Numeris notatur initium petiae tricesimae quartae in Bg^3, f. 134rb, in imo marg. ext. (*34*; ultimus numerus partim a glutinatore abscisus est; verbum « bonum » ultimum est columnae, columna vero 134va a verbis « et delectabile » initium capit); Er, f. 186rb, in marg. ext. (*XXXIIII*); P^3, f. 68ra, in marg. int. (*XXXIIII*); V, f. 79va, in marg. ext. (*XXXIIII*^{a}); V^3, f. 102ra, in marg. int. (*34*^{a} *pe*^{a}); V^4, f. 79ra, in marg. int. (*XXXIIII*^{a}); V^{10}, f. 134va, in marg. ext. (*XXXIIII*); puncto notatur terminus petiae tricesimae tertiae post verbum « est » in V^2, f. 93rb, post verbum vero « bonum » in Ao, f. 81rb, et P^3, f. 68ra. Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbis « et delectabile » in Er^2, f. 146vb; P^7, f. 96ra; Pd, f. 112va; V^2, f. 93rb; V^3, f. 102ra; W, f. 132va; ab iisdem verbis f. 125va in P^5 initium capit, in Bg^1 vero a verbo « virtuoso » novus fasciculus f. 80ra initium capit.

Petia 35: lib. X c. 2 lin. 98-99: delectatio est eligibilior // si adiungatur / prudentiae

Numeris notatur initium petiae tricesimae quintae in Bg^1, f. 83ra, in marg. int. (*XXXIII*; quo numero non terminus petiae tricesimae quartae, sed initium petiae tricesimae quintae neglegentia scriptoris notari videtur, cum alibi, id est in petiis 4, 6, 9, 10, 15, 37 [?], 38, in hoc codice initium petiae notetur); Er, f. 189vb, in marg. int. (*XXXV*); P^3, f. 69vb, in marg. int. (*XXXV*); V, f. 82ra, in marg. int. (*XXXV*^{a}); V^3, f. 105rb, in marg. ext. (*35*^{a} *pe*^{a}); V^4, 81vb, in marg. int. (*XXXV*^{a}); V^{10}, f. 137vb, in marg. int. (*XXXV p.*); puncto notatur terminus petiae tricesimae quartae post verbum « adiungatur » in P^3, f. 69vb, et V^2, f. 96ra. Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « prudentiae » in Ao, f. 83va; Er^2, f. 151rb (praeterea ultimum verbum petiae tricesimae quartae « eligibilior » ultra lineae terminum in margine scribitur); O, f. 275vb; O^1, f. 135vb; P^3, f. 69vb; P^5, f. 129ra; P^7, f. 99ra; Pd, f. 115vb; V^2, f. 96ra. Insuper in Bg^3 a verbis « Si adiungatur » (verbo « Si » cum grandi littera S scripto) f. 139ra initium capit, a verbo vero « prudentiae » f. 136va in W.

Petia 36: lib. X c. 7 lin. 29-30: quia alia est perfectio // animalium, quae scilicet / consistit

Numeris notatur initium petiae tricesimae sextae in Er, f. 193ra, in marg. int. (*XXXVI*); P^3, f. 71va, in marg. ext. (*XXXVI*); V, f. 84va, in marg. ext. (*XXXVI*^{a}); V^3, f. 108va, in marg. ext. (*36*^{a} *pe*^{a}); V^{10}, f. 141ra, in marg. int. (*XXXVI p.*); puncto notatur terminus petiae tricesimae quintae post verbum « perfectio » in V^2, f. 98vb. Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « consistit » in As, f. 100rb; Er^2, f. 155va (verbum « consistit » primum omissum supra lineam manu ipsius librarii suppletur); Kr, f. 92rb; P^7, f. 101vb; a verbo vero « animalium » in V^2, f. 98vb. Praeterea a verbo « consistit » initium capit f. 143va in Bg^3, f. 87va in F (ultimis lineis folii 87rb litteris maioribus intervallis distantibus scriptis), a verbo vero « scilicet » f. 84va in V^4.

Petia 37: lib. X c. 11 lin. 69-70: quaecumque solent attribui // beato, / scilicet

Numeris notatur initium petiae tricesimae septimae in Bg^1, f. 89rb, in marg. ext. (XXXVI<I>; numerus a glutinatore partim abscisus esse videtur; cf. quae ad petiam 35 adnotavimus); Er, f. 196va, in marg. ext. (*XXXVII*); P^3, f. 73va, in marg. ext. (*XXXVII*^{a}); V^3, f. 111vb, in marg. int. (*37*^{a} *pe*^{a}); V^4, f. 87ra, in marg. int. (*XXXVII*^{a}); V^{10}, f. 144rb, in marg. ext. (*XXXVII p.*). Litteris minutioribus Thomae verba scribuntur a verbo « scilicet » in Bg^3, f. 148ra; Er^2, f. 160ra; O, f. 279vb; P^5, f. 136ra; V^2, f. 101vb; V^4, f. 87ra. Praeterea in W verbum « beato » ultimum est columnae 144rb, tertia parte ultimae lineae vacante, et a verbo « scilicet » columna 144va initium capit; in Lo^1, f. 201va, post verbum « beato » librarius, omissa petia tricesima septima, petiam duodequadragesimam scribere incepit a verbis « quod bene curet » (postea erasis) usque ad verba « eadem cum rethorica » (lib. X c. 15 lin. 95, ad c. 16 lin. 101), quae ultima sunt columnae 201vb; deinde, his verbis signo « va...cat » deletis, petiam tricesimam septimam a verbo « beato », quod primum est folii 202ra, scripsit.

Petia 38: lib. X c. 15 lin. 94-95: hominis // nihil prohibet / quod bene curet

Numeris notatur initium petiae duodequadragesimae in Bg^1, f. 92vb, in marg. int. (*XXXVIII*; verbis « nihil prohibet » semel scriptis f. 92va, ad columnam explendam librarius iterum scripsit verba « sic igitur... febricitans » [lin. 63-77], quibus omnibus signo « va...cat » deletis, verba « nihil prohibet » iterum scribuntur f. 92vb); Er, f. 199vb, in marg. int. (*XXXVIII*); V, f. 89rb, in marg. ext. (*XXXVIII*^{a}); V^3, f. 114vb, in marg. int. (*38 pe*^{a} *et ultima*); V^{10}, f. 147vb, in marg. int. (*XXXVIII*); puncto notatur terminus petiae tricesimae septimae post verbum « prohibet » in Ao, f. 90vb; Er^2, f. 163va; V, f. 89rb; V^2, f. 104vb; post verbum vero « nichil » in P^2, f. 75va; in Lo^1, f. 203vb, initium petiae duodequadragesimae duabus parvis lineis ad perpendiculum rectis (11) notatur; cf. quae supra ad petiam 37 adnotavimus. A verbo « quod » Thomae verba scribuntur litteris crassioribus in Ao, f. 90vb, litteris vero minutioribus in Bg^3, f. 153vb; Bx, f. 129vb; Er^2, f. 163va; O, f. 281vb; O^1, f. 141rb; P^6, f. 139va; Pd, f. 125vb; V^2, f. 104vb; litteris minutioribus scribuntur a verbo « prohibet » in P^3, f. 75va. Praeterea in P^8, f. 234ra-rb, initium petiae duodequadragesimae a verbis « quod bene » usque ad verba « rationes eorum » (c. 16 lin. 61) scripsit alia manu atque ea quae priores petias scripsit, f. 234va vero petia duodequadragesima a verbo « bene » tertia manu repetitur, initio petiae f. 234ra-rb signo « va...cat » deleto.

Quamvis in termino vel initio petiarum signa quibus codicem ab exemplari in petias partito descriptum esse agnoscere possumus plerumque inveniantur, alibi tamen aliquando reperiuntur, quod praesertim fieri videtur cum a correctoribus vel pro correctoribus haec signa in codice adponuntur. Nam stationarios exemplarium petias non solum ut describerentur, sed etiam ut ad earum normam codices iam scripti corrigerentur locavisse, multarum universitatum statuta testantur, praesertim statuta Bononiensia vel statuta e statutis Bononiensibus pendentia. Statuta Universitatis scholarium iuristarum Bononiensis, circa annos 1274-1276 condita, iubent: « Item statuimus et ordinamus quod nullus stationarius debeat recipere nisi medietatem eius quod recipit quando dat ad scribendum, cum tradit pro correctura sive abscultatura alicuius libri exemplar »[9]; eadem statuta, denuo anno 1317 a Ioanne Andreae ordinata, poena afficiunt petiarum stationarium « qui petias ad corrigendum vel ad scribendum tradiderit interdicto »; statuta Universitatis scholarium iuristarum Paduanae, anno 1331 « de veteribus statutis studii Padwani et ex statutis Bononiensibus » compilata, statuunt ut solvant « pro pecia quatuor denarios pro scribendo, [et] pro correctura vero duos tantum »[10]; iam statuta Universitatis Ilerdensis, anno 1300 e veteribus statutis Bononiensibus compilata, statuerant: «Si autem ad corrigendum tantum ipsa petia fuerit tradita,

(9) Cf. M. Boháček *Zur Geschichte der Stationarii von Bologna*, in *Symbolae Raphaeli Taubenschlag dedicatae II*, *Eos* 48 (1956), Wrocław 1957, p. 258.

(10) Cf. H. Denifle *Die Statuten der Juristen-Universität Bologna vom J. 1317-1347, und deren Verhältniss zu jenen Paduas, Perugias, Florenz*, in *Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters*, 3 (1887), p. 297. Denifle *Die Statuten der Juristen-Universität Padua vom Jahre 1331*, in *Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters*, 6 (1892), p. 458 (cf. *ibid.*, 3 [1887], p. 298, in adn.

obulus tantum detur pro ipsa, dum tamen ipsa die restituatur eidem »[11]. Similiter Tarvisii, die 15ª septembris 1319, « providerunt Sapientes... quod habeat Bidellus et peciarius... qui teneantur de eis [petiis] facere copiam scholaribus recipiendo a quolibet volente facere scribere ipsam sex denarios pro qualibet petia, et a quolibet volente facere corrigere suos libros duos denarios parvos pro qualibet petia »[12]. In Gallia etiam statuta Universitatis Tolosanae, anno 1314 ordinata, praecipiunt ne stationarii teneant petias vitiosas vel corruptas, sed veras et correctas, « taliter quod ex peciis vel exemplaribus vitiosis vel corruptis non possit provenire aliquod damnum illis qui faciunt scribi vel corrigi libros suos cum peciis vel exemplaribus supradictis »[13]; statuta vero Universitatis Montispessulani, anno 1339 promulgata, similiter praecipiunt ne « pro scriptura vel correctione » petiis corruptis utantur pretiumque locationis petiarum constituunt: « De peciis autem pro salario tam ipsi banquerii, quam omnes alii qui eas tenebunt, de scriptura cujuslibet pecie, si scribatur in Montepessulano, unum denarium, si extra, duos denarios recipiant, et non ultra. Si autem pecia pro correctione tradita fuerit, si una vel duabus diebus ad plus pecia teneatur, unus tantum obolus, si ultra, unus tantum denarius habeatur »[14]. Quae statuta, quamquam statuta Universitatis Parisiensis nullam de petiis locandis ut codex iam descriptus ad earum normam corrigatur legem imponunt, consuetudinem quae iam Lutetiae Parisiorum saeculo XIII exeunte sollemnis erat in legem perduxisse videntur, cum in codicibus ab exemplari parisiensi in petias partito descriptis signa inveniamus quae eos cum exemplaris petiis iterum collatos esse et ad earum normam correctos demonstrant.

Cuius rei testimonio in primis est codex W, cuius librarius, cum nesciret quomodo verba exemplaris legenda essent, plerumque verbis dubiis praeteritis et intervallis vacuis relictis, numero in margine posito correctori petias indicavit, ubi haec verba corrigenda reperiret, qui corrector mendosa verba re vera plerumque emendavit vel referendis praeteritis verbis intervalla explevit. Locos ubi petiae sic notantur recensendos esse duximus:

Petia 8: notatur f. 31ra, in marg. int., forsitan correctoris manu: *VIII pecia*, contra lib. III c. 3 lin. 219; librarius post verbum « actus » scribere incepit « ita », quibus litteris expunctis duas partes lineae vacuas reliquit; corrector vero in lacuna scripsit « voluntatis ».

Petia 9: notatur f. 33va, in marg. ext., ipsius librarii manu: *IX*, contra lib. III c. 7 lin. 73; post verba « quia sunt » librarius verbum « improvisa » omisit et spatium vacuum reliquit; corrector vero in lacuna scripsit: « preteruisa ».

Petia 9: notatur f. 34ra, in marg. ext., ipsius librarii manu: *IX*, contra lib. III c. 7 lin. 169-170; post verbum « per » verba « quem transeundum est cadat » librarius omisit et spatium vacuum reliquit; corrector vero verba praeterita non supplevit.

Petia 10: notatur f. 36rb, in marg. ext., ipsius librarii manu: *X*, contra lib. III c. 11 lin. 141-142; Thomae verba praepostere ponuntur, duabus lacunis relictis, sic: « est enim aliquis causa igno[...] pro ea puniemur [...] »; corrector perperam supplevit in secunda lacuna: « Vnde ignorancia causatur ».

Petia 12: notatur f. 47vb, in marg. int., ipsius librarii manu: *XII*, contra lib. IV c. 1 lin. 140-141; librarius spatio vacuo relicto omisit verba « per sumptus expensarum et per dationes », quae corrector in lacuna supplevit.

Petia 13: notatur f. 49va, inter columnas, ipsius librarii manu: *XIII*, contra lib. IV c. 4 lin. 4; librarius verba « in gravitate peccati » omisit spatiumque vacuum reliquit; quae verba in lacuna supplevit corrector.

Petia 13: notatur f. 49va, in marg. ext., ipsius librarii manu: *XIII*, contra lib. IV c. 4 lin. 15; librarius aliquod verbum corrigendum forsitan existimaverit quod re vera rectum erat, vel verbum ita correctum est quod correctio non appareat.

Petia 13: notatur f. 49vb, in marg. int., ipsius librarii manu: *XIII*, contra lib. IV c. 4 lin. 17; librarius verbum « sanabilis » omisit spatio vacuo relicto, corrector vero in lacuna supplevit.

(11) Ed. J. Villanueva *Viage literario á las Iglesias de España*, t. 16, Madrid 1851, p. 225. Cf. K. Christ *PETIA. Ein Kapitel mittelalterlicher Buchgeschichte*, in *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 55 (1938), p. 33.

(12) Cf. A. Marchesan *L'Università di Treviso nei secoli XIII e XIV...*, Treviso 1892, p. 341.

(13) Cf. M. Fournier *Les statuts et privilèges des Universités françaises depuis leur fondation jusqu'en 1789*, t. I, Paris 1890, p. 489 a.

(14) Cf. M. Fournier *Les statuts et privilèges des Universités françaises...*, t. 2, Paris 1891, p. 61 a; cf. statuta Universitatis Perpinianensis, *ibid.*, p. 672 a.

Petia 13: notatur f. 49vb, in marg. int., ipsius librarii manu: *XIII*, inter lib. IV c. 4 lineas 46 et 51; librarius, spatiis relictis, omisit verba (lin. 46) « virilis animi », et (lin. 51) « secundum rationis », quae corrector in lacunis supplevit.

Petia 14: notatur f. 57ra, in marg. int., ipsius librarii manu: *XIIII*, contra lib. IV c. 11 lin. 28; librarius, spatiis relictis, omisit verba (lin. 28) « per ordinem » (nec non, spatio non relicto « tria »); (lin. 29) « quibus dignus »; (lin. 30) « reputat »; (lin. 34) « se ipsum »; (lin. 35) « appeteret ea quibus » (et pro « est dignus » scripsit « et dignus »); (lin. 39) « nolunt »; quae omnia supplevit corrector (lin. 28, « per ordinem tria » in spatio pro « per ordinem » relicto; lin. 30 « reputet »; lin. 35, « et dignus » in « dignus est » mutavit).

Petia 18: notatur f. 71va, in marg. ext., ipsius librarii manu: *XVIII*, contra lib. V c. 9 lin. 100; librarius verba « in ipsum » omisit spatiumque reliquit, corrector vero in lacuna scripsit « in ipsis ».

Petia 19: notatur f. 75ra, in marg. int., ipsius librarii manu: *XIX*, contra lib. V c. 12 lin. 151; librarius pro « reposcenti » scripsit « respondenti » et insequens verbum « pecunias » omisit, spatio vacuo relicto; corrector verbum « respondenti » expunxit et in margine correxit « reposcenti », verbum vero « pecunias » in lacuna scripsit.

Petia 24: notatur f. 97va, in marg. ext., ipsius librarii manu: *XXIIII*, contra lib. VII c. 3 lin. 189; librarius verba « in insanias » omisit spatiumque vacuum reliquit; corrector vero in lacuna verbum « insanias » tantum supplevit.

Petia 25: notatur f. 99va, in marg. ext., ipsius librarii manu: *XXV*, contra lib. VII c. 5 lin. 60-61; librarius post verba « suos filios » verbum « accommodant » omisit spatio relicto; corrector vero in lacuna perperam scripsit « suos », in margine autem correxit « accomodant » (!).

Petia 27: notatur f. 108ra, in marg. int., ipsius librarii manu: *XXVII*, contra lib. VII c. 13 lin. 107; verbum « assentientes » correctum esse videtur.

Petia 34: notatur f. 135ra, in marg. ext., ipsius librarii manu: *XXXIIII*, contra lib. X c. 1 lin. 12-13; librarius verba « quae secundum omnes est » omisit spatio relicto; corrector verba praeterita supplet, « que secundum omnes » in lacuna, « est » in margine.

Non mirum si corrector saepe verba omissa male supplevit, vel nonnumquam etiam non supplevit, cum petiam ad exiguum tempus vel fortasse ad unum diem retinere deberet; nobis sat est eum ad normam petiarum exemplaris Thomae verba correxisse monstravisse. Quod fieri solitum esse demonstrat etiam codex Bg^3, cuius corrector ipse, in quadam adnotatione quam scriptam videmus f. 103ra in imo margine, se Thomae verba cum exemplaris petiis conferendo correxisse testatur: « *Ista quatuor folia non sunt correcta propter hoc quod non potuimus habere peciam, quia erat admissa seu perdita et aliquo modo inveniri non poterat* »; re vera petia 24*, quae a folio 102vb usque ad f. 107rb porrigitur, non correcta est. Praeterea, ipse codicis Bg^3 corrector petias numeris notavit aliquando in initio, quamvis plus aut minus accurate (velut petias 9, 16, 19, 24, 34; sed ipse librarius crassioribus litteris notavit petias 10, 11, 13; cf. quae supra p. 74*-80* dicta sunt), aliquando vero eo loco quo correctionem facit; ita f. 60ra, verba « si illis magnis » (lib. IV c. 8 lin. 79-80), a librario omissa corrector in margine interiore supplevit et super his verbis suppletis in margine notavit « 14 *p.* », sed perperam, iam enim est petia decima quinta; f. 97vb librarius neglegentia pro verbo « humane » (lib. VI c. 8 lin. 189) scripsit « hũene » (hoc est: « humene »?) vel etiam « hũecie », corrector vero in margine interiore scripsit « 23 *p.* », sed verbum mendosum non correxit nec mirum, quia re vera in petia 22 invenitur; f. 112ra, forte ut verbum « sitarum » (lib. VII c. 7 lin. 186) emendaret, corrector in margine scripsit « 26 *p.* », nihil tamen correxit (est re vera petia 25); quorum errorum (adde correctorem in initio petiae duodevicesimae, f. 76vb in marg. int., pro 18 primum 17 vel 19 scripsisse) forsitan causa fuerit, quia corrector dum Thomae verba legebat ut locos dubios corrigeret notabat petias, quae ei praesto nondum erant.

Restat ut de codice F pauca dicamus, in cuius marginibus non semel scriptam ipsius librarii manu videmus adnotationem: *Cor.* (hoc est: *Correctus*), quae fere eodem spatio, quod unae columnae exemplaris respondere videtur, ante terminum petiae invenitur: f. 3va, in marg. ext., contra lib. I c. 4 lin. 130 (circiter 50 lineis editionis nostrae ante terminum petiae primae); f. 6rb, in marg. ext., contra lib. I c. 9 lin. 117-119 (circiter 60 lin. ante terminum petiae secundae); f. 9ra, in marg. int., contra lib. I c. 14 lin. 48-50 (circiter 50 lin. ante terminum petiae tertiae); f. 11va, in marg. ext., contra lib. I c. 18 lin. 136-137

(circiter 46 lin. ante terminum petiae quartae); f. 16va, in marg. ext., contra lib. II c. 7 lin. 92-93 (circiter 50 lin. ante terminum petiae septimae); f. 18vb, in marg. int., contra lib. II c. 11 lin. 129-130 (circiter 44 lin. ante terminum petiae octavae). Si recordati erimus exemplaris petias semper correctas esse et correctorem in imo margine ultimi folii petiae signo « *Cor.* » petiam subscripsisse[15], quod signum infra proximam ab ultima columnam saepe transfertur[16], non dubitabimus quin codicis F librarius correctoris subscriptionem ab exemplari descripserit, sed quae causa est cur hoc fecerit, nescimus.

Nunc demum indicem conficere possumus codicum qui ab exemplari parisiaco in petias partito descripti sunt:

Ao

Numeris notatur terminus petiarum 1, 3, 5, 10, 13, 15, 16, initium vero petiarum 19, 20, 21, 26; mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 4, 15, 19, 20, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 38.

As

Numeris notatur terminus petiae 17 et initium petiae 4 (forsitan etiam petiae 28); mutata scriptura patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 19, 20, 36.

Av

Terminus petiae undecimae puncto notatur et alter librarius undecimam, alter duodecimam petiam scripsit.

Bg^1

Numeris notatur initium petiarum 4, 6, 9, 10, 15, 35, 37, 38; mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 5, 8, 9, 10, 11, 12, 17, 19, 23, 26, 27, 33, 34, 38.

Bg^3

Numeris notatur initium petiarum ab ipso librario in petiis 10, 11, 13; mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 5, 7, 12, 13, 14, 15, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38. Praeterea numeris notantur petiae a correctore circa initium petiarum 9, 16, 18, 19, 24, 34, ubi vero verba corrigenda existunt in petiis 15, 22, 25 (cf. quae supra, p. 82*, dicta sunt).

Bg^4

Initium capit ab initio petiae 16, mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 17, 18, 20.

Bo

Numeris notatur initium petiarum 13, 15, 17, 23, 25, 27, 28, 31, 33, signo vero = initium petiarum 7, 8, 10, 18, 19, signo tandem + initium petiae 30; mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 14, 16, 26, 32.

Bx

Mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 4, 7, 10, 11, 13, 16, 19, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 32, 38; maioris momenti sunt quae ad petiam 11 adnotavimus.

C^1 (?)

Mutata scriptura aliisque signis forsitan patefiat transitus unius petiae ad aliam in petiis 17, 18, 20 et 23.

(15) Cf. G. Fink-Errera *Une institution du monde médiéval: la « pecia »*, in *Revue philosophique de Louvain*, 60 (1962), p. 209.
(16) Velut in exemplari Libri Ethicorum Aristotelis, *Paris, B.N. lat. 16584*, f. 8va in imo margine: *Cor. per N. bis*; f. 16va in imo margine: *Cor. bis per n.*; etc.

Db

Numeris notatur initium petiarum 17 et 18; f. 48ra fasciculus ab initio petiae 21 initium capit.

Er

Numeris notatur initium petiarum 8, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38; mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 2, 4, 11, 16, 18, 29.

Er¹ (?)

Mutata scriptura aliisque signis forsitan patefiat transitus unius petiae ad aliam in petiis 18, 23 ,29, 30, 33.

Er²

Mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37 et 38.

F

Mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 17, 23 et 36; praeterea subscriptio correctoris petiarum a librario describitur circa extremas petias 1, 2, 3, 4, 7 et 8 (cf. quae supra, p. 82*-83* dicta sunt).

Kr (?)

Mutata scriptura aliisque signis forsitan patefiat transitus unius petiae ad aliam in petiis 11, 26, 29, 32 et 36.

Lo¹ (?)

Aliqua signa in petiis 37 et 38 hunc codicem ab exemplari in petias partito descriptum esse indicare videntur.

O

Numeris notatur initium petiarum 10 et 14; mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 3, 10, 17, 25, 26, 28, 31, 32, 33, 35, 37 et 38.

O¹

Mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 3, 4, 7, 12, 14, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 35 et 38; maioris momenti sunt quae ad petiam 20 adnotavimus.

P¹ (?)

Mutata scriptura aliisque signis forsitan patefiat transitus unius petiae ad aliam in petiis 3, 14, 15, 17, 20, 23 et 25.

P³

Numeris notatur initium petiarum 4, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36 et 37; mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 3, 4, 7, 10, 11, 14, 15, 17, 23, 24, 26, 28, 30, 32, 33, 34, 35 et 38.

P⁵

Mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 4, 5, 7, 8, 16, 17, 18, 19, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 30, 32, 33, 34, 35, 37, 38.

P⁶

Numeris notatur terminus petiarum 2, 7, 8, 9, 11, 14, 21 et 22.

P7

Mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 3, 7, 10, 11, 15, 16, 19, 23, 30, 34, 35 et 36; maioris momenti sunt quae ad petias 7 et 23 adnotavimus.

P8

Mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 27 et praesertim 38.

P10 (?)

Mutata scriptura aliisque signis forsitan patefiat transitus unius petiae ad aliam in petiis 12, 19 et 26.

Pd

Mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 4, 6, 10, 11, 13, 17, 18, 23, 26, 27, 33, 34, 35 et 38.

V

Numeris notatur initium petiarum 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36 et 38 (hoc est omnium, praeter 23 et 37); mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 2, 4, 10, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 24, 26, 31, 32, 33 et 38; maioris momenti sunt quae ad petiam 32 adnotavimus.

V2

Mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 2, 8, 9, 12 (?), 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37 et 38; maioris momenti sunt quae ad petias 17 et 22 adnotavimus.

V3

Numeris notatur initium omnium petiarum, praeter initium petiae sextae; mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 3, 6, 7, 16, 17, 26, 28 et 34.

V4

Numeris notatur initium petiarum 4, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35 et 37; mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 7, 16, 19, 23 et 32.

V10

Numeris notatur initium omnium petiarum, praeter initium petiarum 27 et 28; mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 16, 19, 20, 22, 24, 26, 33 et 37.

W

Mutata scriptura aliisque signis patefit transitus unius petiae ad aliam in petiis 3, 17, 19, 23, 24, 25, 26, 31, 33, 34, 35, 37; praeterea librarius numeros petiarum notat ubi verba corrigenda inveniuntur (cf. quae supra, p. 81*-82* dicta sunt).

Cum in dubium vocari possit utrum ab ipso exemplari in petias partito descriptus sit omnis codex in quo petiae numeris notantur vel in quo scriptura in initio petiarum aliquando mutatur, an ex exemplari aliquo medio interiecto pendeat, nos iuvat animadvertere in codicibus quos supra recensuimus, paucis exceptis quos dilucide notavimus, plura indicia sic congruere ut fere nihil dubii sit quin ab ipso exemplari descripti sint. Quod variarum lectionum censura confirmat: iam enim ex praemissis patet hos codices, quos ab ipso exemplari parisiaco descriptos esse nunc scimus, codicum prioris classis purissimos testes esse, iisdem fere exceptis de quibus etiam nunc dubitamus (velut Lo1), qua de causa codicum priorem classem recensionem parisiacam nominavimus[17]; sed maximo argumento erunt variarum lectionum vicissitudines in singulis petiis, de quibus vicissitudinibus nunc agemus.

(17) Cf. supra p. 57*-72*, praesertim p. 65*.

§ 2. — De exemplari parisiaco « duplicato »

Non ita pridem in contentione positum est utrum eodem loco eodemque tempore unum vel plura exemplaria in petias partita usurpata essent[18]. Nemo sane est qui nesciat statuta Universitatis Paduanae anno 1331 ordinata praecepisse ut: « Teneatur eciam stacionarius librorum in stacione tenere et comodare omnes pecias saltim in textu et glosis ordinarijs in iure canonico et civili »[19], et, ante quam haec exemplaria ordinaria taxanda enumeraverint, iterum praecepisse ut: « omnia infra scripta exemplaria in stacionibus habeant omnes stacionarij »[20], sed « extraordinarios libros » hac lege solutos esse animadvertendum est[21], maximeque id de quo ambigitur esse utrum consuetudo iam antea ubique sollemnis hac lege sancta sit, vel potius inane cuiusdam legum inventoris votum hoc praeceptum expresserit. Quae quaestio iam profligata et paene ad exitum adducta est, cum re vera eodem loco eodemque tempore unius tantum exemplaris in petias partiti vestigia plerumque agnosci possint[22], aliquam tamen dubitationem adhuc adferunt quaedam verba quaedamque res, quia quid valeant non satis videtur.

Verba quidem sunt quae scripta videmus in inventario exemplarium quae quidam stationarius Bononiensis, Solimanus de Martino, habebat, quod inventarium ante mortem Solimani, qui die 1ª octobris 1289 obiit, pro uno heredum eius die 30ª iulii 1289 confectum est. Quae publicae tabulae, cum ad propositum maximi momenti sint, bona cum venia legentium adferre liceat:

[1] « Item testum codicis. vnum exemplar antiquum et duo non antiqua.
[2] Item testum digesti veteris vnum antiquum et duo non antiqua.
[3] Item textum inforciati duo exemplaria nec noua nec antiqua.
[4] Item testum digesti nouj duo exemplaria nec noua nec antiqua.
[5] Item testum institutionum aliquando duplicatum aliquando triplicatum.
[6] Item testum autentice quasi triplicatum.
[7] Item testum trium librorum codicis quasi duplicatum.
[8] Item testum feudorum quadruplicatum.
[9] Item testum institutionum quasi totum in quaternis.
[10] Item testum decretorum duplicatum et alique peçie triplicate.
[11] Item testum decretorum pro parte in quaternis.
[12] Item testum decretalium V vicibus uel id circha.
[13] Item testum decretalium pro parte in quaternis.
[14] Item testum codicis pro tertia parte in quaternis.
[15] Item apparatum codicis quadruplicatum uel id circha.
[16] Item apparatum digesti veteris quadruplicatum et aliquantulum plus aliquando.
[17] Item apparatum inforciati quadruplicatum uel circha id.
[18] Item apparatum digesti noui triplicatum uel circha id.
[19] Item apparatum institutionum.triplicatum.et plus aliquando quadruplicatum.
[20] Item apparatum autentice quadruplicatum et plus aliquando.
[21] Item apparatum trium librorum codicis quadriplicatum.et plus aliquando.
[22] Item apparatum feudorum.quadriplatum (!) et minus aliquando.
[23] Item apparatum Bernardi. quadriplicatum et plus aliquando.
[24] Item apparatum decretorum quadriplicatum uel circha id.
[25] Item apparatum d. Cardinalis Hostiensis simplicem.
[26] Item summam d. archiepiscopi simplicem et alique pecie duplicate.
[27] Item apparatum Innocençij simplicem.

(18) Unum tantum exemplar usurpatum esse contendit J. Destrez *La Pecia dans les manuscrits universitaires du XIIIe et du XIVe siècle*, Paris 1935, p. 63-72; plura exemplaria usurpata esse adseverant P. Synave O.P., in *Bulletin thomiste*, 3 (1930-1933), p. 471-472; 5 (1937-1939), p. 8-10; Fr. Pelster S.I., in *Scholastik*, 13 (1938), p. 106-107; K. Christ *PETIA. Ein Kapitel mittelalterlicher Buchgeschichte*, in *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 55 (1938), p. 22-23.

(19) Cf. H. Denifle *Die Statuten der Juristen-Universität Padua vom Jahre 1331*, in *Archiv für Literatur - und Kirchengeschichte des Mittelalters*, 6 (1892), p. 453; eadem in statutis Bononiensibus iam praecipiebantur, cf. *ibid.*, 3 (1887), p. 292.

(20) Cf. H. Denifle *Die Statuten...*, in *Archiv...*, 6 (1892), p. 459.

(21) *Ibid.*, p. 453.

(22) Cf. J. Destrez, loco quem iam in adnotatione 18 laudavimus.

[28] Item summam Gaufredi triplicate et alique peçie quadriplicate.
[29] Item dispensationes Johannis de Deo duplicate.
[30] Item distinctiones eiusdem simplices.
[31] Item cauillationes duplicate.
[32] Item penitentiarum eius simplicem.
[33] Item pastoralem simplicem.
[34] Item questiones quasi duplicate.
[35] Item perfeccionem Vguicionis simpliçem.
[36] Item libellum Johannis duplicatum.
[37] Item casus decretalium quadruplicatos.
[38] Item casu (!) decretorum tripplicatos.
[39] Item rubrice corporis Juris ciuilis et decretalium et alique dupplicate.
[40] Item Margaritam Bernardi tripplicatam.
[41] Item libellum Ro. in iure canonico duplicatum.
[42] Item summam Rolandinj triplicatam et plus aliquando.
[43] Item florem et autorem dupplicatam.
[44] Item questiones Pillij dupplicate.
[45] Item questiones Ro. simplices.
[46] Item questiones Bartolomei duplicate.
[47] Item casuum inforciati simplic. (!)
[48] Item casus inforciati simplices.
[49] Item summam Açonis tripplicatam.
[50] Item totum Auiçenam, primum duplicatum secundum duplicatum tercium simplicem quartum pro maiori parte duplicatum. Quintum duplicatum.
[51] Item Bibiam duplic. et aliam antiquam pro parte.
[52] Item libellum Ro. in iure ciuili triplicatum. et alicubi quatriplicatum.
[53] Item lecturam Petri Sauxanis duplic.
[54] Item libellum Egydij triplicatum et aliquando quadriplicatum.
[55] Item Commenta Galieni simplices.
[56] Item Brocharda Açonis duplicata.
[57] Item Brocharda Dalmasij duplicata.
[58] Item casus trium libr. simplices.
[59] Item casus autentice simplices [*cancell.*]
[60] Item casus aut. duplic.
[61] Item questiones doctorum in iure ciuili quasi duplicate.
[62] Item questiones doctorum in iure canonico quasi duplicate.
[63] Item testum summe magistri Raymondi triplicatum.
[64] Item glosa eiusdem duplicatam (!)
[65] Item sex arbores inter ius canonicum et ciuile.
[66] Item aut. C. pro parte V vicibus et vnius [*leg.* minus?] pro alia parte et plus pro alia parte.
[67] Item libellum Tranchedi duplicatum.
[68] Item summam Tranchedi simplicem »[23].

Cuius inventarii verbis quae vis subiecta sit non satis explicitum est si verbis « duplicatum », « triplicatum », etc., Solimanum eodem tempore aliquorum exemplarium petias duplices, triplices, etc., habuisse significari demonstratum sit[24], sed hoc amplius addendum est quod hi duo vel tres petiarum duplicium vel triplicium ordines seriesque unum tantum exemplar constituebant.

(23) Cf. *Bologna, Archivio di Stato, Memoriali*, vol. 76, f. 326r; quas tabulas iam foras dedit L. Frati *Gli stazionari bolognesi nel Medio Evo*, in *Archivio storico Italiano*, ser. 5, t. 45 (1910), p. 388-390; huius tamen editionis menda tollere temptavimus (numeros uncis inclusos, ut faciliores laudatu atque inventu sint, singulis indicis articulis praeposuimus). Tabularii Bononiensis praefecto, qui harum tabularum parvas luce expressas imagines nobis benigne comparavit, maximas agimus gratias.

(24) Cf. P. Synave et Fr. Pelster, locis quos in adnotatione 18 iam laudavimus, et praesertim K. Christ *PETIA...*, in *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 55 (1938), p. 21, adn. 1.

Quod non solum Solimani inventarii verbis significatur, sed etiam sepositis his verbis rebus ipsis confirmatur, hoc est variarum lectionum censura, quae in codicibus a quibusdam exemplaribus in petias partitis descriptis habentur: iam enim constat in codicibus Thomae *Sententiæ super librum De causis* ab exemplari parisiaco in petias partito descriptis unum atque eundem codicem modo e petiis unius ordinis, modo e petiis alterius ordinis pendere, ita ut petias unius alteriusque ordinis mutabili vice misceat atque alternet[25]. Ex quo perspicitur unum atque eundem stationarium duos petiarum ordines seriesque confuse habuisse et pro uno exemplari duxisse, ita ut amanuensi aliquam petiam unius ordinis referenti insequens petia huius vel alterius ordinis promiscue tradi posset, quod fieri non potuisset si alterius ordinis petias alter stationarius habuisset vel etiam si unus atque idem stationarius eas separatim habuisset et petias alterius ordinis pro altero exemplari distincto duxisset.

Quae cum ita sint, recte dixeris eodem loco eodemque tempore unum tantum stationarium unius operis unum tantum exemplar in petias partitum plerumque habuisse, sed hoc vel simplex, vel « duplicatum », vel « triplicatum », etc., hoc est ex uno ordine, vel ex duobus, tribus, etc., ordinibus petiarum constans.

Quod in exemplari parisiaco *Sententiae Libri Ethicorum* accidisse manifestis argumentis confirmabimus: nam in singulis petiis petiae unius alteriusque ordinis dignosci poterunt, omnesque codices ab exemplari parisiaco in petias partito descripti modo e petiis unius ordinis, modo e petiis alterius ordinis pendere apparebunt, unde patebit *Sententiae Libri Ethicorum* exemplar parisiacum «duplicatum» fuisse, hoc est e duobus petiarum ordinibus constans; praeterea perspiciemus hos duos petiarum ordines aequales fuisse atque etiam in una eademque officina simul confectos esse, ita ut, petiis prioris ordinis ab archetypo descriptis, petiae alterius ordinis non ab archetypo, sed a petiis prioris ordinis plerumque describerentur, cui rei indicio esse videtur quod petiarum cuiusdam ordinis, quem propterea alterum habebimus, lectiones a lectionibus recensionis italicae saepius discrepant. Quae omnia e tabulis sequentibus patebunt:

Tabulae variarum lectionum selectarum quibus petiae prioris alteriusque ordinis dignoscuntur

Petia I

Primum aliquos locos adferemus in quibus septendecim codices a petia alterius ordinis descripti variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque tredecim a petia prioris ordinis descriptorum discrepat[26]:

Liber I	Ao	Bg^1	Bg^3	Bx	Er	Er^1	Kr	O	P^3	P^5	P^6	P^7	V	V^2	V^4	V^{10}	C^1	Alii
1, 1 : Philosophus dicit] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	DbFV^3 Lo^1
1, 55 : naturaliter est] *inv.*	+	*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	+	(W)
1, 76 : potestatem coercentur] *inv.*	+		+		+	+	+		+	*	+	+	+					(Er^2)
2, 19 : esse] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	BoPdP^1(Lo^1)
2, 30 : procedatur] *post* infinitum	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(Bo) P^1
2, 62 : totam] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		(O^1) (P^8)
2, 71 : huius ratio] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	P^8
2, 149 : inferioribus scientiis] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	
2, 182 : amabile quidem] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^8

(25) Cf. H.D. Saffrey O.P. *Sancti Thomae de Aquino super librum De causis expositio* (Textus Philosophici Friburgenses 4/5), Fribourg-Louvain 1954, p. LXI-LXV.

(26) Thomae verba, prout in recensione italica nec non in petia parisiaca prioris ordinis habentur, prius indicimus, deinde post signum] variam lectionem quam praebent codices a petia alterius ordinis descripti; nota + signamus codices qui hanc lectionem re vera praebent, nota vero* codices qui aliam lectionem propriam praebent, nota denique ? codices in quibus locus deest vel legi non potest; si nullam notam ponimus, codex lectionem recensionis italicae (prout in codicibus PSWi invenitur) codicumque a petia prioris ordinis descriptorum praebet. Insuper codices a petia prioris ordinis descriptos qui eandem variam lectionem atque codices a petia alterius ordinis descripti praebent propriis notis ascribimus, nec non inter uncos eos qui aliam variam lectionem propriam habent.

	Ao	Bg^1	Bg^3	Bx	Er	Er^1	Kr	O	P^3	P^5	P^6	P^7	V	V^2	V^4	V^{10}	C^1	Alii
3, 64 : ut] quod	*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^8
4, 100 : tota materia] *inv.*	+		+		+	+	+		+		+	+					+	
4, 161 : acquisitionem] huius *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^8 (Lo^1)

Quamvis tamen in locis praedictis septendecim codices constanter a lectione recensionis italicae aliorumque tredecim codicum ab exemplari parisiaco descriptorum recedant, in paucis locis e contrario non hi septendecim, sed alii tredecim a recensione italica discrepant, prioribus septendecim cum ea congruentibus:

Liber I	As	Bo	DbEr²	F	O^1	P^{10}Pd	V^3	W	P^1	Lo^1P^8	Alii	
2, 194 : activarum (actuum *cett.*)	+		+	+	+	+	*	+	+		+	+	AoEr	C^1
3, 3 : scientia (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^5	C^1
3, 150 : ad hoc] utrum *add.*	+	+	*			+		+	+	+				C^1

Recte tamen coniceris in his proximis locis exemplaris correctorem prima verba petiae prioris ordinis, cum recensionis italicae aliorumque codicum verbis congruentia, emendavisse: in tertio enim loco (3, 150), verbum « utrum », ut locus corruptus emendaretur, in margine petiae prioris ordinis adpositum esse videtur, cum plures codices ab hac petia descripti hoc omittant; in primo vero loco (2, 194), codices BoPdP^1 verbum « actuum » retinent, et codex Pd paulo post loco verbi « politica » (2, 196) verbum « activarum » praebet, ex quo intellegitur verbum « activarum » ad verbum mendosum « actuum » corrigendum in margine adpositum esse (quod verbum mendosum etiam sponte sua correxerunt AoEr). Plura vero indicia in hac prima petia iam conspiciuntur ex quibus petias prioris alteriusque ordinis aequales fuisse apparent: nam a petia alterius ordinis iam codex P^7 descriptus est, quem ante annum 1288 scriptum esse certo scimus (cf. supra, p. 10*), copiaque codicum a petia alterius ordinis descriptorum vetustatem eius confirmat; praeterea plures codices, praesertim Bg^3 et V^{10} (2, 19; 2, 62; 2, 194; 3, 3), sed etiam V^2 (2, 194; 3, 3) et O (2, 62; 2, 194), a petia alterius ordinis descripti ad normam petiae prioris ordinis correcti sunt, ex quo patet duos ordines petiarum simul usurpatos esse. Nihil ergo prohibet quin petias prioris alteriusque ordinis simul confectas esse coniciamus primamque petiam alterius ordinis a prima petia prioris ordinis, sed nondum correcta, descriptam esse. Atque etiam hoc animadvertendum est nonnullos codices, de quibus an ab exemplari parisiaco descripti sint ambigitur, variarum lectionum censura ab aliis seiungi, cum modo prioris ordinis, modo alterius ordinis petiae lectionem praebeant, velut C^1, P^8, Lo^1 et etiam P^1.

Petia 2

In locis infra scriptis tredecim codices a petia alterius ordinis descripti variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque septendecim a petia prioris ordinis descriptorum discrepat:

Liber I	Ao	As	Bg^1	Er	F	Kr	P^6	P^7	P^{10}	V^3	V^4	V^{10}	Lo^1	Alii
5, 98 : hoc] hiis	+	+	+	+	*	+	+	+	+	+	+	+	+	
6, 67 : hominibus] omnibus	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
6, 96 : communem] rationem	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	BoOO^1(P^3) P^1(?)
6, 140 : bonum] quod *add.*	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	P^8
7, 49 : neque] in	+		+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	Bg^3DbP^3 (O^1)
7, 60 : ponamus] bonum *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
7, 95 : etiam] esse	+	+	?	?	+	+	+	+	+	+	+	+	?	P^8 (P^1)
7, 102 : verborum] bonorum	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(PdV)
7, 152 : et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^8
7, 154 : participando] participanda	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+		
8, 43 : propter] *om.*	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
8, 74 : autem] enim	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(Er^1)
9, 1 : redeamus] videamus	?	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	P^3
9, 169 : bonum] et *add.*	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

In locis infra scriptis e contrario septendecim alii codices a recensione italica recedunt, prioribus tredecim cum ea congruentibus:

	Bg³	Bo	Bx	DbEr¹	Er²	O	O¹	P³	P⁵	Pd	V	V²	W	C¹	P¹	P⁸	
5, 163 : improbat] probat	+	+	+		+				+	+	+	+				+	
5, 167 : quae] qui	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
6, 68 : quae] qui	+	+	?	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	
7, 164 : secundum] unam *add.*		+			+		+	+	+			+	+			+		(Lo¹)

Quae proximae variae lectiones non obstant quominus petia alterius ordinis a petia prioris ordinis descripta sit, cum tres primae facillime corrigi possent (et re vera prima in multis codicibus a petia prioris ordinis descriptis correcta sit), in ultima vero verbum « unam » a correctore in margine adpositum esse videatur. Petiam vero alterius ordinis a petia prioris ordinis descriptam esse confirmant loci in quibus nonnulli codices a petia prioris ordinis descripti cum codicibus a petia alterius ordinis descriptis congruunt, cum in petia prioris ordinis verba «communem» (6, 96) et «neque» (7, 49) sic scripta esse attestant ut «rationem» (cōem = rōem) et « in » (n_3 = in) legi possent, quod proprie demonstrat codex O¹ qui in hoc proximo loco (7, 49) scripsit « neque in »; eadem ratione in 7, 102 pro « verborum » codex V scripsit « bonorum [*exp.*] verborum », unde patet verbum « verborum » in petia prioris ordinis ita scriptum esse ut « bonorum » facillime legi posset, ut re vera etiam petia alterius ordinis legit.

PETIA 3

In locis infra scriptis quattuordecim codices a petia alterius ordinis descripti variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque sedecim a petia prioris ordinis descriptorum discrepat:

Liber I	As	Bg¹	Bg³	Db	Er²	O	P³	P⁵	P⁷	V	V¹⁰	P¹	P⁸	Lo¹	Alii
10, 88 : est] *om.* (*add. post* commune*)	+	*	+	+	*	+	+	+	*	+	+	*	*		
10, 93 : ex hoc] etiam *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
10, 122 : hominis] habens	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		?	
10, 123 : dividitur] dividit	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	V²
10, 136 : igitur] ergo	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
10, 148 : est²] *om.*	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			
10, 159 : secundum] per	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
10, 166 : quam tamen] quantum	+		+	+	+	+		?	+	+	+	+		+	(Bx ?)
11, 21 : tractatum] circa ratum	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			
11, 92 : et] ad (et ad *)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	*	(O¹P⁶*)
11, 124 : ab] ad	+		+	+		+	+	+	+	+	+	+			ErP⁶
12, 28 : est] *om.* (*add. post* possibile*)	+	*	+	+	+	+	+	+	*	+	+	*	+		
13, 88 : ipsius] virtutis	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	
13, 101 : virtutem] virtutes	+		+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	
13, 128 : quod] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			
13, 151 : operetur] operet (oportet*)	+	+	+	+	*	+	+	*	+	+	+				
14, 7 : a] *om.*	+		+	+	+	+	+	+		+	+	+			
14, 43 : supremi] supremum	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Kr
14, 68 : propter] per	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	?	+	

In locis infra scriptis e contrario sedecim alii codices a recensione italica recedunt, prioribus quattuordecim cum ea congruentibus:

	Ao	Bo	Bx	Er	Er¹	F	Kr	O¹	P⁶	P¹⁰Pd	V²	V³	V⁴	W	C¹	Alii
13, 12 : vita] vitia	+			+	+			+		+	+	+				
13, 114 : studiosus (studiosius *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Bg¹DbP⁸Lo¹
14, 63 : si est (sicut *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	AsDbP⁵V¹⁰ P⁸ Lo¹O

Quorum trium lectionum prima (13, 12) mendam petiae prioris ordinis, quam cum petia alterius ordinis plures codices a petia prioris ordinis descripti sponte correxerunt, exscribere videtur, duae autem proximiores (13, 114 et 14, 63) verba in petia prioris ordinis a correctore emendata postquam petia alterius ordinis iam descripta est, quae tamen plures amanuenses in codicibus a petia alterius ordinis descriptis et ipsi facillime emendaverunt.

Petia 4

In locis infra scriptis quattuordecim codices a petia alterius ordinis descripti variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque sedecim a petia prioris ordinis descriptorum discrepat:

Liber I	Ao	Bg^3	Bx	Er	F	Kr	P^5	P^7	Pd	V^2	V^3	V^{10}W	Lo^1	Alii
15, 6 : nullum] secundum	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
15, 7 : vel] ut	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
15, 11 : et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Er^2O^1 P^1
15, 22 : eum] *ante* dicet	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
16, 33 : quod] si *add.*	+	+	+	+	+			+	+		+		+	
16, 39 : invenitur] invenit	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
16, 98 : secundum] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		C^1
16, 105 : igitur] qui	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
16, 110 : factis] perfectis	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
16, 167 : propter] per	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		(O)
16, 182 : est^1] *om.*	+	+	*	+	+	*	+	+	+	+	+	+	+	As
16, 208 : suam] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 50 : est] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
17, 53 : quantum] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
17, 62 : modo] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	
17, 92-93 : ipsius... condicionem] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 105 : vel^1] in	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
18, 12 : aliquis laudatur] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	Bg^1
18, 12 : solum] solo	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	+	
18, 121 : inducit] et *add.*	+	+	+				+	+	+	+	+	+		
19, 9 : quae oportet] quaecumque	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+		(Er^2)

In hac quarta petia codices a petia prioris ordinis descripti a lectione recensionis italicae quam codices a petia alterius ordinis descripti retinent nusquam recedunt. Quin contra lectio codicum a petia alterius ordinis descriptorum a lectione codicum a petia prioris ordinis descriptorum, quae et ipsa a lectione recensionis italicae discrepat, orta esse aliquando videtur: in 16, 13, codices recensionis italicae (praeter Za, a recensione parisiaca contaminatus) recte scribunt « fortunas », codices vero a petia prioris ordinis descripti variam lectionem praebent « forte mala », in qua verbum « mala » a syllaba « nas » prave intellecta ortum esse videtur, codices tandem a petia alterius ordinis descripti variam lectionem praebent « forte », quae a lectione codicum a petia prioris ordinis descriptorum, verbo « mala » omisso, originem deduxisse videtur (codex vero Lo^1 verbum emendatum « fortunam » praebet); eadem ratione in 16, 124, codices recensionis italicae recte scribunt « ut », codices vero a petia prioris ordinis descripti variam lectionem praebent « in » (praeter Bg^1 qui verbum emendatum « ut » praebet), quod verbum corruptum omittunt codices a petia alterius ordinis descripti (praeter Lo^1 qui verbum emendatum « ut » praebet). Proinde in hac petia certius adseveremus petiam alterius ordinis a petia prioris ordinis descriptam esse.

Petia 5

In locis infra scriptis sedecim codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque quattuordecim a petia prioris ordinis descriptorum discrepat:

Liber I	Bg^1	Bg^3	Bo	Bx	Er	Er^1	Er^2	P^6	Pd	V	V^{10}	W	C^1	Lo^1	As	P^8	Alii
19, 64 : toto corpore] *inv.*		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
19, 91 : Si] Sin	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
19, 106 : quam dicit] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+				

	Bg¹	Bg²	Bo	Bx	Er	Er¹	Er²	P⁶	Pd	V	V¹⁰W	C¹	Lo¹	As	P⁸	Alii
20, 1 : Irrationabilis] Ratio-		+	+	+	+		+	+	+	+	+	+		+	+	
20, 12 : est illa] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			
20, 51-52 : et... bonus] *hom.om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		*	*	P³
20, 69 : ergo] enim	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+				
20, 77 : rationem] positionem	*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+				Kr
20, 92 : bonum simpliciter] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
20, 101 : moveri] *post* dextram	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
20, 113 : et hoc] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
20, 128 : rationem] operationem	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+					
20, 199 : morales] irrationales	+	+	+	+	*	+	+	+	+	+	+					
20, 205 : sed] *om.*	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+					
20, 209 : sicut] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			
Liber II																
1, 9 : partes duas] *inv.*	+	+	+		+	+	*	+	+	+	+	+		+	+	FV⁴
1, 25 : est] sit	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Kr
1, 36 : ipsius] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
1, 68 : quandoque significat] *inv.*	+	+	+	+	+	+	?	?	+	+	+		+	?	+	(P⁷)
2, 20 : motibus] moribus	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P³
2, 41 : debet] dicitur	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(P⁵)
2, 104 : decertabant (determinabant *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P⁷
2, 124 : accipi potest] accipit	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+		KrP³V²
2, 145 : cibum sumere] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
3, 38 : temperantia (est *add. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		Db

In uno tantum loco quattuordecim codices (praeter P⁷) a petia prioris ordinis descripti a recensione italica recedunt, prioribus sedecim cum ea congruentibus, hic est:

	Ao	Db	F	Kr	O	O¹	P³	P⁵	P⁷	P¹⁰	V²	V³	V⁴	P¹
I, 20, 20 : motis (motus *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+

sed conici potest mendosam archetypi lectionem « motus » in « motis » a correctore emendatam esse post petiam alterius ordinis iam descriptam.

De codicibus vero AsP⁸ infra dicemus, quando de petiis refectis agemus (p. 130*).

Petia 6

In locis infra scriptis septendecim codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque tredecim a petia prioris ordinis descriptorum discrepat:

Liber II	Ao	As	Bg¹	Db	Er	Er²	O	P³	Pd	V	V²	V⁴	V¹⁰W	P¹	Lo¹	P⁸	Alii
3, 187 : et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
3, 188 : communior] contrarior	+	+	+		+	+		+		+			+	+			
4, 17-18 : iusta... faciendo] *hom.om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*		
4, 22 : proponebatur] appo-	+	+	+	*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Er¹
4, 24 : non] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		V³
4, 30 : autem] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
4, 80 : scientia] scientiam	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			P¹⁰
4, 90 : quas] quae	*	*	*	—	+	+	+	—	*	+	+	*	+	+			
4, 94 : igitur] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

	Ao	As	Bg¹	Db	Er	Er²	O	P³	Pd	V	V²	V⁴	V¹⁰	W	P¹	Lo¹	P⁸	Alii
5, 25 : quorundam] quorum	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			V³
5, 27 : aliquod] aliquorum	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			
5, 75 : ei] enim (eius*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		*	+	+		+	Bg³
5, 107 : universaliter] ultra	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			V³
5, 107 : ad] *om.*	+	+			+	+		+	+	+		+	+	+	+			
5, 135 : fiat] vel *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
5, 200 : naturales] materiales	+	+	+	+			+	+	+	+	+		+	+	+		?	P⁵
6, 25 : centum] scilicet	+			+	+			+	+	+	+	+	+		+			
6, 124 : ad] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			P⁷
6, 150 : et] in	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	(P⁷)
7, 1 : quidem] est *add.*	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	

In uno tantum loco tredecim codices (praeter Bx) a petia prioris ordinis descripti a recensione italica recedunt, prioribus septendecim (praeter Er²P⁸) cum ea congruentibus, hic est:

	Bg³	Bo	Bx	Er¹	F	Kr	O¹	P⁵	P⁶	P⁷	P¹⁰	V³	C¹	Alii
7, 34 : contactu] communi actu	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Er²P⁸

sed mendosa verba «communi actu» (cõi actu) ipse librarius qui petiam alterius ordinis descripsit ad verum verbum «contactu» (cõtactu) corrigere facile potuit, ut etiam ea emendavit librarius qui a petia prioris ordinis codicem Bx descripsit (e contrario autem pro « cõtactu » perperam « cõi actu » legerunt Er²P⁸).

In 4, 90, veri simile est petiam alterius ordinis verbum « quas » primum omisisse, deinde vero verbo mendoso « quae » supplevisse, ex quo effectum est ut codices DbP³ verbum omitterent, codices vero AoAsBg¹PdV⁴ verbum primo omissum verbo « quae » supplerent, codices tandem ErEr²OP¹VV²V¹⁰W verbum « quae » confestim scriberent.

Petia 7

In locis infra scriptis tredecim codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque septendecim e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber II	Ao	Bg³	Er¹	F	P³	P⁶	P⁷	Pd	V¹⁰	W	C¹	P¹	P⁸	Alii
7, 161-162 : fiat... horum] *hom.om.*	+	+			+				+	+		+		
7, 175 : in] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
7, 176 : abiret] haberet	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			
8, 3 : diffinitionem] differentiam	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Kr
8, 63 : vel] et	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
8, 100 : autem] *om.*	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
8, 124 : adverterunt] advertunt	+				+		+		+	+	+	+		
8, 135 : tristitias] iustitias	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
8, 169 : praeter] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	V⁴
9, 17 : pusillanimitas] magna-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		BxErEr²Kr (OV)
9, 19 : honores] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		Bx
9, 125 : insistit] (*lectiones variae*)		+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	Bx Er²
10, 40-41 : magnum... ad] *hom.om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Bx (O¹)
11, 45 : intendere] debet *add.*	+	+	+		+	+	+		+	+	+	+	?	
11, 57 : undas] evadas *add.*	+	+	+		+	+	+		+	+	+	+		Bg¹
11, 100 : via] viam	+	+	+	+	+		+	+	+	+		+		Bx ErKrO
11, 133 : medii] medium	+	+	+	+	+			+	+	+	+		+	Bx

In locis infra scriptis e contrario septendecim codices e petia prioris ordinis pendentes a recensione italica recedunt, prioribus tredecim cum ea congruentibus:

	As	Bg¹	Bo	Db	Er	Er²	Kr	O	O¹	P⁶	P¹⁰	V	V²	V³	V⁴	Lo¹	Bx	Alii
7, 169 : et²] vel	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
8, 185 : autem (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
9, 120 : vocatur] vo			+	+	+		+	+	?		+	+		+	+			
11, 139 : determinare] sit *add.* (sic*)	*	+		+	+	*	+	+	*	*	+	+	+	+	+		+	FPd
11, 158 : respondens] respondet			+	*	+		+	+	+	+		+		+		+		
11, 163 : possunt] possint	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+		+	+			

Cum in 8, 185 verbum « autem » in archetypo omissum a correctore petiae prioris ordinis adpositum esse possit, aliis vero in locis verba petiae prioris ordinis mendosa vel ambigua (9, 120; 11, 158) ab amanuense qui petiam alterius ordinis descripsit emendata esse videantur, immo in 11, 139 verbum « sit » ab amanuense retentum, unde effectum est ut in codicibus FPd haberetur, non nisi a correctore petiae alterius ordinis deletum esse videatur, hae proximae lectiones non obstant quominus petiam alterius ordinis a petia prioris ordinis descriptam esse coniciamus. Quin contra hoc confirmant loci ubi nonnulli codices a petia prioris ordinis descripti variam lectionem petiae alterius ordinis iam praebent, velut 11, 100 et praesertim 9, 17: hoc enim in loco pro vero verbo « pusillanimitas » codices OV verba « magnanimitas [*exp.*] pusillanimitas » praebent, quae petiae prioris ordinis germana lectio fuisse videntur, ex quo effectum est ut nonnulli codices a petia prioris ordinis descripti (ErEr²Kr) primum verbum « magnanimitas » quamquam mendosum retinerent, altero verbo « pusillanimitas », quamquam vero, omisso, quod etiam fecit petia alterius ordinis.

Mirabile videri potest, quod nunc demum perspicimus, codicem Bx usque ad f. 25vb (hoc est usque ad II c. 9 lin. 2 « quae respi- ») a petia prioris ordinis, deinde vero a petia alterius ordinis descriptum esse, a f. 26ra, quod primum est quarti fasciculi (hoc est a II c. 9 lin. 3 « ciunt honores »); praeterea scriptionem interruptam esse indicare videntur verba iterata in tribus ultimis lineis columnae 25vb « [que respi *exp.*] que respiciunt diuicias [hic ponit *exp.*] hic ponit [virtutes *exp.*] virtutes que respi- » (atque hoc etiam animadvertendum est f. 24va-25rb litteris maioribus intervallis distantibus scripta esse). Qui petiae unius ordinis ad petiam alterius ordinis transitus in media petia, quamquam minus saepe, tamen non semel accidit (cf. Bg¹ in petia 19, P⁶ in petia 12 et in petia 24, Pd in petia 28, V² in petia 31). Cuius causa haec fuisse videtur quod stationarius petiam ad septem dies locabat et, si amanuensis eam « ultra ebdomadam » retinebat, pretium locationis maius constituere poterat[27]; sequebatur ut, si librarius quin infra septem dies petiam perscriberet prohibebatur, eam stationario referre sua interesset; quando vero opus suum perficere licebat, petiam, quae eiusdem vel alterius ordinis esse poterat, a stationario denuo mutuabatur.

Petia 8

In locis infra scriptis duodeviginti codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque duodecim e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber III	Bg¹	Bg³	Db	Er	Er¹	F	Kr	O	O¹	P⁶	P⁷	Pd	V²	V⁴	V¹⁰	W	C¹	Lo¹	Alii
1, 6 : consequenter] *post* electione	+	+	*	*	+	+	+	+	*	+	*	+	+	+	+	+	+	*	
1, 29 : operationes et passiones] *inv.*		+		+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	
1, 71 : apprehensivae] -sione		+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+		+		P³
1, 87 : utique] utrique (*vel* uterque)		+		+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+		
1, 95 : non] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
1, 147 : id est] in	+	+	+			+		+	+	+	+	+	+			+	+		P³
1, 149 : occurrunt] -runtur		+		+		+	+		+		+	+		+	+	+			
2, 6-7 : quae... operationibus] *hom.om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(P³)

(27) Cf. H. Denifle O.P. et Aem. Chatelain *Chartularium Universitatis Parisiensis...*, t. II, p. 190: « Item nullus stationarius alicui carius locet exemplaria quam taxata fuerint per Universitatem, nec conditionibus gravioribus quam per Universitatem fuerit ordinatum, nisi petiam ultra ebdomadam tenuerit ».

	Bg¹	Bg³	Db	Er	Er¹	F	Kr	O	O¹	P⁶	P⁷	Pd	V²	V⁴	V¹⁰	W	C¹	Lo¹	Alii
2, 52 : talia] tali		+	+	+	+	+	*	+				+	+	+	+		+		
2, 74 : homo] non	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	+	+	+	+	*	V³
2, 93 : est] sunt	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	+	+		
2, 107 : oporteat] oportet	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
2, 117 : quandoque] quoniam	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+		BoBxP³V³ (P¹?)
2, 124 : agendum] cogendum		+	+		+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+		Ao
3, 44 : autem] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
3, 50 : quandoque] quando	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	(V³P⁸)
3, 51 : operatur] *om.*	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	(V³P⁸)
3, 106 : est] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
3, 122 : earum] ea	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+		
3, 124 : est] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+			+	
3, 181 : est] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	
3, 216 : est] esse		+		+	+	+		+		+	+	+	+	+	+	+	+		
4, 71 : oportet] debet	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		Ao
4, 88 : ea homo] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	AsP⁸(P³)
5, 50 : esse] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
5, 83 : quod] *om.*		+		+	+	+					+	+		+	+				

Uno tantum in loco octo e duodecim codicibus a petia prioris ordinis descriptis a recensione italica recedunt, prioribus duodeviginti cum ea congruentibus, hic est:

	Ao	As	Bo	Bx	Er²	P³	P⁵	P¹⁰	V	V³	P¹	P⁸
3, 222 : horum] ipsorum	+	+		+	+	+	+				+	+

sed dum in contrarias lectiones distrahuntur, demonstrant codices a petia prioris ordinis descripti lectionem huius petiae ambiguam fuisse, nihil ergo prohibet quin cum BoP¹⁰VV³ librarius qui petiam alterius ordinis descripsit in petia prioris ordinis verbum « horum » quamquam dubium recte intellexerit. Petiam alterius ordinis a petia prioris ordinis descriptam esse confirmat locus III c. 5 lin. 13 ubi verbum « videlicet », a recensione italica testatum, a petia prioris ordinis in « scilicet » corruptum est, a petia vero alterius ordinis in « sicut », cuius testes sunt omnes codices (praeter Lo¹ qui cum petia prioris ordinis « scilicet » scripsit).

Petia 9

In locis infra scriptis undeviginti codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque undecim e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber III	Ao	As	Bg¹	Bg³	Db	Er	Er¹	Er²Kr	O	O¹	P³	P⁵	P⁷	Pd	V	V²	V¹⁰C¹	Alii
5, 99 : resistit, ut] resistunt	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
5, 121 : est] enim	+		+		+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
5, 128 : facta] factam	+	+		+		+	+		+	+	+	+		+	+	+	+	
5, 181 : finis] *om.*	+	+		+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	(Bx)
5, 183 : inquiruntur] requi-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	P¹Lo¹
6, 53 : vel] ut	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
6, 93 : habent] dicunt	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
6, 101 : vel] ut	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	
6, 124 : autem] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
7, 46 : abstrahuntur] subtra-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(W)
7, 78 : rebus] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P⁶Lo¹
7, 163-164 : ipsarum... condiciones] *hom.om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(Lo¹)

	Ao	As	Bg^1	Bg^3	Db	Er	Er^1	Er^2	Kr	O	O^1	P^3	P^5	P^7	Pd	V	V^2	V^{10}	C^1	Alii
7, 178 : assumimus] assumitur	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Bx(W)
7, 179 : ipsis] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Lo^1
8, 97-98 : quia... amicos] *hom.om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
8, 99 : ipsi] est *add.*	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
8, 121 : terminatur] determi-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	?	+	+	+	+	
9, 70 : qualia] quam	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(BoP^1V^3)
10, 10 : cuiuslibet] cuius	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	
11, 58 : quod] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
11, 66 : forsitan] forsan	+	+	+	+	+	+	+			+	+		+		+	+	+	+		

Duobus tantum in locis undecim codices e petia primi ordinis pendentes, vel saltem nonnulli eorum, a recensione italica recedunt, codicibus e petia alterius ordinis descriptis cum ea congruentibus; hi sunt:

	Bo	Bx	F	P^6	P^{10}	V^3	V^4	W	P^1	Lo^1	P^8	Alii
8, 103 : impossibilia] possi-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	DbP^3P^7V
10, 50 : quae] *om.*	+	+	+			+		+		?		

Sed in 10, 50 verbum « quae » petia alterius ordinis supplere potuit, cum quinque e decem codicibus e petia prioris ordinis pendentibus (codex Lo^1 a lib. III c. 8 lin. 89 usque ad c. 15 lin. 79 deest, cf. supra p. 6*) prima manu nec non duo, hi sunt FW, secunda manu hoc supplerent; in 8, 103 verbum « impossibilia » genuinum archetypi verbum, cum a recensione italica praebeatur, nec non verum Thomae verbum, cum Aristotelis verbis (1112 b 24) respondeat, fuisse videtur, sed veri simile est correctorem petiae prioris ordinis, post petiam alterius ordinis iam descriptam, eum in verbum « possibilia » correxisse, cum verbum « possibilia », Aristotelis verbis neglectis, simplicius apparere posset (ex quo effectum est ut hoc verbum emendatum etiam perperam scriberent nonnulli codices e petia alterius ordinis pendentes, prima manu DbP^3P^7V et secunda manu $AoBg^3OV^{10}$).

Petiam alterius ordinis a petia prioris ordinis descriptam esse confirmant loci 6, 53 et 6, 93, nec non 9, 70. In 6, 53 et 6, 93 petia alterius ordinis pro « vel » legit « ut », quod provenire videtur ex nota « *ul* » (hoc est vel) in qua tractus litterae « l » brevior erat; eadem ratione in 9, 70 lectio petiae alterius ordinis « quam » ex hoc provenire videtur quod in petia prioris ordinis tractus litterae « l » brevior erat, quod confirmant codices BoP^1V^3 e petia prioris ordinis pendentes in quibus scriptum videmus « quaria ». Librarium autem qui petiam prioris ordinis descripsit litteras breviores saepe fecisse, tractus supra vel infra lineam non producentem, ex multis indiciis patet, quorum plura infra recensebimus; iam in petia 6, in lib. II c. 6 lin. 25 notavimus « scilicet » in petia alterius ordinis pro « centum » in petia prioris ordinis, hoc est .ſ. pro .c.; simili modo in petia 3, lib. I c. 13 lin. 113 pro « sanum » quattuor codices a petia prioris ordinis descripti, hoc est $BxEr^1P^6V^3$, legerunt « canum »; in petia 2, lib. I c. 5 lin. 136, pro « pertinens » plures codices a petia primi ordinis descripti ($Bg^3Er^1Er^2O^1P^3PdV\ P^1C^1$) legerunt « pertinent », etc. (cf. quae infra adnotabimus ad petias 10, 12, 13, 14, 17, 21, 26, 27, 34).

Petia 10

In locis infra scriptis quattuordecim codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque sedecim e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber III	Ao	As	Db	Er	Kr	O	P^3	P^5	P^{10}	V^3	V^4	V^{10}	C^1	Lo^1	Alii
11, 102-103 : quia... nostra^2] *post* 127 voluntaria (*vel om.**)	+	+	+	+	+		*			*	+	+	+	?	
11, 118 : propter] per	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	?	W
11, 133 : suasionem] nostram *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	
11, 139 : ignorantia] et participantia	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	($Bg^3V\ BxEr^2P^1$)
12, 38 : suasibiles] suasiones	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	V

		Ao	As	Db	Er	Kr	O	P^3	P^5	P^{10}	V^3	V^4	V^{10}	C^1	Lo^1	Alii
12, 81	: hominis] ipsis	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	Bg^1BoP^1
12, 92	: tamen] enim	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	(O^1)
12, 119	: sumpto] sumptus	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	(O^1)
12, 144	: hoc] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	
13, 153	: qualitercumque] quantum-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	Bg^1P^6
14, 208	: in] ex	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	
15, 19	: aliquid] quid	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	
15, 31	: vel] et	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	Pd (O^1)
15, 36	: Deinde cum dicit] *om.*	+			+	+	+	+	+	+		+	+	+	?	
15, 59	: quandoque] quando	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		?	
15, 75	: spem] speciem	+			+		+	+	+	+		+	+		?	Pd (P^8)
15, 78	: virtuosi] virtutum	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	
15, 136	: cum] quae	+		+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(Bx)

Uno tantum in loco decem e quattuordecim codicibus e petia alterius ordinis descriptis cum recensione italica congruunt, sedecim codicibus a petia prioris ordinis descriptis (praeter Bx, in quo locus deest, cf. supra, p. 75*) ab ea recedentibus:

		Bg^1	Bg^3	Bo	Bx	Er^1	Er^2	F	O^1	P^6	P^7	V	V^2	W	P^1	P^8	Alii
15, 111	: etiam est (*inv. cett.*)	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	AsP^3 ($P^{10}V^4$)

Sed, cum duo codices $P^{10}V^4$ a petia alterius ordinis descripti verbum « etiam » omittant duoque AsP^3 hoc verbum ante « est » praebeant, veri simile est verbum « etiam » in petia alterius ordinis primo omissum in margine suppletum esse, ex quo effectum est ut casu post « etiam » decem codices id insererent.

In hac petia sicut in superiore litterae breviores librarii qui petiam prioris ordinis scripsit plurium mendorum petiae alterius ordinis causa fuisse videntur: in 12, 38, lectio mendosa « suasiones » pro « suasibiles » ex hoc provenisse videtur quod littera b cuius malus brevior erat speciem litterae o praebebat, litterae vero « il », tractu litterae l supra lineam non producto, speciem litterae n; eadem ratione in 12, 81 nota « hoīs » (= hominis), malo litterae h in tympano non producto, speciem praebebat notae « ipīs », cauda litterae p infra lineam non producta; postremo in 13, 153, nota « q°lit'c̄$_3$ » (= qualitercumque) speciem praebebat notae « q°nl̄c̄$_3$ » quia tractus litterae l supra lineam non producebatur.

Petia 11

In locis infra scriptis duodeviginti codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent quae a lectione recensionis italicae codicumque duodecim e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber III		Ao	Bg^1	Bo	Db	Er^1	F	O^1	P^3	P^5	P^{10}	Pd	V	V^2	V^3	V^4	V^{10}	C^1	P^1	Alii
15, 199	: vitandas] vitam dandas	+		+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 17	: exempla] eius (versus*)	*	*	+	*	*	+	+	*	+	*	+	+	+	*	*	*	*	*	
17, 79	: iam] vim (viri*)	*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	
17, 93	: quod] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	
17, 101	: ex] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	BxErKr Lo^1P^8
17, 105	: comparat] comparari	+				+	+		+			+	+	+		+	+			
17, 149	: et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Bx
17, 152	: unde] ubi	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 163	: quidam] qui (*om.**)	*	*	*	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	+	*	(Kr)
18, 10	: habeat] habet	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Er(Lo^1P^8)
18, 85	: scilicet] etc.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(ErW)
18, 85	: esset] esse	+		+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+			+	Lo^1

	Ao	Bg^1	Bo	Db	Er^1	F	O^1	P^3	P^5	P^{10}	Pd	V	V^2	V^3	V^4	V^{10}	C^1	P^1	Alii
18, 85 : hominis] bonis	+		+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
19, 13 : scilicet] est	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	(W)
19, 102 : dictis] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
19, 140 : sunt] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
19, 144 : id est] in	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^8
19, 147 : intemperantiam] tem-	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

Quibus locis addi potest 18, 106, ubi pro verbo « philosophum » (ph'm), quod habet recensio italica, codices e petia prioris ordinis pendentes scripserunt: « plurimum » (pl'm), praeter Lo^1P^8 et forsitan Er qui verbum emendatum « philosophum » praebent, codices vero e petia alterius ordinis pendentes scripserunt: « populum » (ppl'm), praeter P^3V^{10} qui verbum emendatum « philosophum » praebent (« philosophum » etiam secunda manu correxerunt Kr et $AoBg^1DbP^5Pd$).

Uno tantum in loco duodecim codices e petia prioris ordinis pendentes a recensione italica recedunt, codicibus e petia alterius ordinis pendentibus cum ea congruentibus:

Liber III	As	Bg^3	Bx	Er	Er^2	Kr	O	P^6	P^7	W	Lo^1	P^8	Alii
18, 37 : tristia (tristitia *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	DbP^1

Sed lectionem archetypi mendosam « tristitia » (« tristi' » pro « tristia »), quam nonnulli codices (velut C^1V^3 et recensionis italicae codex P) in « tristitiam » correxerunt, corrector petiae prioris ordinis, post petiam alterius ordinis iam descriptam, in « tristia » recte correxisse videtur. Eadem ratione in 17, 150, pro vero Thomae verbo « quidem », quod recensio italica praebet, codices e petia alterius ordinis pendentes mendosum verbum praebent « ergo » (« g° » pro « q$^{d'}$ »?), codices vero e petia primi ordinis pendentes tam « quidem » quam « ergo » omittunt (praeter Bx qui verbum omissum « quidem » de suo supplevit); veri simile igitur est verbum « ergo », a librario petiae prioris ordinis scriptum, a correctore deletum esse, quia non apte cum Thomae verbis cohaereret.

Petia 12

In locis infra scriptis undecim codices e petia alterius ordinis pendentes (vel duodecim, nam P^6 a media parte petiae a petia alterius ordinis refecta descriptus est; cf. quae supra, p. 94*, diximus) variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque undeviginti (vel duodeviginti) e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber III	O^1	P^3	P^{10}	V^3	C^1	Lo^1P^8	As	Bo	Db	V^4	Alii
19, 202 : vel] et	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
19, 202 : caprei] capre	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	$Bg^3BxP^5P^6P^7$ P^1
19, 216 : concludit] ergo *add.*	+	+	+	*	+	+	+	+		+	
20, 35 : quod] *om.* (ut*)	+	+	+	+	+	+	*	+	+	+	
20, 42 : intemperantia] tem-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
20, 77 : deficientes] deficiente	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
20, 87 : est] cum	?	+	+	+	+	?	+	+	+	+	Bg^1OPdV^{10} (V)
20, 107 : lectum] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
20, 116-117 : quia scilicet] *inv.* (scilicet *om.**)	+	+	+	+	+	+	*	*	*	*	
20, 142 : praeter] propter	+		+	+		+	+	+	+	+	
21, 16 : est] *om.*	+	+	+	+	+		+	+	+	+	
21, 22 : non] *om.*	+	+	+	+	+		+	+	+	+	(AoP^1)
21, 22 : abstinet] sustinet	+	+	+	+	+		+	+	+	+	
21, 44 : intemperati] tempe-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	$BxEr^1Er^2P^5P^6$ P^1
21, 63 : nominavit] vocavit (non voc.*)	+	+	+	+	+	+	*	*	*	*	V^{10} (Kr)
21, 71 : nomen] *om.*	+	+	+	+	+		+	+	+	+	

	O¹	P³	P¹⁰	V³	C¹	Lo¹	P⁸	As	Bo	Db	V⁴		Alii
21, 111 : impeditiva] impedimenta	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
21, 122 : eas] eam	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+		
22, 36 : involuntarium] voluntarium	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+		P⁵ (W)
												P⁶	
22, 74 : intemperato] temperato	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	Bx P¹
22, 80 : et¹] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
22, 82 : in] et	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Er¹PdV²W
22, 82 : proiciant] propiciant (pros-*)	+	+	+	+	+		+	+	+	*	+	+	Bg³
22, 122 : refert] refertur	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	BxW
22, 130 : vel] et	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
Liber IV													
1, 27 : eandem] *om.*	?	?	+	+	+		*	+	+	?	+	+	
1, 60 : autem] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
1, 88 : in] *om.*	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	Er¹Kr
1, 95 : in] *om.*		+			+	+		+	+	+	+	+	Kr
1, 99 : perditus] proditus	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	Bg³KrVV¹⁰
1, 171 : unde non oportet] *hom.om.*		+	+	+	+			+	+	+	+	+	
1, 201 : dant] dantur	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	(Bg³?)
2, 1 : virtutem] virtutes	+	+	+	+	+		+		+	+	+	+	
2, 26 : est] *om.*	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	Bx
2, 32 : in suo] immo (in uno*)		*		+	+	+		+	+	+	*	*	
2, 32 : tamen] *om.*	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	
2, 78 : liberalitatis] libertatis	+	?	+	+	+		?	+	?	+	+	+	
2, 110 : Et] *om.*	+	+	+	+	+		+	+	+		+	+	BxErV² P¹

Quibus locis addi potest lib. III c. 22 lin. 151, ubi recensionis italicae codices (praeter S) verbum « connatum » praebent, codices vero e petia prioris ordinis pendentes (nec non S et Lo¹) « conatum », codices denique e petia alterius ordinis pendentes (praeter Lo¹) « ornatum ».

E contrario in locis infra scriptis undeviginti codices e petia prioris ordinis pendentes a recensione italica recedunt, codicibus e petia alterius ordinis pendentibus cum ea congruentibus:

Liber III	Ao	Bg¹	Bg³	Bx	Er	Er¹	Er²	F	Kr	O	P⁵	P⁶	P⁷	Pd	V	V²	V¹⁰	W	P¹	Alii
20, 54 : Et] *om.*	+			+	+	+	+		+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	
21, 23 : sed... delectabilibus (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Lo¹
21, 29 : consequuntur (-quitur *cett.*)	+			+	+	+	+	+			+		+		+	*	+	+	+	
Liber IV																				
2, 88 : Et (*om. cett.*)	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	Lo¹

Sed in lib. III c. 20 lin. 54, verbum « Et » sponte sua addere potuit librarius qui petiam alterius ordinis descripsit (sicut prima manu addiderunt nonnulli codices a petia prioris ordinis descripti, hi sunt Bg¹Er²FO, nec non secunda manu AoKrP⁵P⁶V¹⁰); in lib. IV c. 2 lin. 88, verbum « Et » addere potuit corrector petiae prioris ordinis (quod omisit Bx, forsitan quia in margine adpositum esset); in lib. III c. 21 lin. 29, verbum « consequuntur » ambigue scriptum fuisse videtur, unde nonnulli codices a petia prioris ordinis descripti, Bg¹Bg³ PdKr, « consequitur » legerunt, codex vero V² scripsit « [consequitur *exp.*] consequuntur »; in lib. III c. 21 lin. 23, eadem verba atque recensio italica petia alterius ordinis casu omisit (cuius sufficiens causa homoeoteleuton est).

Pluribus in locis (velut III, 19, 202; 20, 87; 21, 44; IV, 1, 99) verba petiae prioris ordinis ambigue scripta fuisse videntur, ex quo effectum est ut nonnulli codices e petia prioris ordinis pendentes eandem lectionem mendosam atque petia alterius ordinis praeberent (in III, 20, 87, codex V ante genuinum verbum verbum mendosum legit « cum est »). Praeterea menda quaedam petiae alterius ordinis e litteris brevioribus petiae prioris ordinis provenire videntur, velut in III, 19, 202, et 22, 130, «et» pro «vel» et in IV, 2, 32, « immo » pro « in suo » (īmo pro ī ſuo, tractu litterae ſ supra lineam non producto).

De codicibus AsBoDbV⁴(P⁶), qui a petia alterius ordinis refecta descripti sunt, plura dicemus quando de petiis refectis agemus (infra, p. 127*-129*).

Petia 13

In locis infra scriptis viginti codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque novem e petia prioris ordinis pendentium (codex Bg¹ deest, cf. supra, p. 2*) discrepat:

Liber IV	Ao	F	O¹	P⁵	P⁷	P¹⁰	Pd	V	V²	V³	V¹⁰W	P¹	As	Bo	Db	P⁶	V⁴	C¹P⁸	Alii
3, 34 : pecuniarum] -nia (-niae*)	+	+	—		+	+	*	—	+	*	+	+	*	*	*	*	*		
3, 64 : in] *om.*	+	+	+	+	*		+	+	+		+	+						+	+
3, 115 : superabundat] -dant		+	+	+	+				+		+		+	+	+	+	+	+	+
4, 2 : Philosophus] *om.*	+	+	+	+	*	+	+	+	+	+	+	+		+	+		+	+	+
4, 9 : accipiat] -atur	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+						
4, 9 : et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	*	+	+	+
4, 81 : quia ea] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	+	+	+
4, 98 : et sibi] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
4, 111 : et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
4, 122 : potiatur] po-natur	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+ P³ Lo¹ V⁷
5, 40 : illiberales] libe-rales *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+ ErEr¹ Kr
5, 83 : vero] enim	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+
5, 97 : depraedantur] depraedant	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
6, 21 : autem] *om.*	+		+	+	+		+				+	+	+	+		+	+	+	+
6, 41 : personam] -na	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
6, 95 : quod] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+ Er
6, 117 : per²] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
6, 160 : et¹] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
6, 160 : et²] in	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+
7, 26 : quod] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+
7, 57 : enim] autem	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
7, 148 : observabit] conservabit	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Quibus locis addi potest 4, 69, ubi pro « primo », quod praebent codices recensionis italicae, codices e petia prioris ordinis pendentes scribunt « in primo » (obscurus est Er¹, forsitan « in », quod prima manus scripserat, in « et » secunda correxerit), codices vero e petia alterius ordinis pendentes « et primo » (praeter VV³V¹⁰P¹ DbV⁴P⁸, qui « et » sponte sua omiserunt), ex quo conici potest petiam alterius ordinis « in » in « et » correxisse. Simili modo in 7, 152, codices recensionis italicae verbum « est » post verbum « magnum » praebent (praeter S qui « est » omittit), codices e petia prioris ordinis pendentes ante « magnum », codices vero e petia alterius ordinis pendentes hoc verbum « est » omittunt (praeter P⁶ qui hoc post « magnum » praebet).

Paucis autem in locis novem codices e petia prioris ordinis pendentes a recensione italica recedunt, viginti codicibus e petia alterius ordinis cum ea congruentibus:

	Bg³	Bx	Er	Er¹	Er²	Kr	O	P³	Lo¹
3, 52 : liberalis] illiberalis	+	+	+	?	+	+	+	+	?
3, 111 : illiberalitas (liberalitas *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+
7, 84 : autem] quod	+		+	+		+	+	+	

Sed in 7, 84, mendosa lectio « quod » pro « autem » e littera ambigua in petia prioris ordinis provenisse videtur, quam codices BxEr² sicut librarius qui petiam alterius ordinis descripsit recte legerunt; mendosam lectionem petiae prioris ordinis « illiberalis » in 3, 52, facile corrigere potuit librarius petiae alterius ordinis, mendosa vero lectio archetypi « liberalitas » in 3, 111, a correctore petiae prioris ordinis post petiam alterius ordinis iam descriptam emendata esse videtur.

In 6, 94, verbum « quod » a petia alterius ordinis omissum esse videtur ex haplographia, cum verba « autem » et « quod » propter litteras breviores librarii petiae prioris ordinis eandem speciem praeberent (cf. 7, 84); in 5, 40, verbum « liberales » a librario petiae prioris ordinis additum esse videtur, sed ab eodem deletum, quod non animadverterunt codices ErEr¹Kr atque librarius qui petiam alterius ordinis descripsit.

De codicibus AsBoDbP⁶V⁴ nec non C¹P⁸, qui de petia alterius ordinis refecta pendere videntur, plura dicemus quando de petiis refectis agemus (infra, p. 131*-132*).

Petia 14

In locis infra scriptis septendecim codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque tredecim e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber IV	Ao	As	Bg³	Bo	Bx	Db	Er¹	Er²	F	O¹	P⁶	P¹⁰	Pd	V	V³	P¹	Alii
8, 46 : dignus] est *add.*	+		+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+		+	(Lo¹)
8, 61 : excessu] abundantia	+	?	+	?	?	+	*	?	+	+	+	+	+	+		+	
8, 61-62 : quomodo... habeat] *om.*	+	+	+	+	?	+	+	?	+	+	+	+	+	+		+	
8, 74 : defectu] defectum	+	+	+	+		?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	W P⁸
8, 167 : esset] esse	+		+	+	+		+	*	+	+		+	+	+		+	
8, 199 : unde] et *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
8, 199 : dignificat] -catur	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+		+	P⁵
9, 40 : qui] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
9, 52 : sicut] sic	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	OP⁵P⁸
9, 91 : ibi] etc. *add.*	+		+	+	+	+	+		+			+	+	+			
9, 93 : aliquid] quid	+	+			+	+					+		+	+	+		
9, 116 : bona] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
9, 133 : ad cor] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
9, 139 : malos] malo	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	
10, 20 : praetermittit] praemittit	+	+	+	+	+	+	+		+	+	*	+	+	+	+	+	P³P⁵
			Bg¹														
10, 57 : erit] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
10, 67 : vero] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
10, 131 : ad] *om.*	+			+	+	+		+		+	+		+	+	+		
																C¹	
10, 218 : ipse] ipsum	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
10, 234-235 : quam... lucrosa] *hom.om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
10, 238 : lentus] est *add.*	+		+	+	+	+	+	?			+	+		+	+	+	+
10, 253 : oportet] et *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

		Ao	As	Bg^1	Bg^3	Bo	Bx	Db	Er^1	Er^2	F	O^1	P^6	P^{10}	Pd	V	V^3	P^1	C^1	Alii
11, 90 : omittunt] omittuntur		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
11, 93 : opponitur] *om.* (*add. alieno loco**)		*	+	*	*	*	+	+	?	?	+	+	+	*	+	+	+	*	*	
13, 39 : etiam] in *add.*			+	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	ErW(Lo^1)
13, 40 : $modo^2$] medio			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^8

Ut hae tabulae rectius intellegantur, pauca animadvertenda sunt. In primis notandum est codicem Bg^1, qui a media petia duodecima deerat, rursus a media petia quarta decima adesse, codicemque C^1, qui in duabus primis partibus huius petiae e petia prioris ordinis pendet, in extrema petia e petia alterius ordinis pendere, sicut accidit in codicibus Bx in petia 7 (cf. quae supra, p. 94*, diximus) et P^6 in petia 12. Praeterea advertendum est in 9, 93 et 11, 93 verba petiae alterius ordinis mendosa emendata esse; nam in 9, 93, germanam lectionem « aliquid », quam praebent octo e sedecim codicibus e petia alterius ordinis pendentibus, in codice As adposita est post 9, 91 « magnanimum », ex quo conici potest librarium verbum mendosum « quid » scripsisse, sed correctorem verbum emendatum « aliquid » in margine adposuisse; eadem ratione in 11, 93, verbum « opponitur », quod omittunt novem e duodeviginti codicibus e petia alterius ordinis pendentibus, septem praebent, sed non suo loco insertum, et quidem modo (Bg^1Pd) post lin. 93 « virtuti », modo (AoBg^{3}BoP^1P^{10}) ante lin. 92 « magis » (Er^1 et Er^2 ex homoeoteleuto lin. 92-93 « magis... pusillanimitas » omittunt).

Paucis tantum in locis nonnulli codices e petia prioris ordinis pendentes a recensione italica recedunt, codicibus e petia alterius ordinis pendentibus cum ea congruentibus:

Liber IV	Er	Kr	O	P^3	P^5	P^7	V^2	V^4	V^{10}	W	C^1	Lo^1	P^8	Alii
8, 56 : pulcri] *om.*	+	+		+		+		+	+	+		*		(V^3)
8, 117 : est] *om.*	+		+	+		*			+	+				
10, 55 : plurium] *om.*	+	+		+	+		+			+	+	+	+	FV
10, 81 : delectari] enim *add.*	+	*		+		+	+	+	+		+	+	+	

Sed in primo loco (8, 56) germanam lectionem petia prioris ordinis iam habuisse videtur, cum quinque codices ex ea pendentes hanc legerint (praeter Lo^1, qui verbum « pulcri » ante « dici » ponit), et forsitan ex haplographia ceteri verbum « pulcri » omiserint, cum verbum « pulcri » ($pl'c^1$) et verbum insequens « propter » (ppt') litteris brevioribus scriptis ex librarii petiae prioris ordinis consuetudine eandem fere speciem praeberent; in 8, 117, et 10, 55, verba « est » et « plurium » primo omissa iam prima manu in petia prioris ordinis suppleta esse videntur (ex quo effici potuit ut in 8, 117, codex P^7 verbum « est » scriberet, verbo priore « quod » omisso: verbum emendatum « est » loco « quod » scribi putavit, cum post « quod » adponendum esset); in ultimo loco (10, 82), verbum « enim » a librario petiae prioris ordinis perperam additum librarius petiae alterius ordinis delere potuit, sicut deleverunt codices OP^5W a petia prioris ordinis descripti.

Petia 15

In locis infra scriptis duodecim codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque duodeviginti e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber IV	As	Bx	Db	Er	O	P^5	P^7	Pd	V^3	V^4	V^{10}	P^8	Alii
13, 62 : mansuetudini] -dinem	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
13, 77 : est sensus] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	
13, 109 : rebus] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 3-4 : res... respiciunt] *hom.om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 57 : amico] amicos	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
14, 81 : ut] vel	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(Lo^1)
14, 81 : emittat] amittat	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 102 : est] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

	As	Bx	Db	Er	O	P⁵	P⁷	Pd	V³	V⁴	V¹⁰	P⁸	Alii
14, 118 : inhonestatem] ho-	+		+	+			+	+	+	+	+		
15, 41 : secundum] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Lo¹
15, 94 : secundum (*om. cett.*)	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+		Bg¹Bg³Er²P⁶ Lo¹
15, 180 : quod] non *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	O¹
15, 193 : felicitatem] facilitatem	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
15, 230 : est] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
15, 230 : hos] hoc	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+		
16, 28 : differt] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
16, 70 : Moris] Mens	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(BoO¹V²W)
16, 127 : occurreret] concurreret	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
16, 128 : aliquod] aliquid	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
16, 136 : iocosa] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

Quibus locis addi potest 15, 216, ubi mendosum verbum archetypi « magis », quod meliores codices recensionis italicae praebent, etiam primo scripsit petia prioris ordinis, unde hoc in AoBg³Er¹KrO¹VV²W scriptum videmus, sed in « minus » correxit, ex quo effectum est ut « minus » loco « magis » recte scriberent Er²FC¹Lo¹, post « dicunt » vero perperam insererent P¹P⁶ et ante « dicunt », sed in « minora » corruptum, Bo, omitterent autem tam « magis » quam « minus » Bg¹ et P¹⁰, petia denique alterius ordinis verbum emendatum « minus » ante verbum mendosum « magis » insereret, unde codices omnes e petia alterius ordinis pendentes habent: « minus magis ».

Uno tantum in loco codices e petia prioris ordinis pendentes a recensione italica recedunt, quamvis codices e petia alterius ordinis (praeter P⁸) cum ea congruant:

	Ao	Bg¹Bg³Bo	Er¹Er²	F	Kr	O¹	P³	P⁶	P¹⁰	V	V²	W	C¹	P¹	Lo¹	Alii
16, 118 : refrenatur (referatur *cett.*)	+	+ + +	+ +	+	+	+	+	*	+	*	+	*	+	+	+	P⁸

Sed verbum « refrenatur » in petia prioris ordinis nota ambigua « ref'natur » scriptum esse videtur, cum sic plerique codices (AoBoEr¹FKrO¹P³) scripserint, nonnulli vero male intellexerint (reservatur P⁶ referantur W refficiatur V), pauci denique « refrenatur » perscripserint; ex quo effectum est ut petia alterius ordinis perperam legeret « referatur » (ref'atur); nec mirum si eandem notam ambiguam archetypi codices recensionis italicae eodem modo casu legerunt, cum haec sit lectio facilior.

Petia 16

In locis infra scriptis septendecim codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque tredecim e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber IV	Ao	As	Bg¹Bo	Bx	Er	Er¹Er²	F	O¹	P⁷	P¹⁰	Pd	V¹⁰W	P¹	P⁸	Alii
17, 1 : ut] et	+	+	+ +	+	+	+ +	+	+	+	+	+	+ +	+	+	(DbP⁶)
17, 27 : de²] *om.*	+	+	+ +	+	+	+ +	+	+	+	+	+	+ +	+	+	O
17, 38 : ideo] *om.*	+	+	+ +	+	+	+ +	+	+	+	+	+	+ +	+	+	
17, 40 : spiritibus] -tualibus	+	+	+	+	+	+ +	+	+	+	+	+	+ +	+	+	
17, 46 : Non] *om.*	+	+	+ +	+	+	+ +	+	+	+	+	+	+ +	+	+	
17, 54 : congruat] conveniat et *praem.*	+	+	+ +	+	+	+ +	+	+	+	+	+	+ +	+	+	
17, 57 : multipliciter] multum	+	+	+ +	+	+	+ +	+	+	+	+	+	+ +	+	+	
17, 60 : probat] probant	+	+	+ +	+	+	+	+	+	+	+	+	+ +	+	+	
17, 108 : quae] qui	+	+	+	+	+	+ +	+	+	+	+	+	+ +	+	+	
17, 110 : etiam] et	+	+	+ +	+	+	+ +	+	+	+	+	+	+ +	+	+	KrC¹
17, 114 : secundum (si *cett.*)	+	+	+ ?	+	+	+ +	+	+	+	+	+	+ +	+	+	(V)
17, 117 : operaretur] operatur	+	+	+ +	+	+	+ +	+	+	+	+	+	+ +	+	+	
17, 118 : quae] qui	+		+ +	+		+ +	+	+		+	+	+ +	+	+	

	Ao	As	Bg^1	Bo	Bx	Er	Er^1	Er^2	F	O^1	P^7	P^{10}	Pd	V^{10}	W	P^1	P^8	Alii
17, 130 : per verecundiam] pro verecundia	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 141 : relinquitur] relinquit	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	$DbP^6V^3Lo^1$
17, 147 : tamen] enim	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(V)
Liber V																		
1, 15 : Et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
1, 75 : subiectum] obiectum	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	
1, 106 : quod] et	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
1, 120 : consequitur] sequitur	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
1, 132 : eorum] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
1, 157 : legale et aequale] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Db
1, 160 : Quia] Quis	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
1, 168 : et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
1, 168 : semper] sunt	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	(P^3)
1, 174 : ita] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
2, 38 : quos (quod *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	Lo^1
2, 45-46 : in qua... principantur] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
2, 47 : oligarchica] oligargica	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(DbKr)
2, 54 : $sicut^1$] sunt	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(Kr)
2, 54 : $sicut^2$] sint (sunt*)	*	+		+	+	+	+	*	+	+	*	+	+	*	+	+	*	
2, 62 : quod] ut	+	+		+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	
2, 75 : postochios] postochias	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	(V^2)
2, 77 : schedos] scheos	+	+	+	+	+	+	+	*	+	*	*	*	+	+	+	+	+	(DbP^6)
2, 79 : facio] factum	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
2, 91 : hoc] quod *add.*	+	*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(P^3)
2, 136 : idem] ita	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	(Bg^3)
2, 161 : operativus] optimus	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
3, 3 : omnis] communis	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^3 C^1
3, 14 : etiam] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^6
3, 49 : quod] etiam *add.*	+	+	*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
3, 60 : committat] committit	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	DbP^6V
3, 77 : omne] nihil commune	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(P^3)
3, 99 : iniustitia (iustitia *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
3, 127 : determinandum] dicendum	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
3, 133-134 : illegale et inaequale] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	
3, 139 : supra] similiter	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
3, 141 : legalis] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
3, 142 : et iniustum illegale] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

E contrario in locis infra scriptis tredecim codices e petia prioris ordinis a lectione recensionis italicae recedunt, codicibus septendecim a petia alterius ordinis descriptis cum ea congruentibus:

Liber IV	Bg^3Db	Kr	O	P^3	P^5	P^6	V	V^2	V^3	V^4	C^1	Lo^1	Alii
17, 39 : humoribus (honoribus *cett.*)	+	+	+	*	*	+	+	+	+	+	+	+	
17, 40 : rubescit] agnoscit	+	+	*	+	+	*	+	+	*	*	*		
17, 47 : quid (quod *cett.*)	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	(Bx)

Liber V	Bg²Db	Kr	O	P³	P⁵	P⁶	V	V²	V³	V⁴	C¹	Lo¹	Alii
1, 57-58 : ibi... etc.] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
1, 101 : quoddam] autem	+	?	+	+		+	+	+	+	+	+		
1, 106 : obiecta] subiecta	+	*	+	+	+	+	+	+	+	+		+	
1, 166 : circa² (*om. cett.*)	+	+	+	+		+	+	+	+	+		+	Bg¹
1, 179 : Secundo] Secundum	+		+	+	+		+	+	+	+	+		
2, 17 : populus (philosophus *cett.*)	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	Er
3, 22 : primum] *om.* (hoc* quod !)	+				+		*	+	+	*	+	!	
3, 97 : Sed] Si	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+		
3, 114 : scilicet (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

Pluribus in locis (IV, 17, 39; 17, 47; V, 1, 166; 2, 17; 3, 114) lectionem archetypi mendosam a correctore petiae prioris ordinis post petiam alterius ordinis iam descriptam emendatam esse conici licet, praesertim cum in IV, 17, 39 duo codices a petia prioris ordinis descripti, P³ et P⁵, ambas lectiones et mendosam et emendatam habeant (in P³ enim scriptum videmus « humoribus honoribus [*exp.*] », et in P⁵ « humoribus [*exp.*] recurrentibus ho [*exp.*] humoribus honoribus [*cancell.*] », unde satis apparet verbum emendatum « humoribus » in margine adpositum esse).

Ceteris autem in locis menda petiae prioris ordinis petia alterius ordinis sustulit, germanam archetypi lectionem a recensione italica testificatam restituens. In controversiam igitur vocari potest utrum sua sponte librarius qui petiam alterius ordinis descripsit menda petiae prioris ordinis correxerit casuque cum recensione italica consenserit, an ipso archetypo usus sit ad verba petiae primi ordinis emendanda. Argumento sane primae parti esse videtur quod nonnullis in locis (IV, 17, 114; V, 2, 38; 3, 99) menda petiae prioris ordinis sua sponte certo correxit, cum archetypum ipsum mendosum fuisse testetur recensio italica (cf. tabulae superiores, p. 103*-104*), nec non quod verba mendosa petiae prioris ordinis omnia facile corrigi poterant, adversa tamen pars penitus explodi nequit.

Petia 17

In locis infra scriptis sedecim codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque quattuordecim e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber V	Ao	As	Bg³Bx	Db	Er	Er¹	P³	P⁷	P¹⁰	Pd	V³	V⁴	V¹⁰W	P¹	Alii
3, 166 : debeat] debent (-bet, betur*)	*	*		+	*	*	+	*	+	*		*	*	*	+ O¹
4, 1 : Eius] Quis		+	+	+	+	*	+	+	+		+	+	+	+	Bg¹KrC¹ (FV²)
4, 46 : aliquis] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
4, 47 : reservato] reservatos	+	+	+	+		+	+	+		+	+	+	+	+	+ (Kr)
4, 76 : in] et in	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
4, 98-99 : distributivam... iustitiam] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+ Bg¹BoEr²P⁵P⁶V²P⁸
4, 157 : Sic] Si	+		+	+		+	+		+	+	+	+	+		+
5, 5 : Et] *om.*	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
5, 18 : dicitur] debet	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
5, 85 : est] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
5, 86 : est] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
5, 91 : quia] et *add.*	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
6, 39 : praetermittitur] praemittitur	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+ Bg¹BoEr²O¹VV²C¹
6, 69 : excedunt] proexcedunt (prae-*)	+	*	+	+		+	+	+			+		+	+	+	
6, 143 : quod²] *om.*	+	+	+	+	+	+	+		*	+	+	+	*	+	+	+ (F)
7, 24 : illud] id	+	+	+	+		*	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Duobus tantum in locis codices e petia prioris ordinis pendentes a recensione italica recedunt, codicibus e petia alterius ordinis pendentibus cum ea congruentibus:

	Bg¹Bo	Er²	F	Kr	O	O¹	P⁵	P⁶	V	V²	C¹	Lo¹	P⁸	Alii
5, 36 : Et (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Bx
7, 3 : commutationum] commutativum	?	+		+	+	+	?		+	+	+	+		

Sed in 5, 36, verbum « Et » a correctore petiae prioris ordinis post petiam alterius ordinis iam descriptam additum esse conicere licet, praesertim cum iam in 4, 98-99 verba omissa « distributivam... iustitiam » non nisi a correctore et sua quidem sponte suppleta esse videantur, quoniam a septem e quattuordecim codicibus e petia prioris ordinis pendentibus omissa sunt, a ceteris vero aliter atque a recensione italica praebentur suppleta sunt (nam post 98 « distributivam » addit O¹ « hic », post 98 « secundo » addunt FKrOO¹VLo¹ « ostendit », post 99 « accipiatur » addunt OO¹VLo¹ « iustum in medio », Kr autem « iustum medium », C¹ denique « iustum », spatio vacuo post « iustum » relicto). In 7, 3, e contrario lectio mendosa novem codicum e petia prioris ordinis pendentium « commutativum » e nota ambigua petiae prioris ordinis provenire videtur, quam forsitan codex O retinuerit: « commuta^{num} », quam vero novem codices « commuta^{um} » legerunt, tres autem recte « commutationum », quod etiam fecit petia alterius ordinis; eadem ratione in 6, 39, septem e codicibus a petia prioris ordinis descriptis mendosam lectionem « praemittitur » praebent, quam petia alterius ordinis etiam elegit. Quibus locis addi potest 6, 46, ubi pro vero Aristotelis et Thomae verbo « vulneretur » codices recensionis italicae PP²Wi scripserunt « uuhïetur », codices vero a petia primi ordinis descripti Bg¹BoKrOO¹VV² « num'etur » (hoc est « numeretur », quod Lo¹ in « minueretur » correxit), cum codices a petia prioris ordinis descripti Er²FP⁵C¹P⁸ (verbum omisit P⁶) et codices a petia alterius ordinis descripti (praeter Db qui verbum omisit) recte scripserint « uuln'etur » (hoc est « vulneretur »; patet errorem ex hoc provenisse quod in petia prioris ordinis litterae « ln », tractu litterae l supra lineam non producto, speciem praebebant litterae « m » (in codicibus vero recensionis italicae pro « ln » librarii legerunt « hi »).

Petia 18

In locis infra scriptis quattuordecim codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque sedecim e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber V	Ao	As	Bg³Bo	Er	Kr	P³	P¹⁰	V²	Bg¹Db	P⁶	V³	Lo¹	Alii
7, 108 : dicebatur] dicebat		+	+ ?	+		+	+	+					
8, 19-20 : iustum distributivum] *inv.*	+	+	+ ?	+	+	?	+	+				+	
8, 27 : Secundo] Secundum	+	+	+ +	+	+	+	+	+	+				
8, 143 : pertinet] pertinent	+	+	+ +	+		+	+	+					
8, 180 : domus] et *add.*	+	+	+ +	+	+	+	+	+	+	+	+		
9, 22 : sint] fiunt (fiant*)	+	+	+ +	+	*	*	+	+	+	+	+		
9, 110 : sit¹] scilicet	+	+	+ +	+		+	+	+		+	+	+	
9, 140 : quandoque] quando	+	+	+ +	+	+	+	+	+	+	+	+		Er¹P⁸ (O¹)
9, 169 : adaequat] adaequatur	+	+	+ +	+		+	+	+		+	+		
9, 170 : commensuratas] mens-	+	+	+ +	+	+	+	+	+	+	+	+		
9, 196-197 : nihil... domo] *hom.om.*	+		+	*	+	*		+					
10, 13 : est¹] *om.*	+	+	+ +	+	+	+	+	+					
10, 32 : iniustum¹] iustum	+	+	+ +	+	+	+	+	+					P⁷
10, 40 : morales] *om.*	+	+	+ +	+	+	+	+	+	+			+	
10, 74 : defectu] defectus	+	+	+ +	+	+	+	+	+	+				
10, 92 : duplex] dupliciter	+	+	+ +	+	+	+	+	+					Er²
10, 98 : iniustum] iustum	+	+	+ +	+	+	+	+	+				+	
11, 2 : et²] *om.*	+	+	+ +	+		+	+	+				+	
11, 33 : quia] qua	+	+			+	+	+	+					
11, 69 : sufficiant] sufficiebant	+		+	+			+	+					

E contrario tribus in locis codices e petia prioris ordinis pendentes a lectione recensionis italicae recedunt, cum codices e petia alterius ordinis pendentes hanc lectionem retineant:

	Er²	F	O¹	P⁷	Pd	V⁴	V¹⁰	W	P¹	Bx	Er¹	O	P⁵	V	C¹	P⁸	Alii
8, 24 : contrapassi] compassi	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
9, 20 : adaequentur (-quantur *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+		
9, 162 : mensurent] mensuret	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	(Bg³P⁶Lo¹ - rentur)

Sed in 8, 23 et 9, 162 lectionem petiae prioris ordinis mendosam corrigere perfacile erat, in 9, 20 autem mendum archetypi a correctore petiae prioris ordinis corrigi potuit post petiam alterius ordinis iam descriptam.

Implicatiorem quaestionem nobis proponunt codices Bg¹DbP⁶V³ (quibuscum saepe congruit Lo¹, qui tamen more suo exemplaris verba seorsum correxisse videtur), cum novem saltem in locis cum codicibus AoAsBg³BoErKrP³P¹⁰V² a petia alterius ordinis descriptis consentiant (8, 179; 9, 22; 9, 110; 9, 140; 9, 169; 9, 170; nec non 8, 23; 9, 20; 9, 162), quattuordecim autem in locis ab his discrepent et cum codicibus a petia prioris ordinis descriptis consentiant (7, 108; 8, 18-19; 8, 26; 8, 142; 9, 196-197; 10, 13 ceterisque locis in superioribus tabulis laudatis), quibus addi potest 11, 105 (quem locum supra non recensuimus, quia in recensione italica ex homoeoteleuto desunt verba 11, 105 « a dominis... cohibentur »), in quo cum codicibus a petia prioris ordinis descriptis Er²FO¹P⁷PdV⁴V¹⁰WP¹ codices Bg¹DbP⁶V³ recte scripserunt « neque », codices autem a petia alterius ordinis descripti AoAsBoP³P¹⁰V² perperam scripserunt « ne » (quod omiserunt Bg³Er, Kr vero in « nec » correxit). Codices Bg¹DbP⁶V³ a petia refecta descriptos esse ne coniciamus prohibemur, eo quod nullum novum mendum mendis petiae alterius ordinis addiderunt, quin contra menda huius petiae saepe correxerunt, plerumque ad normam petiae prioris ordinis, nonnumquam vero ipsa petia prioris ordinis adversante, ut in 9, 33, ubi loco mendosi verbi « mensurationem », quod omnes codices tam a petia primi ordinis (praeter Er²) quam a petia alterius ordinis descripti praebent, verbum emendatum « commensurationem », cum recensione italica casu consentientes, scripserunt; incertior est locus 11, 15, ubi pro vero Thomae verbo «prius», a recensione italica testato, omnes codices tam a petia prioris ordinis quam a petia alterius ordinis descripti (praeter P³ qui sponte sua correxit « prius », et Lo¹ qui correxit « superius »), perperam scripserunt « ibi plus », codices autem P⁶V³ « plus ibi », codex Db « prius ibi », codex denique Bg¹ recte « prius »; conici tamen potest in quattuor codicum exemplari verbum emendatum « prius » in margine adpositum esse, codices vero praeter Bg¹ signum quo ad marginem legentes remitterentur pro signo verborum inversorum duxisse verbumque in margine positum P⁶ et V³ neglexisse. Veri simile ergo est codices Bg¹DbP⁶V³ ab ipsa petia alterius ordinis, sed iam correcta, descriptos esse, nec obstat locus 7, 84, in quo codices DbP⁶V³ perperam omiserunt verbum « a », nam hoc verbum redundare et verbis sequentibus iterari forsitan correctori visum sit (« a linea quae est aa »). Nec mirum si satis longo temporis spatio intermisso petia alterius ordinis correcta est, cum Universitatis Parisiensis statuta praescripserint ut, si quis exemplaria corrupta inveniret, ea corrigenda curaret[28]. Quin immo forsitan iam antea petia alterius ordinis correcta esset, cum in 9, 196-197, verba « nihil... domo » in petia alterius ordinis ex homoeoteleuto omissa (codices ErP³, ut verba intelligi possent, de industria omiserunt etiam in lin. 196 « pro una domo » et in lin. 197 « quinque lecti »), iam in codicibus AsBoP¹⁰ suppleta appareant, qui recentiores videntur cum eos a petiis corruptis saepius descriptos esse constat (cf. infra, p. 127*-139*).

Petia 19

In locis infra scriptis duodecim vel tredecim (nam codex Bg¹ in priore parte petiae a petia prioris ordinis, in altera vero parte a petia alterius ordinis descriptus est) codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque duodeviginti vel septendecim e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber V	Ao	As	Bo	V²	W	Bg³Er	F	Lo¹	P⁶	V⁴	C¹	Alii
11, 120 : iniustum] iniustitia	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
11, 120 : nihil] vel	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
11, 134 : faciet] faciat	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	O¹

(28) Cf. H. Denifle O.P. et Aem. Chatelain *Chartularium Universitatis Parisiensis...*, t. II, p. 190: « Item ordinavit Universitas quod quilibet rector faciet proclamari per scolas ut, si quis inveniat exemplaria corrupta, illa offerat publice coram rectore et procuratoribus, ut exemplaria corrigantur, et stationarii qui talia locant, judicio Universitatis puniantur et scolaribus emendare cogantur ».

	Ao	As	Bo	V^2	W	Bg^3	Er	F	Lo^1	P^6	V^4	C^1	Alii
11, 134 : sibi] igitur	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
11, 136 : fiet] fiat	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^8
11, 141 : nihil] vel	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
11, 146 : ad] circa	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
11, 178 : sed] si	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	(V)
11, 184 : iustum] iustitia	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
12, 19 : id] illud	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
12, 41 : causa huius] habitus	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
12, 53 : cognita] agnita	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
12, 61 : sibi] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
12, 61 : aliisque] aliis	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^8
12, 86 : mna] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	($KrP^5P^7P^{10}V^{10}$)
12, 86 : quocumque] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
12, 88 : duae] duas	?	+	+	+	+	+	+	+		+	+		
12, 98 : est] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
12, 100 : et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	(Kr)
12, 105 : ius] iustum	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
12, 119 : lege] legale	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
12, 124 : naturaliter] naturale	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Kr
12, 129 : etiam] enim	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	(Bx)
12, 130 : homini] honor	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
12, 142 : sectatorum] sacratorum	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(KrP^7)
12, 148 : esse magis] *inv.*	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	*	+	
12, 164 : aliquid (aliquod *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Kr
12, 171 : exortam] ortam	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
12, 172 : et] est	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
12, 174 : omnia iusta] *inv.*	+	+	+	+	*	+	+	+	+	+	+	+	(O^1)
12, 184 : primo] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	O^1
12, 185 : etiam] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Db (KrP^8)
12, 198 : immutabiles] mutabiles	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
12, 198 : quid] quidem	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	P^8
12, 222 : ponuntur] ponunt	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
12, 224 : ubicumque] ubique	+	+	+	+	+	+	+	+		?	*	+	
			Bg^1										
12, 246 : iustificatio^2] iniusti-	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^8
12, 247 : quis] quilibet	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	(BxV^3)
12, 252 : iniustificationes] ius-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	O^1V
13, 10 : duo] tria	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
13, 24 : iustum] ultimum	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	(P^5)
13, 26 : quis] aliquis	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(P^1)
13, 33 : aliquis] quis	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(Db)
13, 34 : erit] erat	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	
13, 36 : iniustificatio] iusti-	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	P^3
13, 80 : accidat] accipiat	+	+	+	+	+	+	?	+	+		+	?	+
13, 88 : ei] eius	+	+	+	+	+	+	?	+	+		+	+	+	P^3
13, 102 : operamur] operantur	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
13, 107 : impraeconsiliata] incomprehensibiliata	+	+	+	*	+	+	+	?	+	*	+	+	+	
13, 115 : iniustitia] iustitia	+	+	+	+		+	+	+	+		+	+	+	
13, 122 : peccata] perfecta	*	+	*	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
13, 125 : gratia] etc. *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
13, 134 : est^2] esse	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	

	Ao	As	Bg¹Bo	V²	W	Bg³Er	F	Lo¹	P⁶	V⁴	C¹	Alii
13, 140 : aliquis] quis	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
13, 148 : operationis] compositionis	+	+		+	+	+	+		+	+	+	
13, 149 : est²] sed	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
13, 150 : fortuna] fortunia	+	+		+	+	+	+			+	+	
13, 150 : fortuna] est *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
13, 152 : autem] furem	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
13, 158 : naturales] materiales	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
13, 160 : excusat] excussit	+	+		+	+	+	+		+	?	+	
13, 163 : iniustum] iustum	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
13, 163 : iniustificationes] iusti-	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	Bx
13, 169 : sit] fit	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
13, 169 : iniustificatio] iustificatio	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	Pd
13, 190-191 : de fieri] deferri	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	
13, 193 : Ira] Ita	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	O¹P⁸
13, 194 : enim] non	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
13, 206 : contingit] convenit	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
13, 208 : iniuste] iuste	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
13, 218 : iniustificationem] iusti-	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	P³VP¹
13, 232 : accidit] autem	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
14, 1 : autem] quando	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
14, 15 : est] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 22 : Secundo] Et secundo	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
14, 24 : quendam] quandam	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
14, 27 : mater] non	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 44 : iniustum] iniustitia (ius-*)	+	+	+	+	+	*	+	+	+	*	+	(P¹)
14, 57 : rationabile] rationale	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	Er¹
14, 67 : quidam] quidem	+	+		+	+	+	+		+	+	+	P³P¹
14, 69 : aliquis] aliis (alii*)	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	+	
14, 76 : verbera] verba	+	+			+	+	+	+	+	+	+	
14, 80 : circa (contra *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 81 : et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P⁸
14, 81 : circa (contra *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 82 : est²] inest	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	(O¹P⁸)
14, 93 : circa] ita	+	+		+	+	+	+		+	+	?	
14, 99 : iniustificet] iustificet	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	O¹P⁸
14, 111 : iniustum] iustum	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	(P⁸)
14, 111 : nihil] vel	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 111 : aliud] aliquod	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(Bx)
14, 111 : quam] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 118 : incontinens] inconveniens	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
14, 120 : iniustum¹] iustum	+	*	+	+	+		+	+	+	+	+	(V)
14, 129 : Adhuc] Ad hoc	*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 141 : iniustum] iustum	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	(P³)
14, 142 : iniustum] iustum	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 153 : operatur] comparatur	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 160 : illud²] id	+	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	
14, 163 : in ratione est] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 169 : aurea arma] *inv.* (arma aure*)	+	+	+	+	+	+	+	?	+	*	*	
15, 7 : primum] primus	+	+		+	*	+	+		+	+	+	
15, 13 : contingit] convenit	+	+		+	+	+	?		+	+	+	Er¹
15, 15 : Vel] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(Bx)
15, 18 : positum] dictum	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(Bx)

E contrario in locis infra scriptis codices e petia prioris ordinis pendentes a lectione recensionis italicae recedunt, quando codices e petia alterius ordinis pendentes cum ea congruunt:

Liber V	Bg¹Bx	DbEr¹Er²	Kr	O	O¹	P³	P⁵	P⁷	Pd	V	V³	V¹⁰	P¹	P¹⁰	P⁸	Alii
11, 136 : hoc sit] haec sint	+	+ + + +	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	(Ao)
12, 33 : positum] positivum	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+				
12, 65 : illud] *om.*	+	+ + + +	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
12, 72 : sint] sunt	+	+ + + +	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
12, 107 : enim] autem	+	+ + + +	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Lo¹
12, 143 : quia (quod *cett.*)	+	+ + + +	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Lo¹
12, 175 : contingunt (-git *cett.*)	+	+ + + +	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
12, 214 : et] *om.*	+	+ + + +	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	
12, 253 : iniustum] iustum		+ + + +	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
13, 29 : id¹ (illud *cett.*)		+ + + +	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
13, 31 : iniustificatio (iusti- *cett.*)		+ + + +	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Lo¹
13, 107 : id est] et		+ + + +	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
13, 129 : rotunda] rotundata		+ +		+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
13, 144 : est] erit		+ + + +	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 23 : introducere] inducere		+ + + +	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P⁸
14, 24 : meam] manifestum		+ + + +	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(Bg¹C¹)
14, 60 : ut (*om. cett.*)		+ + + +	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(Lo¹)
14, 80 : et² (*om. cett.*)		+ + + +	+	+	+		+	+	+	+	+		+	+		

Quod non obstat quominus petiam alterius ordinis a petia prioris ordinis descriptam esse coniciamus, cum quaedam menda petiae prioris ordinis librarius petiae alterius ordinis sponte sua facile corrigere quaedamque menda archetypi a librario petiae prioris ordinis retenta corrector post petiam alterius ordinis iam descriptam tollere potuerit; quin immo librarium petiae alterius ordinis ad petiam corrigendam archetypo usum esse ne coniciamus prohibemur eo quod de tam multis mendis pauca tantum correxit.

Petia alterius ordinis refecta simulque modo corrupta modo correcta esse videtur (e qua petia refecta pendent codices Bg³ErF nec non Lo¹, qui tamen verba petiae more suo correxit), petia vero refecta progrediente tempore iterum correcta esse (e qua petia correcta pendent codices P⁶V⁴C¹), de quo plura dicemus quando de petiis refectis agemus (infra, p. 133*-135*).

Petia 20

In locis infra scriptis duo et viginti codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent quae a lectione recensionis italicae codicumque octo a petia prioris ordinis descriptorum discrepat:

Liber V	As	Bg³Bo	Er¹Er²	P⁵	Pd	V	V²	V¹⁰W	P¹	Lo¹	DbEr	Kr	O¹	P⁶	P⁷	V³	C¹	P⁸	Alii
15, 44 : semper ille] *inv.*	+	+ ?	+ +	+	+	+	+	+	+	+	+ +	*	+	+	+	+	+	+	
15, 66 : habet] *om.*	+	+ +	+		+	+	+	+	+	+	+ +	+	+		+	+	+	+	
15, 88 : adiudicavit] adiudicant (-ur*)	+	+ +	+ +	+	*	*	*	*	+	+	+ +	+	+	+	+	+	+		AoV⁴
15, 90 : habet] *om.*	+	+ +	+ +	+	+	+	+	+	+		+ +	+	+		+	+	+		
15, 142 : iniustum] iustum	+	+ +	+ +	+	+	+	+	+	+		+ +	+	+	+	+	+	+		P³
16, 59 : epiikes] epykes (epikes*)	+	+ +	+ +	*	+	+	+	+	+	+	+ +	*	+	*	*	+	+		(P³)
16, 59 : quoddam] quod	+	+ +	+ +	+	+	+	+	+	+		+ +	+	+	+	+	+	+		
16, 63 : epiikes] epykes (epikes*)	+	+ +	+ +	+	+	+	*	+	+	+	+ +	*	+	*	*	+	+		Bg¹V⁴

	As	Bg^3	Bo	Er^1	Er^2	P^5	Pd	V	V^2	V^{10}	W	P^1	Lo^1	Db	Er	Kr	O^1	P^6	P^7	V^3	C^1	P^8	Alii
16, 85 : directivo] directione	+	+	*	+	+	?	?	+	+	+	+		?	+	+	+	+	+	+		+	?	
16, 88 : etc.] et		+	+	+	?		+		+		+							+	+	+	+		
16, 109 : accipit] accepit	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+		+		+			+	+	+	+	
17, 87 : non] natura	+		+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
17, 98 : contingit] convenit	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+				+		+	+	+	+			
17, 135 : contingit] convenit	+		+	+	+		+	+	+	+	+			+	+		+	+	+	+	+		
Liber VI																							
1, 38 : convenit] contingit *cett.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+		Bg^1
1, 40 : supra] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
1, 46 : est (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
1, 49 : est^2] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^3
1, 93 : irrationale] rationale	+	+	+	+	+	+	?	+	+	*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
1, 133 : invicem] ad invicem	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
1, 137 : nomina] in *add.*		+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

Uno tantum in loco omnes codices (praeter Er^2, qui verbum omissum de suo supplevit, et V, qui ex homoeoteleuto verba VI c. 1 lin. 43-46 « est^2... est » omisit) e petia alterius ordinis pendentes cum recensione italica congruunt, codicibus octo a petia prioris ordinis descriptis ab ea recedentibus:

Liber VI	Ao	Bg^1	Bx	F	O	P^3	P^{10}	V^4	Alii
1, 43 : est^2 (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	Er^2 (V)

Sed cum verbum « est » iteretur, veri simile est alterum « est » petiam alterius ordinis sponte sua omisisse casuque cum recensione italica consensisse.

De codicibus $DbErKrO^1P^6P^7V^3C^1P^8$, qui e petia alterius ordinis refecta pendere videntur, plura dicemus quando de petiis refectis agemus (infra, p. 135*-136*).

Petia 21

In locis infra scriptis duodeviginti codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque duodecim e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber VI	Bg^1	Bo	Bx	Er	P^3	P^5	P^7	P^{10}	V^2	V^{10}	P^1	C^1	As	Db	P^6	V^3	V^4	P^8	Alii
2, 18 : vel] et	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
2, 53 : proponit] apponit	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+						+	Er^2
2, 85 : debeat] debet	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
2, 158 : proponens] ad *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
2, 178 : est] dicitur (est dicitur*)	+		*	*	*		+		*	*									
2, 196 : usum] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+							+	
3, 24 : habetur] *om.*			+			+	+		+									+	
3, 50 : non] oportet *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	
4, 16 : sint] sunt	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+							+	
4, 43 : praedictis] parte dictis (-ta, -ti*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*		+		+	*	+	+	

		Bg¹	Bo	Bx	Er	P³	P⁵	P⁷	P¹⁰	V²	V¹⁰	P¹	C¹	As	Db	P⁶	V³	V⁴	P⁸	Alii
4, 54	: contingit] convenit		+	+	+	+		?	+	+	+			+		+	+	+	+	Er¹
4, 79	: circa] extra	+	+		+	+		?		?	+	+								
4, 141	: corrumpit] *om.*	*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*							+	
4, 158	: est] *om.*	+	+	+		?	+	+	+		+									
4, 169	: incongrue] incongra	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
5, 77	: lapidum] lapidem		+	+	+	+	+		+	+	+									Bg³
5, 78	: sapientem] sapientiae		+	+	+		+	+	+	+	*	+		+	+	+	+	+	+	
5, 79	: statuarum] statuitarum	+	+	+	+	+	+		+	+	+			+	+	+	+	+	+	

E contrario in locis infra scriptis duodecim codices e petia prioris ordinis pendentes vel saltem eorum nonnulli a lectione recensionis italicae recedunt, codicibus e petia alterius ordinis pendentibus cum ea congruentibus:

Liber VI		Ao	Bg³	Er¹	Er²	F	Kr	O	O¹	Pd	V	W	Lo¹	Alii
2, 18	: sint (sunt *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Bg¹P⁵P⁷P¹⁰C¹ AsDbP⁶V³V⁴
2, 99	: rationis] mentis (virtus*)	+			+		+		+		*		+	
2, 101	: quod] ed' (eo* *om.* —)	*	+						+	—	+	+		
2, 157	: electio] ultimo				+			+	?	+	+	*		
3, 172	: et (quod *cett.*)	+	+	+	+		+		+	+	+	+		
3, 188	: etiam circa] *inv.*	+	?	+	+		+	+		+	+	+	+	
3, 190	: est etiam] *inv.*	+	+						?	*	+	+		

Sed satis apparet in 2, 18 petiam alterius ordinis a petia prioris ordinis verbum « sint » recte descripsisse, cum hoc scriptum videamus in codicibus Bg¹P⁵P⁷P¹⁰C¹ (nec non in codicibus a petia refecta descriptis AsDbP⁶V³V⁴), ambigue tamen scripsisse, ex quo effectum est ut codices BoBxErP³V²V¹⁰P¹P¹P⁸ « sunt » perperam legerent, casu cum recensione italica consentientes (nec mirum, cum haec sit lectio facilior); eadem ratione in 3, 172, « et » verum Thomae verbum fuisse videtur, quod tamen codices e petia prioris ordinis pendentes FOLo¹ petiaque alterius ordinis cum recensione italica casu congruentes in « quod » perperam correxerunt, quod haec lectio facilior esset (accedit illud etiam quod nonnullae notae quibus verbum « et » scribitur speciem notarum quibus verbum « quod » scribitur praebent); ceteris autem in locis verba petiae prioris ordinis ambigue scripta fuisse videntur, ex quo effectum est ut codices a petia prioris ordinis descripti distraherentur; sic in 2, 101, pro « qd' » (= quod), tractu litterae q infra lineam non producto ex librarii qui petiam prioris ordinis descripsit consuetudine, nonnulli codices legerunt « ed' », quod, cum intellectu careret, codex Ao in « eo » correxit, codex vero Pd omisit; in 3, 188 et 190, signum, quo verba inversa germano ordine reponenda notantur, in petia prioris ordinis adpositum nonnulli codices non animadvertisse videntur.

Adde quod nonnullis in locis a verbis petiae prioris ordinis, quae tamen a recensione italica testata non sunt, verba petiae alterius ordinis recedunt, velut 5, 62, quo in loco codices e petia prioris ordinis pendentes (praeter Pd) recte scripserunt « cognito », codices autem e petia alterius ordinis pendentes (praeter C¹ qui verbum emendatum « cognito » praebet et Er qui locum ex homoeoteleuto omittit) perperam scripserunt « cognitio », codices denique recensionis italicae ex homoeoteleuto locum omiserunt (cf. supra, p. 59*).

De codicibus AsDbP⁶V³V⁴ nec non P⁸ e petia refecta pendentibus plura dicemus quando de petiis refectis agemus (infra, p. 136*-137*).

Petia 22

In locis infra scriptis novem codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque viginti unus e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber VI		Ao	Bg¹	Db	Kr	P⁵	V³	W	C¹	P¹	Alii
6, 46	: Quae] Quod	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
6, 139	: quae] quod	+	+	+	+	+	+	+	+	+	BoO¹ (As ?)
7, 32	: duobus] duabus	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Bg³BxEr¹Er²OP³P⁶P¹⁰VV²V¹⁰Lo¹

	Ao	Bg^1	Db	Kr	P^5	V^3	W	C^1	P^1	Alii
7, 59 : et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^{10} (P^8)
7, 117 : quibusdam] quibus	+		+	+	+	+	+	+	+	
7, 129 : sim] sum	+		+	+	+	+	+	+	+	(Bo) P^8
7, 129 : multos] multo (-ta*)	+			+		*	+	+	+	
7, 180 : posset] posse	+			+	+	+	+	+	+	F (Er^2P^3)
8, 110 : vel^1] ut	+	+	+	+	+	+	+	+	+	BoFVV^4 ($P^{10}V^{10}$)
8, 137 : dicitur] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
9, 26 : fiunt] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
9, 42 : et] *om.*	+		*	+	+	+	+	+		
9, 81 : enim] *om.* (vel*)	*			?	+	+		+	+	

E contrario in locis infra scriptis viginti unus codices e petia prioris ordinis pendentes vel saltem nonnulli eorum a lectione recensionis italicae recedunt, codicibus e petia alterius ordinis pendentibus cum ea congruentibus:

Liber VI	As	Bg^3	Bo	Bx	Er	Er^1	Er^2	F	O	O^1	P^3	P^6	P^7	P^{10}	Pd	V	V^2	V^4	V^{10}	Lo^1	P^8	Alii
6, 132 : Mihi] In	+		+		+	*			+		+	+	+	+		+	+		+	?		
7, 34 : et] *om.*	+	+	+	+		+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		P^1
7, 149 : $circa^2$] tunc	+	+	+	+	+	+					+		+	+	+	+	+	+	+			
7, 264 : convenit (contingit *cett.*)	+		+	+	+	+	+		+		+	+	+	+	+	+	+	+	+			Bg^1DbP^5

Sed in 7, 34, verbum « et », a petia prioris ordinis omissum, petia alterius ordinis sponte sua supplere perfacile poterat, cum recensione italica casu consentiens; ceteris autem in locis codices e petia prioris ordinis distrahuntur, ex quo satis apparet verba petiae prioris ordinis nota ambigua scripta fuisse: in 6, 132, pro « mihi »: « m^i », quod, littera i supra lineam scripta neglecta, « in » legi poterat; in 7, 149, pro « circa »: « cc^a », quod, littera a supra lineam scripta non recte formata, « $t\bar{c}$ » (= tunc) legi poterat; in 7, 264, pro « convenit »: « 9^{it} », quod a « 9^t » (= contingit) saepe non discernitur.

Adde quod in 8, 106, verbum « est », quod codices recensionis italicae ante « enuntiatio » praebent, codices e petia primi ordinis pendentes (praeter BoO^1P^6) omiserunt, codices autem e petia alterius ordinis pendentes post « enuntiatio » suppleverunt.

Petia 23

In locis infra scriptis duodecim codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque duodeviginti e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber VI	Bo	Er	Er^1	Kr	P^3	P^5	V^3	V^{10}W	P^1	Lo^1	P^8	Alii
9, 109 : contemperantiam] tem-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	AoBg^{1}O^{1}Pd
9, 132 : gnomyn (-in)] gnomen	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	
9, 133 : et^2] *om.*	+	+	+	+	+	+	,	+	+		+	Bg^{1}Er^2 (P^{10})
9, 178 : Et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	
9, 230 : prudentiam] et *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
10, 13 : et] vel	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(Bg^1 ?)
10, 169 : autem] etc. *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+			
10, 229 : visui] in sui (nisui*)	+	+	+		*	+	+	+	+			Pd (V C^1)
10, 235 : optimum] et *add.*	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	
11, 150-151 : nec prudentia] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	
11, 152 : est] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	
11, 183 : de] in	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
Liber VII												
1, 44 : ut] in	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	

E contrario in locis infra scriptis duodeviginti codices e petia prioris ordinis pendentes vel saltem nonnulli eorum a lectione recensionis italicae recedunt, codicibus e petia alterius ordinis pendentibus cum ea consentientibus:

Liber VI	Ao	As	Bg^1	Bg^3	Bx	Db	Er^2	F	O	O^1	P^6	P^7	P^{10}	Pd	V	V^2	V^4	C^1	Alii
9, 133 : prudentia (-tiam *cett.*)	+	+			+	+		+	+	+			?			+			$BoWP^8$
9, 145 : sic (sicut *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+			+	+	+	+			+	
10, 35 : iusta] iustum	+	+		+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	V^3
10, 58 : autem] at					+	+		+		+			+	+	+		+	+	
11, 11 : aiunt (autem *cett.*)		+	+		+	+		+		+		+	+		+	+			

Sed in 9, 133 et 145 veri simile est verba mendosa archetypi « prudentiam » et « sicut » a librario petiae prioris ordinis retenta a correctore post petiam alterius ordinis iam descriptam emendata esse (in 9, 133, verbum « prudentiam » a librariis qui codices $Bg^1Bg^3Er^2P^6P^7PdVV^4C^1$ a petia primi ordinis descripserunt seorsum emendatum esse etiam potest, sicut emendatum est a librariis qui codices $BoWP^8$ a petia alterius ordinis descripserunt); in 10, 35, mendum petiae primi ordinis « iustum » pro « iusta » librarium petiae alterius ordinis sponte sua corrigere perfacile potuit; in 10, 58 et 11, 11, codices a petia prioris ordinis descripti distrahuntur, ex quo satis apparet verba « autem » et « aiunt » ambigue scripta fuisse, petiaque alterius ordinis « autem » in 10, 58, recte, in 11, 11 vero perperam legisse, eo quod haec erat lectio facilior; casu ergo in his tribus proximis locis cum recensione italica congruit petia alterius ordinis.

Petia 24

In locis infra scriptis viginti duo codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque octo (vel sex, nam, ut infra dicemus, codices P^6 et P^8 utrum e petia prioris ordinis an e petia alterius ordinis pendeant non satis nobis constat) e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber VII	Ao	Bo	Bx	Db	Er	Er^2	F	O	O^1	P^3	P^5	P^7	P^{10}	V	V^2	V^3	V^4	V^{10}	W	C^1	P^1	Lo^1	Alii
2, 14 : est] *om.* (*add. non loco**)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		*	+	+	+	+	+	+	+	+	*		
2, 32 : quomodo] quo (quod*)	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	+	+	+	+	+		P^8
2, 39 : quidam] quidem	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	P^6
2, 57 : si] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
2, 107 : enim] *om.*	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			
2, 154 : sequetur] sequeretur	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^8
2, 165 : sequetur] sequeretur	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^8
2, 170 : Neoptholomus] -meus	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+		+	+	+	+	+	P^8
2, 188 : quod] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
2, 207 : persequitur] prosequitur	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	P^8
2, 213 : quod credit] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
3, 18 : quasi] quas	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		$(P^6)P^8$
3, 124 : ad] *om.*	+		+	+	+		+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
3, 130 : etc.] *om.*		+	+		+		+	+	+	+		+	+		+		+	+	+	+	+	+	
3, 131 : prima] *om.*	+	+	+		+		+	+	+	+			+	+	+		+	+	+	+			
3, 157 : est] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		P^6

	Ao	Bo	Bx	DbEr	Er²	F	O	O¹	P³	P⁵	P⁷	P¹⁰	V	V²	V³	V⁴	V¹⁰	W	C¹	P¹	Lo¹	Alii
3, 169 : sciret] scire	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
3, 217 : sentit] fecerit (fecit*)	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+		(P⁶)
3, 248 : vitandum] imitandum	*	+	*	+	*		+	*		+		*		+	+	+	*	+		+	+	
3, 313 : accipitur] accipiens	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P⁶ P⁸
4, 73 : aliquo modo] modo a quo	+	+	+	+	+	*	+	+	+	*		*	+	+	+	+	+	+	*	+	+	P⁶

Paucis tantum in locis codices e petia prioris ordinis pendentes a lectione recensionis italicae recedunt, codicibus e petia alterius ordinis pendentibus cum ea congruentibus:

Liber VII	As	Bg¹	Bg³	Er¹	KrPd	P⁶	P⁸	Alii
2, 28 : contra] circa	+	+	+	+	+ +	+	+	
3, 80 : et¹ (*om. ceti.*)	+		+	+	+ +			
3, 126 : dupliciter] dum (bene*; *om.* —)		*	+	—	* —			

Sed in 2, 28, mendosa lectio petiae prioris ordinis ex hoc provenisse videtur quod notae (9ª vel 9t*) quibus verbum « contra » scribi solebat notae qua verbum « circa » scribi solebat (cc*) speciem praebebat (etiam codex recensionis italicae S « circa » scripsit), quod mendum tam facile corrigi quam committi poterat; in 3, 126, verbum « dupliciter » in petia prioris ordinis ambigue scriptum fuisse videtur: « du- » pro « du^{r} », littera r non clare formata, ex quo effectum est ut codices a petia prioris ordinis descripti distraherentur, cum codex Bg³ « dū », hoc est « dum », codices vero Bg¹K « bñ », hoc est « bene », legerent, codices denique Er¹Pd verbum omitterent (in Er¹ spatio vacuo relicto), codex postremo As nec non petia alterius ordinis recte « du^{r} » legerent; in 3, 80, petia alterius ordinis ex neglegentia verbum « et » omisit, ad quod casu consensit recensio italica. Nihil ergo obstat ne petiam alterius ordinis a petia prioris ordinis descriptam esse coniciamus, quod e contrario confirmat locus in superioribus tabulis laudatus, 3, 248, quo in loco in recensione italica scriptum videmus « omne inhonestum est vitandum », in codicibus vero e petia prioris ordinis pendentibus « omne honestum est vitandum » (exceptis codicibus Bg³P⁶, qui verbum emendatum « inhonestum » praebent, quod etiam praebent secunda manu codices AsKr), in codicibus denique e petia alterius ordinis pendentibus, verbo mendoso petiae prioris ordinis « honestum » retento, verbum genuinum « vitandum » corrigitur in « imitandum », vel « immittandum » (P⁷), « immitandum » (V⁴), « imutandum » (Ao), « mitandum » (Bx, *pr.m.*Er), ex quo conici potest syllabam « in » verbo « honestum » praeponendam a correctore in margine petiae prioris ordinis adpositam, verbo « vitandum » a librario qui petiam alterius ordinis descripsit perperam praepositam esse, verbum autem sic compositum « invitandum » (īuitandum), eo quod cum Thomae verbis non apte cohaereret, librarios qui codices a petia alterius ordinis descripserunt alios aliter legisse.

Postremo animadvertendum est codicem P⁶ usque ad variam lectionem capituli 2 lin. 213 verba petiae prioris ordinis, sed a varia lectione capituli 3 lin. 18 modo verba petiae primi ordinis, modo verba petiae alterius ordinis praebere; accedit quod ab initio columnae 56rb, hoc est a verbo « pro/ut » (c. 3 lin. 8), verba Thomae intentiore atramento scribuntur atque in imo margine folii 55va scriptam videmus adnotationem cuius quaedam verba abscisa sunt, quaedam vero vix legi possunt: « ... *c* [= *tpc ?*] *demorationis* [*?*] *apud tullum...*<*fin*>*iendum script. 7 ethic*<*orum*> *f*<*ratris*> *tho*<*me*>» (cf. supra, p. 10*), ex quibus conici potest librarium, quin Thomae verba a petia prioris ordinis perscriberet prohibitum, a quodam codice iam contaminato reliqua verba petiae descripsisse. De codice P⁸ plura infra dicemus (p. 139*-152*).

Petia 25

In locis infra scriptis quattuordecim codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque sedecim e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber VII	Bo	Bx	Er	O^1	P^7	Pd	V	Lo^1	As	Db	P^1	P^{10}	V^3	V^4	Alii
4, 113 : sunt] *ante* 114 circa	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^8
4, 130 : concupiscentiarum] -tia	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
4, 137 : sint] sunt		+	+	+	+	+			+	*	+	+	+	+	Bg^1
5, 29 : quaedam] vero *add.*	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	
5, 38 : sint] sunt	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
5, 91 : circa] *om.*	+	+	+	+	+	+	+								
5, 109 : contingit] convenit	+	+	+	+	+	+									Er^1
5, 135 : et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+							P^8
6, 150 : involuntario] voluntario	+	+	+	+	+	+	+	?							
7, 19 : comparat] comparatur	+	+	+	+	+	+	+		+	+		+		+	Bg^3
7, 82 : habet] habent	+	+	+	+	+	+	+	*							P^8
7, 91 : medio] in *praem.*	+	+	+	+	+	+	+	+							
7, 115 : concupiscens] vel *add.*			+	+	+	+									
7, 144 : Mollities] id est (et*) *praem.*			*	+		+	+								
7, 145 : quia] in *add.*	+	+	+	+		+	+		+	+	+	+	+		

Adde quod nonnullis in locis a lectione codicum e petia prioris ordinis pendentium quae germana videtur codices e petia alterius ordinis pendentes recedunt, a qua tamen sed non eodem modo etiam recensio italica dissentit:

Liber VII	Bo	Bx	Er	O^1	P^7	Pd	V	Lo^1	As	Db	P^1	P^{10}	V^3	V^4	Alii
7, 77 : proposito] opposito	+	+	+	+	+	+	+								(Er^2P^5)
7, 77-78 : praedictorum] -tarum	+	+	+	+	+	+	+	+							C^1
7, 84 : proposito] opposito		+	+	+	+										(P^8)
7, 168 : debeat] debebat	+		+			+			+	+	+	+	*	+	P^8

In 7, 77 et 84, pro « ex proposito » recensio italica « exposito » habet; in 7, 77-78, pro « delectationum praedictorum », « delectationem praedictam »; in 7, 168, pro « debeat », « dubitat ».

Uno tantum in loco codices e petia alterius ordinis pendentes cum lectione italica congruunt, codicibus e petia prioris ordinis pendentibus ab ea recedentibus:

Liber VII	Ao	Bg^1	Bg^3	C^1	Er^1	Er^2	F	Kr	O	P^3	P^5	P^6	V^2	V^{10}	W	P^8	Alii
7, 188 : est (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	Lo^1 AsDb$P^1P^{10}V^3V^4$

Sed verbum « est » in archetypo omissum corrector petiae prioris ordinis recte supplevisse videtur.

De codicibus vero AsDb$P^1P^{10}V^3V^4$, qui a petia refecta, a petia alterius ordinis descripta sed ad normam petiae prioris ordinis correcta, descripti sunt, plura infra dicemus (p. 137*-138*).

Petia 26

In locis infra scriptis sedecim codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque quattuordecim a petia prioris ordinis descriptorum discrepat:

Liber VII	Bg^1	Bg^3	Db	Er	Er^2	F	O	P^5	P^6	P^{10}	Pd	V	C^1	P^1	Lo^1	P^8	Alii
7, 230 : colerici] enim *add.*	+	+	+		+				+	+	+		+		+		
8, 29 : insanabilior] sanabilior	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+		+	
8, 104 : persequitur] per se	+	+	+	+		+	+		+	+	+		+	+		+	(Er^1)
8, 120 : assignat[1]] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	$P^7V^2V^3V^{10}$
9, 69 : contingit] convenit		+			+	+	+	+	+	+	+	+	+				
9, 96 : autem] plus *add.*		+		+	+	+		+	+		+				+		
9, 124 : idiognomones] idro-(ido-*)	+	+	+	*	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	V^{10} (BxV^3 V^2)

Duobus tantum in locis nonnulli e quattuordecim codicibus a petia prioris ordinis descriptis a lectione recensionis italicae recedunt, codicibus e petia alterius ordinis pendentibus cum ea congruentibus:

Liber VII	Ao	As	Bo	Bx	Er¹	Kr	O¹	P³	P⁷	V²	V³	V⁴	V¹⁰	W	Alii
8, 18 : intemperatus] intemperatur			*	+	+		*	+				+	+	+	
9, 82 : illi quos] aliquos	+	+			+							+	+	+	(Bg¹)

Sed satis apparet his in proximis locis Thomae verba ambigue scripta fuisse: in 8, 18, nota qua « us » scribi solebat speciem praebebat notae qua « ur » significabatur (codices BoO¹ « intemperantia » correxerunt); in 9, 82, syllaba « il », tractus litterae l supra lineam ex consuetudine librarii petiae prioris ordinis non producto, speciem litterae a praebebat.

Praeterea, ne pauciores videantur variae lectiones quibus petiae prioris alteriusque ordinis distinguuntur, notandum est petiam vigesimam sextam reliquis *Sententiae Libri Ethicorum* petiis (praeter petiam 38) dimidio minorem esse.

Petia 27

Quamquam in hac petia vigesima septima petiae prioris alteriusque ordinis dignosci vix possunt, tamen quinque tantum codices a petia prioris ordinis descripti esse videntur, reliquos vero viginti quinque e petia alterius ordinis pendere, variam autem lectionem lectionis petiae prioris ordinis dissimilem numquam fere omnes praebere, quia mendosa lectio petiae alterius ordinis vel correcta est vel non nisi a verbo ambigue scripto proveniebat.

In locis ergo infra scriptis nonnulli e viginti quinque codicibus e petia alterius ordinis pendentibus variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque quinque a petia prioris ordinis descriptorum discrepat:

Liber VII	Ao	Bg¹	Bg³	Bo	Bx	Er	Er¹	Er²	F	Kr	O	O¹	P³	P⁵	P⁶	P⁷	P¹⁰	V	V³	V⁴	V¹⁰	C¹	P¹	Lo¹	P⁸
9, 205 : alio] suo	+						+			+							+			+					
9, 212 : continenti- am] *var. lect.*	+	+		+			+		+	+		+	+		+		+			+					
9, 228 : ordinata] est *add.*	+	+		+			+					+	+				+			+	*				
9, 238 : differant] -runt	+	+					+			?		+				+	+			+					
10, 44 : inconti- nentem] -venien-	+		+	+	+	+	+		+		+	+	+		+		+	+	+	+	+	+			Pd
10, 129 : isti] uti (ita*)	+	+		+	+		+								*				*	+					
11, 22 : bonum] *om.*	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+		+		+	+	+		+	+	+	+	+	
11, 27 : habetur] *om.*		*			+		+					*					+		+	*	*				
12, 43 : sunt] *om.*	?		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+
12, 91 : essent] -set	+	+	+	+	+	+	+		+	+		+	+	+			+	+		+	+			+	
12, 163 : id est] scilicet	+	+		*	?		?			?	?	?					+	?	*	*					
13, 199 : quod] quia	+	+		+						+							+								
14, 29 : obiectio- nem] dubita-			+			+	+	+																	+

E contrario tribus in locis nonnulli e viginti quinque codicibus e petia alterius ordinis pendentibus cum recensione italica consentiunt, quinque codicibus a petia prioris ordinis descriptis ab ea recedentibus:

Liber VII	Ao	Bg^1	Bg^3	Bo	Bx	Er	Er^1	Er^2	F	Kr	O	O^1	P^3	P^5	P^6	P^7	P^{10}	V	V^3	V^4	V^{10}	C^1	P^1	Lo^1	P^8
13, 56 : et (*om. cett.*)	+	+					+	+	+		+		+	+	+	+	+		*	+					
13, 188 : nunc (non *cett.*)		+		+				+	+	+	+	+			+	+	+		+	+					+	+
13, 137 : inclinatur (-nat *cett.*)		+							+		+		+	+	+		+	+	+	+					

Adde quod tribus in locis lectionem quae genuina videtur, a qua tamen tam codices a petia prioris ordinis descripti quam recensio italica recedunt, nonnulli codices e petia alterius ordinis pendentes retinuerunt:

Liber VII	Ao	Bg^1	Bg^3	Bo	Bx	Er	Er^1	Er^2	F	Kr	O	O^1	P^3	P^5	P^6	P^7	P^{10}	V	V^3	V^4	V^{10}	C^1	P^1	Lo^1	P^8
10, 8 : contingit	+	+	+	+	+		+	+		+	+	+	+	+	+	+			+	+			+	+	+
12, 44 : apparent	+	+			+		+		+	+			+				+		+	+				+	
12, 155 : probabatur		+		+	+	+	+	+	+		+	+	*		+	+	+		+	+		+	+	+	

In 10, 8, codices a petia prioris ordinis descripti AsDbPdV^2W codicesque e petia alterius ordinis pendentes non notati scripserunt « convenit », codices vero recensionis italicae PWi « continet » (quod S in « contingit » correxit); in 12, 44, codices a petia prioris ordinis descripti codicesque e petia alterius pendentes non notati scripserunt « apparenter », codex vero recensionis italicae P « appetitus », quod codices Wi in « apparenter » et S in « apparent » correxerunt; in 12, 155, codices a petia prioris ordinis descripti codicesque e petia alterius ordinis pendentes non notati scripserunt « probatur », quod etiam fecerunt codices recensionis italicae SP, codice Wi « probabatur » praebente.

Petiam autem alterius ordinis correctam esse pluribus argumentis confirmare possumus: in 9, 228, verbum « est », quod octo codices post « ordinata » addunt, codex V^{10} ante « ordinata » addit, ex quo conici potest hoc verbum a correctore in margine adpositum esse (fortasse loco verbi « est » lineae 27, quod tamen delere oblitus est); in 11, 27, verbum « habetur », in quattuor codicibus omissum, tres codices post 28 « regula » ponunt, codex vero V^{10} ante 26 « autem », ex quo satis apparet verbum a librario petiae alterius ordinis praeteritum a correctore in margine adpositum esse; in 12, 155, codex P^3 scripsit « probatur [*exp.*] probabatur », ex quo conici potest verbum petiae prioris ordinis « probatur » a librario petiae alterius ordinis retentum a correctore emendatum esse. Correctori etiam tribuendae videntur emendationes secundarum (in 13, 56, verbum « et » ex 13, 169 supplere corrector perfacile potuit) et tertiarum tabularum. Codices autem e petiae alterius ordinis pendentes in contrarias lectiones distrahi ex hoc provenisse videtur quod corrector, ut ex exemplis supra recensitis patet, locos emendandos non clare indicaverat.

Codices e petia alterius ordinis distrahi ex hoc etiam provenisse videtur quod saepe verba petiae alterius ordinis ambigue scripta essent; in 9, 205, verba « alio modo », tractu litterae l supra lineam non producto, perfacile « suo modo » legi poterant (eadem ratione etiam codices a petia prioris ordinis descripti AsDb « quomodo » legerunt); in 9, 212, ante verbum « continentiam » verbum « secundum » iteratum esse videtur, ex quo effectum est ut verbum « secundum » ante « continentiam » praeberent codices AoFP^3P^6 (in hoc ultimo codice verbum « secundum » ante « hoc » omittitur, sed ante 213 « incontinentiam » additur), pro « continentiam » vero scriberent codices O^1 « quod dixit quod » (quod^1 pro con-, quod^2 pro a' [= am]), Er^1 « dixit », Kr coniectura « hanc [has *exp.*] », P^{10} denique verbum quod legi non potest cum secunda manu erasum et in verbum « continentiam » correctum sit, omitterent autem verbum « continentiam », spatio vacuo relicto, codices AoBoV^4; in 12, 163, pro « id est » codices AoBg^1 P^{10} scripserunt « scilicet », codices vero BoV^4 « enim », codex denique V^3 « quia », postremo vero verbum quod legere non possent omiserunt codices BxEr^{1}KrOO^1V; in 14, 29, pro « obiectionem » (ob'cōm) quinque codices legerunt « dubitationem » (db'ōm); pari ratione duo codices AsW a petia prioris ordinis descripti « delectationem » (d'l'cōm) legerunt.

Maxime ergo ex verbis omissis in 11, 22 et 12, 43, quae corrector petiae alterius ordinis non supplevisse videtur, petia alterius ordinis a petia prioris ordinis dignosci potest, si modo potest.

PETIA 28

In locis infra scriptis undeviginti vel duodeviginti codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque undecim vel duodecim a petia prioris ordinis descriptorum discrepat (codex Pd a petia alterius ordinis usque ad mediam columnam 92va, hoc est usque ad lib. VIII c. 1 lin. 17, descriptus est, vel fortasse usque ad extremam columnam 92va, quae est ultima octavi fasciculi, hoc est usque ad lib. VIII c. 1 lin. 51 « defectus », si mendosa lectio petiae alterius ordinis in lib. VIII c. 1 lin. 33, sponte sua correxit, deinde vero saltem ab initio noni fasciculi qui f. 93ra incipit a petia prioris ordinis descriptus est; cf. quae supra diximus, p. 94*):

	Bg¹	Bg³	Bx	Db	Er	F	P³	P⁵	P⁶	P⁷	P¹⁰	Pd	V²	V³	V¹⁰	W	P¹	Lo¹	P⁸	
Liber VII																				
14, 112 : est] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Alii
14, 121 : qui] *om.*		+	+		+		+	+		+	+	+	+		+	+	+	+	+	
14, 134 : autem] *om.*		+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+		
14, 148 : scilicet] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 156 : persecutae] per se	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 197 : cognitionis *coni.* condicionis *mss.*] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
14, 262 : triste] tristitiae	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
14, 275 : in] *om.*		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	KrO¹C¹
14, 296-297 : septimi libri] *inv.*	*	+	*		+	+	+		?			*		+	+	+	+	+		
Liber VIII																				
1, 33 : Illis] Vel		?	+	+	+	+			+	+	+		+	+	?	+	+	+		C¹
1, 53 : ad] *om.*	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	+	*	+	
1, 104 : autem] *om.* (et*)	+	?	+	+	+	+	*	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	
1, 113 : Dubitantur] -ter	+	?	+	+	+	+	+	+	+	*	+		+	+	+	+	+	+	+	
1, 177-178 : in... genere] *om.*	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+		
2, 31 : aliquid] quid	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	
2, 72 : esse] *om.*	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	
2, 73 : quia] quod	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+			
3, 110 : Et] *om.*	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	
3, 151 : ex] *om.*	+	?	+	+	+		+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+		
3, 154 : et] *om.*	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	

Paucis tantum in locis codices e petia prioris ordinis pendentes a lectione recensionis italicae recedunt, codicibus e petia alterius ordinis pendentibus cum ea congruentibus:

	Ao	As	Bo	Er¹	Er²Kr	O	O¹	Pd	V	V⁴	C¹	Alii
Liber VIII												
1, 17 : philosophi] philosophiae	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	Bg¹(P¹)P⁸
1, 145 : id... terram] *hom.om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	BxDbErP⁶P¹⁰V²V³V¹⁰W
2, 21 : non] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P⁵P¹⁰W P⁸
3, 80 : solubiles] solubile	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

Sed menda petiae prioris ordinis in 1, 17 et 3, 80 librarius petiae alterius ordinis ex 1, 19 et 3, 61 facile corrigere potuit; in 2, 21, petia prioris ordinis verba « non... ita » omisit (cf. supra, p. 63*), corrector vero (vel fortasse ipse librarius) petiae alterius ordinis residua verba « malum in quantum huiusmodi amatur » suo Marte emendare nisus est, verbum « non » ante « amatur » adponendo; in 1, 145 autem archetypo usus esse videtur corrector ut verba in petia prioris ordinis praeterita « id... terram » in margine petiae alterius ordinis suppleret, ex quo effectum est ut a margine haec verba codices Bg¹FP³P⁵P⁷P¹Lo¹P⁸ describerent, omitterent autem, margine neglecto, codices BxDbErP⁶P¹⁰V²V³V¹⁰W. Accedit quod pro « semper » (s̄p)

codices a petia prioris ordinis descripti « spiritus » (sp̄s) saepius scripserunt (velut VII, 14, 242; 245; 256; 269; 285; VIII, 3, 183), quod mendum codices e petia alterius ordinis pendentes fere semper emendaverunt (praeter P^8, qui verbum emendatum non nisi in VII, 14, 242, praebet).

Atque hoc etiam animadvertendum est verba Thomae a lib. VIII c. 1 lin. 21 in codice Bg^3 deesse (cf. quae supra, p. 2*, diximus).

Petia 29

In locis infra scriptis undeviginti codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque decem e petia prioris ordinis pendentium discrepat (codex Bg^3 deest):

Liber VIII	As	Bg^1	Bx	Er	Er^1	Er^2	Kr	O	P^5	P^6	P^{10}	Pd	V	V^2	V^4	W	C^1	P^1	Lo^1	Alii
3, 276 : quae] dicta *add.*	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
3, 277 : requiritur] relinquitur	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
5, 47 : Secundo] Secundum		+	+	+	+	+	+			+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	
5, 106 : quia] quod	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	AoF(P^3)
5, 110 : est] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	AoP^3P^8
6, 27 : in... fiunt] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
6, 34 : contingit] convenit	+		+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+		+	+	+		
6, 36 : contingit] convenit	+		+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+		+				AoV^{10}
6, 41 : contingit] convenit	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+		+				AoF
6, 48 : contingit] convenit	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	?	+		+				Ao
6, 63 : alius] aliis		+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+		+	+			
6, 77 : contingit] convenit	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+		+	+			
6, 78 : placeat] placeant	+	+		+	+		+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+		
6, 95 : contingit] convenit	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+		+	+			Ao
6, 109 : beati] liberati	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+		+	+	+	+	
6, 136 : contingit] convenit	+		+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+		+	+			P^8
6, 148 : quodcumque] cumque	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
8, 13 : honorari *coni.* -re *mss.*] -bile	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
8, 99 : contingit] convenit	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+		+	+			

Accedit quod duobus in locis petia alterius ordinis variam lectionem praebet a lectione petiae prioris ordinis differentem, hoc est in 5, 90, quo in loco omnes codices e petia alterius ordinis pendentes (nec non P^8) « et » pro « vel » scripserunt, verbis 90-92 « vel... bonum » in recensione italica praeteritis (cf. supra, p. 59*), et in 6, 164, quo in loco recensio italica verum Thomae verbum «sicut» praebet, codices vero e petia prioris ordinis pendentes (praeter O^1 qui ex homoeoteleuto verba 163-165 « secundum... virtuoso » omisit) perperam scripserunt « sic », codices denique e petia alterius ordinis pendentes omnes verbum omiserunt.

Petia 30

In locis infra scriptis undecim codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque duodeviginti e petia prioris ordinis pendentium discrepat (codex Bg^3 etiam nunc deest):

Liber VIII	As	Bg^1	Bx	Er	F	O^1	P^3	P^5	P^6	P^7	W	Alii
8, 116 : et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	O
8, 127 : quae] quod	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	Er^2KrOPd P^1 P^8
8, 136 : malitia] amicitia	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	O
8, 186 : bonum] bono	+	+	+		+	+	+		+	+	+	$P^{10}V$
9, 36 : etiam] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	AoP^8
9, 54 : ex] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+	+	
9, 65 : sunt] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	
9, 92 : omnes] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

	As	Bg^1	Bx	Er	F	O^1	P^3	P^5	P^6	P^7	W	Alii
9, 129 : ament] amant	+	+	+	+	+	+	+	+	?		+	
9, 157 : continentur] perti-	+		+	+	+	+	+				+	
10, 50 : de] ex	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+	
10, 64 : Et] Per	+		+	+	+		+	+	+	+	+	
10, 85 : (oligar)chiam] -cham	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
10, 103 : intenditur] intendunt	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
10, 137 : esse] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(Db)
10, 155 : vir vult] vir vir (vir*)			*	+	*	*	+	*		*	+	
10, 165 : domo] domino (-nio*)	*		+	+	+		+	+	+	+	+	
10, 179 : et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
11, 53 : Et] *om.*	+			+			+		+	+	+	
11, 101 : virtuosi] virtuti	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	
11, 123 : qualiter] quarum	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(P^8)
11, 127 : in] et	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	
11, 132 : est^2] *om.*			?	+	+		+	+	+	+	+	(P^8)
11, 153 : similiter] simile		+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	(P^{10})
11, 153-155 : ad... amicitia] *hom.om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
11, 158 : est] *om.*	+		+	+	+		+	+	+	+	+	
12, 22 : id est] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
12, 77 : possunt] potest	+		+	+	+	+	+	+		+	+	
12, 122 : sic] sicut	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	(Bo)

Paucis tantum in locis codices e petia primi ordinis pendentes vel saltem nonnulli eorum a lectione recensionis italicae recedunt, codicibus a petia alterius ordinis descriptis cum ea congruentibus:

Liber VIII	Ao	Bo	Db	Er^1	Er^2	Kr	O	P^{10}	Pd	V	V^2	V^3	V^4	V^{10}	C^1	P^1	Lo^1	P^8	Alii
9, 95 : communicatio] s^i cātio	+	+		+			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			
10, 84 : ex (*om. cett.*)		+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	BxFP^5P^6
10, 145 : aristocratiae] -tia	+			+	+	+		+		+		+	+	+	+		+		
12, 81 : magis (*om. cett.*)	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		

Sed in 9, 95 et 10, 145, menda petiae prioris ordinis facilia ad corrigendum erant, ut ex hoc apparet quod nonnulli codices a petia prioris ordinis descripti ea emendaverunt; in 9, 95, verbum « communicatio » notis non satis clare formatis scriptum erat, ex quo effectum est ut pro « 9^{i}cacō » (= communicatio) plerique codices scriberent: « s^i cācō » (s pro 9 scripto et signo quo syllaba contracta notatur supra « ca » perperam addito), quod forsitan interpretatus sit quis « sibi causatio » vel « sibi creatio », sed re vera intellectu caret (codices Er^1C^1 « sibi » perscripserunt, P^1 vero, post « sibi » perscriptum, « $co^{i}s$ » [=communis] adposuit sed expunxit; pro « cācō » Ao scripsit « cancō »). In 10, 84 et 12, 81 verba in archetypo omissa « ex » et « magis » corrector petiae prioris ordinis post petiam alterius ordinis iam descriptam supplevisse videtur.

Fortasse non ab re erit notare in capituli 10 linea 50 codicem P^7 verba « tertio de corruptione timocratiae » semel loco suo et iterum post 51 « etc. » scripsisse; priore loco petiae alterius ordinis, a qua verba Thomae describebat, mendosum verbum « ex » in « de » idque recte correxit sed secundo loco ad normam petiae « ex » imprudens scripsit: sic librarius verba petiae arbitrio suo corrigens manifeste deprehenditur.

Petia 31

In locis infra scriptis septendecim vel duodeviginti codices e petia alterius ordinis pendentes (nam codex V^2 primum a petia prioris ordinis, deinde a petia alterius ordinis descriptus est, saltem a linea 107 capituli 13, vel forsitan a linea 46, hoc est a folio 86ra) variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque tredecim vel duodecim e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber VIII	Bg^1	Bg^3	Bo	Bx	Er	F	O	O^1	P^3	P^5	P^6	Pd	V	V^2	V^4	V^{10}	W	C^1	Alii
12, 176 : est] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+		+	+	+	+	
12, 199 : secundum] per	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	P^8
12, 227 : ponit] aliam *add.*	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	

		Bg¹	Bg³	Bo	Bx	Er	F	O	O¹	P³	P⁵	P⁶	Pd	V	V²	V⁴	V¹⁰	W	C¹	Alii
12, 279	: et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	Er¹
13, 31	: accusationes] -nibus		+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+		+	+	+	+	
13, 31	: etc.] *om.*		+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+		+	Er¹P¹⁰Lo¹
13, 115	: etc.] *om.*	+	+	+	+	+		+	+	+		+	+		+	+	+	+	+	
13, 152	: est honestum] et h. est (et *om.**)	*	*	+	*	+	*	+	+	*	*	+	+	*	+	*	*	*	*	
13, 176	: retributionem] retributorium	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P¹⁰P⁸ (AsDb)
13, 195	: quae] qui		+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	?	+	+	P¹

Liber IX

1, 18	: ibi] *om.*		+	+	+	+	+		+	+			+	+	+	+	+	+	+	
1, 117	: etc.] *om.*		+	+		+	+	+	?	+		+	+		+	+	+	+		
1, 171	: est] *om.*		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(AoDb)
2, 23	: Et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P¹⁰P⁸

Paucis tantum in locis codices e petia prioris ordinis pendentes vel nonnulli eorum a lectione recensionisi talicae recedunt, codicibus a petia alterius ordinis descriptis cum ea congruentibus:

	Liber VIII	Ao	As	Db	Er¹	Er²	Kr	P⁷	P¹⁰	V³	P¹	Lo¹	P⁸		Alii
12, 202	: naturalem] similem (talem*)	+	+	+	+	*	+		+	+	+	?		V²	(Bo)
12, 277	: scilicet] et *add.*	+		+	+		+	*			+	+			
12, 295	: convivere] *post* 296 uxor	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	V²	
13, 107	: autem] modo *add.*	+	+	+	+		+		+	+	+				
14, 10	: etiam] *om.*	*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			

Sed in 12, 295, verbum « convivere » in petia prioris ordinis signo quo verba inversa germano ordine reponenda notari solebant forsitan notaretur, quod tamen signum codices a petia prioris ordinis descripti neglexerunt, praeter As petiamque alterius ordinis. In 12, 202, librarius petiae prioris ordinis ad verum Thomae verbum « naturalem » scribendum nota « nᵃlē » usus est, sed, litteris clare non formatis, omnes codices praeter P⁷ (nec non fortasse Lo¹ et P⁸) legerunt « sil'ē » (similem); quod etiam librarius petiae alterius ordinis primo legisse videtur, mendum vero vel ipsum vel correctorem petiae alterius ordinis sustulisse, cum codex a petia alterius ordinis descriptus Bo scripserit « sil' nᵃlē », quae lectio conflata esse videtur. In 13, 107, petia prioris ordinis verbum « modo » addidit, retento tamen verbo « alia », ut ex codicibus Er¹P¹P¹⁰ patet, qui « alia autem modo » scripserunt; mendum igitur manifestum erat, ex quo effectum est ut codices AoAsDbKrV³ « alio autem modo » corrigerent, codices vero Er²Lo¹P⁸ nec non petia alterius ordinis « modo » delerent. In 14, 10, librarius petiae alterius ordinis verbum omissum « etiam » supplere potuit, sicut codex a petia prioris ordinis descriptus Ao « et » supplevit. Nihil igitur prohibet quin petiam alterius ordinis a petia prioris ordinis descriptam esse coniciamus, e contrario autem hoc confirmat 13, 176, quo in loco mendosa lectio petiae alterius ordinis « retributorium » iam in codicibus e petia prioris ordinis pendentibus P¹⁰ P⁸ scripta videtur, et ex nota provenisse potest quam scriptam videmus in codicibus a petia prioris ordinis descriptas AsDb « retributoᵐ » (pro retributōm).

Petia 32

In locis infra scriptis tredecim codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque septendecim e petia primi ordinis pendentium discrepat:

	Liber IX	Ao	Er	Er²	Kr	O	O¹	P³	P⁵	P⁷	V²	V³	V⁴	Lo¹	Alii
2, 66	: quod] ut	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(P⁸)
2, 78	: dationi] donationi	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Bg¹ P⁸
2, 82	: neque etiam] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P⁸
2, 87	: mutuet] mutuat	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

	Ao	Er	Er^2	Kr	O	O^1	P^3	P^5	P^7	V^2	V^3	V^4	Lo^1	Alii
2, 139 : etiam] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
3, 8 : alienius] alicuius	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Bg^1BoBxV^{10} ($Er^1P^{10}PdP^8$)
3, 44 : esse] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
3, 125 : aliquis] quis	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(Bg^1)
4, 92 : id] *om.*	*	+		+			+		+	+	+	+	+	
4, 188 : refert] fert (confert*)	+	+	+	+	+	+	+	+		+		+	*	(refertur Bg^3W)
4, 196 : ex dictis] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
4, 239 : mali] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
5, 4 : autem] *om.*	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	
6, 46 : illa] illud	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	

Duobus tantum in locis septendecim codices e petia prioris ordinis pendentes vel nonnulli eorum a lectione recensionis italicae recedunt, tredecim codicibus e petia alterius ordinis pendentibus cum ea congruentibus:

Liber IX	As	Bg^1	Bg^3	Bo	Bx	Db	Er^1	F	P^6	P^{10}	Pd	V	V^{10}	W	C^1	P^1	P^8
5, 47 : vehementer] *post* aliquid		*	+	+	*		*		+	+	+	+		*		*	+
6, 27 : speculativis] non *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

Sed in 5, 47, verba in petia prioris ordinis inversa « ad aliquid vehementer » signo quo verba inversa recto ordine reponenda notari solebant notata fuisse patet, cum quinque codices a petia prioris ordinis descripti $AsDbFV^{10}C^1$ ea recto ordine posuerint, tresque codices $BxEr^1P^1$, eo quod signum male interpretati sint, ordine non verborum « ad aliquid » et « vehementer », sed « ad » et « aliquid », mutato scripserint « aliquid ad vehementer » (quibus addi potest W, qui scripsit « aliquid quidem [= qd' pro ad] vehementer »), codex denique Bg^1, signo primo neglecto, « ad » scribere inceperit, sed signo confestim observato « ad » expunxerit scripseritque « vehementer ad aliquid ». In 6, 27, negatio «non» a correctore petiae prioris ordinis post petiam alterius ordinis iam descriptam adposita esse videtur ut mendum archetypi, qui in linea 28 pro « conclusionis » scripsisset « electionis », aliquantulum extenuaret: « iudicium autem de rebus speculativis *non* est ex necessitate *electionis* ».

Petia 33

In locis infra scriptis tredecim codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque septendecim e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber IX	Bo	Db	Er	F	Kr	O	P^5	P^7	Pd	V	V^2	V^3	C^1	Alii
7, 22 : esse (*om. cett.*)			+	+	*	+		+	+	+	+			P^8
7, 26 : quod] etiam *add.*	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	P^6 P^8
7, 156 : ei[2]] *om.*		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(P^6)
7, 161 : consequuntur] -quitur	+		+	+		+	+		+	+	+	+	+	(O^1)
8, 48 : determinatur] terminatur	+	+		?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^6
9, 61 : quasi] quia	+	?	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	P^8
9, 98 : id] quod *add.*	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(P^8)
9, 127 : ipsum] eum	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
9, 148 : maius] magis	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
10, 44 : autem] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
10, 47 : autem est] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
10, 69 : et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
10, 81 : eis] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
11, 7 : ipsi] ibi	+	+	?	+	+	+	?	+	+	+	?	+	+	

Animadvertendum est in 7, 22, verbum « esse » ab archetypo perperam omissum non nisi a correctore petiae alterius ordinis suppletum esse, ut ex hoc patet quod quinque codices e petia alterius ordinis pendentes illud omittunt, codexque Kr non ante, sed post verbum « illos » inserit.

Duobus tantum in locis codices e petia prioris ordinis pendentes vel nonnulli eorum a lectione recensionis italicae recedunt, codicibus tredecim e petia alterius ordinis pendentibus cum ea congruentibus:

	Liber IX	Ao	As	Bg^1	Bg^3	Bx	Er^1	Er^2	O^1	P^3	P^6	P^{10}	V^4	V^{10}	W	P^1	Lo^1	P^8	Alii
6, 89	: qui] enim *add.*	+	+	+	+	+	+		+			+	+		+			+	
10, 65	: est] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+		Bo

Sed in utroque loco mendum petiae prioris ordinis corrigere perfacile erat.

Petia 34

In locis infra scriptis quindecim codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque quindecim e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

	Liber IX	Bg^3	Db	Er^1	Er^2	P^5	V^{10}	W	P^8	As	Bg^1	Bo	P^{10}	V^4	C^1	P^1	Alii
11, 49-50	: illud... determinatum] *hom.om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	V
11, 83	: habitis*, abitis (abidis *cett.*)	+	*	+		+	+	*	—	+	+	+	*	+	+	*	
12, 13	: vocer *coni.* nocet *mss.*] nocent	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	+	*	+	+	+	V^2
12, 91	: enim] si *add.*		+	+	+	+	+	+	+								
13, 43	: sit] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
13, 56-57	: melior est] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
13, 88	: suum] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^3
13, 120	: quod] quid	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
13, 171-172	: onerosum... reddit] *bis rep.*	+		+	+	+	+	+	+								

Liber X

1, 20	: de] *om.*			+	+	+	+	+	*
1, 22	: continentiae] incon-	+	+	+	+	+	+		+
1, 79	: persuasum] suasum	+		+	+	+	+	+	+
2, 51	: est] in *add.*	+		+	+	+	+	+	+

E contrario in locis infra scriptis quindecim codices e petia prioris ordinis pendentes vel nonnulli eorum a lectione recensionis italicae recedunt, codicibus e petia alterius ordinis pendentibus cum ea congruentibus:

	Liber IX	Ao	Bx	Er	F	Kr	O	O^1	P^3	P^6	P^7	Pd	V	V^2	V^3	Lo^1	Alii
12, 124	: hos] hoc	+	+	+					+	+		+	+		+		V^{10} $AsBg^1BoP^{10}V^4C^1P^1$
13, 103	: universaliter] videtur	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+			+	
13, 145	: in (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+		+	*	+	+	+	+	Bg^3Db (V^{10})
13, 174	: nimis (minus *cett.*)	+	+		+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	

Sed in 12, 124 et 13, 103, menda codicum e petia prioris ordinis pendentium non nisi e brevioribus litteris librarii petiae prioris ordinis provenisse videntur: in 12, 124, verbum « hos » librarius perscripserat, sed littera ſ brevior speciem litterae c praebebat; in 13, 103 vero « universaliter » nota « *ulr* » scripserat, sed littera cuius tractus supra lineam productus non erat, speciem litterae i praebebat, ex quo effectum est ut amanuenses legerent « uīr », quod « uidetur » plerique interpretati sunt. In 13, 145 et 174, menda archetypi a correctore petiae prioris ordinis post petiam alterius ordinis iam descriptam emendata esse videntur.

De codicibus $AsBg^1BoP^{10}V^4C^1P^1$, qui e petia refecta a petia alterius ordinis descripta sed ad normam petiae prioris ordinis correcta (interdum perperam, velut in 12, 124) pendent, plura dicemus quando de petiis refectis agemus (cf. infra, p. 138*).

Petia 35

In locis infra scriptis viginti unus codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque novem e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber X	Ao	Bg^1	Er	Er^2	F	Kr	O^1	P^6	P^7	Pd	V	V^2	V^3	V^{10}	W	As	Bo	Db	P^{10}	C^1	P^1	Alii
2, 115 : additum] addit non	+	+			+	+	+	+		+					+	+		+	+	+		
2, 143 : non] ideo	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	
2, 154 : in] *om.*	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^8
2, 170 : sequitur] quod *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	Lo^1
4, 12 : sunt] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+	+	+	+	
4, 33 : Et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
5, 146 : dicitur] esse *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+		?		+	+	+	+		
6, 109 : inest] est	+			+		+	+			+	+	+	+			+	+	+	+	+	+	
6, 126 : alia] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
6, 141 : a] in	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
6, 165 : et ideo] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
7, 19 : differre] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

Accedit quod in 5, 25, codices e petia prioris ordinis pendentes BxO$P^3P^5V^4Lo^1P^8$ scripserunt « requireretur » (Bg^3 et Er^1, cum notam non recte interpretati essent, legerunt « requirentur »), quod verum Thomae verbum esse videtur, codices vero e petia alterius ordinis pendentes (praeter P^7 qui in « requireretur » correxit) scripserunt « requiretur » (requirent V^2 requiratur Er^2 -ritur P^6), codices denique recensionis italicae « requireret » (quod corrector codicis S in « requireretur » correxit); in 6, 88, verum Thomae verbum « auditiones » servaverunt codices recensionis italicae, petia autem prioris ordinis verbum non clare scripsit, ex quo effectum est ut solus codex P^5 « auditiones » recte legeret, quinque vero codices ($Bg^3Er^1V^4$ Lo^1P^8) legerent « auditionis », unus (P^3) « auditioris », unus (Bx) « auditoris », unus denique (O) « auditorum », quam lectionem mendosam « auditorum » etiam praebent omnes codices e petia alterius ordinis pendentes (secunda manu in Er^2 in « auditiones » correctam), quo confirmatur petiam alterius ordinis a petia prioris ordinis descriptam esse.

De codicibus AsBoDbP^{10} C^1P^1, qui e petia alterius ordinis refecta pendent, plura dicemus quando de petiis refectis agemus (infra, p. 138*-139*).

Petia 36

In locis infra scriptis undeviginti codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque undecim e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber X	Bo	P^7	P^{10}	V	P^1	Lo^1	Bg^1	Bg^3	Bx	Er	Er^1	F	Kr	O	O^1	Pd	V^2	V^4	V^{10}	Alii
7, 67 : et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+		
7, 86 : factas] perfectas (-tis*)	+	+	+	+	+	*														
7, 124 : consequuntur] seq-	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+		+	+			+	
8, 24 : Et] Etiam		+	+	+	+	+	+	+	+		+					+	+	+	+	P^3
8, 163 : manifestum] verum	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
8, 165 : hominis] *om*	+	+	+	+	+	+														
9, 52 : illos] alios	+	+	+	+	+	+		+					+		+					
9, 128 : bonarum] bona	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
9, 162 : scilicet] *om.*	+	+	+	+	+								+							
10, 1 : est] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	AsV^3
10, 5 : est] in	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(W)
10, 27 : possunt] potest	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	DbP^8
10, 73 : est[1] (esse *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	AsP^6P^8
10, 85 : principium] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	$Er^2P^5P^8$
10, 94 : autem] et *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	
10, 116 : autem] *om.*	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	P^6
10, 121 : firmitatem] infirmi-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
10, 137 : sit] et *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
10, 160 : illis] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

	Bo	P^7	P^{10}	V	P^1	Lo^1	Bg^1	Bg^3	Bx	Er	Er^1	F	Kr	O	O^1	Pd	V^2	V^4	V^{10}	Alii
10, 195 : pertinet] -nent	+	+	+	+	+															
11, 2 : ex quibus] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
11, 16 : ibi] ubi	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

Paucis tantum in locis codices e petia prioris ordinis pendentes vel nonnulli eorum a lectione recensionis italicae recedunt, codicibus e petia alterius ordinis pendentibus cum ea congruentibus:

Liber X	Ao	As	Db	Er^2P^3	P^5	P^6	V^3	W	C^1	P^8
8, 48 : dicendum] dicitur	+	+	+		+	+	+	+	+	
9, 187 : in] *om.*	+	+	+	+		+	+	+	+	
10, 127 : mutabiles (immutabiles *cett.*)	+	+	+	+		+	+	+	+	
10, 190 : ex (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

Sed mendosas lectiones archetypi in 10, 127 et 190, corrector petiae prioris ordinis post petiam alterius ordinis iam descriptam corrigere potuit, mendosas vero lectiones petiae prioris ordinis in 8, 48 et 9, 187, ipse librarius petiae alterius ordinis corrigere facile potuit (quarum priorem etiam correxerunt Er^2P^3, alteram autem Er^2P^5, codices a petia prioris ordinis descripti).

Praeterea petia alterius ordinis progrediente tempore nonnullis in locis (velut 7, 86; 8, 165; 9, 52; 9, 162; 10, 195) correcta esse videtur; quibus addi potest 9, 204, quo in loco verbum « et » (cuius loco recensio italica scripsit « etiam »), quod praebet petia prioris ordinis (praeter Db), omiserunt codices $BoP^7P^{10}V$ P^1 (nec non KrV^4), suppleverunt autem codices $Bg^1Bg^3BxErEr^1FO O^1PdV^2V^{10}Lo^1$; accedit quod in 8, 8, pro vero Aristotelis et Thomae verbo « Differt » codices $BoP^7P^{10}V$ P^1Lo^1 perperam scripserunt « Differunt » (quod etiam fecerunt codices e petia prioris ordinis pendentes P^6P^8), cum recensione italica consentientes, casu tamen, cum erroris causa hoc esse videtur quod verbum « differunt » bis, in lineis 3 et 5, praecedit.

Petia 37

In locis infra scriptis duodeviginti codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque duodecim e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber X	Ao	Bg^1	Bx	Db	Er	Er^1	F	Kr	O^1	P^3	P^5	P^{10}	Pd	V	V^4	W	P^1	Lo^1	Alii
11, 104 : comparationem] opera-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+			
11, 105 : divinum] divinam	+	+	+		+	+			+	+		+	+	?	+	+			
11, 117 : secundum] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
11, 153 : id] illud	+	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
12, 40 : prudentia] -tiam	+	+		+	+	+	+		+	+		+	+	+	+	+			
12, 59 : vita[2]] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	?	+		
12, 127 : videtur] naturaliter	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(P[8])
12, 139 : eos] eas	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
12, 147 : quod] quia	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
12, 171 : autem] enim	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
13, 39 : ministerio] misterio	+	+	+		+	+	+	+					+	+	+	+		+	
13, 41 : iudicii] -ciis	+	+	+	+		+		+	+	+					+	+			
13, 76 : in] *om.*	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	
14, 18 : electio] delectatio	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 44 : persuasivus] -sionis	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+			
14, 78 : proponatur] proportio-	+	+	+		+	+	+		+	+		+	+	+	+	+			P[7]
14, 96 : vero] enim	+	?	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
14, 105 : propter] per	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
14, 154 : bonis legibus] *inv.*	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 183 : bonam] *om.*	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
15, 66 : via] *om.*	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

Nullo in loco codices e petia alterius ordinis pendentes cum lectione recensionis italicae consentiunt, codicibus e petia prioris ordinis pendentibus ab ea recedentibus.

Petia 38

Quamquam perpaucis variis lectionibus inter se differunt, partim quod petia trigesima octava reliquis, praeter vigesimam sextam, dimidio minor est, tamen dignosci possunt sedecim codices e petia primi ordinis et tredecim codices e petia alterius ordinis pendentes (codex Db iam ab extrema petia trigesima septima deest, cf. supra, p. 3*).

Quinque enim in locis tredecim codices e petia alterius ordinis pendentes vel eorum nonnulli variam lectionem praebent, quae a lectione recensionis italicae codicumque sedecim e petia prioris ordinis pendentium discrepat:

Liber X	Bg^1	Er^1	Er^1	F	Kr	P^6	P^7	Pd	V	V^3	V^4	W	Lo^1	Alii
16, 30 : videbuntur] videbantur	+	+	+		?		+	+	+	+	+	+	+	P^1
16, 69 : secundum] per	+	+	?		+	+			+	+		+	?	As
16, 88 : aliquid] quid	+			?	+	+	+			+		+	+	
16, 127 : recto] recte	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	
16, 143 : habeat] habeant	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	O

E contrario uno in loco codices e petia primi ordinis pendentes a lectione recensionis italicae recedunt, codicibus e petia alterius ordinis pendentibus cum ea congruentibus:

Liber X	Ao	As	Bg^3Bo	Bx	Er^2	O	O^1	P^3	P^5	P^{10}	V^2	V^{10}	C^1	P^1	P^8
16, 158 : politias (politicas *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+

Quo in loco mendosam lectionem archetypi correxisse corrector petiae prioris ordinis videtur.

Accedit quod tribus in locis codices e petia prioris alteriusque ordinis pendentes inter se differunt, in quibus codices recensionis italicae propriam lectionem praebent vel in contrarias lectiones distrahuntur: nam in 16, 130 codices e petia prioris ordinis pendentes Bg^3BoBx$Er^2O^1P^3P^{10}V^{10}$ P^8 scripserunt « possent », codices vero e petia prioris ordinis pendentes AoAsOP^5V^2 C^1P^1 et omnes codices e petia alterius ordinis pendentes « possint », codices denique recensionis italicae « possunt »; in 16, 153 codices e petia prioris ordinis pendentes (praeter $V^{10}P^1$) nec non codices recensionis italicae PP^2V^6 recte scripserunt « exclusionem », codices autem e petia alterius ordinis pendentes (nec non $V^{10}P^1$) et codices recensionis italicae SF^1Za (nec non Ed^2) perperam « conclusionem »; in 16, 106, codices recensionis italicae recte scripserunt « istos », petia autem prioris ordinis neglegentia scripsisse videtur « isto », quam mendosam lectionem servaverunt (saltem prima manu) codices $AoBg^3OP^3V^2$ (forsitan etiam Bx), correxerunt autem in « ista » O^1P^5, in « istos » $AsBoEr^2P^{10}$ C^1P^1 P^8, in « istud » V^{10} nec non petia alterius ordinis (unde «istud » scripserunt omnes codices e petia alterius pendentes, praeter P^6 qui scripsit « ista »).

§ 3. — De petiis refectis vel correctis

Progrediente tempore exemplarium petias usu forte adtritas vel etiam utentium neglegentia amissas aliquando refectas esse omnibus notum est[29]. Quod in nonnullis petiis *Sententiae Libri Ethicorum* evenisse constat, ut ex sequentibus patebit.

Petia 4 refecta

Petiam enim quartam prioris ordinis refectam esse ex hoc conici potest quod, e sedecim codicibus quos e petia prioris ordinis pendere supra demonstravimus (p. 91*), octo a reliquis octo multis mendosis lectionibus dignosci possunt, quorum emendatiores octo a petia prioris ordinis genuina descripti esse intelleguntur, octo autem deteriores a petia prioris ordinis refecta et multis in locis corrupta, quos infra percensemus:

Liber I	Er^1	Er^2O	O^1	P^3	V	V^4	P^1	As	Bg^1Bo	Db	P^6	P^{10}	C^1	P^8	Alii
14, 102 : et] *om.*			+					+	+	+	+	+	+	+	
14, 108 : qui] quia								+	+	+	+	+	+	+	
14, 116 : autem] est								+	+	+	+	+	+	+	

(29) Cf. J. Destrez *La Pecia dans les manuscrits universitaires du XIIIe et du XIVe siècle*, Paris 1935, p. 33-35.

	Er¹	Er²O	O¹	P³	V	V⁴	P¹	As	Bg¹Bo	Db	P⁶	P¹⁰	C¹	P⁸	Alii
14, 126 : solvit] hic *add.*								+	+ + +	+	+	+	+	+	
14, 134 : est²] *om.*								+	+ +	+	+	+	+	+	
14, 136 : divina] et *add.*								+	+ + +	+	+	+	+	+	
14, 151 : sunt dicta] *inv.*								+	+ + +	+	+	+	+	+	
14, 152 : dicendum] concludendum								+	+ + +	+	+	+	+	+	
14, 152 : Decenter] Decet								+	+ + +	+	+	+	+	+	
14, 178 : de] ex								+	+ + +	+	+	+	+	+	P⁷
14, 183 : diuturna] diurna								+	+ + +	+	+	+	+	+	
15, 2 : est] sit				+				+	+ + +	+	+	+	+	+	AoErW
15, 17 : adolescentia] in *add.*								+	+ + +	+	+	+	+	+	
15, 22 : dicet] dicit								+	+ + +	+	+	+	+	+	Bg²
15, 24 : finit] finis								+	+ +	+	+	+	+	+	
15, 30 : responsionem] quaestionem				?				?	+ + +	+	+	+	+	*	
15, 38 : sit dicendus] *inv.*								+	+ + +	+	+	+	+	+	
15, 45 : ponat] faciat								+	+ + +	+		+	+	+	
15, 49 : summa] una (una vel summa*)								*	+			+	*	+	
15, 51-52 : operationem aliquam] *inv.*								+	+ + +	+	+	+	+	+	
15, 57 : Si] Non									+ + +	+	+	+	+		
15, 57 : dicimus] *post* 58 felicem									+ +	?	+	+	+		
15, 70 : fuerit] fuit								+	+ + +	+	+	+	+	+	
15, 87 : comburuntur] -rentur								+	+ + +	+	+	+	+	+	
15, 89 : et] *om.*			?					+	+ + +	+	+	+	+	+	
15, 91 : etiam] quia								+	+ +	?	?	+	+	+	
15, 92 : et] *om.*								+	+ + +	+	+	+	+	+	
15, 105 : diversificari filios] scilicet diversificari								+	+ + +	+	+	+	+	+	
15, 107 : mali filii] *inv.*								+	+ + +	+	+	+	+	+	
15, 113 : quae] non *add.*								+	+ + +	+	+	+	+	+	
15, 123 : vitae humanae] *inv.*								+	+ + +	+	+	+	+	+	
15, 123 : aliquem] aliquam	+							+	+ + +	+	+	+	+	+	
15, 124 : felicem] felicitatem								*	+ + +		*	*	+		
15, 124 : quod²] *om.*								+	+ + +	+	+	+	+	+	
15, 125 : erat] fuit								+	+ + +	+	+	+	+	+	
15, 133 : quod] *om.*								+	+ + +	+	+	+	+	+	
15, 134 : non] *om.*								+	+ + +	+	+	+	+	+	
15, 138 : eosdem] eadem (eandem*)				?				+	+ + +	+		*	+	+	
16, 12 : instrumentaliter] etiam *add.*								+	+ + +	+	+	+	+	+	
16, 27 : quaestionis] quaestionum								+	+ + +	+	+	+	+	+	
16, 71 : homo] *ante* continue								+	+ + +	+	+	+	+	+	
16, 80 : sequetur] sequitur								+	+ + +	+	+	+	+	+	
16, 80 : id] illud								+	+ + +	+	+	+	+	+	Ao
16, 86 : omnes] homines								+	+ + +	+	+	+	+	+	
16, 93 : fortunas] virtutes								+	+ + +	+	+	+	+	+	
16, 95 : non] vel								+	+ + +	+	+	+	+	+	
16, 96 : est¹] *om.*								+	+ + +	+	+	+	+	+	
16, 127 : quandam] magnam								+	+ + +	+	+	+	+	+	
16, 128 : tristitias] tristitiam								+	+ + +	+	+	+	+	+	
16, 145 : exterioribus] etiam *add.*								+	+ + +	+	+	+	+	+	
16, 148 : virtuoso] virtuosa								+	+ + +	+	+	+	+		
16, 160 : Si autem sunt] Sunt autem								+	+ + +	+	+	+	+	+	
16, 165 : operabitur] operatur								+	+ + +	+	+	+	+	+	
16, 173 : affert] aufert				+				+	+ + +	+	+	+	+	+	SV⁶

	Er¹	Er²	O	O¹	P³	V	V⁴	P¹	As	Bg¹	Bo	Db	P⁶	P¹⁰	C¹	P⁸	Alii
16, 177 : faciet si] faciat ut									+	+	+	+	+	+	+	*	
16, 181 : faciet] faciat							+		+	+	+	+	?	+	+	+	
16, 188 : superveniant] supervenient					?				+	+	+	+	+	+	+	+	
16, 191 : et] *om.*									+		+	+	+	+	+	+	
16, 195 : per] propter									+	+	+	+	+	+	+	+	
16, 202 : perfecta] perfecti									+	+	+	+	+	+	+	+	
16, 205 : volumus] voluerimus									+	+	+	+	+	+	+	+	
16, 208 : finiturus] futurus									+	+	+	+	+	+	+	+	
16, 210 : quare videtur] *inv.*										+	+	+	+	+	+		
16, 210 : apponenda] apposita									+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 23 : totaliter] taliter									+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 29 : et] in *add.*									+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 29 : differentia] *om.*									+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 62 : ideo] *om.*										+	+	+	+	+	+		
17, 64 : quae] *om.*									+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 67 : quod quaecumque] a quacumque	*					*			+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 69 : quod] *om.*									+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 70 : rapinae] rapina									+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 93 : immutant] non mutant									+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 93 : Et] per *add.*									+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 108 : his] eis		+	+				*	?	+	+	+	+	+	+	+	+	Bg²
17, 115 : his] eis									+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 123 : faciant] neque *add.*						?			+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 124 : faciant] faciunt						?			+	+	+	+	+	+	+	+	
18, 5 : ergo] primo *add.*			+						+	+	+	+	+	+	+	+	W Wi
18, 13 : habet] habeat									+	+	+	+	+	+	+	+	
18, 17 : vel] et				+					+	+	+	+	+	+	+	+	
18, 18 : importat] reverentiam *add.*									+	+	+	+	+	+	+	+	
18, 25-26 : secundum hoc] hoc (sic*)									+	*	*	*	*	*	*	+	
18, 28 : Videtur] Utrum									+	+	+	+	+	+	+	+	
18, 43 : virilem] virile									+	+	+	?	*	*	+	+	
18, 46 : et] *om.*						+	+		+	+	+	?	?	+	+	+	
18, 58 : aliqualiter ordinatur] *inv.*									+	+	+	+	+	+	+	+	
18, 68 : luctare] luctari	+							?	+	+	+	+	+	+	+	+	
18, 90 : aliud] puta *add.*									+	+	+	+	+	+	+	+	
18, 92 : ipsa] se ipsa									+	+	+	+	+	+	+	+	
18, 109 : esse] est									+	+	+	+	+	+	+	+	
18, 135 : corporum vel animae] a. vel corporis									+	+	+	+	+	+	+	+	
18, 142 : nos] nosmet									+	+	+	+		+	+	+	
18, 148 : et] etiam *add.*									+	+	+	+	+	+	+	+	
18, 151 : principium] primum									+	?	+		+	+	+	+	
18, 154 : rationem principii] primam rationem									+	+	+	+	+	+	+	+	

In 15, 17, petia quarta refecta cum recensione italica ad verbum « in » adponendum casu consentit. Pluribus autem in locis lectiones conflatas praebet, forsitan quia petia prioris ordinis iam usu detrita vix legi poterat, velut in 15, 49, quo in loco codices Bg¹DbP⁶ recte legerunt « summa », codices vero BoP¹⁰ P⁸ « una », codices denique AoC¹ « una vel summa » (« vel summa » in margine, sed ipsius librarii manu, in Ao); in 15, 123-124, pro « aliquem felicem », codex a petia prioris ordinis genuina descriptus Er¹ scripsit « aliquam felicem », codices autem a petia prioris ordinis refecta descripti scripserunt « aliquam felicem » (P⁶), « aliquam felicitatem » (Bg¹BoDbP⁸), et denique « aliquam felicitatem vel aliquam felicem » (AoP¹⁰C¹; « vel aliquam

felicem » in margine sed prima manu in Ao); in 16, 81, pro « in praecedenti » codex a petia priori ordinis genuina descriptus V^4 scripsit « in praesenti », quod etiam scripsit codex e petia prioris ordinis refecta pendens P^8, codices vero Bg^1BoDbP^{10} scripserunt « in praecedenti », codex vero Ao « in praesenti », sed variam lectionem « in praecedenti » ipse librarius in margine adposuit, postremo codices P^6C^1 scripserunt « in praecedenti vel (in) praesenti ».

Petia 5 partim refecta (?)

In petia quinta petia alterius ordinis refecta esse videtur, non tota tamen sed tantum ex parte, quod praeter consuetudinem accidisse ne putaris: nam in quodam exemplari in petias partito Thomae *Scripti super III libro Sententiarum*, in bibliotheca ecclesiae cathedralis Pompelonensis sub signatura 51 hodie adservato, in petia quarta decima secundum tantum folium, in petia vigesima quinta secundum et tertium, in petia denique quadragesima primum tantum folium refecta esse videmus. In petia igitur quinta exemplaris *Sententiae Libri Ethicorum* primum et secundum folium petiae alterius ordinis refecta esse ex hoc conici potest quod in priore parte petiae (usque ad extremum librum primum) codices AsP^8, quos e petia alterius ordinis pendere supra (p. 91*-92*) demonstravimus, mendosas lectiones proprias praebent, quas infra percensemus:

Liber I	Bg^1	Bg^3	Bo	Bx	Er	Er^1	Er^2P^6	Pd	V	V^{10}	W	C^1	Lo^1	As	P^8	Alii
19, 40 : virtutum] virtutis														+	+	
19, 81 : maius] magis		+			+								+	+	+	
19, 81 : quam] quantum ad														+	+	
19, 106 : sint] sunt			+											+	+	
20, 5 : quaedam] quidem							?				?			+	+	
20, 11 : communis] est *add.*														+	+	
20, 12 : pars] etiam *add.*														+	+	
20, 12 : causa] *om.*														+	+	
20, 15 : sed] etiam *add.*														+	+	
20, 17 : nascantur] nascuntur														+	+	
20, 41 : non] *om.*			?						?					+	+	
20, 46 : soporantur (separ-)] super-														+	+	
20, 51 : homo dicitur] *inv.*													+	+	+	
20, 51-52 : malus] *om.*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*		+	+	
20, 84 : utroque] utraque														+	+	
20, 97 : quando] *om.*									+					+	+	
20, 103 : quod] quae					*									+	+	
20, 143 : irascibilis et] irascibilitas					*									+	+	
20, 151 : suadetur] suadentur														+	+	
20, 152 : participet] participat													?	+	+	P^7
20, 163 : fieri] haberi														+	+	
20, 172 : dicere] *om.*														+	+	

Folia refecta a petia alterius ordinis descripta, sed ad normam petiae prioris ordinis correcta esse ex hoc patet quod mendosas lectiones petiae alterius ordinis modo servaverunt (cum praesertim verbis subiectam sententiam non mutant), modo correxerunt (cf. supra, p. 91*-92*); proprie tamen hoc demonstrat locus 20, 51-52, quo in loco petia alterius ordinis verba « et... bonus » ex homoeoteleuto omisit, codices vero AsP^8 haec verba e petia prioris ordinis suppleverunt, praeterito tamen verbo « malus », ita ut scriberent « homo dicitur bonus. Et contingit... » (codex Lo^1 e petia prioris ordinis verba omissa recte supplevit nec reliquas mendosas lectiones proprias codicum AsP^8 praebet, unde intellegitur eum ad normam petiae prioris ordinis seorsum correctum esse).

Petia 12 refecta

In petia duodecima codices $AsBoDbV^4$ nec non a media petia codex P^6 a petia alterius ordinis refecta descripti esse videntur, cum mendosis lectionibus petiae alterius ordinis alias mendosas lectiones addant, hae sunt:

Liber III	O^1	P^3	P^{10}	V^3	C^1	P^8	Lo^1	As	Bo	Db	V^4		Alii
20, 4 : gustus] gradus								+	+		+		
20, 29 : vel] quod								+	+	+	+		
20, 46-47 : quod... id] *hom.om.*								+	+	+	+		
20, 69 : ostendit] *om.* (manifestat*)								*	+		+		
20, 76 : determinat] denuntiat		?	?					+	+	+	+		
20, 78 : temperantia] intem-								+	+	+	+		P^7V
20, 92 : igitur] *om.*								+	+	+	+		
20, 140 : margos (marges)] -ge							+	+	+	+	+		
20, 159 : intemperati] intemperantia								+	+	+	+		
21, 16 : magis] *om.*								+	+	+	+		
21, 42 : ut] *om.*								+	+	+	+		
21, 68 : nihil] *om.*	+					+		+	+	+	+		
22, 41 : delectatio] delectatione								+	+		+		Pd
												P^6	
22, 49 : concludit] excludit							*	+	+	+	+	+	(Bx)
22, 165 : similitudinem] ut *add.* (in*)								*	+	+	+		

Liber IV													
1, 33 : quod] *om.*								+	+		+		
1, 40 : quae] quod								+	+	+	+	+	(Er^2)
1, 40 : sit materia] *inv.*		+						+	+	+	+	+	
1, 81 : conservandas] servandas								+	+	+	+	+	(Bx)
1, 95 : quod] *om.*								+	+	+	+	+	
2, 65 : autem] aliter								+	+	+	+	+	P^7V^2
2, 81-82 : a... superabundet] *hom.om.*								+	+	+	+	+	

In 20, 78, petia alterius ordinis refecta cum recensione italica casu congruit, cum utraque ad verbum « temperantia » in « intemperantia » corrigendum consenserit, quia forsitan librarii verbis Thomae verbum « intemperantia » aptius cohaerere putaverint, ita ut post lineas 76-77 « secundo determinat de insensibilitate » scriberent lin. 78 « tertio de intemperantia ».

Petia 13 refecta

In petia tertia decima codices AsBoDbP^6V^4 a petia alterius ordinis refecta, codices vero C^1P^8 a quodam exemplari contaminato, e petia alterius ordinis refecta pendente sed ad normam petiae alterius ordinis genuinae correcto, descripti esse videntur. Quod iam aliqualiter conici poterat e nonnullis variis lectionibus supra (p. 100*) recensitis, praesertim e 3, 34, ubi, cum petia alterius ordinis pro « pecuniarum » perperam scripsisset « pecunia » (vel « pecuniam » O^1V), petia alterius ordinis refecta correxit «pecuniae»; sed e sequentibus variis lectionibus clarius patebit.

In infra scriptis locis codices e petia alterius ordinis refecta pendentes tam a lectione recensionis italicae petiaeque prioris ordinis quam a lectione petiae alterius ordinis discrepant:

Liber IV	Ao	F	O^1	P^5	P^7	P^{10}	Pd	V	V^2	V^3	V^{10}	W	P^1	As	Bo	Db	P^6	V^4	C^1	P^8	Alii
3, 31 : est secundario] *inv.*														+	+	+	+	+			
3, 112-113 : datione et acceptione] *inv.*														+	+	+	+	+			
4, 23 : sit] est														+	+	+	+	+	+	+	
4, 31 : reduci] duci (dici*)														+	+	+	*	+			
4, 40 : ut scilicet] *inv.*														+	+	+	+	+	+	+	
4, 87 : quidem] quidam		+												+	+	+	+	+	+	+	
4, 87 : dare] dicere dare (dicere*)														+	+	+			*	*	
5, 53 : aliquid darent] *inv.*														+	+	+	+	+			

	Ao	F	O^1	P^5	P^7	P^{10}	Pd	V	V^2	V^3	V^{10}	W	P^1	As	Bo	Db	P^6	V^4	C^1	P^8	Alii
5, 110 : latro] lator														+	?		+	+			
5, 123 : autem] quae														+	+	+	+	+			
6, 15 : Qui autem] Quia							+		+	+				+	+	+	+	+			
6, 25 : autem] enim														+	+	+	+	+			
6, 28 : acceptiones] et *add.*														+	+	+	+	+			
6, 52 : trieres] trieras (teras*)										+				+	*	*	+	+			
6, 95 : autem] quae														+	+	+	+	+			
6, 97 : autem] *om.*														+	+	+		+			
6, 116 : in II] scilicet *add.*														+	+	+	+	+			
7, 14 : autem] *om.*														+	+	+	+	+			Kr
7, 34 : publicum] *om.*														+	+	+	+	+			
7, 54 : utrum] *om.*														+	+	+	+	+			
7, 81 : succedunt] -dant														+	+	+	+	+			
7, 85 : condicionem] edi-		+												+	+	+	+	+			
7, 96 : maxima] magna														+	+	+	+	+			
7, 105 : principes] -ceps														+	+	+	+	+	+	+	
7, 111 : eis] eas (*om.**)						+								+	+	+	+	+	*	*	
7, 114 : non] si														+	+	+	+	+			

E contrario in infra scriptis locis codices e petia alterius ordinis refecta pendentes lectionem praebent quae a lectione petiae prioris ordinis petiaeque alterius ordinis genuinae discrepat, sed cum lectione recensionis italicae congruit:

Liber IV	Ao	F	O^1	P^5	P^7	P^{10}	Pd	V	V^2	V^3	V^{10}	W	P^1	As	Bo	Db	P^6	V^4	C^1	P^8	Alii
2, 126 : Non (*om. cett.*)						+				+		+	+	+	+	+	+	+			
2, 136 : quae (non *add. cett.*)												+	+	+	+	+	+				Lo^1
4, 80 : et^2] *om.*														+	+	+	+	+	+	+	
4, 84 : habent (habeant *cett.*)														+	+	+	+	+	+	+	Er^1Lo^1
4, 123 : scilicet] *om.*										+				+	+	+	+	+			
7, 111 : dona magna] *inv.*														+	+	+	+	+			
8, 7 : hunc] hanc														+	+	+	+	+			$Bg^3Er^1Lo^1$

Nihil tamen necesse est nobis concludere librarium petiae alterius ordinis refectae recensione italica ad verba petiae alterius ordinis emendanda usum esse, cum petiae alterius ordinis verba mendosa de suo (2, 136; 4, 84) vel ex Aristotelis verbis (2, 126; 8, 7, cf. quae ad Aristotelis *Librum Ethicorum* 1125 b 1 adnotavimus) corrigere genuinaque (4, 80; 4, 123; 7, 111) casu eodem modo atque recensio italica corrumpere perfacile posset.

Petia 18 refecta (?)

In petia duodevicesima codices $BxEr^1OP^5V$ C^1P^8 a petia prioris ordinis refecta descripti esse videntur, ut e mendosis lectionibus conici potest, quas infra percensemus:

Liber V	Er^2	F	O^1	P^7	Pd	V^4	V^{10}	W	P^1	Bx	Er^1	O	P^5	V	C^1	P^8	Alii
7, 77 : quarum] qua										+	+	+	+	+	+	+	
8, 37 : fit] sit										+	+		+	+	+	+	KrDb
8, 88 : in] *om.*										+	+	+	+	+	+	+	
9, 29 : aliam] alium		+								+	+	+	+	+		+	
9, 56 : alioquin] aliquin										+		+		+			
9, 77 : quomodo] *om.*										+	+	+	+	+	+	+	
9, 103 : et] *om.*	+		+							+	+	+	+	+	+	+	
10, 27 : illiberalitatem] libera-					+					+	+	+	+	+	+	+	Lo^1
10, 50 : quod] *om.*										+	+	+	+	+	+	+	
11, 18 : est] *om.*										+	+	+	+	+	+	+	Kr
11, 31 : hoc (non *add. cett.*)										+	+	+	+	+	+	+	

PETIA 19 REFECTA

In petia undevicesima petia alterius ordinis refecta esse videtur, cum mendosis lectionibus petiae alterius ordinis, quas supra (p. 107*-110*) recensuimus, mendosas lectiones proprias addant codices $Bg^3ErF\ Lo^1\ P^6V^4C^1$, quos e petia alterius ordinis refecta pendere inde conici potest; hae sunt:

	Liber V	Ao	As	Bg^1	Bo	V^2	W	Bg^3	Er	F	Lo^1	P^6	V^4	C^1	Alii
11, 120	: quod] *om.*		+					+	+	+	+	+	+	+	P^8
11, 132	: ratio, id est] rationi (homini*)	+			+	+	+	*	+	*	*	*	*	*	
11, 142	: iustus] rectus							+	+	+	+	+	+	+	
12, 70	: rationale animal] *inv.*							+	+	+	+	+	+	+	
12, 96	: nomine] *om.*							+	+	+	+				
12, 111	: iusto] iure							+	+	+	+	+	+	+	
12, 173	: igitur] ergo							+	+	+	+	+	+	+	
12, 180	: etc.] *om.*							+	+		+	+	+	+	Db
12, 184	: etc.] *om.*							+	+	+	+	+	+	+	
12, 236	: iustificatio] iniustificatio							+	+	+	+		?		
12, 237	: iustificatio] iniustificatio			+				+	+	+	+	+	+	+	P^8
13, 14	: autem] *om.*							+	+	+		+	+	+	
13, 18	: et] vel							+	+	+	+	+	+	+	
13, 145	: licet] sed							+	+	+	+	+	+	+	
13, 155	: infert] *om.* (iustum*)	*			*	*	*	+	+	+	+				
14, 69	: furatur] furantur (-rentur*)							+	+	+	+	+	*	+	
14, 131	: sciens] *om.*							+	+	+					

Petia vero refecta ad normam petiae prioris ordinis correcta esse videtur, cum menda petiae alterius ordinis pluribus in locis tollat, hi sunt:

	Liber V	Ao	As	Bg^1	Bo	V^2	W	Bg^3	Er	F	Lo^1	P^6	V^4	C^1	Alii
11, 143	: nihil] vel	+	+		+	+	+								
11, 157	: fiunt] finis (finis aliter sunt*)	+	+		+	+	+	*	*	*	+	?	*	*	
11, 165	: secundo] secundum	+	+		+	+	+								
12, 66	: et] in	+	+		+	+	+								
12, 141	: nihil] vel	+	+		+	+	+								
12, 151	: gladium] gladio	+	+		+	+	+								
13, 20	: iniustificatio] iustificatio	+	+	?	+	+	+	+							
13, 28	: Nihil] Vel	+	+	+	+	+	+								
13, 65	: cui] qui	+	+		+	+	+								
13, 117	: contingit] convenit	+	+	+	+	+	+								
13, 131	: se] sed	+	+	+	+	+	+								
13, 141	: infert] inter	+	+		+	+	+								
13, 180	: ex ira] extra (extra iram*)	+	+	+	+	+	+		*						
14, 76	: rapinas] rapinans	+	+		+	+	+								
14, 82	: contingit] convenit	+	+		+	+	+								
14, 95	: contingit] convenit	+	+	+	+	+	+								Er^1 (P^3)
14, 119	: scit] *om.*	+	+	+	+	+	+								
15, 17	: si] sic	+	+	+	+	+	+								

Notatu dignus esse videtur locus 11, 157, cum lectio conflata « finis aliter sunt » petiam e qua codices $Bg^3ErF\ Lo^1\ P^6V^4C^1$ pendent recentiorem esse demonstrare videatur; animadvertendum etiam est lectionem « sunt » lectionem recensionis italicae esse, atque etiam in 13, 27 petiam alterius ordinis refectam lectionem recensionis italicae praebere « dicimur », cum petia prioris ordinis lectionem praebeat « dicuntur » (praeter Er^2 qui recte scripsit « dicimur »), petia vero alterius ordinis genuina mendosam lectionem « durum »; at tamen de suo corrector petiae alterius ordinis refectae verba petiae alterius ordinis genuinae hic emendavisse videtur casuque cum recensione italica convenisse; eadem ratione in 12, 150 et 151, mendosa verba petiae

alterius ordinis genuinae « respondenti » pro veris verbis petiae prioris ordinis recensionisque italicae « reposcenti » in verba « reponenti » corrector petiae alterius ordinis refectae correxit.

Progrediente tempore petia alterius ordinis refecta iterum correcta esse videtur, cum codices $P^6V^4C^1$ pluribus in locis menda petiae alterius ordinis in codicibus Bg^3ErF Lo^1 non correcta tollant, hi sunt:

Liber V	Ao	As	Bg^1	Bo	V^2	W	Bg^3	Er	F	Lo^1	P^6	V^4	C^1	Alii
12, 11 : duo] duas	+	?		+	+	+	+	+	+					
12, 22 : est] *om.*	+	+		+	+	+	+	+	+					
12, 87 : quod sacrificentur] *om.*	+	+		+	+	+	+	+	+	+				
12, 98 : Tertia] Secunda	+	+		+	+	+	+	+	+					
12, 98 : prout] *om.*	+	+		+	+	+	+	+	+					
12, 132 : vero] non (vero non*)	+	+		+	+	+	+	+	+		*	*	*	
12, 167 : nihilominus] multotiens	+	+		+	+	+	+	+	+	+				
12, 175 : quaestio] quod (quod quaestio*)	+	+		+	+	+	+	+	+			*	*	
12, 190 : est] *om.*	+	+		+	+	+	+	+	+					
12, 209-211 : etc... compositionem] *hom.om.*	+	+		+	+	+	+	+	+	+		+		
12, 250-251 : iusti... operatio] *hom.om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+					P^3 (P^8)
13, 29 : per id^2] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+					
13, 41 : et (quid) involuntarium] *om.*	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+				
13, 47 : sunt] *om.*	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+				Bx
13, 73 : involuntarium] *om.*	+	+	+	+	+	+	?	+	+	+				
13, 74 : multa] mala	+	+	+	+	+	+	?	+	+					
13, 75 : multa] mala	+	+	+	+	+	+	?	+	+					
13, 103 : quidem] enim	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+				
13, 104 : ex electione] exclusiones	+	+	+	+	+	+	+	+	+					
13, 104-106 : cedenti... in] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+		*	*	*	
13, 121 : sed] *om.* (et*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*				
13, 124 : etiam] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+				
13, 139 : est] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+					
13, 155 : quid=m] quid	+	+	+	+	+	+	+	+	+					
13, 169 : iniustitia] iustitia	+	+	+	+	+	+	+	+	+					
13, 228 : sunt] *om.*	+	+		+	+	+	+	+	+			*		
13, 231-232 : concomitantem... ignorantiam] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+				
13, 236 : passionem] potentiam	+	+	+	+	+	+	+	+	+					
14, 3 : vel iniustificationes] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+					
14, 7 : autem] fiunt (autem fiunt*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	*	*	
14, 8 : secundum duas] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			*	
14, 12 : Iustum] In prima	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+				
14, 34-35 : sicut... voluntarium] *hom.om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+					
14, 37 : omne] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+				
14, 40 : moveri] in omni (moveri in omni*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+		*	+	+	
14, 43 : moveri] in omni (moveri in omni*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+		*	*	+	
14, 76 : quidem] quod (quod quid*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+			*	*	
14, 92 : operari... iustum] *hom.om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+				
14, 97-98 : vel... iniustum] *hom.om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+				
14, 131 : incontinentiam] conti-	+	+	+	+	+	+	+	+	+					
14, 139 : quaestionis] conclusionis	+	+	+	+	+	+	+	+	+					
14, 161 : oportere] optime	+	+	+	+	+	+	+	+	+					
14, 168 : nomine] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+				
14, 172 : sua] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		*		
14, 173 : oportet] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+			*		
14, 174 : Ideo ergo iniustum] *hom.om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+			*		
15, 15 : falsam] primam (falsam primam*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+			*	*	
15, 24 : ipsis] ipsos (ipsi*)	+	+		+	+	+	+	+	+		*	*	*	

Verba autem emendata a quodam correctore, et saepius quidem in margine, adposita esse demonstrant non solum plures lectiones conflatae, quas supra notavimus (12, 132; 12, 175; 14, 7; 14, 40 et 43; 14, 76; 15, 15), sed etiam alia argumenta: in 13, 155 (cf. p. 133*) verum petiae prioris ordinis verbum «infert» petia alterius ordinis genuina ambigue scripsit, ex quo effectum est ut codices AoBoV²W « iustum » legerent petiaque alterius ordinis refecta verbum quod legere nesciisset omitteret; corrector vero petiae alterius ordinis refectae verbum omissum supplevit, sed ante « nocumentum » inseruit ($P^6V^4C^1$); in 14, 8, verba « secundum duas » in petia alterius ordinis omissa corrector in margine supplevit, ex quo effectum est ut codices P^6V^4 haec verba loco suo scriberent, codex autem C^1 post « quaestiones »; in 14, 172-174, codex V^4 verba in petia alterius ordinis omissa et a correctore in margine suppleta non locis suis inseruit, ita ut loco verbi « sua » (lin. 172) insereret verbum « oportet » (e linea 173), loco vero verbi « oportet » verba « Ideo ergo » (e linea 174), loco denique verbi « aliquem » (lin. 173) scriberet verbum « iniustum » (e linea 174).

Ad normam petiae prioris ordinis correctorem verba petiae alterius ordinis refectae correxisse patet ex 11, 193, quo in loco post verbum « servus » verbum « non », a petia prioris ordinis perperam additum sed a petia alterius ordinis omissum, denuo addidit corrector ($P^6V^4C^1$).

Praeterea animadvertendum est correctorem verba petiae alterius ordinis quandoque arbitrio suo perperam correxisse, velut in 13, 6, ubi post verbum « iniustus » addidit « ibi: *Voluntarium autem* etc. » (e linea 14), et in 13, 50, ubi ante verbum « quo » praeposuit verbum « a » ($P^6V^4C^1$); in 12, 98, « sententiae » in « sententia » forsitan etiam corrector perperam emendaverit.

Petia 20 refecta

In petia vicesima petia alterius ordinis refecta esse videtur, cum mendosis lectionibus petiae alterius ordinis, quas supra recensuimus (p. 110*-111*), codices DbErKrO¹P⁶P⁷V³C¹P⁸, quos e petia alterius ordinis refecta pendere propterea conicimus, mendosas lectiones proprias addant; hae sunt:

	As	Bg^3	Bo	Er^1	Er^2	P^5	Pd	V	V^2	V^{10}	W	P^1	Lo^1	Db	Er	Kr	O^1	P^6	P^7	V^3	C^1	P^8	Alii
Liber V																							
15, 113 : statim] *om.*														+	+	+	+	+	+	+	+		
16, 1 : epiikia] epykia (epi-*)	*									*			*	+	+	+	+	+	+	+	+	*	(P^{10})
16, 3 : epiikia] epykia (epi-*)														+	+	*	*	+	+	+	+	*	Bg^1 ($P^{10}Lo^1$)
16, 22-23 : Manifestum... ibi] *hom.* *om.*														+	+	+	+	+	+	+	+		
16, 26 : sint simpliciter] *inv.*														+	+	+	+	+	+	+	+	+	Bg^1
16, 58 : est] *om.*														+	+	+	+	+	+	+	+		
16, 110 : ut] *om.*				+							?		*	+	+	+	+			+	+		
16, 167 : sententia] sententiam														+	+	+	+	+	+	+	+	+	
16, 194-195 : sunt per se] per se sunt														+	+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 103 : quam] quod															+		?	+	+	+	+	+	
17, 116 : non] si (sed*)														*	+	+	*	+	+	+	+		
Liber VI																							
1, 14-15 : determinatur] -nat (-nare*)												+			?	+	*	+	*	+	+	+	
1, 37 : artifici] artificis														+	+	+	+	+	+	+	+	+	

	As	Bg^3	Bo	Er^1	Er^2P^5	Pd	V	V^2	V^{10}	W	P^1	Lo^1	Db	Er	Kr	O^1	P^6	P^7	V^3	C^1	P^8	Alii
1, 116 : animae] non *add.*													?	+	+	+	+	+	+	+	+	
1, 130 : est] *om.*													+	+	+	+	+	+	+	+		
1, 214 : speculabilia] et *praem.*													+	+	+	+	+	+	+	+		

Menda tamen petiae alterius ordinis genuinae petia alterius ordinis refecta quandoque tollit:

Liber V	As	Bg^3	Bo	Er^1	Er^2P^5	Pd	V	V^2	V^{10}	W	P^1	Lo^1	Db	Er	Kr	O^1	P^6	P^7	V^3	C^1	P^8	Alii
16, 21 : subiecto] obiecto	+	+	+	+	+	+		+	+	+				+								
16, 57 : quis] qui (aliqui*)	+	+	+	+		+		+	+	+	*											
16, 77 : aliquod] quod (id quod*)	+	?		+	+	+		+	+	+			*	*	*	*	*	*	*	*		
17, 79 : qui] cui	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+											
17, 223 : quantum] quam	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+											
Liber VI																						
1, 2 : Philosophus] *om.*	+		+	+		+	+	+		+												
1, 32 : medietatum] mediatum (-diatus*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		*	*	*	*	*	*	*	*	?	
1, 51 : aut^1] autem	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			?		+						

Sponte tamen sua librarius vel corrector petiae alterius ordinis refectae menda petiae alterius ordinis genuinae correxisse videtur, cum menda correxerit quae petia prioris ordinis ipsa praebet (velut in V, 17, 79, ubi codices e petia prioris ordinis pendentes, praeter Ao, etiam scripserunt « cui », solaque recensio italica cum petia refecta scripsit « qui »), quin etiam menda quae non solum petia prioris ordinis sed etiam recensio italica praebet (velut in V, 17, 223, et VI, 1, 51, ubi petia primi ordinis et recensio italica scripserunt « quam » et « autem »); proinde noli mirari si in V, 16, 77, et VI, 1, 32 verba petiae alterius ordinis mendosa petia refecta non recte emendavit; notatione maxime dignus est locus VI, 1, 32, cum petiam e qua pendent codices $DbErKrO^1P^6P^7V^3C^1P^8$ recentiorem esse et re vera refectam demonstrat: petia enim alterius ordinis pro veris petiae prioris ordinis verbis « terminus medietatum » neglegentia scripsit « terminus mediatum », quod petia refecta in lectionem faciliorem, sed et ipsam mendosam, correxit « terminus mediatus ».

Nec mirum si petia refecta ad normam petiae prioris ordinis correcta non fuit: animadvertendum est enim codicem P^7, quem ante annum 1288 scriptum esse certo scimus (cf. supra, p. 10*), iam a petia refecta descriptum esse, e quo conici potest petiam alterius ordinis iterum scriptam esse non quod iam usu detrita esset, sed potius quia neglegentia alicuius utentis petia prioris ordinis amissa tunc latebat, quae posterius forsitan reperta sit, cum ex ea pendeant codices recentiores velut V^4 et P^{10}.

Petia 21 refecta

In petia vicesima prima petia alterius ordinis refecta esse videtur, cum mendosis lectionibus petiae alterius ordinis, quas supra (p. 110*-112*) recensuimus, codices $AsDbP^6V^3V^4$, nec non P^8 qui tamen verba petiae more suo correxit, mendosas lectiones proprias addant, quos codices e petia alterius ordinis refecta pendere propterea conicimus:

Liber VI	Bg^1	Bo	Bx	Er	P^3	P^5	P^7	P^{10}	V^2	V^{10}	P^1	C^1	As	Db	P^6	V^3	V^4	P^8	Alii
2, 63 : possint] possunt					+				+		+		+	+	+	+	+	+	Er^2O^1
2, 84 : et^2] *om.*								+		+	+		+	+	+	+	+	+	V
2, 103 : enim] et *add.*													+	+	+	+	+	+	

	Bg¹	Bo	Bx	Er	P⁸	P⁵	P⁷	P¹⁰	V²	V¹⁰	P¹	C¹	As	Db	P⁶	V³	V⁴	P⁸	Alii
2, 112 : consonat] constant (consentit* communicat!)													+	!	*	+	+		
2, 117 : autem] vero													+	+	+	+	+	+	
2, 161 : et] *om.*			+										+	+	+	+	+	+	
2, 210 : vel] *om.*													+	+	+	+	+		
2, 221 : nullum] nihil													+	+	+	+	+	+	
2, 237 : qui] quae		?											+	+	+	+	+	+	O¹Lo¹
3, 14 : ut sic tractemus] ac si tractaremus					?								+	+	+	+	+	+	(Er²)
3, 17 : semper dicit] *inv.*													+	+	+	+	+	?	
3, 25 : dicatur] dictatur													+			+	+		
3, 30 : intellectuales] per *add.*													+	+		+	+		
3, 49 : dicentur] dicuntur												+	+	+	+	+	+	+	
3, 55 : non] si													+	+		+	+	+	
3, 74 : Adhuc] ut *add.*													+	+	+	+	+		
3, 100 : ex] *om.*													+	+	+	+	+		
3, 140 : sicut (sic*) neque] *inv.*					*	*	*		*			*	+	+	+	+	+		
3, 220 : Agathon] Agathoni													+	+	+	+	+		
4, 5 : Duabus] Duobus (In aliis*)		*			*								+	+	+	+	+	+	
4, 75 : non] tamen													+	+	+	+	+		
4, 115 : a qua] qua (quae*)													*	+	*	+	*		
4, 143 : sic] sicut													+	+		+	+	+	
4, 153 : virtus] etiam *add.*													+	+	+	+	+		
4, 171 : quam qui nolens] *om.*													+	+	+	+	+		
4, 175 : veritate rationis] veritatis ratione													+	+	+	+	+	+	(Er²)
4, 192-193 : oblivioni per dissuetudinem] *inv.*													+	+	+	+	+	+	
5, 30 : principiorum] -pium		+											+	+	+	+		+	
5, 37 : post] prius													+	+	+	+	+	+	V
5, 60 : dicitur] *om.*													+		+	+	+	+	

Praeterea petia refecta pluribus in locis menda petiae alterius ordinis sustulit, ut ex tabulis quas supra (p. 111*-112*) confecimus patet.

Petia 25 refecta

In petia vicesima quinta petia alterius ordinis refecta esse videtur, cum mendosis lectionibus petiae alterius ordinis, quas supra (p. 116*) recensuimus, codices AsDbP¹P¹⁰V³V⁴ mendosas lectiones proprias addant:

Liber VII	Bo	Bx	Er	O¹	P⁷	Pd	V	Lo¹	As	Db	P¹	P¹⁰	V³	V⁴	Alii
4, 92 : male se] *inv.*									+	+	+	+	+	+	
4, 152 : ex] hoc *add.*									+	+	+	+	+	+	
5, 49 : delectabilium] delectationum								+	+	+	+	+	+	+	(P⁵)
5, 69 : propter] *om.* (*ante* puta*)									+	+	+	+	+	*	
5, 109 : de] nec *praem.*									+	+	+	+	+	+	
5, 124 : quae] quia									+	+	+	+	+	+	
6, 48 : sibi] et *add.*									+	+	+	+	+	+	
6, 97 : suo] *om.*									+	+	+	+	+	+	
6, 103 : illum locum] *inv.*									+	+	+	+	+	+	
6, 142 : autem] enim									+	+	+	+	+	+	
6, 220 : hoc] id			?		+				+	+	+	+	+	+	

	Bo	Bx	Er	O^1	P^7	Pd	V	Lo^1	As	Db	P^1	P^{10}	V^3	V^4	Alii
6, 224 : habet] habetur	?		?						+	+	+	+	+	+	
6, 226 : possunt plus] *inv.*									+	+	+	+	+	+	
6, 247 : innocentior] -tio (-tie* -tia !)									*	!	!	*		+	
7, 3 : continentia et incontinentia] *inv.*						?			+	+	+	+	+	+	P^8
7, 51 : autem] *om.*	?								+	?	+	+	+	+	
7, 135 : aliquis] quis									+	+	+	+	+	+	

Praeterea pluribus in locis petia refecta menda petiae alterius ordinis sustulit, ut ex tabulis quas supra (p. 116*) confecimus patet.

Petia 34 refecta

In petia tricesima quarta petia alterius ordinis refecta esse videtur, cum mendosis lectionibus petiae alterius ordinis, quas supra (p. 124*) recensuimus, codices $AsBg^1BoP^{10}V^4$ C^1P^1 mendosas lectiones proprias addant:

Liber IX	Bg^3	Db	Er^1	Er^2	P^5	V^{10}	W	P^8	As	Bg^1	Bo	P^{10}	V^4	C^1	P^1	Alii
11, 63 : etiam] in *add.*									+	+	+	+	+	+	+	
11, 128 : Sicut] Sic	+	+	+						+	+	+		+	+	+	
11, 139 : in] *om.*									+	+	+	+	+	+	+	
12, 44 : cum] in	+							+	+	+	+	+	+	+	+	
12, 61 : secundum] autem *add.*									+	+	+	+	+	+	+	
12, 97 : inquirat] requirat									+	+	+	+	+	+	+	
14, 27 : sive[1]] *om.*		+							+	+	+	+	+	+	+	Ao

Liber X																
1, 69 : facit] in *add.* (et*)									+	+	+	+	*	+	+	Kr
2, 23 : rationalia] -bilia									?	+	+	+	+	+	?	(O)
2, 24 : irrationalia] -bilia									+	+	+	+	+	+	?	

Praeterea nonnullis in locis petia refecta menda petiae alterius ordinis sustulit, ut ex tabulis quas supra (p. 124*) confecimus patet; accedit quod in IX, 13, 54, verbum « est », a recensione italica testificatum, sed a petia tam prioris ordinis (praeter P^6P^7) quam alterius ordinis (praeter P^8) omissum, petia refecta supplevit, nec non quod in IX, 13, 158, syllaba « re », a petia tam prioris ordinis quam alterius ordinis praeterita, petia refecta in margine supplevit, ex quo effectum est ut, cum petia prioris ordinis petiaque alterius ordinis scripsissent « inquirendo », codices $AsBg^1BoP^{10}$ cum recensione italica scriberent « in requirendo », codices vero V^4P^1, syllaba « re » non loco suo inserta, « reinquirendo » (« requirendo » C^1.)

Petia 35 refecta

In petia tricesima quinta petia alterius ordinis refecta esse videtur, cum mendosis lectionibus petiae alterius ordinis, quas supra (p. 125*) recensuimus, codices $AsBoDbP^{10}$ C^1P^1 mendosas lectiones proprias addant:

Liber X	Ao	Bg^1	Er^2	F	Kr	O^1	P^6	P^7	Pd	V	V^2	V^3	V^{10}W	As	Bo	Db	P^{10}	C^1	P^1	Alii
2, 121 : delectationem] *om.*														+	+	+	+	+	+	
2, 123 : est] *om.*														+	+	+	+	+	+	
2, 146 : iudicat] indicit														+	+	+	+	+	+	
2, 158 : hoc] *om.*				+										+	+		+	+		
3, 12 : talis] *om.*														+	+	+	+	+	+	
3, 43 : secundum] sed				+									+	+		+	+	+	+	
3, 53 : vel^1] *om.*				+	+	+								+	+	+	+	+	+	
3, 95 : attingunt] ad *add.*					+									+	+	+	+	+	+	
3, 148 : Et] *om.*						+								+	+	+	+	+	+	

	Ao	Bg^1	Er^2	F	Kr	O^1	P^6	P^7	Pd	V	V^2	V^3	V^{10}W	As	Bo	Db	$P^{10}C^1$	P^1	Alii
3, 188 : repletionem] reparationem														+	+	+	+	+	
4, 21 : homini] *om.*														+	+	+	+	+	
4, 27 : etiam] *om.*									+					+	+	+	+	+	
4, 28 : tamen] enim														+	+	+	+	+	
4, 32 : quandoque] quicumque					?									+	+	+	+	+	
4, 58 : Et] *om.*														+	+	+	+	+	Bx
5, 1 : quid[2]] *om.*													+	+	+	+	+	+	
5, 20 : visus] *om.*														+	+	+	+	+	
5, 34 : tempus] *om.*											+			+	+	+	+	+	
5, 68 : ad] illius *add.*														+	+	+	+	+	
5, 88 : id quod] ad idem	?													+	+	+	+	+	
5, 92 : termino] tempore													?	+	+	+	+	+	
5, 104 : perambulat] preambulat														+	+	+	+	+	
5, 158-159 : dicit manifestum] *inv.*														+	+	+	+	+	
6, 38 : vel] an														+	+	+	+	+	
6, 47 : operationis] *om.*														+	+	+	+	+	
6, 47 : Videmus] Videbimus														+	+	+	+	+	
6, 55 : scilicet speculatur] *inv.*														+	+	+	+	+	
6, 61 : sensui vel intellectui] *inv.*														+	+	+	+	+	
6, 68 : delectatio] *om.*														+	+	+	+	+	
6, 99 : facientis et patientis] permanentis														+	+	+	+	+	
6, 107 : constitutae] perstitutae														+	+	+	+	+	
6, 158 : operatur] opera														+	+	+	+	+	
6, 178 : sapientiae] *om.*														+	+	+	+	+	
6, 195 : ita] *om.*				+										+	+	+	+	+	V^4Lo^1
6, 195 : ad invicem] *om.*														+	+	+	+	+	
7, 8-9 : facit: primo] *om.*														+	+		+	+	
7, 27 : tam circa] *inv.*														+	+	+	+	+	

Praeterea in 6, 53, petia refecta cum recensione italica scripsit « etiam » pro « et », quod praebet petia prioris ordinis (praeter Lo^1P^8) petiaque alterius ordinis (praeter $Er^2FO^1P^6V^3$; verbum omisit Pd); in 3, 37, pro «quod», a recensione italica testificatum, petia prioris ordinis petiaque alterius ordinis scripserunt « quia », petia vero refecta « quare » (« quare » etiam praebent codices O $Bg^1ErV^3V^{10}$ nec non secunda manu Er^2PdV, «quod» codex P^7); in 3, 89, verbum « se », a recensione italica testificatum, omisit petia prioris ordinis (praeter P^5) petiaque alterius ordinis (praeter P^6), petia vero refecta loco verbi « se » verbum « quod » perperam supplevit; in 2, 178, mendosum verbum archetypi «leve», a recensione italica et petiis prioris alteriusque ordinis testificatum, petia refecta recte correxit in « levare » (quod etiam fecerunt codices Er^2P^6; codices vero $AoBg^1$ scripserunt « fleve », P^8 « et levent » [?], V^2W verbum omiserunt).

§ 4. — De quodam exemplari parisiaco posteriore, ab exemplari parisiaco duplicato descripto, Φ^3

Quamquam unum tantum exemplar parisiacum duplicatum iam ante annum 1288 confectum per multos annos in usu fuisse videtur, tandem certe alterum quoddam exemplar in petias partitum, a priore exemplari duplicato saeculo XIII exeunte vel saeculo XIV iam ineunte descriptum, in usum venisse e codicis

P^8 codicumque cum eo consentientium consideratione conici potest. Etenim, cum codicem P^8 a quodam exemplari in petias partito descriptum esse plura signa (cf. supra, p. 78*, 80*, 85*) indicarent, tabulae variarum lectionum selectarum quibus petiae prioris alteriusque ordinis nec non petiae refectae dignoscuntur (p. 88*-139*) codicem P^8 ex exemplari parisiaco in petias partito pendere confirmaverunt, utpote qui cum vicissitudinibus petiarum constanter congruat, aliquo tamen medio interiecto, cum varias lectiones petiarum liberius tantum et interdum permixte praebeat, velut in petia 3 (cf. supra, p. 90*), in petia 5 (p. 91*-92*), in petia 6 (p. 92*-93*), etc. Cuius rei optimam rationem adferemus, si medium a quo codex P^8 descriptus est quoddam exemplar in petias partitum fuisse ponimus, quod a priore exemplari parisiaco duplicato descriptum est, ita ut librarius duodequadraginta petias prioris exemplaris servaret et verba Thomae modo a petia prioris ordinis describeret, modo a petia alterius ordinis, corrector autem modo ad normam petiae alterius ordinis, modo ad normam petiae prioris ordinis corrigeret; satis autem longo intervallo hoc exemplar confectum esse ex hoc perspici potest quod e petiis refectis saepe pendet, velut in petia 4 (cf. supra, p. 127*-130*), in petia 5 (p. 130*), in petia 13 (p. 131*-132*), in petia 18 (p. 132*), in petia 20 (p. 135*-136*) et in petia 21 (p. 135*-137*); Lutetiae denique Parisiorum hoc exemplar usurpatum esse ex hoc conici potest quod codex P^8 Lutetiae Parisiorum scriptus esse videtur (cf. supra, p. 10*). Quae omnia probari videntur eo quod plures codices, qui e codice P^8 non pendent cum permulta menda quibus neglegentia scriptoris codex P^8 scatet non praebeant, tamen cum codice P^8 persaepe consentiunt, utpote qui ex eodem exemplari quamquam mediis interiectis pendeant. Quod ex tabulis quae sequuntur satis patebit:

TABULAE

VARIARUM LECTIONUM SELECTARUM QUIBUS CODICES EX EXEMPLARI POSTERIORE PENDENTES DIGNOSCUNTUR

PETIA 1

	Lib. I	Bb	BgOm	F^1	F^3	MdP^8	Wa			Alii
1, 7	: ordo] rationis *add.*	+	+ +		+	+	+	B		Lo^1Wr
1, 15-16	: quidam ordo] *inv.*	+	+ +	+	+	+	+ +	B		
1, 25	: consideratio rationis] sive ratio considerationis *add.*	+	+ +	+	+		+	(B)		
1, 35	: in] et (ad*)	*	+ +	+	*	*	+ *	(B)		
1, 39	: igitur] ergo	+	+ +	+	+	+	+ +	B	Er^2V^2	$BaC^3Lo\ Kr^1WrEd^2\ M^2$
1, 56	: suam vitam] *inv.*	+	+ +	+	+	+	+ +	B		$C^3Lo\ LfP^4SaTi\ M^2$
1, 78	: autem] tamen			+	+		+	B		
1, 81	: non est aliquid] aliquid non est	+	+ +	+	*	+	+ +	B		Sa
1, 85	: nihilominus et] *inv.*	+	+ +	+	+	*	+ +	B		(Wr) M^2
1, 93	: enim] autem	+		+	+	+	+	B		Ba
1, 107	: igitur] autem	+		+	+	+	+			S^3
1, 140	: factibilium] seu consensibilium *add.*	+	+ +	+	+	+	+ *	(B^1Nu)		
1, 140	: vero] autem	+	+ +	+	+	?	+ +	B^1Nu		
1, 142	: vero] autem	+	+ +	+	+	+	? +			Hr
1, 161	: appetunt^2] tamen *add.*	+	+ +	+	+		+			
1, 163	: per se fertur] fertur per se	+	+ +	+	+	+	+ +	B^1		
1, 175	: unum] et (al') verum	+		+	+		*	B^1Nu		
1, 177	: unum bonum] *inv.*	+	+ +	+	+	+	+ +	B^1Nu	BoP^1	Po
1, 177	: sed] hic *praem.*	+	+ +	+			+			
1, 215	: generatione] operatione (generatione op.*)	+	+ +	*	*		+			
2, 13	: principalis] prima	+	+ +	+	+	+	+			$Bg^2DuC^3Lo\ LfMiO^2\ V^6$

	Bb	BgOm	F^1	F^3	MdP^8	Wa		Alii
2, 31 : esse aliquem finem] aliquem finem esse	+	+	+	+	*	+	+	Kr^2 V^6
2, 43 : sit inane] *inv.*	+	?	?	+	?	+	+	
2, 81 : autem] etiam (enim*)	+	+	+	+	*	+		
2, 127 : scientiarum] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	BxP^6 $BaKr^1O^3ToV^1$
2, 135 : quantum] quo	+	+	+	+	+	+	+	
2, 153 : et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	C^3Lo $L^2Lo^1P^4TiV^6$ (Mi ?)
2, 161 : ipsa] ipse	+	+	+	+	+	+		C Kr^1TtV^7
2, 162 : abstinere] -ri	+	+	+	+	+	+	+	C
2, 178 : unius] vel ipsius *praem.*				+	+	+		
2, 191 : maxime pertinet] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	Bg^2 C^3Lo M^1
3, 23 : quae] quam	+	+	+	+	+	+		V^6
3, 24 : magna differentia] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	
3, 33 : esset] contingit esse				+	+	+		C
3, 33-34: naturaliter iustum] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	
3, 68-69: conclusionibus conformia] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	M Mc
3, 82 : nec] non	+	+	+	+	+	+	+	$Bg^1DbKrP^7V^4$ $O^3PoM^2TtV^9TuWo$ Za
3, 86 : et] etiam *add.*	+	+	+	+	+	+	+	
3, 98 : auditor conveniens] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	C^3Lo
3, 117 : audire] et etiam eorum quae pertinent ad scientiam moralem *add.*	+	+	+	+	+	+	+	(F^2)
3, 121 : tamen (inde *rec. it.*)] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	
3, 125 : tribuit] attribuit	+	+	+	+	+	+	+	C^3Lo Kr^1 (P^2)
3, 140 : suum propositum] *inv.*	+	+	+	?	+	+	+	C^3Lo

Petia 2

Cum in hac petia idem codices atque in prima cum P^8 consentiant, non omnes, sed paucas tantum varias lectiones recensebimus:

Lib. I	Bb	BgOm	F^1	F^3	MdP^8	Wa		Alii
5, 39 : opinionis] quaestionis (opinionis questionis*)		+	+	*	*	+		P^7
5, 42 : ea] eam	+	+	+	+	+	+	+	
5, 101 : est] esset	+	+	+	+	+	+		
5, 110 : totaliter voluptatibus] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+
5, 121 : proponit] ponit	+	+	+	+	+	+	+	
5, 128 : colentibus] colentes (colentibus vel colentes*)		*	*		*	+		
5, 135 : felici] felicitati	+	+	+	+	+	+	+	
5, 154 : honore] honorare		+	+	+	+	+		
5, 178 : et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+
7, 49 : neque] ad *add.*	+	+	+	+	+	+		
7, 50 : illud] quod *add.*	+	+		+	+	+	+	*sec.m.*Va
7, 152 : deducit] reducit	+	+	+	+	+	+	+	+ Pd(W ?) Va
7, 153 : omnia] membra *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+
9, 14 : de ipso] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	W MTt

Petia 3

Quia cum P^8 consentire paulo post initium petiae codex Va incipit, codex vero Md ante extremam petiam desinit, varias lectiones si non omnes, at plerasque recensebimus:

Lib. I	Bb	BgOm	F^1	F^3	MdP^8	VaWa	
9, 191 : maius] magis		+	+ +		+ +	+	
9, 195 : autem] *om.*	+	+	+ +	+ +	+ +	+	
9, 195 : dicitur etiam] *inv.*	+	+	+ +	+ +	+ +	+	
10, 30 : autem] eius	+	+	+ +	+	+	*	
10, 54 : autem] enim		+	+ +	+	+	+	
10, 68 : hominis] omnes	+	*	* +	+	+		
10, 77 : hoc] hic	+	+	+ ?	+	? +		
10, 92 : haec etiam] *inv.*	+	+	+ +	+ +	+ +	+	
10, 95 : proceritate] protervitate	+	+	+ +	*	+ +		
10, 97 : autem] *om.*	+	+	+ +	+ +	+ +		
10, 103 : delectatione] et *add.*	+	+	+ +	+ +	+ +		
10, 105 : rationem] operationem		+	+ *	*	+		
10, 108 : participative] participatione	+	+	+ +	+ +	+ +	+	O^5
10, 155 : requiritur enim] requiruntur autem	+	+	+ +	+ +	+ +	+ +	+ +
10, 160 : est] simpliciter *add.*		+	+ ?	+	+ +	+	+
10, 172 : ita] ideo		+	+ +		+ +	+	+
11, 9 : habitum] dictum	+	+	+ +	+ +	+ +	+ +	+
11, 13 : per ea] per ipsam rem [vel] per ea		+	+ +	*	+ +	+	+
12, 5 : dicit] ostendit	+	+	+ +	+ +	+ +	+	
12, 9 : in operativis] operationis	+	+	+ +	+	+ +	+	
12, 12 : ratiocinativus] de ultimo fine *add.*	+	+	+ +	+ +	+ +		
12, 23 : dicetur] dicitur	+	+	+ +	+	+ +	+	
12, 28 : opinantis] per *add.*	+		+		+ +		
12, 31 : falso] a *praem.*	+	+	+ +	+	+ +	+	
12, 33 : Divisis] Divisit			+	*	+		
12, 39 : ea] eis (ei ea*)	+		+	*	+	*	
12, 45 : dicuntur] *post* 46 ibi (*ante* ibi*)	*	*	* *	*	* +	*	*
12, 67-68 : bona] *om.*	+		+ +	+	* +	+	+
12, 69 : eos] omnes (eos omnes*)	+	*	* +	+	+ +	+	+
13, 85 : rationibus] operationibus *praem.*	+	+	+ +	+	+ +		
13, 160 : coinquinat] -nant	+	+	+ +	+	+ +	+	
14, 50 : summi] supremi (supremi vel summi*)	+	+	+ +	+	+ +	*	
14, 56 : autem] tamen	+	+	+ *	+	+ +	+	
14, 68 : propter] *om.*	+	+	+ +	+	+		
14, 90 : quae] qui		+	+ +	+	+ +		
14, 96 : est] *om.*	+	*	* +	+	+ +		
14, 97 : felicitatis] -tas	+	+	+ +	+	+ +	+	
14, 97 : causa sit] *inv.* (sit a causa*)	*	+	+ +	+	+ +	*	

E superioribus variis lectionibus satis apparet codicem Md, ceteroquin contaminatum, saltem a capitulo 13 libri I ex exemplari posteriore non iam pendere, codicem vero Va saltem a linea 155 capituli 10 ex hoc exemplari pendere; quoniam autem neque in codice Md (f. 9v-10r) neque in codice Va (f. 6r) scriptura mutatur aut novus fasciculus initium capit aut aliquod aliud signum conspicitur quo intellegi posset horum codicum librarios ipsos novum exemplum usurpasse, veri simile est codicum archetypa pluribus exemplis iam usa esse.

Petia 4

Implicatissima in hac petia existit quaestio, quia codex P^8 e petia refecta proxime pendere videtur (cf. supra, p. 127*-129*); forsitan tamen conicere possimus petiam refectam utpote corruptam ab Universitate interdictam et a stationario cuius prius exemplar erat reiectam, a stationario cuius posterius exemplar erat

acquisitam et in exemplar fraude introductam esse, postquam tamen aliquantulum emendata erat, quod ex hoc apparere videtur quod semel atque iterum menda petiae refectae codex P^8 codicesque cum eo constanter consentientes (nec non codex As) tollunt, velut in I c. 15 lin. 57, quo in loco codices BbBgOm$F^1F^3P^8$VaWa recte habent « *Si autem non dicimus mortuum felicem* », cum codices e petia refecta pendentes habeant « *Non autem non mortuum felicem dicimus* » (cf. supra, p. 128*, et adde codices DoSa nec non C^2 qui habet « *Si autem non mortuum felicem dicimus* »); in I c. 16 lin. 210, quo in loco codices BbBgOm$F^1F^3P^8$VaWa recte habent « quare videtur », cum codices e petia refecta pendentes habeant « videtur quare » (cf. supra, p. 129*, et adde codices DoSa); in I c. 17 lin. 62, quo in loco codices BbBgOm$F^1F^3P^8$VaWa habent verbum « ideo », quod codices e petia refecta pendentes omittunt (cf. supra, p. 129*, et adde codices DoSa C^3Lo); proinde ex exemplari posteriore in quo petia refecta iam correcta inserta erat pendere ponamus codices BbBgOm$F^1F^3P^8$VaWa, non tamen ex hoc exemplari, sed e petia refecta nondum correcta codices C^2C^3Lo DoSa.

Ut autem codicem F^1 ante extremam petiam cum P^8 consentire desinere ostendamus, exempli gratia varias lectiones capitulorum 17 et 18 adferemus:

Lib. I	Bb	BgOm	F^1	F^3	P^8	Va	Wa
17, 23 : totaliter] taliter			+		+	+	
17, 29 : et] in *add.*	+	*	*	+	+	+	+	+
17, 29 : differentia] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+
17, 64 : quae] *om.*				+	+	+	+	
17, 67 : quod quaecumque] a quacumque	+	+	+	+	+	+	+	+
17, 69 : quod] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+
17, 70 : rapinae] rapina		+	+	+	+	+	+	
17, 93 : Et] per *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+
17, 108 : his] eis	+	+	+	+	+	+	+	+
17, 115 : his] eis	+	+	+	+	+	+	+	+
17, 123 : faciant] neque *add.*	+			+	+		+	+
17, 124 : faciant] faciunt		+	+	+	+		+	+
18, 5 : ergo] primo *add.*	+	+	+			+	+	+
18, 13 : habet] habeat	+	+	+		+	+	+	+
18, 17 : vel] et	+	+	+			+	+	+
18, 18 : importat] reverentiam *add.*	+	+	+		+	+	+	+
18, 25-26 : secundum hoc] hoc (sic* hoc modo!)	*				+	+	+	!
18, 28 : Videtur] Utrum	+	+	+		+	+		
18, 46 : et] *om.*	+	+	+		+	+	+	+
18, 58 : aliqualiter ordinatur] *inv.*	+	+	+		+	+	+	+
18, 90 : aliud] puta *add.*	+	+	+		+	+	+	+
18, 92 : ipsa] se ipsa	+	+	+		+	+	+	+
18, 109 : esse] est	+	+	+		+	+	+	+
18, 135 : corporis vel animae] *inv.*	+	+	+		+	+	+	+
18, 142 : nos] nosmet	?	+	+		+	+	+	+
18, 148 : et] etiam *add.*	+	+	+		+	+	+	+
18, 151 : principium] primum			+		+	+	+	+
18, 154 : rationem principii] primam rationem	+				+	+	+	

E superioribus variis lectionibus satis apparet codicem F^1 a capitulo 18 ex exemplari posteriore iam non pendere; accedit autem etiam illud quod a lin. 152 capituli 17 (f. 10vb) alter librarius italicus librum scripsit; merito igitur conicieris verba Thomae priorem librarium gallicum ab initio libri usque ad c. 17 lin. 152 « Philosophus » a quodam codice ex exemplari posteriore pendente descripsisse, alterum vero librarium sequentia ab alio codice; quod confirmatur eo quod codex F^1 cum codice P^8 iterum consentiet ab extrema petia quinta usque ad mediam petiam octavam (cf. infra, p. 144*-145*), id est a f. 13vb usque ad f. 22vb, quando prior librarius gallicus verba Thomae iterum scribet (cf. supra, p. 4*).

PETIA 5

In hac petia eadem fere ac in superiore quaestio existit, cum prior pars petiae a quo codex P^8 descriptus est una atque eadem esse videatur atque prior pars petiae alterius ordinis exemplaris prioris iam refecta, a qua codex As et ipse descriptus est (cf. supra, p. 130*); tamen etsi prior pars petiae refecta in exemplar posterius inserta est, secunda certe pars petiae et ipsa refecta est ante quam petia in exemplar posterius introducta est, quod e variis lectionibus quas infra recensebimus patebit. E quibus etiam patebit codicem F^1 a libri II c. 2 linea 69 « quia et ipsa » (f. 13vb) ex exemplari posteriore iterum pendere (cf. supra, p. 143*).

	Lib. I	As	Bb	BgOm	F^1	F^3	P^8	Va	Wa	Alii
19, 40	: virtutum] virtutis	+	+	+ +		+	+	+	+	
19, 81	: maius] magis	+	?	+ +		+	+	+		Bg^3ErLo^1
19, 81	: quam] quantum ad	+	?	+ +		+	+	+		
19, 106	: sint] sunt	+	+	+ +		+	+	+	+	Bo
20, 5	: quaedam] quidem	+	+			?	+	+		
20, 11	: communis] est *add.*	+		* *		+	+			
20, 12	: pars] etiam *add.*	+	+	* *		?	+	+	+	
20, 17	: nascantur] -cuntur	+		+ +			+	+		
20, 41	: non] *om.*	+		+ +		+	+	+		
20, 46	: soporantur (separ-)] superantur	+	+				+			
20, 51	: homo dicitur] *inv.*	+		+ +		+	+	+	+	
20, 51-52	: malus] *om.* (et *add.**)	+	*	* *		+	+	+	*	
20, 84	: utroque] utraque	+	+	+ +		+	+	+		
20, 97	: quando] *om.*	+	+			+	+	+	+	V
20, 103	: quod] quae (qui*)	+	+	+ +		+	+	+	*	(Er)
20, 143	: irascibilis et] irascibilitas	+	+	+ +		+	+	+	+	
20, 151	: suadetur] suadentur	+	+	+ +		+	+	+		
20, 152	: participet] -pat	+	+	+ +		+	+	+	+	
20, 163	: fieri] haberi	+		+ +		+	+	+		
20, 172	: dicere] *om.*	+	+	+ +		+	+	+	+	
	Lib. II									
1, 4	: partes duas] *inv.*		+	+ +		+	+	+	+	
2, 38	: vel] et		+	+ +		+	+	+	+	
2, 44	: rationem rectam] *inv.*		+	+ +		+	+	+	+	
2, 51	: VI] VIII		+	+ +		+	+	+		
2, 63	: quod] per (quod per*)		+	* *		+	+	+		
2, 66	: stans] constans		+	+ +		+	+	+		
2, 75	: neque sub arte]*om.* (neque *tantum om.**)		+	+ +	+	+	+	+	*	
2, 92	: qualibus] quibus		+	+ +	+	+	+	+		
2, 109	: etiam] *om.*		+	+ +	+	+	+	+	+	
2, 141	: corruptiones] eorum [et] operationes (et *add.**)		*	* *	*	+	+	+	+	
2, 155	: etiam] *om.*		+	+ +	+	+	+	+	+	
3, 14	: generatum (agen-)] augmentum		+	+ +	+	+	+	+		
3, 32	: quasi] quod	+	+	+ +	+	+	+	+	?	$BoP^6PdV^{10}W$ (C^1?)
3, 35	: circa quod] *inv.*			+ +	?	+	+	+	+	
3, 35	: imponit] imposuit		+	+ +	+	+	+	+	+	
3, 37	: timores] morales				+	+	+	*		
3, 38	: delectationes] operationes		+	+ +	+	+	+	+		

PETIA 6

In hac petia et in petiis quae sequuntur paucas tantum varias lectiones exempli gratia adferemus:

	Lib. II	Bb	BgOm	F^1	F^3	P^8	Va	Wa	Alii
3, 136	: scilicet] ibi	+	+	+	+	+	+	+	
3, 159	: sensum] speciem (-cies*)				+	+	*	+	
3, 181	: difficilius] dissimilius	+			+	+	+	+	
4, 6	: inducit] quandam add.	+	+	+	+	+	+	+	+
4, 10	: artis] *om.*	+			+	+	+	+	
4, 10	: habens] habeat	+	+	+	+	+	+	+	+
4, 42	: fiunt] sunt	+	+	+	?	+	+	+	+
6, 25	: virtus] enim *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+

PETIA 7

	Lib. II								
7, 167	: attribueret] attribuet (-buat*)	+	+	+	+	+	+	*	
7, 175	: quaerendus] et *add.*	+	+	+	+	+	+		Tt
8, 48	: quae] qui				+	+	+		
8, 53	: passio] *om.*	+			+	+	+		
8, 62	: autem] quae (quae est*)	+	*	*	+	+	+		
8, 79	: supra] *post* est	+	+	+	+	+	+	+	
8, 81	: materias] naturas				+	+	+	+	
8, 86	: praecipere] percipere		+	+	+	+	+	+	
8, 185	: posterius] inferius	+	+	+	+	+	+	+	Db

PETIA 8

	Lib. II								
11, 175	: adipiscemur] addiscemur	+			+	+	+		
	Liber III								
1, 63	: determinat] *post* divisionis	+	+	+	+	+	+	+	+
1, 63	: uno membro] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	
1, 92	: etiam] est cum		+	+	+	+	+	+	
3, 179	: etiam] enim	+	+	+	+	+	+	+	+
3, 181	: si] cum (circa *pr.m.**)	+	+	+	+	+	*	+	+
3, 222	: horum] ipsorum	+	+	+		+	+	+	+
4, 54	: fiunt] *om.*	+				+	+	+	
4, 88	: ea homo] *inv.*	+	+	+		+	+	+	+
5, 63	: utroque] modo *add.* (motu*)	+	+	+		+	+	+	*
5, 63	: quidam usus] *inv.*		+	+		+	+	+	+
5, 77	: recte] directe	+	+	+		+	+	+	+

Av

E superioribus variis lectionibus apparet a libri III c. 3 linea 198, id est a novo fasciculo qui a f. 23ra initium capit, codicem F^1 ex exemplari posteriore iam non pendere (cf. supra, p. 143*).

PETIA 9

	Lib. III	Bb	BgOm	F^3	P^8	Va	Wa	Alii
5, 92	: esset] est	+	+	+	+	+	+	
5, 95	: autem] *om.*	+	+	+	+	+	+	+
5, 112	: enim] *om.*	+	+	+	+	+	+	
5, 155	: enim] *om.*	+	+	+	+	+		
10, 10	: cuiuslibet] causa *add.*				+	+	+	
10, 11	: potentia] quae *add.*	+	+	+	+	+	+	+	BdV^{7}Ed^1 *sec.m.*Ao

Petia 10

In hac petia codices BgOm ex exemplari posteriore pendere desinunt, saltem a libri III c. 12, cuius causa est codex a quo uterque descriptus est; codex vero Pr inter testes exemplaris posterioris ab eodem capitulo 12 libri III apparet (antea non Thomae, sed quorundam aliorum explanationes *Libri Ethicorum* praebet, cf. supra, p. 12*).

	Lib. III	Bb	Bg	Om	F³	P⁸	Pr	Va	Wa	Alii
11, 109	: ignorare] ignorante	+	+	+	+	+		+	+	
11, 151	: homo est] *inv.*	+			+	+		+	+	
11, 152-153	: causa ignorantiae] *inv.*	+	+	+	+	+		+	+	
11, 153	: indirecte] et *add.* (ut*)				+	+		+	*	
11, 154	: ignorantia] ignoramus		+	+	+	+		+		V
12, 2	: errorem] *om.* (opinionem* positionem !)				+	+	*		!	
12, 33	: corporeo organo] *inv.*	+			+	+	+	+	+	
12, 34	: hoc] etiam *add.*	+			+	+	+	+	+	
12, 41	: ideo] hoc (hic* ideo hic !)	+			+	+	*	+	!	
12, 80	: esse] *om.*	+			+	+	+	+	+	
12, 127	: hominis] *om.* (eius*)	+			+	+	+	+	*	
13, 32	: quidem huic] *inv.*	+			+	+	+	+	+	

Petia 11

	Lib. III	Bb	F³	P⁸	Pr	Va	Wa	Alii
15, 191	: et fortis] *om.* (*add. post* 190 sunt*)	+	+	+	+	+	*	
15, 207	: sunt] *om.*	+	+	?	+	+		
15, 214	: igitur] *om.*	+	+	+	+	+		
16, 7	: vera] una		+	+	+	+		
16, 16	: spes] *om.*		+	+	+	+		
16, 44	: praeter] propter	+	+	+	+	+		
16, 140	: per] et (et per*)	*		+	*	*	*	

Petia 12

	Lib. III							
19, 201	: etiam] *om.*	+	+	+	+	+	+	AvZa
20, 16	: condiunt] confidunt (conficiunt*)	*	+	+	+			
20, 62	: aliqui] illi qui	+	+	+	+	+	+	V³
20, 105	: etiam] *om.*	+	+	+	+	+	+	Av
20, 118	: etiam] *om.*	+	+	+	+	+	+	AoEr¹
21, 28	: est] *om.*	+	+	+	?	+		
21, 68	: sit¹] *om.*	+	+	+	+	+		
21, 99	: neque] licet (vel*)		*	+	+	+		

Petia 13

	Lib. IV						
3, 47	: habeat] *om.*	+	+	+	+	+	+
3, 65	: cum] *om.*	+	+	+	+	+	
4, 86-87	: intendentes] intendens (est tendens*)	+	+	+	+	+	*
4, 97	: oporteret] oportet	+	*	+	+	+	+
4, 97	: esse] *om.* (*add. ante* pauperis*)	*	+	+	+	+	*
4, 99	: mores] *om.* (*add. post* moderatos*)	*	+	+	+	+	*

PETIA 14

Lib. IV	Bb	F³	P⁸	Pr	Va	Wa	Alii
8, 35 : non] *om.*	+	+	+	+	+	+	O¹P⁹ V⁵ Hr
8, 46 : dignus] *om.*	+	+	+	+	+	+	Db BaTt (M)
8, 76 : sive] cum	+	+	+	+	+	+	
8, 79 : magnis] *om.*	+	+	+	+	+		BgOm O¹P⁹
8, 114 : pro praemio] proximo	+	+	+	+	+		
8, 124 : in quantum] *om.*	+	+	+	+	+		
8, 161 : primo] *om.*	+	+	+		+		
8, 161 : cum] *om.*	+	+	+	+	+		V *pr.m.*S
8, 176 : puta] *om.*	+	+	+	+	+	+	

PETIA 15

Lib. IV							
13, 72 : rectam rationem] *inv.*	+	+	+	+	+	+	
13, 77 : sensus] *om.* (causa*)	+	+	+	+	+	*	
13, 116 : est] *post* universaliter (*post* loquendo*)	*	+	+	+	+	*	
13, 154 : vindictam] iram	+	+	+	?	+		
13, 198 : qualibus] etiam *add.*	+	+	+	+	+	+	

PETIA 16

Lib. V							
1, 46 : iustitiam] *om.*	+	+	+	+	+	+	
1, 52 : Quia] Quod		+	+	+			
1, 69 : homines] *om.*	+	+	+	+	+	+	
1, 91 : quando] quoniam	+	+	+	+	+		
1, 184 : alia huiusmodi] *inv.*	+	+	+	+	+	+	P⁵
2, 94-95 : vespertina... praeclarissima] *hom.om.*	+	+	+	+	+		C² L¹M O²V⁹ (O³P⁴)
2, 115 : virtutem] et *add.*	+		+	+	+		
2, 148 : autem] enim	+	+	+	+	+	+	Bx
2, 160 : autem] *om.*	+	+	+	+	+		Er DuHrP²Ti
3, 4 : quaedam] *om.*	+	+	+	+	+	+	P⁴Ti
3, 122 : resumit] hoc *add.*	+	+	+	+	+	+	O¹P⁹ O² V

PETIA 17

In hac petia codex Md ex exemplari posteriore, saltem a libri V c. 6 (f. 58r), pendere iterum incipit, codexque Bd ab eodem capitulo inter testes exemplaris posterioris apparet (f. 43ra); codices BdMdVa ex exemplari eodem codice medio pendere videntur.

Lib. V	Bb	Bd	F³	Md	P⁸	Pr	Va	Wa	Alii
3, 149 : unum iniustum] *inv.*	+		+		+	+	+	+	
3, 157 : et] *om.*	+		+		+	*	+	+	F²V⁸.¹¹V⁹Ed²
3, 180 : qua] quia (quae*)	+		+		*	+	+		W V¹¹ (Wo)
4, 26 : speciem] partem	+		+		+	+			
4, 40 : venditione et emptione] *inv.*	+		+		+	+	+	+	S
4, 41 : alterum] alium	+		+		+	+	+	+	
4, 70 : personam] *om.*	+		+		+	+	+		
4, 72 : filiorum] aliorum	+		+	+	+	+	+		O¹
4, 133 : quibusdam] quibus			+		+	+	+		
4, 152 : res] alias (res alias*)	+		+		+	+	+	*	
4, 156 : laborantibus dantur] *inv.*	+		+		+	+	+		

	Bb	Bd	F^3	Md	P^8	Pr	Va	Wa	Alii
6, 5 : esse] *post* speciem (*post* quandam*)	+	+	+	+	+	+	+	*	
6, 90 : hic] igitur	+		+	+	+	+	+		
6, 106 : aufert] affert			+	+	+	+	+		
7, 35 : plus] et *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	
7, 58 : id] *om.* (illud*)	+	+	+	+	+	+	+	*	

PETIA 18

Quamquam codex P^8 codicesque cum eo consentientes habent mendosas lectiones petiae duodevicesimae refectae exemplaris prioris fere omnes (cf. supra, p. 132*), nihilo minus mendosas lectiones proprias addunt, quo confirmatur petiam duodevicesimam exemplaris posterioris non eandem atque petiam refectam esse, sed aliam ab illa descriptam:

Lib. V	Bd	Bd	F^3	Md	P^8	Pr	Va	Wa	Alii
7, 112 : ipsamet] ipsam (ipsa*)	*	+	+	+	+	+	+	+	(Kr^1Lf?)
8, 148-149 : ut sic ipse gratiam faciat] *om.*	+	+	+	+	+	+	+		
8, 168 : et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	
8, 169 : ergo] autem	+	+	+	+	+	+	+	+	
9, 17 : rationem] commensurationem	*	+	+	+	+	+	+		
9, 97 : scilicet] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	
9, 103 : Describatur] -bitur	+	+	+	+	+	+	+		Ed^2

Satis certe est in his variis lectionibus ut petiam exemplaris posterioris a petia exemplaris prioris differre adfirmemus, proinde reliquas, ne longum sit, praetereamus.

PETIA 19

Lib. V	Bb	Bd	F^3	Md	P^8	Pr	Va	Wa
12, 12 : iustum^2] *om.* (*post* legale*)		+	*	+	*	+	*	
12, 209 : iusta] ista (ipsa*)	+	+	+	*	+	+	+	
13, 235 : sed peccant] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	
14, 153 : operatur sibi] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+

PETIA 20

15, 49 : faceret] facere			+	+	+	+	+	
15, 124 : id est] et	+	+	*	+	+	+	+	
15, 144 : horum] eorum	+	+	+	+	+	+	+	+
16, 37 : esse idem] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+

PETIA 21

Petiam vicesimam primam exemplaris posterioris a petia exemplaris prioris differre cum ex superioribus tabulis (p. 111*-112* et 136*-137*) iam appareat, ex quibus merito coniceris petiam exemplaris posterioris a petia alterius ordinis refecta exemplaris prioris descriptam, ad normam vero petiae alterius ordinis genuinae correctam esse (vel e contrario), hoc etiam apparet ex mendosis lectionibus quas addit:

Lib. VI	Bb	Bd	F^3	Md	P^8	Pr	Va	Wa	Alii
2, 112 : quod] *om.*		?	+	?	+	+			
2, 115 : et] *om.*			+		+			+	
2, 228-229 : non est] non est quod (quod non est* non est autem!)	+	*	+		+	+	*	!	
3, 16-17 : Sunt... verum] *hom.om.*	+	+	+	+	+	+	+		

Lib. VI	Bb	Bd	F^3	Md	P^8	Pr	Va	Wa	Alii
3, 80 : est[1]] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	Wi (Za)
3, 139 : et quod] ut sic etiam	+	+	+	+	+	+	+	+	L^1MTiV^7
3, 160 : Et primo de ipsa arte] *om.* (Et primo*)	+	*	+	*	+	+	*		
4, 75 : circa] est	+	+	+	+	+	+	+		(est circa V^3)
5, 58 : legit] ledit (cedit*)			+		+	*	?		

PETIA 22

Paulo post initium huius petiae codex F^3 cum codice P^8 stare desinit, ut ex variis lectionibus quae sequuntur patebit:

Lib. VI	Bb	Bd	F^3	Md	P^8	Pr	VaWa	Alii
5, 118 : et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	
6, 50 : bonum] etiam *add.* (in*)	+	*		+	+	+	+ +	O^1
6, 61 : se] *om.*	+	+		+	+	+	+ +	
6, 93 : et] etiam *add.* (eius*)	+	+		+	+	*	+ +	O^1
6, 163 : sunt] sint		+		+	+	+	+ +	
7, 17 : et] *om.*	+	+		+	+	?	+	O^1
7, 59 : quia et] *inv.*	+	+		+	+	+	+	

PETIAE 23-33

Quoniam in his petiis nihil novi animadvertendum est idemque codices cum P^8 stant, paucas tantum varias lectiones exempli gratia adferemus:

Lib. VI	Bb	Bd	Md	P^8	Pr	VaWa	Alii
9, 103 : quam] attingere ad *add.*	+	+	+	+	+	+ +	
9, 129 : quidem] enim *add.*	+	+	+	+		+	
Lib. VII							
1, 153 : quod] secundum	+	+	+	+	+	+	
2, 43 : fortissimum quid] *inv.*	+	+		+	+	+ +	
4, 85 : circa] contra	+	*	+	+	+	+	Po Ed^1
5, 136 : ponit] proponit		+	+	+	+	+	
5, 174 : rationis usus] *inv.*	+	+	+	+	+	+	
6, 8 : ad] et		+	+	+	+	+	
6, 245 : seu] vel	+	+	+	+	+	+	
8, 10 : Quia] Quod	+	+	+	+	+	+	
8, 68 : impraeconsiliati] prae-		+	+	+	+	+ +	
8, 105 : ordinem rectae rationis] rectae rationis ordinem		+	+	+	+	+ +	
8, 108 : est[2]] *om.*	+	+	+	+	?	+ +	
10, 37 : dyni] indyni	+	+	+	+	+	+	
10, 111 : qualiter scilicet] *inv.*	+	+	+	+	+	+	
14, 88 : quare] quod (quomodo vel quare*)	+		+	+	+	+ *	
14, 163 : solis] solum	+	+	+	+	+	?	
14, 175 : enim] in *add.*	+	+	+	+	+	+ +	
Lib. VIII							O^6
3, 274 : quia] quod	+	+	+	+	+	+ +	+
4, 8 : similitudinem] *om.*					+	+ +	+
4, 13-15 : delectabiles... invicem] *om.*	+	+	+	+	+	+	+
4, 16 : ostendit] dicit	+		+	+	+	+	+
4, 26 : ergo] *om.*	+	+	+	+	+	+	+
4, 38 : tales] *post* delectantur (*om.**)	+	+	+	+	+	+ +	*

		Bb	Bd	Md	P^{8}	Pr	VaWa	Alii
4, 133	: in quantum scilicet] *inv.*	+	+	+	+	+	+ +	Do
8, 123	: unus eorum] vel unus (vel minus*)	+	*	*	+	+	+	
9, 78	: augetur] augeatur	+	+	+	+	+	+ +	
12, 201-20	: unius... geniti] *om.*				+	+		
12, 235	: necessariora] notiora	+	+	*	+	+	+ *	
12, 253-25	: sed... filiorum] *om.*				+	+		
12, 261	: igitur] *om.*	+	+	+	+	+	+	
12, 299	: servet] conservet	+	+	?	+	+	+ +	
12, 302	: et[1]] ad *add.*	+	+	+	+	+	+ +	

Lib. IX

2, 57	: quandoque] quando (non* ante!)	+	+	!	*	+	+	
2, 82	: non] *om.*		+	+	+	+	+	
2, 82	: quia] et (vel* cum!)	+	+	*	+	+	* !	
6, 64	: sibi] *om.*	+	+	+	+	+	+	
6, 81	: amicitia politica] *inv.*	+	?	+	+	+	+ +	
6, 89-90	: Huiusmodi enim homines] Homines enim huiusmodi	+	+	+	+	+	+ +	
7, 26	: esse] *om.*	+	+	+	+	+	+	
7, 54 et 56	: artificibus] -cialibus	+	+	+	+	+	+	
7, 60	: poetas (circa *om.* Φ)] poetis	+	+	+	+	+	+ +	

PETIA 34

In hac petia codex Pr ex exemplari posteriore non pendet, sed ex petia alterius ordinis genuina exemplaris prioris; codex vero F^{2} ante extremam petiam, id est a libri IX capitulo 13, cum P^{8} stare incipit:

Lib. IX		Bb	Bd	F^{2}	Md	P^{8}	VaWa	Alii
11, 81	: est[1]] *om.*	+	+		+	+	+ *	
11, 83	: magis erit] *inv.*	+	+		+	+	+ *	
11, 95	: eligibile et delectabile] *inv.*	+	+		+	+	+ +	
11, 117	: ita se habet] se habet ita	+	+		+	+	+ +	He
11, 139	: beato (bono Φ)] bonum		+		+	+	+	Pr
11, 147	: in] *om.*	+	+		+	+	+	
12, 14	: videtur] *om.*	+	+		+	+	+ *	
12, 19	: sit[2]] fiat	+	+		*	+	+	
12, 72	: enim] *om.*	+	+		+	+	+ *	
12, 80	: est enim] *inv.*	+	+		+	*	+	
12, 99	: etiam] scilicet	+	+		?	+	+ +	
12, 115-116	: est enim] *inv.*	+	+		?	*	+ +	
13, 21	: homo habet] *inv.*	+	+	+		+	+ +	
13, 46	: illud] istud	+	+		+	+	+ ?	
13, 90	: quantum] in quantum	+	+	+	+	+	+ +	
14, 41	: invicem] *om.*	+	+	+	+	+	+	
14, 71	: coaugetur] -gentur	+	+	+		+	+	

Lib. X

2, 51	: se] vel *add.* (ipsum *add.**)	+	+	+	+	+	+ *	

PETIA 35

In hac petia codex Pr cum P^8 rursus stat:

Lib. X	Bb	Bd	F^2	Md	P^8	Pr	VaWa	Alii
2, 138 : in omnibus fallat] *om.*	+	+	+	+	+	+	+ *	
2, 149 : habentes] scilicet *add.*	+	+	+	+	+	+	+ +	
2, 165 : id] *om.*	+	+	+	+	+	+	+ +	
2, 192 : bonum et malum] *inv.*	+	+	+	+	*	+	+	

PETIAE 36-38

Ante mediam petiam tricesimam sextam, id est a libri X capitulo 8, codices C et Tt, quamquam contaminati (quod ex lectione conflata in 9, 152, maxime apparet), cum P^8 stare incipiunt:

Lib. X	Bb	Bd	C	F^2	Md	P^8	Pr	Tt	VaWa	Alii
7, 46 : differant] in *add.*	+	+		+		+	+		+	
7, 55 : quia] quae		+		+		+	+		+	
7, 60 : exquirere] *om.*	+	+		+	+	+	+		+	
7, 65 : omnibus] *om.*	+	+		+	+	+	+		+ *	
7, 66 : musicalia] miscibilia	*	+		+	*	+	+		+	
7, 73 : diversa] a *add.*	+	+		+	+	?	+		+ +	
7, 101 : corrumpit operationem] corruptionem	*	+		+	+	+	+		+ *	
7, 110 : quando] quandoque	+	+		+	+	+	+		+ +	
7, 113 : in^1] *om.*		+		+	+	+	+		+	
7, 123-124 : cum hoc] *inv.*	+	+		+	+	+	+		+ +	
7, 125 : quasdam] quas (aliquas*)	*	+		+	?	+	*		+ *	
8, 45 : concupiscentia] est *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+ +	
8, 66 : operatio] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+ +	
8, 70 : admixtum] aut mixtum (mixtum*)		+		+	*	+	+		+	
8, 152 : male] maxime	+	+	+	+	+	+	+		+	
8, 152 : dispositis] *om.*	+	+	+	+	+	+	+		+	
8, 163 : hominis] et *add.*		+	+	+	*	+	+		+ +	
9, 35 : in plantis] *om.*	+	+		+	+	+	+		+	
9, 149 : virtuosis] studiosis	+	+	+	+	+	+	+	+	+ +	
9, 152 : virtuoso] philosopho (virtuoso philosopho* phil. vel virt.!)	+	+	*	+	+	+	+	!	+	
11, 22 : maxime] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
11, 47-48 : est enim] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+ +	
11, 48 : felicitas] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 60 : virtutis] virtutem	+	+		+	+	+	+		+ +	Za
14, 64 : pravis] *om.*	+	+		+	+	+	+		+ *	Lo^1V^7
14, 80 : possit] posset	+	+	+	+	+	+	+	+	+	C^3Lo
14, 140 : abominetur turpe] *inv.*		+			+				+	
14, 148 : quod] hoc	+	+	+	+	?	+	+	+	+ +	Kr^1 S *sec.m.* P^2
14, 158 : a bono] ab bono (ab eo bono*)		*			*	+			*	(ab eo bono *sec.m.* P^8)
14, 168 : legislatione] legisposi-tione (vel latione *add.**)		*	+		*				*	
14, 182 : Et dicit] *om.*	+	+	+	+	+	+	+		+	
14, 183 : quod quia] *inv.*		+			+				+	
14, 192 : in] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+ +	

Lib. X	Bb	Bd	C	F^2	Md	P^8	Pr	Tt	VaWa	Alii
14, 205 : est necessaria] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14, 217 : neque] nec (non* et non!)	+	!	*		!	+	*		!	
15, 29 : possit] posset	+	+	+			+	+	+	+	C^3Lo
15, 33 : per duas rationes] duabus rationibus	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Kr^1
15, 56 : quod] quia	+	+	+	+	+	+	+	+		V^6 *sec.m.*To
15, 57 : habet plenarie] *inv.*	+	+	+	+	+	*	+	+	+	
15, 66 : efficacior] edificacior (-tor)		+	+	+		+	+	+		Lo^1V^7 V^9 To
15, 80 : secundum] sic (sic secundum*)	+	+		+	+	+	+		+	*
15, 90 : et sunt] *om.*	+	+		+	+	+	+		+	+
15, 101 : possit] posset	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	C^3Lo
15, 111 : possit] posset	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	C^3Lo V^7 *sec.m.*To
15, 116 : quis] aliquis	+	+		+	+	+	+		+	
15, 119 : possit] posset		+	+	+		+	+	+	+	+	C^3Lo S
15, 121 : removendo] reducendo (reddendo*)		*		+	*		+		*	
16, 7-8 : oportet... legispositivus] *hom.om.*	+	+		+	+	+	+		+	*	BaHrLfP^1PoTo$V^{8.11}$
16, 109 : quantum] *om.*	+	+		+	+	+	+	+	+	+	
16, 153-154 : posset (possit Φ possunt Ψ)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Bg^2Wo C^3Lo MMcSa *sec.m.*To
16, 161 : qualia] quales	+	+	+		+	+	+	+	+	+	
16, 167 : conscriptas] circumscriptas	+	+			+	+	+	+	+		Er^2 Sa
16, 170 : sibi imminere] *inv.*	+	+	+		+	+	+	+	+	+	

Quod codex F^2 in extrema petia tricesima octava cum P^8 stare desinit ne mireris, memento ultimum folium codicis, quod Thomae verba a c. 16 linea 125 « hoc » usque ad extremum librum habet, altera manu scriptum esse (cf. supra, p. 4*).

De quodam exemplari germanico Φ^4?

Etiam aliud exemplar in petias partitum ad normam exemplaris prioris tempore progrediente confectum esse forsitan coniceris, a quo exemplari descriptus sit codex Lo^1: nam hic codex varias lectiones petiarum prioris alteriusque ordinis permixte saepe habet, ex quo conici potest eum ex exemplari pendere a petiis unius ordinis descripto correctoque ad normam petiarum alterius ordinis (quin etiam ad normam recensionis italicae, cf. supra, p. 66* et 72*), ac praeterea proprias lectiones mendosas habet, quas in altero codice, codicem dico V^7, saepe invenimus, saltem usque ad mediam petiam tertiam decimam, hoc est usque ad capitulum 6 libri IV[30]. Exempli gratia varias lectiones, quas in capitulis 1-3 libri I codices Lo^1V^7 ambo habent, adferemus:

Liber I	Lo^1V^7		Alii
1, 1 : principio] primo	+ +		V^6
1, 17 : autem] enim	+ +		
1, 25 : consideratio rationis] *inv.*	+ +		M^2
1, 52 : moralis philosophiae] *inv.*	+ +		BgOm
1, 53 : in] ad	+ +	ErP[1]	Bg^2Kr^1Md (C^3Lo)
1, 57 : ipse] ipsi	+ +		M^1
1, 83 : operatio] *om.*	+ +		HrP^9Wi
1, 130 : appetitus] rationalis sive voluntas *add.*	+ +		
1, 141 : actum] actus	+ +		Za

(30) Postea codex V^7 a codice Lo^1 dissentit, adeo ut saepe alter ex altera petia pendeat, velut in petiis 14, 19, 21, 28, 31, 32, 33 (ut ex tabulis quae infra, p. 133*-135*, inveniuntur patebit), saepe autem codex V^7 cum codicibus a Germania oriundis L^1MTi stat.

		Lo^1V^7		Alii
1, 151	: Platonicos] opinionem Platonis	+ +		
1, 159	: enuntiaverunt] dicentes *add.*	+ +		
1, 174	: unde... bonum[2]] *hom.om.*	+ +	Er P^8	C^3Lo F^2MdTuVa
1, 176-177	: in quod... bonum] *hom.om.*	+ +		
1, 212	: tertium] scilicet comparationem finium ad invicem *add.*	+ +		*sec.m.* CC^2 (C^3Lo V^6 *sec.m.* O^1)
1, 219	: actum] actus	+ +		
1, 241	: huiusmodi] *om.*	+ +		C
1, 271	: aliquod operatum] *inv.*	+ +		C
2, 13	: est talis] *inv.*	+ +		DuPoTiVa
2, 19	: sed] in rebus humanis *add.*	+ +		$TiWrEd^3$
2, 49-50	: omnia alia] *inv.*	+ +	Bg^1ErP^3	DuL^4Lf
2, 75	: istum finem] *inv.*	+ +	V^2	M^2
2, 75	: dicit] ostendit	+ +		P^3Ti
2, 116	: enim] est *add.*	+ +		PP^2
2, 132	: sua arte] *inv.*	+ +		
2, 136	: operis] operationis	+ +		Ψ
3, 42	: suarum divitiarum] *inv.*	+ +	P^8	O^3
3, 50	: tam] *om.*	+ +		PoWa
3, 128	: non] *om.*	+ +		
3, 131	: scientia] scientiae	+ +		
3, 136	: hoc proponit] *inv.*	+ +		
3, 138	: proponit] *om.*	+		Ti
3, 139	: abstinere] volens *add.*	+ +		Ti
3, 145	: sola] *om.*	+ +		
3, 147	: et] *om.*	+ +		Du
3, 168	: modus demonstrandi] *inv.*	+ +		

Codicem Lo^1 ex exemplari proxime pendere apparet non solum ex indiciis quae supra (p. 80*) significavimus, sed etiam ex hoc quod in 1, 130, ante verba in exemplaris margine veri similiter adposita « rationalis sive voluntas » librarius verba sequentia « quae sunt » primo scripsit, quae deinde delevit ut adnotationem adderet; accedit quod in 3, 138-139, veri simile est codicem Lo^1 cum codice Ti germanam exemplaris lectionem servasse, quod, ut verbum « proponit » in linea 138 omissum suppleret, verbum « volens » in linea 139 adposuerat, codicem vero V^7 conflatam lectionem habere, cum, verbo « proponit » suo loco relato, nihilo minus verbum « volens » retinuerit.

Cum igitur horum codicum Lo^1 et V^7 uterque in Germania scriptus esse videatur, utrumque (sed Lo^1 proxime, V^7 autem alio codice interveniente) ex exemplari in quadam Universitate vel in quodam conventu germanico usurpato pendere conici potest; cuius tamen exemplaris, utpote aetate inferioris et auctoritate levioris, condicionem et fortunam penitus perspicere nihil proposito prodesse arbitravimus, quod ceteroquin fieri vix possit, cum pauciores sunt codices, codices Lo^1 dico et ex parte tantum V^7, in quorum testimonio nitatur argumentatio.

Conclusio

Quae de exemplari Parisiaco pluribus verbis fusius disputavimus, tandem aliquando concludamus. Iam multo ante annum 1288 *Sententiae Libri Ethicorum* exemplar in duos ordines seriesque petiarum duodequadraginta partitum Lutetiae Parisiorum quendam stationarium habuisse pro certo est, cuius exemplaris duo ordines petiarum ambo in uno ac eodem scriptorio simul confecti esse videntur, prior ab ipso archetypo descriptus ideoque prioris auctoritatis, alter vero a priore ideoque secundae auctoritatis, sed ad normam archetypi forsitan interdum correctus (velut praesertim in petia 28), ideoque non penitus contemnendus. Ab ipso autem exemplari Parisiaco bipartito codices duodetriginta saeculo XIII exeunte atque XIV ineunte proxime descripti esse videntur, modo a petia prioris ordinis, modo a petia alterius ordinis, quorum omnium una atque eadem est auctoritas, etiamsi librarii alii paulo diligentiores, alii paulo negle-

gentiores fuerunt. Quanta tamen uniuscuiusque sit constantia et veritas, ex tabulis variarum lectionum quibus petioris prioris alteriusque ordinis dignoscuntur iam aliquantulum apparuit; sed ut clarius appareat, varias lectiones proprias quas unusquisque in capitulis 1-3 libri I habet diribuimus[31]:

	Inv.	Om. 1 vel 2 verba	Om. plura verba	Add.	Aliae	
F	2	7	0	0	12	21
As	1	2	0	3	19	25
Bx	1	8	1	0	15	25
O	2	10	1	0	14	27
V^{10}	1	5	1	0	28	35
P^{10}	3	9	0	0	24	36
O^1	2	4	2	5	27	40
Bg^3	0	12	0	0	29	41
Er^1	0	7	0	0	38	45
V^3	3	13	4	0	25	45
V^4	4	9	1	1	36	51
V^2	9	6	1	1	36	53
C^1	7	16	0	4	26	53
Bo	10	8	3	2	31	54
P^5	6	15	2	7	27	57
V	0	13	3	3	43	62
Er^2	13	18	1	4	27	63
P^1	10	10	1	4	38	63
P^6	4	22	3	0	34	63
W	12	17	2	2	30	63
Db	1	30	2	2	31	66
Bg^1	14	10	0	3	39	66
P^7	12	6	3	4	46	71
Kr	6	35	3	3	44	91
Pd	2	12	6	2	70	92
Ao	10	14	0	0	72	96
P^3	3	24	14	6	67	114
Er	5	30	4	3	74	116

Quoniam igitur haec tria capitula fere 4600 verba habent, mendorum unicuique codici propriorum numerus a 0,45 centesima parte ad 2,5 centesimam variat, quod sane non longe dispares codices facit.

Reliquos autem codices (praeter recensionis italicae testes, de quibus infra, p. 155*-178*, disputabitur) ab eodem exemplari parisiaco pendere, quod iam augurati sumus, cum praesertim eadem verba atque codices ab exemplari proxime descripti omitterent (cf. supra, p. 62*-66*), nunc demum certo argumento freti adseverare possumus, cum in his quoque codicibus prioris alteriusque ordinis petiarum conversiones vicissitudinesque perspiciantur. Quamquam enim librarii vel ad normam codicum a petia prioris ordinis descriptorum vel ad normam recensionis italicae vel sponte sua mendosas lectiones quibus petia alterius ordinis praecipue dignoscitur saepius emendaverunt, crebro tamen etiam in codicibus recentioribus petia alterius ordinis adhuc agnosci potest.

Ut autem prioris alteriusque ordinis petiarum conversiones vicissitudinesque tam in codicibus proxime ab exemplari descriptis quam in codicibus ex exemplari alio codice interveniente (vel aliis codicibus interveni-entibus) pendentibus uno in conspectu videri possint, eas in tabulas referemus infra positas (p. 269*-270*)[32].

(31) Praeter paucas, quas corrigere facile erat, lectiones propriae codicis O^1 in codice P^9 etiam inveniuntur, ex quo satis patet codicem P^9 a codice O^1 proxime descriptum esse.

(32) Numero 1 petiam e petia prioris ordinis pendentem, numero 2 petiam e petia alterius ordinis pendentem designavimus, litteris vero a vel b petiam e petia genuina vel refecta pendentem; signum - codicem pro hac petia deesse indicat. In tabulis codicum ex exemplari alio codice interveniente pendentium numero 3 petiam ex exemplari posteriore, e quo descriptus est codex P^8, pendentem designavimus, littera graeca Ψ codicem e recensione italica pendentem. Praeterea in extrema columna dextera indicavimus pro singula petia quot testes petiae prioris ordinis exstent, in imis autem tabulis pro singulis codicibus quotiens petiae prioris ordinis testes sint.

Capitulum III

DE CODICUM CLASSE SECUNDA SEU DE RECENSIONE ITALICA Ψ

Quamvis pauci sint recensionis italicae testes, implicatissimas tamen quaestiones proponunt, tum quia alii cum aliis longe aliter coniunguntur atque conveniunt (ut ex tabulis quas supra, p. 57*-72*, confecimus iam apparuit), tum quia eorum plures partim parisiacae partim italicae recensionis sunt testes (ut ex tabulis quas p. 57*-72* et 270* confecimus iam auguratus sis). Quas quaestiones solvere proinde nitamur, quod eius facere poterimus.

§ 1. — De codicibus PP² SWi

Inprimis codices PSWi inter se artissime coniungi ex prima statim fronte apparet, cum hi tres codices Thomae verba a libri IV c. 13 lin. 103 usque ad c. 14 lin. 58 omnes prima manu omittant (cf. quae supra, p. 8*, 12* et 16*-17*, diximus), atque claris argumentis signisque comprobatum est, cum in tabulis quas supra, p. 57*-72*, confecimus hi tres codices fere semper conveniant; ut tamen dubitationem penitus tollamus, varias lectiones, quas codices PSWi, nec non codex P², quem a codice P proxime descriptum esse infra (p. 158*-160*) ostendemus, in capitulis 1-3 libri I, 1-3 libri V et 14-16 libri X communes habent, infra recensebimus:

Lib. I	P	P²	S	Wi			Alii
1, 21 : autem est ordo] ordo est autem	+	+		+	(Va)		
1, 67 : familiae] faīl' (faīle*)	+	+	*				
1, 104 : yconomica] canonica	+	+	+	+			
1, 144 : quia] que	+	+	+	+		Bo	
1, 148 : Deinde] enim *add.*	+			+			
1, 165 : proprios] *pr.m. obsc.* (potentias*)	+	*		+			
1, 160 : omnia] *om.*	+		+	+			
1, 186 : tendit] intendit	+			+			
1, 192 : praeter] propter	+	+	+	+		Ao	
1, 198-200 : quae... materiam] *hom.om.*	+		+				
1, 201 : citharam] citheram	+		+	+			F²
1, 213 : praeter] propter	+	+	+	+			
1, 223 : sint] sunt	+	+	+	+		C¹	McOmP⁹ Ed²
1, 228 : yconomicae] proconomicae (proca-)	+		+	?			
1, 229 : dicit] dicunt	+	+	+	+			
1, 231 : yconomicae] proconomicae	+		+	+			
1, 242 : ulterius] alterius	+	+		+			
2, 96 : Et] *om.*	+	+	+	+		Ao	
2, 170 : proprii] proprium	+	+	+	+			
2, 170 : finis] vel *add.*	+	+	+	+			
3, 12 : ratiocinamur] ratiocinatur	+	+	+	+	Hr	W	C³Lo Md
3, 40 : ea] eam	+	+	+	+			
3, 50 : variabilibus] variabili	+	+	+	+			
3, 136 : ut] in *add.*	+			+			

	P	P^2	S	Wi	Alii
3, 141 : incontinens] inconveniens	+	+		+	
3, 146 : passionum] passionem	+	+	+	+	
3, 167 : auditore] *pr.m. obsc.*	+			+	
3, 169 : quid²] quod	+	+	+	+	
Lib. V					
1, 11 : epiikya vero] epiil[*lac.*] modo	+	+	+	+	
1, 84 : potentiam] positionem	+	+	?	+	
1, 107 : si] scilicet	+	+	+	+	
1, 116 : incompactas] incompartas	+	*	*	+	(Ao)
1, 132 : dici, sed multiplicitas] *om.*	+	*	+	+	
1, 143 : iniustus] in iustis	+	+	?	+	
1, 144 : quot] *om.*	+			+	
1, 145 : iniustus] in iustis	+			+	
1, 146 : tripliciter] triplex	+		+	+	
1, 147 : contra] circa	+	+		+	C^2 Mc
1, 161 : divisionis] dubitationis [vel*] divisionis	+	+	*		
1, 164 : consequens] conveniens	+	+	+	+	Er^1 McV^2 Ed^2
1, 167 : sunt] *om.*			+	+	P^4 Bg^2Wo C^2 O^2 F L^1M Ed^3
1, 174 : sed oportet orando] *sup. lac.*	+		+	+	.
1, 189 : verius] verus	+	+	+		
2, 15 : in] *om.*	+		+	+	
2, 17 : democratica] demo[*lac.*]	+		+	+	(demonstrativa Φ^2)
2, 19-20 : aequales] sed *add.*	+	+	+	+	S^1 O^2
2, 20 : scilicet secundum] *inv.*	+	+	+	+	S^1 Bg^2 O^2
2, 22 : democraticam] demo[*lac.*]	+		+	+	
2, 63 : aciem] aciem[*lac.*] (aci[*lac.*]*)	+		*	+	
2, 64 : similiter] s^* (sua* supra !)	+	*	*	!	(O^{2*})
2, 69 : ira] *om.*	+	*	+	+	
2, 70-71 : et similiter] ut supra	+		+	+	
2, 85 : secundo] ex *add.* (ex hoc*)	+		*	+	(Bg^2Wo*)
2, 89 : esse] esset	+	?	+	+	
2, 103 : Quid] Quidem (Quidam*)	*	*	+	+	F^1 (Quiddam Bg^2Wo)
2, 139 : amicos] annos	+		?	?	
2, 139 : optimus] optime	+		?	?	
2, 149 : quod] *om.*	+			+	
2, 152 : similiter] s^* (supra*)	+	*	*	+	
2, 160 : autem est] *inv.* (autem *om.**)	+	*		+	AsTu (Er DuHrTi Φ^3)
2, 169 : est] *om.*	+	+	+	+	P^8 F^3
3, 4 : praeter] propter	+		+	+	
3, 22 : diffinitio] differt (differunt*)	+	*	+	+	Bg^2Wo
3, 45 : unam] viam	+	+	+	+	
3, 53 : iniusti] iniusta	+		+	+	
3, 59 : Sit] Si	+	+	+	+	Bg^2Wo V^2 Md
3, 80 : contra] circa	+	+		+	
3, 113 : etiam] *om.*	+	+	+	+	Hr Kr Ed^2
3, 122 : Determinatum] Determinatus	+	+		+	
3, 126 : particularis] particula	+		+	+	Tu
3, 130 : in] *om.*	+	+	+	+	Md
3, 131 : resumit] resumitur	+	+	+	+	
3, 140 : iustum legale] iustitiam legale (iustitiam legalem*)	+	*	*		

	P	P^2	S	Wi	Alii
3, 145 : convertitur] vertitur	+			+	
3, 166 : enim] *om.*	+		+	+	
3, 174 : pertinent] pertinet	+	+		+	
Lib. X					
14, 8 : commune] esse	+	+	+	+	
14, 18 : sit] sicut	+		+	+	
14, 34 : operatores] operationes	+	+	+	+	(P^4)
14, 39 : quod] *om.*	*	*	+	+	
14, 45 : necessaria] necessarium	+	+	?	+	
14, 48 : deberentur] debentur	+	+	+		McMd
14, 54 : subiecti] obiecti	+	+	?	+	
14, 74 : sermone] sermonem	+	+	+	+	F^2
14, 75 : proponatur] proportionatur	+	?	+	+	Hr
14, 82 : sicut] sic	+	+	+	+	Hr
14, 84 : adhaereret (-haerent, -ret)] adhaberet	+		+	+	
14, 84 : contrariis] contraria	+		+	+	
14, 125 : gaudendum] graciendum (?)	+		+	+	
14, 133 : quae] *om.*	+	+	+	+	P^1
14, 144 : hoc] ad hoc	+	+	+	+	
14, 148 : quod] *om.* (hoc*)	+	+	*	+	(Φ^3 Kr^1 *)
14, 179 : iacturae] acture	+	*	+	+	
14, 191 : flagella] flagellas	+			+	
14, 192 : punitiones] penutiones (!)	+			+	(Hr permutationes)
14, 226 : cui] qui	?	+	+	+	Bx C^3V^9
15, 14 : disponens] dispositiones	+	+	+	+	Hr AsBg^{3}ErKrV^{10}W P^8 F^3 MiP^9 V^{11}
15, 18 : et] *om.*	+	+	+	+	
15, 49 : quod] in *add.*	+			+	
15, 73 : non] *om.*	+			+	
15, 82 : cura] creatura	+		+	+	
15, 83 : convenit] contingit	+	+	+	+	Bg^{2}Wo F^3McVa
15, 122 : cuiuscumque] cuiusque	+	+	+	+	P^8 F^3O^2 (cuiuslibet Za)
15, 123 : scientiis] societas	+		+	+	
16, 34 : circa] ecca (?)	+			+	
16, 78 : potentiam] politicam	+	+		+	
16, 79 : suis] s̄s̄ (*om.**)	+	+	*	+	
16, 84 : inutilis] imbecilis	+		+	+	
16, 86 : aliqui] aliquid (aliquid *exp.* aliqui*)	+	+	*	+	
16, 187 : aristocratia] aristocratica	?	+	+	?	
16, 194 : ubi] *om.*	?	+	+	?	

Quanta religione et fide horum codicum singuli stirpis exemplique varias lectiones etiam minimas, ne dicamus nugas, testificentur, uno adspectu intueri poterimus, si e III variis lectionibus quas supra recensuimus perspexerimus habere:

P	: 105 (+ 2)/108	(3 loci desunt)
Wi	: 99 (+ 1)/106	(5 loci desunt vel obscuri sunt)
S	: 71 (+ 11)/105	(6 loci desunt vel obscuri sunt)

Librarium tamen qui codicem Wi scripsit plus quam semel verba exemplaris iam emendata legisse ex duobus exemplis iam apparuit (cf. quae supra, p. 61*, diximus), quibus addi possunt nonnulli loci, velut III c. 7 lin. 32, ubi pro mendosa archetypi lectione « causas » habet Wi « diversas artes », et III c. 18 lin. 83, ubi ante falsum archetypi lemma « Triste autem » verum lemma « Sed nihil minus » inseruit Wi.

Nihil tamen prohibet quin codex Wi ab eodem codice atque codex P descriptus sit, sed post codicem P iam descriptum, cum conici possit horum codicum exemplar tempore progrediente aliquantulum correctum esse, vel emendationes in margine adpositas priorem codicem neglexisse. Eadem ratione librarium qui codicem S scripsit verba ad normam alicuius recensionis parisiacae codicis emendata legisse videtur, quin etiam exemplaris verba ipsum sponte sua interdum correxisse ex his locis maxime apparet: in V c. 1 lin. 161, ut stirpis exemplique mendosam lectionem, quam codex P servavisse videtur « dubitationis divisionis », emendaret, codex S verbum « vel » adposuit, « dubitationis vel divisionis »; in V, 2, 85, eo quod lectio stirpis, a codicibus PWi servata, « ex », intellectu careret, codex S (cum codicibus Bg^2Wo) adposuit verbum « hoc »; in V, 3, 140, codex P stirpis lectionem servasse videtur « iustitiam legale » (pro « iustum legale »), quam codex S (cum codice P^2) in « iustitiam legalem » correxit; in X, 16, 86, codex S primo scripsit cum codicibus PP^2Wi « aliquid », sed verbum mendosum statim expunxit et verum verbum « aliqui » ascripsit.

Extremum illud est ut de codice P^2 paulo uberius disputamus. Quod enim ex tabulis quas supra (p. 57*-72*) confecimus iam augurari poteramus, codicem P^2 cum codicibus PSWi stare, sed solute, tabula haec comprobat, cum e variis lectionibus quas enumerat habeat

P^2 : 56 (+ 12)/108 (in V, 2, 89, verbum « esset » omittitur, fortasse quia ultimam litteram t corrector expunxerat).

Nunc demum codicem P^2 a codice P, sed iam correcto, proxime descriptum esse ad ostendendum parati atque expediti sumus. Codex enim P ad normam alicuius codicis (vel aliquorum codicum) parisiacae recensionis a duobus correctoribus sedulo emendatus est (cf. quae supra, p. 8*-9*, diximus). Quotienscumque autem in superioribus tabulis codicem P^2 a codicibus PSWi differre lectionemque parisiacam habere vidimus, lectionem parisiacam a correctoribus in codice P relatam esse perspici potest, praeterquam in paucis locis, quos librarius qui codicem P^2 scripsit sponte sua corrigere potuit; animadvertendum praecipue est in locis sex, in quibus codex P^2 eadem verba atque codices parisiacae recensionis omittit (cf. supra, p. 62*-65*), correctores in codice P haec verba delevisse. Sed ut fidem faciamus codicem P^2 a codice P iam correcto proxime descriptum esse, varias lectiones, quae codici P^2 tum cum prima manu, quando non emendata est, tum cum correctoribus codicis P in capitulis 1-3 libri I communes sunt, recensebimus[33]. Et primo quae codici P^2 cum prima manu codicis P communes sunt:

Lib. I	P	P^2		Alii	
1, 3 : rationis] hominis	+	+			
1, 12 : Metaphysicae] $meth^{orum}$	+	+			
1, 73 : corporalia] corporalis ($cor^{al'}$)	+	+			
1, 144 : et] est	+	+			(*om.* C Mc Va)
1, 149 : Circa] etc.	+	+			
1, 158 : Et] *om.*	+	+			
1, 197 : est operatio] *inv.*	+	+			Ed^1
1, 204 : aut] ad	+	+		(P^7)	
1, 211 : Quorum] Quarum	+	+			
1, 243 : enim] autem	+	+	V^6	Bx	C Ed^2
2, 5 : quid] quod	+	+	To		BbMd
2, 27 : consequens] continens	+	+	(To)	(Er^1)	
2, 39 : id] ad	+	+			
2, 71 : huius] hec	+	+			
2, 83 : est] quod *add.*	+	+			
2, 97 : propositum] propositam	+	+			
2, 97 : ostendendum] o^{n}dendam (t^{a}dendam*)	+	*			
2, 110 : principalissima et] principalissimarum	+	+			
2, 116 : enim] est *add.*	+	+			Lo^1V^7
2, 127 : aliter] aliquando (alñ *pro* alr̃)	+	+			
2, 153 : videmus] videtur	+	+		Er^2	P^9

(33) Codex P^2 ad normam alicuius codicis recensionis parisiacae et ipse correctus est; emendationes ergo secunda manu adpositas curae non habemus.

	P	P^2		Alii
2, 159 : utatur] utitur	+	+		F^3
2, 161 : legemponat] -ponit	+	+		C^3Lo
2, 172 : se] id	+	+		
2, 184 : divinius] deterius	+	+		
2, 185 : civitates] civit̃	+	+		
2, 195 : sunt] res *add.*	+	+		
3, 40 : iuvantur] iuventur	+	+		
3, 80 : contingenti] contingenda	+	+		
3, 86 : persuasionibus] persuasionem	+	+		
3, 125 : hoc] hic	+	+	BxBoP³	M^2McMdV⁹
3, 127 : unde] naturam (nᵃm pro uñ)	+	+		
3, 143 : inutiliter] utiliter	+	+		

Accedit quod in 2, 87, verbum « verisimiliter », quod in P legi vix potest, P^2 primo omisit (in spatio nudo relicto secunda manu suppletum est) et forsitan ipse librarius qui P^2 descripsit verbum quod legere non poterat cruce in margine interiore f. 1vb codicis P significaverit; eodem modo in 2, 94, verbum «consequenter » librarius qui codicem P scripsit perperam notavit «9tñr » (pro «9ñr »), quam notam quid valeret ignarus librarius qui codicem P^2 descripsit omisit, spatio vacuo relicto.

Perpaucis in locis librarius qui codicem P^2 descripsit sua sponte codicis P menda sustulit, velut in 2, 74, ubi P^2 verbum « cum » a codice P omissum supplevit, in 2, 80, ubi P^2 verbum mendosum codicis P « intellegit » in « intelligit » correxit, in 3, 53, ubi P perperam scripsit « utilia », P^2 autem recte « universalia », in 3, 138, ubi P cum SWiTo scripsit « delectabilibus », P^2 vero cum codicibus parisiacae recensionis « delectationibus ».

Reliquum est ut varias lectiones quae codici P^2 cum correctoribus codicis P sunt communes recenseamus:

Lib. I	*Corr.*P	P^2				Alii
1, 74 : artificia] artificialia	+	+	Bg²	Er²W	$F^3Kr^2L^1M^2$	
1, 109 : Ethicorum] eticarum	+	+				
1, 119 : humanorum] humanarum	+	+		AsBg¹		
1, 142 : executionem] al' executionem	+	+				
1, 146 : manifeste] maxime	+	+				
1, 199 : quandoque] quando	+	+				F^1
2, 3 : manifestandum] *om.*	+	+				
2, 4 : scilicet ad ostendendum] *inv.*	+	+				
2, 28 : et sic] nec (et nec*)	+	*				
2, 43 : sit inane] inane sit	+	+			Φ³	
2, 162 : primo] in *praem.*	+	+				
2, 170 : Manifestum] Manifesta	+	+				
3, 74 : dicuntur] deinde	+	+				
3, 99 : Secundum] Secundam	+	+				
3, 164 : secundum] sunt [*exp.*] secundum (sunt secundum*)	+	*				

Quorum interpretationem adicere supervacaneum forsitan non sit. Pluribus ergo in locis (1, 119; 1, 199; 2, 3-4; 2, 43; 3, 74; 3, 99) verba in P omissa a correctoribus suppleta sunt, non tamen eisdem penitus verbis atque in reliquis codicibus; in 1, 146, verum Thomae verbum « manifeste », ab omnibus codicibus testificatum et ab ipso codice P servatum a correctore in « maxime » perperam correctum est. Maiore ad propositum probandum argumento sunt hi loci: in 1, 109, codex P scripsit « ettica » (ethica SWi V^6Za Va), quod verbum corrector cum in lectionem parisiacam « ethicorum » corrigere voluisset, primam litteram t expunxit et syllabam « rum » adposuit, sed litteram a in o mutare oblitus est, unde eius lectio « eticarum », quam codex P^2 religiose retinuit; in 1, 142, codex P cum codicibus SWi pro vero verbo Thomae a recensione parisiaca servatum « executionem » perperam scripsit « exercitationem », corrector vero in margine adposuit « al' [= aliter] executionem », codex autem P^2 pro « exercitationem » scripsit « al' executionem » (al' postea

corrector codicis P^2 expunxit); in 2, 28, codex P pro « et sic » perperam scripsit « et si », quae verba corrector cancellavit et in margine adposuit « nec », codex autem P^2, cum verbum « et » cancellatum et ipsum esse non animadvertisset, scripsit « et nec »; in 3, 164, codex P pro « secundum » perperam scripsit « sunt », quod verbum corrector expunxit et in margine adposuit « secundum », codex autem P^2, cum verbum « sunt » deletum esse non animadvertisset, scripsit « sunt secundum ».

Perpaucis in locis codex P^2 lectionem primae manus codicis P quamvis correctam retinuit, sive verbum mendosum emendatum esse non animadvertit (velut fortasse in 3, 90; ubi pro « conveniens » codex P scripsit « convenientis », corrector vero litteras ti expunxit, codex P^2 nihilo minus scripsit et ipse « convenientis »), sive verba mendosa postquam codex P^2 iam descriptum erat in P recentiore manu emendata sunt (velut in 2, 63, ubi P^2 habet « naturali ratione: ut », cum in P haec verba prima manu scripta vix legi possint, eo quod a correctore erasa et correcta sunt in « tali ratione: nihil »); eodem modo in 2, 114, P^2 habet « est » pro « sit », cum in P verbum « est » (ē) in « sit » (s̄) correctum esse videtur); in 1, 60, codex P pro « auxilium ad bene vivendum » perperam scripsit « auxilium ad bene vivendi », quod prior corrector emendare nisus est expungendo verbum « ad », unde P^2 et ipse scripsit « auxilium bene vivendi », corrector vero posterior puncta quibus verbum « ad » delendum significabatur erasit et « vivendi » in « vivendum » correxit.

Quid plura? Codicem P^2 cum codice P in totum conferendo similia comperiamus multa, sed quae dicta sunt satis superque sunt ut codicem P^2 a codice P iam correcto proxime descriptum esse credendum sit.

§ 2. — De codicibus qui cum PP^2SWi coniunctiores sunt

De codicibus ToP^4

Codicem To in tribus primis libris testem recensionis italicae esse ex tabulis quas supra (p. 57*-58* et 66*-68*; cf. p. 61* et 71*) confecimus iam apparuit, nunc autem eum cum codicibus PP^2SWi coniunctiorem esse quam codices V^6Za adicere oportet; exempli causa hos locos capitulorum 1-3 libri I adferemus, in quibus codex To cum codicibus PP^2SWi stat, codicibus V^6Za ab eis dissentientibus:

Lib. I	P	P^2	S	Wi	To			Alii
1, 64 : a parentibus] apparentibus	+	+		+	+			
1, 76 : coercentur] coarcentur	+		+	+	+	Va		C^3
1, 142 : executionem] exercitationem	+	*	+	+	+			
1, 170 : quia] quae	+	+	+	+	+			
1, 233 : Secundo] Secunda	+	+	+	+	+		V^3	L^1M
1, 266 : fines] finis	+	+	+	+	+	P^4		F^3
2, 87 : figuraliter] singulariter	+	+	+	+	+			F^3
2, 158 : duobus] duabus	+	+	+	+	+			Ed^1Ed^2
3, 60 : verisimiliter] universaliter	+	?	+	+	+		C^1	F^3L^1MMiOm
3, 64 : quae] *om.*	+	+	+	+	+			
3, 97 : passionum] passionibus			+		+	P^4		
3, 129 : passionum] passionibus	+	+	?	+	+			
3, 138 : delectationibus] delectabilibus	+		+	+	+			M^1Mi
3, 161 : rationem] quaestioni	+	+	+	+	+			

Ut autem quo loco codex To cum codicibus recensionis italicae stare desinat accuratius definiamus, varias lectiones recensionis italicae in tribus ultimis capitulis libri III recenseamus:

Lib. III	P	P^2	S	Wi	To	V^6	Za	Alii
20, 61 : contritionem] cognitionem	+	+	+	+	+	+	*	
20, 64 : concupiscentias] -tiam	+	+	+	+	+	+	+	
20, 106 : tam (tamquam Φ)	+	+	+	+	+	+	+	$HrP^4Av\ P^7$
20, 114 : concupiscunt] *ante* omnes	+	?	+	+	+	+	+	
20, 122 : diversis (*om. ceti.*)	+		+	+	+	+	+	Hr
20, 132 : comedit vel bibit (*om. ceti.*)	+	+	+	+	+	+	+	
20, 140 : gastir (castir Φ)] gastri	+	+	+	+	+	*	+	

		P	P^2	S	Wi	To	V^6	Za	Alii
20, 140	: margos (-ges, -ge *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	
20, 144	: curam] *om.* (*ante* adhibent*)	+		+	+	*	+	*	
20, 145	: et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	P^4Av P^8
20, 150	: Illi] Isti	+	+	+	+	+	+	+	
20, 161	: quia] quae	+	+	+	+	+	+	+	
21, 1	: non quemadmodum] *om.* (quemadmodum *add. post* etc.*)	*	*	+	+	+	+	+	
21, 16	: et] *om.*	+		+	+	+	+	+	
21, 24	: ea (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	*	Hr
21, 27	: principalius] -lis (-liter*)	+	+	+	+	*	*	*	(P^4)
21, 35	: facit (faciat *cett.*)	+	+	+	+	+	+	?	
21, 44	: postponunt] praeponunt	+	+	+	+	+	+	+	
21, 46	: intemperatus (tem- Φ)	+	+	+	+	+	+	+	HrP^4
21, 59	: ut] quod	+	+	+	+	+	+	+	Hr
21, 91	: secundum] *om.*	+	+	+	+			+	
21, 91	: nullam (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	Hr
21. 101	: Quaecumque (Qui- *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	HrP^{4}Av
21, 105	: homo (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	Hr
21, 109	: sint (sunt *cett.*)	+		+	+		+	+	
21, 120	: divitias suaš] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	Hr
22, 19	: ad] *om.*	+	+	+	+	+	+		
22, 21	: voluntarie] *om.*	+		+	+	+	+	+	
22, 39	: stupefaciat] faciat (sauciat*)	+		+	+	+	*	+	
22, 48	: exprobrabilius*] -babilius (exprobrabilis *cett.*)	+	+	+	+	+	*	*	
22, 49	: debetur (delectetur *cett.*)	+		+	+	+	+	+	HrP^{4}Av
22, 49	: laus] *om.*	+		+	+	+	+	+	
22, 78	: invadat] contra (circa *)	+	+	+	+		*	+	
22, 86	: principio] primo	+	+	+	+			+	
22, 89	: quis (quid *cett.*)	+	+	+	+		+	+	Hr
22, 95	: singularia (singula *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	Hr
22, 97	: sumenda] summa (sumpta*)	+		+	+		*	+	
22, 130	: modum] modos	+	+	+	+		+	+	
22, 140	: appetunt maxime] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	
22, 152	: puer] et *add.* (est *add. cett.*)	+	+	+	+		*	+	HrP^4
22, 155	: crescit] *post* homine	+	+	+	*		+	+	
22, 156	: et] *om.*	+	+	+	+		+	+	
22, 159	: concupiscit (-citur *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	HrP^4
22, 174	: esse (enim *cett.*)	+	+	+	+		+		
22, 179	: scilicet] *om.*	+	+	+	+		+	+	

Ex his apparere videtur codicem To ante extremum librum III cum codicibus recensionis italicae iam non stare, cum post lineam 49 capituli 2 varias lectiones recensionis italicae non nisi rarius habeat (3/13).

Quamquam in primis capitulis *Sententiae Libri Ethicorum* codicem P^4 cum codicibus recensionis italicae stare prima fronte vix apparet, cum ad normam alicuius codicis recensionis parisiacae diligenter correctus sit, iam tamen agnosci potest eum non solum cum codicibus recensionis italicae stare (cf. quae supra, p. 61* et 71*, diximus), sed etiam cum codice To coniunctiorem esse, cui rei argumento sunt hae lectiones quae codici P^4 cum codice To communes sunt in duobus primis capitulis libri I:

Lib. I	To	P^4			Alii
1, 62 : necessaria] id est *add.*	+	+			Bo^1
1, 89 : ordine] ordinem	+	+	Bg^3		Po
1, 189-190 : oportet] *post* hanc (*post* esse*)	+	*			
1, 205 : aliquid] aliquod	+	+	V^6Za		Ba C^3Lo M^2MdTi

	To	P^1			Alii
1, 224 : fines] finis	+	+			Tt
1, 272 : id est] scilicet	+	+	V^6		SaWa M^1
2, 21 : ducente] deducente	+	+			
2, 35-36 : semper] *post* finis	+	+			C
2, 39 : aliquis desiderat] *inv.*	+	+			C^3Lo Kr^2
2, 64 : illud] *om.*	+	+			V^{11}
2, 67-68 : humana vita] *inv.*	+	+			Sa S^3
2, 86 : illud] illum	+	+			
2, 119 : his] eis	+	+			
2, 132-133 : tales cultellos] *inv.*	+	+			Mc
2, 144 : dicit] dicitur	+	+			
2, 158 : concludit] infert	+	+			
2, 186 : eo quod] quia	+	+			
2, 193 : esse] *om.*	+	+		Bg^2	C^3Lo Wr

Quo clarius codicem P^4 ad numerum codicum recensionis italicae ex parte ascribendum esse perspiciatur simul et appareat quo loco cum his codicibus esse desinat, varias lectiones recensionis italicae in capitulis 12-14 libri III recensebimus:

Lib. III	P	P^2	S	Wi	To	P^4	V^6	Za	Alii	
12, 7 : aliquid] *om.* (*add. post* iudicatur *)	+	*	+	+	+		+	+		
12, 18-19 : secundum hoc] hoc (ex hoc * sic !)	+	*	+	+	+	*	!	*		
12, 38 : sint] sunt	+	+	+	+	+	+	+	+	Hr	
12, 55 : Quae] Qui (Quid*)	+		+	+	+	*	+	+	HrAv	P^8
12, 55 : singula] singularia	+	+	+	+			+	+	HrAv	
12, 65 : et (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	Hr	
12, 74 : dispositos (dispositiones *cett.*)	+		+	+	+	+	+	+		
12, 80 : contingere] corrigere	+	+	+	+	+					
12, 81 : ignoret (ignoraret *cett.*)	+	+	+	?	+	+	+	+	Hr	
12, 86 : sequi] *post* effectum	+	+	+	+	+	+	+	+		
12, 87-88 : illum effectum] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+		
12, 103 : iniusta] invita	+	+	+	+	+					
12, 107 : sit] statim *add.*	+	+	+	+	+	+		+		
12, 108 : velit] nolit	+	+	+	+	+	+	+			
12, 125 : Sic (Sicut *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	HrAv	
13, 7 : est (*om. cett.*)	+		+	+	+	+	+	+		V
13, 26 : motus (actus *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	Hr	
13, 34 : hominis (hominum *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+		
13, 67 : timet] timent	+	+	+	+	+	+	+			V^{10}
13, 84 : per] propter	+	+	+	+	+		+	+		
13, 84 : id] idem (*om.**)	+	*	+	+	+					
13, 86 : homini propria sponte] p. s. bonum (p. fronte b.* p.s. homini ! p. s. =)	+	=	?	+	*	*	!	+		
13, 88 : homo] per *add.*	+	+	+	+	+		+	+		
13, 94 : bene inditum] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	P^7 (bene *om.* V^4Av)	
13, 96 : homini] bonum (*om.**)	+		+	+	+	*		+		
13, 97 : et[1]] *om.*	+	+	+	+	+	+	+			
13, 101 : reddet (reddit *cett.*)	+	?	+	+	+	+		+		
13, 106 : disponitur] *om.*	+		+	+	+	+	+	+		
13, 126 : fit [sit*] (*om. cett.*)	+	*	+	+	+		+	+		
13, 133 : consequi] sequi	+	+	+	+	+	+	+	+		
13, 168 : Communiter] Item	+	+	+	+	+					
13, 170 : quid[1]] quod	+	+	+	+	+	+		+		

		P	P²	S	Wi	To	P⁴	V⁶	Za		Alii
13, 173	: dum (deinde *cett.*) [al' deinde *corr.* P al' deinde dum P²]	+	(+)	+	+	+	?	+	*	Hr	
13, 176	: etiam continentur] *inv.*	+	+	+	+	+		+	+	Hr	
13, 177	: virtutes] virtus	+	+	+	+				+		
14, 30	: II quod] quibus	+		+	+	+		+	+		
14, 32	: Importat] Imperat	+		+	+	+					
14, 39	: autem] *om.*	+	+	+	+	?			+		
14, 99-100	: audacter audent] *inv.*	+	+	+	+	+		+	+	Hr	
14, 100	: pecunias] pecuniam	+	+	+		+	+				
14, 128	: nota (nata *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	Hr	
14, 152	: dupliciter propositum] *inv.*	+	+	+	+	+		+		Hr	
14, 157	: et] *om.*	+	+	+	+	+					
14, 158-159	: circa mortem] *om.*	+	+	+	+	+		+			
14, 160	: Secundo] Et *praem.*	+	+	+	+				+		
14, 174	: quae fit] *om.*	+	+	+	+	+		+	+	Hr	
14, 179	: sicut (et *add. cett.*)	+	+	+	+	+		+	+		Av
14, 198	: periculis (pericula *cett.*)	+	+	+	+	+		+	+	Hr	

Ex his ergo patet codicem P⁴ quamvis contaminatum cum codicibus recensionis italicae in capitulis 12 et 13 saepius stare, in capitulo vero 14 (et fortasse iam a linea 173 capituli 13) rarius; nam varias lectiones recensionis italicae habet

P⁴ (III c. 12) : 9 (+ 2)/15
(III c. 13) : 10 (+ 2)/19 (1 obsc.)
(III c. 14) : 2/13

Si in capitulis quae sequuntur varias lectiones recensionis italicae recensuerimus, similiter inveniamus codicem P⁴ quamvis semper contaminatum tamen rarius cum codicibus recensionis italicae esse (quod ad capitula 20-22 attinet, conferantur tabulae quas supra, p. 160*-161*, confecimus):

P⁴ (III c. 15) : 0/17
(III c. 16) : 1 (+ 2)/11
(III c. 17) : 4 (+ 2)/9
(III c. 18) : 1/6
(III c. 19) : 2 (+ 1)/10
(III c. 20) : 2/12
(III c. 21) : 2 (+ 1)/14
(III c. 22) : 3/19

Ex his ergo et ex iis quae supra (p. 61*-62*, 65*, 71*; cf. p. 270*) diximus, patet codicem P⁴ in libris I-III c. 13 e quodam codice recensionis italicae cum To coniunctiore sed ad normam alicuius codicis recensionis parisiacae correcto pendere, in libris autem III, 14 - X e quodam codice recensionis parisiacae sed ad normam alicuius codicis recensionis italicae correcto.

De codicibus F¹Ed²

Cum e tabulis quas supra (p. 57*-62*, 62*-65*, 66*-72*, 140*-145*; cf. p. 270*) confecimus codicem F¹ in libris I - V, 16 ad numerum codicum recensionis parisiacae ascribendum esse, quin etiam ex exemplari recentiore ex parte pendere, in libris autem V, 17 - X recensionis italicae testem esse iam apparuerit, reliquum est ut accuratius definiatur quo loco cum codicibus recensionis italicae stare incipiat. Quod patefieri videbitur, si varias lectiones recensionis italicae in capitulis 16-17 libri V recensuerimus:

Lib. V		P	P²	S	Wi	F¹	V⁶	Za	Hr	Alii
16, 20	: primo] et *praem.*	+	+	+	+		+			
16, 27	: recedit] recedat (reddebat*)	+	+	*	+		+			
16, 36	: aliquid] aliquod	+	+	+	+		+			

Lib. V	P	P²	S	Wi	F¹	V⁶	Za	Hr	Alii
16, 45 : sint¹] sunt	+	+	+	+		?	+	+	
16, 53 : dubitationem (quaestionem *cett.*)	+	+	+	+		+	+	+	
16, 57 : recte²] se *add.*	+	+	+	+			+		
16, 88 : Et] *om.*	+		+	+		+			
16, 98 : aliquid] aliquod	+	+	+	+		+	+		Er¹
16, 101 : aliquid] aliquod	+	+	+	+		+	+		Ed²
16, 102 : in¹ (de *cett.*)	+	+	+	+		+	+	+	
16, 121 : quae (quia *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	
16, 123 : in (ex *cett.*)	+	+	+	+		+	+	+	
16, 125 : eodem] uno	+	+	+	+		+	+		
16, 135 : reliquit (requirit *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	
16, 146 : in civitatem (*om. cett.*)	+	+	+	+		+	+	+	
16, 159 : proponitur] proponit	+		+	+		+	+		
16, 171 : quae (quod *cett.*)	+	+	+	+		+	+	+	V²
16, 173 : Lesbiae] et *add.*	+	+	+	+		+			
16, 174 : Lesbia] Lesboa (Lesb°a boa ! Lesbia bo° *)	!	!	+	?		*	+	+	
16, 175 : redigantur (dirigantur *cett.*)	+	+	+	+		+	+	+	
16, 183 : et] *om.*	+	+	+	+		+	+	+	Ed²
16, 197 : cohibenda (cohibendum *cett.*)	+	+	+	+		+	+	+	Ed²
16, 200 : iste (ipse *cett.*)	+	+	+	+		+	+	+	
16, 202 : aliquis alius] *inv.* (aliquis *om.**)	+	+	*	+		+	+		(alius *om.* Ed²)
17, 36 : prohibitionem (prohibitorium *cett.*)	+	+	+	+		+	+	+	(-bitum V F¹)
17, 38 : hominum] hominis	+	+	+	+		+	+		
17, 49 : talis, inquam] et talis numquam	+	+	+	+		+			
17, 51 : alias] huiusmodi *add.*	+	+	+	+		+	+	+	
17, 58 : eam (*om. cett.*)	+	+	+	+		+	+	+	
17, 91 : enim (*om. cett.*)	+	+	+	+		+	+	+	
17, 100 : enim (*om. cett.*)	+	+	+	+		+	+	+	
17, 100 : eidem (eandem *cett.*) [eodem * eadem !]	+	+	+	+	*	!	+	+	Ed²
17, 105 : simul (*om. cett.*)	+	+	+	+		+	+	+	
17, 108 : iniustum¹ (iustum *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	Ed²
17, 129 : iniustitiae] iustitiae	+	+	+	+	+	+			P³
17, 142 : iniustum] iustum	+	+	+	+	+				
17, 143 : sibi (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 146 : et (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 159 : in²] *om.*	+	+	+	+		+	+		Ed²
17, 163 : etiam] et	+	+	+	+	+	+	+		
17, 169 : facit] faciat	+	+	+	+		+	+		
17, 170 : ex] *om.*	+		+	+	+				
17, 172 : vel] ex *add.*	+		+	+	+	+	+		
17, 210 : id est (scilicet *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+		P³ (secundum Er²C¹)
17, 213 : irascibilem et concupiscibilem] irascibile et concupiscibile	+	+	?	+		+	+		
17, 216 : sit (sicut *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	
17, 222 : quia (quare *cett.*)	+		+	+	+	+	+	+	Ed²
17, 223 : potentiarum] propriorum	+	+	?	?	+	+			(*om.* Ed²)
17, 223 : animae] autem (*om.**)	+	+	?	?		*	*		
17, 226 : secundum] in	+	+	+	+	+		+		
17, 226-7 : praedictum modum] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	Ed²

Codex ergo F^1 varias lectiones recensionis italicae in capitulo 16 et in initio capituli 17 usque ad lineam 105 rarius habet, saepius autem a linea 108 capituli 17; namque habet

F^1 (V c. 16 - 17, 105) : 3/34
(V c. 17, 108 - 228) : 14/18.

Quapropter iure meritoque concludere possumus codicem F^1 ad numerum codicum recensionis italicae ascribendum esse a linea 108 capituli 17 libri V.

Eadem ratione, cum e tabulis quas supra (p. 57*-62*, 62*-65*, 66*-72*; cf. p. 270*) confecimus editionem Ed^2 in libris I - VIII, 9 ad numerum testium recensionis parisiacae, in libris autem VIII, 10 - X ad numerum testium recensionis italicae ascribendum esse iam apparuerit, hoc variis lectionibus recensionis italicae in capitulis 9-11 libri VIII adfirmabimus:

Lib. VIII	P	P^2	S	Wi	F^1	Ed^2	V^6	Za	Hr	Alii
9, 2 : in communi (*om. cett.*)	+	+	+	+	+			+		
9, 10 : talem rationem] tales rationes	+	+	+	+	+		+		+	
9, 13 : omnes] *om.*	+		+	+	+		+	+		
9, 14 : ergo] *om.*	+	+	+	+			+	+		
9, 16 : infert (*om. cett.*)	+	+	+	+	+		+	+	+	
9, 33 : militia (iustitia *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
9, 34 : amicitiae] amicitia	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
9, 35 : quantum (in *praem. cett.*)	+	+	+	+	+		+	+		
9, 35 : Et (Quia *praem. cett.*)	+	+	+	+	+		+	+		
9, 50 : et[1]] *om.*	+		+	+	+			+	+	
9, 69 : iustitia] instat (iusta*)	+		+	+	*				+	
9, 101 : hoc] *om.*	+		+	+	+		+	+		
9, 109 : connavigantes (quod navigantes *cett.*) [quod connavigantes*]	+	+	+	+	+	*	+	+	*	
9, 115 : similiter (sic, sicut *cett.*)	+	+	+	+	+		+	*	+	
9, 123 : chorea] in *praem.*	+		+	+	+		+	+		
9, 125 : vel] aut	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
9, 132 : praedictae communicationes (aliae communicationes praed. *cett.*)	+	*	+	+	+		+	+	+	
9, 143 : sacrificia in] sacrificium (sacrificium in* sacrificari !)	+	+	+	+	*		+	+	!	
9, 151 : ut] *om.* (cum*)	+	*	+	+	+		*	+	+	
9, 162 : etiam quod] *inv.*	+	+	+	+	+		+	+	+	
9, 162-163 : distinctio... attendatur] distinctiones... attendantur	+		+	+	+		+	+		
10, 28 : IV (V *cett.*)	+	+	+	+	+		+	+	+	
10, 39 : optima (optimas *cett.*) [actiones *corr.* P P^2]	+	*	+	+	+	+	+	+	+	P^7
10, 39 : in (scilicet *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
10, 43 : tanta [tantum*] (causa *cett.*)	+	+	+	+	+	*	+	+	+	
10, 55 : enim (om. *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
10, 61 : in (et *praem. cett.*)	+	+	+	+	+		+	+	+	
10, 70 : quod (quae *cett.*)	+	+	+	+	+		+	+		
10, 108 : sic] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+		
10, 122 : in (et *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
10, 128 : enim (est *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
10, 139 : autem] dicuntur (dicitur* videtur !)	+			+			!	*		
10, 139 : est] esse (est esse*)	+	*	+	+	+	+	+	+		
10, 153 : Omnium] Omni	+		+	+	?	+				
10, 156 : non (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

	Lib. VIII	P	P^2	S	Wi	F^1	Ed^2	V^6	Za	Hr	Alii
11, 6	: id est] et	+	+	+	+	+	+	+			
11, 13	: Et] dicit *add.*	+	+		+	+	+	+	+		
11, 17	: secundum (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
11, 23	: paterna] paternam	+	+	+	+		+				
11, 26	: beneficiatum] beneficium	+	+	+	+	+	+	+			
11, 38	: Differt] Differunt	+	+	+	+		+		+		
11, 57	: sunt] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+		
11, 59	: In superexcessu (Insuper in excessu *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
11, 71	: quod²] vel	+	+	+	+	+		+	+		
11, 72	: utrimque] utrumque (utraque* utrobique !)	+	+	+	*	!	!	*	+		
11, 79	: est] *om.*	+	+	+	+	+		?	+		
11, 140	: sic (*om. cett.*)	+	+	+	+	+		+	+	+	
11, 166	: cuiuslibet (alicuius *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
11, 169	: promisso (permisso *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
11, 169	: per] *om.* (secundum*)	+		+	+	*	*		*		
11, 175	: corruptarum politiarum] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+		

Cum ergo e variis lectionibus recensionis italicae habeat

Ed^2 (VIII c. 9) : 4/21
(VIII c. 10) : 10/14
(VIII c. 11) : 13/16

adseverare possumus editionem Ed^2 a capitulo 10 libri VIII ad numerum testium recensionis italicae ascribendum esse.

Extremum illud est ut ostendamus codicem F^1 (V, 17 - X) et editionem Ed^2 (VIII, 10 - X) utrumque ex uno atque eodem codice pendere, qui cum codicibus PP^2SWi propinquiore cognatione coniunctus fuisse videtur quam etiam codices V^6Za. Primo ergo exempli gratia varias lectiones quae in capitulis 14-16 libri X codicibus F^1Ed^2, non autem codicibus V^6Za, cum codicibus PP^2SWi communes sunt adferamus:

	Lib. X	P	P^2	S	Wi	F^1	Ed^2			Alii
14, 18	: nostra] nīa [*pro* nr̄a] (verum*)	+		+	+	*	*			
14, 33	: virtutem] veritatem	+	+	+	+	+	+			Tu
14, 55	: nobiles] mobiles	+	+	+	+		+			BgOm V^9
14, 86	: autem] dicunt	+	+	+	+	+	+			
14, 94	: complexione] conclusione (con- dicione*)	+	+	*	+	+				
14, 144	: congrue] congere (?) [cogente* *om.* !)	+	+	*	+	!				
14, 171	: postquam] plus quam (plus quando*)	+		+	+	*	*		(posterius ex quo V^6)	
14, 194	: exterminant] existimant	+	+	+	+	+	+		P^8	
14, 201	: contrariantur] conveniant (-niunt*)	?		+	+	+	*			
14, 215	: vim coactivam] vitam activam	+	+	+	+	+	+			
14, 226	: motibus (moribus *cett.*)	+		+	+	+	+	Hr		
14, 228	: quae] *om.* (quia* quod !)	+	+	+	+	*	!			Ba Wo
15, 44	: tempus] opus	+		+	+	+	+			
15, 101	: autem] dicunt (dicant*)	+		+	+	*	+			
16, 8	: scilicet] si	?	+	+	+	+	+		(*om.* Za P^4)	
16, 48	: Qui] *om.*	+	+	+	+	+	+			Ba
16, 63	: tradere] *om.*			+	+	+	+			
16, 68	: contionari] continuari (*vel* concinnari)	+	+	+	+	+				
16, 78	: faciendi] faciendum	+	+		+		+			
16, 95	: qualis] equalis	+	+	+	+	+				
16, 96	: et] *om.*	+	+	+	+		+			O^2 Om
16, 99	: eos] et s (et similiter* et !)	+		*	+		!			

	P	P^2	S	Wi	F^1	Ed^2	Alii
16, 104 : demonstrativum] denumerativum (*spatium vacuum**)	?		+	+	*	+	
16, 106 : solum] sal' (scilicet*)	?		+	+		*	(*om.* Za)
16, 141 : Sic] Sicut	+	+	+	+	+	+	
16, 188 : corrumpunt] cor opponunt (eorum opponunt* coopponunt !)	?	*	!	?	+		

Nunc demum lectiones quae codici F^1 cum editione Ed^2 in capitulis 14-16 libri X communes sunt ideoque propriae lectiones eorum exempli existimandae sunt adferamus, quae plus quam semel (velut in 14, 18; 14, 71; 15, 48; 15, 101; cf. etiam 11, 72 et 11, 169, supra, p. 166*) ex hoc ortae esse videntur quod librarius huius codicis ut menda recensionis italicae sua sponte emendaret infeliciter temptavit:

Lib. X	F^1	Ed^2	Alii
14, 18 : nostra] verum	+	+	(nīa PSWi)
14, 69 : et] *om.*	+	+	P^{10}
14, 135 : compellatur] compellat	+	+	(*pr.m.* PWi ?)
14, 171 : postquam] plus quando	+	+	(plus quam PSWi)
14, 188 : per] ad	+	+	Za P^7 CToTu
14, 228 : quae] quia (quod*)	+	*	(*om.* PP^2SWi Ba Wo)
15, 26 : hoc] homo (*om.**)	+	*	(*om.* V^6)
15, 48 : ita] utrum	+	+	(una PP^2SWi enim V^6G)
15, 66 : qui] quae	+	+	CC^3DuMdO^{2}Wr
15, 86 : universale] universaliter	+	+	Kr^1
15, 101 : autem] dicunt (dicant) quod	+	+	(dicunt PSWi enim Bg^2Wo *sec.m.* Za)
16, 142 : aliquis fieri] *inv.*	+	+	P^5 Md

De codicibus V^6Za

Ante quam codicum V^6 et Za adfinitatem cognationemque declarabimus, haud ab re erit pauca de proprietatibus utriusque dicere.

Primum ergo, quod ad codicem V^6 adtinet, cum saeculo XIV iam procedente scriptus sit mendisque scateat, auctoritatem eius a contemptione in quam aliquibus venire potest vindicare necesse habuimus. Quod ut fiat, varias lectiones, quae in capitulis 14-16 libri X codici V^6 cum summario a fratre Guidone Ariminensi confecto (quod recensionis italicae in his capitulis testis iam apparuit, cf. supra, p. 69*-71*) communes sunt, recenseamus:

Lib. X	V^6	G	Alii
14, 40 : tentandum est] (contendere *vel* studere) debet *add.*	+	+	
14, 67-68 : proprias delectationes persequuntur *coni.*] pers. pr. del.	+	+	*sec.m.*P^5 (proseq. del. C^3Lo pr. del. seq. P^4 seq. del. *sec.m.*P^7 *om.cett.*)
14, 70 : quae per poenas] propter quas poenae	+	+	
14, 73 : nullo (in illo *cett.*)	+	+	Za BdCC^{2}MMiP^{4}SaTtWaWoEd^{1}Ed^2 (in nullo BbBg^{2}LoMcV^{7}V^9 nullo modo Kr^{1}V^{21})
14, 81-82 : < per > antiquam consuetudinem] ex antiqua consuetudine	+	+	(antiqua consuetudine PP^2S DuMMd)
14, 180 : honesto (inhonesto, et honesto *cett.*)	+	+	F^1Ed^2 Bg^{2}Wo BdMdVa Pr
14, 201 : contrariantur] -rientur	+	+	(P^7 ?) V^{21}
14, 208 : et quod] ut	+	+	
14, 209 : adinventiones] -nem	+	+	C^2 (Du)
15, 25 : quod] *om.*	+	+	F^1 MWa

		V^6	G	Alii
15, 48	: ita] enim	+	+	una PP^2SWi utrum F^1Ed^2
15, 48	: videtur] *om.*	+	+	
15, 49	: esse] est	+	+	V^{11} (*om.* Ba)
15, 56	: haec autem sola differentia est] hoc autem differt	+	+	
15, 69	: utilis] universalis	+	+	Ao Mi
15, 69	: in communi] *om.*	+	+	FPd (in corpore PP^2SWiZa in corporibus V^9)
15, 75	: febricitanti] *om.*	+	+	
15, 87	: quid] quod	+	+	S BdO^2V^9
15, 88	: conferat] confert	+	+	
15, 92	: hoc modo] *inv.*	+	+	Wr
15, 100	: adiuvandum] aiuvandum	+	+	Wi F^3 (curandum P^4)
15, 122	: virtutem] vel *praem.*	+	+	
16, 18	: inde] videamus	+	+	inde PSWiF^1Ed^2HrWr videatur *sec.m.*Wi *om. cett.*
16, 19	: taliter] qualiter	+	+	*sec.m.*Wi taliter PSWiF^1Ed^2HrWrBg^2Wo totaliter Za *om. cett.*
16, 19	: aliquis fiat] *inv.*	+	+	al. fiat PSWiF^1Ed^2ZaHrWrBg^2Wo *om. cett.*
16, 20	: praeter (propter *vel om. cett.*)	+	+	propter PSWiF^1Ed^2ZaHrWrBg^2Wo *om. cett.*
16, 32	: videretur] videatur	+	+	(videtur SBg^2Wo Bo $BdP^4V^7V^{11}$ videntur L^2O^4 videre Om)
16, 44	: scilicet] *om.*	+	+	O^1P^9 C^3Lo
16, 74	: nihil enim] quia nihil (quia vel*)	*	+	
16, 79	: etiam] *om.*	+	+	
16, 94	: valde longe esse] esse valde longe	+	+	PP^2 SaWa (valde esse longeS WiF^1Ed^2ZaHr)
16, 95	: Videntur enim] quia videntur	+	+	
16, 126	: sicut] sine	+	+	Bg^2Wo *sec.m.* Ao To (cum Za *om.* P^2)
16, 149	: videntur] videantur	+	+	S *sec.m.* Wi
16, 158	: id est] *om.*	+	+	Tu

Cum ergo, quamvis multi Thomae loci in summario fratris Guidonis praetermissi vel immutati sint, nihilo minus codex V^6 et summarium Guidonis in tribus capitulis varias lectiones triginta quinque communes habeant, quarum plures (velut 14, 70; 14, 208; 15, 56; 16, 74 et 95) insignes sunt, nihil est dubii quin verba Thomae librarius codicis V^6 et Guido ab uno atque eodem codice, vel a codicibus ex uno atque eodem codice pendentibus, descripserint. Atque hoc etiam animadvertendum est, librarium codicis, a quo codex V^6 et summarium Guidonis originem traxerunt, menda archetypi (velut in 14, 67-68; 14, 73; 14, 81-82; 14, 180; 16, 158) vel recensionis italicae (velut in 14, 40; 15, 48; 15, 69; 16, 20; 16, 44; 16, 149) tollere nisum esse; namque in 14, 40, ad verbum « contendere », quod pro veris Thomae verbis « tentandum est » scripserat recensio italica (cf. supra, p. 69*), verbum « debet » adposuit; in 15, 48, pro « una », quod loco veri Thomae verbi « ita » perperam scripserat recensio italica, eo quod intellectu careret, scripsit « enim »; in 15, 69, pro « utilis in corpore », quod loco « utilis in communi » perperam scripserat recensio italica, scripsit « universalis »; in 16, 44, cum recensio italica pro « Sophistae » perperam scripsisset « sophistice » (cf. supra, p. 70*), omisit « scilicet », ita ut remanerent verba « quidam enim sophistice profitentur »; in 16, 149, cum recensio italica pro « tamen » scripsisset « cum » (cf. supra, p. 70*), « videntur » in « videantur » correxit: « Sed *cum* omnia haec *videantur* »; in 16, 158, cum archetypum pro « politias » scripsisset « politicas », omisit « id est », ita ut scriptum legeremus « politicas ordinationes ». Accedit quod codex V^6 verba, quae in exemplo scripta videbat et a summario Guidonis testificata sunt, semel aut iterum et ipse emendare nisus est; velut in 15, 56, ubi post verba « hoc autem differt », quae ei cum summario Guidonis communia sunt, verbum « quod », a summario Guidonis retentum, correxit in « quia » (eadem ratione summarii Guidonis codex manu scriptus *Venetianus Marc. VI 94* scripsit « *In* hoc autem differt *quod* »); in 15, 87, post verbum « quod », quod pro « quid » cum Guidone perperam scripserat, adposuit verbum « hoc »: « puta quod *hoc* communiter confert ». Ex his igitur patet varias lectiones, quae prima fronte codicis V^6 propriae videntur, multas re vera alicuius codicis esse e quo summarium fratris Guidonis, circa annos 1324-1330 (cf. supra, p. 41*) confectum, iam pendebat, ideoque saeculo XIV ineunte vel etiam XIII exeunte scripti.

Quod autem ad codicem Za adtinet, magnum est scire eum saltem a linea 112 capituli 2 libri VII usque ad extremum capitulum 8 eiusdem libri non italicae sed parisiacae recensionis testem esse, quod ex tabulis primis (p. 59*) et praesertim secundis (p. 63*) iam apparuit et patefiet, si varias lectiones recensionis italicae in capitulis 2, 8 et in initio capituli 9 libri VII recensuerimus:

Lib. VII	P	P^2	S	Wi	F^1	V^6	Za	Hr	Alii
2, 4 : dubitationes] dubitationem	+	+	+	+	+	+	+		
2, 7 : qui primo considerat (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	
2, 19 : ergo (autem *cett.*)	?		+	+	+		+	+	
2, 24 : hoc (est *add. cett.*)	+	+	?	+	+	+	+	+	
2, 24 : Adhuc (oportet *add. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	
2, 28 : dubitatio (probatio *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	P^7
2, 32 : aliquis² (quis *cett.*)	+		+	+	+	+	+	?	P^6
2, 43 : fortissimum] et nobilissimum *add.*	+	+	+	+	+	+	+	+	
2, 46 : scientia (magis *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	
2, 66-68 : quaedam... concedunt] *bis rep.*	+	*		+	+				
2, 67 : quod] quia (quod *secundo* PWi)	+	+		+	+	+			
2, 70-71 : quod scilicet] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+		
2, 85 : opinatis (opinantis *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	
2, 104 : quod] quia	+		+	+	+	+		+	
2, 105 : esse] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+	
2, 106 : dicet] diceret	+	+	+	?			+		
2, 113 : aliquis (aliquid *cett.*)	+	+	+	+	+	+		+	
2, 130 : quod] esse *add.* (cum* omnis ! qui esset =)	*	*	+	?	!	=			(omnis *sec.m.*Wi *sup. ras.*)
2, 134 : sequetur [sequitur* sequatur!] (sequeretur *cett.*)	+	*	+	+	+	!		+	
2, 140 : sed (et *cett.*)	+	+	+	+	+	+		+	
2, 142 : tantum (tamen *cett.*)	+	?	+	+					
2, 148 : secundum (super, supra *cett.*)	+		+	+	+	+	+	+	
2, 153 : si (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+		?	
2, 168 : ponit] ponitur	+	+	+	+		+			
2, 179 : enim (eam *cett.*)	+	+	+	+	+				(ea Za)
2, 181 : cum] et *praem.*	+	+	+	+	+	+	+	+	
2, 193 : per] secundum	+	+	+	+	+	+		+	
2, 200 : ea] eam	+	+	+	+	+				
2, 209 : qui] per se *add.* (per se *add. supra lin.**)	+	*	+	+		+			
2, 210 : sed] *om.*	+	?	+	+	+				
2, 220 : suasione (dissuasione *cett.*)	+		+	+	+	+	+	+	
2, 221 : nunc (non *cett.*)	+	+	+	+	+	+		+	
2, 225 : materiam] naturam	+	+	+	+	+	+		+	
2, 229 : omnia] alia *add.*	+	+	+	+	+	+		+	
2, 230 : incontinens] continens	+		+	+	+				
2, 232 : esse verum (*om. cett.*) [verum *tantum**]	+	+	+	+	+	+	*	+	
8, 4 : loco (libro *cett.*) [*om.* ?]	+		+	+	+	+	?	+	
8, 15 : duas] dans (quasdam*)	+	+	+	+		*			
8, 18 : Circa quarum] *inv.*	+	+	?	+		+			
8, 20 : paenitivus [-titivus*] (impaenitivus *cett.*)	+		*	+	*	+		*	F
8, 22 : omnis] aliquis	+		+	+		+			
8, 31 : incurabilis] intractabilis	+	+	+	+	+				
8, 34 : insunt] sunt	+	?	+	+	+	+	?		
8, 45 : quam (*om. cett.*)	+	+	+	+	+			+	

		P	P²	S	Wi	F¹	V⁶	Za	Hr	Alii
8, 68	: id est] scilicet (*ante* alii*)	+	+	*	+	+	+		+	
8, 78	: peius sunt] *inv.*	+	+	+	+	+	+		+	
8, 79	: ita] et *add.*	+	+	+	+	+	+		+	
8, 90	: Insuper] Iustarum autem (Non tamen *corr.* P P² *ex* 1151 a 7 L)	+	*	+	+	+	+			
8, 110	: sint] sunt	+	+	+	+	+	+			KrO¹P⁷ Er²P¹
8, 137	: Manifestum] Et ideo *praem.* (ideo *del. corr.* P Et *tantum* P²)	+	*	+	+	+	+		+	
8, 154	: ideo (ratio *cett.*) [omnis*]	+	+	+	+	+	+	*	+	Ao
8, 156	: propter] per	+		+	+		+			
8, 167	: recta] *om.* (a ratione recta *om.**)	+	*	+	+	+	+		+	
9, 1	: Utrum] autem *add.*	+	+	+	+	+	+			
9, 3	: sint] sunt	+	+	+	+	+	+	+		
9, 4	: materiam] naturam	+	+	+	+	+				
9, 7	: cuilibet] civilibus	+	+	+	+				+	
9, 11	: secunda] prima	+		+	+	+	+	+		
9, 16	: rationi] rationem	+	+	+	+		+		+	
9, 30	: rationi rectae] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+	
9, 37	: secundum] secundam	+			+		+			
9, 37	: accidens] actionis	+		+	+		+		+	
9, 38	: dicitur (praeter *cett.*)	+		+	+	+	+	+	+	
9, 52	: refertur] fertur	+	+	+	+	+	+	+	+	
9, 56	: per se quidem] persequi dicitur	+	+	+	+			+		
9, 58	: veram (verum *cett.*) [n*m P² ?]	+	?	+	+	+	+	+	+	
9, 77	: sint] sunt	+	+	+	+	+	+	+		Pd
9, 83	: fortis sententiae] fortissime (-mi*)	+		+	+	+	*	+		
9, 84	: quia scilicet] *inv.* (id est quia *)	+	+	+	+		+	*		
9, 86	: transmutantur] -mutabuntur (-mutabiliter* -mutabitur!)	*	*	+	+	+	+	+	!	
9, 97	: alteri] alterius	+	+	+	+	+	+		+	
9, 99	: continente] communitate	+		+	+		+			
9, 120	: sunt] *om.*	+	+	+	+	+	+	+		
9, 123	: proprium] *om.* (*add. post* sensum*)	+		+	+	+	*	+		
9, 126	: nimis¹] minus	+	+	+	+			+		
9, 126	: nimis²] minus	+	+	+	+			+		
9, 143	: tamen] *om.*	+		+	+	+	+	+		F
9, 145	: appetebat] apparebat	+		+	+		+	+		
9, 148	: utilitatem] militem	+	+	+	+		+	+		
9, 150	: veritatis] virtutis	+	?	+	+	+	+	+		
9, 150	: tamen (tn̄)] omni (oī) [enim (eī)* omnino (oīo) !]	!	!	+	+	*		*		
9, 159	: et] *om.* (in*)	+	+	+	+	+	+	?	*	
9, 171	: talibus] in *praem.*	+	+	+	+		+	+		

Cum in codice Za capitula 2, 112 - 8 libri VII in foliis 76vb-83ra eadem manu eodemque atramento atque reliqua scribantur, veri simillimum videtur haec capitula in codice a quo codex Za descriptus est e recensione parisiaca iam pependisse atque probabiliter conici potest haec in hoc codice in uno fasciculo scripta esse, ad quem reficiendum post fasciculum genuinum deperditum quidam corrector aliquem codicem recensionis parisiacae adhibuerat. Quod ad propositum nostrum permagnum momentum habet, cum hoc argumento adfirmetur quod ex tabulis quas supra (p. 57*-60*, cf. p. 61*; p. 66*-71*) confecimus iam apparuerat, codicem a quo codex Za descriptus est ad normam alicuius codicis recensionis parisiacae emendatum esse.

Nunc demum de codicum V^6 et Za adfinitate disserere possumus, quam verius intellegemus, si codices V^6 et Za non nisi aliquibus codicibus interpositis ex uno atque eodem exemplo pendere meminimus: ex hoc enim effectum esse videtur ut, mendis exempli a codicibus mediis saepius sublatis, emendationes eius in V^6Za praesertim retinerentur, sicut e variis lectionibus, quae codici V^6 cum codice Za in capitulis 1-3 libri I communes sunt, patebit:

Lib. I	V^6	Za		Alii
1, 70 : et] *om.*	+	+		KrM¹Md
1, 205 : aliquid] aliquod	+	+	ToP⁴	Ba C³Lo M²MdTi
1, 261 : utique] itaque	+	+		O²Ed²
1, 265 : pertinet (partium [artium])] finium	+	+	P⁴	(C³Lo)
2, 1 : itaque] utique	+	+	P⁴Hr P¹⁰	Bb BgOm Bg²C²Kr¹MM¹McTiVa
2, 15 : non] propter *add.*	+	+	P⁴	C Lo¹V⁷ O²McMdMiPoSaTiV²¹Wo
2, 79 : vel] aut	+	+	P⁴ (ut PP²)	
2, 116 : et] *om.*	+	+		Bg²CKr¹V⁵Ed²
2, 124 : frenifactivae (frenorum *praem.* PP²SWiTo frenorum factivae *cett.*)	+	+		Bg²(Ed²)
2, 129 : scilicet (si *cett.*)	+	+		Bg²Wo CC² Lo¹V⁷ Sa (sic Ao C³Lo V²¹ Φ³)
2, 149 : scilicet] est	+	+		
2, 150 : pertinet] et hoc *praem.*	+	+		
2, 150 : solum (sed aliquando PP² SWi ToP⁴)] *om.*	+	+		
2, 150 : respectu] omnium *add.*	+	+		
2, 174 : uni] *om.* (*add. post* homini*)	*	+		M²Mi (Lf*)
3, 10 : requirenda] quaerenda	+	+		Kr MMi (inq. C³Lo P¹ perq. Wi)
3, 50 : id est] de *add.*	+	+	Hr	NV⁷
3, 59 : deinde] sic procedendo *add.*	+	+	(cum dicit *add.* PS cum dicit quod P³ cum Pd)	
3, 77 : tantum (terminum)] tantam	+	+	P⁴	
3, 101 : Et] Circa primum (ergo *add.* Za) sic procedit *praem.*	+	+		
3, 121 : et] quia *add.*	+	+		

Patet enim codicum V^6 et Za exemplum temptavisse ut ipsius Thomae (2, 1; 2, 124) vel archetypi (1, 263; 2, 129) vel recensionis italicae (2, 150; 3, 101; 3, 121) menda tolleret; namque in 2, 150, verba « sed aliquando », quae pro vero Thomae verbo « solum » recensio italica scripserat, eo quod intellectu carerent, praetermisit; in 3, 101, cum post verbum « ostendendum » verba « secundo concludit propositum, ibi: Idcirco politicae » recensio italica addidisset (cf. supra, p. 68*), ut orationis contextum redintegraret adposuit « Circa primum (ergo) sic procedit »; in 3, 121, cum pro « tamen » (tñ) recensio italica « inde » (iñ) legisset, addidit « quia », ut intellegeremus « *propter* temporis brevitatem, et *quia*... », quasi Thomas duas rationes adferret quamobrem iuvenis operationum humanae vitae inexpertus sit. Eadem etiam ratione in 2, 148-150 verba Thomae codicum V^6 et Za exemplum correxit, iniuria sed industria « Alia autem proprietas scientiae architectonicae *est* uti inferioribus scientiis, *et hoc* pertinet ad politicam respectu *omnium* practicarum ». Emendatorii igitur operis codicum V^6 et Za exemplum testem esse merito ac iure concludere possumus.

Quod ex tabulis quas supra (p. 160*-163* et 163*-166*) confecimus iam conici potuit et hoc adfirmari potest, quod, quando verba in ceteris recensionis italicae codicibus omissa codices V^6 et Za supplent, haec saepius ita supplent ut quadam varia lectione patefiat eos ex uno atque eodem exemplo, in quo verba omissa mendose suppleta erant, pendere, sicut ex variis lectionibus quas infra recensebimus satis patebit:

I, 5, 28-29 : in secunda de opinione recedente magis a veritate] secundo inquirit de quadam opinione minus rationabili V^6Za Wi [27-29 inquirit... secundo *hom.om.* Za] (cf. supra, p. 60*-61*).

V, 5, 84-85 : eadem est *proportio* totius ad totum; *puta*] eadem est totius ad totum V^6Za [ut *post* totum *add.* Za]

V, 6, 22-23 : ad distributivam iustitiam; secundo ostendit quid pertineat] ad *iustitiam distributivam*; secundo ostendit quid pertineat V^6Za *corr.*P P^2 [ostendit *om.* Za]

V, 8, 19-20 : Et huius ratio manifesta est; iustum enim distributivum] Et huius ratio *est manifesta*; iustum enim distributivum V^6Za P^4 ErP^8

V, 9, 95-97 : superabundantiam laboris *in opere* et haberet] superabundantiam laboris et haberet V^6Za [superabundantiam *hom.om.* V^6]

V, 13, 66-67 : quem percutit, similiter est determinandum *et* ex parte eius] quem percutit, similiter *est dicendum* ex parte eius V^6Za [dicendum est Za] (est dicendum O^2 dicendum est Du et *om.* Bg^3 O^1P^9 C^3Lo M Po)

V, 17, 167-68 : quod quidem intelligendum est *vel* de malitia] quod quidem intelligendum est de malitia V^6Za *corr.*Wi BaLf

VI, 4, 50-51 : neque de his quae *sunt simpliciter* (*sic mss.*: sunt impossibilia *coni.*)] neque de his quae *non sunt contingentia* V^6Za (non contingunt F^1M sunt simpliciter impossibilia *complures* etc.)

VI, 6, 3-4 : inter eas. Et primo ostendit quae sit praecipua] simpliciter. Ubi primo facit quod dictum est, scilicet quae sit principia V^6Za [scilicet quae Za si qua V^6]

VI, 8, 12-13 : secundo ostendit cuius sit rectitudo] secundo ostendit *quid* sit rectitudo V^6Za [ostendit *om.* V^6]

VIII, 6, 7-8 : Multis autem esse etc.; tertio de distinctione eorum, ibi] Multis autem esse etc.; tertio *agit de divisione amicorum* V^6Za *corr.*P P^2 [esse autem V^6 esse *add.* amicum Za distinctione *corr.*P P^2]

Si animadversum est codicem Wi (cf. supra, p. 61*) vel correctorem codicis Wi, nec non correctorem codicis P (e quo pendet codex P^2) plus quam semel cum V^6Za esse, quaeretur nonne codicum recensionis italicae plures in quodam scriptorio, in quo plures *Sententiae Libri Ethicorum* codices manu scripti ad Thomae verba scribenda vel corrigenda adhibebantur et in quo emendatorium opus in effectu erat, scripti vel saltem correcti fuerint, quod adfirmari videbitur eo quod etiam codicis To corrector cum codice V^6 saepius stat, velut in his locis:

I, 3, 27-28: a quibusdam autem iniusta et inhonesta] quae alii dicunt vitiosa V^6 *corr.*To [*hom.om.* PSWi To *pauci*]

I, 8, 75-76: medicus enim non intendit sanitatem in abstracto] medicus enim intendit sanitatem V^6 *corr.* To [sicut medicina non operatur sanitatem in abstracto Za *hom.om.* PSWi To]

I, 8, 76-78: sed in concreto, eam scilicet quae est hominis, et in singulari, eam scilicet que est huius hominis] sed in concreto, eam scilicet quae est huius hominis magis quam hominis V^6 *corr.*To [et in singulari... hominis *hom.om.* PSWi ToP^4 Za *pauci*]

I, 9, 119: est magis perfectum eo quod est appetibile] excedit id quod est appetibile V^6 *corr.*To [perfectius est eo quod est appetibile Za *hom.om.* PSWi To]

Utcumque se ea res habuit, satis quidem constat in codicibus V^6Za, sicut in codicibus ToP^4 et F^1Ed^2, verba recensionis italicae de industria retractata esse; quapropter hos codices verborum recensionis italicae testes adhiberi non nisi cautissime possumus.

§ 3. — De quibusdam codicibus contaminatis

De codice Hr

Cum ex tabulis quas supra confecimus iam apparuerit codicem Hr quamvis contaminatum, saltem in capitulis 14-16 libri X recensioni italicae ascribendum esse (cf. p. 71*), quo accuratius perspiciatur ubi codex Hr cum codicibus recensionis italicae saepius stare incipiat, varias lectiones recensionis italicae in capitulis 4-6 libri V recensebimus:

Lib. V	P	P^2	S	Wi	V^6	Za	Hr	Alii
4. 1 : secundum] aliquam *add.*	+	+	+	+	+	?		
4. 4-5 : partes duas] *inv.*	+	+	+	+	+	+		F^1
4. 7 : in secunda] secundo	+	+	+	+	+	+		
4. 46 : alteri] alterius	+	+	+	+			+	

		P	P²	S	Wi	V⁶	Za	Hr	Alii
4, 48	: quam (scilicet *add. cett.*)	+	+	+	+	+	+		
4, 51	: involuntariarum] -orum	+	+	+	+	+			(F¹)
4, 57	: alteri] alterius	+		+	?	+		+	
4, 63	: scilicet] *om.*	+		+	+	+			
4, 65	: scilicet fit] *inv.*	+	+	+	+	+	+		
4, 103	: illa] *om.*	+		+	+	+	+		
4, 110-11	: aliquam proportionalitatem] *inv.*	+	+	+	+	+	+		
4, 113	: est¹] *om.*	+		+	+		+		
4, 116	: aequale] *om.*	+	+	+	+	+			
4, 118	: Patet] Oportet	+	+		+	+	+		
4, 135	: consideremus] consideramus	+	+	+	+	+	+		
4, 136	: in] *om.*	+	+	+	+		+		
4, 161	: dicit (*om. cett.*)	+	?	+	+	+	+		
4, 173	: eis] aliis	+	+	+	+	+	+	+	
4, 181	: habeat qui plus] *hom.om.*	+		+	+	*	*		
5, 15	: attenditur] attendatur	+	+	+	+		+		
5, 28	: quae (quo *cett.*)	+	?	+	+	+	+	+	Ed²
5, 50	: quodam modo] *post* 51 termini	+	+	+	+	+	+		(*om.* Ed²)
5, 53	: in] *om.*	+	+	+	+	+	+		
5, 53	: Quae] Quomodo	+	+	+	+	+	+		
5, 61	: accipiatur] accipitur	+		+	+	+	+		
5, 64	: dividuntur] dividitur	+	+	+	+		+		(dicuntur Ed²)
5, 69	: uno] una	+	+	+	+	?	+		(*om.* Ed²)
5, 78	: sic] sicut	+	+	+	+	+			
5, 89	: simul (scilicet *cett.*)	+		+	+	+	+	+	Ed²
5, 92	: proposito] proportio	+	+	+	+	*		+	
5, 93	: si] *om.*	+	+	+	+	+	+		
5, 100	: rei (*coni.*)] res (re *cett.*)	+	+	+	+	+	+		
5, 100	: duplo] dupla	+	+	+	+	+	+		Ed²
5, 105	: aequalitas (-tatis *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	F¹ Ed²
5, 121	: res (re *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	F¹ Ed²
5, 121	: alia] altera	+		+	+	+	+		
5, 139	: est¹ (*om. cett.*)	+		+	+	+	+	+	
6, 27	: secundum (circa *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	
6, 29	: aliquorum] aliorum	+	+	+	+		+		
6, 30	: erit ita] *inv.* (ita esset*)	+	*	+	+	+	+	+	
6, 34	: societatem] societate	+	+	?	+	+	+		F¹
6, 36	: accipit] commodi *add.*	+	+	+	+	+	+	+	
6, 46	: vulneretur] īmhietur (?)	+	+	?	+		?	+	
6, 75	: privavit] privaverit	+	+	+	+	+	+		
6, 80	: unus (unum *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	
6, 81	: faciat] facit	+	+	+	+	+	+		
6, 82	: alter] alius	+	+	+	+	+	+	+	F¹
6, 93	: Primo ergo ponit] Ponit ergo primo	+	+	*	+	+	+	+	
6, 97	: in] *om.*	+	+	+	+	+		+	Ed²
6, 131	: damnum] ita *add.*	+	+	+	+	+	+		
6, 132	: habeant] habent (habet)	+		+	+	+	+		
6, 145	: de hoc (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	
6, 153	: et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	
6, 153	: est (*om. cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	
6, 158	: medium est] *inv.*	+	+	+	+	+	+		

Patet ergo codicem Hr usque ad capitulum 5 libri V varias lectiones recensionis italicae rarius habere; namque habet (cf. tabulae quas supra, p. 66*-71*, 160*-161*, 162*-163*, confecimus):

Hr (I c. 1) : 2/30
(I c. 2) : 4(+2)/32
(I c. 3) : 1/19
(III c. 12) : 5/15
(III c. 13) : 3/20
(III c. 14) : 5/13
(III c. 20) : 2/12
(III c. 21) : 7/14
(III c. 22) : 5/19
(V c. 1-3) : 3(+1)/23
(V c. 4) : 3/19
(V c. 5) : 6/13

A capitulo autem 6 libri V codex Hr varias lectiones recensionis italicae saepius habet (cf. tabulae quas supra, p. 163*-166*, confecimus):

Hr (V c. 6) : 11/18
(V c. 8) : 13/19
(V c. 13) : 8/12
(V c. 14) : 9/15
(V c. 15) : 10/18
(V c. 16) : 13/24
(V c. 17) : 14/28

Proinde coniciamus codicem Hr in libris I - V, 5 e quodam codice recensionis parisiacae sed ad normam alicuius codicis recensionis italicae correcto pendere (unde efficitur ut semper e petia prioris ordinis pendere videatur, sicut in tabulis quas infra, p. 270*, confecimus animadversum esse potest, sed menda quibus petia alterius ordinis praecipue dignoscitur corrector sustulisse potest), in libris autem V, 6 - X e quodam codice recensionis italicae sed ad normam alicuius codicis recensionis parisiacae correcto; nec mirum, si a quodam codice descriptus est qui in quodam scriptorio confectus erat in quo ad Thomae verba scribenda duo exempla adhibebantur ita ut duo librarii simul unum codicem describerent quorum uterque ab uno codice verba Thomae describebat et ad alterius normam corrigebat.

De codice Av

Quamquam ab exemplari parisiaco prior librarius petiam undecimam, alter vero petiam duodecimam proxime descripsisse videntur (cf. quae supra, p. 19*, diximus), nihilo minus verba Thomae saltem usque ad libri III c. 7 lineam 69 a quodam codice recensionis parisiacae sed ad normam recensionis italicae correcto priorem librarium descripsisse patet, cum e variis lectionibus recensionis italicae habeat:

Av (II c. 9-11 = extrema petia 7) : 10 (+ 1)/25
(III c. 1-5 = petia 8) : 11 (+ 3)/38
(III c. 5-7,69 = initium petia 9) : 5 (+ 3)/16
(III c. 7,73-c. 11 = petia 9) : 1 (+ 1)/71
(III c. 11-15 = petia 10) : 7 (+ 1)/65
(III c. 15-19 = petia 11) : 4 (+ 2)/37

Non mirum si etiam in petia undecima, ab exemplari parisiaco proxime descripta, plus quam semel prior librarius cum recensione italica consentit (alter librarius ipse in petia duodecima e variis lectionibus recen-

sionis italicae 4/48 habet), cum quidam vir doctus fuisse videatur, qui de mendosis exemplaris lectionibus emendandis non dubitabat, quin immo de ipsius Thomae verbis mutandis: exempli causa ponemus III c. 1 lin. 47-48, ubi pro « Secundam rationem ponit ibi: Utile autem et legislatoribus etc. » scripsit: « Utile autem. hic ponit secundam rationem ». Sed in II, 9 - III, 7, 69 e recensionis italicae fonte varias lectiones priorem librarium, aliquo codice interiecto, hausisse satis patebit si varias lectiones recensionis italicae in libri II capitulis 9-11 recensuerimus:

Lib. II	P	P^2	S	Wi	To	P^4	V^6	Za	Av	Bg^2Wo	Hr	C^2	Mi	Alii
9, 64 : autem] (enim *cett.*)	+	+	?	+	+	+	+	+	+		+	+		Ti
9, 102 : consequitur] sequitur	+	+	+	+	+	+	+	+					+	
9, 112 : ad] *om.* (in*)	+	+	+	+	+	+	*	*						
9, 124 : raperet (-rent *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+		+		+		
9, 130 : reliquum] relinquant (-quam* -quae !)	+	+	*	+	*	!								
9, 146 : his] in *praem.*	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+			
9, 152 : verecundatur] -detur	+	+	+	+	+	+	+							
9, 172 : rationalibus] -bilibus	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			Bg^1VV^4 P^1P^3Ti etc.
10, 10 : oppositis (-tas *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	Ed^2
10, 30 : contrariari (contraria, -riam *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
10, 34 : hic] *om.*	+	+	+	+	+	+	*	+	*				+	
10, 42 : et] *om.*	+	+	+	+	+	+	+	+						P^7 Sa
10, 70 : contrarietas (oppositio *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+			
10, 72 : quia (quod *cett.*)	+		+	+	+	+	+	+			+			
10, 104-5 : pertinet indigentia] *inv.*	+	+	+	+	+	+	+	+						
10, 125 : corrumpere potest] *inv.*	+	+	+	+	?	?	+	+					+	
10, 127 : dictat] dicat	+	+	+	+			+	+			+			
10, 139-40 : animum (aliquem *cett.*)	+	?	+	+	+	+	+	+	+		+			
11, 21 : praeostensis] dictis *praem.*	+	+	*	+	+	+	+	+	+		+			
11, 33 : rarum (parum *cett.*) [carum*]	+	+	*	+	+	+	+	+	+	+		+	+	(*pauci*)
11, 48 : principale] -liter	+	+	+	+	+	+	+	+			+	+		
11, 101 : hic] *om.*	+	+	*	+	+	+	+	+						
11, 123 : dicere (ducere *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(*pc. dett.*)
11, 128 : id est (scilicet *cett.*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*	+		
11, 163 : determinari] terminari	+	+	+	+	+		+							

Ad fidem faciendam plurimum valent insignes lectiones « contrarietas » pro « oppositio » in c. 10 lin. 70, et « ex dictis praeostensis » in c. 11 lin. 21: etsi in ceteris, saltem in his cum recensione italica casu consentire non poterat librarius.

De codicibus Bg^2WoO^7

Codices Bg^2 et Wo ad numerum codicum contaminatorum ascribendos esse ex tabulis quas supra confecimus iam apparuit; tamen, etsi verba a recensione parisiaca omissa ex recensione italica saepius supplent (cf. p. 65*), alias varias lectiones recensionis italicae non nisi raro habent (cf. p. 71* nec non tabulae quas supra, p. 155*-175*, confecimus) et ex vicissitudinibus petiarum (cf. p. 270*) certo perspiciuntur ex exemplari parisiaco, quamvis aliquo codice interposito, pendere. Ad haec nunc adiciendum est quod a

petia 4 (non autem in tribus primis petiis, quin immo in petiis prima et secunda non ex eadem petia pendent, cf. p. 270*) usque ad extremum librum codices Bg^2Wo ex uno atque eodem codice pendent, ut ex his variis lectionibus patebit:

	Lib. I	Bg^2Wo	
18, 123-124	: denuntiari existimat] *inv.* (aestimat*)	+ *	
18, 144	: eo] et	+ +	S
18, 144	: quoddam] *om.*	+ +	
18, 152	: operantur omnia] *inv.*	+ +	
19, 13	: assumpta] sumpta	+ +	
19, 22	: scrutari] perscrutari	+ +	P^7
19, 44-45	: considerat] -ret	+ +	V^6 *sec.m.*Wi
19, 56	: etiam] *om.*	+ +	
19, 59	: quaerit] inquirit	+ +	
19, 88	: rationale] scilicet *add.*	+ +	
19, 89	: secundo] et *praem.*	+ +	
	Lib. II		
3, 127	: oportet] *om.*	+ +	
3, 136	: Dicit] Et *praem.*	+ +	
3, 140	: opponitur] contrariatur	+ +	
3, 140-141	: nocivum... utili] *post* 141 delectabili (et *praem.*)	+ +	
3, 153-154	: ipsarum rerum] *inv.*	+ +	
3, 155	: enim] autem	+ +	
3, 191	: potest bene] *inv.*	+ +	
3, 194	: et] *om.*	+ +	*Recensio italica*
3, 197	: autem] *om.*	+ +	
3, 203	: virtus] *om.*	+ +	
3, 203	: quae] *om.*	+ +	
4, 1	: utique aliquis] *inv.*	* +	
4, 6	: inducit] *om.*	+ +	
4, 7	: intentam] concludit *add.*	+ +	
4, 12	: opera] *om.*	+ +	
4, 13	: etiam] *om.*	+ +	
4, 18	: fiunt] etiam *add.*	+ +	
7, 155	: faciens] male operatur et *add.*	+ +	
7, 187	: autem] *om.*		
	Lib. III		
1, 8	: commune est] *inv.* (esse c.*)	+ *	
1, 11	: pars ista] *inv.*	+ +	
1, 32	: involuntarie operatur] *inv.*	+ +	
1, 32	: quidem] operatur *add.*	+ +	
1, 66	: aliqua esse] *inv.*	+ +	
1, 73	: appetitivam virtutem] *inv.*	+ +	
1, 73-74	: aliquid est] *inv.*	+ +	
1, 92	: ipse etiam] *inv.*	+ +	
1, 108	: Mixtae] uite	+ +	

Nunc demum ostendere possumus codicis particulam O^7, etsi libri Thomae vix 140 lineas praebet, nihilo minus cum codicibus Bg^2Wo ita stare ut eam ex eodem codice atque Bg^2Wo pendere constet:

Lib. IV	Bg^2WoO^7	
2, 26 : saltem sine tristitia] *inv.*	+ + +	
2, 28 : est] *om.*	+ + +	
2, 32 : tamen non] *inv.*	+ + +	Za (tamen *om.* Φ^2)
2, 52 : operationes] secundariae *add.*	+ + +	
2, 56 : duo ponit] *inv.*	+ + +	(duo facit *Rec. ital.*)
2, 58 : non] multum *add.*	+ + +	*Recensio italica*
2, 88-89 : liberalitas commendatur] liberales commendantur	+ + +	
2, 90 : iudicatur liberalis] *inv.*	+ + +	
2, 96 : autem] sunt *add.*	+ + +	
2, 106 : sua] *om.*	+ + +	
2, 106 : illi autem] similiter illi autem (sim. autem illi*)	+ * *	(et similiter illi autem PP^2SWi et similiter illi V^6Za)
2, 112 : de facili] vel facile *add.*	+ +	(facile S)
2, 123 : qui] quas	+ + +	PP^2SWi Za
2, 125 : aliud] *om.*	+ + +	S Za
2, 128 : curet] curat	+ + +	S Wi V^6
2, 128 : det] dat	+ + +	V^6 (de PP^2SWi)
2, 129 : indebite] videlicet *add.*	+ + +	(videlicet *loco* indebite *Rec. par.*)
2, 133 : oportune (oportuit *Rec. par.*)	+ + +	PWi optime S V^6Za
3, 29-30 : dationis (dantis *Rec. par.*)	+ * +	*Rec. italica*
3, 31 : accipiet] -unt (-ant*)	+ * +	
3, 38 : per] et *praem.*	+ ? +	
3, 41 : in (*om. Rec. par.*)	+ + +	*Rec. italica*

Conclusio: De recensionis italicae prima origine

Ex his quae supra diximus satis apparuit e recensionis italicae codicibus iam a librariis ad normam recensionis parisiacae vel sponte sua aliquantulum correctis pendere codices V^6(G)Za, ToP^4 et F^1Ed^2, codicem autem Hr contaminatum esse et vix in libris V, 6 - X ad numerum recensionis italicae codicum ascribi posse, codices denique Av, Bg^2WoO^7 nec non C^2, Mi et ex parte O^2, Wr, ad numerum codicum recensionis parisiacae ascribendos esse, etsi ad normam recensionis italicae aliquantulum correcti sunt. Cum praeterea codicem P^2 a codice P iam ad normam recensionis parisiacae correcto proxime descriptum esse ostenderimus, restat ut codices PSWi recensionis italicae religiosissimi locupletissimique testes aestimandi sint. Quoniam autem ab uno atque eodem codice codices PSWi proxime descriptos esse, ut supra (p. 155*-158*) diximus, veri simillime sit, merito ac iure augurari possumus hoc codicum PSWi exemplum in Italia septentrionali saeculo XIII exeunte vel saltem XIV ineunte iam fuisse, qua de causa codicum secundae classi italicae recensionis nomen imposuimus, cum praesertim infitiari non possit quin omnes codices huius recensionis qui hodie adservantur in Italia septentrionali scripti sint (praeter P^4 qui in Gallia meridionali forsitan scriptus sit).

Nonne tamen ultra quo progrediamur, quam ut italicam originem codicum secundae classis proximam adseveremus, habemus? Duabus enim de causis existimari potest codicum secundam classem non ex italico, sed e quodam parisiaco codice primam orginem et ipsam traxisse.

In primis animadvertendum est ipsum codicum PSWi (nec non omnium recensionis italicae codicum qui hodie adservantur) exemplum aliquo codice medio interposito ex recensionis italicae archetypo pendere. Namque ut recensionis italicae archetypi menda tolleret huius exempli librarium plus quam semel temptavisse patet. Cum enim in lib. I c. 3 lin. 31 recensionis italicae archetypum verba « in alio... regione » ex homoeoteleuto praetermisisset (cf. supra, p. 57*), codicum PSWi exemplum et stirps in linea 32 post verbum « vitiosum » verba « in alia » adposuit (cf. supra, p. 68*), ita ut in codicibus PP^2SWi To V^6 scriptum lega-

mus: « aliquid enim reputatur vitiosum uno tempore aut in una regione quod non reputatur vitiosum in alia ». Eadem ratione, cum in lib. VI c. 2 lin. 155 recensionis italicae archetypum verba « quae est gratia alicuius, id est », ex homoeoteleuto omisisset sed in margine supplevisset, codicum PSWi exemplum et stirps haec verba in linea 156 loco verbi « finem » perperam inseruit, ita ut in codicibus PSWi F^1 V^6 scriptum videamus: « Sed ipsius electionis sunt principia appetitus et racio que ordinatur ad aliquod operabile sicut ad que est gracia alicuius » (« ad que », quod scriptum videmus in Wi, in « ad quem » correxerunt PF^1V^6; pro « gracia » scripsit « congrua » P!). In libro denique (nam ne longum sit alia omittemus) VIII c. 11 lin. 48, cum recensionis italicae archetypum verba « nutrimenti... causa » ideoque tertium divisionis membrum ex homoeoteleuto omisisset (cf. supra, p. 60*), codicum PSWi exemplum et stirps in lin. 49 etiam omisit verbum « tria », spatio vacuo relicto (spatium enim vacuum relinquunt PWi, non autem SF^1, qui tamen verbum « tria » omittunt).

Secundo, recensionis italicae archetypum, e quo codicum PSWi exemplum pendet, non in Italia sed Lutetiae Parisiorum confectum esse ex eo conici potest quod codex Av, quem Lutetiae Parisiorum scriptum esse constat cum partim ex exemplari parisiaco in petias partito proxime descriptus sit, quodque codices Bg^2WoO^7, ut de codicibus C^2 et O^2 taceamus, qui omnes (praeter Bg^2 qui in Flandria forsitan scriptus sit) in Anglia scripti esse videntur, ad normam quorundam recensionis italicae codicum correcti sunt. Quod maius est, non ipsi codices Bg^2WoO^7, sed horum trium codicum exemplum et stirps ad normam recensionis italicae iam correctum erat, quod exemplum recensionis italicae antiquissimus testis quem agnoscamus sic videtur esse, cum codex Wo ante annum 1295 in ecclesiae beatae Mariae Wigorniensis bibliotheca iam fuisse videatur (cf. supra, p. 17*).

Quae cum ita sint, forsitan conicere ausimus recensionis italicae archetypum in conventu fratrum Praedicatorum parisiaco sancti Iacobi, in quo Thomas *Sententiam Libri Ethicorum* circa annos 1271-1272 scripserat, a quodam fratre confectum esse, cum praesertim pateat istud recensionis italicae archetypum ab ipso omnium codicum archetypo, a quo ipsum exemplar parisiacum in petias partitum proxime descriptum est, proxime et ipsum descriptum esse, neglegenter tamen, utpote a quodam viro scriptum qui in negotio arteque scribendi non erat doctus neque usu peritus; deinde e sancti Iacobi conventu fratres apographa ab ipso recensionis italicae archetypo descripta in conventus fratrum Praedicatorum (cf. Av, Za, nec non G) circumtulerunt, quorum tamen pleraque, utpote tenuioribus membranis paupertatis causa confecta studiosissimeque pervoluta, perierunt, praeterquam in Italia, ubi, cum apographa ab exemplari parisiaco descripta rariora propter longinquitatem locorum essent, apographa e recensione italica pendentia diutius descripta sunt. Recensionem ergo quam, ut a recensione universitaria parisiaca discerneretur, italicam appellavimus, veriore nomine appellanda esset conventualis.

Capitulum IV

DE OMNIUM CODICUM ARCHETYPO Θ

Quamvis recensio parisiaca et recensio italica multum inter se differant, tamen permulta menda communia habent, ex quibus patet harum utramque quamvis seorsum tamen ex uno atque eodem archetypo eoque iam corrupto pendere. Quae menda, ut de hoc utriusque codicum classis archetypo, quod nota Θ postea designabimus, rectius iudicemus, hic licebit colligere (his tantum omissis quae certa habere minus possumus):

§ 1. De archetypi mendis

Liber I	Θ	*Coni.*	*cum*[34]
1, 49	ratione	consideratione	VaEd^{3}
1, 148	enuntiant	enuntiaverunt	
1, 265	partium	pertinet	Ed^{3}
2, 50	ipsum	ipse	Ed^{3}
2, 129	si	scilicet	
3, 36	VI	V	
3, 74	*om.*	eorum	
3, 113	*om.*	autem	Ed^{3}
4, 21	pervenire	perveniri	Za (*sec.m.* V^{3}S)
4, 47	*om.*	idem esse ei	
5, 124	honorem	honore	(*sec.m.* BxP^{6}ErS) Ed^{3}
5, 129	felicitas	felicitatem	V^{6}Za (*sec.m.* Er^{2}To)
5, 146	honor	honore	PdV^{10} Ed^{3} (*sec.m.* BxC^{1}Er^{1}Er^{2} O^{1}V^{2}W AoAsErKrP^{10} S)
5, 178	*om.*	mala pati	(*sec.m.* Ao)
6, 10	obviam	obvia	P^{7}
6, 51	aliquando	aliter	V PToZa
6, 164	videmus	tempus	
7, 43	*om.*	Sed quidem	
7, 95	*om.*	esse	Er^{2} (*sec.m.* BxO^{1}P^{5}W)
8, 65	consideratum	separatum (*vel* commune separatum)	
10, 22	Quia	Quid	(*sec.m.* O^{1})
10, 46	*om.*	etc.	
10, 64	una	unde	AsBg^{1}DbP^{1} ToP^{4} V^{6}Za (*sec.m.* BxFKrPdV^{3} W Er^{2}OP^{5}VV^{10} SWi)
10, 92	que	quia	P^{10}KrBg^{1} V^{6}Za (*sec.m.* Er^{1} OP^{3}V^{10})
10, 122	*om.*	est	V^{6}
11, 15	predicatur	primo dicatur	(*sec.m.* S)
11, 62	dictorum	predictorum	
11, 96-97	est petendum	expetendum	V^{6} (*sec.m.* Bg^{3}V^{10})
11, 122	secundo	secundum	ToP^{4} V^{6}Za (*sec.m.* KrPdV^{2}W Bg^{3}V^{10} SWi)
12, 7	*om.*	quia	
13, 157	placidum	placitum	Ed^{2}
14, 119	ipsum	ipsam	V^{6} Ed^{3}
14, 159	*om.*	studium	P^{4}V^{6}Bg^{2} Ed^{2}
15, 67	*om.*	non	Bg^{2}Ed^{3} (*sec.m.* Er^{1}Er^{2}O^{1}V Bg^{1} Bg^{3}BxKrP^{5} PdV^{2}V^{10}W Wi)

(34) Paucis locis exceptis, codices deteriores recensionis parisiacae omisimus (hi sunt omnes qui petiarum signa non habent).

	Θ	*Coni.*	*cum*
15, 92	*om.*	nec	P^4
16, 52	contingentia	necessaria	Za Ed^1 Ed^2 (*sec.m.* P^7 V)
16, 102	se	sex	Ed^2 (*sec.m.* Er^2O^1V As BxErF $P^5PdV^3V^{10}$)
16, 130	eas	ea	V^6
16, 215	*om.*	beatos dicemus	
17, 134	videtur	videntur	V^6Za Ed^3
17, 138	quod	quidem	Ed^2
18, 66	habitum	actum	Za (*sec.m.* O C^1 PdV^3)
18, 135	corporum	corporis	P^4 V^6Za Bg^2Wo Ed^2 (Φ^{1b})
20, 116	infra	intra	(*sec.m.* VV^{10})
Liber II			
1, 43-44	philosophum	plurimum	V^6 Ed^2 (*sec.m.* Kr To)
1, 49	enim	etiam	Ed^3
1, 158	fiunt	fierent	ToP^4 V^6Za (*sec.m.* Er^2V^{10} S)
2, 104	*om.*	in	
2, 104	determinabant	decertabant	P^7 Φ^2 ToP^4 Za
3, 18	hoc	hic	
3, 63	*om.*	ut	
3, 65	*om.*	ut	(*sec.m.* F)
3, 103	que	et	(*sec.m.* BxEr^2)
3, 173	delectationibus	operationibus	Bg^2 Ed^3 (*sec.m.* Er^1 To)
5, 58	ab agente	ad agentem	
6, 121	precipiat	precipiet	V^6 (*sec.m.* Wi)
6, 176	eodem	eo	P^4 V^6Za Ed^3
7, 5-6	*om.*	secundum Pictagoricos	(*sec.m.* To *post* 6 infinitum *sec.m.* C^1Er^1)
7, 7	hoc positum	oppositum	V^6 (*sec.m.* Er^1Kr)
7, 20	*om.*	potest	P^7W (*sec.m.* C^1Er^1Kr AoAsOP^3V^{10})
7, 92	avaritiam	defectum	(*sec.m.* ErV)
7, 172	superabundantia	superabundantie	Wi (*sec.m.* ?)
7, 173	essent	esset	Wi (*sec.m.* ?)
7, 181	aliquid	aliquis	V^6Za (*sec.m.* SWi)
8, 43	*om.*	nisi	Za (*sec.m.* DbEr$^2V^2$ Er^1W)
8, 131	inducit	introducit	(*sec.m.* Er^2)
9, 129	agroyleia	agroykia	
9, 156	epicacocharchia	-chie	Za
9, 157	chachos	cacos	To
9, 168	*om.*	concludit	S
10, 38	*bis scripsit*	unum eorum contrariatur	(*multis*)
10, 46	constitutus	constituti	P^7 ToP^4 V^6Za (*sec.m.* ErP^5V^3 C^1V^{10}W SPWi)
11, 57	predictas	pretereas	
11, 105	maxima	maxime	P^4 V^6Za Bg^2 Av
11, 139	determinandum (sit)	determinare	ToP^4 (*sec.m.* Wi)
Liber III			
1, 115	et precipiat	precipiat	
2, 68	per	pro	V^{10}
2, 69	per	pro	BoBxP^5 V^{10} (*sec.m.* AoEr^1 To)
3, 6-7	Forte	Forsitan	Za (*sec.m.* Er^1O^1 P)
3, 46	*om.*	respectus	
3, 80	usus	usum	Bg^1 P^7 P^4 V^6Za (*sec.m.* As Db Wi)
3, 151	ex	et	V^6
3, 166	quid	quis	ToP^4 V^6Za (*sec.m.* BxP^{3}P^5 O^1V^{10} S)
3, 171	sciverint	sciverunt	C^1ErV^2 ToP^4 V^6Za
4, 39	non	nos	V^6 Ed^3 (*sec.m.* FPd SWiP^4)
4, 65	*om.*	una	V^6 Ed^3 (*sec.m.* Er^2 Pd SWi)
6, 107	ad	a	$P^{10}V^4$ DbKrP^7 P^4 (*sec.m.* AoAs$C^1ErV^2V^{10}$ To)
6, 110	diligit	eligit	
7, 14	*om.*	de	ToP^4 V^6Za (*sec.m.* DbP^{5}V Wi)

	Θ	*Coni.*	*cum*
7, 32	causas	artes	(*sec.m.* Ao P)
7, 111	*om.*	ut	$ErP^{3}P^{5}$ P^{4} Za (*sec.m.* Er^{1}Kr V SWi)
7, 169	quam	quem	P^{1} $AsC^{1}P^{7}V$ S ToP^{4} V^{6}Za
8, 34	consiliantur	-liatur	$BoFP^{1}P^{6}$ $C^{1}Er^{2}O^{1}P^{5}$ ToP^{4} V^{6}Za
8, 135	*om.*	est	Ed^{3} (*sec.m.* AsV^{2})
9, 62	*om.*	(*nonnulla verba*)	
11, 1	itaque	utique	P^{1} O^{1}
11, 159	subtilitate	-tes	P^{7} C^{1}KrP^{10} ToP^{4} V^{6}Za (*sec.m.* $Er^{1}Er^{2}O^{1}V^{2}$W AoAsV^{10} PWi)
12, 2	excludit	exclusit	P^{4} V^{6}Za (*sec.m.* $O^{1}V^{10}$ P)
12, 71	Qui	Que	(*sec.m.* V^{10} S)
12, 117	non erat	inerat	
13, 173	manifestum	manifestatum	
14, 4	determinavit	determinat	$Bg^{1}FO^{1}$ To V^{6}Za (*sec.m.* Er^{2} AoAsV^{10} S)
14, 133	videtur	Videbitur	(*sec.m.* Er^{1} P^{3})
14, 175	*om.*	et	
14, 188	*om.*	et	(*sec.m.* V^{10} P)
15, 88	vitiosus	virtuosus	P^{10} V^{6} Ed^{3} (*sec.m.* $Er^{2}FO^{1}$Pd AoAsKrP^{5} SWiTo)
15, 201	timida	timidi	S V^{6} Za Ed^{3} (*sec.m.* P^{7} $Er^{1}V^{10}$ PWi)
15, 216	supra	sicut	
16, 20	*om.*	non	Wi
16, 31	supra	super	
16, 38	secundo	secundus	To Za (*sec.m.* Pd)
16, 40	tertio	tertius	To Za (*sec.m.* Pd)
16, 64	egere	egero	Bg^{1} To V^{6} Ed^{3} (*sec.m.* AsErEr^{2}O $Er^{1}O^{1}$PdV^{2} SWi)
16, 68	es	est	BxErP^{7} P^{3} S To V^{6}Za (*sec.m.* AsV^{10})
16, 72	et	hec	
16, 119	*om.*	per experientiam aptos esse	(*sec.m.* O)
17, 1	fortitudine	-nem	P^{1} Pd V^{6}Za
17, 58	*om.*	adulteri	
17, 80	puniuntur	puniunt, tunc	Av
18, 11	Insistendo	In sustinendo	V^{6}Za (*sec.m.* O^{1}Pd)
19, 77	habet	amat	Ed^{3}
21, 82	qualibus	qualiter	(*sec.m.* S)
21, 115	excedat	excedant	$Er^{2}P^{6}$ AsV^{4} S V^{6}Za
22, 25	delectabilis	desiderabilis	(*sec.m.* O As)
22, 30	temperantia	intemperantia	AoPd V^{6}Za (*sec.m.* Er^{2}Kr$P^{5}P^{7}V^{10}P^{10}$ SWiTo)
22, 121	quod	quid	Ed^{3}
Liber IV			
1, 58	esse	et	(*sec.m.* Wi)
2, 1	et	*secl.*	*om.* V^{6}Za
3, 5	liberalis	illiberalis	(*sec.m.* Er^{2})
3, 22	Liberalitatem	Liberalitate	C^{1} V^{6}Za (*sec.m.* Er^{2}Kr)
4, 13	*om.*	non	V^{6} (*sec.m.* BxEr $AsP^{5}P^{7}P^{10}$PdV^{10} SWiZa)
4, 65	tria	duo	O^{1} Ed^{2}
5, 72	*om.*	non	Ed^{3}
5, 75	Qui	Hi	V^{6}Za (*sec.m.* P^{5} V^{10})
5, 75-76	*om.*	qui... acceptionem	
5, 112	aliquando	alii	V^{6}Za (*sec.m.* ErKr AsV^{10} SPWi)
5, 118	in	id est	(*sec.m.* V^{10} SWi)
6, 1	Videtur	Videbitur	$P^{1}P^{10}$ Za Ed^{2} (*tertia m.* P)
6, 137	*om.*	in plus	
6, 153	*om.*	magis	(*sec.m.* AoP^{7})
7, 52-53	*om.*	(*nonnulla verba*)	V^{6} (*sec.m.* BxKr AoBoPd)
7, 104	*om.*	si	(*tertia m.* P)
7, 140	*om.*	Et	V^{6} (*sec.m.* V^{10})
7, 196	non	*secl.*	
7, 208	*om.*	per	C^{1} V^{6} (*sec.m.* $ErEr^{1}OP^{3}$ AsP^{7} SWi)

	Θ	*Coni.*	*cum*
8, 69	certam	rectam	Bx Ed^2
8, 136-137	dignificant	-cat	Za (*sec.m.* ErV^{10} AoPd WiV^6)
8, 137	digni sint	dignus sit	Za (*sec.m.* ErV^{10} $AoEr^1Pd$ WiV^6)
8, 162	existit	existat	Er^1 V^6
10, 32	pertinent	pertinet	Kr V^6Za (*sec.m.* Pd S)
10, 36	*om.*	quia	(*sec.m.* S)
10, 82	qui	cui	Ed^2 (*sec.m.* Er)
13, 30	magnitudini	mansuetudini	V^6Za Ed^3 (*sec.m.* ErKrP^5P^7 AoAsBxFO^1Pd S)
13, 46	interiori	in exteriori	V^6Za (*sec.m.* Wi)
13, 175	cruciant	crucient	P^7
13, 178	dirigi	digeri	Ed^3 (*sec.m.* V^{10})
14, 1	De	In	P^1P^{10} V^6Za Ed^3
14, 31	dicunt	dicuntur	S V^6Za Ed^3 (*sec.m.* Er^1Er^2)
14, 38	intemperabilis	vituperabilis	Bg^1 P V^6Za (*sec.m.* $AoEr^2P^{10}$ $AsErP^5P^7$Pd V^{10} Wi)
14, 72-73	accepta	acceptat	V^6Za Ed^2 (*sec.m.* $AoBg^1Er^2P^{10}$ AsP^5PdV^{10} SWi)
14, 74	ibi	ita	Za Ed^2 (*sec.m.* Er^1 As SWi)
15, 151	invicem	virtutem	
15, 155	inpossibile	in potentia	(*sec.m.* Er^1 Pd P V^6)
15, 183	*om.*	est	
15, 205	non deprehenditur	deprehenditur	P^7 (*sec.m.* Er^2 AsErOP^5 SPWi)
16, 42	horum	morum	
17, 35	quantum	quando	V^6Za Ed^3 (*sec.m.* KrOP^5 AoAsBg^1 $BoEr^2$ SWi)
17, 39	*om.*	periculum	
17, 58	ad	ab	$Bg^3C^1OP^6V^2$ Bg^1Er V^6
17, 115	quidem	quiddam	Za
17, 130	ea	eam	V^6Za (*sec.m.* As)

Liber V

1, 71	iniustitia	iustitia	V^4 W V^6 Ed^3
1, 76	*om.*	non	Ed^2 (*sec.m.* As)
1, 118	*om.*	bene	V^6Za Ed^2 (*sec.m.* AoAsEr^1 SP)
1, 133	*om.*	hoc	V^6Za Ed^3 (*sec.m.* Wi)
1, 146	quia	qui	V^6 Ed^3
2, 120	Biemps	Bias	
3, 8	Quod	Quoniam	V^6Za (*sec.m.* Ao P)
3, 49-50	*om.*	(*nonnulla verba*)	
3, 54	iustum	iniustum	V^6Za Ed^2
3, 55	sic	si hic	Za Ed^3
3, 112	iustitia	iniustitia	
3, 119	Que	Quoniam	V^6Za Ed^3 (*sec.m.* V^{10})
4, 134	quam	quas	V^6 (*sec.m.* AoErEr^1 SWi)
5, 73	autem	enim	
6, 1	*om.*	una	(*sec.m.* Er^1V^{10})
7, 119	aut	ante	V^6 Ed^3 (*sec.m.* Er^2 V^{10}W Er^1 AoKrP^{10} Wi)
8, 8	commutationibus	communicationibus	(*tertia m.* P)
8, 86	commutationibus	communicationibus	
8, 195	semper	sepe	
9, 14	quod	quid	Er^1 Db S V^6Za (*sec.m.* Er^2 Er)
9, 165	*om.*	$quod^2$	V^6Za (*sec.m.* Ao S Wi)
9, 172	commutatio	communicatio	V^6Za (*sec.m.* AoErP^{10} S)
9, 191	que	qui	P^5 DbV^3 Wi V^6Za
10, 5	Hec	Et	
10, 21	iniusta	$iniustum^1$	Bg^1 Za Ed^3 (*sec.m.* Wi)
10, 61	alterius	alteri	
11, 31	committetur	commiscetur	Er^1OP^5 Bg^3 V^6Za (*sec.m.* Er^2PdV^{10} AoErKr SPWi)
11, 60-61	quibus iustum	iustum, quibus	
11, 91	*om.*	iustum	V^6Za

	Θ	*Coni.*	*cum*
II, 157	querent	querant	
II, 159-160	ab eo	a Deo	V^6Za Ed^3 (*sec.m.* $Er^2P^3PdV^{10}$ S)
12, 113	idem	item	
12, 169	Quare	Quale	V^6Za
12, 214-215	*om.*	(*nonnulla verba*)	
12, 222	politica	politia	Ed^3 (*sec.m.* Er)
12, 252	reducendum	reducendo	P^7 V^6Za (*sec.m.* PdV^{10} SWi)
13, 9	*om.*	autem	Er^2
13, 67	est	et^2	
13, 79	*om.*	non	
13, 106	facte	facta	S V^6Za (*sec.m.* Wi Er)
13, 126	*om.*	hec	
14, 53	*om.*	est	(*sec.m.* P)
15, 67	habens	agens	Bg^1 V^6Za (*sec.m.* SWi)
15, 116	condicionem	cognitionem	Ed^2
15, 153	est	et^2	
16, 12	*om.*	obiectum	Bg^1 Za Ed^3 (*sec.m.* P^3)
16, 35	ostendit	ostendimus	
16, 67	*om.*	et	V^6 Ed^3 (*sec.m.* P^7)
16, 141	posuit	posuisset	P^6 Za Ed^3 (*sec.m.* PdV^{10} SWi)
16, 190	acrinochikeos	acriuodikeos	
17, 46	aliquid	aliquem	Za (*sec.m.* P)
17, 208	eos	eas	P^7 F^1 V^6 (*sec.m.* Wi)
Liber VI			
1, 16	*om.*	hoc	
1, 21-23	*om.*	(*nonnulla verba*)	Hr Mi (*sec.m.* Kr O^4)
1, 42	*om.*	hoc	S (*sec.m.* Ao As Wi)
1, 65	*om.*	oportet quod	(*sec.m.* Ao)
1, 84-85	unusquisque	utriusque	F^1 Za (*sec.m.* V^{10} Kr)
1, 111	*om.*	est	Bg^1 (*sec.m.* Pd)
1, 214	speculativa	speculabilia	Ed^3
2, 35	utrumque	utrarumque	Bg^3Er^2FKr Za
2, 35	itaque	utique	Za
2, 93	quidem	autem	
2, 94	quod	quid	P
2, 107	sicut	sic	V^6Za Ed^3 (*sec.m.* O^1)
2, 219	intelligibile	eligibile	P^3 F^1 Za (*sec.m.* P^7 V^{10})
2, 222	*om.*	est	F^1 V^6Za (*sec.m.* P^7 Wi)
3, 44	enim	autem	Er V^6Za (*tertia m.* P)
3, 107	*om.*	sint	(*sec.m.* Er^2 As)
3, 131-132	passionem	factionem	F^1 V^6Za (*sec.m.* $AoEr^1Er^2FKrPdV$ $BxErP^3P^5P^7P^{10}V^2$ As SWi)
3, 180	*om.*	et	P^6 V^6Za (*sec.m.* $AoEr^2PdW$ $P^3P^5P^7$ PWi)
3, 188	artificiale	artificiare	(*sec.m.* P^7)
4, 4	obiectum	subiectum	(*sec.m.* Pd Wi *tertia m.* P)
4, 51	de quo habetur consilium	*del.*	
4, 66	est	et	(*sec.m.* BxP^3 Wi)
4, 129	que	qui	
4, 179	obiectum	subiectum	Za Ed^3 (*sec.m.* OV Bg^1V^{10} Wi)
5, 18	*om.*	et	V^6 (*sec.m.* AoO^1 P^5P^7)
5, 87	*om.*	esse	V^6 Ed^2
5, 101	earum	eorum	V^6Za
5, 105	sic	simpliciter	
6, 64	quicumque	quecumque	VKr V^6 (*sec.m.* $BxPdV^{10}$)
6, 111	prudentie	prudentia	
6, 126	qui	que	
6, 149	scientia	prudentia	V^6Za (*sec.m.* AsO^1P^7)
7, 9	*om.*	et	
7, 62	que	quia	Ed^3
7, 151	recta	recte	Bg^1 F^1 Za (*sec.m.* Er^2 P^7 P)
7, 166	*om.*	est	

	Θ	*Coni.*	*cum*
7, 179	*om.*	puer	Ed^3
7, 198	imaginem	imaginationem	$P^3P^6P^7$ DbKr Za
7, 206	imaginem	imaginationem	Bg^3C^1 S V^6Za (*sec.m.* Pd Wi)
7, 212-213	imaginem	imaginationem	P^3
7, 223	*om.*	prudentiam	F^1 Za
7, 249	sensui	sensu	V^6Za (*sec.m.* ErP^7Pd SWi)
7, 260	potentia	prudentia	(*sec.m.* $Er^1Er^2OP^7PdV^{10}$ Ao SWi)
8, 42	*om.*	est	(*sec.m.* BxOPdV^{10} Wi)
9, 47	*om.*	etiam	(*sec.m.* P^7)
9, 84	dicere	discere	Er^2OV Bg^1 F^1 V^6 (*sec.m.* P^3PdV^{10}Kr)
9, 86	dicere	discere	AsEr^2V Bg^1P^5 F^1 (*sec.m.* P^3PdKr)
9, 87	dicere	discere	V Bg^1 F^1 (*sec.m.* PdKr)
9, 110	recta	recte	Bg^1Kr F^1 V^6Za Ed^3
9, 137	*om.*	et	Za (*sec.m.* Kr V^{10})
10, 31	*om.*	hoc	F^1 V^6
10, 63	prudens	virtuosus	(*sec.m.* BxOP^7)
10, 75	*om.*	habentibus virtutem, sed	Bl (*sec.m.* O)
10, 170	ostendebatur	obiciebatur	F^1
10, 209	quod	quid	BxDbP^7 F^1
11, 11	homines	omnes	
11, 31	cum	cui	V^6Za (*sec.m.* Pd P^5 SWi)
11, 67	operativa	opinativa	(*sec.m.* AoV^2 Wi)
11, 94	*om.*	est	F^1 V^6 (*sec.m.* SWi Za)
11, 173	quia	quod	Ed^3
11, 179	ex	nec sine	
11, 188	*om.*	fieri	F^1 V^6Za (*sec.m.* Bx)

Liber VII

1, 79	enim	autem	V^6Za (*sec.m.* Wi)
1, 155	et	ita	Ed^{11}
1, 202	qui	quod	F^1 Za Ed^3 (*sec.m.* Wi)
1, 226	divini	dini	
1, 230	dicunt	dicuntur	(*sec.m.* PdP^{10} Za)
2, 1	*om.*	utique	Bx
2, 9	*om.*	tertio operationem eius	Ed^3
2, 11-12	*om.*	quinto... differt	Ed^3
2, 23	dubitabile	probabile	Kr Bx (*sec.m.* PdV^{10})
2, 88	continentia	incontinentia	F^1 V^6Za (*sec.m.* Kr $O^1P^2P^5$ SWi)
2, 138	*om.*	sint	Za (*sec.m.* AsPd Ao Wi)
2, 160	*om.*	ab	V^6
2, 174	fuerit	fuerat	V F^1 V^6 (*sec.m.* PdV^{10})
3, 3	circa	contra	P
3, 19	*om.*	esset	Za Ed^3 (*sec.m.* AsPd Er^2OV^{10})
3, 27	*om.*	patet	Ed^3 (*sec.m.* As $Er^2P^3P^5P^7$)
3, 38	circa	contra	P
3, 243	*om.*	hoc	Ed^3
4, 96	effugiant	et fugiant	F^1 Za (*sec.m.* Er^2Kr Wi)
4, 142	*om.*	et	F^1 V^6 Za (*sec.m.* AoEr^2V^{10} Pd Wi)
5, 57	solitarios	Scitas	
5, 62	quedam	quendam	Er^2 Za Ed^3 (*sec.m.* PdV^{10})
5, 86	accidit	accidunt	P^6 *pr.m.* V
5, 124	opprimunt	opprimit	Er^2 F^1 V^6 Za Ed^3
6, 66	Secundo	Secundam < rationem ponit >	Za Ed^3
6, 75	quibus	quidem	V^6 Za Ed^3 (*sec.m.* AoEr^2V^{10} P^7Pd Wi)
6, 84	*om.*	sed	Ed^3 (*sec.m.* Er^2 P^7)
6, 88	concupiscentie	-tia	F^1 Za Ed^3 (*sec.m.* V^6)
6, 133	*om.*	incontinentia[1]	
6, 208	*om.*	qui	
7, 12	circa	contra	P
7, 45	*om.*	hic	
7, 95	*om.*	hoc	Za Ed^3 (*sec.m.* BxEr)

		Θ	*Coni.*	*cum*
7,	182	eis	ei	Ed^2
8,	5	circa	contra	P (*sec.m.* Ao)
8,	93	sensor	censor	V^2 Er
8,	150	ratio	passio	V^6Za Ed^3 (*sec.m.* BxKr Er^2O SWi)
8,	169	circa	contra	P
9,	7	incontinens	continens	Er^1 F^1 V^6Za *pr.m.* V^{10} (*sec.m.* BxP^7 $Bg^1ErEr^2P^{10}$Pd S)
9,	12	circa	contra	Bx P
9,	27	qualitercumque	qualicumque	Wi V^6Za Ed^2
9,	93	id est	id	Za (*sec.m.* Bg^1Er illud F^1 V^6 *sec.m.* Wi)
9,	94	continenti	confidenti	F^1 V^6Za (*sec.m.* V^3 $C^1Er^2P^5$Pd S)
9,	140	amores	amorem	Pd F^1 V^6Za (*sec.m.* Ao S)
9,	213	temperantie	intemperantie	P^6 F^1 Za Ed^3 (*sec.m.* Kr Er^2P^5PdV^{10} S)
9,	215	multi	multa	V^6 Ed^3
10,	6	circa	contra	P
10,	18-20	*om.*	(*nonnulla verba*)	Ed^3
10,	59	continens	incontinens	P^6 F^1 V^6Za (*sec.m.* BxEr^2Kr$P^{10}V^{10}$ SWi)
10,	88	quod	quid	(*sec.m.* Bg^1Er^2)
11,	65	Tertio	Tertii	P^5 S F^1 V^6Za (*sec.m.* Er^1O Wi)
12,	58-59	operatio	perfectio	Za Ed^3 (*sec.m.* Pd BxKrOV^{10})
12,	76	ratio	non	F^1 V^6Za Ed^3 (*sec.m.* Pd AoBg^1KrOP^3)
13,	13	simpliciter	*secl.*	
13,	21	uno	unum	P^5P^6 F^1 V^6Za (*sec.m.* Db $C^1Er^2P^7$ SWi)
13,	117	opere	operatione	Ao (*sec.m.* C^1)
13,	138	quantum	quam	Za Ed^2
14,	141	habere	esse	(*sec.m.* O)
14,	197	condicionis	cognitionis	V^6 Ed^3
14,	241	boni	homini	Wi (*sec.m.* P^6 V^6)
Liber VIII				
1,	15	tristitia	amicitia	F^1 V^6Za (*sec.m.* Bo$C^1Er^1Er^2$O $Bg^1ErP^3P^5P^7P^{10}$PdV^{10} SWi)
1,	34	potestatibus	potentatibus	
1,	35	necessaria	necessarii	P^1 F^1 Ed^2 (*sec.m.* AoPd SWi)
1,	109	philophiliam	-lia	Wi F^1 Za (*sec.m.* Er^1Pd)
1,	109-110	amicitiam	-tia	Wi F^1 V^6Za (*sec.m.* C^1Er^1 Pd S)
1,	119	Una	Unam	Er^1 Za (*sec.m.* P V^6)
2,	44	dubitabile	delectabile	P^6 F^1 V^6 Ed^2 (*sec.m.* Ao$C^1Er^1Er^2$KrO^1Pd BxEr$P^5P^7P^{10}V^2V^3$ SWi)
2,	52	*om.*	et	Ed^3
3,	36	posite	posita	Ed^{11}
3,	105	sensum	sensuum	Kr V^6 Ed^3 *pr.m.* P^1 (*sec.m.* Er^1Er^2)
3,	162	*inv.*	autem est	P^3V^3 F^1
3,	255	possent	possint	F^1 Za Ed^3 (*sec.m.* Wi V^6)
4,	123	delectabilis	utilis	F^1 (*sec.m.* V^3V^{10} BxKrOPd SWi)
4,	135-136	*hom.om.*	amici... sunt^2	
5,	37	sicut	sit	P^7 F^1 V^6Za (*sec.m.* AoV^{10} C^1ErEr^2OPd SWi)
6,	63	qua	quo	F^1 V^6Za Ed^3 (*sec.m.* PdV^{10})
6,	89	*om.*	amicitia^2	
6,	94	*om.*	anima	
6,	116	aliquis	aliquid	P^7 AsBg^1C^1 V^6Za (*sec.m.* ErOV^4 PSWi)
6,	158	sit	fit	Za (*sec.m.* Pd)
6,	162	superexcelsus	superexcessus	F P^5W (*sec.m.* Pd)
7,	4	equales	inequales	V^6Za Ed^3 (*sec.m.* AoP^7V^3 BxErEr^2KrPd SWi)
7,	127	hiis	diis	(*sec.m.* Wi)
8,	13	honorare	honorari	Ed^3 (*sec.m.* P)
8,	15	amari	amare	Za
8,	35	enim	autem	
8,	46	*om.*	a	V^3 V^6 (*sec.m.* O)
8,	86-88	*om.*	per hoc... quomodo	Ed^3
8,	119	aliquis	alius	Ed^3

	Θ	*Coni.*	*cum*
9, 94	qui	que	$C^1Er^2V^3$ $Bg^1O^1P^7$ SF^1V^6Za (*sec.m.* PdV^{10} Bx)
10, 37	Horum	Harum	F^1 V^6Za (*sec.m.* C^1)
10, 122-123	*om.*	et eius... regno	
12, 121	pertinet	partim	(*sec.m.* Ao SWi)
12, 265	hominibus	animalibus	P^5 F^1Ed^2 V^6Za (*sec.m.* S)
13, 67	*om.*	enim	F^1Ed^2
13, 120	sunt	fiunt	F^1Ed^2
13, 156	*om.*	hoc	(*sec.m.* Er^2)
13, 174	accepit	dedit	
13, 213	hec	hic	

Liber IX

1, 54	contempnunt	contendunt	V^6Za (*sec.m.* Ao P)
1, 92	et	set	F^1Ed^2 V^6 (*sec.m.* Er^2P^7 PdV^2V^{10} S)
1, 128	uidebat	iubebat	AoP^7 P^5
1, 130	*om.*	et	(*sec.m.* AoP^5)
1, 143	faciant	faciunt	F^1Ed^2 V^6Za
1, 155	*om.*	quantum ad amicitias	F^1Ed^2 (*sec.m.* P)
1, 164	in accusatione	inaccusabiles	V^6Za (*sec.m.* Er^1Er^2 Bx)
1, 201	acceptat	acceptet	P^7
2, 9	*om.*	attribuere	Za
2, 25	facere	facile	As Bg^1ErP^6 F^1Ed^2 V^6Za (*sec.m.* $AoEr^1Er^2KrP^7$ $C^1P^5PdV^{10}$ SWi)
3, 57	acceptat	acceptet	
3, 103-104	*om.*	(*nonnulla verba*)	(*sec.m.* Ao PdV^{10} Bx)
3, 134	aliquis	aliquid	Za
4, 25	unus	unum	F^1Ed^2 (*sec.m.* $AoEr^2$ SWi)
4, 90	respectus	respectu	Bg^1BxP^6 Er^2 S F^1Ed^2 V^6Za (*sec.m.* KrP^7 Wi)
4, 161	remittitur	renititur	F^1 Za (*sec.m.* Pd $AoEr^2$ Wi)
4, 242	stant	statim	Er^2
5, 40	movet	movens	F^1Ed^2
6, 28	electionis	conclusionis	(*sec.m.* Er^2)
6, 56	in eam	ineant	P^6 F^1Ed^2 V^6Za (*sec.m.* Er^1Pd $ErEr^2V^2$ SWi)
6, 90	*om.*	sic	V^6
6, 115	impellit	impedit	F^1Ed^2 V^6 (*sec.m.* Wi)
7, 21	accipere	accidere	Bg^1 P^7 F^1Ed^2 V^6Za (*sec.m.* P^9 SWi)
7, 22	*om.*	esse	$ErFOP^7PdVV^2$ F^1Ed^2 Za (*sec.m.* $Bg^1BxEr^1Er^2P^3V^{10}$ P^5 Wi)
7, 75	autem	enim	
7, 141	auxilia	auxilium	P^6 F^1Ed^2 V^6Za (*sec.m.* $V^{10}P^7PdS$)
8, 69	dubitationem	dubitabilitatem	
9, 30	intellectu	intellectui	P^6 F^1Ed^2 V^6Za (*sec.m.* Er^2 SWi)
9, 52	*om.*	ad	
9, 166	contra	qua	F^1Ed^2 V^6Za (*sec.m.* AoV^{10} P^7Pd)
9, 187	*om.*	id est	
9, 189	*om.*	id est	
9, 190	eligit	eligens	F^1Ed^2
10, 22	*om.*	felix	
10, 53	fortuniis	fortunis	F^1 *pr.m.* V^3
10, 54	*om.*	in^1	Wi Za
10, 157	*om.*	fiet	Za (*sec.m.* $AoEr^2$ S)
11, 20	quid	quod	$AoBg^1$ Wi V^6Za (*sec.m.* Er P^7)
11, 83	abidis	habitis	DbW P^1P^{10} F^1Ed^2 Za (*sec.m.* $AoKrP^7$ P^5 C^1 Wi)
12, 8	tertio	tertia	Ed^2 Za
12, 32	differunt	distrahunt	F^1Ed^2 V^6Za (*sec.m.* $Er^2P^5V^{10}$ SWi)
12, 57	miliaribus	miriadibus	F^1Ed^2
12, 58	milias	mirias	F^1Ed^2
13, 105	*om.*	non	F^1Ed^2 V^6Za (*sec.m.* KrP^7PdV^3 $Er^2P^5V^{10}$ P^{10} SWi)

	Θ	*Coni.*	*cum*
13, 151	requirenti	recipienti	
13, 154	*om.*	ille enim qui dat	
13, 161	afferre	offerre	F^1 Za (*sec.m.* Er^2 Wi)
14, 50	poetare	potare	P^6P^7 V^6 (*sec.m.* Er $DbEr^2$)
Liber X			
2, 12	eas	eam	F^1 V^6
2, 78	est	etiam	Ed^2
2, 93	Manifestum est	Manifestum	
2, 124	Infantes	Instantes	F^1Ed^2 V^6Za (*sec.m.* Er^1 $Er^2P^6P^7PdV^3V^{10}$ C^1)
2, 161	*om.*	est	F^1Ed^2 (*sec.m.* Pd SWi)
2, 178	leve	levare	Er^2P^6 Φ^{2b} F^1Ed^2 V^6Za (*sec.m.* P^3 KrPdV^{10} SPWi)
2, 181	opinionem	oppositionem	Za (*sec.m.* P^7 Pd S)
3, 20	*om.*	non sunt qualitates	V^6Za (*sec.m.* P^7 PdV^{10})
3, 140	*om.*	quod^2	P V^6Za (*sec.m.* Er^2 P^{10} SWi)
3, 192	species	spes	F^1 (*sec.m.* Kr)
3, 199	tristitia	repletio	V^6 (*sec.m.* Er^1)
4, 2	excludit	exclusit	V^6Za (*sec.m.* Er^2Kr)
6, 82	unumquodque	unumquemque	P^5 C^1 F^1 V^6Za
6, 110	*om.*	ut	(*sec.m.* V^{10} sicut F^1Ed^2 V^6 *sec.m.* Er Wi)
6, 142	modum	motum	V^6 (*sec.m.* P^5 KrV^{10})
7, 79-80	operationes	delectationes	Za
8, 29	concupiscentia	-tie	V^3 P^1 F^1Ed^2 V^6Za (*sec.m.* KrV^{10} PWi)
8, 43	*om.*	non	V^6Za (*sec.m.* BxEr SWi)
8, 59	aliter	universaliter	
8, 77	*om.*	et	Za
8, 131	*om.*	et idem accidit circa tactum	V^6
8, 157	delectationem	-nes	Er^2 S F^1 Za
9, 11	et	id est	(*sec.m.* S)
9, 36	quantum	manifestum	V^6 (*sec.m.* AsEr^2 Bg^3 Wi)
9, 42	*om.*	in	Za (*sec.m.* C^1Er^2 Er)
9, 49	potest	posse	
9, 74-75	secundum illas	sub illis	(*sec.m.* Er^2 S)
10, 112	felicitatem	continuitatem	V^6Za (*sec.m.* S)
10, 123	eorum	earum	Ed^2
11, 65-66	operationem	delectationem	(*sec.m.* P^5 BxKrP^7V^{10} S)
11, 93	*om.*	homo	V^6
11, 110	debebat	debeat	AsEr^2O P F^1Ed^2 V^6
11, 132	*om.*	est	V^6Za (*sec.m.* Wi)
12, 1	que	qui	P^{10} V^6
12, 64	additur	agitur	(*sec.m.* SWi V^6)
12, 92	sicut	sit^2	$Bg^1DbP^1P^{10}V^4$ F^1Ed^2 V^6Za (*sec.m.* Er^2OP^7 AoErEr^1Kr SWi)
12, 93	sic	si	DbP^1V^6 Za (*sec.m.* Er^2OP^7 AoEr Wi)
12, 96	ars sit	assit	F^1Ed^2 V^6 (*sec.m.* P^7V^{10} $ErEr^1P^{10}$ SWi)
12, 128	ei	eis	Er^2 Kr Ed^2 V^6Za (*sec.m.* C^1V^{10} Er SWi)
12, 137	moralium	mortalium	F^1 (*sec.m.* V^{10})
12, 166	operationes	operatione	
13, 1	*inv.*	erit autem	
14, 1	sciet	si et	
14, 11	lacedeniorum	Lacedemoniorum	C^1 Wi F^1 Za
14, 67-68	*om.*	(*nonnulla verba*)	V^6 (*sec.m.* P^5P^7)
14, 73	in illo	nullo	F^1Ed^2 V^6GZa (*sec.m.* BoC^1Er^2 BxKrP^3 SWi)
14, 81	*om.*	per	$Bg^1P^1V^4$ Za (*sec.m.* Kr Wi)
14, 177	occiosităti	necessitati	F^1Ed^2 V^6Za (*sec.m.* Er^2P^7 P^{10} S)
15, 108	que	qui	Bg^1ErP^7 F^1Ed^2 V^6Za (*sec.m.* SWi)
15, 109	*om.*	ut	P^1 P^7 F^1Ed^2 V^6GZa (*sec.m.* $AoEr^2$ Er SWi)
16, 90	Sophisticarum	Sophistarum	$BxOP^1$ KrP^7V^3 Za (*sec.m.* Bg^1 S)
16, 154	scripturarum	scriptarum	P^7 Ed^2 Za (*sec.m.* V^{10} PS F^1)

Quibus ex 484 mendis pauca tantum ex hoc orta esse videntur quod librarius Thomae verba auditu cognita potius quam oculis spectata scripsit, velut:

I,	5, 146	honor est	*pro*	honore est
	11, 96-97	est petendum		expetendum
	16, 52	se		sex
II,	7, 7	hoc positum		oppositum
III,	3, 151	ex		et[35]
	16, 68	es		est
	16, 72	et		hec
	Cf. V, 10, 5	Hec		Et
	VII, 10, 48	et		hec
IV,	10, 82	qui		cui
	16, 42	horum		morum
V,	3, 55	sic		si hic
	11, 159	ab eo		a Deo
	15, 67	habens		agens
VI,	9, 84	dicere		discere
	86	»		»
	87	»		»
VII,	4, 96	effugiant		et fugiant
	7, 127	hiis		diis
	8, 93	sensor		censor
IX,	6, 115	impellit		impedit
	7, 21	accipere		accidere
X,	12, 64	additur		agitur
	12, 96	ars sit		assit
	14, 1	sciet		si et

Pauciora igitur haec sunt quam quae archetypum ex quodam exemplari, quod cuidam secretario ipse Thomas voce praeierat, pendere certo demonstrent. Pro certo autem habemus Thomae verba, quae sive sua manu ipse, sive ab ipso dictata quidam secretarius scripserat, a germano exemplari quendam librarium denuo descripsisse ut utriusque classis codicum *Sententiae Libri Ethicorum* archetypum conficeret: multorum enim mendorum ratio et causa esse videtur quod librarius Thomae verba quae scripta legit non intellexit, aut quia non perscripta sed notata tantum erant, aut quia quandam litteram aliam esse putavit, quae in exemplari ad similitudinem illius prope accederet, velut:

I,	2, 264	partium	*pro*	pertinet
	Cf. VIII, 12, 121	pertinet		partim
I,	6, 51	aliquando (= alñ)		aliter (= alr̄)
	Cf. IV, 5, 112	aliquando (= alñ)		alii
I,	10, 64	una (= uñ)		unde (= uñ)
	11, 15	predicatur (= p̄dicatur)		primo dicatur (= p° di-)
	18, 135	corporum (= corpoř)		corporis (= corpoī)
	(Cf. II, 8, 76	virtutis		virtutum (= virtuť) ?)
II,	1, 43	philosophum (= ph'm)		plurimum (= pli'm)
	2, 104	determinabant (= det'iabant)		decertabant (= dec'tabant)
	3, 18	hoc (= h')		hic (= h^{i})
	9, 129	agroyleia		agroykia (= le *pro* k)
	11, 57	predictas (= p̄dc̄as)		pretereas (= p̄t'eas)
	Cf. I, 13, 157	placidum		placitum (= d *pro* t)
	V, 12, 113	idem		item (= d *pro* t)
	X, 6, 142	modum		motum (= d *pro* t)
III,	2, 68 et 69	per		pro
	12, 117	non erat (= ñ erat)		inerat
III,	21, 82	qualibus (= qualib')		qualiter (= qualit')
IV,	8, 69	certam (= c'tam)		rectam (= r°tam)
	14, 38	intemperabilis		uituperabilis
V,	7, 119	aut (= aū)		ante (= añ)
	11, 31	committetur		commiscetur
VI,	5, 105	sic (= s^{c})		simpliciter (= s^{r})

(35) Cf. A. Dondaine *Secrétaires de saint Thomas*, Romae 1956, p. 140.

	7, 198	imaginem	*pro*	imaginationem (= imagi^{nem})
	206	»		»
	212	»		»
	11, 31	cum (= c̄)		cui (= c^{i})
VII,	1, 226	diuini (dīni)		dini
	6, 77	quibus (= quib')		quidem (quid')
	8, 150	ratio		passio
	Cf. V, 12, 169	Quare		Quale
	VI, 3, 188	artificiale		artificiare
	IX, 2, 25	facere (cf. V c. 15 lin. 142)		facile
	IX, 12, 57	miliaribus		miriadibus
	58	milias		mirias
VII,	12, 76	ratio (rō)		non (nō)
	13, 138	quantum		quam
	14, 241	boni (= bōi)		homini (= hōi)
VIII,	6, 158	sit		fit
	Cf. 13, 120	sunt		fiunt
	6, 162	superexcelsus		superexcessus
	13, 213	hec (= h')		hic (= h^{i})
IX,	1, 128	uidebat		iubebat (uid- *pro* iub-)
	4, 242	stant (= stāt)		statim (= stat̄)
	6, 56	in eam		ineant
IX,	9, 166	contra (= 9^{a})		qua (= q^{a})
	12, 32	differunt		distrahunt
X,	2, 124	Infantes		Instantes
	3, 192	species		spes
	8, 59	aliter (= al'r)		universaliter (= ul'r)
	9, 36	quantum		manifestum
	14, 73	in illo		nullo

Notatione etiam dignae videntur nutantes formae correlativorum similiumque verborum, quae ex notis obscuris profectae esse videntur, velut:

I,	10, 22	Quia	*pro*	Quid
	10, 92	que		quia
	17, 138	quod		quidem
II,	7, 181	aliquid		aliquis
III,	3, 166	quid		quis
	7, 169	quam		quem
	12, 71	Qui		Que
	22, 121	quod		quid
IV,	17, 115	quidem		quiddam
V,	1, 146	quia		qui
	3, 8	Quod		Quoniam
	3, 119	Que		Quoniam
	4, 134	quam		quas
	9, 14	quod		quid
	9, 191	que		qui
	17, 46	aliquid		aliquem
VI,	2, 94	quod		quid
	4, 129	que		qui
	6, 64	quecumque		quicumque
	6, 126	qui		que
	7, 62	que		quia
	10, 209	quod		quid
	11, 173	quia		quod
VII,	1, 202	qui		quod
	5, 62	quedam		quendam
	10, 88	quod		quid
VIII,	6, 63	qua		quo
	6, 116	aliquis		aliquid
	9, 94	qui		que
IX,	3, 134	aliquis		aliquid
	11, 20	quid		quod

X,	6, 82	unumquodque	*pro*	unumquemque
	12, 1	que		qui
	15, 108	que		qui

Ex quibus similibus mendis per totum librum aequaliter distributis conici potest unum atque eundem librarium totum archetypum confecisse, quod comprobant non nulla alia menda semel atque iterum commissa, velut:

II,	3, 173	delectationibus	*pro*	operationibus
X,	7, 79	operationes		delectationes
	11, 65	operationem		delectationem
III,	12, 2	excludit		exclusit
X,	4, 2	excludit		exclusit
VI,	4, 4	obiectum		subiectum
	4, 179	obiectum		subiectum
VI,	7, 151	recta		recte
	9, 110	recta		recte
V,	15, 116	condicionem		cognitionem
VII,	14, 197	condicionis		cognitionis[36]
X,	12, 64	additur		agitur
	2, 108	agitur (? Ψ *om.* Φ)		additur

Atque hoc etiam animadvertendum est uno saltem in loco Thomae verbis aliena verba librarium insigni errore interposuisse, cum in lib. VI c. 4 lin. 51 verba: « de quo habetur consilium » post verbum « illi » addidit, quae verba probabile est in germano exemplari in margine adposita esse ad linearum 48-51 sententiam indicandam.

Perraro autem Thomae verba quae non intellexisset librarius suo Marte correxisse videtur (velut lib. II c. 5 lin. 88: « ab agente » pro « ad agentem »). Merito ac iure ergo concludi potest archetypum Θ a germano exemplari exscripsisse unum librarium qui Thomae verborum fidissimus ac religiosissimus testis haberi potest, utpote qui a Thomae verbis non recedat nisi similitudine veri captus vel infirmitate humana (quae rationem reddit verborum omissorum similiumque mendorum) ipse deceptus[37].

§ 2. De ipsius Thomae in scribendo mendis

Quapropter multa quae in archetypo Θ peccari videntur corrigenda re vera non sunt, quandoquidem non aurium vel oculorum librarii, qui archetypum confecit, errore, sed ipsius Thomae in scribendo neglegentia haec peccata esse probabiliter existimari potest.

De verbis ab ipso Thoma correctis

In primis non omnino delenda videntur verba quae ipse Thomas primo scripsisse vel dictavisse videtur et delere oblitus est, quamquam ea post alia verba interiecta iterum scripsit vel dictavit, aut etiam in eorum locum alia verba subdidit. Quod in codicibus quos ipse Thomas sua manu scripsit vel secretario dictavit saepius accidere videmus[38], et in *Sententiae Libri Ethicorum* germano exemplari accidisse quoque videtur, ut ex Θ suspicari iterum atque iterum potest, velut:

I, 6, 162 : quod [dicit] addit
10, 132 : opus illius rei [si sit] bonae (*cf. adn. crit.*)?
19, 97-98: ad aliquos longe [positos] existentes (*cf. adn. crit.*)?
II, 11, 21 : concludit ex [dictis] praeostensis (*cf. adn. crit.*)?
11, 80 : quia [ei] unicuique est (*cf. adn. crit.*)?

(36) Cf. A. Dondaine *Secrétaires de saint Thomas*, Romae 1956, p. 140; ne tamen has varias lectiones ex aurium errore ortas esse putemus ex hoc prohibemur quod ipse Thomas in codice sua manu scripto *Vat. lat. 9850*, f. 90va 10, pro « condicione » primo scribere incepit « cognitio... »; cf. *Super Boet. De Trin.* q.3 a.3 ad 5 (ed. Decker, p. 123, 17).

(37) Accedit quod ex tabulis quas supra p. 179*-187* confecimus deprehendi possunt librarii qui Thomae verba suo Marte correxerunt: in primis codices V^{c}Za archetypi 114 menda correxerunt; saepius etiam codices ToP^{1}, F^{1}Ed^{2} archetypi menda correxerunt, quo confirmatur codices PSWi recensionis italicae religiosissimi testes esse.

(38) Cf. A. Dondaine *Secrétaires de saint Thomas*, Romae 1956, p. 104-108.

III, 12, 5 : posset aliquis [se] inclinari ad malum...
14, 181 : quae [ex] repente operari oportet (*forsitan* ex improviso *Thomas primo scribere voluerit*)
17, 128 : quae [non] sunt prius manifesta (*forsitan* quae non sunt improvisa *Thomas primo scribere voluerit*)
19, 154 : Si enim [aliquis] in melodiis... *aliquis* gaudeat...
IV, 15, 93 : Qui autem mentitur est in extremo, [quia] vel secundum superabundantiam, *quia*...
16, 165 : [quae fit] dummodo fiat...
V, 4, 21 : in talibus contingit accipere [unius ad alterum] aequalitatem vel inaequalitatem *unius ad alterum*...
6, 130 : [sit] quod *sit*...
VI, 9, 75 : Quod quidem [multi] ab alio potest dici (*forsitan* Quod quidem multi dixerunt *Thomas primo scribere voluerit*)
10, 152 : Duo enim sunt necessaria in opere virtutum, [scilicet] quorum unum est ut...
VII, 8, 120 : Et huius rationem [assignat] consequenter *assignat*...
VIII, 1, 159 : sicut [supra] de delectationibus corporalibus *supra* dixit...
6, 159 : nisi [etiam] virtuosus superexcellatur a potentiori *etiam*...
IX, 4, 149 : tertio quantum~ad [sensum] cognitionem praesentium... (*cf. adn. crit.*)?
7, 32 : [hanc rationem] forte dicet quod *hanc rationem*
10, 2 : Postquam Philosophus [inquisivit] solvit... (*cf. adn. crit.*)?
X, 14, 84 : ... principiorum. [Deinde cum dicit] quibus in operabilibus proportionantur fines, ut supra dictum est. *Deinde cum dicit*...

Verba ergo a Thomas correcta, sed non deleta, quotiescumque horum testis archetypum Θ esse probabilius existimari potest, uncis inclusos in textu retinuimus, utpote Thomae in scribendo laborem illustrantia.

De Thomae lexico

Editoris ius non est e verbis Thomae tollere, ut fieri adhuc solebat, verba quae aut ab usu purioris latinitatis penitus abhorrent, aut saltem apud Thomam significationem habere videntur quam apud purioris latinitatis scriptores non habebant, cum praesertim Thomae *Lexicon* ad nostrae Lexicographiae normas elaboratum adhuc desideretur. Haec ceteroquin rariora sunt; exempli gratia haec adferemus:

Adoptare (*pro* optare *vel* intendere): X c. 11 lin. 14 cum adn.

Aversio (*pro* fastidium, taedium): II c. 5 lin. 87 cum adn. (cf. A. Blaise *Dict. Latin-Français des auteurs chrétiens*, Strasbourg 1954, *s.v.*)

Beneficiare: VIII c. 11 lin. 25 et 26 cum adn.

Commutativus: V c. 6 lin. 1-13 cum adn. in app. fontium.

Correlarium: hac forma (cf. correlatio, correlativum), non autem forma « corolarium », quae iam in usu fere non erat, usus est Thomas in codice sua manu scripto *Vat. lat. 9851*, f. 16 vb 28; « correlaire » habet Nicole Oresme *Le livre de Ethiques*, ed. Menut, p. 457.

Deordinatio: III c. 12 lin. 65.

Disgressio (*pro* digressio): I c. 5 lin. 13 cum adn.

Extumulare: I c. 15 lin. 87 cum adn.

Hastiludium: III c. 3 lin. 188.

Incurabilis: VII c. 8 lin. 31 cum adn.

Indelectabilis: IX c. 13 lin. 175.

Ingeniari: VI c. 10 lin. 205 (apud Thomam verbum deponens est; contra Ingeniare, cf. Niermeyer *Mediae Latinitatis Lexicon minus*, s.v.)

Maneries: VII c. 1 lin. 61.

Miles, militia: Quae verba « chevalier » et « chevalerie », ut ait Oresme, *Le Livre de Ethiques*, ed. Menut, p. 103, 104, etc., apud Thomam fere significare patet ex I c. 1 lin. 243-245; cf. *Sup. III Sent.* d.9 q.1 a.1 qla 1 ad 3.

Minutor: III c. 3 lin. 193

Pertranseunter: III c. 5 lin. 12; IV c. 15 lin. 24; VIII c. 1 lin. 15; X c. 16 lin. 182.

Propositus (*pro* Praepositus): I c. 4 lin. 113 cum adn.

Rationari, Rationativus: VI c. 1 lin. 141 cum adn.

Torneamentum: IX c. 14 lin. 51

Vigoriosus (*vel* Vigorosus?): V c. 12 lin. 190 cum adn.

De Thomae scribendi modo

Quamvis scribendi formulam rationemque (quam « orthographiam » vocare nequaquam licet, cum et a vera purioris latinitatis verborum scriptura et a Thomae scribendi modo abhorreat) ab editoribus in latinis scriptoribus cuiuscumque confusim aetatis edendis nimium diu usurpatam, malae consuetudini licet inviti indulgentes alieno more et nos secuti simus[39], tamen Thomae scribendi modum quandoque observavimus, velut in his verbis:

Beneficientia: quam verbi scripturam habet codex autographus *Vat. lat. 9851*, f. 70 rb 30, 32; 75 vb 50, 52; 87 vb 8, 28; 89 va 29, vb 42 (*obsc.* 70 rb 32, va 21, 60; 77 ra 20; 88 va 31, vb 15, 16).

Benivolentia: quam verbi scripturam habent codices autographi *Vat. lat. 9850*, f. 27 ra 3; *9851*, f. 20 vb 15; 70 rb 23 (bis); 70 va 19; 74 ra 28, 29, 34; 76 rb 13, va 45, 46, 51, 58; vb 2, 4, 19, 21, 24, 30, etc.; in lin. 70 rb 23 Thomas primo scripsit « bene- », quod tamen in « beni- » statim correxit (bene- tamen scripsit f. 78 ra 56, 88 va 32, vb 15).

Oportunum (*pro* opportunum), qua verbi scriptura rationem redditur variae lectionis « optimum », cf. in Aristotelis textu 1100 a 11, etc.; « oportuna » sua manu scripsit Thomas in codice *Napoli Naz. B I 54*, f. 101 rb 40, « oportunitas » in cod. *Vat. lat. 9850*, f. 74 ra 5, etc.

Pulcer, pulcritudo: quam verborum scripturam habet codex autographus *Vat. lat. 9850*, f. 105 va 12-13, 15, 16, 39; 109 va 2; 109 in marg. lin. 6, 9.; cf. *9851*, f. 85 va 3, 18 etc.

Quatuor: quam verbi scripturam habet codex autographus *Vat. lat. 9850*, f. 114 ra 7, 114 vb 1; *9851*, f. 30 vb 16, 75 ra 43.

Quiditas: X c. 6 lin. 119; quam scripturam habet codex autographus *Vat. lat. 9850*, f. 96 rb 4; 97 ra 25, 27; 97 vb 42; 100 vb 39; 102 va 27, 39, 40, 48; 103 va 22; 103 vb 13, 14, 15, etc.; *9851*, f. 13 rb 38, 44; 14 vb 16; 20 ra 40; 52 vb 29; 53 ra 24; 58 vb 26; 69 rb 27, 30; etc.

Thomae scribendi morem consuetudinemque in nominibus praesertim hominum observavimus, velut:

Aristotiles: licet Aristotelis nomen in codicibus autographis Thomae nota fere scriptum sit, tamen semel « aristotiles » in cod. *Vat. lat. 9850*, f. 89 va 55, ipse Thomas perscripsisse videtur. Accedit quod in codicibus scriptorum etiam purioris latinitatis « aristotiles » quandoque scribitur (cf. *Thesaurus linguae latinae*, t. 2, col. 686, 27-32), apud scriptores autem mediae latinitatis, quando nomen perscriptum est, littera i scriptum est, praeterquam paucis in locis, velut in cod. *Paris B.N. lat. 16673*, f. 1: *Rethorice aristotelis peripathetici liber primus incipit*; cf. f. 25. Cf. « endelichia » (= ἐνδελέχεια) in quibusdam codicibus Macrobii *Commentariorum in Somnium Scipionis*, I xiv 19 (ed. Willis, p. 58, 32, cum adn. crit.) nec non Martiani Capellae libri qui *De nuptiis Philologiae et Mercurii* inscribitur, I 7 et II 213 (ed. Eyssenhardt, p. 4, 2 et p. 51, 25 cum adn. crit.).

Averroys: quam nominis scripturam habent codices autographi, *Vat. lat. 9850*, f. 47 ra 7; *9851*, f. 59 rb 34, etc.; cf. *Napoli Naz. B I 54*, f. 127 rb 31.

Epicuri (I c. 5 lin. 50; cf. Epicuros X c. 4 lin. 64): « Epicuri » sua manu scripsit Thomas in codice *Vat. lat. 9850*, f. 70 ra 34 (cf. C.G. III 96; ed. Leonina, t. XIV, p. 295 b 44, adn. crit.); In Thomae *Sententia Libri Met.* (III c. 4 in 996 a 32), « Epicurorum » habet optimus codex *Napoli Naz. VIII F 16*, f. 21rb; « Epicuri » etiam habent codices commentarii *Super De causis*, prop. 20 (ed. Saffrey, p. 109, 11, adn. crit.). Accedit quod eiusdem aetatis scriptor Brunetto Latini in *Li livres dou Tresor*, quem circa annos 1267-1268 edidit, non « épicuriens » sed «epichures» ait: «Et li home ki parsivent lor volentés sont apelés epichures, c'est a dire k'il pensent dou delit dou cors solement » (ed. Fr. J. Carmody, Berkeley and Los Angeles 1948, p. 206). Iam in Ps.-Acronis *Scholiis in Horatium vetustioribus*, ed. O. Keller, t. II, Leipzig 1904, p. 207 (in Ep. I i 18), codices habent: «Aristippus Cyrenaicus fuit epicurus, qui summum bonum voluptatem dixit... ».

Pictagoras, Pictagorici: codex autographus *Vat. lat. 9850* scripturam: « pittag̃ » semel et iterum habet, f. 97 vb 50 (*Super Boet. De Trin.*, ed. Decker, p. 186, 23, adn. crit.), et f. 39 va 15 (C.G. II 41, ed. Leonina, t. XIII, p. 52* b 2), litteras autem t et c non distinguit (ita ut etiam « piccag̃ » legere liceat); -ct- cum *Sententiae Libri Ethicorum* codicibus legimus.

Ysidorus (V c. 12 lin. 16); quam nominis scripturam habent codices autographi *Vat. lat. 9850*, f. 91 va 41; *9851*, f. 14 ra 37; etc.

De verbis graecis

Maxime quoque nostra interesse arbitrati sumus in verbis graecis litteris latinis transcribendis Thomam religiosissime sequi: ne enim varias verborum graecorum transcriptiones nugas putemus de quibus editoribus curae esse non oportet, ex hoc prohibemur quod verborum graecorum scriptura saepe Thomae vel fontem indicat (cf. infra, p. 231*) vel sermonis graeci ignorantiam denuntiat. Scrupulose itaque scripturam cuius archetypum Θ testis esse videtur observandam esse putavimus.

(39) Cf. Sancti Thomae de Aquino *Expositio super Iob ad litteram*, ed. Leon., t. 26, Romae 1965, p. 136*.

Namque ex verbis graecis, quae Thomas in *Sententia Libri Ethicorum* usurpavit, non nulla iam pridem in sermonem latinum recepta erant et secundum leges phoneticae latinae mutata, velut:

Analetica (VI c. 3 lin. 83) pro Analytica (= ἀναλῦτικά), mutatione ῡ > e (cf. K. Vossler *Einführung ins Vulgärlatein*, hg. von H. Schmeck, München 1954, p. 85-87; E. Bourciez *Précis historique de Phonétique francaise*, 7me éd., Paris 1930, p. 3). « Analetica » iam habent codices *Priorum Analyticorum* a Boethio translatorum (ed. L. Minio-Paluello *Aristoteles latinus*, t. III, 1-4, p. 5, adn. crit.) et *Posteriorum Analyticorum* ab Anonymo translatorum (ed. L. Minio-Paluello *Aristoteles latinus*, t. IV, 2, p. 3 et 7).

Colera, Colericus (III c. 12 lin. 17; IV c. 13 lin. 144; VII c. 5 lin. 26; c. 6 lin. 35; c. 7 lin. 228, 230, 231; X c. 15 lin. 89) pro Cholera, Cholericus (= χολέρα, χολερικός; sed re vera verbo « colera » verbum χολή saepius redditur) iam habet Alfredus de Sareshel in libro quem *De motu cordis* scripsit (ed. Baeumker, Praef., p. XVII; p. 64, 9; 79, 10); cf. H.J. Drossaart Lulofs *Aristotelis De somno et vigilia liber*, Lugduni Batavorum 1943, p. XIX. A qua forma deducta sunt verba gallica « colere », « colerique », cf. Nicole Oresme *Le livre de Ethiques*, ed. Menut, p. 198, 223, 391, nec non Fr. Godefroy *Dictionnaire de l'ancienne langue française*, Nouvelle éd., Paris 1938, t. IX, p. 123, s.v. colere, colerique.

Epilentia, Epilenticus (VII c. 5 lin. 176; c. 8 lin. 37) pro Epilepsia, Epilepticus (=ἐπιλῆψία, ἐπιλῆπτικός); cf. *Thes. linguae lat.*, t. V, 2, col. 667, lin. 45-47 et 74-76; H. J. Drossaart Lulofs, *loc. laud.*, p. XVIII-XIX; M. Niedermann *Les gloses médicales du Liber glossarum*, in *Recueil Max Niedermann*, Neuchatel 1954, p. 74 et 87-88, nec non Fr. Godefroy, *loc. laud.*, s.v. Epilence; « epylence » habet Nicole Oresme *Le livre de Ethiques*, ed. Menut, p. 392.

Fleuma, Fleumaticus (III c. 12 lin. 16; VII c. 5 lin. 27) pro Phlegma, Phlegmaticus (= φλέγμα, φλεγματικός) iam habet Caesarius Arelatensis in Sermonibus (ed. Morin, ed. altera, Corpus Christ. Ser. lat. CIII, p. 202, 6: « fleumata »; « fleumatis » habere videtur Potamius in *Tractatu de Lazaro* quem scripsit, ed. A. Wilmart in *Journal of Theol. Studies*, 19, 1918, p. 299, 23, cum adn.; perperam « flemmatis » correxit ed.); cf. H.J. Drossaart Lulofs, *loc. laud.*, p. XIX; M. Niedermann, *loc. laud.*, p. 84-85; A. Ernout *Aspects du vocabulaire latin* (Etudes et commentaires 18), Paris 1954, p. 60-61; « fleumatique » habet Nicole Oresme *Le livre de Ethiques*, ed. Menut, p. 198, 391; cf. etiam Fr. Godefroy, *loc. laud.*, t. IV, p. 32, s.v. fleumatique, fleume.

Melancolia, Melancolicus (III c. 12 lin. 18; IV c. 13 lin. 169; VII c. 7 lin. 228, 231, 232; c. 14 lin. 180-181, 205, 206, 207, 217) pro Melancholia, Melancholicus (μελαγχολία, μελαγχολικός) iam habet Alfredus de Sareshel (ed. Baeumker, p. 45, 12); cf. *De somno et vigilia*, 457 a 27 (ed. Drossaart Lulofs, p. 8* a 25 et b 25; p. XIX); *De insomniis et de div. per somnum*, 461 a 22, 463 b 17, 464 a 32 (ed. Drossaart Lulofs, p. 22-23, 40-41, 44-45); « melancolique » habet Nicole Oresme *Le livre de Ethiques*, ed. Menut, p. 198, 391; cf. etiam Fr. Godefroy, *loc. laud.*, t. V, p. 221-222.

Obtalmia (X c. 4 lin. 19) pro Ophthalmia (= ὀφθαλμία), omissione litterae h et mutatione pt > bt; cf. Du Cange *Glossarium*, s.v.; Gallice « obtalmie » habet Nicole Oresme *Le livre de Ethiques*, ed. Menut, p. 502.

Pleuresis (V c. 17 lin. 195) pro pleuritis (= πλευρῖτις), quod habet Vitruvius, et pleurisis, quod habet Prudentius (*Peristephanon* X, 485), mutatione i > e (licet littera i sit longa); « pleuresie » habet Nicole Oresme *Le livre de Ethiques*, ed. Menut, p. 328; cf. etiam Fr. Godefroy, *loc. laud.*, t. VI, p. 218; t. X, p. 356.

Ptisis (VII c. 8 lin. 35 Ψ) vel tisis (ibid. Φ) pro Phthisis (= φθίσις); cf. M. Niedermann, *loc. laud.*, p. 85, nec non Fr. Godefroy, *loc. laud.*, t. VI, p. 452, s.v. Ptisique, Ptisis.

Quibus addi possunt non nulla verba iam trita phonetice transcripta, sed non mutata, velut:

Arismetica (= ἀριθμητική: littera latina s ad similitudinem soni litterae graecae θ prope accedit), quam nominis scripturam habent codices autographi *Vat. lat. 9850*, f. 15 va 6; 71 ra 36; 91 va 7; 98 rb 15; 100 vb 17; *9851*, f. 93 rb 9; cf. *Napoli Naz. B I 54*, f. 79 rb 8; 130 rb 20; etc. Gallice « arismetique », cf. Fr. Godefroy, *loc. laud.*, t. VIII, p. 182.

Politia (= πολιτεία: i *pro* ει), a qua forma deductum est verbum gallicum « Policie », cf. Fr. Godefroy, *loc. laud.*, t. VI, p. 263.

Yconomia, Yconomicus (= οἰκονομία, οἰκονομικός; y *pro* οι); quam nominis scripturam habent codices autographi *Vat. lat. 9851*, f. 77 va 3; 87 ra 23; *Napoli Naz. B I 54*, f. 141 vb 22, 43; etc. « Yconomie », « yconomique » habet Nicole Oresme *Le livre de Ethiques*, ed. Menut, p. 104, 105, etc.; cf. Fr. Godefroy, *loc. laud.*, t. III, p. 45; t. IX, p. 423.

Pauca tantum verba graeca more et exemplo Roberti Grosseteste Thomas translitterat, ut aiunt, hoc est singulis litteris graecis litteram latinam, quae verum litterae graecae sonum non repraesentat, substi-

tuit; quae verba a *Libro Ethicorum* a Roberto Grosseteste translato (etsi iam corrupto) eum mutuatum esse intellegendum est, velut:

Agroykia (II c. 9 lin. 129 cum adn.) a *Libro Ethicorum* 1108 a 26 in recensione L^2 pro «agroikia» (= ἀγροικία), quam scripturam re vera habebat Robertus Grosseteste (cf. adn. ad Arist. loc.).

Gnome (VI c. 8 lin. 9 et 10; c. 9 lin. 89) a *Libro Ethicorum* 1143 a 19 (= γνώμη).

Eyron (IV c. 15 lin. 57, 150, 211, 215) a *Libro Ethicorum* 1127 a 22 et b 22 in recensione R pro «eiron» (= εἴρων), quod habebat Robertus Grosseteste (cf. adn. ad Arist. loc.).

Saepius denique verba graeca, ut fieri fere solebat, secundum leges phoneticae transcriptionis Thomas scripsit, qua scilicet illius temporis pronuntiatio exhibetur; quae verba a *Libro Ethicorum* ab Anonymo ante Robertum Grosseteste translato (cf. infra, p. 229*-231*) vel ab aliis fontibus eum mutuatum esse plerumque intellegendum est, velut:

Acrivodikeos (= ἀκριβοδίκαιος: v *pro* β, e *pro* αι; V c. 16 lin. 190 cum adn.; cf. adn. ad Arist. 1138 a 1).

Agricos (= ἀγροῖκος; II c. 9 lin. 128; cf. adn. ad Arist. 1108 a 25).

Apyrocalia (= ἀπειροκαλία; II c. 8 lin. 176 cum adn.; cf. adn. ad Arist. 1107 b 19).

Dinus (*vel* dynus = δεινός; VI c. 10 lin. 223 cum adn.; cf. adn. ad Arist. 1144 a 27).

Epiikes, Epiikia (= ἐπιεικές[τὸ], ἐπιείκεια; V c. 16 lin. 1 cum adn.); sed in commentario quem scripsit *Super III Sent.* d. 33 Thomas sua manu in codice *Vat. lat. 9851*, f. 87 vb 41, 50; 88 vb 33; 89 ra 24, 27, «epyeykia» scripsit, nec mirum, quoniam codicem *Libri Ethicorum* recogniti et contaminati quo postea usus est nondum habebat, Robertus autem Grosseteste «epieikeia» scripserat (cf. adn. ad Arist. 1137 a 31).

Gastir (=γαστήρ, i pro η; III c. 20 lin. 140), quam scripturam Robertus Grosseteste ipse habet in notula quam scripsit ad 1118 b 19 (cf. app. font. ad Thomae loc.).

Nemesiticus (= νεμεσητικός, i *pro* η; II c. 9 lin. 160 cum adn.), qua nominis scriptura et Robertus Grosseteste usus erat.

Phydias (= Φειδίας; VI c. 5 lin. 76 cum adn.; cf. adn. ad Arist. 1141 a 10).

Policlitus (= πολύκλειτος; VI c. 5 lin. 78; cf. adn. ad Arist. 1141 a 11); nomina «Phidias» et «Polyclitus» iam habet Cicero, sed probabile non est Thomam ad normam scripturae Tullii nomina correxisse!

Syniene (= συνιέναι, e *pro* αι; VI c. 9 lin. 72 et 81; cf. adn. ad Arist. 1143 a 13 et 18).

Soffrosini (= σωφροσύνη; VI c. 4 lin. 114).

Yron, Yronia, Yronice loqui (= εἴρων, εἰρωνεία, εἰρωνεύεσθαι; II c. 9 lin. 113, 114; IV c. 10 lin. 172, 173; cf. adn. ad Arist. 1108 a 22 et 23; 1124 b 30 et 31); «yronice» sua manu scripsit Thomas in cod. *Napoli Naz. B I 54*, f. 117 rb 6; «yronie» habet Nicole Oresme *Le livre de Ethiques*, ed. Menut, p. 255.

Ythos (= ἦθος; II c. 1 lin. 65-66; cf. app. font. et infra, p. 253*).

Postremo in multis verbis graecis scribendis Thomas vel aliorum auctoritate vel suo Marte veram scribendi rationem formulamque non custodivit, velut in his verbis:

Apostomasmenos (V c. 2 lin. 74, pro ἀπεσχεδιασμένος; cf. app. font. ad loc. et infra, p. 264*).

Autarchia (X c. 10 lin. 149, pro autarkia = αὐτάρκεια, cf. adn. ad Arist. 1177 a 27).

Autochiastos (IV c. 15 lin. 60, pro authekastos = αὐθέκαστος? Cf. adn. ad Arist. 1127 a 23 et infra, p. 264*).

Bannausea (II c. 8 lin. 180-181, pro banausia = βαναυσία; cf. adn. crit. ad loc. et ad Arist. 1107 b 19).

Bannos (II c. 8 lin. 181, pro baunos = βαῦνος; cf. app. font. ad loc.).

Blancos (IV c. 15 lin. 229, pro baukos = βαυκός, vel blax, blakos = βλάξ, βλακός, cf. app. font. ad loc.).

Cathacotinus (X c. 14 lin. 57, pro katakochimus = κατακώχιμος; cf. adn. ad Arist. 1179 b 9).

Caumotes (II c. 9 lin. 9, pro chaunotes = χαυνότης; cf. adn. ad Arist. 1107 b 23) vel caymotis (IV c. 11 lin. 82, pro chaunotis, cf. adn. ad Arist. 1125 a 33).

Caymus (IV c. 8 lin. 68, 140; c. 11 lin. 10, 20, 59, 62; vel chaymus IV c. 8 lin. 65, pro chaunus = χαῦνος; cf. adn. ad Arist. 1123 b 9, 25, 1125 a 18, 27).

Dica (V c. 7 lin. 29, 41, pro dicha = δίχα; cf. adn. ad Arist. 1132 a 28 et 31).

Dicaon (V c. 7 lin. 44, pro dichaion = δίχαιον; cf. adn. ad Arist. 1132 a 32).

Dicaste (V c. 7 lin. 45, pro dichastes = διχαστής; cf. adn. ad Arist. 1132 a 32).

Dicheon (V c. 7 lin. 42, pro dikeon = δίκαιον; cf. adn. ad Arist. 1132 a 31).

Dikeopraëma (V c. 12 lin. 249; 13 lin. 21 et 30, pro dikeopragima vel dikaiopragema = δικαιοπράγημα; cf. adn. ad Arist. 1135 a 12 et 20).

Dikeopraie (V c. 13 lin. 90, pro dikeopragein = δικαιοπραγεῖν? Cf. adn. ad Arist. 1135 b 5).

Dinoches (VI c. 11 lin. 68, pro dinotes = δεινότης; cf. adn. ad Arist. 1144 b 15).

Dinotica (VI c. 10 lin. 212 cum adn., pro dinotita = δεινότητα; cf. adn. ad Arist. 1144 a 23).

Epicacocharchia, Epicacocharchos (II c. 9 lin. 156 et 164, pro epichairekakia, epichairekakus = ἐπιχαιρεκακία, ἐπιχαιρέκακος; cf. adn. ad Arist. 1108 b 1 et 5 nec non infra, p. 265*).

Epidesyotis (IV c. 16 lin. 102, pro epidexiotis = ἐπιδεξιότης; cf. adn. ad Arist. 1128 a 17).

Epydissius (IV c. 16 lin. 171, pro epidexius = ἐπιδέξιος; cf. adn. ad Arist. 1128 a 33).

Etayri vel etairi; Etayrika, Etayrica, Ethayrica, Ethairica (VIII c. 9 lin. 62 cum adn.; c. 12 lin. 17 cum adn.).

Ethimologia (V c. 12 lin. 16-17, pro Etymologia = ἐτυμολογία; hanc nominis scripturam habent codices autographi *Vat. lat. 9850*, f. 111 ra 46; *9851*, f. 60 rb 45; cf. etiam *Napoli Naz. B I 54*, f. 104 va 5).

Ethymos (IV c. 13 lin. 147, pro thymos = θυμός? Cf. infra c. 3, p. 265*).

Euprasia (VI c. 4 lin. 91, pro eupraxia = εὐπραξία; cf. adn. ad Arist. 1140 b 7).

Formistis (IX c. 6 lin. 62, pro Foinissis = Φοινίσσαις; cf. adn. ad Arist. 1167 a 33).

Gnomyn (VI c. 9 lin. 98 cum adn., non solum pro accusativo gnomin = γνώμην, sed etiam pro casu recto gnomi = γνώμη).

Kyminibiles (IV c. 5 lin. 51 cum adn., pro kimbikes = κίμβικες, quod in kimbiles, kinibiles, kīnibiles corruptum [cf. adn. ad Arist. 1121 b 22], legendi « kiminibiles » Thomae locum dedit vox quae in 1121 b 27 mox invenitur « cimini venditor » = κυμινοπρίστης, quam iam Albertus interpretationem esse verbi « kinibiles » esse putaverat, cf. app. font. ad loc.).

Malopes (VII c. 7 lin. 174, pro « in Alope » = ἐν τῇ Ἀλόπῃ; cf. adn. ad Arist. 1150 b 10).

Margos (III c. 20 lin. 140, pro margotis = μαργότης? Re vera Robertus Grosseteste verbum margeno = μαργαίνο protulerat, a quo Albertus deduxisse videtur margos, insania, cum margos sit « insanus »; cf. app. font. ad loc.).

Odrisco (VII c. 2 lin. 171, pro Odisseo = [ὑπὸ] τοῦ Ὀδυσσέως; cf. adn. ad Arist. 1146 a 21).

Paragogia (V c. 4 lin. 51, pro proagogia = προαγωγεία; cf. adn. ad Arist. 1131 a 7).

Postochios (V c. 2 lin. 75, quod verbum omnino commenticium esse videtur).

Pyros (II c. 8 lin. 177, pro pira = πεῖρα; cf. infra, p. 263*).

Senophanto (VII c. 7 lin. 178, pro Xenophanto = Ξενοφάντῳ; cf. adn. ad Arist. 1150 b 12, et supra, epydesiotis, euprasia).

Thegnin (X c. 14 lin. 42, pro Theognin = Θέογνιν; cf. adn. ad 1179 b 6; vel pro technin = τέχνην!).

Tyrannus (VIII c. 10 lin. 53, 75, 82, pro tirannis = τυραννίς; cf. adn. ad Arist. 1160 b 1, 7).

Sed haec sufficiant; tacendum enim putamus de littera h saepius omissa, velut in verbis « ymnizare » (IX c. 12 lin. 115), qua scriptura ratio redditur variarum lectionum utriusque recensionis (cf. adn. crit. ad loc.), aut « ypocrita », qua nunc insolita scriptura monemur et verbum illis temporibus insolitum fuisse (cf. III c. 5 lin. 168-173 cum adn. in app.; III c. 19 lin. 154-156 cum adn. in app. font.); tacendum etiam de y pro i (cf. ydiota, II c. 4 lin. 29; III c. 16 lin. 154; IV c. 4 lin. 12; X c. 13 lin. 52; « ydiota » sua manu scripsit Thomas in cod. *Vat. lat. 9851*, f. 52 rb 49) vel i pro y (« embrio », I c. 20 lin. 17; cf. *Vat. lat. 9851*, f. 18 vb 22, 42; «tipo», I c. 17 lin. 37; II c. 2 lin. 59, c. 8 lin. 165, etc.; «Olimpiades», «Olimpus», I c. 12 lin. 190 et 192; etc.), quae litterarum confusio perturbatioque e codicibus autographis Thomae moris esse patet.

De Thomae grammatica

Si in scribendo purissimae latinitatis regulas Thomam custodivisse crederemus, permulta in archetypo Θ emendanda esse iudicaremus, quae tamen ne barbarismi vel soloecismi foeditate notemus ex hoc prohibemur quod apud Thomam infimae vel mediae latinitatis consuetudine excusantur. Haec igitur non emendanda sunt, sed contra sedulo conservanda, ut tandem certae Thomisticae latinitatis normae conligi possint, quod fieri adhuc desideratur. Quas quidem normas exprimere nostrum non est, sed tantum pauca haec dicere quae ad Thomae verba restauranda vel conservanda necessaria sunt.

In nominibus declinandis et verbis a purioris latinitatis scriptorum usu Thomas fere non discedit. Semper tamen in casu ablativo singularis numeri comparativorum terminatione -ri pro -re secundum consuetudinem mediae latinitatis scriptorum utitur:

altiori (I c. 7 lin. 20; c. 14 lin. 46); exteriori (II c. 4 lin. 74; c. 11 lin. 166); interiori (II c. 11 lin. 166); minori (I c. 3 lin. 83; II c. 6 lin. 164); potentiori (III c. 1 lin. 159) etc.

Interdum etiam in genetivo casu pluralis numeri terminatione -tum pro -tium utitur:

sapientum (X c. 13 lin. 88, 89, 99, 100; cf. *Vat. lat. 9850*, f. 6 ra 16; 63 va 18; 113 rb 22), qua forma iam poetae metri causa usi erant, velut Lucretius *De natura rerum* II 8; Horatius *Sat.* II III 296; prudentum (cf. adn. ad Arist. 1143 b 12).

Semel in adiectivo verbali forma infimae latinitatis scriptoribus non insolita usus est:

fiendae (pro faciendae: II c. 2 lin. 35 cum adn.; cf. « fiendum », *Super III Sent.* d.4 q.3 a.1 ad 4; *Vat. lat. 9851*, f. 11 va 19)

Maius est animadvertere Thomam ad gradus comparativum vel superlativum formandos tam formam periphrasticam quam formam simplicem adhibuisse:

magis bonum (I c. 7 lin. 50; c. 9 lin. 213); magis celebris (I c. 17 lin. 137); magis completa (I c. 19 lin. 69); maxime delectabiles (I c. 13 lin. 115), *sed* « delectabilissimum » (I c. 13 lin. 119, 126, 133); magis desiderabiles (I c. 1 lin. 254); magis eligibile (I c. 9 lin. 213), *sed* eligibilior (*ibid.* lin. 210); magis honestum (I c. 6 lin. 43); magis inanes (II c. 8 lin. 10); magis intensae (I c. 16 lin. 65); magis manifestum (II c. 6 lin. 63), *sed* manifestiora, -res (II c. 2 lin. 99, 100, 144); magis nota (I c. 4 lin. 124, 125, 127, 133; cf. II c. 1 lin. 12-13), *sed* notiora (I c. 4 lin. 119, 120); magis obscura (I c. 17 lin. 137); magis perfectum (I c. 9 lin. 119), *sed* perfectius (*ibid.* lin. 121); maxime permanentes (I c. 16 lin. 29), *sed* permanentiores, permanentissimae (*ibid.* lin. 49, 65, 78); maxime perniciosum (I c. 14 lin. 119-120); maxime rationabile (I c. 41 lin. 35), *sed* rationabilius (I c. 20 lin. 25); magis vanum (I c. 4 lin. 92); magis veri (II c. 8 lin. 11), *sed* veriores (*ibid.* lin. 23); etc.

In pronominibus quoque mediae latinitatis scriptorum vitiis Thomas paulum indulsit, ut cum pronomine « ipse » pro « is » usus est:

Et ideo oportet quod ad eandem scientiam pertineat consideratio talis totius et partis *eius*, non autem ad eandem scientiam pertinet considerare totum quod habet solam ordinis unitatem et partes *ipsius* (I c. 1 lin. 95-99); Duo autem pertinent ad scientiam architectonicam, quorum unum est quod *ipsa* praecipit scientiae vel arti quae est sub *ipsa* quid debeat operari (I c. 2 lin. 120-123); quidam enim per *ea* iuvantur, quibusdam vero ex *ipsis* proveniunt detrimenta (I c. 3 lin. 40-41); delectatio est de necessitate virtutis et pertinet ad rationem *ipsius* (I c. 13 lin. 87-88); etc.

vel cum saepius pro pronomine « hic » verbis « praesens », « praemissus », « praedictus » usus est:

ad praesentem doctrinam... praesenti considerationi... praesens consideratio (III c. 1 lin. 20, 25, 49); ad praesentem doctrinam... ad hanc doctrinam (III c. 5 lin. 7-8 et 14-15); in praesenti opere (III c. 18 lin. 107-108), *sed* in hoc libro (I c. 9 lin. 163); vitam praesentem... hanc vitam... huius vitae (I c. 17 lin. 58, 61, 64); etc.

Postquam Philosophus recitavit opiniones aliorum diversas de felicitate, hic inquirit veritatem de *praedictis* opinionibus (I c. 5 lin. 1-4); inquirit de *praedicta* opinione... ponit rationem inducentem ad *hanc* opinionem (I c. 5 lin. 83-84 et 103-104); in *praedictis* bonis (I c. 5 lin. 215); etc.

Saepissime etiam verbo « homo » ut pronomine indefinito (gallice « on »), quod a purioris latinitatis usu penitus abhorret (cf. A. Ernout et Fr. Thomas *Syntaxe latine*, 2ª ed., Paris 1959, p. 145-146), Thomas utitur:

Cf. I c. 2 lin. 37, 64, 180; c. 3 lin. 37; III c. 3 lin. 85, 185; c. 4 lin. 88, 93; c. 6 lin. 45; c. 7 lin. 170; c. 8 lin. 87; c. 11 lin. 149, 151, 152; c. 13 lin. 88, 98, 100, 106; etc. Exempli gratia adferemus III c. 13 lin. 88-89: « sicut *homo* visum exteriorem quo *homo* bene iudicat colores habet ex sua nativitate ». Ex quibus conici potest verbum « homo » supplendum esse et in I c. 4 lin. 20-21: « omnia ad quae opere humano < homo > pervenire potest », satius tamen nobis visum est pro « pervenire » conici « perveniri », cf. adn. crit. ad loc.

Locum denique pronominis reciproci apud Thomam fere obtinuit vox « ad invicem » vel « ab invicem » (quibus etiam in codicibus manu sua scriptis Thomas confuse usus esse videtur [cf. P.-M. Gils in *Revue des sc.*

phil. et théol., 46, 1962, p. 620, adn. 147] quapropter « ad invicem » in « ab invicem » post verba « differre », « differentia » emendandum non est, velut in I c. 4 lin. 61-62) pro « inter se », etc.:

Cf. I c. 1 lin. 9, 13, 19, 34, 42, 124; c. 11 lin. 124-125; c. 16 lin. 60; c. 19 lin. 109; II c. 10, lin. 7, 9, 22-23, 75, 76, 78, 90; etc.

Multa de praepositionibus essent dicenda; saltem praetereundum non est quod praepositionis « per » usus multo latius apud Thomam patet quam apud purioris latinitatis scriptores, cum praesertim saepissime non casu ablativo, praeposita vel non praepositione « a », sed praepositione « per » cum casu accusativo ad complementum verbi passivi exprimendum utatur, etiamsi vera causa (et non tantum instrumentum, velut in I c. 1 lin. 154-155; c. 3 lin. 13; lin. 119; c. 4 lin. 142-143; c. 5 lin. 200-201; etc.) designatur:

per habitum scientiae perficitur (I c. 1 lin. 25); constitutis per rationem humanam (*ibid.* lin. 38); per publicam potestatem coercentur (*ibid.* lin. 76); per prudentiam... dirigitur (*ibid.* lin. 144); per ea iuvantur (I c. 3 lin. 40); per contraria... impediretur (I c. 5 lin. 49-50); anima formatur per scientiam (I c. 6 lin. 153-154); etc.

Praepositione quoque « circa » intemperantius Thomas usus est ad obiectum de quo vel in quo vel erga quod actio subiecti exercetur exprimendum, quod iam a Quintiliano fieri coeptum est sed rarius; exempli gratia hos locos adferemus:

secundo ostendit quid *de* eo (fine) cognoscere oporteat... ostendit quid *circa* istum finem sit cognoscendum (I c. 2 lin. 56-57 et 74-75); sub scientia vel arte quae est *de* fine continentur illae quae sunt *circa* ea quae sunt ad finem (I c. 2 lin. 103-105).

circa quam versatur praesens intentio (I c. 1 lin. 40-41); *circa* quod nostra versatur inquisitio (I c. 9 lin. 23-24); quae *circa* illam materiam versatur (I c. 11 lin. 69); *in* quibus continue versatur vita humana (I c. 16 lin. 60-61).

qualiter circa hoc se habeat *erga* mortuum... se habeat quantum ad hoc *circa* vivos et mortuos (I c. 17 lin. 51-54).

Nec praetereundum est voce « quantum ad », omisso plerumque verbo « pertinet », ut quadam praepositione frequentissime Thomam usum esse, atque adverbio « quantum » pro « quanto » plus quam semel usum esse, velut:

quantum aliquis magis accedit ad senectutem, fit magis pronus (IV c. 4 lin. 18-19; *cf.*: *quanto* aliquis maiores sentit defectus, tanto pronior, *ibid.* lin. 22-23); *quantum* aliquis plus posuit in societatem, tanto maiorem partem accipit (V c. 6 lin. 34-35; *cf.*: *quanto* aliquis plus servivit communitati, tanto plus accipit, *ibid.* lin. 35-36).

In congruentia in genere vel numero inter verba constituenda, licentia qua etiam purissimae latinitatis scriptores usi erant (cf. A. Ernout et Fr. Thomas *Syntaxe latine*, 2ª ed., Paris 1959, p. 142), Thomas et ipse frequenter usus est, ut cum ad res quarum nomina feminini generis sunt designandas neutro genere utitur;

utrum hae duae *partes* animae, rationale scilicet et irrationale, sint *distincta* (I c. 19 lin. 108-109); neque etiam electio est voluntas... *utrumque* enim pertinet ad unam potentiam (III c. 5 lin. 145-148); non enim appretiantur *res* secundum dignitatem naturae *ipsorum* (V c. 9 lin. 55-56); primo proponit probabilia circa ipsam *continentiam et incontinentiam*; secundo circa comparationem *eorum* ad alia... tertio circa *eorum* materiam (VII c. 1 lin. 190-193); primo distinguit continentiam et incontinentiam a temperantia et intemperantia, a perseverantia et mollitie; secundo comparat *ea*... primo distinguit continentiam et incontinentiam a perseverantia et mollitie; secundo distinguit *utraque* (VII c. 7 lin. 17-23).

vel cum de numero singulari ad pluralem aut e contrario transit:

magnanimi videntur... dant... recipiunt; hoc enim est contrarium voluntati *eius* (IV c. 10 lin. 69-72); iniustus attribuit sibi... sed aliis quidem similiter *attribuunt* (V c. 10 lin. 79-82); hic autem, scilicet pertinax, non mutatur... sed *recipiunt* (VII c. 9 lin. 110-112; cf. Arist. 1151 b 11, sed apud Thomam verbum « multi » tardius ponitur).

Notatione etiam dignae videntur hae constructiones:

Excello *trans.*: excellat... magnos viros... excellat mediocres viros (IV c. 10 lin. 113-115)

Participo *cum accusativo*: unam ideam participare... ideam participant... participant ideam... participat ideam... participat ideam (I c. 6 lin. 108, 128, 153, 154-155, 156); participant unam formam (I c. 7 lin. 157-158); participans rationem (I c. 20 lin. 72, cf. lin. 77-78).

cum ablativo: participat ratione... participat ratione... participare ratione... participant aliqualiter ratione... tali enim ratione... participat... participet ratione... participare possit ratione... participat ratione (I c. 20 lin. 115, 119, 124, 144, 149-150, 152, 158-159, 172).

Reputo ad (IX c. 8 lin. 23 cum adn.)

Superabundo *trans.*: superabundat proportionem (IV c. 3 lin. 14-15); superabundat magnanimum (IV c. 8 lin. 143)

Etiam cum praepositione gerundio aeque ac adiectivo verbali Thomas uti videtur:

ad insinuandum difficultatem... in accipiendo ultimum finem... in considerando omnes causas altissimas (I c. 2 lin. 83-86); ad excludendum responsionem praemissam (I c. 15 lin. 117-118); ad coercendum peccata (III c. 4 lin. 74-75)

propter domum construendam (I c. 9 lin. 36); ad speciem habendam (I c. 9 lin. 64); ad veritatem inveniendam (I c. 11 lin. 44); ad sequentia cognoscenda (I c. 11 lin. 126); circa humana bona exequenda (I c. 14 lin. 122-123).

In coniunctionibus utendis Thomas pluribus locis illius aetatis consuetudinibus obsequitur, ut cum coniunctione « dum » pro « cum » vel « quando » saepius utitur, velut:

Recte ergo dictum est quod ipsi actus et operationes sunt finis, *dum* scilicet posuimus felicitatem esse operationem... (I c. 12 lin. 87-89); *dum* dicimus eam esse beatitudinem (I c. 18 lin. 119); *quando* non est certus limes praefixus, *dum* utraque dicit... (II c. 9 lin. 46-47); cf. III c. 3 lin. 85; c. 16 lin. 21.

Plus quam semel tamen praepositione « dum » Thomas recte utitur, velut in I c. 5 lin. 14 (dum... determinavit = « en déterminant », cf. A. Ernout et Fr. Thomas *Syntaxe latine*, p. 349-350); I c. 17 lin. 51, et c. 20 lin. 39 (« aussi longtemps que »); III c. 11 lin. 117 (« pourvu que »); etc.
Coniunctio « etsi » non cum indicativo modo, ut fieri solebat apud purissimae latinitatis scriptores, sed cum subiunctivo fere coniungitur, velut:

etsi vires cognoscitivae cognoscant (I c. 1 lin. 4-5); etsi secundum se appetantur (I c. 9 lin. 121-122); etsi quodam modo pertineant (I c. 17 lin. 89-90); *sed contra*: etsi non easdem operationes faciet (I c. 16 lin. 170-171).

Quod apud purissimae latinitatis scriptores iam fiebat (cf. A. Ernout et Fr. Thomas *Syntaxe latine*, p. 381), Thomas, post coniunctionem « si » cum tempore praesenti subiunctivi modi coniunctam, in enuntiatione principali seu apodosi tempore futuro modi indicativi creberrime usus est ad conclusionis necessitatem exprimendam (futurum logicum):

si procedatur in infinitum in desiderio finium... numquam erit devenire... (I c. 2 lin. 34-37); si dicatur... non iudicabit (I c. 3 lin. 124-126); si accipiatur bonum quasi una species, duratio erit... sed si ponamus... erit (I c. 7 lin. 56-63); si nihil aliud sit per se bonum nisi idea, erit idea inanis (*ibid.* lin. 146); si omnia praedicta sint... oportebit (*ibid.* lin. 153-155); Si ergo occurrat... erit... Si autem adhuc occurrant... oportebit (I c. 9 lin. 41-47); si enim aliquis velit... procedet (*ibid.* lin. 157-160); Si autem aliqua res exterior dicatur esse finis, hoc non erit (I c. 10 lin. 31-32); Si autem dicatur... aut hoc erit... aut erit (*ibid.* lin. 41-43); si... sequamur... dicemus (I c. 15 lin. 140-143); si ponatur... sequetur (I c. 16 lin. 79-80); si superveniant ex improviso, optime ea feret... et si sic sit factus infelix, non rursus de facili fiet (I c. 16 lin. 188-189 et 192-193); etc.

Saepe tamen in enuntiatione condicionali cum coniunctione « si » tempus praesens modi subiunctivi Thomas perperam loco temporis praesentis modi indicativi coniunxisse videtur, cum in apodosi tempus praesens modi indicativi ponat et ideo condicionem simplicem, non possibilitatem exprimere voluisse videatur:

si quidem eadem sint nobis magis nota et simpliciter, tunc ratio procedit (I c. 4 lin. 125-126); Et si hoc sit manifestum alicui, non multum necessarium est (*ibid.* lin. 144-145); est... si ipsae opiniones secundum se considerentur; si autem considerentur... magis videtur (I c. 6 lin. 21-26); si unum solum

sit tale, oportet (I c. 9 lin. 114); Si enim aliquis tempore procedente det se studio investigandae veritatis, iuvatur (I c. 11 lin. 42-43); Si enim aliquis ita ponat sicut Solon dixit, sequitur (I c. 15 lin. 45-46); nam inconveniens est si etiam mortuus transmutetur (*ibid.* lin. 109-110); Si autem accidant e converso... inferunt (I c. 16 lin. 125-126); etc.

Ex hoc tamen maxime colore mediae latinitatis Thomae oratio infecta est quod coniunctione « quod » intemperantius usus est, pro « ut » vel pro accusativo casu cum infinitivo modo; pauca tantum exempla ex milibus adferre licebit:

Sciendum est... quod (I c. 1 lin. 55, 78); consequens est quod (I c. 1 lin. 58; c. 2 lin. 27, 162-163, etc.); oportet quod (I c. 1 lin. 96, etc.; *quandoque tamen invenitur* oportet ut, *cf.* I c. 3 lin. 64, etc., *vel etiam recte acc. cum inf.*: oportet hanc esse differentiam, I c. 1 lin. 189-190); considerandum est quod (I c. 1 lin. 128, 185-186, 193, etc.); proponit quod (I c. 1 lin. 121, etc.); dicit quod (I c. 1 lin. 158, 182, 222, 251-252, etc.); manifestat quod (I c. 1 lin. 221; *cf.* manifestum est... quod, I c. 2 lin. 22-23); necesse est quod (I c. 1 lin. 224; *sed* necesse est ut, I c. 3 lin. 57; necesse est esse aliquem talem finem, I c. 2 lin. 19, *cf.* lin. 30-31, 48-49, 51-52); probat... quod (I c. 1 lin. 230-231); ostendit quod (I c. 2 lin. 8, 55 etc.; *sed* ostendit... esse aliquem finem I c. 2 lin. 6-7); Concludit... quod (I c. 2 lin. 58-59); adeo quod (I c. 1 lin. 151; c. 4 lin. 58; *sed* adeo... ut, I c. 6 lin. 46-47); talis est quod (I c. 3 lin. 17); etc.

In interrogatione indirecta Thomas saepius modo indicativo usus est, quin immo quandoque etiam in eadem sententia composita tum indicativo tum subiunctivo usus est; ceteroquin in eisdem constructionibus aeque indicativo ac subiunctivo Thomas omnino usus est. Quam nimiam licentiam ne librariis noxiae esse putemus ex hoc prohibemur quod ipse Thomas in codicibus sua manu scriptis multa talia certo peccavit, quorum pauca exempla adferre sat erit:

Super III Sent. d.9 q.1 (*Vat. lat. 9851*, f. 20 rb 17-18): Circa primum tria queruntur: primo quid *sit* latria, secundo cui *debetur*; q.2 (f. 22 va 38-39): primo quid *sit*... tertio cui *debetur*; d.12 q.1 (f. 26 ra 19): primo utrum... incepit esse; secundo utrum incepit...; d.13 div. textus (f. 27 va 30-32): secundo ostendit quomodo proposita auctoritate partim *edificatur* fides, partim *potest* sumi...; tertio ostendit quomodo exponenda *sit*...; d.15 q.1 (f. 32 va 29, 31): primo utrum Christus *debuerit*... secundo utrum... *debuit*; etc.

Ibid. d.9 q.1 a.3 qla 1 et 2 (f. 22rb 12 et 23): Videtur quod latria *debeatur*... Videtur quod alia latria *debetur*...; d.12 q.3 a.2 qla 1 et 2 (f. 27 rb 1 et 17): Videtur quod *debuit*... Videtur quod *debuerit*...; d.15 q.2 a.2 qla 1, 2 et 3 (f. 34 rb 20, 39 et 54): Videtur quod Christus non *habuit* tristitiam... Videtur quod in Christo non *fuerit* ira... Videtur quod in Christo non *fuerit* timor...; d.19 q.un. a.2, et a.3 qla 1 (f. 40 va 60 et 41 ra 7): Videtur quod per Christi passionem non *sumus* a diabolo liberati... Videtur quod per passionem Christi non *simus* liberati a pena eterna...; etc.

Non ergo emendanda sunt huiusmodi vitia quae in archetypo Θ *Sententiae Libri Ethicorum* saepius inveniuntur, velut in his locis:

quis *sit* modus demonstrandi... et quid *proponimus* (I c. 3 lin. 168-169); primo ostendit in quo omnes *conveniant*; secundo in quo *differant*... ostendit in quo *differunt* (I c. 4 lin. 38-39 et 48-49); sed geometra inquirit quid *est* linea recta et quale quid *sit* (I c. 11 lin. 83-84); Primo movet quaestionem, utrum scilicet determinandum *sit*... vel non *determinatur* (IV c. 16 lin. 137-142); primo ostendit quid *oporteat*... secundo ostendit in quibus amicitiis *fiunt*... tertio ostendit quae *sit* (VIII c. 13 lin. 4-8); Et istud videtur esse causa quare homo non *obliviscitur* (I c. 16 lin. 68-70); etc.

primo ostendit quod felicitas *est* operatio hominis; secundo ostendit quod hominis *sit* aliqua propria operatio (I c. 10 lin. 18-19); cum *sit* quaedam requies... et sic ludus *habet* (IV c. 16 lin. 21-23); si aliquis *fecit*... si autem aliquis... *derelinquat*... si autem inordinate *percussit*... Si vero aliquis inordinate *lucratus est*... (V c. 3 lin. 79-85); si inaequaliter laborantibus *dantur* aequalia stipendia vel aequaliter laborantibus *dentur* inaequalia (V c. 4 lin. 155-157); licet iustitia legalis *attendatur*... iustitia autem particularis *ordinatur* (V c. 3 lin. 102-104); si enim unus *permanet*... alius autem *fiat* (IX c. 3 lin. 115-116): etc.

Cum ergo in eodem loco de modo Thomas haesitet, non mirum si in diversis locis tum indicativo tum subiunctivo usus sit, cuius fluctuationis haec exempla adferemus:

postquam cognoscant (III c. 17 lin. 158-159); qualitercumque operatum est (II c. 7 lin. 186), *sed* qualitercumque haec operetur (II c. 7 lin. 154-155), qualitercumque... fiat (*ibid.* lin. 161), qualitercumque sibi accidat (IV c. 9 lin. 70); ostendit quod *cum subiunctivo*, III c. 8 lin. 113; c. 19 lin. 117-118, 119-120, 125, 162-163; c. 22 lin. 8, 12; IV c. 16 lin. 40-41, 70-71; c. 17 lin. 75; V c. 2 lin. 110-112;

VI c. 6 lin. 7-8; c. 8 lin. 11-12; VII c. 1 lin. 111; X c. 8 lin. 107-108; c. 15 lin. 3-4; etc., *saepius tamen cum indicativo*; probat quod *sit* (I c. 10 lin. 46-47; *sed* probat... quod... sunt, I c. 1 lin. 230-231; probat quod... habet, I c. 13 lin. 79); concludit quod... *sit* (III c. 19 lin. 114-116); concludit quod... *includat* (V c. 2 lin. 145-146; *sed* Concludit... quod... *habet*, I c. 2 lin. 58-60, etc.); manifestat quod temperantia non *sit* (III c. 19 lin. 131; *cf.* VII c. 1 lin. 109-110; *sed* manifestat quod... *ordinantur*, I c. 1 lin. 221, etc.); dictum est... quod... *sit* (III c. 10 lin. 8; *cf.* VIII c. 8 lin. 67; X c. 6 lin. 188); etc.

Ad Thomae genus dicendi pertinere videntur geminata ex industria verba, in primis autem geminata coniunctio « quod »:

assignat rationem praedictae consequentiae, scilicet *quod*, si operationes sint in nobis, *quod* (III c. 11 lin. 54-55); Et ex his concludit *quod*, ex quo temperantia non est circa aliquod genus animalium delectationum, *quod* (III c. 19 lin. 114-116); Et sic ultimo concludit *quod*, cum temperantia sit superabundantia circa huiusmodi delectationes, *quod* (III c. 20 lin. 164-166); concludit *quod*, quia voluntariis debetur laus in bonis et vituperium in malis, *quod* (III c. 22 lin. 49-50); Nec tamen intelligendum est *quod*, quia magnitudo importat excessum quendam, *quod* (IV c. 6 lin. 36-37); Posset enim aliquis concludere *quod*, quia inverecundia et non verecundari de turpi operatione est quiddam pravum, *quod* (IV c. 17 lin. 123-125); Patet ergo *quod*, si iniustum est quiddam inaequale, *quod* (V c. 4 lin. 118-119); sequitur *quod*, si sicut se habet ista res ad istam personam ita se habet illa ad aliam personam, *quod* (V c. 5 lin. 92-94); Dicit ergo primo *quod*, quia iustum commutativum est quoddam aequale, [sit] *quod* sit (V c. 6 lin. 129-130; *Thomas videtur primo scripsisse* sit, *sed de industria correxisse* quod sit); oportet *quod*, si habituum et motuum sive operationum non potest esse superabundantia melioris, id est superexcessus a bono, *quod* (VII c. 14 lin. 42-44); scilicet *quod*, si felix non indiget amicis utilibus et delectabilibus, *quod* (IX c. 10 lin. 100-101); Et sic patet *quod*, cum vivere sit eligibile et maxime bonis quibus est bonum esse et delectabile, *quod* (IX c. 11 lin. 107-109); sic igitur patet *quod*, si homo maxime est intellectus tamquam principalissimum in ipso, *quod* (X c. 11 lin. 149-151); sed oportet *quod*, ad hoc quod efficaciam habeat in aliquo, *quod* (X c. 14 lin. 122-123 cum adn.).

Quae geminata coniunctio etiam in aliis Thomae operibus invenitur, velut in commentario *Super librum De causis*, prop. 4 (ed. Saffrey, p. 34, 15-16):

existimavit enim *quod*, si formae intelligibiles sunt diversae in diversis intellectibus, *quod*...

Rarius alia verba geminantur:

tertio oportet *ut*, cum dicturi simus de his quae ut frequentius accidunt, id est de actibus voluntariis, quos voluntas non ex necessitate producit, sed forte inclinata magis ad unum quam ad aliud, *ut* (I c. 3 lin. 63-67); Et *ideo*, quia valde difficile est contingere medium virtutis, *ideo* (II c. 11 lin. 62-63).

Quandoque etiam unum verbum alio verbo redintegratur, velut:

quasi oporteat *ut*, si aliquis voluntarie credidit alicui beneficium suum vel obsequium, *quod* (IX c. 1 lin. 209-210); cf. *Super librum De causis*, prop. 25 (ed. Saffrey, p. 122, 7-8): necesse est *ut*, si agens sit diversum et recipiens unum, *quod*...

Frequens est etiam apud Thomam anacoluthon nec semper liquet utrum incuria in scribendo an impetu in cogitando constructio abrumpatur:

oportet *illum* qui sufficiens auditor vult esse moralis scientiae *quod sit* (*pro* illum... esse; I c. 4 lin. 135-136); Et circa hoc duo facit: primo... in secunda (I c. 5 lin. 27-29; *cf.* lin. 30-36; II c. 1 lin. 28-32; III c. 14 lin. 7-11); homo ad rem illam attingit vel faciendo, sicut aedificator domum, aut utitur seu fruitur ea (I c. 10 lin. 34-35); Virtus autem quae est proprie humana non est ea quae est corporis, in qua communicat cum aliis rebus... (I c. 19 lin. 54-55; *sententiam Thomas absolvit quasi scripserit* propria hominis); ex eo quod aliquis ex electione quidem operatur, sed *aut non eligit... aut quia eligit aliquis* (III c. 16 lin. 18-23); non tam pertineat *ad* malitiam moralem, quae respicit pronitatem appetitus ad malum, quam *secundum* rationis defectum (IV c. 4 lin. 49-52); non attenditur secundum quod unus... agit... vel patitur..., sed quod aliquid... distribuatur (V c. 8 lin. 20-25; *sententiam Thomas absolvit tamquam scripserit* non importat quod); quas quidem vires, cum sint organorum corporalium actus, necesse est quod sint (VII c. 5 lin. 40: *Thomas scribere primo voluit* necesse est esse); possibile est quod illi... bene operari (X c. 13 lin. 47-49: *sententiam Thomas absolvit quasi scripserit* illos *loco* quod illi).

Quandoque tamen inconsequentiae ratio et causa esse videntur ipsa Aristotelis verba quae Thomas imitatur, licet Aristotelis constructionem primo mutaverit:

et sic oportet quod ultimus finis pertineat ad scientiam principalissimam, tamquam de principalissimo fine existentem, et « maxime architectonicae », tamquam praecipienti... (I c. 2 lin. 105-109: « maxime architectonicae » *ex Arist.* 1094 b 27, *licet apud Aristotelem verbum non dativo sed genetivo casu sit*); defectus corporales qui sunt increpabiles sunt voluntariae (III c. 12 lin. 48: « voluntariae » *ex Arist.* 1114 a 22, *licet pro* « malitiae » *Thomas scripserit* « defectus »); decet enim quod faciant magnos sumptus nobiles genere, « et gloriosos » (IV c. 7 lin. 87: et gloriosos *ex Arist.* 1122 b 31-32, *licet pro* decet... et gloriosos *Thomas scripserit* decet... quod faciant); Deinde cum dicit: Videntur autem et bonae fortunae etc., ostendit quomodo *exteriora bona* fortunae conferant ad magnanimitatem. Et primo ostendit quod conferunt ad magnanimitatem *augentes* eam (IV c. 9 lin. 86-89: augentes *congruit cum Aristotelis verbis* bonae fortunae, *non autem cum ipsius Thomae verbis* bona fortunae); sicut cum aliquis miles abicit clipeum in bello propter timiditatem, vel qui dixit alicui opprobrium propter iram, vel qui non praestitit... (V c. 3 lin. 37-40: vel qui... vel qui *ex Arist.* 1130 a 18-19, *licet pro* qui abiecit clipeum *Thomas scripserit* cum aliquis...); et filius, quousque *est* pelicon, id est magnus, et separetur (V c. 11 lin. 179-181: et separetur *ex Arist.* 1134 b 11, *licet pro* usque utique *sit* pelicon *Thomas scripserit* est); sic et illi qui praesentiunt motum concupiscentiae et praesciunt... et praesuscitantes (VII c. 7 lin. 215-218: et praesuscitantes *ex Arist.* 1150 b 23, *licet pro* et praesentientes et praescientes *Thomas scripserit* illi qui praesentiunt... et praesciunt); *cf. etiam* VIII c. 3 lin. 277 cum adn.

Cum librarium qui archetypum Θ confecit Aristotelis verba in promptu habuisse probabile non sit, ipsius Thomae neglegentiae imputanda esse videntur falsa lemmata quae plus quam semel in Θ inveniuntur, velut in his locis:

III c. 18 lin. 83: Triste autem Θ (= 1117 b 13), *pro* Sed nihil minus (= 1117 b 13); VII c. 9 lin. 23: Sunt autem quos vocant Θ (= 1151 b 5), *pro* Sunt autem quidam immansivi (= 1151 b 4-5); VIII c. 11 lin. 19: In transgressionibus autem Θ (= 1161 a 30), *pro* Quod autem fratrum (= 1161 a 25).

Nec est causa cur librario magis quam Thomae imputemus lemmata omissa, velut:

I c. 18 lin. 36 (*post* melius); II c. 2 lin. 12 (*post* virtutes); III c. 12 lin. 53 (*post* intendit); III c. 13 lin. 171 (*post* dicendum); V c. 12 lin. 138 (*post* ortam); V c. 17 lin. 8 (*post* metaphoram); VII c. 3 lin. 226 (*post* Socratis); VII c. 4 lin. 139 (*post* circa ea); VII c. 6 lin. 39 (Ratio quidem enim etc. *om.* Θ); IX c. 12 lin. 38 (*post* Secundo); c. 13 lin. 36 (*post* ex dictis)[40].

Quae omnia observavisse ad Thomae ingenium familiarius cognoscendum non parum confert: licet enim ipsius aut potius illius aetatis litterarum scientia artiore fine concluderetur, quia tamen de rebus magis quam de verbis laborabat, nimium exiguum instrumentum sublimitate doctrinae Thomas vicit. Quin etiam ipsa Thomae in scribendo neglegentia perspecta dubium aperitur: admirari enim solet de multitudine operum quae Thomas in parvo tempore confecit, praesertim cum *Sententiam Libri Ethicorum* Lutetiae Parisiorum circa annos 1271-1272 scripserit dum secundam partem *Summae theologiae* aliaque opera scribebat[41]: iure ac merito summam omnium admirationem excitat horum operum doctrina, nec tamen mirum si tanta tam parvo tempore Thomas scripserit, cum studium docendi incuria dicendi rependatur, qua praepropera proditur festinatio.

Conclusio: De ratione edendi

Ex his quae supra diximus erui possunt regulae quae ad vera Thomae verba restituenda adhibendae sunt.

Primo ad recensionis parisiacae verba stabilienda omnes codices ex exemplari parisiaco Φ proxime pendentes aequalis auctoritatis sunt: omnibus ergo usi sumus, exceptis P^8 et Lo^1, qui ex deterioribus exemplaribus Φ^3 et Φ^4 pendent. In singulis autem petiis maioris sunt auctoritatis codices e petia prioris ordinis Φ^1 pendentes, non tamen omnino contemnendi sunt codices e petia alterius ordinis Φ^2 pendentes (cuius par-

(40) Falsa tamen lemmata correximus nec non lemma in VII c. 6 lin. 39 omissum supplevimus ad legentium commoditatem.
(41) Cf. R.-A. Gauthier *La date du commentaire de saint Thomas sur l'Ethique à Nicomaque*, in *Rech. de théol. anc. et méd.* 18 (1951), p. 66-105.

titionis conspectus in tabulis quas infra, p. 271* confecimus, aut etiam in foliis adnexis, invenies). Sed contra recensionis parisiacae codices deteriores, hi sunt qui ex exemplari parisiaco non proxime pendent, utpote qui minoris auctoritatis sint, penitus negleximus, paucis locis exceptis.

Secundo ad recensionis italicae verba stabilienda summam auctoritatem obtinent codices PSWi, non tamen omnino contemnendi sunt ceteri recensionis italicae testes, hi sunt ToP^4 (Lib. I-III), F^{1}Ed^2 (F^1 a libro V, 17; Ed^2 a libro VIII, 10), V^{6}Za (exceptis in Za capitulis 2-8 libri VII), quorum varias lectiones in omnibus locis in adnotatione critica commemoratis fere adnotavimus.

In adnotatione autem critica solas illas varias lectiones commemoravimus de quibus dubitari potest utrum vera Thomae verba sint an non, hae sunt illae de quibus Φ et Ψ dissentiunt nec ulla ratio est cur hanc vel illam praeferamus (ut fere omnia verba inversa), vel illae de quibus quid habeant codices certo perspici non potest. In textum autem plerumque lectionem exemplaris parisiaci Φ recepimus, lectionem vero recensionis italicae Ψ in adnotationem criticam detrusimus, quia exemplar parisiacum paulo emendatius esse videtur.

Praeterea in adnotatione critica commemoravimus omnes lectiones quas archetypum Θ habuisse videtur, etsi eas ex coniectura in textu emendandas esse arbitrati sumus.

Pars Tertia

DE FONTIBUS

Cum abhinc annis quadraginta asseveraverant A. Pelzer et M. Grabmann, doctissimi eruditissimique viri, Thomam ad *Sententiam libri Ethicorum* componendam *Librum Ethicorum* a Roberto Grosseteste translatum unum solum adhibuisse[1] nec commentaria in Aristotelis *Ethicam Nicomacheam* graeca in auxilium advocavisse[2], nuper contra contenderunt Aetius Franceschini Thomam *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati verba cum verbis eiusdem libri a Guillelmo de Moerbeke, ut ait, recogniti contulisse[3], alii autem et W. Stinissen eum commentariorum graecorum subsidia minime neglexisse, sed praecipue « Doctorem Angelicum in exaranda sua Expositione lib. VIII Eth. Nic. commentum Aspasii sat constanter in manibus habuisse »[4]. Quoniam ergo ad ipsa Thomae verba stabilienda haud parum confert fontium e quibus suam interpretationem hausit cognitio editorumque ceteroquin munus est scriptoris fontes, quantum fieri potest, adnotare, pauca dicamus oportet de *Libri Ethicorum* textu commentariisque quibus Thomas usus est, utpote quae interpretationis sint fontes praecipui, nec non de quibusdam fontibus secundariis hic illic usurpatis.

Capitulum I

DE LIBRI ETHICORUM CODICE A THOMA USURPATO

§ 1. De libro Ethicorum a diversis translato et recognito

Cum *Librum Ethicorum* primo ab anonymo translatum, deinde a Roberto Grosseteste, postremo autem ab anonymo recognitum mox edituri simus[5], summatim tantum breviterque licebit huius libri historiam hic describere, prout necesse habemus ad *Libri Ethicorum* textum, quo Thomas usus est, recte aestimandum.

De antiquiore translatione

Ant.transl. Inter omnes constat *Libri Ethicorum* partes iam saeculo XII exeunte vel saeculo XIII ineunte de graeco in latinum translatas esse: hae sunt libri II et III, qui, utpote qui primi in usum scholarum adducti sint,

(1) A. Pelzer *Les versions latines des ouvrages de morale conservés sous le nom d'Aristote en usage au XIIIe siècle*, in *Revue Néoscol.* 23 (1921), p. 378-412, praecipue p. 404.

(2) M. Grabmann *Les commentaires de saint Thomas d'Aquin sur les ouvrages d'Aristote*, in *Annales de l'Institut supérieur de philosophie de l'Université de Louvain*, 3 (1914), p. 259: « Dans ses explications de l'*Éthique à Nicomaque* et de la *Politique*, l'Aquinate interprète le texte aristotélicien sans recourir aux commentateurs »; idem iterum adfirmavit M. Grabmann *Mittelalterliches Geistesleben*, t. I, München 1926, p. 293.

(3) E. Franceschini *S. Tomaso e l'Etica Nicomachea*, in *Rivista di Filosofia Neo-Scolastica* 28 (1936), p. 313-328, praecipue p. 328: « S. Tomaso basò, com'era naturale, il suo commento sul testo riveduto da Guglielmo di Morbeka; ma non disdegnò, in qualche raro caso, di ricorrere alla versione del Grossatesta »; Id. *La revisione Moerbekana della « translatio Lincolniensis » dell'Etica Nicomachea* in *Rivista di Filosofia Neo-Scolastica* 30 (1928), p. 150-162, praecipue p. 159 : « Non è vero che S. Tomaso sia ricorso alla versione del Grossatesta soltanto in qualche raro caso: l'usò invece ampliamente, accanto alla revisione del suo confratello e collaboratore ».

(4) W. Stinissen o.c.d. *Aristoteles over de Vriendschap. Boeken VIII en IX van de Nicomachische Ethiek met de commentaren van Aspasius en Michaël in de Latijnse vertaling van Grosseteste* (Verhandelingen van de k. Vlaamse Ac... Kl. der Letteren V. n^r 45), Brussel 1963, p. 14; Id. *De commentaar van Thomas op Boek VIII en IX van de Nicomachische Ethiek. Zijn verhouding tot de Griekse commentaren*, in *Tijdschrift voor Philosophie* 20 (1958), p. 724-748.

(5) In opere quod inscribitur « *Aristoteles Latinus* », t. XXVI; cf. L. Minio-Paluello *L'« Aristoteles Latinus »*, in *Studi medievali* 3^a Serie, I, 1 (1960), p. 304-327, praecipue p. 326.

Ethica vetus iam saeculo XIII ineunte nuncupati sunt, et liber I, qui, utpote qui aliquo spatio interiecto in usum adductus sit, *Ethica nova* vocatus est, nec non excerpta quaedam e libris VII et VIII, quae, utpote quae in uno solo codice bibliothecae Vaticanae *Borghesiano 108*, f. 283r-289r, hodie adserventur, *Ethica Borghesiana* appellata sunt[6]. Nuper autem Laurentius Minio-Paluello unius antiquioris translationis completae, sed magna ex parte deperditae, membra disiecta esse has omnes partes merito ac iure suspicatus est[7], cuius antiquioris translationis, a Michaele Scoto in *Libro introductorio* quem circa annum 1230 scripsit iam laudata[8], testis esse videtur codex

Ha – *Cambridge (Mass.) Library of Harvard University, olim library of Philip Hofer, Typ 233 H*, f. 17ra-58ra. Saec. XIII ex. – XIV in., membr., 340 × 230, binis columnis, ab uno librario Bononiensi, ut videtur, nitide exaratus[9].

Qui codex re vera verba praebet *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati, et quidem in recensione L^2, de qua infra p. 205*-206* agemus, sed verbis antiquioris translationis contaminata, non solum in libro I verbis *Ethicae novae*, in libris II-III verbis *Ethicae veteris* et in libris VII-VIII verbis *Ethicae Borghesianae*, sed etiam in ceteris *Libri Ethicorum* partibus verbis antiquioris translationis (ut conici potest) quorum solus testis est.

De «translatione Lincolniensi» (L)

L^1 Quam *Libri Ethicorum* antiquiorem translationem primus recognovit Robertus Grosseteste, episcopus Lincolniensis (quapropter *Liber Ethicorum* a Roberto translatus aut potius recognitus *Translatio lincolniensis* nuncupatur) commentariisque ex graeco in latinum translatis nec non notulis quas ipse composuerat instruxit[10], quod magnum opus circa annos 1246-1247 foras dedit[11]. Cum in viginti codicibus haec, ut ita dicam, «Editio maior» *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati (quam postea nota L^1 designabimus) hodie adservetur, ad eius vera verba recuperanda his codicibus usi sumus:

Et – *Eton College Library 122*, f. 1r-223v. Saec. XIII ex., membr., 337 × 228, binis columnis, ab uno librario nitide exaratus.

O^8 – *Oxford All Souls College 84*, f. 10va-240ra (de quo cf. supra, p. 24*).

P^{11} – *Paris Bibliothèque de l'Arsenal 698*, f. 3ra-155vb (de quo cf. supra, p. 25*).

V^{12} – *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Vat. lat. 2171*, f. 1ra-211vb. Saec. XIII ex., membr., 337 × 335, binis columnis, ab uno librario anglico nitide exaratus.

Hic illic adferemus etiam, quamvis mendosiores, codices ab exemplari Parisiaco in 60 petias partito[12] proxime descriptos (quorum consensum nota Lp designabimus); hi sunt:

(6) A. Pelzer *Les versions latines...*, p. 333-335; O. Lottin *Saint Albert le Grand et l'Éthique à Nicomaque*, in *Beiträge zur Geschichte der Philos. u. Theol. des Mittelalters*, Suppl. Bd III, 1, Münster i. W. 1935, p. 611-626, qui reliquias libri VII edidit (p. 624-626); Id. *Psychologie et morale aux XIIe et XIIIe siècle*, t. 6, Gembloux 1960, p. 315-331.

(7) L. Minio-Paluello *Iacobus Veneticus Grecus: Canonist and Translator of Aristotle*, in *Traditio* 8 (1952), p. 279, adn. 28, et p. 289; *Aristoteles Latinus. Codices...*, t. I, Pars posterior, Cambridge 1955, p. 788.

(8) Cf. Ch. H. Haskins *Studies in the History of Mediaeval Science* (Second ed.), Cambridge 1927, p. 284 cum adn. 78; R.-A Gauthier *Arnoul de Provence et la doctrine de la fronesis, vertu mystique suprême*, in *Revue du Moyen Age Latin* 19 (1963), p. 135 cum adn. 21.

(9) Cf. *Aristoteles Latinus. Codices...*, t. I, Pars Prior, Roma 1939, p. 243, n. 16; Ibid. *Supplementa altera* ed. L. Minio-Paluello, Bruges-Paris 1961, p. 21, et p. 49 n. 16.

(10) A. Pelzer *loc. laud.* (in adn. 1); S.H. Thomson *The 'Notule' of Grosseteste on the Nicomachean Ethics*, in *Proceedings of the British Academy* 19, London 1933, p. 195-218; D.A. Callus *Robert Grosseteste Scholar and Bishop*, Oxford 1955, p. 62-64.

(11) D.A. Callus O.P. *The Date of Grosseteste's Translations and Commentaries on Pseudo-Dionysius and the Nicomachean Ethics*, in *Rech. de théol. anc. et méd.* 14 (1947), p. 186-210.

(12) Quod exemplar in exemplaribus Andreae de Senonis non erat; cf. H. Denifle O.P. et Aem. Chatelain *Chartularium Universitatis Parisiensis...*, t. 2, Paris 1891, p. 107-112.

Paris Bibliothèque nationale lat. 17832, f. 1ra-283r. Saec. XIII ex. – XIV in., membr., 295 × 195, longis lineis. F. 71r, in marg. ext., scriptum videmus: *XIIII pec.*; postea petiae pleraeque in margine numeris notantur vel mutata scriptura aliisque indiciis patefiunt.

Re – *Reims Bibliothèque municipale 876*, f. 1ra-165va. Saec. XIII ex. – XIV in., membr., 320 × 238, binis columnis. Petiae plures in margine numeris notantur, velut f. 17v: *VI*^{a} *pecia*; f. 20r: *VI<I>*^{a} *pecia*; f. 23r: *VIII fi.*; f. 25v: *Hic IX pecia finivit*; f. 31v: *Hic fi. XI pecia*; f. 34r: *XII pecia hic fi.*; f. 40r: *XV pecia*; f. 43r: *XVI*.

Wien Nationalbibliothek 2327, f. 1r-105vb. Saec. XIII ex. – XIV in., membr., 330 × 235 (explicit ex abrupto lib. VI in translatione commentarii Eustratii, p. 373, 19: *quibusdam accidentibus que non oportet*).

Adferemus etiam codices ex uno exemplari iam contaminato pendentes:

Sk^{2} – *Stockholm Kungl. Biblioteket V. a. 3*, f. 1ra-205rb. Saec. XIII ex., membr., 360 × 240, binis columnis, a librario parisiaco nitide exaratus et a magistro Stephano de Calvomonte collegio Sorbonae legatus[13].

T^{1} – *Toledo Biblioteca del Cabildo 95.14*, f. 1ra-239rb. Saec. XIII ex., membr., 380 × 250, a Petro de Bafuinhe, clerico Baionensi, circa annum 1279 exaratus.

Rarius denique adferemus codices deteriores:

Mp – *Monteprandone Biblioteca del convento di S. Maria delle Grazie o di S. Giacomo 15*, f. 1ra-166rb. Saec. XIV in., membr., 330 × 240, binis columnis.

P^{12} – *Paris Bibliothèque nationale lat. 16582*, f. 1ra-329va. Saec. XIII ex. – XIV in., membr., 242 × 172, binis columnis.

L^{2} Paucis tamen post annis nescimus quis *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste recogniti, omissis commentariis ex graeco translatis notulisque ipsius Roberti, «editionem minorem», ut ita dicam, procuravit (quam postea nota L^{2} designabimus), quae nonnullis in codicibus hodie adservatur, velut:

N^{1} – *Napoli Biblioteca Nazionale VIII G 27*, f. 1ra-50vb. Saec. XIV in., membr., 240 × 160, binis columnis ab uno librario italico, ut videtur, exaratus. Inter f. 24 et 25 desunt quaedam folia ideoque Aristotelis verba ab IV 15, 1127 a 20: *operationibus*, usque ad VII 1, 1145 a 19: *maxime*; desunt etiam in f. 34ra Aristotelis verba ab VIII 9, 1159 b 25: *Videtur*, usque ad 11, 1161 b 10: *inferent*. F. 33-40 hoc ordine legenda sunt: 33, 35, 36, 34, 39, 37, 38, 40.

P^{13} – *Paris Bibliothèque nationale lat. 12954*, f. 30r-145r. Saec. XIII ex., membr., 315 × 205, longis lineis. Hic illic in ipso *Libri Ethicorum* textu insertae sunt glossae, quae ex Alberti Lectura excerptae esse videntur, velut lib. VII 14, 1154 b 17-18: « delectabilia [sunt illa^{a} que non delectant nisi in quantum medicantur et ita < *legend.* contra > tristitiam^{b}] medicantia » (f. 101r); in margine exteriore scriptum videmus: « hec littera a...b deficit in pluribus libris » et re vera verba sunt Alberti (cf. ms. *Vat. lat. 722*, f. 151vb).

Rn – *Rouen Bibliothèque municipale I 40 (922)*, f. 1r-77v. Saec. XIII med., membr., 252 × 168, ab uno librario circa annum 1260, ut videtur, exaratus. Primum folium pro maxima parte abscissum est ideoque primum Aristotelis verbum est lin. 1094 a 15: *Horum*, pluraque verba desunt usque ad lin. 1095 a 17; praeterea inter f. 53 et 54 unum folium deest ideoque Aristotelis verba a lin. 1154 a 30: *et quaeruntur*, usque ad lin. 1155 b 3: *desiderare autem*.

(13) Cf. *Aristoteles Latinus. Codices...*, t. I, Pars posterior, Cambridge 1955, p. 1155, n. 1701, ubi tamen pro f. 203 legendum est f. 205.

Quibus codicibus addi potest, quamvis contaminatus, codex Ha, de quo supra (p. 204*) egimus.

Cum codicem Rn, ut iam merito ac iure monuit G. Lacombe[14], « circa annum 1260, ut videtur, unus diligentissimus librarius» exaraverit, editionem minorem L^2 inter annos 1250-1260 confectam esse recte coniceris; cum autem ab editione maiore L^1 non nisi mendis quibus scatet differat (exceptis paucis variis lectionibus, quae ex Roberti Grosseteste notulis, velut in lin. 1096 b 20, aut etiam ex antiquiore translatione, inconsulte tamen et temere, velut in lin. 117 a 32, erutae esse videntur, paucisque emendationibus, quibus tamen menda editionis L^1 auferuntur quae quilibet librarius de suo facile corrigere poterat, velut in lin. 1106 b 31), hanc editionem minorem non quendam virum doctum, sed rudem amanuensem procuravisse veri simillime videtur.

De Libro Ethicorum recognito (R)

R Quam editionem minorem L^2 ab oblivione non vindicavissemus, si eam ad *Libri Ethicorum* verba post Robertum Grosseteste iterum retractanda nescimus quis non adhibuisset. Cuius rei testimonio est, quod *Libri Ethicorum* sic denuo recogniti (quem nota R postea designabimus) testes omnes menda, quibus L^2 scatebat, fere habent, paucis exceptis quas virum doctum qui verba Aristotelis retractavit emendavisse conici potest, ita ut L^2R ab L^1 dissentiant et inter se consentiant saepius in primis libris, rarius autem in ultimis, sed 269 saltem in locis, ut ex adnotatione critica quam ad Aristotelis verba infra adponemus patebit.

Differt tamen R ab L^2 multis variis lectionibus quas in textum non inconsulte ac temere irrepsisse, sed dedita opera a viro linguae graecae haud ignaro ad normam codicum graecorum introductas esse patet, cum variis lectionibus ipsorum verborum Aristotelis quas codices graeci habent respondeant aut saltem eadem Aristotelis verba graeca aliis verbis latinis exprimant, quod primus eleganter demonstravit Aetius Franceschini[15].

Addi tamen potest illum virum doctum qui *Librum Ethicorum* retractavit duos codices graecos ad hoc adhibuisse, ut ipse aperte fatetur: cum enim in lib. V 9, 1133 b 1, verbum «non», quod Robertus Grosseteste omiserat, sed quod omnes codices graeci habent, supplevisset, hoc «secundum duos libros grecos» (cf. adn. ad Arist. 1133 b 1) adposuisse notavit.

Rp Quo tamen clarius perspiciatur qua via in *Libro Ethicorum* recognoscendo hic vir doctus processus sit, animadvertendum primo est *Libri Ethicorum* post Robertum Grosseteste denuo recogniti R plerosque testes ex *Libri Ethicorum* exemplari Parisiaco in 17 petias partito pendere ideoque ad genuina illius codicum classis verba stabilienda illos codices adhibendos esse quos ab exemplari parisiaco proxime descriptos esse demonstrant numeri quibus petiae in marginibus notantur aliaque indicia, velut:

As^1 – *Assisi Biblioteca Comunale 280*, f. 79r-145v. Saec. XIII ex. – XIV in., membr., 378 × 260, longis lineis, ab uno librario Lutetiae Parisiorum exaratus qui numeris petias notavit; f. 90r, in marg. ext. scriptum videmus: <II>II^a <*p*>*e*., quam tamen adnotationem glutinator ex parte abscidit.

Ba^1 – *Basel Universitätsbibliothek F I 30*,f. 65ra-139rb. Saec. XIII ex. – XIV in., membr., 320 × 225, binis columnis, ab uno librario Lutetiae Parisiorum exaratus qui numeris petias notavit; f. 69r in marg. ext.: s^a *p.*; f. 89r, in marg. ext.: V^a pe^a; f. 94r in marg. ext.: VII^a pe^a; f. 98r in marg. ext.: VIII^a pe^a; f. 106v in marg. ext.: X^a pe^a; f. 114v in marg. ext.: <XII^a> pe^a; f. 135r in marg. int.: XVII^a pe^a.

C^4 – *Cambridge Fitzwilliam Museum C.F.M. 14*, f. 1ra-48va. Saec. XIII ex. – XIV in., membr., 345 × 240, binis columnis, ab uno librario gallico Lutetiae Parisiorum exaratus, quem *Librum Ethicorum* ab exemplari in petias partito proxime descripsisse denuntiat hoc quod, ut tres ultimas lineas folii 3rb expleret, post ultima verba petiae primae « felicitatem omnia existere » (I 12, 1098 b 23) Aristotelis verba quae supra iam scripserat

(14) *Aristoteles Latinus. Codices...*, t. I, Pars prior, Roma 1939, p. 599, n. 745.
(15) *Loc. laud.* (in adn. 3); cf. etiam A. Mansion *La version médiévale de l'Éthique à Nicomaque. La « Translatio Lincolniensis » et la controverse autour de la revision attribuée à Guillaume de Moerbeke*, in *Revue Néoscol. de Philos.* 41 (1938), p. 401-427.

iterum scripsit, quae tamen nota « va...cat » delenda esse significavit: « va consonat autem racionem [!] et bene uiuere et bene operari felicem fere enim bona uita cat », ita ut f. 3va ab initio petiae secundae « dicto » (1098 b 23) initium caperet.

P[14] – *Paris Bibliothèque nationale lat. 17810*, f. 1ra-60vb. Saec. XIII ex. – XIV in., membr., 340 × 225, binis columnis, ab uno librario gallico Lutetiae Parisiorum exarato, qui numeris in marginibus petias notavit (f. 3v in marg. int.: II[a]; f. 7v in marg. ext.: III[a]; f. 11r in marg. int.: IV[a]; f. 14v in marg. int.: V[a]; f. 22r in marg. int.: VII[a]; f. 32v in marg. ext.: X[a]; f. 39v in marg. int.: XII[a]; f. 43r in marg. ext.: XIII[a]; f. 46v in marg. int.: XIIII[a]; f. 50r in marg. ext.: XV[a]; f. 53v in marg. int.: XVI[a]; f. 57r in marg. ext.: XVII[a].

Sl – *Schlägl Stiftsbibliothek 22 Cpl. 21*, f. 1ra-56rb. Saec. XIII ex. – XIV in., membr., 307 × 215, binis columnis, ab uno librario Lutetiae Parisiorum exarato, qui numeris in marginibus petias notavit (f. 3v in marg. int.: *finit* I *pe. Incipit* II; f. 7r in marg. est.: *finit* II *pe. Incipit* III; f. 10v in marg. int.: *finit* III *pe. Incipit* IIII; f. 14r in marg. ext.: *finit* IIII *pe. Incipit* V[a]; f. 17v in marg. int.: *finit* V *pe. Incipit* VI; f. 21r in marg. ext.: *finit* VI *pe. Incipit* VII; f. 24v in marg. ext.: *<fin> it* VII *pe. <In>cipit* VIII; . 28r in marg. int.: *finit* VIII *pe. Incipit* IX; f. 31r in marg. int.: *finit* IX *pe. Incipit* X; f. 34r in marg. ext.: *finit* X *pe. Incipit* XI, f. 37v in marg. ext.: *<fini>t* XI *pe. <Incipi>t* XII; f. 40v in marg. int.: *finit* XII *pe. Incipit* XIII; f. 43v in marg. int.: *finit* XIII *pe. Incipit* XIIII; f. 46v in marg. int.: *finit* XIV *pe. Incipit* XV; f. 50r in marg. ext.: *finit* XV *p<e> incipit* XVI; f. 53r in marg. ext.: *finit* XVI *pe. incipit* XVII).

Tu[1] – *Tours Bibliothèque municipale 685*, f. 1ra-63vb. Saec. XIII ex. - XVI in., membr., 325 × 225, binis columnis, ab uno librario gallico Lutetiae Parisiorum exaratus, qui numeris in marginibus petias notavit (f. 31r in marg. ext.: IX[a] *pe*[a]; f. 35r in marg. int.: X[a] *pe*[a]; f. 38v in marg. int.: XI[a] *pe*[a]; f. 42v in marg. ext.: XII[a] *pe*[a]; f. 46r in marg. ext.: XIII[a] *pe*[a]; f. 50r in marg. int.: XIIII[a] *pe*[a]).

V[13] – *Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Pal. lat. 1011*, f. 1ra–58vb. Saec. XIII ex. – XIV in., membr., 335 × 235, binis columnis, ab uno librario gallico Lutetiae Parisiorum exaratus, qui numeris in marginibus petias notavit (f. 11r in marg. ext.: IIII[a] *pe*[a]; f. 22r in marg. int.: VII[a] *pe*[a]; f. 29r in marg. int.: IX[a] *pe*[a]; f. 32v in marg. int.: X[a] *pe*[a]; f. 39r in marg. ext.: XII[a] *pe*[a]; f. 42v in marg. int.: XIII[a] *pe*[a]; f. 46r in marg. int.: XIIII[a] *pe*[a]; f. 49r in marg. int.: XV[a] *pe*[a]; f. 52v in marg. ext.: <XVI>[a] *pe*[a]; f. 55v in marg. int.: XVII[a] *pe*[a]). Cf. supra p. 28*-29*.

Vd – *Vendôme Bibliothèque municipale 105*, f. 1r-78r (f. 27bis et 40bis non sunt numeris signata). Saec. XIII ex. – XIV in., membr., 330 × 230, longis lineis, ab uno librario gallico exaratus, qui numeris in marginibus petias notavit (f. 19v in marg. ext.: <V>[a]; f. 24v in marg. ext.: VI[a]; f. 33r in marg. ext.: VIII[a]; f. 37v in marg. ext.: IX[a]; f. 40[bis] v in marg. ext.: X ; f. 55r in marg. ext: XII<I>[a]; f. 59v in marg. ext.: <XIIII>[a]; f. 64r in marg. ext.: X<V[a]>; f. 73v in marg. ext.: XVII[a]).

Quod autem ab uno atque eodem exemplari parisiaco in 17 petias partito omnes quos supra enumeravimus codices descripti sunt, ex eo patet quod petiarum termini in omnibus congruunt variasque lectiones communes permultas habent; adiciendum tamen est hoc exemplar duplicatum fuisse, id est ex duobus petiarum ordinibus constitisse[16], atque etiam petias nonnullas refectas esse, quod denuntiant variae lectiones quibus codices in duas aut etiam quandoque in tres classes distribuuntur; petias ergo prioris ordinis nota Rp[1] postea designabimus, petias vero secundi ordinis nota Rp[2], petias denique refectas (quae ad normam *Translationis lincolniensis* prout in codicibus classis L[1] habetur saepius emendatae sunt) nota Rp[4].

Aliud tamen exemplar in 17 petias partitum Lutetiae Parisiorum in usu fuisse patet, quod hodie adhuc exstat: hoc est codex

(16) Cf. supra p. 86*-88*.

Rp^3 – *Paris Bibliothèque nationale lat. 16584*, f. 1ra-68rb. Saec. XIII ex. - XIV in., membr., 248 × 170, binis columnis, a pluribus librariis neglegenter exaratus ab aliisque correctus qui in extremis petiis subscripserunt, velut f. 4v: *Corr. per N. bis*; f. 8v: *Corr. per N. bis*; etc.[17].

Quin etiam nonnulli exstant codices ab hoc exemplari Rp^3 proxime descripti, velut:

Lo^3 – *London British Museum Harley 5004*, f. 2ra-64vb. Saec. XIV in., membr., 300 × 200, binis columnis, ab uno librario gallico Lutetiae Parisiorum exaratus qui numeris in marginibus petias notavit (f. 13r in marg. ext.: III p^*; f. 17r in marg. ext.: V p^*; f. 24v in marg. int.: VII p^*; f.28 v in marg. ext.: <V>III p^*; f. 32r in marg. ext.: IX p^*; f. 35v in marg. int.: X; f. 39v in marg. ext.: XI p^* ; f. 43r in marg. ext.: XII p^*; f. 46v in marg. int.: XII p^* (! *legend.* XIII); f. 50v in marg. ext.: <XII>II p^*; f. 54r in marg. int.: XV p^*; f. 57v in marg. int.: XVI p^*; f. 61v in marg. ext.: <XV>II p^*).

Ve – *Venezia Biblioteca Nazionale Marciana Lat. VI, 43*, f. 1ra-55va. Saec. XIV in., membr., 340 × 240, binis columnis, ab uno librario gallico Lutetiae Parisiorum exaratus qui numeris in marginibus petias notavit (f. 4r in marg. int.: II *p.*; f. 7v in marg. ext.: III *p.*; f. 10v in marg. int.: IIII *p.* ; f. 13r in marg. ext.: V *p.*; f. 23v in marg. int.: VIII *p.*; f. 27r in marg. int.: IX *p.*; f. 30r in marg. int.: X *p.*; f. 33v in marg. ext.: XI *p.*; f. 37r in marg. int.: XII *p.*; f. 40r in marg. int.: XIII *p.*; f. 43r in marg. ext.: XIIII *p.*; f. 46r in marg. ext.: XV *p.*; f. 49v in marg. ext.: XVI *p.*; f. 52v in marg. int.: XVII *p.*)

Quibus addi possunt plures alii, velut *Paris B.N. lat. 16090*, f. 61-108; *Troyes B.M. 1340*, f. 1r-40v, etc., quos tamen ne longum sit praeteribimus.

Aliud autem esse hoc exemplar Rp^3 et aliud illud quod nota Rp^{1,2,4} designamus ex hoc confestim perspicitur quod petiarum termini alii et alii in hoc et in illo sunt, sicut ex tabulis quae sequuntur patebit:

Petiae	Rp^{1,2,4}	Rp^3
1.	1094 a 1 - 1098 b 23 existere	1094 a 1 - 1099 a 13 natura
2.	1098 b 23 dicto - 1104 b 3 terribilia	1099 a 13 delectabilia - 1104 b 21 tristitias
3.	1104 b 3 Signum - 1110 a 19 aliquid	1104 b 21 pravi - 1110 a 19 aliquid
4.	1110 a 19 In operationibus - 1115 b 13 virtutis	1110 a 19 In operationibus - 1115 b 20 operatur
5.	1115 b 13 Est autem - 1121 a 14 illiberalitas autem	1115 b 20 fortis - 1121 a 31 unde non (sed lin. 1121 a 14 (in dando) - 31 deleta sunt)
6.	1121 a 14 in dando - 1126 a 27 non oportet	id.
7.	1126 a 27 irascentes - 1131 b 8 iuste	id.
8.	1131 b 9 coniungit - 1136 b 20 facere	id.
9.	1136 b 20 modestus - 1142 a 6 Superfluos	1136 b 20 modestus - 1141 b 24 ipsis
10.	1142 a 6 enim - 1147 a 13 puta	1141 b 24 Eius - 1147 a 13 puta
11.	1147 a 13 dormientem - 1152 a 17 iniustus	id.
12.	1152 a 17 non enim - 1157 a 18 propter se	id.
13.	1157 a 18 ipsos - 1162 a 8 et delectabile	id.
14.	1162 a 8 et utile - 1166 b 32 amicitia autem	id.
15.	1166 b 32 non - 1171 b 34 circa[1]	id.
16.	1171 b 34 se ipsum - 1176 b 23 altera videntur...	1171 b 34 se ipsum - 1177 a 16 in nobis divinis-
17.	1176 b 24... Quemadmodum - 1181 b 23.	1177 a 16 simum, huius - 1181 b 23

Licet exemplar Rp^3 ab exemplari Rp^{1,2,4} aliud sit, cum ab eo tum plus quam semel terminis petiarum tum permultis variis lectionibus differat, at certe ex eo pendet, ex quo effectum est ut terminis petiarum cum eo saepius congrueret (et quidem dedita opera, sicut in petia 12, in qua 14 ultimae lineae folii 48vb vacant), nec non ut multas varias lectiones communes cum Rp^{1,2,4} habeat, quas tamen correctores iure vel iniuria saepe correxerunt, ex quo patet exemplar Rp^{1,2,4} ex exemplari Rp^3 pendere non posse, quod confirmatur eo quod variae lectiones permultae quibus Rp^3 ab Rp^{1,2,4} differt non nisi menda esse videntur. Ex quibus

(17) Cf. A. Dondaine in *Bulletin thomiste* 6 (1940-42), p. 92-93, qui tamen non animadvertit duo exemplaria in usu fuisse, quorum hoc posterius et deterius est.

omnibus concludi potest exemplar Rp^3 exemplar recentius esse et ad normam exemplaris $Rp^{1,2,4}$, forsitan fraude, confectum esse. Cum tamen duo exemplaria $Rp^{1,2,4}$ et Rp^3 saepissime consentiant, eorum consensum nota Rp postea designabimus.

Quae autem rationes atque cognationes inter petias prioris alteriusque ordinis (aut etiam refectas) exemplaris $Rp^{1,2,4}$ nec non inter exemplaria $Rp^{1,2,4}$ et Rp^3 intercedant, ex tabulis quas infra describemus clarius patebit:

PETIA 1

PETIA 2

PETIA 3

PETIA 4

PETIA 5

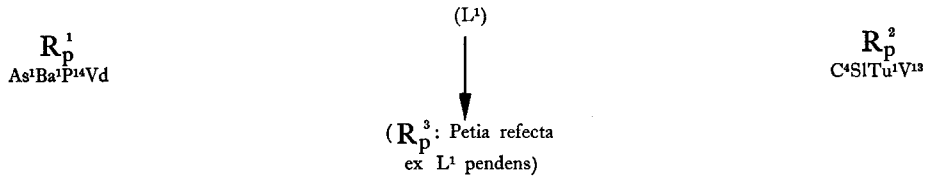

PETIA 6

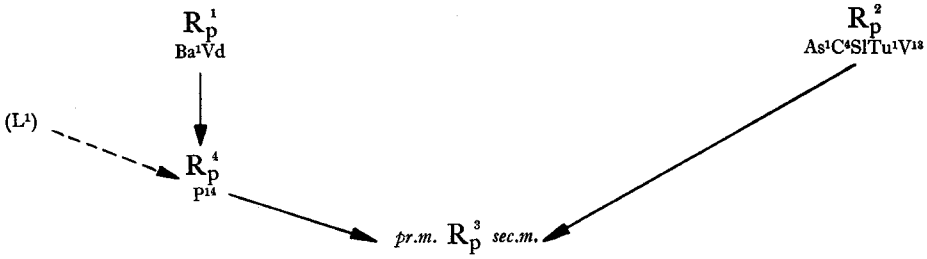

PETIA 7

PETIA 8

PETIA 9

PETIA 10

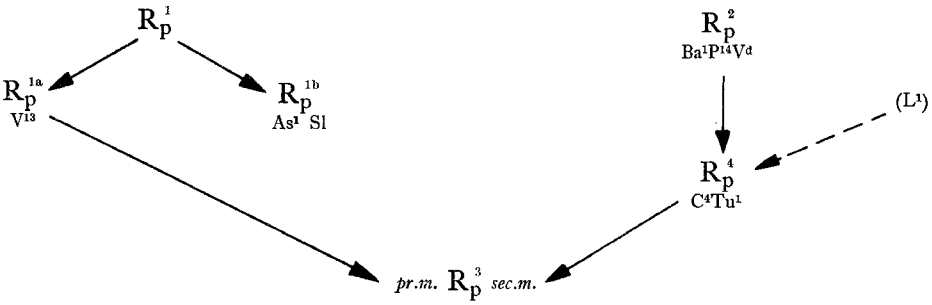

PETIA 11

PETIA 12

PETIA 13

PETIA 14

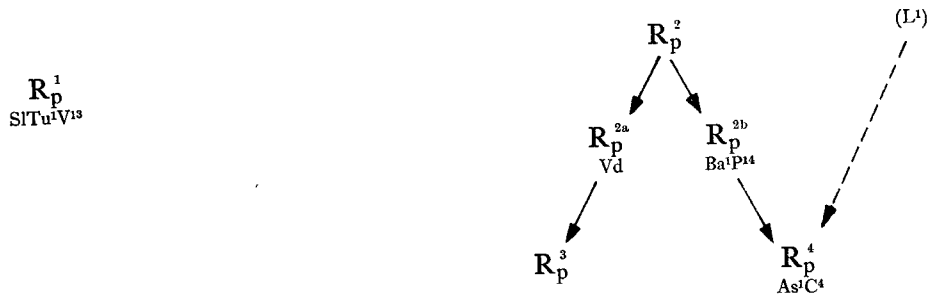

PETIA 15

PETIA 16

PETIA 17

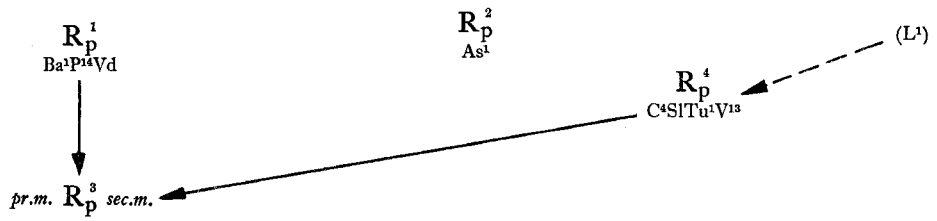

Restat ut de tempore quo exemplaria Parisiaca in 17 petias partita confecta sint pauca dicamus. Constat quoddam *Libri Ethicorum* exemplar in 17 petias partitum in numero exemplarium Andreae de Senonis die 25ª februarii 1304 taxatorum[18] commemoratum esse:

« Item in textu Ethicorum xvij pecias, xij den. »[19].

Utrum autem ex duobus exemplaribus, $Rp^{1,2,4}$ an Rp^3, hic commemoratum sit, non liquet. Pro certo tamen habendum est iam longo tempore ante 1304 saltem antiquius exemplar $Rp^{1,2,4}$ in usu Lutetiae Parisiorum fuisse.

Rt Quamquam *Libri Ethicorum* post Robertum Grosseteste ab anonymo denuo recogniti R plerique testes ex exemplaribus Parisiacis $Rp^{1,2,4}$ et Rp^3 pendent, at certe de eorum numero excerpendus est eximius codex, qui ad verba *Libri Ethicorum* ab anonymo iterum recogniti recuperanda maximum momentum habet, codicem dico:

Toledo Biblioteca del Cabildo 47.9, f. 2ra-96rb. Saec. XIII ex., membr., 390 × 260, binis columnis, ab uno librario nitide exaratus, qui tamen neglegentia, ut videtur, scribendi finem fecit ante quam librum explevit; nam, post ultimum verbum folii 96rb «conscriptionibus» (1181 b 2), 21 lineae (1181 b 3-23) desunt, f. 96v vacante.

Cum in indice librorum archiepiscopi Toletani anno 1280 Viterbio confecto (Ms. *Madrid Bibl. Nacional 13022*, f. 163r-166v) codex sic « Ethica et Politica » clare recenseatur, ante annum 1280 sine dubio scriptus est, non tamen multo ante, cum in ipsius Aristotelis verba verba *Sententiae* Thomae hic illic inducta sint, velut f. 48ra inter Aristotelis verba V 15, 1137 a 8-9, verba Thomae V c. 15 lin. 113-114 interposita sunt: « sed sic habentes hoc [!] facere, neque facile [sed ad hoc pervenitur per longam consuetudinem] neque in ipsis »,

(18) Cf. supra p. 73*.
(19) Cf. H. Denifle O.P. et Aem. Chatelain *Chartularium Universitatis Parisiensis...*, t. 2, Paris 1891, p. 107.

ex quo conligi potest Thomae verba iam in marginibus cuiusdam apographi *z*, a quo Rt descriptus est, adposita esse; cum praeterea eundem clericum bibliothecae capitularis Toletanae codices 47.9, 47.10 et 47.11 (f. 1-44) scripsisse constet, quorum unus, codex 47.10, Aristotelis *Rhetoricam* a Guillelmo de Moerbeke anno 1278 translatam praebet, constetque alterum clericum, hic est Petrus de Bafuinhe, pro archiepiscopo Toletano eiusdem bibliothecae codices 47.11 (f. 45-182), 47.12, 95.13, 95.14, 97.1 et 92.2 scripsisse, quorum unum, hic est codex 95.13, anno 1279 scripsit, veri simile est codicem 47.9 anno 1279 Viterbio scriptum esse.

Multum igitur ad *Librum Ethicorum* ab anonymo post Robertum Grosseteste iterum recognitum recte aestimandum proficit codex Rt: nam *Libri Ethicorum* iterum recogniti verba quae Rp habet cum eius verbis conlata saepissime corrupta apparent, sed praesertim ipsa a viro docto qui *Librum Ethicorum* post Robertum Grosseteste denuo recognovit verba emendata, in Rp hic illic praetermissa vel corrupta, codex Rt plus quam 40 in locis praebet.

Si tandem omnia conlegerimus quae de archetypo *Libri Ethicorum* iterum recogniti R testes et Rp et Rt nos docent, conicere merito ac iure poterimus virum doctum qui post Robertum Grosseteste *Librum Ethicorum* ad fidem graecorum codicum iterum recognovit, ad *Libri Ethicorum* verba quae in quodam codice editionis L^2 habebantur adnotationes tantum in marginibus adposuisse. Quas adnotationes amanuenses qui apographa e quibus Rp et Rt pendent descripserunt, modo praetermiserunt, modo descripserunt, et descriptas modo in marginibus et ipsi adposuerunt, modo in textum induxerunt, et inductas modo non suo loco, modo suo loco interposuerunt, et suo loco interpositas modo pro verbis editionis L^2 quae deleverant scripserunt, modo iuxta haec verba quae servaverant. Ex quo conligi potest *Libri Ethicorum* post Robertum Grosseteste ab anonymo iterum recogniti verba nullum prorsus codicem quem sciamus pura atque integra habere, sed contra omnes huius libri testes plus minusve contaminatos esse.

§ 2. — De codice a Thoma usurpato contaminato et corrupto

Quae omnia in codice quem ad *Librum Ethicorum* interpretandum Thomas adhibuit vera videntur, licet ab Rp et Rt alius videatur. Quod, cum maximum nobis sit, fusius ostendamus oportet. Omissis itaque permultis locis in quibus quae verba Thomas legerit non liquet, omnes locos (paucis omissis qui in dubium vocari possint) in quibus Thomae interpretatio variarum lectionum, quas codex *Libri Ethicorum* quo usus est habebat, testimonio est ideoque ipsa huius codicis verba recuperari possunt (quem nota T postea designabimus,) infra recensebimus, ita ut quae rationes atque cognationes inter T et *Libri Ethicorum* ceteras codicum classes intercedant clarius pateat.

In primis, quippe cum multo plures sint, locos recensebimus in quibus T cum R consentit, ita tamen ut primo locos recenseamus in quibus T cum L^2R consentit, deinde locos in quibus T cum R tantum consentit sed in quibus verba quae R habet non nisi menda archetypi *Libri Ethicorum* iterum recogniti esse videntur, postremo locos in quibus T cum R consentit et in quibus verba quae R habet verba a viro docto emendata esse videntur[20].

Tabulae I A

Loci in quibus L^2RT consentiunt

1. 1094 a 18 est aliquis finis L^2RT: aliquis finis est AL^1 - 2. 1095 a 2 Idcirco L^2RT: Ideo L^1 - 3. 1095 a 21 alterantur L^2RT: altercantur AL^1 - 4. 1095 b 1 athlotetis L^2RT: athlothetis AL^1 - 5. 1096 a 10 sint L^2RT: sunt L^1 - 6. 1096 a 10 autem L^2RT: quidem AL^1 - 7. 1096 a 13 introducere L^2RT: inducere L^1 - 8. 1096 a 20 est[1] A (L^b) L^2RT: *om.* A ($K^bM^bO^b$) L^1 - 9. 1096 a 22 haec assimulantur L^2RT: hoc assimulatur AL^1 - 10. 1096 a 33 medicinalis L^2RT: et *add.* AL^1 - 11. 1096 b 4 magis L^2RT: magis album AL^1 - 12. 1096 b 20 idea L^2RT: species L^1 - 13. 1097 b 24 utique fiet L^2RT: utique fiet utique AL^1 - 14. 1098 a 19 nec... nec L^2RT: neque... neque L^1 - 15. 1098 b 9 ergo L^2RT: utique L^1 - 16. 1098 b 12 itaque L^2RT: utique L^1 - 17. 1099 a 5 qui L^2RT: quae L^1 - 18. 1100 a 24 fieri L^2RT: accidere L^1 - 19. 1100 b 6 camaleonta L^2RT: chamaleonta L^1 - 20. 1101 a 3 ex datis L^2RT: *om.* AL^1 - 21. 1101 a 21 dictum L^2RT: determinatum AL^1- 22. 1101 b 23 videtur L^2RT: et *praem.* AL^1 - 23. 1103 a 7 et L^2RT: vel AL^1 - 24. 1103 a 26 assuetudinem L^2RT: consuetudinem L^1 - 25. 1103 a 31 accepimus L^2RT: accipimus AL^1 - 26. 1103 b 23 sequuntur AL^2RT: sequentur L^1 - 27. 1104 a 3 sermones secundum materiam sunt L^2RT: secundum materiam sermones AL^1 - 28. 1104 b 25-26 ut non oportet et quando non oportet L^2RT: non ut oportet et quando oportet L^1 - 29. 1104 b

(20) Nota A verba Aristotelis graeca designabimus. - Plura in adn. critica ad Aristotelis verba saepius invenies.

35 quae L^2RT: qui L^1 - 30. 1105 a 3 comparatam L^2RT: concorporatam AL^1 - 31. 1105 b 6 et $A(M^b)$ *Eth. vetus* L^2RT: vel $A(K^bL^bO^b)$ L^1 - 32. 1106 a 34 accipiuntur L^2RT: accipiunt AL^1 - 33. 1106 b 1 minas L^2RT: mnas AL^1 - 34. 1106 b 13 diximus L^2RT: dicimus AL^1 - 35. 1107 a 8 autem suscipit omnis L^2RT: omnis autem suscipit AL^1 - 36. 1107 a 9 animae L^2RT: *om.* AL^1 - 37. 1108 a 6 vocamus L^2RT: vocabimus AL^1 - 38. 1108 b 13 omnis omnibus opponitur L^2RT: omnes omnibus opponuntur AL^1 - 39. 1108 b 28 ab L^2RT: ad L^1 - 40. 1109 b 11 igitur abicientes ipsam L^2RT: enim ipsam abicientes AL^1 - 41. 1109 b 19 maius L^2RT: magis L^1 - 42. 1110 a 2 nil L^2RT: nihil L^1 - 43. 1110 a 22 Cum L^2RT: Si L^1 - 44. 1110 a 28 (Euri) pedis L^2RT: Euripidis AL^1 - 45. 1110 b 24 habere nomen L^2RT: nomen habere AL^1 - 46. 1111 a 3 sint L^2RT: sunt AL^1 - 47. 1111 a 31 vel L^2RT: et AL^1 - 48. 1111 a 34 voluntaria L^2RT: involuntaria AL^1 - 49. 1111 b 5 videtur esse L^2RT: esse videtur AL^1 - 50. 1112 a 19 aut L^2RT: vel L^1 - 51. 1112 a 30 eorum L^2RT: horum L^1 - 52. 1112 b 13 persuadebit L^2RT: suadebit L^1 - 53. 1112 b 27 fiunt L^2RT: fient L^1 - 54. 1112 b 31 autem^2 L^2RT: utique AL^1 - 55. 1113 a 19 contingit L^2RT: contigit AL^1 - 56. 1113 b 14 decentes et pravos L^2RT: decentibus et pravis AL^1 - 57. 1114 b 21 et in fine L^2RT: et si non in fine $A(L^bM^bO^b)$ L^1 - 58. 1114 b 24 talem L^2RT: talem quendam AL^1 - 59. 1115 a 32 monarchias L^2RT: monarchas AL^1 - 60. 1115 b 1 in $A(L^bM^b)$ L^2RT: *om.* $A(K^bO^b)$ L^1 - 61. 1115 b 1 intimidus *Eth. vetus* L^2RT: impavidus L^1 - 62. 1116 b 16 sunt L^2RT: fiunt AL^1 - 63. 1117 a 10 differentes $L^2R(-Rp^2)T$: *om.* AL^1Rp^2 - 64. 1117 a 15 non A *Eth. vetus* $L^2R(-Rp^1)T$: *om.* L^1Rp^1 - 65. 1117 a 16 existentia A *Roberti Grosseteste notula* L^2RT: existenti L^1 (*in textu*) - 66. 1117 a 21 ratione et cogitatione L^2RT: cogitatione et ratione AL^1 - 67. 1117 a 32 audacias L^2RT: audacia *Eth. vetus* ausibilia L^1 - 68. 1117 b 24 irrationabilium L^2RT: irrationalium L^1 - 69. 1118 a 8 et L^2RT: vel AL^1 - 70. 1118 a 32 Philosenus $L^2R(-Rp^2)T$: Philoxenus AL^1Rp^2 - 71. 1108 a 32 pultivorax L^2RT: pulmentivorax AL^1 - 72. 1118 b 17 superabundantiae L^2RT: superabundare AL^1 - 73. 1119 b 28 superabundantia L^2RT: superabundantiae AL^1 - 74. 1120 a 10 quam AL^2Rp (*deest* Rt)T: et L^1 - 75. 1120 a 12 bene^2 L^2RT: bona AL^1 - 76. 1121 a 32 sunt L^2RT: fiunt AL^1 - 77. 1121 b 8 quod L^2RT: et *add.* AL^1 - 78. 1122 a 20 extenditur $L^2RT(?)$: extendit AL^1 - 79. 1122 a 27 dare tanti L^2RT: da erranti AL^1 - 80. 1123 b 10 pusillanimus L^2RT: pusillanimis L^1 - 81. 1123 b 30 Videbitur L^2R (Videtur T): Et *praem.* AL^1 - 82. 1124 a 13 Sed L^2RT: et *add.* L^1 - 83. 1124 b 26 manifestum L^2RT: et *praem.* AL^1 - 84. 1125 a 31 volunt L^2RT: et *praem.* AL^1 - 85. 1125 b 1 hunc L^2RT: hanc AL^1 - 86. 1125 b 6 est medietas L^2RT: medietas est AL^1 - 87. 1126 a 4 irasci L^2RT: irati AL^1 - 88. 1126 a 36 maius L^2RT: magis L^1 - 89. 1127 b 22 et L^2RT: in AL^1 - 90. 1128 a 34 derisore L^2RT: deriso AL^1 - 91. 1128 b 11 autem L^2RT: enim AL^1 - 92. 1128 b 23 enim L^2RT: autem AL^1 - 93. 1129 a 27 ipsorum L^2RT: ipsarum L^1 - 94. 1129 b 13 autem L^2RT: enim AL^1 - 95. 1130 a 2 ostendit L^2RT: ostendet AL^1 - 96. 1132 a 23 quidem L^2RT: quidam AL^1 - 97. 1134 a 1 quidem iustitia L^2RT: iustitia quidem L^1 - 98. 1134 b 17 yconomicum L^2RT: ikonomicum L^1 - 99. 1134 b 21 ponitur L^2RT: ponuntur AL^1 - 100. 1134 b 25 ubicumque L^2RT: ubique L^1 - 101. 1135 a 15 videndum L^2RT: intendendum AL^1 - 102. 1135 a 19 Iustificatio $L^2(-Rn)RT$: Iniustificatio $AL^1(-Et)$ - 103. 1135 b 32 iniustum L^2RT: iustum AL^1 - 104. 1135 b 33 iniuste L^2RT: iniustum AL^1 - 105. 1136 a 6 sed L^2RT: et *add.* $AL^1(-P^{11}V^{12}Lp)$ - 106. 1136 a 12 Euripedes L^2RT: Euripides AL^1 - 107. 1137 a 21 qualemcumque L^2RT: qualecumque AL^1 - 108. 1137 a 31 vero L^2RT: autem L^1 - 109. 1139 a 12 rationativum L^2RT: ratiocinativum L^1 - 110. 1139 b 15 Sunt L^2RT: Sint AL^1 - 111. 1142 a 2 Euripedes L^2RT: Euripides AL^1 - 112. 1142 b 3 quidem L^2RT: quid AL^1 - 113. 1143 a 26 synesim L^2RT: synesin AL^1 - 114. 1149 b 1 rationem L^2RT: rationi AL^1 - 115. 1153 b 35 ipsas L^2 $(N^1Rn)RT$: ipsis L^1 L^2 $(P^{13}$ Ha) - 116. 1155 b 26 Differt L^2 $(-N^1)RT$: Differet L^1 - 117. 1160 a 20 gratia sacrificii L^2RT: sacrificii gratia AL^1 - 118. 1160 b 7 Tyrannus L^2RT: Tirannis AL^1 - 119. 1160 b 20 politicae L^2RT: politiae AL^1 - 120. 1160 b 21 politicae L^2RT: politiae AL^1 - 121. 1161 a 10 urbanitatem L^2RT: urbanitatum AL^1 - 122. 1161 a 25 Quod L^2RT: Quae AL^1 $(-Sk^2T^1)$ - 123. 1170 b 32 miriadibus L^2RT: myriadibus L^1 - 124. 1179 a 28 beneficiare L^2RT: rebeneficiare AL^1 - 125. 1181 a 23 scriptura L^2RT: scriptiva AL^1.

Tabulae I B

Loci in quibus R et T consentiunt cum R verba mendosa habet

1. 1094 a 17 quoddam RT: quiddam L - 2. 1094 b 11 hoc RT: haec AL - 3. 1096 a 24 est RT: *om.* AL - 4. 1099 b 10 vel^2 $R(-Rp^4)T$: et *add.* $ALRp^4$ - 5. 1100 a 5 autem RT: enim AL - 6. 1100 a 11 sed RT(?): *om.* AL - 7. 1100 a 11 respicere RT(?): inspicere L - 8. 1105 a 11 virtutis RT: virtutes L^2 virtuti AL^1 - 9. 1105 a 26 autem RT: *om.* AL - 10. 1109 b 6 peccato RT: peccando AL - 11. 1110 a 28 Almeona RT: Alcmeona AL^1 Alcmenona L^2 - 12. 1111 a 29 non voluntarie RT: involuntarie AL - 13. 1111 b 27 sanitatem RT: sani esse AL - 14. 1111 b 30 autem RT: enim AL(-Rn) - 15. 1112 b 3 nos. § Non RT: nos, non AL - 16. 1112 b 8 oportet RT: *om.* AL - 17. 1113 a 4 consilio RT: ex consilio AL - 18. 1118 b 20 indigentiam RT: indigens AL - 19. 1121 a 1 optimum RT: oportunum AL - 20. 1121 a 4 pecuniis RT: pecunias AL - 21. 1121 a 7 Symonidi RT: Simonidi AL - 22. 1121 a 19 Quare RT(?): Quia AL - 23. 1123 b 9 chaymus RT: chaimus L^2 chaunus AL^1 - 24. 1124 a 6 studiosis RT: a *praem.* AL - 25. 1126 a 5 insipientis videtur RT: insipientes videntur AL - 26. 1126 b 14 contrario RT: e *praem.* AL - 27. 1127 a 34 iustitiam vel iniustitiam RT: iniustitiam vel iustitiam AL - 28. 1127 b 6 se RT: se ipsum L - 29. 1128 b 12 quidem RT(?): quidam AL - 30. 1130 b 16 parte RT: iustitia et de ea quae in parte *add.* AL - 31. 1133 b 21 et RT: *om.* AL - 32. 1134 a 20 differt

RT: differet AL - 33. 1134 b 33 congruit RT: congruet AL - 34. 1135 a 3 venduntur RT: vendunt AL - 35. 1135 a 14 quae RT: circa *praem.* AL - 36. 1136 a 19 iniustum RT: in iustum AL - 37. 1136 a 29 impossibile. Impossibile RT: Impossibile AL - 38. 1136 b 31 simpliciter RT: simplex AL - 39. 1137 b 25 propter RT: per L - 40. 1138 a 7 autem^2 RT: *om.* AL - 41. 1139 a 27 practicae RT: neque factivae *add.* AL - 42. 1140 b 32 de RT: *om.* AL - 43. 1141 a 14 aliquid RT: quid L - 44. 1141 a 25 quidem RT: quod AL - 45. 1143 a 3 esset RT: erat AL - 46. 1143 a 21-22 signomonicum RT: siggnomonicum AL - 47. 1143 b 7 synesim RT: synesin AL - 48. 1146 b 17 vel^2 RT: sed AL - 49. 1147 a 31 quidem igitur [haec *add.* Rp^1] RT: igitur haec quidem AL - 50. 1150 b 4 secundum RT: *om.* AL - 51. 1151 a 8 ad RT: in AL - 52. 1154 b 5 cum RT: neque AL - 53. 1154 b 5 habeant RT: habent AL - 54. 1154 b 24 Quare RT: Quia AL - 55. 1156 b 12 sunt RT: sint AL - 56. 1156 b 23 itaque RT: utique L - 57. 1156 b 34 uterque RT: utrique AL - 58. 1157 a 24 dignificantur R(-Rp^4) T: dignificatur LRp^4 - 59. 1159 b 25 principiis RT: principio AL - 60. 1160 b 1 tyrannus RT: tirannis AL - 61. 1162 a 34 itaque RT: utique L - 62. 1163 b 27 autem RT: quidem AL - 63. 1165 a 3 superexcedat R (-Rp^1) T: superextendat LRp^1 - 64. 1165 b 3 dissolvitur RT: dissolvi AL - 65. 1165 b 31 alienius R(-Rp^4) T: magis alienum LRp^4 - 66. 1167 a 18 ipsius T *cf.* ipsum R(-Rp^4): *om.* ALRp^4 - 67. 1168 a 8 itaque RT: utique L - 68. 1168 b 11 ambabus R(-Rp^4) T: ambobus LRp^4 - 69. 1169 a 10 propria RT: proprie AL - 70. 1171 b 8 sustinent RT: sustinet AL - 71. 1172 b 9 bonum R(-Rp^3) T: per se bonum ALRp^3 - 72. 1172 b 14 igitur RT: utique L - 73. 1172 b 14 bonum^2 RT: per se bonum AL - 74. 1173 a 23 quod RT: si AL - 75. 1175 a 6 operationem RT: operationi AL - 76. 1179 a 17 itaque R(-Rp^4)T: utique LRp^4.

TABULAE I C

LOCI IN QUIBUS R ET T CONSENTIUNT CUM R VERBA EMENDATA HABET

1. 1095 a 9 fit ART: *om.* L - 2. 1095 a 23 aliud ART: aliter L - 3. 1095 b 6-7 et si hoc... propter quid ART: *om.* L - 4. 1095 b 10 qui ipse omnia intellexerit ART: *om.* L - 5. 1097 b 33 erit RT: sit L - 6. 1098 a 6 principalius ART: principaliter L - 7. 1098 a 8 genere ART: *om.* L - 8. 1099 a 1 aut ART: *om.* L - 9. 1100 a 5 fiunt ART: vitae *add.* L - 10. 1100 a 15 mortuum ART: non mortuum L - 11. 1100 a 19 aliquod A (H^a) RT: *om.* A(K^{b}L^{b}M^{b}O^b) L - 12. 1100 b 18 autem (= δὲ M^b?) utique RT: utique (= δ' ἡ K^{b}L^{b}O^b) L - 13. 1101 a 31 Differt ART: Differre L - 14. 1101 b 7 infortunia, talia autem et ART: *hom.om.* L - 15. 1101 b 18 aliquod A(K^{b}L^{b}O^b) *Eth. nova* RT: *om.* A(M^b) L - 16. 1102 a 23 Contemplandum itaque et civili de anima ART: *hom.om.* L - 17. 1103 a 29 videre aut ex multotiens ART: *hom.om.* L - 18. 1107 b 25 quaedam A (K^{b}L^{b}M^b)RT: quid A(O^b)L - 19. 1107 b 26 ad A(K^{b}L^{b}M^b)RT: circa A(O^b)L - 20. 1111 a 29 Sed *Eth. vetus* RT: Sit (= ἤ) L (ἡ = Vel A) - 21. 1113 a 6 ipsum^2 A(K^b) RT: ipsius A(L^{b}M^{b}O^b) L - 22. 1113 a 12bis-13 nunc... universaliter RT: *om.* AL - 23. 1113 a 21 natura ART: per se bonum *add.* L^1 (20-21 dicentibus... voluntabile *hom.om.* L^2) - 24. 1114 b 28 operativae A(K^{b}O^b) RT: operatores A(L^{b}M^b) L - 25. 1115 a 1 eorum quae secundum singula autem A(M^{b}O^b) RT: *om.* L - 26. 1115 b 15 quod RT: quoniam L^1 *om.* L^2 - 27. 1116 a 6-7 medio modo ART: medium L - 28. 1117 a 5 fortitudo A(N^b) RT: esse *add.* A(K^{b}L^{b}M^{b}O^b) L - 29. 1117 b 29 uterque A(K^{b}L^{b}O^b) R(-Rp^2)T: utroque A(M^b) LRp^2 - 30. 1119 b 7 bene persuasibilis... ad^2 RT: inpersuasibilis... ut L - 31. 1120 a 4-5 autem est aliqua utilitas, his est bene uti et male; divitiae autem sunt utilium: unoquoque RT: *hom.om.* L^2 (autem est *utilitas aliqua, est his uti et bene* et male *etc.* AL^1) - 32. 1120 a 19 non^1 ART: *om.* L - 33. 1120 b 11-12 qui acquisierunt, sed qui susceperunt RT: possidentes, sed accipientes L - 34. 1120 b 27 expensis RT: consumptionibus L - 35. 1120 b 28 acceptionem RT: sumptionem L - 36. 1121 a 12 acceptione, et expensas RT: sumptione, et sumptum L - 37. 1121 a 15 nisi RT: tamen L - 38. 1121 a 18 ydiotas RT: idiotis L - 39. 1121 a 24-25 et non accipiet unde non oportet A(L^{b}M^b) RT: et accipiet unde oportet *ex* A(K^b) *praem.* L - 40. 1121 a 29 prodest multis... nulli R(*in marg.* Rt) T: amat multos... nullum L - 41. 1121 a 33 facere A(K^{b}O^b) RT: non posse *add.* A(L^{b}M^b) L^1 (non facere posse L^2) - 42. 1121 b 1 acquirere RT: tribuere L - 43. 1121 b 3 nihil A *Ant. transl.* RT: confestim L - 44. 1121 b 18 existens ART: *om.* L - 45. 1121 b 29 ipsum A(K^{b}O^b) RT: eundem A(L^{b}M^b) L - 46. 1121 b 34 in multo A(L^{b}M^{b}O^b) R (in multos Rp) T: et in multo A(K^b) L - 47. 1122 a 23 sumptus RT: sumptuositas L^1 sumptuosus L^2 - 48. 1122 b 13 aequali ART: operi *add.* L - 49. 1122 b 21 circa omne demonium [dai- Rt]. Et quaecumque RT: *hom.om.* L^2 (circa omne *divinum.* Et quaecumque L^1)- 50. 1123 a 5 aliquid ART: *om.* L - 51. 1123 a 22 melodiam A (= μέλος) RT: partem (= μέρος) L - 52. 1124 a 15 quomodocumque RT (?): ut L - 53. 1124 a 24 magnanimiores ART: magnanimiorem L - 54. mala A (γρ L^b *Paris B.N. grec 1417*) RT: mali L - 55. 1125 b 4 Ambae R(-Rp^2) T: Ambo LRp^2 - 56. 1125 b 4 istae ART: isti L - 57. 1125 b 8-9 et minus et unde <non *add.* T> oportet, et ut oportet. Philotimum enim vituperamus ut magis quam oportet RT: *hom.om.* L^2 (et minus et unde oportet, et ut oportet. *Amatorem enim honoris* vituperamus *etc.* L^1) - 58. 1125 b 12 et amatorem boni, et (*om.* Rt) non amatorem RT: et non amatorem L^2 et amatorem boni, non amatorem autem AL^1 - 59. 1126 a 13 Qui RT: Hi L - 60. 1126 a 13 iracundi velociter quidem ART: *om.* L - 61. 1126 b 20 Assimulatur... amicitiae ART: Videtur... amicitia L - 62. 1126 b 29 ut ART: quibus L - 63. considerans eventura autem [quidem Rt quod Rp] si sint maiora RT: contingentibus autem si sit maiora consecutus L - 64. 1127 a 22 Eyron RT: Erron L^2 (Eiron L^1) - 65. 1127 a 28 Per se RT: Secundum se ipsum L - 66. 1127 b 19 voluptas RT: lucrum L - 67. 1127 b 19 latere ART: pertransire L - 68. 1127 b 20 sapientem A(H^{a}N^b) RT: vel *praem.* L - 69. 1127 b 22 Eyrones RT:

Errones L^2 (Eirones L^1) - 70. 1127 b 26 non $A(H^aN^b)$ $RtRp^1T$: *om.* $A(K^bL^bM^bO^b)$ $LRp^{2,3,4}$ - 71. 1128 a 2 in^2 ART: *om.* L - 72. 1128 b 1 audiret RT: audet L^2 (audiet L^1) - 73. 1129 b 10bis aut inaequalitas RT: scilicet L - 74. 1129 b 29 et $A(K^bO^b)$ RT: Propter quod et $A(L^bM^b)$ L - 75. 1129 b 33 ad RT: *om.* L^2 (secundum AL^1) - 76. 1130 a 21-22 vituperamus enim, et secundum iniustitiam ART: *hom.om.* L^2 (vituperamus enim, et secundum iniustitiam *quandam* L^1) - 77. 1130 b 10-12bis Quoniam... non omne plus RT: Quia... non omne plus L (*cf. adn. ad Arist.*) - 78. 1130 b 21 quomodo RT: ut L - 79. 1131 a 18bis et ad aliquos, ad alios enim est A(?) RT: *om.* $A(K^bL^bM^bO^b)L$ - 80. 1131 a 20 res ART: personae L - 81. 1131 b 8-9 Et si... coniungit $A(K^bL^bO^b)$ RT: *hom.om.* $A(M^b)$ L - 82. 1132 a 23 tamquam si medium attingant iustum adipiscentes RT: ut si medio contingant iusto compositi L - 83. 1132 a 24 aliquod $A(K^bL^b)$ RT: *om.* $A(M^b)$ L - 84. 1132 b 11 pateretur RT: passus est L - 85. 1132 b 19 quod $A(M^b)$ RT: eorum quae $A(L^bO^b)$ L - 86. 1132 b 19 praeter $A(K^bL^bO^b)$ RT: circa $A(M^b)$ L - 87. 1132 b 30 Adhuc ART: et *add.* L - 88. 1133 b 6 indigentia RT: opus L - 89. 1133 b 23 quo^1 A(*cf.* Michael Eph.) RT: qua $A(O^b)$ L - 90. 1134 a 4 Non sic ut ART: Iniustus autem non sic, quare L - 91. 1134 a 17 nondum RT: nequaquam L - 92. 1134 a 18 iniusta ART: *om.* L - 93. 1134 a 20 sciens RT: hoc *praem.* L - 94. 1134 b 6 ergo ART: autem *praem.* L - 95. 1134 b 11 separetur $A(K^bO^b)$ R(*sec.m.* Rt) T: non separetur $A(L^bM^b)$ L *pr.m.* Rt - 96. 1134 b 15 eius quod est principari et subici (et subici *om.* Rt) RT: ad principandum et essendum sub principe L - 97. 1134 b 25 quia ART: puta L^1 (23-25 sacrificare... puta *hom.om* L^2) - 98. 1134 b 29 mobile $A(K^bL^bO^b)$ RT: quia *add.* L - 99. 1134 b 29 tamen RT: quidem L - 100. 1135 b 14 iacere RT: vulnerare L - 101. 1136 a 17 vel^2 $A(K^bN^b)$ RT: *om.* $A(L^bO^b)$ L - 102. 1136 b 20 modestus RT: mansuetus L - 103. 1136 b 31 praecipientis RT: praecipiente L - 104. 1138 a 28 de ART: praeter L - 105. 1138 b 8 rationibus distat RT: sermonibus divisa est L - 106. 1138 b 23 quis RT: quod L - 107. 1139 a 35 mente ART: intellectu et mente L - 108. 1139 b 29 universalis ART: credulitas *praem.* L - 109. 1141 b 7 divina RT: intellectualia L - 110. 1142 b 13 nondum RT: nequaquam L - 111. 1142 b 19 videre R $(-Rp^4)T$: oportere LRp^4 - 112. 1142 b 19 adipiscetur $AR(-Rp^4)T$: ordinabit LRp^4 - 113. 1142 b 33 finem $A(K^b)$ RT: quendam *praem.* $A(L^bM^bO^b)$ L - 114. 1143 b 4 haec AR $(-Rp^4)T$: ipsae L *om.* Rp^4 - 115. 1145 a 8 utitur RT: indiget L - 116. 1145 a 23 divini $A(L^bM^b)$ RT: dii $A(K^bO^b)$ L - 117. 1145 b 6 derelinquantur $A(K^bL^bM^bO^b)$ RT: assumantur A(*cf.* An.) L - 118. 1145 b 17 hi $A(K^bM^b)$ RT: quandoque $A(L^bO^b)$ L - 119. 1145 b 17 alteros $A(K^bL^bO^b)$ RT: aliter $A(M^b)$ L - 120. 1146 a 33 ratiocinationem ART: ratiocinativum L - 121. 1146 b 25 praeter ART: propter L - 122. 1147 a 8-9 tantum ut videatur RT: quantum. Quare videri L - 123. 1147 a 19 signum $A(K^bM^b)$ RT: eius quod est operari secundum scientiam *add.* $A(L^bO^b)L$ - 124. 1147 a 33 Forte RT: si forte L - 125. 1147 a 34 inexistente $R(-Rp^1$ *obsc.*$Rp^4)T$: insit LRp^1 - 126. 1147 b 4 incontinentes $AR(-Rp^4$ -ter $Rp^1)$ T: incontinenter agere LRp^4 - 127. 1148 b 16 et^1 ART: *om.* L - 128. 1148 b 17 orbitates RT: passiones L - 129. 1148 b 19 similes $A(K^bL^bO^b)$ RT: proxime $A(M^b)$ L - 130. 1149 a 24 autem $A(K^bL^bO^b)$ RT: *om.* $A(M^b)$ L - 131. 1150 a 32 mollitiei ART: malitiae L - 132. 1150 b 22 praetitillantes $A(K^bO^b)$ R(princillaces $Rp^{1,2}$) T: praetitillati $A(L^bM^b)$ L - 133. 1151 a 7 Insuper et R(et *om.* Rt)T: Non tamen sed L - 134. 1151 b 10 hic $AR(-Rp^{1,4})$ T: hi $LRp^{1,4}$ - 135. 1152 b 22 Quod $A(K^bL^bO^b)$ RT: Adhuc $A(M^b)$ L - 136. 1152 b 28 consequentur^2 $A(O^b)$ $R(-Rp^{1,4})$ T: *om.* $A(K^bL^bM^b)$ $LRp^{1,4}$ - 137. 1153 a 6 invicem ART: alia L - 138. 1153 a 7 quae RT: *om.* L - 139. 1153 a 17 posterius (= ὕστερον) RT: alterum (= ἕτερον) AL - 140. 1153 a 19 hac ART: haec L - 141. 1153 a 33 superabundantias $A(K^bL^bO^b)$ RT: fugit *add.* $A(M^b)$ L - 142. 1153 b 6 quod vere ART: quod L - 143. 1153 b 23-24 non est $A(M^b)$ RT: non adhuc $A(K^bO^b)$ L - 144. 1154 a 30-31 iuxta contrarium apparere RT: praeter contrarium videri L - 145. 1154 b 1 his qui perficiuntur RT: perfectis L - 146. 1154 b 12 corrosuram patiens perseverat $R(om.$ $Rp^{1,3,4})T$: morsum consumitur L - 147. 1154 b 18 sanari RT: medicatum esse L - 148. 1154 b 24 appropriet R *cf.* appropinquet T: aequet L - 149. 1155 a 10-11 minus secura RT: instabilior L - 150. 1155 a 14 summo RT: adolescentia L - 151. 1155 a 28 quod maxime R (que maxime quod $Rp^{1,4}$ quia quod maxime Rp^3) T: maxime L - 152. 1156 b 21 Huic... ipsos RT: *hom.om.* L - 153. 1156 b 22 hac enim similes $A(K^b)$ RT: huic enim similia $A(L^bM^bO^b)$ L - 154. 1156 b 22 quodque RT: et L - 155. 1156 b 24 Raras ART: Raro L - 156. 1156 b 25 verisimile RT: conveniens L - 157. 1157 b 36 speciei $A(pr.m.L^b)RT$: delectabili $A(K^bM^bO^b)$ L - 158. 1158 a 20 enim ART: quidem *praem.* L - 159. 1158 a 32 autem non RT: neque L (enim N^1 autem Re RnHa) - 160. 1159 a 5 separati $A(M^bN^b)$ RT: diviso $A(K^bL^bO^b)$ L - 161. 1159 a 5 a RT: *om.* L - 162. 1159 a 10 qualiscumque A(= οἱός περ ?) R(-$Rp^{1,4}$) T: qualis aliquando A(= οἱός ποτ' $K^bL^bM^bO^b$) $LRp^{1,4}$ - 163. 1159 a 11 prae omnibus $A(L^b)$ RT: omnia $A(K^bM^bO^b)$ L - 164. 1159 a 14 superexcessus ART: superexcellens L - 165. 1159 a 16 amare ART: *om.* L - 166. 1159 a 33 tribuere $A(L^bM^b)$ RT: *om.* L - 167. 1160 a 8 ad aequale pertingentia (pertinentia T) $A(M^bO^b)$ RT: in aequalibus advenientia $A(L^b)$ L - 168. 1160 a 10 acquirentes R $(-Rp^{1,4})$ T: tribuentes LRp^4 *om.* Rp^1 - 169. 1160 a 23 circa has $A(K^bL^b)$ $R(-Rp^{1,4})$ T: eas quae circa haec L (eas quae circa has Sk^2T^1 $Rp^{1,4}$) - 170. 1160 a 25 acquirentes RT: tribuentes L - 171. 1160 b 16 igitur ART: autem L - 172. 1160 b 33 habet (= ἔχει) RT: principatur (=ἄρχει) AL - 173. 1161 a 9 potestas A $R(-Rp^{1,4})$ T: potestati L potestatis $Rp^{1,4}$ - 174. 1161 a 17 quod putatur maximum RT: existimati maximi L (*cf. adn. ad Arist.*) - 175. 1162 b 2 utilitatibus $AR(-Rp^4)$ T: amicitiis LRp^4 - 176. 1162 b 4 inaequales ART: inaequalibus L - 177. 1162 b 5 querelae RT: vituperationes L - 178. 1162 b 13 autem ART: utique L - 179. 1162 b 18 conqueruntur RT: vituperant L - 180. 1162 b 23 oportunum RT: utile L - 181. 1162 b 23 utilitatis $A(L^bM^bO^b)$ RT: amicitiae $A(K^b)$ L - 182. 1162 b 26-27 haec autem liberalior RT: liberalior autem L - 183. 1162 b 32 reportare $R(-Rp^4)$ T: conferri LRp^4 (ferri *hab. etiam post* autem $Rp^{1,2,3}$) - 184. 1163 a 6 si $R(-Rp^4)$ T: utique LRp^4 - 185. 1163 a 32 plura $A(O^b)$ $R(-Rp^4)$ T: *om.* $A(M^b)$ LRp^4 - 186. 1163 b 9 sustinet $R(-Rp^4)$ T: expectat LRp^4 - 187. 1163 b 19 utique RT: si L - 188. 1163 b 19 licere RT: possibile esse L - 189. 1164 a 1 inventa est RT: tributa est L - 190. 1164 a 21 existit $R(-Rp^4)$: potitur LRp^4 - 191. 1164 b 13 Alicubi RT: Ubique L - 192. 1165 b 32 quam ART:

secundum quod L - 193. 1165 b 32 Si autem (= εἰ δὲ) R(-Rp^4) T: Vel oportet (= ἢ δεῖ) AL (Si autem oportet Rp^4) - 194. 1166 b 33 distensionem RT: intensionem L - 195. 1167 a 11 otiosam esse amicitiam AR(-Rp^4) T: principium esse amicitiae LRp^4 - 196. 1168 a 15 actum RT: operationem L - 197. 1168 a 30 Videturque A (K^b) R(-Rp^4) T: Videtur autem A(L^{b}M^{b}O^b) LRp^4 - 198. 1168 a 32 velut RT: puta L - 199. 1168 b 6 perveniunt R pro- T: extendit L - 200. 1168 b 19 plus habentes R plus habundantes T: avari L - 201. 1168 b 32 constitutio R(-Rp^4) T: congregatio LRp^4 - 202. 1169 a 33 autem ART: *om.* L - 203. 1169 b 10 Sique A(K^{b}M^b) R(-Rp^4) T: Si autem A(L^{b}O^b) LRp^4 - 204. 1169 b 13 quibus A(K^b) RT: *om.* A(L^{b}M^{b}O^b) L - 205. 1169 b 13 quaeritur A(L^{b}O^b) RT: rursus quaeritur A(K^{b}M^b) L - 206. 1170 b 4 simul sentientes RT: consentientes L - 207. 1170 b 20 quam plurimos A R(-Rp^4) T: plures L quam plures Rp^4 - 208. 1170 b 24 oportunitatem R(-Rp^4) T: utilitatem LRp^4 - 209. 1170 b 26 quam qui RT: eorum quae L - 210. 1170 b 27 distractivi R(-Rp^4) T: perscrutatores LRp^4 - 211. 1171 a 7 verisimile RT: conveniens L - 212. 1171 b 8 in non tristitia ART: intristitiam L - 213. 1172 b 17 ut amicus... dicere ART: *om.* L - 214. 1172 b 26 ipsi A(K^{b}L^b) RT: ipsum sibi ipsi A(M^{b}O^b) L - 215. 1172 b 32 autem ART: *om.* L - 216. 1173 a 17 igitur ART: *om.* L - 217. 1173 a 22 magis et minus ART: *om.* L - 218. 1173 b 15 praetristatos ART: tristatos L - 219. 1173 b 23 nisi RT: tamen L - 220. 1174 b 6 alterae RT: alteri L - 221. 1174 b 32 sicut ART: *om.* L - 222. 1174 b 34 quale oportet A(K^{b}M^b) RT: puta utique A(M^{b}O^b) L - 223. 1175 b 10 operamur A(L^b) RT: discernimus A(K^{b}M^{b}O^b) L - 224. submultipliciter RT: multipliciter L - 225. 1176 a 30 autem ART: utique L - 226. 1177 a 6 felicior AR(-Rp^4) T: feliciorem L (felicior est P^{13}Ha Rp^4) - 227. 1177 a 21 Adhuc A(K^{b}L^{b}O^b) R(-Rp^4) T: Est A(M^b) LRp^4 - 228. 1177 a 25 enim R(-Rp^4) T: igitur LRp^4 - 229. 1177 a 34 fuerit R(-Rp^4) T: erit LRp^4 - 230. 1177 b 8 penitus R(-Rp^4) T: perfecte LRp^4 - 231. 1177 b 21 propriam A(L^b) R(-Rp^4) T: perfectam *praem.* A(K^{b}M^b) LRp^4 - 232. 1179 a 11-12 existimabat A(K^b) R(-Rp^4) T (?): ut *praem.* A(L^{b}M^{b}O^b) LRp^4 - 233. 1179 a 25 rationabile R(-Rp^4) T: bene rationabile L (rationabile bene Rp^4) - 234. 1179 b 29 cedere A R(-Rp^4) T: oboedire LRp^4 - 235. 1180 a 28 disponens R(-Rp^4) T: themisteuon L^1 themiste non L^{2}Rp^4 - 236. 1180 a 28 de pueris et uxoribus R(-Rp^{2,4}) T: puerorum et uxoris LRp^{2,4} - 237. 1180 b 15 talibus A(L^{b}M^{b}O^b) R(-Rp^4) T: talibus autem congruit LRp^4 - 238. 1180 b 25 Quamcumque R(-Rp^4 Quantumcumque Rp^3) T: Quam L (Quoniam Rp^4) - 239. 1180 b 26 disponere R(-Rp^4) T: disponi LRp^4 - 240. 1181 a 20-21 intelligunt A(K^{b}L^{b}M^{b}O^b) R(-Rp^{2,4}) T: quae oportet *add.* A(O^{1}O^{2}B^1) LRp^{2,4}.

Ex locis 441 quos supra recensuimus iam satis apparet Rt, Rp et T ex uno solo archetypo pendere, quod archetypum 125 ad minimum in locis verba mendosa editionis L^2 (Tabulae I A) in textu habebat, additis tamen ad minimum 76 mendis propriis (Tabulae I B), habebat autem in marginibus, ut videtur, ad minimum 240 adnotationes in quibus quidam vir doctus ad fidem codicum graecorum verba editionis L^2 emendaverat (Tabulae I C). Quod autem Rp et T ex archetypo non proxime, sed quodam apographo interiecto pendent, ostendunt id loci quos infra recensebimus:

Tabulae II A

Loci in quibus Rp et T consentiunt cum Rp verba mendosa habet

1. 1094 a 16 operationes RpT: ipsas *add.* ALRt - 2. 1094 b 25 natura rei RpT: rei natura ALRt - 3. 1095 a 27 haec multa RpT: multa haec ALRt - 4. 1095 b 33 et^1 RpT: vel ALRt - 5. 1097 b 33 hoc utique RpT: utique hoc L^{2}Rt utique hoc utique AL^1 - 6. 1098 a 6 rationem RpT: operationem ALRt - 7. 1098 a 22 hominis RpT: omnis ALRt - 8. 1099 b 5 felix Rp^{1,2,3} T: *om.* ALRtRp^4 - 9. 1101 a 8 incidet Rp^{1,2,3} T: neque utique varius et facile transmutabilis *add.* AL^1 *nec non* (*om.* varius) L^{2}RtRp^4 (neque utique facile transmutabilis *add. in marg.* Rp^1 ?) - 10. 1101 a 23 videretur Rp (Ba^{1}As^1) T: videtur ALRt - 11. 1101 b 3 ipsis RpT: illis ALRt - 12. 1101 b 8 neque non felices felices RpT: *om.* ALRt - 13. 1102 a 3 operantur RpT: operamur ALRt - 14. 1102 a 5 operatio RpT: animae *praem.* ALRt - 15. 1102 a 32 Irrationabilis RpT: Irrationalis LRt - 16. 1103 a 19 insit Rp^{1,2,3} T: infit ALRtRp^4 - 17. 1103 a 21 assuescet Rp^{1,2,3} T: assuefiet LRtRp^4 - 18. 1103 b 24 assuesci Rp^{1,2,3} T: assuefieri LRt (-facti Rp^4) - 19. 1104 a 20 timet et fugit RpT: fugit et timet ALRt - 20. 1104 b 35 electione RpT: electionem ALRt - 21. 1105 b 20 et RpT: *om.* ALRt - 22. 1106 a 4 Adhuc RpT: Ad haec ALRt - 23. 1106 a 15 virtus omnis RpT: omnis virtus ALRt - 24. 1106 a 23 opus suum RpT: suum opus ALRt - 25. 1106 a 25 hoc RpT: hic ALRt - 26. 1106 a 27 hoc^4 RpT: haec ALRt - 27. 1107 a 10 et RpT: *om.* ALRt - 28. 1107 a 11 et^1 RpT: *om.* ALRt - 29. 1107 a 13 se RpT: *om.* ALRt - 30. 1107 a 17 peccatum RpT: peccare ALRt - 31. 1108 a 6 et Rp(-P^{14}) T(?): *om.* ALRt - 32. 1108 a 16 non RpT: neque ALRt - 33. 1108 b 18 superabundantiam RpT: superabundantias ALRt - 34. 1110 a 1 est RpT: *om.* ALRt - 35. 1110 b 33 vituperatur RpT: vituperantur ALRt - 36. 1111 b 1 irrationabiles RpT: irrationales LRt - 37. 1111 b 20 esse RpT: *om.* ALRt - 38. 1112 a 11 praesit RpT: praefit ALRt - 39. 1112 a 11 subsequatur RpT: subsequitur ALRt - 40. 1112 a 25 aliam causam RpT: causam aliam ALRt - 41. 1112 b 29 eorum RpT: ipsorum L(-Rn) Rt - 42. 1115 b 11 instupescibilis RpT: instupefactibilis LRt - 43. 1117 a 13 aestimare RpT: exi-

stimare LRt - 44. 1119 b 7 et[2] RpT: *om.* ALRt - 45. 1120 a 19 vero RpT: autem LRt - 46. 1120 b 25 multitudine RpT: multitudinem Rt multitudo L - 47. 1121 b 4 neque[1] RpT: non ALRt - 48. 1123 b 7 corpore magno RpT: magno corpore ALRt - 49. 1126 a 31 in RpT: et in AL(-Rn) Rt - 50. 1126 b 29 colloquitur RpT: colloquetur ALRt - 51. 1126 b 36 colloquitur RpT: colloquetur ALRt - 52. 1127 b 32 videtur iactator RpT: iactator videtur ALRt - 53. 1128 b 17 passiones RpT: passionem ALRt - 54. 1129 b 9-10 a quo operativi iniustorum sunt et RpT: *om.* ALRt - 55. 1129 b 3 autem RpT: quidem ALRt - 56. 1130 b 21 enim RpT: *om.* ALRt - 57. 1132 a 30 quod RpT: hoc ALRt - 58. 1133 b 8 uterque RpT: utrique ALRt - 59. 1134 b 19 habet eandem RpT: eandem habet ALRt - 60. 1135 b 28 Manifesta RpT: In manifesta AL[1] Inmanifesta L[2]Rt - 61. 1135 b 32-33 insidiantur... ignorant RpT: insidiatur... ignorat ALRt - 62. 1137 a 6 iniustum RpT: iustum ALRt - 63. 1137 b 27 particulare RpT: universale ALRt - 64. 1138 b 4 propter RpT: per LRt - 65. 1138 b 6 se ipsum RpT: ipsum LRt - 66. 1141 a 21 studiosam RpT: studiosissimam ALRt - 67. 1141 a 25 diceretur RpT: dicerent AL(-V^{12}) diceret V^{12} Rt - 68. 1142 a 9 yconomia RpT: oikonomia LRt - 69. 1142 a 12 disciplinati $Rp^{1,2,3}$ T: disciplinativi ALRtRp[4] - 70. 1143 a 2 essent RpT: erant L *om.* RT - 71. 1143 a 22 signomen RpT: siggnomen LRt - 72. 1145 b 28 optimum RpT: oportunum A L(-EtP^{13}) Rt - 73. 1146 b 28 agunt RpT: agent AL ageret Rt - 74. 1146 b 28 differt RpT: differet ALRt - 75. 1147 a 1 propositionum ALRt: quibus oportet uti *add.* Rp T(?) - 76. 1147 a 8 differt RpT: differet ALRt - 77. 1148 b 20 esse hominem quem $Rp^{1,2,3}$ T: eam hominem quam ALRtRp[4] - 78. 1149 b 17 Et RpT: *om.* ALRt - 79. 1154 a 25 facit credere RpT: credere facit ALRt - 80. 1154 b 5 non RpT: enim ALRt - 81. 1155 a 34 simile[2] Rp (simul ei Rp^{2}) T: similem ALRt - 82. 1155 b 4 Eraclitus RpT: Heraclitus L(-P^{13}) Rt - 83. 1156 a 8 unumquodque RpT: unumquemque LRt - 84. 1158 a 4 maxime videntur RpT: videntur maxime ALRt - 85. 1158 b 23 Analogon RpT: Analogam LRt - 86. 1160 a 21 politica RpT: politicam A L(polita P^{13} politica et Rn) Rt - 87. 1161 b 21 quo approximatur (-mantur) RpT: coapproximatur ALRt - 88. 1161 b 32-33 autem RpT: utique ALRt - 89. 1162 a 2 quo approximantur Rp T(?): coapproximantur ALRt - 90. 1164 a 3 amicitia RpT: amativa ALRt - 91. 1164 a 4 contingat RpT: contigit A L^{1}($O^{8}V^{12}Sk^{2}$) contingit L^{1}(Et$P^{11}T^{1}P^{12}$Re) L^{2} convenit Rt - 92. 1164 a 22 utriusque RpT: utrius AL virtus Rt - 93. 1164 b 10 etiam RpT: et ALRt - 94. 1164 b 15 existimant RpT: existimat ALRt - 95. 1166 b 7 autem RpT: enim ALRt - 96. 1166 b 18 gaudent Rp(-C^{4}) T: congaudent ALRt - 97. 1168 a 7 diligunt RpT: diligit ALRt - 98. 1170 a 29 quia RpT: quoniam LRt - 99. 1171 b 16 oportet RpT: *om.* ALRt - 100. 1172 a 23 protendunt RpT: pertendunt LRt - 101. 1172 b 20 eligibile esse RpT: esse eligibile ALRt - 102. 1174 a 1 laudatur RpT: laudant ALRt - 103. 1175 a 4 habentia corpora RpT: humana corpora L humana ARt - 104. 1175 a 29 eo appropriari RpT: coappropriari ALRt - 105. 1176 a 6 Eraclitus RpT: Heracleitus (-deitus, -dietus, -clitus) LRt (-$T^{1}P^{12}P^{13}$) - 106. 1177 a 2 gaudio $Rp^{1,2,3}$ T: studio ALRtRp[4] - 107. 1177 a 12 felicitas est $Rp^{1,2,3}$ T: est felicitas ALRtRp[4] - 108. 1178 b 2 sunt $Rp^{1,2,3}$ T: sint ALRtRp[4] - 109. 1178 b 6 eligitque RpT: eligit quae ALRtRp[4] - 110. 1180 a 23 contrariari $Rp^{1,2,3}$ T(?): contrariantes AL[1] contrarietates L[2]RtRp[4] - 111. 1181 a 19 et in $Rp^{1,2,3}$ T: in ALRt *om.* Rp[4].

TABULAE II B

LOCI IN QUIBUS Rp ET T CONSENTIUNT CUM Rp VERBA EMENDATA HABET

1. 1098 b 7 enim A(K^{b}) RpT: igitur A($L^{b}M^{b}O^{b}$) LRt - 2. 1099 a 13 Tales A *Eth. nova* RpT: Talia LRt - 3. 1100 b 4 sequamur RpT: sequitur L[2]Rt sequimur L[1] - 4. 1101 b 12 potentiarum RpT: virtutum LRt - 5. 1103 b 5 hoc A($L^{b}M^{b}O^{b}$) *suo loco* Rt *non suo loco* RpT: haec A(K^{b}) L - 6. 1104 a 18 faciunt A(M^{b}) RpT: et *praem.* A($K^{b}L^{b}M^{b}$) LRt - 7. 1107 a 28 autem A(L^{b}) RpT: autem hoc A($M^{b}O^{b}$) LRt - 8. 1107 a 30 inaniores A(O^{b}) RpT: inanes *Eth. vetus* Rt communiores A($K^{b}L^{b}M^{b}$) L - 9. 1110 b 11 omnes omnia A($K^{b}M^{b}O^{b}$) *Eth. vetus* RpT: omnia omnes A(L^{b}) L(-Rn) Rt - 10. 1111 a 1 misericordia A($L^{b}M^{b}$) RpT: et *praem.* A($K^{b}O^{b}$) LRt - 11. 1118 a 16 in A($K^{b}O^{b}$) *Eth. vetus* RpT: *om.* A($L^{b}M^{b}$) LRt - 12. 1118 b 27 gaudent A *Eth. vetus* RpT: *om.* LRt - 13. 1120 a 27 minime RpT: nequaquam L minime nequaquam Rt - 14. 1120 b 30 in ARpT: et L et in Rt - 15. 1123 a 22 et est parabola quaedam RpT: *om.* ALRt - 16. 1129 b 25 Ipsa (= αὐτὴ) RpT: Haec (= αὕτη) AL Haec ipsa Rt - 17. 1132 b 33 Per RpT: In LRt - 18. 1137 a 24 non ARpT: vel L vel non Rt - 19. 1141 a 11 Policliton RpT: Policleiton (- deiton) LRt - 20. 1141 b 27 quare (= ὥστε) P^{14} $Rp^{2,3}$T: ut (= ὡς τὸ) ALRt *om.* Rp^{1}(-P^{14}) - 21. 1143 a 23 recta A($L^{b}M^{b}O^{b}$) RpT: *om.* A(K^{b}) LRt - 22. 1147 a 11 enim ARpT: *om.* LRt - 23. 1148 a 12 circa illarum [aliarum T?] RpT: de illis L *om.* Rt - 24. 1150 a 27 differunt ARpT: differt L(-T^{1}) Rt - 25. 1150 a 27 Omni (= παντὶ) $ARp^{1,2,3}$ T: Omnino (= πάντῃ) LRtRp[4] - 26. 1150 a 34 contratenere RpT: detinere LRt - 27. 1150 b 19 praevolatio RpT: praevolatio vel praecipitium Rt irrefrenatio L - 28. 1151 a 22 ut autem sit talis qualis RpT: propter autem esse talem qualem LRt (*nec non ante* ut Rp^{1}) - 29. 1154 a 34 Hae autem medicinae RpT: Medicinae autem LRt - 30. 1161 a 3-4 Timocraticus autem videtur (Ty - Rp) RpT: Timocratico autem assimulatur AL Tymotheus [!] autem assimulatur Rt - 31. 1162 b 26 foralis *non suo loco* $Rp^{2,3,4}$ *suo loco* T: venalis LR (*etiam* $Rp^{2,3,4}$) - 32. autem ARpT: *om.* L(-P^{11}) Rt - 33. 1167 b 27 enim A Rp (-As^{1}) T: autem LRt - 34. 1169 a 6 simpliciter A(?) $Rp^{1,2,3}$ T: *om.* ALRtRp[4] - 35. 1180 b 14 quid A(K^{b}) $Rp^{1,2,3}$ T: quoniam A($L^{b}M^{b}O^{b}$) LRp[4] quid quoniam Rt - 36. 1180 b 14 communiter $Rp^{1,2,3}$ T: *om.* ALRtRp[4] - 37. 1180 b 16 nihil $ARp^{1,2,3}$ T: Et nihil LRtRp[4].

Quibus locis addi possunt hi qui sequuntur (in his enim menda editionis L^2 ita emendavit vir doctus qui *Librum Ethicorum* post Robertum Grosseteste iterum recognovit ut cum verbis editionis L^1 casu congrueret, emendationes autem neglexit Rt):

38. 1117 b 32 neque[1] AL^1RpT: nihil L^2Rt - 39. 1120 b 1 non ut AL^1 RpT: ut non L^2Rt - 40. 1121 b 34 parva $A(L^bO^b)$ L^1 RpT: parvo L^2Rt - 41. 1138 a 1 in AL^1RpT: et L^2 Rt - 42. 1157 a 5 et[2] AL^1RpT: *om.* L^2Rt - 43. 1172 a 23 ducere AL^1RpT: dicere L^2Rt.

Igitur plus quam 150 in locis Rp et T consentiunt et ab LRt dissentiunt; sed contra Rt et T 50 circiter in locis consentiunt et ab LRp dissentiunt. Hi sunt:

Tabulae III A

Loci in quibus Rt et T consentiunt cum Rt verba mendosa habet

1. 1102 a 29 sint RtT: sunt ALRp - 2. 1135 b 27 Adhuc RtT: Adhuc autem ALRp - 3. 1136 a 22 iniustum RtT: in iustum AL *hom.om.* Rp - 4. 1157 b 31 amicis RtT: amatis ALRp - 5. 1159 a 9 itaque RtT: utique $LRp^{1,4}$ *om.* $Rp^{2,3}$ - 6. 1160 a 28 itaque RtT: utique LRp - 7. 1178 b 15 erit RtT Rp^4: erunt ALRp(-Rp^4)

Tabulae III B

Loci in quibus Rt et T consentiunt cum Rt verba emendata habet

1. 1111 a 15 percutiat $A(L^bM^bO^b)$ RtT: percutient $A(K^b)$ L percutiant Rp - 2. 1113 a 12bis quod RtT: *om.* Rp (*deest* AL) - 3. 1127 a 2-3 per se RtT (vel *praem.* Rt): secundum se ipsum LRp - 4. 1127 b 24-25 Maxime autem RtT: Sed et maxime L Sed et maxime autem Rp - 5. 1130 a 27 ergo ARtT: enim L enim ergo Rp(ergo enim As^1 ergo P^{14}) - 6. 1131 b 11 quod $A(K^bL^b)$ RtT: *om.* LRp - 7. 1133 a 19 comparabilia RtT: comparata LRp - 8. 1133 a 27 indigentia quae *suo loco* RtT (*non suo loco, sed post* 1133 a 28 eadem Rp): opus quod L - 9. 1133 b 11 quale Rt *cf.* quasi T: puta L *om.* Rp - 10. 1133 b 20 ad indigentiam autem RtT: ad opus autem L *om.* Rp - 11. 1134 a 12 qualitercumque RtT: qualiter L *om.* Rp - 12. 1135 b 23 tamen AT *cf.* tamen quidem Rt: quidem L quam Rp - 13. 1136 b 29 si $A(L^b)$ RtT: *om.* LRp - 14. 1138 a 2 iste ARtT: ipse L *om.* Rp - 15. 1138 b 6 ipsius $A(L^b)$ RtT: ipsi $A(K^bM^bO^b)$ LRp - 16. 1140 b 10 yconomicos RtT: dispensativos LRp - 17. 1142 a 25 Susceptibiles, vel: Aptabiles, vel: Attingibiles Rt Susceptibiles, vel Attingibiles T: Susceptibiles sunt Rp (sunt *om.* Rp^1) Opponitur L - 18. 1146 a 21 Odisseo Rt *cf.* Odrisco T: Ulixe LRp - 19. 1146 b 2 suasus ARtT: non suasus LRp(-*pr.m.* Rp^3) - 20. 1147 a 13-14 et maniam patientem ARtT: et inaniam patientem Rp *om.* L - 21. 1147 a 22 nondum RtT: nequaquam $LRp^{1,4}$ *om.* $Rp^{2,3}$ - 22. orbitates RtT (*non suo loco* orbitantes $Rp^{1,2}$ orbitates $Rp^{3,4}$): passiones LRp - 23. 1152 b 35 eius qui cum tristitia $A(M^b)$ RtT: deficientis $A(K^b)$ L indigentis vel imperfecti Rp - 24. 1153 a 2 gaudent RtT: sed *add.* L secundum *add.* Rp - 25. 1154 b 20 operationem RtT: actum LRp^4 *om.* $Rp^{1,2,3}$ - 26. 1156 b 17 aut $A(L^bM^bO^b)$ RtT: autem Rp secundum quod L - 27. 1157 a 34 idem ARtT: ipsi L *om.* Rp - 28. 1159 b 18 aequaliter RtT: forte L aequaliter forte Rp - 29. 1160 b 19 perversum RtT: malum LRp - 30. 1161 a 31 minime RtT: nequaquam $LRp^{1,4}$ Tu^1 *om.* Rp^2(-Tu^1)Rp^3 - 31. 1166 b 30 amicabili quidem assimulatur $A(K^b)$ RtT: amicitia quidem videtur $LRp^{1,4}$ amicabili quidem assimulatur amicitia quidem videtur $Rp^{2,3}$ - 32. 1169 a 34 igitur ARtT: itaque Rp *om.* L - 33. 1169 b 14 quam T quam vel Rt: vel LRp - 34. 1170 b 26 nimis RtT (minus $Rp^{1,2,3}$): sufficienter L (sufficientes P^{13} *pr.m.* P^{11} *nec non* Rp^4) - 35. 1174 a 1 ut ARtT: non *add.* LRp - 36. 1179 a 22 suspicandum RtT: suspiciendum LRp^4 *sec.m.* Rp^3 *om.* $Rp^{1,2}$ *pr.m.* Rp^3.

Quibus locis addi possunt hi qui sequuntur (in his enim menda editionis L^2 ita emendavit vir doctus qui *Librum Ethicorum* post Robertum Grosseteste denuo recognovit ut cum verbis editionis L^1 casu congrueret, emendationes autem neglexit Rp):

37. 1102 b 31 oboedibile L^1 RtT: obaudibile L^2Rp - 38. 1103 b 3 civitatibus A L^1Rp^4 RtT: civilitatibus L^2Rp(-Rp^4) - 39. 1133 a 25 sint A L^1 RtT: sunt L^2Rp - 40. 1133 b 8 commutant A L^1 RtT: communicant L^2Rp - 41. 1135 b 12 quando A L^1 RtT: quia L^2 *om.* Rp - 42. 1138 a 24 iniustificationibus A L^1 RtT: iustificationibus L^2Rp - 43. 1138 b 11 appetitus A L^1 RtT: appetitum L^2Rp - 44. 1139 a 14 ratiocinativum L^1 RtT: rationativum L^2Rp - 45. 1170 b 22 vocer A L^1 RtT: vocet (*vel* nocet?) L^2Rp.

Patet ergo Rt cum T non nisi 7 menda communia habere (Tabulae III A), quod casu fieri potuit, cum praesertim haec omnia non nisi menda in codicibus pertrita sint; sed contra Rp cum T plus quam 100 menda communia habet (Tabulae II A), quorum nonnulla Rp et T seorsum casu committere potuerunt, non tamen omnia, cum praesertim plura (velut ea quae in Tabulis II A numeris 12, 54, 63, 106, notavimus) insignia sint: quapropter pro certo habemus Rp et T non proxime, sed quodam apographo *x* interiecto ex archetypo pendere.

Nec mirum, si contra totidem fere verba emendata Rp et Rt cum T communia habent (Tabulae II B et III B): cum enim verba emendata non nisi in adnotationibus in marginibus adpositis tum archetypum tum apographon *x* habuerint, consentaneum est, cum omnes amanuenses paris neglegentiae sint, harum adnotationum tantundem omnes neglexisse. Quod autem apographon *x* verba emendata quae RtT habent et ipse habuit, sed in marginibus, id confirmatur eo quod Rp saepius verba emendata non suis locis inseruit (cf. Tabulae III B, n. 8, 22), vel iuxta verba corrupta adposuit (n. 4, 5, 28, 31), vel etiam omisit, omissis ipsis verbis corruptis, quod ex hoc effectum esse videtur quod verba corrupta delevit, sed pro eis verba emendata inserere neglexit (cf. Tabulae III B, n. 9, 10, 11, 14, 21, 25, 27, 30, 36).

Eadem de causa effectum esse videtur ut verba emendata unus solus e tribus testibus, T vel Rp vel Rt, nonnumquam conservaret, velut in locis quos infra recensebimus:

Tabulae IV A

Loci in quibus T solus verba emendata habere videtur

1. 1096 a 23 Amplius A(L^b) T: Amplius autem A($K^bM^bO^b$) LR - 2. 1107 b 21 quo (= $\tilde{\varphi}$) A($L^bM^bO^b$) LR: *an* quomodo T? *Cf.* $\pi\tilde{\eta}$ A(K^b) - 3. 1108 a 13 hae AT: haec LR (hoc Rn P^{14}) - 4. 1110 b 12-13 bonum vel delectabile A(? *cf.* L^bM^b) T: bonum LR delectabile A(O^b) *Eth. vetus* - 5. 1120 b 7 autem AT: utique LR - 6. 1121 a 16 coaugentur A(M^b) LR: *an* simul augentur T? - 7. 1121 a 30 sibi ipsi T: se ipsum LR - 8. 1125 a 32 se ipsis A(L^b) LR: *an* his T? *Cf.* A(K^b) - 9. 1126 a 31 convivere AT: convenire Rt vivere LRp - 10. 1128 a 26 quae decent A($L^bM^bO^b$) T: non quae decent A(H^a) LR - 11. 1129 a 13 in A *Ant. transl.* T: *om.* L *add. ante* 1129 a 12 potentiis R - 12. 1130 b 16 Itaque A(M^b) T: Itaque et A($K^bL^bO^b$) R Quare L - 13. 1137 a 12 nisi T: sed vel L sed R - 14. 1137 a 22 nisi T: tamen L(-Lp) R tamen nisi Lp - 15. 1139 b 28 principii A(L^b) T: principium A(K^bO^b) LR - 16. 1142 a 9 quod AT: quia (*scriptoris neglegentia pro* quod) $RtRp^2$ et Rp^{1b} hoc $LRp^{3,4}$ *om.* Rp^{1a} - 17. 1145 b 2 suscipiendum $LRtRp^{2,4}$ (suspiciendum $Rp^{1,3}$): *an* existimandum T? - 18. 1145 b 24 ipsam A(K^b) T: ipsum A($L^bM^bO^b$) LR - 19. 1147 b 17 sensibilis A(? *coni.* Ramsauer) T: sensibili ALR - 20. 1149 b 29 et propter A(O^b) T: et LR - 21. 1154 a 27 utique A(L^bM^b) LR: *an* igitur utique T? *Cf.* A(K^bO^b) - 22. 1161 a 4 nisi T: praeter L tamen R - 23. 1161 a 32 aut T: vel L As^1V^{13} autem Rp^2 C^4Sl vel autem Rt - 24. 1162 b 4 secundum analogum A($K^bL^bM^b$) T (Rp^3): analogum A(O^b) LR(-Rp^3) - 25. 1164 b 8 hoc non AT: non hoc Rp non hoc non LRt - 26. 1167 b 10 tamen LR: *an* nisi T? - 27. 1168 a 7 autem A($L^bM^bO^b$) T: utique A(K^b) L itaque R - 28. 1168 a 23 autem A(M^b) T: utique A($K^bL^bO^b$) L itaque Rp *om.* Rt - 29. 1169 b 26 superinducta AT: superducta LR - 30. 1170 b 10 Simul sentire T: consentire LR - 31. 1171 a 6 autem AT: *om.* LR

Quibus locis addi possunt nonnulli loci in quibus solus T verba emendata suis locis recte inseruit, velut:

32. 1123 b 12 utique videbitur qui T: si videatur LRt utique videbitur qui si videatur Rp - 33. 1124 b 24 tardum T: pigrum LRt tardum pigrum Rp - 34. 1125 a 2 obsequiosi T: serviles L obsequiosi serviles Rp serviles (*in textu*) obsequiosi (*in marg.*) Rt - 35. 1125 a 13 lentus T: gravis LRt gravis lentus Rp - 36. 1151 a 21 ut non agat T: propter quidem non agere LRp^1 ad non agere $RtRp^{2,3}$ ad ut non agat propter non agere Rp^4 - 37. 1161 a 16-17 Causa enim essendi, quod putatur maximum esse T: Causa enim essendi, existimati maximi esse LRp^4 Causa enim quod putatur maximum essendi existimati maximi esse Rt Causa enim essendi quod putatur maximum existimari maximi esse $Rp^{2,3}$ maximi esse (*cetera hom.om.*) Rp^1 - 38. 1162 b 25-26 Est autem legalis quidem in dictis, haec quidem omnino *foralis* ex manu in manum T: Est autem legalis quidem in dictis, haec quidem omnino *venalis* ex manu in manum $LRtRp^1$ Est autem legalis quidem *foralis* in dictis, haec quidem omnino *venalis* ex manu in manum $Rp^{2,3,4}$.

Sed contra nonnullis in locis verba emendata iuxta verba *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati adposuisse videtur T, velut:

1097 a 27 universaliter omnia T: universaliter *Eth. nova* (*an etiam vir doctus qui Librum Ethicorum recognovit*?) omnino LRtRp - 1141 b 27-28 extremi (vel : extrema) T: extrema $ALRtRp^1$ extrema vel extremi $Rp^{2,3}$ -

1161 b 10 aequalibus existentibus inferent T(?): aequalibus existentibus LRp^{1,4} inferent RtRp^{2,3} - 1165 a 12 quidem igitur T: igitur LRt quidem Rp - 1166 a 23 Sed et T: Et A(= τε $K^bL^bM^bO^b$) LRt Sed (= δὲ?) Rp(-Sl V^{13} P^{14}) - 1166 b 22 discerpentia LRt: discrepantia Rp *an* discerpentia vel discrepantia T? - 1168 a 13 actus R: operatio L *an* actus sive operatio T?

Tabulae IV B

Loci in quibus Rp solus verba emendata habere videtur

1. 1097 b 3 ipsa A($K^bL^bO^b$) LRtT: ipsam A(M^b) Rp - 2. 1110 b 30 Involuntarium autem (= τὸ δ' ἀκούσιον) ALRtT: Involuntariumque (= τό τ'ἀκούσιον?) Vd Rp^2 Involuntarium autem que Rp^{1,4} (que autem Sl) - 3. 1117 a 17 vel A(N^b) LRtT: et A($K^bL^bM^bO^b$) *Eth. vetus* Rp - 4. 1120 a 25 quando oportet T: quando et quaecumque oportet LRt quaecumque et quando ARp - 5. 1126 a 17 vel LT: secundum quod ARp *om.* Rt - 6. 1133 b 9 indiget ALRtT: non *praem.* A (*Operum Arist. ed. Basileensis tertia*) Rp - 7. 1134 a 2 secundum quem LRtT: secundum quam A(= καθ' ἣν) Rp - 8. 1139 a 5-6 dividendum (= διαιρετέον) ALRtT: dicendum (= ῥητέον?) Rp - 9. 1142 a 1 quae circa (= ὁ τὰ περὶ L^bM^b) LRtT: qui circa (= ὁ περὶ O^b) *Ant. transl.* Rp - 10. 1144 b 25 qui (= ἡ [*scil.* ἕξις]) LRtT: quae (= ἡ [*scil.* ἀρετή]) *Ant. transl.* Rp - 11. 1148 a 29 detinentur LRtRp^{4}T: dominantur Rp^{2,3,4} (*cf.* κρατοῦνται A) - 12. 1149 a 8 mustelam LRtT: iniuste [! *legend.* muste<lam>?] catulum Rp (*cf.* τὴν γαλῆν A) - 13. 1149 a 20 sola A(O^b) LRtT: solum [*legend.* solam = μόνην $K^bL^bM^b$) Rp - 14. 1150 b 16 constitit (= συνέστηκεν?) LRtRp^{4}T: distat (= διέστηκεν) ARp^{1,2,3} - 15. 1153 a 4 repleta LRtT: quae repletur Rp - 16. 1156 b 4 Commanere... per totam diem (= συνημερεύειν) LRtT: Commanere... per diem Rp^{2,3} Commanere... diem Rp^{1,4} (*cf.* per diem commorari 1157 b 15; commorari 1158 a 9, 1169 b 21, 1171 a 5, 1172 a 5 nec non 1162 b 16, 1166 b 14) - 17. 1158 a 21 liberale LRtT: quod (= τὸ) *praem.* Rp (quidem Rp^{1,4}) - 18. 1159 b 28 connavigatores (= σύμπλους) ALRtT: coniugatores (= συναπτοὺς? *aut potius neglegentia scriptoris*) *Ant. transl.* (? Ha) Rp - 19. 1162 a 26 enim A (= γὰρ $K^bL^bO^b$) LRtT: autem A (= δὲ M^b) Rp - 20. 1163 a 25 non LRtT: *om.* ARp - 21. 1168 a 7 operari LRtRpT: agere (*ante* 1168 a 6 actu *perperam ins.*) Rp^{1,2,3} - 22. 1171 b 19 turbati (-ri) LRtRp^4 T: superata (facta) Rp^{1,2,3} - 23. 1174 a 21 utique (= δὴ) A(O^b) LRtT: vel (= ἤ) A(K^b) Rp (*sed verbum emendatum* vel *post verbum Roberti Grosseteste* utique *adposuit* Rp).

Tabulae IV C

Loci in quibus Rt solus verba emendata habere videtur

1. 1125 b 20 etiam T: et iam Rp est iam A(= ἔστιν ἤδη N^b) Rt quam oportet (=ἢ δεῖ [ἔστιν *om.*]) L - 2. 1127 a 18 vel LRpT: et ARt - 3. 1127 b 34 - 1128 a 1 collocutio quaedam consona L Rt(*in textu*) RpT: vel societas quaedam prudens *add. in marg.* Rt - 4. 1132 a 4 ad nocumentum differentiam A(= πρὸς τοῦ βλάβους τὴν διαφορὰν $K^bL^bM^bO^b$) L Rt (*in textu*) RpT: In graeco: ante [= πρὸ] nocumentum *add. in marg.* Rt - 5. 1132 a 23 medios T: mesidios A($K^bM^bO^b$) *Ant. transl.* Rt mesidicos A(L^b) LRp - 6. 1134 b 28 aliter T: aequaliter L forsitan Rt fortificati (!) Rp ἴσως A - 7. 1137 a 19 potest utique LRpT: poterit utique Rt δύναιτ' ἄν A - 8. 1137 b 20 hoc A($K^bL^bM^b$) LRpT: his A(O^b) *Ant. transl.* (Ha) Rt - 9. 1142 a 25 Susceptibiles, vel: Attingibiles T: Susceptibiles, *vel: Aptabiles*, vel: Attingibiles Rt Susceptibiles (sunt *add.* Rp^{2,3,4}) Rp Opponitur L - 10. 1147 b 14 operabilium T: universalium A(= τῶν καθόλου *pr.m.* K^b) *suo loco ante* extremum terminum *Ant. transl.* Rt *non suo loco post* extremum terminum Rp^{2,3,4} universali A (= τῷ καθόλου $L^bM^bO^b$) LRp^1 - 11. 1149 a 2 simpliciter LRpT: simplex ARt - 12. 1150 b 19 praevolatio RpT: praevolatio *vel praecipitium* Rt irrefrenatio L - 12. 1151 a 6 non A(M^bO^b) LRpT: *om.* A(L^b *pr.m.* K^b) Rt - 13. 1153 b 13 optimum LRp T: quod (= τὸ) *praem.* Rt - 14. 1154 a 12 ut A(= ὡς An.) LT: quae A(= αἱ $K^bL^bM^bO^b$) Rt *om.* Rp - 15. 1158 b 1 dictae ALRpT: tales vel dictae Rt - 16. 1159 a 10 utique oportet LRpT: utique oportebit Rt ἂν δέοι A - 17. 1170 b 33 determinatum LRp^{4}T: determinat Rp^{1,2,3} determinatorum A($K^bL^bM^bO^b$) Rt - 18. 1175 a 4 habentia corpora RpT: humana corpora L humana A(=τὰ ἀνθρώπεια) Rt.

Mendis denique propriis quae Rp et T permulta habent ostenditur eos ex uno atque eodem apographo $\varkappa$ seorsum pendere, non autem unum ex altero. Proinde haec menda infra recenseamus:

Tabulae V A

Loci in quibus T menda propria habet

1. 1094 a 14 utique T: itaque LR - 2. 1094 a 22 Igitur T: et *add.* ALR - 3. 1094 b 4 autem T: vero LR - 4. 1095 a 14 ergo T: autem ALR - 5. 1095 b 7 Exyodi T: Esiodi L Esyodi R - 6. 1095 b 11 bene *post* dicenti T(?): *ante* dicenti ARp *om.* LRt - 7. 1095 a 16 familiaria ALR: *an* familiares T? - 8. 1096 a 20 in ad

aliquid ALRtRp^{3,4} : in aliquid Rp^{1,2} *an* in aliis T? - 9. 1096 a 21 prior a natura T: priora natura L^1 prius natura AL^{2}R - 10. 1096 a 30 sunt T: *om.* ALR - 11. 1096 b 20 erit inanis T: inanis erit ALR - 12. 1096 b 21 Si sunt et haec T: Si autem et haec sunt ALR - 13. 1097 b 28 textoris T: tectoris ALR - 14. 1098 a 14 hoc T: haec ALRtRp^1 huius Rp^{2,3,4} - 15. 1098 a 18 vitam perfectam T: vita perfecta ALR - 16. 1098 b 1 hoc quoniam ALR: *an* quoniam hoc T? - 17. 1098 b 4 oportet tentare T: tentandum ALR - 18. 1099 b 2 denudari coinquinat T: denudati coinquinant ALR - 19. 1099 b 25 ex T: et *praem.* ALR - 20. 1100 a 10 hominem T: hominum ALRt Rp^4 homini Rp^{1,2,3} - 21. 1100 a 28 transmutet T: transmutetur ALR (*in* transmutet *corr. sec.m. nonnulli mss.*) - 22. 1100 a 28 ut T: et ALR - 23. 1100 b 6 annuntiantes T: enuntiantes L^1 nuntiantes L^{2}R - 24. 1103 a 24 insunt T: infiunt ALR - 25. 1103 a 26 natura quidem T: quidem natura ALR - 26. 1104 b 18 autem T: et L^1 (*nec non post* sicut A) *om.* L^{2}R - 27. 1104 b 22 oportet^2 T: vel ut non oportet *add.* A L(-V^{12}) R(-As^{1}Sl) - 28. 1104 b 23 deviatur T: determinatur ALR - 29. 1104 b 35 consequitur T: assequitur L^1 assequuntur L^{2}R - 30. 1106 a 24 iam T: iam quidem ALR - 31. 1107 a 13 superabundantia T: superabundantiae ALR - 32. 1107 b 19 bannausea T: banausia L baunasya Rt bonausia Rp - 33. 1107 b 23 caumotes T: chaunotes L^1 chaunmotes Rt chaymotes L^2(-P^{13}) caymotes P^{13} Rp - 34. 1108 a 16 non T: non recta nec Rp neque recta neque ALRt - 35. 1108 a 22 yronia T: eironia L^1 eyronia L^{2}R - 36. 1108 a 23 yron T: eiron L^1 eyron L^{2}R - 37. 1108 a 33 medium T: medius ALR - 38. 1108 b 1 epicacocharchiae T: epichairekakie AL epychairikakye Rt epychatrikakie Rp^1 ephychathkakie Rp^{2,3} - 39. 1108 b 5 epicacocharchos T: epichairekakus L epycharechachus Rt epychayrekakus Rp - 40. 1108 b 17 defectus ALR: *an* defectum T? - 41. 1111 a 10 Hayscili T: Aischyli L^1 Ayscyli (-cili) L^{2}R - 42. 1111 a 11 ut qui ALR: *an* quid ut T? - 43. 1111 a 12 Meropes T: Merope AL^1 Meropem L^{2}R - 44. 1111 b 7 quiddam T: quidem AL^1 *om.* L^{2}R - 45. 1115 a 11 Non enim T: Sed non A *Eth. vetus* Rp Sed neque LRt - 46. 1115 a 18 non^2 L^{2}R: neque AL^1 *an* quae T? - 47. 1115 a 24 utique T: igitur LR - 48. 1115 a 30 Tales ALR: *an* Talis T? - 49. 1115 b 4 Similiter T: Simul ALR (-Sl Rp^3) - 50. 1115 b 7 in T: *om.* ALR - 51. 1115 b 15 oportet T: hoc autem quoniam (quod Rp) non ut oportet *add.* A L (-Sk^{2}T^1) R(-As^1) - 52. 1115 b 16 quando non T: non quando ALR - 53. 1117 a 20 magis T: vel *add.* A(K^{b}O^b) L^{2}R vel et *add.* A(L^{b}M^b) L^1 - 54. 1117 a 26 Argeny T: Argei LR - 55. 1117 a 27 ut Syconiis T: ut Sikioniis L Rp^1(-As^1) ut Sikoniis Rt As^1 *om.* Rp^2 - 56. 1117 a 28 ut T: et ALRp^1 *om.* RtRp^2 - 57. 1117 b 8 volenti T: nolenti ALR - 58. 1117 b 14 prae T: pro LR - 59. 1118 a 23-24 operationes seu delectationes T: delectationes ALR - 60. 1119 a 25 quod T: et *add.* ALR - 61. 1119 b 8 inde quod T: undique ALR - 62. 1119 b 10 et^2 ALR: *an* ut T? - 63. 1119 b 23 enim T: autem ALR - 64. 1119 b 28 Illiberalitatem T: Et *praem.* ALR - 65. 1120 a 16 non accipienti vel non accipienti T: non accipienti A(*pr.m.* K^b) L et non accipienti Rn Rp^2 As^{1}Ba^1 non non accipienti A(L^{b}O^b) Rt et non non accipienti Rp^1(-As^{1}Ba^1) - 66. 1120 a 25 quando oportet T: quando et quaecumque oportet LRt quaecumque et quando ARp - 67. 1120 a 30 eligerent T: eligeret AL eliget R - 68. 1121 a 4 etiam T: et ALRp *om.* Rt - 69. 1121 a 10 a nobis T: nobis ALR - 70. 1122 a 5 civitates T: desolantes *add.* ALR - 71. 1122 a 13 illiberalitati liberalitas T: illiberalitati illiberalitas Rp liberalitati illiberalitas ALRt - 72. 1122 a 18 autem T: utique *add.* ALR - 73. 1122 a 21 sumptuosas ALR: *an* sumptus T? - 74. 1122 a 31 bannausya T: banausia ALRt bonausia Rp - 75. 1122 b 13 liberalitatis T: liberalitate LR - 76. 1122 b 13 existente LR: *an* existens *vel* existentis T? - 77. 1123 a 14 lechitus T: lekythus AL lekytus Rt lelentus Rp - 78. 1123 b 9 caymus T: chaunus AL^1 chaimus L^2 chaymus R - 79. 1123 b 25 Caymus T: Chaunus AL^1 Chaumus Rt Chaimus L^2 Chaymus Rp - 80. 1123 b 30 Videtur T: Videbitur L^{2}R Et videbitur AL^1 - 81. 1123 b 31 commonentem T: commoventem LR - 82. 1124 b 11 debitor erit LRt: *inv.* Rp *an om.* T? - 83. 1125 a 18 caymus T: chaunus AL^1 chaumus Rt chaimus L^2 chaymus Rp - 84. 1125 a 20 videbitur T: videtur ALR - 85. 1125 b 8 non T: *om.* AL^{1}R (*deest* L^2) - 86. 1125 b 20 etiam T: et iam Rp est iam A(N^b) Rt quam oportet L - 87. 1125 b 25 extrema T: extremi ALR - 88. 1126 a 18 acrocoly T acrocholi ALRp^1 Sl achrocholy Rt acrochali Rp^2 (-Sl -tali Tu^1) acrocoli Rp^3 - 89. 1126 a 33 in quibus vel T: quibus et in ALR (in quibus et in *pr.m.* V^{13}) - 90. 1126 b 29 coniciet LRt: conviciet Rp *an* conitiitur T? - 91. 1127 a 3 renuens T: reverens ALR - 92. 1127 a 23 autochiastos T: authechiastos Rn autechastos P^{13} antheckastos Rt authekastos AL^{1}Rp - 93. 1128 a 17 epidesyotis T: epidexiotis L epydexiotis Rt ephidesiotis Rp - 94. 1128 a 25 Et T: *om.* ALR - 95. 1128 a 33 epydissius T: epydixyus Rp epydexius Rt epidexius AL - 96. 1128 b 26 ad turpia *add.* T: *om.* ALR - 97. 1129 a 5 Et *add.* P^{14} T: *om.* AL R(-P^{14}) - 98. 1129 a 5 est *add.* T: *om.* ALR - 99. 1129 a 19 euechia T Rp^3: euexia AL^1 euexeia L^2 euexeya RtRp^{1,2,4} - 100. 1129 a 20 cathechia T Rp^3: kachexia AL kachexia *vel* kathexia Rp^{1,2,4} chathexya Rt - 101. 1129 a 22 cathechiam T: kachexiam AL kachexiam *vel* kathexiam Rp chathexiam Rt - 102. 1130 a 2 in T: et *praem.* ALR - 103. 1130 b 17 iustitia T: iniustitia ALR - 104. 1131 a 3 mutatio T: mutuatio A L(-Et Lp Rn) R - 105. 1131 a 7 paragogia T: proagogia ALR - 106. 1131 a 11 iniusti LR: inaequalis A *Ant. transl. an om.* T? - 107. 1132 a 23 medios T: mesidios A(K^{b}M^{b}O^b) *Ant. transl.* Rt mesidicos A(L^b) LRp - 108. 1132 a 28 dica T: dicha ALRt dico Rp - 109. 1132 a 31 dica T: dicha A L(-Rn) dycha Rt dika Rp - 110. 1132 a 32 dicaon T: dichaion L dychaion RtBa^1 dikaion Et Lp Tu^1 dykaion As^{1}V^{13} dikayon SlRp^3 dykayon P^{14}Vd - 111. 1132 a 32 dicastes T: dikastes LR - 112. 1132 a 32 et dicaste T: dichastes L(P^{11}V^{12} *sec.m.*Sk^2 P^{13} Ha) Rt dicastes O^8 Rp^{1,3} dikastes Et Lp dykastes Ba^1 *om. pr.m.*Sk^2 Rn Rp^2(-Ba^1) - 113. 1132 b 12 et^1 T: *om.* ALR - 114. 1132 b 25 Radamanti T: Radamanthis L^1(-O^8) Radamantis O^8 L^{2}Rp redampnantis Rt - 115. 1133 a 25 enim T: ergo ALR - 116. 1133 b 11 quasi T: quale Rt puta L *om.* Rp - 117. 1133 b 17 erit T: erat AL R(-As^1) - 118. 1133 b 27 autem T: enim ALR (-As^{1}Ba^1) - 119. 1134 a 26 communitatis T: communicatis A(L^b) R communicativum A(M^b) L - 120. 1134 b 27 conspiciunt ALR: *an* conspiciuntur T? - 121. 1134 b 28 aliter T: aequaliter L forsitan R (fortificati Rp) - 122. 1135 a 12 dikeopraëma T: dikeopragima *Ant. transl.* dikaiopragema LR (*cf.* 1135 a 20) - 123. 1135 b 5 dikeopraie T: dikaiopragein L^1 dikaio-

pragē L^2 dykaioprage R - 124. 1135 b 12 fiunt T: sunt ALR - 125. 1136 a 22-23 iniustum patiuntur T Rp^3: iustum patiuntur ALR(-Rp^3 *nec non sec.m.* P^{11} Ba^1Tu^1Vd) - 126. 1137 a 20 et^3 T: fortis *add.* ALR - 127. 1137 a 33 autem T: enim ALR (ens Rp^1[-P^{14}]) - 128. 1137 b 21 utile T: universale AR ea quae universaliter L - 129. 1138 a 20 Adhuc T: autem *add.* ALR - 130. 1138 a 24 si in T: sine ALR - 131. 1138 b 11 propter T: praeter ALR - 132. 1140 a 21 athennia T: atechnia AL^1 athechnia V^{12} Rn Rt athecnia Rp - 133. 1140 b 5 vera T: verum ALR - 134. 1140 b 7 euprasia T: eupraxia ALR - 135. 1140 b 8 quod T: hoc ALR - 136. 1141 a 26 concederetur T: concederent ALR - 137. 1141 b 9 enim ALR: *an* autem T? - 138. 1141 b 14 enim T: est ALR - 139. 1141 b 29 chiroteginae T: chirotechnae *Ant. transl.* cheirotechnae L ceyrothechnae Rt cherotennae Rp^1 cherotempnae $Rp^{2,3}$ - 140. 1141 b 32 harum T: huius ALR - 141. 1142 a 25 igitur P^{12} T: utique L(-P^{12}) R - 142. 1142 a 28 sentimus T: quoniam *add.* ALR - 143. 1142 b 11 Similiter T: Simul ALR - 144. 1143 a 1 synechos T: synetos L synecos R - 145. 1143 a 11 non T: neque ALR - 146. 1143 a 31 Epiikia T: Epiikea *Ant. transl.* Epieikea LR - 147. 1144 a 23 dinoticam T: dinotita *Ant. transl.* (?) deinotita L^1 deinotica L^2RtRp^3 deinoticam Rp^1 demoticam $Rp^{2,4}$ - 148. 1144 b 2 dinoticam T: deinotita L^1 deinoticam $L^2RtRp^{1,3}$ demoticam $Rp^{2,4}$ - 149. 1144 b 11 forti ALR: *an* fortiter T? - 150. 1144 b 15 dinoches T: dinotes *Ant. transl.* deinotes LR - 151. 1144 b 23 et^2 T: *om.* ALR - 152. 1145 a 6 principalis T: et *praem.* LR - 153. 1145 b 24 servam T: servum ALR - 154. 1146 a 12 valde T: quod *praem.* ALR - 155. 1146 a 20 Philotethe T: Philoctete LR - 156. 1146 a 21 Odrisco T: Odisseo Rt Ulixe LRp - 157. 1146 b 26 operantium T: opinantium ALR - 158. 1147 a 24 si P^{14} T: sic R(-Rp^1) hic LRp^1 ὧδε A - 159. 1147 b 14 operabilium T: universalium R(-Rp^1 *suo loco* Rt *non suo loco* $Rp^{2,3,4}$) universali LRp^1 - 160. 1148 a 12 circa illarum $Rp^{2,3,4}$ de illis LRp^1 *om.* Rt: *an* circa aliarum T? - 161. 1148 a 21 venereorum T: necessariorum ALR - 162. 1148 a 33 Niobes T: Niobe ALR - 163. 1149 a 16 autem T: et ALR - 164. 1149 a 20 temperantiam T: intemperantiam ALR - 165. 1149 a 24 est T: et ALR - 166. 1149 b 7 difficilius T: difficultas ALR - 167. 1149 b 34 sinmoria T: sinamoria $A(M^bO^b)$ L sinomoria $A(K^bL^b)$ R - 168. 1150 a 32 hoc autem intemperatus (*aut potius* intemperati) T: hic autem intemperatus ARtRp^{2,3} intemperatus autem opponitur temperato L V^{13} hic autem intemperatus opponitur temperato Rp^4 hoc autem intemperatus As^1 intemperatus Sl - 169. 1150 b 9 Theodocti T: Theodecti ALR - 170. 1150 b 9 Philotethes T: Philoctetes ALRt Philocletes Rp - 171. Carcino T: Karkino LR - 172. 1150 b 10 Malopes T: in Alope Kerkyon ALR - 173. 1150 b 12 Senophanto T: Xenophanto ALR - 174. 1150 b 14 sed T: vel ALR - 175. 1150 b 25 et^1 T: *om.* ALR - 176. 1150 b 33 ydropisi T: idropi L^1 ydropi $P^{11}P^{12}L^2$(-P^{13}) R - 177. 1150 b 33 ptisi T: phthisi L^1(-O^8) Vd Rp^4 phtisi O^8 L^2 (N^1Rn) pthysi P^{13} Rt pthisi $Rp^{1,2,3}$ - 178. 1151 b 13 Idiognomones autem T: Idiognomones quidem (quidem *om.* Rt) R Et hi quidem idiognomones L - 179. 1151 b 18 Philotethe T: Philoctete LR - 180. 1151 b 18 Neoptholomus As^1 T: Neoptolomus *Ant. transl.* $Rp^{1,2,3}$ (-As^1) Neoptolemus ALRtRp^4 - 181. 1152 a 12 dynoticam T: deinoteta L(-P^{13}) deinoticam P^{13} Rt V^{13} Rp^4 deynoticam Vd demoticam $Rp^{1,2,3}$ (-V^{13}Vd) - 182. 1152 a 33 omnibus T: hominibus ALR - 183. 1153 b 9 autem T: et *add.* ALR - 184. 1154 b 6 enim T Rp^3: neutrum ALR (neutri Rp^3 *cf. adn. ad Arist.*) - 185. 1154 b 17-18 medicantia LR: medicativa P^{13} As^1 *an etiam* T? - 186. 1154 b 24 appropinquet T: appropriet R aequet AL - 187. 1154 b 24 delectabile T: quod operatum est *add.* L < quod > agitur *add.* R (= τὸ πραττόμενον A) - 188. 1155 a 31 et^1 ALR: *an* ut T? - 189. 1155 a 34 simile^1 T: similem ALR - 190. 1155 b 15 Dicendum T: Dictum ALR - 191. 1156 a 3 igitur T: ergo LR - 192. 1156 b 2 propter^2 *add.* T: *om.* ALR - 193. 1156 b 3 amativi (*vel* amant) T: amativae ALR - 194. 1156 b 12 usque quo L(-P^{13}) R: quo usque P^{13} *an etiam* T? - 195. 1157 a 8 hoc T (?) hora R pulcritudine L - 196. 1157 a 22-23 et credere in his ALR: *an om.* T? - 197. 1157 b 18 recipiunt T: recipiuntur ALR - 198. 1158 a 2 senibus T: senilibus ALR - 199. 1158 a 14 esset T: esse ALR - 200. 1158 a 25 erit (erat P^{14}) LR: esset P^{13} *an etiam* T? - 201. 1158 b 34 malitiae T: vel abundantiae *add.* ARtRp^{2,3} vel egestatis *add.* $LRp^{1,4}$ - 202. 1159 a 30 reamari T: redamari LR - 203. 1159 a 32 ipsi T Rp^3: illi ALR (-Rp^3) - 204. 1159 b 8 quid T: quidem ALR - 205. 1159 b 16 ut T: et ALR - 206. 1159 b 26 enim ALR: *an* autem T? - 207. 1159 b 27 aliquod ALR: *an om.* T? - 208. 1160 a 8 pertinentia T: pertingentia R advenientia L - 209. 1160 b 22 minimum ALRt: manifestum Rp *an om.* T? - 210. 1161 a 8 in quibus ALR: *an om.* T *vel* si quidem *leg.*? - 211. 1161 a 18 principativum ALRt: principatuum Rp principatur *sec.m.* P^{11} *an etiam* T? - 212. 1161 b 24 cum T: et ALR - 213. 1162 a 19 communis T: communius ALR (-Vd) - 214. 1162 a 19 animalibus ALR: aliis *add.* Ha *an etiam* T? - 215. 1163 a 19 factum fuit Rt: fiet $LRp^{1,4}$ *om.* $Rp^{2,3}$ *an* fuit T? - 216. 1163 a 22 sunt ALR: *an* fiunt T? - 217. 1163 b 24 auxiliatorem T: auxiliationem (-ne Rp) ALR - 218. 1164 a 23 enim ALR: *an* autem T? - 219. 1164 a 25 quaecumque ALR: *an* quemcumque T? - 220. 1164 a 27 autem^1 ALR: *an* enim T? - 221. 1165 a 33 quae T: qui LR - 222. 1165 b 12 mala ALR: *an om.* T - 223. 1166 a 29 Inexistere T: In existere ALR - 224. 1167 a 18 ipsius T: ipsum R(-Rp^4) *om.* ALRp^4 - 225. 1167 a 32 Putacum Rp^4 T: Pictacum LRtRp^{1,3} Pindarum putatum Rp^2 - 226. 1167 a 33 Formistis T: Foinissis A L^1 (-Sk^2T^1) R(-Rp^4 P^{14}) Foimissis P^{13} Fornissis P^{14} Fornisis Sk^2T^1 Formissimis Rn Formissis N^1 Rp^4 - 227. 1167 b 6 est T: *om.* ALR - 228. 1167 b 7 Eurippus T: Euripus AL Rp^1(-Tu^1) Rp^3 Eurypus Rt Eucipus Rp^2 (-V^{13}) Eucippus Tu^1 V^{13} Rp^4 - 229. 1167 b 25 Eppicarinus T: Epicharmus AL -carmus Rp^4 Epycarinus Rp^1 Epicarinus Rp^3 Epycarius Rp^2 Epycharinus Rt - 230. 1167 b 27 enim^1 T: autem ALR - 231. 1168 b 6 quae T: et ALR - 232. 1168 b 6 proveniunt T: perveniunt R extendit L - 233. 1168 b 19 plus habundantes T: plus habentes R avari L - 234. 1168 b 22 philautus T: philautis ALRt philantis Rp (philanti Ba^1 philantus As^1Vd *sec.m.* C^4) - 235. 1169 a 19 prime T: patriae ALR - 236. 1169 b 4 et ALR: *an* ut T? - 237. 1170 a 11 Theonis T: Theognis ALR (Thegnis Rn *pr.m.* Ha Theogius P^{14} Theosius As^1 Theologius P^{13} C^4) - 238. 1170 a 27 epiikeis et beatis T: epieikees et beatos ALR - 239. 1170 a 30 et vadens quoniam vadit ALR: *an om.* T? - 240. 1171 a 15

Ymnizare T: Ymnizatae ALR (permni-Rp^1) - 241. 1172 a 12 diligentes T: dirigentes ALR - 242. 1172 a 24 inclinationem LR: influxum *Ant. transl. an om.* T? - 243. 1173 b 34 hic^2 T (*nec non casu* Rt Rp^3): hoc A (L^{b}O^b) LR(-RtRp^3) - 244. 1173 b 34 hic^3 T (*nec non casu* Ha Rp^3): hoc A(O^b) R(-Rp^3) hunc A(K^{b}L^{b}M^b) L - 245. 1174 a 1 colloquentem ALR: *an* colloquentes T? - 246. 1174 b 8 in non T: non in A L(-P^{13}) non P^{13} R - 247. 1175 b 35 autem T: enim ALR - 248. 1175 b 35 si T: sed A L(-N^1) R - 249. 1176 b 12 et T: *om.* ALR - 250. 1176 b 33 Anaccarsem T: Anacharsen (-sem) LRtRp^{1,2,3} Anathasem Rp^4 - 251. 1178 b 15 quidem Rp^{1,2,3}: quid ALRtRp^4 *an* quis T? - 252. 1179 a 15 si T (*nec non casu* Rp^4): quis *add.* ALR(-Rp^4) (*vel* si quid T *cum sec.m.* Ba^1) - 253. 1179 b 6 thegnin T: Theognin ALRt Theagnin (-gum) Rp^{1,2,3} theologum Rp^4 - 254. 1179 b 9 cathacotinum T: katakochimum A(L^{b}M^{b}O^b) L kathacothymum Rt fatakothymum Rp^{1,2,3} beata cochimum Rp^4 - 255. 1180 a 18 et^2 T: *om.* ALR - 256. 1180 b 8 unumquodque T (*nec non casu* Rp^4): unumquemque LR(-Rp^4) - 257. 1180 b 26 oppositam T: propositam (pre- Rt) ALR - 258. 1181 a 22 latere T: non *praem.* ALR.

Tabulae V B

Loci in quibus Rp menda propria habet

1. 1094 a 9 autem LRtT: vero Rp - 2. 1094 b 11 frenifactiva LRtT: frenefactiva Rp - 3. 1094 a 28 Quas ALRtT: Quis Rp - 4. 1094 b 5 legemponente ALRtT: legem proponente Rp - 5. 1094 b 18 detrimenta ALRtT: decrementa Rp - 6. 1094 b 27 autem ALRtT: *om.* Rp - 7. 1095 a 4 ex his et de his ALRtT: de his et ex his Rp - 8. 1095 b 22 patiuntur ALRtRp^4 T: *om.* Rp (-Rp^4 *add. sec.m.* Rp^3) - 9. 1096 a 10 Haec ALRtT: Hic Rp - 10. 1096 b 18 quid ALRtT: quidem Rp - 11. 1097 a 4 dissonare ALRtRp^{4}T: desiderare Rp(-Rp^4) - 12. 1097 a 27 quod LRt T(?): quoniam Rp - 13. 1097 b 25 enim ALRtT: autem Rp - 14. 1097 b 27 esse et bene, ita ALRtT: esse. Et bene ita Rp - 15. 1098 a 2 vero ALRt SlRp^3 T: ergo Rp^{1,2} Rp^4(-Sl) - 16. 1098 a 33 expetendum ALRtT: expectandum Rp - 17. 1099 a 15 se LRtT: *om.* Rp(*add. sec.m.* Rp^3) - 18. 1099 b 9 vel^1 LRtRp^{4}T: aut Rp(-Rp^4) - 19. 1100 a 23 multas ALRtRp^{4}T: nullas Rp(-Rp^4) - 20. 1100 b 6 firmatum ALRtRp^{4}T: firmant Rp^{1,2} firmantum Rp^3 - 21. 1101 a 31 passionum ALRtRp^{4}T: et *praem.* Rp(-Rp^4) - 22. 1101 b 18 autem ALRtT: *om.* Rp - 23. 1101 b 23 melius ALRtRp^{4}T: in eis Rp(-Rp^4) - 24. 1101 b 32 hac ALRtRp^{4}T: virtute laudantur *add.* Rp(-Rp^4) - 25. 1102 a 5 est ALRtT: *post* felicitas Rp^1 *sec.m.* Rp^3 *om.* Rp^{2,4} *pr.m.* Rp^3 - 26. 1102 b 30 vero ALRtRp^{4}T: enim Rp(-Rp^4) - 27. 1103 a 29 accepimus ALRtT: accipimus Rp - 28. 1103 b 32 igitur LRtT: ergo Rp - 29. 1104 a 4 habent LRtT: habet Rp(*corr. sec.m.* Rp^3) - 30. 1104 b 7-8 vel non tristatur ALRtT: *om.* Rp (et non tristatur *add. sec.m.* Rp^3) - 31. 1105 b 13 confugientes ALRtT: fugientes Rp - 32. 1105 b 14 fore ALRtT: forte Rp - 33. 1105 b 16 eorum LRtT: horum Rp - 34. 1105 b 31 virtutes ALRtT: virtutem Rp - 35. 1106 a 5 et ALRtT: vel Rp - 36. 1106 a 15 quidam ALRtT: quidem Rp - 37. 1106 b 15 coniectatrix ALRtT: communicatrix Rp - 38. 1106 b 18-19 averti ALRtT: adverti Rp - 39. 1107 a 2-3 superabundantiam ALRtT: abundantiam Rp(-V^{13}) - 40. 1107 a 31 singularia LRtT: singula Rp - 41. 1108 a 12 Differunt ALRtT: Differt Rp - 42. 1108 b 2 quae ALRtT: *om.* Rp - 43. 1108 b 21 insensibilem ALRtT: insensibile Rp (*corr. sec.m.* Ba^{1}Rp^3) - 44. 1108 b 35 Ad ALRtT: Certo Rp(*corr. sec.m.* Ba^1 V^{13}Rp^3) - 45. 1110 a 24 quando ALRtT: quandoque Rp (*corr. sec.m.* Ba^1) - 46. 1110 b 32 involuntarii ALRtT: voluntarii Rp (*corr. sec.m.* Ba^{1}Tu^{1}V^{13}VdRp^{13}) - 47. 1111 a 9 quoniam ALRtRp^{4}T: quando Rp(-Rp^4) - 48. 1111 b 1 humanae ALRtRp^{4}T: communae Rp(-Rp^4 *corr. sec.m.* Ba^1) - 49. 1111 b 2 Quare ALRtT: Quarum Rp (*corr. sec.m.* Ba^{1}Rp^3) - 50. 1113 a 2 enim ALRtT: est Rp (-Sl) - 51. 1113 b 28 non ALRtT: cum Rp - 52. 1115 b 13 hoc LRtT: hic Rp - 53. 1116 a 21 autem^1 A(L^{b}M^b) LRtT: *om.* Rp - 54. 1117 a 35 Sed LRtT: et *add.* Rp(-As^{1}Ba^1) - 55. 1117 b 16 praeter LRtT: quam *add.* Rp - 56. 1118 a 24 et^2 ALRtT: *om.* Rp - 57. 1118 b 6 tritionem LRtT: circuitionem Rp - 58. 1118 b 20 implentes LRtT: replentes Rp - 59. 1118 b 23 vel in magis ALRtT: vel ut magis Rp^1 *om.* Rp^2 - 60. 1119 a 18 alia ALRtT: talia Rp - 61. 1120 a 1 perditus ALRtT: prodigus Rp - 62. 1120 b 21 operabitur ALRtT: comparabitur Rp(*corr. sec.m.* Ba^{1}SlV^{13}) - 63. 1120 b 29 quaecumque ALRtT: quae Rp - 64. 1121 a 21 potest ALRtT: praeter Rp - 65. 1121 a 27 autem^2 LRtT: *ante* hunc Rp^{1,2} *om.* Rp^{3,4} (*add. sec.m.* Rp^3) - 66. 1121 b 7 vel ALRtT: non Rp - 67. 1121 b 25 dicunt ALRtT: dicuntur Rp - 68. 1121 b 34 multo ALRtT: multos Rp - 69. 1122 a 19 quaedam ALRtT: quidem Rp - 70. 1122 a 20 autem ALRtT: *om.* Rp - 71. 1122 a 33 praeclarae ALRt -re T: praedare Rp (id est ante dare *adn. sup. lin. in* V^{13}) - 72. 1122 b 3 et ALRtT: *om.* Rp - 73. 1122 b 4 operi ALRtT: operatio Rp - 74. 1122 b 12 autem ALRtT: enim Rp - 75. 1122 b 16 autem ALRtT: enim Rp - 76. 1123 a 15 pretium ALRtT: partium Rp - 77. 1123 b 6 magnanimus ALRtT: magnificus Rp - 78. 1123 b 23 dignificant ALRtT: magnificant Rp - 79. 1123 b 26 tamen ALRtT: tantum Rp - 80. 1123 b 27 maximis ALRtT: maximi Rp - 81. 1123 b 28 maximis ALRtT: maximi Rp - 82. 1124 a 1 Videtur ALRtT: Videbitur Rp - 83. 1124 a 10 a ALRtT: in Rp - 84. 1124 a 15 fiat ALRtT: fiant Rp - 85. 1124 b 11 superexcessi A L(-Sk^{2}T^1) RtT: superexcelsi Sk^{2}T^1 Rp - 86. 1124 b 31 alium ALRtT: illum Rp - 87. 1125 b 18 quibus ALRtT: quibusdam Rp - 88. 1125 b 31 et ALRtT: in *add.* Rp - 89. 1126 a 3 inirascibilitas LRtT: irascibilitas Rp - 90. 1127 a 5 magnae ALRtT: maximae Rp - 91. 1127 a 17 sic ALRtT: sicut Rp^{1,2,4} sint Rp^3 (*corr.* sic *sec.m.* Rp^3) - 92. 1128 a 10 ludentes ALRtT: sudentes Rp - 93. 1128 a 15 ut ALRtT: et Rp - 94. 1128 a 28 enim ALRtT: *om.* Rp - 95. 1128 a 30 legispositores LRtT: legumpositores Rp - 96. 1128 b 7 hae ALRtT: haec Rp - 97. 1128 b 16 omni ALRtT: *om.* Rp(-Tu^1 *add. post* utique Rp^3 *sec.m.* Ba^{1}C^{4}V^{13} Vd) - 98. 1129 a 28 in his quae ALRtT: his quae de Rp - 99. 1129 b 10^{b19} enim ALRtT:

autem Rp - 100. 1129 b 12 iusta ALRtT: iusto Rp (*corr. sec.m.* Ba^1Rp^3) - 101. 1129 b 13 legispositiva ALRtT: lege positiva Rp - 102. 1130 a 8 Haec ALRtT: Hic Rp (*corr. sec.m.* $Ba^1V^{13}Rp^3$) - 103. 1130 b 2 salutem ALRtT: saltem Rp (*corr. sec.m.* $Ba^1Tu^1V^{13}Rp^3$) - 104. 1130 b 27 unumquemque ALRtT: unamquamque Rp - 105. 1131 a 5 commutationum ALRtT: communicationum Rp (*corr. sec.m.* Rp^3) - 106. 1131 a 5 Involuntariarum ALRtT: Involuntariorum Rp - 107. 1131 b 14 totum^1 ALRtT: comparari *add.* Rp - 108. 1131 b 14 ut LT: quod quidem ARt quod quidem pars Rp - 109. 1131 b 25 in ALRtT: et *praem.* Rp - 110. 1132 a 14 pluris ALRtT: qui *praem.* Rp - 111. 1132 a 14 et ALRtT: quam et Rp(quam in *pr.m.* Rp^3) - 112. 1132 a 20 iudicem... iudicem ALRtT: invicem... invicem Rp - 113. 1132 a 25 in inaequalia ALRtT: inaequalia Rp (in non aequalia *corr. rec.m.* Rp^3) - 114. 1132 a 26 hoc ALRtT: hic Rp - 115. 1132 b 2 cognoscemus ALRtT: cognoscimus Rp - 116. 1132 b 10 Destruerentur ALRtT: Destruentur Rp(*corr. sec.m.* $Ba^1V^{13}Vd$) - 117. 1132 b 11 et tale ALRtT: tale Rp - 118. 1132 b 21 Videtur ALRtT: Videbitur Rp - 119. 1132 b 27 recta ALRtT: recte Rp - 120. 1133 a 2 commanent ALRtT: commanet Rp - 121. 1133 a 8 igitur ALRtT: autem Rp (ergo V^{13}) - 122. 1133 a 27 omnia ALRtT: *om.* Rp - 123. 1133 b 4 A ALRtT: autem Rp - 124. 1133 b 7 unum ALRtT: *om.* Rp - 125. 1133 b 24 mna ALRtT: minus Rp - 126. 1134 a 7 iniusti ALRtT: iusti Rp (*corr. sec.m.* V^{13} *rec.m.* Rp^3) - 127. 1134 a 25 quaeritur ALRtT: quid Rp (*corr. sec.m.* Rp^3) - 128. 1134 a 35 rationem ALRtT: secundum *praem.* Rp - 129. 1134 b 13 neque^1 ALRtT: non Rp - 130. 1134 a 23 lege LRtT: legem Rp - 131. 1134 a 23 Brasidae ALRtT: Beasidae $Rp^{1,3}$ Besaidae *vel* Brisaidae Rp^2 - 132. 1134 b 30 Quale ALRtT: Quare Rp - 133. 1134 b 34 dextera ALRtT: deserta Rp (*corr. sec.m.* Ba^1V^{13} Tu^1Vd *rec.m.* Rp^3) - 134. 1135 a 4 non ALRtT: si Rp - 135. 1135 a 4 quia ALRtT: quod Rp - 136. 1135 a 11 ante ALRtT: aliquando Rp - 137. 1137 a 20 determinatur ALRtT: determinantur Rp(-Ba^1) - 138. 1135 b 7 nolentem ALRtT: voluntatem Rp (*corr. sec.m.* V^{13} *rec.m.* Rp^3) - 139. 1135 b 16 pungat ALRtT: pugnat Rp - 140. 1135 b 23 non ALRtT: quia non operantur propter iustitiam *add.* Rp (*glossa ante* non *transferenda vel legend.* <in> iustitiam) - 141. 1135 b 25-26 bene quae ALRtRp^{3}T: undeque $Rp^{1,2}$ (undique P^{14}Sl) - 142. 1135 b 26 qui ALRtT: quae Rp - 143. 1136 a 21-22 vel^1... pati ALRtT: *hom.om.* Rp (Inconveniens autem utique videbitur *rest.* Rp^2[-Ba^1]) - 144. 1136 a 32 quod ALRtT: quot Rp - 145. 1136 b 12 iniustum^2 ALRtT: iustum Rp (-Sl *corr. sec.m.* Ba^1V^{13} *rec.m.*Rp^3) - 146. 1136 b 24 non ALRtT: si Rp (*corr. sec.m.* $Ba^1Tu^1V^{13}Rp^3$) - 147. 1136 b 33 iniustum^2 ALRtT: iustum Rp(-As^1 *corr. sec.m.* $Ba^1Tu^1V^{13}Rp^3$) - 148. 1137 a 17 hoc ALRtRp^{3}T: hic $Rp^{1,2}$ - 149. 1137 b 18 legispositore LRtT: legem positore Rp - 150. 1137 b 19 materia ALRtT: natura Rp - 151. 1137 b 20 praeter ALRtT: *om.* Rp - 152. 1137 a 30 Lesbiae ALRtT: Lesvie (Lesive, Lesure) Rp - 153. 1137 b 33 quodam ALRtT: quoddam Rp - 154. 1138 a 21-22 contrafacit LRtT: contrafaceret Rp - 155. 1138 a 24 his ALRtT: in *praem.* Rp(-Tu^1) - 156. 1138 b 4 si ALRtT: sed Rp - 157. 1138 b 5-6 autem ALRtT: *om.* Rp(-As^1 *add. sec.m.* Rp^3) - 158. 1138 b 25 quidem ALRtT: quod Rp(*corr. sec.m.* Ba^1 *rec.m.* Rp^3) - 159. 1139 a 8 aliter ALRtT: taliter Rp(-As^1 *hom.om.* Sl *corr. sec.m.* $Ba^1Tu^1V^{13}Vd$ Rp^3) - 160. 1139 a 31 electio ALRtT: electis Rp (*corr. sec.m.* Tu^1Vd Rp^3) - 161. 1139 a 32 appetitus ALRtT: appetitivus (appetivus C^4P^{14}) Rp^1 appetitivis $Rp^{2,3}$ - 162. 1139 b 18 quid ALRtT: *om.* Rp(*add. sec.m.* Ba^1Rp^3) - 163. 1139 b 22 latent ALRtT: latenter Rp(*corr. sec.m.* Ba^1Tu^1 *rec.m.* Rp^3) - 164. 1139 b 30 ergo LRtT: igitur Rp - 165. 1140 a 1 Contingentis ALRtT: Contingentibus Rp(-As^1 *corr. sec.m.* Ba^1V^{13} *rec.m.* Rp^3) - 166. 1140 a 2 et actibile ALRtT: *om.* Rp(*add. sec.m.* Rp^3) - 167. 1140 a 13 in^2 ALRtT: *om.* Rp(-V^{13} *add. sec.m.* Rp^3) - 168. 1140 a 29 studiosum ALRtT: studiosi Rp(*corr. rec.m.* Rp^3) - 169. 1140 b 21 bona ALRtT: *om.* Rp(*add. rec.m.* Rp^3) - 170. 1140 b 22 in ALRtT: enim Rp (*corr. sec.m.* V^{13} *rec.m.* Rp^3) - 171. 1140 b 29 prudentiae ALRtT: prudentia Rp(*corr. sec.m.* Rp^3) - 172. 1141 a 24 autem ALRtRp^{3}T: et $Rp^{1,2}$ - 173. 1141 b 22 utique quaedam ALRtT: *inv.* Rp - 174. 1142 a 13 prudens... videtur ALRtT: prudentes... videntur Rp (prudens Sl) - 175. 1142 a 24 extremi ALRtT: extremum Rp - 176. 1143 b 6 et A L(-Re) RtT: *om.* Rp - 177. 1143 b 18 quid ALRtT: quia $Rp^{1,3}$ quidem $Rp^{2,4}$ (quidem quia P^{14} Tu^1) - 178. 1143 b 21 quidem ALRtRp^{4}T: idem Rp(-Rp^4) - 179. 1143 b 23 haec ALRtT: hae Rp - 180. 1144 a 2 utriusque ALRtT: virtus et Rp - 181. 1144 a 12 iustorum ALRtT: iniustorum Rp - 182. 1144 b 11 fortiter ALRtT: fortius Rp - 183. 1145 b 24 quid ALRtT: quidem Rp - 184. 1145 b 30 ante ALRtRp^{4}T: autem (*vel* aut) Rp(-Rp^4) - 185. 1146 a 4 contratendente ALRtT: contendente Rp(-Tu^1 *corr. sec.m.* Ba^1Rp^3) - 186. 1146 a 30 operari ALRtRp^{4}T: opinari Rp(-Rp^4 *corr. sec.m.* $Ba^1V^{13}Vd$ Rp^3) - 187. 1146 b 6 Dubitationes ALRtT: Dubitantes Rp - 188. 1146 b 20 Neque ALRtT: enim *add.* Rp - 189. 1146 b 21 in ALRtT: etiam Rp - 190. 1146 b 32 dicitur ALRtT: detur Rp(-V^{13}) - 191. 1147 a 30 unum ALRtT: vinum aut Rp - 192. 1148 a 5 qui ALRtT: quae Rp - 193. 1148 a 21 iuvenilis ALRtRp^{4}T: iuvenis Rp(-Vd Rp^4) - 194. 1148 a 23 enim ALRtT: autem Rp - 195. 1148 a 30 bonorum ALRtT: bonum Rp(*corr. sec.m.* Rp^3) - 196. 1148 a 31 vel LRtT: veluti Rp - 197. 1148 b 21 qualibus ALRtRp^{4}T: qualibet bestialitate Rp(-Rp^4) - 198. 1148 b 28 corrosiones ALRtT: torsiones Rp - 199. 1149 b 5 appetitibus ALRtRp^{4}T: apparentibus Rp(-Rp^4) - 200. 1149 b 17 intellectum ALRtRp^{4}T: nullum Rp(-Rp^4 intellectum nullum As^1 *corr. sec.m.* $Ba^1V^{13}Rp^3$) - 201. 1150 b 4 a levare ALRtT: elevare Rp - 202. 1150 b 26 irrefrenatam LRtT: effrenatam (-tiva) Rp(irefrenatam As^1 irrenatam Sl estimatam *pr.m.* C^4) - 203. 1151 a 11 persuasum LRtT: suasum Rp - 204. 1151 a 25 enim ALRtRp^4: autem Rp(-Vd Rp^4) - 205. 1151 b 23 est aliquis ALRtT: *inv.* Rp - 206. 1151 b 26 aliquid LRtT: quid Rp - 207. 1151 b 26-27 iste... aliquid ALRtT: *hom.om.* Rp - 208. 1152 b 3 dicimus ALRtT: dicamus Rp - 209. 1153 a 8 quidam ALRtRp^{3}T: quaedam Rp(-Rp^3 *corr. sec.m.* Ba^1Vd) - 210. 1153 a 18 quaedam ALRtT: quidem Rp - 211. 1153 b 24 enim terminus ALRtT: *om.* Rp - 212. 1153 b 29 quia LRtT: quoniam Rp - 213. 1153 b 32 divinum ALRtRp^{4}T: dominium Rp(-Rp^4) - 214. 1154 a 24 enim ALRtT: *om.* Rp - 215. 1154 b 5 nocivas L(-P^{12}) RtT: nocuas Rp(-Ba^1) - 216. 1155 a 13 impeccabile ALRtRp^{3}T: inspectabile Rp(-As^1 Rp^3) - 217. 1155 a 35 figulos A L(-Re) RtT: singulos Rp(*corr. sec.m.* Ba^1Vd) - 218. 1155 b 8 relinquantur ALRtT: relin-

quuntur Rp - 219. 1155 b 27 amant ALRtT: amantur Rp - 220. 1156 b 28 acceptari ALRtT: acceptati Rp - 221. 1157 a 4 permanent ALRtT: permanet Rp(*corr. sec.m.* Ba^1V^{13}) - 222. 1157 a 11 similis consuetudinis LRtT: similis consuetudinis $Rp^{1,4}$ similes consuetudines $Rp^{2,3}$ - 223. 1157 a 15 erant ALRtT: erunt Rp(*corr. sec.m.* Ba^1) - 224. 1157 b 13 videntur ALRtT: videtur Rp - 225. 1157 b 14 senes ALRtT: senex Rp - 226. 1157 b 14 severi ALRtT: servi Rp(*corr. sec.m.* $Ba^1V^{13}Vd$) - 227. 1157 b 28 bono ALRtT: homo Rp - 228. 1158 a 6 fiunt ALRtT: *om.* Rp - 229. 1158 a 13 Multos ALRtT: Multas Rp(*corr. sec.m.* Rp^3) - 230. 1158 a 22 delectabilibus ALRtT: delectabilis Rp(-li C^4Sl -lium V^{13}) - 231. 1158 b 11 est ALRtT: *post* amicitiae Rp(*om.* Tu^1) - 232. 1158 b 18 horum ALRtT: bonorum Rp - 233. 1159 a 11 enti ALRtRp^{4}T: *om.* Rp(-Sl Rp^4) - 234. 1159 a 16 Amari ALRtT: Amare Rp(*corr.* Tu^1 *sec.m.* $Ba^1V^{13}Rp^3$) - 235. 1159 a 31 si ALRtT: sed Rp (*corr.* Tu^1 *sec.m.* Ba^1V^{13}) - 236. 1159 b 15 attrahat ALRtT: attrahit Rp - 237. 1160 a 3 amicitiis A L(-V^{12}Re amiciis *pr.m.* P^{11}) RtT: amicis V^{12}ReRp - 238. 1160 a 4 ad ALRtT: *om.* Rp - 239. 1160 b 13 principum, qui ALRtT: partium quae Rp - 240. 1160 b 20 in parvum ALRtT: imperium Rp - 241. 1161 a 6 Democratia ALRtT: Democraticia Rp - 242. 1161 a 31 iustum ALRtT: iterum Rp - 243. 1161 a 28 timocratiam ALRtT: timocraticam (-critam As^1) $Rp^{1,2,4}$ timocraticiam Tu^1Rp^3 - 244. 1161 b 9 democratiis LRtT: democraticiis Rp - 245. 1161 b 27 enim A(M^b) LRtT: *om.* Rp - 246. 1161 b 29 in separari ALRtT: inseparati Rp - 247. 1161 b 33 aliqualiter ALRtRp^3 T: aequaliter Rp(-Tu^1 Rp^3) - 248. 1162 b 5 secundum ALRtT: sunt Rp - 249. 1162 b 8 hoc ALRtT: hii Rp - 250. 1162 b 33 dans ALRtRp^{4}T: dictas Rp(-Rp^4) - 251. 1163 a 13 beneficis ALRtT: beneficiis Rp - 252. 1163 a 24 et ALRtT: *om.* Rp - 253. 1163 a 25 amicitiis ALRtT: amicus $Rp^{1,2,3}$ (*corr. sec.m.* Ba^1V^{13}) *om.* Rp^4 (amicitiis *add. post.* 1163 a 23 principale As^1) - 254. 1163 b 16 qui LRtRp^{3}T: quae $Rp^{1,2,4}$ - 255. 1163 b 32 specierum ALRtRp^{4}T: *om.* Rp(-Rp^4) - 256. 1164 a 5 prius ALRtT: plus Rp - 257. 1164 a 16 in ALRtT: vel Rp - 258. 1164 b 20 non ALRtT: in Rp - 259. 1164 b 28 determinare ALRtT: delectare $Rp^{1,2,3}$ (*corr. sec.m.* $Ba^1SlTu^1Rp^3$) *om.* Rp^4 - 260. 1164 b 31 in multum ALRtT: iniustum Rp(*corr. sec. m.* Ba^1SlV^{13} *om.* P^{14}) - 261. 1165 a 7 quem ALRtT: quoniam $Rp^{1,4}$ quidem (-dam P^{14}) $Rp^{2,3}$ - 262. 1165 a 7 existimat ALRtRp^{4}T: existimant Rp(-Rp^4) - 263. 1166 a 1 quae ALRtT: qua Rp - 264. 1166 a 1 quibus ALRtT: quidem Rp - 265. 1166 a 17 intellectivi ALRtT: intellectuum Rp - 266. 1166 a 34 relinquatur ALRtT: relinquitur Rp - 267. 1166 b 7 Differunt ALRtT: Differt Rp(-Sl C^4?) - 268. 1166 b 13 Quaeruntque ALRtT: Quare itaque $Rp^{1,2,4}$ Quaerunt itaque Rp^3 *sec.m.* Ba^1 - 269. 1167 a 8 factos, benivoli autem ALRtT: factus benivolentia Rp - 270. 1167 a 9 quibus ALRtT: quidem Rp - 271. 1167 b 5 qui L(-Re) RtT: quae Rp - 272. 1167 b 32 sint ALRtT: sunt Rp - 273. 1168 b 20 irrationali LRtT: irrationabili Rp - 274. 1169 a 34 causam ALRtT: tamen Rp(*del. sec.m.* Rp^3) - 275. 1169 b 15 infortunato ALRtRp^{4}T: infortunacio Rp(-Rp^4 *corr. sec.m.* $Ba^1Tu^1V^{13}$) - 276. 1169 b 19 quae A L(-P^{13}) RtRp^{4}T: Quod P^{13} Rp(-Rp^4) - 277. 1169 b 20 natura ALRtT: nature $Rp^{1,2}$ vere C^4Rp^3 vel natura (vel vera *add. post* bona) As^1 - 278. 1170 a 15 studioso ALRtT: studiose Rp - 279. 1170 a 23 in ALRtRp^{4}T: *om.* Rp(-Rp^4) - 280. 1170 a 31 aliquid sentiens ALRtT: adsentiens Rp(et sentiens C^4) - 281. 1171 a 16 potientes ALRtT: patientes Rp - 282. 1171 a 18 est ALRtT: in $Rp^{1,2,3}$ est in Rp^4 - 283. 1172 a 21 oiakizontes ALRtT: orakyzontes Rp(oraki- $Ba^1Tu^1V^{13}$ -zantes $SlRp^3$) - 284. 1172 a 22 moris A L (-$P^{13}N^1$) RtT: amoris P^{13} Rp mores N^1 - 285. 1172 a 22 virtutem ALRtT: virtutis Rp - 286. 1172 b 2 videtur ALRtT: est Rp - 287. 1172 b 5 utilissimi esse ALRtT: utilissimum est Rp - 288. 1173 a 6 Non^1 ALRtT: Forte Rp - 289. 1173 b 11 corpus ALRtT: corruptio Rp - 290. 1173 b 28 comedenti ALRtRp^{3}T: comedens Rp(-Rp^3) - 291. 1173 b 28 enim ALRtT: autem Rp - 292. 1173 b 31 Manifestare ALRtT: Manifestum Rp - 293. 1174 a 2 pueri mentem habens per ALRtT: pulmentariis factis ad Rp - 294. 1174 a 26 et trisculpti ALRtT: multi $Rp^{1,2,4}$ et tristari Rp^3 - 295. 1174 a 34 illam ALRtT: substantiam Rp - 296. 1174 b 2 altero ALRtT: altera Rp - 297. 1174 b 15 bene ALRtT: non $Rp^{1,2,4}$ (-Sl *del. sec.m.* Ba^1Tu^1) *om.* Rp^3 - 298. 1174 b 32 qui ALRtRp^{3}T: quae $Rp^{1,2,4}$ (*corr. sec.m.* $Ba^1P^{14}V^{13}$) - 299. 1175 a 9 autem ALRtT: *om.* Rp - 300. 1175 a 11 delectationem ALRtT: delectationes Rp - 301. 1175 a 32 geometrici ALRtT: geometria Rp(-P^{14} *corr. sec.m.* $Tu^1V^{13}Rp^3$) - 302. 1175 b 15 officiunt ALRtT: afficiunt Rp(*corr. sec.m.* Ba^1Rp^3) - 303. 1175 b 23 quid ALRtT: quidem Rp - 304. 1175 b 24 pravitate ALRtT: pluralitate Rp (*corr. sec.m.* $V^{13}Rp^3$) - 305. 1175 b 25 fugiendis ALRtT: fugientibus Rp - 306. 1175 b 26 similiter ALRtT: similes Rp - 307. 1176 b 27 studioso ALRtT: studiosa Rp - 308. 1178 a 16 autem ALRtRp^{4}T: enim $Rp^{1,2,3}$ - 309. 1179 a 17 fidem ALRtRp^{4}T: eidem Rp (-Rp^4 *corr. sec.m.* Ba^1Rp^3) - 310. 1179 b 18 si, omnibus ALRtRp^{4}T: Nominibus Rp(-Rp^4 *corr. sec.m.* Ba^1Rp^3) - 311. 1180 a 3 assuefieri ALRtRp^{4}T: assuetus Rp(-Rp^4) - 312. 1180 a 10 exterminare A L(-V^{12}) RtRp^{4}T: existimare Rp(-Rp^4 *corr. sec.m.* Ba^1Rp^3) - 313. 1180 b 8 communium ALRtRp^{4}T: contrarium Rp(-Rp^4) - 314. 1180 b 19 quidam ALRtT: quidem Rp - 315. 1180 b 21 eundum ALRtT: eundem Rp - 316. 1180 b 33 idem videntur ALRtT: videntur idem $Rp^{1,2,3}$ idem videtur Rp^4 - 317. 1181 a 15 ponerent ALRtRp^{4}T: ponent Rp (-Rp^4) - 318. 1181 b 4 et^1 ALT: *om.* Rp (*deest* Rt) - 319. 1181 b 9 congruunt ALRp^{4}T: cognoscunt Rp(-Rp^4 *corr. sec.m.* Rp^3 *deest* Rt) - 320. 1181 b 9 qui ALT: quae Rp (*deest* Rt) - 321. 1181 b 12 prioribus LRp^{4}T: priorum Rp(-Rp^4 priori As^1 piorum Ba^1 *deest* Rt) - 322. 1181 b 17 Deinde LRp^{4}T: Demum Rp(-Rp^4 *deest* Rt).

Quoniam codicem T ex archetypo R quodam apographo *x*, e quo Rp quoque etiam pendet, interiecto pendere iam ostendimus, restat nunc ut eum ex hoc apographo *x* non proxime, sed uno ad minimum aliquo alio apographo *y* interiecto pendere demonstremus. Quod ex hoc conligi poterit quod, licet T *Libri Ethicorum* ab anonymo post Robertum Grosseteste iterum recogniti fere verba habeat, non tamen ea pura et integra semper habet, sed contra saepius verbis *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati, vel etiam verbis antiquioris translationis, contaminata praebet.

Verba quidem *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati pro verbis *Libri Ethicorum* ab anonymo denuo recogniti, prout in Rp et Rt habentur, plus quam 100 in locis T habuisse ex tabulis, quas infra describemus, patebit. Si tamen T cum L^1 consentiret tantum et ab L^2R dissentiret (Tabulae VI A), vel etiam cum L consentiret quando R verba emendata habet (Tabulae VI B), conici posset adnotationes quibus vir doctus qui *Librum Ethicorum* post Robertum Grosseteste iterum recognovit vel menda editionis L^2 sustulerat eisdem verbis quibus Robertus Grosseteste in L^1 usus erat suppositis, vel verba ipsius Roberti Grosseteste emendaverat aliis verbis ad fidem codicum graecorum inductis, utpote in marginibus positas primo Rp et Rt, secundo autem T neglexisse; cum autem ipsius archetypi R menda, quorum Rp et Rt testimonio sunt, tollat T, hoc fieri non potuit nisi quis *Libri Ethicorum* ab anonymo iterum recogniti verba cum verbis *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati contulit (Tabulae VI C):

Tabulae VI A

Loci in quibus T cum L^1 consentit et ab L^2R dissentit

1. 1095 a 6 vel L^1T: aut L^2R - 2. 1095 a 30 existimantur AL^1T: estimentur (ext- Rt) L^2R - 3. 1095 b 30 aliquis AL^1T: *om.* L^2R - 4. 1096 a 34 exercitativa L^1T: exercitative L^2RtRp^1 exercitantem $Rp^{2,3,4}$ - 5. 1097 b 22 quod AL^1T: et L^2R - 6. 1099 a 12 natura talia AL^1T: naturalia L^2R - 7. 1099 b 29 in AL^1T: a L^2R - 8. 1100 b 26 vitam facient AL^1T: vitam faciunt L^2RtRp^4 faciunt vitam $Rp^{1,2,3}$ - 9. 1103 b 33 recta ratio AL^1T: *inv.* L^2R - 10. 1104 b 21 autem AL^1T: *om.* L^2R (enim *add. sec.m.* Rp^3) - 11. 1105 b 3 omne AL^1 T(?): omnia L^2R - 12. 1106 b 29 est AL^1T: dicitur L^2R - 13. 1112 a 22 et AL^1T: vel L^2R - 14. 1113 a 22 autem utique AL^1T: *inv.* L^2R - 15. 1114 b 9 maximum L^1T: maxime L^2R - 16. 1114 b 17 qualiscumque AL^1T: qualitercumque L^2R - 17. 1114 b 18 voluntarie AL^1T: voluntate L^2R - 18. 1116 a 23 redargutionem AL^1T: redargutiones L^2R - 19. 1117 a 32 qui AL^1T: *om.* L^2R - 20. 1117 b 2 in AL^1T: *om.* L^2R - 21. 1117 b 10 magis AL^1T: *om.* L^2R - 22. 1118 b 24 non ut AL^1T: *inv.* L^2R - 23. 1119 a 12 maxime AL^1T: *om.* L^2Rt *post* intemperatus Rp - 24. 1121 a 3 in AL^1T: *om.* L^2R - 25. 1121 b 9 in A L^1 ($EtP^{11}V^{12}$ *sec.m.* Sk^2) T: *om.* O^8 Lp Sk^2T^1 P^{12} L^2R (*add.* V^{13} *sec.m.* Rp^3) - 26. 1122 b 5 et AL^1T: *om.* L^2R - 27. 1124 b 20 moderatum AL^1T: moderatim L^2(-Rn) R - 28. 1125 b 24 et^2 AL^1T: *om.* L^2R - 29. 1133 a 28 commutatio AL^1T: communicatio L^2R - 30. 1133 b 5 ipsius AL^1T: ipsi L^2R - 31. 1136 a 29 iustum pati AL^1T: iniustum pati L^2R - 32. 1137 b 24 melius quodam AL^1T: quoddam melius L^2R (quodam Rt) - 33. 1138 a 4 ipsi AL^1T: ipsis L^2R - 34. 1139 a 6 supponatur AL^1T: supponantur L^2R - 35. 1141 b 4 Thalem A L^1 (*-pr.m.* P^{11}) T: talem L^2R - 36. 1151 a 24 est AL^1T: enim L^2Rt autem Rp - 37. 1152 a 9 et A L^1(-Re) Rp^4 T: *om.* L^2R(-Rp^4 Vd) - 38. 1152 b 29 visae AL^1T: in se L^2R - 39. 1153 a 8 quid A L^1 L^2(N^1Rn) T: quidem L^2(P^{13}Ha) R - 40. 1155 a 18 et AL^1T: *om.* L^2R - 41. 1159 a 11 maxima AL^1 L^2(P^{13}Ha) T: maxime L^2(N^1Rn) R - 42. 1160 a 36 timocratia A L^1(-Sk^2) T: democratia Sk^2 L^2(P^{13}Rn dimocratia Ha) R - 43. 1160 b 1 Ambo L^1T: Ambae L^2R - 44. 1161 a 1 Quando (=Qñ) L^1 (-Sk^2T^1) T: Quandoque (=Qñ3) A Sk^2T^1 L^2Rt Quoniam (=Qm̃) Rp.

Tabulae VI B

Loci in quibus T cum L consentit quando R verba emendata habet

1. 1095 b 5 universaliter LT: totaliter R - 2. 1097 b 15 eligibilem A(K^bO^b) LT: sufficientem et *praem.* A(L^b) R (et *om.* Rt) - 3. 1097 b 19 bonum A(M^b) L T(?): bonorum A($K^bL^bO^b$) R - 4. 1098 b 22 est A(L^b) LT: dicta est A($K^bM^bO^b$) R - 5. 1100 b 17 videtur causa A(L^b) LT: assimulatur causae A($K^bM^bO^b$) R - 6. 1104 a 8 ipsos LT: semper *add.* A *Eth. vetus* R - 7. 1108 a 33 dicitur quidem LT: hic quidem dicitur *Eth. vetus* R - 8. 1124 b 29bis-29ter Contemptivus... propalativus A (*rec.m.* K^b) L T(?): Contemptivi... propalativi A(O^b) R - 9. 1128 a 7 conviciatum LT: derisum conviciatum Rp conviciatum (*in textu*) derisum (*in marg.*) Rt - 10. 1129 b 25 aposchediasmenos LT: ape- AR - 11. 1131 b 14 ut (=ὥσπερ) LT: quod quidem (=ὅπερ) AR - 12. 1132 a 8 et A(K^bL^b) L^1 (O^8V^{12} *sec.m.* $EtSk^2$) L^2 T: *om.* A(M^b) P^{11} Lp *pr.m.* $EtSk^2$ R - 13. 1132 a 11 videatur A(O^b) LT: erit A(L^bM^b) R - 14. 1132 b 17 ipsa per se ipsa LT: vel eadem per eadem *add.* R(*post* se ipsa Rt *post* fiunt Rp) - 15. 1133 b 1 oportet LT: non *praem.* AR (secundum duos libros grecos *add. post* non Rp) - 16. 1134 b 34 contingit LT: omnes *add.* A *Ant. transl.* R - 17. 1140 b 21 vera A(M^b) LT: verum A($K^bL^bM^b$) R - 18. 1151 b 20 Ulixe LT: Odisseo Ulixe Rp Ulixe (*in textu*) Odisseo (*in marg.*) Rt - 19. 1153 a 2 repleta LT: quae (quem Rp) repletur R - 20. 1153 a 29 enim A($L^bM^bO^b$) LT: et A(K^b) R - 21. 1153 b 11 utique est L T(?): si fuerit R(est *add. post* 11 sive Rp *post* fuerit Rt) - 22. 1154 b 5 altera A(L^bO^b) LT: alterum A(M^b) Rt alteram A(K^b) Rp - 23. 1154 b 6 Et (= τό τε) ALT: Tunc (= τότε) R - 24. 1155 a 17 ad genitum generanti A($L^bM^bO^b$) LT: ad id quod genuit genito A(K^b) R - 25. 1158 a 1 autem A(? Asp.) LT: itaque A($K^bL^bM^bO^b$) R - 26. 1162 b 13

his quae A(O^b) LT: his qui A($K^bL^bM^b$) R - 27. 1165 b 14 utrum adhuc A($L^bM^bO^b$) LT: virtus A(K^b) R - 28. 1166 a 35 ex A($L^bM^bO^b$) LT: aut [et] ex A(K^b) R(-C^4 et *om.* As^1 *exp.* Rp^3) - 29. 1168 a 6 in actu LRp^4T: actu AR(-Tu^1Rp^4) - 30. 1170 a 31 Sentimus autem LT: Quare sentiemus R - 31. 1170 a 32 intelligimus[1] A(K^b) LT: intelligemus A($L^bM^bO^b$) R - 32. 1171 a 1 determinata ALT: determinatorum R - 33. 1173 a 11 neutrum A($L^bM^bO^b$) LT: vel alterum A(K^b) R - 34. 1173 a 24 enim A(M^bO^b) LT: autem A(L^b) R.

Quibus 34 locis si adduntur loci 23 in quibus T *Libri Ethicorum* verba emendata neglexit quorum Rp solus testimonio est (Tabulae IV B) et loci 18 in quibus verborum emendatorum Rt solus testimonio est (Tabulae IV C), loci in quibus T verba emendata neglexit erunt in summa 75; contra T verborum emendatorum testimonio est 441 in locis, in locis dico 240 cum R (Tabulae I C), 37 cum Rp (Tabulae II B), 36 cum Rt (Tabulae III B) et 38 solus (Tabulae IV A).

Tabulae VI C

Loci in quibus T cum L consentit quando R verba mendosa habet

1. 1096 a 33 autem ALT: enim R - 2. 1096 b 3 quidem neque ALT: *inv.* R - 3. 1100 a 4 Indiget ALT: Indigent R - 4. 1100 a 25 contrario ALT: converso R - 5. 1100 a 28 fiat LT: fiet R - 6. 1100 b 2 quid AL Rp^4T: quidem R(-Rp^4) - 7. 1116 a 17 enim ALT: autem R - 8. 1117 a 2 audacia ALT: et *praem.* R (audaciam Rp) - 9. 1117 b 28 Determinentur ALT: Determinantur R - 10. 1118 a 7 in ALT: *om.* R - 11. 1120 a 8 sumptus LT: consumptio R - 12. 1121 a 6 quid ALT: quidem R - 13. 1122 b 26 opus LT: operi R(opera Rp^1) - 14. 1124 a 18 desiderabilia A L(-$V^{12}P^{13}$) T: delectabilia $V^{12}P^{13}$ R - 15. 1127 a 4 autem AL T(?): quidem Rt quod Rp(et quod P^{14} sed As^1) - 16. 1127 a 28 si non ALT: sine Rt sed non Rp(*corr. sec.m.* Ba^1Tu^1 Rp^3) - 17. 1127 b 19 quae A(L^bO^b) L T(?): quo R - 18. 1128 b 12 Perficitur ALT: verecundia *add.* R (*post* autem Rt) - 19. 1130 a 19 adiuvit ALT: adivit Rt audiunt Rp(*corr. sec.m.* $Ba^1SlV^{13}Rp^3$) - 20. 1132 a 25 linea ALT: linia Rt ligna Rp - 21. 1132 b 3 quid ALT: quidem R - 22. 1133 b 7 quid ALT: quidem R - 23. 1133 b 9 vino ALT: uno R(-Sl) - 24. 1136 a 16 omne ALT: esse R(*corr.sec.m.* Ba^1V^{13} *rec.m.* Rp^3) - 25. 1137 a 12-13 aliqualiter... et aliqualiter LT: qualiter... et qualiter R (et *om.* Rp) - 26. 1141 a 15 quid ALT: quidem R - 27. 1142 a 20 quid ALT: quidem R - 28. 1142 b 17 quid[1] A L(-P^{13}) T: quidem P^{13} R (est *add.* P^{13}Rt *sec.m.* Rp^3) - 29. 1143 b 33 Ad haec ALT: Adhuc R - 30. 1144 b 7 quid ALT: quod Rt quidem Rp - 31. 1146 b 2 alia ALT: talia R - 32. 1153 a 11 quid A L(-P^{13}) T: quidem P^{13} R - 33. 1153 b 12-13 Quare... delectatio ALT: *om.* R - 34. 1155 b 13 magis LT: maius R - 35. 1155 b 15 magis LT: maius R - 36. 1157 a 18 qualicumque ALT: quaecumque Rt quodcumque Rp - 37. 1160 a 20 eranistarum L(-P^{12}) T: eranistrarum (-trorum) P^{12} R - 38. 1163 a 20 accepit LT: acceperit Rt acceperat Rp - 39. 1164 b 35 capto $ALRp^4T$: *om.* R(-Rp^4) - 40. 1165 b 13 malus ALT: malum R - 41. 1166 b 27 utique LT: itaque R - 42. 1173 a 33 se ipsam LT: se ipsa Rt se ipsum Rp - 43. 1173 b 23 his ALT: in *praem.* R - 44. 1175 a 13 in his R: his AL *an etiam* T? - 45. 1176 b 9 se ipsa ALT: se ipsam R - 46. 1178 a 34 quid ALT: quidem R - 47. 1181 a 14 enim[1] ALT: autem R (quidem Rp^4).

Non tantum verbis *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati verba *Libri Ethicorum* ab anonymo denuo recogniti in codice T contaminata esse videntur, sed etiam verbis antiquioris translationis, ut ex tabulis quae sequuntur patebit:

Tabulae VII

Loci in quibus T cum ant. transl. consentit

1. 1097 a 27 universaliter omnia T: universaliter *Eth. nova* omnino LR (omnia Za) - 2. 1099 a 11 universaliter *Eth. nova* T: omnino LR - 3. 1100 a 11 optimum est T: oportunum *Eth. nova* (optimum *nonnulli mss.*) debitum est LR - 4. 1104 b 33 directus *Eth. vetus* T(?): directivus LRt *obsc.* Rp(directum *vel forte* directivu [s *om. neglegentia scriptoris*] *corr.* directivus *pr.m.* As^1 *sec.m.* $V^{13}Rp^3$) - 5. 1107 b 19 apyrocalia *Eth. vetus* (api-) T: appeirokalia L^1 appeyrochalia Rt apeyrokalia L^2Rp - 6. 1108 a 25 agricos *Eth. vetus* T: agroicos L est (agroy- L^2Rt) R - 7. 1110 a 11 omnes A *Eth. vetus* T: omnium LR - 8. 1113 a 8 imitatus est ALR: secutus *Eth. vetus an etiam* T? (*cf. adn. ad Arist.*) - 9. 1113 a 19 quandoque *Ant. transl.* (Ha) Rp^4(-Vd) *sec.m.* Rp^3 T: *om.* A *Eth. vetus* LR(-Rp^4) - 10. 1116 a 26 Titides *Eth. vetus* T: Tideides (Tydeides, Tydeydes) LR - 11. 1116 b 4 quaedam A(L^bM^b) *Ant. transl.* (Ha) T: *om.* A(K^bO^b) *Eth. vetus* LR - 12. 1118 a 12 vel A(K^bO^b) *Eth. vetus* T: et A(L^bM^b) LR(-Rp^3) - 13. 1118 a 23 igitur *Eth. vetus* T: utique LR (igitur utique Rp^2) - 14. 1122 a 31 apyrocalia (api-) *Ant. transl.* (Ha) T: apeirokalia LR (apeno- Rp) - 15. 1128 a 4 bomolochi *Ant.*

transl. (Ha) T: bomolochoi LR - 16. 1128 a 9 agrii *Ant. transl.*(Ha) T: agrioi LR - 17. 1128 a 14 bomolochi *Ant. transl.*(Ha) T: bomolochoi LR - 18. 1132 a 31 dicheon T dikeon *Ant. transl.* (Ha): dikaion (dy- -kayon) LR - 19. 1135 a 12 dikeopraëma T: dikeopragima *Ant. transl.* (Ha) dikaiopragema (dy- -kayo- -kalo- -genia) LR - 20. 1135 a 20 dikeopraëma T: dikeopragima *Ant. transl.* (Ha) dikaiopragema L^1 diakaiopragema L^2R (dya- etc.) - 21. 1137 a 31 epiikia *Ant. transl.* T: epieikeia LR (epy- etc.) *et sic identidem postea*; *cf. adn. ad Arist.* - 22. 1137 b 5 si^1 A *Ant. transl.* (sed Ha) T: *om.* LR - 23. 1138 a 1 acrivodikeos *Ant. transl.* (-bo- Ha) T: acribodikaios LR - 24. 1138 a 9 et quid T: et quem et quid *Ant. transl.*(Ha) et quem ALR - 25. 1138 a 21 primo *Ant. transl.*(Ha) T: quia ALR - 26. 1139 a 11 ipsis $A(K^bM^bO^b)$ *Ant. transl.*(Ha) *Var. lect. apud* L T: ipsi $A(L^b)$ LRt ipsius Rp - 27. 1140 b 15 duobus $A(L^bM^bO^b)$ *Ant. transl.*(Ha) T: duos $A(K^b)$ LR - 28. 1141 a 10 Phydiam (Phi-) *Ant. transl.*(Ha) T: Pheidian L^1 Pheidiam L^2R - 29. 1141 b 29 chiroteginae T: chirotechnae *Ant. transl.*(Ha) cheirotechnae L ceyrothechnae Rt cherotennae (-tempnae) Rp - 30. 1142 a 7 hoc $A(K^bL^bM^bO^b)$ *Ant. transl.* (Ha) T: *om.* A(Eustr.) LR - 31. 1142 a 30 illius $A(K^bL^bM^bO^b)$ *Ant. transl.*(Ha) T: ille A(Eustr.) LR - 32. 1143 a 13 syniene (sin-) *Ant. transl.*(Ha) T: synienai (-nay -ciari) LR *Cf.* 1143 a 18 - 33. 1144 a 23 dinoticam T: dinotita *Ant. transl.*(?) deinotita L^1 deinotica L^2RtRp^3 deinoticam Rp^1 demoticam $Rp^{2,4}$ *et sic identidem postea*; *cf. adn. ad Arist.* - 34. 1145 b 30 - 31 ante (autem *vel* aut $Rp^{1,2,3}$) in passione fieri LR: ante quam in passione fiat *Ant. transl.*(Ha) *an etiam* T? - 35. 1146 a 14 non^1 $A(K^bM^b)$ LR: *om.* $A(L^bO^b)$ *Ant. transl.* (Ha) *an etiam* T? - 36. 1146 a 19 Neoptholomus (-pto-) *Ant. transl.*(*Borghes.*) T: Neoptolemus LR *Cf.* 1151 b 18 - 37. 1151 a 8 Dymodokis T: Demodoki LR *an* Dimodoku *Ant. transl.*(?) - 38. 1154 b 9 consueti *Ant. transl.* (*Borghes.*) T: assueti LR - 39. 1155 a 21 viarum *Ant. transl.*(*Borghes.*) T: *om.* LR (*add. in marg.* Re) - 40. 1155 a 34 ad *Ant. transl.*(*Borghes.*) T: ut LR - 41. 1155 b 2 superius LRT: altius *Ant. transl.*(*Borghes.*) *an etiam* T *iuxta* superius *? Cf. adn. ad Arist.* - 42. 1155 b 10 convenientia LR: pertinent *Ant. transl.* (*Borghes.*) *an* pertinentia T? - 43. 1155 b 17 his *Ant. transl.*(*Borghes.*) T: ipsis LR - 44. 1155 b 23 ipsi LR: sibi *Ant. transl.*(*Borghes.*) *an etiam* T? - 45. 1155 b 35 non ALR: numquam *Ant. transl.*(*Borghes.*) *an etiam* T? - 46. 1156 a 5 dictorum ALR: praedictorum *Ant. transl.*(*Borghes.*) *an etiam* T? - 47. 1156 b 12 mansivum LR: permanens (morabilis *sup. lin.*) *Ant. transl.*(*Borghes.*) *an etiam* T? - 48. 1156 b 18 copulat LR: coniungit *Ant. transl.* (contingit *Borghes.*) *an etiam* T? - 49. 1157 a 34 copulantur R: copulant L coniunguntur *Ant. transl.*(*Borghes.*) *an etiam* T? - 50. 1157 b 14 severi ALRtT: servi Rp austeri *Ant. transl.*(*Borghes.*) *an etiam* T *iuxta* severi? - 51. 1157 b 14 parum *Ant. transl.*(*Borghes.*): breve LR - 52. 1159 a 20 ab ipsis LR: ab his *Ant. transl.*(Ha) *an etiam* T? - 53. 1159 a 24 quod sunt *Ant. transl.*(Ha) T: quod sint R quoniam sunt L - 54. 1159 b 16 turpe *Ant. transl.*(Ha)? T: turpem LR - 55. 1161 a 11 subditos *Ant. transl.*(Ha) T: subiectos LR - 56. 1161 b 17 dependet autem $A(L^bO^b)$ *Ant. transl.*(Ha) T: et dependere $A(K^bM^b)$ LR - 57. 1169 b 8 demon *Ant. transl.*(Ha) T: daimon L^1 daymon L^2Rt dans non Rp(-As^1 non *om.* Tu^1C^4 dans *corr. in* deus *sec.m.* Tu^1) - 58. 1175 a 21 delectatio LR: πᾶσάν τε ἐνέργειαν τελειοῖ ἡ ἡδονή *add.* A; *quae verba translata Thomas legisse videtur, an ex Ant. transl.*? - 59. 1177 a 27 autarchia (-kia) *Ant. transl.*(Ha) T: autarkeia (eu-, -kea *etc.*) LR - 60. 1181 b 7 politiarum *Ant. transl.*(Ha) T: politeiarum LR (politicarum Rp^4).

Quae ut recte aestimemus, in animo habeamus oportet Thomam antiquiorem translationem, cuius explicationem in scholis ante 1246-47 forsitan audivisset (cf. infra, p. 237*), cognovisse. Nam eam nominatim adtulit in commentario quod *Super III Sent.* d.33 q.1 a.1 ad 1, sua manu scripsit in codice *Vat. Lat. 9851*, f. 84vb lin. 47-48: « Et ideo alia translatio antiqua posuit consuetudinales loco moralium », quae tamen verba, cum priorem scriptionem quam codex autographus praebet retractavit, delevit, unde in editionibus scripti *Super III Sent.* d.23 q.1 a.4 qla 2 ad 1 (qui editionum locus loco autographi respondet) desunt. Quin etiam non nulla quae audierat antiquioris translationis verba ita in memoria eius haeserunt ut usque in extremam vitam ea neque novae translationis verba proferret, velut haec:

1104 b 4 supervenientem LRT: fientem *Eth. vetus*, cuius verbum profert Thomas *Super I Sent.* d.17 q.1 a.4; *Super II Sent.* d.26 expos. textus; d.27 q.1 a.1; *Super III Sent.* d.23 q.1 a.1 s.c.2; q.1 a.2 s.c.3; d.33 q.2 a.2 qla 2 arg.3; *Super IV Sent.* d.1 q.1 qla 2; d.14 q.1 a.4 qla 2 s.c.; *De ver.* q.10 a.9; I^a-II^{ae} q.32 a.5 arg.3; q.65 a.3 arg.2; *De virt. in communi* a.10 arg.15.

1104 b 27 voluptates LRT: delectationes *Eth. vetus*, cuius verbum primo protulit Thomas *Super III Sent.* d.23 q.1 a.4 qla 1 arg.1 (in cod. autographo *Vat. lat. 9851*, f. 53 va 5), postea autem in « voluptates » correxit.

1105 a 3 comparatam RT: concorporatam L contemporaneam *Eth. vetus*, cuius verbum profert Thomas *De ver.* q.25 a.6; *De malo* q.14 a.1.

1105 a 18-19 temperata autem temperatos LRT: casta autem castos *Eth. vetus*, cuius verba profert Thomas *Super II Sent.* d.27 q.1 a.1; *De malo* q.2 a.4 ad 11.

1106 b 35 multifarie (-pharie) LRT: omnifariam *Eth. vetus*, cuius verbum profert Thomas I^a q.19 a.12 arg.4; I^a-II^{ae} q.70 a.4 ad 2.

1106 b 36 electivus LRT: voluntarius *Eth. vetus*, cuius verbum profert Thomas *Super III Sent.* d.23 q.1 a.4 qla 1 arg.1; *De virt. in communi* a.6 arg.6; II^a-II^{ae} q.151 a.1 arg.2.

1107 a 9-10 confestim nominata, convoluta sunt cum malitia LRT: mox nominata sunt coniuncta cum malo *Eth. vetus*, cuius verba profert Thomas II^a-II^{ae} q.33 a.2; q.158 a.1 (non autem q.66 a.7 arg.2).

1113 b 31-32 increpationes LRT: maledictiones *Eth. vetus*, cuius verbum profert Thomas *Super IV Sent.* d.50 q.2 a.1 qla 6 arg.3; I^a-II^{ae} q.76 a.4 arg.4; II^a-II^{ae} q.150 a.4 arg.1 et ad 1.

Quae cum ita sint, etiam in *Sententia Libri Ethicorum* Thomas hic illic verbum aliquod antiquioris translationis ex memoria, non autem ex codice T proferre potuit; verum tamen animadvertendum est insignia verba quae supra recensuimus, licet ea alibi saepius protulerit, nihilominus in *Sententia Libri Ethicorum* Thomam non commemoravisse, minimas vero varias lectiones, quas memoria custodivisse vix potuit, in *Sententia Libri Ethicorum* irrepsisse: probabilius est ergo eas e codice T Thomam hausisse.

Quod si non nullis in locis codex T cum antiquiore translatione casu congruere potuit, at certe non in omnibus quos recensuimus, quod etiam de verbis graecis latinis litteris transcriptis verum est: cum enim Robertus Grosseteste singulis litteris graecis latinas litteras substituisset, quae litterarum graecarum appellationem illis temporibus usitatam non signabant, saepius in T transcriptionem phoneticam, qua antiquior translatio usa erat, invenimus, non solum in verbis pertritis, velut « politiarum » pro « politeiarum » (Tabulae VII n. 60), sed etiam in verbis rarioribus, velut « agricos » pro « agroicos » (n. 6), « agrii » pro « agrioi » (n. 16), « acrivodikeos » pro « acribodikaios » (n. 23), aut in hominum nominibus, velut « Titides » pro « Tideides » (n. 10; cf. Albertus in app. font. ad loc. laud.). Si tamen talia amanuensem correxisse non veri simile videbitur, in argumentum codicem Ha (de quo supra, p. 204*, egimus) advocabimus, quem talium variarum lectionum testimonio esse constat.

Quod denique non ipse codex quo Thomas usus est cum L^1 et antiquiore translatione collatus est et eorum verbis contaminatus, sed quoddam apographon *y* e quo hic codex T pendet, id ex hoc conligitur quod varias lectiones Thomas rarissime commemorat (cf. infra, p. 234*), utpote ante oculos eius iam non positas.

Quae omnia in stemmate quod infra describemus sub uno aspectu ponuntur:

SCHEMA RATIONUM

QUAE INTER LIBRI ETHICORUM CODICUM CLASSES INTERCEDUNT

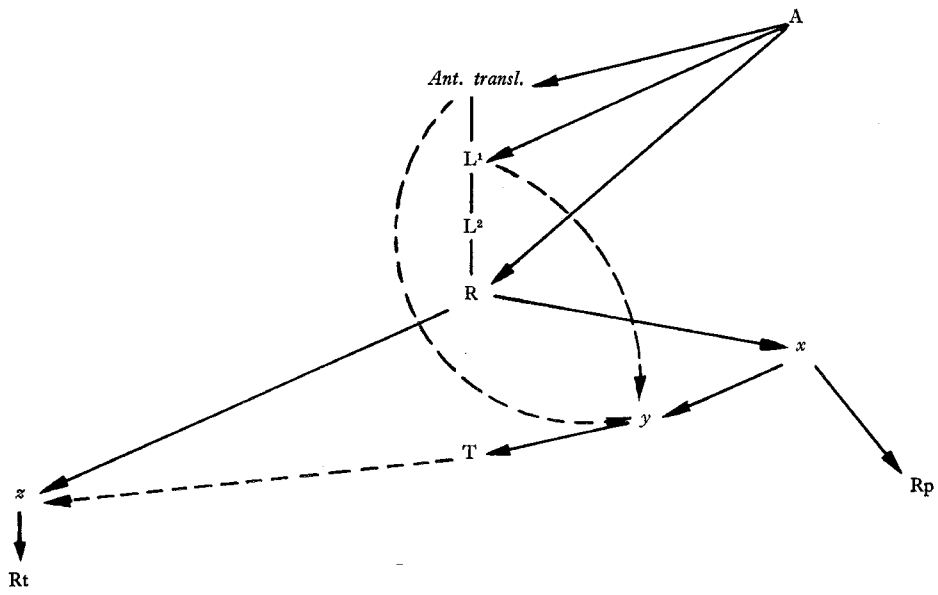

(Lineis intermissis contaminatio notatur)

§ 3. — Num Guillelmus de Moerbeke Librum Ethicorum « ad instantiam fratris Thomae » transtulit?

Quo ex stemmate conligi potest quam commenticia sit haec fabella a saeculo XIV ineunte usque adhuc longe lateque divulgata, Guillelmum dico de Moerbeke « ad instantiam fratris Thomae » cum alios Aristotelis libros tum etiam *Librum Ethicorum* ex graeco in latinum transtulisse.

Quam fabellam primus finxisse videtur indicis scriptorum ordinis Praedicatorum qui Catalogus Stamsensis vocatur scriptor, qui circa annum 1312 forsitan scripserit, quando asseveravit:

> « Fr. Wilhelmus Brabantinus, Corinthiensis, transtulit omnes libros naturalis et moralis philosophiae de graeco in latinum ad instantiam fratris Thomae »[21].

Iterum Guillelmus de Tocco in *Hystoria beati Thomae de Aquino* quam circa annum 1320 confecit, adfirmavit:

> « Scripsit (beatus Thomas) super philosophiam naturalem et moralem et metaphysicam, quorum librorum procuravit quod fieret nova translatio, quae sententiae Aristotilis continet clarius veritatem... »[22].

Ex quibus (quae in legendo re vera obvia erant) multi conlegerunt rerum gestarum scriptores, Guillelmum de Moerbeke « ad instantiam fratris Thomae » *omnes* Aristotelis libros transtulisse aut saltem iam translata retractavisse, quorum praecipuus P. Mandonnet tam procul erravit ut Robertum Grosseteste *Librum Ethicorum* transtulisse negaret, quantam fidem Guillelmi de Moerbeke fabellae a Catalogo Stamsensi et Guillelmo de Tocco fictae adiunxisset[23]! Clarum certe est hos qui hodie sunt rerum scriptores a tam falsa opinione iam ex parte destitisse, quippe qui Guillelmum de Moerbeke non transtulisse ostenderint non nullos libros quos eum transtulisse nuper perperam creditum erat, velut *Oeconomica*[24] aut librum *De generatione et corruptione*[25]. Quod autem ad *Librum Ethicorum* adtinet, eum ab Anonymo primo translatum, deinde a Roberto Grosseteste retractatum esse inter omnes constat, nec ulla est causa cur virum doctum qui post Robertum Grosseteste *Librum Ethicorum* iterum recognovit Guillelmum de Moerbeke fuisse suspicemur[26].

Non solum autem cum Guillelmum de Moerbeke *omnes* Aristotelis libros transtulisse nimia laude commenti sunt, erraverunt *Catalogi Stamsensis* scriptor Guillelmusque de Tocco, sed etiam cum « *ad instantiam fratris Thomae* » Guillelmum de Moerbeke Aristotelis libros transtulisse falsa Thomae laude finxerunt.

Falsa enim ad hoc commentum confirmandum sumpserunt qui Thomae maximae curae fuisse contenderunt de Aristoteleis verbis iisdem verbis ad amussim magis ac magis transferendis. Immo contra maxima semper neglegentia usus est Thomas in Aristoteleis verbis referendis, quandoquidem antiquiorum saepius translationum verba protulit, etiam postquam novas translationes cognovit. Namque saepius profert Thomas verba libri *Categoriarum* a Boethio translati, non autem a Guillelmo de Moerbeke (cf. app. fontium ad IV c. 6 lin. 46; c. 10 lin. 251-252), verba libri *De caelo* a Gerardo Cremonensi ex arabico in latinum sermonem translati, non autem a Guillelmo ex graeco (cf. app. fontium ad II c. 6 lin. 22-23; III c. 1 lin. 149-151), verba

(21) Cf. G. Meersseman O.P. *Laurentii Pignon Catalogi et Chronica. Accedunt Catalogi Stamsensis et Upsalensis scriptorum O.P.* (Monumenta Ord. fr. Praed. hist. vol. XVIII), Romae 1936, p. 62, n. 33. Scripta quae ex catalogo Stamsensi pendent recensuit M. Grabmann *Guglielmo di Moerbeke O.P. il traduttore delle opere di Aristotele* (Miscellanea Historiae Pontificiae vol XI), Roma 1946, p. 65-67. L. Thorndike *A History of Magic and Experimental Science*, 5ª ed., New York 1958, t. II, p. 599-600, in dubitationem perperam adtulit utrum Thomas de Aquino an Thomas Brabantinus seu Cantipratanus fuerit ille frater Thomas a Tabula Stamsensi laudatus.

(22) Cf. D. Prümmer *Fontes vitae S. Thomae Aquinatis... Fasc.II Vita S. Thomae Aquinatis Auctore Guillelmo de Tocco*, Saint-Maximim s.d., p. 88. - Animadvertendum tamen est verba «quorum... veritatem» a codice Florentino (*Naz. Conv. soppr. I VII 27*) omissa esse.

(23) P. Mandonnet *Siger de Brabant et l'Averroïsme latin au XIIIe siècle. Ire Partie: Étude critique*, 2me éd. (Les Philosophes Belges t. VI), Louvain 1911, p. 24, adn. 3. - Ad opinionem suam confirmandam P. Mandonnet (p. 40, in adn.) protulit etiam verba Rogeri Baconi in *Compendio studii philosophiae* quod inter annos 1271 et 1276 scripsit, c. 8: « Willielmus Flemingus... omnes translationes factas promisit immutare et novas cudere varias » (ed. J.S. Brewer, *Fr. Rogeri Bacon Opera quaedam hactenus inedita*, Londonii 1859, p. 472), quod testimonium sane parvi momenti esse clarum est (cf. M. Grabmann *Guglielmo di Moerbeke...*, p. 168-172).

(24) Cf. M. Grabmann *Guglielmo di Moerbeke...*, p. 113-115; R.-A. Gauthier O.P. *Deux témoignages sur la date de la première traduction latine des Économiques*, in *Revue philos. de Louvain* 50 (1952), p. 273-283; Id. in *Bulletin thomiste* 9 (1954-56), p. 958-960.

(25) Cf. L. Minio-Paluello *Henri Aristippe, Guillaume de Moerbeke et les traductions latines médiévales des « Météorologiques » et du « De Generatione et Corruptione » d'Aristote*, in *Revue philos. de Louvain* 45 (1947), p. 206-235. Iam J.M.A. Vacant *Les versions latines de la Morale à Nicomaque antérieures au XVe siècle*, in *Revue des sciences ecclésiastiques* LI (sixième serie, t. I), premier sem. 1885, p. 475-482, Thomam de Aquino Guillelmum de Moerbeke ut omnes Aristotelis libros tranferret impulisse negaverat: « La tradition qui veut que saint Thomas ait fait traduire tous les livres d'Aristote ne repose donc sur aucun fondement solide », cuius tamen argumenta ex parte hodie non valent.

(26) Quod iam animadvertit L. Minio-Paluello *loc. laud.* (in adn. 25), p. 231: « C'est pourquoi il est difficile de décider si les corrections de l' Éthique à Nicomaque que Franceschini a relevées dans la rédaction la plus répandue, celle qui a été employée par saint Thomas d'Aquin, appartiennent vraiment, comme il le veut, à Guillaume de Moerbeke ».

librorum *De animalibus* a Michaele Scoto ex arabico, non autem a Guillelmo de Moerbeke ex graeco[27], verba libri *De anima* a Iacobo Veneto translati, non autem a Guillelmo de Moerbeke retractati (cf. app. fontium ad VI c. 2 lin. 134, 177-178), verba *Metaphysicae* ex arabico a Michaele Scoto, non autem ex graeco a Guillelmo de Moerbeke translatae (cf. app. fontium ad III c. 2 lin. 135-138; c. 3 lin. 27; VII c. 3 lin. 122-125)[28], verba *Rhetoricae* ex arabico ab Hermanno Alemanno, non autem ex graeco a Guillelmo de Moerbeke translatae[29], denique *Ethicam veterem*, non autem *Librum Ethicorum* a Roberto Grosseteste translatum aut ab anonymo iterum recognitum (cf. quae supra, p. 230*, diximus). Atque hunc etiam locum exempli gratia adferre licebit: in *II*ª-*II*ªᵉ q.47 a.9 arg.3 Thomas *Librum Ethicorum* a Roberto Grosseteste translatum profert:

« Praeterea, Philosophus dicit in IV Ethicorum quod ad magnanimum pertinet *pigrum* esse et otiosum. Pigritiae autem opponitur sollicitudo. Cum ergo prudentia non opponatur magnanimitati, quia bonum non est bono contrarium, ut dicitur in Praedicamentis, videtur quod sollicitudo non pertineat ad prudentiam »,

nec in responsione ad 3ᵐ verbum «pigrum » in *Libro Ethicorum* recognito in « tardum » emendatum esse (cf. adn. ad Arist. 1124 b 24) commemorat:

« Ad tertium dicendum quod magnanimus dicitur esse *piger* et otiosus, non quia de nullo sit sollicitus, sed quia non est superflue sollicitus de multis, sed confidit in his de quibus confidendum est et circa illa non superflue sollicitatur...».

Licet ergo tota vis argumenti in hoc verbo « pigrum » sita esset, nullae curae Thomae fuit de vero Aristotelis verbo restaurando, quamquam *Librum Ethicorum* recognitum iam noverat, cum eius verba in *I*ª-*II*ªᵉ q.32 a.7 ad 2 protulerat (cf. adn. ad Arist. 1154 b 12), atque tam in *Sententia Libri Ethicorum* (IV c. 10 lin. 133) quam in *II*ª-*II*ªᵉ q.129 a.3 arg.5 et ad 5 verbum *Libri Ethicorum* recogniti « tardum » explicatus est.

Quis ergo non videt mirum fuisse, ne dicam indignum, Thomam translationes quas eo instante Guillelmus de Moerbeke improbo labore confecisset fere neglexisse? - At libros a Guillelmo de Moerbeke translatos aut retractatos nonne commentatus est? - Non quidem *Rhetoricam*, atque *Politicae* commentarium absolvere fastivit! Cur ergo, cum in Aristoteleis verbis referendis tam neglegens fuerit, a Guillelmo de Moerbeke imploravisset Thomas ut Aristotelis libros iam translatos retractaret? Proinde concludamus non rogatum, sed sua sponte Guillelmum de Moerbeke Aristotelis libros transtulisse aut retractavisse.

Sed ad stemma, quod supra, p. 231*, descripsimus, revertamur, quod satis magnum argumentum perhibet, cur virum doctum, quisquis fuit ille, qui *Librum Ethicorum* denuo recognovit, non « ad instantiam fratris Thomae » librum retractavisse confiteamur. Si enim res ita se habuisset, instanti Thomae *Librum Ethicorum* recognitum ille vir doctus ipse misisset, ita ut, etsi non codicem autographum ipsius viri docti, apographon saltem ab ipso autographo proxime descriptum Thomas habuisset, et tam vir doctus qui *Librum Ethicorum* iterum recognovit quam ipse Thomas sedulo curavissent ut apographon codicem autographum summa religione fideque perscripsisset; quin contra ex stemmate quod descripsimus patet Thomam non habuisse nisi codicem T, qui pluribus mediis interiectis ex archetypo R pendebat et verba *Libri Ethicorum* recogniti neque pura neque integra, sed saepius contaminata et corrupta praebebat. Ex quibus conligere necesse habemus viri docti qui *Librum Ethicorum* recognovit consilii Thomam expertem prorsus fuisse et illius viri opus, utpote ab eo penitus alienum, non nisi consuetis mediis ad eum pervenisse.

Forsitan tamen occurratur nobis ab aliquo quaerente rectene pro re comperta habeamus codicem T contaminatum fuisse, cum praesertim usque adhuc eruditissimi viri soleant pro manifesto habere ipsum Thomam verba *Libri Ethicorum* recogniti cum verbis *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati contulisse[30]. Quae brevia responsu videntur. Si enim ipse Thomas verba *Libri Ethicorum* recogniti cum verbis *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati aut etiam cum verbis antiquioris translationis contulisset, locos non ut verba cum verbis compararet contulisset, sed ut sententias cum sententiis, ideoque haec verba contulisset quibus sententia alia atque alia expressa esset; quin etiam in utramque partem disputavisset et quam elegisset probasset, aut, etiam si tacuisset, nihilominus variarum lectionum eligendarum rationem ordinemque institutum agnoscere possemus; cum contra varias lectiones quae ad sententiam non multum vel nihil intersunt, neglectis illis quae multum intererant, saepius testimonio sit commentarium Thomae,

(27) Cf. R.-A. Gauthier *Saint Thomas d'Aquin. Contra Gentiles. Livre Premier*, Paris 1961, Introduction, p. 46, adn. 104.
(28) Cf. V. de Couesnongle *La causalité du maximum. Pourquoi saint Thomas a-t-il mal cité Aristote?*, in *Revue des Sciences philos. et théol.* 38 (1954), p. 658-680, praecipue p. 666.
(29) Cf. R.-A. Gauthier *Saint Thomas d'Aquin. Contra Gentiles. Livre Premier*, Paris 1961, Introduction, p. 52-53.
(30) Cf. supra adn. 3.

patet eas non ipsum Thomam, pluribus codicibus collatis, in suum commentarium de industria suscepisse, sed tantum iam scriptas in uno solo codice T quo usus est legisse, qui codex verba habebat iam contaminata neglegentia amanuensium, qui loco verborum unius codicis verba alterius in textum inconsulte et temere induxerant.

Non equidem sumus ignari Thomam tribus ad minimum in locis *Sententiae Libri Ethicorum* de variis lectionibus disceptavisse. At certe ita disceptavit ut ex hoc ipso omnibus appareret se non consulto codicem cum codice contulisse ut verba *Libri Ethicorum* recogniti cum verbis *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati compararet, sed tantum alienam adnotationem in uno solo codice quo utebatur casu adpositam occasione data in transitu commemoravisse. Quod in primo ex his tribus locis manifestissimum est: quando enim in lib. VI c. 7 lin. 234-237 scribit Thomas: « tam scientia quam prudentia sunt susceptibiles, vel attingibiles secundum aliam litteram, intellectui, id est habent aliquam cohaerentiam cum intellectu », varias lectiones « Susceptibiles » et « Attingibiles » ambas a docto viro qui *Librum Ethicorum* post Robertum Grosseteste denuo recognovit propositas esse ambasque codicem Rt re vera habere constat (cf. infra adn. ad Arist. 1142 a 25); patet ergo Thomam varias lectiones ab uno solo scriptore propositas et in uno solo codice scriptas commemoravisse neque ullum codicem *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati contulisse, cum praesertim pro variis lectionibus « Susceptibiles » vel « Attingibiles » Robertus Grosseteste scripsisset « Opponitur », quo verbo sententia non iam similis, immo contraria expressa esset, quod tamen Thomas alto silentio praeterit. Reliqui autem duo loci adfines sunt (quod adnotatione dignum esse videtur), cum ambo in libro IX inveniantur, in expositione primus lineae 1171 b 26, alter lineae 1171 b 29; sed in primo loco (lib. IX c. 13 lin. 168-179) verba *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati: « in onerosum esse » primo explanantur (lin. 171), deinde autem verba *Libri Ethicorum* recogniti: « in morari » adferuntur (lin. 177), quae verba *Libri Ethicorum* recogniti « alia littera » vocantur (lin. 175-176); in altero autem loco (lib. IX c. 14 lin. 1-25) primo explanatur verbum *Libri Ethicorum* recogniti: « Utrum », deinde vero adfertur verbum Roberti Grosseteste: « Iam », quod verbum *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati « alia littera » vocatur (lin. 20): « alia littera » ergo vocantur verba modo *Libri Ethicorum* recogniti, modo *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati, quae cum non apte cohaereant, non ipsi Thomae dedita opera codices conferenti ut verba sententiasque comparet, immo rudi amanuensi ascribenda sunt qui in linea 1171 b 26 verba *Libri Ethicorum* a Roberto Grosseteste translati: « in onerosum esse » in textum recepit, verba autem *Libri Ethicorum* recogniti in margine adposuit, praeposita adnotatione « alia littera »: « alia littera: in morari », in linea vero 1171 b 20 verbum *Libri Ethicorum* recogniti: « Utrum » in textum recepit, verbumque Roberti Grosseteste in margine adposuit: « alia littera: Iam ». Quod autem cuiusdam temerarii atque imperiti amanuensis alienas adnotationes Thomas hic commemoravit, id confirmatur eo quod lib. IX c. 13 lin. 177 pro vero verbo Aristotelis: « indelectationis » scriptum legit « delectationis » (cf. adn. ad Arist. 1171 b 26), quod nihil aliud est quam amanuensis mendum. Quibus tribus locis addi forsitan possint nonnulli, velut lib. VI c. 7 lin. 56-63 (comm. in 1142 b 27-28), aut etiam lib. IV c. 15 lin. 206-210 (comm. in 1127 b 20), qui tamen et ipsi nullo modo Thomam plures codices contulisse indicant, cum varias lectiones ex adnotatione unius solius codicis quo utebatur, vel ex Alberti *Lectura* (cf. app. fontium ad IV c. 15 lin. 208-210) Thomas eruere potuerit. Accedit quod nulla est causa cur e sescentis variis lectionibus (si verba a viro docto emendata sola numerentur) duas tantum vel tres Thomas commemoraverit, et has quidem minimi momenti cum sententiam fere non mutarent, totque neglexerit quae ad sententiam multum interessent.

Proinde profiteamur ad laudem et famam Thomae pertinere ut unum solum propositum eius intentionis fuisse agnoscamus, sapientis dico officio fungi, ut verbis ipsius sancti doctoris utamur (*Contra Gent.* I 1-2), non autem hominis in arte critica, ut aiunt, periti, quoniam, si omnia artis criticae officia et munera exsequi eum voluisse contenderimus, necesse habebimus fateri eum officio defuisse, utpote infectis iis quae agere destinavisset. Quin contra, si candide confitemur Thomam artis criticae, ut illis temporibus solebat, fere expertem unum solum codicem et hunc corruptum et contaminatum ad explicandam *Libri Ethicorum* sententiam adhibuisse, inanes glorias ei sane denegabimus, solidior tamen ei manebit gloria sapientis: « Ut enim vere bonum et sapientem omnes existimamus... ex existentibus semper optima operari, quemadmodum ex datis » (Aristoteles I, 16, 1100 b 35 - 1101 a 3), et sapientem theologum ex datis verbis optimam sententiam eruere.

Capitulum II

DE ALBERTI LECTURA, THOMAE INTERPRETATIONUM SINGULARI SEMINARIO

In *Hystoria beati Thomae de Aquino* quam circa annum 1320 confecit, Guillelmus de Tocco scripsit:

« Posthac autem praedictus Magister Albertus cum librum Ethicorum cum quaestionibus legeret, Frater Thomas Magistri lecturam studiose collegit et redegit in scriptis, opus stylo disertum subtilitate profundum, sicut a fonte tanti Doctoris haurire potuit, qui in scientia omnem hominem in sui temporis aetate praecessit »[31].

Quae, licet paulo post 1333 a Raynerio a Pisis in libro qui *Pantheologia* inscribitur adprobata sint, utpote qui verba protulerit Alberti « In Ethycorum scripto quod recollegit beatus thomas audiens ab alberto »[32], licentia eorum qui sanctos laudant ficta forsitan credidissemus, si ipsa Thomae verba in *Sententia Libri Ethicorum* quam scripsit non denuntiavissent eum *Lecturae* Alberti omnia fere verba memoria custodivisse; nam plus quam 350 in locis Thomae interpretationes ex Alberti *Lectura* pendere in apparatu fontium adnotavimus, cum tamen tum ipsum quando *Sententiam Libri Ethicorum* scribebat Thomas Alberti *Lecturam* denuo diligenter inspexisse non videatur, quoniam multis in locis Alberti interpretationes quamvis veras neglexit.

Verum tamen, etsi 200 fere in locis Alberti verba quae Thomas ex memoria imitatus est propria ipsius Alberti verba fuisse videntur, saepe tamen Albertus et ipse aliena verba alienasque sententias protulerat vel secutus erat, ex quo efficitur ut in dubium vocari possit utrum his in locis Thomae fons re vera sit Alberti *Lectura* an illius opus cuius et ipse Albertus verba aut sententiam adfert; dubitatio tamen saepius tolli potest si verba cum verbis subtilius comparamus.

Quod etiam de Aristoteleis sententiis verum esse videtur: nam plus quam semel Thomas Aristoteleas sententias laudat quae apud Aristotelem eisdem saltem verbis frustra exquirantur, apud Albertum autem plane inveniuntur, velut « Sapientis est ordinare » (cf. app. fontium ad I c. 1 lin. 1), « ars est ratio recta factibilium » (cf. app. fontium ad II c. 4 lin. 44-45). forsitan etiam « ex (fine) moralia speciem et nomen sortiuntur » (cf. app. fontium ad IV c. 2 lin. 43); idem quoque dici potest de Ciceroniana sententia « movet... habitus... per modum naturae », quae apud Albertum creberrime usurpatur (cf. app. fontium ad III c. 15 lin. 97-98). Accedit quod nonnullis in locis verba Aristotelis ab Alberto adulterata profert Thomas, velut in libri I c. 10 lin. 68-69:

Aristoteles *De anima* a Guillelmo de Moerbeke transl., II 2 412 b 22-23: « Oportet igitur accipere quod *in parte* in toto vivente corpore » (ms. *Paris B.N. lat. 16088*, f. 8ra; eadem fere verba habet transl. vet.).
Albertus *Lect.*, f. 8rb: «Oportet autem quod est *in partibus* et in toto reperire, secundum quod dicitur in II De anima ».
Thomas I c. 10 lin. 68-69: « Eandem enim operationem oportet existimare in toto et *in partibus* ».

Merito ac iure igitur conici potest ex Alberti *Lectura* Aristotelem Thomam laudare his in locis: I c. 11 lin. 54-56; I c. 20 lin. 38-39 et 45-47; III c. 1 lin. 149-151; III c. 2 lin. 135-138; III c. 7 lin. 65-67; III c. 19 lin. 120-121; III c. 21 lin. 24-26 et 53-54; IV c. 6 lin. 171-172, 173-174, 180; IV c. 8 lin. 111-112; IV c. 9 lin. 111-112; IV c. 13 lin. 183-186; IV c. 15 lin. 224; VI c. 1 lin. 127-128; VII c. 3 lin. 122-125; X c. 5 lin. 91.

At sane non infitiari potest Aristotelis opera Thomam legisse. Maius ergo nobis erit de his operibus pertractare, de quibus dubitari potest utrum ea Thomas legerit an tantum ex Alberti *Lectura* cognoverit: haec sunt commentaria in *Ethicam novam* et *veterem*, nec non commentaria graeca a Roberto Grosseteste translata.

(31) Cf. D. Prümmer *Fontes vitae S. Thomae Aquinatis... Fasc.II Vita S. Thomae Aquinatis Auctore Guillelmo de Tocco*, Saint-Maximin s.d., p. 79; cf. etiam Id. ibid. *Fasc.I Vita S. Thomae Aquinatis Auctore Petro Calo*, p. 27.
(32) Cf. A. Pelzer *Le cours inédit d'Albert le Grand sur la Morale à Nicomaque, recueilli et rédigé par saint Thomas d'Aquin*, in *Revue Néoscol.* 24 (1922), p. 334. Accedit quod indicem quaestionum quas Albertus in *Lectura* proposuerat sic inscripsit amanuensis: « iste sunt questiones ffratris alberti ordinis predicatorum quas collegit ffrater tomas de aquino » (*Vat. lat. 722*, f. 209r; cf. A. Pelzer *ibid.*, p. 339).

§ 1. — De commentariis in Ethicam novam et veterem, Alberto fere interveniente, Thomae interpretationum, sed praesertim interpretandi viae, fontibus

Iam inter omnes constat magistros artium Lutetiae Parisiorum ante annum 1250 antiquioris translationis *Libri Ethicorum* librum I sive *Ethicam novam* librosque II et III sive *Ethicam veterem* in scholis explicavisse atque « lectiones » quas scriptis mandaverant nobis reliquisse. Haec enim « commentaria » in *Ethicam novam* et *veterem* usque adhuc recensita sunt:

Ar[1] – *Commentarium in Ethicam veterem* (ms. *Avranches Bibliothèque municipale 232*, f. 90r-125v).

P[18] – *Commentarium in Ethicam novam et veterem* (ms. *Paris B.N. lat. 3804 A*, f. 140ra-143vb, 152ra-159vb, 241ra-247vb). Primo fasciculo deperdito, commentarium in *Ethicam novam* incipit ex abrupto f. 140ra in explanatione lin. 1095 a 2-4, amanuensis autem in explanatione lin. 1097 a 14 scribere sponte destitit media col. 143va (ima col. 143va et col. 143vb vacantibus). Idem amanuensis scripsit commentarium in *Ethicam veterem* et scribere destitit media col. 247vb (ima col. vacante)[33].

F[4]=O[9] (=Pr) – *Commentarium in Ethicam novam et veterem* (mss. *Firenze Naz. conv. soppr. G 4 853*, f. 1ra-77va; *Oxford Bodl. Lat. Misc. c. 71*, f. 2ra-52rb; *Praha Univ. III. F. 10*, f. 12ra-23va: lib. II - III, 7, cf. supra, p. 12*). Hoc commentarium, Ioanni Pecham perperam ascriptum, inter annos 1240 et 1250 a quodam magistro artium Lutetiae Parisiorum confectum est[34].

C[5] (=Pr) – *Commentarium in Ethicam novam et veterem* (mss. *Cambridge Peterhouse 206*, f. 285ra-307vb; *Praha Univ. III.F.10*, f. 1ra-11vb: lib. I, cf. supra, p. 26). Hoc commentarium Roberto Kilwardby ascriptum est, et forsitan ab eo confectum sit inter annos 1240 et 1250 « antequam esset frater »[35].

P[19] – *Commentarium in Ethicam veterem* (ms. *Paris B.N. lat. 3572*, f. 186ra-187ra et 226ra-235ra). Commentarium ex abrupto intermittitur f. 187ra in explanatione libri II c. 3 (1104 b 3 ss: *Signum autem* etc.), repetitur autem f. 226ra ex abrupto in expositione libri II c. 8 lin. 1107 a 33-b 4, et pergit usque ad lib. III 5, 1113 a 12.

N – *Commentarium in Ethicam novam* (ms. *Napoli Naz. III G 8*, f. 4ra-9vb lin. 1; cf. supra, p. 22*-23*). A linea 1095 b 13 ad lin. 1100 b 8 *Ethicam novam* explanat.

Quamquam id omnium hominum nemo, quem sciamus, adhuc animadvertit, Thomas ad scholas magistrorum artium qui Lutetiae Parisiorum *Ethicam novam* et *veterem* ante annum 1250 explicabant venisse videtur. Nonnullis enim in locis *Sententiae Libri Ethicorum* horum magistrorum interpretationes, quamvis falsas, secutus est, vera interpretatione, quam auctore Eustratio vel Anonymo Albertus iam proposuerat, omissa. Exempli gratia adferemus libri I c. 5 lin. 44-47: cum enim Aristoteleum verbum « gravissimi » (φορτικώτατοι, 1095 b 16) magistri artium in laudem accipi perperam docuerant, Albertus autem auctore Eustratio illud in vitium recte acceperat (cf. app. fontium ad loc.), Thomas cum magistris artium erravit, non consulto nempe, sed casu, quia scilicet interpretatio Alberti ei exciderat, interpretationem autem magistrorum artium memoria tenuerat; si enim utrasque interpretationes tunc temporis legisset et inter se comparavisset, longe absit a nobis ut opinemur Thomam meliore posthabita deteriorem interpretationem praetulisse, cum praesertim longe plus ingenio valeret quam Henricus de Alemannia, qui paucis post annis de utraque interpretatione bene iudicare potuit:

(33) Cf. O. Lottin *Un commentaire sur l'Ethica vetus des environs de 1230-1240*, in *Rech. de théol. anc. et méd.* 6 (1934), p. 84-88; Id. *Psychologie et morale aux XIIe et XIIIe siècle*, t. VI, Gembloux 1960, p. 225-230. Domnus Lottin commentarium in *Ethicam novam* quod f. 140-143 habetur non animadvertit.

(34) Cf. O. Lottin *A propos du Commentaire sur l'Éthique attribué à Jean Peckham*, in *Rech. de théol. anc. et méd.* 10 (1938), p. 79-83; Id. *Psychologie et morale aux XIIe et XIIIe siècle*, t. VI, Gembloux 1960, p. 230-235; R.W. Hunt, in *Bodleian Library Record* 5 (1955), p. 166-167; R.-A. Gauthier *Arnoul de Provence...*, in *Revue du Moyen Age Latin* 19 (1963), p. 146 et 170.

(35) Cf. R.-A. Gauthier *Arnoul de Provence...*, in *Revue du Moyen Age Latin* 19 (1963), p. 155, adn. 57. Post annum 1240 hoc commentarium scriptum esse certum est, cum *Ethicae veteris* editionem longiorem explanet, quae ipsa post 1240 divulgata est (cf. *Aristoteles latinus*, t. XXVI, Praef.).

« Quidam eligunt voluptatem tamquam finem suum et felicitatem, et hi quidem sunt multi, id est populares et plebei qui fere omnes ad voluptatem inclinantur, et gravissimi, id est carnalibus delectationibus tantum praegravati et illecti quod non solum per exhortationem, verum etiam per exprobrationem avelli non possunt, ut dicit Eustratius. Quidam tamen legunt haec sub sensu disiunctivo, dicentes quod non solum multi, id est populares, sed etiam gravissimi, id est maturi vel propter auctoritatem scientiae et doctrinae, vel etiam propter honestatem vitae, voluptatem sectantur tamquam finem. Sed quia omnino irrationale est quod aliqui graves et maturi necdum gravissimi in vitae honestate sectentur voluptatem tamquam finem, ideo prima expositio melior est, in qua etiam uterque commentator [Eustratius et Albertus] consentit » (Mss. *Toulouse Bibl. mun. 242*, f. 197vb; *Brugge Sem. 29/50*, f. 10rb).

E memoria autem Thomam magistrorum artium interpretationes eruisse, id ex falsa enodatione nominis « Olimpiades » quam adfert in libri I c. 12 lin. 188-192 (cf. app. fontium ad loc.) confirmatur: nam « Olympia » esse « festa agonalia quae celebrabantur in monte Olympo » in *Sententia Libri Physicorum* (III c. 10 *in* 206 a 24-25) iam cum magistris artium perperam docuerat. Accedit quod veri simile non videtur Thomam post annum 1250 commentaria in *Ethicam novam* et *veterem* quae, post *Librum Ethicorum* a Roberto Grosseteste translatum et ab Alberto explanatum, iam obsoleta erant, etiam num legisse. Cum igitur in aliis quoque locis (velut I c. 11 lin. 77-78; II c. 5 lin. 31-36; II c. 9 lin. 9-11; II c. 9 lin. 140; III c. 1 lin. 33-37; III c. 3 lin. 193; III c. 7 lin. 78-80; III c. 9 lin. 37-50), Thomam interpretationes magistrorum artium qui *Ethicam novam* et *veterem* ante annum 1250 explicaverant meminisse videatur, id argumento esse potest Thomam ad scholas artium Lutetiae Parisiorum inter annos 1245 et 1248 venisse[36]: nam studia moralia Neapoli floruisse non constat et ceteroquin non nisi in grammaticalibus et logicalibus nec non in naturalibus studiis Thomam Neapoli edoctum esse Guillelmus de Tocco refert[37].

Verum tamen, licet nonnullis in locis e magistrorum artium qui *Ethicam novam* et *veterem* explicaverunt proxime pendere videatur, saepius Thomas non nisi Alberto interveniente eorum interpretationes proferre videtur, velut I c. 3 lin. 84-85; I c. 4 lin. 51, 64-75; I c. 5 lin. 200-201; I c. 10 lin. 111-121; I c. 16 lin. 96-104; I c. 18 lin. 18-20; I c. 20 lin. 146-149; II c. 3 lin. 102-106; II c. 4 lin. 97-98; II c. 6 lin. 126-129; II c. 9 lin. 155, 160-165 (cf. IV c. 17 lin. 135-142); II c. 11 lin. 50-57; III c. 1 lin. 58-61; III c. 19 lin. 154-156; III c. 20 lin. 105-107. Mentione vero praecipua digni videntur loci I c. 10 lin. 111-121, et II c. 11 lin. 51: in primo enim Thomas Aristotelem in lin. 1098 a 5-7 de vitae activae cum contemplativa comparatione egisse, cuius interpretationis magistri artium principes fuerunt, docuit, sed non activam contemplativae cum magistris, verum contemplativam activae cum Alberto praetulit (cf. app. fontium ad loc.); in altero autem paucis verbis « cuiusdam nautae vel poetae » Thomas breviter complectitur quae pluribus verbis Albertus quaesierat, utrum Calipse (!) nauta, ut dicebant magistri, an poeta, ut Commentatorem dixisse Albertus credebat, fuisset.

Etsi tandem paucorum locorum interpretationes a magistris artium mutuatus est Thomas, horum tamen auctoritas plurimum apud eum valuit, sed ad interpretandi viam artemque instituendam: hanc enim interpretandi rationem inierunt magistri artium, quam ab eis acceptam perfecit Albertus, de quo iam nos certiores fecit O. Lottin[38], sed, cum quamvis luce clarior haec res multis taetrae tenebrae manserit, pluribus verbis de hac agere licebit.

Nemo sane iam reperietur qui ignoret Aristotelea verba magistros artium ad verbum interpretatos esse, etsi, postquam sententiam Aristotelis ad litteram explicaverant, circa litteram quaestiones addebant, quas quaestiones Thomas seorsum disputavit: nam tunc ipsum cum *Sententiam Libri Ethicorum* conficiebat, secundam *Summae theologiae* partem dictabat[39]. Sed in littera Aristotelis explicanda eandem prorsus viam

(36) Utrum Lutetiae Parisiorum discendi gratia Thomas moratus est, an Agrippinensem coloniam protinus ivit? Adhuc sub iudice lis est. Cf. A. Walz O.P. *Saint Thomas d'Aquin.* Adaptation française par P. Novarina, Louvain-Paris 1962, p. 61-64; Parisiacae tamen permansionis fautoribus adnumerandus est E. Janssens *Les premiers historiens de la vie de saint Thomas d'Aquin*, in *Revue Néo-scol.* 26 (1924), p. 209, in adn.: « ...avant de devenir étudiant à Cologne sous Albert le Grand, fr. Thomas fit un séjour à Paris pour s'y adonner à l'étude ».

(37) Cf. D. Prümmer *Fontes vitae S. Thomae Aquinatis... Fasc.II Vita S. Thomae Aquinatis Auctore Guillelmo de Tocco*, Saint-Maximin s.d., p. 70: « Unde puer de utriusque parentis consilio Neapolim mittitur, et sub Magistri Martini in grammaticalibus et logicalibus, et Magistri Petri de Ibernia studiis in naturalibus edocetur ». - Cf. M.B. Crowe *Peter of Ireland Teacher of St. Thomas Aquinas*, in *Studies* (Dublin) 45 (1956), p. 443-456.

(38) O. Lottin *Un commentaire sur l'Ethica vetus des environs de 1230-1240*, in *Rech. de théol. anc. et méd.* 6 (1934), p. 87-88; Id. *Psychologie et morale...*, t. VI, Gembloux 1960, p. 229-230; cf. Fr. Pelster *Adam von Bocfeld (Bockingfold), ein Oxforder Erklärer des Aristoteles um die Mitte des 13. Jahrhunderts. Sein Leben und seine Schriften*, in *Scholastik* 11 (1936), p. 196-224.

(39) Cf. R.-A. Gauthier *La date du Commentaire de saint Thomas sur l'Éthique à Nicomaque*, in *Rech. de théol. anc. et méd.* 18 (1951), p. 66-105; A. Mansion *Autour de la date du Commentaire de saint Thomas sur l'Éthique à Nicomaque*, in *Revue philos. de Louvain* 50 (1952), p. 460-471.

Thomas secutus est quam ante eum iam secuti erant magistri artium et praesertim Albertus in scholis quas de *Ethicis* habuerant. Quod maxime patebit si huius interpretandi artis certas quasdam formulas recensuerimus.

Ad exordienda ergo singula capitula consuetissima apud Thomam verba sunt:

« Postquam Philosophus ostendit (determinavit, investigavit, etc.)... hic ostendit (determinat, investigat, etc) ».

quibus verbis iam solebat capitula ingredi *Commentarium in Ethicam novam et veterem* Roberto Kilwardby ascriptum:

« Postquam ostenderat Aristotiles summum bonum esse, hic ostendit... » (I c. 3 *in* C^5, f. 286rb = Pr, f. 2rb)
« Postquam destruxit opiniones ponentes felicitatem esse bonum particulare et manifestum, hic destruit... » (I c. 7 *in* C^5, f. 288rb = Pr, f. 4va)
« Postquam determinavit de felicitate secundum opinionem aliorum, hic intendit de ea secundum opinionem propriam » (I c. 9 *in* C^5, f. 289va = Pr, f. 5ra)

Animadvertendum est ipsum Robertum Kilwardby in *Notulis Priorum* quas scripsit iisdem fere verbis capitula ingredi, velut:

« Postquam determinavit conversionem propositionum de inesse, hic determinat... » (ms. *Paris B.N. lat. 16620*, f. 5va)
« Postquam determinavit Aristotiles de eis quorum cognitio antecedit principale negotium... » (*ibid.*, f. 7rb)

Quandoque etiam in aliis operibus haec exordiendi formula invenitur, velut in *Commentario in Ethicam novam*:

« Postquam Aristotiles in praecedentibus manifestavit... consequenter in hoc capitulo vult determinare... » (N, f. 5va)
« Postquam Aristotiles in praecedenti lectione ostendit... consequenter vult... » (N, f. 7rb).

Rariores autem apud Thomam sunt formulae quae apud magistros et Albertum frequentiores erant, velut:

« Positis virtutibus quae respiciunt divitias, hic ponit... » (Thomas II c. 9 lin. 1-2)
« Positis quinque rationibus... hic addit sextam... » (Thomas X c. 11 lin. 1-4)
« Positis opinionibus erroneis... hic auctor resumit » (*Comm. in Eth. novam*, F^4, f. 11rb = O^9, f. 10ra)
« Positis in praecedenti lectione opinionibus philosophorum diversis, consequenter apponit... » (*Comm. in Eth. novam*, N, f. 4ra)
« Positis opinionibus et modis disputandi contra eas, hic secundum modum illum incipit disputare contra eas » (Albertus *Lect.*, f. 4vb)

Non autem inveniuntur apud Thomam, saltem in *Sententia Libri Ethicorum*, formulae exordiendorum capitulorum quae apud magistros artium frequentissimae erant, velut: « In praecedenti parte determinavit... hic determinat » (*Comm. in Eth. novam*, P^{18}, f. 156va); « In hac parte intendit » (*Comm. in Eth. novam*, C^5, f. 287va = Pr, f. 3vb); aut formula simplicissima: « Hic ostendit (determinat, etc.) ».

Sequitur tam apud Thomam quam apud magistros artium et Albertum « divisio textus » quae dicitur, cuius concepta verba apud Thomam fere sunt:

« Et circa hoc duo (tria) facit: primo ostendit... secundo ostendit... ibi: (*Lemma*)... » (Cf. I c. 1 lin. 110-127; c. 2 lin. 6-11; 54-58; etc.).

Quae formulae apud Albertum iam usitatae erant:

« Circa primum tria facit: primo ostendit quod omnia quae cadunt in hac scientia appetunt bonum; secundo distinguit inter bonum quod est finis desiderii in diversis et ostendit quomodo unum alterum praeeminet, ibi: *Differentia vero aliquis*; tertio, quia hoc non vadit ad infinitum, ostendit quod est quoddam bonum quod

non terminatur ad aliud et hoc est bonum humanum, ibi: *Si utique est aliquis*. Circa primum duo facit: primo ostendit quod dictum est; secundo ostendit quod hoc non concordat assignationi quorundam de bono, ibi: *Ideo bene* » (Albertus *Lect.*, f. 1vb; cf. A. Pelzer *Le cours inédit...*, p. 499).

Rarius apud Thomam « divisio textus » his concipitur formulis quae apud magistros artium erant solemnes:

« Et dividitur in partes tres: in prima determinat de felicitate...; in secunda parte determinat de virtutibus, ibi: *Si autem...*; in tertia complet suum tractatum...» (Thomas I c. 4 lin. 3-9).

« Et tractatus iste primo dividitur in duas partes: in prima parte determinat auctor de felicitate; in secunda parte determinat auctor de eo quod est ad felicitatem, hoc est de virtute » (*Comm. in Eth. novam*, P^{18}, f. 140ra).

« Et haec pars secunda dividitur in duas: in prima manifestat quid non sit felicitas...; secundo manifestat quid sit » (*Comm. in Eth. novam*, F^{4}, f. 9va = O^{9}, f. 8vb).

« Et dividitur in duas: in prima determinat de felicitate secundum opinionem aliorum; in secunda cum dicit: *Rursus autem revertamur*, secundum opinionem propriam » (*Comm. in Eth. novam*, C^{5}, f. 287rb = Pr, f. 3rb).

« Et dividitur in duas: in prima determinat...; in secunda cum dicit... » (Robertus Kilwardby *Notulae Priorum*, ms. *Paris B.N. lat. 16620*, f. 5va).

Tunc ad sententiam Aristotelis inducendam his certis verbis utitur Thomas:

« Et dicit... » (Cf. I c. 1 lin. 222, 251, 264; c. 2 lin. 75, 158; c. 3 lin. 72, 101, 163; c. 4 lin. 50, 132; et postea identidem).

« Dicit ergo primo... » (Cf. I c. 4 lin. 14, 90-91; c. 5 lin. 40; etc.)

« Primo ergo ponit... » (Cf. I c. 2 lin. 99; etc.)

Quibus certis verbis iam sententiam Aristotelis inducebant magistri artium et Albertus:

«Et dicit... » (*Comm. in Eth. novam*, P^{18}, f. 140ra ult. lin.; 140rb lin. 5; 140vb, etc.; C^{5}, f. 286rb = Pr, f. 2vb lin. 2, etc.)

« Dicit ergo primo... » (Albertus *Lect.*, f. 2va; ed. A. Pelzer *Le cours inédit...*, p. 509,19; Adam de Bocfeld *Sententia super II Met.*, ed. Maurer, p. 134, 8-9): cf.« Dicit sic primo... », « Dicit ergo sic... » (*Comm. in Eth. novam*, P^{18}, f. 140rb, 141ra, 142vb).

« Ponit igitur primo » (Adam de Bocfeld *Sent. sup. II Met.*, ed. Maurer, p. 107,8); « Ponit primo... » (*Comm. in Eth. novam*, P^{18}, f. 143ra).

Postea ad capitulorum particulas sive paragraphos quae dicuntur inducendas his conceptis verbis fere utitur Thomas:

« Deinde cum dicit: (*Lemma*), ostendit (manifestat, probat, etc.) »

Quibus iam solebat Albertus uti:

« Deinde cum dicit: *Multis autem*, ponit... » (Albertus *Lect.*, f. 2rb)

« Deinde cum dicit: *Quaecumque autem*, ponit... » (*ibid.*, f. 2va)

« Deinde cum dicit: *In omnibus itaque*, concludit... » (*ibid.*, f. 2va)

« Deinde cum dicit: *Differt autem*, dicit... » (*ibid.*, f. 2vb; cf. A. Pelzer *Le cours inédit...*, p. 508, 509, 511, 513).

Quae etiam quandoque apud magistros artium inveniuntur, velut:

« Deinde cum dicit: *Tribus autem existentibus*, ponit... » (*Comm. in Eth. vet.*, Ar^{1}, f. 94v)

Verum tamen ad paragraphos inducendas alia certa verba magistri artium saepius adhibebant: Ar^{1} dicere solet: « Cum autem dicit... », N vero: « Postea dicit... », frequentissima autem formula est: « Consequenter dicit ... (ostendit, etc.) », velut in P^{18}; animadvertendum tamen est tunc temporis magistrum Adam de Bocfeld

in *Sententia super secundum Metaphysicae* quam scripsit formula: « Consequenter cum dicit... » fere usum esse[40]. Quibus formulis quandoque et ipse Thomas utitur:

« Et ideo statim consequenter cum dicit: *Videbitur autem utique* etc., ostendit... » (I c. 2 lin. 94)

« Consequenter exponit... » (I c. 9 lin. 172)

Illud etiam verbum: « Statim » ad paragraphos inducendas adhibuisse magistros haec exempla indicant:

« Statim dat aliam rationem... Statim dat tertiam rationem... « *Comm. in Eth. vet.*, P[18], f. 241ra).

Alias quoque formulas, quae tam apud Thomam quam apud magistros artium et Albertum saepius inveniuntur, adferre iuvat, velut:

« ... duplici ratione. Quarum prima talis est... Secundam rationem ponit ibi: (*Lemma*). Quae talis est » (Thomas I c. 5 lin. 164-165, 176-177; cf. 199-200 et 204-205; et postea saepius).

« ... dat auctor tres rationes. Et est prima ratio talis... Secunda ratio ad idem quam dat auctor talis est... Tertia ratio quam auctor adducit ad idem est talis... » (*Comm. in Eth. novam*, P[18], f. 142ra).

« ... tribus rationibus. Et est prima ratio talis... Statim dat aliam rationem. Quae talis est... Statim dat tertiam rationem. Quae talis est... » (*Comm. in Eth. vet.*, P[18], f. 241ra).

« ... per duas rationes. Quarum prima est talis... Secunda ratio est talis... » (*Comm. in Eth. novam*, C[5], f. 286rb = Pr, 2rb).

« ... ponit quatuor rationes, quarum prima sumitur ex... Secundam rationem ponit ibi: *Adhuc autem si virtuies* etc. Quae quidem sumitur ex... Tertiam rationem ponit ibi: *Demonstrant autem et poenae* etc. Et sumitur ex... Quartam rationem ponit ibi: *Adhuc autem, sicut prius* etc. Quae sumitur ex... » (Thomas II c. 3 lin. 52-53, 69-70, 88-89, 100-101).

« Sumuntur autem sex rationes, quae ita distinguuntur secundum principia. Ut prima sumatur ex... Secunda ratio quae incipit ibi: *Adhuc autem* etc., sumitur quantum ad... Tertia vero ratio quae ibi incipit: *Demonstrant enim poenae* etc., sumitur ex... Quarta vero ratio sumitur cum dicit: *Adhuc ut diximus*, a... » (*Comm. in Eth. vet.*, Ar[1], f. 94v).

« ... infert quoddam correlarium ex dictis » (Thomas II c. 1 lin. 144-145; cf. c. 7 lin. 107; III c. 17 lin. 123-124; etc.).

« ... infert correlarium...» (*Comm. in Eth. novam*, C[5], f. 286va, vb = Pr, f. 2vb, 3ra).

« ... ex immediata ratione infert duo corollaria ...» (Adam de Bocfeld *Sententia super secundum Metaphysicae*, ed. Maurer, p. 104; cf. *Super de somno et vigilia*, lect. 5, f. 33rb).

In verbis etiam Aristotelis explicandis pluribus formulis utitur Thomas quae ante eum iam usu erant, velut:

« continuat se ad sequentia » (Thomas IV c. 17 lin. 153; cf. VI c. 10 lin. 101); « continuat se ad praecedentia » (Thomas VI c. 1 lin. 9-10, 71; VII c. 1 lin. 159; X c. 9 lin. 3); « rationem continuationis » (Thomas III c. 19 lin. 10).

« continuat dicta dicendis » (*Comm. in Eth. novam*, F[4], f. 30rb = O[9], f. 25rb).

« Et istud continuatur ad illud quod dixit prius »; « Aliter potest continuari » (*Comm. in Eth. novam et vet.*, P[18], f. 140ra; f. 246rb).

« Litteram sic continua... »; « continuans dicta dicendis » (*Comm. in Eth. novam*, C[5], f. 291ra et 293 vb= Pr, f. 7ra et 10ra-rb).

« continuat dicta, dicens » (*Comm. in Eth. novam*, N, f. 4va).

« continuat se ad sequentia » (Albertus *Lect.*, f. 77ra) ; « continuat se ad praecedentia » (*ibid.*, f. 59va et 192rb).

« Littera autem suspensiva est et sic legenda... » (Thomas I c. 1 lin. 259-260); « Potest autem esse constructio suspensiva ab illo loco... et tunc consequens conditionalis erit... et superabundabit illativa coniunctio » (Thomas I c. 17 lin. 126-130).

« Et sic patet quod littera suspensiva est ab illo loco... et antecedens erit quod primo ponitur usque... et ibi ponitur consequens » (Albertus *Lect.*, ms. *Cambridge Gonv. and Caius Coll. 510*, f. 150rb).

« Quorum primum est... quod tangit cum dicit... et hoc tangit cum dicit... » (Thomas II c. 7 lin. 50-51, 54).

(40) Cf. A. Maurer *Adam of Buckfield: Sententia super secundum Metaphysicae*, in *Nine Mediaeval Thinkers* (Pontifical Institute of Mediaeval Studies. Studies and Texts 1), Toronto 1955, p. 99-144.

« Et per hoc quod dicit... tangit... per hoc quod dicit... tangit » (*Comm. in Eth. novam*, P^{18}, f. 140rb); « per li 'amicis' tangit Platonicos, per li 'scientiis' Pictagoricos » (*ibid.*, f. 142vb).

« Per hoc autem quod dicit... tangit... » (*Comm. in Eth. novam*, C^{5}, f. 286rb = Pr, f. 2rb).

« Et alia difficilia tangit in hoc quod dicit 'labores' ... » (Albertus *Lect.*, f.43ra).

« Ultimo... epilogat » (Thomas I c. 3 lin. 166; c. 16 lin. 225; etc,); « concludit epilogando » (Thomas I c. 8 lin. 83; c. 9 lin. 214).

« Consequenter epilogat »; « epilogat » (*Comm. in Eth. novam*, C^{5}, f. 287ra et 294va = Pr, f. 3rb et 10vb); « loco epilogi dicit » (*ibid.*, C^{5}, f. 288rb et 289va = Pr, f. 4va et 5va).

« epylogat ea quae dicta sunt » (*Comm. in Eth. vet.*, Ar^{1}, f. 95r).

« epilogat quod iam dicta sunt ea quae... »; « quasi epilogando subiungit... » (Adam de Bocfeld *Sent. sup. II Met.*, ed. Maurer, p. 122, 131).

Quae recensuisse satis habemus; in apparatu fontium quem infra adnotabimus alias formulas invenies quas Thomas communes habet cum magistris artium (velut ad II c. 4 lin. 20-23; c. 11 lin. 40-41; III c. 7 lin. 3-5), sed praesertim cum Alberto (velut ad I c. 4 lin. 38-41; c. 5 lin. 4-9; c. 12 lin. 38-42, 162-165, 170-173; III c. 14 lin. 61-65; c. 19 lin. 35-42; c. 20 lin. 74-82; IV c. 1 lin. 181-182; c. 5 lin. 4-10, 75-79; c. 8 lin. 22-25; c. 10 lin. 40-41, 45-46, 54, 185-188; c. 14 lin. 64-65; V c. 1 lin. 1-4; c. 7 lin. 6-8; c. 12 lin. 134-136; VI c. 10 lin. 58-60; c. 11 lin. 3-11; VIII c. 14 lin. 66-67; IX c. 10 lin. 40-41; X c. 9 lin. 21-22).

Fere tamen apud Thomam desunt formulae quaedam quibus contra magistri artium nimis indulgebant, ut quae verbo « dat » componuntur, velut:

« dat intentionem » (*Comm. in Eth. novam*, C^{5}, f. 289va = Pr, f. 5ra; Adam de Bocfeld *Sent. sup. II Met.*, ed. Maurer, p. 120; *Super de Somno et vigilia*, lect. 1, f. 28va, 28vb (bis), etc.; Robertus Kilwardby *Notulae Priorum*, ms. *Paris B.N. lat. 16620*, f. 3ra).

«dat rationem » *Comm. in Eth. novam*, F^{4}, f. 11va = O^{9}, f. 10va; *Comm. in Eth. novam et vet.*, P^{18}, f. 241ra, 242rb, 245ra; cf. f. 142ra; Adam de Bocfeld *Sent. sup. II Met.*, ed. Maurer, p. 108, 109, 110, 127, 130, 131, 132, 134, 137, 143).

« dat opinionem » (*Comm. in Eth. novam*, C^{5}, f. 287rb = Pr, f. 3va; cf. Adam de Bocfeld *Sent. sup. II Met.*, ed. Maurer, p. 113, 114, 115, 116).

« dat diversitatem » (*Comm. in Eth. novam*, C^{5}, f. 287rb = Pr, f. 3va).

« dat causam » (Adam de Bocfeld *Sent. sup. II Met.*, ed. Maurer, p. 102, 103, 108, 139; *Super De somno et vig.*, lect. 4, f. 31ra).

« dat documentum » (Albertus *Lect.*, f. 32ra nec non magistri artium ad II c. 11 lin. 40-41 laud.).

Innumerabiles fere formulas e verbo « dat » compositae sunt ab Adam de Bocfeld, velut: «dat signum» (*Sent. sup. II Met.*, ed. Maurer, p. 101), « dat medium » (p. 103, 106, 107), « dat exemplum » (p. 107), « dat impedimenta » (p. 111), « dat remedia » (p. 112, 113), « dat modum » (p. 118, 119), « dat... inconveniens » (p. 120, 121, 124, 143), « dat... increpationem » (p. 129), « dat similitudinem » (p. 137), etc.

Maius forsitan sit animadvertere *Sententiam Libri Ethicorum* quam scripsit Thomas omnibus formulis prorsus carere quae magistros artium scriptis non nisi orationes quas in scholis habuerant mandavisse denuntiant. Ut enim omittamus voces quibus auditores in scholis magister compellat, velut « Tu dicis »[41], a quibus Thomas ob modestiam servandam abhoruisse conici potest, saltem notatione dignum est ad librorum *Sententiae Libri Ethicorum* partes designandas nusquam verbum « lectio » adhibitum esse, nec ab ipso Thoma nec ab amanuensibus qui codices *Sententiae Libri Ethicorum* exscripserunt, illo solo excepto qui saeculo XV codicem Wa descripsit et quidem liberius (cf. quae supra diximus, p. 16*): ille enim in marginibus sua manu adnotat *Lectio III^{a}* (f. 3rb in marg. ext.); *Quarta lectio* (f. 4rb in marg. ext.); *Lectio V^{a}* (f. 5ra in marg. int.); *Lectio VI^{a}* (f. 6ra in marg. int.), etc. Non sane infitias ibimus iam saeculo XIV codicum possessores in adnotatiunculis quas in marginibus adponebant *Sententiae Libri Ethicorum* partes librorum « lectiones » vocavisse: scriptum enim videmus in codice To, f. 1va: « Idem dicit in principio decimae lectionis », in codice

(41) Cf. O. Lottin *Psychologie et morale...*, t. VI, p. 226.

V^8, f. 34va: « lectione praecedenti », in codice V^{17}, f. 100v, in marg. inf.: « In isto libro qui ethicorum dicitur sunt 144 lectiones taxatae secundum fr. Thomam de Aquino... » (cf. supra, p. 29*); similiter Raynerius a Pisis in *Pantheologia* quam post annum 1333 confecit laudat Thomam « In scripto super libro Ethycorum lectione 6 ibidem »[42]. Sed contra eodem tempore amanuensis qui in marginibus codicis O^8 *Sententiae* Thomae excerpta descripsit, librorum partes semper nominat «capitula» (cf. quae supra diximus, p. 24*), et quidam codicis P^5 possessor in marg. sup. folii 140va adnotavit: « Liber decimus habet XVI capitula ». Ex quibus conici forsitan possit verbum « lectio », utpote iam tritum, a verbo « capitulum » illis temporibus non distinctum esse. At certe ipse Thomas verbo « lectio » non utitur, quo verbo identidem iterato scatent commentaria magistrorum artium, utpote qui scholas quas habuerant et verba Aristotelis quae in scholis explicaverant hoc proprio nomine vocabant[43]. Sic igitur in uno solo folio cuiusdam commentarii in *Ethicam novam* scriptum videmus:

« Et primae duae partes tantummodo sunt de praesenti *lectione*. Unde praesens *lectio* primo dividitur in duas partes... Expositio istius *lectionis* primae partis haec est... Et in hoc terminatur secunda pars *lectionis*... Hic incipit tertia pars sive secunda pars principalis istius *lectionis*... Et in hoc terminatur intentio praesentis *lectionis* » (P^{18}, f. 140r).

Dignum ergo fuit Thomam *Sententiae Libri Ethicorum* quam scripsit capitula nusquam « lectiones » nominavisse, cum nulla sit causa cur eum de Aristotelis *Ethicis* scholas habuisse contendamus: quin contra mirum esset si sacrae paginae magister non de sacra pagina sed de Philosophi scriptis scholas habuisset! Fatemur quidem, testimoniis et rebus coacti, Albertum praeter solitum de *Ethicis* Agrippinensi colonia scholas habuisse ad quas iit Thomas. Sed ab ipso Thoma accepimus, ipsum de Aristotelis libro qui *Peri Hermeneias* inscribitur scholas non habuisse, sed *Sententiam libri Peryermenias* (nam *Peryermenias* scripsit Thomas in codice autographo summae *Contra Gentiles*, ms. *Vat. lat. 9850*, f. 65va6) instante Guillelmo Berthaut, praeposito Lovaniensi, scripsisse, cui propterea librum misit[44]. Haud ergo, ut opinamur, erraverimus si etiam de aliis Aristotelis libris Thomam scholas non habuisse, sed tantum horum enarrationes protinus scripsisse suspicati erimus.

Sed ad maiora redeamus. Nihil enim differt utrum verbo an scripto artis praecepta tradantur: verum enimvero, quoniam ars nihil aliud est quam « habitus cum ratione », artem interpretandi magistri artium saeculo XIII medio iam instituerant, quippe qui interpretandi rationem conceptis verbis certisque formulis complexi essent, quae Thomas non primus invenit, sed omnia ab eis fere integra accepit. Quin etiam haec interpretandi ars quodam nomine proprio a magistris artium iam nuncupata erat, quod nomen ab eis Thomas mutuatus est ut opus suum inscriberet, nomen dico « Sententia ». Restat ergo ut de hoc nomine « Sententia » pauca dicamus.

In primis ipsum Thomam « Sententiam » librum inscribi voluisse patet, cum ipse a libro IV omnes subscripserit libros:

« Et in hoc terminatur *sententia* quarti libri » (IV c. 17 lin. 155)
« Et in hoc terminatur *sententia* quinti libri » (V c. 17 lin. 227-228)
« Et sic terminatur *sententia* sexti libri » (VI c. 11 lin. 208)
« Et sic terminatur *sententia* septimi libri » (VII c. 14 lin. 296-297)
« Et sic terminatur *sententia* octavi libri » (VIII c. 14 lin. 127-128)
« Et sic terminatur *sententia* noni libri » (IX c. 14 lin. 78-79)
« Quod quidem est.... terminatio *sententiae* totius libri Ethicorum » (X c. 16 lin. 199-201)

Par ergo est librum inscribere « Sententia », ut merito ac iure fecerunt septendecim codices (hi sunt Ao, Bb, Bg^1, Bx, Kr, L^4, Lo, M, O, O^2, O^3, P^5, P^6, P^8, P^9, Pr, Wo; cf. supra, p. 1-17*) nec non magistri Universitatis

(42) Cf. A. Pelzer *Le cours inédit...*, p. 334.
(43) Cf. O. Lottin *Psychologie et morale...*, t. VI, p. 226 cum adn. 1.
(44) Thomae epistulam nuncupatoriam invenies in editione Leoniana, t. I, p. 5. Praepositum Lovaniensem, cui Thomas librum misit, esse Guillelmum Berthaut (qui ab anno 1270 vel certe 1271 praepositurum gessit) ostendit G. Verbeke *Een onvoltooide commentaar van Thomas van Aquino (Peri Hermeneias)*, Mededelingen van de k. Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Kl. der Letteren, XXII, 1960 nr 8.

Parisiacae qui die 25[a] februarii 1304 exemplaria Andreae de Senonis taxaverunt (cf. supra, p. 73*)[45].

Nec insolitis clausulis in terminandis libris usum esse Thomam, immo pertritis, primo perspiciemus si Alberti commentarium in Aristotelis *Politicam* consideraverimus: nam Albertus et ipse libros subscripsit:

« Et sic terminatur *sententia* primi libri » (ed. Borgnet, t. 8, p. 82)
« Et in hoc terminatur *sententia* tertii libri » (*ibid.*, p. 311)
« Et in hoc terminatur *sententia* quarti libri » (*ibid.*, p. 420)
« Et in hoc terminatur *sententia* quinti libri » (*ibid.*, p. 553)
« Et in hoc terminatur *sententia* sexti libri » (*ibid.*, p. 615)
« Et in hoc terminatur *sententia* libri septimi » (*ibid.*, p. 751)

Frequentissimae tamen erant hae clausulae apud magistros artium qui ante Thomam et Albertum floruerunt, cum apud eos singularum « lectionum » partes quaedam (de quibus fusius infra, p. 244*-245*, agemus) his terminabantur.

Testem in primis perhibemus Nicolaum Parisiensem, in libro qui inscribitur « Rationes Sex principiorum »:

« Et in hoc terminatur *sententia* (praesentis) lectionis » (ms. *Vat. lat. 3011*, f. 12vb, 13vb, 19ra, 21vb),

nec non in libro qui inscribitur « Rationes super libro Peryermenias »:

« Et in hoc terminatur *sententia* (praesentis) lectionis » (ms. *Vat. lat. 3011*, f. 27ra, 28rb, 29rb).

Eandem clausulam semel habet commentarium Parisiacum in *Ethicam novam* et *veterem*:

« Et in hoc terminatur *sententia* huius lectionis » (P^{18}, f. 155vb).

qui tamen pro « sententia » saepius dixit « intentio »:

« Et in hoc terminatur *intentio* huius lectionis [istius lectionis, praesentis lectionis, lectionis] » (f. 140rb, 141ra, 142ra, 143ra, 155vb, 159ra, 241rb, 242va, 244ra, 245rb, 246rb, 247rb).

Quae ultima clausula in altero quoque commentario Parisiaco in *Ethicam veterem* invenitur:

« Et in hoc terminatur *intentio* huius (praesentis) lectionis » (P^{19}, f. 226va et 227ra).

Saepius tamen concipiendae formulae pauca mutantur verba, velut apud Nicolaum Parisiensem:

« Haec est *sententia* lectionis » (*Rationes super Porfirio*, ms. *Vat. lat. 3011*, f. 3va, 4vb, 5va, 6ra, 6va, 6vb, etc.);
« Et sic patet *sententia* et ordo » (*Rationes Sex principiorum*, ms. *Vat. lat. 3011*, f. 20vb, 21ra); « Patet ergo ordo et *sententia* lectionis » (*Rationes super libro Peryermenias*, ms. *Vat. lat. 3011*, f. 24va; cf. f. 27rb, 28ra, etc.).

Similia in commentario in *Ethicam novam* et *veterem* Ioanni Pecham ascripto inveniuntur:

« Et in hoc terminatur *sententia* (huius partis) » (F^4, f. 22ra, 62vb, 72ra = O^9, f. 18va, 45va, 50ra).
« Sic terminatur *sententia* (praesentis lectionis) » (F^4, f. 6vb, 7vb, 8vb, 20ora = O^9, f. 6va, 7rb, 8ra, 17ra, etc.)
« Haec est *sententia* (huius lectionis) » (F^4, f. 3ra, 4vb, 10ra = O^9, f. 3va, 4vb, 9ra, etc.)
« Et haec est *sententia et intentio* huius litterae » (F^4, f. 48vb = O^9, f. 38ra).

(45) In 16 codicibus *Sententia Libri Ethicorum* nomine communi vocata est « Scriptum » (Bg^3, Bx, Du, sec.m. Er^2, rec.m. F, F^1, F^2, Hr, Lf, O^4, V^5, $V^{8,9,11}$, Wr et Ed^2), in paucis autem « Expositio » (sec.m. Tu, sec.m. Mi, Za, $Ed^{3,6,etc.}$), vel « Liber » (F, Lo^1 V^{10}, Wr, Ed^2), « Rationes » (S, V^6, Za; cf. codices deperditi Tarvisinus et Venetus quos supra recensuimus, p. 35* cum adn. 94), «Commentum», (sec.m. Er, V^4, Ed^1), «Postille» (sec.m. S), «Noticie» (sec.m. Bx), «Glosa» (codex deperditus Montisprandonensis, cf. supra p. 33*, nec non Catalogus Operum Thomae in codice *Praha Knihovna Metropolitní kapitoly A XVII 2*), postremo «Commentaria» ($Ed^{3,4}$).
Atque hoc etiam animadvertendum est, ipsum Thomam commentarii quod in librum *De caelo* scripsit duos primos libros subscripsisse: « Et in hoc terminatur *sententia* primi libri »; « Et in hoc terminatur *sententia* secundi libri » (ed. Leoniana, t. III, p. 118 et 227), quod commentarium in tribus ad minimum codicibus « Sententia » vocatur (*Firenze Laur. Santa Croce Plut. 29 dext. 12*, f. 38rb; *Vat. Pal. lat. 1036*, f. 154ra; *Vat. Urb. lat. 24*, f. 125vb). Accedit quod « Sententia » vocantur commentarium in librum *Physicorum* (in 33 codicibus ad minimum); commentarium in librum *De anima* (in 27 codicibus ad minimum); commentaria in libros *De sensu et sensato* et *De memoria et reminiscentia* (in 14 codicibus ad minimum); commentarium in librum *Metaphysicorum* (in 22 codicibus ad minimum); commentarium in librum *De causis* (in 7 codicibus ad minimum) nec non commentarium in *Analitica posteriora* (in 9 codicibus ad minimum), commentarium in librum *Peri Hermeneias* (in 2 codicibus) et commentarium in librum *Politicorum* (in ms. *Paris B.N. lat. 6457*, f. 100va; cf. ms. *Cambridge Peterhouse 208*, f. 171r: Tabula Politicorum secundum *Sententiam* sancti Thome). Nec praetereunda est subscriptio commentarii in Isaiam: « Et sic terminatur sententia et expositio ad litteram super Isayam... »; cf. J. Destrez *Études critiques sur les oeuvres de saint Thomas d'Aquin d'après la tradition manuscrite* (Bibl. thomiste 18), Paris 1933, p. 162-172.

In commentario autem Neapolitano in *Ethicam novam* scriptas legimus formulas:

« Et haec est *sententia...* » (N, f. 4ra, 4vb, 5va; in hoc tamen loco neglegentia amanuensis scriptum est « summa »)

« Et hoc est *quod dicit* (in littera, in hac lectione, usque ad illum locum...) » (N, f. 5rb, 6ra, 9ra); « Et hoc est totum quod probat in hac lectione » (N, f. 6rb).

Atque hoc etiam animadvertendum hic est, magistri Adam de Bocfeld opera fere omnia « Sententias » inscribi clausulaque consueta saepius terminari, velut:

« Et sic terminatur iste tractatus et per consequens tota *sententia* super omnes libros » (Meteororum); « Et sic [de]terminatur sententia totius libri Methaurorum »[46].

« Et in hoc terminatur *sententia* super hunc librum De anima » (Ms. *Oxford Bodl. Canon. Misc. lat. 322*, f. 63vb)

Ut autem huius verbi « sententia » vim clarius teneamus, perspiciamus oportet magistros artium « lectiones » singulas quas de Aristotelis libris habebant in quattuor partes fere divisisse; hae sunt: « divisio textus», « sententia », « expositio textus » (sive « quaestiones supra litteram »), denique « quaestiones circa litteram ». Exempli gratia adferemus Ioannis Pecham quod fertur commentarium in *Ethicam novam* et *veterem*: licet enim semel et iterum « sententia » et « expositio litterae » non distinguantur (« Haec est sententia et litterae expositio », F^4, f. 18rb, 31va = O^9, f. 15va, 26vb), saepius tamen perspicue distinguuntur, cum inter « sententiam » et « expositionem litterae » quæstiones circa litteram interponantur, velut in F^4, f. 4vb post « sententiam », quae clausula consueta « Haec est sententia » terminatur, sequuntur quaestiones, et post quaestiones, f. 6rb, scriptam videmus « expositionem litterae », quae formula inducitur: « Expositio litterae haec est... ».

Aliud est ergo « sententia » et aliud « expositio litterae », sed quo differunt? Id iam apparebit si perspexerimus magistrum qui commentarium Neapolitanum in *Ethicam novam* scripsit pro « sententia » semel et iterum dixisse « sententia in generali » et pro « expositio litterae », « sententia in speciali »:

« Et haec est sententia in generali... Sententia in speciali haec est » (N, f. 4ra); « Et haec est sententia [*ms.* summa] in generali. In speciali procedit hoc modo » (N, f. 5vb).

Re vera in illa parte quae « sententia » dicitur, magister, ut « intentionem » Philosophi aperiat, Aristotelis abditas opertasque sententias, neglectis verbis, recludit, in hac autem parte quae « expositio litterae » dicitur, ut quomodo ex his verbis illae sententiae eruantur ostendat, singula Aristotelis verba ad amussim perscrutatur, in illa « quod dicit » Philosophus panditur, in hac dicendi modus, in illa de rebus agitur, in hac de verbis. Praeterea per verbum « sententia » non tam Aristotelis sententia intellegitur quam ipsa « lectionis » pars qua sententia Aristotelis e tenebris in lucem vocatur, ut patet ex certis formulis quas apud magistros saepe scriptas legimus:

« Sed solutum est in dicendo sententiam... Et ideo melior est intentio dicta in sententia litterae » (Robertus Kilwardby *Notulae Priorum*, ms. *Paris B.N. lat. 16620*, f. 3vb, 32vb).

« Et tunc formabitur ratio sicut formata fuit in sententia »; « Et formabuntur rationes sicut formabantur in sententia » (*Comm. in Eth. novam*, P^{18}, f. 141rb).

Quo autem clarius perspiciatur quam «sententia» et «expositio litterae» differant, commentarii Parisiaci in *Ethicam novam* « sententiam » et « expositionem litterae » super *Ethicae novae* lin. 1095 a 29 - b 13 in aspectum legentium proferemus:

Sufficiens autem existimantes [1095 a 29-30]. Hic incipit tercia pars siue secunda pars principalis istius lectionis. Circa quam procedit auctor in hunc modum et docet quomodo iste opiniones errantes debent inprobari. Et dicit quod sufficit dare raciones superficiales contra sic opinantes, et tribus de causis.

Et una est quia in ista sciencia determinatur de felicitate que unitur nobis per operaciones multas, et quia in illis operacionibus est incertitudo, ideo dicit quod modus inprobandi istas opiniones debet esse per raciones superficiales [1095 a 29-30].

(46) Cf. M. Grabmann *Mittelalterliches Geistesleben*, t. II, München 1936, p. 148; L. Bataillon, O.P., *Adam of Bocfeld. Further Manuscripts*, in *Medievalia et Humanistica* 13 (1960), p. 38.

Iterum, sicut dicit Aristotiles in I Phisicorum, contra negantem principia non est opponendum aud, si est, tunc raciones dantur a posteriori. Vnde hic non sunt sumpte [*ms.* superte!] raciones a priori, set a posteriori [1095 a 30-32].

Item dicit auctor quod ad hoc determinandum utile est quod dicit Plato, quod differt sermo qui est a principiis etc. et qui est in principia; sermo enim qui est a principiis est subtilis, vnde quando per principia probatur aliquid, ista racio et probacio est subtilis; set iter siue uia in principia est grossa et per posteriora, non enim possumus ostendere principia nisi per posteriora, quia nichil est prius principiis [1095 a 32 - b 4].

Et ideo oportet illum qui uult istam scienciam dare esse bene instructum in omnibus consuetudinibus, et si neutrum sit, id est non sciat [*ms.* sciant] sic nec sic dare raciones, audiat Isiodum. Dicebat enim Isiodus quod ille est optimus qui a se ipso omnia intelligit et similiter ille bonus est qui audit diligenter docentem, set ille qui per se ipsum non intelligit nec ab aliis audit nec potest dare huiusmodi raciones neque suscipere, talis, inquam, est inutilis [1095 b 4-13]. Et in hoc terminatur intencio presentis lectionis.

Exposicio istius littere secunde partis principalis est hec. Dicit sic primo: *Sufficiens autem existimantes* [1095 a 29-30], id est sufficiens est existimantes opiniones predictas habere aliquas raciones vel [raciones] superficietenus, hoc est superficiales; potest « vel » poni ibi pro « saltem ». *Non lateat autem nos quod differunt raciones que sunt a principiis et que sunt ad principia* [1095 a 30-32], quasi diceret: multum prodest scire ad hoc quod differt racio que est a principiis et racio que est ad principia, et illa racio que est a principiis est subtilis, illa autem racio que est ad principia est per posteriora. *Vnde et Plato quesiuit* [1095 a 32], utrum scilicet racio que est a principiis et in principia differant; differt enim sicut subtile et grossum. *Quemadmodum in stadiis ab atholotetis ad finem et e conuerso* [1095 a 33 - b 1], id est quemadmodum est querere in stadiis, hoc est in spacia, ab atholotetis ad finem; et dicitur atholotetis a athos, quod est primum [!], et thetis, quod est posicio; hoc est utrum sit idem spacium a primo posito, hoc est a principio, in finem uel e conuerso, quasi diceret: a principiis in posteriora uel a posterioribus in priora. *Incipiendum igitur* [1095 b 2], id est nos debemus incipere, *a cognitis*. Set cognita sunt dupliciter, scilicet quo ad nos et sinpliciter. Vnde dicit: *Hec autem dupliciter* [1095 b 2], id est cognita dupliciter sunt, scilicet quo ad nos et sinpliciter. Vnde dicit: *Hec quidem nobis, hec autem sinpliciter* [1095 b 2-3]. *Forte igitur incipiendum est a nobis cognitis* [1095 b 3-4], id est in hac sciencia incipiendum est a nobis cognitis, id est a prioribus quo ad nos. *Ideoque oportet consuetudinibus instructum bene esse* [1095 b 4], id est oportet esse bene instructum circa consuetudinales raciones, *et universaliter ciuilibus auditurum sufficienter* [1095 b 5-6], id est universaliter oportet auditurum sufficienter se habere in ciuilibus, id est in consuetudinalibus racionibus. *Principium enim* [1095 b 6], id est consuetudo est principium ciuilis, *et si sufficienter non indigemus* [1095 b 6-7], id est si nos habeamus nos sufficienter circa consuetudinales raciones, non ideo indigemus, id est non amplius indigemus. *Qui autem talis est suscipiet itaque principium* [1095 b 7-8], id est ille qui sufficienter habet raciones consuetudinales et superficiales suscipiet [-pient *ms.*] de facili principia. *Cui autem neutrum horum existit* [1095 b 8], id est ille qui neutraliter se habet et indifferenter, *audiat Isiodum* [1095 b 9]; et quid dicebat Isiodus dictum est prius: dicebat enim quod ille optimus est qui per se intelligit omnia, et rursus ille est bonus qui audit dicentem bene hec, id est ea que debent addisci sicut raciones predicte sunt, qui autem nec per se intelligit *nec alium audiens in mente iacit* [1095 b 12-13], id est non iacit aliquid in mente, hoc est intellectu, audiens ab alio, hic <in>utilis uidetur. Et in hoc terminatur exposicio presentis lectionis (P^{18}, f. 140rb-140va).

Verbi quidem « sententia » vis, qualis a magistris artium saeculo XIII medio illustrata erat, forsitan tempore progrediente extenuata sit; nihilominus ex ipsa interpretandi ratione Thomae sat patet ipsum quoque, cum *Sententiam Libri Ethicorum* scripsit, Aristoteleas sententias summatim patefacere, quod est « Sententiam » scribere, voluisse, potius quam Aristotelea verba singillatim explicare, quod esset litteram exponere. Verum tamen, ex disciplina magistrorum artium certis librorum interpretandorum legibus doctus, sat scit Thomas veram scriptoris sententiam non nisi iusta litterae observantia adsequi: tota ergo erraverunt via qui, quid valeret verbum « sententia » in Thomae *Sententia Libri Ethicorum*, ab Hugone de Sancto Victore quaesiverunt; Hugo « litteram » spernit, « sententiam » extollit, hanc dico « sententiam » quae, dum « profundiorem intelligentiam » iactat (quippe « profundior » interpreti videtur illa « intelligentia » quam ipse excogitavit, scriptoris vero verba minime praetendunt), litterae verum sensum allegoria irritum facit[47]; quin contra Thomas non suam sed Aristoteleam sententiam quamvis mutatis verbis ratam facere submissius credidit.

Non ergo magno accidit casu, sed rerum quasi necessitatibus evenit ut saeculo XIV codices Pr (cf. supra, p. 12*) et N (cf. suprà, p. 22*-23*) *Sententiae Libri Ethicorum* Thomae partes partibus commentariorum in *Ethicam novam* et *veterem* Albertique *Lecturae* coagmentaverint, ita ut ex his partibus unum opus effici videretur, atque ut saeculo XVI editio Piana inter opera Thomae magistri Adam de Bocfeld *Sententiam super*

(47) Cf. Hugo de Sancto Victore *Didascalicon* II 9 (ed. Ch.H. Buttimer, Washington 1939, p. 58; PL 176, col. 771 D); G. Paré, A. Brunet, P. Tremblay *La Renaissance du XIIe siècle. Les Ecoles et l'enseignement*, Paris-Ottawa 1933, p. 271; M.-D. Chenu *Introduction à l'étude de saint Thomas d'Aquin*, Montréal-Paris 1954, p. 70 cum adn. 4, et p. 214-215; J. Isaac *Le Peri Hermeneias en Occident de Boèce à Saint Thomas* (Bibl. thomiste 29), Paris 1953, p. 129-130.

De somno et vigilia numeraverit, quam per quattuor fere saecula legentes genuinum Thomae opus habuerunt. Quod sane fieri non potuit, nisi Thomae commentaria, quamvis doctrina profundiora, tamen interpretandi ratione commentariorum magistrorum artium et Alberti simillima prima fronte visa essent.

Non solum igitur temporibus, ut alibi ostendimus[48], sed tota re erravit Tholomeus de Luca, cum in *Historia ecclesiastica nova* scriberet:

« Isto autem tempore [tempore dico Urbani IV, 1261-1264] frater Thomas tenens studium Rome quasi totam philosophiam Aristotilis sive naturalem sive moralem exposuit et in scriptum sive commentum redegit, sed precipue Ethicam et Metaphysicam, *quodam singulari et novo modo tradendi* »[49].

Nil quidem mirum si inter annos 1313 et 1316, maior 75 annos natus Tholomeus, qui senectute iam desipiebat, ut ex permultis erroribus eius patet[50], commentaria magistrorum artium et Alberti *Lecturam* ex memoria deposuerat etiamsi aliquando novisset: venia senectuti libenter detur! Somniantem autem testem nimium diu adhibuerunt rerum gestarum scriptores ut Thomam novitatis ficta laude ornent: nunc, magistrorum artium commentariis et Alberti *Lectura* sat cognitis, tempus est ut candide fateamur in interpretandis libris nil singulare, nil novum Thomam invenisse, sed contra totam interpretandi artem iam vetustate comprobatam a magistris artium Albertoque accepisse.

§ 2. De commentariis graecis a Roberto Grosseteste translatis, Alberto fere interveniente, Thomae interpretationum fontibus

Supervacaneumne est quaerere utrum Thomas commentaria graeca in *Ethica Nicomachea* a Roberto Grosseteste in latinum sermonem translata, – haec sunt Eustratii in I et VI libros, Anonymi antiquioris in I-V libros, Anonymi recentioris in VII librum, Aspasii in VIII, Michaelis Ephesini in V, IX et X libros commentaria[51], – evolverit? Nihil enim hic opus esse coniectura creditum est, quandoquidem ipse Thomas in diversis quos scripsit libris commentatores graecos *Libri Ethicorum* decies ad minimum nominatim adtulerit. Verum tamen quaeri etiamnum potest utrum haec commentaria Thomas ipse re vera legerit, an potius Alberto auctore adtulerit. Proinde locos in quibus Thomas commentatorum graecorum nomina profert recenseamus.

1

Super II Sent. d.9 q.1 a.8: « Quidam enim commentator graecus episcopus, Eustratius nomine, dicit in commento super VI Ethicorum Aristotilis quod nullus tantum animae suae profectum sperare potest ut *ad* operationem intellectum separatorum pertingat; et secundum hoc hominum qui in gloriam assumuntur esset unus ordo decimus, inferior novem ordinibus angelorum. Sed haec positio est contraria dictis sanctorum et videtur sapere haeresim, cum etiam beata Virgo super choros angelorum exaltata sit. Nisi forte dictum Commentatoris intelligatur quantum ad naturalem operationem, in quantum scilicet ex naturalibus pertingere potest » (cf. I^a q.108 a.8).

Eustratius, p. 318, 1-7; O^8, f. 129rb: « Et nullus expectat animae profectum in tantum procedere ut *in* intellectus proveniat perfectam operationem, ut non et in substantiam transponatur ipsius. Animali enim substantia manente, impossibile operationem in hoc venire ut exaequetur ei operationi quae est naturae super illam, ut non causata existens operatio substantiae ulterius generantis causa fiat, quod impossibile. Mensura enim unicuique profectus proportionalis substantiae nata est fieri ».

(48) R.-A. Gauthier *La date du Commentaire...*, p. 66-105.

(49) Ed. A. Dondaine *Les « Opuscula fratris Thomae » chez Ptolémée de Lucques*, in *Archivum Fratrum Praedicatorum* 31 (1961), p. 151.

(50) Cf. A. Dondaine *loc. laud.*, p. 164.

(51) Cf. A. Pelzer *Les versions latines...*, p. 381-382; R.-A. Gauthier *Aristote. L'Éthique à Nicomaque*, t. I, Louvain 1958, Intr. p. 65*-70*. Commentaria Aspasii in librum VIII et Michaelis Ephesini in librum IX edidit W. Stinissen *Aristoteles over de Vriendschap. Boeken VIII en IX van de Nicomachische Ethiek met de commentaren van Aspasius en Michaël in de Latijnse vertaling van Grosseteste* (Verhandelingen van de k. Vlaamse Ac... van België. Kl. der Letteren, Verhandeling n^r 45), Brussel 1963. - Ad locos commentariorum graecorum designandos semper proferemus primo commentariorum graecorum editionem Berolinensem: *Commentaria in Aristotelem Graeca*, t. XX: *Eustratii et Michaelis et Anonyma in Ethica Nicomachea commentaria*, ed. G. Heylbut, Berolini 1892, vel si de commentario Aspasii in librum VIII agitur: t. XIX Pars 1: *Aspasii in Ethica Nicomachea quae supersunt commentaria*, ed. G. Heylbut, Berolini 1889, si autem de commentario Michaelis in V librum: t. XXII Pars 3: *Michaelis Ephesii in librum quintum Ethicorum Nicomacheorum commentarium*, ed. M. Hayduck, Berolini 1901; deinde commentariorum graecorum in latinum a Roberto Grosseteste translatorum verba proferemus ad normam codicis O^8 aliorumque codicum quos supra enumeravimus, p. 204*-205*.

Albertus *Lect.*, f. 117va-vb: « Septimo videtur quod anima post mortem semper erit sub intelligentiis.
Ita enim dicit Commentator: « Nullus expectat animae profectum in tantum procedere ut *ad* intellectus perveniat perfectam operationem »; sed perfecta operatio intellectus est in intelligentiis; ergo etc.
Praeterea Commentator dicit quod « Animali substantia manente, impossibile est in hoc venire ut exaequatur operationes naturae quae est super illam »; sed post mortem manet substantia animalis; ergo etc.
Praeterea Commentator dicit quod « Mensura unicuique profectus proportionalis substantiae nata est fieri »; ergo videtur quod profectus non possit ultra substantiam extendi; sed substantia animae est sub intelligentiis; ergo etc...
Contra: Matth. [XXII[30]]: Erimus sicut angeli Dei... Praeterea: anima nostra exaltata est super choros angelorum etc.
Solùtio. Dicendum quod profectus iste potest considerari dupliciter: aut quantum ad potestatem naturae aut quantum ad potestatem gratiae. Quantum ad potestatem naturae loquitur Commentator quod anima semper est sub intelligentia, sed quantum ad potestatem gratiae quae elevat naturam potest esse aequalis vel maior in vicinitate ad Deum quam intelligentia.
Unde patet solutio ad tria prima... » (Cf. Albertus *Comm.*, p. 433 b - 434 a; *Super II Sent.* d.9 I a.8 sc.1 et ad 1, ed. Borgnet, t. 27, p. 208).

Eustratium haereseos accusare Thomas sane non posset, si eius commentarium a Roberto Grosseteste translatum legisset, cum Eustratius de statu animae post mortem atque de beatitudine caelesti ne verbo quidem egisset, quam theologicam quaestionem Albertus primus proposuit et verbis illustravit Commentatoris, quem tamen iusta interpretatione ab omni erroris suspicione vindicavit; suspectum ergo Eustratium habuit Thomas, quia Albertum, non autem Eustratium legit.

2

Super III Sent. d. 23 q.1 a.4 qla 2 ad 3: « Ad tertium dicendum quod, sicut Commentator dicit in VI Ethicorum, prudentia *media* est *inter morales et intellectuales* virtutes: *est* enim *essentialiter intellectualis*, cum sit habitus cognitivus et rationem perficiens, sed est *moralis quantum ad materiam*, in quantum est directiva moralium virtutum... » (cuius loci primam scriptionem, in qua de Commentatore mentionem non facit Thomas invenies apud P.-M. Gils *Textes inédits de saint Thomas*, in *Revue des Sciences philos. et théol.* 46 [1962], p. 454, 455).

Eustratius, p. 303, 10-15; O[8], f. 125vb-126ra: « [Quod prudentia est media activarum et speculativarum virtutum]... et per ipsam mediam de intellectivis habitibus traditio ad praeassumpta continuationem recipit, quia et communicat utrisque speciebus, intellectivis et practicis. Intellectivi enim existens et ipsa, promptitudinem facit in actionibus ipsa praestans ipsis et mensurans ipsas. Propter hoc et media hic ordinata est... ».

Albertus *Lect.*, f. 113ra-rb: « (Augustinus ponit actum prudentiae eligere) - Ad 6 dicendum quod Augustinus assignat actum prudentiae secundum quod attingit rationem, sed Philosophus considerat hic prudentiam secundum quod operatur in *materia moralium virtutum*: est enim *media* quodam modo *inter intellectuales et morales*; et ideo diffinit per actum... (Sed *Commentator* dicit quod componitur [prudentia] ex moralibus virtutibus et intellectualibus) - Ad 3 dicendum quod compositio illa non est essentialis, cum prudentia sit simplex habitus, sed exigitiva, quia ad hoc quod sit perfecta prudentia oportet quod sint virtutes morales exequentes sub ipsa et quod sit ratio recta dirigens; unde *est intellectualis virtus essentialiter*, sed *quantum ad materiam moralis* »; *cf*, *Comm.*, p. 417-418.

Hic quoque patet Thomam ex Alberti *Lectura* proxime pendere, cum subtiliora quibus Albertus sententiam Eustratii suppleverat fere iisdem verbis apud Thomam scripta videamus.

3

Super III Sent. d.33 q.2 a.4 sol.3: « Hoc autem quod dictum est de subiecto iustitiae consonat omnibus quae dicuntur ab aliis de subiecto iustitiae... Alii vero dicunt quod est in tota anima, quod quidem verificatur in quantum voluntas est universalis motor omnium virium animae. Unde etiam Commentator in [e] V ethicorum dicit quod est in irascibili et concupiscibili ».

Pro « irascibili » plerique codices omnesque editiones habent « rationali », perperam tamen cum ipse Thomas in codice autographo *Vat. lat. 9851*, f. 95 va 64-65 sine dubio scripserit « irascibili »; sed etiam sine

dubio, postquam « in e<thicis> » scribere primo inceperat, ipse Thomas scripsit « in V ethicorum ». Quia autem commentatores graeci libri V *Ethicorum* ne verbo quidem de subiecto iustitiae agunt (etenim apud Anonymum, p. 255, 1-14, et Michaelem Ephesinum, p. 72, 5-27, quos editores laudant, non nisi de iustitia metaphorica agitur, qua pars irrationalis rationali parti oboedit), legendum videtur: « in VI Ethicorum ». Nam apud Eustratium in commentario quod scripsit in librum VI et apud Albertum ibidem loci scriptum legimus:

Eustratius, p. 389, 12-17, et 390, 5-6; O^8, f. 145rb et va: « Omnis enim moralis virtus alicuius est vel aliquarum particularum habitus passivi animae, puta irascibilis quidem fortitudo, concupiscibilis temperantia, iustitia autem utrarumque, utrique harum dignum tribuens ad invicem et ad rationem, ut irae quidem oboedire concupiscentiam, haec autem rationi utraque, et sic esse prudentiam superstantem virtutibus omnibus et praecipientem [seu disponentem]... et prudentiam, quae est ratiocinativi, et fortitudinem et temperantiam et iustitiam, quae sunt eius quod secundum vitalem potentiam appetitivi ».

Albertus *Lect.*, f. 130rb: « Praeterea quaeritur de hoc quod dicit Commentator quod fortitudo est in irascibili, concupiscentia in concupiscibili, iustitia in utroque. - Videtur enim hoc esse falsum, quia omnis proportio est in ratione; sed iustitia est cum quadam proportione; ergo etc... - Dicendum quod iustitia quantum ad essentiam suam est in ratione sicut in subiecto, sed quantum ad materiam est in irascibili et concupiscibili, quia facit bene habere in utrisque ».

Cum ex memoria Commentatoris sententiam commemoravisse videatur Thomas (memoriae defectu V pro VI scripsisse veri simile est, quem errorem vix committere posset si librum ante oculos habuisset), probabilius est eum eorum quae in scholis ab Alberto didicerat meminisse.

4

Super IV Sent. d.49 q.3 a.1 sol.1: « Unde etiam Commentator dicit in X Ethicorum quod delectatio est quaedam *superfloritio naturae* ».

Michael Ephesinus, p. 559, 14-17 (in X 6, 1174 b 33); O^8, f. 222rb: « Quemadmodum enim pulcritudo et decor, usquequo utique partium et membrorum ad invicem et ad totum salvatur commensuratio, coest ipsi (huic enim commensurationi supervenit et velut lux quaedam vel *flos* refulgens vel *reflorescens*), sic et delectatio semper coest operationi, potentissimae videlicet ».

Albertus *Lect.*, f. 188va: « Ad 5 dicendum quod exemplum de iuventute est conveniens, quia, sicut pulcritudo est quidam flos iuventutis faciens ipsam magis appetibilem, sic delectatio est quidam *flos naturae* qui refloret super propriam operationem »; f. 147rb: « Delectatio, ut dicit Commentator, est quaedam *floritio* animae vel diffusio in bono proprio »; f. 48va: « Solutio. Dicendum quod, sicut Commentator infra dicit, delectatio nihil aliud est quam *superfloritio* sive diffusio *naturae* in coniunctione convenientis »; *cf. Comm.*, p. 613 b; *Super IV Sent.* d.49 D a.9 ad 3 (ed. Borgnet, t. 30, p. 682 a).

Patet Thomam non Michaelis Ephesini, sed Alberti verba proferre.

5

Super Boet. De Trin. Expos. prooemii (ed. Decker, p. 51-52): « Tertio in hoc quod non ad praesentes per modum doctrinae, sed ad absentes per modum epistulae conscripsit. Sic enim etiam Aristoteles diversimode libros suos composuit, quosdam quidem ad praesentes, qui abipso audiebant (et hi libri dicuntur auditus, sicut dicitur liber De naturali auditu), quosdam autem ad absentes scribens, sicut liber De anima conscriptus esse significatur in I Ethicorum, ubi nominatur exteriores sermones, ut commentator Graecus ibidem dicit ».

In hoc quoque loco non Eustratii, sed Alberti verba (quae in apparatu fontium ad I c. 19 lin. 95-101 adnotavimus) adfert Thomas; quin etiam Eustratii verba in commentario a Roberto Grosseteste translato Thomam non legisse patet: si enim haec legisset, Albertum haec non intellexisse vir perspicax perspexisset. Non enim librum *De anima* inter « sermones exteriores » numeravit Eustratius, sed tantum in « sermonibus exterioribus » quaedam de anima Aristotelem dixisse asseveravit.

6-7

De veritate q.22 a.1 arg.7: « Praeterea, bonum quod omnia appetere dicuntur, ut Commentator dicit in principio Ethicorum, est esse »; q.22 a.2 arg.2: « Praeterea, bonum quod est ab omnibus desideratum, secundum Philosophum in I Ethicorum, est esse, ut ibidem vult Commentator ».

Quamvis licet in Eustratii commentario a Roberto Grosseteste translato vel in Alberti *Lectura* (cuius prooemium edidit A. Pelzer *Le cours inédit...*, p. 479-513, cf. praecipue p. 503-506) aut *Commentario* nec non in Averrois commentario ab Hermanno translato quaesiverimus, hanc sententiam scriptam non reperiemus. Plane autem scriptam eam legimus in quibusdam commentariis in *Ethicam novam*:

Comm. in Eth. novam, F^4, f. 3vb-4ra = O^9, f. 4ra-rb: « Secundo quaeritur quid est illud bonum quod omnia appetunt? Et quod hoc sit Summum Bonum sive Prima Causa videtur... Sed contra... Si sic dicatur: 'Creatura rationalis appetit esse et creatura irrationalis appetit esse', licet modus appetendi sit differens, appetibile tamen non est differens, nisi in numero; ergo similiter si dicam: 'Creatura rationalis appetit Summum Bonum et creatura irrationalis', si possum specificare dicendo sic: 'Creatura rationalis appetit Summum Bonum quod est Beatitudo', potero similiter specificare dicendo sic: 'Creatura irrationalis appetit Summum bonum quod est Beatitudo'; hoc autem est falsum; ergo et primum.

Propter hoc dicunt quod bonum quod appetitur ab omnibus non est Summum Bonum sive Prima Causa, sed esse. - Sed contra hoc quaeritur, quia illud esse quod omnia appetunt aut est esse corporale, quod non potest esse... Similiter neque esse incorporale... Iterum neque esse simpliciter, cum hoc habeant omnia quae sunt. - Item, si omnis creatura appeteret esse, et esse est creatura aliqua, secundum illud: 'Prima rerum creatarum est esse' [*Liber de causis*, prop. 4], esse appeteret esse, et ita idem se ipsum!

Dicendum quod bonum quod ab omnibus appetitur est Summum Bonum sive Prima Causa. Et concedo rationes...

Si autem velimus dicere quod illud bonum quod omnia appetunt sit esse, dicendum quod illud esse est non esse simpliciter, sed esse permanens sive continuum, quod habent a Primo et per Primum... ».

Comm. in Eth. novam, C^5, f. 285va = Pr, f. 1va: « Sciendum autem quod illud bonum quod omnia appetunt non est aliquid penitus univocum in omnibus. Potest autem nominari ab intentione communi. vel: Assimilatio Primo secundum quod naturae cuiuslibet est possibile, vel: Esse continuum secundum quod est possibile [-lis *mss.*] etc. Et haec duo veniunt in unum ».

Cf. Rolandus Cremonensis O.P. *Summae... liber tercius*, ed. A. Cortesi, Bergamo 1962, p. 215, lin. 4-6: « Tamen videtur, secundum Aristotelem, quod illud, quod ab omnibus desideratur, sit esse, quia dicit quod omnia appetunt divinum, hoc est esse ».

Vix tamen veri simile est Thomam nomine Commentatoris quendam magistrorum artium qui *Ethicam novam* explicaverant appellavisse, quod nomen, cum de *Ethicis* agitur, quasi proprium est Commentatorum Graecorum. Probabilius vero est Thomam sententiam magistrorum artium quam in scholis audierat ex memoria commemoravisse, de auctore autem sententiae labente memoria deceptum erravisse.

8

Contra Gentiles III c. 48: « Et haec videtur fuisse sententia Aristotilis de felicitate. Unde in I Ethicorum, ubi inquirit utrum infortunia tollant felicitatem, ostenso quod felicitas sit in operibus virtutis, quae maxime permanentes in hac vita esse videntur, concludit illos quibus talis perfectio in hac vita adest, esse beatos ut homines, quasi non simpliciter ad felicitatem pertingentes, sed modo humano » - Post haec autem verba scripta legimus in codice autographo verba quae sequuntur, quae tamen ipse Thomas cancellavit: « ... Utrum autem hanc sententiam de felicitate prosequutus fuerit quia non aestimabat aliam vitam hominis post hanc esse, anima hominis cum corpore pereunte, vel quia ea quae sunt post hanc vitam ab eo per certitudinem comprehendi non poterant, non est praesentis intentionis disserere. [Quamvis] Quidam tamen Commentator Graecus in X Ethicorum ostendere nititur quod Aristotiles voluit felicitatem contemplativam in hac vita incipere et in futura vita permanere; quod colligit ex hoc quod dicit Aristotiles ibidem quod [felicitas] contemplatio est diuturnior quam actio moralis virtutis, unde, cum actus moralium virtutum usque ad finem huius vitae permaneant, relinquitur quod contemplativa felicitas erit etiam post hanc vitam. Sed utrum sic vel aliter diuturniorem intellexerit, non est curandum ad praesens » (Cf. ed. leonina, t. XIV, p. 16* a 29-40).

Quod argumentum, reticito tamen Commentatoris nomine, ad immortalitatem animae probandam iam perhibuerat Thomas:

Super II Sent. d.19 q.1 a.1 s.c.2: « Praeterea, in X Ethicorum Philosophus probat felicitatem contemplativam activa digniorem esse, quia est diuturnior. Sed felicitas activa extenditur usque ad terminum huius corporalis vitae, ergo contemplativa remanet etiam post hanc vitam. Non autem in corpore, ergo in anima ».

Quodlibetum X q.3 a.6 s.c.2: « Praeterea, Philosophus in X Ethicorum ostendit felicitatem contemplativam praeeminere civili eo quod est diuturnior. Sed civilis durat usque ad mortem, ergo contemplativa est etiam post mortem. Et sic etiam anima post mortem corporis manet ».

Occasionem autem huius argumenti fingendi dedisse videtur Robertus Grosseteste, cum ad Michaelis Ephesini commentarium in *Libri Ethicorum* X 11, 1177 b 24-26 notulam in margine adposuit (quam habent codices O^8 V^{12} Sk^2):

Michael Ephesinus, p. 589,29 - 590,3; O^8, f. 231ra-rb (notulas Roberti Grosseteste uncis inclusimus): « [Quod felicitas indiget longitudine vitae perfecta, ex quo posset argui quod vere perfecta felicitas est aeterna] *Sumens longitudinem vitae perfectam*; *nihil enim imperfectum est eorum quae felicitatis* [1177 b 24-26]. Si aeternum perfectum, propinquius aeterno perfectius remotiori. Propinquius autem longius tempus breviori, quare et diuturnior felicitas minus diuturna perfectior. Dicens autem quoniam quod vere et maxime et primo homini, scilicet omnino perfectum felicitatis, secundum intellectum est vita, induxit: *Accipiens longitudinem vitae perfectam*, consequens dicens in quibus ipse complacet: vult enim iste intellectualis [seu divinus] vir felicitatem completam esse quidem ex tota virtute et morali et speculativa, indigere autem politicam et exteriori largitione sufficienter existente ad ministrandum his quae secundum virtutem operationibus, indigere autem et vita perfecta ad omnem laetitiam et bonam vitam et bonam operationem ».

Verum tamen Michael Ephesinus cum Aristotele felicitatem contemplativam activa « diuturniorem » esse in hac ipsa vita docuit, quia cum sui desiderium faciat se intermitti non patitur, activa autem sui satietate necesse habet requie interrumpi. Quam veram interpretationem Albertus a Michaele accepit, nec Robertus Grosseteste eam in dubium vocare voluit, sed, occasione data, argumentum ad felicitatem aeternam adfirmandam de suo suggessit: « Si diuturnior felicitas minus diuturna perfectior, ergo vere perfecta felicitas est aeterna ». Erravit ergo Thomas dum Michael Ephesinus felicitatem contemplativam activa diuturniorem esse docuisse credidit, quia haec usque ad mortem, illa autem post mortem duraret; sed mox, dum librum *Contra Gentiles* scribebat, erroris sibi conscius, falsam interpretationem quam antea proposuerat primo in dubium vocavit (« utrum sic vel aliter... »), deinde penitus delevit. Propterea conici potest Thomam, dum librum *Contra Gentiles* scribebat, hunc Michaelis commentarii locum attentius denuo legisse.

9

De malo q.4 a.5 arg.4 et ad 4: « ... omnes autem virtutes morales sunt in irrationabilibus partibus animae, ut Commentator dicit in III Ethicorum »; « Ad 4 dicendum quod dictum Commentatoris non habet veritatem in omnibus virtutibus moralibus, sed solum in illis quae sunt circa passiones, quae sunt irrationabilium partium ».

Anonymus, p. 169, 21-25; O^8, f. 66ra : « Dicit enim quoniam eo quod videntur irrationalium partium esse hae virtutes. Hoc autem dicit utique non ut solum his irrationalis partis animae existentibus virtutibus (omnes enim morales virtutes tales), sed velut his solis opinatis his qui ante ipsum: Plato igitur hanc quidem irascibilis ait esse, hanc autem concupiscibilis ».

Cum Albertus hanc sententiam ex Anonymi commentario non deprompsisse videatur, Thomas eam in ipso commentario Anonymi a Roberto Grosseteste translato scriptam legisse videtur.

10

De malo q.15 a.1 arg.5 et ad 5: « Praeterea, illud quod est peccatum ex genere non licet fieri quocumque bono fine, secundum illud Rom. III[8] : 'Non sicut quidam dicunt nos dicere: Faciamus mala ut veniant bona'. Sed, sicut dicit Commentator in V Ethicorum, epiikes, id est vir virtuosus, *committit adulterium cum uxore tyranni*, ut tyrannum *interficiens* LIBERET PATRIAM. Ergo et adulterium non est secundum se peccatum, multo ergo minus alii fornicationis actus... Ad 5 dicendum quod ille Commentator in hoc non est sustinendus: pro nulla enim utilitate debet aliquis adulterium committere, sicut nec mendacium dicere debet aliquis propter utilitatem aliquam, ut Augustinus dicit in libro Contra mendacium ».

Anonymus, p. 249, 28-32; O^8, f. 99va: « Dirigere quod deficit [1137 b 22]. Hoc enim opus epieikeos dirigere: lege enim universaliter iubente ab aliena abstinere uxore, tamen in tempore et secundum rationem factum non est inconferens; iam enim aliquis tyranni uxorem corrumpens per ipsam LIBERAVIT PATRIAM ».

Michael Ephesinus, p. 67, 14-17; O^8, f. 114rb: « Tyranni enim uxorem corrumpentem et propter talem moechiam potentem occidere tyrannum et liberantem civitatem trahere ad poenas, qualiter non utique aliquis peccatum [adiectivum] iustum dicat ? ».

Albertus *Lect.*, f. 29va: « Praeterea, Commentator dicit quod adulterium quandoque bene potest fieri, quando aliquis accedit ad uxorem tyranni et per hoc scit mala quae adtemptat contra rem publicam, sequitur ex hoc magna utilitas rei publicae; ergo etc. »; f. 97vb: « Praeterea, Commentator ponit tria exempla... Tertium est quod lex praecipit non adulterandum; sed epieikes *committit adulterium cum uxore tyranni*, ut contrahat familiaritatem et possit tyrannum *interficere* »; *Comm.*, p. 384 b (cf. p. 181 a).

Quibus ex locis (nec non ex his quos in apparatu fontium ad III c. 2 lin. 17-18, 24, et V c. 16 lin. 126-129 et 142-150, adnotavimus) concludi potest Thomam Alberti verba protulisse, licet Anonymi commentarium forsitan inspexisset, a quo verba « liberet patriam » mutuatus sit, quae tamen de suo supplere potuit.

Sic igitur, licet decem in locis diversorum librorum Thomas commentaria graeca a Roberto Grosseteste translata nominatim adtulerit, semel tantum et iterum ipsa commentaria graeca a Roberto Grosseteste translata proxime legisse videtur, bis autem infirmitate memoriae pro Commentatoris verbis verba alterius protulit, sexies denique ad minimum commentatorum graecorum verba (quae bis ad minimum non legisse patet) Alberto auctore protulit. Proinde non credamus supervacaneum esse perquirere utrum in *Libro Ethicorum* explicando Thomas commentariis graecis a Roberto Grosseteste translatis proxime ac sedulo usus sit, an Alberto interveniente minus cognoverit.

Primo ergo ex commentariis graecis a Roberto Grosseteste translatis Thomas proxime pendere videtur perpaucis tantum in locis, et iis incertis, cum saepius verbo tantum vel sententia, quae Thomas de suo invenire potuit, inter se congruant, velut in his locis (cf. quae in apparatu fontium adnotavimus):

I c. 3 lin. 14-17 (« luto » apud Thomam et Eustratium); c. 7 lin. 45-48; III c. 14 lin. 38-39; c. 16 lin. 135-140; c. 20 lin. 38-39; VI c. 5 lin. 76-79 (« lapidum incisor »); c. 10 lin. 136; VII c. 9 lin. 119-120 et 124-125; c. 10 lin. 70-71; c. 14 lin. 121-123; VIII c. 1 lin. 180-181; c. 3 lin. 227-228; c. 6 lin. 156-157 (« ut ad meliorem »); c. 8 lin. 128-137 (« et stabile »); c. 9 lin. 128-130 (« iocunditate »); c. 11 lin. 137 (« usurpat sibi »); c. 13 lin. 196-200 (« magnificare ») [52]; X c. 2 lin. 72-73; c. 6 lin. 66-81; c. 10 lin. 121-122; c. 13 lin. 133-134; c. 14 lin. 202-203.

Accedit quod paucis in locis Thomas ex notulis Roberti Grosseteste pendere videtur, sed tantum ex his brevioribus notulis quas in marginibus quorundam codicum, et praecipue horum qui ab exemplari Parisiaco in petias partito proxime descripti sunt, scriptas videmus, velut in his locis:

I c. 16 lin. 49-50; c. 20 lin. 130, lin. 186-187; II c. 5 lin. 176; c. 7 lin. 4, lin. 72-74; c. 9 lin. 128; c. 9 lin. 155, 160-165; c. 10 lin. 62-63; IV c. 6 lin. 30-31; V c. 2 lin. 107; c. 11 lin. 179.

Cavendum tamen est ne pro Roberti Grosseteste notulis quas Thomas exscripserit habeamus adnotationes quae in marginibus quorundam codicum operis Roberti Grosseteste adpositae sunt, non autem ex Roberti Grosseteste notulis, sed ex Thomae *Sententia* depromptae sunt, sicut nonnullae ex his quae in optimae notae codice Et inveniuntur, velut:

Et, f. 36rb in marg. ext., ad 1105 a 12: « politicae: id est civilis conversationis », quae notula Roberti Grosseteste esse non potest, cum in graeco verbum « politicae » dativi et non genetivi casus sit, sed plane Thomae est I c. 3 lin. 195; f. 45rb, in marg. ext., ad 1112 b 29: « necessitas: id est oportunitas, scilicet qualiter oporteat eis uti » (cf. Thomas III c. 8 lin. 106-107); f. 54va, in marg. ext., ad 1120 a 33-34: « Quod enim est multum ac-

(52) Pluribus in locis Thomae *Sententiam* ex Aspasii commentario pendere opinatus est W. Stinissen (cf. supra, p. 203* cum adn. 4). Non nullis tamen in locis nulla est causa cur Thomas ex Aspasio pendere putemus neque ab aliis fontibus, quos W. Stinissen non commemoravit; velut in VIII c. 1 lin. 29-32 (cf. Averrois verba in app. fontium laud.); c. 1 lin. 74-76 (Thomae verba e verbis Aristotelis in *Ethica borghesiana* et Alberti in *Lectura* pendent; cf. adn. crit. ad Arist. 1155 a 21 et app. fontium ad Thomae loc.); c. 2 lin. 43-46; c. 3 lin. 183-185; c. 4 lin. 125-130 (licet Aspasius et Thomas, auctore Aristotele [cf. app. fontium ad lin. 127-128], idem exemplum perhibuerint, aliam tamen et aliam interpretationem praeferunt, Aspasius falsam, Thomas autem veram); c. 9 lin. 50-54; c. 9 lin. 78-81 (alia et alia sunt verba Aristotelis et Aspasii a Roberto Grosseteste translata et verba *Libri Ethicorum* recogniti nec non corrupti quae Thomas explanat; cf. adn. ad Arist. 1160 a 8); c. 12 lin. 139-145 (verba communia sunt Aristotelis); c. 14 lin. 28-29.

tivum est parum passivum » (cf. Thomas IV c. 2 lin. 61-62). Aliis in locis de notulae auctore dubitari potest, velut f. 39ra, in marg. int., ad 1107 b 14: « tipo: id est exemplariter... in capitulo: id est summarie » (cf. Thomas II c. 8 lin. 165-166); f. 40ra, in marg. int., ad 1108 a 34: « kataplex: seu stupidus » (cf. Thomas II c. 9 lin. 151).

Si igitur commentaria graeca a Roberto Grosseteste translata forte evolvere interdum potuit Thomas, nihilominus pro certo habendum est eorum auctoritatem in Aristoteleis sententiis interpretandis aliquid ponderis apud Thomam non nisi Alberto interveniente plerumque habuisse.

Saepius sane Albertus et Thomas in commentatorum graecorum sententiis imitandis tanta diligentia vel neglegentia utuntur ut vix decerni possit utrum commentaria graeca an Alberti *Lecturam* ad Aristotelea verba interpretanda Thomas adhibuerit, velut in his locis:

I c. 3 lin. 12-13; c. 3 lin. 44-45; c. 4 lin. 75-82; c. 5 lin. 47-48; c. 9 lin. 206-210; c. 11 lin. 106-116; c. 13 lin. 123-124; c. 14 lin. 56-62; c. 15 lin. 21-22; c. 17 lin. 67-74; c. 19 lin. 63-64; II c. 1 lin. 44-56; c. 9 lin. 31-35; c. 9 lin. 118-119; III c. 2 lin. 58-63; c. 3 lin. 183-184; c. 8 lin. 64-69; c. 18 lin. 136-139; c. 22 lin. 113-119; c. 22 lin. 142-152; IV c. 3 lin. 96-98; c. 5 lin. 47-54 et 65-68; c. 6 lin. 34; c. 7 lin. 155-156; c. 8 lin. 52-57; c. 9 lin. 86-88; c. 10 lin. 27-29 et 35-36; c. 10 lin. 84-95; c. 13 lin. 146-147; c. 15 lin. 208-210; c. 15 lin. 227-230; c. 15 lin. 235-236; V c. 1 lin. 180-191; c. 5 lin. 19-23; c. 5 lin. 102-104; c. 8 lin. 35-37; c. 12 lin. 249-250; c. 16 lin. 126-129 et 142-150; VI c. 1 lin. 66-69; c. 1 lin. 150-214; c. 3 lin. 50-52; c. 4 lin. 3-5; c. 4 lin. 113-115; c. 5 lin. 94-95; c. 7 lin. 120-122; c. 8 lin. 20-21; c. 8 lin. 22-23; c. 8 lin. 53; c. 8 lin. 186-188; VII c. 5 lin. 55-61; c. 7 lin. 62-64; c. 9 lin. 81-86, 119-120, 124-125; c. 11 lin. 42-43; c. 14 lin. 231-234; VIII c. 1 lin. 73-74; c. 2 lin. 43-46; c. 8 lin. 164-165; c. 9 lin. 62; c. 10 lin. 23-26; c. 10 lin. 29-30; c. 10 lin. 72-74; c. 10 lin. 85-86; c. 12 lin. 30-32; c. 13 lin. 129-132; c. 13 lin. 152-154; c. 13 lin. 196-200 (« magnificare » habet Thomas cum Aspasio, sed « sua beneficia » cum Alberto); c. 14 lin. 28-29; c. 14 lin. 120-125; IX c. 2 lin. 119-120; c. 4 lin. 127-128; c. 6 lin. 14-15; c. 7 lin. 31-34; c. 8 lin. 110-111 etc.; c. 10 lin. 23-26; c. 12 lin. 100-102; c. 12 lin. 117-118; c. 13 lin. 82-83; X c. 1 lin. 24-27; c. 2 lin. 135; c. 5 lin. 10-12; c. 10 lin. 148-149; c. 13 lin. 81-82; c. 14 lin. 199-200.

Saepe autem, etsi eandem atque commentatores graeci sententiam Albertus praefert, aliis tamen verbis eam exprimit. Quam cum apud Thomam iisdem fere verbis atque apud Albertum expressam legamus, merito ac iure concludere possumus Thomam non commentaria graeca a Roberto Grosseteste translata, sed Alberti *Lecturam* ad Aristotelis verba interpretanda adhibuisse, velut in his locis:

Albertus	Thomas
« methodus, id est ars » (*Lect.*, f. 3rb)	« methodus quaedam, id est ars » (I c. 2 lin. 189-190)
« in quodam libro quem de felicitate versibus circularibus composuit » (*Lect.*, f. 5vb)	« In quibusdam circularibus versibus quos de felicitate composuit » (I c. 5 lin. 184-185)
« locus aptus ad movendum vel *ad ambulandum* in die » (*Lect.*, f. 6va)	« locus congruus *ad ambulandum* » (I c. 6 lin. 142-143)
« vel propter ea quae dividuntur per accidens » (*Lect.*, f. 29ra)	« sive per accidens » (II c. 6 lin. 170)
« sicut milvus » (*Lect.*, f. 30vb)	« ad similitudinem milvi » (II c. 9 lin. 122)
« nomen electionis videtur subsignare, id est occulte signare... quod sit cum ratione » (*Lect.*, f. 37va)	« ...quod sit cum actu rationis... Et hoc videtur subsignare, id est occulte signare, ipsum nomen eius » (III c. 6 lin. 121-123)
« ... *genus propinquum* ipsarum, quod sunt medietates; et *genus* magis *remotum*, quod sunt habitus » (*Lect.*, f. 42ra)	« quod sunt medietates, quod pertinet ad *genus propinquum*, et quod sunt habitus, quod pertinet ad *genus remotum* » (III c. 13 lin. 174-176)
« cum putarent pugnare contra solos Syconios » (*Lect.*, f. 45ra)	« dum putarent contra Syconios pugnare » (III c. 17 lin. 164-165)
« margos idem est quod insania » (*Lect.*, f. 51rb)	« margos, quod est furor vel insania » (III c. 20 lin. 140-141)
« id est inopinate, *praeter rationem* » (*Lect.*, f. 94ra)	« id est *praeter rationem* seu intentionem » (V c. 13 lin. 138)
« *Et ponit exemplum de* Lesbia aedificatione. Quia in illa civitate *sunt lapides qui non possunt* quadrari *et ideo...* » (*Lect.*, f. 98va)	« *Et ponit exemplum de* regula Lesbiae aedificationis; in Lesbia enim insula *sunt lapides* duri *qui non possunt... et ideo...* » (V c. 16 lin. 173-176)
« *cui, scilicet mihi*, aderam innegotiose, quia *non* ibi *tractabam mea negotia... inter multos... aliis* » (*Lect.*, f. 122vb)	« *cui, scilicet mihi*, aderam innegotiose, id est cum ego *mea negotia non tractarem... inter multos...* et *aliis* » (VI c. 7 lin. 127-130)

« hic determinat de adiunctis earum » (*Lect.*, f. 124vb)	« hic determinat de quibusdam virtutibus adiunctis prudentiae » (VI c. 8 lin. 3-4)
« propter nimium amorem » (*Lect.*, f. 140vb)	« propter nimium amorem » (VII c. 4 lin. 167-168)
« de Cipro nata... vinculum concupiscentiae... » (*Lect.*, f. 142rb)	« de Cipro genita... concupiscentia... ligat... » (VII c. 6 lin. 120, 122)
« de quo narratus est Theodoctus poeta quod percussus a vipera... » (*Lect.*, f. 144ra)	« de quo Theodoctus poeta narrat quod percussus a vipera... » (VII c. 7 lin. 171-172)
« eum qui rotatur *magnis infortuniis* » (*Lect.*, f. 149vb)	« si circumferatur et subdatur *magnis infortuniis* » (VII c. 13 lin. 105)
« unus *revocat alium ab errore* sive notum sive *ignotum* » (*Lect.*, f. 153ra)	« *revocat* enim quilibet *alium*, etiam *ignotum* et extraneum, *ab errore* » (VIII c. 1 lin. 75-76)
« quam nos sturnum vocamus » (*Lect.*, f. 153rb)	« sicut sturni » (VIII c. 1 lin. 129)
« quia unus impedit lucrum alterius » (*Lect.*, f. 153rb)	« in quantum scilicet unus impedit lucrum alterius » (VIII c. 1 lin. 132-133)
« per diem non tantum intelligit unam diem, sed *longum tempus* » (*Lect.*, f. 157rb)	« per diem, id est per aliquod *longum tempus* » (VIII c. 5 lin. 55)
« Primo ostendit... Circa primum ponit tres rationes. Quarum prima est... Et ponit exemplum de amore *mulierum...* » (*Lect.*, f. 158va)	« Ostendit ergo primo... tribus rationibus. Quarum prima est... sicut in amore venereo... multas *mulieres* (VIII c. 6 lin. 39-53)
« de qua hic loquimur » (*Lect.*, f. 159vb)	« de qua loquimur » (VIII c. 7 lin. 145)
« Et, si *aliqua nobis placeant quiete, id est remisse*, tunc bene cum illis *alia possumus facere...* » (*Lect.*, f. 190ra)	« sed quando *aliqua placent nobis quiete, id est remisse* vel parum, *possumus* etiam quaedam *alia facere...* » (X c. 7 lin. 110-112)

Quandoque etiam sententiam commentatorum graecorum Albertus consulto vel inconsulte deseruit, quem etiamnum secutus est Thomas, ex quo concludi potest eum non solum Alberti *Lecturam* legisse, sed etiam, quando pro vera commentatorum graecorum interpretatione falsam Albertus substituerat, commentaria graeca non legisse, quoniam si legisset veram interpretationem agnovisset et adsumpsisset. Exempli gratia hos locos adferemus:

I c. 2 lin. 147-148; c. 4 lin. 64-75; c. 12 lin. 148-149 (veram interpretationem habebat Eustratius); c. 16 lin. 90 (veram Eustratii interpretationem reposuit Albertus in *Commentario* quod scripsit, falsam autem quam in *Lectura* proposuerat secutus est Thomas); c. 19 lin. 95-101 (cf. quae supra, p. 248*, iam diximus); II c. 1 lin. 56-57 et 62-67 (de quo loco infra plura dicemus); c. 3 lin. 114-120; c. 8 lin. 180-182 (Albertus verba Anonymi et Roberti Grosseteste non intellexit, nihilominus eum Thomas secutus est); IV c. 8 lin. 66-68; c. 10 lin. 121-126 (veram Anonymi interpretationem Albertus in *Commentario* quod scripsit reposuit, sed in *Lectura* Aristotelis verba male interpuncta non intellexit, quam falsam interpretationem imitatus est Thomas); V c. 1 lin. 139-142; c. 2 lin. 74-77; c. 2 lin. 93-108 (Albertus Anonymi verba non intellexit, quam falsam interpretationem secutus est Thomas); c. 7 lin. 26-27, 29-30, 40-45; c. 8 lin. 139-141; c. 12 lin. 95-98; c. 15 lin. 101-104; c. 17 lin. 125-129; VI c. 7 lin. 266-272; VII c. 1 lin. 130-132; c. 4 lin. 70-73; c. 7 lin. 54-56; c. 7 lin. 160-164; c. 8 lin. 158; c. 11 lin. 16-19; c. 12 lin. 91-102 (veram Anonymi et Roberti Grosseteste interpretationem Albertus in *Commentario* quod scripsit reposuit); VIII c. 1 lin. 109-110; c. 1 lin. 183-184; c. 4 lin. 90-94; c. 10 lin. 75; IX c. 1 lin. 135-138; c. 2 lin. 13-14 (veram Michaelis Ephesini interpretationem Albertus in *Commentario* quod scripsit reposuit); c. 4 lin. 181-183; c. 10 lin. 157-158; X c. 1 lin. 78-85; c. 2 lin. 174-176; c. 5 lin. 79-81; c. 10 lin. 40-50 (Albertus Platoni Platonicorum recentioris aetatis errorem imposuit, quem secutus est Thomas); c. 14 lin. 57-58; c. 16 lin. 17-20; c. 16 lin. 173-179.

De libri II capituli 1 lineis 56-57 et 62-67 planius atque apertius dictu opus forsitan sit, quoniam cursim legentem latere potuit verbi « ethos » depravatio apud Albertum et Thomam. Quamquam enim Anonymus et Robertus Grosseteste rectam verba ἔθος et ἦθος scribendi rationem clare docuerunt, cum *ethos* « e » brevi littera scriptum consuetudinem, « e » autem longa littera scriptum morem valere dixerunt, atque *ethica* quando de *Libro Ethicorum* vel de *ethica* virtute agitur, « e » littera longa scribendum esse perspicue tradiderunt (cf. app. fontium ad I c. 1 lin. 109), Albertus contra ethos correpta prima significare morem, producta vero significare consuetudinem, ac propterea, cum de *Libro Ethicorum* agitur, nomen *ethica* « e » brevi littera (=ἐθικά) scribendum esse asseveravit:

« Et in graeco habetur *Ethicorum*, quod est aequivocum in graeco, secundum quod *ethos* dicitur mos prima brevi, et non ab *ethos* quod dicitur consuetudo, prima longa » (*Lect.*, f. 1vb)!

Quam interpretationem quamvis falsissimam secutus est Thomas cum scripsit:

« Nam in graeco *ethos* per e breve scriptum (= ἔθος) significat morem sive moralem virtutem, *ythos* autem scripta per y graecum quod est quasi e longum (= ἦθος) significat consuetudinem » (II c. 1 lin. 64-67).

Patet ergo Thomam quae Albertus hallucinatus erat didicisse, non autem commentaria graeca a Roberto Grosseteste translata hic ibidem legisse, nam si legit, quo casu eorum apertissima verba cum Alberto non intellexit?

Restat ergo ut concludamus commentaria graeca a Roberto Grosseteste translata non nisi raro ex occasione Thomam evolvisse, quorum tamen sententias, quas ex Alberto didicerat, Alberto auctore ex memoria adferre solitus est.

§ 3. Num Thomas Alberti Lecturam denuo legit?

Ne tamen ipsam Alberti *Lecturam* per idem tempus cum *Sententiam Libri Ethicorum* scribebat, ratione et via sine ulla intermissione Thomam perscrutatum esse putemus, eo prohibemur quod saepius Aristotelis verborum, quorum Albertus veram interpretationem perhibuerat, Thomas contra falsam interpretationem proposuit, cum tamen nulla videtur esse causa cur pro vera falsam interpretationem substituerit, velut in his locis:

I c. 20 lin. 45; III c. 2 lin. 124-173; c. 3 lin. 172-174; c. 4 lin. 65-67; c. 7 lin. 130; IV c. 8 lin. 184-187 (de quo loco plura infra dicemus); c. 9 lin. 42-45; V c. 1 lin. 105; c. 4 lin.72; VI c. 2 lin. 195-196; c. 7 lin. 84-85; c. 10 lin. 44-52; c. 11 lin. 64-66 (?); VII c. 1 lin. 150-151; c. 11 lin. 90-92; c. 14 lin. 107-108; VIII c. 10 lin. 171-177 (sed cf. adn. ad Arist. 1161 a 8); c. 12 lin. 28-30, 32-34; c. 14 lin. 115-120; IX c. 9 lin. 141-142; c. 12 lin. 11-17; c. 12 lin. 114-117; X c. 11 lin. 112-113.

Exempli gratia plura de IV c. 8 lin. 184-187 dicere liceat. Cum enim Aristoteles dixerat magnanimum penitus non decere fugere «manibus dimissis» (ut verbis Plauti *Epid.* 452 et *Pseud.* 841-843 utamur), Robertus Grosseteste verbum παρασείσαντι (=manibus dimissis) quid valeret non intellexit (pro quo forsitan legerit παρασείσαντα) ideoque transtulit:

« Et nequaquam utique congruit magnanimo fugere *commoventem* » (1123 b 31).

Eadem ratione Anonymi in hunc locum commentarium similiter transtulit:

« Neque enim magnanimo congruit *commoventem* fugere, suspicanti periculum aliquod » (p. 182, 22-23; O^6, f. 75va).

Quae verba quamvis obscuriora quo melior esse non poterat modo explicavit Albertus:

« Et numquam fugiet (quod est magnum fortitudinis), scilicet *commoventem*, id est concitantem eum ad bellum vel provocantem ad aliquod arduum » (*Lect.*, f. 63ra).

Sic enim Aristotelis sententia, licet mutatis verbis, integra manebat, qui magnanimum fortitudinis laude ornare voluerat. Qua vera interpretatione, si memoria tenuisset vel eam scriptam denuo legisset, prohibitus esset Thomas ne pro « commoventem » perperam « commonentem » legeret, qua falsa lectione Aristoteleam sententiam prorsus depravaret, cum non iam fortitudinis laude, sed prudentiae aut etiam modestiae, ne dicamus humilitatis, magnanimum ornaret (IV c. 8 lin. 184-187), sicut apertius ipse Thomas in *Summa theologiae* quam scripsit declaravit:

« ...magnanimo attribuuntur diversarum virtutum actus: dicitur enim in IV Ethicorum quod ad magnanimum pertinet non fugere *commonentem*, quod est actus prudentiae... » (*II*^{a}-*II*^{ae} q.129 a.4 arg.2)

Quae magnanimi laus plerisque eiusdem aetatis viris valde placuit, cum a magnanimo omnem superbiae suspicionem amoveret, ex quo effectum est ut falsam Thomae lectionem atque interpretationem adsumerent Aegidius Romanus in libro quem scripsit *De regimine principum* Lib. I Pars 2 c. 24 (ed. Romae 1607, p. 120,

ubi legendum est « commonentem » cum verba Thomae in *Summa theologiae* proferantur); Henricus de Alemannia in commentario in *Ethica Nicomachea* quod scripsit saeculo XIV ineunte:

« Videtur enim quibusdam quod magnanimus tanti se aestimet quod nullius velit sequi sententiam et admonitionem... Sed Philosophus hoc excludens dicit quod ipsi magnanimo nequaquam congruit fugere *commonentem* » (Ms. *Toulouse Bibl. mun. 242*, f. 259ra);

Geraldus Odonis (Guiral Ot), O. F. M., in commentario in *Ethica Nicomachea* quod scripsit circa annum 1326:

« Dicit quod nequaquam congruit magnanimum fugere *commonentem*, sed esse sic humilem et docilem ut discipulum, quod nequaquam tantum praesumat de sensu et valore suo quin amicorum commonitionibus et consiliis acquiescat, quod fieri non potest absque humilitate et docilitate. - [Qu. 4] Utrum omnis magnanimus sit superbus?... Sed oppositum arguitur primo quia omnis superbus fugit commonentem pro eo quod sibi ipsi prius innititur quam alteri; sed magnanimo non congruit fugere *commonentem*, ut hic dicitur, quare non est superbus » (ed. Brescia 1482 [pag. numeris non sunt notatae]; ed. Venetiis 1500, fol. 78ra et 83ra).

et etiamnum Walterus Burleus in commentario in *Ethica Nicomachea* quod scripsit inter annos 1333 et 1345 (ed. Venetiis 1521, f. 72va). Saeculo iam confecto Nicolaus Oresme in *Le livre de Ethiques d'Aristote* quem inter annos 1370-1372 scripsit falsam Thomae lectionem in Gallicum sermonem transtulit, vera Aristotelis sententia in adnotationem detrusa:

« Item, il n'appartient pas au magnanime fuir ou refuser celui qui le admoneste en raison » - [Glose]: « Selon une autre texte, il dit que il ne lui appartient pas fuir celuy qui le esconvient ou menace, car il sembleroit estre paoureus ou couart » (ed. Menut, p. 249-250).

Si autem in hoc loco Anonymi et Alberti verba, si legisset, Thomam a falsa lectione atque interpretatione abduxissent, multo etiam magis in illis: in linea 1169 a 19, ambiguam notam « prīe », quae aeque « patrie » ac « prime » legi poterat, Thomas perperam « prime » (IX c. 9 lin. 141-142) non legisset, si apertissima verba quibus Michael Ephesinus et Albertus (cf. app. fontium ad loc.) Aristoteleam sententiam explicaverant legisset; nedum in linea 1171 a 15 pro « Ymnizate » perperam « Ymnizare » legisset (IX c. 12 lin. 114-117), unius quidem litterae errore (quippe litterae r et t in codicibus saepius vix distinguuntur), a qua tamen errore eum defendissent, dummodo legisset, Michael Ephesinus et Albertus, quorum explanationes (cf. app. fontium ad loc.) omnem dubitandi causam sustulerant. At facetius tamen atque lepidius dictum Thomae illius aetatis viris forsitan apparuerit, quandoquidem ab Henrico de Alemannia adsumptum sit:

« Quod probat per hoc quod contingit in comoediis, ubi ymnizare, id est laudes et canciones decantare, solum consuetum est fieri in duobus, id est per duos » (Mss. *Toulouse Bibl. mun. 242*, f. 325rb; *Brugge Sem. 29/50*, f. 190rb)

et a Nicolao Oresme in Gallicum sermonem translatum:

« Et pour ce dit l'en en proverbe que telz amis sont comme ceulz qui chantent .II. et .II. » (*Le livre de Ethiques*, ed. Menut, p. 490).

Quod Alberti *Lecturam* Thomas non legit, id minus aperte concludi potest cum ab Alberti interpretatione quamvis vera aberrandi causam adferebant *Libri Ethicorum* verba emendata aut etiam corrupta. Nihilominus veri simile non videtur Thomam nusquam Alberti interpretationem disputavisse nec saltem commemoravisse, si eam in animo habuisset, cum praesertim multis in locis simul cum verbis sententia mutata sit, quod etiam illis temporibus viri docti bene et plane agnoscebant. Exempli gratia perhibebimus Henricum de Alemannia: nam, cum in linea 1121 a 1 Aristotelis verba « παρὰ τὸ δέον » recte « praeter oportunum » transtulerat Robertus Grosseteste (quae verba Albertus *Lect.*, f. 55vb, et *Comm.*, p. 280 b, explicavit), secus autem scriptoris neglegentia *Liber Ethicorum* recognitum mendosam lectionem habebat « praeter optimum » (quae verba explicavit Thomas IV c. 3 lin. 47-48, 67, 72-73), Henricus de Alemannia acute scripsit:

« Si contingat ipsum liberalem consumere aliquid praeter oportunum, id est praeter exigentiam causae, sicut si cogatur expendere aliquid in spectaculis vel alias in vanis operationibus, ut dicit Eustratius [rect. Anonymus, p. 180, 8-11; O^8, f. 71ra]; vel, ut habet alia littera, praeter optimum, id est praeter ordinem ad optimum finem [= Thomas IV c. 3 lin. 72-73; cf. Oresme, ed. Menut, p. 235: « autrement que a tres bonne fin »] » (Mss. *Toulouse Bibl. mun. 242*, f. 253vb; *Brugge Sem. 29/50*, f. 69vb).

Nec minus est vir ille perhibendus qui, quamvis fortasse litterarum scientia non egregius, tamen variis lectionibus mutatas sententias recte animadvertit, cum in margine folii 75va codicis C^2 ad Thomae *Sententiae* V c.12 lin. 154-168 hanc adnotationem adposuit:

« Littera Commentatoris et similiter translatio Lincolniensis habet sic: 'nequaquam equaliter habens' [1134 b 28], et ideo oportet retrahere ad expositionem Commentatoris, qui exponit illam litteram: ' Hoc autem non est sic habens' [1134 b 27-28], uno modo sicut hic exponitur, et etiam alio modo cui magis adhaeret [Anonymus, p. 232, 26-30] et similiter Lincolniensis. Tamen totam litteram sequentem in paragrapho exponit aliter quam hic exponitur et melius, ut videtur: finis enim paragraphi secundum expositionem hic positam videtur esse omnino impertinens ad intentum ».

Cum ergo illis viris ingenii acumine non impar esset Thomas, mirandum esset, si Alberti interpretationes ante oculos habuisset, cur eas numquam disputavisset, quando de lectione dubitari poterat, velut in his locis:

IV c. 9 lin. 21, 24-26; V c. 1 lin. 30-38; c. 4 lin. 61-63; c. 6 lin. 151-153; c. 13 lin. 193-196; c. 14 lin. 52-59; VII c. 2 lin. 168-175; c. 5 lin. 52-55; IX c. 1 lin. 49; c. 6 lin. 58; c. 6 lin. 62-63; c. 14 lin. 73; X c. 15 lin. 119-123; c. 16 lin. 133-136.

Multo etiam magis mirandum esset cur Alberti interpretationes non adsumpserit Thomas, quando cum eis comparata lectio codicis Thomae falsa iudicanda clare apparet, velut in linea 1144 a 9, in qua Thomas scriptum legebat « Quare » (VI c. 10 lin. 162), verae autem lectionis « Quarte » auctorem habuisset, si legisset, Albertum (cf. app. fontium ad loc.). Eadem ratione in lineis 1150 b 9-10, etiamsi codex *Libri Ethicorum* quo utebatur mendosam lectionem « vel a Carcino Malopes » habebat, commenticiam fabellam non finxisset Thomas, Carcinum Atheniensem tragicum, qui saeculo IV floruerat (cf. Aristoteles *Rhet.*, II 23, 1400 b 11), in percussorem convertendo (VII c. 7 lin. 173-175), si veram Cercyonis et filiae eius Alopes fabulam a Carcino in tragoedia quae *Alope* inscribebatur narratam et ab Alberto, Anonymo auctore, clare commemoratam (cf. app. fontium ad loc.) in mente habuisset; cum autem in superioribus lineis (VII c. 7 lin. 170-173) Alberti verba Thomas adferat, haec memoria tenuisse, illa vero ex memoria deposuisse videtur.

Ex quibus id quod iam diximus efficitur et cogitur: Alberti *Lecturam* Thomas ad *Sententiam Libri Ethicorum* conficiendam non, nisi forte ex occasione et eadem rariore, denuo legit, sed cum, Guillelmo de Tocco auctore, vir erat « modo mirabili memoria retentivus, tantae capacitatis et retentivae virtutis existens ut hoc quod legendo semel caperet perpetuo retineret »[53], Alberti *Lecturam* quam non solum in scholis audierat, sed etiam, ut Guillelmi de Tocco verbis iterum utamur, collegerat et redegerat in scriptis (cf. supra, p. 235*), in animo fixam tam penitus tenuit ut eius sententias vel etiam verba saepius ex memoria proferret; fieri tamen non potuit ut ea, illa memoriae inconstantia quae humana est (bona venia optimi Guillelmi dixerimus!), interdum non oblitus sit.

An Alberti Commentarium Thomas cognovit?

Restat ut pauca dicamus de *Commentario* quod Albertus, postquam scholas de *Ethicis* quae in *Lectura* a Thoma recollecta adservantur habuerat, denuo in *Ethica Nicomachea* scripsit. Utrum Thomas hoc commentarium cognoverit an non, difficile dictu est, cum Alberti interpretationes in *Lectura* et in *Commentario* inter se fere constent, ex qua Alberti perpetuitate atque constantia efficitur ut Thomae *Sententiam* e *Commentario* potius quam e *Lectura* pendere rarissime conici possit. Verum tamen paucis in locis Thomas cum Alberti *Commentario* communes habet sententias aut etiam verba quae in *Lectura* invenire non potuit (sed quae quandoque et alibi invenire potuit), velut in his locis:

I c. 1 lin. 142-145; c. 2 lin. 185-188; c. 5 lin. 109 (?); c. 11 lin. 12; c. 16 lin. 135, lin. 176-178; III c. 1 lin. 33-37; c. 2 lin. 120-121; c. 19 lin. 176-177; IV c. 1 lin. 45; VI c. 3 lin. 76-78; VIII c. 8 lin. 48-50; c. 9 lin. 50-54, lin. 62.

Quandoque tamen veram interpretationem Albertus in *Commentario* perhibere videtur, Thomas autem falsam, velut in III c. 5 lin. 116-119; c. 17 lin. 166-169; IX c. 2 lin. 108-109.

Parum sane sunt haec ad conclusionem imponendam. Proinde rem dubiam relinquamus.

(53) Cf. D. Prümmer *Fontes vitae S. Thomae Aquinatis... Fasc.II Vita S. Thomae Aquinatis Auctore Guillelmo de Tocco*, Saint-Maximin s.d., p. 114.

Conclusio

Etsi omnia quae de Alberti *Lecturae* singulari apud Thomam auctoritate diximus retractanda erunt, quando Alberti *Lectura* nimium diu desiderata prelo tandem mandata erit eiusque verba arte critica recuperata stabilitaque inspicere potuerimus, iam tamen pro certo habendum videtur ab Alberto Thomam accepisse primo certam quandam interpretandi artem et eam quidem omnibus formulis quibus usus est Thomas iam plenam ac refertam, deinde permultas Aristoteleorum verborum interpretationes, quarum multas Albertus ipse e fontibus commentariorum graecorum a Roberto Grosseteste translatorum notularumque ipsius Roberti, bene aut secus intellectorum, hauserat. Postremo autem, quod maius est, ab Alberto etiam didicit Thomas ea mente atque voluntate ad Aristoteleas sententias accedere, ut eas, utpote quae omnem rationis veritatem propriissimis verbis complectantur, cum fidei catholicae veritatibus concordare ostenderet; quin immo, viam qua planum iter conficeret Thomas, ipse Albertus stravit cum, magistris artium auctoribus (cf. app. fontium ad I c. 16 lin. 215-225), Aristotelis in *Libro Ethicorum* propositum fuisse docuit de felicitate huius vitae et ea civili dumtaxat disserere; unde eam auream legem, quae omnium interpretationum magistra esset, eruisse videtur Thomas: Quotienscumque apud Aristotelem veritas quaedam, quam ratio adtingere potest, non invenitur, Aristoteles de ea mentionem non fecit, non quod eam nesciret aut etiam negaret, sed quia ad propositum Philosophi non pertinebat de ea in praesenti opere loqui (cf. I c. 2 lin. 199-202; c. 9 lin. 162-165, 198; c. 15 lin. 52-56; c. 16 lin. 215-225; c. 17 lin. 57-66, 130-148; III c. 2 lin. 17, 18, 24; c. 14 lin. 124-131; c. 18 lin. 91-92, 100, 103-108; VIII c. 7 lin. 144-145; IX c. 11 lin. 150-151; X c. 13 lin. 141-144); quod magnum opus, ab omni erroris suspicione sic vindicatum, absolutissimum et perfectissimum in morali scientia specimen atque exemplum, aeternitate rationis, quae terminos temporum tollit, perpetuo permansurum esset.

Capitulum III

DE QUIBUSDAM SECUNDARIIS FONTIBUS

Restat ut pauca dicamus de quibusdam secundariis in Aristotelis verbis interpretandis Thomae auctoribus, et primo

§ 1. — De Lexico verborum graecorum quae in Libro Ethicorum inveniuntur

In primis hoc *Lexicon* ad normam codicis *Madrid Biblioteca Nacional 6442*, f. 54r-v[54] edemus, cuius tamen verba saepius corrupta cum verbis codicis *Padova Biblioteca Antoniana Scaff. XVII, 370*, f. 86va-87rb[55] contulimus (quamquam codex Patavinus mendosior est et nomina *Lexici* ordine litterarum perperam digessit) atque, quantum fieri potuit, emendare temptavimus:

[1094 a 9] Yconomica: id est dispensatiua domus
[1095 b 1] Athloteus: qui ponit uel qui tenet premia
[1095 b 9] Esyodi: proprium nomen poete
[1096 a 3] Enkidiis: proprium nomen libri metrici Aristotilis
[1099 a 4] Olimpiadibus: spaciis annorum
[1099 a 25] Deliacam: nomen ab insula
[1100 a 8] Heroicis: deriuatiuum nomen est ab heroe, et accipitur pro summis
[1100 a 11] Solonem: proprium nomen unius de septem sapientibus
[1100 b 6] Cameleonta: proprium nomen animalis
[1100 b 21] Tetragonus: quadrangulus
[1101 a 8] Priamicis: nomen deriuatiuum a Priamo
[1101 a 27] Tipo: figuratiue
[1101 a 33] Tragediis: recitatio uituperii
[1101 b 27] Eudoxus: proprium nomen auctoris
[1102 a 31] Peryferia: circulatio

De secundo libro

[1104 a 15] Gynnasia: exercitia
[1106 b 5] Palestra: lucta
[1107 b 19] Apeyrocalia: inexperientia boni
[1107 b 19] Banausia: ars inliberalis que fiebat in igne

Md[1] = *Madrid Nac. 6442* - Pd[1] = *Padova Ant. Scaff. XVII, 370*
1 dispensatiua] dispositio Md[1] 2 qui ponit uel] uel ponit *post* premia Pd[1] 3 Esyodi] Eliodi Pd[1] 4 Enkidiis] Enkidus Pd[1] 4 proprium *om.* Md[1] 4 metrici *om.* Pd[1] 5 spaciis] spacium Md[1] 7 Heroicis] Hroycis *pr.m.* Heroycis *sec.m.* Pd[1] 7 deriuatiuum] deriuatum Pd[1] (*post* nomen) 7 est] *om.* Pd[1] 7 heroe] herecitibus Pd[1] 9 unius *om.* Md[1] 10 Cameleonta] Camesemota Pd[1] 10 proprium *om.* Md[1] 11 Tetrangulus: quatrangulus Pd[1] 12 Priamicis] Priamidis Md[1] 12 deriuatiuum] deriuatum Pd[1] 16 Periferia Pd[1] 18 Ginnasia Md[1] 18 exercitia] exercitatio Md[1] *Lineam* 18 *ante lineam* 17 *perperam posuit* Md[1] 19 Pilestra Pd[1] 20 Ipey- Md[1] 21 Banausia] Anausia Pd[1] 21 que...igne *om.* Pd[1]

(54) Cf. *Aristoteles latinus. Codices...* Pars posterior, Cambridge 1955, p. 838, n. 1202 (nova foliorum computatione facta, primum antefolium nunc est f. 1, f. 1 nunc est f. 2, et sic postea). Codex (300 × 220, membr.) f. 2r-54r *Librum Ethicorum* a Roberto Grosseteste translatum praebet, ab uno amanuense saeculo XIII exeunte longis lineis exaratum; cum folii 54r duae partes totumque f. 54v vacarent, alter amanuensis saeculo XIV ineunte, ut videtur, in his *Lexicon* longis lineis descripsit; non igitur inter se cohaerent *Liber Ethicorum* prout in codice habetur et *Lexicon*, quod confirmatur eo quod *Lexicon*, ut probaturi sumus, verba *Libri Ethicorum* recogniti habet.

(55) *Lexicon* ad normam huius codicis edidit E. Franceschini *Le traduzioni latine aristoteliche e pseudoaristoteliche del codice Antoniano XVII, 370*, in *Aevum* 9 (1935), p. 13-15; de codice cf. etiam *Aristoteles latinus. Codices*, Pars posterior, Cambridge 1955, p. 1031-1032, n. 1503.

[1107 b 23] Chaymotes: extrema uanitas
[1107 b 29] Phylothomus: amator honoris
[1107 b 29] Aphylothomus: sine amore honoris
[1107 b 31] Phylothomia: amor honoris
[1108 a 22] Eyronia: latinum est et grecum
[1108 a 23] Eyron: qui yronice agit uel dicit
[1108 a 24] Eutrapelus: bene se uertens uel gerens
[1108 a 24] Eutrapelia: bona conuersatio
[1108 a 24] Bomolochia: excedens derisio
[1108 a 25] Agroycos: rudis
[1108 a 34] Kataplex: plicatus uel stupefactus
[1108 a 35] Nemesis: indignatio de successu indignorum
[1108 b 1] Epichatrikakie: gaudium de malo
[1109 a 31] Calipso: proprium nomen

Tertius liber

[1110 a 28] Euripedis: proprium nomen
[1110 a 28] Alemona: nomen poematis
[1111 a 10] Ayscilimistica: proprium nomen
[1111 a 12] Meropem: proprium nomen
[1112 b 21] Diagrama: descriptio
[1115 b 28] Keltas: proprium nomen gentis
[1116 a 23] Polimadas: proprium nomen uiri
[1116 a 24] Dyomedes: proprium nomen uiri
[1116 a 26] Tideides: proprium nomen
[1116 b 19] Hermeon: proprium nomen
[1117 a 26] Argei: proprium nomen gentis
[1117 a 27] Syconiis: proprium nomen gentis [si grecum est; si latinum, nomen auis]
[1118 b 19] Castrimargi: quasi gulosi

Quarto libro

[1121 a 7] Symonidi: proprium nomen
[1121 b 22] Kimbiles: species auarorum
[1122 a 24] Trierarche: princeps galearum
[1122 a 25] Archyteoro: princeps speculationis
[1122 b 23] Trieris: genus nauis currentis per mare
[1123 a 24] Megares: proprium nomen, uel ostentatores
[1124 b 7] Mikrokindinos: qui periclitatur pro paruis
[1124 b 7] Phylokindinos: qui amat periculum
[1124 b 8] Megalokindinos: qui periclitatur pro magnis
[1124 b 16] Thetin: dea aquarum
[1124 b 16] Lacones: nomen gentis
[1126 a 18] Achrocoli: acute ire
[1127 b 27] Baukopanurgai: ficta astutia
[1128 a 4] Bomolochoi: superflui in deridendo
[1128 a 9] Agrioy: agrestes
[1128 a 17] Epidexiotis uel epidexii: ydoneitas uel ydonei
[1128 a 22] Comediis: recitatio laudabilium

Quinto libro

[1129 a 19] Euexeia: bona habitudo
[1129 a 20] Kathexia: mala habitudo

22 Caimotes Pd¹ 22 extrema uanitas *coni.*] extremitas nuntii Md¹ extremitas uitii Pd¹ 23 Phylotamus Pd¹ 25 Phylotamia Pd¹ 26 Eironia Pd¹ 27 Eynon Md¹ 27 yronice] yconomice Md¹ 27 uel] et Pd¹ 28 uel] aut Pd¹ 30 Romolochya Md¹ Homolochia Pd¹ 32 Racaplex Md¹ Kathplex *pr.m.* Kathaplex *sec.m.* Pd¹ 32 plicatus uel *om.* Md¹ 33 Nemessis Md¹ 34 Epichakikatria (?) Md¹ 35 *Totam lineam om.* Pd¹ 37 *Lineam post. lin.* 42 *transp.* Md¹ *paragraphum tamen lineae* 37 *praeposuit* 38 Alemotia Pd¹ 40 Meperom Md¹ 43 Polimidas Pd¹ 44 *Totam lineam om.* Md¹ 45 Thideides Pd¹ 46 Hermon Md¹ 47 Argei] Erge Pd¹ 48 Syconiis] Eykeniis Pd¹ 48 proprium *om.* Pd¹ si² *om.* Pd¹ 49 nomen *om.* Pd¹ 50 Casti- Md¹ 50 quasi *om.* Pd¹ 52 Simonidi Pd¹ 54 Tiararche Pd¹ 55 Archicero Pd¹ 55 speculationis] speculorum Pd¹ 56 nauis] uasis Md¹Pd¹ 56 currentis per mare] in mari Pd¹ 57 uel ostentatores *coni.*] uel ostentores Pd¹ *om.* Md¹ 60 Megalankidinos Pd¹ 60 qui periclitatur] periclitans Pd¹ 63 Acrotoli Pd¹ 64 beunkopanurgain Md¹ baukepanurgai Pd¹ 65 *Totam lin. om.* Pd¹ 67 Epidexiotis *coni.*] Epidexius Md¹ Epicoseriatis Pd¹ 67 ydoneitas] ydonoica Md¹ 68 *Ante lin.* 63 *transp.* Md¹ 68 laudabilium] -lis Pd¹ 70 Euexeia] -xia Md¹ 71 Athexia Md¹ Kakexia Pd¹

[1131 a 27] Democratici: populariter principantes
[1131 a 30] Monadici: singularis uel unus
[1132 a 31] Dikaion: iustum
[1132 a 32] Dikastes: iudex iusti
[1134 b 11] Pelicon: in concupiscentiam trahens
[1135 a 20] Dikaiopragema: iusta operatio
[1137 a 25] Farmacum: potionem
[1138 a 1] Acribodikaios: diligens iustitiam

Sexto libro

[1139 b 9] Agathon: bonum
[1141 a 10] Pheidiam: proprium nomen
[1141 a 10] Latomum: cementarium
[1141 a 11] Polidelton: proprium nomen
[1141 b 29] Cheirothechne: manuales artes
[1142 a 2] Polipragiones: multa operantes
[1142 a 32] Eubulia: bonitas consilii
[1142 b 2] Eustochia: bonitas coniecturationis
[1143 a 1] Et synesis: bonitas intellectus
[1143 a 1] Asynesia: malitia intellectus
[1143 a 1] Sinechos: bene intelligentes
[1143 a 1] Asynecos: male intelligentes
[1143 a 2] Sineti: intelligentes
[1143 a 11] Eusyneti: bene intelligentes
[1143 a 13] Synienay: intelligere
[1143 a 19] A<utem> gnome: sententia
[1143 a 19] Eugnomonas: bene sententiantes
[1143 a 20] Epieikeos: bonitas iusti
[1143 a 21] Siggnomonicum: indultiuum
[1144 a 27] Deinos: industrius

Septimo libro

[1146 a 19] Neoptholemus: proprium nomen hominis
[1146 a 20] Phyloctene: proprium nomen poematis
[1146 a 21] Edisseo: Ulixe
[1148 b 10] Analogum: proportionale
[1148 b 24] Phalaris: tirannus quidam de Sicilia
[1150 b 9] Theodectus: proprium nomen
[1150 b 9] Phyloctetes: proprium nomen
[1150 b 12] Xenophano: proprium nomen
[1151 a 8] Milesios: proprium nomen
[1151 b 5] Yschyrognomones: pertinaciter sententiantes
[1152 a 12] Deinotita: industria
[1152 a 22] Anaxandrides: proprium nomen

Octauo libro

[1155 a 20] Phylontropos: amator hominum
[1155 a 29] Phylophylos: amator amicorum
[1155 a 30] Polifiliaque: multorum amicitia
[1155 a 34] Koloium: auis
[1156 a 13] Eutrapelus: bene se gerens

73 singularis] singulis *pr.m.* singuli *sec.m.* Pd¹ 74 Dicaion Pd¹ 76 Pelicon] Pelin Pd¹ concupiscentiam] -tia Md¹ 77 Dikaiopragema] Eupragema Pd¹ 77 operatio] opera Md¹ 79 Acripodikaies Md¹ Acribedikales Pd¹ 81 *Totam lin. om.* Pd¹ 82-83 Pheidam latomum proprium commentatorum Md¹ Pheidiam proprium nomen commentatoris Pd¹ 84 *Totam lin. om.* Md¹ 84 Polidiadon Pd¹ 85 Theirochechne Md¹ Steirothetne Pd¹ 85 manuales artes *inv.* Pd¹ 86 Polinpragiones Md¹ Poly- Pd¹ 87 Ebulia Md¹ Eubulya Pd¹ 88 Eusthochia Pd¹ 89 Et synesis *coni.*] Esynesis Md¹ *pr.m.* Pd¹ (Eu- *sec.m.*) 91 Gynetos Pd¹ 93 Sinoti Pd¹ 94 Eusinenti Pd¹ 95 Ginienay *et* Simonay Pd¹ 96 A<utem> gnome *coni.*]∘Agnome Md¹Pd¹ 97 Eugnomonus Md¹ 97 bene *om.* Pd¹ 98 *Totam lin. om.* Pd¹ 99 Gimonicum *et* Simonicum Pd¹ 100 deinos *coni.*] deinotes Md¹Pd¹ 102 Neoptholemus] Heporelamus Pd¹ 103 Phylectene Md¹ 104 Edisxeo Md¹ 105 Analogus Pd¹ 105 proportionale] -lia Pd¹ 106 Yhalaris Pd¹ 107 Theoadetus Pd¹ 108 Philectetos Md¹ Phylotetates Pd¹ 109 *Totam lin. om.* Pd¹ 110 Melesyos Pd¹ 111 Ischoro- Pd¹ 115 *ante* 114 Md¹ 117 Polifiliaque] Poliphylia Pd¹ 118 Kolonium Md¹ Keloium Pd¹ 119 *Totam lin. om.* Pd¹

[1160 a 20] Eranistrarum: sonantium ere
[1160 a 33] Aristocratia: principatus uirtutis
[1160 a 36] Dimocratia: principatus honoris
[1160 b 1] Monarchie: unius principatus
[1160 b 6] Clerotes: sorte factus
[1160 b 12] In oligarchia: paucorum principatus
[1161 a 14] Agamenona: proprium nomen
[1162 a 10] Etayrica: sodalis amicitia
[1152 a 32] Ethayrum: sodalis

Nono libro

[1165 a 20] In kedea: proprium nomen loci
[1166 a 10] Epieikei: super iusto
[1166 a 26] Theorema: speculatum
[1167 a 23] Kenodoxia: uana gloria
[1167 a 31] Lacedemoniis: gentibus illis
[1167 b 7] Euripus: cursus aquarum mirabilis in Nigroponte
[1168 b 23] Phylautus: amator sui
[1169 b 8] Daimon: Deus
[1170 a 11] Askesis: studium ad uirtutem
[1170 a 12] Theognis: proprium nomen
[1171 a 15] Ymnizate: laudate
[1171 a 15] Polifili: multorum amici

Decimo libro

[1172 a 21] Oiakizontes: gubernantes
[1172 b 9] Eudoxus: proprium nomen
[1175 b 12] Theatrum: spectaculum
[1177 a 27] Autarkeia: per se sufficientia
[1179 b 6] Thegnim: ars
[1180 a 28] Ciclopice: nomen gentis
[1181 b 7] Politeiarum: ciuilitatum
[1181 b 14] Politeia: ciuilitas

120 senantium here Pd¹ 122 *An* Timocratia Md¹? 123 Monarchia Pd¹ 123 unius] unus Md¹ 125 Maligarchia: paucorum principatus - Inoligarchia: idem. [!] Md¹ *Totam lin. om.* Pd¹ 126 Agamemnona Pd¹ 127 *Totam lin. om.* Md¹ 128 Etharium Md¹ 130 In kedea] Enkedea Pd¹ 130 proprium *om.* Md¹ 130 nomen loci *inv.*Md¹ 131 Epikikiei Pd¹ 132 Theurema Pd¹ 133 Kenodoxia] Tanodoxia Pd¹ 134 Lacedemones Pd¹ 135 *Totam lin. om.* Pd¹ 136 Phylantus Pd¹ 138 veritatem Pd¹ 139 Theognis] Thercens Pd¹ 140 Ymnizate *coni.*] Vmnugrara (?) Md¹ Ymnicarum Pd¹ 140 laudate *coni.*] laudare Md¹ laudarum Pd¹ 141 Polifoli Pd¹ 143 orakizantes Pd¹ 144 *Totam lin. om.* Pd¹ 148 Ciclopites Pd¹ 149 *Totam lin. om.* Pd¹ 150 Policia Md¹

Primum igitur scriptorem ex adnotationibus supra lineas positis *Lexicon* collexisse apparet: non solum enim nominorum casum fere retinuit, sed etiam nonnullis in locis quae verba adnotationes supra lineas positae explicarent non bene intellexit, velut in his locis:

1111 a 10 verbo « Ayscili », quod adnotatio explicabat, insequens verbum « mistica » scriptor coniunxit; 1141 a 10 cum duo nomina coniuncta « Pheidiam latomum » duabus adnotationibus supra lineam positis explicata essent, scriptor duo nomina primo scripsit, deinde vero duas adnotationes: « Pheidiam latomum proprium nomen cementarium », quae verba utpote sensu carentia « cementarium » in « commentatoris » corrigendo amanuenses emendare nisi sunt; 1143 a 1 cum codices « Esynesis » perperam habeant, veri simile est scriptorem praepositionem « et », quae verbo enodato praeposita erat, ei coniunxisse; 1143 a 19 cum codices « Agnome » perperam habeant, veri simile est scriptorem coniunctionem « autem » verbo enodato praepositam, sed nota « a' » scriptam, verbo enodato « gnome » perperam coniunxisse; 1155 a 30 a verbo enodato « Polifilia » encliticam coniunctionem « que » scriptor non disiunxit; 1160 b 12 a verbo « oligarchia » scriptor praepositionem « in » non disiunxit (unde codicis Md¹ amanuensis utrum « maligarchia » an « inoligarchia » scribendum esset nescivit); 1165 a 20 a verbo « kedea » praepositionem « in » non disiunxit scriptor.

Secundo adnotationes supra lineas positas, ex quibus postea *Lexicon* collectum est, in quodam codice *Libri Ethicorum* recogniti, et illo quidem cum codice Rt adfiniore, adpositas esse apparet. Unam certe insignem variam lectionem communem cum Rt habet *Lexicon*: in linea 1146 a 21 habet enim « Edisseo » (pro « Odisseo ») cum Rt, quando LRp (nec non antiquior translatio) habent « Ulixe »; sed plures minimas varias lectiones communes cum Rt *Lexicon* habet, quarum copia casu explicari non potest:

1095 b 1 Athloteus, *pro* athlotetis L^2R: athlothetis L^1 - 1095 b 9 Esyodi *cum* R: Esiodi L - 1110 a 8 Heroicis (vel Heroycis) *cum* LRt: Eroycis Rp - 1104 a 15 Gynnasia *cum* Rt: gignasia LRp - 1108 a 22-23 Eyronia, eyron *cum* L^2R: eironia, eiron L^1 - 1108 a 25 Agroycos cum L^2Rt: agroicos L^1 - 1108 b 1 Epichatrikakie *cf.* epychairikakye Rt epychatrikakie Rp^1 - 1110 a 28 Euripedis *cf.* Eurypedis L^2Rt Eucipedis Rp Euripidis L^1 - 1111 a 10 Ayscili *cf.* Ayscyli (-cili) L^2R Aischyli L^1 - 1111 a 12 Meropem *cum* L^2R: Merope L^1 - 1115 b 28 Keltas *cum* Rt: Celtas *cett.* - 1116 a 23 Polimadas *cum* Rp^1: Polidamas *cett.* - 1116 b 19 Hermeon *cum* L^2R: Hermeo L^1 - 1117 a 27 Siconiis *cf.* Sikoniis Rt As^1 Sikioniis LRp^1 *om.* Rp^2 - 1118 b 19 Castrimargi *cum* $RtRp^1$: gastrimargi LRp^2 - 1121 a 7 Symonidi (?) *cum* R: Simonidi L - 1121 b 22 Kimbiles *cf.* kymbiles $RtRp^3$: kinibiles L^2 kimbikes L^1 kiminibiles (?) $Rp^{1,2,4}$ - 1129 a 19 Euexeia (?) *cum* L^2R (-xeya): euexia L^1 - 1141 b 29 Cheirothechne *cf.* ceyrothechne Rt: cheirotechne L cherotenne Rp^1 cherotempne Rp^2 - 1155 b 20 Phylontropos *cf.* phylantropos L^2Rt $P^{14}Vd$: philantropos Rp(-P^{14}Vd) philanthropos L^1 - 1155 b 29 Phylophylos *cum* L^2Rt: philophilos L^1 filofilos Rp - 1155 a 30 Polifilia *cum* R: poliphilia L - 1160 a 20 Eranistrarum *cum* Rt (P^{12} Tu^1 Rp^3): eranistrorum $Rp^{1,2,4}$(-Tu^1) eranistarum L(-P^{12}) - 1160 a 36 Dimocratia *cum* Ha *cf.* democratia L^2R timocratia L^1 - 1161 a 14 Agamenona *cum* L^2Rt: Agamenona L^1 Agamemiona Rp.

Rarius *Lexicon* communes lectiones cum L habet (velut in linea 1143 a 21 Siggnomonicum; 1169 b 8 Daimon) aut etiam proprias varias lectiones habet, quarum tamen nonnullae insignes sunt, velut in linea 1167 a 23 « kenodoxia » pro « homodoxia » vel in linea 1179 b 6 « thegnim » pro « Theognin » (LRt Theagnin $Rp^{1,2,3}$ theologum Rp^4), ex quo conici potest codicem in quo adnotationes ex quibus collectum est adpositae erant iam contaminatum et corruptum fuisse.

Scriptor autem adnotationum, ex quibus *Lexicon* collectum est, litterarum graecarum ut temporibus illis non ignarus fuisse videtur, quóniam, licet commentaria graeca a Roberto Grosseteste translata Robertique notulas nescivisse videatur, plerumque veram nominum interpretationem proposuit, quin etiam nonnullis in locis primus proposuit, velut in linea 20 [1107 b 19], aut etiam in lineis 106 [1148 b 24] et 135 [1167 b 7] (memento illis temporibus per « Nigrum Pontum » intellegi Euboeum fretum, non Pontum Euxinum); interdum tamen erravit, velut in lin. 5 [1099 a 4], 76 [1134 b 11], 130 [1165 a 20]; semel et iterum nomina hominum non agnovit et ut nomina rerum transtulit: lin. 81 [1139 b 9] et 147 [1179 b 6] (cf. etiam lin. 57 [1123 a 24]). Verum tamen non adnotationum scriptori, sed amanuensi qui ex adnotationibus *Lexicon* collegit quidam errores adsignandi videntur, velut in lineis 48-49 verba: « si grecum est; si latinum, nomen auis » ab amanuense qui Aristotelis verba non legisset adposita esse videntur.

Quae omnia ab re aliena non aestimanda sunt, quoniam Thomas *Lexicon*, aut potius nonnullas adnotationum ex quibus *Lexicon* collectum est, eas quidem quae in codice quo utebatur adpositae supra lineas erant, legisse et, recte aut secus, adsumpsisse videtur.

Nam in II c. 8 lin. 175-180 (cf. IV c. 6 lin. 81-84) Thomas veram nominis « apyrocalia » enodationem perhibuit, quamquam magistri artium nomen ab *apiros* (=ἄπειρος, infinitus) vel a *pir* (=πῦρ, ignis) ductum esse putaverant (memento litteris aeque y et i litteras graecas ι, υ, η et diphtongos ει, οι, promiscue illis temporibus transcriptas esse) hancque ultimam enodationem, quamvis falsissimam, Albertus adsumpserat atque Thomas ipse ab eo acceperat, ut ex *II*ª-*II*ªᵉ q.135 a.2, patet (cf. app. fontium ad II c. 8 lin. 175-180). Consuetam ergo nominis enodationem, quam ipse eodem fere tempore etiamnum conservabat, non deseruit Thomas nisi ab adnotatione quam ante oculos habebat coactus, quam tamen adnotationem consuetae enodationi inscite accommodavit, pro « pir, quod est ignis » scribendo « pyros, quod est experientia » (ex quo satis apparet veram enodationem Thomam non a viro docto audivisse, qui ei dixisset «pyra» (=πεῖρα) et non « pyros » scribendum esse!).

Si igitur in hoc loco Thomas *Lexicon* recte secutus est, longe secus est in illis: in VIII c. 9 lin. 123-125, a vera nominis « eranistarum » (1160 a 20) enodatione, quam ab Alberto, Anonymo et Roberto Grosseteste auctoribus, acceperat (cf. app. fontium ad loc.), non discessisset Thomas, si adnotationem *Lexici* ante oculos non habuisset, quae nomen non ab erano (cf. ἔρανος) recte, sed ab aere perperam ductum esse crediderat, ex quo effectum est ut amicos qui simul in convivio discumbunt in symphoniacos homines converteret! Similiter in X c. 14 lin. 49, etiamsi in codice quo utebatur « Thegnin » (1179 b 6) scriptum legit, nihilominus cum Alberto (cf. app. fontium ad loc.) Thomas Theognim poetam agnovisset, si adnotationem *Lexici* (lin. 147) in suo codice supra lineam adpositam non legisset: « Thegnin: ars »!

In aliis quoque locis Thomam adnotationes ex quibus *Lexicon* collectum est legisse veri simile est, velut in II c. 9 lin. 151 (1108 a 34); IV c. 6 lin. 51-55 (1122 a 24-25); VI c. 7 lin. 66-68 (1141 b 29); VII c. 5 lin. 61-63 (1148 b 24); IX c. 6 lin. 100-102 (1167 b 7); sed plerisque in locis utrum Thomas adnotationes *Lexici* legerit an non, non liquet, cum similia ab Alberto iam accepisset.

§ 2. — Num quorundam verborum graecorum expositionem a Guillelmo de Moerbeke Thomas audivit?

Quod non nullis in locis, velut in IV c. 15 lin. 60-65; V c. 2 lin. 77-81; c. 16 lin. 12-17; VII c. 8 lin. 92-93, quorundam verborum graecorum enodationem Thomas perhibuit, cuius fontem non invenimus, id forsitan in eam opinionem aliquem adduxerit, ut has enodationes Thomam non scriptas legisse, sed a quodam viro docto audivisse putet: multi enim scriptores haec quorum fontem non invenerant Thomam a Guillelmo de Moerbeke audivisse finxerunt, qui, ut deus ex machina, quae scriptor solvere non potuit ipse solvit. Quis superstitiosis odiosior quam qui deum quem finxerunt tollit? At tamen contra hunc quidem deum disputandum est, quem non nisi futilis opinio induxit: nam pro certo habendum est haec *Sententiae Libri Ethicorum* verba quorum fontem non invenimus Thomam non a viro docto, quisquis ille fuerit, audivisse.

Quippe non de suo Thomam verba graeca exposuisse confiteamur oportet: licet enim viri docti etiam nuper contenderint Thomam litterarum graecarum saltem aliquid scivisse, tamen nihil est dubii quin re vera Thomas litteras graecas ne leviter quidem adtigerit (nec mirum, si etiam sermonem Gallicum, quamquam Lutetiae Parisiorum tot annos vixit, numquam scivit, ex quo effectum est ut non nisi in Italia populo praedicaret « in illo suo vulgari natalis soli, quod propter continuum mentis raptum mutare non potuit »[56]). Si enim grammaticae graecae elementa scivisset Thomas, cuiusdam nominis casum rectum et accusativum distinguere scivisset: atqui nominis « gnomy » (=γνώμη) casum rectum et casum accusativum non distinxit (cf. adn. crit. ad IV c. 9 lin. 98); nominis « dinotis » (=δεινότης) casum accusativum « dinotita » (=δεινότητα) casum rectum cuiusdam nominis « dinotica » perperam habuit (cf. adn. crit. ad IV c. 10 lin. 212). Si grammaticae graecae elementa scivisset, casum rectum nominis « epidesyotis » (pro « epidexiotis » =ἐπιδεξιότης) et casum genetivum adiectivi « epidesii » (pro « epidexii » =ἐπιδεξίου) non confudisset (IV c. 16 lin. 102, in 1128 a 17); in participio « aposchediasmenos », etiam in « apostomasmenos » corruptum, participii terminationem « -menos » agnovisset nec, etiam Alberto auctore, nomen quod « perscrutationem » valeret habuisset (V c. 2 lin. 74-76). Si igitur ne unam quidem litteram graecam scivit Thomas, confitendum est omnia quae dixit nec sine litterarum graecarum scientia dici poterant eum ab alio accepisse. Ne tamen haec eum a viro docto proxime audivisse putemus, et falsis quae veris in verbis graecis interpretandis saepius miscuit, et ipsa inscientia qua in interpretationibus etiam veris referendis saepius usus est, prohibemur. Quae exemplis quae sequuntur illustrabuntur.

Certum quidem est in V c. 2 lin. 77-81, Thomam verbi « apeschediasmenos » enodationem a viro ut illis temporibus eruditissimo accepisse, quippe qui et perrarum verbum « apeschediasmenos » a « schedos » ductum esse, et « schedos » dictamen ex improviso edictum, « schediazo » autem ex improviso aliquid facio valere sciret, quod optimi *Lexici graeco-latini* saeculo XIII exeunte confecti scriptor etiamnum nesciebat (cf. app. fontium ad V c. 2 lin. 77-81). Sed certum etiam est hanc enodationem Thomam scriptam tantum legisse: si enim a Guillelmo de Moerbeke (vel quocumque alio) hanc audivisset, Guillelmus etiam ei dixisset enodationem quam ab Alberto acceperat commenticiam esse; quamobrem, ex hoc ipso quod Thomas hanc enodationem quamvis falsissimam tantidem quanti illam veram fecit (V c. 2 lin. 74-77), sat apparet eum utra melior esset nescivisse, quod fieri sane non potuit, si iuxta se operis socium habuisset virum doctissimum qui veram nominis enodationem reperire potuit.

Falsa autem veris inepte miscuit Thomas in IV c. 15 lin. 60-65. Cum enim Anonymi et Roberti Grosseteste verba, qui nomen « authekastos » (1127 a 23-24) ex « autos », hoc est ipse, et « ekastos », hoc est unusquisque, componi aperte tradiderant, male intellexisset Albertus nomenque ductum esse contendisset « ab autos, quod est per se, et chastos, quod est manifestum, quasi per se manifestus » (cf. app. fontium ad IV c. 15 lin. 60-65), quidam vir doctus, qui codice *Libri Ethicorum* utebatur qui commentaria graeca a Roberto Grosseteste translata non perhibebat, sed supra verbum mendosum, quod loco veri Aristotelis verbi « authekastos » habebat, adnotationem ex Alberti *Lectura* excerptam « per se manifestus » praebebat, mendosum verbum emendare temptavit, cuius speciosas coniecturas, non autem integras sed iam corruptas, nobis tradidit Thomas: non enim casu nomen graecum quod « per se manifestus » valet Thomas esse dicit: « autophastos » (IV c. 15 lin. 63), quod nomen a « phaino » (=φαίνω) ductum esse patet, non autem ab ipso Thoma, qui nec unam litteram graecam sciebat, fictum est, sed a viro docto qui forsitan rectius con-

(56) Guillelmus de Tocco *Hystoria beati Thome...* c. 48; ed. D. Prümmer *Fontes vitae S. Thomae Aquinatis... Fasc. II Vita S. Thomae Aquinatis Auctore Guillelmo de Tocco*, Saint-Maximin s.d., p. 122.

iecisset: « autophantos » (nomen ex αὐτο- et φαντός recte compositum); nec intellegi poterit interpretatio «per se admirabilis », quam Thomas primo proponit (IV c. 15 lin. 61), nisi posuerimus eundem virum doctum qui « autophantos » coniecerat, coniecisse quoque « autothaumastos » (ex αὐτο- et θαυμαστός compositum), cuius tamen verbi interpretationem quidam amanuensis, vel ipse Thomas, verbo quod in codice *Libri Ethicorum* quo utebatur scriptum legebat, « autochiastos » (IV c. 15 lin. 60-61), perperam accommodavit; utcumque est, patet Thomam quae scripsit non ab ipso viro docto qui coniecturas fecit proxime audivisse (alioquin eas integras accepisset), sed adnotationibus, fortasse iam corruptis, quas scriptas legebat inscite usum esse. Eadem ratione (ut obscura manifestis comprobemus) in III c. 14 lin. 164-165 nominis « monarchas » interpretationem nomini « monarchias » Thomas accommodavit (cf. app. fontium ad loc.), et in VIII c. 1 lin. 109-110, verae lectionis « polyphilia » interpretationem mendosae lectioni « philophilia » inepte accommodavit.

Similiter in IV c. 13 lin. 146-147, Thomas coniecturam adferre videtur cuiusdam viri docti qui pro verbo « acrocholi » (1126 a 18), verbum « acrothymi » finxit, aut quia interpretationem nominis scriptam legerat (cf. app. fontium ad IV c. 13 lin. 146-147), sed ad iram significandam pro nomine « cholos » (=χόλος), quod forsitan nesciret, tritius nomen « thymos » (=θυμός) substituit, aut tantum quia nomen in codice corruptum ex arbitrio emendavit; quod si ita est, unam litteram peccavit Thomas pro « thymos » scribendo « ethymos » (IV c. 13 lin. 147), sed mirandum est si more suo ficti nominis enodationem vero nomini accommodare potuit, cum necesse fuit ei nomen « acrocoly » ex « acros » et « ethymos » componi dicere!

Aliis quoque in locis conici potest coniecturarum cuiusdam viri litterarum graecarum non penitus ignari, sed qui subsidiorum artis criticae expers menda codicum ad arbitrium suum correxerat, aliquid Thomam retinuisse, velut in II c. 9 lin. 11-16: utinam alienam coniecturam referat Thomas quando pro « caymotes » legendum coniecit « capnotes », quod verbum, a « capnos » (=καπνός) ductum, fumositatem valeret! Similiter in II c. 9 lin. 156 et 164, cum verba composita « epichairekakia » (= ἐπιχαιρεκακία) et « epichairekakus » (= ἐπιχαιρέκακος) in plerisque codicibus *Libri Ethicorum* recogniti corrupta essent (cf. adn. crit. ad Arist. 1108 b 1 et 5), aliquis (utinam non Thomas!) ea restituit, verba simplicia e quibus, Roberto Grosseteste et Alberto auctoribus (cf. app. fontium ad loc.), componuntur eo ordine disponendo qui naturalis ei videbatur: « epi-caco-charchia », hoc est « de malo gaudium », et non « epichairekakia », quod esset « de gaudium malo », quo ordine praepostero verbi partes inverti ei visae essent! In IV c. 15 lin. 227-230 Thomae verbum « blancon » e « blakos » (rectius βλάξ, gen. βλακός) forsitan pendeat (cf. adn. crit. ad Arist. 1127 b 27 et app. fontium ad IV c. 15 lin. 227-230); in V c. 2 lin 74 Thomae verbum « apostomasmenos » forsitan pendeat a verbo « a[e]pistememenos », quod vir doctus forsitan finxisset, pro commenticio verbo « postochias » verum verbum quod scientiam valeat: « episteme », restituendo; in X c. 1 lin. 32-33 Thomae verbum «domorum» forsitan reliquum sit adnotationis cuiusdam viri docti qui pro «oiakizontes» scriptum legisset « oikiazontes ».

Quoquo modo res se habet, certum est Thomam iis quae de litteris graecis acceperat inepte saepius usum esse; quae inscientia nullam excusationem haberet si docta dicta ex ore socii audivisset qui eum vera atque sincera sine fraude docuisset et ad omnes eius quaestiones respondere potuerit; iustam autem excusationem habet si scriptas tantum adnotationes fortasse iam corruptas legit, quarum ceteroquin auctoritatem ponderare non valebat quoniam, teste Aristotele: « Unusquisque... iudicat bene quae cognoscit et horum est bonus iudex» (1094 b 27-28). Proinde ad Thomae honorem omnia, quae de Guillelmo de Moerbeke Thomae laboris socio et verbis graecis interpretandis doctore rerum gestarum somniantes scriptores commenti sunt, de historia in aniles fabellas sine mora deiciamus.

§ 3. — De Diogenis Laertii libro « De vita et conversatione dogmateque philosophorum » ab Henrico Aristippo (?) in latinum translato

In prologo quem Platonis *Menoni* a se ipso translato praeposuit, Henricus Aristippus librum mittit amico cuius preces regis iussis rogationibusque potentum praetulit:

« Iussu namque domini mei, gloriosissimi Siculorum regis Guilelmi, Gregorii Nazanzeni opuscula translaturus eram, qui eodem numero quo et Atheniensis Plato dictavit sermones. Rogatus item a Maione magno Sicilie admirabili atque ab Hugone Epanormitane sedis archipontifice Laertium Diogenem De vita et con-

versatione dogmateque philosophorum in Ytalicas transvertere sillabas parabam. Quibus ad tempus postpositis tuo potius acquievi consilio »[57].

Quae cum inter annos 1154 et 1160, — « nam Maio a. 1154 magni admirabilis officio primo functus anno 1160 interfectus est »[58], — scripserit Henricus, non multo post annum 1162 diem supremum obiit. At tamen libri Diogenis Laertii translationem in aliud tempus dilatam Henricus tandem confecisse videtur: nam, etsi nullus libri Diogenis Laertii ab Henrico Aristippo translati codex adhuc repertus est, reliquiae tamen huius exstant, quandoquidem in *Compendio moralium notabilium* quod inter annos 1295 et 1300 scripsit Hieremias de Montagnone et in libro quem *De vita et moribus philosophorum* saeculo XIV scripsit Walterus Burleus saepius adfertur Laertius in libro *De vita philosophorum*, de quo abhinc iam fere centum annis nos certiores fecit Valentinus Rose[59].

Sed Thomas quoque in *Sententia Libri Ethicorum* verba quaedam Diogenis Laertii, quamvis sublato auctore, protulerat, et in eadem translatione quam postea proferet Walterus Burleus, ut ex his locis patet:

D.L. I 1 34	Thomas	Burleus
Λέγεται δ'ἀγόμενος ὑπὸ γραὸς ἐκ τῆς οἰκίας, ἵνα τὰ ἄστρα κατανοήσῃ, εἰς βόθρον ἐμπεσεῖν καὶ αὐτῷ ἀνοιμώξαντι φάναι τὴν γραῦν· « σὺ γάρ, ὦ Θαλῆ, τὰ ἐν ποσὶν οὐ δυνάμενος ἰδεῖν, τὰ ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ οἴει γνώσεσθαι; »	Cum enim Thales exiret domum ut astra consideraret, incidit in foveam; eoque lugente, dixit ad eum quedam vetula: « Tu quidem,o Thales, que[1] ante pedes nequis videre, et que in celo sunt putas cognoscere? » (VI c. 6 lin. 124-128)	Ferturque de ipso quod cum[1] nocte duceretur extra domum a vetula ut astra consideraret, incidit in foveam; eoque lugente, dixit vetula: « Tu quidem, o Thales, que ante pedes sunt uidere nequis, quo modo que in celis sunt posses[2] agnoscere »[60].
	1 que *coni.*] qui *mss.*	1 quod cum] dum CRLN 2 posses] potes CRLN

Patet eadem verba proferre Thomam et Walterum Burleum, liberius quidem Thomam, sed nihilominus quandoque rectius (notandum est praesertim « putas » = οἴει), si tamen Burlei editori fidere possumus[61].

D.L. II III 6-7	Thomas	Burleus
Οὗτος εὐγενείᾳ καὶ πλούτῳ διαφέρων ἦν... ὅς γε τὰ πατρῷα τοῖς οἰκείοις παρεχώρησε.	Anaxagoras etiam, cum nobilis et dives esset, paterna bona suis dereliquit	Hic, cum admodum dives esset, possessionibus derelictis,
αἰτιαθεὶς γὰρ ὑπ' αὐτῶν ὡς ἀμελῶν...		
καὶ τέλος ἀπέστη		studendi gracia diuturnam peregrinacionem assumpsit.
καὶ περὶ τὴν τῶν φυσικῶν θεωρίαν ἦν, οὐ φροντίζων τῶν πολιτικῶν.	et speculationi naturalium se dedit, non curans de politicis,	
	unde ut negligens reprehendebatur;	Et cum a quodam criminaretur,
ὅτε καὶ πρὸς τὸν εἰπόντα, «οὐδέν σοι μέλει τῆς πατρίδος;» «εὐφήμει,» ἔφη, «ἐμοὶ γὰρ σφόδρα μέλει τῆς πατρίδος,» δείξας τὸν οὐρανόν.	et dicenti sibi: «Non est tibi cure patria?», respondit: «Mihi patria valde cure est», ostenso celo. (VI c. 6 lin. 128-133).	dicente: «Non est tibi cure patria?», extenso brachio et ostenso celo, ait: « Immo michi admodum patria cure est »[62].

(57) Cf. *Meno interprete Henrico Aristippo* ed. V. Kordeuter, recognovit et praefatione instruxit C. Labowsky (Plato Latinus vol. I), Londonii 1940, p. 6.

(58) C. Labowsky *Op. laud.* (in adn. 57), p. XI.

(59) V. Rose *Die Lücke im Diogenes Laërtius und der alte Übersetzer*, in *Hermes* 1 (1886), p. 367-397. Cf. etiam C. Labowsky *Op. laud.* (in adn. 57), p. XII; J.T. Muckle *Greek Works Translated Directly into Latin Before 1350*, in *Mediaeval Studies* 5 (1943), p. 110; L. Minio-Paluello *Phaedo interprete Henrico Aristippo* (Plato Latinus vol. II), Londonii 1950, p. IX, adn. 1. - Utrum *Vita philosophorum*, quam adfert Albertus in *Lectura*, f. 160va, et in *Commentario*, p. 131 a (cf. A. Pelzer in *Révue Néoscol.* 24 [1922], p. 354), sit illa Laertii, non liquet. - In indice librorum monasterii Admontensis anno 1380 confecto recensetur: « Item Larecius [*! legendum* Laercius] De vita philosophorum, incipit: De vita » (cf. G. Möser-Mersky *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs*, t. III, Graz-Wien-Köln 1961, p. 61, 6), sed forsitan liber sit ille Burlei (cf. *ibid.*, p. 33, 22).

(60) *Gualteri Burlaei liber De vita et moribus philosophorum*, ed. H. Knust (Bibl. des litterarischen Vereins in Stuttgart CLXXVII), Tübingen 1886, p. 6. - In editione Lovaniensi circa annum 1477 confecta scriptum legimus f. 8v: « nequiens » et « in celo ».

(61) Cf. J.O. Stigall *The Manuscript Tradition of the De vita et moribus philosophorum of Walter Burley*, in *Medievalia et Humanistica* 11 (1957), p. 44-57; H. Silvestre *Enfin un manuscrit anglais du De vita et moribus philosophorum de Walter Burley?*, in *Scriptorium* 13 (1959), p. 255-259. - Editionem quam elaboravit J.O. Stigall *The « De vita et moribus philosophorum » of Walter Burleigh: An Edition with Introduction* (cf. *Dissertation Abstracts* 19 [1958], p. 122) non vidimus, quippe quae prelo non adhuc mandata sit.

(62) Ed. Knust (cf. adn. 60), p. 80.

Quamquam hoc in loco Walterus Burleus Diogenis Laertii verba liberius protulit, Thomas autem iisdem verbis (nisi quod Thomae § 3 Diogenis § 2 respondere videtur), eadem tamen translatione hunc et illum usos esse veri simile esse videtur.

Quoniam ergo Thomam Diogenis Laertii librum in sermonem latinum translatum evolvisse confirmatum est, aliis quoque in locis Diogenis Laertii verba eum commemoravisse conici potest, velut in I c. 5 lin. 48-53; V c. 12 lin. 141-142; VIII c. 1 lin. 152-153, licet in locis illis non ad verbum liber Diogenis Laertii proferatur.

Conclusio

Haec ergo et multa alia scripta ad Aristotelis *Librum Ethicorum* interpretandum adhibuit Thomas. Quos tamen auctores habuit nominatim non perhibet praeter Aristotelem in diversis libris nec non Ciceronem semel et iterum in libro *De inventione* (I c. 18 lin. 142; V c. 12 lin. 103) et semel in libro *De Tusculanis quaestionibus* (II c. 11 lin. 109-110; in II c. 8 lin. 70 Cicero perperam adlegari videtur, et in IV c. 10 lin. 207-209 orationem *Pro Ligario* Augustino auctore adfert Thomas), Senecam in quadam epistula *Ad Lucilium* (II c. 8 lin. 70), Andronicum in libro qui eius fertur *De passionibus* (I c. 6 lin. 67-69), Solinum in libro qui *Collectanea rerum mirabilium* inscribitur (II c. 6 lin. 124-126), Vegetium in libro quem *De re militari* scripsit (III c. 16 lin. 126), Dionysium in libro qui eius fertur *De divinis nominibus* (II c. 7 lin. 10), Isidorum in libro *Ethymologiarum* (V c. 12 lin. 16-17) et Averroem in *Commentario magno in Aristotelis De anima libros* (III c. 6 lin. 50-51). Semel et iterum, licet auctoris nomen reticeat, locum tamen verbum ad verbum profert Thomas, quando quaedam verba laudat libri *De vita et genere Aristotilis* (I c. 6 lin. 69-75) aut libri Galteri de Castellione (vel, secundum quosdam, Guillelmi de Conchis) qui *Moralium dogma philosophorum* inscribitur (X c. 9 lin. 90-91).

Saepius tamen auctoris et nomen reticuit et verba non protulit Thomas, sed sententia tantum liberius usus est. Multorum tamen scriptorum auctoritas apud eum adeo valuit ut Aristoteleis sententiis dogmata Stoicorum recentiorumque philosophorum atque theologorum misceret aut etiam substitueret. Exempli gratia adferemus quae Thomas ab Avicenna, Guillelmo Altissiodorensi et Alexandro de Hales accepit de irascibili, appetitu victoriae cuius obiectum est « arduum » (cf. app. fontium ad II c. 5 lin. 72-79, 90); quae de passione definienda accepit ab Averroe (II c. 5 lin. 41-47), de passione autem in species dividenda a Stoicis, auctore Cicerone (III c. 18 lin. 27-32), de delectatione, coniunctione convenientis cum conveniente et a gaudio distincta ab Avicenna (I c. 13 lin. 34-35, 97), de delectatione vero quiete appetitus ab Epicuro auctore Cicerone cum aliis (II c. 5 lin. 85-86), de dilectionis et amoris differentia ab Augustino Bonaventura interveniente (IV c. 14 lin. 70-72); quae a Maximo, Ioanne Damasceno interveniente, accepit de voluntate, appetitu rationali cuius actus est electio (III c. 5 lin. 73; c. 9 lin. 57-58); quae de circumstantiis accepit a Nemesio aliisque (III c. 3 lin. 153-155, 216-217), quae de consuetudine habitibusque accepit a Cicerone, Augustino et Averroe (II c. 3 lin. 15-16; III c. 15 lin 97-98; III c. 6 lin. 49-51 et VII c. 3 lin. 178-179); quae de virtutibus cardinalibus dupliciter definiendis accepit ab Alexandro de Hales aliisque (II c. 8 lin. 33-97), de differentia iustitiae, utpote quae circa operationes sit, et aliarum virtutum moralium, utpote quae circa passiones sint, iterum ab Alexandro de Hales (II c. 3 lin. 71-75; V c. 1 lin. 1-4); quae de iure naturali et de primis principiis moralibus a iuris peritis theologisque saeculi XIII ineuntis (V c. 12 nec non II c. 4 lin. 101-103); quae de « cogitativa » instinctuque naturae a medicis philosophisque multis quorum praecipuus fuit Avicenna accepit (III c. 19 lin. 205-206; VI c. 1 lin. 206-210; cf. etiam VI c. 2 lin. 59-60; c. 9 lin. 178-186, 243-249); quae de electione, actu prudentiae, accepit a Stoicis Augustino interveniente (I c. 1 lin. 144-145; cf. VI c. 9 lin. 43-55); nec non quae a diversis accepit de pulcritudine (II c. 7 lin. 15-17), de usura (IV c. 5 lin. 91-92), de furto in casu necessitatis (V c. 13 lin. 158-161), de « privato amore » (VI c. 7 lin. 136), de « discretione » (VI c. 11 lin. 57, 59, 62, 65), de « utilitate communi » (VIII c. 9 lin. 96) atque de aliis quae ne longum sit omittamus.

Quae omnia si ad ea quae, ut ab omni erroris suspicione Aristotelem vindicaret, de felicitate praesertim huius et alterius vitae Thomam docuerat Albertus (cf. supra, p. 257*) addiderimus, sat agnoscemus in Aristotelis verbis interpretandis cum Aristoteleis sententiis tot ac tales alienas Thomam permiscuisse sententias ut, vellet nollet, non Aristotelis philosophiam moralem in ipso *Libro Ethicorum* scriptam legeret, sed philosophiam moralem talem qualis, Stoicorum maxime philosophorum theologorumque christianorum acerrimis atque attentissimis cogitationibus elaborata, perfectior tandem evaserat.

Quid autem novi in Aristotelis *Libro Ethicorum* interpretando ipse Thomas invenerit, forsitan non sit nostri dicere, cum de eius fontibus disseramus, duos tamen locos ut designemus placet, in quibus, auctoribus

contemptis, Thomas novam interpretationem proposuit, hanc veram, falsam illam. Veram enim Aristotelis sententiam, quam Eustratius Albertusque non intellexerant (cf. app. fontium ad VI c. 9 lin. 55-65)[63], primus Thomas patefecit, cum virtutem quae « synesis » vocatur partes agere voluit conscientiae eiusque esse docuit iudicium conscientiae dirigere *ante* quam prudentia iudicium electionis dictat sicque cum Aristotele primatum rationis in actu morali specificando confirmavit. Longe autem ab Aristotele abest Thomas, cum continentiam in voluntate sitam esse docet, quam Albertus cum Aristotele in ratione collocaverat (VII c. 10 lin. 87-97), sed sic prudens et sciens primatum voluntatis in actu exercendo adfirmat. Ideo primatum voluntatis, quod est christianae philosophiae moralis caput, et primatum rationis, in quo sita est tota philosophiae moralis Aristotelis vis, ut nova et vetera ita coniunxit Thomas ut nil neque de hoc neque de illo detraheret, et haec est eius vera novitas, dogmata prima fronte discrepantia in unum corpus doctrinae confudisse, cum ea diligentius excussa inter se aptissime cohaerere ostendisset.

Atque hoc etiam novi Thomas habuit, si eum Alberto comparaverimus, quod, a sermone historico penitus abhorrens, a temporibus atque hominum rerumque finitis condicionibus mentem abduxit, pro propriis communia, pro singularibus universalia substituens, ita ut hominum et rerum non nisi formas et species rationesque aeternas proponeret. Ex quo effectum est non solum ut, narratiunculis quibus delectabatur Albertus sublatis, « breviter et dilucide », — ut ipsius Thomae in *Summa theologiae* (*I*ª Prol.) verbis utamur, — sententiam *Libri Ethicorum* prosequeretur, sed etiam ut rerum graecarum ignorantiam, quam hodie Albertum legentium oculi non adhuc sustinent, Thomam legentes vix animadverterent: qui nunc *Sententiam Libri Ethicorum* legunt in praesens tempus scriptam esse credere possunt illam quam a temporibus abstrahendo in omne aevum mansuram scripsit Thomas. Dum ergo illius aetatis condiciones sprevit, omnium temporum fines transcendit aeternitatemque est consecutus.

Scribebam in die sancto Paschae 1964

fr. Renatus Antonius Gauthier, O. P.

(63) Cf. O. Lottin *Aristote et la connexion des vertus morales*, in *Autour d'Aristote. Recueil d'études de philosophie ancienne et médiévale offert à Mgr A. Mansion*, Louvain 1955, p. 343-364, praecipue p. 356 et p. 358, n. VII; non tamen animadvertit domnus Lottin Albertum Eustratii interpretationem secutum esse.

Ad hanc editionem praeparandam codices reperierunt, nec non codicum imagines luce expressas confecerunt PP. L.J. Bataillon, B. Guyot et M. Perrier; codices contulerunt PP. R.A. Gauthier et P.M. Gils; exemplaris parisiaci petias diligenter distinxit et pondus accurate inlustravit P. P.M. Gils; fontes inquisivit P. R.A. Gauthier, adiuvantibus PP. R. Gallet, A.M. Kenzeler et J. Peters, qui multa addiderunt, correxerunt. Praefationem conscripsit P. R.A. Gauthier, qui etiam Aristotelis textum Thomae Sententiae aptavit. Ipsam vero editionem, PP. Commissionis Leoninae pro tempore praesidium A. Dondaine et P.M. de Contenson auctoritate fulti, curaverunt primo P.A. van Adrichem, postea P. R. Gallet, qui tandem opus feliciter perfecit et indicibus instruxit.

CONSPECTUS

CODICUM EX EXEMPLARI PROXIME PENDENTIUM

PROUT CUM PETIIS PRIORIS ALTERIUSVE ORDINIS STANT PARTIENDORUM

PETIAE	Ao	As	Bg^1	Bg^3	Bo	Bx	Db	Er	Er^1	Er^2	F	Kr	O	O^1	P^3	P^5	P^6	P^7	P^{10}	Pd	V	V^2	V^3	V^4	V^{10}	W	C^1	P^1	Lo^1	P^8	Φ^1
1.	2	1	2	2	1	2	1	2	2	1	1	2	2	1	2	2	2	2	1	1	2	2	1	2	2	1	2	1	1	(1)	13
2.	2	2	2	1	1	1	1	2	1	1	2	2	1	1	1	1	2	2	2	1	1	1	2	2	2	1	1	1	2	(2)	17
3.	1	2	2	2	1	1	2	1	1	2	1	1	2	1	2	2	1	2	1	1	2	1	1	1	2	1	1	2	2	(2)	16
4.	2	1b	1b	2	1b	2	1b	2	1a	1a	2	2	1a	1a	1a	2	1b	2	1b	2	1a	2	2	1a	2	2	1b	1a	2	(1b)	16
5.	1	2b	2a	2a	2a	2a	1	2a	2a	2a	1	1	1	1	1	1	2a	1	1	2a	2a	1	1	1	2a	2a	2a	1	2a	(2b)	14
6.	2	2	2	1	1	1	2	2	1	2	1	1	2	1	2	1	1	1	1	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	(2)	13
7.	2	1	1	2	1	1/2	1	1	2	1	2	1	1	1	2	1	2	2	1	2	1	1	1	1	2	2	2	2	1	(2)	16-7
8.	1	1	2	2	1	1	2	2	2	1	2	2	2	2	1	1	2	2	1	2	1	2	1	2	2	2	2	2	1	(1)	12
9.	2	2	2	2	1	1	2	2	2	2	1	2	2	2	2	2	1	2	1	2	2	2	1	1	2	1	2	1	1	(1)	11
10.	2	2	1	1	1	1	2	2	1	1	1	2	2	1	2	2	1	1	2	1	1	1	2	2	2	1	2	1	2	(1)	16
11.	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	1	2	2	2	1	1	2	2	2	2	2	2	2	1	2	2	1	(1)	12
12.	1	2b	1	1	2b	1	2b	1	1	1	1	1	1	2a	2a	1	1/2b	1	2a	1	1	1	2a	2b	1	1	2a	1	2a	(2a)	18-9
13.	2a	2b	?	1	2b	1	2b	1	1	1	2a	1	1	2a	1	2a	2b	2a	2a	2a	2a	2a	2a	2b	2a	2a	2b	2a	1	(2b)	9
14.	2	2	2	2	2	2	2	1	2	2	2	1	1	2	1	1	2	1	2	2	2	1	2	1	1	1	1	2	1	(1)	13
15.	1	2	1	1	1	2	2	2	1	1	1	1	2	1	1	2	1	2	1	2	1	1	2	2	2	1	1	1	1	(2)	18
16.	2	2	2	1	2	2	1	2	2	2	2	1	1	2	1	1	1	2	2	2	1	1	1	2	2	1	1	2	1	(2)	13
17.	2	2	1	2	1	2	2	2	2	1	1	1	1	1	2	1	1	2	2	2	1	1	2	2	2	1	2	1	1	(1)	14
18.	2a	2a	2b	2a	2a	1b	2b	2a	1b	1a	1a	2a	1b	1a	2a	1b	2b	1a	2a	1a	1b	2a	2b	1a	1a	1a	1b	1a	2?	(1b)	16
19.	2a	2a	1/2a	2b	2a	1	1	2b	1	1	2b	1	1	1	1	1	2b	1	1	1	1	2a	1	2b	1	2a	2b	1	2b	(1)	17-8
20.	1	2a	1	2a	2a	1	2b	2b	2a	2a	1	2b	1	2b	1	2a	2b	2b	1	2a	2a	2a	2b	1	2a	2a	2b	2a	2a	(2b)	8
21.	1	2b	2a	1	2a	2a	2b	2a	1	1	1	1	1	1	2a	2a	2b	2a	2a	1	1	2a	2b	2b	2a	1	2a	2a	1	(2b)	12
22.	2	1	2	1	1	1	2	1	1	1	1	2	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	2	1	1	2	2	2	1	(1)	21
23.	1	1	1	1	2	1	1	2	2	1	1	2	1	1	2	2	1	1	1	1	1	1	2	1	2	2	1	2	2	(2)	18
24.	2	1	1	1	2	2	2	2	1	2	2	1	2	2	2	1/2?	1	2	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	(1?)	6-8
25.	1	2b	1	1	2a	2a	2b	2a	1	1	1	1	1	2a	1	1	1	2a	2b	2a	2a	1	2b	2b	1	1	1	2b	2a	(1)	16
26.	1	1	2	2	1	1	2	2	1	2	2	1	2	1	1	2	2	1	2	2	2	1	1	1	1	1	2	2	2	(2)	14
27.	2	1	2	2	2	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	2	1	2	2	2	1	2	2	2	(2)	5
28.	1	1	2	2	1	2	2	2	1	1	2	1	1	1	2	2	2	2	2	2/1	1	2	2	1	2	2	1	2	2	(2)	11-12
29.	1	2	2	1	1	2	1	2	2	2	1	2	2	1	1	2	2	1	2	2	2	2	1	2	1	2	2	2	2	(1)	11
30.	1	2	2	1	1	2	1	2	1	1	2	1	1	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	(1)	19
31.	1	1	2	2	2	2	1	2	1	1	2	1	2	2	2	2	2	1	1	2	2	1/2	1	2	2	2	1	1	1	(1)	12-13
32.	2	1	1	1	1	1	1	2	1	2	1	2	2	2	2	2	1	2	1	1	1	2	2	2	1	1	1	1	2	(1)	17
33.	1	1	1	1	2	1	2	2	1	1	2	2	2	1	1	2	1	2	1	2	2	2	2	1	1	1	2	1	1	(1)	17
34.	1	2b	2b	2a	2b	1	2a	1	2a	2a	1	1	1	1	1	2a	1	1	2b	1	1	1	1	2b	2a	2a	2b	2b	1	(2a)	15
35.	2a	2b	2a	1	2b	1	2b	2a	1	2a	2a	2a	1	2a	1	1	2a	2a	2b	2a	2a	2a	2a	1	2a	2a	2b	2b	1	(1)	9
36.	1	1	2b	2b	2a	2b	1	2b	2b	1	2b	2b	2b	2b	1	1	1	2a	2a	2b	2a	2b	1	2b	2b	1	1	2a	2a	(1)	11
37.	2	1	2	1	1	2	2	2	2	1	2	2	1	2	2	2	1	1	2	2	2	1	1	2	1	2	1	2	2	(1)	12
38.	1	1	2	1	1	1	1	2	2	1	2	2	1	1	1	1	2	2	1	2	2	1	2	2	1	2	1	1	2	(1)	17
Φ^1	18	17	12½	20	19	20	15	8	21	24	18	20	23	21	19	15½	18½	15	18	15½	18	19½	16	16	13	17	17	16	16	23	

CONSPECTUS

CODICUM EX EXEMPLARI ALIO CODICE INTERVENIENTE PENDENTIUM

PROUT CUM PETIIS PRIORIS ALTERIUSVE ORDINIS STANT PARTIENDORUM

PETIAE	Ba	Bb	Bd	Bg Om	Bg^{s}	Wo	Bl	C	C^{s}	C^{s} Lo	Do	Du	F^{1}	F^{2}	F^{3}	Hr	Kr^{1}	L^{2}	L^{4}	Lf	M	Mc	Md	Mi	O^{2}	O^{3}	O^{4}	P^{1}	P^{2}	Po	Pr	Sa	Ti	To	Tt	Tu	V^{1}	V^{4}	V^{7}	V^{8} V^{11}	V^{9}	V^{11}	Va	Wa	Wr	Ed^{1}	Ed^{2}	Φ^{1}
1.	1	3	—	3	2	1	—	1	2	2	2	2	3	1	3	1	2	2	2	2	2	2	3	1	1	1	2	Ψ	1	2	—	2	1	Ψ	2	1	1	1	1	1	2	2	Ψ 1	3	2	1	1	17½
2.	2	3	—	3	1	2	—	1	2	2	2	2	3	1	3	1	1	2	2	1	2	2	3	1	2	2	1	Ψ	1	1	—	2	2	Ψ	1	1	1	2	2	2	1		1	3	2	1	1	17
3.	1	3	—	3	1	1	—	1	1	1	1	1	3	1	3	1	1	1	1	1	1	1	3 1	2?	1	2	1	Ψ	1	1	—	1	2	Ψ	1	2	1	2	2	1	1		2 3	3	1	1	1	28½
4.	2	3	—	3	1a	1a	—	1a	1b	1b	1b	2	3 1a	1a	3	1a	1a	2	2	2	2	2	1a	1a	1a	1a	1a	Ψ	1a	2	—	1b	2	Ψ	2	1a	2	1a	2	2	2		3	3	1a	2	1a	20½
5.	1	3	1	3	2	2	—	2	1	1	2	2	1 3	2	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	Ψ	1	2	—	2	2	Ψ	2	1	2	1	2	1	1		3	3	2	1	2	21½
6.	2	3	1	3	2?	2?	2?	1	1	1	2	1	3	1	3	1	2	2	2	1	2	2	1	1	1	2	1 —	Ψ	1	1	—	2	2	Ψ	2	2	2	1	2	1	1		3	3	1	2	1	18½
7.	2	3	1	3	1	1	2	2?	1	1	2	1	3	1	3	1	1	2	2	1	2	2	1	1	1	1	— 1	Ψ	1	2	—	1	1	Ψ	2?	2	1	1	1	1	1		3	3	1	2	1	24½
8.	2	3	1	3	2	2	1	2	1	1	2	1	3 1	1	3	1	2	1	1	1	1	1	1	2?	1	2	1	Ψ	2	1	—	1	2?	Ψ	2	2	1	1	2	1	1		3	3	1	1	1	24½
9.	2	3	1	3	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	3	1	1	2	2	1	2	2	1	1	1	1	1	Ψ	2	1	—	1	2	Ψ	1	2	1	2?	1	2	2		3	3	1	2	1	24
10.	1	3	1	3 1	1	1	2	1	1	1	2	1	1	1	3	1		2	2	1	2	2	1	1	1	1	1	Ψ 1	1	2	— 3	1	1	Ψ	2?	1	1	2	2	2	2		3	3	1	1	1	27
11.	2	3	1	2	1	1	2	1	2	2	2	1	1	1	3	1	1	2	2	1	2	2	1	1	1	1	1	1	2	2	3	1	1	Ψ	2	1	2	2	1	2	2		3	3	1	1	1	23
12.	1	2	1	1	1	1	2a	1	1	2a	1	1	1	2a	3	1	1	1	1	2a	1	1	1	1	2a	1	1	1	2a	1	2	2b	1	Ψ 1	1	1	2a	1	2a	1	1		3	3	1	2a	2a	29½
13.	1	3	1	2a	1	1	2a	1	1	2b	2a	1	1	1	3	1	2a	2a	2a	2a	2a	2a	1	1	1	1	1	1	2a	2a	3	1	1	2a	2a	2a	2a	2a	1	2a	2a		3	3	2a	2a	1	20
14.	2?	3	1	1	2?	2?	2?	1	1	1	2	2?	1	1	3	1	2	2	2	1	2	2	1	1	1	1	1	1	2	1	3	2	2?	2	1	1	2	2	2?	2	2		3	3	1	2?	1	20
15.	1	3	1	1	1	1	2	1	1	2	1	1	1	1	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	2	3	2	1	1	1	1	1	2?	1	1	1		3	3	1	1	1	25
16.	2	3	1	2	2	2	1	2	2	2	2	1	1	1	3	1	2	2	2	1	2	2	1	1	1	2	1	1	2	2	3	1	1	2	1	2	1	1	1	2	2	1	3	3	2	2	2	19
17.	2?	3	1 3	1	1	1	2	1	1	2	2	1	1	1	2	Ψ 1	2	2	2	1	2	2	1 3	1	1	1	1	1	2	1	3	1	2	1	1	1	2	1	1	1	1		3	3	2	1	1	26½
18.	2	3	3	2	1a	1a	1b	1a	1a	2b	2	1a	1a	1a	3	Ψ	1b	2	2?	1b	2?	2	3	2	1a	2	1a	1a	1a	1b	3	1a	1a	2	2	1a	1a	1a	1a	2	2		3	3	1a	1a	1a	24
19.	1	3	3	1	1	1	1	1	2a	1	2b	2a	1	2a	3	Ψ	1	1	2a	2a	1	2a	3	2a	1	1	1	1	1	2b	3	1	1	1	1	2a	1	2b	1	1	1		3	3	1	1	2a	26
20.	2a	3	3	1	2b	2b	1	2a	2b	1	2a	1	1 Ψ	1	3	Ψ	2b	2a	1	2b	2a	1	3	1	1	2b	2a	1	2b	2a	3	1	2b	1	2b	1	1	2a	2b	1	1		3	3	1	2b	1	18½
21.	1	3	3	1	2a	—	1	1	1	1	2b	1	Ψ	1	3	Ψ	2a	2a	1	2a	2a	1	3	2a	1	1	2a	2a	1	1	3	2a	2a	1	1	1	2a	2a	2a	1	1		3	3	1	2?	1	21
22.	2	3	3	1	1	—	1	1	1	1	1	1	Ψ	1	1	Ψ	1	1	1	1	1	1	3	1	1	1	2 —	1	1	1	3	2	1	1	1	2	1	1	1	1	1		3	3	1	1	1	33
23.	1	3	3	1	1	—	1	2	1	1	2	2	Ψ	1	1	Ψ	2	1	1	2	1	1	3	1	2	1	—	2	1	1	3	1	1	1	2	1	2	2	1	1	1		3	3	1	1	1	26
24.	1	3	3	2	1	—	2	1	1	1	2	1	Ψ	1	2	Ψ	1	2	2	2	2	2	3	1	1	2	— 1	2?	2	2	3	1	2	1	2	2	2	1	2	1	1		3	3	2?	1	1	17½
25.	1	3	3	2a	2a	2a	1	2a	2a	1	2a	1	Ψ	1	2a	Ψ	2a	2a	1	2a	2a	1	3	1	2a	1	1	2a	2a	1	3	2b	2a	2a	2a	2a	2a	2a	2a	2a	2a		3	3	2a	1	1	13
26.	1	3	3	2	1	1	1	1	1	1	1	1	Ψ	1	1	Ψ	1	1	1	1	1	1	3	1	1	1	1	1	2	2	3	1	1	1	2	2	2?	1	1	1	1		3	3	1	1	1	34
27.	?	3	3	?	?	?	?	?	?	?	?	?	Ψ	?	?	Ψ	?	?	?	?	?	?	3	?	?	?	?	?	?	?	?	3	?	?	?	?	?	?	?	?	?		3	3	?	?	?	?
28.	2	3	3	1	2	2	2	2	1	2?	2	1	Ψ	1	1	Ψ	1	1	1	1	1	1	3	1	2	1	2	1	1	2	3	2	1	1	2	1	2	2	1	1	1		3	3	1	2	1	23
29.	2	3	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	Ψ	1	2	Ψ	1	2	2	2	2	1	3	1	2	1	1	1	1	1	3	1	2	1	1	1	1	2?	1	1	1		3	3	2	1	1	29
30.	1	3	3	1	1	1	1	2?	1	1	1	1	Ψ	1	2	Ψ	1	1	1	1	1	1	3	2	2	2	2	1	2	1	3	1	1	2	1	1	2	2	1	2	2		3	3	1	2	1 Ψ	24½
31.	2	3	3	2	2	2	2	1	1	1	2	1	Ψ	1	2	Ψ	2	2?	1	2	2?	1	3	2	2	1	2	1	2	2	3	2	2?	2	2	1	2	2	2	2	2		3	3	2	1	Ψ	11
32.	1	3	3	2	2	2?	1	2	1	1	2	1	Ψ	1	1	Ψ	1	1	2	1	2	2	3	1	2	1	2	2	1	1	3	2	1	1	1	1	1	2	1	1	1		3	3	2	1	Ψ	22
33.	1	3	3	1	2	2?	1	1	1	1	1	2	Ψ	1	1	Ψ	2	2	1	2	2	1	3	2	2	1	2	2?	1	1	3	2	2	1	1	2	1	2	1	1	1		3	3	1	1	Ψ	21
34.	1	3	3	1	1	1	2a	1	1	1	2b	1	Ψ	1 3	1	Ψ	1	1 —	1	1	1	1	3	1	1	1	2a	1	1	1	2a	2b	1	1	1	1	1	1	1	1	1		3	3	1	2b	Ψ	31
35.	1	3	3	1	2?	2?	2a	1	1	2a	1	2a	Ψ	3	1	Ψ	1	—	1	1	2a	1	3	1	1	1	2?	2a	2a	3	2a	2a	1	1	1	1	1	2?	1	1			3	3	1	1	Ψ	22
36.	1	3	3	2	1	1	2 —	1 3	1	1	2	1	Ψ	3	2	Ψ	2	—	1	2	2	1	3	1	2	1	1	1	2	2	3	1	2	2	1 3	2	2	2	2	2?	2?		3	3	2?	2	Ψ	14
37.	1	3	3	2	1	1	—	3	1	1	1	1	Ψ	3	2	Ψ	1	—	1	1	1	1	3	1	2	1	1	1	2	1	3	1	1 —	1	3	2	2	2	1	1	1	2	3	3	2	2	Ψ	22
38.	1 —	3	3	2	1	1	—	3	2	2?	1	2	Ψ	3	2	Ψ	2	—	1	2	2	1	3	2	2	1	2	2	1	1	3	1	—	1	3	2	2	2	2	1	1	1	3	3	2	1	Ψ	14½
Φ^{1}	22		12½	15½	23	19	15	23½	29	24	13	27	13	29	8	16	22	12½	21	22	13	21	14	28	25	24	26	20½	21	19	0	21	17½	17½	18½	21	18	15	18	24	24		2	0	23	22	24½	

INDEX PETIARUM

CODICUMQUE QUI E PETIA PRIORIS (Φ^1) VEL ALTERIUS (Φ^2)

ORDINIS PROXIME PENDENT

Petiae	usque ad		
1	I, 5 lin. 19-20	Φ^1 = AsBoDbEr^{2}FO^{1}P^{1}P^{10}PdV^{3}W	Φ^2 = AoBg^{1}Bg^{3}BxC^{1}ErEr^{1}KrOP^{3}P^{5}P^{6}P^{7}VV^{2}V^{4}V^{10}
2	9 lin. 117	Φ^1 = Bg^{3}BoBxC^{1}DbEr^{1}Er^{2}OO^{1}P^{1}P^{3}P^{5}PdVV^{2}W	Φ^2 = AoAsBg^{1}ErFKrP^{6}P^{7}P^{10}V^{3}V^{4}V^{10}
3	14 lin. 99	Φ^1 = AoBoBxC^{1}ErEr^{1}FKrO^{1}P^{6}P^{10}PdV^{2}V^{3}V^{4}W	Φ^2 = AsBg^{1}Bg^{3}DbEr^{2}OP^{1}P^{3}P^{5}P^{7}VV^{10}
4	19 lin. 26	Φ^{1a}= Er^{1}Er^{2}OO^{1}P^{1}P^{3}VV^4 Φ^{1b}= AsBg^{1}BoC^{1}DbP^{6}P^{10}	Φ^2 = AoBg^{3}BxErFKrP^{5}P^{7}PdV^{2}V^{3}V^{10}W
5	II, 5 lin. 118-119	Φ^1 = AoDbFKrOO^{1}P^{1}P^{3}P^{5}P^{7}P^{10}V^{2}V^{3}V^4	Φ^2 = Bg^{1}Bg^{3}BoBxC^{1}ErEr^{1}Er^{2}P^{6}PdVV^{10}W (As)
6	7 lin. 141-142	Φ^1 = Bg^{2}BoBxC^{1}Er^{1}FKrO^{1}P^{5}P^{6}P^{7}P^{10}V^3	Φ^2 = AoAsBg^{1}DbErEr^{2}OP^{1}P^{3}PdVV^{2}V^{4}V^{10}W
7	11 lin. 173-174	Φ^1 = AsBg^{1}BoDbErEr^{2}KrOO^{1}P^{5}P^{10}VV^{2}V^{3}V^4(Bx)	Φ^2 = AoBg^{3}C^{1}Er^{1}FP^{1}P^{3}P^{6}P^{7}PdV^{10}W (Bx *a c.* 9 *lin.* 2)
8	III, 5 lin. 88-89	Φ^1 = AoAsBoBxEr^{2}P^{1}P^{3}P^{5}P^{10}VV^3	Φ^2 = Bg^{1}Bg^{3}C^{1}DbErEr^{1}FKrOO^{1}P^{6}P^{7}PdV^{2}V^{4}V^{10}W
9	11 lin. 76	Φ^1 = BoBxFP^{1}P^{6}P^{10}V^{3}V^{4}W	Φ^2 = AoAsBg^{1}Bg^{3}C^{1}DbErEr^{1}Er^{2}KrOO^{1}P^{3}P^{5}P^{7}PdVV^{2}V^{10}
10	15 lin. 155-156	Φ^1 = Bg^{1}Bg^{3}BoBxEr^{1}Er^{2}FO^{1}P^{1}P^{6}P^{7}VV^{2}W	Φ^2 = AoAsC^{1}DbErKrOP^{3}P^{5}P^{10}V^{3}V^{4}V^{10}
11	19 lin. 195	Φ^1 = AsBg^{3}BxErEr^{2}KrOP^{6}P^{7}W	Φ^2 = AoBg^{1}BoC^{1}DbEr^{1}FO^{1}P^{1}P^{3}P^{5}P^{10}PdVV^{2}V^{3}V^{4}V^{10}
12	IV, 2 lin. 120-121	Φ^1 = AoBg^{1}Bg^{3}BxErEr^{1}Er^{2}FKrOP^{1}P^{5}P^{6}P^{7}PdVV^{2}V^{10}W	Φ^{2a}= C^{1}O^{1}P^{3}P^{10}V^3 Φ^{2b}= AsBoDbV^4
13	8 lin. 22-23	Φ^1 = Bg^{3}BxErEr^{1}Er^{2}KrOP^3	Φ^{2a}= AoFO^{1}P^{1}P^{5}P^{7}P^{10}PdVV^{2}V^{3}V^{10}W Φ^{2b}= AsBoC^{1}DbP^{6}V^4
14	13 lin. 42-43	Φ^1 = C^{1}ErKrOP^{3}P^{5}P^{7}V^{2}V^{4}V^{10}W	Φ^2 = AoAsBg^{3}BoBxDbEr^{1}Er^{2}FO^{1}P^{1}P^{6}P^{10}PdVV^3
15	17 lin. 1	Φ^1 = AoBg^{1}Bg^{3}BoC^{1}Er^{1}Er^{2}FKrO^{1}P^{1}P^{3}P^{6}P^{10}VV^{2}W	Φ^2 = AsBxDbErOP^{5}P^{7}PdV^{3}V^{4}V^{10}
16	V, 3 lin. 148	Φ^1 = Bg^{3}C^{1}DbKrOP^{3}P^{5}P^{6}VV^{2}V^{3}V^4	Φ^2 = AoAsBg^{1}BoBxErEr^{1}Er^{2}FO^{1}P^{1}P^{7}P^{10}PdV^{10}W
17	7 lin. 65-66	Φ^1 = Bg^{1}BoC^{1}Er^{2}FKrOO^{1}P^{5}P^{6}VV^2	Φ^2 = AoAsBg^{3}BxDbErEr^{1}P^{1}P^{3}P^{7}P^{10}PdV^{3}V^{4}V^{10}W
18	11 lin. 119	Φ^{1a}= Er^{2}FO^{1}P^{1}P^{7}PdV^{4}V^{10}W Φ^{1b}= BxC^{1}Er^{1}OP^{5}V	Φ^2 = AoAsBg^{3}BoErKrP^{3}P^{10}V^2 Bg^{1}DbP^{6}V^3
19	15 lin. 43-44	Φ^1 = (Bg^1)BxDbEr^{1}Er^{2}KrOO^{1}P^{1}P^{3}P^{5}P^{7}PdVV^{3}V^{10}	Φ^{2a}= AoAs(Bg^1 *a c.* 12 *lin.* 24 6)BoV^{2}W Φ^{2b}= Bg^{3}Er F C^{1}P^{6}V^4
20	VI, 2 lin. 13	Φ^1 = AoBg^{1}BxFOP^{3}P^{10}V^4	Φ^{2a}= AsBg^{3}BoEr^{1}Er^{2}P^{1}P^{5}PdVV^{2}V^{10}W Φ^{2b}= C^{1}DbErKrO^{1}P^{6}P^{7}V^3
21	5 lin. 90	Φ^1 = AoBg^{3}Er^{1}Er^{2}FKrOO^{1}PdVW	Φ^{2a}= Bg^{1}BoBxC^{1}ErP^{1}P^{3}P^{5}P^{7}P^{10}V^{2}V^{10} Φ^{2b}= AsDbP^{6}V^{3}V^4
22	9 lin. 94-95	Φ^1 = AsBg^{3}BoBxErEr^{1}Er^{2}FOO^{1}P^{3}P^{6}P^{7}P^{10}PdVV^{2}V^{4}V^{10}	Φ^2 = AoBg^{1}C^{1}DbKrP^{1}P^{5}V^{3}W
23	VII, 1 lin. 132-133	Φ^1 = AoAsBg^{1}Bg^{3}BxC^{1}DbEr^{2}FOO^{1}P^{6}P^{7}P^{10}PdVV^{2}V^4	Φ^2 = BoErEr^{1}KrP^{1}P^{3}P^{5}V^{3}V^{10}W
24	4 lin. 82-83	Φ^1 = AsBg^{1}Bg^{3}Er^{1}KrPd (P^6 in priore parte)	Φ^2 = AoBoBxC^{1}DbErEr^{2}FOO^{1}P^{1}P^{3}P^{5}P^{7}P^{10}VV^{2}V^{3}V^{4}V^{10}W (P^6)
25	7 lin. 210	Φ^1 = AoBg^{1}Bg^{3}C^{1}Er^{1}Er^{2}FKrOP^{3}P^{5}P^{6}V^{2}V^{10}W	Φ^{2a}= BoBxErO^{1}P^{7}PdV Φ^{2b}= AsDbP^{1}P^{10}V^{3}V^4
26	9 lin. 188-189	Φ^1 = AoAsBoBxEr^{1}KrO^{1}P^{3}P^{7}V^{2}V^{3}V^{4}V^{10}W	Φ^2 = Bg^{1}Bg^{3}C^{1}DbErEr^{2}FOP^{1}P^{5}P^{6}P^{10}PdV
27	14 lin. 72	Φ^1 = AsDbPdV^{2}W	Φ^2 = AoBg^{1}Bg^{3}BoBxC^{1}ErEr^{1}Er^{2}FKrOO^{1}P^{1}P^{3}P^{5}P^{6}P^{7}P^{10}VV^{3}V^{4}V^{10}
28	VIII, 3 lin. 259-260	Φ^1 = AoAsBoC^{1}Er^{1}Er^{2}KrOO^{1}PdVV^4	Φ^2 = Bg^{1}Bg^{3}BxDbErFP^{1}P^{3}P^{5}P^{6}P^{7}P^{10}V^{2}V^{3}V^{10}W
29	8 lin. 113	Φ^1 = AoBg^{3}BoDbFO^{1}P^{3}P^{7}V^{3}V^{10}	Φ^2 = AsBg^{1}BxC^{1}ErEr^{1}Er^{2}KrOP^{1}P^{5}P^{6}P^{10}PdVV^{2}V^{4}W
30	12 lin. 175-176	Φ^1 = AoBoC^{1}DbEr^{1}Er^{2}KrOP^{1}P^{10}PdVV^{2}V^{3}V^{4}V^{10}	Φ^2 = AsBg^{1}BxErFO^{1}P^{3}P^{5}P^{6}P^{7}W
31	IX, 2 lin. 33-34	Φ^1 = AoAsDbEr^{1}Er^{2}KrP^{1}P^{7}P^{10}V^3	Φ^2 = Bg^{1}Bg^{3}BoBxC^{1}ErFOO^{1}P^{3}P^{5}P^{6}PdVV^{2}V^{4}V^{10}W
32	6 lin. 61-62	Φ^1 = AsBg^{1}Bg^{3}BoBxC^{1}DbEr^{1}FP^{3}P^{6}P^{10}PdVV^{10}W	Φ^2 = AoErEr^{2}KrOO^{1}P^{3}P^{5}P^{7}V^{2}V^{3}V^4
33	11 lin. 23	Φ^1 = AoAsBg^{1}Bg^{3}BxEr^{1}Er^{2}O^{1}P^{1}P^{3}P^{6}P^{10}V^{4}V^{10}W	Φ^2 = BoC^{1}DbErFKrOP^{5}P^{7}PdVV^{2}V^3
34	X, 2 lin. 98-99	Φ^1 = AoBxErFKrOO^{1}P^{3}P^{6}P^{7}PdVV^{2}V^3	Φ^{2a}= Bg^{3}DbEr^{1}Er^{2}P^{5}V^{10}W Φ^{2b}= AsBg^{1}BoC^{1}P^{1}P^{10}V^4
35	7 lin. 29-30	Φ^1 = Bg^{3}BxEr^{1}OP^{3}P^{5}V^4	Φ^{2a}= AoBg^{1}ErEr^{2}FKrO^{1}P^{6}P^{7}PdVV^{2}V^{3}V^{10}W Φ^{2b}= AsBoC^{1}DbP^{1}P^{10}
36	11 lin. 69-70	Φ^1 = AoAsC^{1}DbEr^{2}P^{3}P^{5}P^{6}V^{3}W	Φ^2 = BoP^{1}P^{7}P^{10}V Bg^{1}Bg^{3}BxErEr^{1}FKrOO^{1}PdV^{2}V^{4}V^{10}
37	15 lin. 94-95	Φ^1 = AsBg^{3}BoC^{1}Er^{2}OP^{6}P^{7}V^{2}V^{3}V^{10}	Φ^2 = AoBg^{1}BxDbErEr^{1}FKrO^{1}P^{1}P^{3}P^{5}P^{10}PdVV^{4}W
38	extremum librum	Φ^1 = AoAsBg^{3}BoBxC^{1}Er^{2}OO^{1}P^{1}P^{3}P^{5}P^{10}V^{2}V^{10}	Φ^2 = Bg^{1}ErEr^{1}FKrP^{6}P^{7}PdVV^{3}V^{4}W

Conspectus codicum in editione usurpatorum

Ex his quae supra diximus erui possunt regulae quae ad vera Thomae verba restituenda adhibendae sunt.

Primo ad recensionis parisiacae verba stabilienda omnes codices ex exemplari parisiaco Φ proxime pendentes aequalis auctoritatis sunt: omnibus ergo usi sumus, exceptis P^8 et Lo^1, qui ex deterioribus exemplaribus Φ^3 et Φ^4 pendent. In singulis autem petiis maioris sunt auctoritatis codices e petia prioris ordinis Φ^1 pendentes, non tamen omnino contemnendi sunt codices e petia alterius ordinis Φ^2 pendentes (cuius partitionis conspectus in tabulis quas supra, p. 271*, confecimus, aut etiam in foliis adnexis, invenies). Sed contra recensionis parisiacae codices deteriores, hi sunt qui ex exemplari parisiaco non proxime pendent, utpote qui minoris auctoritatis sint, penitus negleximus, paucis locis exceptis.

Secundo ad recensionis italicae verba stabilienda summam auctoritatem obtinent codices PSWi, non tamen omnino contemnendi sunt ceteri recensionis italicae testes, hi sunt ToP^4 (Lib. I-III), F^1Ed^2 (F^1 a libro V, 17; Ed^2 a libro VIII, 10), V^6Za (exceptis in Za capitulis 2-8 libri VII), quorum varias lectiones in omnibus locis in adnotatione critica commemoratis fere adnotavimus.

In adnotatione autem critica solas illas varias lectiones commemoravimus de quibus dubitari potest utrum vera Thomae verba sint an non, hae sunt illae de quibus Φ et Ψ dissentiunt nec ulla ratio est cur hanc vel illam praeferamus (ut fere omnia verba inversa), vel illae de quibus quid habeant codices certo perspici non potest. In textum autem plerumque lectionem exemplaris parisiaci Φ recepimus, lectionem vero recensionis italicae Ψ in adnotationem criticam detrusimus, quia exemplar parisiacum paulo emendatius esse videtur.

Praeterea in adnotatione critica commemoravimus omnes lectiones quas archetypum Θ habuisse videtur, etsi eas ex coniectura in textu emendandas esse arbitrati sumus.

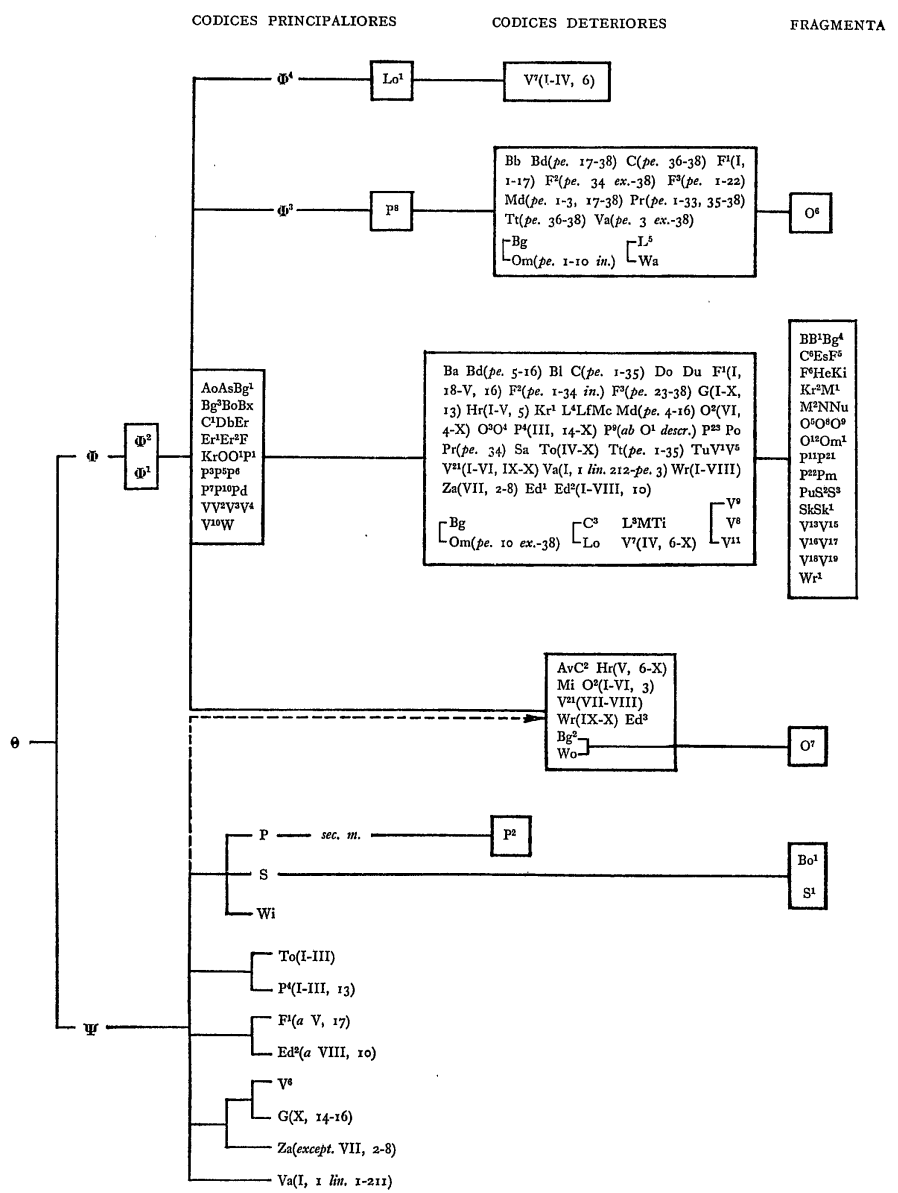

CONSPECTUS SIGLORUM

Θ = Archetypum omnium codicum

Φ = Exemplaris Parisiaci duplicati utraque petia
- Φ^1 = Exemplaris Parisiaci petia prioris ordinis
- Φ^2 = Exemplaris Parisiaci petia alterius ordinis
- Φ^{1a} = Exemplaris Parisiaci petia prioris ordinis genuina
- Φ^{1b} = Exemplaris Parisiaci petia prioris ordinis refecta
- Φ^{2a} = Exemplaris Parisiaci petia alterius ordinis genuina
- Φ^{2b} = Exemplaris Parisiaci petia alterius ordinis refecta
- Φ^3 = Exemplar deterius
- Φ^4 = Exemplar germanicum (?)

Ψ = Recensio Italica seu conventualis

A = *Libri Ethicorum Aristotelis verba graeca*
Ao = Averbode Abdij Archief sectio IV 103
Ar^1 = Avranches Bib. mun. 232 (*Arist. Eth. nova et vetus, nec non comm. in Eth. vet.*)
As = Assisi Bib. Comunale 289
As^1 = Assisi Bibl. Comunale 280 (*Arist.* Rp)
Av = Avignon Musée-Calvet 1074 (*fragm.*)
B = Berlin Deutsche Staatsbibl. Lat. Fol. 774 (*fragm.*)
B^1 = Berlin Deutsche Staatsbibl. Lat. Fol. 781 (*fragm.*)
Ba = Basel Universitätsbibliothek F I 10
Ba^1 = Basel Universitätsbibliothek F I 30 (*Arist.* Rp)
Bb = Bamberg Staatliche Bibliothek Class. 61
Bd = Bordeaux Bibliothèque de la Ville 418
Bg = Brugge Stadsbibl. 203
Bg^1 = Brugge Stadsbibl. 492
Bg^2 = Brugge Seminarie 106/145
Bg^3 = Brugge Seminarie 107/62
Bg^4 = Brugge Stadsbibl. 138 (*fragm.*)
Bl = Barcelona Bibl. Provincial y Universitaria 290
Bo = Bologna Bibl. del Collegio di Spagna 27
Bo^1 = Bologna Bibl. Universitaria 2252 (1119) (*fragm.*)
Bu = Boulogne-sur-mer Bibl. de la Ville (*Arist.* Rp)
Bx = Bruxelles Bibliothèque royale 5207 (1563)
C = Cambridge Gonville and Caius Coll. 289 (273)
C^1 = Cambridge Gonville and Caius Coll. 508 (387)
C^2 = Cambridge Peterhouse 82
C^3 = Cambridge Peterhouse 208
C^4 = Cambridge Fitzwilliam Museum C.F.M. 14 (*Arist.* Rp)
C^5 = Cambridge Peterhouse 206, f. 285-ra-307vb (*Comm. in Eth. novam et vet.*)
C^6 = Cambridge University Library Hh.1.6 (1620) (*fragm.*)
Db = Dubrovnik Bibl. Fratrum Praed. 36.VII.11 (olim 15)
Do = Douai Bibl. de la Ville 417
Du = Durham Cathedral Chapter Library B.I.23
Ed^1 = Editio princeps. Barcinone 1478
Ed^2 = Editio Vicentiae 1482
Ed^{2bis} = Editio Venetiis 1505
Ed^3 = Editio Venetiis 1519
Ed^{3bis} = Editio Venetiis 1531
Ed^4 = Editio Venetiis 1539
Ed^5 = Editio Venetiis 1563
Ed^6 = Editio Romana seu Piana. Romae 1570
Ed^7 = Editio Venetiis 1593-1594
Ed^8 = Editio Venetiis 1595
Ed^9 = Editio Antverpiae 1612
Ed^{10} = Editio Parisiis 1644
Ed^{10bis} = Editio Parisiis 1660
Ed^{11} = Editio Parmae 1867
Ed^{12} = Editio Parisiis 1875
Ed^{13} = Editio Avenione 1882 (*fragm.*)
Ed^{14} = Editio Parisiis 1889
Ed^{15} = Editio Taurini 1934
Ed^{16} = Editio Neo-Eboraci 1949
Ed^{17} = Editio Taurini-Romae 1949
Er = Erfurt Wissenschaftliche Bibl. der Stadt Amplon. Fol. 25
Er^1 = Erfurt Wissenschaftliche Bibl. der Stadt Amplon. Fol. 363
Er^2 = Erfurt Wissenschaftliche Bibl. der Stadt Amplon. Fol. 364
Es = El Escorial Real Biblioteca del Monasterio de San Lorenzo f.II.3 (*fragm.*)
Et = Eton College Library 122 (*Arist.* L^1)
F = Firenze Bibl. Medicea Laurenziana Santa Croce Plut. XXIX dext. 10
F^1 = Firenze Bibl. Medicea Laurenziana Gaddiani Plut. LXXXIX sup. 44
F^2 = Firenze Bibl. Medicea Laurenziana Fiesole 168

F^3 = Firenze Bibl. Nazionale Centrale II. IX. 92
F^4 = Firenze Bibl. Nazionale Centrale conv. soppr. G 4 853 (*Comm. in Eth. novam et vet.*)
F^5 = Firenze Bibl. Medicea Laurenziana Ashb. 1557 (*fragm.*)
F^6 = Firenze Bibl. Medicea Laurenziana Plut. LXXIX, 13 (*fragm.*)
G = *Fratris Guidonis de Arimino, O.P., Sententia Libri Ethicorum* (Mss.: Vat. lat. 1172 et Venezia Marc. VI 94)
H^a = Venezia Bibl. Nazionale Marciana Graeci fondo antico 214 (*Arist. graec.*)
Ha = Cambridge (Mass.) Library of Harvard University (Olim Library of Philip Hofer) Typ 233 H, f. 17ra-58ra (*Arist.* L^2 *cum Ant. transl. contaminatus*)
He = Hereford Cathedral Library B.2.3 (*fragm.*)
Hr = Haverhill (Mass.) The Public Library 1 (A 096 T46)
K^b = Firenze Bibl. Medicea Laurenziana Plut. 81, 11 (*Arist. graec.*)
Ki = Kiel Universitätsbibl. KB.B.B. 33 (*fragm.*)
Kr = Kraków Bibl. Uniwersytetu Jagiellońskiego 767
Kr^1 = Kraków Bibl. Uniwersytetu Jagiellońskiego 501
Kr^2 = Kraków Bibl. Uniwersytetu Jagiellońskiego 502 (*fragm.*)
L = *Liber Ethicorum a Roberto Grosseteste episcopo Lincolniensi translatus*
L^1 = *Libri Ethicorum a Roberto Grosseteste translati editio maior*
L^2 = *Libri Ethicorum a Roberto Grosseteste translati editio minor*
L^3 = Leipzig Universitätsbibl. 1443
L^4 = Leipzig Universitätsbibl. 1444
L^5 = Leipzig Universitätsbibl. 1442
La = Laon Bibl. de la Ville 432 (*Arist.* L et Rp)
L^b = Paris B.N. Grec 1854, f. 1-188 (*Arist. graec.*)
Lf = Lilienfeld Zisterzienserstiftsbibl. 155
Lo = London British Museum Royal 9.E.1
Lo^1 = London British Museum Add. 18375
Lo^2 = London British Museum Harley 5004 (*Arist.* Rp)
Lp = *Libri Ethicorum a Roberto Grosseteste translati exemplar Parisiacus*
M = München Bayerische Staatsbibl. Clm 4147
M^1 = München Bayerische Staatsbibl. Clm 9559 (*fragm.*)
M^2 = München Bayerische Staatsbibl. Clm 22381 (*fragm.*)
M^b = Venezia Bibl. Nazionale Marciana graeci fondo antico 213 (*Arist. graec.*)
Mc = Montecassino Bibl. dell'Abbazia 10
Md = Madrid Bibl. Nacional 6400
Mi = Milano Bibl. Ambrosiana A 204 inf.
Mp = Monteprandone Bibl. del convento di S. Maria delle Grazie o di S. Giacomo 15 (*Arist.* L^1)
N = Napoli Bibl. Nazionale VIII G 8 (*fragm., nec non comm. in Eth. nov.*)
N^1 = Napoli Bibl. Nazionale VIII G 27 (*Arist.* L^2)
N^b = Venezia Bibl. Nazionale Marciana graeci class. IV cod. 53 (936) (*Arist. graec.*)
Nü = Nürnberg Stadtbibl. Cent. V, 12 (*fragm.*)
O = Oxford Balliol Coll. 241
O^1 = Oxford Balliol Coll. 278
O^2 = Oxford Bodleian Library Auct. F.3.3 (2166)
O^3 = Oxford Bodleian Library Hatton 15 (4121)
O^4 = Oxford Magdalen Coll. lat. 178
O^5 = Oxford Magdalen Coll. MS lat. 265 (*fragm.*)
O^6 = Oxford Merton Coll. MS D.3.10 (2) (*fragm.*)
O^7 = Oxford Christ Church Coll. Evelyn Collection h 65 (*fragm.*)
O^8 = Oxford All Souls Coll. 84 (*Arist.* L^1 *cum adn. e Thoma depromptis*)
O^9 = Oxford Bodleian Library Lat. misc. c. 71 (*comm. in Eth. nov. et vet.*)
O^{10} = Oxford Bodleian Library Selden sup. 24 (*Arist. Eth. vetus*)
O^{11} = Oxford All Souls Coll. 1 inf. 2 (1 et 2) (*fragm.*)
O^{12} = Oxford Bodleian Library Ms. Lat. misc. b 19, B 37rv (*fragm.*)
O^b = Firenze Bibl. Riccardiana 46 (*Arist. graec.*)
Om = Saint-Omer Bibl. publique 619
Om^1 = Saint-Omer Bibl. publique 598 (*Arist.* L *cum adn. e Thoma depromptis*)
P = Paris Bibliothèque nationale Nouv. acq. lat. 1760
P^1 = Paris B.N. lat. 6304
P^2 = Paris B.N. lat. 6456
P^3 = Paris B.N. lat. 6457
P^4 = Paris B.N. lat. 15092
P^5 = Paris B.N. lat. 16104
P^6 = Paris B.N. lat. 16105
P^7 = Paris B.N. lat. 16106
P^8 = Paris B.N. lat. 16110
P^9 = Paris B.N. lat. 16612
P^{10} = Paris Bibl. mazarine 3482
P^{11} = Paris Bibl. de l'Arsenal 698 (*Arist.* L^1 *cum adn. e Thoma depromptis*)
P^{12} = Paris B.N. lat. 16582 (*Arist.* L^1)
P^{13} = Paris B.N. lat. 12954 (*Arist.* L^2)
P^{14} = Paris B.N. lat. 17810 (*Arist.* Rp)
P^{15} = Paris B.N. lat. 8802 (*Arist. Eth. vetus*)
P^{16} = Paris B.N. lat. 6293 (*Arist. Eth. nova et vetus*)
P^{17} = Paris B.N. lat. 6569 (*Arist. Eth. nova et vetus*)
P^{18} = Paris B.N. lat. 3804 A (*Comm. in Eth. nov. et vet.*)

P^{19} = Paris B.N. lat. 3572 (*Arist. Eth. nova et vetus, nec non comm. in Eth. vet.*)
P^{20} = Paris B.N. lat. 16153 (*Diffinitiones virtutum et vitiorum ex Eth. vet.*)
P^{21} = Paris Bibl. de l'Arsenal 699 (*Arist. cum adn. e Thoma depromptis*)
P^{22} = Paris B.N. lat. 16090 (*Arist.* Rp *cum adn. e Thoma depromptis*)
P^{23} = Paris (? Anno 1962 quidam bibliopola Lutetiae Parisiorum hunc codicem venalem habuit)
Pd = Padova Bibl. Universitaria 1113
Pm = Parma Bibl. Palatina, Fondo Parm. Palat. 65 (*fragm.*)
Po = Pommersfelden Gräflich Schönbornsche Bibl. 65/2639
Pr = Praha Universitni Knihovna III. F. 10 (513) (*Comm. in Eth. nov. et vet.*; *Sententia Thomae a* III c. 12 lin. 1)
Pu = Poppi Bibl. Comunale Rilliana 14 (*Arist. cum adn. e Thoma depromptis*)
R = *Liber Ethicorum a Roberto Grosseteste translatus, sed ab Anonymo recognitus*
Re = Reims Bibl. municipale 876 (*Arist.* Lp)
Rn = Rouen Bibl. municipale I 40 (922) (*Arist.* L^2)
Rn^1 = Rouen Bibl. municipale I 39 (923) (*Arist.* Rp)
Rp = *Libri Ethicorum recogniti* (= *R*) *exemplar Parisiacum*
Rp^1 = *Exemplaris Parisiaci antiquioris petia prioris ordinis*
Rp^2 = *Exemplaris Parisiaci antiquioris petia alterius ordinis* (Rp^4 = *Exemplaris Parisiaci antiquioris petia refecta et ad normam textus* L *correcta*)
Rp^3 = *Exemplar Parisiacum recentius et deterius quod adhuc adservatur* = Paris B.N. lat. 16584
Rt = *Libri Ethicorum recogniti* (= R) *recensio quae nunc in solo codice* Toledo Bibl. del Cabildo 47-9 *adservatur*
S = Sienna Bibl. Comunale degl'Intronati H.VI.3
S^1 = Sienna Bibl. Comunale degl'Intronati H.VI.1 (*Arist. cum adn. e Thoma depromptis*)
S^2 = Sienna Bibl. Comunale degl'Intronati H.VI.4 (*Arist. cum adn. e Thoma depromptis*)
S^3 = Sienna Bibl. Comunale degl'Intronati L.III.17 (*Arist. cum adn. e Thoma depromptis*)
Sa = Salamanca Bibl. Universitaria 2259
Sk = Stockholm Kungliga Bibl. AA VAR 8 (*fragm.*)
Sk^1 = Stockholm Kungliga Bibl. VAR 51 (*fragm.*)
Sk^2 = Stockholm Kungliga Bibl. V. a. 3 (*Arist.* L^1)
Sl = Schlägl Stiftsbibl. 22 Cpl. 21 (*Arist.* Rp)
T = *Libri Ethicorum recogniti codex contaminatus quo Thomas usus est*
T^1 = Toledo Bibl. del Cabildo 95-14 (*Arist.* L^1)
Ti = Trier Stadtbibl. 1037/1278
To = Torino Bibl. Nazionale E.III.11
Tt = Trento Bibl. Comunale 1583
Tu = Tours Bibl. municipale 741
Tu^1 = Tours Bibl. municipale 685 (*Arist.* Rp)
V = Città del Vaticano Bibl. Apost. Archivio della Basilica di S. Pietro C 120
V^1 = Città del Vaticano Bibl. Apost. Pal. lat. 1018
V^2 = Città del Vaticano Bibl. Apost. Pal. lat. 1026
V^3 = Città del Vaticano Bibl. Apost. Ross. 453
V^4 = Città del Vaticano Bibl. Apost. Ross. 569
V^5 = Città del Vaticano Bibl. Apost. Urb. lat. 212
V^6 = Città del Vaticano Bibl. Apost. Urb. lat. 1366
V^7 = Città del Vaticano Bibl. Apost. Vat. lat. 773
V^8 = Città del Vaticano Bibl. Apost. Vat. lat. 774
V^9 = Città del Vaticano Bibl. Apost. Vat. lat. 776
V^{10} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Vat. lat. 4262
V^{11} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Vat. lat. 10135
V^{12} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Vat. lat. 2171 (*Arist.* L^1)
V^{13} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Pal. lat. 1011 (*Arist.* Rp *cum adn. e Thoma depromptis*)
V^{14} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Borghes. 108 (*Arist. Eth. nova, vetus nec non Eth. Borghesiana*)
V^{15} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Chigi E.VII. 224 (*Arist. cum adn. e Thoma depromptis*)
V^{16} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Ottob. lat. 1526 (*Arist. cum adn. e Thoma depromptis*)
V^{17} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Ottob. lat. 2524 (*Arist.* L^2 *cum adn. e Thoma depromptis*)
V^{18} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Urb. lat. 1325 (*Arist. cum adn. e Thoma depromptis*)
V^{19} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Vat. lat. 2995 (*Arist. cum adn. e Thoma depromptis*)
V^{21} = Città del Vaticano Bibl. Apost. Vat. lat. 3003
Va = Valencia Bibl. del Cabildo 211
Vd = Vendôme Bibl. municipale 105 (*Arist.* Rp)
Ve = Venezia Bibl. Nazionale Marciana Lat. VI, 43 (*Arist. ab* Rp^3 *descriptus*)
W = Wien Nationalbibl. 2361
Wa = Warszawa Bibl. Uniwersytecka 10
Wi = Wiener-Neustadt Neukloster Stiftsbibl. Cod. 6
Wo = Worcester Cathedral Library F 138
Wr = Wrocław Bibl. Uniwersytecka IV Q 11
Wr^1 = Wrocław Bibl. Uniwersytecka IV Q 52 (*fragm.*)
Za = Zagreb Sveugilisna knjižnica (Olim Metropolitanska knjižnica) MR 14

TEXTUS

LIBER PRIMUS

1

1094 a 1 Omnis ars et omnis doctrina, similiter autem et actus et electio bonum quoddam appetere videtur. § Ideo bene enuntiaverunt bonum quod omnia appetunt. § Differentia vero quaedam videtur finium. Hi quidem enim sunt operationes, hi vero praeter has opera quaedam. § Quorum autem sunt fines quidam praeter operationes, in his meliora existunt operationibus opera. § Multis autem operationibus entibus et artibus et doctrinis, multi fiunt et fines. Medicinalis quidem enim sanitas, navifactivae vero navigatio, militaris autem victoria, yconomicae vero divitiae. § Quaecumque autem sunt talium sub una quadam virtute, quemadmodum sub equestri frenifactiva et quaecumque aliae equestrium instrumentorum sunt, haec autem et omnis bellica operatio sub militari, secundum eundem utique modum aliae sub alteris. § In omnibus utique architectonicarum fines omnibus sunt desiderabiliores his quae sunt sub ipsis. Horum enim gratia illa persequuntur. § Differt autem nihil operationes esse fines actuum aut praeter has aliud quoddam, quemadmodum in dictis doctrinis.

1094 a 3 videtur AR : esse *add.* L 9 autem LRtT (*lin.* 227) : vero Rp 11 frenifactiva LRtT (*lin.* 267 ; *cf. c.* 2 *lin.* 124) : frenefactiva Rp 13 utique LRt : itaque Rp 14 utique T (*lin.* 249, 260) : itaque LR 15 sunt^{a} L^{2}R : *om.* L^{1} 16 illa A(=κεῖνα L^{b}) Rp^{a,c} T (? *lin.* 256) : et illa A(=κἀκεῖνα K^{b}M^{b}O^{b}) LRtRp^{1,a} *sec.m.* Rp^{c} 16 operationes RpT (*lin.* 265) : operationes ipsas ALRt 17 quoddam RT (*lin.* 265) : quiddam L

Sicut Philosophus dicit in principio Metaphysicae, sapientis est ordinare. Cuius ratio est quia sapientia est potissima perfectio rationis, cuius proprium est cognoscere ordinem; nam, etsi vires sensitivae cognoscant res aliquas absolute, ordinem tamen unius rei ad aliam cognoscere est solius intellectus aut rationis. Invenitur autem duplex ordo in rebus: unus quidem partium alicuius totius seu alicuius multitudinis ad invicem, sicut partes domus ad invicem ordinantur; alius autem est ordo rerum

1 Lib. I 2, 982 a 18. — Animadvertendum tamen est sententiam tantum apud Aristotelem inveniri, cf. *Met. vetus* (ed. Steele, p. 257-258): « non enim oportet ordinari sapientem set ordinare » (fere iisdem verbis in *Met.* a Guillelmo de Moerbeke transl.; *ms.* Vat. lat. 2083, f. 11ra: « non enim ordinari sed sapientem ordinare oportet »), ipsa autem verba iam inveniri apud Albertum, velut *De bono* tr.V q.4 a.2 (ed. Col., t. 28, p. 300, 68-69): « sapientis est ordinare, ut dicitur in I Metaphysicae »; *Lect.* f. 118rb: « Ad 2... sapientis est ordinare et non ordinari, ut dicitur in principio Metaphysicae »; *ibid.*: « Tertio... Praeterea... sapientis est omnia ordinare, ut dicitur in principio Metaphysicae »; cf. ipse Thomas *Super III Sent.* d.4 q.1 a.1 qla 3; d.34 q.1 a.2; *De ver.* q.5 a.1 ad 4 in contr.; *Contra Gent.* I 1; II 24; III 77; *De pot.* q.4 a.2 arg.29; *I*^{a} q.1 a.6 arg.1; q.65 a.3 arg.1; *I*^{a}-*II*^{ae} q.102 a.1; *II*^{a}-*II*^{ae} q.45 a.5 arg.2 (non iisdem verbis *De ver.* q.22 a.13 arg.14; *I*^{a} q.79 a.10 ad 3; *II*^{a}-*II*^{ae} q.45 a.6).

in finem, et hic ordo est principalior quam primus, nam, ut Philosophus dicit in XI Metaphysicae, ordo partium exercitus ad invicem est propter ordinem totius exercitus ad ducem. Ordo autem quadrupliciter ad rationem comparatur: est enim quidam ordo quem ratio non facit, sed solum considerat, sicut est ordo rerum naturalium; alius autem est ordo quem ratio considerando facit in proprio actu, puta cum ordinat conceptus suos ad invicem et signa conceptuum, quae sunt voces significativae; tertius autem est ordo quem ratio considerando facit in operationibus voluntatis; quartus autem est ordo quem ratio considerando facit in exterioribus rebus quarum ipsa est causa, sicut in arca et domo. Et quia consideratio rationis per habitum scientiae perficitur, secundum hos diversos ordines quos proprie ratio considerat sunt diversae scientiae: nam ad philosophiam naturalem pertinet considerare ordinem rerum quem ratio humana considerat sed non facit, ita quod sub naturali philosophia comprehendamus et mathematicam et metaphysicam; ordo autem quem ratio considerando facit in proprio actu pertinet ad rationalem philosophiam, cuius est considerare ordinem partium orationis ad invicem et ordinem principiorum in conclusiones; ordo autem actionum voluntariarum pertinet ad considerationem moralis philosophiae; ordo autem quem ratio considerando facit in rebus exterioribus constitutis per rationem humanam pertinet ad artes mechanicas. Sic igitur moralis philosophiae, circa quam versatur praesens intentio, proprium est considerare operationes humanas secundum quod sunt ordinatae ad invicem et ad finem. Dico autem operationes humanas quae procedunt a voluntate hominis secundum ordinem rationis; nam, si quae operationes in homine inveniuntur quae non subiacent voluntati et rationi, non dicuntur proprie humanae sed naturales, sicut patet de operationibus animae vegetabilis, quae nullo modo cadunt sub consideratione moralis philosophiae. Sicut igitur subiectum philosophiae naturalis est motus vel res mobilis, ita etiam subiectum moralis philosophiae est operatio humana ordinata in finem vel etiam homo prout est voluntarie agens propter finem.

Sciendum est autem quod, quia homo naturaliter est animal sociale utpote qui indiget ad suam vitam multis quae sibi ipse solus praeparare non potest, consequens est quod homo naturaliter sit pars alicuius multitudinis per quam praestetur sibi auxilium ad bene vivendum. Quo quidem auxilio indiget ad duo. Primo quidem ad ea quae sunt vitae necessaria, sine quibus praesens vita transigi non potest; et ad hoc auxiliatur homini domestica multitudo cuius est pars, nam quilibet homo a parentibus habet generationem et nutrimentum et disciplinam et similiter etiam singuli qui sunt partes domesticae familiae se invicem iuvant ad necessaria vitae. Alio modo iuvatur homo a multitudine cuius est pars ad vitae sufficientiam perfectam, scilicet ut homo non solum vivat, sed et bene vivat habens omnia quae sibi sufficiunt ad vitam; et sic homini auxiliatur multitudo civilis cuius ipse est pars, non solum quantum ad corporalia, prout scilicet in civitate sunt multa artificia ad quae una domus sufficere non potest, sed etiam quantum ad moralia, in quantum scilicet per publicam potestatem coercentur insolentes iuvenes metu poenae quos paterna monitio corrigere non valet. Sciendum est autem quod hoc totum quod est civilis multitudo vel domestica familia habet solam ordinis unitatem, secundum quam non est aliquid simpliciter unum; et ideo pars huius totius potest habere operationem quae non est operatio totius, sicut miles in exercitu habet operationem quae non est totius exercitus; habet nihilominus et ipsum totum aliquam operationem quae non est propria alicuius partium sed totius, puta conflictus totius exercitus; et tractus navis est operatio multitudinis trahentium navem. Est autem aliud totum quod habet unitatem non solum ordine sed compositione aut colligatione vel etiam continuitate, secundum quam unitatem est aliquid unum simpliciter; et ideo nulla est operatio partis quae non sit totius; in continuis enim idem est motus totius et partis, et similiter in compositis vel colligatis operatio partis principaliter est totius. Et ideo oportet quod ad eandem scientiam pertineat consideratio talis totius et partis eius, non autem ad eandem scientiam pertinet considerare totum quod habet solam ordinis unitatem et partes ipsius. Et inde est quod moralis philosophia in tres partes dividitur, quarum prima considerat operationes unius hominis ordinatas ad finem quae vocatur monostica, secunda autem considerat operationes multitudinis domesticae quae vocatur yconomica, tertia autem considerat operationes multitudinis civilis quae vocatur politica.

Incipiens igitur Aristotiles tradere moralem philosophiam a prima sui parte in hoc libro qui dicitur

49 consideratione *coni. cum* Va Ed^3] ratione Θ 96-97 consideratio talis] talis *praem.* Φ^1(-BoP^1) ErOP^{1c}V *inv.* Φ^2(-ErOP^{5c}V)

12 Lib. XII 12, 1075 a 13-15. 20 Cf. Aristoteles *Peri herm.* I 4, 16 a 19; 6, 16 b 26; 8, 17 a 23. 55-56 Cf. infra 9, 1097 b 11; VIII 12, 1162 a 17-18; IX 10, 1169 b 18; Aristoteles *Pol.* I 1, 1253 a 2-3, 7-8. 61-67 Cf. infra VIII 12, 1162 a 21-22. 64-65 Cf. infra VIII 11, 1161 a 16-17; 12, 1162 a 6-7. 75-78 Cf. infra X 14, 1180 a 14-22. 88-92 Cf. Aristoteles *Met.* V 7, 1015 b 36 - 1016 a 4; X 1, 1052 a 15-21.

Ethicorum, id est Moralium, praemittit prooemium, in quo tria facit: primo enim ostendit de quo est intentio; secundo modum tractandi, ibi: *Dicetur autem utique sufficienter* etc.; tertio qualis debeat esse auditor huius scientiae, ibi: *Unusquisque autem bene iudicat* etc. Circa primum duo facit: primo praemittit quaedam quae sunt necessaria ad propositum ostendendum; secundo manifestat propositum, ibi: *Si utique est aliquis finis* etc. Circa primum duo facit: primo enim proponit necessitatem finis; secundo habitudinem humanorum actuum ad finem, ibi: *Multis autem operationibus* etc. Circa primum tria facit: primo proponit quod omnia humana ordinantur ad finem; secundo ostendit diversitatem finium, ibi: *Differentia vero finium* etc.; tertio ponit comparationem finium ad invicem, ibi: *Quorum autem sunt fines* etc. Circa primum duo facit: primo proponit quod intendit; secundo manifestat propositum, ibi: *Ideo bene enuntiaverunt* etc.

1094 a 1 Circa primum considerandum est quod duo sunt principia humanorum actuum, scilicet intellectus seu ratio et appetitus, quae sunt principia moventia, ut dicitur in III De anima; in intellectu autem vel ratione consideratur speculativum et practicum, in appetitu autem rationali consideratur electio et executio; omnia autem ista ordinantur ad aliquod bonum sicut in finem, nam verum est finis speculationis. Quantum ergo ad intellectum speculativum ponit doctrinam, per quam transfunditur scientia a magistro in discipulum; quantum vero ad intellectum practicum ponit artem, quae est recta ratio factibilium, ut habetur in VI huius; quantum vero ad actum intellectus appetitivi ponitur electio; quantum vero ad executionem ponitur actus. Non facit autem mentionem de prudentia, quae est in ratione practica sicut et ars, quia per prudentiam proprie dirigitur electio. Dicit ergo quod singulum horum manifeste appetit quoddam bonum tamquam finem.

Deinde cum dicit: *Ideo bene enuntiaverunt* etc., 1094 a 2 manifestat propositum per diffinitionem boni. Circa quod considerandum est quod bonum numeratur inter prima, adeo quod secundum Platonicos bonum est prius ente, sed secundum rei veritatem bonum cum ente convertitur. Prima autem non possunt notificari per aliqua priora, sed notificantur per posteriora, sicut causae per proprios effectus. Cum autem bonum proprie sit motivum appetitus, describitur bonum per motum appetitus, sicut solet manifestari vis motiva per motum. Et ideo dicit quod philosophi bene enuntiaverunt bonum esse id quod omnia appetunt. Nec est instantia de quibusdam qui appetunt malum, quia non appetunt malum nisi sub ratione boni, in quantum scilicet aestimant illud esse bonum, et sic intentio eorum per se fertur ad bonum, sed per accidens cadit supra malum. Quod autem dicit: « Quod omnia appetunt », non est intelligendum solum de habentibus cognitionem, quae apprehendunt bonum, sed etiam de rebus carentibus cognitione, quae naturali appetitu tendunt in bonum, non quasi cognoscant bonum, sed quia ab aliquo cognoscente moventur ad bonum, scilicet ex ordinatione divini intellectus, ad modum quo sagitta tendit ad signum ex directione sagittantis; ipsum autem tendere in bonum est appetere bonum, unde et actum dixit appetere bonum in quantum tendit in bonum. Non autem est unum bonum in quod omnia tendunt, ut infra dicetur, et ideo non describitur hic aliquod unum bonum, sed bonum communiter sumptum; quia autem nihil est bonum nisi in quantum est quaedam similitudo et participatio summi boni, ipsum summum bonum quodam modo appetitur in quolibet bono et sic potest dici quod unum bonum est quod omnia appetunt.

Deinde cum dicit: *Differentia vero quaedam* etc., 1094 a 3 ostendit differentiam finium. Circa quod considerandum est quod finale bonum in quod tendit appetitus

112 debeat] debet O^1 Ψ 119 actuum *om.* $As O^1 P^{10} Pd$ Φ^2 (117-120 Circa... etc. *hom.om.* Ψ) 143 facit autem *inv.* Ψ 148 enuntiaverunt *coni. ex Arist. et ex lin.* 127 *et* 159] enuntiant Θ (cf. *Eth. nova*)

109 Eustratius, p. 4, 21; O^8, f. 111ra (Roberti Grosseteste notulas uncis inclusimus): « Hthica autem [id est moralia vel consuetudinalia] nominantur ab hoc nomine ηthos [quod est mos vel consuetudo] secundum conversionem e litterae in η litteram »; cf. Roberti Grosseteste *Notula* (adn. marg. in O^8, f. 111ra; P^{11}, f. 3rb; Sk^2, f. 1v): « Haec littera η, cuius nomen in graeco est 'ita', formata per duas virgulas aequales et aequidistantes a sursum in deorsum ductas, tertia secante eas per medium orthogonaliter, pronuntiatur in graeco per sonum i productae, apud nos autem pronuntiatur per sonum e productae. Unde hoc nomen ethica, quod neutraliter et pluraliter dictum significat moralia, feminine autem et singulariter significat moralem scientiam, habet e productam eo quod proximo derivatur ab ηthos; quod nomen, scilicet ηthos, sumptum ab ethos conversione e brevis in η, quae semper naturaliter est longa. De hoc quaere in commento II libri c. 1 » (infra adn. ad II c. 1 lin. 56-57 et 62-67); Albertus *Lect.* f. 1vb (ed. Pelzer *Le cours inédit...*, p. 496-497). 111-112 Cap. 3, 1094 b 11. 113-114 Cap. 3, 1094 b 27. 117 Cap. 2, 1094 a 18. 120 Cap. 1, 1094 a 6. 123 Cap. 1, 1094 a 3. 124-125 Cap. 1, 1094 a 5. 127 Cap. 1, 1094 a 2. 131 Cap. 15, 433 a 9. 139-140 Cap. 3, 1140 a 6-10. - Animadvertendum tamen est hanc sententiam apud Aristotelem ad verbum nusquam inveniri, quamquam apud Albertum eam iisdem iam verbis expressam legimus (cf. adn. ad II c. 4 lin. 44-45). 142-145 Cf. Albertus *Comm.* p. 34 b. 144-145 De huius doctrinae fontibus cf. Gauthier *Saint Maxime...*, p. 86, adn. 127. 151-152 Cf. *Super I Sent.* d.8 q.1 a.3; *De ver.* q.21 a.1; *Super Dion. De div. nom.* c.3 lect.1; c.4 lect.2; c.5 lect.1; I^a q.5 a.2; *De malo* q.1 a.2; *Super De causis* c. 4 (ed. Saffrey, p. 27-28). 165-173 Cf. Albertus *Lect.* f. 2ra (ed. Pelzer *Le cours inédit...*, p. 503). 174 Lin. 1094 a 1. 175-183 Cf. Albertus *Lect.* f. 2ra-rb (ed. Pelzer *Le cours inédit...*, p. 503-504). 176 Lib. VII 13, 1153 b 29.

uniuscuiusque est ultima perfectio eius. Prima autem perfectio se habet per modum formae, secunda autem per modum operationis. Et ideo oportet hanc esse differentiam finium quod quidam fines sint ipsae operationes, quidam vero sint ipsa opera, id est opera quaedam praeter operationes. Ad cuius evidentiam considerandum est quod duplex est operatio, ut dicitur in IX Metaphysicae: una quae manet in ipso operante, sicut videre, velle et intelligere, et huiusmodi operatio proprie dicitur actio; alia autem est operatio transiens in exteriorem materiam, quae proprie dicitur factio; et haec est duplex: quandoque enim aliquis exteriorem materiam assumit solum ad usum, sicut equum ad equitandum et citharam ad citharizandum, quandoque autem assumit materiam exteriorem ut mutet eam in aliquam formam, sicut cum artifex facit lectum aut domum. Prima igitur et secunda harum operationum non habent aliquid operatum quod sit finis, sed utraque earum est finis; prima tamen nobilior est quam secunda, in quantum manet in ipso operante. Tertia vero operatio est sicut generatio quaedam, cuius finis est res generata, et ideo in operationibus tertii generis ipsa operata sunt fines.

1094 a 5 Deinde cum dicit: *Quorum autem sunt fines* etc., ponit tertium, dicens quod in quibuscumque operata quae sunt praeter operationes sunt fines, oportet quod in his operata sint meliora operationibus, sicut res generata est melior generatione. Nam finis est potior his quae sunt ad finem, nam ea quae sunt in finem habent rationem boni ex ordine in finem.

1094 a 6 Deinde cum dicit: *Multis autem operationibus* etc., agit de comparatione habituum et actuum ad finem. Et circa hoc quatuor facit. Primo manifestat quod diversa ordinantur ad diversos fines. Et dicit quod, cum multae sint operationes et artes et doctrinae, necesse est quod earum sint diversi fines, quia fines et ea quae sunt ad finem sunt proportionalia. Quod quidem manifestat per hoc quod artis medicinalis finis est sanitas, navifactivae vero navigatio, militaris autem victoria, yconomicae vero, id est dispensativae domus, divitiae. Quod quidem dicit secundum multorum opinionem, ipse autem probat in I Politicae quod divitiae non sunt finis yconomicae, sed instrumenta.

Secundo ibi: *Quaecumque autem sunt talium* etc., 1094 a 9
ponit ordinem habituum ad invicem. Contingit enim unum habitum operativum, quem vocat virtutem, sub alio esse, sicut ars quae facit frena est sub arte equitandi, quia ille qui debet equitare praecipit artifici qualiter faciat frenum et sic est architector, id est principalis artifex, respectu ipsius. Et eadem ratio est de aliis artibus quae faciunt alia instrumenta necessaria ad equitandum, puta sellas vel aliquid huiusmodi. Equestris autem ulterius ordinatur sub militari; milites enim dicebantur antiquitus non solum equites, sed quicumque pugnatores ad vincendum, unde sub militari continetur non solum equestris, sed omnis ars vel virtus ordinata ad bellicam operationem, sicut sagittaria, fundibularia vel quaecumque alia huiusmodi. Et per eundem modum aliae artes sub aliis.

Tertio ibi: *In omnibus utique* etc., proponit ordi- 1094 a 14
nem finium secundum ordinem habituum. Et dicit quod in omnibus artibus vel virtutibus hoc communiter est verum quod fines architectonicarum sunt simpliciter quoad omnes magis desiderabiles quam fines artium vel virtutum quae sunt sub principalibus. Quod probat per hoc quod homines persequuntur, id est quaerunt, illa, id est fines inferiorum artium vel virtutum, gratia horum, id est propter fines superiorum. Littera autem suspensiva est et sic legenda: « Quaecumque sunt talium sub una quadam virtute... in omnibus utique architectonicarum fines etc. ».

Quarto ostendit non differre quantum ad ordinem 1094 a 16
finium utrum finis sit opus vel operatio. Et dicit quod nihil differt, quantum ad ordinem pertinet, quod fines earum sint operationes aut aliquod operatum praeter operationes, sicut apparet in praedictis doctrinis. Nam frenifactivae finis est operatum frenum, equestris vero, quae est principalior, finis est operatio, scilicet equitatio; e converso autem se habet in medicinali et in exercitativa, nam medicinalis finis est aliquod operatum, id est sanitas, exercitativae vero, quae sub ea continetur, finis est operatio, id est exercitium.

192 opera Θ (*cf.* opus *lin.* 264)] *an* operata? *Cf. lin.* 205, 210, 212, 214, 266, 268, 272, *et infra* IV *c.* 6 *lin.* 124. 206 tamen] autem Ψ 207 est *om.* Φ 220 finem (*cf. lin.* 119)] fines Φ(-As) 223 sint] sunt C^1 238 faciat] facit Φ 244 pugnatores] pugnantes Ψ 265 pertinet *coni. cum* Ed^3] partium Θ (artium C^1) 266 aliquod (*cf. lin.* 272)] aliquid Φ

187-189 Aristoteles *De anima* II [1, 412 a 10-11, 22-23; 11, 417 a 21-29] sec. Thomam *Super II Sent.* d.15 q.3 a.1; *Super IV Sent.* d.49 q.3 a.2. - Rectius Avicenna *De anima* sive *Sext. Nat.* P. I c. 1 (ed. 1508, f. 1vb sub littera O). - Cf. etiam ipse Thomas *De ver.* q.1 a.10 ad 3 in contr.; *Super Gal.* c.5 lect. 6; I^a q.73 a.1; III^a q.29 a.2; nec non infra VII c. 12 lin. 53-59, 65-66, 122-123 cum adn. 194 Cap. 8, 1050 a 23 - b 3. - Cf. infra c. 12 lin. 80-87; II c. 4 lin. 45-46, 50-52; VI c. 2 lin. 178-186; c. 3 lin. 130-136. 231 Cap. 6-8, 1256 a 1 - 1258 b 8.

2

1094 a 18 Si utique est aliquis finis operabilium quem propter ipsum volumus, alia vero propter illum et non omnia propter alterum desideramus (procedit enim in infinitum sicque esset vacuum et inane desiderium), manifestum quoniam hic utique erit bonus et optimus. § Igitur ad vitam cognitio eius magnum habet incrementum. Et quemadmodum sagittatores signum habentes, magis utique adipiscemur quod oportet. § Si autem sic, tentandum est figuraliter accipere illud quid quidem est et cuius disciplinarum aut virtutum. § Videbitur autem utique principalissimae et maxime architectonicae esse. Talis utique et civilis apparet. § Quas enim esse debitum est disciplinarum in civita-
1094 b 1 tibus et quales unumquemque addiscere et usquequo, haec praeordinat. Videmus autem pretiosissimas virtutum sub hac existentes, utputa militarem, yconomicam, rhetoricam. § Utente autem hac reliquis practicis disciplinarum, amplius autem legemponente quid oportet operari et a quibus abstinere, huius finis complectitur utique eos qui aliarum, quapropter hic utique erit humanum bonum. § Si enim et idem est uni et civitati, maiusque et perfectius quod civitatis videtur et suscipere et salvare. Amabile quidem enim et uni soli, melius vero et divinius genti et civitatibus. Methodus quidem igitur hoc appetit, civilis quaedam existens.

18 utique LRT (*cf. supra c.* 1 *lin.* 117) : itaque T (*lin.* 1) 18 est aliquis finis L²RT : aliquis finis est AL¹ 20 enim L²R : enim ita AL¹ 22 Igitur T (*lin.* 9, 53) : Igitur et ALR 25 quid quidem ALRt : quod quid Rp 28 Quas ALRtT (*lin.* 99, 113) : Quis Rp Qualis I^{a}-II^{ae} q.66 a.5 arg.1 (*mss.*) 28 debitum est LRT (*lin.* 145 ; *cf.* I^{a}-II^{ae} q.66 a.5 arg.1) : est debitum T (*lin.* 99) 1094 b 2 pretiosissimas RpT (? *lin.* 151) : et pretiosissimas ALRt 4 autem T (*lin.* 120, 157) : vero LR 5 legemponente ALRtT (*lin.* 161) : legem proponente Rp 11 hoc RT (*lin.* 188) : haec AL

1094 a 18 *Si itaque est aliquis finis operabilium* etc. Praemissis his quae sunt necessaria ad propositum ostendendum, hic accedit Philosophus ad manifestandum propositum, scilicet ad ostendendum ad quid principaliter respiciat huius scientiae intentio. Et circa hoc tria facit: primo ostendit ex praemissis esse aliquem finem optimum in rebus humanis; secundo ostendit quod necessarium est habere cognitionem de ipso, ibi: *Igitur ad vitam* etc.; tertio ostendit ad quam scientiam pertineat eius cognitio, ibi: *Videbitur autem utique principalissimae* etc.

Circa primum utitur triplici ratione. Quarum principalis talis est: quicumque finis est talis quod alia volumus propter illum et ipsum volumus propter se ipsum et non aliquid aliud, iste finis non solum est bonus, sed etiam est optimus, et hoc apparet ex hoc quod semper finis cuius gratia alii fines quaeruntur est principalior, ut ex supra dictis patet; sed necesse est esse aliquem talem finem; ergo in rebus humanis est aliquis finis bonus et optimus. Minorem probat secunda ratione ducente ad impossibile, quae talis est: manifestum est ex praemissis quod unus finis propter alium desideratur; aut ergo est devenire ad aliquem finem qui non desideratur propter alium, aut non; si sic, habetur propositum; si autem non est invenire aliquem talem finem, consequens est quod omnis finis desideretur propter alium finem et sic oportet pro-

28 desideretur] desideratur Ψ

9 Lin. 1094 a 22. 11 Lin. 1094 a 26. 18 Cap. 1, 1094 a 14. 23 Cap. 1, 1094 a 14.

cedere in infinitum; sed hoc est impossibile quod procedatur in finibus in infinitum; ergo necesse est esse aliquem finem qui non sit propter alium finem desideratus. Quod autem sit impossibile in finibus procedere in infinitum, probat tertia ratione quae est etiam ducens ad impossibile, hoc modo: si procedatur in infinitum in desiderio finium, ut scilicet semper unus finis desideretur propter alium in infinitum, numquam erit devenire ad hoc quod homo consequatur fines desideratos; sed frustra et vane aliquis desiderat id quod non potest assequi; ergo desiderium finis esset frustra et vanum; sed hoc desiderium est naturale, dictum est enim supra quod bonum est quod naturaliter omnia desiderant; ergo sequetur quod naturale desiderium sit inane et vacuum; sed hoc est impossibile, quia naturale desiderium nihil aliud est quam inclinatio inhaerens rebus ex ordinatione primi moventis, quae non potest esse supervacua; ergo impossibile est quod in finibus procedatur in infinitum. Et sic necesse est esse aliquem ultimum finem propter quem omnia alia desiderantur et ipse non desideratur propter alia. Et ita necesse est esse aliquem optimum finem rerum humanarum.

1094 a 22 Deinde cum dicit: *Igitur ad vitam* etc., ostendit quod huius finis cognitio est homini necessaria. Et circa hoc duo facit: primo ostendit quod necessarium est homini cognoscere talem finem; secundo ostendit quid de eo cognoscere oporteat, ibi: *Si autem sic, tentandum est* etc. Concludit ergo primo ex dictis quod, ex quo est aliquis optimus finis rerum humanarum, cognitio eius habet magnum incrementum ad vitam, id est multum auxilium confert ad totam vitam humanam. Quod quidem apparet tali ratione: nihil quod in alterum dirigitur potest homo recte assequi nisi cognoscat illud ad quod dirigendum est, et hoc apparet per exemplum sagittatoris qui directe emittit sagittam attendens ad signum ad quod eam dirigit; sed tota humana vita oportet quod ordinetur in ultimum et optimum finem humanae vitae; ergo ad rectitudinem humanae vitae necesse est habere cognitionem de ultimo et optimo fine humanae vitae. Et huius ratio est quia semper ratio eorum quae sunt ad finem sumenda est ab ipso fine, ut etiam in II Physicorum probatur.

1094 a 24 Deinde cum dicit: *Si autem sic* etc., ostendit quid circa istum finem sit cognoscendum. Et dicit quod, ex quo sic est quod cognitio optimi finis necessaria est ad vitam humanam, oportet accipere quis sit iste optimus finis et ad quam scientiam speculativam vel practicam pertineat eius consideratio; per disciplinas enim intelligit scientias speculativas, per virtutes autem scientias practicas quia sunt aliquarum operationum principia. Dicit autem quod tentandum est de his determinare ad insinuandum difficultatem quae est in accipiendo ultimum finem in humana vita sicut et in considerando omnes causas altissimas. Dicit autem quod oportet illud accipere figuraliter, id est verisimiliter, quia talis modus accipiendi convenit rebus humanis, ut infra dicetur. Horum autem duorum, primum quidem pertinet ad tractatum huius scientiae, quia talis consideratio est circa rem de qua haec scientia considerat, sed secundum pertinet ad prooemium, in quo manifestatur intentio huius doctrinae.

Et ideo statim consequenter cum dicit: *Videbitur autem utique* etc., ostendit ad quam scientiam pertineat huius finis consideratio. Et circa hoc duo facit: primo ponit rationem ad propositum ostendendum; secundo probat quiddam quod supposuerat, ibi: *Quas enim esse est debitum* etc. Primo ergo ponit rationem ad propositum, quae talis est: optimus finis pertinet ad principalissimam scientiam et maxime architectonicam, et hoc patet ex his quae supra praemissa sunt, dictum est enim quod sub scientia vel arte quae est de fine continentur illae quae sunt circa ea quae sunt ad finem, et sic oportet quod ultimus finis pertineat ad scientiam principalissimam, tamquam de principalissimo fine existentem, et « maxime architectonicae », tamquam praecipienti aliis quid oporteat facere; sed civilis scientia videtur esse talis, scilicet principalissima et maxime architectonica; ergo ad eam pertinet considerare optimum finem. 1094 a 26

Deinde cum dicit: *Quas enim esse* etc., probat quod supposuerat, scilicet quod civilis sit talis. Et primo probat quod sit maxime architectonica; secundo quod sit principalissima, ibi: *Si enim et idem est uni* etc. Circa primum duo facit: primo attribuit politicae sive civili ea quae pertinent ad scientiam architectonicam; secundo ex his concludit propositum, ibi: *Utente autem hac* etc. Duo autem pertinent ad scientiam architectonicam, quorum unum est quod ipsa praecipit scientiae vel arti quae est sub ipsa quid debeat operari, sicut equestris praecipit frenifactivae; aliud autem est quod utitur 1094 a 28

34 est etiam *inv.* Ψ(-S) 41 est enim *inv.* Φ(-O^{1}V^{3} C^{1}P^{8}P^{6}V^{2}) P 50 ipse *coni. cum* Ed^{2}] ipsum Θ 54 huius] huiusmodi Φ(-Pd C^{1}V^{10}) P 62 confert] affert Ψ 68-69 ultimum et optimum finem *coni.* (*cf. lin.* 70-71)] optimum et ultimum finem Φ^{1} (optimum finem et ultimum finem BoP^{1}) optimum finem et ultimum Φ^{2} ultimum optimum finem Ψ 97 ponit (*cf. lin.* 99)] proponit Ψ 108 «maxime architectonicae» *Cf. Arist.* 1094 a 27 124 frenifactivae *coni. cum* V^{5}Za] frenorum factivae Φ frenorum frenifactivae Ψ

41 Cap. 1, 1094 a 2-3. 57 Lin. 1094 a 24. 61 Cf. Roberti Grosseteste *Notula* (in Eustratii comm. inserta); O^{8}, f. 13vb (ed. Pelzer *Les versions latines...*, p. 390). 73 Cap. 15, 200 a 5 - b 8; cf. infra c. 18 lin. 153-154 cum adn. 88-89 Cap. 3, 1094 b 11-22. 99 Lin. 1094 a 28. 103 Cap. 1, 1094 a 9. 108 Lin. 1094 a 27. 116 Lin. 1094 b 7. 120 Lin. 1094 b 4.

ea ad suum finem. Primum autem horum convenit politicae vel civili tam respectu speculativarum scientiarum quam respectu practicarum, aliter tamen et aliter. Nam practicae scientiae praecipit politica et quantum ad usum eius, ut scilicet operetur vel non operetur, et quantum ad determinationem actus: praecipit enim fabro non solum quod utatur sua arte, sed etiam quod sic utatur, tales cultellos faciens; utrumque enim est ordinatum ad finem humanae vitae. Sed scientiae speculativae praecipit civilis solum quantum ad usum, non autem quantum ad determinationem operis; ordinat enim politica quod aliqui doceant vel addiscant geometriam, huiusmodi enim actus in quantum sunt voluntarii pertinent ad materiam moralem et sunt ordinabiles ad finem humanae vitae; non autem praecipit politicus geometrae quid de triangulo concludat, hoc enim non subiacet humanae voluntati nec est ordinabile humanae vitae, sed dependet ex ipsa rerum ratione. Et ideo dicit quod politica praeordinat quas disciplinarum debitum est esse in civitatibus, scilicet tam practicarum quam speculativarum, et quis quam debeat addiscere et usque ad quod tempus. Alia autem proprietas scientiae architectonicae, scilicet uti inferioribus scientiis, pertinet ad politicam solum respectu practicarum scientiarum, unde subdit quod pretiosissimas, id est nobilissimas, virtutum, id est artium operativarum, videmus esse sub politica, scilicet militarem et yconomicam et rhetoricam, quibus omnibus utitur politica ad suum finem, scilicet ad bonum commune civitatis.

1094 b 4 Deinde cum dicit: *Utente autem hac* etc., ex praemissis duobus concludit propositum. Et dicit quod, cum politica, quae practica est, utatur reliquis practicis disciplinis, sicut secundo dictum est, et cum ipsa legemponat quid oporteat operari et a quibus abstinere, ut primo dictum est, consequens est quod finis huius tamquam architectonicae complectitur, id est sub se continet, fines aliarum scientiarum practicarum, unde concludit quod hic, scilicet finis politicae, est humanum bonum, id est optimum in rebus humanis.

Deinde cum dicit: *Si enim et idem est* etc., ostendit quod politica sit principalissima ex ipsa ratione proprii finis. Manifestum est enim quod unaquaeque causa tanto potior est quanto ad plura effectus eius se extendit. Unde et bonum, quod habet rationem causae finalis, tanto potius est quanto ad plura se extendit. Et ideo, si idem est bonum uni homini et toti civitati, multo videtur maius et perfectius suscipere, id est procurare, et salvare, id est conservare, illud quod est bonum totius civitatis quam id quod est bonum unius hominis. Pertinet quidem enim ad amorem qui debet esse inter homines quod homo quaerat et conservet bonum etiam uni soli homini, sed multo melius est et divinius quod hoc exhibeatur toti genti et civitatibus. Vel aliter: amabile quidem est quod hoc exhibeatur uni soli civitati, sed multo divinius est quod hoc exhibeatur toti genti, in qua multae civitates continentur. Dicit autem hoc esse divinius eo quod magis pertinet ad Dei similitudinem, qui est universalis causa omnium bonorum. Hoc autem bonum, scilicet quod est commune uni vel civitatibus pluribus, intendit methodus quaedam, id est ars, quae vocatur civilis; unde ad ipsam maxime pertinet considerare ultimum finem humanae vitae tamquam ad principalissimam. 1094 b 7

Sciendum est autem quod politicam dicit esse principalissimam non simpliciter, sed in genere activarum scientiarum, quae sunt circa res humanas, quarum ultimum finem politica considerat. Nam ultimum finem totius universi considerat scientia divina, quae est respectu omnium principalissima. Dicit autem ad politicam pertinere considerationem ultimi finis humanae vitae, de quo tamen in hoc libro determinat quia doctrina huius libri continet prima elementa scientiae politicae.

129 scilicet *coni.*] si Θ (sic Ao *om.* Er) 133 est ordinatum *inv.* V^a Ψ(-Wi) 136 operis] operationis Ψ 177 illud] id O^1Pd Φ^a S id est Ψ(-S) 194-195 activarum] actuum BoP^1Pd (*sed cf. adn. ad lin.* 196) Φ^a(-AoC^1Er) *Cf. Praef., p.* 89*. 196 politica] activarum Pd 198 est] *post* principalissima Ψ

147-148 Albertus *Lect.* f. 3ra: « usquequo, id est per quantum tempus ». - Aliter Eustratius, p. 16, 3-4; O^8, f. 14rb; Albertus *Comm.* p. 47 b. 155 Cf. Aristoteles infra VIII 12, 1162 a 28; *Pol.* III 13, 1284 b 6, a Guillelmo de Moerbeke transl. (ed. Susemihl, p. 211): « circa *commune bonum* intendentes ». - Saepius usus est Aristoteles voce « quod communiter conferens » (τὸ κοινῇ συμφέρον): infra V 2, 1129 b 15; VIII 9, 1160 a 13-14; *Pol.* III 5, 1278 b 21-22; 1279 a 17; 10, 1282 b 17 (ed. Susemihl, p. 174, 177, 199); vel « commune conferens » (τὸ κοινὸν συμφέρον): *Pol.* III 6, 1279 a 28-29, 33-34, 37-38 (ed. Susemihl, p. 178-179); aut etiam « quod expedit communi » (τὸ τῷ κοινῷ λυσιτελοῦν): *Pol.* III 6, 1279 b 9 (ed. Susemihl, p. 180); vel simpliciter « commune » (τὸ κοινόν): infra IV 7, 1122 b 21; IX 6, 1167 b 13-14; *Pol.* III 12, 1283 b 41 (ed. Susemihl, p. 207). - Cf. infra lin. 188-189; IV c. 7 lin. 34; V c. 2 lin. 36; VIII c. 11 lin. 139, 178; c. 12 lin. 288-289; IX c. 6 lin. 116; X c. 1 lin. 8; c. 11 lin. 25-26, 27, 55-56; c. 14 lin. 5, 7-8. 160 Lin. 1094 b 2-3. 162 Lin. 1094 a 28 - b 2. 170-172 Cf. ipse Thomas *Super Dion. De div. nom.* c. 4 lect. 2 (ed. Mandonnet, t. 2, p. 342); *Super De causis* c. 10 (ed. Saffrey, p. 71, 11); II^a-II^{ae} q. 45 a. 3 ad 1; *Sent. libri Met.* VI c. 3 (ed. Cathala, n. 1205). 185-188 Eustratius, p. 17, 24; O^8, f. 14va: « Divinius autem quoniam benefacere divinum opus est. Quanto igitur plura sunt quibus bene fit et quae meliorantur, tanto maior est beneficientia; et propter hoc et opus divinius »; Roberti Grosseteste *Notula* (post haec Eustratii verba inserta), O^8, f. 14va: « Rursus divinius dixit quia Deo manifeste assimulatur politicus homo... »; Albertus *Comm.* p. 49. 189-190 Albertus *Lect.* f. 3rb: « methodus, id est ars ». - Eustratius, p. 7, 13; O^8, f. 11vb (Roberti Grosseteste notulam uncis inclusimus): « Methodus autem [pro quo translatores plerumque ponunt doctrinam, quod etiam componitur in graeco sermone a meta, quod significat cum et in et post, et odos, quod est via] est habitus viae factivus cum ratione »; Albertus *Comm.* p. 33 b.

3

1094 b 11 Dicetur autem utique sufficienter si secundum subiectam materiam manifestetur. Certum enim non similiter in omnibus sermonibus quaerendum, quemadmodum neque in conditis. Bona autem et iusta, de quibus civilis intendit, tantam habent differentiam et errorem ut videantur lege sola esse, natura vero non. Talem autem quendam errorem habent et bona, quia multis contingunt detrimenta ex ipsis; iam enim quidam perierunt propter divitias, alii vero propter fortitudinem. Amabile igitur de talibus et ex talibus dicentes, grosse et figuraliter veritatem ostendere, et de his quae ut frequentius et ex talibus dicentes, talia et concludere. § Eodem utique modo et recipere debitum est unumquodque dictorum. Disciplinati enim est in tantum certitudinem inquirere secundum unumquodque genus, in quantum natura rei recipit. Proximum enim videtur et mathematicum persuadentem acceptare et rhetoricum demonstrationes expetere. § Unusquisque autem iudicat bene quae cognoscit et horum est bonus iudex; secundum
1095 a 1 unumquodque certe eruditus, simpliciter autem qui circa omnia eruditus est. § Idcirco politicae non est proprius auditor iuvenis; inexpertus enim est eorum qui secundum vitam sunt actuum, rationes autem ex his et de his sunt. § Amplius autem passionum secutor existens, inaniter audiet et inutiliter, quia finis est non cognitio, sed actus. Differt autem nihil iuvenis secundum aetatem vel secundum morem iuvenilis; non enim a tempore defectio, sed propter secundum passiones vivere et persequi singula, talibus enim inutilis cognitio fit, quemadmodum incontinentibus. § Secundum rationem autem desideria facientibus et operantibus, multum utique utile erit de his scire. Et quidem de auditore et qualiter demonstrandum et quid proponimus, prooemialiter dicta sint tanta.

13 quaerendum R : quaerendum est L 16 vero ALRtRp^{4} : *om.* Rp$^{1.2.3}$ (*add. sec.m.* Rp^{2}) 18 detrimenta ALRtT (*lin.* 41) : decrementa Rp 22 utique A(=δή K^{b}L^{b}M^{b}) LRT (*lin.* 6, 70) : autem A(=δὲ O^{b}) *Eth. nova* autem utique (*cf.* δὲ δή *coni.* Susemihl) T (*lin.* 6 Φ) 25 natura rei RpT (*lin.* 78; *cf. Super Boet. De Trin.* exp. c. II, ed. Decker, *p.* 158 ; *Coni. Gent.* I, 3) : rei natura ALRt 25 recipit ALR *Cf. Super Boet. De Trin.* exp. c. II, ed. Decker, *p.* 158; *in cod. autographo Vat. lat. 9850, f.* 94vb : patitur (*exp.*) recipit (*cf. infra lin.* 78) 27 autem ALRtT (*lin.* 94 ; *cf. supra c.* 1 *lin.* 113) : *om.* Rp 27-28 iudicat bene ALRT (*lin.* 94) : *inv.* T (*supra c.* 1 *lin.* 113-114) 1095 a 1 certe RtRp^{1} : igitur LRp^{4} *hom.om.* Rp$^{2.3}$ (ergo *sec.m.* Rp^{3}) 2 Idcirco L^{2}RT (*lin.* 108) : Ideo L^{1} 4 ex his et de his ALRtT (*lin.* 122-124) : de his et ex his Rp 4 sunt LRt : *om.* ARp 4 passionum LRT (*lin.* 97-98, 129 Φ) : passionibus (*cf.* A τοῖς πάθεσιν) T (*lin.* 97-98, 129 Ψ) 6 vel L^{1}T (*lin.* 151) : aut L^{2}R 8 passiones L^{2}RT (*lin.* 156-157) : passionem AL^{1}Rt 9 fit ART (*lin.* 158) : *om.* L 9 incontinentibus ALRt : in *praem.* Rp 11 utique utile R : utile utique AL 11 quidem ALRt : quid Rp 13 sint ALRtRp$^{1.4}$T (*lin.* 167 Φ) : sunt Rp$^{2.3}$T (*lin.* 167 Ψ)

1094 b 11 *Dicetur autem utique sufficienter* etc. Postquam Philosophus ostendit quid sit bonum quod principaliter intenditur in hac scientia, hic determinat modum huic scientiae convenientem; et primo ex parte doctoris; secundo ex parte auditoris, ibi: *Eodem utique modo* etc. Circa primum ponit talem rationem. Modus manifestandi veritatem in qualibet scientia debet esse conveniens ei quod subicitur sicut materia in illa scientia. Quod quidem manifestat ex hoc quod certitudo non potest inveniri nec est requirenda similiter in omnibus sermonibus quibus de aliqua re ratiocinamur, sicut etiam neque in conditis, id est his quae fiunt per artem, non est similis modus operandi in omnibus, sed unusquisque artifex operatur ex materia secundum modum ei convenientem aliter quidem ex cera aliter ex luto aliter ex ferro. Materia autem moralis talis est quod non est ei conveniens perfecta certitudo. Et hoc manifestat per duo genera rerum quae videntur ad materiam moralem pertinere. Primo namque et principaliter ad materiam moralem pertinent opera virtuosa, quae vocat hic iusta, de quibus principaliter intendit civilis scientia, circa quae non habetur certa sententia hominum, sed magna differentia est in hoc quod homines de his iudicant; et in hoc multiplex error contingit, nam quaedam sunt quae a quibusdam reputantur iusta et honesta, a quibusdam autem iniusta et inhonesta, secundum differentiam temporum et locorum et personarum; aliquid enim reputatur vitiosum uno tempore aut in una regione quod in alio tempore aut in alia regione non reputatur vitiosum; et ex ista differentia contingit quosdam opinari quod nihil esset naturaliter iustum vel honestum, sed solum secundum legis positionem; de qua quidem opinione ipse plenius aget in V huius. Secundo autem ad materiam moralem pertinent bona exteriora quibus homo utitur ad finem, et circa ista etiam bona contingit invenire praedictum errorem, quia non semper eodem modo se habent in omnibus; quidam enim per ea iuvantur, quibusdam vero ex ipsis proveniunt detrimenta; multi enim homines occasione suarum divitiarum perierunt, utpote a latronibus interfecti, quidam vero occasione suae fortitudinis corporalis, ex cuius fiducia incaute se periculis exposuerunt. Et sic manifestum est quod materia moralis est varia et deformis, non habens omnimodam certitudinem. Et quia secundum artem demonstrativae scientiae oportet principia esse conformia conclusionibus, amabile est et optabile de talibus, id est tam variabilibus, tractatum facientes et ex similibus procedentes, ostendere veritatem primo quidem grosse, id est applicando universalia principia et simplicia ad singularia et composita in quibus est actus; necessarium est enim in qualibet operativa scientia ut procedatur modo compositivo, e contrario autem in scientia speculativa necesse est ut procedatur modo resolutivo, resolvendo composita in principia simplicia; deinde oportet ostendere veritatem figuraliter, id est verisimiliter, et hoc est procedere ex propriis principiis huius scientiae, nam scientia moralis est de actibus voluntariis, voluntatis autem motivum est non solum bonum, sed apparens bonum; tertio oportet ut, cum dicturi simus de his quae ut frequentius accidunt, id est de actibus voluntariis, quos voluntas non ex necessitate producit, sed forte inclinata magis ad unum quam ad aliud, ut etiam ex talibus procedamus, ut principia sint conclusionibus conformia.

Deinde cum dicit: *Eodem utique modo* etc., ostendit quod auditorem oportet acceptare in moralibus praedictum modum determinandi. Et dicit quod debitum est quod unusquisque recipiat unumquodque <eorum> quae sibi ab alio dicuntur eodem modo, id est secundum quod convenit materiae, quia ad hominem disciplinatum, id est bene instructum, pertinet ut tantum certitudinem quaerat in unaquaque materia quantum natura rei patitur; non enim potest esse tanta certitudo in materia variabili et contingenti sicut in materia necessaria 1094 b 22

3 scientia] *om.* Φ^2(-C^1P^5) Ψ *Cf. Praef., p.* 89*. 6 utique] autem utique Φ(-Kr) *Cf. adn. ad Arist.* 1094 b 22. 24 sententia] scientia BoDbP^1 Φ^2(-$OP^5P^7V^2V^4$ *om.* Bg$^2P^3$) Ψ(Wi *obsc.*) 36 V *coni.*] VI Θ 38 etiam bona *inv.* Ψ 47 deformis (*cf.* IV *c.* 15 *lin.* 175)] difformis Φ 74 eorum *coni.*] *om.* Θ 77 tantum certitudinem (*cf. Arist.* 1094 b 24)] terminum certitudinis Φ (terminum *om.* V) *Cf. infra* VIII *c.* 9 *lin.* 34-35 *cum adn.*

5-6 Lin. 1094 b 22. 12-13 Eustratius, p. 19, 15-16; O^6, f. 15ra: «Conditivae autem dicuntur artes quae et factivae, et condita quae ab ipsis perficiuntur opera»; Albertus *Lect.* f. 3rb: «conditis, id est artificialibus operatis»; *Comm.* p. 51 a. 14-17 Eustratius, p. 19, 21-25; O^6, f. 15ra: «Vide enim quoniam una species est artis quae imitativa est hominis formae secundum quod homo; dividitur autem in species differentes secundum subiectorum differentias; et primo quidem in depictivam et statuifactivam; haec autem in formativam ex molli materia, ut *cera* et *luto*, et liquefactivam et sculptivam et fabricativam et ex lapide incisivam...»; Albertus *Lect.* f. 3rb: «Sed forma artificiati, si sit eiusdem speciei, diversimode acquiritur in diversis materiis, sicut forma hominis in auro per liquefactionem, sed in *cera* per molliationem, in ligno per decavationem»; *Comm.* p. 51. 36 Cap. 12, 1134 b 18 - 1135 a 5. 44-45 Eustratius, p. 20, 29-32; O^6, f. 15va: «Fortitudinem autem hic non eam quae animae est ait virtutem speculatam in moderamine impetus irascibilis virtutis et concupiscibilis, sed eam quae secundum corpus assumitur, quae et ischys [graece] proprie nominatur [quam aliquando nos fortitudinem, aliquando robur dicimus], quae ad eam quae in anima est fortitudinem analoga existit»; Albertus *Lect.* f. 3rb: «fortitudinem, id est robur corporis»; *Comm.* p. 52 b. - Aliter Anonymus *Comm. in Eth. novam*, C^5, f. 286vb; Pr, f. 3vb: «propter fortitudinem, id est credendo audaciam esse fortitudinem vel abutendo actibus fortitudinis». 49-50 Albertus *Lect.* f. 3va: «Amabile, id est desiderabile». 64 Cf. infra III 10, 1113 a 16-24.

semper eodem modo se habente, et ideo auditor bene disciplinatus nec debet maiorem certitudinem requirere nec minori esse contentus quam sit conveniens rei de qua agitur. Propinquum enim peccatum esse videtur si aliquis auditor acceptet aliquem mathematicum persuasionibus rhetoricis utentem et si expetat a rhetorico demonstrationes certas quales debet proferre mathematicus; utrumque enim contingit ex hoc quod non consideratur modus materiae conveniens, nam mathematica est circa materiam in qua invenitur omnimoda certitudo, rhetorica autem negotiatur circa materiam civilem in qua multiplex variatio accidit.

1094 b 27 Deinde cum dicit: *Unusquisque autem iudicat bene* etc., ostendit qualis debeat esse auditor huius scientiae. Et primo ostendit quis sit insufficiens auditor; secundo quis sit inutilis, ibi: *Amplius autem passionum* etc.; tertio ostendit quis sit auditor conveniens, ibi: *Secundum rationem autem* etc. Circa primum duo facit. Primo praemittit quaedam quae sunt necessaria ad propositum ostendendum. Et dicit quod unusquisque non potest habere bonum iudicium nisi de his quae cognoscit, et sic ille qui est instructus circa unum quodlibet genus bene potest iudicare de his quae pertinent ad illud genus, sed ille qui est bene instructus circa omnia potest simpliciter bene iudicare de omnibus.

1095 a 2 Secundo ibi: *Idcirco politicae* etc., concludit propositum, scilicet quod iuvenis non est conveniens auditor politicae et totius moralis scientiae, quae sub politica comprehenditur, quia, sicut dictum est, nullus potest bene iudicare nisi ea quae novit, omnis <autem> auditor oportet quod bene iudicet de his quae audit, ut scilicet bene dicta recipiat, non autem ea quae male dicuntur, ergo oportet quod nullus sit auditor conveniens nisi habeat aliquam notitiam eorum quae debet audire; sed iuvenis non habet notitiam eorum quae pertinent ad scientiam moralem, quae maxime cognoscuntur per experientiam, iuvenis autem est inexpertus operationum humanae vitae propter temporis brevitatem et tamen rationes moralis scientiae procedunt ex his quae pertinent ad actus humanae vitae et etiam sunt de his; sicut si dicatur quod liberalis minora sibi reservat et maiora aliis tribuit, hoc iuvenis propter inexperientiam forte non iudicabit esse verum, et idem est in aliis civilibus; unde manifestum est quod iuvenis non est conveniens auditor politicae.

Deinde cum dicit: *Amplius autem passionum* etc., 1095 a 4 ostendit quis sit inutilis auditor huius scientiae. Ubi considerandum est quod scientia moralis docet homines sequi rationem et discedere ab his in quae passiones animae inclinant, quae sunt concupiscentia, ira et similia. In quae quidem aliqui tendunt dupliciter: uno modo ex electione, puta cum aliquis hoc proponit ut concupiscentiae suae satisfaciat, et hos vocat sectatores passionum; alio modo cum aliquis proponit quidem a noxiis delectationibus abstinere, vincitur tamen interdum impetu passionis ut contra suum propositum impetum passionis sequatur, et talis vocatur incontinens. Dicit ergo quod ille qui est sectator passionum inaniter, id est sine aliqua efficacia, audiet hanc scientiam et inutiliter, id est absque consecutione debiti finis. Finis enim huius scientiae non est sola cognitio, ad quam forte pervenire possent passionum sectatores, sed finis huius scientiae est actus humanus, sicut et omnium scientiarum practicarum; ad actus autem virtuosos non perveniunt qui passiones sectantur. Et sic nihil differt quantum ad hoc quod arceantur ab auditu huius scientiae iuvenis aetate vel iuvenis moribus, scilicet passionum sectator, quia, sicut iuvenis aetate deficit a fine huius scientiae qui est cognitio, ita ille qui est iuvenis moribus deficit a fine qui est actio; non enim est defectus eius propter tempus, sed propter hoc quod vivit secundum passiones et sequitur singula ad quae passiones inclinant, talibus autem fit inutilis cognitio huius scientiae sicut etiam incontinentibus, qui non sequuntur scientiam quam de moralibus habent.

Deinde cum dicit: *Secundum rationem autem* etc., 1095 a 10 ostendit quis sit conveniens auditor huius scientiae. Et dicit quod multum est utile scire de moralibus illis qui secundum ordinem rationis implent omnia sua desideria et exterius operantur. Ultimo autem epilogat ea quae dicta sunt in hoc prooemio, dicens quod tanta sint dicta prooemialiter de auditore, quod fuit ultimum, et quis sit modus demonstrandi, quod fuit medium, et quid proponimus, id est quid sit illud de quo ista scientia principaliter intendit.

81 semper eodem *inv.* Ψ 97-98 passionum] passionibus STo (*cf. lin.* 129 *cum adn. et adn. ad Arist.* 1095 a 4) 113 autem *coni. cum* Ed^{3}] *om.* Θ 129 passionum] passionibus Ψ (*om.* S) (*cf. lin.* 97-98 *cum adn.*) 150 quod arceantur *coni.*] coarceantur Φ (coarcentur Pd coherceantur Er^{s} P^{1} P^{s}P^{7} utrum coarceantur AsDb(?)V^{s}C^{1} utrum coherceantur BoW quod coarceantur Bg^{1}Er^{1}) arceantur Ψ (*Cf.* VIII *c.* 9 *lin.* 109-110 *cum adn.*) 151 auditu] audito FPd auditore DbV^{2}W auditoribus AsBoEr^{2}O^{1} Φ^{s} 167 sint] sunt BoEr^{s}F KrP^{3}V^{2} Ψ

84-85 Cf. *Eth. nova* 1094 b 25-26: « Par enim peccatum videtur... »; Albertus *Lect.* f. 3va: « Proximum, id est simile peccatum »; *Comm.* p. 54 a: « per [*legend.* par] peccatum est ». 97 Lin. 1095 a 4. 99 Lin. 1095 a 10. 142-144 Eustratius, p. 25, 20-21; O^{s}, f. 16va-vb: « Omnis enim sermo et ratio et omnis actus et operatio ad finem aliquem respicientes, nisi adipiscantur ipsum, vane dicuntur fieri »; Albertus *Lect.* f. 3va: « Inaniter, quantum ad defectum formae electionis; inutiliter, quantum ad defectum finis ». Cf. infra c. 7 lin. 147; II c. 8 lin. 16-17.

4

1095 a 14 Dicamus ergo resumentes, quoniam omnis cognitio et electio bonum aliquod desiderat, quid est hoc quod dicimus civilem desiderare et quid est omnium operatorum summum bonum. § Nomine quidem igitur fere a plurimis confessum est, felicitatem enim et multi et excellentes dicunt. Bene vivere autem et bene operari idem existimant ei quod est esse felicem. § De felicitate autem quae est alterantur. Et non similiter multi sapientibus tradiderunt, hi quidem enim apertorum quid et manifestorum, utputa voluptatem, divitias aut honorem. Alii autem aliud. Multotiens autem et idem ipse alterum, aegrotans quidem enim sanitatem, mendicans autem divitias, conscii autem sibi ipsis ignorantiae eos qui magnum aliquid et super ipsos dicunt admirantur. Quidam autem existimaverunt praeter haec multa bona aliud esse secundum se ipsum, quod et omnibus causa est essendi bonum. § Omnes quidem igitur perscrutari opiniones inanius fortassis est, sufficiens autem eas maxime quae superficietenus apparent vel existimantur habere aliquam rationem. § Non lateat autem nos quoniam differunt quae a principiis rationes et quae ad principia. Bene enim et Plato dubitavit hoc et quaesivit utrum a principiis vel ad principia est via, quemadmodum
1095 b 1 in stadiis ab athlotetis ad terminum vel e converso. Incipiendum quidem igitur a cognitis. Haec autem dupliciter sunt, haec quidem enim nobis, haec autem simpliciter. Forte igitur nobis incipiendum est a nobis cognitis. § Propter quod oportet consuetudinibus duci bene de bonis et iustis et universaliter civilibus auditurum sufficienter. Principium enim quia, et si hoc appareat sufficienter, nihil opus erit eo quod propter quid. Talis autem habet vel suscipit utique principia faciliter. Cui autem neutrum existit horum, audiat quae Exyodi:

«Iste quidem optimus qui ipse omnia intellexerit.
Bonus autem rursus et ille qui bene dicenti oboediet.
Qui autem neque ipsemet intelligit neque alium audiens
In animo ponet, hic rursus inutilis vir».

14 ergo T (*lin.* 1) : autem ALR 20 esse felicem L^{a}RpT (*lin.* 47) : felicem esse L^{1}Rt 21 alterantur *Eth. nova* (*plurimi mss., perperam*) L^{a} RT(*lin.* 51) : altercantur A *Eth. nova* (*pauci mss., recte*) L^{1} 23 divitias A(=πλοῦτον L^{b}) LRt : aut divitias A(=ἢ πλοῦτον $K^{b}M^{b}O^{b}$) Rp 23 aliud ART (*lin.* 62) : aliter L 25 autem AR : *om.* L 27 haec multa RpT (*lin.* 76) : multa haec ALRt 27 aliud L^{a}R : aliud quid AL^{1} 30 apparent AL : autem apparent R aut apparent T (? *lin.* 96) 30 existimantur AL^{1}T (*lin.* 97) : estimentur L^{a}R (exti- Rt) 1095 b 1 athlotetis L^{a}RT (*lin.* 110, 111, 113) : athlothetis AL^{1}(-O^{s}) 5 universaliter *Eth. nova* L (vel totaliter *Roberti Grosseteste notula in marg.* P^{11} *in textu inserta* $P^{13}Sk^{a}L^{2}$) T (*lin.* 139) : totaliter R 6 quia R : hoc quia (=τὸ ὅτι *cf.* 1098 b 1) L 6-7 et si hoc... propter quid ART (*lin.* 144-146) : *om.* L (*in textu* ; et si hoc, id est quia, videatur sufficienter *in comm.* [= Eustratius, *p.* 32, 32]) 9 Exyodi T (*lin.* 155) : Esiodi L Esyodi R 10 qui ipse omnia intellexerit ART (*lin.* 156) : *om.* L 11 bene dicenti ARp : dicenti LRt *an* dicenti, bene T (*cf. lin.* 157) ?

1095 a 14 *Dicamus ergo resumentes* etc. Praemisso prooemio, hic Aristotiles accedit ad tractatum huius scientiae. Et dividitur in partes tres: in prima determinat de felicitate, quae est summum inter humana bona, perducens ad hoc considerationem felicitatis quod est operatio secundum virtutem; in secunda parte determinat de virtutibus, ibi: *Si autem est felicitas operatio quaedam secundum virtutem* etc.; in tertia complet suum tractatum de felicitate, ostendens qualis et quae virtutis operatio sit felicitas, et hoc in X libro, ibi: *Post haec autem de delectatione* etc. Circa primum duo facit: primo dicit de quo est intentio; secundo exequitur propositum, ibi: *Nomine quidem igitur* etc. Dicit ergo primo, resumendo quod supra dictum est, quod, cum omnis cognitio et electio desideret aliquod bonum, id est ordinetur ad aliquod bonum desideratum sicut in finem, dicendum est quid sit illud bonum ad quod ordinatur civilis scientia, quod scilicet est summum omnium operatorum, id est inter omnia ad quae opere humano perveniri potest. Haec enim duo supra dictum est oportere considerari de ultimo fine humanorum bonorum, scilicet quid sit, quod hic proponitur considerandum, et ad quam scientiam pertineat, quod supra in prooemio tractatum est.

1095 a 17 Deinde cum dicit: *Nomine quidem igitur* etc., determinat de felicitate. Et circa hoc duo facit: primo prosequitur opiniones aliorum de felicitate; secundo determinat de ipsa secundum propriam sententiam, ibi: *Rursus autem redeamus ad quaesitum bonum* etc. Circa primum duo facit: primo ponit opiniones aliorum de felicitate; secundo inquirit de eis, ibi: *Nos autem dicamus unde discessimus* etc. Circa primum duo facit: primo ponit opiniones de ultimo fine humanorum; secundo determinat qualiter de huiusmodi opinionibus sit inquirendum, ibi: *Omnes quidem igitur perscrutari* etc. Circa primum duo facit: primo ostendit in quo omnes conveniant; secundo in quo differant, ibi: *De felicitate autem quae est* etc. Ponit ergo primo duo in quibus omnes conveniunt secundum ultimum finem. Primo quidem in nomine, quia tam multi, id est populares, quam etiam excellentes, id est sapientes, nominant summum humanorum bonorum felicitatem. Secundo quantum ad quandam communem nominis rationem, quia omnes existimant bene vivere et bene operari <idem esse ei> quod est esse felicem.

Deinde cum dicit: *De felicitate autem* etc., ostendit in quo differunt opiniones hominum circa felicitatem. Et dicit quod de felicitate quid sit in speciali alterantur, id est diversificantur, homines, et hoc triplici differentia. Quarum prima accipitur secundum quod multitudo popularium non similiter in hoc sentit cum sapientibus; nam populares existimant felicitatem esse aliquid eorum quae sunt in aperto et manifesto, ut sunt illa quae in sensibilibus considerantur, quae sola manifesta sunt multitudini et adeo aperta quod non indigent expositione reserante, sicut sunt voluptas, divitiae et honor et alia huiusmodi; quid autem sapientes super hoc sentiant, ultimo ponet. Secunda autem differentia est popularium ad invicem, quorum alii aliud sensibile bonum aestimant esse felicitatem, sicut avari divitias, intemperati voluptates, ambitiosi honores. Tertia autem differentia est eiusdem ad se ipsum; est enim condicio ultimi finis ut sit maxime desideratum, unde illud quod maxime desiderat homo aestimat esse felicitatem, indigentia autem alicuius boni auget eius desiderium; unde aeger, qui indiget sanitate, iudicat ipsam summum bonum et pari ratione mendicus divitias; et similiter illi qui recognoscunt suam ignorantiam admirantur quasi felices eos qui possunt dicere aliquid magnum et quod eorum intellectum excedat. Et omnia ista pertinent ad opiniones multitudinis. Sed quidam sapientes, scilicet Platonici, praeter haec diversa bona sensibilia aesti- 1095 a 20

3 partes tres *inv.* F Bg^{1}V Ψ 9 suum *om.* Ψ 16 desideret] desiderat Φ 21 perveniri *coni. cum* Za *sec.m.* V^{2} S (*cf. infra* II *c.* 11 *lin.* 8; III *c.* 8 *lin.* 40-41, 44, *etc.*]) pervenire Θ 23 proponitur] proponit Ψ 39 differant] differunt Ψ 47 idem esse ei *coni. ex Arist.* 1095 a 19-20 (*cf. infra c.* 12 *lin.* 104-105)] *om.* Θ 47 est *om.* Φ(-O^{1} P^{18}P^{4}) 68 autem] enim Φ

7-8 Cap. 19, 1102 a 5. 11 Cap. 1, 1172 a 19 ; cf. infra c. 11 lin. 20-21 ; c. 19 lin. 17-19. 13-14 Lin. 1095 a 17. 15 Cap. 1, 1094 a 1. 21 Cap. 2, 1094 a 24. 25 Cap. 2, 1094 a 26. 30 Cap. 9, 1097 a 15. 33 Cap. 5, 1095 b 14. 37 Lin. 1095 a 28. 39 Lin. 1095 a 20. 38-41 Albertus *Lect.* f. 3vb : « Et primo dicit in quo omnes conveniunt ; secundo in quo differunt, ibi : *De felicitate autem.* Ponit ergo in duobus convenientiam omnium opinionum... ». 51 *Comm. in Eth. novam,* P^{18}, f. 140rb : « *De felicitate autem quae est alterantur,* id est philosophi alterantur et diversificantur de felicitate » ; Albertus *Lect.* f. 4ra : « alterantur, id est diversificantur ». - Sed recte Albertus *Comm.* p. 60 a : « altercantur multi plebeii cum sapientibus ». 64-75 *Comm. in Eth. novam,* P^{18}, f. 140rb : « *Multotiens autem et idem ipse aliud,* id est multotiens contingit quod idem homo ponit aliud et aliud esse summum bonum, *aegrotans quidem,* id est ille qui aegrotat, ponit sanitatem esse summum bonum, *mendicans autem divitias,* id est pauper ponit divitias esse summum bonum, *conscii autem sibi ipsis ignorantiae magnum quid,* id est ille qui est conscius sibi ignorantiae suae, id est ille qui scit quod ipsemet est ignorans, magnum quid ponit scire, quasi diceret : ponit scientiam esse summum bonum... » ; Albertus *Lect.* f. 4ra : « Secunda diversitas est eiusdem secundum diversos status, ibi : *Multotiens autem...* et qui conscii sunt de ignorantia admirantur quasi felices eos qui dicunt aliquid magnum... » ; *Comm.* p. 61 b. - Aliter Eustratius, p. 29, 15-17 ; O^{8}, f. 17vb : « Ita quidem multi. Sapientiae autem aliquis curam habens et conscius sibi ipsi de defectu alicuius secundum sapientiam admiratur super ipsum scientem et dicentem ». 75-82 Eustratius, p. 29, 19-23 ; O^{8}, f. 17vb : « Hoc de Platone videtur dixisse, qui Deum esse ponens id ipsum bonum, illud iussit esse omnis causam bonitatis et omne quod est bonum vel dicitur illius participatione hoc esse et dici, illud autem non alicuius participatione esse bonum, sed primum ens omnium ipsum per se ipsum hoc esse et dici » ; Albertus *Lect.* f. 4ra : « Unde dicit quod quidam, scilicet Platonici, existimaverunt per rationem praeter haec multa bona sensibilia, in quibus plures ponebant

maverunt esse unum bonum quod est secundum se ipsum, id est quod est ipsa essentia bonitatis separata, sicut et formam separatam hominis dicebant per se hominem, et quod omnibus bonis est causa quod sint bona, in quantum scilicet participant illud summum bonum.

1095 a 28 Deinde cum dicit: *Omnes quidem igitur* etc., ostendit qualiter oporteat inquirere de praedictis opinionibus. Et circa hoc tria facit: primo ostendit de quibus harum opinionum oportet inquirere; secundo quo ordine, ibi: *Non lateat autem nos* etc.; tertio qualiter oporteat auditorem dispositum esse ad hoc quod bene capiat ea quae dicentur, ibi: *Propter quod oportet consuetudinibus* etc. Dicit ergo primo quod perscrutari omnes opiniones quas aliqui habent de felicitate esset aliquid magis vanum quam deceat philosophum, quia quaedam sunt omnino irrationabiles, sed sufficit illas opiniones maxime perscrutari quae in superficie habent aliquam rationem vel propter apparentiam aliquam vel saltem propter opinionem multorum hoc existimantium.

1095 a 30 Deinde cum dicit: *Non lateat autem nos* etc., ostendit quo ordine ratiocinandum sit de huiusmodi opinionibus et simpliciter in tota materia morali. Et assignat differentiam in processu ratiocinandi, quia quaedam rationes sunt quae procedunt a principiis, id est a causis, in effectus, sicut demonstrationes propter quid, quaedam autem e converso ab effectibus ad causas sive principia, quae non demonstrant propter quid, sed solum quia ita est. Et hoc etiam Plato prius distinxit, inquirens utrum oporteat procedere a principiis vel ad principia. Et ponit exemplum de cursu stadiorum; erant enim quidam athlotetae, id est propositi athletis currentibus in stadio, qui quidem athlotetae stabant in principio stadiorum; quandoque igitur athletae incipiebant currere ab athlotetis et procedebant usque ad terminum, quandoque autem e converso; et sic etiam est duplex ordo in processu rationis, ut dictum est. Et ut accipiatur quo ordine oporteat procedere in qualibet materia, considerandum est quod semper oportet incipere a magis cognitis, quia per notiora devenimus ad ignota. Sunt autem aliqua notiora dupliciter, quaedam quidem quoad nos, sicut composita et sensibilia, quaedam simpliciter et quoad naturam, scilicet simplicia et intelligibilia. Et quia nobis ratiocinando notitiam acquirimus, oportet quod procedamus ab his quae sunt magis nota nobis; et si quidem eadem sint nobis magis nota et simpliciter, tunc ratio procedit a principiis, sicut in mathematicis; si autem sint alia magis nota simpliciter et alia quoad nos, tunc oportet e converso procedere, sicut in naturalibus et moralibus.

Deinde cum dicit: *Propter quod oportet* etc., ostendit qualiter oportet esse dispositum talium auditorem. Et dicit quod, quia in moralibus oportet incipere ab his quae sunt magis nota quoad nos, id est a quibusdam effectibus consideratis circa actus humanos, oportet illum qui sufficiens auditor vult esse moralis scientiae quod sit bene manuductus et exercitatus in consuetudinibus humanae vitae, id est de bonis, exterioribus, et iustis, id est de operibus virtutum, et universaliter de omnibus civilibus, sicut sunt leges et ordines politiarum et si qua alia sunt huiusmodi. Quia oportet in moralibus accipere ut principium quia ita est, quod quidem accipitur per experientiam et consuetudinem, puta quod concupiscentiae per abstinentiam superantur. Et si hoc sit manifestum alicui, non multum necessarium est ei ad operandum cognoscere propter quid, sicut et medico sufficit ad sanandum scire quod haec herba curat talem aegritudinem; cognoscere autem propter quid requiritur ad sciendum, quod principaliter intenditur in scientiis speculativis. Talis autem, qui scilicet est expertus in rebus humanis, vel per se ipsum habet principia operabilium quasi per se ea considerans, vel de facili suscipit ea ab alio. Ille vero qui neutrum horum convenit, audiat senten- 1095 b 4

89 ea] *ante* bene Ψ 92 aliquid magis *inv.* Ψ 102 rationes sunt *inv.* Ψ 110 propositi] prepositi P^7 V^6 Ed^2 *sec.m.* PdC^1V^{10} *Sed cf.* A. Blaise *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*, Strasbourg 1954, *s.v.* Propositus I. 119 devenimus] pervenimus Ψ 125 sint] sunt Ψ 138 operibus] operationibus Ψ 140 politiarum *coni. cum sec.m.* $PdEr^1$ (politheiarum V^6)] politicarum Θ 141 moralibus] aliquid *add.* Ψ

felicitatem, aliud secundum se ipsum esse bonum, id est ipsam naturam boni quam dicebant per se bonum, quod et omnibus bonis est causa formaliter essendi bonum. Unde patet falsa commendatio eorum qui dicunt Platonem in hoc bene dixisse : non enim intelligit quod sit omnium causa effective sicut Deus ; hoc enim verum esset ». - Cf. etiam Dionysius *De div. nom.* c. 1 § 3 (PG 3, 593 C ; *Dionysiaca* t. 1, p. 41) sec. Thomam *Super De causis* c. 9 (ed. Saffrey, p. 58) : « *Quoniam autem* Deus est ipsa *bonitatis essentia per ipsum...* ». - Cf. infra X c. 2 lin. 102-105. 79-80 Cf. infra c. 7 lin. 23-26. 87 Lin. 1095 a 30. 90 Lin. 1095 b 4. 109-114 *Lexicon verborum graecorum...*, p. 259* : « Athloteus (!) : qui ponit vel qui tenet praemia » ; Eustratius, p. 31, 20-25 ; O^8, f. 18rb (Roberti Grosseteste notulam uncis inclusimus) : « Athlothetae quidem rationem habent principii, velut et agonis constitutivi et factivi, terminus autem stadii non ut principium, sed ut ultimum est ; eadem igitur via quae media est utrimque, sed qui ab utrisque in utrumque motus currentium habitudine differens est ; ita et a principiis et ad principia via et motus rationis. [Est autem athleta qui decertat pro bravio currendo in stadio ; athlotheta vero est qui tribuit bravium victori, utpote virgam palmae vel aliud quid in signum victoriae, qui solebat habere sedem in uno terminorum stadii] »; Albertus *Lect.* f. 4va : « Ad cuius evidentiam sciendum est quod adlotheta dicitur inspector et iudex pugnarum adletarum, id est pugilum vel cursuum in stadiis ; et stabat secundum situm in termino stadii ut venientem primo remuneraret vel vincentem ; sed in quantum est remunerator, erat in principio viae, in quantum scilicet sua remuneratione movebat ad cursum vel ad pugnas sicut finis efficientem ; poterat ergo pugil ex remunerationis spe venire ad terminum cursus vel e converso » ; *Comm.* p. 63.

tiam Exyodi poetae qui dixit quod iste est optimus qui scilicet potest per se ipsum intelligere, et ille etiam est bonus qui bene recipit quae ab alio dicuntur, ille autem qui neque per se ipsum potest intelligere neque alium audiens potest in animo reponere, est inutilis, quantum scilicet ad acquisitionem scientiae.

155 Exyodi] Esyodi As Ezyodi C¹Er¹ Exodi P²P⁴ Exeodi V² Ysiodi P⁷ Expriodi Ψ (=Expłodi *pro* Exỳodi)

155 *Lexicon verborum graecorum...*, p. 259* : « Esyodi : proprium nomen poetae ». 157-158 Eustratius, p. 33, 21-22 ; O⁸, f. 18vb : « bonum autem et non per excellentiam optimum eum qui alio dicente *bene suadetur* ». - Rectius Anonymus *Comm. in Eth. novam*, P¹⁸, f. 140rb : « et rursus ille est bonus qui audit *dicentem bene* haec » ; F⁴, f. 10ra = O², f. 9ra : « et rursus ille est beatus qui audit haec cum effectu, *bene dicenti*, id est ab eo qui bene dicit et qui bene docet ».

5

1095 b 14 Nos autem dicamus unde discessimus. Bonum enim et felicitatem non irrationabiliter videntur ex his quae huius vitae sunt existimare. § Multi quidem et gravissimi voluptatem. Ideo et vitam diligunt voluptuosam. § Tres enim sunt maxime excellentes, et quae nunc dicta est et quae civilis est et tertia quae contemplativa est. § Multi quidem igitur omnino bestiales videntur esse, pecudum vitam eligentes. § Adipiscuntur autem rationem quia multi eorum qui in potestate sunt similia patiuntur Sardanapalo. § Qui autem excellentes et operativi honorem. § Civilis enim vitae fere hic finis. § Videtur autem magis superficietenus esse eo quod quaeritur; videtur enim in honorantibus magis esse quam in honorato, bonum autem proprium quid et quod difficile aufertur divinamus. § Amplius autem videntur honorem quaerere ut credant se ipsos bonos esse; quaerunt igitur a prudentibus honorari et apud eos a quibus cognoscuntur et in virtute. Manifestum igitur quoniam secundum hos virtus melior est. § Forsitan autem et magis utique aliquis finem civilis vitae hanc existimet. § Videtur autem imperfectior et haec. Videtur enim contingere et dormire habentem virtutem et non operari per vitam. § Et cum his
1096 a 1 mala pati et infortunatum esse plurimum. Ita autem viventem nullus utique felicitabit, nisi positionem custodiat. Et de his quidem igitur satis, sufficienter enim in enkicliis dictum est de ipsis. § Tertia autem est contemplativa, de qua perscrutationem in sequentibus faciemus. § Pecuniosus autem violentus quis est. § Et divitiae non sunt quod quaeritur bonum, utiles enim sunt et alterius gratia. Ideo magis quae priora dicta sunt fines aliquis utique existimat, propter se enim diliguntur; videntur autem neque illa, quamvis multi sermones ad haec compositi sint. Haec autem relinquantur.

16 existimare L^2RT (*lin.* 17) : estimare vel existimare L^1 (estimare P^{11}) 22 patiuntur ALRtRp^{4}T (*lin.* 108) : *om.* Rp^{1,2,3} (*add. sec.m.* Rp^3) 23 finis AL^2R : est finis L^1 26 quid ALRt : quidem Rp *an* quoddam T (*cf. lin.* 135) ? 26 divinamus A(L^b) L^2R : esse divinamus A($K^bM^bO^b$) L^1 30 aliquis AL^1T (*lin.* 160) : *om.* L^2R 33 et^1 RpT (*lin.* 169) : vel ALRt 1096 a 7 utiles L^2R : utile AL^1 9 videntur L^2R : videtur AL^1 10 sint L^2RT (*lin.* 214) : sunt L^1 10 Haec autem L^2RtT (*lin.* 216) : Hic autem Rp Haec quidem AL^1

1095 b 14 *Nos autem dicamus unde discessimus* etc. Postquam Philosophus recitavit opiniones aliorum diversas de felicitate, hic inquirit veritatem de praedictis opinionibus. Et primo inquirit de opinione loquentium de felicitate moraliter, qui scilicet ponebant in aliquo bonorum huius vitae felicitatem; secundo inquirit de opinione loquentium de felicitate non moraliter, ponentium scilicet felicitatem in quodam

4-9 Albertus *Lect.* f. 4vb : « Et primo disputat contra loquentes de felicitate moraliter ; secundo contra loquentes de ipsa non moraliter, ibi : *Quod autem universale* ».

bono separato, ibi: *Quod autem universale* etc. Circa primum duo facit: primo proponit id quod est commune omnibus huiusmodi opinionibus; secundo inquirit de diversitate opinionum. Quia ergo videbatur Philosophus disgressionem fecisse a principali proposito dum modum procedendi determinavit, redit ad principale propositum unde discesserat, id est ad opiniones de felicitate. Et dicit quod non irrationabiliter aliqui videntur existimare quod finale bonum quod felicitas dicitur sit aliquid ex his quae pertinent ad hanc vitam, scilicet humanam. Est enim finis omnium operum vitae; ea vero quae sunt ad finem proportionantur fini; unde probabile est quod felicitas sit aliquid de numero bonorum pertinentium ad hanc vitam. Sed de hoc infra dicetur quid verum sit.

1095 b 16 Deinde cum dicit: *Multi quidem et gravissimi* etc., inquirit veritatem circa ea in quibus diversificantur. Et circa hoc duo facit: primo inquirit de opinionibus quae magis videntur accedere ad veritatem; in secunda de opinione recedente magis a veritate, ibi: *Pecuniosus autem violentus quis* etc. Circa primum tria facit: primo inquirit de opinione ponente felicitatem in his quae pertinent ad vitam voluptuosam; in secunda de opinionibus ponentium felicitatem in his quae pertinent ad vitam civilem, ibi: *Qui autem excellentes et operativi* etc.; in tertia facit mentionem de vita contemplativa, ibi: *Tertia autem est* etc. Circa primum tria facit: primo proponit opinionem; secundo ex incidenti distinguit vitas, ibi: *Tres enim sunt* etc.; tertio inquirit de veritate propositae opinionis, ibi: *Multi quidem igitur* etc. Dicit ergo primo quod inter bona huius vitae quidam eligunt voluptatem, in ea felicitatem ponentes. Et hi quidem sunt non solum multi, id est populares homines qui fere omnes ad voluptates declinant, sed etiam quidam qui sunt gravissimi vel propter auctoritatem scientiae et doctrinae, vel etiam propter vitae honestatem. Nam etiam Epicuri, qui voluptatem summum bonum aestimabant, diligenter colebant virtutes, sed tamen propter voluptatem, ne scilicet per contraria vitia eorum voluptas impediretur; gula enim per immoderantiam cibi corporis dolores generat, propter furtum aliquis carceri mancipatur, et ita diversa vitia diversimode voluptatem impediunt. Et quia ultimus finis est maxime diligibilis, ideo illi qui ponunt voluptatem summum bonum maxime diligunt vitam voluptuosam.

Deinde cum dicit: *Tres enim sunt maxime* etc., 1095 b 17 distinguit triplicem vitam, scilicet voluptuosam, quae nunc dicta est, et civilem et contemplativam, et has dicit esse maxime excellentes. Ad cuius evidentiam sciendum est quod, sicut infra in IX dicetur, unusquisque id ad quod maxime afficitur reputat vitam suam, sicut philosophus philosophari, venator venari et sic de aliis. Et quia homo maxime afficitur ad ultimum finem, necesse est quod vitae diversificentur secundum diversitatem ultimi finis. Finis autem habet rationem boni. Bonum autem in tria dividitur, scilicet in utile, delectabile et honestum, quorum duo, scilicet delectabile et honestum, habent rationem finis, quia utrumque est appetibile propter se ipsum. Honestum autem dicitur quod est bonum secundum rationem, quod quidem habet aliquam delectationem annexam. Unde delectabile quod contra honestum dividitur est delectabile secundum sensum. Ratio autem est et speculativa et practica. Vita igitur voluptuosa dicitur quae finem constituit in voluptate sensus, vita vero civilis dicitur quae finem constituit in bono practi-

10 proponit id] ponit illud Ψ 13 disgressionem BoDbO¹P¹P¹⁰PdW AoBg²C¹P⁴P⁷VV² Ψ(-P⁴)] digressionem AsEr²FV³ Bg¹BxErEr¹KrOP²P⁵V⁴V¹⁰ digressiones P¹ 20 finis omnium *Inc.* 2ª *pecia* 33 in secunda] secundo Ψ *Sed cf. lin.* 28-29, 35; *infra c.* 18 *lin.* 29-32; II *c.* 1 *lin.* 31 48 aestimabant] estimant Er¹P⁷ existimabant Ψ (exst- P)

9 Cap. 6, 1096 a 11. 12-15 Albertus *Lect.* f. 5ra : « Et quia fecerat disgressionem ad modum..., ideo circa primum revertitur ad propositum ». 16-23 Albertus *Lect.* f. 5ra : « Hoc enim bonum quod ponitur est tale ad quod pervenitur per actus humanae vitae ; et in hoc excludit istos ab opinione Platonis, qui ponebat felicitatem bonum esse quoddam divinum, scilicet ydeam boni, non acquisitum operibus humanis ». 23 Cap. 8, 1096 b 32-35. 30 Lin. 1096 a 5. 34-35 Lin. 1095 b 22. 36 Lin. 1096 a 4. 38-39 Lin. 1095 b 17. 40 Lin. 1095 b 19. 44-47 *Comm. in Eth. novam*, P¹⁸, f. 141ra : « multi philosophi gravissimi, id est excellentes in scientia » ; F⁴, f. 111va = O⁸, f. 101rb : « gravissimi, quo ad auctoritatem » - Aliter et recte Eustratius, p. 34, 7-12 ; O⁸, f. 191ra : « *Multi quidem et gravissimi voluptatem.* Dominatur enim plurimis facile vitae et illaboriosum, quod ad voluptatem consequitur ; propter hoc et graves sunt, et secundum Homerum : Vanus labor culturae, et volunt nullum quid perficientes secundum vitam neque sibi ipsi neque aliis, carnis potiri voluptatibus sine labore omni » ; Albertus *Lect.* f. 5ra : « gravissimi, propter vehementiam delectationis cui graviter sive vehementer inhaerent » ; *Comm.* p. 65 b. 47-48 Eustratius, p. 39, 12-14 ; O⁸, f. 20va : « Hoc autem, multos sermones compositos esse ad haec [1096 a 9-10], dicit quidem et propter eos qui circa Epicurum, qui voluptatem finem posuerunt » ; Albertus *Lect.* f. 5ra-rb : « Vitae humanae dividuntur secundum sectas hominum aliter et aliter viventium. Sectae autem sunt tres... Epicuri ponebant summum in voluptate et ideo secundum eos sumitur vita voluptuosa ; Stoici ponebant summum in honore et virtute et ideo secundum eos sumitur civilis vita ; Peripatetici vero in contemplatione theoreumatum et secundum eos sumitur contemplativa. Et sic tres vitae reducuntur ad tres sectas » ; *Comm.* p. 66. Cf. infra X c. 4 lin. 63-66 ; *Sent. libri Met.* III c.4 (in 996 a 32) : « Aristippus, qui fuit de secta Epicurorum » (nec non R.A. Gauthier *Magnanimité*, p. 448-449). 48-53 Epicurus *Epist. ad Men.* (apud Diogenem Laertium *Vitae philos.* X 129 [ed. Bailey *Epicurus*, p. 86-88, cum adn. p. 335-336] de cuius libro in latinum translato cf. Praef., p. 265*-267*) ; Cicero *De fin.* I x 32-36 ; XIII-XVI 42-54 ; *De off.* III XXXIII 116 ; Augustinus *De civ. Dei* V XX (PL 41, 167 ; cf. Testard, t. 2, p. 51-52) ; Lactantius *Div. Inst.* III VIII 9 (PL 6, 366 B - 367 B) ; nec non infra X 2, 1172 b 15-18, nam secundum Albertum Eudoxus epicureus fuit (cf. infra adn. ad c. 18 lin. 121-123). 61 Cap. 14, 1172 a 1-8. 67-71 Cf. infra VIII 2, 1155 b 17-21.

cae rationis, puta in exercitio virtuosorum operum, vita autem contemplativa quae constituit finem in bono rationis speculativae, scilicet in contemplatione veritatis.

1095 b 19 Deinde cum dicit: *Multi quidem igitur* etc., inquirit de praedicta opinione. Et circa hoc duo facit: primo improbat eam; secundo inducit rationem inducentem ad ipsam, ibi: *Adipiscuntur autem* etc. Circa primum considerandum est quod vita voluptuosa, quae ponit finem circa delectationem sensus, necesse habet ponere finem circa maximas delectationes, quae sequuntur naturales operationes, quibus scilicet natura conservatur secundum individuum per cibum et potum et secundum speciem per commixtionem sexuum. Huiusmodi autem delectationes sunt communes hominibus et bestiis. Unde multitudo hominum ponentium finem in huiusmodi voluptatibus videntur esse omnino bestiales, quasi eligentes talem vitam quasi optimam vitam in qua pecudes nobiscum communicant. Si enim in hoc felicitas hominis consisteret, pari ratione bestiae felices essent fruentes delectatione cibi et coitus. Si igitur felicitas est proprium bonum hominis, impossibile est quod in his consistat felicitas.

1095 b 21 Deinde cum dicit: *Adipiscuntur autem* etc., ponit rationem inducentem ad hanc opinionem. Et dicit quod illi qui ponunt hanc opinionem accipiunt pro ratione quod multi illorum qui sunt in maximis potestatibus constituti, sicut reges et principes, qui felicissimi apud vulgus reputantur, similia patiuntur cuidam regi Assyriorum nomine Sardanapalo, qui fuit totaliter voluptatibus deditus, et ex hoc reputant voluptatem esse optimum, utpote quae ab optimatibus maxime diligitur.

1095 b 22 Deinde cum dicit: *Qui autem excellentes* etc., inquirit de opinionibus pertinentibus ad vitam activam sive civilem. Et primo quantum ad honorem; secundo quantum ad virtutem, ibi: *Forsitan autem et magis* etc. Et hoc rationabiliter. Nam vita civilis sive activa intendit bonum honestum, dicitur autem honestum quasi honoris status, unde ad hoc pertinere videtur et ipse honor et virtus quae est honoris causa. Circa primum tria facit. Primo proponit opinionem. Et dicit quod illi qui sunt excellentes, id est virtuosi, et operativi, id est dediti vitae activae, ponunt felicitatem in honore.

Secundo ibi: *Civilis enim* etc., inducit ad hoc rationem. Quia fere totius civilis vitae finis videtur esse honor, qui redditur bene operantibus in vita civili quasi summum praemium. Et ideo colentibus civilem vitam probabile videtur felicitatem in honore consistere. 1095 b 23

Tertio ibi: *Videtur autem magis* etc., improbat hanc opinionem duabus rationibus. Quarum primam ponit dicens quod ante assignatam veram rationem felicitatis divinamus, id est conicimus, felicitatem esse quoddam bonum quod est proprium ipsi felici, utpote ad ipsum maxime pertinens, et quod difficile ab eo aufertur; hoc autem non convenit honori, quia honor magis videtur consistere in actu quodam honorantis et in eius potestate quam ipsius etiam qui honoratur; ergo honor est quiddam magis extrinsecum et superficiale quam bonum quod quaeritur, scilicet felicitas. 1095 b 23

Secundam rationem ponit ibi: *Amplius autem videntur* etc. Quae talis est. Felicitas est quiddam optimum quod non quaeritur propter aliud. Sed honore est aliquid melius propter quod quaeritur; ad hoc enim homines videntur honorem quaerere ut ipsi firmam opinionem accipiant de se ipsis quod sint boni et quod ab aliis hoc credatur, et ideo quaerunt homines honorari a prudentibus, qui sunt recti iudicii, et apud eos a quibus cognoscuntur, qui melius possunt de eis iudicare, et quaerunt honorari de virtute, per quam aliquis est bonus, ut in II dicetur, et sic virtus est aliquid melius honore propter quam honor quaeritur. Non ergo in honore consistit felicitas. 1095 b 26

Deinde cum dicit: *Forsitan autem* etc., inquirit de opinione ponentium felicitatem in virtute. Et circa hoc duo facit. Primo proponit opinionem. Et dicit quod forsitan aliquis existimabit magis esse finem civilis vitae virtutem quam honorem, ratione praedicta. 1095 b 30

Secundo ibi: *Videtur autem imperfectior* etc., improbat eam duplici ratione. Quarum prima talis est. 1095 b 31

90 sequuntur] consequuntur Ψ 97 talem vitam quasi] hanc Ψ 119 unde] et *add.* Ψ 124 in honore *coni. cum* Ed^3 *sec.m.* BxP^{5}Er S] in honorem Θ(*om.* V^2) 126-127 videtur esse *inv.* Ψ 129 felicitatem *coni. cum* V^{6}Za *sec.m.* Er^2 To] felicitas Θ 139 ipsius etiam *inv.* Ψ(etiam ipsi Wi) 140 quiddam] quoddam Ψ 146 honore *coni. cum* PdV^{10} Ed^3 *sec.m.* BxC^{1}Er^{1}Er^{2}O^{1}V^{2}W AoAsErKrP^{10} S] honor Θ 147 ut] et Φ (-Db *corr. sec.m.* BxC^{1}Er^{1}Er^{2}P^{5}PdV^{2}W AoAsV^{10}) *om.* Wi 149 sint] sunt Φ

86 Lin. 1095 b 21. 107-108 Albertus *Lect.* f. 5rb : « potentes, quos maxime homines felices esse putant» ; *Comm.* p. 67 a : « Videntes enim eos qui in dignitatibus sunt constituti a vulgo felices appellari ». Cf. infra X c. 9 lin. 120. 109 Augustinus *De civ. Dei* II XX (PL 41, 66 ; cf. Testard, t. 2, p. 38-39) : « Sardanapali... qui quondam rex ita *fuit voluptatibus deditus...* » ; Robertus Grosseteste *Notula* (ex Suidae Lexico, ed. Bernhardy, t. 2, p. 1, col. 680 ; cf. Pelzer *Les versions latines...*, p. 393 ; in Eustratii comm. inserta), O^8, f. 19rb : « Sardanapalus, *Assyriorum* rex... » ; Albertus *Comm.* p. 67 b. - Aliter Eustratius, p.35, 19-21 ; O^8, f. 19rb : « Rex autem Persarum erat Sardanapalus... » ; Albertus *Lect.* f. 5rb. 116-117 Lin. 1095 b 30. 119 Isidorus *Etym. liber* X 117 (PL 82, 379 B) ; cf. ipse Thomas *II*^{a}-*II*^{ae} q.141 a.2 ad 3. 134 Eustratius, p. 36, 17-19 ; O^8, f. 19vb : « Divinamus autem dixit et non dicimus vel opinamur, eo quod nequaquam aliquid de ipso demonstratur, sed ut in coniectura ita assumitur ; coniecturalis enim ars est divinativa » ; Albertus *Lect.* f. 5va : « divinamus, id est coniecturando dicimus » ; *Comm.* p. 68 a. 153 Cap. 6, 1106 a 15-24.

Felicitas videtur esse quoddam perfectissimum bonum. Sed virtus non est talis; invenitur enim quandoque sine operatione, quae est perfectio secunda, ut patet in his qui dormiunt et tamen habitum virtutis habent, et in his qui habent habitum virtutis et in tota vita sua non occurrit eis facultas operandi secundum illam virtutem, ut maxime patet in magnanimitate et magnificentia, quia scilicet aliquis pauper habet habitum huiusmodi, qui tamen numquam potest magnifica facere. Non ergo virtus est idem felicitati.

1095 b 33 Secundam rationem ponit ibi: *Et cum his mala pati* etc. Quae talis est. Contingit aliquem habentem habitum virtutis <mala pati> et infortunatum esse. Sed nullus dicet talem esse felicem, nisi aliquis qui velit pertinaciter positionem suam defendere contra rationes manifestas. Ergo felicitas non est idem virtuti. Et hoc dicit ad propositum satis esse, sed de his sufficienter dictum est in enkicliis, id est in quibusdam circularibus versibus quos de felicitate composuit.

1096 a 4 Deinde cum dicit: *Tertia autem* etc., facit mentionem de vita contemplativa. Et dicit quod de tertia vita, scilicet contemplativa, perscrutabitur inferius, scilicet in X.

1096 a 5 Deinde cum dicit: *Pecuniosus autem* etc., inquirit de quadam alia opinione minus rationabili quae ponit felicitatem in aliquo quod habet rationem boni utilis, scilicet in pecunia. Et hoc repugnat rationi ultimi finis, nam utile dicitur aliquid ex hoc quod ordinatur ad finem; quia tamen pecunia habet universalem utilitatem respectu omnium bonorum temporalium, ideo probabilitatem quandam habet haec opinio quae in pecuniis ponit felicitatem. Improbat autem eam Aristotiles duplici ratione. Quarum prima talis est: pecunia per violentiam acquiritur et per violentiam perditur; sed hoc non convenit felicitati, quae est finis voluntariarum operationum; ergo felicitas non consistit in pecuniis.

Secundam rationem ponit ibi: *Et divitiae non sunt* 1096 a 6 etc. Quae talis est: nos quaerimus felicitatem tamquam aliquod bonum quod non quaeritur propter aliud; sed pecunia quaeritur propter aliud, quia habet rationem boni utilis, ut dictum est; ergo in ipsa non consistit felicitas. Concludit autem ulterius quod illa quae supra dicta sunt, scilicet voluptas, honor et virtus, possunt existimari ultimi fines, quia propter se requiruntur, ut dictum est, et tamen neque etiam illa sunt ultimus finis, ut ostensum est, quamvis a diversis sint multi sermones compositi ad asserendum felicitatem in praedictis bonis consistere. Sed istae opiniones sunt de cetero relinquendae.

178 mala pati *coni. ex Arist.* 1096 a 1 *cum sec.m.* Ac] *om.* Θ 180 velit] vellet Φ 191 alia opinione *inv.* Ψ

167 Cf. supra c. 1 lin. 187-189 cum adn. 172-174 Cf. infra IV 7, 1122 b 26. 183-185 *Lexicon verborum graecorum...*, p. 259* : «Enkidiis : nomen libri metrici Aristotilis» ; Eustratius, p. 37, 33 - 38, 3 ; O^3, f. 20rb (Roberti Grosseteste notulam uncis inclusimus) : « Aiunt Aristotilem verba quaedam tradidisse apte secundum quendam numerum coaequata in altera et altera positione et ordine, quarum positionum unaquaeque ab eodem incepit et in idem finivit, propter quod et enkiclia haec nominaverunt [id est circularia vel in circulo posita ; ab en, quod est in, et kiclos, quod est circulus], quibus nos quidem potiti non sumus, sunt autem qui de his historizaverunt. In illis ait dictum esse de felicitate et si est beatificare aliquem ex solis habitibus qui sunt secundum virtutem, nihil secundum ipsos in vita operantem, propter quod breve quid de his dicens pertransivit » ; Albertus *Lect.* f. 5vb : « in enkicliis, id est in quodam libro quem de felicitate versibus circularibus composuit, habentibus concidentiam in principio et fine ; dicitur enim ab en, quod est in, et kiclos, quod est circulus » ; *Comm.* p. 69 b. 189 Cap. 9-13, 1176 a 30 - 1179 a 32. 200-201 *Comm. in Eth. novam*, P^{13}, f. 141rb : « *Quis*, hoc est aliquis, *est pecuniosus*, id est habet pecuniam, *violenter*, id est per violentiam » ; F^4, f. 11vb = O^9, f. 10va : « pecuniae acquiruntur per violentiam » ; Albertus *Lect.* f. 5vb : « pecuniae acquiritur vi vel rapina » ; *Comm.* p. 70 a : « pecunia violentia et acquiritur et amittitur ».

6

1096 a 11 Quod autem universale melius est forte perscrutari et quaerere qualiter dicitur. § Etsi obvia tali quaestione facta propter amicos viros introducere ideas.

§ Videbitur autem utique melius esse forsitan et oportere et pro salute veritatis et familiaria destruere, aliterque et philosophos existentes. Ambobus enim existentibus amicis, sanctum praehonorare veritatem. § Ferentes autem opinionem hanc non faciebant ideas in quibus prius et posterius dicebant; propter quod neque numerum ideam constituebant. Bonum autem dicitur et in eo quod quid est et in quali et in ad aliquid; quod autem est secundum se ipsum et substantia prior a natura eo quod ad aliquid; propagini enim haec assimulantur et accidenti entis. Quare neque utique erit communis quaedam in his idea. § Amplius quia bonum aequaliter dicitur enti; et enim in eo quod quid est dicitur, utputa Deus et intellectus, et in quali virtutes, et in quanto mensuratum, et in ad aliquid utile, et in tempore tempus, et in loco diaeta, et altera talia. Manifestum quod non utique erit commune quid universaliter et unum; non enim utique diceretur in omnibus praedicamentis, sed in uno solo. § Amplius autem quia eorum quae sunt secundum unam ideam una est et scientia. Et bonorum omnium esset utique una quaedam scientia. Nunc autem sunt multae et eorum quae sub uno sunt praedicamento, utputa temporis: in bello quidem enim militaris, in aegritudine autem medicinalis, < . . . . . > in laboribus autem exercitativa.

13 introducere L^2RT (*lin.* 32) : inducere L^1 13 ideas L(–Lp) R : sive species *add.* Lp (*ex* L^1 *in comm.*) 14 melius esse forsitan L^2R : forsitan melius esse AL^1 15 familiaria ALR : *an* familiares T (*cf. lin.* 45) ? 17 opinionem hanc ALRT (*lin.* 7-8) : *inv.* T (*lin.* 76) 19 numerum L (*in textu*) Rp^1T (*lin.* 103) : numerorum A *Roberti Grosseteste notula* (*in* $EtSk^2Re]P^{13}$) $RtRp^{2,3,4}$ 20 quid est $A(L^b)$ L^2RT (*lin.* 111) : quid $A(K^bM^bO^b)$ L^1 20 in ad aliquid $ALRtRp^{2,4}$: in aliquid $Rp^{1,3}$ *an* in aliis T (*cf. lin.* 112) ? 20 est^3 L^2R : *om.* AL^1 21 prior a natura T (*lin.* 114) : priora natura L^1 prius natura AL^2R 22 haec assimulantur L^2RT (*lin.* 119) : hoc assimulatur AL^1 22 neque R : non AL 23 Amplius $A(L^b)$ T (*lin.* 125) : Amplius autem $A(K^bM^bO^b)$ LR 24 est RT (*lin.* 134) : *om.* A(*add.* Spengel, Ramsauer) L 30 sunt T (*lin.* 150) : *om.* ALR 32 sub uno sunt L^2(–Rn) R : sunt sub uno L^1 33 autem ALT (*lin.* 166) : enim R 33-34 medicinalis L^2RT (*lin.* 166) : medicinalis et L^1 medicinalis, et mensurati in cibo quidem medicinalis A *Ant. transl.* (Ha *nec non Eth. nova, sed om.* quidem) 34 exercitativa L^1T (*lin.* 167) : exercitative L^2RtRp^1 exercitantem $Rp^{2,3,4}$

1096 a 11 *Quod autem universale* etc. Postquam Philosophus improbavit opiniones ponentium felicitatem in aliquo manifestorum bonorum, hic improbat opinionem ponentium felicitatem in quodam bono separato. Et circa hoc duo facit: primo ostendit quod necessarium est inquirere de hac opinione; secundo incipit eam improbare, ibi: *Ferentes autem opinionem hanc* etc. Circa primum tria facit: primo proponit utilitatem huius inquisitionis; secundo ostendit quid videatur huic inquisitioni repugnare, ibi: *Etsi obvia*

10 obvia *coni. ex Arist.* 1096 a 12 *cum.* P^1] obviam Θ(-P^1) *Cf. lin.* 29 *cum adn.*

7 Lin. 1096 a 17. 10-11 Lin. 1096 a 12.

tali quaestione facta etc.; tertio ostendit quod illud non debeat retrahere ab inquisitione huius veritatis, ibi: *Videbitur autem utique melius* etc. Circa primum considerandum est quod illud bonum separatum in quo Platonici ponebant hominis felicitatem consistere, dicebant esse universale bonum per cuius participationem omnia bona dicuntur. Dicit ergo quod perscrutari de hoc universali bono an sit et inquirere qualiter esse ponatur forsitan est melius quam inquirere de praemissis opinionibus; eius enim inquisitio magis est philosophica utpote magis pertinens ad considerationem veri boni et ultimi finis quam praemissae, si ipsae opiniones secundum se considerentur; si autem considerentur secundum quod pertinent ad propositum, inquirere de praemissis opinionibus magis videtur fuisse conveniens proposito; et ideo dixit «forsitan», quod est adverbium dubitandi.

1096 a 12 Deinde cum dicit: *Etsi obvia* etc., ponit quid posset eum retrahere ab inquisitione talis opinionis. Et dicit quod huius inquisitio est contraria suae voluntati, propter hoc quod erat introducta a suis amicis, scilicet a Platonicis; nam ipse fuit Platonis discipulus, improbando autem eius opinionem videbatur eius honori derogare. Ideo autem potius hic hoc dicit quam in aliis libris in quibus opinionem Platonis improbat, quia improbare opinionem amici non est contra veritatem, quae quaeritur principaliter in speculativis, est autem contra bonos mores, de quibus principaliter agitur in hoc libro.

1096 a 14 Deinde cum dicit: *Videbitur autem utique* etc., ostendit quod hoc eum non debet retrahere. Quia videbitur melius esse, id est magis honestum et ad bonos mores pertinens, et etiam omnino oportere ut homo non vereatur impugnare familiares suos pro salute veritatis; est enim hoc adeo necessarium ad bonos mores ut sine hoc virtus conservari non possit; nisi enim homo veritatem familiaribus praeferret, consequens esset quod homo falsa iudicia et falsa testimonia proferret pro defensione amicorum, quod est contra virtutem; et quamvis aliter, id est alia ratione pertinente ad omnes homines, veritas sit praeferenda amicis, specialiter tamen hoc oportet facere philosophos, qui sunt professores sapientiae, quae est cognitio veritatis. Quod autem oporteat veritatem praeferre amicis, ostendit hac ratione quia ei qui est magis amicus, magis est deferendum; cum autem amicitiam habeamus ad ambo, scilicet ad veritatem et ad hominem, magis debemus veritatem amare quam hominem, quia hominem praecipue debemus amare propter veritatem et propter virtutem, ut in VIII huius dicetur, veritas autem est amicus superexcellens cui debetur reverentia honoris; est etiam veritas quiddam divinum, in Deo enim primo et principaliter invenitur; et ideo concludit quod sanctum est praehonorare veritatem hominibus amicis. Dicit enim Andronicus peripateticus quod « sanctitas est quae facit fideles et servantes ea quae ad Deum iusta ». Haec etiam fuit sententia Platonis, qui reprobans opinionem Socratis magistri sui dixit quod oportet de veritate magis curare quam de aliquo alio; et alibi dicit: « Amicus quidem Socrates, sed magis amica veritas »; et in alio loco: « De Socrate quidem parum est curandum, de veritate autem multum ».

1096 a 17 Deinde cum dicit: *Ferentes autem hanc opinionem* etc., improbat positionem Platonis dicentem quod felicitas hominis consistit in quadam communi idea boni. Et circa hoc duo facit: primo ostendit quod non est una communis idea boni; secundo ostendit quod, etiam si esset, non consisteret in ea humana felicitas, ibi: *Sed forte haec quidem relinquendum est nunc* etc. Circa primum duo facit: primo ostendit quod non sit una communis idea boni; secundo inquirit de modo loquendi quo Platonici hanc ideam nominabant, ibi: *Quaeret autem utique aliquis* etc. Circa primum considerandum est quod Aristotiles non intendit improbare opinionem Platonis quantum ad hoc quod ponebat unum bonum separatum a quo dependerent omnia bona, nam et ipse Aristotiles in XII Metaphysicae ponit quoddam bonum separatum a toto universo, ad quod totum universum ordinatur sicut exercitus ad bonum ducis; improbat autem opinionem Platonis quantum ad hoc quod ponebat illud bonum separatum esse quandam ideam communem omnium bonorum. Ad

20 eius] cuius Φ(-V³) 29 obvia] obviam BxC¹Er²VV²W AsP⁶ Ψ *Cf. lin.* 10 *cum adn.* 31 huius] huiusmodi Φ(-Er³ AoAsV¹⁰) S 33 a *om.* Ψ 39 in] *om.* Φ¹(-BxEr³ hic Bg³P¹VV²) Ψ 42 eum] *post* debet Ψ 43 videbitur] videtur Φ 51 virtutem] veritatem C¹Pd AoErP⁷V² Ψ 51 aliter *coni. ex Arist.* 1096 a 15 *cum* V PToZa] aliquando Θ 59 ambo] ambos Ψ 82 haec] h' Θ (hoc Er²Pd Er *om.* P) *Cf. infra c.* 8 *lin.* 1 *et* 9 *cum adn.* 90 dependerent] dependent Φ² Wi (dependebant Pd deprehendet P²) 95 separatum *om.* Ψ 96 ideam] ydealem Φ 96 communem] rationem BoOO¹P¹ Φ² bonum P²

13 Lin. 1096 a 14. 15 Cf. supra c. 4 lin. 75-82 cum adn. 33-34 Augustinus *De civ. Dei* VIII XII (PL 41, 237); IX IV (*ibid.*, 258) 62 Cap. 3, 1156 b 7. 63-64 Cf. infra VIII 14, 1163 b 2-3. 67-69 *De laudabilibus bonis* f. 52rb : « Sanctitas autem est scientia faciens fideles et servantes ea quae ad Deum iusta » (cf. Thomas *Super III Sent.* d.33 q.3 a.4 qla 6 arg.3 ; *II*ª-*II*ªᵉ q.81 a.8 arg.1) ; cuius verba graeca ed. Schuchhardt, p.25 ; cf. Gauthier et Jolif *Aristote. L'Ethique à Nicomaque*, t. I, Intr., p. 64* cum adn. 173. Cf. Albertus *Comm.* p. 72 a. 69-75 *Liber de vita et genere Aristotilis* (ed. Düring, p. 154). 82 Cap. 8, 1096 b 30. 86 Cap. 7, 1096 a 34. 88-96 Cf. supra c. 4 lin. 75-82 cum adn. 91 Cap. 12, 1075 a 11-15.

quod quidem improbandum utitur triplici ratione. Quarum prima sumitur ex ipsa positione Platonicorum, qui non faciebant aliquam ideam in illis generibus in quibus invenitur prius et posterius; sicut patet in numeris, nam binarius naturaliter prior est ternario et sic inde, et ideo non dicebant Platonici quod numerus communis esset quaedam idea separata, ponebant autem singulos numeros ideales separatos, puta binarium, ternarium et similia. Et huius ratio est quia ea in quibus invenitur prius et posterius non videntur esse unius ordinis et per consequens nec aequaliter unam ideam participare. Sed in bonis invenitur prius et posterius; quod manifestat ex hoc quod bonum invenitur in eo quod quid est, id est in substantia, et similiter in qualitate et etiam in aliis generibus; manifestum est autem quod illud quod est ens per se ipsum, scilicet substantia, est naturaliter prior omnibus his quae non habent esse nisi in comparatione ad substantiam sicut est quantitas quae est mensura substantiae et qualitas quae est dispositio substantiae et ad aliquid quod est habitudo substantiae; et idem est in aliis generibus quae omnia assimulantur propagini entis, id est substantiae quae est principaliter ens, a qua propaginantur et derivantur omnia alia genera quae etiam in tantum dicuntur entia in quantum accidunt substantiae. Et ex hoc concludit quod non potest esse quaedam communis idea boni.

1096 a 23 Secundam rationem ponit ibi: *Amplius quia bonum* etc. Ad cuius evidentiam sciendum est quod Plato ponebat ideam esse rationem et essentiam omnium eorum quae ideam participant, ex quo sequitur quod eorum quorum non est una ratio communis non possit esse una idea. Sed diversorum praedicamentorum non est una ratio communis; nihil enim univoce de his praedicatur. Bonum autem, sicut et ens cum quo convertitur, invenitur in quolibet praedicamento; sicut in quod quid est, id est in substantia, bonum dicitur Deus, in quo non cadit malitia, et intellectus, qui semper est rectus; in qualitate autem virtus, quae bonum facit habentem; in quantitate autem commensuratum, quod est bonum in quolibet quod subditur mensurae; in ad aliquid autem bonum est utile, quod est relatum in debitum finem; in quando autem tempus, scilicet oportunum, et in ubi locus congruus ad ambulandum, sicut diaeta; et idem patet in aliis generibus. Manifestum est ergo quod non est aliquod unum bonum commune, quod scilicet sit idea vel ratio communis omnium bonorum; alioquin oporteret quod bonum non inveniretur in omnibus praedicamentis, sed in uno solo.

Tertiam rationem ponit ibi: *Amplius autem quia* 1096 a 29
eorum quae sunt etc. Ad cuius evidentiam sciendum est quod, sicut Plato ponebat quod res extra animam existentes assequuntur formam generis vel speciei per hoc quod participant ideam, ita anima formatur per scientiam ex hoc quod participat ideam, ita quod anima non cognoscit lapidem nisi per hoc quod participat ideam lapidis, ex quo sequitur quod omnium eorum quae habent unam ideam est una scientia. Si ergo omnium bonorum esset una idea, sequeretur quod omnia bona pertinerent ad considerationem unius scientiae. Hoc autem videmus esse falsum, etiam quantum ad bona quae sunt in uno praedicamento (quod [dicit] addit ne aliquis diversificationes scientiarum attribueret diversitati praedicamentorum): tempus enim quod est ex congruitate considerat quidem in rebus bellicis militaris, in aegritudinibus autem medicinalis, in laboribus autem exercitativa. Relinquitur ergo quod non est una communis idea bonorum.

105 Et *om.* Ψ 106 ea *om.* Ψ 107 videntur] videtur Ψ 108 aequaliter] *post* participare Ψ 114 prior Θ *Cf. Arist.* 1096 a 21 *cum adn.* 145 scilicet *om.* Ψ 162 dicit Θ (*exp.* P[5] *corr. sec.m.* ideo AsV[10] dictum Wi)] *secl.* (*ipse Thomas in* addit *corr., sed delere oblitus est*) 164 tempus *coni. ex Arist.* 1096 a 32] videmus Θ 164 quod] quod quod P 165 congruitate] temporis *add. sec.m.* As

98-100 Cf. Aristoteles *Met.* III 8, 999 a 6-13. 116-117 Albertus *Lect.* f. 6rb : « Accidentia vero non sunt vere entia, sed potius quidam modi essendi in subiecto vel sicut mensura vel sicut dispositio vel aliter secundum alia genera ». - Cf. ipse Thomas infra c. 7 lin. 191-193 ; I[a] q.28 a.2 ; *Sent. libri Met.* IX 1. 136 Aristoteles *De anima* III 15, 433 a 26 ; cf. Thomas I[a] q.58 a.5 s.c. 137-138 Cf. infra II 6, 1106 a 15-16. 141-143 Eustratius, p. 44, 33 - 45, 5 ; O[8], f. 22ra (Roberti Grosseteste notulas uncis inclusimus) : « Quoniam autem et tempus in tempore et bonum, manifestum est. [Pro eo autem quod hic dicitur : *In tempore tempus*, in graeco habentur duo nomina, scilicet chronos et kairos ; et chronos significat universaliter tempus, kairos autem specialiter]. Kairos enim est connaturale et congruens unicuique tempus, quemadmodum dicimus nutritionis tempus et sermonis tempus et silentii, quando scilicet oportet nutriri et silere vel dicere eum qui dicere potest, et in reliquis similiter. Talia autem omnia nihil aliud sunt quam quoniam, quia omnia facta in chrono [id est in tempore] fiunt, si chrono [id est tempori] assignetur hoc ipsum bene, secundum quod unumquodque fit, in kairo erit factum unumquodque. Hoc autem, scilicet bene, bonum est. Quare kairos [id est tempus specificatum cum bene] bonum in tempore est. Ita et in ubi diaeta ; ubi enim in loco esse est, et diaeta exercitatio et commoratio vel conversatio ; si igitur aliquis in loco bene complexionato et temperato et sano conversetur, in bona diaeta constitutus est » ; Albertus *Lect.* f. 6va : « *In tempore tempus*, quando congruus, *in loco diaeta*, id est locus aptus ad movendum vel ad ambulandum in die ».

7

1096 a 34 Quaeret autem utique aliquis
quid et volunt dicere per se unumquodque, si et in per se
1096 b 1 homine et in homine una et eadem est ratio quae hominis.
Secundum enim quod homo nihil different. Si autem sic,
neque secundum quod bonum. § Sed quidem neque perpetuum esse magis
bonum erit. Sed neque magis quod diuturnius est eo quod
5 unius diei. § Probabilius autem videntur Pictagorici dicere
de ipso, ponentes in bonorum coordinatione unum. Quos uti-
que et Speusippus sequi videtur. Sed de his quidem igitur
alius sit sermo. § His autem quae dicta sunt dubitatio
quaedam subapparet propter non de omni bono sermones dici et
10 fieri. Dici autem secundum unam speciem quae secundum se ipsa perse-
cuta sunt et dilecta. Factiva autem horum vel conservativa aliqualiter
vel contrariorum prohibitiva propter haec dici et secundum mo-
dum alium. Manifestum igitur quoniam dupliciter utique dicetur bonum,
et haec quidem secundum se ipsa, utraque autem propter haec. § Divi-
15 dentes igitur ab utilibus quae secundum se ipsa, intueamur si dicuntur
secundum unam ideam. § Secundum se ipsa autem qualia ponet quis utique?
Vel quaecumque et solitaria persequuntur, utputa scire et videre et
voluptates quaedam et honores? Haec enim, etsi propter aliud quid
persequimur, tamen secundum se bonorum ponet utique aliquis. Vel
20 neque aliud aliquid praeter ideam? § Quare erit inanis idea.
§ Si sunt et haec eorum quae secundum se ipsa, boni rationem in
omnibus ipsis eandem apparere oportebit, quemadmodum in
nive et cerussa eam quae albedinis. Honoris autem et
prudentiae et voluptatis aliae et differentes sunt rationes ita
25 secundum quod bona. Non est igitur bonum commune quid secundum unam
ideam. § Sed qualiter utique dicuntur? Non enim assimulantur a
casu aequivocis. Sed certe ei quod est ab uno esse vel ad
unum omnia contendere. Vel magis secundum analogiam; sicut enim
in corpore visus in anima intellectus et aliud utique in alio.

1096 b 3 quidem neque ALT (*lin.* 15, 43) : *inv.* R 4 Sed L^1(O^6P^{11} Sk^2T^1) RT (*lin.* 48) : Si AL^1(EtV^{12} P^{12}) L^2 4 magis L^2RT (*lin.* 49-51 ; *cf.* I^a-II^{ae} q.42 a.6 arg.3) : magis album AL^1 5 Pictagorici T (*lin.* 70, 83) : Pitha- *vel* Pita- L Pita- Pyta- Picta- R 13 utique dicetur L^2R : dicetur utique AL^1 15 dicuntur L^2R : dicitur AL^1 (*in textu* ; vel dicuntur *Roberti Grosseteste notula in* Sk^2P^{12}) 18 quid ALRtT (*lin.* 139) : quidem Rp 20 neque ALRt : non Rp 20 erit inanis T (*lin.* 144) : inanis erit ALR 20 idea L^2RT (*lin.* 147) : species L^1 (*in textu* ; id est idea *Roberti Grosseteste notula in* Sk^2) *Cf. supra* 1096 a 13 *cum adn.* 21 Si sunt et haec T (*lin.* 152) : Si autem et haec sunt ALR 25 est igitur ALRt : igitur est Rp

1096 a 34 *Quaeret autem utique aliquis* etc. Ostendit supra Philosophus quod non est una idea communis omnium bonorum; sed quia Platonici illud bonum separatum non solum vocabant ideam boni, sed etiam per se bonum, hic intendit inquirere Aristo- 5
tiles utrum hoc convenienter dicatur. Et circa hoc

6 Et *om.* Ψ

duo facit: primo ostendit quod illud bonum separatum non convenienter nominatur per se bonum; secundo ostendit quod ponere bonum separatum esse per se bonum repugnat ei quod dicitur ipsum esse communem ideam omnium bonorum, ibi: *His autem quae dicta sunt* etc. Circa primum tria facit: primo ostendit quod illud bonum separatum non convenienter dicitur per se bonum; secundo excludit quandam responsionem, ibi: *Sed quidem neque perpetuum esse* etc.; tertio comparat hoc dictum opinioni Pictagoricorum, ibi: *Probabilius autem videntur* etc. Circa primum considerandum est quod illud bonum separatum quod est causa omnium bonorum oportet ponere in altiori gradu bonitatis quam ea quae apud nos sunt eo quod est ultimus finis omnium, per hoc autem dictum videtur quod non sit altioris gradus in bonitate quam alia bona. Et hoc manifestat per hoc quod unumquodque separatorum vocabat Plato per se, sicut ideam hominis vocabat per se hominem et ideam equi per se equum, manifestum est autem quod una et eadem ratio est hominis qui est apud nos et per se hominis, id est separati. Et hoc manifestat per hoc quod homo separatus et homo qui est in materia non differunt secundum quod homo, differunt autem secundum quaedam alia, puta quod ille homo est immaterialis et iste est materialis; sicut animal commune et homo non differunt in ratione animalis, sed differunt in hoc quod homo addit rationale super animal; ita etiam videtur quod in ratione hominis non differat homo separatus ab hoc homine, sed hic homo addit materiam. Eadem igitur ratione illud separatum bonum quod nominant per se bonum non erit alterius rationis in bonitate quam hoc particulare bonum, poterit autem esse differentia quantum ad aliqua alia quae sunt praeter rationem boni.

1096 b 3 Deinde cum dicit: <*Sed quidem*> *neque perpetuum esse* etc., excludit quandam responsionem. Posset enim aliquis respondere quod illud per se bonum est melius quia est perpetuum, haec autem bona sunt corruptibilia; quod autem est diuturnius videtur esse melius et magis eligendum. Sed ad hoc excludendum dicit quod neque hoc quod est perpetuum esse facit illud per se bonum esse magis bonum. Perpetuum enim a non perpetuo differt duratione; differentia autem durationis alicuius rei est praeter rationem propriae speciei, sicut vita quae est unius diei et vita quae est diuturna non differunt in ratione vitae, sed solum differunt in duratione. Sic ergo, si accipiatur bonum quasi una species, duratio erit praeter rationem boni, et ita ex hoc quod est aliquid diuturnius non differet secundum rationem boni quasi melius existens quam si esset unius diei tantum. Sed si ponamus non esse unam speciem vel ideam boni ut Platonici posuerunt, sed quod bonum dicitur sicut et ens in omnibus generibus, hoc ipsum quod est diuturnius erit bonum in tempore, unde addet ad bonitatem, et sic quod est diuturnius erit melius. Sed hoc non potest dici si bonum sit una species per se, et ita sequetur quod neque sit melius ex hoc quod est perpetuum.

Deinde cum dicit: *Probabilius autem videntur* etc., 1096 b 5 comparat praedictam positionem Platonicorum positioni Pictagoricorum. Circa quod considerandum est quod secundum Platonicos eadem erat ratio boni et unius, et ideo ponebant idem esse per se unum et per se bonum, ex quo necesse erat quod ponerent unum primum per se bonum. Quod quidem Pictagorici non faciebant, sed unum ponebant aliquid eorum quae continentur in coordinatione boni sub quo ponebant lumen, unum, quietem, masculum, dextrum, finitum, imparem, rectum, quadratum; e contrario autem sub malo ponebant tenebras, multitudinem, motum, feminam, sinistrum, infinitum, parem numerum, curvum, altera parte longius. Dicit ergo quod quantum ad hoc probabilius dixerunt Pictagorici quam Platonici quia non cogebantur ponere unam rationem boni. Et ideo Speusippus, qui fuit nepos Platonis, filius sororis eius, et successor eius in scholis, in hoc non fuit secutus Plato-

23 Et *om.* Ψ 29 Et *om.* Ψ 39 nominant] nominat Bo(?)Pd(?)V⁴ SV⁴Za nominavit Ed² 43 Sed quidem *coni. ex Arist.* (*cf. supra lin.* 15)] *om.* Θ 51 enim *om.* Φ 58 differet] differt P⁷ Ψ *an* differret Φ(-P⁷)? 62 et *om.* Ψ 64 addet] adderet ΦS

11 Lin. 1096 b 8. 15 Lin. 1096 b 3. 17 Lin. 1096 b 5. 45-48 Eustratius, p. 49, 35 - 50, 1 ; O⁸, f. 23rb : « Velut aliquo opponente quoniam illa quidem sunt semper, quae autem hic assunt et absunt, semper autem esse eo quod aliquando magis esse est, solvit oppositionem ». 47-48 Aristoteles *Top.* III 1, 116 a 13-14 (PL 64, 933 D) ; Boethius *De diff. top.* II (PL 64, 1185 B-C). 74-81 Aristoteles *Met.* I 8, 986 a 22-26 ; Eustratius, p. 50, 35 - 51, 5 ; O⁸, f. 23va (Roberti Grosseteste notulas uncis inclusimus) : « Duas sistichias [id est coordinationes] Pithagoras exposuit, unam quidem hanc : terminus, perfectum, unum, dextrum, masculus, rectum, lumen, tetragonus, quiescens, bonum ; alteram autem hanc : infinitum, superfluum, multitudo, sinistrum, femina, curvum, tenebra, altera parte longior, motum, malum ; hae quidem igitur duae sistichiae [id est coordinationes] ita nominatae sunt quoniam expositio rerum est utraque ordinatarum ad invicem, unumquodque autem secundorum ad unumquodque priorum opponitur, ad terminum infinitum, ad perfectum superfluum et ita deinceps et ad ultimum malum ad bonum » ; Albertus *Lect.* f. 6vb : « Ponebat autem Pictagoras duas sisticias vel ordinationes rerum, unam bonorum in qua ponebat X principia, scilicet infinitum, <im>par, unum, dextrum, masculum, quiescens, rectum, lucem, bonum, quadrangulare ; aliam vero ponebat malorum in qua similiter X his opposita ponebat, scilicet infinitum etc. » ; *Comm.* p. 79. 84-86 Augustinus *De civ. Dei* VIII XII (PL 41, 237) ; Hieronymus *Adv. Iovin.* I 42 (PL 23, 273); Robertus Grosseteste *Notula* (ex Lexico Suidae excerpta, ed. Bernhardy, t.2 p.2 col. 871 ; cf. Pelzer, *Les versions latines...*, p. 393 ; in Eustratii commentario inserta), O⁸, f. 23va : « Erat autem Speusippus Eurymedontis filius, fratruelis Platonis philosophi, a Potone ipsius sorore, auditor

nem sed magis Pictagoram. Dicit autem quod de his debet fieri alius sermo, scilicet in Metaphysica.

1096 b 8 Deinde cum dicit: *His autem quae dicta sunt* etc., ostendit quod dicere illud bonum separatum esse per se bonum repugnat ei quod est unam esse ideam omnium bonorum. Et circa hoc tria facit: primo ostendit quod per se bonum non potest esse communis idea omnium bonorum; secundo quod non potest <esse> communis idea etiam omnium quae dicuntur per se bona, ibi: *Dividentes igitur* etc.; tertio respondet cuidam quaestioni, ibi: *Sed qualiter utique* etc. Dicit ergo primo quod contra ea quae dicta sunt a Platonicis occulte apparet quaedam dubitatio propter hoc quod, cum loquitur de illo per se bono, non videntur de omni bono sermones dici, etiam quantum ad ipsam apparentiam verborum, et fieri, quantum ad convenientiam rerum. Et hoc ideo quia diversae sunt species vel rationes bonorum. Dicuntur enim secundum unam speciem vel rationem bona illa quae secundum se ipsa sunt persecuta, id est quaesita vel desiderata, et dilecta, id est amata. Et secundum aliam rationem dicuntur bona illa quae sunt aliqualiter factiva vel conservativa illorum quae sunt secundum se bona. Tertio vero modo dicuntur aliqua bona quia sunt prohibitiva contrariorum. Sic igitur manifestum est quod bonum dupliciter dicitur: quaedam enim sunt bona secundum se ipsa, scilicet prima de quibus dictum est quod propter se quaeruntur; utraque vero alia, scilicet factiva vel conservativa et etiam prohibitiva contrariorum, dicuntur bona propter illa quae sunt secundum se bona. Et sic manifestum est quod ratio per se boni non potest aptari omnibus bonis.

1096 b 14 Deinde cum dicit: *Dividentes igitur* etc., ostendit quod una ratio per se boni non potest competere omnibus per se bonis. Et primo dicit de quo est intentio. Circa quod considerandum est quod factiva vel conservativa secundum se bonorum et prohibitiva contrariorum dicuntur bona sicut utilia. Quia ergo manifestum est quod talibus non aptatur ratio per se boni, separemus ab eis illa quae sunt secundum se bona et videamus si possint dici bona secundum unam ideam quam dicunt per se bonum.

1096 b 16 Secundo ibi: *Secundum se ipsa autem* etc., ad hoc investigandum proponit quandam quaestionem, qualia scilicet sint ponenda secundum se bona, et hanc quaestionem determinat per duo membra. Quorum primum est, utrum dicenda sint secundum se bona quaecumque quaeruntur solitaria, id est etiam si sola essent ut scilicet nulla alia utilitas ex eis sequeretur, sicut scire, videre, voluptates quaedam et honores. Huiusmodi enim, quamvis quandoque quaerantur propter aliquid aliud ad quod sunt utilia, tamen si ad nihil aliud valerent, secundum se essent bona et desiderabilia. Secundum autem membrum quaestionis est, utrum nihil aliud sit per se bonum nisi sola idea.

Tertio ibi: *Quare erit* etc., deducit hoc secundum membrum immediate praemissum. Et concludit quod, si nihil aliud sit per se bonum nisi idea, erit idea inanis, id est sine efficacia. Ponitur enim idea quasi exemplar quoddam cuius similitudo sit aliis impressa; exemplar autem est supervacuum si nihil ei assimulatur; unde sequitur quod idea sit inanis, si nihil aliud sit secundum se bonum. 1096 b 20

Quarto ibi: *Si sunt et haec* etc., deducit primum membrum. Et dicit quod, si omnia praedicta sint secundum se bona participando ideam quae est per se bonum, oportebit quod in omnibus appareat eadem ratio bonitatis, sicut in nive et cerussa est eadem ratio albedinis eo quod participant unam formam. Sed hoc non apparet esse verum in praedictis: honor enim et prudentia et voluptas habent diversas rationes non solum proprias prout scilicet ratio honoris in quantum est honôr differt a ratione prudentiae in quantum est prudentia, sed etiam in quantum sunt bona; non enim est una ratio bonitatis in omnibus his nec secundum eandem rationem sunt appetibilia. Unde relinquitur quod id quod dicunt per se bonum non est aliquid commune velut una idea communis omnium bonorum. 1096 b 21

Deinde cum dicit: *Sed qualiter utique* etc., respondet cuidam tacitae quaestioni, quae est qualiter praedicta dicantur bona secundum diversas rationes. Et haec quidem quaestio locum habet quia aliquid dici de multis secundum diversas rationes contingit dupliciter. Uno modo secundum rationes omnino diversas non habentes respectum ad aliquid unum; et ista dicuntur aequivoca casu, quia scilicet casu accidit quod unum nomen unus homo 1096 b 26

95 esse] *om.* Θ (*add.* Er^{4} *sec.m.* BxO^{1}P^{5}W *post* communis *add.* Ψ *sec.m.* V^{4} *post* idea *add.* P^{1} *loco* etiam *habet* Φ^{2}) 102 etiam] et Ψ (-S *om.* Za) *an secl.* ? 128 possint] possunt Ψ 132 sint] sunt Ψ 134 sint] sunt Ψ 140 tamen si] et tamen si Ψ (-Za tamen etsi V^{4}) 150 assimulatur] assimularetur Φ 169 tacitae] *om.* Φ (*add. loco* cuidam P^{1}) 171 locum habet *inv.* Ψ (171-172 et haec... rationes *hom.om.* Wi)

ipsius Platonis et successor effectus Akademiae in centesima octava Olimpiade. Hic autem conscripsit plurima et maxime philosophica. Austerus secundum aspectum et ad summum velocis irae» ; notula ab Alberto laudata, *Comm.* p. 79 a 18-27. Cf. infra VII c. 13 lin. 34-35. 88 Cf. Aristoteles *Met.* I 8, 986 a 22-26 ; VII 1, 1028 b 21-24 ; XI 9, 1066 a 13-17 ; XII 8, 1072 b 30 - 1073 a 3 ; 12, 1075 a 36-37. 96 Lin. 1096 b 14. 97 Lin. 1096 b 26. 107-108 Albertus *Lect.* f. 7ra : «quae secundum se ipsa persecuta sunt, id est quaesita per opus, et dilecta, per se quantum ad appetitum qui est causa ut sic quaerantur». 147 Cf. supra c. 3 lin. 142-143.

imposuit uni rei et alius alii rei, ut praecipue patet in diversis hominibus eodem nomine nominatis. Alio modo unum nomen dicitur de multis secundum rationes diversas non totaliter, sed in aliquo uno convenientes. Quandoque quidem in hoc quod referuntur ad unum principium, sicut res aliqua dicitur militaris vel quia est instrumentum militis sicut gladius vel quia est tegumentum eius sicut lorica vel quia est vehiculum eius sicut equus. Quandoque vero in hoc quod referuntur ad unum finem, sicut medicina dicitur sana eo quod est factiva sanitatis, diaeta vero eo quod est conservativa sanitatis, urina vero eo quod est sanitatis significativa. Quandoque vero secundum proportiones diversas ad idem subiectum, sicut qualitas dicitur ens quia est dispositio per se entis, id est substantiae, quantitas vero eo quod est mensura eiusdem et sic de aliis. Vel secundum unam proportionem ad diversa subiecta; eandem enim habet proportionem visus ad corpus et intellectus ad animam; unde sicut visus est potentia organi corporalis, ita etiam intellectus est potentia animae absque participatione corporis. Sic ergo dicit quod bonum dicitur de multis non secundum rationes penitus differentes sicut accidit in his quae sunt casu aequivoca, sed in quantum omnia bona dependent ab uno primo bonitatis principio, vel in quantum ordinantur ad unum finem; non enim voluit Aristotiles quod illud bonum separatum sit idea et ratio omnium bonorum, sed principium et finis. Vel etiam dicuntur omnia bona magis secundum analogiam, id est proportionem eandem, quantum scilicet quod visus est bonum corporis et intellectus est bonum animae. Ideo autem hunc tertium modum praefert, quia accipitur secundum bonitatem inhaerentem rebus, primi autem duo modi secundum bonitatem separatam a qua non ita proprie aliquid denominatur.

178 nominatis] vocati Ψ (vocatis To V^{4}Za *sec.m.* Wi) 207-208 quantum] in *praem.* Bx Ψ *sec.m.* Bg^{1} 208 quod] *om.* Bg^{1} Ψ

177-178 Cf. Boethius *In Cat. Arist.* I (PL 64, 166 B) ; Eustratius, p. 55, 15-18 ; O^{3}, f. 25ra. 186-189 Cf. Aristoteles *Met.* IV 1, 1003 a 34 - b 1 ; Albertus *Lect.* f. 7ra : « sicut animal et urina et diaeta dicuntur sana propter respectum diversum ad sanitatem ». 191-193 Cf. supra c. 6 lin. 116-117 cum adn. 203-206 Cf. supra c. 6 lin. 87-96. 207 Quintilianus *Inst. orat.* I vi 3 : « analogia, quam ex graeco transferentes in latinum proportionem vocaverunt ».

8

1096 b 30 Sed forte haec quidem relinquendum est nunc. Certificare enim de ipsis alterius utique erit philosophiae magis proprium. Similiter autem et de idea. Si enim et est unum quidem communiter praedicatum bonum vel separabile quid ipsum secundum se ipsum, manifestum quod non utique erit operatum neque possessum homini. Nunc autem tale aliquid quaeritur. § Forte autem alicui videbitur utique melius esse 1097 a 1 cognoscere ipsum ad possessa et operata bonorum. Velut enim exemplum hoc habentes magis sciemus et quae nobis sunt bona, et, si sciamus, adipiscemur ipsa. § Probabilitatem quidem igitur quandam habet sermo, videtur autem scientis dissonare. 5 Omnes enim bonum quoddam appetentes et quo indigent inquirentes derelinquunt cognitionem ipsius, quamvis auxilium tale omnes artifices ignorare et neque inquirere non est bene rationabile. § Inutile autem. Et quid iuvabitur textor vel faber ad suam artem sciens ipsum bonum? Vel qualiter 10 magis medicus vel magis miles erit qui ideam ipsam contemplatus est? Videtur quidem enim neque sanitatem ita intendere medicus, sed eam quae hominis, magis autem forte eam quae huius; secundum unumquemque enim medicatur. Et de his quidem igitur in tantum dictum sit.

30 haec ALRt : hoc Rp^{2,3} (h' Rp^{1,4}) 31 erit philosophiae ALRt : *inv.* Rp 32 quidem R : quid AL 33 separabile quid AL^{1}T (? *lin.* 17-18) : separabiliter quid L^{2} separabiliter quidem R 1097 a 4 quandam habet A(K^{b}M^{b}) L^{2}R : habet quandam A(L^{b}O^{b}) L^{1} 4 dissonare ALRtRp^{4c}T (*lin.* 54) : desiderare Rp^{1,2,3} 13 medicatur ALRtRp^{1}T (*lin.* 78-79) : medicabitur Rp^{2,3,4}

1096 b 30 *Sed forte haec quidem* etc. Postquam Philosophus ostendit quod non est una communis idea boni, nunc ostendit quod, etiam si esset, non pertineret ad propositum, ut scilicet secundum ipsam esset 5 quaerenda felicitas. Et circa hoc tria facit: primo probat propositum; secundo ponit quandam responsionem, ibi: *Forte autem alicui videbitur* etc.; tertio excludit eam, ibi: *Probabilitatem quidem igitur* etc. Dicit ergo primo quod haec, scilicet qualiter bonum 10 dicatur secundum unam vel diversas rationes de bonis, oportet nunc relinquere, quia per certitudinem determinare de hoc pertinet magis ad aliam philosophiam, scilicet ad metaphysicam. Et similiter etiam consideratio de idea boni non est propria praesenti intentioni. Et horum rationem assignat, 15 quia, si esset unum bonum univoce de omnibus praedicatum vel etiam si esset per se ipsum separatum existens, manifestum est quod non erit tale aliquid quod sit vel operatum vel possessum ab homine. Nunc autem tale aliquid quaerimus. Quae- 20 rimus enim felicitatem, quae est finis humanorum actuum; finis autem hominis vel est ipsa eius operatio vel est aliqua res exterior quae quidem potest esse finis hominis vel quia est operata ab ipso,

1 haec] hoc O^{1}P^{1}P^{5}VV^{2} AsEr P h' *cett. Cf. Arist.* 1096 b 30 *cum adn. et supra c.* 6 *lin.* 82; *infra lin.* 9 *cum adn.* 4 ut scilicet] scilicet quod Ψ 9 haec] hoc Er^{1}Er^{2} ErKr h' *cett. Cf. supra lin.* 1 *cum adn.* 11 oportet] oporteret Ψ 13 Et *om.* Ψ 15 Et *om.* Ψ 18-19 tale aliquid *inv.* Ψ

7 Lin. 1096 b 35. 8 Lin. 1097 a 3.

sicut domus est finis aedificationis, vel quia est possessa, sicut ager est finis emptionis. Manifestum est autem quod illud bonum commune vel separatum non potest esse ipsa hominis operatio nec etiam est aliquid per hominem factum nec etiam videtur aliquid ab homine possessum sicut possidentur res quae veniunt in usum huius vitae. Unde manifestum est quod illud bonum commune vel separatum non est bonum humanum quod nunc quaerimus.

1096 b 35 Deinde cum dicit: *Forte autem alicui videbitur* etc., ponit quandam responsionem. Posset enim aliquis dicere quod illud bonum separatum, quamvis non sit operatum vel possessum ab homine, est tamen exemplar omnium operatorum et possessorum bonorum, expedit autem intueri exemplar ei qui vult pervenire ad exemplata et ideo videtur expedire quod aliquis ipsum bonum separatum cognoscat propter bona possessa et operata quia, habentes illud bonum separatum sicut quoddam exemplar, magis poterimus cognoscere et per consequens melius adipisci ea quae sunt nobis bona, sicut inspicientes ad hominem aliquem magis proprie possunt depingere eius effigiem.

1097 a 3 Deinde cum dicit: *Probabilitatem quidem igitur* etc., excludit praemissam responsionem duabus rationibus. Quarum prima sumitur ex eo quod communiter observatur. Et dicit quod sermo praedictae responsionis videtur esse probabilis, sed tamen videtur dissonare ab eo quod observatur in omnibus scientiis. Omnes enim scientiae et artes appetunt quoddam bonum, ut supra habitum est, et unaquaeque inquirit illud quod est necessarium sibi ad consequendum finem intentum; nulla autem utitur cognitione illius boni separati, quod non esset rationabile si ex hoc eis aliquod auxilium praeberetur; non ergo aliquid confert ad operata et possessa bona cognitio illius boni separati.

Secundam rationem ponit ibi: *Inutile autem* etc. 1097 a 8 Quae sumitur ab ipsa natura rei. Et dicit quod illud bonum separatum est omnino inutile ad scientias et artes, et quantum ad earum exercitium quia textor vel faber in nullo iuvatur ad operationem suae artis ex cognitione illius boni separati, et etiam quantum ad acquisitionem scientiae vel artis, nullus enim efficitur magis medicus vel magis miles per hoc quod contemplatur ideam separatam boni. Cuius rationem assignat quia oportet exemplar ad quod necesse est inspicere esse conforme operato; ars autem non operatur aliquod bonum commune aut abstractum sed concretum et in singulari, medicus enim non intendit sanitatem in abstracto sed in concreto, eam scilicet quae est hominis, et in singulari, eam scilicet quae est huius hominis, quia medicatur non hominem universalem sed singularem; unde relinquitur quod cognitio boni universalis et separati non sit necessaria neque ad acquisitionem scientiarum neque ad exercitium earum. Ultimo autem concludit epilogando tantum dictum esse de opinionibus felicitatis.

65 separatum *coni.*] consideratum Θ (*conici etiam potest* commune separatum) 70 per] propter Ψ

56 Cap. 1, 1094 a 1.

1097 a 15 Rursus autem redeamus ad quaesitum bonum, quid utique sit. Videtur quidem enim aliud in alia operatione et arte; aliud enim in medicinali et militari et reliquis similiter. Quid igitur unicuique bonum? Aut gratia cuius reliqua operata sunt? Hoc autem in medicinali quidem sanitas, in militari 20 vero victoria, in aedificativa autem domus, in alio vero aliud. In omni autem operatione et electione finis, huius enim gratia reliqua operantur omnes. Quare si quis operatorum omnium est finis, hic utique erit operatum bonum. Si vero plura, haec transcendens utique sermo ad hoc ipsum pervenit. § Hoc 25 autem adhuc magis explanare tentandum. Quoniam autem plures videntur fines, horum autem eligimus quosdam propter alterum, utputa divitias, fistulas et universaliter omnia organa, manifestum igitur quod non sunt omnes perfecti. Optimus autem perfectus quis videtur. Quapropter si quidem est unum aliquod solum perfectum, hoc utique erit quod quae- 30 ritur, si vero plura, perfectissimum horum. Perfectius autem dicimus quod secundum se ipsum est persequibile eo quod propter alterum et quod numquam propter aliud eligibile his quae secundum se ipsa et propter hoc eligibilibus. Et simpliciter utique perfectum quod secundum se ipsum eligibile semper et numquam propter aliud. Tale itaque felicitas maxime esse videtur.

1097 b 1 Hanc enim eligimus semper propter se ipsam et numquam propter aliud, honorem vero et voluptatem et intellectum et omnem virtutem eligimus quidem et propter ipsa, nullo enim adveniente eligeremus unumquodque ipsorum, eligimus autem et felicitatis gratia, 5 per haec suspicantes felices fore. Felicitatem autem nullus eligit horum gratia nec omnino propter aliud. § Videtur autem et ex per se sufficientia idem accidere; perfectum enim bonum per se sufficiens esse videtur. Per se sufficiens autem dicimus non ipsi soli viventi vitam solitariam, sed et 10 parentibus et filiis et uxori et amicis et civibus, quia natura civile homo. Horum autem assumendus terminus quis; extendenti enim ad parentes et propinquos et amicos amicorum in infinitum procedit. Sed hoc quidem rursus perscrutandum. Per se sufficiens autem ponimus quod 15 solitarium eligibilem facit vitam et nullo indigentem. Tale autem felicitatem aestimamus esse. § Amplius autem omnium maxime eligibilem non connumeratam. Connumerata autem manifestum quod eligi-

18 Aut R : Vel L 18 gratia R : *om.* L^2 *post* cuius AL^1 24 *Post* haec *non interp.* T (*lin.* 48) : *puncto interp.* A 27 universaliter omnia T (*lin.* 110) : universaliter *Eth. nova* omnino LR (omnia Za) *Cf. infra* 1097 b 10, 1099 a 11, 1102 b 30 *cum adn.* 27 quod LRtT (? *lin.* 112) : quoniam Rp 32 hoc AL^2R : aliud L^2 *an* T (*lin.* 122) ? 34 itaque L^2R : utique L^1 1097 b 3 ipsa $A(K^bL^bO^b)$ LRtT (*lin.* 128) : ipsam $A(M^b)$ Rp 3 eligeremus L^2R : eligeremus utique AL^1 6 nec RpT (? *lin.* 133) : neque LRt 10 amicis L^2RtT (*lin.* 150) omnino amicis AL^1 universaliter amicis Rp (*cf.* universis amicis *Eth. nova*) 15 eligibilem $A(K^bO^b)$ LT (*lin.* 175) : sufficientem et eligibilem $A(L^b)$ R (et *om.* Rt)

bilior cum minimo bonorum; superabundantia enim bonorum fit quod appositum est, bonum autem maius eligibilius semper. Perfectum itaque quid videtur et per se sufficiens felicitas, operatorum existens finis.

19 bonum A(M^{b}) LT (? *lin.* 213) : bonorum A(K^{b}L^{b}O^{b}) R 20 itaque L^{2}RtRp^{1} : utique L^{1}Rp^{2,3,4}

1097 a 15 *Rursus autem redeamus* etc. Postquam Philosophus pertractavit opiniones aliorum de felicitate, hic determinat de ea secundum propriam opinionem. Et dividitur in partes duas: in prima ostendit quid sit felicitas; in secunda determinat de quadam proprietate felicitatis, ibi: *Determinatis autem his, scrutemur de felicitate* etc. Prima autem pars dividitur in partes duas: in prima ostendit quid sit felicitas; in secunda removet quandam dubitationem, ibi: *Multae autem transmutationes fiunt* etc. Circa primum duo facit: primo ostendit quid sit felicitas; secundo ostendit quod praemissae sententiae concordant omnia quae dicuntur de felicitate, ibi: *Scrutandum ergo de ipso* etc. Circa primum duo facit: primo ponit quasdam communes condiciones felicitatis, quae quasi sunt omnibus manifestae; secundo inquirit felicitatis essentiam, ibi: *Sed forte felicitatem quidem* etc. Circa primum duo facit: primo ponit felicitatem esse ultimum finem; secundo ponit condiciones quae competunt ultimo fini, ibi: *Hoc autem adhuc magis explanare* etc. Dicit ergo primo quod expeditis his quae pertinent ad opiniones aliorum, rursus oportet redire ad bonum circa quod nostra versatur inquisitio, scilicet ad felicitatem, ut investigemus quid sit. Circa quod primo considerandum est quod in diversis operationibus et artibus videtur aliud et aliud esse bonum intentum; sicut in medicinali arte bonum intentum est sanitas et in militari victoria et in aliis artibus aliquod aliud bonum. Et si quaeratur quid sit bonum intentum in unaquaque arte vel in unoquoque negotio, sciendum est quod hoc est illud cuius gratia omnia alia fiunt in illa arte vel illo negotio, sicut in medicinali omnia fiunt propter sanitatem, in militari omnia fiunt propter victoriam et in aedificativa omnia fiunt propter domum construendam; et similiter in quolibet alio negotio aliquod aliud est bonum intentum cuius gratia omnia alia fiunt. Hoc autem bonum intentum in unaquaque operatione vel electione dicitur finis, quia finis nihil est aliud quam id cuius gratia alia fiunt. Si ergo occurrat statim aliquis finis ad quem ordinentur omnia quae operantur omnes artes et operationes humanae, talis finis erit operatum bonum simpliciter, id est quod intenditur ex omnibus operationibus humanis. Si autem adhuc occurrant plura bona ad quae ordinentur diversi fines diversarum artium, oportebit quod inquisitio rationis nostrae transcendat ista plura quousque perveniat ad hoc ipsum, id est ad aliquod unum; necesse est enim unum esse ultimum finem hominis in quantum est homo propter unitatem humanae naturae, sicut est finis unus medici in quantum est medicus propter unitatem medicinalis artis; et iste unus ultimus finis hominis dicitur humanum bonum quod est felicitas.

Deinde cum dicit: *Hoc autem adhuc magis explanare* etc., ponit duas condiciones ultimi finis: primo quidem quod sit perfectum; secundo quod sit per se sufficiens, ibi: *Videtur autem et ex per se sufficientia* etc. Ultimus enim finis est ultimus terminus motus desiderii naturalis. Ad hoc autem quod aliquid sit ultimus terminus motus naturalis, duo requiruntur. Primo quidem quod sit habens speciem, non autem in via ad speciem habendam, sicut generatio ignis non terminatur ad dispositionem formae, sed ad ipsam formam; quod autem habet formam est perfectum, quod autem est dispositum ad formam est imperfectum; et ideo oportet quod bonum quod est ultimus finis sit bonum perfectum. Secundo autem requiritur quod id quod est terminus motus naturalis sit integrum, quia natura non deficit in necessariis; unde finis generationis humanae non est homo diminutus membro sed homo integer; et similiter etiam finis ultimus qui est terminus desiderii 1097 a 24

14 de ipso *coni. ex Arist.* 1098 b 9 *cum* V^{6} (*cf. c.* 12 *lin.* 1)] de ipsis Φ(-BxW) de hiis Bx Ψ(-SV^{6}) *om.* W S 16 felicitatis] felicitate *pr.m.* Er^{1} de felicitate Ψ *om.* O^{1} 24 inquisitio] intentio Ψ 33 illa arte *inv.* Ψ (*om.* P^{8}V) 33 illo] in *praem.* C^{1}P^{8} AsKrP^{8}P^{10} uno *pr.m.* V *om.* Ψ 40 est aliud] *inv.* Er^{2}VV^{2} V^{4} Ψ (*hom.om.* W) 45 operationibus] operibus Φ 59 ex *coni. ex Arist.* (*cf. lin.* 136)] est Φ (-P^{1}) *om.* P^{1} Ψ 61-62 aliquid] aliquis Ψ 66 habet formam *inv.* Φ

6 Cap. 18, 1101 b 10. 10 Cap. 15, 1100 a 5. 14 Cap. 12, 1098 b 9. 17 Cap. 10, 1097 b 22. 21 Lin. 1097 a 24. 45-50 Albertus *Lect.* f. 7va : « Si plura, sed sermo transcendens, id est discurrens ordinando unum eorum ad alterum, ad hoc ipsum pervenit, scilicet quod sit unum operatum optimum et non sint duo aeque ultima » ; *Comm.* p. 85 a. 50-52 Albertus *Lect.* f. 7vb : « Praeterea unius naturae unum est summum bonum ; sed humana natura est in omnibus una ; ergo est tantum unum summum bonum eius ». 59 Lin. 1097 b 6. 71-72 Aristoteles *De anima* III 14, 432 b 21-22.

necesse est quod sit per se sufficiens, quasi integrum bonum. Circa perfectionem autem finalis boni considerandum est quod, sicut agens movet ad finem, ita finis movet desiderium agentis; unde oportet gradus finium proportionari gradibus agentis. Est autem triplex agens. Unum quidem imperfectissimum, quod non agit per propriam formam sed solum in quantum est motum ab alio, sicut martellus agit cultellum; unde effectus secundum formam adeptam non assimulatur huic agenti, sed ei a quo movetur. Aliud autem est agens perfectum, quod agit quidem secundum suam formam, unde assimulatur ei effectus, sicut ignis calefacit; sed tamen indiget moveri ab aliquo principali priori agente, et quantum ad hoc habet aliquid imperfectionis quasi participans cum instrumento. Tertium autem agens est perfectissimum, quod agit quidem secundum formam propriam et ab alio non movetur. Et similiter est in finibus. Est enim aliquid quod appetitur non propter aliquam formalem bonitatem in ipso existentem sed solum in quantum est utile ad aliquid, sicut medicina amara. Est autem aliquid quod est quidem appetibile propter aliquid quod in se habet et tamen appetitur propter aliud, sicut medicina sapida, et hoc est bonum perfectius. Bonum autem perfectissimum est quod ita appetitur propter se quod numquam appetitur propter aliud. Hos igitur tres gradus bonorum distinguit hic Philosophus. Et dicit quod hoc quod dictum est de ultimo fine oportet adhuc magis explanare, inquirendo scilicet condiciones quae requiruntur ad ultimum finem. Videntur autem esse plures gradus finium, quorum quosdam eligimus solum propter aliud, sicut divitias, quae non appetuntur nisi in quantum sunt utiles ad vitam hominis, et fistulas, quibus canitur, et universaliter omnia organa, quae non quaeruntur nisi propter usum eorum; unde manifestum est quod omnes isti fines sunt imperfecti. Optimus autem finis, qui est ultimus, oportet quod sit perfectus. Unde, si unum solum sit tale, oportet hoc esse ultimum finem quem quaerimus, si autem sint multi perfecti fines, oportet quod perfectissimus horum sit optimus et ultimus. Manifestum est autem quod, sicut id quod est secundum se appetibile est magis perfectum eo quod est appetibile propter alterum, ita illud quod numquam appetitur propter aliud est perfectius his quae, etsi secundum se appetantur, tamen appetuntur propter aliud. Et ita simpliciter perfectum est quod est semper secundum se eligibile et numquam propter aliud. Talis autem videtur esse felicitas, quam numquam eligimus propter aliud sed semper propter se ipsam. Honorem vero et voluptates et intelligentiam et virtutem eligimus quidem propter se ipsa, eligeremus enim vel appeteremus ea etiam si nihil aliud ex eis nobis proveniret, et tamen eligimus ea propter felicitatem in quantum per ea credimus nos futuros felices. Felicitatem autem nullus eligit propter haec nec propter aliquid aliud. Unde relinquitur quod felicitas sit perfectissimum bonorum et per consequens optimus et ultimus finis.

Deinde cum dicit: *Videtur autem et ex per se sufficientia* etc., agit de per se sufficientia felicitatis. Et primo quantum ad id quod pertinet ad rationem sufficientiae; secundo quantum ad id quod additur «per se», ibi: *Amplius autem omnium* etc. Dicit ergo primo quod idem videtur sequi ex per se sufficientia sicut et ex perfectione, scilicet quod felicitas sit optimus et ultimus finis; haec enim duo se consequuntur, nam bonum perfectum videtur esse per se sufficiens: si enim quantum ad aliquid non sufficit, iam non videtur perfecte desiderium quietare et ita non erit perfectum bonum. Dicitur autem esse per se sufficiens bonum non quia sit sufficiens soli uni homini viventi vitam solitariam, sed parentibus et filiis et uxori et amicis et civibus, ut scilicet sufficiat eis et in temporalibus providere, necessaria auxilia ministrando, et etiam in spiritualibus, instruendo vel consiliando; et hoc ideo quia homo naturaliter est animal civile, et ideo non sufficit suo desiderio quod sibi provideat, sed etiam quod possit aliis providere. Sed hoc oportet intelligere usque ad aliquem terminum: si enim aliquis velit hoc extendere non solum ad consanguineos et amicos proprios sed etiam ad amicos amicorum, procedet hoc in infinitum et sic nulli poterit talis sufficientia provenire; et ita nullus posset esse felix, si felicitas hanc infinitam sufficientiam requireret. Loquitur enim in hoc libro Philosophus de felicitate qualis in hac vita potest haberi, nam felicitas alterius vitae omnem investigationem rationis excedit. Quis autem sit terminus usque ad quem oporteat felicem 1097 b 6

81 per propriam formam] propria forma Ψ 82 est motum ab alio] motum est ab aliquo Ψ 83 cultellum] in *praem.* Wi ToP[4] V[c]Za (*non autem* PP[2]S) 90 agens] *post* 91 perfectissimum Ψ 102 igitur] ergo Ψ 104 explanare] explicare Ψ 142 et *om.* Ψ 147-148 esse per se] per se esse Ψ 159-160 procedet] procederet Φ 160 infinitum *om.* Ψ

127 Eustratius, p. 62, 15-18 ; O[8], f. 26vb - 27ra : « Intellectum autem hic neque illum qui secundum existentiam nominavit, qui ultra animam est, neque illum qui secundum ipsam speculativus est, sed eam quae secundum rationale ipsius est virtutem, vel et prudentiam nominat, propter quod contradividit huic et reliquas virtutes » ; Albertus *Lect.* f. 8ra. 140 Lin. 1097 b 16. 153-154 Cf. supra c. 1 lin. 55-56 cum adn. 162-165 Cf. infra lin. 198 ; c. 15 lin. 52-56 ; c. 16 lin. 215-225 ; c. 17 lin. 57-66, 130-152 ; III c. 14 lin. 124-131 ; c. 18 lin. 91-92, 100, 103-108 ; VIII c. 7 lin. 144-145 ; IX c. 11 lin. 150-151 ; X c. 13 lin. 141-144. Cf. etiam adn. ad I c. 14 lin. 56-62.

esse sufficientem, rursus perscrutandum alibi erit, scilicet in yconomica vel politica. Et quia exposuerat cui debeat esse sufficiens bonum perfectum quod felicitas dicitur, quia scilicet non soli uni homini sed sibi et omnibus quorum cura ad ipsum spectat, consequenter exponit quid sit quod dicitur per se sufficiens. Et dicit quod per se sufficiens dicitur illud quod, etiam si solum habeatur, facit vitam eligibilem et nullo exteriori indigentem. Et hoc maxime convenit felicitati, alioquin non terminaret motum desiderii, si extra ipsam remaneret aliquid quo homo indigeret; omnis enim indigens desiderat adipisci id quo indiget. Unde manifestum est quod felicitas est bonum per se sufficiens.

1097 b 16 Deinde cum dicit: *Amplius autem omnium* etc., exponit rationem per se sufficientiae quantum ad hoc quod dicit «per se». Dicitur autem aliquid per se sufficiens ex eo quod seorsum ab aliis acceptum sufficiens est. Quod quidem potest dupliciter contingere. Uno modo sic quod illud bonum perfectum quod dicitur per se sufficiens non possit recipere augmentum bonitatis ex alio bono addito, et haec quidem est condicio eius quod est totale bonum, scilicet Dei; sicut enim pars connumerata toti non est aliquid maius quam totum quia ipsa pars in toto includitur, ita etiam quodcumque bonum connumeratum Deo non facit aliquod augmentum bonitatis quia nihil est bonum nisi per hoc quod participat bonitatem divinam. Aliquid autem dicitur etiam solitarium vel nullo alio connumerato esse sufficiens in quantum continet omne illud quo indiget homo ex necessitate. Et sic felicitas de qua nunc loquitur habet per se sufficientiam, quia scilicet in se continet omne illud quod est homini necessarium, non autem omne illud quod potest homini advenire, unde potest melior fieri aliquo alio addito; nec tamen remanet desiderium hominis inquietum, quia desiderium ratione regulatum quale oportet esse felicis non habet inquietudinem de his quae non sunt necessaria licet sint possibilia adipisci. Hoc est ergo quod dicit maxime inter omnia convenire felicitati quod ipsa etiam non connumerata aliis sit eligibilis, sed tamen, si connumeretur alicui alteri etiam minimo bonorum, manifestum est quod erit eligibilior; cuius ratio est quia per appositionem fit superabundantia vel augmentum bonitatis, quanto autem aliquid est magis bonum, tanto est magis eligibile. Ultimo autem concludit epilogando quod dictum est, scilicet quod felicitas, cum sit omnium operatorum ultimus finis, est perfectum bonum et per se sufficiens.

168 Et *om.* Ψ 175 Et *om.* Ψ 177 si extra *Inc.* 3ª *pecia* 187 recipere] accipere Ψ 188 haec Er Er^{a}] hoc P h' *cett.*

168 Non Aristotelis in eo libro quem scripsit de *Politica* vel in eius quae feruntur *Oeconomicis* testimonium profert hic Thomas, cum praesertim temporibus illis ex graeco in latinum *Oeconomica* translata non essent (cf. Gauthier *Deux témoignages...*, p. 273-283, nec non *Bulletin thomiste* 9 [1954-56], p. 959-960) sed per verba «yconomica vel politica» scientiam oeconomicam vel politicam intellegit. 206-210 Eustratius, p. 64, 34 - 65, 8 ; O^{4}, f. 27v : «Amplius ait et hoc existimamus de felicitate maxime eligibilem esse ipsam, etsi nihil connumeretur ipsi alterum praeter partes ipsius... Hae enim felicitatis partes, hae quidem principaliores, hae autem minus principales, in quibus inveniuntur quaedam accidentalia, laude et ipsa digna, quae et minima existentia in laudabilibus ordinantur, puta bene commatum esse, forte vel apte incedere vel aliquid tale alterum, quod appositum felicitati, nullo deficienti necessariorum ad consistentiam, desiderabiliorem et eligibiliorem ipsam se ipsa perficit...» ; Albertus *Lect.* f. 8rb : «Sed quamvis sit eligibilis felicitas non connumerata alii, tamen magis est eligibilis si connumeretur etiam minimo bonorum» ; *Comm.* p. 89 a.

1097 b 22 Sed forte felicitatem quidem quod optimum dicere confessum quid videtur. Desideratur autem manifestius quid est adhuc dici. § Forte utique fiet hoc si sumatur opus hominis. Quemadmodum enim tibicini et statuifici et omni artifici, et omnino quorum est opus aliquod et actus, in opere videtur bonum esse et bene, ita videbitur utique et homini, si quidem est opus aliquod ipsi. § Utrum igitur textoris quidem et coriarii sunt opera quaedam et actus, hominis vero nullum est, sed otiosum naturaliter est? § Vel quemadmodum oculi et manus et pedis et omnino uniuscuiusque particularum videtur aliquod opus, ita et hominis praeter haec omnia ponet aliquis utique opus aliquod. § Quid igitur hoc utique erit umquam? Vivere quidem enim commune videtur et plantis, quaeritur autem proprium. Separan-
1098 a 1 dum ergo nutritivam et augmentativam vitam. Sequens autem sensitiva quaedam utique erit; videtur vero et haec communis et equo et bovi et omni animali. Relinquitur utique operativa quaedam rationem habentis. Huius autem hoc quidem ut bene persuasibile ratione, hoc vero ut habens et intelligens. Dupliciter autem et hac dicta, eam quae secundum rationem ponendum, principalius enim haec videtur dici. § Si autem est opus hominis animae operatio secundum rationem vel non sine ratione, idem autem dicimus opus esse genere huius et huius studiosi, quemadmodum citharistae et studiosi citharistae, et simpliciter utique hoc in omnibus, apposita secundum virtutem abundantia ad opus; citharistae quidem enim citharizare, studiosi autem bene. Si autem sic, hominis autem ponimus opus vitam quandam, hanc autem animae operationem et actum cum ratione, studiosi autem viri bene hoc et optime. Unumquodque autem bene secundum propriam virtutem perficitur. Si autem hoc, humanum bonum operatio fit secundum virtutem, si autem plures virtutes, secundum perfectissimam et optimam. § Amplius autem in vitam perfectam. Una enim hirundo ver non facit nec una dies; ita utique nec beatum et felicem una dies neque paucum tempus.

22 quod AL¹T (*lin.* 10) : et L²R 24 utique fiet L²RT (*lin.* 6) : utique fiet utique A(=δὴ γένοιτ' ἄν) L¹ 25 enim ALRtT (*lin.* 24) : autem Rp 27 esse et bene, ita ALRtT (*lin.* 25-26) : esse. Et bene ita Rp 27 videbitur ALRt : videtur Rp 28 textoris T (*lin.* 20, 46, 49) : tectoris ALR 32 utique AR : *om.* L 33 hoc utique RpT (*lin.* 22, 77) : utique hoc utique A(=δὴ τοῦτ' ἄν) L¹ utique hoc L²Rt 33 erit RT (*lin.* 22) : sit L 33 umquam ALRt : inquam Rp 34 videtur L²R : esse videtur AL¹ 1098 a 2 vero ALRtSlRp²T (*lin.* 99) : ergo Rp¹,²,⁴(–Sl) 3 utique LRtRp²,³,⁴ : ergo Rp¹ 4 Huius ALRtRp⁴ : Haec Rp¹,²,³ 6 rationem RpT (*lin.* 114-121) : operationem ALRt 6 principalius ART (*lin.* 111-112) : principaliter L 8 genere ART (*lin.* 131) : *om.* L 13 actum A(M^{b}O^{b}) LRp : actus A(K^{b}L^{b}) Rt 14 hoc T (*lin.* 140) : haec ALRtRp¹ huius Rp²,³,⁴ 15 hoc L²Rp : sic AL¹ hoc vel sic Rt 16 operatio L²RtT (*lin.* 146-147) : animae operatio AL¹Rp 16 fit ALRtRp¹,²,⁴ : sit Rp³T (? *lin.* 146) 18 vitam perfectam T (*lin.* 153-154, 169) : vita perfecta ALR 19 nec... nec L²RT (*lin.* 171-172) : neque... neque L¹

1097 b 22 *Sed forte felicitatem quidem* etc. Postquam Philosophus posuit quasdam condiciones felicitatis, hic investigat diffinitionem eius. Et circa hoc tria facit: primo ostendit necessitatem huius inquisitionis; secundo venatur diffinitionem felicitatis, ibi: *Forte utique fiet hoc* etc.; tertio ostendit quod praemissa diffinitio non est sufficiens, sed adhuc oportet amplius dicere, ibi: *Circumscribatur quidem igitur* etc. Dicit ergo primo quod omnes confitentur felicitatem esse aliquid optimum, ad quod pertinet quod felicitas sit ultimus finis et perfectum bonum et per se sufficiens. Sed adhuc manifestius oportet dici aliquid de felicitate, ut sciatur quid ipsa sit in speciali.

1097 b 24 Deinde cum dicit: *Forte utique* etc., investigat diffinitionem felicitatis. Et circa hoc duo facit: primo inquirit genus eius; secundo differentias eius, ibi: *Si autem est opus hominis* etc. Circa primum tria facit: primo ostendit quod felicitas est operatio hominis; secundo ostendit quod hominis sit aliqua propria operatio, ibi: *Utrum igitur textoris quidem* etc.; tertio ostendit quae sit propria operatio hominis, ibi: *Quid igitur hoc utique erit* etc. Dicit ergo primo quod quid sit felicitas poterit manifestum esse si sumatur operatio hominis. Cuiuslibet enim rei habentis propriam operationem, bonum suum et hoc quod bene est ei consistit in eius operatione, sicut tibicinis bonum consistit in eius operatione et similiter eius qui facit statuam et cuiuslibet artificis. Et huius ratio est quia bonum finale cuiuslibet rei est ultima eius perfectio, forma autem est perfectio prima, sed operatio est perfectio secunda. Si autem aliqua res exterior dicatur esse finis, hoc non erit nisi mediante operatione, per quam scilicet homo ad rem illam attingit vel faciendo, sicut aedificator domum, aut utitur seu fruitur ea; et sic relinquitur quod finale bonum cuiuslibet rei in eius operatione sit requirendum. Si igitur hominis est aliqua operatio propria, necesse est quod in eius operatione propria consistat finale bonum ipsius, quod est felicitas, et ita genus felicitatis est propria operatio hominis. Si autem dicatur in aliquo alio felicitas consistere, aut hoc erit aliquid quo homo redditur idoneus ad huiusmodi operationem, aut erit aliquid ad quod per suam operationem attingit, sicut Deus dicitur esse beatitudo hominis.

Deinde cum dicit: *Utrum igitur textoris* etc., probat quod sit aliqua propria operatio hominis. Et hoc dupliciter. Primo quidem per ea quae accidunt homini. Accidit enim homini quod sit textor vel coriarius aut grammaticus vel musicus sive aliquid aliud huiusmodi; sed nihil istorum est quod non habeat propriam operationem, alioquin sequeretur quod huiusmodi otiose et frustra homini advenirent; multo autem magis inconveniens quod sit otiosum et frustra id quod est secundum naturam, quod est ordinatum ratione divina, quam id quod est secundum artem, quod est ordinatum ratione humana; cum igitur homo sit aliquid existens secundum naturam, impossibile est quod sit naturaliter otiosus, quasi non habens propriam operationem; est igitur aliqua operatio hominis propria sicut eorum quae ei accidunt. Cuius causa est quia unumquodque vel naturale vel artificiale est per aliquam formam quae est alicuius operationis principium; unde sicut unaquaeque res habet proprium esse per suam formam, ita etiam et propriam operationem. 1097 b 28

Secundo ibi: *Vel quemadmodum oculi* etc., ostendit idem per hominis partes. Eandem enim operationem oportet existimare in toto et in partibus, quia, sicut anima est actus totius corporis, ita partes animae quaedam sunt actus quarundam partium corporis, ut visus oculi; sed quaelibet pars hominis habet propriam operationem, sicut oculi operatio est videre et manus palpare et pedis ambulare et sic de aliis particulis; relinquitur ergo quod etiam totius hominis sit aliqua propria operatio. 1097 b 30

Deinde cum dicit: *Quid igitur hoc* etc., inquirit quae sit propria operatio hominis. Manifestum est autem quod propria operatio uniuscuiusque rei est quae competit ei secundum suam formam; forma autem hominis est anima, cuius actus dicitur vivere, non quidem secundum quod vivere est esse viventis, sed secundum quod vivere dicitur aliquod opus vitae, puta intelligere vel sentire; unde manifestum est quod in aliquo opere vitae consistit hominis felicitas. Non autem potest dici quod secundum quodcumque vivere attenditur hominis felicitas, quia vivere est commune etiam plantis, sed felicitas quaeritur sicut quoddam proprium hominis bonum, dicitur enim bonum humanum. Pari autem ratione 1097 b 33

20 propria operatio *inv.* Ψ(propria *om. pr.m.* S) 22 Quid *coni. ex Arist.* 1097 b 33 (*cf. infra lin.* 77)] Quia Θ (*corr. sec.m.* O^1) 25 bonum] et *praem.* Ψ 35 aut] quia *add.* Ed^2 40 propria *om.* Ψ 46 etc. *coni.*] *om.* Θ 61 propria] *ante* operatio Ψ(*ante* hominis S) 64 unde *coni. cum* $AsBg^1DbP^1$ ToP^4 V^6Za *sec.m.* $BxFKrPdV^3W$ $Er^2OP^5VV^{10}$ SWi] una Θ (quia O^1) 77 hoc V^5W] h^6 Φ^1(-V^2W) Ψ(-S) huic Φ^2(hinc P^6 habuit VV^{10} habuerit P^7 hiis Er^2) S 88 plantis] plante Ψ *Sed cf. Arist.* 1097 b 34

5 Lin. 1097 b 24. 8 Cap. 11, 1098 a 20. 17 Lin. 1098 a 7. 20 Lin. 1097 b 28. 22 Lin. 1097 b 33. 30-31 Cf. supra c. 1 lin. 187-189 cum adn. 68-69 Aristoteles *De anima* II 2, 412 b 22 22-23 ; Albertus *Lect.* f. 8vb : «Oportet autem quod est in partibus et in toto reperire, secundum quod dicitur in II De anima». Cf. Praef., p. 235*. 82 Aristoteles *De anima* II 7, 415 b 13. 83-84 Cf. infra IX 11, 1170 a 18-19. 82-84 Albertus *Lect.* f. 9va : «non prout vita dicitur actus communis animae in corpus, sed secundum quod dicit quendam modum vivendi secundum aliquas operationes, ut supra distinxit tres vitas» ; cf. ipse Thomas I^a q.18 a.2.

etiam species vitae quae dicitur nutritiva vel augmentativa separanda est a felicitate, quia haec etiam communia sunt plantis. Et ex hoc accipi potest quod felicitas non consistit neque in sanitate neque in pulcritudine neque in fortitudine neque in proceritate corporis, omnia enim haec acquiruntur per operationes huius vitae. Post vitam autem nutritivam et augmentativam sequitur vita sensitiva, quae etiam non est propria homini, sed convenit etiam equo et bovi et cuilibet animali, unde nec in hac vita consistit felicitas. Et ex hoc accipi potest quod humana felicitas non consistit in aliqua sensibili cognitione seu delectatione. Post vitam autem nutritivam et sensitivam non relinquitur nisi vita quae est operativa secundum rationem, quae quidem vita propria est homini, nam homo speciem sortitur ex hoc quod est rationalis. Sed rationale est duplex: unum quidem participative, in quantum scilicet persuadetur et regulatur a ratione; aliud vero est rationale essentialiter, quod scilicet habet ex se ipso ratiocinari et intelligere; et haec quidem pars principalius rationalis dicitur, nam illud quod dicitur per se semper est principalius eo quod est per aliud. Quia igitur felicitas est principalissimum bonum hominis, consequens est ut magis consistat in eo quod pertinet ad id quod est rationale per essentiam quam in eo quod pertinet ad id quod est rationale per participationem. Ex quo potest accipi quod felicitas principalius consistit in vita contemplativa quam in activa et in actu rationis vel intellectus quam in actu appetitus ratione regulati.

1098 a 7 Deinde cum dicit: *Si autem <est> opus hominis* etc., investigat differentias felicitatis. Et dividitur in partes duas, secundum duas differentias quas investigat; secunda pars incipit ibi: *Amplius autem* etc. Primo igitur accipit ex praemissis quod proprium opus hominis sit operatio animae quae est secundum ipsam rationem vel non sine ratione, quod dicit propter operationem appetitus regulati ratione. Hoc autem in omnibus communiter invenitur quod idem est opus alicuius rei in genere acceptae et opus illius rei si sit bona, nisi quod oportet apponere ex parte operationis id quod pertinet ad virtutem, sicut opus citharistae est citharizare, opus autem boni citharistae est bene citharizare et similiter est in omnibus aliis. Si igitur opus hominis consistit in quadam vita prout scilicet homo operatur secundum rationem, sequitur quod boni hominis sit bene operari secundum rationem et optimi hominis, scilicet felicis, optime hoc facere. Sed hoc pertinet ad rationem virtutis quod unusquisque habens virtutem secundum eam bene operetur, sicut virtus equi est secundum quam bene currit. Si ergo operatio optimi hominis, scilicet felicis, est ut bene et optime operetur secundum rationem, sequitur quod humanum bonum, scilicet felicitas, sit operatio secundum virtutem, ita scilicet quod si est una tantum virtus hominis, operatio quae est secundum illam virtutem erit felicitas, si autem sunt plures virtutes hominis, erit felicitas operatio quae est secundum optimam illarum, quia felicitas non solum est bonum hominis, sed optimum.

1098 a 18 Deinde cum dicit: *Amplius autem in vitam perfectam* etc., investigat aliam differentiam felicitatis. Requiritur enim ad felicitatem continuitas et perpetuitas quantum possibile est; hoc enim naturaliter appetitus habentis intellectum desiderat utpote apprehendens non solum esse ut nunc, sicut sensus,

92 quia *coni. cum* P^{10}KrBg^{1}V^{6}Za *sec.m.* Er^{1} OP^{3}V^{10}] que Θ 97 huius vitae *inv.* Ψ 101 Et *om.* Ψ 104-105 quae est operativa *om.* Ψ *Sed cf. Arist.* 1098 a 3 106 propria est *inv.* Ψ 114 igitur] ergo Ψ 119 consistit] consistat Φ(-O^{1}V^{4} P^{7}) 122 est *coni. ex Arist. cum* V^{8} (*cf. supra lin.* 17)] *om.* Θ 123 Et *om.* Ψ 132 bona *coni. cum sec.m.* Er^{1}O^{1}W Db] bone Φ(-Bx) bonum Bx Ψ (*vel fortasse servandum* bone *et secl.* si sit *ita ut legamus* illius rei [si sit] bonae)

111-121 *Comm. in Eth. novam*, F^{6}, f. 18ra = O^{6}, f. 15va : « ... ostendens quod, cum rationabilis proprie dicta dicatur dupliciter, speculativa scilicet et activa, *ponendum est*, supple felicitatem inesse, *eam*, id est per illam, *quae est secundum actum*, id est inest secundum activam non secundum speculativam ; quod probat dicens *enim*, id est quia, *haec*, scilicet activa, *videtur dici principalior*, supple quam speculativa » ; C^{5}, f. 290rb = Pr, f. 6rb : « In prima dicit quod, cum anima rationalis duplex sit, scilicet speculativa et practica, ponendum est esse felicitatem circa eam quae practica est ; principalior enim est praxis speculatione ; et haec est : *Dupliciter autem* etc. » ; Albertus *Lect.* f. 9ra : « et cum haec dividatur in speculativam et practicam, haec melior est, quia ad hanc speculatio ordinatur... *Dupliciter autem hac dicta*, scilicet de speculativa et practica » ; f. 9rb : « Ad quintum dicendum quod duplex est contemplatio, scilicet< rationis et >intellectus ; et haec est nobilior quam operatio rationis, sed contemplatio rationis, quae consistit in discursu et collatione quadam velut consilians de operandis est minus nobile quam operatio ipsius in quam terminatur consilium sicut ordinatum ad ipsam » (memento secundum Albertum Aristotelem hic in I libro de felicitate civili rationis dumtaxat disserere, postea vero in X libro de felicitate contemplativa intellectus). - Aliter et recte Averroes, I c. 7 (ed. 1562, f. 9rb) : « Cumque haec pars animae dicta sit dupliciter, de eo quod ipsius est potentia, et de eo quod ipsius est actu, dicamus de eo quod est actu ; dignius enim est ut de eo fiat sermo, cum sit perfectius » ; Eustratius, p. 69, 3-10 ; O^{8}, f. 28vb : « *Dupliciter autem et hac dicta* etc. Quia et artes et scientiae et virtutes in habitibus speculatae, in operationum inceptionibus et operationibus perfectiores fiunt, felicitas autem perfectissimum est, propter hoc et principaliter rationalem vitam et secundum substantiam eam quae sui ipsius, dupliciter dividit: in eam quae secundum habitum et eam quae secundum operationem, et ait eam quae secundum operationem perfectiorem dici, velut ipsa perfectum habeat, quoniam neque est ascendere ultra ipsam, et assignat secundum eandem felicitatem speculatam » ; Albertus *Comm.* p. 91 a. 112-113 Aristoteles *Phys.* VIII 9, 257 a 30-31, quem locum Thomas fere iisdem verbis profert *III*^{a} q.19 a.3 ; q.36 a.4 arg.1 ; ad sensum autem *Contra Gent.* I 13 (ed. Leonina, t. 13, p. 32 a 25-27) ; II 70 ; III 27, 46 ; *I*^{a} q.20 a.1 ; q.70 a.3 arg.5 ; *I*^{a}-*II*^{ae} q.35 a.6 ; a.7 ; q.50 a.6 arg.2 ; *II*^{a}-*II*^{ae} q.23 a.6; q.26 a.12 ad 1 ; q.27 a.6 ad 1 ; q.34 a.2 ; q.44 a.1 ; q.162 a.6 ; q.171 a.3 ; *III*^{a} q.34 a.3. - Cf. infra c. 14 lin. 113-114 cum adn. (ubi tamen non « per aliud » sed « per accidens » hab.). 125 Lin. 1098 a 18. 143 Cf. infra II 6, 1106 a 19-20.

sed etiam esse simpliciter; cum autem esse sit secundum se ipsum appetibile, consequens est quod, sicut animal per sensum apprehendens esse ut nunc appetit nunc esse, ita etiam homo per intellectum apprehendens esse simpliciter appetit esse simpliciter et semper et non solum ut nunc; et ideo de ratione perfectae felicitatis est continuitas et perpetuitas. Quam tamen praesens vita non patitur, unde in praesenti vita non potest esse perfecta felicitas. Oportet tamen quod felicitas qualem possibile est esse praesentis vitae sit in vitam perfectam, id est per totam hominis vitam. Sicut enim una hirundo veniens non demonstrat ver nec una dies temperata, ita etiam nec una operatio semel facta facit hominem felicem, sed quando homo per totam vitam continuat bonam operationem. Sic ergo patet quod felicitas est operatio propria hominis secundum virtutem in vitam perfectam.

159 esse[1] *om.* Ψ 164 et[3] *om.* Ψ

1098 a 20 Circumscribatur quidem igitur bonum ita. Oportet enim forte figuraliter dicere primum, deinde posterius rescribere. § Videbitur autem utique hominis esse perducere et particulatim disponere quae bene habentia circumscriptione. § Et tempus talium inventor vel cooperator bonus esse. Unde et artium facta sunt additamenta; omnis enim est apponere quod deficit. § Meminisse autem et praedictorum oportet, et certitudinem non in omnibus similiter exquirere, sed in singulis secundum subiectam materiam et in tantum in quantum proprium est doctrinae. § Et enim tector et geometra differenter inquirunt rectam. Hic quidem enim in quantum utilis est ad opus, hic autem quid est vel quale quid, speculator enim est veri. Secundum eundem utique modum et in aliis est faciendum ut non quae extra opera operibus plura fiant. § Non expetendum autem neque causam in
1098 b 1 omnibus similiter, sed sufficiens in quibusdam hoc quoniam demonstrari bene, utputa circa principia; hoc autem, quia primum et principium. Principiorum autem haec quidem inductione contemplata sunt, haec vero sensu, haec autem consuetudine quadam et alia autem aliter. § Pertransire autem oportet tentare singula secundum quod innata sunt et studendum qualiter terminentur bene. Magnum enim habent auxilium ad sequentia; videtur enim plus quam dimidium totius esse principium et multa manifesta fieri per ipsum eorum quae quaeruntur.

22 hominis RpT (*lin.* 24) : omnis ALRt 23 habentia R (et *add.* Rp) : habent L^1 habens L^2 27 in omnibus similiter L^2R : similiter in omnibus AL^1 29 differenter ALRt : quidem *add.* Rp (quid $Rp^{2.4}$) 32 utique ALRt : itaque Rp 32 quae A(=τὰ) Rp : *om.* L (*in textu, sed add. in comm.*) Rt 33 expetendum LRtT (*lin.* 96-97): expectandum Rp 1098 b 1 hoc quoniam A(=τὸ ὅτι) LR : quoniam hoc T (? *lin.* 102-103) 2 utputa L^2R : utputa et AL^1 2 hoc autem, quia primum et (*vel forte* est) principium T : hoc autem quia, primum et principium ALR 4-5 oportet tentare T (*lin.* 74, 117 ; *cf. lin.* 120 debet insistere) : tentandum ALR 7 enim A(K^b) RpT (*lin.* 127) : igitur A($L^bM^bO^b$) LRt

1098 a 20 *Circumscribatur quidem igitur bonum* etc. Postquam Philosophus investigavit diffinitionem felicitatis, nunc ostendit quid post hoc agendum relinquatur. Et circa hoc duo facit: primo ostendit quid restat agendum; secundo quomodo id agere oporteat, ibi: *Meminisse autem et praedictorum oportet* etc. Circa primum tria facit. Primo proponit quid sit factum et quid restet agendum. Et dicit quod ita sicut supra habitum est circumscribitur bonum finale hominis quod est felicitas. Et vocat circumscriptionem notificationem alicuius rei per aliqua communia quae ambiunt quidem ipsam rem, non tamen adhuc per ea in speciali declaratur natura illius rei. Quia, ut ipse subdit, oportet quod aliquid primo dicatur figuraliter, id est secundum quandam similitudinariam et extrinsecam quodam modo descriptionem, et deinde oportet ut manifestatis quibusdam aliis resumatur illud quod fuit prius

8 restet] restat V^2 $P^2P^{?}V$ Ψ (*corr. sec.m.* V^2V) 15 primo dicatur *coni. ex Arist.* 1098 a 21 *cum sec.m.* S] predicatur Θ

6 Lin. 1098 a 26. 12 Albertus *Comm.* p. 96-97 : « per modum cuiusdam circuli totum descriptum *ambientis* et continentis ».

figuraliter determinatum et sic iterato plenius descri-
batur. Unde et ipse postmodum in fine libri de
felicitate tractatum complebit.

1098 a 22 Secundo ibi: *Videbitur autem utique* etc., assignat rationem eius quod dictum est. Hoc enim ad naturam cuiuslibet hominis pertinere videtur ut ea quae bene continent descriptionem alicuius rei perducat, scilicet de imperfecto ad perfectum, et particulatim disponat, primo scilicet unam partem et postea aliam investigando. Ad hominis enim naturam pertinet ratione uti ad veritatis cognitionem; rationis autem proprium est ab uno in aliud procedere, intellectus autem proprium est statim apprehendere veritatem; et ideo ad hominem pertinet ut paulatim in cognitione veritatis proficiat, substantiae vero separatae quae intellectuales dicuntur statim absque inquisitione notitiam veritatis habent.

1098 a 23 Tertio ibi: *Et tempus talium* etc., ostendit per quid homo ad praedicta iuvetur. Et dicit quod eorum quae bene se habent ad aliquid circumscribendum, videtur tempus esse quasi adinventor vel bonus cooperator, non quidem quod tempus per se ad hoc aliquid operetur, sed secundum ea quae in tempore aguntur. Si enim aliquis tempore procedente det se studio investigandae veritatis, iuvatur ex tempore ad veritatem inveniendam, et quantum ad unum et eundem hominem qui postea videbit quod prius non viderat, et etiam quantum ad diversos utpote cum aliquis intuetur ea quae sunt a praedecessoribus adinventa et aliquid superaddit. Et per hunc modum facta sunt additamenta in artibus quarum a principio aliquid modicum fuit adinventum et postmodum per diversos paulatim profecit in magnam quantitatem, quia ad quemlibet pertinet superaddere id quod deficit in consideratione praedecessorum. Si autem e contrario exercitium studii praetermittatur, tempus est magis causa oblivionis, ut dicitur in IV Physicorum, et quantum ad unum hominem, qui si se negligentiae dederit obliviscetur quod scivit, et quantum ad diversos, unde videmus multas scientias vel artes quae apud antiquos viguerunt paulatim cessantibus studiis in oblivionem abiisse.

Deinde cum dicit: *Meminisse autem et praedictorum* 1098 a 26
etc., ostendit quomodo sit prosequendum id quod restat. Et primo proponit hoc in generali, reducens ad memoriam ea quae supra in prooemio dicta sunt, quod scilicet non oportet similiter exquirere certitudinem in omnibus, sed in singulis secundum convenientiam materiae, prout scilicet est proprium illi doctrinae quae circa illam materiam versatur.

Secundo ibi: *Et enim tector et geometra* etc., mani- 1098 a 29
festat quod dixerat in speciali. Et primo quantum ad id quod diversimode in diversis observari oportet; secundo quantum ad id quod communiter in omnibus observandum est, ibi: *Pertransire autem oportet* etc. Circa primum tradit duplicem diversitatem. Quarum prima est secundum differentiam scientiae practicae et speculativae. Unde dicit quod tector, id est artifex operativus, et geometra, qui est speculativus, differenter inquirunt de linea recta. Artifex quidem operativus, utpote carpentarius, inquirit de linea recta quantum est utile ad opus, utpote ad secandum ligna vel aliquid aliud huiusmodi faciendum; sed geometra inquirit quid est linea recta et quale quid sit, considerando proprietates et passiones ipsius, quia geometra intendit solam speculationem veritatis. Et secundum hunc modum faciendum est in aliis scientiis operativis, ut non sequatur hoc inconveniens ut in scientia operativa fiant plures sermones ad opera non pertinentes illis sermonibus qui sunt circa opera, puta, si in hac scientia morali aliquis vellet pertractare omnia quae pertinent ad rationem et alias partes animae, oporteret plura de hoc dicere quam de ipsis operibus. Est enim in unaquaque scientia vitiosum ut homo multum immoretur in his quae sunt extra scientiam.

Aliam autem diversitatem tangit ibi: *Non expe-* 1098 a 33
tendum autem etc. Quae attenditur secundum differentiam principiorum et eorum quae sunt ex princi-

26 et *om.* Φ 34 absque] ab Φ(*corr. sec.m.* ErEr¹FV² Bg¹Er²V¹⁰) 39 tempus esse *inv.* Ψ 51 et *om.* Ψ 52 profecit] profecerunt Ψ(processerunt *pr.m.* S) 53 deficit] defecit Φ(-KrV⁴ Bg²P³) *Sed cf. Arist.* 1098 a 25 57 unum hominem *inv.* Ψ 62 praedictorum *coni. ex Arist.* (*cf. supra lin.* 6)] dictorum Θ 70 tector] textor BxErFKrP⁶PdV⁸W Φ⁸(*corr. sec.m.* V¹⁰) rector Ψ(tector Wi?) 70 geometra etc. *coni. cum* ToP⁴] geometra ΦV⁴ geometerorum PWi geometer Za *om.* S 74 observandum est *inv.* Ψ 76 differentiam] differentias Φ(-BoW) 77 tector *coni. ex Arist.* (*cf. supra lin.* 70 *cum adn.*)] textor Φ(-Er¹Bg²) rector Ψ 78 geometra] geometer Ψ 83 geometra] geometer Ψ 85 geometra] geometer Ψ (-S) 85 solam] solum Φ(-C¹Kr) 96-97 expetendum *coni. ex Arist. cum* V⁶] est petendum Θ (*corr. sec.m.* Bg²V¹⁰) *Cf. c. 9 lin. 59 cum adn.*

20-21 Cf. supra c.4 lin. 8-11. 28-35 Dionysius *De div. nom.* c.7 (§ 2 ; PG 3, 868 B-C ; *Dionysiaca* t.1, p. 388 sqq.) sec. Thomam *I*ª q.79 a.8 ; q.58 a.3 ; *Super Dion. De div. nom.* c.7 lect.2. 42-54 Cf. infra II c. 1 lin. 44-56 cum adn. : Aristoteles *De soph. elench.* 33, 183 b 17-34 (PL 64, 1040 A-B). 54-56 Aristoteles *Phys.* IV 20, 221 a 31 - b 3 ; Albertus *Lect.* f. 10va : «Praeterea in IV Physicorum dicitur quod tempus est causa destructionis et oblivionis, et ita non videtur esse causa artium». 57-58 Cf. Aristoteles *Rhet.* II 2, 1379 b 35-36 (ed. Spengel, p. 244). 54-61 Cf. infra c. 16 lin. 69-74 cum adn. 65 Cap. 3, 1094 b 11. 74 Lin. 1098 b 4. 77-86 *Eth. nova* 1098 a 29-30 : «Et enim tector et geometer differenter inquirunt rectam *lineam*». - Aliter et recte Averroes, I c.7 (ed. 1562, f. 9vb) : «ut carpentarius et geometer inquirunt cognitionem recti *anguli*» ; Eustratius, p. 73, 33-35 ; O⁵, f. 30ra (Roberti Grosseteste notulam uncis inclusimus) : «Exemplum sermonis tector et geometra circa quaestionem ambo recti *anguli* effecti. [Rectam enim hic vocat Aristotiles angulum rectum, quia gonia, quod est angulus, in graeco feminini generis est]» ; Albertus *Lect.* f. 10rb : «sicut rectum consideratur a geometra in angulis et lineis» ; *Comm.* p. 97 b.

piis. Et dicit quod non est in omnibus eodem modo causa inquirenda, alioquin procederetur in infinitum in demonstrationibus, sed in quibusdam sufficit quod bene demonstretur, id est manifestetur, quoniam hoc ita est, sicut in his quae accipiuntur in aliqua scientia ut principia; quia principium oportet esse primum, unde non potest resolvi in aliquid prius. Ipsa autem principia non omnia eodem modo manifestantur, sed quaedam considerantur inductione, quae est ex particularibus imaginatis, sicut in mathematicis, puta quod omnis numerus est par aut impar; quaedam vero accipiuntur sensu, sicut in naturalibus, puta quod omne quod vivit indiget nutrimento; quaedam vero consuetudine, sicut in moralibus, utpote quod concupiscentiae diminuuntur si eis non oboediamus; et alia etiam principia aliter manifestantur, sicut in artibus operativis accipiuntur principia per experientiam quandam.

Deinde cum dicit: *Pertransire autem oportet* etc., 1098 b 4 determinat modum quantum ad id quod est communiter observandum in omnibus. Et dicit quod homo debet insistere ad hoc quod singula principia pertranseat, scilicet eorum notitiam accipiendo et eis utendo, secundum quod nata sunt cognosci; et studendum qualiter determinentur in hominis cognitione, ut scilicet sciat distinguere principia ab invicem et ab aliis. Cognitio enim principiorum multum adiuvat ad sequentia cognoscenda; principium enim videtur plus esse quam dimidium totius, quia scilicet omnia alia quae restant continentur virtute in principiis, et hoc est quod subdit, quod per unum principium bene intellectum et consideratum multa fiunt manifesta eorum quae quaeruntur in scientia.

113-114 diminuuntur] minuuntur Ψ 122 secundum *coni. cum* ToP^{1} V^{6}Za *sec.m.* KrPdV^{2}W Bg^{2}V^{10} SWi] secundo Θ 125-126 multum] universalium Ψ 127 quia *coni. cum* V^{6}Za *sec.m.* AoEr^{2}P^{5} AsV^{10} S] que Φ(quasi P^{6}W P^{7}) quod Ψ

106-116 *Comm. in Eth. novam*, C^{5}, f. 29ova = Pr, f. 6vb : « quaedam principia cognoscuntur inductione, et hoc dicit quantum ad logicalia, quaedam autem sensu, et hoc dicit quantum ad naturalia, quaedam autem assuetudine, et hoc fiet quantum ad moralia » ; Eustratius, p. 76, 16-32 ; O^{3}, f. 30va-vb ; Albertus *Lect.* f. 10rb : « Principiorum quaedam manifestantur inductione, sicut in mathematicis, in quibus assumimus lineas et numeros (cf. f. 10va : « ad quartum dicendum quod imaginata sunt particularia...), ut dicit Commentator [p. 76, 20], quaedam ad sensum, ut in naturalibus, quaedam per consuetudinem, sicut in moralibus, quaedam aliter, sicut per exercitium ut in mechanicis ». Cf. infra c. 14 lin. 12-15 et 18-20.

12

1098 b 9 Scrutandum ergo de ipso non solum ex conclusione et ex quibus sermo, sed et ex dictis de ipso. Vero quidem enim omnia consonant existentia, falso autem cito dissonat verum. § Divisis itaque bonis tripliciter et his quidem exterius dictis, his autem circa animam et corpora, circa animam principalissime dicimus et maxime bona. Actus autem et operationes animales circa animam ponimus. Quare bene utique dicetur secundum hanc opinionem antiquam existentem et confessam a philosophis. § Recte autem et quoniam actus quidam dicuntur et operationes finis. Ita enim eorum quae circa animam sunt bonorum fit, et non eorum quae exterius. § Consonat autem rationi et bene vivere et bene operari felicem. Fere enim bona vita quaedam est et bona operatio. § Videntur autem et quaesita circa felicitatem omnia existere dicto. § His quidem enim virtus, his vero prudentia, aliis autem sapientia quaedam esse videtur. His autem haec vel horum aliquod cum voluptate vel non sine voluptate. Alii autem et eam quae exterius est abundantiam comprehendunt. § Horum autem haec quidem multi et veteres dicunt, haec autem pauci et gloriosi viri. Neutros autem horum rationabile peccare in universis, sed unum aliquid vel plura dirigere. § Dicentibus quidem igitur omnem virtutem vel virtutem quandam concors est ratio. Huius enim est secundum ipsam operatio. § Differt autem forte non parum in possessione vel usu optimum existere et in habitu vel operatione. Habitum quidem enim contingit
1099 a 1 nullum bonum perficere existentem, utputa dormienti aut et aliter qualiter otioso, operationem autem non possibile est: operabitur enim ex necessitate, et bene operabitur. § Quemadmodum autem in Olimpiadibus non optimi et fortissimi coronantur, sed agonizantes, horum enim quidam vincunt, ita et eorum qui in vita bonorum et optimorum operantes recte illustres fiunt.

9 ergo L^2RT (*lin.* 1 ; *cf. supra c.* 9 *lin.* 14) : utique L^1 12 itaque L^2RT (*lin.* 7, 33) : utique L^1 19 enim ALRt : et *add.* Rp 22 est A(L^b) LT (*lin.* 107-108) : dicta est A($K^bM^bO^b$) R 23 dicto : *Inc.* 2^a *pecia in* $Rp^{1,2,4}$ 29 vel L^2R : vel et A(L^b) L^1 30 virtutem[1] AR : *om.* L 31 ratio ALRtRp[4] : nostra *add.* $Rp^{1,2,3}$ 32 existere L^2R : existimare AL^1 1099 a 1 aut ART (*lin.* 180) : *om.* L 4 Olimpiadibus LT (*lin.* 190, 192) : Olym- R(-V^{12}) 5 qui L^2RT (*lin.* 196 ; *cf. etiam Super II Sent.* d.27 q.1 a.1 ad 4 ; *Contra impugn. c.* 7 [ed. Mandonnet, t. 4, *p.* 105], *sed horum locorum ed. critica desideratur*) : quae L^1

1098 b 9 *Scrutandum ergo de ipso* etc. Postquam Philosophus ostendit in generali quid sit felicitas, hic intendit confirmare sententiam suam quam de felicitate praemisit per ea quae de felicitate dicuntur. Et circa hoc duo facit: primo dicit de quo est intentio; secundo exequitur propositum, ibi: *Divisis*

6 Lin. 1098 b 12.

itaque etc. Dicit ergo primo quod, <quia> principium maxime oportet bene determinare, principium autem in operativis est ultimus finis, ad hoc quod diligentior de eo consideratio habeatur, scrutandum est de hoc non solum considerando conclusiones et principia ex quibus ratiocinativus sermo procedit, sed etiam ex his quae dicuntur de ipso, id est de ultimo fine sive de felicitate. Et huius rationem assignat, quia omnia consonant vero. Et huius ratio est quia, ut dicetur in VI huius, verum est bonum intellectus; bonum autem, ut dicitur in II huius, contingit uno modo, scilicet concurrentibus omnibus quae pertinent ad perfectionem rei, malum autem contingit multipliciter, scilicet per cuiuscumque debitae condicionis defectum; non autem invenitur aliquod malum in quo totaliter sit bonum corruptum, ut dicetur in IV huius; et ideo omnia concordant bono non solum bona sed etiam mala secundum hoc quod aliquid retinent de bono. Et similiter omnia falsa concordant vero in quantum aliquid retinent de similitudine veritatis; non enim est possibile quod intellectus opinantis aliquod falsum totaliter privetur cognitione veritatis. Sed per verum statim diiudicatur falsum, utpote ab eo deficiens; et hoc est quod subdit, quod falso dissonat verum, sicut ab obliquo dissonat rectum.

1098 b 12 Deinde cum dicit: *Divisis itaque bonis* etc., prosequitur intentum. Et primo quantum ad ea quae ab aliis de felicitate dicuntur; secundo quantum ad ea quae supra ab ipso de felicitate sunt proposita, ibi: *Confessa autem haec utique erunt* etc. Circa primum duo facit: primo ostendit quod praedictae sententiae de felicitate conveniunt ea quae concorditer ab aliis dicuntur; secundo quod etiam conveniunt ei ea in quibus alii discordant, ibi: *Videntur autem et quaesita* etc. Circa primum duo facit: primo ostendit quod dictae descriptioni felicitatis concordant ea quae communiter a sapientibus dicuntur; secundo ostendit idem de his quae dicuntur communiter ab omnibus, ibi: *Consonat autem rationi* etc. Primum ostendit dupliciter. Primo quidem dividendo bona humana in tria, quorum quaedam sunt exteriora, sicut divitiae, honores, amici et alia huiusmodi, quaedam vero sunt interiora; et haec rursus dividuntur in duo genera, quia quaedam eorum pertinent ad corpora, sicut robur corporis, pulcritudo et sanitas, quaedam vero pertinent ad animam, sicut scientia et virtus et alia huiusmodi; inter quae bona principalissima et maxima sunt ea quae pertinent ad animam, nam res exteriores sunt propter hominem, corpus autem propter animam sicut materia propter formam et instrumentum propter agens principale. Et haec est communis sententia omnium philosophorum, scilicet quod bona animae sunt principalissima. Sed circa alia bona diversimode senserunt Stoici et Peripatetici: nam Stoici posuerunt alia bona non esse hominis bona eo quod eis non fit homo bonus; Peripatetici autem, id est sectatores Aristotilis, posuerunt bona quidem exteriora esse minima bona, bona autem corporis quasi media, sed bona principalissima ponebant bona animae, quibus homo fit bonus, alia vero secundum eos dicuntur bona in quantum instrumentaliter ipsis principalibus deserviunt. Et sic felicitas, cum sit principalissimum bonum, in bonis animae est ponendum. Manifestum est autem quod operationes animae ad animae bona pertinent. Unde manifestum est quod ponere felicitatem in operatione animae rationalis, ut supra diximus, conveniens est secundum hanc opinionem antiquam et communem omnibus philosophis, quod scilicet principalissima bonorum sint ea quae sunt secundum animam.

Secundo ibi: *Recte autem* etc., ostendit idem alio 1098 b 18
modo. Est enim duplex genus operationum animae; quarum quaedam transeunt in exteriorem materiam, sicut texere et aedificare, et huiusmodi operationes non sunt fines, sed operata ipsorum, scilicet pannus contextus et domus aedificata; quaedam vero operationes animae sunt in ipso operante manentes, sicut intelligere et velle, et huiusmodi operationes ipsaemet sunt fines. Recte ergo dictum est quod ipsi actus et operationes sunt finis, dum scilicet posuimus felicitatem esse operationem et non aliquid operatum. Sic enim felicitas ponitur aliquid bonorum quae sunt circa animam et non aliquid eorum quae sunt exterius; operatio enim manens in agente, ipsamet est perfectio et bonum agentis, in operationibus autem quae procedunt exterius perfectio et bonum in exterioribus effectibus invenitur. Unde non solum praemissa sententia convenit opinioni philosophorum ponentium bona animae esse principalissima per hoc quod felicitatem posuimus circa operationem animae, sed etiam per hoc quod ipsam operationem posuimus felicitatem.

Deinde cum dicit: *Consonat autem* etc., ostendit 1098 b 20
quod praemissae sententiae convenit illud etiam in

7 quia *coni.*] *om.* Θ 16 huius] libro Ψ(-S) 58 instrumentum] instrumenta Ψ

16 Cap. 2, 1139 a 27-28. 17 Cap. 7, 1106 b 28-31. 23 Cap. 13, 1126 a 12-13. 37 Cap. 14, 1099 b 28. 41 Lin. 1098 b 22. 38-42 Albertus *Lect.* f. 10va: «Et primo ostendit convenientiam aliorum ad ea quae de felicitate probata sunt quantum ad ea in quibus omnes conveniebant; secundo quantum ad ea in quibus differebant, ibi: *Videntur autem inquisita*». 46 Lin. 1098 b 20. 61-66 Cf. Augustinus *De civ. Dei* IX IV 1 (PL 41, 258); infra c. 16 lin. 137-147. 68-70 Cf. infra c. 13, 1099 a 32 - b 2; c. 14, 1099 b 28. 75 Cap. 10, 1097 b 33 - 1098 a 7. 80-87 Cf. supra c. 1 lin. 192-210 cum adn.

quo omnes de felicitate conveniunt. Dictum est enim supra quod bene vivere et bene operari idem existimant omnes ei quod est felicem esse. Et huic rationi, id est notificationi felicitatis, convenit praedicta assignatio, quia fere nihil aliud videtur esse bona vita quam bona operatio qualis videtur esse felicitas; vivere enim dicuntur illa quae ex se moventur ad operandum.

1098 b 22 Deinde cum dicit: *Videntur autem et quaesita* etc., ostendit quod praemissae sententiae conveniunt etiam ea in quibus alii differunt. Et circa hoc tria facit: primo proponit ea in quibus homines differunt circa felicitatem; secundo ostendit quod singula eorum praemissae sententiae conveniunt, ibi: *Dicentibus quidem igitur* etc.; tertio movet ex praemissis quandam quaestionem et solvit, ibi: *Unde et quaeritur* etc. Circa primum tria facit. Primo proponit quod intendit, scilicet quod omnia quae sunt a diversis diversimode circa felicitatem quaesita videntur existere dicto, id est salvari cum praedicta opinione.

1098 b 23 Secundo ibi: *His quidem enim* etc., ponit diversas opiniones de felicitate. Quarum prima est quod felicitas sit virtus, et haec subdividitur in tres positiones: quidam enim posuerunt quod universaliter quaelibet virtus sit felicitas vel specialiter virtus moralis quae est perfectio appetitus rectificati per rationem; quibusdam vero videtur quod felicitas sit prudentia, quae est perfectio practicae rationis; aliis autem videtur quod felicitas sit sapientia, quae est perfectio summa rationis speculativae. Secunda opinio est quod omnia ista vel aliquod horum sit felicitas, sed oporteat adiungi voluptatem, et haec subdividitur in duas: nam quidam posuerunt virtutem cum voluptate quasi ex aequo esse felicitatem, alii vero posuerunt quod felicitas est virtus non sine voluptate, quasi secundario se habente ad felicitatem. Tertia opinio est quod quidam cum his comprehenderunt ad complementum felicitatis abundantiam exteriorum bonorum, puta divitiarum, honorum et aliorum huiusmodi.

1098 b 26 Tertio ibi: *Horum autem haec quidem* etc., assignat differentiam opinantium praedicta. Et dicit quod quaedam praedictorum, scilicet quod voluptas et divitiae requirantur ad felicitatem, dixerunt multi, id est vulgares homines, et antiqui viri, qui scilicet minus erant in talibus exercitati; alia vero, scilicet quod in bonis animae esset felicitas, dixerunt pauci et gloriosi viri, id est in scientia famosi. Non est autem probabile quod aliqui eorum in omnibus erraverint, sed quilibet eorum in uno vel in pluribus recte sensit.

Deinde cum dicit: *Dicentibus quidem igitur* etc., 1098 b 29 ostendit quod praedictae opiniones conveniunt cum praemissa assignatione felicitatis. Et primo ostendit hoc de prima opinione, quae posuit virtutem esse felicitatem; secundo de secunda, quae addidit voluptatem, ibi: *Est autem et vita ipsorum* etc.; tertio de tertia, quae addidit exteriora bona, ibi: *Videtur tamen et eorum* etc. Circa primum duo facit: primo ostendit <in> quo prima opinio conveniat cum sua sententia; secundo ostendit in quo sua sententia melior sit. Dicit quod illis qui dicunt felicitatem esse virtutem omnem vel aliquam concordat ratio felicitatis superius posita, quod scilicet sit operatio secundum virtutem. Manifestum est enim quod operatio secundum virtutem est aliquid virtutis.

Deinde cum dicit: *Differt autem* etc., ostendit 1098 b 31 quod suum dictum melius sit. Et primo per rationem; secundo per humanam consuetudinem, ibi: *Quemadmodum autem* etc. Dicit ergo primo quod, sicut non parum differt in exterioribus rebus quod optimum ponatur in possessione alicuius rei vel in usu eius, qui est manifeste melior cum sit possessionis finis, ita etiam se habet circa habitum virtutis et operationem, quae est usus eius, qui melior est. Potest enim esse habitus in eo qui nullum bonum facit, sicut in dormiente vel in eo qui qualitercumque est otiosus, sed de operatione non est hoc possibile, ex necessitate enim sequitur quod ille operetur cui inest operatio et quod bene operetur si insit ei operatio secundum virtutem. Unde operatio secundum virtutem est perfectior quam ipsa virtus.

Deinde cum dicit: *Quemadmodum autem* etc., 1099 a 3 manifestat idem per consuetudines humanas. Circa

130-131 sit prudentia *inv.* Φ 151 gloriosi] gloriosissimi Ψ' *Sed cf. Arist.* 1098 b 28 152-153 erraverint] erraverunt AoBoO¹V²V³W Φ²(-O *corr. sec.m.* AsV¹⁰) *pr.m.* S 163 < in > quo *coni. cum* Za] quod Φ quomodo Ψ' (quo Θ ?) 165 melior sit *inv.* Ψ 171 sit] est Ψ 183 bene] bonum Ψ *Sed cf. Arist.* 1099 a 3

104 Cap. 4, 1095 a 19-20. 109-110 Cf. Thomas *Sent. libri De anima* II 1, in 412 a 14-15. 116 Lin. 1098 b 29. 118 Cap. 14, 1099 b 9. 136-140 Albertus *Lect.* f. 11ra : « Et dicit cum voluptate, quantum ad ponentes voluptatem de principalibus in constitutione felicitatis ; non sine voluptate, quantum ad eos qui ponebant eam secundariam ». 148-149 Albertus *Lect.* f. 11ra : « veteres philosophi, quia, sicut dicitur in I Metaphysicae, primi philosophi inceperunt a grossis rebus et sic philosophia paulatim processit ad altiora » ; *Comm.* p. 101 a 9-19. - Aliter et recte Anonymus *Comm. in Eth. novam*, F⁴, f. 20va = O⁸, f. 17rb : « veteres, sive sapientes quia in antiquis est sapientia » ; Eustratius, p. 80, 17-18 ; O⁸, f. 31vb : « His quidem igitur propter antiquitatem venerabile, his autem propter gloriosum, existentibus sapientibus ». 160 Cap. 13, 1099 a 7. 161 Cap. 13, 1099 a 31. 162-165 Albertus *Lect.* f. 11ra : « Et quia in aliquo dirigebant et in aliquo errabant, ideo primo ostendit in quo dirigebant, secundo in quo errabant ». 167 Cap. 10, 1098 a 7-17. 170-173 Albertus *Lect.* f. 11ra : « Deinde cum dicit : *Differt autem*, ostendit in quo male dicebant. Et primo per rationem ; secundo per exemplum, ibi : *Quemadmodum* ». 173 Lin. 1099 a 3. 188-192 *Comm. in Eth. novam*, F⁴, f. 23ra = O⁸, f. 19rb : « in Olimpiadibus, id est in lu-

quod sciendum est quod in Macedonia est quidam
190 mons altissimus qui vocatur Olimpus, in quo fiebant quidam ludi ad exercitium pugnae, qui vocabantur Olimpiades, in quibus non coronabantur aliqui ex hoc quod essent optimi pugnatores et fortissimi, sed solum illi qui agonizabant, quorum aliqui vincebant; qui autem non pugnabant non poterant 195
vincere. Ita etiam de numero eorum qui sunt boni et optimi in vita virtuosa illi soli illustres fiunt et felices qui recte operantur. Unde melius dicitur quod operatio secundum virtutem sit felicitas quam ipsa virtus. 200

190 Olimpus *coni. cum* P^{7}Bg^{1}] olippus Θ (olimppus BxErV^{4} Bg^{2}O olinppus W alippus P^{10} olympus Kr) 191 quidam *om.* Ψ 192 Olimpiades BoO^{1}PdV^{2} Bg^{2}Er^{4}OP^{7}V^{19}] olympiades Φ^{1}(-AoBoO^{1} PdV^{2}W) Φ^{2}(-Bg^{2} DbEr^{4}OP^{7}V^{18}) olympyades Ao olypiades W olimppiades Db olippiades Ψ 193 optimi pugnatores et fortissimi] fortissimi pugnatores et optimi Φ *Sed cf. Arist.* 1099 a 4 196 eorum] ipsorum Φ *Sed cf. Arist.* 1099 a 5 197 illustres fiunt *inv.* Φ *Sed cf. Arist.* 1099 a 6-7

dis vel exercitiis factis in Olimpo monte» ; C^{5}, f. 291rb = Pr, f. 7rb : «in ludis exercitativis apud montem Olimpum» ; N, f. 8ra : «in Olimpo monte» ; V^{16}, f. 257r : «in Olimpiadibus : in ludis illius montis» ; P^{17}, f. 31v : «in Olimpiadibus : id est in ludis factis in illis montibus» ; Isidorus *Etym. liber* XIV IV 13 (PL 82, 506 C) : «Olympus in ea [Macedonia] est...» ; XIV VIII 9 (*ibid.* 521 C) : «Olympus mons Macedoniae nimium praecelsus...» ; cf. Thomas *Sent. libri Phys.* III 10 (in 206 a 24-25). - *Lexicon verborum graecorum...*, p. 259* : «Olimpiadibus : spatiis annorum». - Aliter et recte Isidorus *Etym. liber* V XXXVII 1 (PL 82, 222 B) : «Olympias apud Graecos constituta apud Elidem Graeciae civitatem. Eliis agentibus agonem et quinquennale certamen, quatuor mediis annis vacantibus...» ; Eustratius, p. 81, 25-26 ; O^{5}, f. 32rb : «Olimpiades autem agones sunt in Archadia facti Iovi Olimpio» ; Albertus *Lect.* f. 11ra : «in Olimpiadibus, qui sunt ludi qui fiebant in Chorinto (!) ad honorem Iovis Olimpii». - Cf. etiam adn. in cod. Nü (Praef., p. 23*-24*).

1099 a 7 Est autem et vita ipsorum secundum se ipsam delectabilis. § Delectari quidem enim animalium est, unicuique autem delectabile ad quod dicitur amicus talium, utputa equus quidem amanti equum, spectaculum autem amanti spectaculum. Eodem autem modo et iusta amanti iustum et universaliter quae secundum virtutem amanti virtutem. § Multis quidem igitur delectabilia adversantur ad invicem, quia non natura talia sunt. Amantibus autem bonum sunt delectabilia quae natura delectabilia. Tales autem secundum virtutem operationes. Quare et his sunt delectabiles et secundum se ipsas. § Nihil autem indiget voluptate vita eorum quasi adiuncto aliquo, sed habet voluptatem in se ipsa. § Cum dictis enim nullus est bonus qui non gaudet bonis operationibus. Neque enim iustum utique aliquis diceret non gaudentem iusta operatione neque liberalem non gaudentem liberalibus operationibus; similiter autem et in aliis. Si autem sic, secundum se ipsas utique erunt secundum virtutem operationes delectabiles. § Quin immo et pulcrae et bonae, et maxime horum unumquodque, si bene iudicat de his studiosus; iudicat autem ut diximus. Optimum ergo et pulcerrimum et delectabilissimum felicitas. § Et non divisa sunt haec secundum Deliacam superscriptionem:

«Optimum iustissimum, desideratissimum autem sanum esse,
Delectabilissimum vero quo quis optat frui».

Omnia enim existunt haec optimis operationibus. Has autem vel unam harum optimam dicimus esse felicitatem. § Videtur tamen et eorum quae exterius sunt bonorum indigens, quemadmodum diximus. § Impossibile enim vel non facile bona operari impotentem tribuere existentem; multa quidem enim operata sunt, 1099 b 1 quemadmodum diximus, per organa, per amicos, per divitias et civilem potentiam. Quibusdam autem denudari coinquinat beatitudinem, utputa nobilitate, bona prole, pulcritudine; non omnino enim felix qui specie turpissimus vel ignobilis vel solitarius et sine prole. Amplius autem forte felix minus, si huic pessimi filii sunt vel amici, vel boni existentes mortui sunt. Quemadmodum igitur diximus, videtur indigere et tali prosperitate. § Unde in idem ordinant quidam bonam fortunam felicitati, quidam vero virtutem.

8 autem L^2R : autem est AL^1 10 autem^1 ALRt : enim Rp 11 universaliter *Eth. nova* T (*lin.* 36) : omnino LR *Cf. supra* 1097 a 27 *cum adn.* 12 natura talia AL^1T (*lin.* 45-46) : naturalia L^2R 13 delectabilia^2 : *Inc.* 2^a *pecia in* Rp^2 13 Tales A(*mss.*) *Eth. nova* RpT (*lin.* 53) : Talia A(*coni.* Sylburg) LRt 14 his ALRtRp^1 : in his $Rp^{2,3,4}$ 14 sunt AL(–$P^{21}V^{12}$) Rt : *om.* Rp 15 se LRt *sec. m.* Rp^3 T (*lin.* 58) : *om.* Rp 18 utique AR : *om.* L 1099 b 1 diximus L^2R : *om.* AL^1 1 per^3 R : et AL 2 denudari coinquinat T (*lin.* 159-160) : denudati coinquinant ALR 5 felix $Rp^{1,2,3}$ T (*lin.* 170) : *om.* ALRtRp^4 5 huic R : cui L 7 ordinant ALRtRp^2 *pr.m.* Rp^3 T (*lin.* 182) : ordinat $Rp^{1,4}$ *sec.m.* Rp^3

1099 a 7 *Est autem et vita ipsorum* etc. Postquam Philosophus ostendit de prima opinione quae posuit felicitatem esse virtutem in quo conveniat cum diffinitione supra posita et in quo ab ea deficiat, ostendit nunc idem circa secundam opinionem quae posuit felicitatem esse virtutem cum delectatione. Et circa hoc duo facit: primo ostendit in quo conveniat haec positio cum sua sententia; secundo ostendit in quo deficiat, ibi: *Nihil autem indiget voluptate* etc. Circa primum duo facit: primo proponit quod intendit; secundo manifestat propositum, ibi: *Delectari quidem enim* etc. Dicit ergo primo quod vita eorum qui operantur secundum virtutem est secundum se delectabilis et ita felicitati quam ponimus in operatione virtutis non deest delectatio quam secundum istos felicitas requirit.

1099 a 8 Deinde cum dicit: *Delectari quidem enim* etc., probat propositum. Et primo ostendit quod in operatione virtutis sit delectatio; secundo ostendit quod haec delectatio est potior aliis, ibi: *Multis quidem igitur* etc. Dicit ergo primo quod delectari est proprium animalium; quamvis enim appetitum aliquem, scilicet naturalem, attribuamus rebus inanimatis, delectationem tamen non attribuimus nisi cognitionem habentibus; ex quo datur intelligi quod delectatio proprie pertinet ad operationes animae, in quibus ponitur felicitas. In huiusmodi autem operationibus unicuique est delectabile id cuius dicitur esse amicus; sicut enim amans desiderat rem amatam si fuerit absens, ita delectatur in ea si fuerit praesens, sicut equus est delectabilis amanti equum et spectaculum amanti spectaculum. Manifestum est autem quod unusquisque virtuosus amat operationem propriae virtutis, utpote sibi conveniens; unde iusto, in quantum amat iustitiam, delectabile est operari iusta, et universaliter operationes quae secundum virtutem sunt delectabiles virtuosis virtutem amantibus.

1099 a 11 Deinde cum dicit: *Multis quidem igitur* etc., ostendit hanc delectationem esse potiorem aliis. Et proponit quod ea quae sunt delectabilia multitudini vulgarium hominum sunt contraria ad invicem, quia, sicut prodigus delectatur in effusione, ita illiberalis in superflua retentione; et hoc ideo est quia delectationes tales non sunt secundum naturam hominis, quae est omnibus communis; non enim sunt secundum rationem, sed secundum corruptionem appetitus a ratione deficientis. Sed illis qui amant bonum virtutis sunt delectabilia ea quae sunt secundum naturam delectabilia, quia scilicet conveniunt homini secundum rationem, quae est perfectiva naturae ipsius, et propter hoc omnes virtuosi in eisdem delectantur. Tales autem sunt operationes secundum virtutem, scilicet naturaliter delectabiles homini, eo quod sunt secundum rationem rectam. Et ideo non solum sunt delectabiles quoad ipsos homines, sed etiam sunt delectabiles secundum se ipsas, operationes autem vitiosae sunt delectabiles quoad ipsos homines quibus sunt conformes secundum habitus corruptos quos habent. Cum igitur id quod est secundum se et naturaliter tale sit potius, consequens est delectationem quae est secundum operationem virtutis esse delectabiliorem.

Deinde cum dicit: *Nihil autem indiget* etc., ostendit in quo praedicta positio deficiat a veritate. Et circa hoc duo facit: primo proponit quod intendit; secundo manifestat propositum, ibi: *Cum dictis enim* etc. Est ergo considerandum circa primum quod dicentes virtutem cum voluptate esse felicitatem, videbantur innuere quod virtus ad complementum felicitatis indigeat extrinseca voluptate. Sed ipse hoc excludit dicens quod vita eorum qui operantur secundum virtutem non indiget voluptate quasi aliquo extrinseco adiuncto, sed habet voluptatem in se ipsa. 1099 a 15

Deinde cum dicit: *Cum dictis enim* etc., manifestat quod dixerat. Et circa hoc tria facit: primo 1099 a 17

4 ostendit] hic *praem.* Ψ 37 quae] sunt *add.* Ψ *Sed om.* Φ 44 in superflua retentione] superflua retinendo Ψ 49 bonum] finem Ψ *Sed cf. Arist.* 1099 a 13 49 ea *om.* Ψ

2-3 Cap. 12, 1098 b 23. 5-6 Cap. 12, 1098 b 24-25. 9 Lin. 1099 a 15. 11 Lin. 1099 a 8. 20 Lin. 1099 a 11. 29-30 Cf. infra IX 5, 1167 a 6. 34-35 *Comm. in Eth. vet.*, F[4], f. 42rb = O[3], f. 34rb (in II 3, 1104 b 3-5) : « ut dicatur delectatio actus proveniens ex comprehensione convenientis coniuncti cum suo convenienti » ; Albertus *Lect.* f. 23rb : « sicut dicit Avicenna, delectatio est ex coniunctione convenientis cum convenienti ». - Cf. Avicenna *Met.* VIII c.7 (ed. 1508, f. 101rb) : « Quoniam delectatio non est nisi apprehensio convenientis secundum quod conveniens » ; IX c.7 (*ibid.*, f. 106vb) : « ... in percipere suum conveniens et sibi aptum natum est bonum et delectatio... ». - Cf. ipse Thomas *Super IV Sent.* d.49 q.3 a.2 arg.1 : « Dicit enim Avicenna in libro De naturalibus quod delectatio consurgit ex perceptione convenientis adiuncti » (cf. Avicenna *De anima* sive *Sext. Nat.* P.4 c.5 ; ed. 1508, f. 21ra sub littera B : « Omnis autem delitia est apprehensio perfectae acquisitionis propriae virtuti apprehendenti »). - Perperam autem hanc delectationis definitionem Dionysio plus quam semel ascripsit Albertus, velut *Lect.* f. 139 vb ; 147 rb ; 148ra ; 182va (cf. Michaud - Quantin *Le traité des passions...*, p. 109-110). - Cf. Guillelmus Altissiodorensis *Summa aurea* IV tr. XII c.3 q.2 (ed. 1500, f. 300va); Alexander de Hales *Qu. disp.* '*Antequam esset frater*' q.16 d.3 m.4 (ed. Quaracchi, t. I, p.259) ; *Glossa in IV libros Sent.* I d.3 n.22 ; IV d.10 n.7 (ed. Quaracchi, t. I, p.47 ; t.4, p. 161) ; Bonaventura *Super Sent.* I d.1 a.3 q.1 s.c.1 ; II d.20 q.3 arg.2 ; d.24 P.1 a.2 q.1 arg.5 ; III d.35 a.un. q.1 (ed. Quaracchi, t. I, p. 38 a ; t.2, p. 480 a et p. 558 b ; t.3, p. 774 b) ; Albertus *De bono* tr.I q.1 a.1 (ed. Col., t.28, p. 2, 40-42) ; ipse Thomas *Super III Sent.* d.27 q.1 a.2 ad 3 ; *Super IV Sent.* d.49 q.3 a.5 qla 3 arg.3 et ad 3 ; infra lin. 51, 95 ; II c. 3 lin. 17, 156 ; c. 4 lin. 71 ; c. 11 lin. 81 ; III c. 10 lin. 81-82 ; c. 22 lin. 41-42 ; VII c. 13 lin. 149 ; VIII c. 2 lin. 35-37 ; X c. 3 lin. 85-88, 164 ; c. 6 lin. 203-204. 61-62 Cf. supra c. 10 lin. 112-113 cum adn. ; infra c. 14 lin. 113-114 cum adn.; nec non *Top.* III 1, 116 b 1-2, 10-11 (PL 64, 935 A).

probat quod vita virtuosa habet delectationem in se ipsa; secundo ostendit quod insuper habet pulcritudinem et bonitatem secundum excellentiam, ibi: *Quin immo et pulcrae* etc.; tertio excludit circa hoc quandam sententiam falsam, ibi: *Et non divisa sunt haec* etc. Dicit ergo primo quod cum dictis rationibus quibus ostensum est operationes secundum virtutem esse naturaliter delectabiles, etiam addendum est haec quod delectatio est de necessitate virtutis et pertinet ad rationem ipsius; nullus enim est bonus vel virtuosus qui non gaudet in bonis operationibus. Et hoc manifestat per inductionem, quia nullus diceret illum esse iustum qui non gaudet de hoc quod operatur iusta, et idem est in liberalitate et in qualibet alia virtute. Cuius ratio est quia unicuique virtuoso operatio propriae virtutis est ei conveniens secundum proprium habitum et per consequens fit ei delectabilis. Ex quo patet quod operationes secundum virtutem sunt secundum se ipsas delectabiles et sic non requirunt delectationem extrinsecam.

1099 a 22 Deinde cum dicit: *Quin immo* etc., ostendit quod operationes secundum virtutem non solum sunt delectabiles, sed etiam pulcrae et bonae; delectabiles quidem sunt in ordine ad operantem cui conveniunt secundum proprium habitum; pulcrae autem sunt secundum ordinem debitum circumstantiarum quasi quarundam partium, nam in debita commensuratione partium pulcritudo consistit; bonae autem sunt secundum ordinem ad finem. Addit autem quod unumquodque horum trium maxime convenit eis et hoc probat per iudicium studiosi qui, cum habeat rectum sensum circa operabilia humana, verum habet iudicium circa ea, sicut ille qui habet gustum sanum verum habet iudicium circa sapores; sed studiosus iudicat operationes secundum virtutem esse maxime delectabiles et pulcras et bonas, utpote pro quibus omnia delectabilia et pulcra et bona praetermittit. Cum igitur in operationibus virtutum consistat felicitas, consequens est quod felicitas sit optimum et pulcerrimum et delectabilissimum.

1099 a 25 Deinde cum dicit: *Et non divisa sunt haec* etc., excludit a proposito quandam opinionem. Ad cuius evidentiam considerandum est quod apud Delos vel Deluos in templo Apollinis erat superscriptum quod optimum est id quod est iustissimum, desideratissimum autem est sanum esse, delectabilissimum autem est id quo quis optat frui. Sed Philosophus dicit quod ista tria non conveniunt diversis, sed omnia conveniunt operationibus quae sunt secundum virtutem in quibus vel in quarum optima consistit felicitas. Unde unum et idem est, scilicet felicitas, quod est optimum et desideratissimum sive pulcerrimum et delectabilissimum.

Deinde cum dicit: *Videtur tamen et eorum* etc., 1099 a 31 accedit ad tertiam opinionem quae ponebat quod ad felicitatem requiruntur exteriora bona. Et circa hoc tria facit: primo proponit in quo haec opinio veritati conveniat; secundo manifestat propositum, ibi: *Impossibile enim* etc.; tertio inducit conclusionem ex dictis, ibi: *Unde in idem* etc. Dicit ergo primo quod tertia opinio supra posita quantum ad hoc videtur vera esse quod felicitas indiget exterioribus bonis, ut supra dictum est.

Deinde cum dicit: *Impossibile enim* etc., manifestat propositum. 1099 a 32 Circa quod considerandum est quod exteriorum bonorum quibusdam indiget felicitas sicut instrumentis quibus indigemus ad exercendum opera virtutis in quibus consistit felicitas. Et quantum ad hoc dicit quod est impossibile vel difficile quod homo qui non habet divitias ex quibus possit donare et expendere operetur quaedam virtuosa opera; multa enim operum virtuosorum facimus per amicos et per divitias et per civilem potentiam, puta per hoc quod aliquis est rex vel proconsul. Quaedam vero exteriorum bonorum sunt quae faciunt ad quandam pulcritudinem felicitatis, in quantum scilicet reddunt hominem placitum in oculis aliorum, quod pertinet ad rationem pulcritudinis; et quantum ad hoc subdit quod denudari quibusdam exteriorum bonorum coinquinat beatitudinem, in quantum scilicet reddit hominem aliqualiter contemptibilem in oculis aliorum, sicut patet de eo qui caret nobilitate vel bona prole aut etiam pulcritudine corporali; non enim est omnino felix qui est turpis specie, quia ex hoc redditur in oculis aliorum contemptibilis et despectus, et eadem ratio est de eo qui est ignobilis vel qui caret bona prole et aliis secundum carnem coniunctis quasi solitarius

93 et] etiam *add.* Ψ 98 secundum] per Ψ 111 humana *om.* Ψ 114 studiosus] studiosius Φ^a(-Bg^1Db) Ψ *Cf. Praef., p.* 90*-91* 118 consistat] consistit Ψ 148 consistit] consistat Φ 149 Et *om.* Ψ 153 per^2 *om.* Ψ 157 scilicet *om.* Ψ 157 placitum *coni. cum* Ed^2] placidum Θ 167 qui^2 *om.* Ψ

82 Lin. 1099 a 22. 83 Lin. 1099 a 25. 106-107 Aristoteles *Top.* III 1, 116 b 21-22 (PL 64, 935 B); cf. infra II c. 7 lin. 15-17 cum adn. ; IV c. 8 lin. 53-57 cum adn. 112-113 Cf. infra III 10, 1113 a 26-29 ; X 4, 1173 b 24-25 ; 8, 1176 a 12-14 ; Aristoteles *De anima* II 21, 422 b 5-10. 123-124 Isidorus *Etym. liber* XIV VI 21 (PL 82, 516 A-B) ; *Lexicon verborum graecorum...*, p. 259* : « Deliacam : nomen ab insula » ; Eustratius, p. 84, 19-20 ; O^6, f. 33rb : « Insula autem est Delus in qua erat templum Apollinis et locus divinationis ; ubi haec superscriptio superscripta est... » ; Albertus *Lect.* f. 11va : « Erat enim quaedam insula quae dicitur Delos in qua erat templum Apollinis et in fronte idoli erat quod... » ; *Comm.* p. 104 a. 135-136 Cap. 12, 1098 b 26. 139 Lin. 1099 a 32. 140 Lin. 1099 b 7. 141-143 Cap. 12, 1098 b 26. 157-159 Cf. ipse Thomas I^a q.5 a.4 ad 1.

existens, quia propter omnia ista homo contemnitur. Et multo magis minus est felix si habeat pessimos filios vel amicos, quia per eos impeditur ab operatione virtutis et similiter etiam repugnat felicitati si aliquando habuerit bonos et mortui sunt, quia ex hoc aliqua causa tristitiae remanet in corde eius. Sic igitur videtur quod felicitas indigeat exteriori prosperitate.

1099 b 7 Deinde cum dicit: *Unde in idem* etc., infert conclusionem ex dictis. Quia enim felicitas principaliter consistit in operatione virtutis, indiget tamen aliqualiter exterioribus bonis quae dicuntur bona fortunae, quia multotiens fortuito adveniunt homini vel recedunt, inde est quod quidam idem posuerunt esse bonam fortunam et felicitatem, quidam vero dixerunt idem esse felicitatem et virtutem, ut supra dictum est.

170 magis *om.* Φ 171 vel] et Ψ 173 habuerit *coni.*] habuerunt Φ habent Ψ (habuit P^4 V^4Za *sec.m.* Wi) 176 prosperitate] proprietate Φ 183 esse *om.* Ψ

184 Cap. 12, 1098 b 23-26

1099 b 9 Unde et quaeritur utrum est discibile vel assuescibile vel aliter qualiter exercitabile vel secundum quandam divinam particulam vel propter fortunam advenit. § Si quidem igitur et aliud aliquod deorum est donum hominibus, rationabile et felicitatem Dei datum esse et maxime humanorum quanto optimum. Sed hoc quidem forte alterius erit utique perscrutationis magis proprium. § Videtur autem, et si non a Deo missum est, sed propter virtutem et quandam disciplinam vel exercitationem advenit, divinissimorum esse; virtutis enim praemium et finis optimum videtur et divinum quid et beatum. § Erit autem utique et multum commune. Possibile enim existere omnibus non orbatis ad virtutem per quandam disciplinam et studium. § Si autem est ita melius quam propter fortunam beari, rationabile habere sic, si quidem quae secundum naturam ut possibile optime habere, sic nata sunt, similiter autem et quae secundum artem et omnem causam et maxime secundum optimam. § Maximum autem et optimum concedere fortunae, valde perniciosum utique erit. § Manifestum autem est ex ratione quod quaeritur. Dictum est enim animae operatio secundum virtutem qualis quaedam. Reliquorum autem bonorum haec quidem existere necessarium, haec autem cooperativa et utilia nata sunt organice. § Confessa autem haec utique erunt et his quae in principio. Politicae enim finem optimum posuimus. Haec autem plurimum studium facit huius quales quosdam et bonos cives facere et operatores bonorum. § Decenter igitur neque bovem neque equum neque aliud animantium aliquod felix esse dicimus, nullum enim ipsorum possibile est communicare tali operatione. § Propter hanc autem causam neque puer felix est, nondum enim operator talium propter aetatem. Dicti autem propter spem beatificantur. Indiget enim, quemadmodum diximus, et virtute perfecta et vita perfecta.

1100 a 1

9 vel^{1} LRtRp^{4}T (*lin.* 18) : aut Rp^{1,2,3} 10 vel^{2} RtRp^{1,2,3}T (*lin.* 69) : et *add.* ALRp^{4} 14 erit utique L^{2}R : utique erit AL^{1} 16 advenit ALRtRp^{4} : hic advenit Rp^{1,2,3}(–Sl) 25 autem est ALRT (*lin.* 125) : *inv.* T (*lin.* 33-34) 25 ex T (*lin.* 34) : et ex ALR 29 in AL^{1}T (*lin.* 155) : a L^{2}R 29 enim AL(*sec.m.* Sk^{2} T^{1}) T (*lin.* 156) : autem L(Et O^{2}P^{11}V^{12} Lp L^{2}) R 31 huius ALRt : huiusmodi Rp(–P^{14}) 33 animantium L^{2}R : animalium AL^{1} 1100 a 4 Indiget ALT (*lin.* 180) : Indigent R

1099 b 9 *Unde et quaeritur* etc. Postquam Philosophus ostendit quomodo diversae opiniones concordant diffinitioni felicitatis supra positae, hic inquirit ex consequenti de causa felicitatis. Et primo movet quaestionem; secundo determinat eam, ibi: *Si quidem igitur* etc. Circa primum considerandum est quod necesse est felicitatem procedere vel a causa per se et determinata, vel a causa per accidens et

8 et^{1}] *om.* AoBoO^{1} P^{2} Ψ (*add. sec.m.* Ao) *Sed cf. lin.* 10 8 et^{2} *om.* Ψ *Sed cf. lin.* 26

5 Lin. 1099 b 11. 8-9 Aristoteles *Phys.* II 8, 197 a 5-6.

indeterminata, quae est fortuna: si autem a causa determinata et per se, aut hoc erit a causa humana aut a causa divina; a causa autem humana fit aliquid in nobis tripliciter: uno modo addiscendo sicut scientia; alio modo assuescendo sicut virtus moralis; tertio modo exercitando sicut militaris, industria et alia huiusmodi. Proponit igitur quaestionem trium membrorum. Quorum primum pertinet ad causam humanam, et hoc est quod quaerit utrum felicitas sit aliquid discibile, sicut scientia, vel assuescibile, sicut virtus moralis, vel aliqualiter exercitabile, sicut industria artificialium operum. Secundum membrum pertinet ad causam divinam, et hoc est quod quaerit utrum felicitas sit in nobis secundum quandam divinam particulam, id est secundum qualemcumque participationem alicuius divinorum super hominem existentium. Tertium autem membrum pertinet ad causam per accidens et indeterminatam, et hoc est quod quaerit utrum felicitas adveniat homini propter fortunam.

1099 b 11 Deinde cum dicit: *Si quidem igitur* etc., determinat praedictam quaestionem. Et primo quasi per modum divisivum considerando singula membra quaestionis; secundo per rationem communem sumptam ex diffinitione felicitatis, ibi: *Manifestum est autem ex ratione* etc. Circa primum tria facit: primo ostendit quod maxime rationabile est quod felicitas sit ex causa divina; secundo ostendit quod tolerabile est quod sit ex causa humana, ibi: *Videtur autem* etc.; tertio ostendit quod inconveniens est quod sit ex causa fortuita, ibi: *Si autem est ita* etc. Dicit ergo primo quod si aliquid aliud ex dono deorum, id est substantiarum separatarum quas antiqui deos vocabant, datur hominibus, rationabile est quod felicitas sit donum Dei supremi, quia ipsa est optimum inter bona humana. Manifestum est enim quod ad altiorem finem aliquid perducitur ab altiori virtute, sicut ad altiorem finem perducit ars militaris quam frenifactiva; unde rationabile est quod ultimus finis, scilicet felicitas, proveniat homini ex suprema omnium virtute, scilicet Dei summi. Quod autem a substantiis separatis aliquid detur hominibus, evidens fit ex ipsa convenientia hominum ad substantias separatas secundum intellectualem virtutem: sicut enim corpora inferiora recipiunt suas perfectiones a corporibus superioribus, ita intellectus inferiores ab intellectibus superioribus. Circa hoc autem non diutius immoratur, sed dicit hoc esse magis proprium alterius perscrutationis, scilicet metaphysicae.

Deinde cum dicit: *Videtur autem* etc., ostendit 1099 b 14
tolerabiliter dici quod felicitas sit ex causa humana, quia, etiam si sit a Deo principaliter, tamen adhuc homo aliquid cooperatur. Hoc autem ostendit dupliciter. Primo quidem per hoc quod, si est a causa humana, non removetur id quod est proprium felicitati, scilicet quod sit aliquid optimum et divinum. Et dicit quod, si felicitas non sit aliquod donum missum immediate a Deo sed adveniat homini propter virtutem, sicut aliquid assuescibile, vel propter aliquam disciplinam, sicut aliquid discibile, vel propter aliquam exercitationem, sicut aliquid exercitabile, nihilominus videtur felicitas esse aliquid divinissimum, quia, cum sit praemium et finis virtutis,

13 assuescendo] consuescendo Φ *Sed cf. Arist.* 1099 b 9 *et infra lin.* 18, 68 *et* II *c.* 1 *lin.* 77 *cum adn.* 18 discibile] addiscibile Ψ *Cf. supra lin.* 12 ; *sed* discibile *habet Arist.* 1099 b 9 ; *cf. infra lin.* 69 20 operum] operationum Ψ *om.* Pd 63 per hoc] *ante* a causa Ψ (*om. pr.m.* Bx) 63 si est] sicut BoEr[1]P[5]P[10]V[3] Bg[1]Bg[3]Er[4]P[1]P[3]P[7] Ψ si sit W sine (*exp.*) siue O sit V[6] *Cf. Praef., p.* 90*-91*

12-15 et 18-20 Cf. supra c. 11 lin. 106-116 cum adn. 33 Lin. 1099 b 25. 37 Lin. 1099 b 14. 39 Lin. 1099 b 20. 41-42 Aristoteles *Met.* XII 10, 1074 b 2-3, 9-10, sec. Thomam *Super III Sent.* d. 33 q.1 a.4 arg.5 ; per nomen «antiqui» Thomas, Aristotele auctore, primos philosophos qui ante Platonem et Aristotelem floruerunt hic intellexisse videtur ; cf. infra V c. 12 lin. 158-160. - Sed et Platonem (cf. *Timaeus* 39 e - 41 a, a Calcidio transl. ; ed. Waszink et Jensen, p. 32-33) «deos ... qui caelum circueunt» substantias separatas vocavisse, auctore Nemesio *De nat. hom.* c.44 (PG 40, 793 B) a Burgundione transl. c.42 (ed. Burkhard, p. [124]), docet Thomas *Contra Gent.* III 76, 120 ; *De spir. creat.* a.2 arg.18 et ad 18; *I*[a] q.22 a.3, nec non, auctore Augustino *De civ. Dei* VIII [XIV; PL 41, 238] et X [XI ; PL 41, 289], *I*[a] q.63 a.7 ; cf. etiam *Super de Causis* c.3 (ed. Saffrey, p. 18-19) ; *Super Dion. De div. nom.* c.5 lect.1 ; c.11 lect. 4 (ed. Mandonnet, p. 480 et 624) ; cf. Henle p. 262, *s.v.* Dei. - Eandem doctrinam ascripsit Thomas ipsi Aristoteli infra c. 18 lin. 80, et omnibus Gentilibus infra IV c. 7 lin. 23-24 ; VIII c. 7 lin. 130-131 ; X c.12 lin. 126, 146, 169 (cf. *Super II Sent.* d.29 q.1 a.3 ad 1). - Cf. Albertus *Lect.* f. 12va : «et dicit 'deorum' propter intelligentias, quibus mediantibus descendunt formae a Primo in inferioribus secundum opinionem Philosophorum communiter, quae dii vocantur participatione etiam a Dionysio [*De div. nom.* c.12 § un., PG 3, 972 B ; *Dionysiaca*, t. 1, p. 535]» ; f. 63ra. 50-56 Cf. *Contra Gent.* III 83. 56-62 Eustratius, p. 87, 29 - 88, 3 ; O[8], f. 34ra : «*Sed hoc quidem forte.* Quaerere, ait, unde largitio hominibus bonorum, sermonum de providentia erit magis utique proprium et theologicae speculationis habitum [neutrum substantivatum, ab habitus, -ta], morale autem propositum negotium et quantum secundum ipsum sufficiens est quod dictum est. Si autem et non simpliciter divinitus hominibus mittitur, sed est quemadmodum et aliquid enumeratorum concausa, puta virtus vel disciplina quaedam vel exercitatio, tamen videtur divinissima quaedam res et possessio felicitas. Ex Deo enim largitorum nobis haec quidem simpliciter a Deo tribuuntur nihil conferentibus nobis, haec autem et laborantibus nobis et eligentibus tribuuntur, nostra electione et studio quemadmodum concausa quadam effectis Deo. Talia enim dicta in nobis bona in quibus nos studentes a Deo prosperamur» ; Albertus *Lect.* f. 12vb-13ra : «Utrum felicitas sit a Deo? Et videtur quod sic, quia, sicut dicit Augustinus, virtus est quam Deus operatur in nobis [*Rect.* Petrus Lombardus *Liber Sent.* II d.27 c.5] ; sed felicitas est operatio secundum virtutem ; ergo etc... Solutio : Dicendum quod operationes nostrae sunt causa felicitatis de qua loquitur Philosophus. Nihilominus dicimus quod Deus est causa prima a qua procedit omne bonum quod secundum operationes est virtutis vel artis vel propositi. Sed nos quaerimus hic causam propinquam. - Ad primum dicendum quod Augustinus loquitur de virtutibus infusis, de quibus nihil pertinet ad moralem philosophiam...» ; *Comm.* p. 114 b : «Si quis nobis objiciat de virtutibus infusis a Deo quas theologi praedicant et laudant, dicemus quod nihil ad nos : quia jam non de theologicis, sed de physicis disputamus».

sequitur quod sit optimum et divinum aliquid et beatum. Non enim dicitur aliquid divinum propter hoc solum quia est a Deo, sed etiam quia nos Deo assimulat propter excellentiam bonitatis.

1099 b 18 Secundo ibi: *Erit autem* etc., ostendit idem per hoc quod haec positio conservat felicitati id quod pertinet ad finem alicuius naturae, ut scilicet sit commune aliquid his quae habent naturam illam. Non enim natura deficit ab eo quod intendit nisi in paucioribus, et ita, si felicitas est finis humanae naturae, oportet quod possit esse communis omnibus vel pluribus habentibus humanam naturam; et istud salvatur si sit ex causa humana, quia sic per quandam disciplinam et studium poterit provenire omnibus non habentibus aliquod impedimentum ad operandum opera virtutis vel per defectum naturae, sicut qui sunt naturaliter stulti, vel per malam consuetudinem quae imitatur naturam. Ex quo patet quod felicitas de qua Philosophus loquitur non consistit in illa continuatione ad intelligentiam separatam per quam homo intelligat omnia, ut quidam posuerunt: hoc enim non provenit multis, immo nulli in hac vita.

1099 b 20 Deinde cum dicit: *Si autem est ita* etc., ostendit intolerabile esse quod felicitatis causa sit fortuna, et hoc duabus rationibus. Quarum prima talis est. Ea quae sunt secundum naturam optime se habent sicut apta nata sunt et idem est etiam de omnibus quae fiunt secundum artem vel secundum quamcumque causam et maxime secundum optimam causam, a qua videtur felicitas dependere, cum sit quiddam optimum; huius autem ratio est quia et ars et omnis causa agens agit propter bonum, unde consequens est quod unumquodque agens optime disponat id quod agit quanto melius potest et praecipue hoc videtur de Deo, qui est totius naturae causa; et ideo ea quae sunt secundum naturam videntur se habere quanto melius nata sunt esse. Sed melius est quod felicitas sit ex aliqua causa per se, vel divina vel humana, quam a fortuna quae est causa per accidens, quia semper quod est per se potius est eo quod est per accidens. Non ergo felicitas est a fortuna.

Secundam rationem ponit ibi: *Maximum autem et optimum* etc. Quae talis est. Felicitas est maximum omnium bonorum humanorum, quia omnia alia ad ipsam ordinantur sicut ad finem. Esset autem maxime perniciosum si hoc a fortuna dependeret, quia multo magis alia humana bona essent fortuita et ita cessaret humanum studium circa humana bona exequenda, quod esset periculosissimum. Non ergo felicitas est a fortuna. 1099 b 24

Deinde cum dicit: *Manifestum autem est* etc., solvit praedictam quaestionem ex diffinitione felicitatis supra posita. Et dicit manifestum esse ex diffinitione felicitatis quid sit verum circa id quod quaeritur in quaestione praemissa. Dictum est enim supra quod felicitas est operatio animae rationalis secundum virtutem. Id autem quod est secundum virtutem est secundum rationem motam ab aliqua causa divina, quod autem est secundum fortunam est praeter rationem. Felicitas igitur non est a fortuna, sed ab aliqua causa humana proxima, a causa autem divina principaliter et primo. Concurrunt autem ad felicitatem quaedam alia bona in quibus fortuna aliquid operatur: in eis tamen non principaliter consistit felicitas, sed eorum quaedam necessarium est existere ad decorem quendam felicitatis, quaedam vero instrumentaliter cooperantur ad felicitatem, ut supra dictum est. Unde propter ista bona secundaria non oportet felicitatem fortunae attribuere. 1099 b 25

Deinde cum dicit: *Confessa autem haec utique erunt* etc., ostendit quod praedicta felicitatis diffinitio non solum consonat opinionibus aliorum de felicitate, sed etiam aliis quae sunt secundum suam opinionem. Et circa hoc duo facit: primo ostendit quod consonat his quae ab eo supra de felicitate sunt dicta; secundo concludit quid secundum hanc sententiam recte dicendum sit, ibi: *Decenter igitur* 1099 b 28

78 conservat] servat Ψ *om.* P^5 78 id] idem Φ(-ErO^{1}P^8 *om.* Er^{2}P^5) S 92 continuatione] continuitate Φ *Sed cf. loci in app. fontium laud.* 97 intolerabile] minus tolerabile Ψ 99 optime se *Inc.* 4^a *pecia* 100 et *om.* Ψ 104 et *om.* Ψ 117 maximum *coni. cum* P^4 V^{6}Za Bg^2 Ed^3 *sec.m.* Wi] maxima Φ maxime Ψ 119 ipsam *coni. cum* V^6 Ed^3] ipsum Θ 121 fortuita] fortuna Ψ (a *praem.* S ToP^4 V^{6}Za *sec.m.* PWi) 134 rationem] intentionem Ψ

74-76 Albertus *Lect.* f. 13ra : « ... divinum dicitur aliquid dupliciter : aut quia est immediate a Deo, et hoc improprie dicitur, et sic civilis felicitas non est divinum ; aut quasi formaliter, quia est similitudo quaedam divinae bonitatis, et sic felicitas est divinissimum et maxime assimulans Deo quantum ad actum perfecti regiminis vel contemplationis ; sed hoc non oportet quod sit immediate a Deo... » ; cf. supra c. 2 lin. 185-188 cum adn. 81-82 Cf. supra c. 9 lin. 71-72 cum adn. ; infra VII c. 13 lin. 133-134 ; *Contra Gent.* III 85 (ed. Leonina, t. 14, p. 255 a 19-20). 88-89 Albertus *Lect.* f. 12vb : « qui non sint orbati ad virtutem, id est sine defectu rationis sicut stulti naturaliter ». 94 Averroes *Comm. magnum in Ar. De anima libros* III 36 (in 431 b 16-19 ; ed. Crawford, p. 480-502). Cf. ipse Thomas infra X c. 13 lin. 139-141 ; *Super II Sent.* d.18 q.2 a.2 ; *De ver.* q.18 a.5 ad 8 ; *Contra Gent.* III 43 ; I^a q.88 a.1 ; *Qu. de anima* a.16. 112-113 Cf. supra lin. 8-9 cum adn. 113-114 Cf. Aristoteles *Phys.* II 10, 198 a 7-8 = *Met.* XI 8, 1065 b 2 ; quem locum, quamvis ad sensum tantum, proferre videtur Thomas *Contra Gent.* II 91 ; III 15 ; I^a q.3 a.6 ; I^a-II^{ae} q.34 a.3 arg.3 ; II^a-II^{ae} q.122 a.5 ad 3 ; q.129 a.5 ad 3 ; III^a q.84 a.6 ; q.85 a.6 ; infra VIII c. 3 lin. 183-185 ; c. 8 lin. 61-62 (cf. etiam supra c. 13 lin. 61-62 cum adn. ; c. 10 lin. 112-113 cum adn., ubi tamen non « per accidens » sed « per aliud » hab.). 128 Albertus *Lect.* 12vb : « Rationem, id est diffinitionem eius supra dictam ». 139-142 Cap. 13, 1099 a 31 - b 7 ; cf. infra c. 16, 1100 b 26-28. 150 Cap. 2, 1094 a 26 - b 11. 152 Lin. 1099 b 32.

neque bovem etc. Dicit ergo primo quod haec, scilicet felicitatem esse operationem secundum virtutem, confessa sunt, id est consona, his quae in prooemio diximus. Posuimus enim ibi quod optimum humanorum bonorum, scilicet felicitas, sit finis politicae, cuius finis manifeste est operatio secundum virtutem. Politica enim ad hoc praecipuum < studium> adhibet ferendo leges et praemia et poenas adhibendo ut faciat cives bonos et operatores bonorum, quod est operari secundum virtutem.

1099 b 32 Deinde cum dicit: *Decenter igitur* etc., concludit ex praemissa ratione a quibus felicitas sit subtrahenda secundum ea quae convenienter dicuntur. Et primo dicit quod nullum animal irrationale dicitur esse felix et hoc convenienter, quia nullum eorum potest communicare in operatione virtutis quae est secundum rationem, quam diximus esse felicitatem.

Secundo ibi: *Propter hanc autem causam* etc., 1100 a 1 excludit a felicitate etiam pueros. Et dicit quod propter eandem causam etiam puer non potest dici felix, quia propter defectum aetatis nondum habet plenum usum rationis ut possit esse operator virtuosarum operationum. Et si aliquando dicuntur beati, hoc est propter spem futurae perfectionis quae ex aliquibus indiciis de eis concipitur. Ideo autem in praesenti non sunt felices, quia felicitas, ut supra dictum est, indiget et virtute perfecta, ad hoc quod sit non solum bona sed optima operatio, et vita perfecta, ad hoc quod sit bona operatio continua et diuturna.

159 studium *coni. ex Arist.* 1099 b 30 *cum* P[1]V[5]Bg[2] Ed[2]] *om.* Θ

155 Albertus *Lect.* f. 12vb : «confessa, id est consonantia».

156 Cap. 2, 1094 a 26 - b 11.

180 Cap. 10, 1098 a 7-20.

1100 a 5 Multae autem transmutationes fiunt et omnimodae fortunae secundum vitam et contingit maxime abundantem magnis calamitatibus incidere in senectute, quemadmodum in heroicis de Priamo narratur. Talibus autem usum fortunis et finientem miserabiliter, nullus itaque felicitat.
§ Utrum igitur nullum alium hominem beatificandum usquequo utique vivit, sed secundum Solonem autem optimum est finem respicere? § Si autem utique et ponendum ita, ergo et est felix tunc cum utique morietur. Vel hoc omnino inconveniens, aliterque et dicentibus nobis operationem quandam felicitatem. § Si autem non dicimus mortuum felicem, neque Solon hoc vult, sed quoniam tunc utique quis firmiter beatificabit hominem, ut iam extra mala existentem et infortunia, habet quidem et hoc quaestionem quandam. Videtur enim esse mortuo et malum aliquod et bonum, si quidem viventi, non sentienti autem, puta honores et inhonorationes et filiorum et omnino pronepotum prosperitates et infortunia. § Quaestionem autem et haec tribuunt. Et enim qui beate vixerit usque ad senectutem et mortuus est secundum rationem, contingit multas transmutationes fieri circa filios, et hos quidem ipsorum bonos esse et potiri vita quae est secundum dignitatem, hos autem e contrario. Manifestum autem quoniam discessionibus ad patres omnifariam habere ipsos contingit. Inconveniens autem fiet utique si simul transmutetur et mortuus ut fiat aliquando quidem felix rursus autem miser, inconveniens autem et nihil neque in quodam tempore supervenire quae sunt filiorum patribus.
§ Sed revertendum ad prius quaesitum, forsitan enim utique inspicietur et quod nunc quaesitum est ex illo. Si enim utique finem videre oportet et tunc beatificare unumquemque non ut existentem beatum, sed quoniam prius erat, qualiter non inconveniens, si quando est felix, non vere dicetur de eo existere, propter non
1100 b 1 velle viventes felicitare propter transmutationes et propter permanens quid felicitatem existimare et nequaquam facile transmutabile, fortunas autem multotiens re-

5 autem RT (*lin.* 1 ; *cf. supra c.* 9 *lin.* 10) : enim AL 5 fiunt ART (*lin.* 9 ; *cf. adn. ad* 1100 a 6) : vitae *add.* L *sec.m.* Rp^3 6 fortunae *genet. casus sing. num.* T : *nom. casus plur. num.* AL (*obsc.* R) 9 itaque Rp^{1,2,3} : utique Rp^4 *om.* AL 9 felicitat ALRtRp^{2,4} : felicitatus Rp^1 *pr.m.* Rp^2 (*sec.m.* felicitabit) 10 hominem *sec.m.* Rp^3 T (*lin.* 7) : hominum ALRtRp^4 homini Rp^{1,2} *pr.m.* Rp^3 11 sed RT (? *lin.* 39) : *om.* AL 11 optimum est T (*lin.*40) : oportunum *Eth. nova* (optimum *tamen hab. mss. nonnulli*) debitum est LR 11 respicere RT (? *cf. lin.* 122) : inspicere L 15 mortuum ART (*lin.* 57) : non mortuum L (*in textu*) 17 ut ALRtRp^4 *sec.m.* Rp^3 : ubi Rp^{1,2} *pr.m.* Rp^3 19 aliquod A(H^{2c}) RT (*lin.* 76) : *om.* A(K^{b}L^{b}M^{b}O^b) L 19 viventi L^{2}R : et viventi AL^1 22 Et LpL^{2}R : Ei AL^1(–Lp) 22 vixerit L^{2}R : vixit L1 23 multas ALRtRp^{4}T (*lin.* 101) : nullas Rp^{1,2,3} 24 fieri L^{2}RT (*lin.* 101) : accidere *Eth. nova* L^1 25-26 contrario ALT (*lin.* 103-104) : conversо R 26 discessionibus R : et discessionibus AL 28 transmutetur O^{3}P^{11}V^{12} V^{13}Ba^1 Rp^3 (*omnes, ut videtur, sec.m.*) T (*lin.* 109-110) : transmutet ALR 28 ut fiat T (*lin.* 110-111) : et fiat L Et fiet R 1100 b 2 quid ALRp^{4}T (*lin.* 134) : quidem RtRp^{1,2,3}

circulari circa eosdem. Manifestum enim quod si sequamur
1100 b 5 fortunas, eundem felicem et rursus miserum dicemus multotiens, camaleonta quendam felicem annuntiantes et debiliter firmatum.

4 enim ALRtRp^{4} *sec.m.* Rp^{3} : *om.* Rp^{1,2} *pr.m.* Rp^{3} 4 sequamur RpT (*lin.* 141) : sequimur L^{1} sequitur L^{2}Rt 6 camaleonta L^{2}RT (*lin.* 145) : chamaleonta L^{1} (–unta P^{11}) 6 annuntiantes T (*lin.* 147) : enuntiantes L^{1} *sec.m.* Rp^{3} nuntiantes L^{2}R 7 firmatum ALRtRp^{4}T (*lin.* 148) : firmant Rp^{1,2} firmantum Rp^{3}

1100 a 5 *Multae autem transmutationes* etc. Postquam Philosophus ostendit quid est felicitas, hic movet quandam dubitationem de felicitate, utrum scilicet in hac vita possit aliquis dici felix. Et circa hoc tria facit: primo ponit dubitationis motivum; secundo ponit dubitationem, ibi: *Utrum igitur nullum alium hominem* etc.; tertio ponit solutionem, ibi: *Vel fortunas quidem sequi* etc. Dicit ergo primo quod multae fiunt transmutationes fortunae, raro enim et in paucis stabilis est, et huiusmodi transmutationes fiunt omnibus modis, puta et de bono in malum et de malo in bonum, quandoque quidem secundum aliquid parvum, quandoque autem secundum aliquid magnum, quandoque autem secundum aliquid mediocriter se habens. Huiusmodi autem mutationes fieri possunt secundum totam hominis vitam, puta in adolescentia, iuventute vel senectute; contingit enim quandoque quod aliquis, qui per totam vitam suam habuit maximam abundantiam exteriorum bonorum, in senectute incidat in maximas calamitates, sicut de Priamo narrat Homerus in versibus heroicis. Nullus autem dicet eum esse felicem qui talibus usus est bonis fortunis et postea finit miserabiliter, quia hoc ad augmentum miseriae pertinere videtur quod aliquis de magna prosperitate in magnam miseriam deveniat.

1100 a 10 Deinde cum dicit: *Utrum igitur nullum* etc., movet dubitationem intentam. Et primo proponit quaestionem; secundo obicit ad eam, ibi: *Si autem utique* etc.; tertio excludit quandam responsionem, ibi: *Si autem non dicimus* etc. Proponitur ergo primo quaestio de opinione Solonis, qui fuit unus de septem sapientibus et condidit Atheniensium leges; qui, considerans humanam vitam fortunae mutationibus esse obnoxiam, dixit quod nullus debet dici felix quandiu vivit, sed solum in fine vitae suae. Est ergo quaestio utrum, propter id quod accidit circa Priamum, nullus alius homo sit dicendus beatus quandiu vivit, sed secundum sententiam Solonis optimum est considerare finem vitae, si scilicet felicitas perseveret usque in finem, ut sic aliquis felix dicatur, vel non oporteat hoc observare.

Deinde cum dicit: *Si autem utique* etc., obicit ad 1100 a 11 quaestionem praedictam improbando dictum Solonis. Si enim aliquis ita ponat sicut Solon dixit, sequitur quod homo sit felix tunc quando moritur. Sed hoc videtur inconveniens, et propter alias rationes, utputa quia mors est maximus defectus cum felicitas sit summa perfectio, et iterum propter hoc quod supra diximus quod felicitas est operatio quaedam; mortui autem non videntur habere operationem aliquam; non igitur possunt dici felices. Et est notandum quod Philosophus non loquitur hic de felicitate futurae vitae, sed de felicitate praesentis vitae, utrum attribui possit homini dum vivit vel solum in morte.

Deinde cum dicit: *Si autem non dicimus mortuum* 1100 a 14 *felicem* etc., excludit quandam responsionem. Et hoc duabus rationibus, quarum secundum ponit ibi: *Sed revertendum ad prius quaesitum* etc. Circa primum duo facit: primo proponit responsionem et improbat eam; secundo ex hoc movet quandam quaestionem, ibi: *Quaestionem autem et haec tribuunt* etc. Circa primum considerandum est quod praecedens Aristo-

2 est] sit P^{3} Φ^{1b} AoErW SZa 10 stabilis *coni. cum* Bg^{1}BoP^{6} Ed^{2} *sec.m.* O^{4} As KrP^{5}V^{10}W] fabilis (*vel* fabulis) Φ(–Bg^{1}BoP^{6}) stabilitas Ψ 17 iuventute] in *praem.* Φ^{1b} Ψ 25 pertincre videtur *inv.* Ψ 32 Solonis] *pro* Solon *saepius hic et postea habent mss.* Salon *vel etiam* Salomon 36 vivit] vivat Ψ 41 in] ad Ψ

6 Lin. 1100 a 10. 7 Cap. 16, 1100 b 7. 21-22 *Lexicon verborum graecorum...*, p. 259* : «Heroicis : derivativum nomen est ab heroe, et accipitur pro summis» ; Eustratius, p. 92, 10-12 ; O^{8}, f. 35ra-rb : «In heroicis autem dixit de Priamo, hoc quidem propter maiorem esse Homerum reliquis poetis qui de Priamo scripserunt in dictis exponentes poesim» ; Albertus *Lect.* f. 13rb : «Inducit exemplum de Priamo, de quo narratur in heroicis, scilicet in Homero...» ; *Comm.* p. 119 a. 29 Lin. 1100 a 11. 31 Lin. 1100 a 14. 32-33 Plato *Timaeus* 20 d-e, a Calcidio transl. (ed. Waszink et Jensen, p. 12) ; Aristoteles *Pol.* I 6, 1256 b 32-34 ; II 17, 1273 b 27 - 1274 b 28 ; Augustinus *De civ. Dei* XVIII 25 (PL 41, 582) ; Isidorus *Etym. liber* V 1 2 (PL 82, 197 B) ; *Lexicon verborum graecorum...*, p. 259* : «Solonem : proprium nomen unius de septem sapientibus» ; Eustratius, p. 92, 23 ; O^{8}, f. 35rb : «Atheniensis sapiens Solon et legislator Athenis factus» ; Albertus *Lect.* f. 13rb : «Solon iste fuit civis Atheniensis sapiens virtuosus, qui eis leges condidit de quibus multae in latinum translatae sunt» (cf. Albertus *Super IV Sent.* d.49 a.6 ad 12 ; ed. Borgnet, t. 30, p. 676). 50 Cap. 10, 1097 b 24 - 1098 a 7 ; 12, 1098 b 30 - 1099 a 7. 52-56 Albertus *Lect.* f. 13va : «Utrum felicitas sit secundum terminum vitae?... Solutio. Concedimus quod felicitas civilis non est secundum terminum vitae, sed in vita hominis. Sed per hoc non excludimus quin felicitas contemplativa divina non sit in vita». 59 Lin. 1100 a 31. 63 Lin. 1100 a 21.

tilis ratio ostendebat quod aliquis non est felix in morte. Concedet autem hoc aliquis, dicens mortuum <non> esse felicem; nec Solon hoc dicere voluit, quod scilicet aliquis cum moritur sit felix, sed voluit dicere quod aliquis tunc cum homo moritur potest firmam sententiam dare de eo quod fuerit beatus, quia iam est extra periculum malorum et infortuniorum, ut de cetero non possit dubitari de felicitate ipsius. Sed hanc responsionem excludit, dicens quod hoc habet quandam dubitationem. Mortuus enim a vivo differt in hoc quod caret sensu. Contingit autem quod homini viventi proveniat aliquod bonum vel malum, etiam si illud non sentiat; puta si eo ignorante infametur aut filii eius occidantur aut divitiae eius diripiantur. Ergo pari ratione videtur quod mortuo possit bonum vel malum accidere quamvis non sentiat. Et loquitur de bono vel malo vitae civilis, ut patet per exempla quae subdit, dicens: «puta honores et inhonorationes». Quandoque enim mortuis aliqui honores exhibentur, sicut quod laudantur et memoria eorum celebratur, et similiter fiunt eis quaedam exhonorationes, puta cum extumulantur et eorum ossa comburuntur; similiter etiam videntur aliqua bona vel mala eis posse accidere secundum prosperitates et infortunia filiorum et nepotum. Sic igitur videtur quod nec etiam mortui omnino sunt extra mala et infortunia et ita <nec> etiam in morte posset dici quod essent felices.

1100 a 21 Deinde cum dicit: *Quaestionem autem et haec tribuunt* etc., interponit quandam quaestionem occasione praemissorum. Et dicit quod ista, scilicet prosperitates et infortunia filiorum et nepotum, afferunt quaestionem. Contingit enim quandoque quod aliquis feliciter vivit usque ad senectutem et moritur feliciter secundum rationem felicitatis assignatam, et tamen postea fiunt multae transmutationes circa filios eius, quorum quidam sunt boni et vivunt secundum dignitatem patris, quidam autem e contrario se habent. Manifestum est enim quod secundum omnem modum contingit diversificari filios a parentibus, utpote quod bonorum parentum sint mali filii et divitum pauperes. Hac autem positione facta, inconveniens ex utraque parte sequi videtur: nam inconveniens est si etiam mortuus transmutetur propter huiusmodi infortunia ut qui aliquando fuerit felix rursum fiat miser, et ex alia parte inconveniens videtur si ad minus in aliquo vicino tempore illa quae contingunt filiis in nullo pertineant ad parentes etiam mortuos ut ex hoc eorum felicitas impediatur.

Deinde cum dicit: *Sed revertendum* etc., ponit 1100 a 31 secundam rationem ad excludendum responsionem praemissam. Et dicit quod, praetermissa secunda quaestione, revertendum est ad primam quaestionem, ex cuius solutione videri poterit veritas quaestionis secundae. Videtur autem quod praedicta responsio non sit conveniens. Si enim oportet respicere ad finem vitae humanae et tunc dicere aliquem felicem, non quod tunc vere beatus sit, sed quod prius beatus erat, hoc videtur esse inconveniens quod quando aliquis est felix non vere dicatur quod sit felix, sed postea vere dicatur de eo quod fuit felix; veritas autem propositionis de praeterito dependet ex veritate propositionis de praesenti; ideo enim aliquid verum est fuisse, quia verum fuit esse. Sed aliqui nolebant dicere hominem esse felicem quando est, propter transmutationes praesentis vitae et propter hoc quod existimabant felicitatem esse quiddam permanens et non de facili transmutabile, alioquin non quietaret desiderium naturale (desiderat enim unusquisque naturaliter firmiter permanere in bono quod habet), sed fortunae multotiens circulariter revolvuntur circa eosdem, ut scilicet de bonis deveniant in mala et e converso. Et sic manifestum est quod, si in iudicando de felicitate sequamur considerationem fortunae et dicamus in hac vita de aliquo quod sit felix, multotiens de uno et eodem dicemus quod sit felix et rursus quod sit miser, et sic annuntiabimus aliquem esse felicem ad modum camaleontis, qui scilicet est animal mutans colorem secundum colores diversorum corporum appositorum, et annuntiabimus felicem esse debiliter firmatum, quod est contra rationem felicitatis.

67 non *coni. cum* Bg^{2}Ed^{3} *sec.m.* Er^{1}Er^{2}O^{1}V Bg^{1} Bg^{3}BxKrP^{3}PdV^{2}V^{10}W Wi] *om.* Θ 87 extumulantur] extumulentur Φ (*Cf.* Du Cange *s. v.* extumulare) 91 omnino *om.* Ψ 92 nec *coni. cum* P^{1} (*cf. lin.* 90-91)] *om.* Θ (nec *ante* in morte *add. sec.m.* As non *ante* posset *add.* Ed^{3} *sec.m.* P^{3}W) 103 autem *om.* Φ 126 quando] aliquando *praem.* Ψ 136 firmiter] firmus Ψ 142 multotiens *coni. ex Arist.* 1100 b 6 *cum* Φ^{1b}] multo Θ (=Er^{2}O^{1} Φ^{2} multo fortius Er^{1}P^{1}V^{4} *sec.m.* O Ao multo magis Ψ *hom.om.* P^{8}V) 145 camaleontis] calameleontis P calmeleontis S cameleontis Wi cameleonis V^{4}

83 Lin. 1100 a 20. 145-147 Eustratius, p. 95, 25-27 ; O^{8}, f. 36rb : «Chamaleon autem animal est brevissimum, naturam habens faciliter ad omnia prope iacentia transmutare colores et hinc fugere sensum superponentium ei visum» ; Albertus *Lect.* f. 14va : «cameleonta, id est vermiculum quendam qui propter timorem frequenter colorem mutat et dicitur leo terrae, sicut dicit Gregorius in *Moralibus*» ; *Comm.* p. 122 b. - Cf. etiam Aristoteles *De hist. animal.* II 11, 503 b 2-11 ; *De part. animal.* IV 11, 692 a 22-23 ; Ovidius *Metam.* XV 411-412 ; Plinius *Hist. nat.* VIII LI 122 ; XXVIII XXIX 113 ; Ambrosius *Hom. in Hexaem.* V XXIII 77 (PL 14, 238 A) ; Augustinus *De Trin.* XI II 5 (PL 42, 988) ; Isidorus *Etym. liber* XII II 18 (PL 82, 436-437) ; Avicenna *De nat. animal.* XIV c. 7 (ed. 1508, f. 58va : leo terrae) ; Vincentius Belvacensis *Speculi maioris P. I : Spec. naturale* XIX c. 6-7 (ed. 1591, f. 236ra-rb).

1100 b 7 Vel fortunas quidem sequi
nequaquam rectum; non enim in his bene vel male, sed
indiget his humana vita, quemadmodum diximus, dominae
10 autem sunt quae secundum virtutem operationes felicitatis,
contrariae autem contrarii. § Testatur autem sermoni et quod
nunc quaesitum est. Circa nihil enim sic existit humanorum
operum constantia ut circa operationes quae sunt secundum vir-
tutem. Permanentiores enim et disciplinis hae videntur esse.
15 Earundem autem honorabilissimae permanentiores propter
maxime et maxime continue vivere in ipsis beatos. Hoc
enim videtur causa ut non fiat circa ipsas oblivio.
§ Existet autem utique quod quaesitum est felici et erit per vitam
talis. § Semper enim vel maxime omnium operabitur et speculabitur
20 quae secundum virtutem. § Et fortunas feret optime et ubique
omnino prudenter qui ut vere bonus et tetragonus sine
vituperio. § Multis autem factis secundum fortunam et dif-
ferentibus magnitudine et parvitate, parva quidem prosperi-
tatum, similiter autem et oppositorum, manifestum quod non
25 faciunt inclinationem vitae. Magna autem et multa facta quidem
bene beatiorem vitam facient, et enim haec con-
decorare nata sunt et usus eorum bonus et studiosus
fit. E converso autem accidentia tribulant et conturbant
beatum; tristitias enim inferunt et impediunt multis
30 operationibus. Verum tamen et in his refulget bonum,
cum enim ferat quis faciliter multa et magna infortunia,
non propter doloris insensibilitatem, sed virilis existens et
magnanimus. § Si autem sunt operationes dominae vitae, quem-
admodum diximus, nullus utique beatorum fiet miser, neque
35 enim aliquando operabitur odibilia et mala. Ut enim vere
1101 a 1 bonum et sapientem omnes existimamus fortunas decen-
ter ferre et ex existentibus semper optima operari,
quemadmodum ex datis; et ducem bonum praesente exercitu
uti maxime bellicose, et coriorum incisorem ex datis
5 coriis optimum calciamentum facere, eodem autem modo
et alios artifices omnes. Si autem ita, miser quidem
nequaquam fiet utique felix, neque utique beatus

14 hae AL : haec R 17 videtur causa A(L^bO^b) LT (*lin.* 69-70) : assimulatur causae A(K^bM^b) R 17 ut non fiat circa ipsas (=αὐτὰς M^b) oblivio L (*in textu*) : seu eius quod est non fieri circa ipsas oblivionem L (*in notula* $EtSk^2$) eius quod est non fieri circa ipsa (=αὐτὰ $K^bL^bO^b$) oblivionem R 18 autem (=δὲ M^b 7) utique RT (*lin.* 32, 75) : utique A(=δὴ $K^bL^bO^b$) L 26 vitam facient AL^1T (*lin.* 116-117) : vitam faciunt L^2RtRp^4 faciunt vitam $Rp^{1,2,3}$ 31 cum R : quia L 31 enim Rp ^{1,2,3} : utique $ALRtRp^4$ (vel utique *add. marg.* Rp^3 *et etiam ut videtur* $Rp^{1,2}$ *unde* vel utique *add. post* enim Sl V^{13} [*om.* vel] autem [*leg.* aut] utique *add. ante* enim Ba^1) 31 ferat R : fert L 34 utique $LRtRp^4$: itaque $Rp^{1,2,3}$ 1101 a 3 ex datis *add. ex lin.* 4 L^2RT (*lin.* 174) : *om.* AL^1 5 autem $ALRtRp^4$: *om.* $Rp^{1,2,3}$ 7 utique beatus R : beatus utique AL

Priamicis fortunis incidet. < . . . . . .
. . . . . > Neque enim ex felicitate movebitur facile, neque a contingentibus infortuniis, sed a magnis et multis, et ex talibus non utique fiet rursus felix in parvo tempore, sed, si quidem, in multo et perfecto magnorum et bonorum in ipso factus abundans. § Quid igitur prohibet dicere felicem secundum virtutem perfectam operantem et exterioribus bonis sufficienter ditatum, non contingenti tempore, sed perfecta vita? Vel apponendum: et victurum sic et finiturum secundum rationem, quia futurum immanifestum nobis, felicitatem autem finem et perfectum ponimus omnino omnimode? Si autem ita, beatos dicemus viventium quibus existunt et existent quae dicta sunt, beatos autem ut homines. Et quidem igitur de his in tantum dictum sit.

8 incidet Rp^1 (*in textu*) Rp^3 *pr.m.* Rp^3 T (*lin.* 186) : neque utique varius et facile transmutabilis *add.* AL^1 neque utique et facile transmutabilis L^2RtRp^4 neque utique facile transmutabilis Rp^1 *in marg. ut videtur* (*unde haec verba hab.* Tu^1 *sec.m.* Rp^3 et utique facile Sl utique facile transmutabilis *post* si *lin.* 12 V^{12}) 9 enim ALRt : *om.* Rp 12 parvo L^2R : pauco L^1 12 multo R : multo quodam AL 21 dictum L^2RT (*lin.* 226) : determinatum AL^1

1100 b 7 *Vel fortunas quidem sequi* etc. Praemissa dubitatione, hic Philosophus dubitationem solvit. Et primo solvit principalem dubitationem; secundo secundariam, ibi: *Pronepotum autem fortunas* etc. Circa primum duo facit: primo praemittit quiddam quod est necessarium ad quaestionis solutionem; secundo applicat ad solutionem praesentis quaestionis, ibi: *Testatur autem sermoni* etc. Circa primum considerandum est quod felicitas essentialiter consistit in operatione virtutis, bona autem exteriora quae subiacent fortunae pertinent secundario et quasi instrumentaliter ad felicitatem. Et ideo dicit quod non debemus sequi fortunas in iudicando aliquem esse miserum vel felicem, quia bonum vel malum hominis quod attenditur secundum rationem non consistit principaliter in his, sed humana vita indiget his instrumentaliter, sicut dictum est, sed operationes secundum virtutem sunt principales et dominium habentes in hoc quod est aliquem esse felicem, ut scilicet ex hoc principaliter dicatur aliquis felix quod operatur secundum virtutem; et contrariae operationes, scilicet vitiosae, habent principalitatem et dominium in contrario, scilicet in miseria, ut scilicet ille vere sit miser qui vitiosis operationibus insistit.

1100 b 11 Deinde cum dicit: *Testatur autem sermoni* etc., adaptat quod dictum est ad solutionem quaestionis. Et primo ostendit quod operationes secundum virtutem maxime inveniuntur permanentes inter omnes res humanas; secundo ostendit quod secundum praedicta poterit felicitas permanere per totam vitam, ibi: *Existet autem utique* etc.; tertio ostendit quod secundum praedicta evitantur omnia inconvenientia, ibi: *Si autem sunt operationes dominae vitae* etc. Dicit ergo primo quod huic sermoni, quo scilicet dicimus operationes secundum virtutem esse principales in felicitate, attestatur illud quod parum supra quaesitum est de permanentia felicitatis. Nihil enim humanorum invenitur esse ita constanter permanens sicut operationes secundum virtutem; manifestum est enim quod exteriora bona et etiam interiora ad corpus pertinentia, cum sint materialia et corporalia, per se subiecta sunt mutationi, ea vero quae ad animam pertinent, solum per accidens, unde minus subiacent mutationi. Eorum vero quae ad animam humanam pertinent, quaedam pure pertinent ad intellectum, sicut scientiae, quaedam vero ad operationes vitae, sicut virtutes, quae quidem sunt permanentiores etiam ipsis disciplinis, id est scientiis demonstrativis. Quod quidem intelligendum est non quantum ad materiam (nam scientiae demonstrativae sunt circa necessaria, quae impossibile est aliter se habere), sed est intelligendum quantum ad exercitium actus; non enim imminet nobis ita continuum exercitium speculationis scientiarum sicut operationum secundum virtutem,

6 est necessarium *inv.* Ψ 18 et *om.* Ψ 52 necessaria *coni. cum* Za Ed^1 Ed^2 *sec.m.* P'V] contingentia Θ

4 Cap. 17, 1101 a 22. 8 Lin. 1100 b 11. 17 Cap. 13, 1099 a 32 - b 2 ; 14, 1099 b 28. 32 Lin. 1100 b 18. 34 Lin. 1100 b 33. 44 Aristoteles *De anima* I 6, 406 b 5-11 ; 9, 408 a 30-31. 49-50 Robertus Grosseteste *Notula* (in marg. Et ; in textu post 1100 b 14 « disciplinis » inserta O^8 Re P^{12}) : « sive scientiis ».

continue enim occurrunt nobis ea in quibus oportet nos agere secundum virtutem vel contra virtutem, sicut usus ciborum, consortia mulierum, collocutiones hominum ad invicem et alia huiusmodi, in quibus continue versatur vita humana, unde oportet quod habitus virtutis magis per consuetudinem firmetur in homine quam habitus scientiae. Et inter ipsas virtutes illae quae sunt honorabilissimae videntur esse permanentiores, tum quia magis intensae, tum etiam quia magis continue operantur ad hoc quod secundum eas vivatur, et tales sunt operationes virtutum in quibus consistit felicitas, quia sunt perfectissimae, ut dictum est. Et istud videtur esse causa quare homo non obliviscitur esse virtuosus, quia scilicet continue in his homo exercitatur. Est et alia causa, quia scilicet virtus consistit principaliter in inclinatione appetitus, quae per oblivionem non tollitur.

1100 b 18 Deinde cum dicit: *Existet autem utique* etc., ostendit quod secundum praedicta felicitas poterit per totam vitam durare. Et dicit quod cum operationes secundum virtutem sint permanentissimae, ut dictum est, si in eis principaliter ponatur felicitas, ut diximus, sequetur quod felici inerit id quod quaesitum est in praecedenti quaestione, scilicet quod erit talis per totam vitam suam.

1100 b 19 Et hoc primo probat per ipsas operationes, ibi: *Semper enim* etc. Ille enim qui habet habitum perfectum semper potest operari secundum illum habitum vel maxime continue inter omnes; sed felix habet perfectam virtutem, ut supra habitum est; ergo ipse semper vel maxime poterit operari in vita activa quae sunt secundum virtutem et speculari in vita contemplativa.

Secundo ibi: *Et fortunas feret* etc., ostendit idem 1100 b 20 ex bonis fortunae, quae sunt secundaria in felicitate. Et dicit quod felix optime feret omnes fortunas et in omnibus se habebit omnino prudenter, utpote qui est vere bonus, non secundum apparentiam solam, et est tetragonus sine vituperio, id est perfectus quatuor virtutibus cardinalibus, ut quidam exponunt; sed hoc non videtur esse secundum intentionem Aristotilis, qui numquam invenitur talem enumerationem facere; sed tetragonum nominat perfectum in virtute ad similitudinem corporis cubici habentis sex superficies quadratas, propter quod bene stat in qualibet superficie, et similiter virtuosus in qualibet fortuna bene se habet. Quia igitur ad virtutem pertinet omnes fortunas bene ferre, patet quod propter nullam fortunae mutationem desistet felix ab operatione virtutis.

Et hoc consequenter in speciali ostendit quasi 1100 b 22 per modum divisionis cum subdit: *Multis autem factis* etc. Et dicit quod, cum multa bona et mala secundum fortunam eveniant quae differunt magnitudine et parvitate, manifestum est quod parvae prosperitates et similiter parva infortunia non inclinant vitam de felicitate in miseriam vel e converso. Si autem fuerint multa et magna, aut erunt bona aut mala. Si bona, conferent ad hoc quod vita hominis sit beatior, quia, sicut supra dictum est, felicitas indiget exterioribus bonis vel ad deco-

71 scilicet *om.* Ψ 102 sex *coni. cum* Ed^{2} *sec.m.* Er^{3}O^{1}V As BxErFP^{5}PdV^{3}V^{10}] se Θ (in se Er^{1} S ToP^{4} V^{6}Za *sec.m.* Wi)

57-61 Cf. infra III 22, 1119 a 26. 63-69 Cf. infra X 10, 1177 a 21. 69-72 Cf. supra c. 11 lin. 54-61 cum adn. ; infra VIII c. 5 lin. 38-43. 72-74 Cf. infra VI 4, 1140 b 28-30. 79 Lin. 1100 b 13-16. 80 Lin. 1100 b 9-11 ; cf. c. 10, 1098 a 7-17. 81 Cap. 15, 1100 a 10. 87 Cap. 10, 1098 a 7-17. 90 Albertus *Lect.* f. 15vb : « ... operabitur, ad felicitatem civilem, et contemplabitur, quantum ad contemplativam ». - Aliter et recte Eustratius, p. 97, 22-25 ; O^{8}, f. 36vb : « Speculans autem, quoniam cum ratione ipsi et electionis usu omnis secundum vitam operatio, quae utique ratio et intellectus practicus nominatur, animalibus praecipiens appetitibus et ipsis sensibus et per ipsos et cum ipsis operans et quae oportet dirigens» ; Albertus *Comm.* p. 124 b. 96-104 Gregorius *Hom. in Ez.* II 9 (PL 76, 1044 C-D) : « Quos enim hoc loco lapides quadros accipimus, nisi quoslibet sanctos, quorum vita in prosperitate atque adversitate novit fortiter stare? Lapis etenim quadrus aeque stat, in quocumque latere fuerit versus... » (cf. ipse Thomas *II^{a}-II^{ae}* q.183 a.1 arg.2 ; *De perf.* c.21) ; Anonymus *Comm. in Eth. novam*, F^{4}, f. 28va = O^{8}, f. 23va : « quadrangulis, id est stabilibus et permanentibus, ad modum lapidis quadrati positi in muro » ; C^{5}, f. 293ra = Pr, f. 9rb : « Et vocat quadrangulos immobiles a bono ; et hoc metaphorice, quia, sicut corpus sphericus in nulla parte quiescit, sed undique movetur quantum de se est, similiter res quadrangula firme iacet nec ex aliqua parte movetur quantum de se est. Et vocatur huiusmodi homo quadrangulus propter habitum quattuor virtutum cardinalium, secundum quas immobilis est et inflexibilis est ad malum » ; P^{16}, f. 15ir : « Et dicitur etiam sic propter quattuor virtutes cardinales proportionales quattuor angulis » ; P^{17}, f. 32v : « quadrangulus, ex quattuor virtutibus cardinalibus » ; *ms.* Paris Maz. 3470, f. 290vb : « Vel dicuntur quadranguli quia habent in se quattuor virtutes cardinales » ; *ms.* Berlin Lat. Qu. 341, f. 36r, in marg. sup. : « Notandum quod dicit quod felicitas est quadrangulum quattuor virtutibus cardinalibus constitutum. Et non dicit quadratum, et hoc est quia quadratum fit ex quattuor lineis aequalibus, sed quadrangulum ex inaequalibus, ideo dicitur altera parte longior. Istae autem quattuor virtutes, prudentia, iustitia, fortitudo, temperantia, non sunt aequales in bonitate eo quod prudentia optima est illarum et postea fortitudo ; ideo quadratum felicitatem non constituunt, sed quadrangulum » ; Eustratius, p. 97, 30-31 ; C^{8}, f. 36vb : « tetragonus, id est firmus et stabilis, ex metaphora talium figurarum quae, qualitercumque proiectae cadunt, rectae stant » ; Albertus *Lect.* f. 15vb : « tetragonus, quia in quolibet statu bene se habet, sicut tetragonus, qui est aequalium superficierum et rectorum angulorum, in omni loco bene iacet » ; f. 16ra : « Utrum felix debeat dici tetragonus?... [3] Item quaeritur de alia expositione quod felix dicitur tetragonus quia habet quattuor virtutes. - Sed contra : latera tetragoni sunt aequalia ; sed virtutes non sunt aequales, quia prudentia est principalior ; ergo non est ibi similitudo. - [4] Praeterea, hoc non esset ad propositum, quia per hoc non ostenderetur immobilitas felicitatis. - Solutio. Dicendum quod expositio prima bona est. - ... Ad tertium dicendum quod illa expositio non est ad propositum. Sed si volumus eam sustinere, dicendum quod virtutes possunt considerari dupliciter : aut per comparationem ad obiecta et sic omnes perficiuntur suis obiectis et sic sunt aequales ; vel secundum quod una regit aliam et sic prudentia praevalet aliis. - Quartum concedimus » ; *Comm.* p. 125 a. 117-120 Cap. 13, 1099 a 32 - b 7 ; 14, 1099 b 27-28.

rem vel in quantum sunt instrumenta operationis secundum virtutem; et quantum ad primum dicit quod nata sunt simul decorare vitam felicis; quantum autem ad secundum dicit quod usus exteriorum bonorum est bonus et virtuosus, in quantum scilicet virtus utitur eis ut quibusdam instrumentis ad bene agendum. Si autem accidant e converso, ut scilicet sint multa et magna mala, inferunt quidem felici quandam tribulationem exterius et conturbationem interius; quia interius inferunt tristitias et exterius impediunt a multis bonis operationibus. Non tamen per ea tollitur totaliter operatio virtutis, quia etiam ipsis infortuniis virtus bene utitur, et sic refulget in eis bonum virtutis, in quantum scilicet aliquis faciliter sustinet multa et magna infortunia, non propter hoc quod non sentiat dolorem seu tristitiam, sicut Stoici posuerunt, sed quia tamquam virilis et magnanimus huiusmodi tristitiis eius ratio non succumbit. Haec enim fuit diversitas inter Stoicos et Peripateticos, quorum princeps fuit Aristotiles, quod Stoici posuerunt tristitiam nullo modo cadere in virtuosum, quia in corporalibus et exterioribus rebus nullum bonum hominis consistere ponebant; Peripatetici autem ponebant in homine virtuoso tristitiam ratione moderatam, non autem quae rationem subverteret; ponebant enim quod in corporalibus et exterioribus rebus aliquod hominis bonum consistat, non quidem maximum, sed minimum, in quantum scilicet adiuvat et decorat virtutem. Videtur tamen aliqua transmutatio virtuoso posse accidere, quae omnino auferat eius felicitatem impediendo totaliter operationem virtutis, puta si per aegritudinem, maniam vel furiam seu quamcumque amentiam incurrat. Sed, cum felicitas non quaeratur nisi in vita humana, quae est secundum rationem, deficiente usu rationis deficit talis vita, unde status amentiae reputandus est quantum ad vitam humanam sicut status mortis et ideo idem videtur esse dicendum de eo qui permansit in operatione virtutis usque ad amentiam sicut si permansisset usque ad mortem.

1100 b 33 Deinde cum dicit: *Si autem sunt operationes* etc., ex praemissis excludit inconvenientia quae sequi videbantur. Et dicit quod, si operationes virtuosae habent dominium in felicitate, ut dictum est, non sequitur quod beatus fiat miser propter infortunia, propter quae non operabitur aliqua odibilia et mala, scilicet virtuti contraria. Sed possumus existimare de eo probabiliter quod propter virtutem perfectam quam habet tamquam vere bonus et sapiens omnes fortunas feret decenter, quod est secundum virtutem operari in qualibet fortuna, etsi non easdem operationes faciet in qualibet, sed secundum ea quae existunt, scilicet prospera vel adversa, semper operabitur optime quasi utens his quae affert fortuna sicut quibusdam datis; prout etiam ad bonum ducem pertinet ut exercitu sibi dato maxime utatur bellicose secundum exercitus condicionem, aliter tamen faciet si habeat in exercitu milites expertos et aliter si habeat exercitum tironum, et similiter ad incisorem coriorum pertinet quod ex datis coriis optimum calciamentum faciat, meliora tamen calciamenta faciet ex uno corio quam ex alio, et idem etiam est in omnibus aliis artificibus. Et si ita est, numquam miser per aliqua prospera supervenientia efficietur felix, quia illis prosperis male utetur et operans vitiose semper miser remanebit, et similiter ille qui est felix non incidet in infortunia Priami, primo quidem quia prudenter ea praecavebit, secundo quia, si superveniant ex improviso, optime ea feret, ut dictum est. Et ita non facile transmutabitur a felicitate ad miseriam neque per quaecumque infortunia, sed per multa et magna quae eum ab operatione rationis abducent, et si sic sit factus infelix, non rursus de facili fiet felix, sed in multo tempore abundantiam accipiet magnorum et bonorum, tum per exercitium virtuosi actus, tum etiam per reparationem exterioris fortunae.

Deinde cum dicit: *Quid igitur prohibet* etc., concludit suam sententiam de felicitate. Et dicit quod nihil prohibet dicere illum esse felicem qui operatur secundum virtutem perfectam et habet exteriora bona sufficientia ad operationem virtutis, non quidem in aliquo parvo tempore, sed in vita perfecta, id est per longum tempus. Et hoc quidem sufficit ad hoc quod aliquis possit dici felix in hac vita, sed si volumus accipere felicitatem secundum optimum quod esse potest, sic apponendum est ad ra- 1101 a 14

121 nata] parata Ψ 122 autem *om.* Ψ 130 ea *coni. cum* V^{a}] eas Θ 130 tollitur totaliter *inv.* Ψ (totaliter totaliter P l) 145 hominis bonum *inv.* Ψ 174 etiam] scilicet Φ(vel P^{r} *sed* scilicet *add. post* 175 ut) *Sed cf. Arist.* 1101 a 3 et ducem 202 tempore *coni. ex Arist.* 1101 a 16 *cum* P^{4} V^{a}Za *sec.m.* Er^{2}P^{1}V Db SWi To] opere Φ (tempore [*exp.*] opere Ao) corpore Ψ 203 quidem *om.* Ψ

135 Albertus *Comm.* p. 127-128. 137-147 Augustinus *De civ. Dei* IX IV 1 (PL 41, 258 ; cf. Testard, t.2, p. 55-56) quem laudat Thomas *De ver.* q.26 a.8 ; XIV VIII 1 (PL 41, 411 ; cf. Testard, t.2, p. 60-61) quem laudat ipse Thomas *III*^{a} q.15 a.6 ad 2. - Cf. *I*^{a}-*II*^{ae} q.59 a.2 ; supra c. 12 lin. 61-66 ; infra II c. 3 lin. 114-120 ; III c. 18 lin. 79, 83-87, 105 ; IV c. 13 lin. 65-68 ; VII c. 13 lin. 109-110 ; X c. 9 lin. 46-69 ; 13 lin. 104-108 (cf. etiam supra adn. ad c. 5 lin. 47-48). 163 Lin. 1100 b 9-10. 176-178 Albertus *Comm.* p. 126 a-b. 202-203 Albertus *Lect.* f. 16va : « sed perfecta vita, id est si longo tempore sic duret ». 203-209 Albertus *Lect.* f. 16va : « Supra locutus fuit quantum ad essentiam felicitatis, hic autem quantum ad omnem modum qui possibilis est ; et sic primo potuit dici felix et simpliciter fuit, sed non secundum modum istum secundum quem nihil prohibet ut subiaceat fortunae ».

tionem felicitatis quod sit victurus sicut dictum est per totam suam vitam et finiturus, id est moriturus, secundum quod convenit rationi; ratio autem quare videtur haec condicio apponenda est quia futurum ignotum est nobis, ad rationem autem felicitatis, cum sit finis ultimus, videtur pertinere omne illud quod est perfectum et optimum, et hoc secundo modo loquebatur Solon de felicitate. Et si ita est ut dictum est, <beatos dicemus> illos de numero viventium in hac vita quibus existunt in praesenti et existent in futuro ea quae dicta sunt; sed quia ista videntur non usquequaque attingere ad condiciones supra de felicitate positas, subdit quod tales dicimus beatos sicut homines, qui in hac vita mutabilitati subiecta non possunt perfectam beatitudinem habere. Et quia non est inane naturae desiderium, recte aestimari potest quod reservatur homini perfecta beatitudo post hanc vitam. Ultimo epilogat dicens quod de his in tantum dictum sit.

215 beatos dicemus *coni. ex Arist.* 1101 a 19] *om.* Θ (*post* 216 viventium *add.* Ed^2) 219 ad *om.* Ψ^c 223 aestimari] existimari Ψ^c

215-225 *Comm. in Eth. novam*, C^4, f. 293va = Pr, f. 9vb : « Et hoc dico de illa felicitate de qua locutus est in hoc libro, quam ipse semper et ubique vocat actum perfectum secundum virtutem. Unde forte non intendit de alia felicitate nisi quae dicitur vita secundum modum doctrinae civilis. Nec debuit forte doctrina civilis de alia felicitate pertractari : utrum enim post mortem felicitetur anima vel totus homo, forte non pertinet ad ipsam nec hoc determinat Aristotiles ». - Cf. infra X c. 11 lin. 71-73 ; c. 13 lin. 141-144, nec non *Super IV Sent.* d.49 q.1 a.1 sol.4 ; *Contra Gent.* III 48 (cuius cap. insignem scriptionem priorem invenies in ed. Leonina, t.14, p. 16* a 21-40) ; I^a-II^{ae} q.3 a.2 ad 4 ; q.5 a.4.

1101 a 22 Pronepotum autem fortunas et amicorum omnium nequaquam quidem conferre, valde inamicabile videretur et opinionibus contrarium. § Multis autem et omnimodas habentibus differentias accidentibus, et his quidem magis redundantibus, his autem minus, secundum unumquodque quidem dividere longum et infinitum videretur. Universaliter autem dictum et tipo forsitan utique sufficienter habebit, si utique, quemadmodum et circa ipsum fortunarum hae quidem habent aliquod pondus et auxilium ad vitam, hae autem leviores videntur, ita et quae circa amicos similiter omnes. § Differt autem passionum unamquamque circa viventes vel mortuos contingere multo magis quam iniusta et mala praeexistere in tragoediis vel fieri. Syllogizandum utique et ita differentiam. § Magis autem fortassis inquirendum circa eos qui defecerunt si aliquo bono com-
1101 b 1 municant vel oppositis. Videtur enim ex his si et redundat ad ipsos quodcumque, sive bonum sive contrarium, fragile quoddam et parum, vel simpliciter vel ipsis esse. Si autem, non tantum et tale ut faciat felices eos qui non sunt neque his qui sunt auferat beatitudinem. § Conferre quidem igitur aliquid videntur his qui defecerunt bonae operationes amicorum, similiter autem et infortunia, talia autem et tam magna ut neque felices non felices neque non felices felices faciant, neque aliud talium aliquod.

23 videretur Rp(–Ba^{1}As^{1} *et rec.m.* Rp^{3}) T (*lin.* 18) : videtur ALRt (+Ba^{1}As^{1} *et rec.m.* Rp^{3}) 27 videretur Rp^{1,2} *pr.m.* Rp^{3} : videtur ALRtRp^{4} *rec.m.* Rp^{3} 31 Differt ART (*lin.* 10, 48) : Differre L 31 passionum ALRtRp^{4}T (*lin.* 10, 48) : et passionum Rp^{1,2,3} 32 contingere AR : contingit L 1101 b 3 parum L^{2}RpT (*lin.* 110 ; *sed cf. lin.* 115) : parvum ALRt 3 ipsis RpT (*lin.* 111) : illis ALRt 3 *Post* autem *virg. interp.* T (*lin.* 111) : *post* non A 7 infortunia, talia autem et ART (*lin.* 121-122) : *hom.om.* L 8 neque non felices felices *add.* RpT (*lin.* 123-124) : *om.* ALRt

1101 a 22 *Pronepotum autem fortunas* etc. Postquam Philosophus solvit principalem dubitationem quae erat de transmutatione fortunae circa felicem, hic determinat dubitationem superinductam, scilicet de mutatione fortunae circa amicos. Et circa hoc duo facit: primo comparat fortunia et infortunia circa amicos contingentia his quae contingunt circa ipsum hominem; secundo comparat ea quae contingunt circa mortuum his quae contingunt circa vivum, ibi: *Differt autem passionum* etc. Circa primum duo facit: primo proponit quod ea quae circa amicos contingunt redundant in ipsum hominem; secundo ostendit quae et qualia, ibi: *Multis autem et omnimodas* etc. Dicit ergo primo quod, si aliquis vellet dicere quod fortunae bonae vel malae pronepotum vel quorumcumque posterorum et omnium amicorum nequaquam conferrent ad felicitatem hominis viventis seu mortui, videretur hoc esse inconveniens,

8 hominem] *om.* Er^{1} Ψ *Sed cf. lin.* 12, 39 16 posterorum] posteriorum Er^{1}P^{1} Φ^{1b} Bg^{2}ErKrV^{2}W Ψ (*corr. sec.m.* Kr S)

10 Lin. 1101 a 31. 13 Lin. 1101 a 24.

duplici ratione. Primo quidem quia hoc esset contra rationem amicitiae, quae est quaedam unio amicorum, ita quod unus eorum reputat ea quae sunt alterius quasi sua. Secundo quia hoc esset contrarium opinioni communi, quae non potest totaliter esse falsa.

1101 a 24 Deinde cum dicit: *Multis autem* etc., ostendit quae et qualia amicorum accidentia conferant ad felicitatem amici. Et dicit quod, cum ea quae accidunt secundum fortunia bona vel mala sint multa et omnibus modis differentia, puta secundum speciem, secundum quantitatem, secundum tempus et secundum alia huiusmodi, quorum quaedam magis redundant et quaedam minus, si aliquis vellet omnia singillatim determinare, quid scilicet redundet ex his in hominem et quid non, esset valde longum, immo potius infinitum, quia huiusmodi diversitas infinitis modis contingit. Sed sufficit quod determinetur in universali et in tipo, id est figuraliter, id est superficialiter vel similitudinarie, si scilicet dicatur quod fortunarum quae sunt circa ipsum hominem quaedam, scilicet magnae, habent aliquod pondus, id est vim immutandi condicionem vitae humanae, et conferunt auxilium ad vitam felicem, quaedam autem sunt leviores, ex quibus non multum immutatur vita hominis; ita etiam contingit in his quae eveniunt circa quoscumque amicos, ita tamen quod magis redundant ea quae accidunt circa propinquiores, licet sint minora in quantitate.

1101 a 31 Deinde cum dicit: *Differt autem passionum* etc., ostendit ex quo accidentia amicorum redundant ad hominem, et hoc magis manifestum est quantum ad hominem dum vivit, qualiter circa hoc se habeat erga mortuum. Et circa hoc duo facit: primo ostendit quomodo differenter se habeat quantum ad hoc circa vivos et mortuos; secundo inquirit utrum accidentia amicorum redundant ad mortuos, cum manifestum sit quod redundant ad vivos, et hoc ibi: *Magis autem fortassis* etc. Circa primum considerandum est quod mortui positi sunt extra vitam praesentem, cuius felicitatem Aristotiles hic inquirere intendit, ut ex praemissis patet; attingunt autem mortui hanc vitam solum secundum quod remanent in memoriis hominum viventium et ideo hoc modo se habent mortui ad viventes, secundum considerationem huius vitae, sicut se habent ea quae nunc actu contingunt ad ea quae olim fuerunt et nunc recitantur, puta bella Troiana vel aliquid huiusmodi. Dicit ergo quod hoc quod quaecumque passionum, id est accidentium fortuitorum, contingat circa vivos vel circa mortuos, multo magis differt quam quod aliqua iniusta, puta homicidia vel rapinae, et mala, id est infortunia quaecumque, praeexistant in tragoediis, id est a poetis recitentur ut olim existentia, vel quod nunc fiant. Quia in primo sumitur idem ex parte fortuiti eventus et differentia ex parte personarum, quarum quaedam sunt actu in rebus humanis, quaedam autem sunt solum in memoria; in secundo autem e converso accipitur idem ex parte personarum, quae sunt actu in rebus humanis, sed attenditur differentia ex parte fortuitorum eventuum, quorum quidam sunt actu in rebus humanis, quidam autem solum secundum commemorativam recitationem; et quia felicitas ad personas pertinet magis quam ad res exterius contingentes, ideo Philosophus dicit quod prima differentia, quantum pertinet ad propositum, scilicet ad mutationem felicitatis, maior est quam secunda. Et ex isto simili inducto de differentia eventuum, dicit esse syllogizandum differentiam in proposito. Manifestum est enim quod praeterita mala recitata, etsi quodam modo pertineant ad hominem audientem, qui aliquo modo ad ea afficitur, non tamen ita quod immutent condicionem ipsius, unde multo minus fortunia vel infortunia immutant condicionem mortui. Et hoc quidem induxit Philosophus quasi solvens rationem supra positam, quae concludebat quod, si aliquid redundat ad vivos non sentientes, quod redundet etiam ad mortuos.

Deinde cum dicit: *Magis autem fortassis* etc., 1101 a 34 inquirit ulterius utrum aliquo modo redundent ad mortuos quae contingunt circa amicos. Et primo inquirit propositum; secundo concludit principale intentum, ibi: *Conferre quidem igitur* etc. Dicit

19 duplici ratione] duabus rationibus Ψ 32 et *om.* Ψ 33 singillatim Ψ (=PP^{a}SWi) V^{a}(?)] sigillatim Φ(-V^{a}? singillatim *sed* n *exp.* Er^{a} *om.* Bg^{1}) ToP^{4} V^{a}Za *sec.m.* P^{a} 52 erga] circa Ψ 61 mortui] *post* vitam Ψ 65 olim] aliquando Ψ 86 Et *om.* Ψ 97 redundet] redundat Er^{1} Ψ *sec.m.* ErV^{a} (*om. pr.m.* Er)

20-21 Aristoteles *Pol.* II 3, 1262 b 11-13, a Guillelmo de Moerbeke transl. (ed. Susemihl, p. 70) : « scimus dicentem Aristophanem quod amantibus propter nimis diligere desiderantibus natura unum factos esse et ambos *fieri unum ex duobus* existentibus », quem laudat ipse Thomas *I^{a}-II^{ae}* q.28 a.1 ad 2 ; Cicero *Laelius De amicitia* XXI 81 : « ... cuius animum ita cum suo misceat, ut *efficiat* paene *unum ex duobus* », cuius verba protulit Ambrosius *De off. min.* III XXII 133 (PL 16, 182 B) ; utrum autem Aristotelis an Ciceronis verba adferat Thomas *Contra Gent.* III 158 : « amicitia *ex duobus facit unum* per affectum », non liquet. - Cf. etiam Cicero *De off.* I XVII 56 (ed. Atzert, p. 26) : « efficiturque id, quod Pythagoras vult in amicitia, ut *unus fiat ex pluribus* », cuius verba protulit Ambrosius *De off. min.* I XXXIV 173 (PL 16, 74 A). - Dionysius *De div. nom.* c. 4 § 12 et 15 (PG 3, 709 C et 713 B ; *Dionysiaca*, t. I, p. 214 et 225) sec. Thomam *II^{a}-II^{ae}* q.25 a.4 (cf. etiam *Super III Sent.* d.27 q.1 a.1 ; *Contra Gent.* I 91; *I^{a}* q.60 a.3 arg.2 ; *I^{a}-II^{ae}* q.25 a.2 arg.2 ; q.28 a.1). Cf. infra VIII c. 7 lin. 108-109 ; IX c. 8 lin. 62-63 ; c. 11 lin. 123. 37 *Lexicon verborum graecorum...*, p. 259* : « Tipo : figurative » ; Albertus *Lect.* f. 16vb : « typo, id est figuraliter secundum imperfectas argumentationes ». 57 Lin. 1101 a 34. 57-60 Cf. supra c. 9 lin. 162-165 cum adn. 60-66 Cf. infra lin. 130-142 cum adn. 67-74 Eustratius, p. 103, 30-34 ; O^{6}, f. 38vb ; Albertus *Lect.* f. 16vb et 17rb ; *Comm.* p. 131-132. 102 Lin. 1101 b 5.

ergo primo quod magis videtur esse inquirendum circa eos qui mortui sunt si aliquo modo communicant vel bonis vel malis quae accidunt in hac vita, quia quod non immutentur ex eis a felicitate in miseriam vel e converso, satis videtur esse manifestum. Quia, si aliquid ex his quae hic aguntur ad eos redundat, sive bonum sive malum, erit aliquid fragile et parum vel simpliciter vel quantum ad ipsos. Si autem hoc ita est, non erit tantum et tale ut faciat felices eos qui non sunt, neque his qui sunt auferat beatitudinem. Dictum est enim quod parva accidentia non faciunt immutationem vitae, si ergo ex his quae aguntur parvum aliquid redundat ad mortuos, sequitur quod ex hoc eorum condicio circa felicitatem non immutetur.

1101 b 5 Deinde cum dicit: *Conferre quidem igitur* etc., concludit suam sententiam. Et dicit quod bona amicorum, quae agunt vel quae eis accidunt, conferre videntur aliquid mortuis, et similiter infortunia in eos redundare; tamen sub tali modo et tanta quantitate ut neque felices faciant non felices neque non felices faciant felices, neque etiam transmutent eos secundum aliquid talium, puta secundum sapientiam et virtutem vel aliquid huiusmodi. Potest autem esse constructio suspensiva ab illo loco: « Si autem non tantum et tale etc. », et tunc consequens condicionalis erit: « conferre quidem igitur etc. », et superabundabit illativa coniunctio. Videtur autem secundum intentionem Aristotilis ea quae hic dicuntur esse intelligenda de mortuis non secundum quod sunt in se ipsis, sed secundum quod vivunt in memoriis hominum; sic enim videntur redundare in eos ea quae amicis eorum contingunt post mortem, prout ex hoc redditur eorum memoria et gloria magis celebris vel magis obscura; sed hoc quidem dicit esse fragile quiddam, quia nihil est fragilius eo quod in sola opinione hominum consistit; dicit autem esse parvum quiddam et maxime quoad ipsos, quia non pertinet ad eos nisi secundum quod sunt in memoriis hominum. Quaerere autem utrum homines post mortem aliqualiter vivant secundum animam et utrum cognoscant ea quae hic aguntur aut si ex his aliquo modo immutantur, non pertinet ad propositum, cum Philosophus hic agat de felicitate praesentis vitae, sicut ex supra dictis patet. Et ideo huiusmodi quaestiones, quae longa discussione indigerent, hic praetermittendae sunt, ne in hac scientia, quae est operativa, plures sermones extra opera fiant, quod supra Philosophus reprobavit. Alibi autem haec plenius disseruimus.

106 immutentur] immutetur Φ(-KrW) 118 igitur *om.* Φ(-P¹ As W) . 124 transmutent] transmutant Φ(-Er² P⁷) 134 videntur *coni. cum* V⁴Za Ed³] videtur Θ 135 ea *om.* Φ 138 quidem *coni. cum* Ed²] quod Θ (*om.* F To V⁴Za)

130-142 Albertus *Lect.* f. 17rb : « Utrum aliquid redundet ex vivis ad mortuos?... Dicendum quod, sicut dictum est [f. 17ra], philosophus nihil habet considerare de statu animae separatae, quia non potest accipi per sua principia. Unde qualiter se habeat anima separata ad ea quae fiunt hic, et qualiter iuvatur per ea, nihil pertinet ad philosophum, sed ad theologum. Unde de hoc non est quaestio, sed utrum ad mortuum in quantum mortuum est [cf. Eustratius, p. 93, 5 ; O⁸, f. 35rb : « non dicimus mortuum ut mortuum felicem] redundet aliquid ex vivis. Et dicendum quod nihil mutatur a felicitate quae fuit in vita vel miseria eius ex casibus propinquorum, quantum ad esse eo quod intransmutabilis est, et non cognoscit quantum ad essentialia felicitatis, neque quantum ad exteriora, sed tantum quantum ad quendam decorem, scilicet secundum quod refulget in fama hominum qui accipiunt aliquem defectum in parentibus ex defectu natorum. Et sic ipsi vivunt *ex memoriis hominum*. Et quia fama est extrinsecum bonum et cito transit et, si adiuvat vivos, nihil iuvat mortuos, ideo dicit quod redundat ad parvum et fragile vel simpliciter vel illis ». - Cf. ipse Thomas *Super III Sent.* d.18 a.4 sol.3 : « sicut etiam Philosophus dicit quod de bene esse ipsius felicitatis est ut felix etiam post mortem vivat *in memoriis hominum* », nec non R.A. Gauthier *Trois commentaires...*, p. 253-258. 142-153 Cf. A. Mansion *Autour de la date...*, p. 465-471. 148 Cf. supra lin. 57-60 cum adn. 151-152 Cap. 11, 1098 a 32-33.

1101 b 10 Determinatis autem his, scrutemur de felicitate utrum laudabilium est vel magis honorabilium. Manifestum enim quoniam potentiarum non est. § Videtur autem omne laudabile in quale quid esse et ad aliquid qualiter habere laudari. § Iustum enim et virilem et universaliter bonum et virtutem laudamus propter opera et actus. Et fortem et cursorem et aliorum unumquemque in qualem quendam natum esse et habere aliqualiter ad bonum aliquod et studiosum. § Manifestum autem est hoc et ex his quae circa deos sunt laudibus. Derisibiles enim videntur ad nos relati. Hoc autem contingit quia sunt laudes per relationem, ut diximus. § Si autem est laus talium, manifestum quoniam optimorum non est laus, sed maius aliquid et melius. § Quemadmodum videtur; deos enim beatificamus et felicitamus, et virorum divinissimos beatificamus. Similiter autem et bonorum; nullus enim felicitatem laudat quemadmodum iustum, sed ut divinius aliquid et melius beatificat. § Videtur autem et Eudoxus bene attribuisse de primitiis voluptati. In non laudari enim bonorum existentem nuntiare existimat quoniam melius est laudabilibus. Talem autem esse deum et per se bonum. Ad haec enim et alia referri. § Laus quidem enim virtutis, operatores enim bonorum ab hac. Laudes autem operum similiter et corporalium et animalium. Sed haec quidem forte magis proprium certificare his qui circa laudes insudaverunt. Nobis autem manifestum ex his quae
1102 a 1 dicta sunt quoniam est felicitas honorabilium et perfectorum. § Videtur autem ita habere et propter esse principium. Huius enim gratia reliqua omnia omnes operantur. Principium autem et causam bonorum honorabile quid et divinum ponimus.

12 potentiarum RpT (*lin.* 11) : virtutum *Eth. nova* LRt (seu potentiarum *Roberti Grosseteste notula in* EtSk^{2}P^{22}Lp) 17 quendam ALRt : quandam Rp 18 aliquod A(K^{b}L^{b}O^{b}) *Eth. nova* RT (*lin.* 59) : *om.* A(M^{b}) L 18 autem ALRtT (*lin.* 46, 74) : *om.* Rp 20 sunt L^{1}(EtO^{2} *pr.m.* Sk^{2} P^{12} Lp) L^{2}RT (*lin.* 85) : fiunt AL^{1}(P^{11}V^{12} *sec.m.* Sk^{2} T^{1}Mp) 23 melius ALRtRp^{4}T (*lin.* 98 ; *cf.* II^{2}-II^{80} q.91 a.1 arg.1) : in eis Rp^{1,2,3} 23 videtur L^{2}RT (*lin.* 100) : et videtur AL^{1} 32 hac ALRtRp^{4}T (*lin.* 133-134) : virtute laudantur *add.* Rp^{1,2,3} 33 Laudes ALRtRp^{4} : Laus Rp^{1,2,3} 1102 a 3 operantur RpT (*lin.* 152) : operamur ALRt

1101 b 10 *Determinatis autem his* etc. Postquam Philosophus ostendit quid est felicitas, hic inquirit de quadam proprietate felicitatis. Et primo movet quaestionem; secundo determinat veritatem, ibi: *Videtur autem omne laudabile* etc. Dicit ergo quod post determinationem praedictorum necesse est perscrutari utrum felicitas sit de numero bonorum laudabilium vel magis de numero bonorum honorabilium. Et

4 Lin. 1101 b 12.

quod necesse sit felicitatem contineri sub altero genere horum bonorum, probat per hoc quod felicitas non est de genere potentiarum; non enim aliquis laudatur vel honoratur ex eo solum quod habet potentiam ad bonum, sed ex eo quod aliqualiter est ad bonum dispositus. Ad huius autem quaestionis evidentiam, considerandum quod honor et laus dupliciter differunt. Primo quidem ex parte eius in quo consistit honor vel laus; sic enim honor in plus se habet quam laus; honor enim importat quoddam testimonium manifestans excellentiam alicuius, sive hoc fiat per verba sive per facta, utpote cum aliquis genuflectit alteri vel assurgit ei; sed laus consistit solum in verbis. Secundo differunt quantum ad id cui exhibetur laus et honor; utrumque enim exhibetur alicui excellentiae; est autem duplex excellentia: una quidem absoluta et secundum hoc debetur ei honor; alia autem est excellentia in ordine ad aliquem finem et sic debetur ei laus.

1101 b 12 Deinde cum dicit: *Videtur autem omne laudabile* etc., determinat motam quaestionem. Et primo ostendit felicitatem esse bonorum honorabilium, ex hoc quod est quiddam perfectum et optimum; in secunda parte, ex hoc quod habet rationem principii, ibi: *Videtur autem ita habere* etc. Circa primum duo facit: primo ostendit qualium sit laus; secundo concludit quod optimorum non est laus, sed aliquid melius. Circa primum duo facit: primo proponit quod intendit; secundo manifestat propositum, ibi: *Iustum enim* etc. Dicit ergo primo quod omne quod laudatur videtur esse laudabile ex duobus simul, ex hoc scilicet quod in se habet aliqualem dispositionem, et ex hoc quod habet aliqualem habitudinem ad aliquid aliud.

1101 b 14 Deinde cum dicit: *Iustum enim et virilem* etc., manifestat propositum. Et primo ex laudibus humanis; secundo ex laudibus divinis, ibi: *Manifestum autem est hoc et ex his* etc. Circa primum considerandum est quod homo laudatur et propter virtutem animi et propter virtutem corporis. Secundum virtutem autem animi laudatur et ipse homo habens virtutem animi, puta iustus et virilis et communiter bonus secundum quamcumque virtutem, et etiam laudatur ipsa virtus; et hoc propter aliquid aliud, scilicet propter opera et actus; ex hoc enim laudatur virtuosus et ipsa virtus in quantum ordinatur ad exequendum opus virtutis. Secundum vero virtutem corporis laudatur aliquis quia est fortis ad pugnandum et agilis ad currendum et de aliis similibus ex hoc quod homo aliqualiter ordinatur ad aliquid quod est bonum in se et studiosum, quasi studio dignum. Et est attendenda differentia inter virtutes animi et corporis, nam ad laudem virtutis animae sufficit quod aliquis bene se habeat ad proprium actum virtutis, quia bonum hominis consistit in ipso actu virtutis, sed in virtutibus corporalibus non sufficit quod aliquis bene se habeat ad actum illius virtutis, puta ad currendum vel luctandum, in his enim non consistit bonum hominis; potest enim aliquis currere vel luctare vel pugnare et propter bonum et propter malum. Et ideo loquens de laude virtutum animae dixit quod laudantur propter opera et actus, sed loquens de virtutibus corporalibus determinavit quod laudantur in ordine ad aliquod bonum et studiosum.

Deinde cum dicit: *Manifestum autem est hoc* etc., 1101 b 18 manifestat quod dixerat per laudes divinas. Si enim aliquid esset laudabile absolute et non secundum habitudinem ad aliquid aliud, sequeretur quod idem in omnibus esset laudabile. Hoc autem manifeste falsum apparet si quis consideret laudes quibus laudamus substantias separatas quas deos nominat. Si quis enim laudes eorum referret ad ea quae in hominibus laudantur, derisibile videretur, puta si quis laudaret Deum de hoc quod non vincatur a concupiscentia seu timore. Et hoc ideo contingit quia laudes sunt per relationem ad aliquid, ut dictum est.

Deinde cum dicit: *Si autem est laus talium* etc., 1101 b 21 ex praemissis concludit propositum. Et primo ponit conclusionem in hunc modum: laus est eorum quorum bonitas consideratur in ordine ad aliquid aliud;

36 melius *Cf. Praef., p.* 201* 66 actum *coni. cum* Za *sec.m.* O C^1 PdV^2] habitum Θ 66-67 currendum vel luctandum] pugnandum vel currendum Ψ 68 vel luctare] vel luctari Er^2 $Φ^{1b}$ *om.* Ψ 68 vel²] et Ψ 73 aliquod] aliquid Ψ *Sed cf. Arist.* 1101 b 18

11-14 Cf. infra II 5, 1106 a 7-9. 14-27 Cf. *II*ª-*II*ªᵉ q.103 a.1 ad 3. 18-20 *Comm. in Eth. novam*, F^4, f. 12rb = O^9, f. 11ra : « Sicut dicit Tullius [?], honor est exhibitio reverentiae alicui in testimonium virtutis » ; P^{18}, f. 141ra : « honor est exhibitio reverentiae alicui in testimonium virtutis, sicut dicit Tullius » ; C^9, f. 288ra = Pr, f. 4ra : « est enim virtus [! *legend.* honor], secundum Tullium, exhibitio reverentiae in testimonium virtutis » ; cf. Ar^1, f. 90v et 103v ; N, f. 4rb; Albertus *Lect.* f. 5rb : « diffinitio quaedam honoris datur a Magistris, quae trahi potest ex littera [*Libri Ethicorum* I 5, 1095 b 22-29 ; cf. VIII 8, 1159 a 21-24], scilicet quod honor est exhibitio reverentiae in testimonium virtutis. Et ad idem redit quaedam diffinitio quae datur in Glossa super epistolam Hebr., quod honor est reverentia cum timore, et ibi diffinitur reverentia quod est resiliatio in propriam parvitatem ex consideratione magnitudinis status alterius ». - Cf. infra III c. 16 lin. 78-79 ; VIII c. 11 lin. 66-67 ; nec non ipse Thomas *Super III Sent.* d. 9 q.2 a.3 arg.1 ; *II*ª-*II*ªᵉ q.103 a.1 arg.1 et c. 20-21 Cf. infra IX 2, 1165 a 27-29 ; Aristoteles *Rhet.* I 5, 1361 a 34 - b 2 (ed. Spengel, p. 196). 33 Lin. 1102 a 2. 37-38 Lin. 1101 b 14. 45 Lin. 1101 b 18. 59-60 Cf. Isidorus *Etym. liber* X 241 (PL 82, 393 A) : « Studiosus, quasi studii curiosus » (quae tamen verba interpolata esse videntur, cf. ed. Lindsay). 80 Albertus *Lect.* f. 17va : « Et vocat deos intelligentias, quae sunt dii participatione » ; cf. supra c. 14 lin. 41-42 cum adn. 82-84 Cf. infra X 12, 1178 b 12-13 et 15-16.

sed optima non ordinantur ad aliquid aliud, quin immo alia ordinantur in ipsa; ergo optimorum non est laus, sed aliquid melius laude. Sicut etiam in speculativis principiorum non est scientia, sed aliquid scientia altius, scilicet intellectus, scientia vero est conclusionum quae cognoscuntur propter principia; et similiter laus est eorum quorum bonitas est propter alia, honor autem quasi aliquid melius laude est eorum ad quae alia ordinantur.

1101 b 23 Secundo ibi: *Quemadmodum videtur* etc., manifestat conclusionem praemissam per ea quae communiter dicuntur. Et primo quantum ad ea quorum est aliquid melius laude; secundo quantum ad ea quorum est laus, ibi: *Laus quidem enim* etc. Circa primum duo facit: primo inducit ad propositum manifestandum id quod communiter videtur; secundo id quod visum fuit Eudoxo, ibi: *Videtur autem et Eudoxus* etc. Dicit ergo primo quod optimorum esse aliquid melius laude videtur communiter omnibus; quod manifestum est ex hoc quod diis quasi aliquid melius laude attribuentes, dicimus eos beatos et felices, et similiter optimos virorum in quibus apparet quaedam divina similitudo propter eorum excellentiam. Et sicut optimis personarum attribuimus aliquid melius laude, ita etiam et optimis de numero bonorum, sicut felicitati; nullus enim laudat felicitatem per modum quo laudat hominem iustum vel virtuosum, sed attribuit ei aliquid maius, dum dicimus eam esse beatitudinem.

1101 b 27 Deinde cum dicit: *Videtur autem et Eudoxus* etc., inducit ad idem dictum Eudoxi, qui in voluptate constituebat primitias bonorum, ponens scilicet voluptatem esse summum bonum. Et hoc denuntiari existimat quod, cum sit de numero bonorum, non tamen aliquis laudatur propter voluptatem, eo quod est aliquid melius laudabilibus. Et tale est Deus et quicquid aliud est per se bonum, quia ad huiusmodi quae sunt per se bona etiam alia referuntur, quorum scilicet bonitas laudatur in hoc quod se aliqualiter habent ad ea quae sunt per se bona.

Deinde cum dicit: *Laus quidem enim* etc., manifestat quae dixerat quantum ad ea quorum est laus. Et dicit quod laus est virtutis, per quam sumus operatores bonorum. Laudatur enim aliquis propter actus corporis vel animae, ut supra dictum est. Sed considerare ea de quibus consueverunt homines laudari magis proprie pertinet ad rhetores, quorum studium insudat circa laudes; pertinet enim hoc ad demonstrativum genus causarum, quod est unum de tribus quae cadunt sub consideratione rhetoricae, ut patet per Philosophum in I Rhetoricae et per Tullium in Rhetorica sua. Sed quantum ad nos manifeste apparet ex praedictis quod felicitas est de numero honorabilium, eo quod est quoddam bonum perfectum. 1101 b 31

Deinde cum dicit: *Videtur autem ita habere* etc., probat propositum ex ratione principii. Illud enim quod est principium et causa bonorum ponimus honorabile, quasi quiddam divinum existens, nam Deus est primum principium omnis boni. Sed felicitas est principium omnium bonorum humanorum, quia propter ipsam omnes homines operantur omnia quae agunt, finis autem in operabilibus et appetibilibus habet rationem principii, quia ex fine sumitur ratio eorum quae sunt ad finem. Unde sequitur quod felicitas sit quoddam bonum honorabile. 1102 a 2

135 corporis vel animae *coni. cum* P[4] V[e]Za Bg[2]Wo Ed[2]] corporum vel anime Θ (anime vel corporis Φ[1b]) 151 humanorum] actuum *add.* Ψ

93-96 Cf. infra VI 5, 1140 b 31 - 1141 a 8. 104 Lin. 1101 b 31. 107 Lin. 1101 b 27. 112-114 Cf. infra VII 1, 1145 a 18-30. 121-123 Albertus *Lect.* f. 17va : « ... Eudoxi, qui fuit epicurus et magnus astronomus et eius opinio inducitur in XI Metaphysicae [XII 10, 1073 a 17-32] » ; *Comm.* p. 137 b ; cf. infra X 2, 1172 b 9. 141 Cap. 3, 1358 a 36 - 1359 a 29 ; cf. c. 9, 1366 a 23. 142 Cicero *De inv.* I v 7 (ed. Stroebel, p. 7). 153-154 Aristoteles infra VII 8, 1151 a 16-17, sec. Thomam I^a-II^{ae} q.8 a.2 ; q.57 a.4 ; q.72 a.5 ; Aristoteles *Phys.* II 15, 200 a 15 - b 8, sec. Thomam supra c. 2 lin. 73 ; infra III c. 8 lin. 20 ; VI c. 4 lin. 127-131 ; I^a q.60 a.2 ; q.82 a.1 ; I^a-II^{ae} q.1 a.1 s.c. ; q.13 a.3 ; locos autem ambos laudat Thomas I^a-II^{ae} q.54 a.2 ad 3. 154-155 Cf. supra c. 2 lin. 71-73 cum adn.

19

1102 a 5 Si autem est felicitas operatio quaedam secundum virtutem perfectam, de virtute scrutandum. Forte enim utique ita melius et de felicitate contemplabimur. § Videtur autem et secundum veritatem civilis circa hanc maxime insudare; vult enim cives bonos facere et legum obauditores, exemplum autem horum habemus Cretensium et Lacedaemoniorum legislatores et si qui alii tales facti sunt. Si vero politicae est perscrutatio haec, manifestum quoniam fiet utique quaestio secundum eam quae a principio electionem. § De virtute autem perscrutandum, humana videlicet. Et enim bonum humanum quaerebamus et felicitatem humanam. Virtutem autem dicimus humanam non eam quae corporis, sed eam quae animae. Sed et felicitatem animae operationem dicimus. Si autem haec ita habent, manifestum quoniam oportet politicum scire aliqualiter quae circa animam, quemadmodum et eum qui oculos curat et omne corpus, et magis quanto honorabilior et melior politica medicinali. Sed et medicorum excellentes multa negotiantur circa corporis cognitionem. Contemplandum itaque et civili de anima. § Contemplandum autem horum gratia et in quantum sufficienter habet ad quaesita. In plus enim certificare operosius forte est propositis. § Dicuntur autem de hac et in exterioribus sermonibus sufficienter quaedam. Et utendum ipsis, puta hoc quidem irrationale ipsius esse, hoc vero rationem habens. § Haec autem utrum determinata sint quemadmodum corporis particulae et omne divisibile, vel ratione duo sunt indivisibilia apta nata quemadmodum in periferia curvum et concavum, nihil differt ad praesens.

5 est ALRtT (*lin.* 1 ; *cf. supra c.* 4 *lin.* 7) : *post* felicitas Rp^{1} *sec.m.* Rp^{3} *om.* Rp$^{2.4}$ *pr.m.* Rp^{3} 5 operatio RpT (*lin.* 15 ; *cf. supra c.* 4 *lin.* 7-8) : animae operatio ALRt *sec.m.* Rp^{3} 14 videlicet (=δηλονότι) R : manifestum L *sec.m.* Rp^{3} manifestum... quoniam (=δῆλον ὅτι) *Eth. nova Cf. infra* 1157 a 18 *cum adn.* (*cf. etiam* 1145 a 24, 1148 b 10, 1149 a 19, 1171 b 12) 23 Contemplandum itaque (=δὴ) et civili de anima A(K^{b}) RT (*lin.* 71-72) : Contemplandum autem (=δὲ) et civili de anima A(L^{b}M^{bc}O^{b}) *Ant. transl.* (Ha) *hom.om. Eth. nova* L 29 sint RtT (*lin.* 106, 109) : sunt ALRp 31 periferia LRp^{3} : pery- R(-Rp^{3})

1102 a 5 *Si autem est felicitas* etc. Postquam Philosophus determinavit de felicitate, hic incipit determinare de virtute. Et primo praemittit quaedam quae exiguntur ad considerationem virtutis; secundo incipit determinare de virtute, in principio II libri, ibi: *Duplici autem virtute existente* etc. Circa primum tria facit: primo ostendit quod ad hanc scientiam pertineat de virtute considerare; secundo assumit quaedam quae oportet cognoscere de partibus animae, ibi: *De virtute autem perscrutandum* etc.;

4 exiguntur] preexiguntur Er^{1}O^{1}P^{2}V Φ^{2}(-PdV^{2}V^{2})

6 Lib. II 1, 1103 a 14. 10 Lin. 1102 a 13.

tertio secundum divisionem partium animae dividit virtutem, ibi: *Determinatur autem virtus* etc. Primum ostendit dupliciter. Primo quidem ratione assumpta ex parte felicitatis. Dictum est enim supra quod felicitas est operatio quaedam secundum virtutem perfectam, et sic per cognitionem virtutis melius poterimus de felicitate considerare; unde et in X libro, determinato de omnibus virtutibus, complet tractatum de felicitate; cum igitur haec scientia principaliter quaerat bonum humanum quod est felicitas, consequens est quod ad hanc scientiam pertineat de virtute scrutari.

1102 a 7 Secundo ibi: *Videtur autem et secundum veritatem* etc., probat propositum ex propria ratione huius scientiae. Civilis enim scientia secundum rei veritatem maxime videtur studere et laborare circa virtutem; intendit enim cives bonos facere et legibus oboedientes, sicut patet per legislatores Cretensium et Lacedaemoniorum, qui habebant civilitatem optime ordinatam, vel si qui alii sunt similes, leges ponentes ad faciendum homines virtuosos. Sed consideratio praesentis scientiae ad politicam pertinet, quia in hac scientia traduntur principia politicae. Unde manifestum est quod quaestio de virtute fiet conveniens huic scientiae, secundum id quod in prooemio elegimus politicam prae omnibus aliis disciplinis inquirentem ultimum finem humanorum.

1102 a 13 Deinde cum dicit: *De virtute autem* etc., assumit quaedam de partibus animae necessaria ad cognitionem virtutum. Et circa hoc duo facit: primo ostendit quod necessarium est huiusmodi assumi in hac scientia; secundo assumit ea, ibi: *Dicuntur autem de hac* etc. Circa primum duo facit: primo ostendit quod necesse est huic scientiae quod considerat quaedam de partibus animae; secundo ostendit qualiter debeat ea considerare, ibi: *Contemplandum autem* etc. Dicit ergo primo quod, cum nos intendimus perscrutari de virtute, intelligimus hoc de virtute humana; dictum est enim supra quod quaerimus in hac scientia bonum humanum et felicitatem humanam, et ideo, si virtutem quaerimus propter felicitatem, necesse est quod virtutem humanam quaeramus. Virtus autem quae est proprie humana non est ea quae est corporis, in qua communicat cum aliis rebus, sed ea quae est animae, quae est propria sibi. Sed et hoc etiam competit ei quod supra diximus quod felicitas est operatio animae. Sic ergo se habet politicus ad considerandum de anima cuius virtutem quaerit, sicut medicus ad considerandum de corpore cuius sanitatem inquirit. Unde manifestum est quod oportet politicum aliqualiter cognoscere ea quae pertinent ad animam, sicut medicus qui curat oculos et totum corpus oportet quod consideret de oculis et de toto corpore, et tanto magis hoc pertinet ad politicam ut consideret animam, cuius virtutem inquirit, quanto est melior ipsa quam scientia medicinae, ut ex supra dictis patet, et ideo oportet quod eius consideratio sit magis completa. Videmus autem quod excellentes medici multa tractant circa cognitionem corporis et non solum circa medicinales operationes. Unde et politicus debet aliqua considerare de anima.

Deinde cum dicit: *Contemplandum autem* etc., 1102 a 23
ostendit qualiter de his debeat considerare. Et dicit quod in hac scientia contemplandum est de anima gratia horum, id est virtutum et actuum hominis, de quibus est hic principalis intentio, et ideo in tantum considerandum est de anima quantum sufficit ad ea quae principaliter quaerimus. Si autem aliquis vellet plus certificare de anima quam sufficit ad propositum, requireret hoc maius opus quam ea quae in proposito quaeruntur. Et ita est in omnibus aliis quae quaeruntur propter finem, quod eorum quantitas est assumenda secundum quod competit fini.

Deinde cum dicit: *Dicuntur autem de hac* etc., 1102 a 26
assumit ea quae sunt hic consideranda de partibus animae. Et primo dividit partes animae in rationale et irrationale; secundo subdividit irrationale, ibi: *Irrationabilis autem* etc.; tertio subdividit rationale, ibi: *Si autem oportet et hoc* etc. Circa primum duo facit: primo ponit divisionem; secundo dicit praetermittendam quandam dubitationem, ibi: *Haec autem utrum* etc. Dicit ergo primo quod de anima sufficienter quaedam sunt dicta in libro De anima, quem vocat exteriores sermones vel quia scripsit

26 circa virtutem *Inc.* 5^{a} pecia 26-27 virtutem] virtutes Ψ 31 ponentes] pones Φ S (-Kr ponens V positiones Er ponentes *corr. sec.m.* OP^{3}BxC^{1}W S positores *sec.m.* Er^{1}Er^{2}) 36 elegimus KrO^{1}P^{1}P^{16}V^{4} BoP^{6}W PV·Za] eligimus AoDbFOP^{8} P^{5}P^{7}V^{2}V^{3} Bg^{1}Bg^{3}BxC^{1}ErEr^{1} Er^{2}PdVV^{10} AsP^{8} P^{2}SWiToP^{4} 44-45 considerat Θ(= Φ PP^{2} *pr.m.* Wi)] consideret *cont.* S ToP^{4} V^{6}Za Bg^{2}Wo Ed^{6} *sec.m.* Wi 87 sunt hic *inv.* Ψ 89 et] in *add.* Ψ 96 quem] que Φ(-W *corr. sec.m.* Bx) V^{6}

12 Cap. 20, 1103 a 3. 14 Cap. 10, 1097 b 22 - 1098 a 20. 17-19 Cf. supra c. 4 lin. 8-11 cum adn. ; c. 11 lin. 20-21. 34 Cap. 2, 1094 a 24 - b 11. 42 Lin. 1102 a 26 46 Lin. 1102 a 23. 49 Cap. 4, 1095 a 14 ; 8, 1096 b 30. 57 Cap. 10, 1097 b 33 ; 12, 1098 b 12. 63-64 Eustratius, p. 110, 15-21; O^{8}, f. 40rb ; Albertus *Lect.* f. 18va ; *Comm.* p. 141 a 6-8. - Rectius Anonymus *Comm. in Eth. novam*, F^{4}, f. 31ra = O^{9}, f. 26va : « Secundo probat hoc per simile in medico oculorum, qui non solum oculum, sed omnes partes corporis habet considerare ». 67 Cap. 2, 1094 a 24 - b 11. 90 Cap. 20, 1102 a 32. 91 Cap. 20, 1103 a 1. 93 Lin. 1102 a 28. 95-101 Albertus *Lect.* f. 18vb : « in exterioribus, scilicet in libro De anima, quem vocat exteriores sermones quia quosdam libros edidit docendo, sicut librum Physicorum de quo dicit quod est liber De physico auditu, quosdam celeriter scribendo ad amicos suos, de quibus est liber De anima. Vel exteriores dicuntur qui sunt extra scientiam istam » ; *Comm.* p. 141 b. - Patet Albertum male intellexisse verba Eustratii, p. 111, 21-30 ; O^{8}, f. 40vb : « Aristotilicarum conscriptionum hae quidem ad communiter audientes ipsius doctrinam edun-

librum illum per modum epistulae ad aliquos longe existentes, libri enim quos scribebat docens suos auditores vocabantur auditus, sicut liber Physicorum dicitur De physico auditu; vel melius exteriores sermones vocantur qui sunt extra propositam scientiam. His autem quae ibi dicta sunt hic est utendum, puta quod quaedam pars animae est rationalis, quaedam irrationalis, ut dicitur in III De anima.

1102 a 28 Deinde cum dicit: *Haec autem utrum determinata sint* etc., movet quandam dubitationem quam dicit esse in proposito praetermittendam, scilicet utrum hae duae partes animae, rationale scilicet et irrationale, sint distincta ab invicem subiecto, loco et situ, sicut particulae corporis vel cuiuscumque alterius continui divisibilis, sicut Plato posuit rationale esse in cerebro, concupiscibile in corde et nutritivum in epate; vel potius hae duae partes non dividantur secundum subiectum, sed solum secundum rationem, sicut in circumferentia circuli curvum, id est convexum, et concavum non dividuntur subiecto, sed solum ratione. Et dicit quod quantum pertinet ad propositum, non differt quid horum dicatur, et ideo praetermittit hanc quaestionem, ut ad propositum non pertinentem.

98 existentes] positos *praem.* Ψ(*ex* Θ? positos *forsitan primo scripserit Thomas, quod verbum, cum in* existentes *correxisset, delere obitus est*) 98 scribebat] solebat Φ 98 docens] docere FKrOP¹P²V² (*sec.m.* AoO¹P⁷) Φ²(dicere Er² *pr.m.* Bx discere Er) 109 distincta Θ] distincte *coni.* V⁶ Ed⁸

tur in communibus exercitationibus lectae et ad ipsius discipulos immediate manifestatae ; hae autem seorsum ad quosdam exterius prolatae sunt ita quod unaquaeque ipsarum ad unumquodque quaesitorum quaesitis rebus proprie exposita. Illae quidem igitur auditivae nominatae sunt quia, ut dictum est, ad communiter audientes factae sunt ; hae autem exteriores quia harum unaquaeque ad aliquem quaerentem scripta est extra communem auditionem. Quia igitur in his differentia quaedam de anima dixit secundum quasdam necessitates propositas secundum tempus, transmittit nos ad illa... ». Cf. supra Praef., p. 248*. 104 Cap. 14, 432 a 26. 111-113 Licet ipsius Platonis verba in *Timaeo* (69 c - 72 b) Thomas legere non potuerit, cum *Timaei* sola prior pars (usque ad 53 c) a Calcidio translata esset, nihilominus Platonis sententiam ex multis scriptoribus discere potuit qui eam commemoraverant, velut : Calcidius *Comm. in Tim.* c. 249 (ed. Waszink et Jensen, p. 259-260) ; Cicero *Tusc.* I x 20 ; Hieronymus *In Ez.* I 1 (PL 25, 22 A-B) ; Themistius *Paraphrasis II* (ed. Verbeke, p. 88) : (Timaeus), « assignans has particulas animae hanc quidem in capite, hanc autem in corde, hanc autem in epate » ; Avicenna *De anima* sive *Sext.nat.* P.V c.7 (ed. 1508, f. 27ra sub littera A) ; Averroes *Comm. magnum in Ar. De anima libros* I 7 (in 402 b 1-5), et 90 (in 411 b 5-9; ed. Crawford, p. 10 et 121) ; Anonymus *Comm. in Eth. novam*, C⁵, f. 294va = Pr, f. 10vb : « Tangit opinionem Platonis qui ponebat partem intellectivam esse sitam in cerebro, sensitivam in corde, vegetativam in hepate » ; P¹⁶, f. 142v : « corporis particulae : cerebrum, cor et hepar sunt istae » ; P ¹⁷ f. 33v : « Nota quod Plato ponebat animam intellectivam esse in cerebro, sensitivam in hepate, vegetativam in corde, sed male ponebat » ; Albertus *Lect.* f. 19rb (Avicennam et Averroem laudat); *Comm.* p. 142 a. Cf. ipse Thomas *Contra Gent.* II 58 ; *I*ᵃ q.76 a.3.

1102 a 32 Irrationabilis autem hoc quidem assimulatur communi et plantativo, dico autem causam eius quod est nutriri et augeri. Talem enim virtutem animae in omnibus quae nutriuntur ponet
1102 b 1 aliquis utique et in embrionibus. Eandem utique hanc et in imperfectis, rationabilius enim quam aliam aliquam. § Haec quidem igitur communis quaedam virtus et non humana apparet. § Videtur enim in somnis operari maxime particula haec et
5 virtus. Bonus autem et malus nequaquam manifesti secundum somnum. Unde dicunt nihil differre secundum dimidium vitae felices a miseris. Contingit autem hoc decenter, quies enim est somnus animae secundum quod dicitur studiosa et prava. Verum tamen si quo paulatim pertranseunt quidam motuum, et
10 ita meliora fiunt fantasmata studiosorum quam quorumlibet. Sed de his quidem igitur sufficienter. Et nutritivum igitur relinquendum, quoniam humanae virtutis expers innatum est. § Videtur utique et alia quaedam natura animae irrationalis esse participans quidem aliqualiter ratione. § Incontinentis enim et
15 continentis rationem habens laudamus, recte enim et ad optima deprecatur ratio. Videtur autem in ipsis aliud quid praeter rationem innatum, quod adversatur et obviat rationi. Firmiter enim quemadmodum dissolutae corporis particulae in dextram praeeligentium movere
20 in sinistram prave feruntur, et in anima sic; ad contraria enim motus incontinentium. Sed in corporibus quidem videmus quod perverse motum est, in anima vero non videmus. Fortassis autem nihil minus et in anima existimandum esse aliquid praeter rationem contrarians huic et obvians,
25 qualiter autem alterum, nihil differt. § Ratione autem et hoc videtur participare, quemadmodum diximus. Oboedit igitur rationi quod continentis. Amplius autem forsitan subiectius est quod sobrii et fortis, omnia enim consonant rationi. § Videtur utique et irrationabile duplex. Plantativum quidem enim nequaquam communi-
30 cat ratione; concupiscibile vero et universaliter appetibile participat aliqualiter secundum quod exaudibile est ei et oboedibile. Ita utique et patris et amicorum dicimus habere rationem et non quemadmodum mathematicorum. § Quoniam autem suadetur aliqualiter a ratione

32 Irrationabilis RpT (*lin.* 1 ; *cf. supra c.* 19 *lin.* 90) : Irrationalis LRt 1102 b 2 imperfectis Rp^{1}(–Sl) P^{1a}Rp^{2}T (*lin.* 21) : perfectis ALRtRp^{4}Ba^{1}Sl 5 virtus L^{2}R : virtus haec AL^{1} 5 manifesti LRtRp^{4} : sunt *add.* Rp^{1,2,3} 11 igitur^{a} L^{2}R : *om.* AL^{1} 15 rationem habens LRT (*lin.* 80-81) : rationem [laudamus] et animae quod rationem habet (=λόγον καὶ τῆς ψυχῆς τὸ λόγον ἔχον) A *Eth. nova* (animae *post* habet *transp. multi mss.*) 16 autem A *Eth. nova* L^{2}R : *om.* L^{1} 17 aliud L^{2}R : et aliud AL^{1} 20 in sinistram L^{2}R : e contrario *praem.* AL^{1} *sec.m.* Rp^{1,3} 29 irrationabile L^{2}RtBa^{1}SlRp^{2,4}T (*lin.* 122) : irrationale L^{1}Rp^{1,3}(– Ba^{1}Sl) 30 vero ALRtRp^{4}T (*lin.* 142) : enim Rp^{1,2,3} 30 universaliter A L(*in textu*) R : omnino L (*in comm.* [=Eustratius, *p.* 118, 34]) *an etiam* omnino T (*cf. lin.* 143 omnis ; I^{a}-II^{ae} q.56 a.6 ad 2; II^{a}-II^{ae} q.58 a.4 ad 3) ? *Cf. supra* 1097 a 27 *cum adn.* 31 oboedibile L^{1}RtT (*lin.* 145) : obaudibile L^{2}Rp

irrationabile, nuntiat et suasio et omnis increpatio et depre-
1103 a 1 catio. § Si autem oportet et hoc dicere rationem habere, duplex
erit et rationem habens, hoc quidem principaliter et in se ipso, hoc
autem quemadmodum a patre audibile aliquid. § Determinatur autem
virtus secundum differentiam hanc. Dicimus enim harum has quidem
5 intellectuales, has autem morales; sapientiam quidem et intellectum
et prudentiam intellectuales, liberalitatem autem et sobrietatem
morales. Dicentes enim de moribus non dicimus quoniam sapiens et
intelligens, sed quoniam mitis vel sobrius, laudamus autem et
sapientem secundum habitum. Habituum autem laudabiles virtutes
10 dicimus.

1103 a 7 et L^{a}RT (*lin.* 204) : vel AL^{l} (*cf.* I^{a}-II^{ae} q.58 a.1 s.c.)

1102 a 32 *Irrationabilis autem* etc. Postquam Philosophus divisit partes animae per rationale et irrationale, hic subdividit partem irrationalem. Et primo ponit unum membrum divisionis; secundo ponit aliud, 5 ibi: *Videtur utique et alia quaedam* etc. Circa primum duo facit: primo proponit quandam partem animae irrationalem; secundo ostendit quod illa pars animae non est proprie humana, ibi: *Haec quidem igitur* etc. Dicit ergo primo quod inter irrationales partes 10 animae una est quae assimulatur animae plantarum, quae est communis omnibus viventibus hic inferius, et huiusmodi pars est illa quae est causa nutrimenti et augmenti in hominibus. Et talis pars animae ponitur in omnibus quae nutriuntur, non solum in 15 animalibus, sed in plantis; in animalibus autem invenitur non solum iam natis, sed etiam ante quam nascantur, id est in embrionibus, qui manifeste nutriuntur et crescunt. Similiter etiam invenitur haec pars animae in animalibus non solum perfectis, 20 id est habentibus omnes sensus et motis motu progressivo, sed etiam in animalibus imperfectis, quae habent solum sensum tactus et manent immobilia in eodem loco, sicut sunt conchylia; manifestum est enim quod omnia praedicta vivunt et habent ali- 25 quam partem animae, rationabilius autem in eis omnibus ponitur haec pars animae quam quaevis alia, quia opera huius partis manifestius in eis apparent.

Deinde cum dicit: *Haec quidem igitur* etc., ostendit quod praedicta pars animae non est humana. 30 Et primo concludit hoc ex praedictis. Humanum enim dicimus quod est proprium homini; si ergo haec pars animae maxime est communis, consequens est quod non sit humana. 1102 b 2

Secundo ibi: *Videtur enim* etc., addit manifestationem ex quodam evidenti signo. Haec enim pars animae efficacissime invenitur operari in somnis; recurrente enim calore naturali ad interiora dum animal dormit, digestio melius celebratur. Id autem quod est proprium hominis secundum quod homo 40 dicitur bonus vel malus non multum operatur in somno, nec secundum somnum manifestatur quis sit bonus vel malus. Unde proverbialiter dicunt quod felices non differunt a miseris secundum somnum, qui est dimidium vitae, quia scilicet in somno liga- 45 tur iudicium rationis et soporantur exteriores sensus, operatur autem fantasia et vis nutritiva. Hoc autem contingit rationabiliter, scilicet quod secundum somnum non differat bonus et malus, felix et miser, quia in somno quiescit a sua operatione illa pars 50 1102 b 3 35

20 motis] motus AoP^{7} Φ^{s} Ψ (*fortasse* motis *pr.m.* Ao) *Cf. Praef., p.* 92* 45 scilicet *om.* Φ 46 soporantur AoDbKrP^{1}P^{7}] soporentur V^{4} separentur FOO^{1}P^{3}P^{6}P^{10}V^{2}V^{3} separantur Φ^{2} superantur AsP^{8} sopiuntur Ψ *sec.m.* P^{5} 47 operatur] operantur Ψ

5 Lin. 1102 b 13. 8 Lin. 1102 b 2. 18-23 Cf. Aristoteles *De anima* II 3, 413 b 1-9 ; 6, 415 a 5-7 ; III 1, 425 a 9-10 ; 16, 433 b 31 - 434 a 5 ; *De hist. animal.* I 1, 487 b 6-15 ; VIII 1, 588 b 10-17 ; etc. 38-39 Cf. Aristoteles *De somno et vigilia* 1, 454 b 32 - 455 a 3 ; 3, 457 b 1-2 (ed. Drossaart Lulofs, p. 3* et 8*) ; *De anima* II 9, 416 b 28-29 ; *Meteor.* IV 2, 379 b 18-19 ; 3, 480 b 16-17 ; *De gen. animal.* III 2, 753 a 18-19 ; IV 1, 765 b 15-16 ; V 6, 786 a 17 ; Ps.-Aristoteles *Probl.* XXX 14, 957 a 8-35 ; Albertus *Lect.* f. 19vb : « In somno retrahitur calor ad interiora, ut dicitur in libro De somno et vigilia [457 b 1-2] et ideo nutritiva virtus per instrumentum caloris operatur fortius in somno » ; *Comm.* p. 144 a. 45 Aliter (nam per « dimidium vitae » Thomas intellegere videtur hominem, dum somno se dat, tantum semivivum esse ; cf. infra IX c. 11 lin. 43-44) et recte Albertus *Lect.* f. 19vb : « secundum dimidium vitae, id est secundum somnum, quia medium vitae est deputatum somno et secundum spatium, quia dies est tempus vigiliae et nox somni, et secundum periodum... in media nocte erit profundus somnus... ». Cf. infra X c. 9 lin. 33-41. 45-47 Aristoteles *De somno et vigilia* 1, 454 b 9-10 : « Sompnus... ut vinculum et inmobilitas quaedam » ; b 25-26 : « sensus autem modo quidem aliquo inmobilitatem et velud vinculum sompnum esse dicimus » (ed. Drossaart Lulofs, p. 3*) ; Gregorius *Moralia* XXIII XX 37 (PL 76, 273 A-B) : « *In somnio* enim *exteriores sensus* dormiunt et interiora cernuntur... Cum enim ab exterioribus actionibus mens *sopitur...* » ; Albertus *Lect.* f. 19vb : « Somnus per se est ligamentum sensuum exteriorum maxime tactus, sed per accidens etiam redundat in interiores potentias... et sic etiam per accidens redundat in rationem quae ab inferioribus potentiis accipit » ; *Comm.* p. 144 b. Cf. infra VII c.3 lin. 179-183 ; supra lin. 38-39.

animae secundum quam homo dicitur bonus et malus. Contingit tamen per accidens quod bonus et malus in somno differunt non propter differentiam eorum quae sit in dormiendo, sed propter differentiam quae fuit in vigilando, in quantum scilicet quidam motus vigilantium paulatim pertranseunt ad dormientes, prout scilicet ea quae homo vidit vel audivit vel cogitavit vigilando occurrunt fantasiae dormientis, et per hunc modum in dormiendo fiunt meliora fantasmata virtuosorum qui circa honesta se occupant in vigilando quam quorumlibet aliorum qui vanis et inhonestis vigilantes se occupant. Et de his sufficiat quod dictum est. Relinquitur autem ex praemissis quod pars animae nutritiva non est nata esse particeps humanae virtutis.

1102 b 13 Deinde cum dicit: *Videtur utique* etc., ponit aliud membrum divisionis. Et primo proponit quod intendit; secundo probat propositum, ibi: *Incontinentis enim* etc. Dicit ergo primo quod praeter nutritivam partem animae videtur esse quaedam alia pars animae, irrationalis quidem sicut et nutritiva, sed aliqualiter participans rationem, in quo differt a nutritiva, quae omnino est expers humanae virtutis, ut dictum est.

1102 b 14 Deinde cum dicit: *Incontinentis enim* etc., probat propositum. Et primo quod sit quaedam alia pars animae irrationalis; secundo quod participet rationem, ibi: *Ratione autem et hoc videtur* etc. Primum autem probat ratione sumpta ex parte continentis et incontinentis, in quibus laudamus partem animae quae habet rationem, eo quod ratio eorum recte deliberat et ad optima inducit quasi deprecando vel persuadendo; uterque enim horum eligit abstinere ab illicitis voluptatibus. Sed in utroque eorum videtur esse aliquid naturaliter eis inditum praeter rationem, quod contrariatur rationi et obviat ei, id est impedit ipsam in executione suae electionis, unde patet quod est quiddam irrationale, cum sit rationi contrarium; et hoc est appetitus sensitivus qui appetit id quod est delectabile sensui, quod interdum contrariatur ei quod ratio iudicat esse bonum simpliciter. Hoc autem in eo qui est continens vincitur a ratione, nam continens habet quidem concupiscentias pravas, sed ratio eas non sequitur, in incontinente autem vincit rationem, quae deducitur a concupiscentiis pravis; et ideo subdit exemplum quod, sicut quando corporis membra sunt dissoluta, quia scilicet non possunt omnino contineri a virtute corporis regitiva, sicut accidit in paralyticis et ebriis qui moventur in partem sinistram quando homines eligunt moveri in dextram; ita etiam firmiter verum est ex parte animae in incontinentibus quod moventur ad contraria eorum quae ratio eligit. Sed hoc non ita apparet in partibus animae sicut in partibus corporis, quia in partibus corporis manifeste videmus quando aliquid inordinate movetur, sed in partibus animae non ita manifeste hoc videmus. Nihilominus tamen existimandum est quod aliquid sit in homine quod contrariatur et obviat rationi, sed qualiter hoc sit alterum a ratione, utrum scilicet subiecto vel solum ratione, hoc non differt ad propositum.

Deinde cum dicit: *Ratione autem et hoc* etc., ostendit secundum, scilicet quod huiusmodi irrationale participat ratione. Et primo manifestat hoc ex his quae intra hominem aguntur; secundo ex his quae aguntur extra hominem, ibi: *Quoniam autem suadetur* etc. Circa primum duo facit: primo ostendit quod hoc irrationale participat ratione; secundo quasi concludit differentiam huius irrationalis partis ad eam quae supra posita est, ibi: *Videtur utique et irrationabile duplex* etc. Dicit ergo primo quod hoc irrationale de quo nunc dictum est videtur aliqualiter participare ratione, sicut supra dictum est. Et hoc manifestum est in homine continente, cuius appetitus sensitivus oboedit rationi; quamvis enim habeat concupiscentias pravas, non tamen secundum eas operatur, sed secundum rationem. Et multo amplius subicitur huiusmodi pars animae rationi in homine sobrio, id est temperato, qui ita habet appetitum sensitivum edomitum per rationem quod non sunt in eo concupiscentiae pravae vehementes, et eadem ratio est de forti et de quolibet habente habitum virtutis moralis, quia in talibus fere omnia consonant rationi, id est non solum exteriores actus, sed etiam interiores concupiscentiae. 1102 b 25

Deinde cum dicit: *Videtur utique* etc., concludit ex praemissis differentiam utriusque irrationalis. Et 1102 b 28

62 vigilantes] *post* se occupant Ψ 77-78 rationem] positionem Kr Φ^2(-Bg^1) ratione Bg^1 V^6 *sec.m.* Wi *Cf. lin.* 115, 119, 124, 144, 149, 152, 159, 172 83 horum] ipsorum AoKr eorum Ψ *om.* V 106 quando] quomodo Φ(-P^6 *om.* C^1 *et ex hom.* Pd) 116 intra *coni. cum sec.m.* VV^{10}] infra ⊙

68 Lin. 1102 b 14. 78 Lin. 1102 b 25. 117 Lin. 1102 b 33. 121 Lin. 1102 b 28. 124 Lin. 1102 b 13-14. 130 Robertus Grosseteste *Notulae* (adn. marg. ad 1102 b 27 «sobrii» in Re P^{12} Sk^2) : «seu temperati» ; (adn. marg. ad 1103 a 6 «sobrietatem» in Re P^{12} Sk^2) : «seu temperantiam» ; (adn. marg. ad 1103 a 8 «sobrius» in Re P^{12} Sk^2 V^{12}) «seu temperatus» ; (adn. marg. in P^{11}, f. 23vb ; Sk^2, f. 28ra) : «Hoc nomen sophrosine significat temperantiam et sobrietatem et castitatem. Ista autem duo nomina, scilicet sobrietas, castitas, quandoque sumuntur pro temperantia, ut in libro Sapientiae [VIII⁷], ubi dicitur : 'Sobrietatem et sapientiam docet et iustitiam et virtutem', super quem locum dicit beatus Augustinus [*Retract.* I VII 3 ; PL 32, 592] quod sobrietas sumitur ibi pro temperantia, sapientiam autem pro prudentia et virtus pro fortitudine. Castitas autem secundum quod opponitur luxui qui est etiam in edendo et bibendo, manifestum quod eadem est temperantiae. Propriae autem significationes horum duorum nominum satis sunt notae».

dicit quod videtur secundum praemissa duplex esse irrationale. Nam nutritivum quod invenitur in plantis in nullo communicat cum ratione, non enim oboedit imperio rationis; sed vis concupiscibilis et omnis vis appetitiva, sicut irascibilis et voluntas, participant aliqualiter ratione, secundum quod exaudiunt rationem monentem et oboediunt ei ut imperanti. Et ita rationem dicimus se habere in loco patris imperantis et amicorum admonentium, et non se habet per modum speculantis tantum, sicut ratio mathematicorum; tali enim ratione haec pars animae irrationalis in nullo participat.

1102 b 33 Deinde cum dicit: *Quoniam autem suadetur* etc., ostendit quod hoc irrationale participet ratione per ea quae exterius aguntur. Significat enim hoc, ut ipse dicit, et suasio, quae est ab amicis, et increpatio, quae est a maioribus, et deprecatio, quae est a minoribus, ad hoc quod homo suas concupiscentias non sequatur. Haec autem omnia frustra essent nisi huiusmodi pars animae irrationalis participare possit ratione. Et ex hoc apparet quod ratio non subditur motibus passionum appetitus sensitivi, sed potest eos reprimere. Et ideo non subditur motibus caelestium corporum, ex quibus per immutationem corporis humani potest fieri aliqua immutatio circa appetitum animae sensitivum. Cum enim intellectus vel ratio non sit potentia alicuius organi corporalis, non subicitur directe actioni alicuius virtutis corporeae; et eadem ratione nec voluntas, quae est in ratione, ut dicitur in III De anima.

1103 a 1 Deinde cum dicit: *Si autem oportet et hoc* etc., subdividit alium membrum divisionis primae, scilicet rationalem animae partem. Et dicit quod si oportet dicere illam partem animae quae participat ratione esse aliqualiter rationale, duplex erit rationale: unum quidem sicut principaliter et in se ipso rationem habens, quod est essentialiter rationale; aliud autem est quod est natum oboedire rationi sicut et patri, et hoc dicimus rationale per participationem. Et secundum hoc unum membrum continetur et sub rationali et irrationali: est enim aliquid irrationale tantum, sicut pars animae nutritiva; quaedam vero est rationalis tantum, sicut ipse intellectus et ratio; quaedam vero est secundum se quidem irrationalis, participative autem rationalis.

Deinde cum dicit: *Determinatur autem virtus* etc., 1103 a 3 dividit virtutem secundum praedictam differentiam potentiarum animae. Et dicit quod virtus determinatur, id est dividitur, secundum praedictam differentiam partium animae. Cum enim virtus humana sit per quam bene perficitur opus hominis, quod est secundum rationem, necesse est quod virtus humana sit in aliquo rationali; unde, cum rationale sit duplex, scilicet per essentiam et per participationem, consequens est quod sit duplex humana virtus, quarum quaedam sit in eo quod est rationale per se ipsum, quae vocatur intellectualis, quaedam vero est in eo quod est rationale per participationem, id est in appetitiva animae parte, et haec vocatur moralis. Et ideo dicit quod virtutum quasdam dicimus esse intellectuales, quasdam vero morales; sapientia enim et intellectus et prudentia dicuntur esse intellectuales virtutes, sed liberalitas et sobrietas morales. Et hoc probat per laudes humanas, quia cum volumus aliquem de moribus suis laudare, non dicimus quod sit sapiens et intelligens, sed quod sit sobrius et mitis, nec solum laudamus aliquem de moribus, sed etiam laudamus aliquem propter habitum sapientiae. Habitus autem laudabiles dicuntur virtutes. Praeter ergo virtutes morales, sunt aliquae intellectuales, sicut sapientia et intellectus et aliquae huiusmodi. Et sic terminatur primus liber.

181 est *om.* Ψ 183 rationalis] ut appetitus *add.* L^{5}Wa sicut appetitus sensitivus *add. in marg. sec.m.* V^{7} ut appetitus sensitivus et voluntas *add.* Ed^{3} (*cf. lin.* 143) 208 Praeter ergo *inv.* Ψ

143 Eustratius, p. 118, 33-35 ; O^{8}, f. 42va : « Induxit autem ad concupiscibile : 'et omnino appetitivum', propter non solum concupiscentiam, sed et iram appetitivam esse potentiam » ; Albertus *Lect.* f. 20rb : « et universaliter appetibile : hoc dicit propter irascibile, quod est pars sensitivi appetitus quo propulsatur nocivum ». 146-149 *Comm. in Eth. novam*, C^{8}, f. 295ra = Pr, f. 11rb : « Et per hoc intelligit quod habet rationem a superiori virtute ad hoc ut bene operetur et non ad hoc ut speculetur aut fiat cognoscens tantum ; sic enim participant filii rationes patrum et amicorum, scilicet ut bene operentur, rationes vero mathematicorum ut speculentur et fiant scientes » ; P^{17}, f. 34r : « id est non propter speculari, sed propter tantum operari » ; Albertus *Lect.* f. 20rb : « Et ne intelligatur loqui de ratione speculativa, dicit quod ita dicimus iram et concupiscentiam habere rationem patris etc., id est persuasivam ad opus sicut pater persuadet filio et amicus amico, et non quemadmodum est ratio mathematicorum, quae est speculativa tantum ». - Rectius Eustratius, p. 119, 4-8 ; O^{8}, f. 42va (Roberti Grosseteste notulam uncis inclusimus) : « Duplex ait esse habere rationem : hoc quidem quemadmodum patris et amicorum habere rationem dicimus, id est conversionem et oboedientiam ; hoc autem quemadmodum mathematicorum, id est cognitionem vel causam eius quod est hoc huic existere [id est inesse], puta trigono isopleuron vel habere duos rectos. Hoc quidem prius congruit dici de appetitivo animae ». 161-168 Cf. I^{a} q.115 a.4, et loc. parall. ; infra III c. 12 lin. 24-38. 168 Cap. 14, 432 b 5. Cf. infra III c. 4 lin. 63-64 ; V c. 14 lin. 162-163. 186-187 Robertus Grosseteste *Notula* (adn. marg. ad 1103 a 3 « Determinatur » in Et V^{12} P^{12}) : « seu Dividitur ».

LIBER SECUNDUS

1

1103 a 14 Duplici autem virtute existente, hac quidem intellectuali, hac autem morali, ea quidem quae intellectualis plurimum ex doctrina habet et generationem et augmentum. Ideo experimento indiget et tempore. Moralis vero ex more fit, unde et nomen habuit parum declinans a more. § Ex quo et manifestum quoniam neque una moralium virtutum natura nobis insit. Nullum enim natura existentium aliter assuescit, puta lapis natura deorsum latus non utique assuescet sursum ferri, neque si decies millies assuescat quis eum sursum iaciens, neque ignis deorsum, neque aliud aliquod eorum quae aliter innata sunt, aliter utique assuescet. Neque igitur natura neque praeter naturam insunt virtutes, sed innatis quidem nobis suscipere eas, perfectis autem per assuetudinem. § Adhuc quaecumque natura quidem nobis adveniunt, potentias horum prius ferimus, posterius autem operationes horum reddimus. Quod in sensibus manifestum; non enim ex multotiens videre aut ex multotiens audire sensus accepimus, sed e converso habentes usi sumus, non utentes habuimus. Virtutes autem accepimus operantes prius quemadmodum et in aliis artibus; quae enim oportet discentes facere, haec facientes discimus, puta aedificantes aedificatores fiunt et citharizantes citharistae; sic autem et
1103 b 1 iusta quidem operantes iusti efficimur, temperata autem temperati, fortia vero fortes. § Testatur autem et quod fit in civitatibus. Legislatores enim cives assuefacientes faciunt bonos, et voluntas quidem cuiuslibet legislatoris haec est, quicumque vero hoc non bene faciunt, peccant, et differt horum civilitas a civilitate ut bona a mala. § Adhuc ex eisdem et per eadem et fit omnis virtus et corrumpitur. Similiter autem et ars. Ex citharizare enim

19 insit $Rp^{1,2,3}$ T (*lin.* 72 ; *cf.* II^{a}-II^{ae} q.152 a.3 arg.1) : infit ALRtRp^{4} 20 assuescit L^{2}R : assuefit L^{1} 21 assuescet $Rp^{1,2,3}$ T (*lin.* 77 ; *cf.* I^{a}-II^{ae} q.71 a.2 arg.2) : assuefiet LRtRp^{4} 23 assuescet $Rp^{1,2,3}$: assuefiet LRtRp^{4} 24 insunt T (*lin.* 106-107 ; *cf. lin.* 117 ; II^{a}-II^{ae} q.51 a.3 arg.1 ; q.168 a.1 arg.2) : infiunt ALR 26 assuetudinem L^{2}RT (*lin.* 110 ; *cf.* II^{a}-II^{ae} q.108 a.2 ; *De virt. in comm.* a.8 arg.18) : consuetudinem L^{1} 26 natura quidem T (*lin.* 116) : quidem natura ALR 27 posterius ALRtRp^{4} : posteriores $Rp^{1,2,3}$ 29 videre aut ex multotiens ART (*lin.* 119) : *hom.om.* L 29 accepimus ALRtT (*lin.* 120) : accipimus Rp 31 accepimus L^{2}R(-Ba^{1}Sl) T (*lin.* 124) : accipimus AL^{1} Ba^{1}Sl 1103 b 3 civitatibus AL^{1}Rt Rp^{4}T (*lin.* 135) : civilitatibus L^{2}(-N^{1}) $Rp^{1,2,3}$ 5 hoc non bene RpT (*lin.* 139) : non bene haec A(K^{b}) L non bene hoc A($L^{b}M^{b}O^{b}$) Rt 6 ut Rp (L : *pr.m. sed cancell. et exp.* O^{s} *sec.m.* $P^{m1}V^{m2}$Rn) : *om.* ALRt

et boni et mali fiunt citharistae, proportionaliter
1103 b 10 autem. Et aedificatores et reliqui omnes; ex bene quidem enim aedificare boni erunt aedificatores, ex male autem mali. Si enim non sic haberet, nihil utique opus esset docente, sed omnes utique fierent boni vel mali. Sic utique et in virtutibus habet; operantes enim quae in commutationibus quae sunt ad homines efficimur hi quidem iusti, hi autem iniusti; operantes autem quae in periculis et assueti timere vel confidere, hi quidem fortes, hi autem timidi; similiter autem et quae circa concupiscentias habent et iras, hi quidem enim temperati et mites fiunt, hi autem intemperati et iracundi, hi quidem ex sic in eis conversari, hi autem ex sic, et omnino et uno utique sermone ex similibus operationibus habitus fiunt. § Propter quod oportet operationes quales reddere, secundum harum enim differentias sequuntur habitus. Non parum igitur differt sic vel sic ex iuvene confestim assuesci, sed multum, magis autem omne.

10 *Post* autem *puncto interp.* T (*lin.* 151) 10 enim ALRt : *om.* Rp 11 erunt aedificatores R : aedificatores erunt AL^1 (erunt *om.* L^2) 23 sequuntur AL^{a}RT (*lin.* 171) : sequentur L^1(–P^{12}) 24 assuesci *Eth. vetus* Rp^{1,a,b} T (*lin.* 173) : assuefieri LRt assuefacti Rp^4

1103 a 14 *Duplici autem virtute existente* etc. Postquam Philosophus determinavit ea quae sunt praeambula ad virtutem, hic incipit de virtutibus determinare. Et dividitur in partes duas: in prima determinat de ipsis virtutibus; in secunda de quibusdam quae consequuntur ad virtutes vel concomitantur eas, in VII libro, ibi: *Post haec autem dicendum aliud facientes principium* etc. Prima autem pars dividitur in partes duas: in prima determinat de virtutibus moralibus; in secunda de intellectualibus, in VI libro, ibi: *Quia autem existimus prius dicentes* etc. Et ratio ordinis est quia virtutes morales sunt magis notae et per eas disponimur ad intellectuales. Prima autem pars dividitur in partes duas: in prima determinat ea quae pertinent ad virtutes morales in communi; in secunda determinat de virtutibus moralibus in speciali, et hoc ibi: *Quoniam quidem igitur medietas est* etc. Prima autem pars dividitur in duas: in prima determinat de virtute morali in communi; in secunda determinat de quibusdam principiis moralium actuum, in III libro, ibi: *Virtute itaque et circa passiones* etc. Prima autem pars dividitur in partes tres: in prima inquirit de causa virtutis moralis; in secunda inquirit quid sit virtus moralis, ibi: *Post haec autem quid est virtus* etc.; in tertia parte ostendit quomodo aliquis possit fieri virtuosus, ibi: *Quoniam quidem igitur est virtus moralis* etc. Circa primum tria facit: primo ostendit quod virtus moralis causatur in nobis ex operibus; secundo ostendit ex qualibus operibus causetur in nobis, ibi: *Quoniam igitur praesens negotium* etc.; in tertia parte movet quandam dubitationem circa praedicta, ibi: *Quaeret autem utique aliquis* etc. Circa primum duo facit: primo ostendit quae sit causa generationis virtutis; secundo quae sit causa corruptionis ipsius, ibi: *Adhuc ex eisdem* etc. Circa primum tria facit: primo proponit quod virtus moralis sit in nobis ex consuetudine operum; secundo ostendit quod non est in nobis a natura, ibi: *Ex quo et manifestum* etc.; tertio manifestat quod dixerat per signum, ibi: *Testatur autem et quod fit* etc. Dicit ergo primo quod, cum duplex sit virtus, scilicet intellectualis et moralis, intellectualis virtus secundum plurimum et generatur et augetur ex doctrina. Cuius ratio est quia virtus intellectualis ordinatur ad cognitionem, quae quidem acquiritur nobis magis ex doctrina quam ex inventione, plures enim sunt qui possunt cognoscere veritatem ab aliis addiscendo quam per se inveniendo, plura etiam unusquisque inveniens ab alio didicit quam per se ipsum inveniat. Sed quia in addiscendo non proceditur in infinitum, oportet quod multa cognoscant homines inveniendo,

3 de virtutibus] *post* determinare Ψ 43-44 plurimum *coni. ex Arist.* 1103 a 15 *cum* V^e Ed^a *sec.m.* Kr To] philosophum Θ 49 etiam *coni. cum* Ed^a] enim Θ (*Cf. lin.* 104)

7 Cap. 1, 1145 a 15. 11 Cap. 1, 1138 b 18. 17 Lib. III 14, 1115 a 6. 21 Cap. 1, 1109 b 30. 25 Cap. 5, 1105 b 19. 27 Cap. 11, 1109 a 20. 31 Cap. 2, 1103 b 26. 33 Cap. 4, 1105 a 17. 36 Lin. 1103 b 6. 39 Lin. 1103 a 18. 41 Lin. 1103 b 2.

et quia omnis cognitio nostra ortum habet a sensu et ex multotiens sentire aliquid fit experimentum, ideo consequens est quod intellectualis virtus indigeat experimento longi temporis. Sed moralis virtus fit ex more, id est ex consuetudine. Virtus enim moralis est in parte appetitiva, unde importat quandam inclinationem in aliquid appetibile, quae quidem inclinatio vel est a natura quae inclinat in id quod est sibi conveniens, vel est ex consuetudine quae vertitur in naturam. Et inde est quod nomen virtutis moralis sumitur a consuetudine, parum inde declinans. Nam in graeco ethos per e breve scriptum significat morem sive moralem virtutem, ythos autem scripta per y graecum quod est quasi e longum significat consuetudinem. Sicut etiam apud nos nomen moris quandoque significat consuetudinem, quandoque autem id quod pertinet ad vitium vel virtutem.

1103 a 18 Deinde cum dicit: *Ex quo et manifestum* etc., probat ex praemissis quod virtus moralis non sit a natura per duas rationes. Quarum prima talis est. Nihil eorum quae sunt a natura variatur propter assuetudinem; et hoc manifestat per exemplum, quia cum lapis naturaliter feratur deorsum, quantumcumque proiciatur sursum, nullo modo assuescet sursum moveri, et eadem ratio est de igne et de quolibet eorum quae naturaliter moventur. Et huius ratio est quia ea quae naturaliter agunt, aut agunt tantum aut agunt et patiuntur; si agunt tantum, ex hoc non immutabitur in eis principium actionis et ideo, manente eadem causa, semper remanet inclinatio ad eundem effectum; si autem sic agant quod etiam patiantur, nisi sit talis passio quae removeat principium actionis, non tolletur inclinatio naturalis quae inerat; si vero sit talis passio quae auferat principium actionis, iam non erit eiusdem naturae et sic non erit sibi naturale quod fuerat prius et ideo per hoc quod naturaliter aliquid agit, non immutatur circa suam actionem; et similiter etiam si moveatur contra naturam, nisi forte sit talis motio quae naturam corrumpat; si vero naturale principium actionis maneat, semper erit eadem actio; et ideo neque in his quae sunt secundum naturam neque in his quae sunt contra naturam consuetudo aliquid facit. In his autem quae pertinent ad virtutes consuetudo aliquid facit. Cuius ratio est quia virtus moralis pertinet ad appetitum qui operatur secundum quod movetur a bono apprehenso et ideo simul cum hoc quod multotiens operatur, oportet quod multotiens moveatur a suo obiecto et ex hoc consequitur quandam inclinationem ad modum naturae, sicut etiam multae guttae cadentes lapidem cavant. Sic igitur patet quod virtutes morales neque sunt in nobis a natura neque sunt nobis contra naturam, sed inest nobis naturalis aptitudo ad suscipiendum eas, in quantum scilicet vis appetitiva in nobis nata est oboedire rationi; perficiuntur autem in nobis per assuetudinem, in quantum scilicet ex eo quod multotiens agimus secundum rationem imprimitur forma rationis in vi appetitiva, quae quidem impressio nihil aliud est quam virtus moralis.

53 cognitio nostra *inv.* Ψ 77 assuescet] consuescet Φ *Sed cf. Arist.* 1103 a 21 *et supra* I *c.* 14 *lin.* 13 81 si] autem *add.* Ψ 82 immutabitur Wi To Za *sec.m.* S] immutatur Φ intimabitur *pr.m.* S immutabiliter P immutabit V^6 mutabitur (?) P^4 85 quae] quod Φ(-Bo *sec.m.* W et *pr.m.* quod *sec.m.* P^5) *Sed cf. lin.* 87 91 et *om.* Ψ 92 moveatur] moveretur Ψ 104 etiam] enim Φ 113 aliud est *inv.* Φ(-KrP³P⁷ Er²)

53-54 Aristoteles *Anal. post.* II 15, 99 b 34 - 100 b 5 (PL 64, 760 D - 762 A) ; *Met.* I 1, 980 a 27 - 981 a 12 (sec. Thomam I^a q. 84 a. 6 s. c.). 56 Cf. infra VI 7, 1142 a 15-16. 44-56 Anonymus, p. 122, 4-7 ; O^8, f. 43rb ; p. 124, 19-23 ; O^8, f. 44ra : « Plurimum autem dixit intellectuales ex doctrina, id est quia opus est et natura futuro sapienti et prudenti (inutilis enim doctrina his qui non apti nati sunt), vel quoniam coaugentur quae secundum virtutes has non ex doctrina sola, sed et propria quaesitione et inventione » ; Robertus Grosseteste *Notula* (in marg. Et O^8) : « *Episcopus.* Plurimum dicit et non totum, quia ex parte aliqua habent generationem et augmentum ex natura et adinventione propria » ; Albertus *Lect.* f. 21vb : « Sicut dicit Commentator, ut plurimum dicit propter quosdam qui habent scientiam per naturales inventiones... et talis intellectus est in paucis. Vel dicendum quod, sicut dicit Philosophus in II Metaphysicae [I 4, 983 b 1-19], illud quod unusquisque per naturalem inventionem habuit parum fuit ; sed per cognitionem omnium, quae fuit per hoc quod unus alium docuit sua inventa, perfectae sunt scientiae. Et ideo plurimum est ex doctrina, sed parum quid ex inventione propria » ; *Comm.* p. 150 b. Cf. supra I c. 11 lin. 42-54. 56-57 et 62-67 Albertus *Lect.* f. 21vb-22ra : « Utrum mos et consuetudo sint idem?... Solutio. Dicendum quod differunt. Ethos enim in graeco utrumque significat, sed tamen aliis litteris scriptum et aliter prolatum, quia correpta prima significat morem, producta vero significat consuetudinem. Hic autem scriptum est in graeco secundum quod significat morem... » ; *Comm.* p. 147 b. - E contrario et recte Anonymus, p. 122, 17 - 123, 5 ; O^8, f. 43va (Roberti Grosseteste notulas uncis inclusimus) : « Ex more [sive consuetudine] ait irrationalis animae virtutes advenire, cuius apposuit ostensivum hoc, scilicet propter hoc et morales ipsas vocari. Ab hoc nomine enim ethos [quod est mos sive consuetudo] ηthos nominatur et ηthicae virtutes ηthicae vocantur. Et est ethos quidem operatio, ηthos autem qualitas, quae per operationem infit in passibili anima, quae qualitas est finis et opus eius quod est ethos in anima, videlicet hac irrationali quidem, subordinari autem rationi potente. [Haec enim duo nomina ethos et ηthos non differunt secundum pronuntiationem vocis apud nos, nisi quod hoc nomen ethos habet primam litteram e brevem, hoc nomen autem ηthos habet in nostra pronuntiatione primam litteram e longam. Littera enim graeca quae apud Graecos vocatur hoc nomine 'ita', et scribitur per duas virgulas erectas aequales et aequidistantes quas secat orthogonaliter tertia virga recta per medium hoc modo : H, in nostra pronuntiatione valet e longam]. Dicens autem ex ethus [id est more seu consuetudine] advenire ηthicas [id est morales] virtutes et credere faciens hoc et nomine eo quod ex ethus ipsas advenire testimonium facit huius scilicet non natura ipsas inferi habentibus» (cf. supra adn. ad I c. 1 lin. 109 nec non *Super III Sent.* d.23 q.1 a.4 sol.2 ; I^a-II^{ae} q.58 a.1). - Cf. Averroes, II c. 1 (ed. 1562, f. 18va) : « Et propter hoc, Graeci deriuant nomen moris a nomine consuetudinis ». 61-62 Cf. infra c. 6 lin. 151-152 ; I^a-II^{ae} q.58 a.1 ; q.78 a.2 ; nec non adn. ad c. 3 lin. 15-16. 104-105 Lucretius *De rerum natura* I 313 ; Ovidius *Ars am.* I 474 ; *Ex Ponto* IV x 5 ; Seneca *Qu. nat.* IV III 4. 108-109 Cf. supra I 20, 1102 b 25 - 1103 a 3.

1103 a 26 Secundam rationem ponit ibi: *Adhuc quaecumque natura quidem* etc. Quae talis est. In omnibus illis quae nobis insunt ex natura, prius inest nobis potentia quam operatio. Et hoc patet in sensibus; non enim ex hoc quod multotiens vidimus vel audivimus, accepimus sensum visus et auditus, sed e converso ex hoc quod habuimus hos sensus uti eis coepimus, non autem ex hoc quod eis usi sumus factum est ut eos haberemus. Sed operando secundum virtutem accepimus virtutes, sicut etiam contingit in artibus operativis in quibus homines faciendo addiscunt ea quae oportet eos facere postquam didicerint, sicut aedificando fiunt aedificatores et citharizando citharistae; et similiter operando iusta aut temperata aut fortia fiunt homines iusti aut temperati aut fortes. Ergo huiusmodi virtutes non sunt in nobis a natura.

1103 b 2 Deinde cum dicit: *Testatur autem* etc., manifestat quod dixerat per signum. Et dicit quod ei quod dictum est quod operando efficimur virtuosi, attestatur hoc quod fit in civitatibus. Quia legislatores assuefaciendo homines per praecepta, praemia et poenas ad opera virtutum faciunt eos virtuosos; et ad hoc debet fieri intentio cuiuslibet legislatoris, qui vero hoc non bene faciunt peccant in legislatione et horum civilitas differt a recta civilitate secundum differentiam boni et mali.

1103 b 6 Deinde cum dicit: *Adhuc ex eisdem* etc., ostendit quod ex operibus corrumpitur virtus. Et primo ostendit propositum; secundo infert quoddam correlarium ex dictis, ibi: *Propter quod oportet* etc. Dicit ergo primo quod eadem sunt principia ex quibus diversimode acceptis fit et corrumpitur virtus. Et similiter est de qualibet arte. Et manifestat hoc primo in artibus, quia ex hoc quod citharizant aliqualiter homines fiunt et boni et mali citharistae, si proportionaliter accipiatur. Et eadem ratio est de aedificatoribus et de omnibus aliis artificibus, quia ex hoc quod frequenter bene aedificant fiunt boni aedificatores et ex male aedificando mali. Et si hoc non esset verum, non indigerent homines ad addiscendum huiusmodi artes aliquo docente qui dirigeret eorum actiones, sed omnes, qualitercumque operarentur, fierent vel boni vel mali artifices. Et sicut se habet in artibus, ita se habet in virtutibus; qui enim in commutationibus quae sunt ad homines bene operantur, fiunt iusti, qui autem male, iniusti; et similiter qui operantur in periculis et assuescunt timere vel confidere, si hoc bene faciunt, fiunt fortes, si autem male, timidi; et ita est etiam de temperantia et mansuetudine circa concupiscentias et iras, et universaliter, ut uno sermone dicatur, ex similibus operationibus fiunt similes habitus.

Deinde cum dicit: *Propter quod oportet* etc., concludit ex praemissis quod oportet studium adhibere quales operationes aliquis faciat, quia secundum harum differentiam sequuntur differentiae habituum. Et ideo ulterius concludit quod non parum differt quod aliquis statim a iuventute assuescat vel bene vel male operari, sed multum differt, quin potius totum ex hoc dependet; nam ea quae nobis a pueritia imprimuntur, firmius retinemus. 1103 b 22

143 corrumpitur] corrumpatur Ψ 158 fierent *coni. ex Arist.* 1103 b 13 *cum* ToP^{4} V^{6}Za *sec.m.* Er^{2}V^{10} S] fiunt Θ 158 vel^{1}] *om.* Ψ *An recte ? Cf. Arist.* 1103 b 13 175 nobis] *post* a pueritia Ψ

145 l.in. 1103 b 22. 155-157 Albertus *Lect.* f. 22va : « Alias non indigeret doctore, *qui* quidem *dirigeret* eum ad rectas operationes ». 175 Albertus *Lect.* f. 22va : « *sed magis omne,* id est immo *totum* esse virtutis in ipso *ex hoc dependet* ».

2

1103 b 26 Quoniam igitur praesens negotium non contemplationis gratia est quemadmodum alia, non enim ut sciamus quid est virtus scrutamur, sed ut boni efficiamur, quia nullum utique esset proficuum eius, necessarium est scrutari ea quae circa operationes qualiter operandum est eas; hae enim sunt dominae et huius quales fieri habitus, quemadmodum diximus. § Secundum rectam quidem igitur rationem operari commune et supponatur. Dicetur autem posterius de hoc, et quid est recta ratio, et qualiter habet ad alias virtutes. § Illud autem praeconfes-
1104 a 1 sum sit quoniam omnis qui de operabilibus est sermo tipo et non secundum certitudinem debet dici, quemadmodum et in principio diximus. Quoniam sermones secundum materiam sunt expetendi, quae autem in operationibus et quae conferentia nihil stans habent, quemadmodum neque sana. Tali autem existente universali sermone, adhuc magis qui de singulis est sermo non habet certitudinem, neque enim sub arte neque sub narratione aliqua cadit. Oportet autem ipsos operantes ea quae ad tempus intendere, quemadmodum et in medicinali habet et gubernativa. Sed quamvis existente tali praesente sermone, tentandum auxiliari. § Primum igitur hoc speculandum quoniam talia innata sunt ab indigentia et superabundantia corrumpi. Oportet enim de immanifestis manifestis signis et testimoniis uti. Quemadmodum in fortitudine et sanitate videmus. Superabundantia enim gignasia et deficientia corrumpunt fortitudinem, similiter autem et potus et cibi amplius et minus effecti corrumpunt sanitatem. Quae autem commensurata sunt faciunt et augent et salvant. Ita igitur et in temperantia et fortitudine habet et aliis virtutibus. Qui enim omnia timet et fugit et nihil sustinet, timidus efficitur; et qui nihil omnino timet, sed ad omnia vadit, audax. Similiter autem et qui quidem omni voluptate potitur et neque ab una recedit intemperatus est, qui autem omnes fugit, quemadmodum agrestes, insensibilis. Corrumpitur enim temperantia et fortitudo a superabundantia et defectu, a medietate autem salvatur. § Sed non solum generationes et augmentationes et corruptiones ex eisdem et ab eisdem fiunt, sed

32 igitur LRtT (*lin.* 15, 39) : ergo Rp 33 de hoc ARp : et de hoc LRt 33 recta ratio AL^{1}T (*lin.* 51-52) : *inv.* L^{2}R 1104 a 3 *Post* diximus *puncto interp.* T (*lin.* 61) 3 sermones secundum materiam sunt L^{2}RT (*lin.* 61-62) : secundum materiam sermones AL^1 4 habent LRt *sec.m.* Rp^2 T (*lin.* 65) : habet Rp 7 arte *Eth. vetus* L^{2}RpT (*lin.* 75) : artem AL^{1}Rt 7 narratione aliqua *Eth. vetus* T (*lin.* 75) : enarratione aliqua L^2(Rn) Rp enarrationem aliquam AL^{1}L^2(P^{13}Ha *om.* N^1) Rt 8 ipsos LT (*lin.* 79) : semper *add.* A *Eth. vetus* R 10 gubernativa ALRt : in gubernativa Rp 10 praesente R : praesenti L 18 faciunt A(M^b) RpT (*lin.* 113) : et faciunt A(K^{b}L^{b}O^b) LRt *sec.m.* Rp^2 20 timet et fugit RpT (*lin.* 117) : fugit et timet ALRt 22 quidem ALRt : *om.* Rp 24-25 insensibilis A(L^{b}O^b) *Eth. vetus* LRpT (*lin.* 124) : quidam *add.* A(=πις K^{b}M^b) *Ant. transl.* (Ha) quis *add.* Rt

et operationes in eisdem erunt. Et enim in aliis manifestioribus ita habet, puta in fortitudine: fit enim ex multum cibum sumere et multos labores sustinere, et maxime potest haec facere fortis. Ita autem et in virtutibus; ex recedere enim a voluptatibus efficimur temperati, et effecti maxime possumus recedere ab ipsis; similiter autem et in fortitudine: assueti enim contemnere terribilia et sustinere ipsa efficimur fortes, et effecti maxime poterimus sustinere terribilia.

1103 b 26 *Quoniam igitur praesens negotium* etc. Postquam Philosophus ostendit quod virtutes causantur in nobis ex operationibus, hic inquirit quomodo hoc fiat. Et circa hoc duo facit: primo ostendit quales sint operationes ex quibus virtus causatur in nobis; secundo ostendit quid sit signum virtutis iam generatae in nobis, ibi: *Signum autem oportet facere* etc. Circa primum tria facit: primo ostendit necessitatem praesentis inquisitionis; secundo determinat modum inquirendi, ibi: *Illud autem praeconfessum sit* etc.; tertio ostendit ex qualibus operationibus causantur virtutes. Circa primum duo facit: primo ostendit necessitatem praesentis inquisitionis; secundo ostendit quid oporteat hic supponere, ibi: *Secundum rectam quidem igitur* etc. Circa primum considerandum est quod in speculativis scientiis, in quibus non quaeritur nisi cognitio veritatis, sufficit cognoscere quae sit causa talis effectus; sed in scientiis operativis, quarum finis est operatio, oportet cognoscere qualibus motibus seu operationibus talis effectus a tali causa sequatur. Dicit ergo quod praesens negotium, scilicet moralis philosophiae, non est propter contemplationem veritatis sicut alia negotia scientiarum speculativarum, sed est propter operationem; non enim in hac scientia scrutamur quid est virtus ad hoc solum ut sciamus huius rei veritatem, sed ad hoc quod acquirentes virtutem boni efficiamur. Et huius rationem assignat, quia si inquisitio huius scientiae esset ad solam scientiam veritatis parum esset utilis; non enim magnum quid est nec multum pertinens ad perfectionem intellectus quod aliquis cognoscat variabilem veritatem contingentium operabilium, circa quae est virtus. Et quia ita est, concludit quod necesse est perscrutari circa operationes nostras quales sint fiendae, quia, sicut supra dictum est, operationes habent virtutem et dominium super hoc quod in nobis generentur habitus boni vel mali.

Deinde cum dicit: *Secundum rectam quidem igitur* 1103 b 31 etc., ostendit quid oporteat in ista inquisitione supponere. Et dicit quod hoc debet supponi tamquam quiddam commune circa qualitatem operationum causantium virtutem, quod scilicet sint secundum rationem rectam. Cuius ratio est quia bonum cuiuslibet rei est in hoc quod sua operatio sit conveniens suae formae; propria autem forma hominis est secundum quam est animal rationale; unde oportet quod operatio hominis sit bona ex hoc quod est secundum rationem rectam, perversitas enim rationis repugnat naturae rationis. Posterius autem determinabitur, scilicet in VI libro, quid sit recta ratio, quae scilicet pertinet ad virtutes intellectuales, et qualiter se habeat ad alias virtutes, scilicet ad morales.

Deinde cum dicit: *Illud autem praeconfessum sit* 1103 b 34 etc., determinat modum inquirendi de talibus. Et dicit quod illud oportet primo supponere quod omnis sermo qui est de operabilibus, sicut est iste, debet tradi tipo, id est exemplariter vel similitudinarie, et non secundum certitudinem, sicut dictum est in prooemio totius libri. Et hoc ideo quia sermones sunt exquirendi secundum condicionem materiae, ut ibi dictum est, videmus autem quod ea quae sunt in operationibus moralibus, et illa quae sunt ad haec utilia, scilicet bona exteriora, non habent in se ipsis aliquid stans per modum necessitatis, sed

6 quid AoV^{2} V PP^{4}SToZa] quod Φ(-AoV^{2} V) P^{4}V^{6} qui Wi *Sed cf. infra c. 3 lin. 3* 10 praeconfessum *coni. ex Arist. (cf. infra lin. 55) cum* P^{1}P^{7}P^{10}V^{2} Bo P] preconfessim Φ^{1}(-P^{1}P^{7}P^{10}V^{2}) Wi (=Θ?) postconfessim Φ^{2}(-Bo postconfessum Er^{1}Er^{2}W postconcessum C^{1} prius confessum Bg^{1}) preconcessum S 12 virtutes] ibi: *Primum igitur hoc speculandum* etc. *ex lin. 89 add.* Wi (*om.* ibi) P^{4} (*om.* hoc spec.) V^{4}(*om.* etc.) *Sed cf. Praef., p. 201** 12 Circa] Et *praem.* Ψ 35 fiendae] faciende Ψ (*purioris latinitatis gratia ; sed cf. Thes. linguae lat.*, VI, 1 *col.* 85 *lin.* 8-13) 39 igitur] ergo Φ(-O^{1}V^{2}) *Sed cf. adn. ad Arist.* 1103 b 32 64 et illa] et alia Φ(talia Db *hom.om.* V)

7 Cap. 3, 1104 b 3. 10 Lin. 1103 b 34. 14 Lin. 1103 b 31. 30-33 Cf. *II^{a}-II^{ae}* q.60 a.4 ad 2 ; *III^{a}* q.11 a.1 arg.3 et ad 3 ; nec non infra III c. 6 lin. 70-74 ; VI c. 3 lin. 144-158. 36 Cap. 2, 1103 a 14 - b 25 ; cf. I 16, 1100 b 9-10, 33. 51-52 Cap. 1, 1138 b 18-34 ; 11, 1144 b 21-25. 53-54 Cap. 10-11, 1144 a 6 - b 17. 59 Albertus *Lect.* f. 22vb : « typo, per argumentationes imperfectas vel per exempla » ; cf. supra I c. 17 lin. 37 cum adn. 60-61 Lib. I 3, 1094 b 11-22. 61-63 Lib. I 3, 1094 b 12 ; cf. 11, 1098 a 27-28.

omnia sunt contingentia et variabilia, sicut etiam accidit in operationibus medicinalibus quae sunt circa sana, quia et ipsa dispositio corporis sanandi et res quae assumuntur ad sanandum multipliciter variantur. Et cum sermo moralium etiam in universalibus sit incertus et variabilis, adhuc magis incertus est si quis velit ulterius descendere tradendo doctrinam de singulis in speciali, hoc enim non cadit neque sub arte neque sub aliqua narratione, quia casus singularium operabilium variantur infinitis modis. Unde iudicium de singulis relinquitur prudentiae uniuscuiusque, et hoc est quod subdit, quod oportet ipsos operantes per suam prudentiam intendere ad considerandum ea quae convenit agere secundum praesens tempus, consideratis omnibus particularibus circumstantiis, sicut oportet medicum facere in medicando et gubernatorem in regimine navis. Quamvis autem hic sermo sit talis, id est in universali incertus, in particulari autem inenarrabilis, tamen attentare debemus ut aliquod auxilium super hoc hominibus conferamus, per quod scilicet dirigantur in suis operibus.

1104 a 11 Deinde cum dicit: *Primum igitur hoc speculandum* etc., ostendit quales operationes sint quae causent virtutem. Et circa hoc duo facit: primo ostendit ex qualibus operationibus causatur virtus; secundo ostendit quod virtus causata similes operationes producit, ibi: *Sed non solum generationes* etc. Dicit ergo primo hoc esse primo considerandum quod virtutes sive operationes causantes virtutem natae sunt corrumpi ex superabundantia et defectu. Et ad hoc manifestandum oportet assumere quaedam manifestiora signa et testimonia, scilicet ea quae accidunt circa virtutes corporis quae sunt manifestiores quam virtutes animae. Videmus enim quod fortitudo corporalis corrumpitur ex superabundantibus gignasiis, id est exercitiis quibusdam corporalibus < in > quibus aliqui nudi decertabant, eo quod per nimium laborem debilitatur virtus naturalis corporis; similiter etiam defectus horum exercitiorum corrumpit fortitudinem corporalem, quia ex defectu exercitii membra remanent mollia et debilia ad laborandum. Et similiter etiam est in sanitate; nam sive aliquis sumat nimis de cibo vel potu, sive etiam minus quam oporteat, corrumpitur sanitas. Sed si aliquis secundum debitam mensuram utatur exercitiis et cibis et potibus, fiet in eo fortitudo corporalis et sanitas et augebitur et conservabitur. Et ita etiam se habet in virtutibus animae, puta fortitudine et temperantia et aliis virtutibus. Ille enim qui omnia timet et fugit et nihil sustinet terribilium efficitur timidus; et similiter qui nihil timet, sed ad omnia pericula praecipitanter vadit, efficitur audax. Et ita est etiam ex parte temperantiae; ille enim qui potitur qualibet voluptate et nullam vitat efficitur intemperatus, qui autem omnes vitat, sicut homines agrestes absque ratione faciunt, iste efficitur insensibilis. Nec tamen ex hoc accipi potest quod virginitas, quae abstinet ab omni delectatione venerea, sit vitium; tum quia per hoc non abstinet ab omnibus delectationibus, tum quia ab his delectationibus abstinet secundum rationem rectam; quemadmodum etiam non est vitiosum quod aliqui milites abstinent ab omnibus delectationibus venereis ut liberius vacent rebus bellicis. Haec autem ideo dicta sunt quia temperantia et fortitudo corrumpitur ex superabundantia et defectu, a medietate autem salvatur; quae quidem medietas accipitur non secundum quantitatem, sed secundum rationem rectam.

Deinde cum dicit: *Sed non solum generationes* etc., 1104 a 27 ostendit quod virtus similes operationes producit eis ex quibus generatur. Et dicit quod ex eisdem operationibus fiunt generationes virtutum et augmentationes et corruptiones, si contrario modo accipiantur, sed etiam operationes virtutum generatarum in eisdem consistunt. Et hoc patet in corporalibus quae sunt manifestiora, sicut fortitudo corporalis causatur ex hoc quod potest multum cibum sumere et multos labores sustinere et quando factus est fortis potest ista maxime facere. Ita etiam se habet in virtutibus animae, quia ex hoc quod recedimus a voluptatibus efficimur temperati et quando facti sumus temperati maxime possumus recedere a voluptatibus; et similiter se habet in virtute fortitudinis, quia per hoc quod sumus assueti contemnere et sustinere terribilia efficimur fortes et facti fortes maxime hoc possumus facere, sicut etiam ignis generatus ex calefactione potest maxime calefacere.

104 in *coni.* (*cf. infra c. 6 lin. 127*)] *om.* Θ 104 decertabant *coni. cum* P^{7} Φ^{a} ToP^{4} Za] determinabant Θ (= Φ^{1}[-P^{7} *sec.m.* AoP^{5}] Ψ[-ToP^{4} Za *om.* V^{e}]) 114 et^{2} *om.* Φ *Sed cf. Arist.* 1104 a 18 115 etiam *om.* Φ 134 salvatur] salvantur Φ(superantur Db simulantur Kr sanantur O) 140 operationibus] operibus Φ(-W *hom.om.* P^{3})

94 Lin. 1104 a 27. 103-104 Isidorus *Etym. liber* VIII VI 17 ; XV II 30 et 40 ; XVIII XVII 1-2 (PL 82, 307 A ; 539 A-B, 540 C ; 651 C - 652 A) ; *Glossarium Abstrusa* (ed. Lindsay et Thomson, p. 43) : « Gymnasium : locus ubi athletae nudi exercitantur ; gymnos enim nudus dicitur ; gymnasia exercitatio » (cf. *Glossarium Ansileubi*, ed. Lindsay et Thomson, p. 267) ; *Comm. in Eth. vet.*, Ar^{1}, f. 94r : « gignasia, id est corporis exercitationes » ; *Lexicon verborum graecorum...*, p. 259* : « Gynnasia : exercitia » ; Albertus *Lect.* f. 22vb : « ginnasia, id est exercitia ». Cf. infra II c. 6 lin. 127-128 cum adn. ; III c. 18 lin. 59-60 cum adn. 124-126 Cf. Bonaventura *In Hexaemeron* coll. V 5 (ed. Quaracchi, t. 5, p. 355 a) : « quidam medicus Frederici... dicebat quod ille qui abstinebat ab omni muliere non erat virtuosus nec tenebat medium ». Cf. infra III c. 21 lin. 72-77.

3

1104 b 3 Signum autem oportet facere habituum supervenientem voluptatem vel tristitiam operibus. Qui quidem enim recedit a corporalibus voluptatibus et hoc ipso gaudet temperatus, qui autem tristatur intemperatus. Et qui quidem sustinet pericula et gaudet vel non tristatur fortis, qui autem tristatur timidus. Circa voluptates enim et tristitias est moralis virtus. § Propter voluptatem quidem enim mala operamur, propter tristitiam autem a bonis recedimus. Propter quod oportet duci qualiter confestim ex iuvenibus, ut Plato ait, quare et gaudere et tristari in quibus oportet. Recta enim disciplina haec est. § Adhuc autem si virtutes sunt circa actus et passiones, omni autem passioni et omni actui sequitur delectatio et tristitia, et propter hoc utique erit virtus circa delectationes et tristitias. § Demonstrant autem et poenae factae per haec. Medicinae enim quaedam sunt. Medicinae autem per contraria innatae sunt fieri. § Adhuc autem, sicut prius diximus, omnis animae habitus, a quibus innatus est fieri deterior et melior, ad haec et circa haec naturam habet. Propter voluptates autem et tristitias pravi fiunt in persequendo has et fugiendo vel quas non oportet vel quando non oportet vel qualitercumque aliter a ratione deviatur.

Ideoque determinant virtutes impassibilitates quasdam et quietes. Non bene autem, quoniam simpliciter dicunt, sed ut non oportet et quando non oportet et quaecumque alia apponuntur. Supponitur ergo virtus esse talis circa voluptates et tristitias optimorum operativa, malitia autem contrarium. § Fiet autem utique nobis et ex his manifestum adhuc de eisdem. Tribus enim existentibus quae circa electiones et tribus quae in fugis, bono conferente delectabili, et tribus contrariis malo nocivo tristi, circa haec quidem omnia bonus directus est, malus autem peccans, maxime autem circa delectationem. Communis enim haec animalibus, et omnibus quae sub electione consequitur.

1104 b 3 Signum : *Inc.* 3^{a} *pecia in* $Rp^{1.2}$ (*deest* Rp^{4}) 7 quidem ALRt : *om.* Rp 7-8 vel non tristatur ALRtT (*lin.* 26-27) : *om.* Rp (et non tristatur *add. sec.m.* Rp^{2}) 18 autem $P^{14}T$ (*lin.* 100) : et L^{1} (*nec non post* sicut A) *om.* $L^{2}R(-P^{14})$ 21 autem $AL^{1}T$ (*lin.* 110) : *om.* $L^{2}R$ (enim *add. sec.m.* Rp^{2}) 21 pravi : *Inc.* 3^{a} *pecia in* Rp^{2} 22 oportet^{2} V^{12} $As^{1}Sl$ T (*lin.* 113) : vel ut non oportet *add.* $AL(-V^{12})$ $R(-As^{1}Sl)$ 23 deviatur $Ba^{1}T$ (*lin.* 114) : determinatur AL (talia *add. cum* A *pr.m.* O^{8} *sed exp.*) $R(-Ba^{1})$ 25-26 ut non oportet et quando non oportet $L^{2}RT$ (*lin.* 126-127) : non ut oportet et quando oportet L^{1} non ut oportet et ut non oportet et quando A *Eth. vetus* 28 contrarium A *Eth. vetus* LRt : contrariorum *Eth. vetus* (O^{10}) Rp 29 et ex his manifestum ALRtRp^{1}($-Ba^{1}$) : manifestum ex his Ba^{1} $Rp^{2.3}$ 31 fugis *Eth. vetus* $L^{2}R$: fugas L 33 directus *Eth. vetus* $Ba^{1}T$ (? *lin.* 142) : directivus LRt *obsc.* Rp (directum *vel forte* directivu[*s om. neglegentia scriptoris*] *corr.* directivus *pr.m.* As^{1} *sec.m.*V^{12} Rp^{2}) 33 peccans *Eth. vetus* L(*in textu*) RT (*lin.* 143) : seu peccativus *add. in notula* $L(EtSk^{2}P^{18}Lp)$ 34 enim $L^{2}R$: et enim AL^{1} 35 quae $L^{2}RT$ (*lin.* 154) : qui L^{1} (que *sec.m.* O^{8}) 35 electione RpT (*lin.* 155) : electionem ALRt 35 consequitur T (*lin.* 154) : assequitur L^{1} assequuntur L^{2}(con- Rn) R

1105 a 1 Et enim bonum et conferens delectabile videtur. § Adhuc autem ex puero omnibus nobis connutritur, propter quod difficile conterere hanc passionem comparatam vitae. § Regulamus autem et operationes hi quidem magis hi autem minus delectatione et tristitia. Propter hoc igitur necessarium esse circa haec omne negotium; non enim parum in operationes bene vel male gaudere et tristari. § Adhuc autem difficilius voluptati pugnare quam irae, quemadmodum ait Eraclitus. Circa difficilius autem semper et ars fit et virtus, et enim bene melius in hoc. Quare et propter hoc circa delectationes et tristitias omne negotium et virtutis et politicae; qui quidem enim bene his utitur bonus erit, qui autem male, malus. § Quoniam quidem igitur est virtus circa delectationes et tristitias et quoniam ex quibus fit, ab his et augetur et corrumpitur non similiter factis, et quoniam ex quibus fit, circa haec et operatur, dictum sit.

1105 a 3 comparatam L^2R(–tiva Rt) T (*lin.* 166) : concorporatam AL^1 contemporaneam *Eth. vetus sec.m.* Rp^s 3-4 autem ALRt : quidem Rp 5 esse circa haec ALRt : est circa haec esse Rp 11 virtutis RT (*lin.* 194) : virtuti A *Eth. vetus* L^1 virtutes L^2(N^2P^{2s} virtus Rn)

1104 b 3 *Signum autem oportet facere* etc. Postquam Philosophus ostendit quales debeant esse operationes ex quibus causantur virtutes, hic ostendit quid sit signum virtutis iam generatae. Et circa hoc duo facit: primo proponit quod intendit; secundo probat propositum, ibi: *Propter voluptatem quidem enim* etc. Circa primum considerandum quod, cum virtus similia operetur his operationibus ex quibus generata est, ut supra dictum est, differt executio huiusmodi operationum post virtutem et ante virtutem; nam ante virtutem facit homo sibi quandam violentiam ad operandum huiusmodi, et ideo tales operationes habent aliquam tristitiam admixtam; sed post habitum virtutis generatum, huiusmodi operationes fiunt delectabiliter, quia habitus inest per modum cuiusdam naturae, ex hoc autem est aliquid delectabile quod convenit alicui secundum naturam. Dicit ergo hic esse signum habituum iam generatorum, vel bonorum vel malorum, quod accipitur ex delectatione vel tristitia quae supervenit operationibus. Et hoc manifestat per exempla. Ille enim qui in hoc gaudet quod recedit a voluptatibus corporalibus est temperatus, qui autem in hoc tristatur est intemperatus, quia operatur id quod est contrarium suo habitui. Et similiter ille qui sustinet pericula delectabiliter vel ad minus sine tristitia est fortis (specialiter enim in actu fortitudinis sufficit non tristari, ut infra dicetur in III), ille autem qui cum tristitia pericula sustinet timidus est. Causam autem eius quod dictum est assignat ex hoc quod omnis moralis virtus est circa voluptates et tristitias. Quod quidem non est sic intelligendum quasi omnis virtus moralis sit circa voluptates et tristitias sicut circa propriam materiam, materia enim uniuscuiusque virtutis moralis est id circa quod modum rationis imponit, sicut iustitia circa operationes quae sunt ad alterum, fortitudo circa timores et audacias, temperantia circa quasdam delectationes et tristitias; sed, sicut dicetur in VII huius, delectatio est principalis finis omnium virtutum moralium, hoc enim requiritur in omni virtute morali ut aliquis delectetur et tristetur in quibus oportet; et secundum hoc, hic dicitur quod moralis virtus est circa voluptates et tristitias,

14 generatum] ageneratum Φ (*fortasse legendum* iam generatum *cf. lin.* 4, 18, 204 *et supra c.* 2 *lin.* 6) 18 hic *coni.*] hoc Θ 19 quod accipitur] accipitur autem Φ^1(-FOP^3P^1) accipitur FOP^3P^5 Φ^2 38 temperantia] est *add.* Φ^1(-Db) Ψ

6 Lin. 1104 b 9. 9 Cap. 2, 1104 a 27 - b 3. 15-16 Quia « nihil... est aliud habitus consuetudinalis quam habitudo acquisita per consuetudinem », ut ait ipse Thomas I^a-II^{ae} q.56 a.5 (cf. infra III c. 15 lin. 97 : « habitus ex consuetudine causatus »), ad notionem verbo « habitus » subiectam aperiendam Thomas nusquam cunctatus est quin locos adhiberet ubi de consuetudine agitur ; nil ergo mirum si sententiam « Habitus... inest sicut natura quaedam » e verbis Aristotelis eruit, infra VII 10, 1152 a 30-31 (cf. I^a-II^{ae} q.53 a.1 arg.1 et ad 1) ; *De mem.* 6, 452 a 27-28 (cf. I^a-II^{ae} q.56 a.5); *Rhet.* I 11, 1370 a 5-9, ed. Spengel, p. 219 (cf. I^a-II^{ae} q.32 a.2 arg.3 et ad 3). Quibus locis addi possunt Cicero *De fin.* V XXV 74 : « ... voluptatem primo dumtaxat expeti dicunt, deinde consuetudine [-nem *ms.* Paris B.N. lat. 6331] quasi *alteram* quandam naturam effici » ; Augustinus *Contra Iulian. op. imp.* V 59 (PL 45, 1493 ; cf. Testard, t. 2, p. 86) : « ... consuetudinis, quam quidam docti dixerunt esse *secundam* naturam » ; cf. ipse Thomas I^a q.63 a.4 ad 2 : « propter consuetudinem, quae est *altera* natura » (cf. infra VII c. 5 lin. 33-34) ; I^a-II^{ae} q.32 a.2 ad 3 : « nam consuetudo est quasi *altera* natura ». Cf. etiam infra III c. 15 lin. 97-100 cum adn. (nec non II c. 6 lin. 150-152). 16-17 Cf. supra I c. 13 lin. 34-35 cum adn. 29 Cap. 18, 1117 a 35 - b 17. 37 Cf. adn. ad lin. 71-75. 40 Cap. 11, 1152 b 2 (cf. ipsius Thomae expositio lin. 16-19 cum adn.)

quia intentio cuiuslibet virtutis moralis est ad hoc quod aliquis recte se habeat in delectando et tristando.

1104 b 9 Deinde cum dicit: *Propter voluptatem quidem enim* etc., probat propositum. Et primo rationibus sumptis ex his quae pertinent ad virtutem; secundo ex parte ipsius hominis virtuosi, ibi: *Fiet autem utique nobis* etc. Circa primum ponit quatuor rationes, quarum prima sumitur ex studio hominum tendentium in virtutem. Ostensum est enim supra quod ex eisdem contrario modo factis virtus generatur et corrumpitur. Videmus autem quod propter voluptatem et tristitiam virtus corrumpitur, quia propter concupiscentiam delectationum operamur mala, propter tristitiam autem quam timemus in laboribus honestatis recedimus a bonis, id est virtuosis operibus. Et ideo, sicut Plato dixit, oportet eum qui tendit ad virtutem statim a iuventute aliqualiter manuduci <ut> et gaudeat et tristetur de quibus oportet. Haec est enim recta disciplina iuvenum ut assuescant <ut> et delectentur in bonis operibus et tristentur de malis; et ideo instructores iuvenum cum bene faciunt applaudunt eis, cum autem male agunt increpant eos.

1104 b 13 Secundam rationem ponit ibi: *Adhuc autem si virtutes* etc. Quae quidem sumitur ex materia virtutis moralis in hunc modum. Omnis virtus moralis est circa actus, sicut iustitia quae est circa emptiones et venditiones et alia huiusmodi, vel circa passiones, sicut mansuetudo quae est circa iras et sic de aliis. Sed ad omnem passionem sequitur delectatio vel tristitia; quia passio animae nihil est aliud quam motus appetitivae virtutis in prosecutionem boni vel in fugam mali; cum ergo pervenitur in bonum in quod appetitus tendit, vel cum vitat malum quod refugiebat, sequitur delectatio, quando autem est e converso, sequitur tristitia, sicut iratus quando consequitur vindictam laetatur et similiter timidus quando evadit pericula, quando autem e contrario se habet tristatur. Relinquitur ergo quod modo praedicto omnis virtus moralis sit circa delectationes et tristitias sicut circa quaedam finalia.

Tertiam rationem ponit ibi: *Demonstrant autem et poenae* etc. Et sumitur ex medicina virtutis. Sicut enim medicinae ad sanitatem restituendam sunt quaedam amarae potiones exhibitae et delectabiles subtractae, ita etiam poenae sunt quaedam medicinae ad reparandam virtutem; quae quidem fiunt per subtractionem aliquarum delectationum vel adhibitionem aliquarum tristitiarum. Medicinae autem natae sunt fieri per contraria, sicut quando superabundat calor medici adhibent frigida. Ergo etiam virtus moralis est circa aliquas delectationes et tristitias. 1104 b 16

Quartam rationem ponit ibi: *Adhuc autem, sicut prius* etc. Quae sumitur ex eo quod est contrarium et corruptivum virtutis. Et dicit quod omnis habitus naturam habet ad haec et circa haec operanda a quibus fit deterior et melior, id est a quibus augetur in bonitate, si sit habitus bonus, vel augetur in malitia, si sit habitus malus. Vel potest intelligi a quibus innatus est fieri deterior vel melior, id est a quibus natus est generari vel augeri, quod est fieri meliorem, sive corrumpi vel diminui, quod est fieri deteriorem. Videmus autem quod homines fiunt pravi per corruptionem virtutis ex eo quod sequuntur voluptates et fugiunt tristitias vel quas non oportet vel quando non oportet vel qualitercumque aliter deviet aliquis a ratione recta. Et ex hac occasione fuerunt moti Stoici ut dicerent quod virtutes sunt quaedam impassibilitates et quietes; quia 1104 b 18

56 propter] per Φ *Sed cf. Arist.* 1104 b 9-10 *et lin.* 57, 59 61 Et *om.* Ψ 63 ut *coni.*] *om.* Θ (ut *loco* et[1] *habent* ToP[4] V[6]Za *sec.m.* AoEr[1] Wi ; *sed cf. Arist.* 1104 b 12 *et infra lin.* 65) 65 ut *coni. cum sec.m.* F (*cf. lin.* 63 *cum adn. et verba Anonymi in app. fontium laud.*)] *om.* Θ (quod *coni.* Ed[3] *sec.m.* AsLo[1]) 65 et delectentur] delectantur Φ(-KrP[7]) delectentur Kr (et *ante* delectantur *add. sec.m.* AoOP[3] ErEr[2]W delectari *corr. sec.m.* Er[1]) 79 in bonum] bonum Φ(-P[7]Bg[1]) ad bonum P[7]Bg[1] (*ante* bonum *add.* ad *sec.m.* OP[3]P[5]Er[1]Er[2]W *add.* in *sec.m.* FV) *om.* Wi 89 Et] *om.* Ψ (*add.* ToP[4] que *add.* Wi [*sec.m.*?] V[6]Za) 103 et *coni. cum sec.m.* BxEr[2]] que Θ (quod S)

51 Lin. 1104 b 29. 54 Cap. 1, 1103 b 6-22. 61 Aristotele auctore (qui ipse in lin. 1104 b 12 Platonis *Leg.* II 653 a [cf. *Rep.* III 401 e - 402 a] laudabat) Platonis sententiam commemorat Thomas. 64-66 Anonymus, p. 127, 10-11 ; O[8], f. 46ra : «oportet bene disciplinatos iuvenes a principio assuefieri ut et delectentur et tristentur in quibus oportet». 71-75 Alexander de Hales *Glossa in IV libros Sent.* III d.33 n.2 b (ed. Quaracchi, t. 3, p. 383, 21-27) ; cf. Gauthier in *Bulletin thomiste* 8 [1947-53], p. 71-74, sed adverte ad hanc doctrinam ipsum Alexandrum principem fuisse, ut recte adnotaverunt editores (p. 383). 76-78 Ps.-Andronicus *De passionibus* (ed. Tropia, p. 106) : «Passio est irracionalis anime mocio et preter naturam motui appropinquans» (cf. Aspasius, p. 44, 21 in 1104 b 13) ; Robertus Grosseteste *Notula* (e libello Ps.-Andronici deprompta?) inserta post Eustratii verba, p. 26, 19 ; O[8], f. 171ra : «Est autem passio irrationalis animae motus et praeter naturam impetui approximans» ; Anonymus, p. 130, 19-20 , O[8] ; f. 47rb : «Passio quidem igitur est motus appetitivae potentiae sensitivus in fantasia boni vel mali» ; Nemesius *De nat. hom.* c. 16 (PG 40, 673 B) a Burgundione transl. c. 15 (ed. Burkhard, p. [76]) ; Ioannes Damascenus *De fide orth.* II c. 22 (PG 94, 940 D) a Burgundione transl. c.36 (ed. Buytaert, p. 132, 11-14), quem laudat Thomas I^{a}-II^{ae} q.22 a.3 s. c. 102-106 *Comm. in Eth. vet.*, C[5], f. 296va : «Omnis habitus animae, sicut virtus vel vitium, ab aliquibus natus est fieri, ut praedictum est, et anima naturaliter habet fieri melior vel deterior secundum illum» ; Albertus *Lect.* f. 23vb : «Omnis habitus animae, virtutis scilicet et vitii sibi oppositi, habet fieri circa ea sicut circa materiam ex quibus fit aliquis bonus vel malus». 114-120 Albertus *Lect.* f. 23vb : «Secundo inducit opinionem Stoicorum, qui dicebant, propter hoc quod virtuosus non patitur a delectationibus et tristitiis sicut non oportet, quod virtutes essent quaedam impassibilitates et quietes» ; *Comm.* p. 161 b. Cf. ipse Thomas *Sent. libri Phys.* VII 6 (in 246 b 19-20) et supra I c. 16 lin. 137-147 cum adn. - Aliter et recte Anonymus, p. 128, 5-6 ; O[8], f. 46ra : «Sciendum autem quoniam et ante Stoicos erat opinio haec quae virtutes in impassibilitate posuit».

enim videbant quod homines fiunt mali per delectationes et tristitias, consequens esse putaverunt quod virtus in hoc consistat quod omnino transmutationes passionum cessent. Sed in hoc non bene dixerunt quod totaliter a virtuoso voluerunt excludere animae passiones; pertinet enim ad bonum rationis ut reguletur per eam appetitus sensitivus cuius motus sunt passiones, unde ad virtutem non pertinet quod excludat omnes passiones, sed solum inordinatas, quae scilicet sunt ut non oportet et quando non oportet et quaecumque alia adduntur pertinentia ad alias circumstantias. Ex his ergo concludit supponendum esse quod circa voluptates et tristitias virtus optima operetur, malitia autem, quae est habitus virtuti contrarius, mala.

1104 b 29 Deinde cum dicit: *Fiet autem utique nobis* etc., inducit ad propositum alias quatuor rationes sumptas ex parte hominum quibus inest virtus et delectatio et tristitia, quarum prima sumitur ex communitate delectationum. Dicit quod tria sunt quae cadunt sub electione humana, scilicet bonum, id est honestum, conferens, id est utile, et delectabile; quibus tria contrariantur, scilicet malum, id est vitium, quod opponitur honesto, nocivum, quod opponitur utili, et triste, quod opponitur delectabili. Circa omnia autem haec bonus recte se habet, malus autem homo peccat, et praecipue circa delectationem, quae est communior inter praedicta duplici communitate. Primo quidem quantum ad ea quae delectantur; delectatio enim invenitur in omnibus animalibus; quia non solum est secundum partem intellectivam, sed est etiam secundum sensitivam; sed utile et honestum pertinent ad solam partem intellectivam; nam honestum est quod fit secundum rationem, utile autem importat ordinationem alicuius in alterum, ordinare autem est proprium rationis. Alia autem communitas est ex parte ipsarum rerum; delectatio enim consequitur ad omnia quae cadunt sub electione, honestum enim est delectabile homini secundum quod est conveniens rationi, utile autem est delectabile propter spem finis; non autem est e converso quod omne delectabile sit utile vel honestum, ut patet in delectabilibus secundum sensum.

Secundam rationem ponit ibi: *Adhuc autem ex puero* etc. Quae sumitur ex connaturalitate delectationis. Simul enim cum omnibus hominibus nutritur a pueritia ipsa delectatio, quia puer mox natus delectatur in lacte, et ideo difficile est quod homo possit subiugare hanc passionem quae comparatur vitae, in hoc scilicet quod incepit cum homine a principio vitae. Et ideo circa delectationem maxime est virtus moralis. 1105 a 1

Tertiam rationem ponit ibi: *Regulamus autem* etc. Quae sumitur ex humano studio. Omnes enim homines regulant operationes suas delectatione et tristitia, illis scilicet operationibus intendentes in quibus delectantur et ab illis abstinentes de quibus tristantur. Et ideo necesse est quod circa delectationem et tristitiam sit totum negotium moralis virtutis, quae scilicet ordinatur ad bene operandum; non enim parum pertinet ad operationes quod aliquis bene vel male gaudeat vel tristetur, quia si gaudet de bonis, bene operabitur, si autem de malis, male. 1105 a 3

Quartam rationem ponit ibi: *Adhuc autem difficilius* etc. Quae sumitur ex comparatione eius ad iram. Quia, ut dixit Eraclitus, difficilius est pugnare contra voluptatem quam contra iram, cum tamen pugnare contra iram videatur difficillimum propter eius impetum, sed concupiscentia delectationis et communior est et naturalior et magis durat. Ars autem et virtus est circa difficilius, in quo magis requiritur quod aliquis bene operetur, ad quod ordinatur ars et virtus; nam in facilibus quilibet potest bene operari, sed bene operari in difficilibus est solum habentis virtutem et artem. Et ideo manifestum est ex praedictis quod totum negotium virtutis et politicae, id est civilis conversationis, consistit circa delectationes et tristitias, quibus qui bene utitur, bonus erit, qui autem male utitur, erit malus. 1105 a 7

Deinde cum dicit: *Quoniam quidem igitur* etc., epilogat quae dicta sunt, scilicet quod virtus sit circa delectationes et tristitias, et quod eadem sunt ex quibus virtus generatur et augetur et ex quibus etiam corrumpitur contrario modo factis, et quod eadem sunt ex quibus generatur virtus et quae operatur virtus iam generata. 1105 a 13

119-120 transmutationes *Inc.* 6^{h} *pecia* 173 operationibus *coni. cum* Bg^{2} Ed^{3} *sec.m.* Er^{1} To] delectationibus Θ 175 necesse] necessarium Ψ 194 et *om.* Ψ *Sed cf. Arist.* 1105 a 11 197 bonus erit *inv.* Ψ *Sed cf. Arist.* 1105 a 12 197 qui autem] et qui Ψ *Sed cf. Arist.* 1105 a 12

152 Cf. supra I c. 1 lin. 1-7. 166-168 Albertus *Lect.* f. 24rb : «quia est contemperata, id est connaturalis» ; *Comm.* p. 162 b : «arduum est conterere hanc passionem vitae comparatam». 184 Aristotele auctore (1105 a 8) Heracliti sententiam laudat Thomas (ipse Aristoteles Heracliti fragm. 85 [ed. Diels-Kranz *Die Fragmente der Vorsokratiker*^{8}, t. 1, p.170] proferre videtur). 185-188 Albertus *Lect.* f. 24va : «... aliquid dicitur difficilius pugnare dupliciter : aut *propter* maiorem *impetum* pugnae a virtute agentis, et sic ira fortius impugnat ; aut quia est maioris adhaesionis ad nos et ideo difficilius possumus resistere sibi, et sic difficilius est pugnare voluptati, et hoc simpliciter magis est difficile». 199-200 Cap. 3, 1104 b 4. 200-202 Cap. 1, 1103 b 6 - 22. 202-204 Cap. 2, 1104 a 27 - b 3.

4

1105 a 17 Quaeret autem utique aliquis qualiter dicimus quoniam oportet quidem iusta operantes iustos fieri, temperata autem temperatos. Si enim operantur iusta et temperata, iam sunt iusti et temperati, quemadmodum si grammatica et musica, grammatici et musici. § Vel neque in artibus ita habet. Contingit enim grammaticum quid facere et a casu et alio supposito. Tunc igitur grammaticus, si grammaticum quid faciat et grammatice, hoc autem est secundum eam quae in ipso grammaticam. § Adhuc autem neque simile est in artibus et in virtutibus. Quae enim ab artibus fiunt, bene habent in eis. Sufficit igitur haec qualiter habentia fieri. Quae autem secundum virtutes fiunt, neque si haec qualiter habeant, iuste vel temperate operata sunt, sed et si operans qualiter habens operetur. Primum quidem si sciens, deinde si eligens, et eligens propter hoc, tertium autem et si firme et immobiliter habeat et operetur. Haec autem ad
1105 b 1 alias quidem artes habere non connumerant, praeter ipsum scire; ad virtutes autem scire quidem parum aut nihil potest, alia autem non parum, sed omne possunt, quae ex multotiens operari iusta et temperata adveniunt. § Res quidem igitur iustae et temperatae dicuntur quando sunt tales quales utique iustus et temperatus operabitur; iustus autem et temperatus est non qui haec operatur, sed et qui sic operatur ut iusti et temperati operantur. § Bene igitur dicitur quoniam ex iusta operari iustus fit et ex temperata temperatus. Ex non operari autem haec, nullus utique neque curabit fieri bonus. § Sed multi haec quidem non operantur, ad rationem autem confugientes existimant philosophari et sic fore studiosi, simile aliquid facientes laborantibus qui medicos audiunt quidem studiose, faciunt autem nihil eorum quae praecepta sunt. Quemadmodum igitur neque illi bene habebunt corpus ita curati, neque isti animam ita philosophantes.

25 ipso ARp : est *add.* LRt 26 autem RT (*lin.* 23, 37) : *om.* AL 32 hoc T (*lin.* 69 ; *cf. loc. laud. in app. fontium ad lin.* 69-71 *et infra,* III *c.* 16 *lin.* 8) : haec A *Eth. vetus* LR (*obsc. nonnulli mss.*) 1105 b 1 connumerant R : connumerantur AL *sec.m.* Rp^{a} 3 autem ALRt : est *add.* Rp 3 omne AL^{1}T (? *cf. lin.* 82 totum) : omnia L^{2}R 6 et A(M^{b}) *Eth. vetus* L^{2}RT (*lin.* 90) : vel A(K^{b}L^{b}O^{b}) L^{1} 13 confugientes ALRtT (*lin.* 118) : fugientes Rp 14 fore ALRtT (*lin.* 119) : forte Rp 14 simile ALRt : et simile Rp 16 eorum LRtT (*lin.* 122) : horum Rp

1105 a 17 *Quaeret autem utique aliquis* etc. Postquam Philosophus ostendit quod virtutes causantur ex operibus, hic movet quandam dubitationem. Et circa hoc tria facit: primo movet dubitationem; secundo solvit eam, ibi: *Vel neque in artibus* etc.; tertio ex determinatione quaestionis inducit conclusionem principaliter intentam, ibi: *Bene igitur dicitur* etc. Est ergo dubitatio quam primo movet talis: ita se habet in virtutibus sicut et in artibus; sed in artibus ita se habet quod nullus operatur opus artis nisi habens artem, sicut nullus facit opera grammaticalia nisi grammaticus existens neque opera musicalia nisi musicus existens; ergo etiam ita se habebit in virtutibus quod quicumque facit opera iusta est iam iustus et quicumque facit opera [iam] temperata est iam temperatus; non ergo videtur verum esse quod dictum est quod homines faciendo iusta fiunt iusti et faciendo temperata fiunt temperati.

1105 a 21 Deinde cum dicit: *Vel neque in artibus* etc., solvit dubitationem praedictam. Et primo interimendo id quod assumebatur de artibus; secundo interimendo similitudinem quae proponebatur inter virtutes et artes, ibi: *Adhuc autem neque simile* etc. Dicit ergo primo quod in artibus non ita se habet sicut assumebatur, scilicet quod quicumque facit grammaticalia iam sit grammaticus. Contingit enim quandoque quod aliquis facit opus grammaticale non per artem, sed quandoque quidem a casu, puta si aliquis ydiota a casu pronuntiet congruam locutionem, quandoque autem hoc contingit alio supposito, ad cuius scilicet exemplar operetur, puta si aliquis mimus repraesentet locutionem congruam, quam aliquis grammaticus profert. Sed tunc aliquis est iudicandus grammaticus quando facit opus grammaticale et grammaticaliter, id est secundum scientiam grammaticae quam habet.

1105 a 26 Deinde cum dicit: *Adhuc autem neque simile* etc., ponit secundam solutionem. Circa quam duo facit: primo interimit similitudinem artium ad virtutem; secundo concludit solutionem, ibi: *Res quidem igitur iustae* etc. Dicit ergo primo quod non est simile in artibus et virtutibus. Quia opera quae fiunt ab artibus habent in se ipsis id quod pertinet ad bene esse artis. Cuius ratio est quia ars est ratio recta factibilium, ut dicetur in VI huius; facere autem est operatio transiens in exteriorem materiam, talis autem actio est perfectio facti, et ideo in huiusmodi actionibus bonum consistit in ipso facto. Et ideo ad bonum artis sufficit quod ea quae fiunt, bene se habeant. Sed virtutes sunt principia actionum quae non transeunt in exteriorem materiam, sed manent in ipsis agentibus, unde tales actiones sunt perfectiones agentium, et ideo bonum harum actionum in ipsis agentibus consistit. Et ideo dicit quod ad hoc quod aliqua fiant iuste vel temperate non sufficit quod opera quae fiunt, bene se habeant, sed requiritur quod operans debito modo operetur. In quo quidem modo tria dicit esse attendenda. Quorum primum pertinet ad intellectum sive ad rationem, ut scilicet ille qui facit opus virtutis non operetur ex ignorantia vel a casu, sed sciat quid faciat. Secundum accipitur ex parte virtutis appetitivae, in quo duo attenduntur; quorum unum est ut non operetur ex passione, puta cum quis facit ex timore aliquod opus virtutis, sed operetur ex electione; aliud autem est ut electio operis virtuosi non sit propter aliquid aliud, sicut cum quis operatur opus virtutis propter lucrum vel propter inanem gloriam, sed sit propter hoc, id est propter ipsum opus virtutis quod secundum se placet ei qui habet habitum virtutis tamquam ei conveniens. Tertium autem accipitur secundum rationem habitus, ut scilicet aliquis firme, id est constanter, quantum ad se ipsum, et immobiliter, id est a nullo exteriori ab hoc removeatur quin habeat electionem virtuosam et operetur secundum eam. Sed ad artes non requi-

15 iam Θ] *secl.* (*om.* KrO^1 P^4 V^{6}Za *pr.m.* V^4 *exp.* Bg^1 S) 67 cum] est Ψ(-V^4 est si S est ille qui ToP^1 est quod Za est quando *corr. marg. sec.m.* Wi est cum *corr. supra lin. tertia m.* Wi cum *corr. sec.m.* P) 67 operatur] operetur Φ(*hom.om.* P^3) SZa *sec.m.* P 76 Sed *om.* Φ

5 Lin. 1105 a 21. 7 Lin. 1105 b 9. 20-23 *Comm. in Eth. vet.*, C^3, f. 297ra : « Consequenter solvit hoc duplici interemptione ; primo enim solvit per interemptionem minoris dictae rationis ; secundo : *Adhuc neque simile*, per interemptionem maioris ». 23 Lin. 1105 a 26. 28-29 *Comm. in Eth. vet.*, F^4, f. 44ra = O^3, f. 35rb = Pr, f. 15ra : « casu, sicut si mater mea loqueretur aliquid grammaticale nullo instruente vel docente » ; Albertus *Comm.*, p. 164 b : « sicut et Avicenna [! *legend.* anus] aliquando loquitur grammaticum ». 30-33 *Comm. in Eth. vet.*, F^4, f. 44ra = O^3, f. 35rb-va = Pr, f. 15ra : « vel alio supponente, ut quando aliquis instruit, sicut patet de istis pueris » ; Albertus *Lect.* f. 24vb : « alio supposito, id est operans *ad exemplar* extra propositum sibi » ; f. 25rb : « alio supposito dicitur *exemplar* extra propositum ad cuius imitationem aliquis non habens artem potest facere opus artis, sicut inspiciendo litteras quas non cognoscit » ; *Comm.* p. 164 b. 40 Lin. 1105 b 5. 44-45 Albertus *Lect.* f. 25ra : « In arte duo sunt, scilicet unum dirigens quod est ratio factibilium et haec est forma artis, et alterum inclinans ad actum ex parte executionis operis ; et quantum ad utrumque est simile prudentiae et parum differt ab ea vel nihil, quia similiter prudentia habebit aliquid dirigens quod est ratio recta agibilium, et aliquid inclinans ad opus secundum quod est habitus quidam relictus ex operibus » ; *Qu. de animal.* VIII 4 (ed. Col., t. 12, p. 189, 62-63) : « ars est recta ratio factibilium, ut patet ex VI Ethicorum ». Cf. supra I c. 1 lin. 139-140 cum adn. ; infra VI c. 7 lin. 25, 27 ; VII c. 10 lin. 4 ; c. 12 lin. 187-188 ; nec non *Super III Sent.* d.4 Expos. textus ; d.23 q.1 a.4 qla 1 ad 4 ; *De ver.* q.5 a.1 ; *Contra Gent.* I 93 ; 94 ; *I^a-II^{ae}* q.57 a.4 ; a.5 ad 1 ; q.58 a.2 ad 1 ; q.68 a.4 ad 1 ; *II^a-II^{ae}* Prol. ; q.134 a.1 arg.4. 45-46 et 50-52 Cf. supra I c. 1 lin. 192-210. 69-71 Aliter sed non recte Albertus *Lect.* f. 24vb : « et eligat propter finem » ; quam falsam interpretationem ipse Thomas retinet *Super I Sent.* d.46 Expos. textus ; *Super II Sent.* d.38 q.1 a.5 ad 5 ; *Super IV Sent.* d.17 q.3 a.4 sol.4 ; *I^a-II^{ae}* q.61 a.4 arg.3 ; q.100 a.9 ; *II^a-II^{ae}* q.58 a.1 ; q.168 a.2 arg.3 et ad 3.

ritur nisi primum horum, quod est scire, potest enim aliquis esse bonus artifex etiam si numquam eligat operari secundum artem vel si non perseveret in suo opere; sed scientia parvam vel nullam virtutem habet ad hoc quod homo sit virtuosus, sed totum consistit in aliis, quae quidem adveniunt homini ex frequenti operatione virtuosorum operum, quia ex hoc generatur habitus per quem aliquis eligit ea quae conveniunt illi habitui et immobiliter in eis perseverat.

1105 b 5 Deinde cum dicit: *Res quidem igitur* etc., concludit solutionem praedictae dubitationis. Et dicit quod res quae fiunt dicuntur iustae et temperatae quando sunt similes illis quas iustus et temperatus operatur; sed non oportet quod quicumque haec operatur sit iustus et temperatus, sed ille qui sic ea operatur sicut operantur iusti et temperati secundum tria praemissa. Sic igitur homines primo operantur iusta et temperata non eodem modo quo iusti et temperati utuntur, et ex talibus operationibus causatur habitus. Si quis autem quaerat quomodo hoc est possibile, cum nihil reducat se de potentia in actum, dicendum est quod perfectio virtutis moralis, de qua nunc loquimur, consistit in hoc quod appetitus reguletur secundum rationem; prima autem rationis principia sunt naturaliter nobis indita, ita in operativis sicut in speculativis, et ideo, sicut per principia praecognita facit aliquis inveniendo se scientem in actu, ita agendo secundum principia rationis practicae facit aliquis se virtuosum in actu.

Deinde cum dicit: *Bene igitur dicitur* etc., concludit conclusionem principaliter intentam. Et primo concludit propositum; secundo arguit quorundam errorem, ibi: *Sed multi haec quidem* etc. Concludit ergo primo quod bene supra dictum est quod homo fit iustus ex eo quod iusta operatur et temperatus ex eo quod temperata operatur. Ex hoc autem quod non operatur, nullus nec studium apponit ad hoc quod fiat bonus. 1105 b 9

Deinde cum dicit: *Sed multi haec quidem* etc., arguit quorundam errorem qui non operantur opera virtutis, sed confugiendo ad ratiocinandum de virtutibus aestimant se fieri bonos philosophando. Quos dicit esse similes infirmis qui sollicite audiunt ea quae dicuntur sibi a medicis, sed nihil faciunt eorum quae sibi praecipiuntur. Ita enim se habet philosophia ad curationem animae sicut medicina ad curationem corporis. Unde sicut illi qui audiunt praecepta medicorum et non faciunt numquam erunt bene dispositi secundum corpus, ita neque illi qui audiunt documenta moralium philosophorum et non faciunt ea numquam habebunt animam bene dispositam. 1105 b 12

97-98 *Comm. in Eth. vet.*, F^{4}, f. 44vb = O^{9}, f. 35vb : « Item videtur quod habitus bonus semper debeat antecedere operationem bonam, quia omne quod reducitur de potentia in actum reducitur per aliquid actuale... » ; Albertus *Lect.* f. 26ra : « Utrum aliquis sine habitu iustitiae possit iusta operari?... ». 101-103 Aristoteles infra VI [5, 1140 b 31 - 1141 a 8 ; 7, 1142 a 25-26 ; 9, 1143 a 35 - b 11] sec. Thomam *De ver.* q.16 a.1 s. c. 5 ; I^{a} q.79 a.12 ; I^{a}-II^{ae} q.51 a.1 s. c. ; II^{a}-II^{ae} q.47 a.15 arg.1 et ad 1 ; q.49 a.2. - Rectius Guillelmus Altissiodorensis *Summa aurea* II tr. 8 q. 1 (ed. 1500, f. 66ra) : « ... sicut in speculatiuis sunt quedam que per se sunt nota que sunt pura natura speculationis. Ita in agendis sunt quedam principia agendi per se nota in quibus ius nature consistit » ; cf. infra V c. 12 lin. 49-57 cum adn. ; VI c. 11 lin. 30-33 (cf. etiam Lottin *Psychologie et morale...* t. 2, p. 76). 103-106 Albertus *Lect.* f. 26rb-va : (Intellectus) « habet coniunctum sibi universale agens suum qui reducit ipsum in perfectionem suam, secundum opinionem quae ponit quod intellectus agens est pars animae... ; habet etiam habitus < sive> instrumenta per quae inducit se in perfectionem, quae sunt prima principia quae non addiscuntur ab alio, sed quilibet homo scit in quantum terminos cognoscit [Aristoteles *Anal. post.* I 7, 72 b 24-25]... Similiter est etiam in motiva virtute quod est in ea universale agens quod ponit modum suum super omnia operabilia, et sunt in ea dispositiones sive instrumenta per quae potest se inducere in perfectionem, sicut principia operabilium... ». 110 Lin. 1105 b 12.

5

1105 b 19 Post haec autem quid est virtus scrutandum. Quia igitur quae in anima fiunt tria sunt, passiones, potentiae et habitus, horum aliquod utique erit virtus. § Dico autem passiones quidem concupiscentiam, iram, timorem, audaciam, invidiam, gaudium, amicitiam, odium, desiderium, zelum, misericordiam; universaliter quibus sequitur delectatio vel tristitia. § Potentias autem secundum quas passibiles horum dicimur, puta secundum quas potentes irasci vel tristari vel misereri. § Habitus autem secundum quos ad passiones habemus bene vel male, puta ad irasci, si quidem vehementer vel remisse, male habemus, si autem medie, bene. Similiter autem et ad alia. § Passiones quidem igitur non sunt neque virtutes neque malitiae, quoniam neque dicimur secundum passiones studiosi vel pravi, secundum virtutes autem vel malitias dicimur. § Et quoniam secundum passiones quidem neque laudamur neque vituperamur; non enim laudatur qui timet neque qui irascitur, neque vituperatur qui simpliciter
1106 a 1 irascitur, sed qui qualiter. Secundum virtutes autem vel malitias, laudamur vel vituperamur. § Adhuc irascimur quidem et timemus non sponte, virtutes autem electiones quaedam vel non sine electione. § Adhuc autem secundum passiones qui-
5 dem moveri dicimur, secundum virtutes autem et malitias non moveri, sed disponi qualiter. § Propter haec autem neque potentiae sunt. Neque enim boni dicimur propter posse pati simpliciter neque mali, neque laudamur neque vituperamur. § Et adhuc potentes sumus natura, boni autem vel
10 mali non efficimur natura. Diximus autem de hoc prius. § Si igitur neque passiones sunt virtutes neque potentiae, relinquitur habitus eas esse. Quid quidem igitur est genere virtus, dictum est.

20 et RpT (*lin.* 23 ; *cf.* II^{a}-II^{ae} q.171 a.2 arg.1) : *om.* ALRt 31 virtutes ALRtT (*lin.* 145) : virtutem Rp 31 malitias ALRtRp^{1}T (*lin.* 145-146) : malitiam Rp^{2,3} 1106 a 4 Adhuc RpT (*lin.* 178) : Ad haec ALRt 5 et ALRtT (*lin.* 182) : vel Rp 10 autem ALRt *sec.m.* Rp^{3} : aliud Rp (aliquid As^{1})

1105 b 19 *Post haec autem quid est virtus* etc. Postquam Philosophus determinavit de causa virtutis, hic incipit inquirere quid sit virtus. Et dividitur in partes duas: in prima ostendit quid sit virtus; in secunda determinat de oppositione virtutis ad vitium, ibi: *Tribus autem dispositionibus* etc. Prima autem pars dividitur in partes duas: in prima determinat quid est virtus in generali; in secunda manifestat diffinitionem assignatam in singulis virtutibus, ibi: *Oportet autem non solum universaliter dici* etc. Prima autem dividitur in partes duas: in prima investigat diffinitionem virtutis; in secunda concludit diffini-

12 diffinitionem *coni. cum* P^{7} S ToP^{4} V^{4}Za *sec.m.* PWi] diffinitione Θ(=PWi diffinitiones Φ[-P^{7}])

6 Cap. 10, 1108 b 11. 9 Cap. 8, 1107 a 28.

tionem, ibi: *Est ergo virtus habitus* etc. Circa primum duo facit: primo investigat genus virtutis; secundo differentiam eius, ibi: *Oportet autem non solum* etc. Investigat autem genus virtutis per viam divisionis. Unde circa primum tria facit: primo proponit divisionem; secundo exponit membra eius, ibi: *Dico autem passiones* etc.; tertio ex divisione posita argumentatur, ibi: *Passiones quidem igitur* etc. Dicit ergo primo quod ad perscrutandum quid est virtus oportet assumere quod tria sunt in anima, scilicet passiones, potentiae et habitus, quorum alterum necesse est esse virtutem. Dixit enim supra quod virtus est principium quorundam operum animae, nihil autem est in anima quod sit operationis principium nisi aliquod horum trium; videtur enim homo aliquando agere ex passione, puta ex ira, quandoque vero ex habitu, sicut ille qui operatur ex arte, quandoque vero ex nuda potentia, sicut quando homo primo incipit operari. Ex quo patet quod sub hac divisione non comprehunduntur absolute omnia quae sunt in anima, quia essentia animae nihil horum est neque etiam operatio intelligibilis, sed solum hic tanguntur illa quae sunt principia alicuius actionis.

1105 b 21 Deinde cum dicit: *Dico autem passiones* etc., manifestat membra praemissae divisionis. Et primo manifestat quae sint passiones; secundo quae sint potentiae, ibi: *Potentias autem* etc.; tertio qui sint habitus, ibi: *Habitus autem secundum quos* etc. Circa primum considerandum est quod secundum vegetabilem animam non dicuntur passiones animae, eo quod vires huius partis animae non sunt passivae, sed activae. Vires autem apprehensivae et appetitivae sunt passivae tam in parte sensitiva quam in parte intellectiva, praeter intellectum agentem. Et quamvis sentire et intelligere sit pati quoddam, non tamen dicuntur passiones animae secundum apprehensionem sensus vel intellectus, sed solum secundum appetitum. Quia operatio potentiae apprehensivae est secundum quod res apprehensa est in apprehendente per modum apprehendentis, et sic res apprehensa quodam modo trahitur ad apprehendentem; operatio autem potentiae appetitivae est secundum quod appetens inclinatur ad appetibile, et quia de ratione patientis est quod trahatur ad agentem et non e converso, inde est quod operationes potentiarum apprehensivarum non dicuntur proprie passiones, sed solum operationes potentiarum appetitivarum. Inter quas etiam operatio appetitus intellectivi non proprie dicitur passio, tum quia non est secundum transmutationem organi corporalis, quae requiritur ad rationem passionis proprie dictae, tum etiam quia secundum operationem appetitus intellectivi qui est voluntas, homo non agitur tamquam patiens, sed potius se ipsum agit tamquam dominus sui actus existens. Relinquitur ergo quod passiones proprie dicantur operationes appetitus sensitivi, quae sunt secundum transmutationem organi corporalis et quibus homo quodam modo ducitur. Appetitus autem sensitivus dividitur in duas vires, scilicet in concupiscibilem, quae respicit absolute bonum sensibile, quod scilicet

39 sint¹] sunt Φ SP¹ 39 sint²] sunt BxC¹KrO¹P⁶V³ DbErP¹V²V⁴ To 40 sint] sunt Φ(-P⁵) 44-45 passivae, sed activae] active sed passive Φ Wi 57 et quia] eo quod Ψ 58 ad agentem *coni.* (*cf.* I^a-II^{ae} q.22 a.1)] ab agente Θ 60 proprie passiones *inv.* Ψ

13 Cap. 7, 1106 b 36. 15 Cap. 6, 1106 a 14. 18 Lin. 1105 b 21. 20 Lin. 1105 b 28. 24 Cap. 2, 1104 a 27 - b 3. 31-36 *Comm. in Eth. vet.*, Ar³, f. 99v : « Quantum ad hoc quod dicit tria esse in anima innuendo quod non sunt plura... quaeritur iterum utrum intelligatur communiter de esse in anima quantum ad differentiam quae est speculativa et quantum ad illam quae est motiva, vel quantum ad illam quae motiva est tantum? Propter quod dicendum est quod differentia animae quae est motiva duplex est : vel quae est movens potentias corporales apprehenso bono vel malo et consensus et dissensus, vel quae movetur ab ipso bono vel malo secundum veritatem vel apparenti. Cum autem dicitur hic quod tria sunt in anima, prout sufficiens habetur, debet intelligi de ipsa secundum quod motiva est... » ; F⁴, f. 46vb = O⁸, f. 37ra : « Ad aliud dico quod non loquitur hic de eis quae sunt in anima nisi secundum partem motivam » ; Anonymus, p. 130, 16-18 ; O⁸, f. 47rb : « Quae autem in anima fiunt tria ait esse, passiones, potentias, habitus ; erit autem utique dicens animam hanc in qua morales virtutes, haec autem est irrationalis quidem, persuasibilis autem ratione et oboedibilis ei, qualis est appetitiva » ; Albertus *Lect.* f. 27ra : « De sufficientia horum quae ponit esse in anima... Solutio. Quidam dicunt quod Aristotiles simpliciter non sufficienter enumeravit ea quae sunt in anima, sed sufficienter ad suum propositum, quia enumerat tantum ea quae aliquo modo se habent ad virtutem moralem de qua intendit, ad quam se habet potentia ut subiectum, habitus vero ut genus, passio ut obiectum. Sed hoc nihil videtur... Et ideo dicendum quod omnia quae sunt in anima includuntur in his tribus, quia omne quod est in anima aut est naturaliter in ipsa, et sic sunt potentiae quae fiunt ab essentia animae, aut sunt acquisita et hoc dupliciter, vel acquisita per operationes ipsius animae, et sic sunt habitus, vel per aliquod extrinsecum agens, et sic sunt passiones » ; *Comm.* p. 169-170. 40 Lin. 1105 b 24. 41 Lin. 1105 b 25. 41-47 Averroes *Comm. magnum in Ar. De anima libros* II 51-54 (ed. Crawford, p. 208-213) ; III 3 (*ibid.*, p. 382) ; 20 (p. 451). Cf. ipse Thomas *De ver.* q.26 a.3. 48 Aristoteles *De anima* I 12, 410 a 25-26 ; II 23, 423 b 31 - 424 a 1 ; III 7, 429 a 13-15 ; 9, 429 b 24-25 ; cf. II 10, 416 b 33-34. 51-72 Cf. Aristoteles *Phys.* VII 5-6, 246 a 10 - 248 a 9 ; *De gen.* I 10, 319 b 6 - 320 a 7 ; *De anima* II 11, 417 b 2-16 ; *Met.* V 20, 1022 b 15-21. - Cf. ipse Thomas *Super III Sent.* d.15 q.2 a.1 (cuius primas scriptiones invenies in Gils *Textes inédits de S. Thomas...*, 45, p. 217-221) ; *De ver.* q.26 a.3 ; I^a-II^{ae} q.22 a.2. 72-79 Inter omnes constat animae partes « concupiscibilem » et « irascibilem » quae dicuntur, Platonem in *Resp.* IV, 434 d - 441 c, distinxisse, cuius tamen verba Thomam latuerunt ; licet igitur, e multis millibus scriptoribus qui Platonem secuti sunt, Thomae laudare placuerit (*De ver.* q.25 a.2 ; I^a q.81 a.2) ipsum Aristotelem, utpote qui Platonis sententiam plus quam semel commemoraverit (cf. *Top.* IV 5, 126 a 8-10 ; V 1, 129 a 10-16 [PL 64, 949 D - 950 A ; 954 C) ; *De anima* III 14, 432 a 25), sed praecipue Nemesium *De nat. hom.* c. 17 (PG 40, 672 B) a Burgundione transl. c.16 (ed. Burkhard, p. [77]) et Ioannem Damascenum *De fide orth.* II c. 12 (PG 94, 926 C) a Burgundione transl. c.26 (ed. Buytaert, p. 119), ratio tamen definiendi vim irascibilem, pro qua Thomas hic propugnat, primo adumbrata esse videtur ab Avicenna *De anima* sive *Sext. Nat.* P.I c.5 (ed. 1508, f. 4vb sub littera B) : « aliam quae vocatur irascibilis, quae est vis imperans moveri ad repellendum id quod putatur noci-

est delectabile secundum sensum, et malum ei contrarium, et irascibilem, quae respicit bonum sub ratione cuiusdam altitudinis, sicut victoria dicitur esse quoddam bonum, quamvis non sit cum delectatione sensus. Sic igitur quaecumque passiones respiciunt bonum vel malum absolute sunt in concupiscibili; quae quidem respectu boni sunt tres, scilicet amor, qui importat quandam connaturalitatem appetitus ad bonum amatum, et desiderium, quod importat motum appetitus in bonum amatum, et delectatio, quae importat quietem appetitus in bono amato; quibus tria opponuntur in ordine ad malum, scilicet odium amori, aversio sive fuga desiderio et tristitia delectationi. Illae vero passiones quae respiciunt bonum vel malum sub ratione cuiusdam ardui pertinent ad irascibilem, sicut timor et audacia respectu mali, spes et desperatio respectu boni et quintum est ira quae est passio composita, unde nec contrarium habet. Et ideo enumerando passiones dicit quod passiones sunt concupiscentia, quam nominavimus desiderium, et ira et timor et audacia et invidia, quae continetur sub tristitia, et gaudium, quod continetur sub delectatione (est enim delectatio non corporalis, sed in interiori apprehensione consistens), et amicitia et odium et desiderium, quod differt a concupiscentia eo quod concupiscentia est delectationis corporalis, desiderium autem cuiuscumque alterius delectabilis. Addit autem zelum et misericordiam, quae sunt species tristitiae; nam misericordia est tristitia de malis alienis, zelus autem est tristitia de hoc quod homo deficit ab his quae alii habent. Addit autem quod universaliter ad omnia praedicta sequitur delectatio et tristitia, quia omnia alia important motus quosdam in bonum et malum ex quorum superventu causatur delectatio vel tristitia, unde omnes aliae passiones terminantur ad delectationem vel tristitiam.

Deinde cum dicit: *Potentias autem secundum quas* etc., manifestat quae sint potentiae, non quidem in generali, sed circa materiam moralem secundum differentiam ad passiones. Dicit enim quod potentiae dicuntur secundum quas dicimur passibiles praedictarum passionum, id est potentes pati passiones praedictas, puta potentia irascibilis est secundum quam possumus irasci, potentia autem concupiscibilis est secundum quam possumus tristari vel misereri. 1105 b 24

Deinde cum dicit: *Habitus autem secundum quos* etc., manifestat qui sint habitus, et hoc etiam non in generali, sed in materia morali per comparationem ad passiones. Et dicit quod habitus dicuntur secundum quos nos habemus ad passiones bene vel male. Habitus enim est dispositio quaedam determinans potentiam per comparationem ad aliquid, quae quidem determinatio, si sit secundum quod convenit naturae rei, erit habitus bonus disponens ad hoc quod aliquid fiat bene, alioquin erit habitus malus et secundum ipsum aliquid fiet male. Et exemplificat quod secundum aliquem habitum habemus nos ad hoc ut irascamur vel male, si hoc fiat vehementer vel remisse, id est secundum superabundantiam aut defectum, vel bene, si hoc fiat medio modo. 1105 b 25

Deinde cum dicit: *Passiones quidem igitur* etc., argumentatur ex divisione praemissa. Et primo ostendit quod virtutes non sunt passiones; secundo quod non sunt potentiae, ibi: *Propter haec autem neque potentiae* etc.; tertio concludit quod sunt ha- 1105 b 28

87 aversio] adversio Φ WiV^{e} *Sed cf. Arist.* 1106 b 18-19 *cum adn.*; *infra c.* 6 *lin.* 173 107 omnia *om.* Ψ(-To) 111 vel] et Φ *Sed cf. Arist.* 1105 b 23 113 secundum quas *om.* Φ S 123 secundum quos *om.* Φ S 139 argumentatur] arguit Ψ

vum aut corrumpens *appetitum vincendi* » ; P.IV c.4 (*ibid.* f. 20rb sub littera B) : « Huius autem virtutis voluntatis rami sunt virtus irascibilis et virtus concupiscibilis : illa autem quae vult delectabile et quod putatur utile ad acquirendum est concupiscibilis, quae vero vult *vincere* et id quod putatur nocivum repellere est irascibilis... et ex ira habetur intentio voluntatis ad *victoriam*... », (Avicennam laudat Thomas *De malo* q.8 a.3 arg.5) ; adsumpta autem est a Guillelmo Altissiodorensi *Summa aurea* III tr. 2 q. 2 (ed. 1500, f. 130vb) : « vis irascibilis est ad *victoriam* et dominium », perfectaque ab Alexandro de Hales *Glossa in IV libros Sent.* III d. 33 et 34 (ed. Quaracchi, t. 3, p. 387, 400, 406, 419-420), quem omnes secuti sunt. 85-86 Cf. Aristoteles infra VII 14, 1154 b 27-28 ; Epicurus secundum Diogenem Laertium (*Vitae philos.* X 136 ; ed. Bailey *Epicurus*, p. 168) et Ciceronem (*De fin.* II v 16 : « voluptatem... *in stabilitate* » ; II XXIII 75 : « quandam summam voluptatem... eam *stabilem* appellas ») ; Augustinus *De Trin.* X x 13 (PL 42, 981) : « Fruimur enim cognitis, in quibus voluntas ipsis propter se ipsa delectata *conquiescit* » ; X XI 17 (PL 42, 982) : « Frui est autem uti cum gaudio... cum fine *delectationis* ». - Cf. Bonaventura *Super I Sent.* d.1 a.3 q.1 s.c.3 et resp. ad 1 (ed. Quaracchi, t. 1, p. 38 b et 39 a) ; *Super IV Sent.* d.16 P.1 a.3 q.1 s.c. 3 ; d.49 P.2 a.3 q.1 arg.3 (ed. Quaracchi, t. 4, p. 391 a et 1018 a) ; ipse Thomas *Super III Sent.* d.27 q.1 a.2 ad 3 ; *Super IV Sent.* d.49 q.3 a.1 sol.1 et 3 ; *Contra Gent.* III 136 ; *I*^{a} q.5 a.6 ; *I*^{a}-*II*^{ae} q.2 a.6 ad 1 ; q.23 a.4 ; q.25 a.2 ; q.31 a.1 ad 2 ; q.33 a.3 ad 1 ; nec non q.11 a.3 ; a.4 arg.2 et ad 2. - Cf. infra VIII c. 5 lin. 59-60 ; X c. 6 lin. 199-200. 87 Cf. infra c. 6, 1106 b 18 (nec non Pittet *Vocabulaire...*, p. 128, *s.v.* Aversio). 90 Fontes et locos qui notionem verbo « arduum » subiectam illustrant collegit Gauthier *Magnanimité*, p. 321-325. 97 Avicenna *De anima* sive *Sext. Nat.* P.IV c.5 (ed. 1508, f. 21rb) : « in delectatione, quae est quasi genus... et in gaudio, quae est ut species » sec. Thomam *Super IV Sent.* d.49 q.3 a.1 qla 4 s.c. ; *I*^{a}-*II*^{ae} q.31 a.3. 104-105 Ps.-Andronicus *De passionibus* (ed. Tropia, p. 107) : « Misericordia quidem igitur est tristicia de alienis malis, indigne pacientibus illis » ; Nemesius *De nat. hom.* c. 19 (PG 40, 683 A) a Burgundione transl. c.18 (ed. Burkhard, p. [82]) ; Ioannes Damascenus *De fide orth.* II c. 14 (PG 94, 932 B) a Burgundione transl. c. 28 (ed. Buytaert, p. 121). Cf. etiam Cicero *Tusc.* IV VIII 18. 105-106 Aristoteles *Rhet.* II 11, 1388 a 30-33 (ed. Spengel, p. 265) ; cf. ipse Thomas *De malo* q.10 a.1 ad 11 ; *II*^{a}-*II*^{ae} q.36 a.2 (aliter *De ver.* q.26 a.4 c. et ad 8 ; *Super I Cor.* c.14, lect.1 ; *Super II Cor.* c.11, lect.1 ; *Lect. super Ioh.* c.2, lect.2 ; *I*^{a}-*II*^{ae} q.28 a.4 ; *II*^{a}-*II*^{ae} q.108 a.2 ad 2) ; cf. etiam Ps.-Andronicus *De passionibus* (ed. Tropia, p. 107) : « Zelos autem est tristicia in et alterum sortiri hiis que ipse concupiscit, vel tristicia in aliis existere nobis autem non, vel tristicia de beatitudine et elegancia ». 141 Lin. 1106 a 6.

bitus, ibi: *Si igitur neque passiones* etc. Circa primum ponit quatuor rationes, quarum prima talis est: secundum virtutes dicimur boni et secundum malitias oppositas dicimur mali; sed secundum passiones absolute consideratas non dicimur boni vel mali; ergo passiones neque sunt virtutes neque malitiae.

1105 b 31 Secundam rationem ponit ibi: *Et quoniam secundum passiones quidem* etc. Quae accipitur ex laude et vituperio, quae sunt testimonia quaedam bonitatis vel malitiae. Dicit ergo quod secundum virtutes laudamur, secundum autem malitias oppositas vituperamur. Sed secundum passiones absolute consideratas neque laudamur neque vituperamur; non enim aliquis laudatur neque vituperatur ex hoc quod absolute timet vel irascitur, sed solum ex hoc quod aliqualiter timet vel irascitur, id est secundum rationem vel praeter rationem; et idem est intelligendum in aliis passionibus animae. Ergo passiones animae neque sunt virtutes neque malitiae.

1106 a 2 Tertiam rationem ponit ibi: *Adhuc irascimur quidem et timemus* etc. Quae sumitur ex modo agendi secundum virtutem. Virtutes enim vel sunt electiones vel non sine electione; potest enim virtus dici ipse actus virtutis, et sic, si accipiamus principales actus virtutum qui sunt interiores, virtus est electio, si autem exteriores, virtus non est sine electione, quia exteriores actus virtutum ab interiori electione procedunt; si autem accipiatur virtus pro ipso habitu virtutis, sic etiam virtus non est sine electione, sicut causa non est sine proprio effectu. Passiones autem adveniunt nobis sine electione, quia interdum praeveniunt deliberationem rationis quae ad electionem requiritur; et hoc est quod dicit quod irascimur et timemus non sponte, id est non ex arbitrio rationis. Ergo passiones non sunt virtutes.

1106 a 4 Quartam rationem ponit ibi: *Adhuc autem secundum passiones quidem moveri* etc. Quae sumitur secundum ipsam essentiam virtutis. Passiones enim sunt motus quidam secundum quos moveri dicimur. Virtutes autem et malitiae sunt quaedam qualitates secundum quas non dicimur moveri, sed aliqualiter, id est bene vel male, disponi ad hoc quod moveamur. Ergo passiones non sunt virtutes neque malitiae.

1106 a 6 Deinde cum dicit: *Propter haec autem neque potentiae sunt* etc., ostendit quod virtutes non sunt potentiae, duabus rationibus. Quarum prima sumitur secundum rationem boni et mali, sicut etiam et supra probavit de passionibus. Et est ratio talis: nullus dicitur bonus vel malus neque laudatur neque vituperatur ex hoc quod potest pati secundum aliquam passionem, puta ex hoc quod potest irasci vel timere; sed secundum virtutes et malitias dicimur boni vel mali, laudamur vel vituperamur; ergo virtutes et malitiae non sunt potentiae.

1106 a 9 Secundam rationem ponit ibi: *Et adhuc potentes sumus* etc. Quae sumitur ex causa. Et est talis: potentiae insunt nobis a natura, quia sunt naturales proprietates animae; sed virtutes et malitiae secundum quas dicimur boni vel mali non sunt nobis a natura, ut supra probatum est; ergo virtutes et malitiae non sunt potentiae.

1106 a 11 Deinde cum dicit: *Si igitur neque passiones sunt virtutes* etc., concludit propositum, quia scilicet si virtutes non sunt passiones neque potentiae, relinquitur quod sint habitus, secundum divisionem praemissam. Et sic concludit quod manifestum est quid sit virtus secundum suum genus, quia scilicet est in genere habitus.

149 ibi] cum dicit Ψ 150 quidem *om.* Φ S 154-155 absolute consideratas *om.* Ψ 155 neque[1]] non Ψ 156 neque] vel Ψ 157 quod] aliquis *add.* Φ(-F) 162-163 quidem et timemus *om.* Φ S 165 non] sunt *add.* Φ ToP[4] *Sed cf. Arist.* 1106 a 4 179 quidem moveri] *om.* Φ SToP[4] 187-188 neque potentiae sunt *coni. ex Arist. cum* V[4] *sec.m.* Wi] neque possunt PWi nec potentie ToP[4] neque potentie Za *om.* Φ S 192 neque[2]] vel Ψ(-V[4] nec ToP[4]) 198 ibi] cum dicit Ψ(-S) 205-206 sunt virtutes] *om.* Φ S (virtutes *om.* Za)

143 Lin. 1106 a 11. 176 (cf. 173) Robertus Grosseteste *Notula* (adn. marg. ad 1106 a 3 «non sponte» in Re P[12]) : «seu sine electione». 191 Lin. 1105 b 28 - 1106 a 2. 203 Cap. 1, 1103 a 18 - b 2. 208-209 Lin. 1105 b 19-20.

1106 a 14 Oportet autem non solum sic dicere quoniam habitus, sed et qualis quidam. § Dicendum igitur quoniam virtus omnis cuius utique fuerit virtus, et id bene habens perficit et opus eius bene reddit, puta oculi virtus et oculum studiosum facit et opus eius, oculi enim virtute bene videmus; similiter et equi virtus equum studiosum facit et bonum ad currendum et ferendum ascensorem et expectandum bellatores. Si utique hoc in omnibus ita habet, et hominis virtus erit utique habitus ex quo bonus homo fit et a quo bene opus suum reddit. § Qualiter autem hoc erit, iam diximus. § Adhuc autem et hoc erit manifestum si speculati fuerimus qualis quaedam est natura ipsius. In omni itaque continuo et divisibili est accipere hoc quidem plus hoc autem minus hoc vero aequale, et hoc vel secundum ipsam rem vel ad nos. Aequale autem medium quid est superabundantiae et defectus. § Dico utique rei quidem medium quod aequaliter distat ab utroque extremorum, quod est idem et unum omnibus. Ad nos autem quod neque abundat neque deficit, hoc autem neque unum neque idem omnibus. § Puta si decem multa, duo autem pauca, sex media accipiuntur secundum rem, aequaliter enim excedunt et exceduntur. Hoc autem medium est secundum arismeticam proportionem. § Quod autem ad nos non ita sumendum. Non enim
1106 b 1 si alicui decem minas comedere multum, duas autem paucum, magister sex minas praecipiet. Est enim forsitan et hoc multum sumenti vel paucum. Miloni quidem enim paucum, dominatori autem gignasiorum multum. Similiter et in cursu et in palaestra. Ita utique omnis sciens superabundantiam et defectum fugit, medium autem quaerit et hoc desiderat, medium autem non quod rei, sed quod ad nos. § Si utique omnis scientia sic opus bene perficit ad medium respiciens et in hoc ducens opera. Unde consueverunt dicere bene habentibus operibus quoniam neque auferre est neque apponere, ut superabundantia quidem et defectu corrumpente bene, medietate autem salvante. Boni autem artifices, ut diximus, ad hoc respicientes operantur. Virtus autem omni arte certior et me-

15 quidam ALRtT (*lin.* 2) : quidem Rp 15 virtus omnis RpT (*lin.* 9 ; *sed cf. lin.* 14-15) : omnis virtus ALRt 19 equum L²R : et equum AL¹ 23 opus suum RpT (? *cf. lin.* 20) : suum opus ALRt 24 iam T (*lin.* 39) : iam quidem ALR 25 hoc RpT (*lin.* 44, 54) : hic ALRt 26 omni ALRt *sec.m.* Rp² : omnibus Rp 26 itaque L²R : utique L¹ 27 hoc² RpT (*lin.* 75) : haec ALRt 31 idem et unum LRtRp¹ : unum et idem ARp²·³ 32 neque² Rp : non AL¹L²(–Rn) Rt 34 accipiuntur L²RT (*lin.* 96) : accipiunt AL¹ 1106 b 1 si alicui ALRt : *inv.* Rp 1 minas L²RT (*lin.* 118) : mnas AL¹ 2 minas L²Rt : mnas AL¹ minus Rp 2 forsitan LRt : forte Rp 4 et¹ L²R : *om.* AL¹ 5 in L²R : *om.* AL¹ 7 quod¹ ALRt : *om.* Rp (*add. ante* non *sec.m.* Rp²) 7 quod² ALRt : quo Rp 13 diximus L²RT (*lin.* 148) : dicimus AL¹

1106 b 15 lior est, quemadmodum et natura. Medii utique erit coniectatrix. § Dico autem moralem. Haec enim est circa passiones et operationes, in his autem est superabundantia et defectus et medium. Puta et timere et audere et concupiscere et averti et irasci et misereri et universaliter delectari et tristari est et magis et minus, et utraque non bene. Quando autem oportet et in quibus et ad quos et cuius gratia et ut oportet et medium et optimum, quod est in virtute. Similiter autem et circa operationes est superabundantia et defectus et medium, virtus autem circa passiones et operationes est, in quibus quidem superabundantia vitiosa est et defectus vituperatus, medium autem laudatur et dirigitur, haec autem ambo virtutis. Medietas quaedam ergo est virtus, coniectatrix existens medii.

15-16 coniectatrix ALRtT (*lin.* 165) : communicatrix Rp (*corr. sec.m.* As^{2}Ba^{1}V^{13} Rp^{2}) 18-19 et averti A(=καὶ ἀποστραφῆναι M^{b}) LRtT (*lin.* 173) : et adverti Rp (d *exp.* Ba^{1}Rp^{2}) 26 vituperatus L^{2}RtRp^{1} (–As^{1}) T (*lin.* 184) : vituperatur AL^{1} As^{1} Rp$^{2.2}$

1106 a 14 *Oportet autem non solum sic dicere quoniam habitus, sed et qualis quidam* etc. Postquam Philosophus ostendit quid sit genus virtutis, hic inquirit quae sit propria differentia eius. Et primo proponit quod intendit et dicit quod, ad hoc quod sciatur quid est virtus, oportet non solum dicere quod sit habitus, per quod innotescit genus eius, sed etiam qualis habitus sit, per quod manifestatur differentia ipsius.

1106 a 15 Secundo ibi: *Dicendum igitur quoniam virtus omnis* etc., manifestat propositum. Et circa hoc duo facit: primo manifestat in communi quandam condicionem virtutis; secundo ex illa condicione virtutis manifestat propriam differentiam eius, ibi: *Qualiter autem hoc erit* etc. Dicit ergo primo quod omnis virtus subiectum cuius est facit bene se habere et opus eius reddit bene se habens, sicut virtus oculi est per quam et oculus est bonus et per quam bene videmus, quod est proprium opus oculi; similiter etiam virtus equi est quae facit equum bonum et per quam equus bene operatur opus suum, quod est velociter currere et suaviter ferre ascensorem et audacter expectare bellatores. Et huius ratio est quia virtus alicuius rei attenditur secundum ultimum id quod potest, puta in eo quod potest ferre centum libras, virtus eius determinatur non ex hoc quod fert quinquaginta, sed ex hoc quod fert centum, ut dicitur in I De caelo; ultimum autem ad quod potentia alicuius rei se extendit est bonum opus, et ideo ad virtutem cuiuslibet rei pertinet quod reddat bonum opus; et quia perfecta operatio non procedit nisi a perfecto agente, consequens est quod secundum virtutem propriam unaquaeque res et bona sit et bene operetur. Et si hoc est verum in omnibus aliis, ut per exempla iam patuit, sequitur quod virtus hominis erit habitus quidam, ut supra habitum est, ex quo homo fit bonus formaliter loquendo sicut albedine fit aliquid album, et per quem aliquis bene operatur.

Deinde cum dicit: *Qualiter autem hoc erit, iam diximus*, secundum praemissam condicionem virtutis inquirit differentiam propriam virtutis. Et hoc tripliciter: primo quidem secundum proprietatem operationum; secundo secundum naturam virtutis, ibi: *Adhuc autem et hoc erit manifestum* etc.; tertio secundum propriam rationem boni vel mali, ibi: *Adhuc peccare quidem* etc. Dicit ergo primo quod qualiter 1106 a 24^{a}

1-2 sic...quidam] *om.* Φ SZa (quoniam...quidam *om.* ToP^{4} habitus *om.* Wi *pro* qualis *habent* qualiter PP^{2}) 9 Secundo ibi] Deinde cum dicit Ψ(*om.* Za) 9 quoniam virtus omnis] *om.* Φ (virtus omnis *om.* S omnis *om.* ToP^{4} Za) 14 hoc erit] hoc eum BoEr^{1}O^{1}P^{1}P^{10}V^{3} Φ^{2}(hoc enim Er^{2} eum *om.* DbW) *om.* Ψ(-V^{3}) 24 quod] qui P^{2} To V^{6}Za *sec.m.* PWi *Sed cf. Arist. verba in app. fontium laud.* 36 habitum] ostensum Ψ 39-40 iam diximus] etc. Φ Za *om.* V^{6} (erit, iam diximus *om.* S etc. *post* diximus *perperam add.* ToP^{4}) 44 manifestum *om.* Ψ

13 Lin. 1106 a 24^{a}. 22-33 Aristoteles *De caelo* I 25, 281 a 7-15, a Gerardo Cremonensi transl. (*mss.* Vat. Urb. lat. 206, f. 126r ; Paris B.N. lat. 6325, f. 60rb) : « Dico ergo quod diffinitio virtutis est ultimum quod est in re de potentia. Quod est quia illud quod potest ambulare centum passus potest ambulare duos, et quod potest deferre centum libras potest deferre duas. Iam ergo ostensum est nunc quod fortis diffinitur in ultimo eius quod potest, debilis vero diffinitur in minore eius quod potest. Quod est quia si non potest res deferre aliquod ponderum, non potest illud deferre quod est plus illo; sicut sermo eius : si non potest deferre centum libras, non potest deferre centum libras et libram unam ; et qui non potest ambulare mille passus, non potest ambulare mille passus et unum. Est ergo nunc diffinitio virtutis ultimum potentiae suae per plus » ; Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, C^{5}, f. 297vb: « Et nota quod virtus dicitur perficere habens hac ratione : virtus, ut dicit Aristotiles in libro De caelo et mundo, virtus est ultimum de potentia ; ultimum autem ipsius potentiae perfectio est, quia ad perfectionem ordinatur omnis potentia ; et ita virtus potentia [! *legend.* perfectio ; cf. Aristoteles *Phys.* VII 6, 246 b 28] est habentis » ; cf. Ar^{1}, f. 100r ; F^{4}, f. 50rb = O^{5}, f. 39ra. Cf. infra IV c. 6 lin. 171-180 ; VI c. 5 lin. 80-84. 35-36 Cap. 5, 1106 a 11-12. 44 Lin. 1106 a 24^{b}. 45 Cap. 7, 1106 b 28.

homo fiat bonus et qualiter bene operetur, iam supra dictum est; dictum est enim supra quod per operationes quae sunt in medio efficimur boni secundum unamquamque virtutem, et effecti boni operamur similes operationes. Relinquitur ergo, si virtus est quae facit hominem bonum et bene operantem, quod sit in medio.

1106 a 24[b] Deinde cum dicit: *Adhuc autem et hoc erit manifestum* etc., probat idem per naturam virtutis. Et circa hoc tria facit: primo praemittit quaedam quae sunt necessaria ad propositum ostendendum; secundo concludit propositum, ibi: *Si utique omnis scientia* etc.; tertio manifestat conclusionem, ibi: *Dico autem moralem* etc. Circa primum duo facit: primo proponit ea quae sunt necessaria ad propositum ostendendum; secundo manifestat quod dixerat, ibi: *Dico utique* etc. Dicit ergo primo quod adhuc magis manifestum erit qualiter efficiamur boni et bene operantes, si consideremus qualis sit natura virtutis. Ad cuius evidentiam oportet praeaccipere quod tria quaedam, id est plus et minus et aequale, contingit accipere tam in quantitatibus continuis quam etiam in quolibet alio divisibili, sive dividantur secundum numerum sicut omnia discreta, sive per accidens puta per intensionem et remissionem qualitatis in subiecto; haec autem tria ita se habent quod aequale est medium inter plus, quod pertinet ad superabundantiam, et minus, quod pertinet ad defectum. Et hoc quidem potest dupliciter accipi, uno modo secundum absolutam quantitatem rei, alio modo secundum proportionem eius ad nos.

1106 a 29 Deinde cum dicit: *Dico utique rei quidem medium* etc., manifestat quod dixerat de differentia secundum rem et quoad nos. Et primo per rationem; secundo per exempla, ibi: *Puta si decem* etc. Dicit ergo primo quod medium secundum rem est quod aequaliter distat ab utroque extremorum, et quia consideratur secundum absolutam quantitatem rei, est idem quoad omnes. Sed medium quoad nos est quod neque superabundat neque deficit a debita proportione ad nos, et propter hoc istud medium non est idem quoad omnes. Sicut si accipiamus in calceo medium quoad nos quod neque excedit mensuram pedis neque deficit; et quia non omnes habent eandem quantitatem pedis, ideo hoc medium non est idem quoad omnes.

Deinde cum dicit: *Puta si decem multa* etc., manifestat quod dixerat per exempla. Et primo de medio rei quod aequaliter distat ab extremis, sicut sex media accipiuntur inter decem quae sunt multa et duo quae sunt pauca, quia aequaliter sex excedduntur a decem et excedunt duo, scilicet in quatuor. Medium autem quod sic accipitur in numeris secundum aequidistantiam a duobus extremis dicitur esse secundum arismeticam proportionem, quae considerat ipsam numeri quantitatem. Medium autem quod accipitur secundum aequalitatem proportionis dicitur esse secundum geometricam proportionem, ut infra patebit in V. 1106 a 33

Secundo ibi: *Quod autem ad nos* etc., exemplificat de medio quoad nos. Et dicit quod medium quod accipitur in comparatione ad nos non est ita sumendum, scilicet secundum aequidistantiam ab extremis. Et hoc satis apparet in exemplo prius proposito de calceo: non enim si calceus cuius longitudo est viginti digitorum superabundans est, ille autem qui est quatuor est diminutus, propter hoc oportet quod ille qui est duodecim digitorum medio modo se habeat, sed forte erit abundans in comparatione ad pedem alicuius et deficiens in comparatione ad pedem alterius. Et hoc etiam ipse exemplificat in cibis: non enim si comedere decem minas, id est decem mensuras, est multum et comedere duas est paucum, propter hoc magister qui debet ordinare de cibo alicuius praecipiet ei quod comedat sex, quia hoc etiam est multum in comparatione ad unum vel paucum in comparatione ad alterum. Esset enim paucum ad quendam qui vocabatur Milo, de quo Solinus narrat quod comedebat unum bovem in die, sed hoc esset multum dominatori gignasiorum, 1106 a 36

54-55 et hoc erit manifestum *om.* Φ (erit man. *om.* S) 56 praemittit quaedam] proponit ea Ψ (*cf. lin.* 60-61) 60 moralem *om.* Ψ 63-64 magis manifestum erit] magis erit manifestum PWi ToP[4] erit magis manifestum SV[4] erit manifestum Za 78 rei quidem medium] *om.* Φ (quidem medium *om.* S quidem rei medium Za rei quod medium ToP[4]) 93 multa *om.* Φ S 105 infra *om.* Ψ 106 ibi] cum dicit Ψ 111 proposito] posito C[1]O[1] Bg[1] Ψ 117 ipse] est quod Ψ 121 praecipiet *coni. ex Arist.* 1106 b 2 *cum* V[4] *sec.m.* Wi] precipiat Θ (precipitat Pd)

47-48 Cap. 2, 1104 a 11 - b 3. 58 Lin. 1106 b 8. 59 Lin. 1106 b 16. 62 Lin. 1106 a 29. 69-72 Anonymus, p. 131, 14-15 ; O[8], f. 48ra : « Ait igitur quoniam divisibile duplex, continuum et discretum » ; Robertus Grosseteste *Notula* (adn. ad Arist. 1106 a 26 « divisibili » in P[12] Re Sk[2] V[18]) : « seu discreto » ; Albertus *Lect.* f. 29ra : « *et divisibili* : hoc addit propter discretam quantitatem, vel propter ea quae dividuntur per accidens... » ; *Comm.* p. 172 b. 81 Lin. 1106 a 33. 105 Cap. 5, 1131 b 12-14. 124-126 *Collectanea rerum memorabilium* I 76 (ed. Mommsen, p. 19). 126-129 Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, C[6], f. 298ra : « Si autem dominans gignasiorum dicatur ille qui dominatur in exercitiis, ita quod accipiatur gignasium pro exercitio, tunc ponit [! *legend.* potest] praedicta littera continuari cum proximo et est sensus quod illi qui volunt dominari in ludis externis sicut in cursu et palaestra agiles corpore debent esse et ad hoc confert ut non ultra medium comedant » ; Ar[1], f. 101r : « qui dominans et [! *legend.* in] gignasiis debet esse agilis secundum corpus » ; Albertus *Lect.* f. 29rb: « quia in his omnibus multum prodest agilitas, quae impeditur per multum cibum » ; *Comm.* p. 173 a-b (cf. etiam supra c. 2 lin. 103-104 cum adn.). - Aliter et recte Averroes, II c. 6 (ed. 1562, f. 24vb) : « Verbi gratia, exercitato modicum, *incipienti autem exercitia* multum » ; Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, F[4], f. 48ra = O[9] f. 37vb = Pr, f. 16va : « dominanti gignasiorum, id est exercitiorum, id est ei qui maxime indiget exercitio propter corporis debilitatem ».

id est ei qui debeat vincere in ludis gignasticis in quibus homines nudi luctabantur et oportebat eos modicum cibum sumere ut essent agiliores. Et simile est etiam de his qui currunt in stadio et de his qui ludunt in palaestra, quae erat quidam locus exercitatorius apud Graecos. Et ita etiam est secundum omnem operativam scientiam quod sciens fugit superabundantiam et defectum et desiderat et inquirit id quod est medium, non quidem secundum rem, sed in comparatione ad nos.

1106 b 8 Deinde cum dicit: *Si utique omnis scientia sic opus* etc., ex praemissis argumentatur in hunc modum. Omnis scientia operativa bene perficit opus suum ex hoc quod secundum intentionem respicit ad medium et secundum executionem opera sua perducit ad medium. Et huius signum accipi potest ex hoc quod homines quando aliquod opus bene se habet, consueverunt dicere quod nihil est addendum neque minuendum, dantes per hoc intelligere quod superabundantia et defectus corrumpit bonitatem operis, quae salvatur in medietate. Unde et boni artifices, sicut dictum est, operantur respicientes ad medium. Sed virtus est certior omni arte et etiam melior, sicut et natura. Virtus enim moralis agit inclinando determinate ad unum sicut et natura, nam consuetudo in naturam vertitur; operatio autem artis est secundum rationem, quae se habet ad diversa; unde certius operatur virtus quam ars, sicut et natura. Similiter etiam virtus est melior quam ars, quia per artem est homo potens facere bonum opus, non tamen ex arte est ei quod faciat bonum opus, potest enim pravum opus agere, quia ars non inclinat ad bonum usum artis, sicut grammaticus potest incongrue loqui; sed per virtutem fit aliquis non solum potens bene operari, sed etiam bene operans, quia virtus inclinat ad bonam operationem sicut et natura, ars autem facit solam cognitionem bonae operationis. Unde relinquitur a minori quod virtus quae est melior arte sit conjectatrix medii.

Deinde cum dicit: *Dico autem moralem* etc., ex- 1106 b 16
ponit conclusionem inductam. Et dicit quod hoc quod dictum est debet intelligi de virtute morali, quae est circa passiones et operationes, in quibus est accipere superabundantiam et defectum et medium. Et exemplificat primo in passionibus. Dicit enim quod contingit timere et audere et concupiscere et averti, id est fugere aliquid, et irasci et misereri et universaliter delectari et tristari magis et minus quam oportet, quorum utrumque non bene fit. Sed si aliquis timeat et audeat et sic de aliis quando oportet et in quibus oportet et ad quos oportet et cuius gratia oportet et eo modo quo oportet, hoc erit medium in passionibus et in hoc consistit optimum virtutis. Et similiter etiam circa operationes est superabundantia et defectus et medium. Virtus autem moralis est circa passiones et operationes sicut circa materiam propriam, ita quod in eis superabundantia est vitiosa et defectus vituperabilis, sed medium laudatur et recte se habet. Haec autem duo ad virtutem pertinent, scilicet rectitudo, quae opponitur perversitati vitiosae, et laus, quae opponitur vituperio, quae consequuntur ex primis duobus. Et sic concludit quod virtus moralis et in se considerata est quaedam medietas, et est etiam medii conjectatrix, in quantum scilicet respicit ad medium et medium operatur.

127 debeat] debet P^7 debebat Bg^1V^4 deberet Ψ 131 quidam locus] quidam ludus Φ *om.* Wi (*cf. loci in app. fontium laud.*) 137-138 sic opus] *om.* Φ ToP^4 V^6 (scientia sic opus *om.* S) 142 accipi potest *inv.* Ψ 144 neque] vel Ψ 146 corrumpit] corrumpat Φ(-Bg^2P^{10} corrumpant P^5) 166 moralem *coni. ex Arist. cum* P^4 V^6Za] morale Ψ(=PP^2SWiTo) *om.* Φ 172 et^3] *om.* Φ 176 quando *coni ex Arist.* 1106 b 21 *cum* P^4 V^6Za] que Φ quandoque Ψ(=PSWiTo ut quandoque *sec.m.* P *pr.m.* P^2) 178 eo *coni. cum* P^4 V^6Za Ed^3] eodem Θ

130-131 Isidorus *Etym. liber* XVIII 23 (PL 82, 652 C) : « Locus autem luctationis palaestra dicitur » ; Albertus *Lect.* f. 29rb : « Palaestra autem, ut dicit Vitruvius [*De architectura* V 11], erat quoddam trigonum aedificium et habebat tria tecta quae coniungebantur etiam in medio, in quo exercebant se homines ad pugnam, quod distinguebatur quibusdam columnis et sub tectis stabant inspectores et sapientes qui de sapientia conferebant » ; *Comm.* p. 173 b. - Aliter Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, F^4, f. 48ra = O^9, f. 37vb = Pr, f. 16va : « in palaestra, id est lucta » ; Ar^1, f. 101r (post verba ad lin. 126-129 laud.) : « Et similiter dominans in palustra [!] vel cursu. Sunt autem haec diversa exercitia : exercitium enim pugnantium est exercitium in gignasiis, exercitium vero colluctantium est in palustra, exercitium vero decurrentium ad aliquod terminum definitum in cursu » ; *Lexicon verborum graecorum...*, p. 259* : « Palaestra : lucta » (cf. *Glossarium Ansileubi* ; ed. Lindsay et Thomson, p. 421) ; Vincentius Belvacensis *Speculi maioris P. II* : *Spec. doctrinale* I 59 (ed. 1591, f. 12v) : « Palestra : lucta vel locus ubi exercetur ». 148 Lin. 1106 b 8-9. 150-151 Albertus *Lect.* f. 28vb : « virtus moralis... movet per inclinationem determinate ad finem praestitutum ab alio et ideo non errat in actu suo quin attingat medium... » ; cf. infra III c. 15 lin. 97-98 cum adn. 151-152 Cf. supra c. 1 lin. 61-62 cum adn. 153 Cf. Aristoteles *Met.* IX 2, 1046 b 4-24. 155-164 Cf. infra VI c. 4 lin. 146-177 cum adn. ; VII 12, 1153 a 24-25 (nec non III c. 6 lin. 42-58).

7

1106 b 28 Adhuc peccare quidem multis modis est, malum enim infiniti, ut Pictagorici existimaverunt; bonum autem finiti, dirigere autem uno modo. Ideoque hoc quidem facile, hoc autem difficile, facile quidem non contingere signum, difficile autem contingere. Et propter hoc igitur malitiae quidem superabundantia et defectus, virtutis autem medietas; boni quidem enim simpliciter, multifarie autem mali. § Est ergo virtus habitus electivus in medietate existens
1107 a 1 quae ad nos determinata ratione et ut utique sapiens determinabit. § Medietas autem duarum malitiarum, huius quidem secundum superabundantiam, huius autem secundum defectum. § Et adhuc huic has quidem deficere, has autem superabundare ab eo quod oportet et in passionibus et in operationibus, virtutem autem medium et invenire et eligere. § Propter quod secundum substantiam quidem et rationem quid est esse dicentem medietas est virtus, secundum optimum autem et bene extremitas. § Non autem suscipit omnis operatio neque omnis animae passio medietatem. § Quaedam enim confestim nominata convoluta sunt cum malitia, puta gaudium de malo et inverecundia et invidia, et in operationibus adulterium, furtum, homicidium; haec enim omnia et quae talia dicuntur secundum se ipsa mala esse, sed non superabundantia ipsorum neque defectus; non est igitur umquam circa haec dirigere, sed semper peccare. Neque est bene vel non bene circa talia in eo quod ut oportet et quando et quomodo, puta adulterari, sed simpliciter facere quodcumque horum, peccatum est. § Simile igitur attribuenti et circa iniusta facere et timere et incontinentem esse, esse medietatem et superabundantiam et defectum. Erit enim sic superabundantiae et defectus medietas, et superabundantiae superabundantia et defectus defectionis. § Quemadmodum autem temperantiae et fortitudinis non est superabundantia et defectus, propter medium esse aliqualiter extremum, ita neque illorum medietas neque superabundantia et defectus, sed ut utique operatum est, vitiosum est. Universaliter ergo neque superabundantiae neque defectus medietas est neque medietatis superabundantia et defectus.

29 est AL^1T (? *cf. lin.* 4 contingit) : dicitur L^2R 30 Pictagorici $P^{13}RtV^{13}T$ (*cf. supra* I, 7, 1096 b 5 *cum adn.*) : Pita- L (Pitha- P^{11} Picta- P^{12}) Pyta- Rp (Picta-V^{13} Pycta- Tu^1) 31 autem^2 AL^2R : quidem L^1 33 hoc O^2P^{12} P^{13} $P^{13}Rn$ R : haec AL (? h' EtV^{12} T^1 Re N^1) 33 igitur ALRt : *om.* Rp 35 multifarie L^1(–Rn) $RtRp^1T$ (*lin.* 44) : multipharie L^1 Rn $Rp^{2,3}$ 1107 a 1 quae AL(– T^1 N^1) $RtRp^1T$ (*lin.* 59) : quo T^1 N^1 $Rp^{2,3}$ (*cf.* I^2-II^{2a} q.64 a.2 s.c. ; II^2-II^{2a} q.47 a.5 arg.1 ; q.58 a.10 arg.1) 2-3 superabundantiam ALRtT (*lin.* 88-89) : abundantiam Rp (–V^{12}) 8 autem suscipit omnis L^2RT (*lin.* 49, 138) : omnis autem suscipit AL^1 9 animae L^2RT (*lin.* 144) : *om.* AL^1 10 et RpT (*lin.* 149) : *om.* ALRt 11 et^1 RpT (*lin.* 150) : *om.* ALRt 13 se RpT (*lin.* 152) : *om.* ALRt 13 superabundantia T (*lin.* 152-153) : superabundantiae ALR 14 est igitur ALRt : igitur est enim Rp 17 peccatum RpT (*lin.* 161-162) : peccare ALRt 20 superabundantiae ALRT (*coni. lin.* 172-173) : *an* superabundantia T (*cf. lin.* 172-173 *cum adn. crit.*) 25 ergo L^2R : enim AL^1 26 neque^1 L^2R : et AL^1

1106 b 28 *Adhuc peccare quidem multis modis* etc. Praemissis duabus rationibus, hic ponit Philosophus tertiam quae sumitur ex ratione boni et mali. Et dicit quod multipliciter contingit peccare, quia malum, quod includitur in ratione peccati, <secundum Pictagoricos> pertinet ad infinitum; et quia bonum secundum eos pertinet ad finitum, per oppositum est intelligendum quod recte agere contingit solum uno modo. Huius autem ratio accipi potest ex eo quod Dionysius dicit in libro De divinis nominibus, quod bonum contingit ex una et integra causa, malum autem ex singularibus defectibus. Sicut patet in bono et malo corporali; turpitudo enim, quae est malum corporalis formae, contingit quodcumque membrorum indecenter se habeat; sed pulcritudo non contingit nisi omnia membra sint bene proportionata et colorata; et similiter aegritudo, quae est malum complexionis corporalis, provenit ex singulari deordinatione cuiuscumque humoris, sed sanitas esse non <potest> nisi ex debita proportione omnium humorum. Et similiter peccatum in actione humana contingit quaecumque circumstantiarum inordinate se habeat qualitercumque vel secundum superabundantiam vel secundum defectum, sed rectitudo eius esse non potest nisi omnibus circumstantiis debito modo ordinatis. Et ideo, sicut sanitas vel pulcritudo contingit uno modo, aegritudo autem vel turpitudo multis, immo infinitis modis, ita etiam rectitudo operationis uno solo modo contingit, peccatum autem in actione contingit infinitis modis. Et inde est quod peccare est facile, quia multipliciter hoc contingit, sed recte agere est difficile, quia non contingit nisi uno modo; et ponit exemplum, quia facile est divertere a contactu signi, id est puncti sive in centro circuli sive in quacumque alia superficie determinate signati, quia hoc contingit infinitis modis, sed tangere signum est difficile, quia contingit uno solo modo. Manifestum est autem quod superabundantia et defectus multipliciter contingunt, sed medietas uno modo; unde manifestum fit quod superabundantia et defectus pertinent ad malitiam, medietas autem ad virtutem, quia boni sunt aliqui simpliciter, id est uno modo, sed mali sunt multifarie, id est multipliciter, ut dictum est.

Deinde cum dicit: *Est ergo virtus habitus* etc., 1106 b 36 concludit ex praemissis diffinitionem virtutis. Et primo ponit ipsam diffinitionem; secundo manifestat eam, ibi: *Medietas autem duarum* etc.; tertio excludit errorem, ibi: *Non autem suscipit omnis* etc. In diffinitione autem virtutis quatuor ponit. Quorum primum est genus, quod tangit cum dicit quod virtus est habitus, ut supra ostensum est. Secundum est actus virtutis moralis (oportet enim habitum diffiniri per actum), et hoc tangit cum dicit: «electivus», id est secundum electionem operans; principale enim virtutis est electio, ut infra dicetur. Et quia oportet actum determinari per obiectum, ideo tertio ponit obiectum sive terminum actionis in hoc quod dicit: «existens in medietate quae ad nos»; ostensum est enim supra quod virtus inquirit et operatur medium non rei, sed quoad nos. Dictum est autem supra quod virtus moralis est in appetitu qui participat rationem, et ideo oportuit quartam particulam apponi quae tangit causam bonitatis in virtute, cum dicit: «determinata ratione»; non enim inquirere medium est bonum, nisi in quantum est secundum rationem determinatum. Verum quia contingit rationem esse et rectam et erroneam, oportet virtutem secundum rationem rectam operari, ut supra suppositum est, et ad hoc explicandum subdit: «et ut utique sapiens determinabit», scilicet medium; sapiens autem hic dicitur non ille qui est sapiens simpliciter quasi cognoscens altissimam causam totius universi, sed prudens qui est sapiens rerum

1 Adhuc] *Hoc verbum verbo ultimo capituli 6 continuatur in* PP²SWi (*in* PP²S *capitulum octavum numero 7 notatur*) *nec non in* ToP³ V⁶ *qui tamen* Deinde cum dicit *praem.* 1 multis modis] *om.* Φ SZa 5-6 secundum Pictagoricos *coni. ex Arist.* 1106 b 29-30 *cum sec.m.* To(?)] *om.* Θ (*add. post* 6 infinitum *sec.m.* C¹Er¹) 7 oppositum *coni. cum* V⁶ *sec.m.* Er¹Kr] hoc positum Θ (hoc propositum P hoc propositum Za) 15 membrorum] membrum Φ S *Sed cf. lin.* 22 circumstantiarum 19 esse] est Ψ (*post* 20 non P⁴ V⁶Za *om.* S) 20 potest *coni. cum* P⁷W *sec.m.* C¹Er¹Kr AoAsOP²V¹⁰] *om.* Θ (contingit *coni. sec.m.* Er³ *Sed cf. lin.* 25) 28 etiam *om.* Ψ 29 operationis] operis Ψ 30 Et *om.* Ψ(-P⁴) 32 hoc *om.* Ψ 45 habitus *om.* Ψ 48 duarum *om.* Ψ 49 omnis] *om.* Ψ(omnis operationis *add.* V⁶) 59 quae ad nos] *om.* Ψ(-P⁴) (quoad nos BxP¹P⁶P⁷ P³ P⁴ *sec.m.* C¹KrO¹ AsW To) 61 medium] circa *praem.* Ψ 68 et¹ *om.* Ψ

4 Robertus Grosseteste *Notula* (adn. ad 1106 b 29 «multis modis» in Sk² Re P¹²) : «seu multipliciter». 10 Cap. 4 § 3 (PG 3, 729 C ; *Dionysiaca,* t. 1, p. 298). 15-17 Nemesius *De nat. hom.* c. 2 (PG 40, 557 B) a Burgundione transl. c.2 (ed. Burkhard, p. [35]) sec. Thomam *Contra Gent.* II 64 ; Augustinus *De civ. Dei* XXII XIX 2 (PL 41, 781) sec. Thomam *Super IV Sent.* d.44 q.2 a.4 qla 1 arg.3 (cf. Augustinus *Epist.* III 4 [PL 33, 65], sed re vera ipse Augustinus verba Ciceronis profert, pulcritudinis definitionem stoicam tradentis in *Tusc.* IV III 31 ; cf. Testard, t.2, p. 89); Dionysius *De div.* c.4 [§ 7, lect. 5 ; PG 3, 701 C ; *Dionysiaca,* t. I, p. 180] sec. Thomam *Super I Sent.* d.31 q.2 a.1 ; *II*ª-*II*ªᵉ q.145 a.2. Cf. supra I c. 13 lin. 106-107 cum adn.; infra IV c. 8 lin. 52-57 cum adn. 48 Lin. 1107 a 2. 49 Lin. 1107 a 8. 52 Cap. 5, 1106 a 11-13. 56 Lib. VIII 13, 1163 a 22-23 ; cf. III 5, 1111 b 5-6 ; IX 1, 1164 b 1-2 ; X 12, 1178 a 33-35. 62 Lib. I 20, 1103 a 3-10. 69 Cap. 2, 1103 b 31-32. 72-74 *Comm. in Eth. vet.,* P¹², f. 246 va : «Item quaeritur de qua sapientia loquitur auctor, cum dicit : *determinata ratione prout sapiens determinabit.* Ad hoc dicendum est quod duplex est sapientia : quaedam est quae est actus speculativi intellectus, et haec sapientia non est utilis ad virtutem ; et quaedam est quae est per experientiam, et haec sapientia est utilis ad virtutem et de ista sapientia quae est per experientiam loquitur hic auctor» ; Ar¹, f. 100v : «est sapientia adquisita per experientiam in operationibus, vel est sapientia data vel innata, sicut accidit in quibusdam» ; Albertus *De bono* tr.I q.5 a.1 arg.39 et 40 et ad 39 et 40 (ed. Col., t. 28, p. 71, 55-66 et p. 75, 78 - 76, 2) ; Robertus Grosseteste *Notula* (adn. ad 1107 a 1 «sapiens» in Sk²) : «seu prudens». - Cf. ipse Thomas *Super I Sent.* d.46 Expos. textus.

humanarum, ut infra in VI dicetur; nam et in arte aedificatoria determinatur quid bonum sit fieri secundum iudicium sapientis in arte illa et idem est in omnibus aliis artibus.

1107 a 2 Deinde cum dicit: *Medietas autem duarum* etc., manifestat praemissam diffinitionem quantum ad hoc quod dixit virtutem in medietate consistere. Et circa hoc tria facit: primo ostendit quorum sit medietas; secundo respectu cuius attendatur ista mediatio, ibi: *Et adhuc* etc.; tertio concludit quoddam correlarium, ibi: *Propter quod secundum substantiam* etc. Dicit ergo primo quod virtus ipsa est quaedam medietas inter duas malitias, id est inter duos habitus vitiosos, eius scilicet qui est secundum superabundantiam et eius qui est secundum defectum, sicut liberalitas est medietas inter prodigalitatem quae vergit in superabundantiam et illiberalitatem quae vergit in defectum.

1107 a 3 Deinde cum dicit: *Et adhuc* etc., ostendit respectu cuius attendatur superabundantia et defectus et medium. Et dicit adhuc esse considerandum quod quaedam malitiae per comparationem ad aliquid deficiunt, aliae vero superabundant, tam in passionibus quam in operationibus, ab eo scilicet quod oportet a quo quaedam deficiunt et quaedam superabundant; sed virtus, in quantum servat id quod oportet, dicitur medium et invenire per rationem et eligere per voluntatem. Et sic patet quod virtus et ipsa est medietas et iterum medium operatur; medietas quidem est inter duos habitus, sed medium operatur in actionibus et passionibus.

1107 a 6 Deinde cum dicit: *Propter quod secundum substantiam*, infert quoddam correlarium ex dictis, scilicet quod virtus secundum suam substantiam et secundum rationem diffinitivam est medietas, sed in quantum habet rationem optimi in tali genere et bene operantis sive disponentis est extremitas. Ad cuius evidentiam considerandum est quod, sicut dictum est, tota bonitas virtutis moralis dependet ex rectitudine rationis, unde bonum convenit virtuti morali secundum quod sequitur rationem rectam, malum autem convenit utrique vitio, tam superabundanti quam deficienti, in quantum recedit a ratione recta; et ideo secundum rationem bonitatis et malitiae ambo vitia sunt in uno extremo, scilicet in malo, quod attenditur secundum recessum a ratione, virtus autem est in altero extremo, scilicet in bono, quod attenditur secundum sequelam rationis. Non tamen ex hoc virtus et opposita vitia consequuntur speciem quam diffinitio significat, quia ratio recta se habet ad appetitum rectum sicut motivum et regula extrinseca, appetitus autem perversus per vitium non intendit a ratione recta deficere, sed praeter intentionem hoc ei accidit, per se autem intendit id in quo superabundat vel deficit; quod autem est praeter intentionem est per accidens; id autem quod est extrinsecum et per accidens non constituit speciem; sed species habitus sumitur secundum obiectum in quod per se tendit, secundum obiecta autem medium competit virtuti, extrema autem vitiis. Et ideo Philosophus dixit quod secundum rationem boni virtus est in extremo, sed secundum substantialem speciem est in medio. 1107 a 8

Deinde cum dicit: *Non autem suscipit* etc., excludit quendam errorem. Posset enim aliquis credere, quia in operationibus et passionibus virtus tenet medium, vitia autem tenent extrema, quod hoc contingeret in omnibus operationibus et passionibus. Sed ipse hoc excludit dicens quod non omnis operatio vel passio animae suscipit medietatem, quae scilicet ad virtutem pertineat. 1107 a 9

Et hoc manifestat ibi: *Quaedam enim* etc. Et primo per rationem. Quia quaedam tam passiones quam actiones in ipso suo nomine implicant malitiam, sicut in passionibus gaudium de malo et inverecundia et invidia, in operationibus autem adulterium, furtum, homicidium; omnia enim ista et similia secundum se sunt mala et non solum superabundantia ipsorum vel defectus; unde circa haec non contingit aliquem recte se habere qualitercumque haec operetur, sed semper haec faciens peccat. Et ad hoc exponendum subdit quod bene vel non bene non contingit in talibus ex eo quod aliquis faciat aliquod horum, puta adulterium, sicut oportet vel quando oportet ut sic fiat bene, male autem quando secundum quod non oportet, sed simpliciter, qualitercumque aliquod horum fiat, est peccatum; in se enim quodlibet horum importat aliquid repugnans ad id quod oportet.

Secundo ibi: *Simile igitur* etc., manifestat idem per exempla in vitiis. Et dicit quod, quia ista secundum se malitiam important, simile est quaerere in istis medium et extrema sicut si aliquis attribueret medietatem, superabundantiam et defectum circa hoc quod est iniusta facere et timidum et incontinentem esse, quod quidem esset inconveniens. 1107 a 18

75 infra *om.* Ψ 79 duarum *om.* Φ 85 secundum substantiam *om.* Ψ 92 defectum *coni. cum sec.m.* ErVl avaritiam Θ 93 Et *om.* Ψ(-V^{c}) 106-107 substantiam] etc. *add.* BxP^{7} Bg^{1}VW ToP^{4} *sec.m.* Er^{1} 141-142 quod hoc contingeret *Inc.* 7^{a} *pecia* 158 aliquod] aliquid Ψ 169 et^{2}] vel Φ^{1} *sec.m.* AoBg^{3}Er^{1} *Sed cf. Arist.* 1107 a 19

75 Cap. 7, 1141 b 22-23 sec. Thomam infra VI c. 7 lin. 10-16. 75-78 Cf. infra VI 5, 1141 a 9-12. 84 Lin. 1107 a 3. 85 Lin. 1107 a 6. 113 Cap. 2, 1103 b 31-32 (cf. supra lin. 67-71).

Cum enim ista importent superabundantiam et defectum, sequeretur quod superabundantiae et defectus esset medietas, quod est oppositio in adiecto, et quod superabundantiae esset superabundantia et defectionis esset defectus quaerendus, quod in infinitum abiret.

1107 a 22 Tertio ibi: ***Quemadmodum autem temperantiae*** etc., manifestat idem per simile in virtutibus. Manifestum est enim quod, quia temperantia et fortitudo de se important medium, non est in eis accipere superabundantiam et defectum, quasi aliquis sit superabundanter vel deficienter temperatus aut fortis; medium enim non potest esse extremum. Et similiter, quia illa de se important extrema, non potest esse illorum medietas neque superabundantia et defectus, sed qualitercumque operatum est unumquodque eorum, vitiosum est. Ultimo autem concludit quod nullius superabundantiae vel defectus potest esse medietas, neque medietatis superabundantia aut defectus.

172 sequeretur quod *om.* Ψ 172 superabundantiae *coni. ex Arist.* 1107 a 20 *cum* Wi (*corr. sec.m.*?)] superabundantia Θ 173 esset *coni. cum* Wi (*corr. sec.m.*?)] essent Θ 176 abiret] quia, *sicut medii est superabundantia, ita et superabundantiae, quae iam supponitur esse medium, esset superabundantia add.* Bg[a]Wo C[a] *nec non in marg.* S(*pr.m.*) To(*sec.m.*) V[1c](*sec.m.*) 181 aliquis *coni. cum* V[c]Za *sec.m.* SWi] aliquid Θ (*om.* O)

183 Albertus *Lect.* f. 29va : « Deinde cum dicit : *Quemadmodum autem*, ostendit quod idem inconveniens sequitur in virtutibus. Quia, cum virtus sit medium, si in ipsa accipiantur extrema, erit etiam intra ipsam accipere medium, et sic medii erit medium. Unde, sicut virtus, propter hoc quod ipsa est medium, non est intra ipsam sed extra accipere defectum et superabundantiam, propter quod semper bene fit quod fortiter fit et numquam male, ita... » ; *Comm.* p. 180 a : « Unde quemadmodum per se boni, sicut temperantia et fortitudo, non est aliqua medietas neque aliqua superabundantia et defectus ; *propterea*, si hoc esset, sequeretur quod idem *medium aequali ratione esset et extremum*, quod est inconveniens ». - Quam interpretationem Thomam recepisse animadverte, ne eum legisse putes 1107 a 23 : « propter medium *non* esse aliqualiter extremum », cum scripserit lin. 183 : «medium enim *non* potest esse extremum» (cf. *ms.* Kues Hospitalsbibl. 181, f. 25v, in marg. ext. : «Thomas legit : non esse, id est quod medium non potest esse extremum») ; immo recte legit Thomas : «propter medium esse aliqualiter extremum», sed auctore Alberto intellexit : «propter <hoc quod, si hoc esset, sequeretur> medium esse aliqualiter extremum <quod est inconveniens> » supplevitque : « medium enim non potest esse extremum », vera Aristotelis verba in falsam interpretationem detorquens.

8

1107 a 28 Oportet autem non solum universaliter dici, sed et
his quae sunt secundum singula aptare. In his enim qui circa
30 operationes sermonibus, universales quidem inaniores sunt, par-
ticulares autem veriores. Circa singularia enim operationes, opor-
tunum autem in his concordare. Sumendum igitur hoc ex descrip-
tione. § Circa timores quidem igitur et audacias fortitudo medie-
1107 b 1 tas. Superabundantium autem qui intimiditate quidem innominatus.
Multa autem sunt innominata. Qui autem in audere superabundat,
audax, qui vero in timere quidem superabundat, in audere autem
deficit, timidus. § Circa delectationes autem et tristitias non
5 omnes, minus autem et circa tristitias, medietas quidem temperan-
tia, superabundantia autem intemperantia. Deficientes autem circa
delectationes non multum fiunt, propter quod et isti nomine non
sunt sortiti. Sint autem insensibiles. § Circa dationem autem
pecuniarum et acceptionem medietas quidem liberalitas, superabun-
10 dantia autem et defectus prodigalitas et illiberalitas; contra-
rie autem et hae superabundant et deficiunt: prodigus quidem enim
in tributione superabundat, in acceptione autem deficit, illi-
beralis autem in acceptione quidem superabundat, in tributione
vero deficit. Nunc quidem igitur tipo et in capitulo dicimus
15 contenti hoc ipso, posterius autem certius de his determi-
nabitur. § Circa pecunias autem et aliae dispositiones
sunt. Medietas quidem magnificentia. Magnificus enim dif-
fert a liberali; hic quidem enim circa magna, hic autem
circa parva. Superabundantia autem apyrocalia et bannausea,
20 defectus vero parvificentia. Differunt autem hae ab his quae
circa liberalitatem, quo autem differunt posterius dicetur.

28 autem A(L^b) RpT (*lin.* 1 : *cf. supra c.* 5 *lin.* 10) : autem hoc A(M^bO^b) LRt 29 sunt L^aR : *om.* AL^1 29 enim AL (–O^a) Rt : *om.* O^aRp 30 inaniores A(O^b) RpT (*lin.* 10-11 ; *cf.* 16) : inanes *Eth. vetus* Rt communiores A($K^bL^bM^b$) L(*in textu*) 31 singularia LRtT (*lin.* 13) : singula Rp 32 hoc L^a(–N^1) P^{1a} Ba^1 $Rp^{a.2}$ T (*cf. lin.* 25 illud) : haec AL^1(P^{1b} Sk^a h' EtO^aV^{1a} T^1 Re) h' N^1 *om.* Rp^1(–Ba^1) 1107 b 1 intimiditate P^{1b} Re *pr.m.* O^a L^aR : in intimiditate L^1 19 apyrocalia T (*lin.* 176 ; *cf.* apirocalia *Eth. vetus*) : appeirokalia L^1 appeyrochalia Rt apeyrokalia L^aRp 19 bannausea T (*lin.* 180-181) : banausia L baunasya Rt bonausia Rp 21 quo A(=$\bar{\varphi}$ $L^bM^bO^b$) LR : *an* quomodo T (*lin.* 184-185) *et ex* T *sec.m.* O^aRnRp^2 (*sed cf.* $\pi\bar{\eta}$ K^b)

1107 a 28 *Oportet autem non solum* etc. Postquam Philosophus ostendit quid est virtus in generali, hic manifestat diffinitionem positam in speciali per singulas virtutes. Et circa hoc duo facit: primo ostendit 5 hoc esse necessarium; secundo prosequitur intentum, ibi: *Circa timores quidem igitur* etc. Dicit ergo primo quod oportet non solum dici universaliter quid est virtus, sed etiam adaptare in speciali ad singula. Et rationem huius assignat, quia in sermonibus qui sunt circa operationes, universales sunt magis 10

6 Lin. 1107 a 33.

inanes et particulares sunt magis veri. Et huius rationem assignat eo quod operationes sunt circa singularia, et ita oportunum est quod sermones universales qui sunt de operabilibus concordant cum particularibus. Si ergo dicantur sermones operationum solum in universali, erunt inanes, tum quia non consequuntur finem suum qui est directio particularium operationum, tum etiam quia non possunt universales sermones in talibus sumi qui non deficiant in aliquo particularium propter varietatem materiae, ut supra dictum est. Sed particulares sermones sunt et efficaciores utpote apti ad dirigendum operationes, et sunt etiam veriores quia accipiuntur secundum id in quo universales sermones verificantur. Et ideo illud quod dictum est in universali de virtute sumendum est ex descriptione circa singulas virtutes.

1107 a 33 Deinde cum dicit: *Circa timores quidem* etc., exequitur intentum, ostendens per singula quod medium est bonum et laudabile, extremum autem malum et vituperabile. Et primo ostendit hoc in virtutibus; secundo in passionibus, ibi: *Sunt autem et in passionibus* etc. Circa primum considerandum est quod virtutes dupliciter aliqui distinxerunt. Quidam enim attenderunt distinctionem earum secundum quosdam generales modos virtutum, qui quidem sunt quatuor. Nam radix virtutis consistit in ipsa rectitudine rationis secundum quam oportet actiones et passiones dirigere. Aliter tamen sunt dirigibiles actiones quam passiones. Nam actiones quantum est de se non habent aliquam resistentiam ad rationem, sicut emptio et venditio et alia huiusmodi; et ideo circa eas non requiritur < nisi > quod ratio quandam aequalitatem rectitudinis statuat. Sed passiones important inclinationem quandam quae potest resistere et repugnare rationi dupliciter. Uno modo ex eo quod rationem trahit ad aliud, sicut patet de omnibus passionibus quae pertinent ad prosecutionem appetitus, sicut concupiscentia, spes, ira et alia huiusmodi; et circa has passiones oportet quod ratio rectitudinem statuat reprimendo et refrenando eas. Alio modo ex eo quod passio retrahit ab eo quod est secundum rationem, ut patet in omnibus passionibus quae important fugam appetitus, sicut timor, odium et similia; et in huiusmodi passionibus oportet quod ratio rectitudinem statuat firmando animum in eo quod est secundum rationem. Et secundum haec quatuor nominantur virtutes quae a quibusdam principales dicuntur; nam ad prudentiam pertinet ipsa rectitudo rationis, ad iustitiam vero aequalitas in operationibus constituta, ad fortitudinem autem firmitas animi, ad temperantiam vero refrenatio vel repressio passionum, sicut ipsa nomina sonant. Quidam igitur istas virtutes generaliter acceperunt putantes omnem cognitionem veritatis ad prudentiam pertinere, omnem aequalitatem actionum ad iustitiam, omnem firmitatem animi ad fortitudinem, omnem refrenationem vel repressionem ad temperantiam. Et sic locuti sunt de his virtutibus Tullius et Seneca et alii quidam. Unde posuerunt has virtutes esse quasi generales et dixerunt omnes virtutes esse earum species. Sed ista virtutum distinctio non videtur esse conveniens. Primo quidem quia praedicta quatuor sunt talia sine quibus nulla virtus esse potest, unde per haec non possunt species vir-

14 concordant] concordent P^7 P^tV^eZa Ed^3 *sec.m.* W 43 nisi *coni. cum* Za *sec.m.* $DbEr^2V^2$ Er^1W] *om.* Θ (aliud nisi *coni. sec.m.* Pd) 46 resistere et *om.* Φ 49 prosecutionem] persecutionem DbO^tV^4 P^eW Ψ(-V^eZa) 58 haec OW] hoc Er^eC^1 h' *cett. Cf. lin.* 74-75: « praedicta quatuor »; I^a-II^{ae} q.61 a.5: « Haec autem quatuor sic distincta »; *nec obici possunt lin.* 81-82; *cf.* I^a-II^{ae} q.61 a.5, *in extremo art.*: « Et secundum hoc, manifestum est quod praedictae virtutes... » 76 haec $ErKrP^{10}$ F] h' *cett.* 76-77 virtutum] virtutis Φ(virtutes Pd) WiTo *obsc.* P(=virtūt *quod compendium etiam in* Θ *fuisse veri simile est*)

16-17 Cf. supra c. 3 lin. 142-144 cum adn. 21 Cf. supra c. 2 lin. 56-71 cum adn. 32 Cap. 9, 1108 a 30. 33-97 Alexander de Hales *Glossa in IV libros Sent.* III d.33 (ed. Quaracchi, t. 3, p. 386-387 ; cf. p. 384, 23-26) ; Albertus *De bono* tr.I q.6 a.2 (ed. Col., t. 28, p. 80-81). 34-69 Haec prior opinio pendere videtur ex ratione definiendae cognationis cohaerentiaeque virtutum quam Stoici praedicabant ab Hecatone forsitan primo inventa (cf. Pohlenz *Die Stoa*, t. 1, p. 127) : ad unum atque eundem virtutis actum faciendum omnes virtutes necessariae sunt (Chrysippus aliam rationem definiendae mutuae virtutum coniunctionis exposuerat, cf. Gauthier *Magnanimité*, p. 153) ; quae, memoriae prodita ab Ambrosio *De off. min.* II 48 (PL 16, 116 A) ; *De excessu fr. sui Satyri* I 57 (*ibid.* 1309 A), Hieronymo *Epist.* 66, 3 (PL 22, 640), Augustino *Epist.* 167 II 4-9 (PL 33, 735-736) ; *Contra Iulian. op. imp.* I 36 (PL 45, 1063), Gregorio *Moralia* XXII 1 (PL 76, 212 C-D), Bernardo *De cons.* I VII-VIII 8-11 (PL 182, 737-739), tandem ab Alexandro de Hales (cf. adn. sup.) perpolita et verbis Aristotelis in Ethica vetere (II, 1105 a 28-33) ornata renovata est. Cf. Lottin *Psychologie et morale...*, t. 3, p. 153-174. 45-64 Cf. infra c. 10 lin. 120-142 cum adn. 70 Seneca *Epist. ad Lucilium* II 67, 10 (ed. Préchac et Noblot, t.2, p. 139 cum adn.), quem locum etiam laudare videtur Thomas *Super III Sent.* d.36 a.1. - Apud Ciceronem haec doctrina aperte tradita nusquam invenitur, nisi, sec. Thomam I^a-II^{ae} q.61 a.4 ad 1, in *De off.* I XX 67 (ed. Atzert, p. 31 ; cf. I V 15 et seq., *ibid.* p. 8 et seq.) ; sed cf. Albertus *Lect.* f. 28va : « Praeterea, Tullius dicit quod quatuor quae sunt in operationibus virtutum vendicant sibi quatuor virtutes, quia scire quod requiritur vendicat sibi prudentia, strenuitatem ut firmiter operetur vendicat sibi fortitudo, medium temperantia, rectitudinem iustitia... » (quae verba Ciceronis non esse patet, cum e verbis Alexandri de Hales pendeant). 71 Hi sunt Ambrosius et Gregorius, sec. Thomam I^a-II^{ae} q.61 a.4 arg.2 et 1. Cf. adn. ad lin. 34-69. 71-73 Ps.-Andronicus *De laudabilibus bonis*, f. 52va : « Species autem ipsius [iniustitiae] tres : impietas, avaritia, contumelia » (cuius verba graeca ed. Schuchhardt, p. 30) ; Eustratius, p. 261, 30-32 ; O^8, f. 116va (in VI 1, 1138 b 21) : « Ipsi autem [habitus] sunt operativae virtutes generaliter nominatae quatuor, et quae sub ipsas ut species relatae » ; p. 365, 26-27 ; O^8, f. 140ra (in VI 10, 1143 b 34) : « Sicut et in practicis virtutibus generales diximus virtutes fortitudinem, temperantiam, iustitiam, assumpsimus autem et alteras specialiores liberalitatem, magnificentiam, magnanimitatem, sic et prudentia virtus existens intellectiva et generalis, habet sub ipsam deinceps hic assumptas »; Maximus *Cent.* II 79 (PG 90, 1099 B) ; *Myst.* c. 5 (PG 91, 680 A), qui loci in latinum translati temporibus illis exstabant (cf. Muckle *Greek Works...*, 4, p. 38; 5, p. 113). Cf. Lottin *Psychologie et morale...*, t. 3, p. 153-194 ; Gauthier *Magnanimité*, p. 152 cum adn. 4 ; p. 260 ; p. 364 cum adn. 4.

tutum diversificari. Secundo quia species virtutum et vitiorum non accipiuntur ex parte rationis, sed ex parte obiecti, ut supra dictum est. Et ideo convenientius Aristotiles virtutes distinxit secundum obiecta sive secundum materias. Et secundum hoc praedictae virtutes quatuor non dicuntur principales quia sint generales, sed quia species earum accipiuntur secundum quaedam principalia, sicut prudentia est non circa omnem cognitionem veri, sed specialiter circa actum rationis qui est praecipere, iustitia autem est non circa omnem aequalitatem actionum, sed solum in actionibus quae sunt ad alterum in quibus melius est aequalitatem constituere; et similiter fortitudo est non circa quamlibet firmitatem, sed solum in timoribus periculorum mortis, temperantia autem est non circa quamlibet refrenationem, sed solum in concupiscentiis delectationis tactus. Aliae vero virtutes sunt circa quaedam secundaria, et ideo possunt reduci ad praedictas, non sicut species ad genera, sed sicut secundariae ad principales. His igitur praesuppositis sciendum est quod de iustitia et prudentia hic Philosophus non agit, sed infra in V et VI, agit autem de temperantia et fortitudine et quibusdam aliis secundariis virtutibus, quae omnes sunt circa aliquas passiones. Sed omnes passiones animae respiciunt aliquod obiectum, quod quidem pertinet vel ad ipsam hominis corporalem vitam, vel ad exteriora bona, vel ad humanos actus. Primo ergo facit mentionem de virtutibus quae sunt circa passiones quarum obiecta pertinent ad corporalem vitam; secundo de illis quae pertinent ad exteriora bona, ibi: *Circa dationem autem pecuniarum* etc.; tertio de illis quae respiciunt exteriores actus, ibi: *Sunt autem et aliae tres* etc. Circa primum duo facit: primo loquitur de fortitudine, quae respicit pericula interimentia vitam; secundo de temperantia, quae respicit ea quae sunt utilia ad conservandam vitam, scilicet cibos, quibus conservatur vita in individuo, et venerea, quibus conservatur in specie, ibi: *Circa delectationes autem* etc. Dicit ergo primo quod fortitudo est medietas circa timores et audacias, in quantum scilicet respiciunt pericula mortis. Sed eorum qui superabundant, ille qui superabundat in hoc quod est esse intimidum, qui etiam deficit in timendo, est innominatus, quia raro hoc accidit. Et multa similiter sunt innominata, propter hoc quod homines ea non adverterunt communiter ut sic ipsis nomina imponerent. Ille vero qui superabundat in audendo vocatur audax; et differt ab intimido, nam ille dicitur secundum defectum timoris, audax autem secundum excessum audaciae. Ille vero qui superabundat in timendo et deficit in audendo vocatur timidus.

Deinde cum dicit: *Circa delectationes autem* etc., 1107 b 4
introducit de temperantia. Et dicit quod temperantia est medietas, non circa omnes delectationes et tristitias, sed circa eas quae sunt tactus, pertinentes ad cibos et venerea; minus autem est circa tristitias quam circa delectationes, nam huiusmodi tristitiae causantur ex sola absentia delectationum. Superabundantia autem in talibus vocatur intemperantia. Sed defectus non multum fit, propter hoc quod omnes naturaliter appetunt delectationem; et inde est quod iste defectus est innominatus. Sed ipse imponit nomen et vocat tales insensibiles, eo quod huiusmodi delectationes sensu percipiuntur, et ideo ille qui refugit has delectationes praeter rationem rectam convenienter vocatur insensibilis.

Deinde cum dicit: *Circa dationem autem* etc., in- 1107 b 8
troducit de virtutibus quae respiciunt exteriora. Et primo de his quae sunt circa concupiscentias exteriorum bonorum; secundo de virtute quae respicit exteriora mala, ibi: *Est autem et circa iram* etc. Exteriora autem bona sunt divitiae et honores. Primo igitur introducit de virtutibus quae respiciunt divitias; secundo de his quae respiciunt honores, ibi: *Circa honorem autem* etc. Circa primum duo facit: primo introducit de liberalitate, quae est circa mediocres divitias; secundo de magnificentia, quae est circa magnas, ibi: *Circa pecunias autem* etc. Dicit ergo primo quod liberalitas est medietas circa dationem et acceptionem pecuniarum; sed prodigalitas et illiberalitas se habent secundum superabundantiam et defectum, contrario modo: nam prodigus superabundat in datione et deficit in acceptione, illiberalis autem e contrario superabundat in acceptione et deficit in datione. Haec autem hic dicuntur tipo, id est exemplariter, et in capitulo, id est summarie, sed postea et de his et de aliis determinabitur certius.

Deinde cum dicit: *Circa pecunias autem* etc., in- 1107 b 16
troducit de magnificentia. Et dicit quod praeter praedictas dispositiones, scilicet liberalitatem et opposita vitia, sunt etiam quaedam aliae circa pecunias, circa quas etiam magnificentia est medietas

92 est *om.* Φ(-Bg¹) 132 introducit *coni. cum sec.m.* Er² *ex lin.* 146-147, 152, 155, 168-169] inducit Θ

79 Cap. 7 lin. 123-135. 94-97 Cf. Lottin *Psychologie et morale...*, t. 3, p. 186-194 ; Gauthier *Magnanimité*, p. 152-156 ; 259-260 ; 272-277 ; 305-306 ; 311 ; 361-363. 109 Lin. 1107 b 8. 110 Cap. 9, 1108 a 9. 116 Lin. 1107 b 4. 150 Cap. 9, 1108 a 4. 154 Cap. 9, 1107 b 21. 157 Lin. 1107 b 16. 165-166 Cf. Praef., p. 251*-252*. 166-167 Lib. IV c. 1-5.

quaedam. Sed differt magnificus a liberali in hoc quod magnificus est circa magna, sed liberalis est etiam circa parva. Sed superabundantia respectu magnificentiae vocatur apyrocalia, ab a, quod est sine, et pyros, quod est experientia, et calos, quod est bonum, quasi sine experientia boni; quia scilicet multa expendentes non curant qualiter bene expendant. Vocatur etiam haec superabundantia bannausea, a bannos, quod est fornax, quia scilicet ad modum fornacis omnia consumunt. Sed defectus vocatur parvificentia. Et hae etiam extremitates differunt ab his quae contrariantur liberalitati; quomodo autem differant dicetur posterius in IV.

176 apyrocalia] apirocalia $O^{1}V^{2}$ $P^{2}P^{6}$ P^{4}Za apiuocalia ErV^{2} apybocalia V^{4} epyrocalia P^{10} apoyrokalia V^{6} *Cf. Arist.* 1107 b 19 *cum adn.*; *infra*, IV *c.* 6 *lin.* 82; *nec non loci in app. fontium laud.* 177 pyros] piros $P^{2}P^{6}P^{7}$ P^{4}Za . pyuos V^{2} poyros V^{4} 180-181 bannausea] banneusea Bg^{1} bannauscea Er^{2} bannansea Kr baunausia O baunsea V^{2} bannaseas *pr.m.* bannauseas *sec.m.* Ao bannasea C^{1} bannanda P^{1} *Cf. Arist.* 1107 b 19 *cum adn.*; *II*^{a}-*II*^{ae} q.135 a.2, *ubi* bannausea *hab. plerique mss.*; *infra* IV *c.* 6 *lin.* 80 *cum adn.* 181 bannos] baunos $OP^{10}V^{2}$ banos V^{4} 185 autem] *om.* Φ^{2} Ψ(-ToP^{4} V^{6}Za) *Cf. Praef., p.* 94*

175-180 *Lexicon verborum graecorum...*, p. 259* : «Apeyrocalia : inexperientia boni ». Cf. infra IV c. 6 lin. 81-84. - Aliter sed non recte Anonymus *Glossa interl. in Eth. vet.*, Ar^{1}, f. 84r = C^{10}, f. 31r = P^{15}, f. 32r : « Apirocalia : infinita bonitas »; cf. Albertus *De bono* tr.I q.5 a.2 (ed. Col., t. 28, p. 76, 32-34). - Aliter nec recte Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, F^{4}, f. 52rb = O^{9}, f. 40rb = Pr, f. 19ra : « apirocalia enim dicitur ab a, quod est sine, et pir, quod est ignis, et calou, quod est bonum, quasi sine igne vel amore boni » ; cf. Ar^{1}, f. 103v; C^{5}, f. 298vb ; P^{19}, f. 226va ; P^{20}, f. 26ra ; V^{14}, f. 268r ; P^{16}, f. 158r ; Albertus *De bono* tr.I q.5 a.2 (ed. Col., t. 28, p. 76, 29-32) ; *Lect.* f. 30va : « apeirocalia, ab a, quod est sine, et pir, quod est ignis, et calos, quod est pulcrum vel decens, quasi sine decenti igne, quia indecenter consumunt » ; f. 59vb ; *Comm.* p. 184 ; cf. ipse Thomas *II*^{a}-*II*^{ae} q.135 a.2. 180-182 Anonymus, p. 184, 23-25; O^{8}, f. 72vb (Roberti Grosseteste notulam in comm. insertam uncis inclusimus) : « Dicuntur autem banausi et qui superabundant in eo quod est in quae non oportet consumere, non solum qui circa baunos, hoc est caminos, operantur. [Proprie enim dicuntur banausi artifices qui per ignem operantur.] » ; *Lexicon verborum graecorum...*, p. 259* : «Banausia : ars illiberalis quae fiebat in igne » ; Albertus *Lect.* f. 30va : « bonausia, quae alio nomine dicitur incendium, [quo nomine significantur incendiarii,] quia consumit omnia sicut ignis, sicut incendiarii comburunt bona aliorum » ; f. 59vb : « banausia, a bannos, quod est furnus, quia ad modum ignis sua consumit » ; *Comm.* p. 184 ; *Comm. in Pol.* I 8 (ed. Borgnet, t. 8, p. 66) ; Thomas *II*^{a}-*II*^{ae} q.135 a.2 (cf. etiam Martin *The Vulgate Text...*, p. 59-60) ; infra IV c. 6 lin. 80-81 ; c. 7 lin. 174. - Aliter sed perperam Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, Ar^{1}, f. 103v : « Vanausia vero dicitur a vanus, a, um, et usia, quod est substantia, quasi omnem substantiam suam faciens evanescere » ; C^{5}, f. 298vb ; F^{4}, f. 52rb = O^{9}, f. 40rb = Pr, f. 19ra ; P^{19}, f. 226va ; P^{20}, f. 26ra ; V^{14}, f. 268r ; P^{16}, f. 158r; Albertus *De bono* tr.I q.5 a.2 (ed. Col., t. 28, p. 76, 34-35). 185 Ne verbo quidem de differentia hac in libro IV agitur.

1107 b 21 Circa
honorem autem et inhonorationem medietas quidem magnanimitas, superabundantia autem caumotes quaedam dicta, defectio autem pusillanimitas. § Sicut autem dicimus habere ad magnificentiam liberalitatem circa parva differentem, ita habet quaedam et ad magnanimitatem circa honorem existentem magnum, haec autem circa parvum existentem. Est enim ut oportet appetere honorem et magis quam oportet et minus. Dicitur autem qui superabundat quidem desideriis philotimus, qui autem deficit aphilotimus, medius autem innominatus. Innominatae autem et dispositiones. Verum tamen philotimi philotimia. Unde contendunt extremi de media regione. Et nos autem est quando medium philotimum vocamus, est autem quando aphilotimum; et est quando
1108 a 1 laudamus philotimum, est autem quando aphilotimum. Propter quam autem causam hoc facimus, in his quae deinceps dicetur; nunc autem de reliquis dicamus secundum enarratum modum. § Est autem et circa iram superabundantia et defectus et medietas. Fere autem innominatis existentibus ipsis, medium mansuetum dicentes et medietatem mansuetudinem vocamus, extremorum autem qui quidem superabundat iracundus sit, malitia autem iracundia, qui autem deficit inirascibilis quidam, defectio autem inirascibilitas. § Sunt autem et aliae tres medietates habentes quidem quandam similitudinem ad invicem, differentes vero ab invicem. Omnes quidem enim sunt circa verborum et operationum communionem. Differunt autem quoniam haec quidem est circa verum quod est in ipsis, hae autem circa delectabile, huius autem haec quidem in lusu, haec autem in omnibus quae secundum vitam. Dicendum igitur de his ut magis cognoscamus quoniam in omnibus medietas est laudanda, extrema autem non < . . . > laudabilia, sed vituperabilia sunt. Sunt quidem igitur et horum plura innominata, tentandum autem, quod et in aliis, ipsis nomina fingere manifestationis gratia et boni quod consequitur. § Circa verum quidem igitur medius quidem verus quis et medietas veritas dicatur, fictio autem quae quidem ad maius iactantia et qui habet eam iactator, quae autem ad minus yronia et

23 caumotes T (*lin.* 9) : chaunotes L^1 chaunmotes Rt chaymotes L^2(–P^{13}) caymotes P^{13}Rp 25 quaedam A($K^bL^bM^b$) RT (*lin.* 24) : quid A(O^b) *Eth. vetus* L 26 ad A($K^bL^bM^b$) RT (*lin.* 23) : circa A(O^b) *Eth. vetus* L 26 autem R : *om.* AL 28 quidem ALRt *sec.m.* Rp^2 : quid est Rp 1108 a 4 et^1 ALRT (*supra c.* 8 *lin.* 150) : *om.* T (*lin.* 72) 6 et Rp(–P^{14}) T (? *lin.* 77) : *om.* ALRt 6 vocamus L^2RT (*lin.* 77, *cf.* 79) : vocabimus AL^1 10 ab L^2R : ad L^1 12 Differunt ALRtT (*lin.* 90) : Differt Rp 12 est^2 L^2R : *om.* AL^1 13 hae AT (*lin.* 92) : h' L(Et$O^s$$V^{ts}$ T^1 Re N^1) Rp(As^1Ba^1 V^{ts}Vd Rp^s) haec L($P^{11}P^{12}$) Rt Rp($SlTu^1$) hoc Rn P^{14} 13 haec... haec T (*lin.* 93, 95) : hoc... hoc AL($P^{11}P^{12}$) Rt h'...h' *cett.* 15 est R (*post* laudanda Rt) : *om.* AL 16 non T (*lin.* 98) : non recta nec Rp neque recta neque ALRt 16 sunt *add.* L^2R : *om.* AL^1 22 yronia T (*lin.* 113) : eironia L^1 eyronia L^2R

yron. § Circa delectabile autem quod quidem in ludo, medius quidem eutrapelos et dispositio eutrapelia, superabundantia autem bomolochia et qui habet eam bomolochos, qui autem deficit agricos quis et habitus agroykia. § Circa reliquum autem delectabile quod in vita, qui quidem ut oportet delectabilis est amicus et medietas amicitia, qui autem superabundat, si quidem nullius gratia placidus, si autem utilitatis alicuius sui blanditor, qui autem deficit et in omnibus indelectabilis, litigiosus quis et discolus. § Sunt autem et in passionibus et in his quae circa passiones medietates. Verecundia enim virtus quidem non est, laudatur autem et verecundus, et enim in his dicitur quidem medium. Qui autem superabundat ut cataplex qui omnes verecundatur, qui autem deficit vel nequaquam verecundatur inverecundus; medius autem verecundus. § Nemesis
1108 b 1 autem medietas invidiae et epicacocharchiae. Sunt autem circa tristitiam et delectationem in his quae accidunt proximis factas. Nemesiticus quidem enim tristatur de indigne bene operantibus, invidus autem superexcedens hunc in omnibus tristatur, epicacocharchos autem tantum deficit a tristando ut et gaudeat. Sed de his quidem igitur et alias tempus erit. De iustitia autem, quia non simpliciter dicitur, post haec dividentes de utraque dicemus qualiter medietates sunt. Similiter autem et de rationalibus virtutibus.

23 yron T (*lin.* 114) : eiron L^1 eyron L^2R 25 agricos *Eth. vetus* T (*lin.* 128) : agroicos LR (agroy- L^2Rt) 26 agroykia L^2T (*lin.* 129) : agroikia L^1 agroykya Rt agroykeya (-ykeia -ikeia) Rp 32 enim ALRt : quidem enim Rp(-P^{14}) 33 in his AL^1Rt : *om.* L^2 *add. ante* enim Rp 33 dicitur quidem LT (*lin.* 149-150) : hic quidem dicitur *Eth. vetus* R 33 medium T (*lin.* 149) : medius ALR 1108 b 1 epicacocharchiae T (*lin.* 156) : epichairekakie AL epychairikakye Rt epychatrikakie Rp^1(ephy- Ba^1 -tykakie P^{14}) ephychathkakie $Rp^{2,3}$ 2 quae ALRtT (*lin.* 160) : *om.* Rp 5 epicacocharchos T (*lin.* 164) : epichairekakus L epycharechachus Rt epychayrekakus (ephy-) Rp 9 rationalibus L^1($EtP^{11}V^{13}$ Sk^2 P^{15}) L^2 Rt Ba^1 $Rp^{2,3}$(-Tu^1) T(*lin.* 172) : rationabilibus L^1(O^9T^1Re) Rp^1(-Ba^1) Tu^1

1107 b 21 *Circa honorem autem* etc. Positis virtutibus quae respiciunt divitias, hic ponit virtutes quae respiciunt honores. Et primo ponit virtutem quae respicit magnos honores; secundo virtutem quae respicit mediocres, ibi: *Sicut autem dicimus* etc. Dicit ergo primo quod magnanimitas est medietas circa honorem et inhonorationem. Superabundantia autem in prosequendo ea quae pertinent ad magnum honorem est quaedam dispositio quae dicitur caumotes, ex eo quod ardet in his quae pertinent ad appetitum honoris, nam cauma incendium dicitur. Sed, quia capnos in graeco idem est quod fumus, potest etiamsi sic scribatur: capnotes, dici quasi fumositas; consuevimus enim eos qui nimis anhelant ad ascendum ad aliqua alta vel magna vocare ventosos vel fumosos. Sed defectio opposita magnanimitati vocatur pusillanimitas.

Deinde cum dicit: *Sicut autem dicimus* etc., ponit 1107 b 24
aliam virtutem quae est circa mediocres honores. Et dicit quod, sicut dictum est quod liberalitas differt a magnificentia in eo quod liberalitas est circa parva cum magnificentia sit circa magna, ita etiam ad magnanimitatem quae est circa magnum honorem se habet quaedam virtus quae est circa honorem qui existit parvus. Et quod circa hoc oporteat esse aliquam virtutem in medio existentem, manifestat per hoc quod subdit quod contingit etiam mediocrem honorem appetere sicut oportet, quod pertinet ad medium virtutis, et magis quam oportet, quod pertinet ad superabundantiam, et

5 Lin. 1107 b 24. 9-11 Alanus de Insulis *Dist.* (PL 210, 735 B) : « Cauma dicitur fervor ». - Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, C^6, f. 299ra : « Caumotis a cauma, quod est aestus, et noys, quod est mens, quasi aestus mentis ad honores » ; cf. V^{14}, f. 268r ; P^{16}, f. 158r ; *Compendium philosophiae*, f. 169ra ; *Diffinitiones virtutum et vitiorum*, P^{20}, f. 26ra. - *Comm. in Eth. vet.*, Ar^1, f. 103v : « Et dicitur caumotis a caumate, id est incensione, quasi tota incensio in desideriis » ; cf. P^{19}, f. 226va ; V^{14}, f. 268r. - Aliter et recte Robertus Grosseteste *Notula* (in comm. Anonymi, p. 187, 3, inserta), O^8, f. 74va : « non tamen propter chaunotita [quod nos possumus dicere mollitiem vel laxitatem vel dissolutionem] » ; *Lexicon verborum graecorum...*, p. 260* : « Chaymotes : extrema vanitas » (sed cf. adn. crit. ad loc.). 11-16 Cf. infra IV c. 8 lin. 65-66 ; c. 11 lin. 10-11 ; *II*^{a}-*II*^{ae} q.130 a.2 s.c. (ubi legend. « capnus, id est fumosus » ; cf. Gauthier *La date du Commentaire...*, p. 83). 20 Cap. 8, 1107 b 17-19.

minus quam oportet, quod pertinet ad defectum. Ille autem qui superabundat in desiderio honoris vocatur philotimus, id est amator honoris; ille autem qui deficit in appetitu honoris vocatur aphilotimus, id est sine amore honoris; ille autem qui medio modo se habet est innominatus. Et similiter etiam dispositiones, id est habitus vitiorum et virtutis mediae, sunt innominatae. Possumus tamen nomina fingere, vocantes dispositionem qua quis est philotimus philotimiam; et similiter dispositio qua quis dicitur aphilotimus potest dici aphilotimia. Sed quia medium non est nominatum, ideo illi qui sunt in extremo contendunt de media regione, dum scilicet uterque se dicit esse in medio. Et loquitur ad similitudinem duarum civitatum, inter quas solet esse contentio de mediis finibus quando non est certus limes praefixus, dum utraque dicit territorium medium ad se pertinere. Sed quia hoc fere commune est in omnibus vitiis quod uterque extremorum reputat se esse in medio et virtuosum in altero extremo, sicut timidus reputat fortem audacem, quem audax reputat timidum, consequenter ponit quod est proprium in hac materia, quia non solum vitiosi ascribunt sibi ipsis nomen virtutis, sed etiam virtuosi, propter hoc quod medium virtutis est innominatum, utuntur nomine vitii quasi nomine virtutis. Et hoc est quod subdit quod etiam nos rationabiliter loquentes quandoque illum qui est in medio vocamus philotimum et quandoque vocamus eum aphilotimum. Quandoque enim laudamus hominem ex eo quod est philotimus; consuevimus enim dicere aliquem laudantes quod est homo curans de honore suo et sic ipsum virtuosum vocamus philotimum. Quandoque autem laudamus aphilotimum, sicut cum in laudem alicuius dicimus quod non curat de honoribus hominum, sed de veritate, et sic aphilotimum vocamus virtuosum. Quare autem hoc accidat, dicetur in sequentibus, scilicet in IV. Sed nunc oportet nos prosequi de reliquis medietatibus secundum praedictum modum, scilicet exemplariter.

1108 a 4 Deinde cum dicit: *Est autem circa iram* etc., ponit virtutem quae respicit exteriora mala, ex quibus homo provocatur ad iram. Et dicit quod circa iram est superabundantia, defectus et medium. Et quamvis omnia ista sint ut plurimum innominata, medium tamen consuevimus nominare mansuetum et medietatem mansuetudinem, illum autem qui superabundat in hoc vocamus iracundum et dispositionem eius iracundiam, illum autem qui deficit vocamus inirascibilem et defectum inirascibilitatem.

Deinde cum dicit: *Sunt autem et aliae tres* etc., 1108 a 9 ponit virtutes quae respiciunt humanos actus. Et primo ostendit earum distinctionem; secundo exemplificat de ipsis, ibi: *Circa verum quidem igitur* etc. Dicit ergo primo quod sunt tres aliae medietates quae quantum ad aliquid conveniunt et quantum ad aliquid differunt. Conveniunt quidem quantum ad hoc quod omnes sunt circa verba et opera quibus homines ad invicem communicant; differunt autem quantum ad hoc quod una earum est circa veritatem talium verborum et factorum, aliae autem circa delectationem ipsorum, ita tamen quod una earum respicit delectationem eorum quae dicuntur vel fiunt ludo, alia vero in his quae pertinent ad communem vitam, scilicet in seriosis. De his etiam dicendum est ut magis appareat quod in omnibus medietas est laudabilis, extrema autem non sunt laudabilia, sed vituperabilia. Plura autem horum sunt innominata, sed, sicut in aliis fecimus, tentabimus ponere nomina ut fiat manifestum quod dicitur et propter bonum quod inde consequitur; quia finis huius scientiae non est manifestatio veritatis, sed bonum operis.

Deinde cum dicit: *Circa verum quidem igitur* etc., 1108 a 19 exemplificat de praemissis virtutibus. Et primo de ea quae est circa verum. Et dicit quod circa verum medius est ille qui dicitur verus et medietas dicitur veritas; sed fictio falsi quae est in plus, quando scilicet aliquis fingit maiora de se quam sint, vocatur iactantia et talis fictor vocatur iactator; sed fictio quae est ad minus, scilicet quando aliquis fingit de se quaedam vilia, vocatur yronia, quasi irrisio, et talis fictor vocatur yron, id est irrisor.

Secundo ibi: *Circa delectabile autem* etc., exemplificat de virtute quae est circa ludos. Et dicit quod 1108 a 23

68 accidat AsBg^{1}DbEr^{2}KrP^{10} Φ^{2}(-P^{7}) PP^{2}V^{6}Za] accidit BoErOO^{1}P^{5}VV^{2}V^{3}V^{4} P^{7} SWiToP^{4} 102 consequitur] sequitur Ψ *Sed cf. Arist.* 1108 a 19

32-35 *Glossa interl. in Eth. vet.*, Ar^{1}, f. 84r = O^{19}, f. 31r = P^{15}, f. 32r : « filotimus, id est amans honorem » ; Robertus Grosseteste *Notula* (in comm. Anonymi, p. 191, 20, inserta), O^{8}, f. 77rb : « nos philotimum [id est amatorem sive amicum honoris ; dictum a philos, quod est amicus, et timη, quod est honor] laudamus » ; Albertus *Lect.* f. 30va ; *Comm.* p. 185 a. - Aliter sed perperam Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, C^{9}, f. 299ra = P^{16}, f. 158r : « Dicitur autem philotimus a philos, quod est amor, et timus, quod est flos, quia amator honorum similis est amatori florum ; aphilotimus dicitur ab a, quod est sine, et philos, amor, etc. » ; cf. F^{4}, f. 52va = O^{9}, f. 40rb = Pr, f. 18rb; P^{19}, f. 226va ; V^{14}, f. 268r ; Albertus *De bono* tr.I q.5 a.2 (ed. Col., t. 28, p. 76, 41-43). - *Compendium philosophiae*, f. 169rb : « a filos, quod est amor, et time, quod est mens, quasi habens totam mentem in desiderio honorum » ; cf. *Comm. in Eth. vet.*, Ar^{1}, f. 103v ; *Diff. virt. et vit.*, P^{20}, f. 26ra-rb. 44-48 Albertus *Lect.* f. 30va : « et sicut homines qui habitant in extremis alicuius regionis quae non habet dominium litigant pro ipsa et utrique nituntur vendicare sibi ipsam... ». 69 Cap. 12, 1125 b 9-17. 70-71 Cf. supra c. 8 lin. 165. 85 Lin. 1108 a 19. 103-104 Cf. supra c. 2, 1103 b 26-28 ; I c. 3, 1095 a 5-6.

circa delectationem quae est in ludis, ille qui medium tenet vocatur eutrapelus, quasi bene se vertens ad omnia, et dispositio vocatur eutrapelia. Ille autem qui superabundat vocatur bomolochus, a bomos, quod est altare, et lochos, quod est raptor; et dicitur ad similitudinem milvi qui semper volabat circa aras idolorum in quibus animalia immolabantur ut aliquid raperet; et similiter ille qui excedit in ludo semper insistit ad hoc quod rapiat verbum vel factum alicuius ut in ludum convertat; dispositio autem vocatur bomolochia. Ille autem qui deficit vocatur agricos, id est agrestis, et dispositio vocatur agroykia.

1108 a 26 Tertio ibi: *Circa reliquum autem* etc., exemplificat de tertia dictarum virtutum. Et dicit quod circa reliquum delectabile quod est in vita quantum ad ea quae seriose aguntur, medius vocatur amicus, non ab affectu amandi, sed a decenti conversatione; quem nos possumus affabilem dicere, et ipsa medietas vocatur amicitia vel affabilitas. Ille autem qui superabundat in hoc, si non faciat hoc nisi causa delectandi, vocatur placidus; si autem faciat hoc propter aliquam propriam utilitatem, puta propter lucrum, vocatur blanditor vel adulator. Qui autem in hoc deficit et non veretur contristare eos cum quibus vivit, vocatur litigiosus et discolus.

Deinde cum dicit: *Sunt autem et in passionibus* 1108 a 30 etc., ponit exemplum de quibusdam passionibus laudabilibus. Et primo de verecundia. Et dicit quod etiam in passionibus et in his quae passionibus adiunguntur sunt quaedam medietates. Verecundia enim non est virtus, ut in IV ostendetur, sed tamen verecundus laudatur, eo quod in talibus est medium accipere. Ille autem qui superabundat ut de omnibus verecundetur, vocatur cataplex, id est stupidus; ille autem qui deficit vel nihil verecundatur vocatur inverecundus.

Secundo ibi: *Nemesis autem* etc., agit de alia 1108 a 35 passione quae vocatur nemesis, id est reprehensio, quae est medietas invidiae et epicacocharchiae;

124 raperet] raperent Φ(*corr. sec.m.* AsDbV) 128 agricos] agrycos BoDbEr^{2}KrP^{1}P^{10}V^{2}V^{4} F acricos P^{2} agroycos P^{4}V^{6} *sec.m.* Kr *Cf. Arist.* 1108 a 25 *cum adn.* 129 agroykia *coni.*] agroyleia Θ (agroleya As agricoleia [-leya] DbEr^{2} -lea PTo -leya Za -keia P^{4} -chia V^{6}) *Sed plus quam semel* le *pro* k *habent mss.*; *cf.* epiileya *pro* epiikya *infra* V *c.* 1 *lin.* 10 *et* 11 *cum adn.* 134 affectu] effectu AsDbOO^{1}V AoBg^{2}Er^{1}P^{2}P^{7} SPZa (*corr. sec.m.* Bg^{2}S) *Sed cf. II^{a}-II^{ae}* q.114 a.1 ad 1 146 in^{2} *om.* Φ *Sed cf. Arist.* 1108 a 31 156 epicacocharchiae *coni. cum* Za] epicacocharchia Θ (epy- Bg^{1}V W -kia *pr.m.* -kie *sec.m.* Kr epichachorchia *pr.m.* -charchia *sec.m.* V^{2} epicachocharchia V^{3} -cia *pr.m.*-cie *sec.m.* Ao -cia Bg^{2} epichochacchia P^{1} epitocharchia P^{7} epicachocarchia V^{10} epicacorcharcia To epicacarchakie P^{4} epychatekakrie V^{6})

118-119 *Comm. in Eth. vet.*, F^{4}, f. 55rb = O^{8}, f. 42ra : « Eutrapolus dicitur ab eu, quod est bonum, et tropos, quod est conversio, et ludus, quasi bene se habens et bene se convertens in ludendo » ; Robertus Grosseteste *Notula*, O^{8}, f. 51ra (cf. f. 81rb in marg.) : « Eutrapelus autem est qui cum honestate gratiose dicit ; dictus ab eu, quod est bene, et trepo, quod est verto, quasi bene vertens sermonem » ; Albertus *Lect.* f. 30vb et f. 75rb ; *Comm.* p. 186 a. *Lexicon verborum graecorum...*, p. 260* : « Eutrapelus : bene se vertens vel gerens - Eutrapelia : bona conversatio ». Cf. ipse Thomas infra IV c. 16, 1128 a 10 ; *II^{a}-II^{ae}* q.168 a.2. - Aliter sed perperam Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, Ar^{1}, f. 105v : « Dicitur autem eutrapelus ab eu, quod est bonum, et trapesa [= τράπεζα], quod est moneta ; inde eutrapelus quasi bonus monetatus » ; cf. V^{14}, f. 268v ; P^{16}, f. 158v ; P^{19}, f. 227ra ; *Diff. virt. et vit.*, P^{20}, f. 26rb-va ; Albertus *De bono* tr.I q.5 a.2 (ed. Col., t. 28, p. 76, 57-59). - Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, C^{5}, f. 299rb : « Et dicitur eutrapelus ab eu, quod est bonum, et polis, quod est pluralitas sive communio, quasi existens bonum in communione cum aliis » ; cf. P^{16}, f. 158v. 119-127 Anonymus, p. 201, 8-9 ; O^{8}, f. 81ra-rb (Roberti Grosseteste notulam uncis inclusimus) : « Bomolocha dicuntur volatilia avida et avide edentia, quae gratia cibi insident templis, derelictum a sacrificiis avide comedentia. [Dicta a bomos, quod est templum, et locho, quod est insideo.] » ; Albertus *Lect.* f. 30vb : « Bomolochos, a bomos, quod est templum, et chos [!], quod est custos, quasi custos templi ; sicut milvus qui custodiebat templum ut comederet reliquias sacrificiorum ; et ille qui tota die vult ludere dicitur milvus, quia rapit quidlibet ad evitandum [! *legend.* iocandum ?] » ; f. 75ra-rb: « Et dicitur bomolochus, quod est nomen cuiusdam avis quae insidiebat in templis ad capiendum quicquid esset residuum de animalibus sacrificatis, sicut est milvus ; dicitur enim a bomos, quod est templum, et lochos, quod est insidere » ; *Comm.* p. 186 a ; *Lexicon verborum graecorum...*, p. 260* : «Bomolochia : excedens derisio ». - Aliter sed perperam *Comm. in Eth. vet.*, C^{5}, f. 299rb : « Vomolochus dicitur a vomo, vomis. et logos. sermo. quasi ultra modum delectatus in vomitu sermonis » ; cf. Ar^{1}, f. 105v ; F^{4}, f. 55rb = O^{8}, f. 42ra ; P^{19}, f. 227ra ; V^{14}, f. 268v ; P^{16}, f. 158v ; *Diff. virt. et vit.*, P^{20}, f. 26va ; Albertus *De bono* tr.I q.5 a.2 (ed. Col., t. 28, p. 76-77). 128 Robertus Grosseteste(?) *Notula* (in textu post 1108 a 26 «agroicos» inserta in codicibus ab exemplari parisiaco proxime descriptis) : «id est agrestis». Cf. infra IV c. 16 lin. 63 et 185-186. 135-136 Eccli. IV^{7} sec. Thomam *II^{a}-II^{ae}* q.114 a.1 s.c. ; cf. Cicero *De off.* I XXXI 113 ; II XIV 48 (ed. Atzert, p. 51, 17 et 92, 27), e quo pendent Ambrosius *De off. min.* II VII 29 (PL 16, 111 C) ; Cassianus *Inst.* VIII 10 et 11 (PL 49, 340 B, 341 A). 140 *Comm. in Eth. vet.*, Ar^{1}, f. 105v : « Talis est blanditor sive adulator » ; P^{19}, f. 227ra : « blanditor, quod est idem quod adulator » (in textu 1108 a 29 antiquiores codices Ethicae veteris, Ar^{1} O^{10}, habent « adulator », sed posteriores plerique, velut P^{19}P^{16}V^{14}, « blanditor » ; P^{17} habet « blanditor vel adulator ») ; Robertus Grosseteste *Notula* (adn. marg. ad 1108 a 29 « blanditor » in Et Sk^{2}) : « seu adulator ». 148 Cap. 17, 1128 b 10. 151 *Lexicon verborum graecorum...*, p. 260* : «Kataplex : plicatus vel stupefactus» ; cf. *Glossa in Eth. vet.*, Ar^{1}, f. 84v = O^{10}, f. 31v = P^{18}, f. 33r : « Cataplex : admirans ». - Ps.-Andronicus *De passionibus* (ed. Tropia, p. 108) : « Ekplexis autem timor ex inconsueta ymaginacione mali. Kataplexis autem timor ex maiori phantasia » ; Nemesius *De nat. hom.* c. 20 (PG 40, 689 A) a Burgundione transl. c. 20 (ed. Burkhard, p. [83]) : « Cataplexis autem est timor ex magna imaginatione, *ecplexis* autem timor est ex inconsueta imaginatione » ; Ioannes Damascenus *De fide orth.* II c. 15 (PG 94, 932 C) a Burgundione transl. c. 29 (ed. Buytaert, p. 122) : « Admiratio vero est timor ex magna imaginatione. *Stupor* vero est timor ex inassueta imaginatione ». - Aliter sed perperam Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, Pr, f. 18vb : « Cathaplex... dicitur a cata, quod est trans, et plico, cas, quasi replicans se ultra modum ; vel dicitur a cado, dis, quia subcumbit omni verecundabili » ; cf. Ar^{1}, f. 106r ; P^{18}, f. 227vb ; *Diff. virt. et vit.*, P^{20}, f. 26va ; *Comm. in Eth. vet.*, C^{5}, f. 299rb : « Dicitur cacoplex a cacos, quod est malum, et plica, cae, quasi inveniens plicam malam in omnibus et ideo in omnibus verecundatur » ; cf. V^{14}, f. 268v ; P^{16}, f. 158v ; Albertus *De bono* tr.I q.5 a.2 ; tr. III q.3 a.17 (ed. Col., t. 28, p. 77, 18-19 ; 185, 88-91) ; *Lect.* f. 30vb ; *Comm.* p. 187 a. 155, 160-165 *Comm. in Eth. vet.*, Ar^{1}, f. 106r : « Est autem nemesticus [!] idem quod reprehensor ; reprehensor autem est, ut dicit Aristotiles [*Top.* II 2, 109 b 38 - 110 a 4 ; PL 64, 925 B, ubi tamen pro «indignans» legendum est «reprehensor» ; cf. *mss.* Paris B.N. lat. 16080, f. 28v; 16092, f. 79vb] qui tristatur in malorum prosperitatibus » ; cf. P^{18}, f. 158v ; Pr, f. 18va ; P^{19}, f. 227vb ; P^{20}, f. 26va ; Albertus *De bono* tr.I q.5 a.2 (ed. Col., t. 28, p. 77, 13-15) : « Nemesis dicitur habitus reprehensoris, qui tristatur in malorum prosperitatibus » ; *Comm.* p. 187 b ; infra adn. ad IV c. 17 lin. 135-142 ;

charchos enim dicitur gaudium, cacos malum, epi super, ac si dicatur: gaudium de malo. Sunt autem hae dispositiones circa delectationem et tristitiam de his quae eveniunt proximis. Nemesiticus enim, id est reprehensor, tristatur si aliqui mali prosperantur in sua malitia, invidus autem superabundat ut tristetur de omnibus qui prosperantur sive bonis sive malis, sed ille qui dicitur epicacocharchos in tantum deficit a tristando ut etiam gaudeat de malis qui in sua malitia prosperantur. Sed de his alibi dicetur, scilicet in II Rhetoricae. Ultimo autem < concludit > quod, quia iustitia habet diversas species in quibus non similiter accipitur medium, de iustitia post dicetur in V et qualiter partes eius sint in medio. Et similiter postea dicetur in VI de virtutibus rationalibus, id est intellectualibus.

157 cacos *coni. cum* To] chachos Θ (chacos Bg^1Bg^3 P^6W WiZa cachos Er^3 AoP^3 SPP^4 *sec.m.* V^2 carchos *pr.m.* V^2) 160 Nemesiticus] Nementicus $Bg^1BoDbErV^4$ Nemeseticus P^{10} (*corr.* ?) Nemesicus W ToV^6 *Cf. II*^{3a}-*II*^{3a2} q.30 a.3 ad 2, *ubi* nemesiticus *habent plerique mss.* 164 epicacocharchos] epy- $AsBg^1$ -cos Er^3 -cacoarchos V -cacoharchos O^1 -cacoharcohs V^4 -cacohcarchos Bg^3 $Er^1P^1P^2Pd$ -chacoharcos V^2 -cachocarchos V^3 epycacocarcos P^6 epicacochas PWi epicathochas Za epichacochus S epichacoricos To epicarcacus P^4 epychaikerachus V^6 168 concludit *coni. cum* S] *om.* Θ (dicit *coni.* Wi[*sec.m.*?] V^6Za) 172 rationalibus] rationabilibus Bg^1VV^4 P^1P^2 Ψ *Cf. Arist.* 1108 b 9 *cum adn.*

Lexicon verborum graecorum..., p. 260* : « Nemesis : indignatio de successu indignorum » ; Robertus Grosseteste *Notulae* (adn. ad 1108 b 1 « Nemesis » in Et Re) : « id est reprehensio » ; (ad 1108 b 4 « bene operantibus » in Et Sk^2) : « scilicet prosperantibus » ; (ad 1108 b 5 « omnibus » in Et Sk^2) : « scilicet prosperitatibus aliorum ». 156-158 *Comm. in Eth. vet.*, F^6, f. 55rb = O^9, f. 42ra : « Epicherecacia... ab epi, quod est supra, et chere, quod est gaudium, et cacos, quod est malum, quasi supra modum gaudens in malo bonorum » ; cf. C^5, f. 299 rb ; Robertus Grosseteste *Notula* (adn. marg. ad 1107 a 10 « gaudium de malo » in Et P^{11}) : « Gaudium de malo est una dictio in graeco, scilicet epichairekakia, composita ab epi, quod est in, et chara, quod est gaudium, seu chairo, quod est gaudeo, et kakia, quod est malitia » ; cf. Albertus *Lect.* f. 30vb ; *Comm.* p. 187 a. - Aliter Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, Ar^1, f. 106r : « Epicherecacia vero dicitur ab epi, quod est supra, et chere, salus, et cacos, malum, quasi supergaudens in salute malorum » ; cf. C^5, f. 299rb ; V^{14}, f. 269r = P^{16}, f. 158v ; P^{19}, f. 227vb ; P^{20}, f. 26va ; Albertus *De bono* tr.I q.5 a.2 (ed. Col., t. 28, p. 77, 19-22).

1108 b 11 Tribus autem dispositionibus existentibus, duabus quidem malitiis, hac quidem secundum superabundantiam, hac autem secundum defectum, una autem virtute medietate, omnis omnibus opponitur aliqualiter, extremae quidem enim et mediae et ad invicem contrariae sunt, media autem extremis. § Quemadmodum enim aequale ad minus quidem maius, ad maius autem minus, ita medii habitus ad defectus quidem superabundant, ad superabundantiam autem deficiunt et in passionibus et in operationibus. Fortis enim ad timidum quidem audax videtur, ad audacem autem timidus. Similiter autem et temperatus ad insensibilem quidem intemperatus, ad intemperatum autem insensibilis, liberalis autem ad illiberalem quidem prodigus, ad prodigum autem illiberalis. § Propter quod et proiciunt medium extremi alter ad alterum et vocant fortem timidus quidem audacem, audax autem timidum, et in aliis proportionaliter. § Sic autem oppositis ad invicem his, maior contrarietas est extremis ad invicem quam ad medium, longius enim haec distant ab invicem quam a medio, quemadmodum magnum a parvo et parvum a magno quam ambo ab aequali. § Adhuc ad medium quidem quibusdam extremis similitudo quaedam videtur, ut audaciae ad fortitudinem et prodigalitati ad liberalitatem; extremis autem ad invicem plurima dissimilitudo, quae autem plurimum distant ab invicem contraria determinantur; quare et magis contraria quae plurimum distant. § Ad medium autem opponitur
1109 a 1 in his quidem magis defectio, in his autem superabundantia. Puta fortitudini quidem non audacia superabundantia existens, sed timiditas defectus existens, temperantiae autem non insensibilitas indigentia existens, sed intemperantia superabundantia existens. § Propter duas autem causas hoc contingit, unam quidem quae ex ipsa re. In essendo enim proximius et similius alterum extremorum medio, non hoc, sed contrarium opponimus magis; puta, quia similius esse videtur fortitudini audacia et proximius, et dissimilius timiditas, hanc magis opponimus, distantia enim plus a medio contraria magis videntur esse. Una quidem igitur causa haec, ex ipsa re. Alia autem ex nobis ipsis. Ad quae enim ipsi magis nati sumus aliqualiter, haec magis contraria medio videntur, puta ipsi magis

13 omnis omnibus opponitur L^2RT (*lin.* 21-22) : omnes omnibus opponuntur AL^1 17 defectus ALR : *an* defectum T (*lin.* 48) 18 superabundantiam RpT (*lin.* 49) : superabundantias ALRt 18 in^2 R : *om.* AL 21 insensibilem ALRtT (*lin.* 52) : insensibile Rp (*corr. sec.m.* Ba^1Rp^2) 28 ab L^2RT (*lin.* 75) : ad L^1 34 ab L^2R : ad L^1 35 Ad ALRtT (*lin.* 12, 93) ; Certo Rp (*corr. sec.m.* Ba^1V^{12} Rp^2) 1109 a 8 opponimus ALRt : medio *add.* Rp 9 et dissimilius L^2R : dissimilius autem A *Eth. vetus* L^1

nati sumus ad delectationes, ideo facilius mobiles sumus ad intemperantiam quam ad temperantiam. Haec igitur magis contraria dicimus ad quae augmentum magis fit. Et propter hoc intemperantia superabundantia existens magis contraria est temperantiae.

1108 b 11 *Tribus autem dispositionibus existentibus* etc. Postquam Philosophus ostendit in communi quid est virtus et diffinitionem communem applicavit ad speciales virtutes, hic determinat de oppositione virtutum et vitiorum. Et circa hoc tria facit: primo ostendit in his esse duplicem contrarietatem, unam quidem vitiorum ad invicem, aliam autem vitiorum ad virtutem; secundo ostendit quod maior est contrarietas vitiorum ad invicem quam ad virtutem, ibi: *Sic autem oppositis ad invicem* etc.; tertio ostendit quomodo unum vitiorum magis opponitur virtuti quam reliquum, ibi: *Ad medium autem* etc. Circa primum tria facit: primo proponit quod intendit; secundo probat propositum, ibi: *Quemadmodum enim aequale* etc.; tertio infert quoddam correlarium ex dictis, ibi: *Propter quod et proiciunt* etc. Dicit ergo primo quod, cum sint tres dispositiones quarum duae sunt vitiosae, una scilicet secundum superabundantiam, alia vero secundum defectum, una vero est secundum virtutem, quae est in medio, quaelibet harum aliqualiter opponitur cuilibet, quia extremae dispositiones et ad invicem sunt contrariae et etiam eis contrariatur media dispositio.

1108 b 15 Deinde cum dicit: *Quemadmodum enim aequale* etc., probat quod dixerat. Non fuit autem necesse probare quod duo vitia quae se habent secundum superabundantiam et defectum sint contraria, eo quod maxime distant; sed hoc videbatur esse dubium quod dictum est virtutem contrariari vitiis, quia, cum virtus sit in medio vitiorum, non distat maxime ab utroque eorum, cum tamen contrarietas sit maxima distantia, ut dicitur in X Metaphysicae, et ideo hoc specialiter hic Philosophus ostendit quod virtus contrarietur utrique vitiorum. Circa quod considerandum est quod, cum medium participet aliqualiter utrumque extremum, in quantum participat unum eorum contrariatur alteri, sicut aequale, quod est medium inter magnum et parvum, est quidem in comparatione ad magnum parvum et in comparatione ad parvum est magnum, et ideo aequale et magno opponitur secundum rationem parvi et parvo secundum rationem magni; et propter hoc est motus a contrario in medium sicut et in contrarium, ut dicitur in V Physicorum. Sic igitur medii habitus constituti tam in passionibus quam in operationibus se habent ut superabundantes ad eum qui est in defectu et se habent ut deficientes ad eum qui superabundat. Sicut fortis in comparatione ad timidum est audax, in comparatione autem ad audacem est timidus. Et similiter temperatus in comparatione ad insensibilem est intemperatus, in comparatione ad intemperatum est insensibilis. Ita etiam est et de liberali, qui est prodigus in comparatione ad illiberalem, illiberalis autem in comparatione ad prodigum. Et sic patet quod virtus contrariatur utrique extremorum.

Deinde cum dicit: *Propter quod et proiciunt* etc., 1108 b 23 infert quoddam correlarium ex dictis. Quia enim habitus medius se habet in comparatione ad unum extremum secundum rationem alterius, inde est quod extremi proiciunt medium alter ad alterum, id est uterque in extremitate existens existimat medium quasi alterum extremum sibi oppositum, sicut timidus fortem vocat audacem et audax vocat eum timidum. Quod etiam signum est eius quod dictum est, scilicet quod virtus contrarietur utrique extremorum.

Deinde cum dicit: *Sic autem oppositis* etc., ostendit 1108 b 26 quod maior est contrarietas vitiorum ad invicem quam ad virtutem, et hoc duabus rationibus. Quarum prima est quia, quanto magis aliqua a se distant, tanto magis sunt contraria, quia contrarietas est quaedam distantia; magis autem distant extrema ab invicem quam a medio, sicut magnum et parvum magis distant ab invicem quam ab ae-

34 hic *om.* Ψ 38 unum eorum contrariatur] *bis scripsit* Θ(=BoErOO[1][*secundo om.* contrariatur] P[10]VV[3][*primo om.* contrariatur]V[4] AoBg[8]C[1]Er[1]FPdW P) 41 est] *om.* P[7] *An secl.?* 42 et *om.* Ψ 46 constituti *coni. cum* P[7] ToP[4] V[6]Za *sec.m.* ErP[8]V[3] C[1]V[10]W SPWi] constitutus Θ 70 contrarietas] oppositio Φ *Sed cf. Arist.* 1108 b 27 72 quia] quod Φ *Sed cf.* I *c.* 6 *lin.* 106 ; *c.* 13 *lin.* 94

10 Lin. 1108 b 26. 12 Lin. 1108 b 35. 15 Lin. 1108 b 15. 16 Lin. 1108 b 23. 33 Cap. 5, 1055 a 4-10. 45 Cap. 1, 224 b 28-35 ; 8, 229 b 14-22. 43-45 Albertus *Lect.* f. 31ra : «medium, ut dicit Philosophus in V Physicorum [229 b 14-22], est quodam modo utrumque extremorum et ideo fuscum in quantum habet de albedine contrarium est nigro et in quantum habet de nigredine contrarium est albo, et propter hoc contingit ex mediis fieri motum ad utrumque extremorum et e converso». 62-63 Robertus Grosseteste *Notula* (adn. marg. ad 1108 b 24 «alter» in Et Sk[2]) : «seu uterque». 73-74 Cf. supra lin. 32-33.

quali quod est medium inter ea; ergo vitia magis opponuntur ad invicem quam ad virtutem. Est autem hic considerandum quod loquitur hic de oppositione virtutis ad vitia non secundum rationem boni et mali, quia secundum hoc ambo vitia continerentur sub uno extremo, sed loquitur prout virtus secundum propriam speciem est in medio duorum vitiorum.

1108 b 30 Secundam rationem ponit ibi: *Adhuc ad medium quidem* etc. Quae talis est: virtutis ad unum extremorum est aliqua similitudo, sicut inter fortitudinem et audaciam et inter prodigalitatem et liberalitatem; sed inter duo vitia extrema est omnimoda dissimilitudo; ergo maxime contrariantur ad invicem, quia contrarietas importat maximam distantiam, ut dictum est.

1108 b 35 Deinde cum dicit: *Ad medium autem* etc., ostendit quod virtuti unum extremorum magis contrariatur quam aliud. Et circa hoc duo facit: primo proponit quod intendit; secundo rationem assignat, ibi: *Propter duas autem causas* etc. Dicit ergo primo quod in quibusdam magis contrariatur medio virtutis vitium quod est in defectu, in quibusdam autem magis vitium quod est in excessu. Sicut fortitudini non maxime contrariatur audacia, quae pertinet ad superabundantiam, sed timiditas, quae pertinet ad defectum; e contrario autem temperantiae non maxime contrariatur insensibilitas, ad quam pertinet indigentia et defectus, sed intemperantia, ad quam pertinet superabundantia.

1109 a 5 Deinde cum dicit: *Propter duas autem causas* etc., assignat duas rationes eius quod dixerat. Quarum una sumitur ex parte ipsius rei, id est ex ipsa natura virtutum et vitiorum. Dictum est enim supra quod est quaedam similitudo alterius extremi ad medium virtutis, et ex hoc ipso quod unum extremorum est propinquius et similius medio virtutis quam aliud, sequitur quod non ipsum quod est similius sit magis contrarium virtuti, sed illud quod ei opponitur; sicut si audacia est similior fortitudini et proximior, sequitur quod timiditas sit dissimilior et per consequens magis contraria, quia illa quae sunt magis distantia a medio videntur ei esse magis contraria. Horum autem rationem oportet accipere ab ipsa natura passionum, contingit enim hoc quod hic dicitur in virtutibus moralibus quae sunt circa passiones, ad quas pertinet conservare bonum rationis contra motus passionum. Passio autem dupliciter corrumpere potest bonum rationis. Uno modo vehementia sui motus, impellendo ad plus faciendum quam ratio dictat, quod praecipue contingit in concupiscentiis delectationum et aliis passionibus quae pertinent ad prosecutionem appetitus; unde virtus quae est circa huiusmodi passiones maxime intendit passiones tales reprimere, et propter hoc vitium quod est in defectu magis ei assimulatur et quod est in superabundantia magis ei contrariatur, sicut patet de temperantia. Quaedam vero passiones corrumpunt bonum rationis retrahendo in minus ab eo quod est secundum rationem, sicut patet de timore et de aliis passionibus ad fugam pertinentibus; unde virtus quae est circa huiusmodi passiones maxime intendit firmare animum in bono rationis contra defectum, et propter hoc vitium quod est in defectu magis ei contrariatur, sicut patet circa fortitudinem. Aliam autem rationem assignat ex parte nostra. Cum enim ad virtutem pertineat repellere vitia, intentio virtutis est ad illa vitia potius repellenda ad quae maiorem inclinationem habemus, et ideo illa vitia ad quae sumus qualitercumque magis nati, ipsa sunt magis contraria virtuti, sicut magis sumus nati ad prosequendum delectationes quam ad fugiendum eas, propter hoc facillime movemur ad intemperantiam, quae importat excessum delectationum. Sic igitur illa vitia magis dicimus esse contraria virtuti quae magis nata sunt crescere in nobis, propter hoc quod naturaliter inclinamur ad ipsa. Et ideo intemperantia, ad quam pertinet superabundantia delectationum, magis est contraria temperantiae quam insensibilitas, ut supra dictum est.

104-105 pertinet indigentia *inv.* Ψ 125 corrumpere potest] *inv.* Ψ (*etiam sec.m.* To *hom.om.* P[4] *pr.m.* To) 139-140 animum] aliquem Φ

78-84 Albertus *Lect.* f. 31va-vb : « Differentiae autem constituentes istos habitus possunt considerari dupliciter. [1] Vel per comparationem ad obiectum, et sic magis distant duo habitus vitiorum ab invicem quam ab habitu virtutis, quia coniectat medium eligendo et tangendo et operationes vitiorum sunt in extremis ; et sic loquitur Philosophus hic. - [2] Possunt etiam considerari differentiae eorum secundum comparationem ad genus, et sic, cum una trahat in genus boni et alia in genus mali, magis erit contraria virtus vitio quam vitium vitio ; et hoc ipse dixit supra [c. 7, 1107 a 7-8] quod virtus sit ultimum. - Alii dicunt quod si considerentur secundum quod sunt habitus quidam, sic magis distat virtus a vitio quam vitium a vitio ; si autem quantum ad operationes et obiecta, est e converso. Sed primum melius est ». 92 Cf. supra lin. 32-33. 96 Lin. 1109 a 5. 110 Lin. 1108 b 30-31. 120-142 Albertus *Lect.* f. 31vb : « Ad IV dicendum quod virtus est ad perfectionem alicuius potentiae ; unde si perfectio alicuius potentiae est per abundantiam, et virtus perficiens similior est abundantiae, et e converso si perficitur diminutione. Sicut arduum ad quod perficitur irascibilis habet rationem abundantiae, et ideo fortitudo quae est perfectio eius est similior audaciae quam timori. Sed corruptio concupiscibilis est ex *vehementia* delectationum et ideo perfectio sua maxime est ut *retrahatur* a delectatione, quae dicit diminutionem, et ideo virtus quae perficit ipsam, scilicet temperantia, similior est defectui ». - Cf. supra c. 8 lin. 45-64. 157 Lin. 1109 a 3-5.

11

1109 a 20 Quoniam quidem igitur est virtus moralis medietas et qualiter et quoniam est medietas duarum malitiarum, huius quidem secundum superabundantiam, huius autem secundum defectum, et quoniam talis est quia coniectatrix medii est quod in passionibus et operationibus, sufficienter dictum est. § Ideo et difficile est studiosum esse. In unoquoque enim medium accipere difficile, puta circuli medium non cuiuslibet, sed scientis; sic autem et irasci quidem cuiuslibet et facile, et dare argentum et consumere, cui autem et quantum et quando et cuius gratia et qualiter, non adhuc cuiuslibet neque facile, quod est bene et rarum et laudabile et bonum. § Propter quod oportet coniectantem medium, primum quidem recedere a magis contrario, quemadmodum et Calipso monebat hoc: « Extra fumum quidem et undam custodi navem ». Extremorum enim hoc quidem est peccatum magis, hoc autem minus. Quia igitur medium attingere summe difficile, secundum secundam aiunt navigationem minima sumendum malorum. Hoc
1109 b 1 autem erit maxime hoc modo quo dicimus. § Intendere autem oportet et ad quae et ipsi facile mobiles sumus; alii enim ad alia apti nati sumus. Hoc autem erit notum ex delectatione et tristitia facta circa nos. In contrarium autem nos ipsos attrahere oportet. Multum enim abducentes a peccato in medium veniemus. Quod tortuosa lignorum dirigentes faciunt. § In omni autem maxime observandum delectabile et delectationem. Non enim non accipientes iudicamus eam. Quod igitur plebis senes patiebantur ad Helenam, hoc oportet pati et nos ad delectationem, et in omnibus illorum dicere vocem. Sic igitur abicientes ipsam minus peccabimus. Haec igitur facientes, ut in capitulo dicamus, maxime poterimus medium adipisci. § Difficile autem forsitan hoc et maxime in singularibus. Non enim facile determinare qualiter et quibus et in qualibus et quantum tempus determinandum. Et enim nos quandoque quidem deficientes laudamus et mansuetos dicimus, quandoque autem gravantes viriles vocamus. § Sed qui quidem parum a bene transgreditur non vituperatur neque ad maius neque ad minus, sed qui plus; iste enim non latet. § Hic autem usque quo et in quantum vituperabilis, non facile sermone determinare, neque enim aliud aliquid sensibilium. Talia autem in singularibus et in sensu iudicium. Hoc quidem igitur tantum

21 est L^2R : *om.* AL^1 23 quod ALRt : est *add.* Rp 1109 b 6 peccato RT (*lin.* 89) : peccando AL 11 igitur abicientes ipsam L^2RT (? *cf.* II^a-II^{ae} q.142 a.1 arg.3) : enim ipsam abicientes AL^1 12 Haec A *Eth. vetus* T (*lin.* 127) : h' $L(T^1$ Re $N^1)$ Rp^1 Tu^1V^{12} hoc L(Et $O^6P^{11}V^{12}$ P^{12} $P^{12}Rn)$ Rt SlVd Rp^2 16 determinandum (=ὁριστέον) *Eth. vetus* LRT (*lin.* 141) : ὀργιστέον A(= irascendum *Cf.* IV, 13, 1126 a 34) 19 maius L^2RT (*lin.* 151) : magis L^1

ostendit quoniam medius habitus in omnibus laudabilis, declinare au-
1109 b 25 tem oportet quandoque quidem ad superabundantiam, quandoque autem ad defectum, sic enim facile medium et quod bene adipiscemur.

1109 a 20 *Quoniam quidem igitur* etc. Postquam Philosophus determinavit de virtute quid sit, hic ostendit quomodo aliquis possit virtutem acquirere, quia, sicut supra dictum est, finis huius doctrinae non est cognitio veritatis, sed ut boni efficiamur. Circa hoc autem duo facit: primo ostendit quod difficile est hominem fieri virtuosum; secundo ostendit qualiter ad hoc possit perveniri, ibi: *Propter quod oportet coniectantem medium* etc. Circa primum duo facit. Primo resumit ea quae dicta sunt. Et dicit quod sufficienter supra dictum est quod virtus moralis est medietas et qualiter sit medietas, quia scilicet non secundum rem, sed quoad nos, et quorum sit medietas, quia scilicet est medietas duarum malitiarum quarum una se habet secundum superabundantiam, alia vero secundum defectum; dictum est etiam quare virtus sit medietas, quia scilicet est coniectatrix medii, inquirendo scilicet et eligendo medium tam in passionibus quam in actionibus.

1109 a 24 Secundo ibi: *Ideo et difficile est* etc., concludit ex praeostensis quod difficile est esse studiosum, id est virtuosum. Quia in omnibus hoc videmus quod accipere medium est difficile, declinare autem a medio est facile, sicut accipere medium in circulo non est cuiuslibet, sed scientis, scilicet geometrae, declinare autem a centro quilibet potest; ita etiam irasci qualitercumque quilibet potest et de facili, et similiter dare pecuniam et consumere eam, sed quod aliquis det cui oportet dare et quantum oportet et quando oportet et cuius gratia oportet et qualiter oportet, per quod intelligitur bene dare, non est cuiuslibet nec est facile, sed propter suam difficultatem est rarum et est laudabile et virtuosum, in quantum est secundum rationem.

Deinde cum dicit: *Propter quod oportet* etc., ostendit modos quibus aliquis potest pertingere ad hoc quod fiat virtuosus. Et circa hoc duo facit: primo docet qualiter aliquis possit ad medium inventum pervenire; secundo agit de ipsa inventione medii, ibi: *Difficile autem forsitan* etc. Circa primum ponit tria documenta. Quorum primum sumitur ex ipsa natura rei. Et dicit quod, quia fieri virtuosum et accipere medium est difficile, propter hoc oportet eum qui coniectat medium, qui scilicet intendit ad medium pervenire, principaliter ad hoc intendere ut recedat ab extremo quod magis contrariatur virtuti. Sicut si aliquis vult pervenire ad medium fortitudinis, debet principale studium adhibere ad hoc quod recedat a timiditate, quae magis opponitur fortitudini quam audacia, ut dictum est. Et ponit exemplum cuiusdam nautae vel poetae qui admonebat navigantes ut principaliter caverent maxima maris pericula quae sunt undae subvertentes navem et fumositates nebularum impedientes aspectum nautarum; et hoc est quod dicit: « Extra fumum et undam custodi navem », quasi dicat: « Ita navem custodias ut sic praetereas fumositates et undas ». Et rationem praedicti documenti assignat dicens 1109 a 30

21 praeostensis] dictis (predictis S) *praem.* Ψ (=Θ? *Forsitan* dictis *primo scripserit Thomas, quod in* preostensis *correctum delere oblitus est*) 48 principale] principaliter Ψ 56-59 Ita... vitiorum] Custodias nauta ut sis extra predictas fumositates et undas et extra mores uiciosos Za 57 sic] sit S sit extra ToP⁴ (extra *add. sec.m.* DbKr SWi) 57 praetereas *coni.*] predictas Θ 57 undas] cvadas *add.* Bg¹ Φ²(-FPd *ante* et undas W) caveas *add. sec.m.* O vitcs *add.* V¹ *sec.m.* O² pretoreas *add.* O³

4 Cf. supra c. 9 lin. 103-104 cum adn. 8 Lin. 1109 a 30. 11 Cap. 2, 1104 a 11-27. 12-13 Cap. 6, 1106 a 24 - b 28. 13-16 Cap. 7, 1107 a 2-3. 16-19 Cap. 6, 1106 b 15-16, 27-28 ; 7, 1107 a 3-6. 40 Lin. 1109 b 14. 40-41 *Comm. in Eth. vet.*, C⁵, f. 299vb : « Prima dividitur in tria, penes tria documenta quae tradet ad medii inventionem » ; P¹⁷, f. 38r : « In prima dat tria documenta ad ostendendum qualiter sit devenire ad medium » ; P¹⁸, f. 159v-160r : « *Ideo oportet* : dat medii principium sive documentum deveniendi ad medium... *Intendere* : aliud documentum... *In omni* : tertium documentum ». - Aliter Albertus *Lect.* f. 32ra : « Deinde cum dicit : *Propter quod oportet*, dat documentum qualiter aliquis efficiatur virtuosus, quia difficile indiget arte. Et primo dat generale documentum ; secundo ostendit quod difficile est invenire medium in singularibus, ibi : *Difficile autem.* Circa primum duo facit : primo ponit documentum ; secundo ostendit a quibus maxime recedendum sit, ibi : *In omni autem maxime.* In prima parte ponit duo documenta... » ; *Comm.* p. 191 b - 193 a. 49-50 Cap. 10, 1109 a 2-3. 50-57 *Comm. in Eth. vet.*, C⁵ f. 299vb : « Et hoc docet per simile de praecepto cuiusdam nautae qui semper iussit a maioribus periculis et procellis navem cavere » ; F⁴, f. 56vb = O³, f. 42vb = Pr, f. 19va : « Calipso, ille nauta... suadet enim a fumo et nebulis quae sunt supra litus maris navem extrahere ad medium, quia magis periclitantur homines in mari iuxta litus quam in medio ». - Anonymus, p. 139, 20-22 ; O³, f. 52ra : « *Extra fumum et undam.* Haec verba Circe videtur dicere apud poetam [Homerus *Odyss.* XII 219-220 ; cf. 108-109], non Calipso ; fumo autem et undae assimulavit tale extremum, fugibile ipsius ostendens, Philosophus ». - Albertus *Lect.* f. 32ra : « In primis autem ducit in testimonium quendam qui dicebatur Calipse [1], qui, ut dicunt quidam, fuit optimus nauta ; et quia ad regimen navis duo exiguntur, unum ex parte nautae, ut scilicet videat quo dirigat navem, in quo impeditur per fumum, et alterum ex parte navis quod possit ire, in quo impeditur per fluctus, ideo in documento suo duo posuit Calipse monens hoc, scilicet : 'Custodi navem extra fumum', quoad primum, 'extra undam', id est fluctus, quoad secundum. Sed Commentator dicit quod Calipse fuit quidam poeta qui dicit hoc metaphorice ; et dicit Commentator quod dictum suum fuit tantum : 'Custodi navem extra undam', et primam partem addidit Aristotiles, scilicet : 'extra fumum' » ; *Comm.* p. 191 b - 192 a. - *Lexicon verborum graecorum...*, p. 260* : « Calipso : proprium nomen ». 55 Lin. 1109 a 32.

quod unum extremorum vitiorum, illud scilicet quod est magis contrarium virtuti, est maius peccatum, illud autem extremum quod est virtuti similius est minus peccatum. Et ideo, quia valde difficile est contingere medium virtutis, ideo debet homo niti ut saltem maiora pericula vitet, quae scilicet sunt magis virtuti contraria, sicut navigantes dicunt quod post primam navigationem in qua homo nihil periculi sustinet, secunda navigatio est ut homo sumat minima periculorum. Et simile accidit circa vitam humanam eo modo quo dictum est, ut scilicet homo principaliter vitet vitia quae maxime contrariantur virtuti.

1109 b 1 Secundum documentum ponit ibi: *Intendere autem oportet* etc. Et sumitur ex parte nostra, quantum scilicet ad ea quae sunt propria unicuique. Et dicit quod oportet eum qui vult fieri virtuosus attendere quid sit illud ad quod magis appetitus eius natus est moveri; diversi enim ad diversa naturaliter magis inclinantur. Ad quid autem naturaliter unusquisque inclinetur, cognoscere potest ex delectatione et tristitia quae circa ipsum fit, quia unicuique est delectabile id quod est sibi conveniens secundum naturam, unde si aliquis in aliqua actione vel passione multum delectetur, signum est quod naturaliter inclinetur in illud. Homines autem vehementer tendunt ad ea ad quae naturaliter inclinantur et ideo de facili circa hoc homo transcendit medium, et propter hoc oportet quod in contrarium nos attrahamus quantum possumus, quia quando damus studium ad hoc quod multum recedamus a peccato ad quod proni sumus, sic tandem vix perveniemus ad medium. Et ponit similitudinem de illis qui dirigunt ligna distorta, qui, dum volunt ea dirigere, torquent in aliam partem et sic tandem reducuntur ad medium. Et est considerandum quod haec via acquirendi virtutes est efficacissima, ut scilicet homo nitatur ad contrarium eius ad quod inclinatur vel ex natura vel ex consuetudine; via tamen quam Stoici posuerunt est facilior, ut scilicet homo paulatim recedat ab his in quae inclinatur, ut Tullius narrat in libro De Tusculanis quaestionibus. Via etiam quam hic Aristotiles ponit competit his qui vehementer desiderant recedere a vitiis et ad virtutem pervenire; sed via Stoicorum magis competit his qui habent debilem et tepidam voluntatem.

Tertium modum ponit ibi: *In omni autem maxime* 1109 b 7 etc. Et hoc etiam documentum sumitur ex parte nostra, non quidem secundum id quod est proprium unicuique, ut dictum est de secundo documento, sed secundum id quod est commune omnibus. Omnes enim naturaliter inclinantur ad delectationes, et ideo dicit quod universaliter maxime debent tendentes in virtutem cavere sibi a delectabilibus et delectationibus. Propter hoc enim quod homo maxime inclinatur in delectationem, delectabilia apprehensa de facili movent appetitum, et ideo dicit quod non de facili possumus diiudicare delectationem, immorando scilicet circa considerationem eius, quin appetitus accipiat eam, prosiliendo scilicet in concupiscentiam eius. Et ideo illud quod seniores plebis Troianae patiebantur ad Helenam, iudicantes scilicet eam esse abiciendam, hoc oportet nos pati ad delectationem, et in omnibus respectu delectationis dicere vocem illorum, ut scilicet abiciamus a nobis corporales delectationes. Et sic abicientes delectationem minus peccabimus, quia concupiscentia delectationum ducit homines in plurima peccata. Concludit ergo quod facientes ea quae in capitulo, id est summarie, dicta sunt, maxime poterunt adipisci medium virtutis.

Deinde cum dicit: *Difficile autem forsitan* etc., 1109 b 14 ostendit qualiter sit determinandum medium virtutis. Et circa hoc tria facit: primo ostendit huius difficultatem; secundo ostendit quid sufficiat ad medii determinationem, ibi: *Sed qui quidem parum* etc.; tertio respondet tacitae quaestioni, ibi: *Hic autem usque quo* etc. Dicit ergo primo quod hoc, scilicet invenire medium, est difficile et maxime considerando singulas circumstantias in singularibus operabilium. Quia non est facile determinare qualiter aliquid sit faciendum et respectu quorum et in qualibus rebus et quantum tempus sit determinandum. Et huius difficultatis signum ostendit, quia illos qui deficiunt, puta in irascendo, quandoque laudamus et dicimus mansuetos, et quandoque laudamus illos qui magis aggravant puniendo vel resistendo, et vocamus eos viriles.

Deinde cum dicit: *Sed qui quidem* etc., ostendit 1109 b 18 quid sufficiat ad medium virtutis. Et dicit quod

60 maius] magis ErO Er¹P¹ S *Cf. Arist.* 1109 a 33 80 unicuique] ei *praem.* Θ (? = P enim *cett.* [*om.* ToP⁴ Bg²Wo Av *exp.* Wi] *Forsitan* ei *primo scripserit Thomas, quod in* unicuique *correctum delere oblitus est*) 105 maxime *coni. ex Arist. cum* P⁴ V⁶Za Bg² Av] maxima Θ 128 id est] scilicet Φ 139 determinare *coni. ex Arist.* 1109 b 15 *cum* ToP⁴ *sec.m.* Wi] determinandum sit (*vel* sic) Φ¹(-Bo) FPd *sec.m.* Ao determinandum Bo Φ²(-FPd) Ψ 145 et *om.* Φ Wi

81 Cf. supra I c. 13 lin. 34-35 cum adn. 100 Lib. III XXIII-XXV 55-61 ; XXXI-XXXIV 75-84 ; IV XXVII-XXXVII 58-81. 108 Supra Lin. 73-74. 119-124 Anonymus, p. 139, 28-33 ; O⁸, f. 52va-vb : « Per sapiens hoc exemplum ostendit Aristotiles quod oportet delectationem non ut turpem scientes ipsius naturam abicere nos (qualis enim gratia a turpibus aversionem habere, a se ipsa re odibili existente ?), sed et delectabile huius scientes et bonum, quemadmodum et pulcritudinem Helenae plebis senes, tamen gratia pravorum accidentium renuere et declinare speciem decipientem nos... ». 127-128 Cf. supra c. 8 lin. 165-166 cum adn. 134 Lin. 1109 b 18. 135 Lin. 1109 b 20.

ille qui parum transgreditur ab eo quod bene fit secundum medium virtutis non vituperatur, neque si declinet ad maius neque si declinet ad minus, quia modicus recessus a medio virtutis latet, propter difficultatem medii, sed ille qui multum recedit vituperatur, quia non latet.

1109 b 20 Deinde cum dicit: *Hic autem usque quo* etc., respondet cuidam tacitae quaestioni. Posset enim aliquis quaerere quantus recessus a medio vituperatur et quantus non. Sed ipse respondens dicit quod non potest de facili determinari aliquo sermone usque ad quantum terminum et quantum aliquis recedens a medio vituperetur, sicut nec aliquid aliud sensibilium, quae magis sensu discernuntur quam ratione determinari possunt. Huiusmodi autem quae ad operationes virtutum pertinent in singularibus consistunt et propter hoc eorum iudicium consistit in sensu, etsi non in exteriori, saltem in interiori, per quem aliquis bene aestimat de singularibus, ad quem pertinet iudicium prudentiae, ut infra dicetur in VI. Sed hoc tantum hic sufficit ut ostendatur quod medius habitus in omnibus est laudabilis, sed quandoque oportet declinare ad superabundantiam, quandoque autem ad defectum, vel propter ipsam naturam virtutis vel propter inclinationem nostram, ut ex supra dictis patet, et per hunc modum facile adipiscemur medium secundum quod aliquid bene fit. Et in hoc terminatur secundus liber.

163 possunt] possint Φ^1(-ErV^2) possit V^6 174 ut ex *Inc.* 8^{ab} *pecia*

169 Cap. 7, 1142 a 25-30. 174 Lin. 1109 a 30 - b 13.

LIBER TERTIUS

1

1109 b 30 Virtute itaque et circa passiones et operationes existente, et in voluntariis quidem laudibus et vituperiis factis, in involuntariis autem venia, quandoque autem et misericordia, voluntarium et involuntarium necessarium forsitan determinare de virtute intendentibus. § Utile autem et legislatoribus et ad honores et poenas. § Videntur autem involuntaria esse quae violenta vel 1110 a 1 propter ignorantiam facta. § Violentum autem est cuius principium extra, tale existens in quo nil confert operans vel patiens, puta si spiritus tulerit alicubi vel homines domini existentes. § Quaecumque autem propter timorem maiorum malorum operata sunt, vel propter bonum aliquod, puta si tyrannus praecipiat turpe aliquod operari, dominus existens parentum et filiorum, et operante quidem salventur, non operante autem moriantur, dubitationem habet utrum involuntaria sunt vel voluntaria. Tale autem aliquid accidit et circa eas quae in tempestatibus eiectiones, simpliciter quidem enim nullus eicit voluntarius, in salute autem sui et aliorum omnes intellectum habentes. § Mixtae quidem igitur sunt tales operationes, assimulantur autem magis voluntariis. Voluntariae enim sunt tunc cum operatae sunt, finis autem operationis secundum tempus est, et voluntarium autem et involuntarium quando operatur dicendum. Operatur autem volens; et enim principium movendi organicas partes in talibus operationibus in ipso est. Quorum autem in ipso principium, in ipso et operari et non. Voluntaria itaque talia, simpliciter autem forsitan involuntaria; nullus enim utique eligeret secundum se ipsum talium aliquid.

1110 a 1 est RpT (*lin.* 64, 79) : *om.* ALRt 2 nil L^1(–Rn) RT (*lin.* 97 ; *cf.* II^a-II^{ae} q.175 a.1) : nihil L^1 10 enim ALRt : *om.* Rp 10 eicit ALRt : esset Rp 11 omnes A *Eth. vetus* T (*lin.* 125) : omnium LR 18 itaque L^2R : utique L^1

1109 b 30 *Virtute itaque* etc. Postquam Philosophus determinavit de virtute in communi, hic determinat de quibusdam principiis actuum virtutis. Dixerat enim diffiniens virtutem quod virtus est habitus electivus, eo scilicet quod virtus per electionem operatur, et ideo nunc consequenter de electione determinat et de voluntario et voluntate. Horum trium voluntarium commune est; nam voluntarium dicitur omne

4 Lib. II 7, 1106 b 36. 8-9 Cf. infra c. 4 lin. 49-53 cum adn.

quod sponte fit, electio autem est eorum quae sunt ad finem, sed voluntas respicit ipsum finem. Dividitur ergo pars ista in partes duas: in prima determinat de tribus praedictis principiis virtuosorum actuum; in secunda parte comparat huiusmodi principia ad actus virtutum, ibi: *Existente utique voluntabili* etc. Circa primum tria facit: primo determinat de voluntario et involuntario; secundo determinat de electione, ibi: *Determinatis autem* etc.; tertio determinat de voluntate, ibi: *Voluntas autem quoniam quidem finis* etc. Circa primum duo facit: primo ostendit quod ad praesentem doctrinam pertinet considerare de voluntario et involuntario; secundo determinat de eis, ibi: *Videntur autem involuntaria* etc. Circa primum ponit duas rationes, quarum prima sumitur ex eo quod est proprium praesenti considerationi, quae est de virtutibus. Et concludit ex praemissis quod virtus moralis, de qua nunc agitur, est circa passiones et operationes, ita scilicet quod in his quae sunt voluntaria circa operationes et passiones fiunt laudes, cum aliquis operatur secundum virtutem, et vituperia, quando aliquis operatur contra virtutem; quando autem aliquis involuntarie operatur, si quidem id quod est secundum virtutem, non meretur laudem, si autem contra virtutem, meretur veniam ex eo quod involuntarie agit, ut scilicet minus vituperetur, quandoque autem meretur misericordiam, ut scilicet totaliter a vituperio reddatur immunis. Vel possunt distingui venia et misericordia ut dicatur venia quando diminuitur seu totaliter dimittitur vituperium seu poena ex iudicio rationis, misericordia autem quando hoc fit ex passione. Laus autem et vituperium proprie debentur virtuti et vitio. Et ideo voluntarium et involuntarium secundum quae diversificatur ratio laudis et vituperii debent determinari ab his qui intendunt de virtute considerare.

Secundam rationem ponit ibi: *Utile autem et legislatoribus* etc. Quae sumitur ex consideratione politica, ad quam praesens consideratio ordinatur. Et dicit quod utile est legislatoribus quod considerent voluntarium et involuntarium ad hoc quod statuant honores bene agentibus vel poenas peccantibus, in quibus diversitatem facit voluntarii et involuntarii differentia. 1109 b 34

Deinde cum dicit: *Videntur autem involuntaria* etc., determinat de voluntario et involuntario. Et primo de involuntario; secundo de voluntario, ibi: *Existente autem involuntario* etc. Et ratio ordinis est quia involuntarium ex simplici causa procedit, puta ex sola ignorantia vel ex sola violentia, sed ad voluntarium oportet plura concurrere. Circa primum tria facit: primo dividit involuntarium; secundo determinat de uno membro divisionis, ibi: *Violentum autem est* etc.; tertio determinat de alio, ibi: *Quod autem propter ignorantiam* etc. Dicit ergo primo quod involuntaria videntur aliqua esse dupliciter, scilicet vel illa quae fiunt per violentiam, vel illa quae fiunt propter ignorantiam. Et ratio huius divisionis est quia involuntarium est privatio voluntarii; voluntarium autem importat motum appetitivae virtutis qui praesupponit cognitionem apprehensivae virtutis eo quod bonum apprehensum movet appetitivam virtutem; dupliciter igitur aliquid est involuntarium, uno modo per hoc quod 1109 b 35

9 sponte fit *inv.* Ψ 51 et involuntarium *om.* Ψ 53 et involuntarii *om.* Ψ

9-10 Aristoteles infra c. 5, 1111 b 26-27 ; 9, 1113 a 13-14 et 10, 1113 a 15 ; 11, 1113 b 3-4. 7-10 Albertus *Lect.* f. 32va : « Ideo voluntarium est communius quam electio, quae est eorum quae sunt ad finem, et quam voluntas, quae est finis ». 14 Cap. 11, 1113 b 3. 17 Cap. 5, 1111 b 4. 18 Cap. 10, 1113 a 15. 22 Lin. 1109 b 35. 26 Lib. II 3, 1104 b 13-14 ; 6, 1106 b 16-17, 24-25 ; 7, 1107 a 4-5 ; 11, 1109 a 23. 33-37 E contrario *Comm. in Eth. vet.*, Ar^1, f. 110r : « Et differt ignoscentia et misericordia in hoc quod misericordia est quando fit remissio poenae <in parte>, ignoscentia vero quando fit remissio poenae in toto» ; C^5, f. 300rb : «Et sciendum quod ignoscentia est alicuius poenae debitae in toto relaxatio, misericordia autem poenae debitae relaxatio pro parte» ; P^{19}, f. 229vb : «Per hoc quod dico ignoscentia, dico poenae remissionem, per hoc quod dico miseria aut misericordia, dico severitatis ipsius poenae temperamentum» ; cf. P^{18}, f. 160r ; Albertus *Lect.* f. 36ra : « venia, in toto absolvens, et misericordia, relaxans» ; *Comm.*, p. 195 b. 37-41 Seneca *De clem.* II VI-VII (licet apud Senecam venia idem sit atque misericordia quae clementiae opponitur, nihilominus nomine veniae pro nomine clementiae Thomas hic uti videtur ; cf. *II^a-II^{ae}* q.157 a.2). - Misericordiam, ipsum Aristotelem (supra II 5, 1105 b 23 ; *Rhet.* II 8) secuti, in passionibus numeraverunt Stoici ; cf. supra adn. ad II c. 5 lin. 104-105 ; Augustinus *De civ. Dei* IX V 1 (PL 41, 260-261 ; cf. Testard, t. 2, p. 56 nec non p. 23, 93) ; Petrus Abaelardus *Dialogus inter philosophum, Iudaeum et Christianum* (PL 178, 1655 A) ; ipse Thomas *II^a-II^{ae}* q.30. Cf. differentia iustitiae et misericordiae quam tradiderunt Stephanus Langton *Quaestiones* (cuius verba profert Lottin *Psychologie et morale...*, t. 3, p. 301) ; Alexander de Hales *Glossa in IV libros Sent.* III d.33 n.7g (ed. Quaracchi, t. 3, p. 390). 58 Cap. 4, 1111 a 22. 58-61 *Comm. in Eth. vet.*, Ar^1, f. 108v : « Et si obiciatur voluntarium esse prius involuntario, dicendum quod, licet voluntarium sit prius involuntario in quantum sic designatur, est tamen posterius respiciendo ad causas : consistit enim voluntarium in duabus causis, scilicet in cognitione singularium in quibus est operatio, et voluntate omnino praecipienti (?) rem simpliciter ; involuntarium vero per violentiam solum requirit quod principium sit exterius inferens vim passo, et similiter involuntarium per ignorantiam quod deficiat cognitio a causa ; et ita ratione simplici<tati>s principiorum potest hoc praecedere voluntarium, licet in modo significandi subsequatur» ; F^4, f. 58va = O^9, f. 43va : «... obicitur de ordine, quoniam, cum involuntarium sit privatio voluntarii et habitus ante privationem, prius deberet auctor de voluntario determinare quam de involuntario... Sic igitur patet quod involuntarium quantum ad utrumque eius membrum est simplicius quam voluntarium, et ratione huius simplicitatis quae est in involuntario respectu voluntarii, prius determinat auctor de involuntario quam de voluntario» ; Albertus *Lect.* f. 32va : «... Si considerentur in speciali, voluntarium est compositum, quia habet in se formam rationis et voluntatis, sed quaelibet pars involuntarii est simplex, quia privat alterum tantum, et ideo quia simplex est ante compositum, prius determinat de involuntario in speciali». - Aliter Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, C^5, f. 300rb ; Albertus *Comm.* p. 197 a. 64 Lin. 1110 a 1. 65 Cap. 3, 1110 b 18. 72-73 Aristoteles *De anima* III [15, 433 b 11-12] sec. Thomam *De ver.* q.22 a.3.

excluditur ipse motus appetitivae virtutis, et hoc est involuntarium per violentiam, alio modo quia excluditur cognitio virtutis apprehensivae, et hoc est involuntarium per ignorantiam.

1110 a 1 Deinde cum dicit: *Violentum autem est* etc., determinat de involuntario per violentiam. Et circa hoc duo facit: primo ostendit quid sit violentum; secundo excludit circa hoc errorem, ibi: *Si quis autem delectabilia* etc. Circa primum tria facit: primo ostendit quid sit simpliciter violentum; secundo quid sit violentum secundum quid, ibi: *Quaecumque autem propter timorem* etc.; tertio epilogat, ibi: *Qualia utique dicendum* etc. Dicit ergo primo quod violentum est cuius principium est extra. Dictum est enim quod violentia excludit motum appetitivum, unde, cum appetitus sit principium intrinsecum, consequens est quod violentum sit a principio extrinseco; sed quia ipse etiam appetitus moveri potest ab aliquo extrinseco, non omne cuius principium est extra est violentum, sed solum quod ita est a principio extrinseco quod appetitus interior non concurrit in idem. Et hoc est quod dicit quod oportet tale esse violentum in quo nil conferat, scilicet per proprium appetitum, homo qui et dicitur operans, in quantum facit aliquid per violentiam, et dicitur patiens, in quantum violentiam patitur. Et ponit exemplum, puta si spiritus, id est ventus, per suam violentiam impulerit rem aliquam ad aliquem locum, vel si homines dominium et potestatem habentes asportaverunt aliquem contra eius voluntatem.

1110 a 4 Deinde cum dicit: *Quaecumque autem* etc., ostendit quid sit violentum secundum quid. Et circa hoc tria facit: primo movet dubitationem; secundo solvit, ibi: *Mixtae quidem igitur sunt* etc.; tertio solutionem manifestat, ibi: *In operationibus autem* etc. Dicit ergo primo quod quaedam sunt quae aliquis operatur propter timorem maiorum malorum, quae scilicet timet incurrere, vel propter bonum aliquod, quod scilicet timet amittere; puta si aliquis tyrannus, habens in suo dominio et potestate parentes et filios alicuius, praecipiat ei quod aliquid turpe operetur tali condicione ut, si ipse operetur illud turpe, conserventur filii et parentes eius in vita, si autem non operetur, occidantur. Est ergo dubitatio utrum illa quae ex tali timore fiunt sint dicenda voluntaria vel potius involuntaria. Et ponit aliud exemplum de his qui in tempestatibus maritimis existentes eiciunt res suas in mari, quod quidem simpliciter loquendo nullus facit voluntarius, sed ad hoc quod ipse et illi qui cum eo sunt salventur faciunt hoc omnes qui habent intellectum bene dispositum.

Deinde cum dicit: *Mixtae quidem igitur* etc., solvit praemissam dubitationem concludens ex eo quod dictum est quod praedictae operationes quae ex timore fiunt sunt mixtae, id est habentes aliquid de utroque, de involuntario quidem in quantum nullus vult simpliciter res suas in mare proicere, de voluntario autem in quantum quilibet sapiens hoc vult pro salute suae personae et aliorum, sed tamen magis accedunt ad voluntarias operationes quam ad involuntarias. Cuius ratio est quia hoc quod est proicere res in mare vel quicquid est aliud huiusmodi potest dupliciter considerari: uno modo absolute et in universali, et sic est involuntarium; alio modo secundum particulares circumstantias quae occurrunt in tempore in quo hoc est agendum, et secundum hoc est voluntarium; quia vero actus sunt circa singularia, magis est iudicanda condicio actus secundum considerationes singularium quam secundum considerationem universalem. Et hoc est quod dicit quod praedictae operationes ex timore factae sunt voluntariae tunc quando sunt operatae, id est consideratis omnibus singularibus circumstantiis quae pro tempore illo occurrunt, et secundum hoc singulare tempus est finis et complementum operationis, et ideo dicendum est proprie aliquid voluntarium et involuntarium secundum considerationem temporis quando aliquis operatur. Manifestum est autem quod tunc operatur volens, quod patet ex hoc quod in talibus operationibus principium movendi organicas partes, id est applicandi membra 1110 a 11

98 et Wi V^{g}Za Av Hr] *ante* qui Φ To *om.* SP P^{4} 104 eius] suam Φ 114 habens] hominis Φ^{a}(-Bg^{3}C^{1}DbErFOO^{1}PdV^{4}) dominus(=dn̄s *pro* hn̄s) Ψ(-ToP^{4}V^{4}) *om.* BoV^{3} 115 praecipiat] et *praem.* Θ (*quod si servare velis, in lin.* 114 *lege* habeat *pro* habens; *sed cf. Arist.* 1110 a 5-6) 122 mari Θ] mare *coni.* P^{4} Ed^{3} *An recte? Cf. lin.* 132, 137 124 filii] alii Ψ 130 id est] scilicet Φ *om.* S 134 suae personae] sua *latinitatis gratia corr.* Za Av 141 hoc est] *inv.* Φ (hoc *om.* S) 148 singularibus circumstantiis *inv.* Ψ

82 Cap. 2, 1110 b 9. 85 Lin. 1110 a 4. 86 Cap. 2, 1110 b 1. 88-89 Supra lin. 74-76. 101 Albertus *Lect.* f. 33ra : « sicut si spiritus, id est ventus, tulerit aliquem alicubi sua impulsione, ut si faciat eum cadere supra aliquem cui frangat collum ». 108 Lin. 1110 a 11. 109 Cap. 2, lin. 1110 a 19. 124-126 Albertus *Lect.* f. 33ra : « Sed in salute sui et *omnium*, id est ad hoc quod ipse salvetur de morte et alii, *omnes* intellectum habentes, id est qui non sunt stulti » ; *Comm.* p. 198 b. Cf. adn. ad Arist. 1110 a 11. 142-143 Cf. infra c. 2, 1110 b 6-7. 149-151 Albertus *Lect.* f. 33ra-rb : « Primam probat per hoc quod finis operationis est secundum tempus, et non est intelligendum de fine propter quem est, sed de fine qui est terminus operationis, quia, sicut dicitur in III Caeli et mundi, *complementum* naturae et artis est ex rebus particularibus, quia operationes sunt particularium et sic ad haec tempora terminatur operatio et ad hunc locum et secundum alia particularia » ; cf. Aristoteles *De Caelo* III 7, 306 a 14-17, a Gerardo Cremonensi transl., *mss.* Paris B.N. lat. 6325, f. 82va ; Vat. Urb. lat. 206, f. 171v : « Dico ergo quod necesse est ut iudicemus super quasdam res ex *complemento* ipsarum et earum fine, non ex ipsarum principiis. Nam omni scientiae est *complementum* et finis, quod est quia *complementum* artis et *complementum* naturae est per rem sensibilem cadentem sub visu ».

corporis ad operandum, est in ipso homine; aliter autem esset si ipsemet non moveret membra, sed ab alio potentiori moverentur. Ea autem quae fiunt ex principio intrinseco sunt in potestate hominis ut ea operetur vel non operetur, quod pertinet ad rationem voluntarii. Unde manifestum est quod tales operationes proprie et vere sunt voluntariae; sed tamen simpliciter, id est in universali considerando eas, sunt involuntariae, quia nullus quantum est in se eligeret operari aliquid talium nisi propter timorem, ut dictum est.

167 Lin. 1110 a 9-10.

2

1110 a 19 In operationibus autem talibus quandoque et laudantur, quando turpe aliquid vel triste sustinent pro magnis et bonis. Cum autem e converso, vituperantur; turpissima enim sufferre pro nullo bono vel modico, pravi. § In aliquibus autem laus quidem non fit, venia autem, quando propter haec operatur aliquis quae non oportet quae humanam naturam excedunt et nullus utique sustineret. § Quaedam autem fortassis non est cogi, sed magis moriendum patientem durissima. Et enim Euripedis Almeona derisoria videntur cogentia matrem occidere. § Est autem difficile quandoque iudicare quale pro quali eligendum et quid pro quo sustinendum. § Adhuc autem difficilius immorari cognitis. Ut enim in multum est, quae quidem expectantur, tristia, quae autem coguntur, turpia. Unde laudes et vituperia fiunt circa coactos
1110 b 1 vel non. § Qualia utique dicendum violenta? Vel simpliciter quidem quando causa in his quae exterius est et qui operatur nihil confert. Quae autem secundum se ipsa quidem involuntaria sunt, nunc autem pro his voluntaria; quorum autem et principium in operante, secundum se ipsa quidem involuntaria sunt, nunc autem et pro his voluntaria; magis autem assimulantur voluntariis, operationes enim in singularibus, haec autem voluntaria. Qualia autem pro qualibus eligendum, non facile tradere, multae enim differentiae sunt in singularibus. § Si quis autem delectabilia et bona dicat violenta esse, cogunt enim exterius existentia, omnia utique erunt sic violenta, horum enim gratia omnes omnia operantur. § Et qui quidem vi et nolentes cum tristitia, qui autem propter bonum vel delectabile, cum delectatione. § Ridiculum autem causari quae exterius, sed non ipsum bene venabilem existentem a talibus. § Et bonorum quidem se ipsum, turpium autem delectabilia. § Videtur utique violentum esse cuius extrinsecus principium, nihil conferente vim passo.

19 In : *Inc.* 4^{a} *pecia in* $Rp^{1,2,3,4}$ 22 Cum $L^{2}RT$ (*cf. lin.* 21 Quando) : Si L^{1} (*et sup. ras. sec.m.* Ba^{1}) 24 quando ALRtT (*lin.* 37) : quandoque Rp (*corr. sec.m.* Ba^{1}) 28 Euripedis T (*lin.* 59 ; *cf. infra,* V 14, 1136 a 12 ; VI 7, 1142 a 2 ; VIII 1, 1155 b 2) : Euripidis AL^{1} Eurypedis L^{2}(Euri– N^{1}) Rt Eucipedis Rp 28 Almeona RT (*lin.* 58, 59, 61) : Alcmeona AL^{1} Alcmenona L^{2} 1110 b 4 pro $L^{2}R$: et pro AL^{1} 10 erunt sic ALRt : *inv.* Rp 11 omnes omnia $A(K^{b}O^{b}M^{b})$ *Eth. vetus* Rn RpT (*lin.* 129) : omnia omnes $A(L^{b})$ $L^{1}L^{1}$(–Rn) Rt 12-13 bonum vel delectabile $A(cf.$ τὸ ἡδὺ ἢ καλὸν $L^{b}M^{b})$ La (vel *sup. lin.*) T (*lin.* 139-140) : bonum LR delectabile $A(=$τὸ ἡδὺ $O^{b})$ *Eth. vetus* bonum et delectabile $A(=$τὸ ἡδὺ καὶ καλὸν $K^{b})$ Averroes 13 cum $O^{s}T^{1}$ $L^{2}R$: et cum L^{1}(– $O^{s}T^{1}$) 13 quae $L^{2}R$: ea quae L^{1}

1110 a 19 *In operationibus autem* etc. Postquam Philosophus solvit dubitationem motam circa ea quae fiunt propter metum, ostendens huiusmodi operationes magis esse voluntarias, hic solutionem manifestat per hoc quod laus et vituperium, honor et poena debentur huiusmodi operationibus, quae tamen non debentur nisi operationibus voluntariis. Et circa hoc duo facit: primo ostendit qualiter huiusmodi operationibus debeatur laus et vituperium, honor vel poena; secundo manifestat difficultatem circa hoc imminentem, ibi: *Est autem difficile* etc. Circa primum ponit tres gradus talium operationum quae fiunt per metum quantum ad hoc quod mereantur laudem vel vituperium. Et quantum ad primum dicit quod in talibus operationibus quas dixit esse mixtas ex voluntario et involuntario, quandoque aliqui laudantur ex eo quod sustinent aliquod turpe, non quidem peccatum sed ignominiam aliquam, vel etiam aliquod triste, id est aliquod afflictivum, propter hoc quod perseverent in aliquibus magnis et bonis, puta in aliquibus virtuosis actibus. Quando autem accidit e converso, vituperantur, quia proprium pravi hominis esse videtur ut sustineat turpissima, id est aliquas magnas confusiones, pro nullo vel modico bono; nullus enim sustinet aliquod malum pro conservatione alicuius boni, nisi illud bonum praeponderet in corde suo illis bonis quibus opponuntur mala quae sustinet; pertinet autem ad inordinationem appetitus quod aliquis parva bona praeeligat magnis, quae tolluntur per magna mala; et ideo dicit hoc esse pravi hominis, qui habet appetitum inordinatum.

1110 a 23 Secundum gradum ponit ibi: *In aliquibus autem* etc. Et dicit quod in quibusdam operationibus propter metum factis non meretur aliquis laudem, sed solum conceditur venia, ut scilicet aliquis inde non multum vituperetur, quando scilicet aliquis operatur quaedam quae non oportet, puta aliqua non decentia ad statum suum, cum tamen non sint multum gravia, propter timorem aliquorum malorum quorum sustinentia excedit humanam naturam et quae nullus posset sustinere, praecipue propter hanc causam, puta si alicui immineret sustinere ignis adustionem nisi diceret aliquod iocosum mendacium, vel nisi aliqua vilia et abiecta opera faceret quae non decerent eius dignitatem.

Tertium gradum ponit ibi: *Quaedam autem fortassis* etc. Et dicit quod quaedam operationes sunt adeo malae quod ad eas faciendas nulla sufficiens coactio adhiberi potest, sed magis debet homo sustinere mortem patiendo durissima tormenta quam talia operari, sicut beatus Laurentius sustinuit adustionem craticulae ne idolis immolaret. Et hoc ideo Philosophus dicit vel quia morienti propter virtutem remanet post mortem gloria, vel quia fortiter persistere in bono virtutis est tantum bonum ut ei aequiparari non possit diuturnitas vitae quam homo moriendo perdit. Et ideo dicit quod Almeona, id est carmina de Almeone facta ab Euripede poeta, videntur esse derisoria, in quibus narratur quod Almeon coactus fuit matrem occidere ex praecepto patris sui, qui hoc sibi praeceperat in bello Thebano moriens, ad quod iverat ex uxoris consilio. 1110 a 26

Deinde cum dicit: *Est autem difficile* etc., ponit duas difficultates quae imminent circa praedictas operationes, quarum prima pertinet ad iudicium rationis. Et dicit quod quandoque difficile est iudicare quid sit eligendum pro hoc quod aliquis evitet 1110 a 29

31 dicit hoc] *inv.* Φ(hoc ostendit P^5 ostendit hoc As) 59 Euripede] Euripide P^2P^5 O^1 Ψ(-Za) *Sed cf. adn. ad Arist.* 1110 a 28 68 pro *coni. cum* V^{16}] per Θ(-V^{16} propter P^4 V^6 *sec.m.* S)

6-7 Cf. supra c. 1, 1109 b 30-35. 11 Lin. 1110 a 29. 17-18, 24 Anonymus, p. 142, 7-12 ; O^8, f. 53va : « Quemadmodum sunt quaedam operationes bonae quidem, non autem bene factae (non enim omnis qui iustum facit et iuste facit), ita sunt quaedam et turpes operationes non turpiter factae : mentiri enim turpe, sed si pro utilitate non turpe, et misceri alienae mulieri, sed si pro tyranni ablatione non turpe ; in electione enim turpe... » ; cf. Albertus *Comm.* p. 200-201. - E contrario Robertus Grosseteste *Notula* (post verba Anonymi inserta), O^8, f. 53va : « Christiana autem religio fatetur et tenet non esse peccandum alicuius utilitatis consequendae vel alicuius incommodi vitandi gratia. Unde cum mentiri et alienae uxori misceri utrumque sit peccare, neutrum est aliquo modo faciendum. Unde superior doctrina non doctrina sed error est in exemplis propositis. Non enim facienda sunt mala peccati ut eveniant bona [Rom. III[8]], *licet mala poenae et si qua vere sunt turpia quae tamen peccata non sunt, sunt facienda* et sustinenda ut eveniant bona » ; Albertus *Lect.* f. 33va : « Utrum pro aliquo periculo evadendo vel fugiendo sit operandum aliquid turpe?... Solutio. Dicendum quod aliquid dicitur turpe dupliciter. Aut quia expresse contrariatur virtuti, sicut mendacium, et hoc pro nullo periculo est faciendum. Aliter dicitur turpe quod contrariatur libertati virtutis, quod scilicet redundat in aliquam vilitatem propriam, sicut dare violenter pecuniam tyranno vel facere aliquod obsequium inhonestum, et hoc est faciendum ne amittatur vita vel sequatur aliquod incommodum ». Cf. ipse Thomas *De malo* q.15 a.1 arg.5 et ad 5. 36-37 Cf. supra c. 1 lin 34-35. 38-40, 44-47 Cf. supra lin. 17-18, 24 cum adn. 54-55 Anonymus, p. 143, 4-5 ; O^8, f. 54ra : « Ut et Achilli, utrum rursus sustinendum in patria salvatum, vel pugnantem cum Troianis mori et gloriam incorruptibilem habebit ». 55-58 Cf. infra IX 9, 1169 a 22-26. 58-63 Anonymus, p. 142, 22-30 ; O^8, f. 54ra ; Robertus Grosseteste *Notula* (post verba Anonymi, p. 142, 30, inserta), O^8, f. 54ra : « Amphiareus [Amphiareus scribitur graece, licet latini dicant Amphiaraus *adn. marg. in* Et$P^{11}Sk^2$] pater erat Alcmeonis. A propria autem uxore persuasus exivit ad bellum factum aliquando in Thebis ab Ethiocle et Polunice. Ubi et vulneratus est insanabiliter. Moriens igitur Amphiareus praecepit proprio filio, scilicet Alcmeoni, occidere matrem suam, quoniam eius verbis seductus moriebatur » ; Albertus *Lect.* f. 33vb : « Et enim dicta Euripedis, id est illius poetae, videntur derisoria cogentia Almeona matrem occidere, qui dicit quod Almeon fuit coactus matrem occidere, <quia> quoad hoc non posset fieri sufficiens occasio » (postea Roberti Grosseteste notulam Albertus adfert) ; *Comm.* p. 201 a ; *Lexicon verborum graecorum...*, p. 260* : « Euripedis : proprium nomen. - Alemona : nomen poematis ». - Aliter sed perperam Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, F^4, f. 59ra = O^8, f. 43vb = Pr, f. 20va : « Almeona Euripedis, id est filium Euripedis qui petitione uxoris suae matrem interfecit » ; cf. Ar^1, f. 110v ; P^{16}, f. 160v : « Alchimeon petitione uxoris suae occidit matrem suam Euripedem » ; P^{17}, f. 38v.

aliquod malum, et quid mali sit sustinendum pro hoc quod aliquis non deficiat ab aliquo bono.

1110 a 30 Secunda difficultas pertinet ad immutabilitatem affectus. Quam ponit ibi: *Adhuc autem* etc. Et dicit quod adhuc difficilius est immorari perseveranter in his quae homo cognoscit per iudicium rationis quam recte iudicare. Et assignat rationem difficultatis dicens quod, sicut plurimum contingit, illa quae expectantur, id est quae timentur, sunt tristia, id est afflictiva vel dolorosa, illa autem ad quae homines coguntur per horum timorem sunt turpia, difficile est autem quod affectus hominis ex timore doloris non moveatur. Et tamen, quia illa ad quae aliquis per huiusmodi cogitur sunt turpia, consequens est quod circa eos qui coguntur ad huiusmodi turpia agenda per timores tristium, fiant vituperia, circa eos autem qui ad hoc cogi non possunt, fiant laudes.

1110 b 1 Deinde cum dicit: *Qualia utique* etc., epilogat quae dicta sunt ut quorundam rationem assignet. Et primo resumit quaestionem principalem, scilicet qualia sint dicenda violenta. Secundo resumit responsionem quantum ad ea quae sunt absolute violenta, et dicit quod simpliciter, id est absolute, violenta sunt quorum causa est exterius, ita quod ille qui operatur propter violentiam nihil ad hoc conferat. Tertio resumit de operationibus mixtis et dicit quod illa quae secundum se ipsa, id est absolute et universaliter considerata, sunt involuntaria, efficiuntur voluntaria secundum certum tempus et propter certos eventus; horum autem, quamvis secundum se sint involuntaria, principium tamen est in operante, et ideo dicenda sunt voluntaria secundum hoc tempus et pro istis causis; et sic patet quod magis assimulantur voluntariis quam involuntariis, quia sunt voluntaria consideratis singularibus in quibus operationes consistunt. Quarto resumit quod dixerat de difficultate in talibus contingente et dicit quod non est facile tradere qualia oporteat pro qualibus eligere, et rationem assignat ex hoc quod multae differentiae sunt in singularibus et ideo iudicium de eis non potest sub certa regula comprehendi, sed relinquitur existimationi prudentis.

1110 b 9 Deinde cum dicit: *Si quis autem delectabilia* etc., excludit errorem quorundam de his quae per violentiam fiunt. Quia enim homo est id quod est secundum rationem, visum est quibusdam quod illud solum homo per se et quasi voluntarie faceret quod facit secundum rationem; quandoque autem contingit quod homo contra rationem operatur, vel propter concupiscentiam alicuius delectationis, vel propter cupiditatem alicuius exterioris boni; et ideo dicebant quod delectabilia et exteriora bona, puta divitiae, sunt violenta effective, in quantum scilicet, cum sint quaedam extrinseca, cogunt hominem ad agendum contra rationem. Sed hoc ipse improbat quinque rationibus, quarum prima talis est. Si exteriora in quantum sunt delectabilia et videntur bona violentiam inferunt, sequetur quod omnia quae nos agimus sint violenta et nihil in rebus humanis sit voluntarium, quia omnes homines quaecumque operantur, operantur gratia horum, id est propter aliquod delectabile vel propter aliquod quocumque modo bonum. Hoc autem est inconveniens. Ergo et primum.

Secundam rationem ponit ibi: *Et qui quidem* etc. 1110 b 11
Quae talis est. Omnes qui operantur ex violentia et involuntarii, operantur cum tristitia; unde et in V Metaphysicae dicitur quod necessitas est contristans quia contrariatur voluntati. Sed illi qui operantur propter aliquod bonum seu propter aliquod delectabile adipiscendum, operantur cum delectatione. Non ergo operantur per violentiam et nolentes.

Tertiam rationem ponit ibi: *Ridiculum autem* etc. 1110 b 13
Et dicit quod ridiculum est causari, id est incusare, exteriora bona et non incusare se ipsum ex eo quod reddit se venabilem, id est permittit se superari, a talibus appetibilibus; non enim voluntas nostra ex necessitate movetur a talibus appetibilibus, sed potest eis inhaerere vel non inhaerere, eo quod nihil eorum habet rationem universalis et perfecti boni, sicut felicitas quam omnes ex necessitate volumus.

Quartam rationem ponit ibi: *Et bonorum quidem* 1110 b 14
se ipsum etc. Et dicit quod ridiculum est quod aliquis dicat se ipsum esse causam bonorum, id est virtuosarum operationum, et quod delectabilia sint causa turpium operationum in quantum alliciunt concupiscentiam. Ideo autem hoc dicit esse ridiculum quia contrariae operationes reducuntur in eandem potentiam rationalem sicut in causam, et ideo

69 aliquod V^{10} P ToP^{4} V^{6}Za *sec.m.* Ao] aliud Φ(-V^{10}) SWi P^{3} propter P^{4} V^{6} *sec.m.* S) 145 a] et *praem.* Ψ(-P^{4} V^{6}) 69 pro *coni. cum* BoBxP^{5} V^{10} *sec.m.* AoE^{1} To] per Θ (*hom.om.*

110-111 Cf. supra II c. 11 lin. 163-169 cum adn. 114-115 Cf. infra IX 4, 1166 a 16-17, 22-23 ; 9, 1168 b 30-33, 1169 a 2 ; X 11, 1178 a 2. 120-121 Albertus *Comm.* p. 202 b : « Si quis autem dicat quod propter hoc quod delectabilia et *bona exteriora*... ». 124-173 Albertus *Lect.* f. 33vb : «Contra quos ponit Aristotiles quatuor rationes. Prima... Secunda ponitur ibi : *Et qui quidem*... Tertia ponitur ibi : *Ridiculum*... Quarta ratio talis est, quae ponitur ibi : *Et bonorum*... Et ultimo resumit diffinitionem violenti quasi concludens eam, ibi : *Videtur utique violentum*... ». 137 Cap. 6, 1015 a 26-33 (adverte tamen Thomam verba proferre *Metaphysicae novae*, haec est Metaphysica ex arabica lingua in latinam translata, ed. 1562, f. 109ra ; cf. *ms.* Paris B.N. lat. 6300, f. 83va). Cf. *De malo* q. 5 a. 3 arg. 3 135-138 Albertus *Lect.* f. 33vb : « Omnia violenta fiunt cum tristitia, quia sunt contraria voluntati, ut dicitur in V Metaphysicae ». 157-158 Aristoteles *Met.* IX 2, 1046 b 4-24 ; Albertus *Lect.* f. 33vb-34ra : « Sed voluntas propter sui separationem et similitudinem motoris primi potest in plura et ideo, quando ipsa suscipit speciem rei, potest agere secundum illam et non agere... ».

oportet quod, sicut ratio secundum se ipsam agens est causa virtuosae operationis, ita etiam sit causa vitiosae operationis sequendo passiones.

1110 b 15 Quintam rationem ponit ibi: *Videtur utique violentum* etc. Et dicit quod violentum est cuius principium est extra ita quod ille qui patitur vim nihil conferat ad actionem. Sed ille qui agit propter bona exteriora confert aliquid ad actionem. Ergo, quamvis principium inclinans eius voluntatem sit extra, non tamen eius operatio est violenta, neque simpliciter, quia aliquid confert ad operationem, neque per aliquam mixtionem, quia in operationibus mixtis non redditur aliquid simpliciter voluntarium sicut accidit hic, et ideo ibi operatur homo cum tristitia, hic autem cum delectatione, ut dictum est.

173 Lin. 1110 b 11-13.

1110 b 18 Quod autem propter ignorantiam non voluntarium quidem omne est, involuntarium autem quod triste et in paenitudine. Qui enim propter ignorantiam operatur quodcumque nihil tristatus in operatione, volens quidem non operatus est quod non scivit, neque rursus nolens, non tristatus de eo quod propter ignorantiam. Qui quidem in paenitudine nolens videtur, qui autem non paenitet, quia alter, sit non volens. Quia enim differt, melius est habere nomen proprium. § Alterum autem videtur et propter ignorantiam operari ab eo quod est ignorantem facere. Ebrius enim vel qui irascitur non videtur propter ignorantiam operari, sed propter aliquod eorum quae dicta sunt, non sciens autem sed ignorans. Ignorat quidem igitur omnis malus quae oportet operari et a quibus fugiendum et propter tale peccatum iniusti et universaliter mali fiunt. § Involuntarium autem vult dici non si quis ignorat quod confert. Non enim quae in electione ignorantia causa involuntarii, sed malitiae, neque quae universalis, vituperatur enim propter hanc. Sed quae in singularibus in
1111 a 1 quibus et circa quae operatio; in his enim misericordia et venia, horum enim aliquod ignorans, involuntarie operatur. § Forsitan igitur non malum determinare haec quae et quot sint et quis utique et quid et circa quid vel in quo operatur, quandoque autem et quo, puta instrumento, et gratia cuius, puta salutis, et qualiter, puta quiete vel vehementer. § Omnia quidem igitur haec nullus utique ignorabit non insanus. Manifestum autem quod neque operantem: qualiter enim se ipsum? Quod autem operatur, ignorabit utique aliquis, puta dicentes aiunt excidere ipsos vel non scire quoniam ineffabilia erant, quemadmodum Hayscili mystica. Vel monstrare volens, dimittere ut qui telum. Existimabit utique aliquis et filium oppugnatorem esse, quemadmodum Meropes. Et rotundari lanceatam hastam, vel lapidem pumicem esse. Et in salutem percutiens, occidere utique. Et ostendere volens, quemadmodum pugiles, percutiat utique. § Circa omnia utique haec ignorantia existente in quibus operatio, qui horum aliquid ignorat, nolens videtur operari et maxime in principalissimis. § Principalissima autem esse videntur in quibus operatio et cuius gratia. § Secundum talem utique ignorantiam involuntario dicto, adhuc oportet operationem tristem esse et in paenitudine.

24 habere nomen L^2RT (*lin.* 43) : nomen habere AL^1 27 aliquod LRt : aliquid Rp 30 autem ALRtT (*lin.* 73) : que *add.* Rp (*ante* autem Sl autem *om.* Vd Rp^2 *corr. sup. ras. rec.m.* Rp^3) 32 involuntarii ALRtT (*lin.* 100) : voluntarii Rp (*corr. sec.m.* $Ba^1Tu^1V^{13}Vd$ Rp^3) 33 vituperatur RpT (*lin.* 104) : vituperantur ALRt 1111 a 1 misericordia $A(L^bM^b)$ RpT (*lin.* 110) : et misericordia $A(K^bO^b)$ LRt 3 haec ALRt : et *add.* Rp 3 sint L^2(–Rn) RT (*lin.* 134) : sunt AL^1Rn 6 haec ALRt : *om.* Rp 8 Quod LRt : Quid Rp^1 Qui $Rp^{2,3,4}$(*corr.* Quid *sec.m.* $P^{14}Vd$ Rp^5) 9-10 quoniam ALRtRp^{4}T (*lin.* 171) : quando $Rp^{1,2,3}$ 10 Hayscili T (*lin.* 173) : Aischyli L^1 Ayscyli (–cili) L^2R (Aysili Rt) Eschilus A *Eth. vetus* 11 ut qui ALR : *an* quid ut T (*lin.* 178-179) 11 utique R : autem utique AL 12 Meropes T (*lin.* 184) : Merope AL^1 Meropem L^2R 14 salutem L^2R : salute AL^1 15 percutiat $A(L^bM^bO^b)$ RtT (*lin.* 202) : percutiet *Eth. vetus* percutient $A(K^b)$ L percutiant Rp

1110 b 18 *Quod autem propter ignorantiam* etc. Postquam Philosophus determinavit de involuntario per violentiam, hic determinat de involuntario per ignorantiam. Et circa hoc duo facit: primo ostendit quomodo sit aliquid involuntarium per ignorantiam; secundo manifestat quaedam quae dixerat, ibi: *Forsitan igitur non malum* etc. Circa primum ponit tres differentias circa ignorantiam. Quarum prima attenditur secundum quod aliquid propter ignorantiam fit, sed diversimode se habet ad voluntatem: quandoque enim est voluntati contrarium et tunc proprie dicitur involuntarium; quandoque autem non est contrarium voluntati, sed est praeter voluntatem in quantum est ignoratum et hoc non dicitur involuntarium, scd non voluntarium. Dicit ergo quod id quod fit propter ignorantiam, ita scilicet quod ignorantia sit causa eius, universaliter est non voluntarium, ex hoc scilicet quod actus voluntatis non fertur in illud, non enim potest actus voluntatis ferri in id quod est penitus ignoratum, cum obiectum voluntatis sit bonum cognitum; sed tunc solum id quod ex ignorantia causatur dicitur involuntarium, quasi voluntati contrarium, quando, postquam cognoscitur, inducit tristitiam et paenitudinem, quae est tristitia de his quae quis fecit; ex hoc enim aliquid est contristans quod est voluntati contrarium, ut dicitur in V Metaphysicae. Ille enim qui propter ignorantiam operatur aliquid et non tristatur de hoc quod operatus est illud postquam cognoscit, puta si accipiat argentum aestimans se accipere stagnum, non potest dici quod volens acceperit argentum, cum non cognoverit illud esse argentum; neque potest dici quod nolens, id est contra suam voluntatem, acceperit argentum, cum non tristetur de eo quod propter ignorantiam argentum accepit. Ille enim videtur esse nolens qui habet tristitiam et paenitudinem de eo quod propter ignorantiam fecit; sicut si aliquis accepisset e converso stagnum putans accipere argentum; sed quia ille qui non paenitet alter est ab illo qui paenitet qui dicitur nolens, vocetur ille non volens; quia enim differt a nolente secundum rem, melius est quod habeat nomen proprium et distinctum.

1110 b 24 Secundam differentiam ponit ibi: *Alterum autem videtur* etc. Quae quidem accipitur secundum differentiam < respectus > eius quod fit ad ignorantiam, quae quandoque est causa eius, quandoque vero procedit ex alia causa. Dicit ergo quod alterum videtur esse quod aliquis operetur propter ignorantiam ab eo quod aliquis operetur ignorans. Quandoque enim aliquis operatur ignorans, sed non propter ignorantiam, sicut ebrius vel iratus non operatur propter ignorantiam, sed propter ebrietatem vel iram, et tamen neuter eorum operatur sciens, sed ignorans, quia ex ebrietate et ira causatur ignorantia simul cum tali operatione et ita ignorantia se habet ut concomitans operationem et non sicut causa eius. Ex hoc autem concludit quod, sicut iratus operatur ignorans, non autem propter ignorantiam, sed propter iram, ita omnis malus operatur non quidem propter ignorantiam, sed ignorans in particulari quae bona oporteat facere et a quibus malis oporteat fugere, in quantum scilicet aestimat hoc malum sibi nunc esse faciendum et ab hoc bono sibi nunc esse cessandum; et propter hoc peccatum, quia scilicet operantur quae non oportet ignorantes, omnes universaliter fiunt iniusti, quoad alios, et mali, quoad se ipsos. Ex quo patet quod ex hoc quod aliquis operatur ignorans et non propter ignorantiam, non causatur involuntarium, quia nullus propter id quod involuntarius facit est iniustus vel malus.

Tertiam differentiam ponit ibi: *Involuntarium autem vult dici* etc. 1110 b 30 Quae quidem sumitur ex parte eius quod ignoratur. Ubi considerandum est quod duorum potest esse ignorantia. Uno modo secundum quod aliquis ignorat quid oporteat facere vel vitare et hanc ignorantiam dicit esse eius quod confert, id est quod operari oportet; talis autem ignorantia non causat involuntarium, quia ignorantia huiusmodi non potest homini habenti usum rationis provenire nisi ex negligentia, quia quilibet tenetur adhibere sollicitudinem ad sciendum quid oporteat eum facere vel vitare; unde, si ipsa ignorantia reputatur voluntaria dum homo eam non vult vitare sicut tenetur, consequens est quod nec id quod per huiusmodi ignorantiam fit involuntarium iudicetur. Et hoc est quod dicit quod involuntarium vult, id est natum est, dici non si quis ignorat quod confert, id est quod est expediens ad operandum. Hoc autem potest aliquis ignorare dupliciter: uno modo in aliquo particulari eligibili, puta cum aliquis propter concupiscentiam aestimat sibi nunc esse fornicandum; alio modo in universali, ut patet in erroneo

6-7 Forsitan *coni. ex Arist. cum* Za *sec.m.* Er¹O¹ P (*cf. infra lin.* 116)] Forte Θ (Fortasse Bx) 46 respectus *coni.*] *om.* Θ (r'[=respectus] *ex haplographia om. ante* e ?[=eius]?) 81 usum *coni. cum* Bg¹ P⁷ P⁴ V⁴Za *sec.m.* As Db Wi] usus Θ

6 Lin. 1111 a 3. 19-21 Cf. supra c. 1 lin. 72-73 cum adn. ; Plato *Meno* sec. Thomam *De ver.* q.22 a.1 arg.10 (ex Aristotele *Anal. post.* I 3, 71 a 29, a Iacobo Veneto transl. ; PL 64, 713 B) ; Ovidius *Ars. am.* III 397 : « ignoti nulla cupido » ; Augustinus *De Trin.* X 1 1 (PL 42, 971) sec. Thomam I^a-II^{ae} q.27 a.2. 27 Cf. supra c. 2 lin. 137 cum adn. 30-31 Cf. Aristoteles *Met.* X 4, 1054 b 12. 56-57 Alexander de Hales *Glossa in IV libros Sent.* II d.22 n.14c (ed. Quaracchi, t. 2, p. 199).

qui opinatur omnem fornicationem esse licitam; utraque autem ignorantia est eius quod confert, unde neutra involuntarium causat. Et hoc est quod subdit quod illa ignorantia quae est in electione, per quam scilicet aliquis aestimat hoc malum sibi nunc esse faciendum, non est causa involuntarii, sed magis est causa malitiae, id est peccati; neque etiam ignorantia quae est in universali est causa involuntarii, quia propter huiusmodi ignorantiam aliquis vituperatur, non autem vituperatur aliquis propter involuntarium, ut supra habitum est. Alia autem est ignorantia singularium condicionum, puta quod ista mulier sit uxor vel quod iste vir sit pater vel quod iste locus sit sacer; et ista sunt circa quae et in quibus est operatio humana, per quorum iustam ignorantiam aliquis meretur misericordiam et veniam, eo quod ille qui ignorat aliquid horum operatur involuntarie. Unde patet quod ignorantia talium singularium circumstantiarum causat involuntarium, non autem ignorantia eius quod confert.

1111 a 3 Deinde cum dicit: *Forsitan igitur non malum* etc., manifestat quod dixerat, scilicet quae sunt istae circumstantiae quarum ignorantia causat involuntarium. Et circa hoc tria facit: primo proponit quae sint istae circumstantiae; secundo qualiter ignorentur, ibi: *Omnia quidem igitur* etc.; tertio qualiter earum ignorantia involuntarium causet, ibi: *Circa omnia utique haec* etc. Circa primum considerandum est quod circumstantiae nihil aliud sunt quam quaedam singulares condiciones humani actus, quae quidem possunt accipi vel ex parte causarum actus, vel ex parte ipsius actus; causa autem actus est efficiens vel finis; efficiens autem est vel agens principale vel instrumentale; ex parte autem actus, tria accipi possunt, scilicet ipsum genus actus, materia sive obiectum ipsius et modum agendi; et secundum hoc Philosophus ponit hic sex circumstantias. Et dicit quod non est malum, immo oportunum, determinare quae et quot sint ista singularia quorum ignorantia involuntarium facit; et utitur adverbio dubitandi, sicut et in multis aliis locis in hoc libro, propter incertitudinem moralis materiae. Enumerans ergo haec singularia, dicit: « quis », quod pertinet ad personam principalis agentis, « et quid », scilicet agat, quod pertinet ad genus actus, « et circa quid », quod pertinet ad materiam vel obiectum. Apponit autem et circa hoc id quod pertinet ad mensuram actus aut agentis, id est locum vel tempus, cum dicit: « vel in quo operatur »; quia omnes res exteriores videntur similem habitudinem habere ad actum humanum. Tullius autem hoc quod dicitur « circa quid » comprehendit sub hoc quod dicitur « quid »; quod autem dicitur « in quo » dividit in duas circumstantias, scilicet in « quando » et « ubi ». Quantum autem ad agens instrumentale subdit: « quandoque autem et quo, puta instrumento »; non enim omnis actio fit per instrumentum, puta intelligere et velle. Loco autem huius ponitur a quibusdam « quibus auxiliis »; nam ille cui praebetur auxilium utitur auxiliis sicut instrumento. Quantum autem ad finem dicit: « et cuius gratia », puta cum medicus vulnerat causa salutis. Quantum autem ad modum agendi dicit: « et qualiter, puta quiete », id est leviter, « vel vehementer », id est fortiter.

1111 a 6 Deinde cum dicit: *Omnia quidem igitur* etc., ostendit qualiter praedictae circumstantiae ignorentur. Et dicit quod nullus est qui omnes praedictas circumstantias ignoret, nisi sit totaliter insanus. Et inter ceteras circumstantias, manifestum est quod non potest ignorare quis sit operans, quia sic ignoraret se ipsum, quod est impossibile. Potest autem ignorare id quod quis operatur, sicut illi qui dicunt aliqua quae non erant dicenda dicunt excusando se ipsos quod excidit a memoria eorum, vel quod numquam sciverunt, quod talia erant ineffabilia, id est quod talia non erant dicenda, sicut revelata

95 opinatur AsP^{10} Bg^{1}P^{7} S ToP^{4} V^{6}Za] operatur Φ(-AsP^{10} Bg^{1}P^{7} operatur opinatur V^{3} opinatur estimat BoP^{1} opinatur vel estimat *sec.m.* Ao) PWi (=Θ?) 111 aliquid] aliquod Φ *Cf. Arist.* 1111 a 2 145 videntur] *post* habitudinem Ψ 151 et *coni. ex Arist.* 1111 a 4 *cum* V^{6}] ex Θ (*om.* P^{4}) 166 quis *coni. cum* ToP^{4} V^{6}Za *sec.m.* BxP^{3}P^{5} O^{1}V^{10} S] quid Θ 171 sciverunt *coni. cum* C^{1}ErV^{2} ToP^{4} V^{6}Za] sciverint Θ

121 Lin. 1111 a 6. 123 Lin. 1111 a 15. 124-125 Albertus *Lect.* 1. 36ra : « Dicendum quod circumstantiae proprie dicuntur singulares condiciones quae circumstant personam vel negotium ». 135-137 Albertus *Lect.* 1. 32va (in III 1, 1109 b 33) : « *Forsitan.* Commentator dicit [p. 141, 8-10] quod ponitur pro similiter et quod est consuetudo Aristotilis ut sic ponat, et inducit Homerum qui etiam sic utitur. Sed possumus dicere, sicut supra in I libro dictum est, quod propter imperfectas argumentationes quibus utitur in hoc libro ponitur adverbium dubitationis ». - Cf. supra I c. 6 lin. 27-28. 146-150 Albertus *Lect.* 1. 36rb : « Praeterea Boetius in IV Topicorum [*De diff. top.* IV ; PL 64, 1212 C - 1213 B] aliter distinguit has circumstantias, quia « in quo» dividit in duo, scilicet quo tempore vel loco » ; f. 36va : « Ad nonum dicendum quod Boetius in IV Topicorum reducit ad quandam formam ea quae diffuse sunt tradita a Tullio in sua Rhetorica [*De inv.* I 26 ; ed. Stroebel, p. 34] ». Cf. Spicq in *Bulletin thomiste* 8 [1947-53], p. 152-153. 153-155 Cf. Boethius *De diff. top.* IV (PL 64, 1212 D, 1213 B) ; Matthaeus Vindocinensis *Ars versificatoria* I 116 (ed. Faral, p. 150) : « Attributa vero, tam negotii quam personae, in hoc versiculo continentur : Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando ». Quem versiculum laudat Thomas *Super IV Sent.* d.16 q.3 a.1 qla 2 ; *De malo* q.2 a.6 ; *I^{a}-II^{ae}* q.7 a.3. 169-170 Aliter et recte Anonymus, p. 145, 22-23 ; O^{3}, f. 55ra : « Dicentes aiunt excidere ipsos, quod non volunt dicere, puta dicente me excidit tale verbum ». 172-174 Aliter *Comm. in Eth. vet.*, Ar^{1}, f. 113r : « *Quemadmodum Eschilus mistica :* non deferens reverentiam eis cum ignoraret » ; cf. Albertus *De bono* tr.I q.4 a.4 (ed. Col. t. 28, p. 56, 52-54). - Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, C^{8}, f. 301rb : « Quemadmodum Eschilus non dicenda proposuit ; dixit enim Iovem non esse nisi aerem supe-

sunt mystica, id est secreta, Hayscili, id est cuiusdam poetae; ille ergo qui talia loquitur ignorat quid facit, quia nescit hoc esse revelationem secretorum. Et ponit aliud exemplum quantum ad facta; sicut sagittator qui vult monstrare discipulo suo qualiter sit sagittandum et mittit aliquid, scilicet telum; talis etiam nescit quid facit, quia nescit se dimittere telum. Deinde ponit exemplum de ignorantia eius quod est « circa quid »; sicut si aliquis filium suum credat esse hostem qui impugnet domum eius et interficiat eum, sicut quaedam mulier dicta Meropes interfecit filium suum; et sic patet quod in tali facto scit homo quid facit, quia scit se interficere, sed nescit circa quid, quia nescit se interficere filium. Postea ponit exemplum de ignorantia instrumenti; sicut si aliquis in hastiludio utatur hasta lanceata quam putat esse rotundatam, scilicet per amotionem ferri; vel si quis aestimet lapidem quo utitur esse pumicem. Ulterius autem ponit exemplum de ignorantia finis; et dicit quod si aliquis medicus vel minutor percutiens hominem propter salutem corporalem, vel magister propter salutem spiritualem, occidat, iste habet ignorantiam finis, non quidem eius quem intendebat, sed eius qui ex opere consequitur; ignorabat enim quod opus eius ad talem finem perveniret. Ultimo autem ponit exemplum de ignorantia modi actionis; puta cum aliquis aestimat se leviter ducere manum ad ostendendum alicui qualiter sit percutiendum, sicut faciunt pugiles, et fortiter percutiat; talis enim ignoranter fortiter percutit.

Deinde cum dicit: *Circa omnia utique haec* etc., 1111 a 15
ostendit quomodo praedictorum ignorantia involuntarium causat. Et primo dicit quod, cum ignorantia possit esse circa quodlibet praedictorum quinque quae concurrunt ad operationem, ille videtur nolens sive involuntarius operari qui ignorat aliquod praedictorum, non autem aequaliter quantum ad omnia, sed praecipue si sit ignorantia in principalissimis circumstantiis.

Secundo ibi: *Principalissima autem* etc., manifestat quae sunt principalissimae circumstantiae. Et dicit quod principalissimae circumstantiae esse videntur in quibus est operatio, id est obiectum sive materia actus, et cuius gratia, id est finis; quia actus specificantur secundum obiecta, sicut autem materia est obiectum exterioris actus, ita finis est obiectum interioris actus voluntatis. 1111 a 18

Tertio ibi: *Secundum talem utique ignorantiam* etc., 1111 a 19
ostendit quod ignorantia horum non sufficit ad involuntarium. Et dicit quod, cum involuntarium dicatur secundum praedictorum ignorantiam, adhuc requiritur ad involuntarium quod operatio sit cum tristitia et paenitudine, ut supra dictum est.

173 Hayscili AsP^{5}SWi To] hayscai BoEr^{2}P^{3}V hayscay BxP^{1} hayscia V^{3} hayscar AoP^{10} Φ^{2}(hayschar O haiscar P^{7}) haysili PZa hayscoli P^{4} ayscyli V^{8} 202 et *coni. cum sec.m.* Er^{3} Er^{1}O^{1} P] ut Φ S *om.* Ψ(-S) 204 utique] utite (-re) BxP^{9} O *pr.m.* Ao *obsc.* V igitur As licite PSWi Za itaque ToP^{6} quidem V^{6} *om.* BoEr^{2} DbErPdW (*post* etc. Bg^{3}) *Cf. lin.* 221 204 haec] *om.* BoEr^{3} P^{6}W Ψ (*post* etc. Bg^{1}V^{10}) 214 sunt] sint Ψ(-S P^{4}) 221 utique *coni. ex Arist. cum* AsP^{1} Bg^{1}Bg^{2}KrP^{7}W] utite (-re) Φ(virtutem O^{1}P^{5}) *om.* Er^{2} Ψ 221 ignorantiam *om.* Φ

riorem, et ideo a colentibus Iovem interfectus est » ; cf. P^{16}, f. 161v. - Anonymus, p. 145, 23 - 146, 3 ; O^{8}, f. 55ra-rb ; Albertus *Lect.* f. 36vb : « Quemadmodum mistica, id est occulta dicta, Aiscili, id est illius poetae, qui de occulto dixit magis mistica quaedam quam perscrutabilia homini » ; *Comm.* p. 209. 177-178 Albertus *Lect.* f. 36vb : « Vel sicut volens monstrare discipulo suo qualiter sit sagittandum ». 183-184 Anonymus, p. 146, 15-17 ; O^{8}, f. 55rb ; Albertus *Lect.* f. 36vb : « quod accidit Merope, id est cuidam mulieri quae filium suum occidit » ; *Comm.* p. 209-210. 193 *Comm. in Eth. vet.*, C^{5}, f. 301rb : « Sicut accidit aliquando in diminutione venarum » ; *ms.* Oxford Bodl. Auct. F 5 29, f. 166r : « ut qui diminuit venas boni gratia facit et tamen quandoque occidit » ; Albertus *De bono* tr.I q.4 a.4 (ed. Col., t. 28, p. 56, 65-66) : « Ad hoc etiam reducuntur opera medicorum, qui credentes sanare interficiunt » ; *Lect.* f. 36vb : « Sicut si aliquis chirurgicus percutiat propter sanitatem » ; *Comm.* p. 210 a. 194-195 Cf. *Comm. in Eth. vet.*, P^{4}, f. 61vb = O^{5}, f. 45ra = Pr, f. 21va : « ut qui credit castigare puerum et occidit eum ». 216-217 *Comm. in Eth. vet.*, C^{5}, f. 301rb : « ... de principalibus circumstantiis, cuius modi sunt effectus, *materia* operationis et finis » ; Anonymus, p. 146, 26-27 ; O^{8}, f. 55rb : « *In quibus operatio* : pro hoc scilicet 'circa quid' forte circa filium, ut Merope circa Cresfontem » ; Nemesius *De nat. hom.* c. 31 (PG 40, 728 A) a Burgundione transl. c. 30 (ed. Burkhard, p. [99]), cuius interpretationem laudat Thomas *I^{a}-II^{ae}* q.7 a.4 s.c. et ad 1 (animadvertendum tamen est re vera Nemesium per verba « quid quod geritur » non obiectum sed ipsum actum intellexisse). - Aliter Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, P^{4}, f. 61vb = O^{8}, f. 45rb = Pr, f. 21va : « *in quibus est operatio*, id est operans et operatum » ; P^{19}, f. 231va : « per *in quibus* dicit tempus et locus » (cf. *I^{a}-II^{ae}* q.7 a.4 arg.1). 226 Lin. 1110 b 18-24.

4

1111 a 22 Existente autem involuntario quod vi et propter ignorantiam, voluntarium videbitur utique esse cuius principium in ipso, sciente singularia in quibus est operatio. § Forsitan enim non bene dicitur involuntaria esse quae propter iram vel propter concupiscentiam. § Primum quidem enim nullum adhuc animalium aliorum voluntarie operabitur, neque pueri. § Deinde utrum nihil voluntarie operamur eorum quae propter concupiscentiam vel iram? Vel bona quidem voluntarie, mala autem non voluntarie? Sed ridiculum una causa existente. Inconveniens autem forte involuntaria dicere quae oportet appetere. Oportet autem et irasci in quibusdam et concupiscere quaedam, puta sanitatem vel disciplinam. § Videntur autem involuntaria quidem tristia esse, quae autem secundum concupiscentiam delectabilia. § Adhuc autem quid differunt in essendo voluntaria quae secundum cogitationem vel iram peccantur? Fugienda quidem enim ambo. § Videntur autem non minus humanae esse irrationabiles passiones. Quare et operationes hominis ab ira et concupiscentia. Inconveniens itaque ponere involuntaria haec.

1111 b 1

26 animalium aliorum L^1(EtO^{s}P^{11} Mp) L^2R : aliorum animalium AL^1(V^{12} Sk^{2c}T^1 P^{12} Lp) 29 non voluntarie RT (*lin.* 61-62) : involuntarie AL 29 Sed *Eth. vetus* RT (*lin.* 64) : Sit (=$\bar{s}$) L $\bar{n}$ A(=Vel) 31 vel L^2RT (*lin.* 76) : et AL^1 34 voluntaria L^2RT (*lin.* 97) : involuntaria AL^1 34-b1 quidem ALRt : *om.* Rp 1111 b 1 humanae ALRtRp^{s}T (*lin.* 100) : communae $Rp^{1,2,3}$ (*corr. sec.m.* Ba^1) 1 irrationabiles RpT (*lin.* 99) : irrationales LRt 2 Quare ALRtT (*lin.* 102) : Quarum Rp (*corr. sec.m.* Ba^1 Rp^2)

1111 a 22 *Existente autem involuntario* etc. Postquam Philosophus determinavit de involuntario, hic determinat de voluntario. Et primo ostendit quid sit voluntarium; secundo excludit circa hoc quendam errorem, ibi: *Forsitan enim non bene dicitur* etc. Circa primum considerandum est quod, quamvis involuntarium videatur dici secundum remotionem voluntarii, tamen, si ad causas respiciamus, voluntarium dicitur aliquid per remotionem eorum quae causant involuntarium, scilicet violentiae et ignorantiae; et quia unumquodque cognoscitur per suam causam, ideo diffinitionem voluntarii tradit removendo causas involuntarii. Et dicit quod, cum involuntarium sit quod fit propter vim illatam et propter ignorantiam, ut supra dictum est, voluntarium videtur esse cuius principium est in ipso operante, et sic excluditur violentia, ita tamen quod ipse operans sciat singulares circumstantias quae concurrunt ad operationem, et per hoc excluditur ignorantia quae causat involuntarium.

Deinde cum dicit: *Forsitan enim* etc., excludit quendam errorem. Et primo ponit ipsum. Quidam enim putabant quod non omne illud cuius principium est intra, etiam cum scientia circumstantiarum, est voluntarium; potest enim contingere quod illud principium quod est intra non sit appetitus rationalis qui dicitur voluntas, a qua denominatur voluntarium, sed aliqua passio appetitus sensitivi, puta ira vel concupiscentia vel aliquid aliud huiusmodi. Quod Philosophus dicit non esse bene dictum. Et est notandum quod, quia passiones appetitus sensitivi excitantur a rebus exterioribus apprehensis per sensum, hic error eiusdem rationis esse videtur cum eo quem supra removit, secundum quem dicebatur quod res exteriores inferunt violentiam; sed illud fuit ibi dicendum ubi agebatur de violento 1111 a 24

5 Lin. 1111 a 24. 6-7 Cf. supra c. 1 lin. 58-61 cum adn. et lin. 68-78. 15 Cap. 1, 1109 b 35 - 1110 a 1. 34 Cap. 2, 1110 b 9-17.

cuius principium est extra, hoc autem est hic agendum ubi agitur de voluntario cuius principium est intra, nam passiones intra nos sunt.

1111 a 25 Secundo ibi: *Primum quidem enim* etc., improbat praedictam opinionem quinque rationibus, quarum prima talis est. Quaecumque operantur bruta animalia et etiam pueri, operantur secundum passionem appetitus sensitivi, non autem secundum appetitum intellectivum, quia carent usu rationis. Si ergo quae per iram et concupiscentiam et alias passiones appetitus sensitivi fiunt essent involuntaria, sequeretur quod neque bruta animalia neque pueri voluntarie operarentur. Dicuntur autem voluntarie operari, non quia operentur ex voluntate, sed quia proprio motu sponte agunt, ita quod a nullo exteriori moventur; hoc enim dicimus esse voluntarium quod quis sponte et proprio motu operatur. Ea ergo quae propter iram vel concupiscentiam fiunt, sunt voluntaria.

1111 a 27 Secundam rationem ponit ibi: *Deinde utrum nihil* etc. Quae talis est. Si ea quae fiunt propter iram vel concupiscentiam non sunt voluntaria, aut hoc est universaliter verum, aut hoc est verum in malis, non autem in bonis, ut scilicet bona quae quis facit ex passione voluntarie faciat, mala autem non voluntarie, quod forte ideo dicebant quia bona concordant rationi, cui mala contrariantur, voluntas autem in ratione est. Sed hoc secundum videtur esse ridiculosum, cum sit <. una > causa omnium quae homo facit sive sint bona sive mala, scilicet voluntas; non enim, quantumcumque ira vel concupiscentia increscat, homo prorumpit ad agendum nisi adveniat consensus rationabilis appetitus. Similiter etiam inconveniens videtur primum, scilicet quod aliquis dicat non voluntaria bona, quae oportet appetere etiam secundum passionem; nam ad ea quae oportet appetere ratio per voluntatem inducit. Oportet autem in quibusdam irasci, puta ad coercendum peccata, et similiter oportet concupiscere quaedam, puta sanitatem vel disciplinam. Relinquitur ergo falsum esse quod ea quae propter passionem fiunt non sint voluntaria.

Tertiam rationem ponit ibi: *Videntur autem involuntaria* etc. 1111 a 32 Quae talis est. Involuntaria sunt cum tristitia. Sed illa quae fiunt secundum concupiscentiam, fiunt cum delectatione. Non ergo sunt involuntaria.

Quartam rationem ponit ibi: *Adhuc autem quid differunt* etc. 1111 a 33 Quae talis est. Sicut supra habitum est, peccata quae sunt voluntaria sunt vituperabilia et fugienda, quod non potest dici de involuntariis, quia neque potest ea homo fugere neque propter ea vituperatur. Sed, sicut peccata quae fiunt secundum cogitationem, id est per deliberationem, sunt fugienda et vituperabilia, ita etiam peccata quae fiunt propter iram vel aliam passionem; potest enim homo per voluntatem passioni resistere, unde si propter passionem aliquid turpe operetur, vituperatur. Non ergo differunt ea quae fiunt ex passione ab his quae fiunt ex deliberatione quantum ad hoc quod sint voluntaria.

Quintam rationem ponit ibi: *Videntur autem* etc. 1111 b 1 Quae talis est. Passiones irrationabiles, id est appetitus sensitivi, videntur esse humanae, in quantum scilicet appetitus sensitivus potest oboedire rationi, ut supra dictum est; ergo et operationes quae sunt ab ira et concupiscentia et aliis passionibus sunt humanae. Sed nulla operatio involuntaria est humana; non enim attribuuntur homini quae operatur involuntarius neque ad laudem neque ad vituperium. Inconveniens ergo est dicere quod ea quae fiunt ex passione sint involuntaria.

39 nos *coni. cum* V^6 Ed^3 *sec.m.* FPd SWiP^4] non Θ 65 una *coni. ex Arist.* 1111 a 29 *cum* V^6 Ed^3 *sec.m.* Er^2 Pd SWi] *om.* Θ (eadem P^4 *sec.m.* As *nec non ante* sit To) 69 rationabilis] rationalis Er^2P^5 O^1V^4 (*obsc.* As $C^1KrOP^6V^{10}$ Za)

49-53 Cf. Averroes, III c. 1 (ed. 1562, f. 32va) : « Primo quidem, quoniam nullum animalium praeter hominem aget (*ed.* agit) *sponte* aliquid, neque etiam pueri » (Hermannus non verbis « voluntarie » et «voluntarium», sed verbis «sponte» et «spontaneum» utitur ; cf. diffinitio « voluntarii », 1111 a 23-25, in commentario Averrois ab Hermanno translato, *ibid.* (f. 32rb) : « Hoc, quod agitur *sponte* est cuius agendi principium est in agente ipsum : et agens ipsum scit particularia, in quibus fit actio »). 63-64 Aristoteles *De anima* III 14, 432 b 5 (cf. supra I c. 20 lin. 167-168) ; *Top.* IV 5, 126 a 13 (PL 64, 950 A) : « Omnis enim voluntas in rationali ». 65-67 Aliter et recte Albertus *Lect.* f. 35rb : « Ridiculum est dicere quod mala sunt involuntaria et bona voluntaria, cum sint ex eadem causa, scilicet ira vel concupiscentia » ; *Comm.* p. 211 b. 74-75 Albertus *De bono* tr. I q.4 a.5 (ed. Col., t. 28, p. 58, 24-27) : « ex parte irascibilium autem probatur theologice per iram contra vitia ». 85 Cap. 1, 1109 b 30-34. 90 Albertus *Lect.* f. 35rb : « per cogitationem, id est deliberationem ». 102 Lib. I 20, 1102 b 13 - 1103 a 3.

5

1111 b 4 Determinatis autem voluntario et involuntario, de electione sequitur pertransire. Maxime proprium enim videtur esse virtuti et magis mores iudicare operationibus. § Electio utique voluntarium quiddam esse videtur, non idem autem, sed in plus voluntarium. § Voluntario quidem enim et pueri et alia animalia communicant, electione autem non. § Et repentina voluntaria quidem dicimus, secundum electionem autem non. § Dicentes autem ipsam concupiscentiam vel iram vel voluntatem vel quandam opinionem non videntur recte dicere. § Non enim commune electio et irrationabilium. Concupiscentia autem et ira. § Et incontinens concupiscens quidem operatur, eligens autem non; continens autem e converso, eligens quidem, concupiscens autem non. § Et electioni quidem concupiscentia contrariatur, concupiscentia autem concupiscentiae non. § Et concupiscentia quidem et delectabilis et tristis, electio autem neque tristis neque delectabilis. § Ira autem adhuc minus. Nequaquam enim quae propter iram secundum electionem esse videntur. § Sed neque voluntas, quamvis propinqua esse videatur. § Electio quidem enim non est impossibilium, et, si quis dicat eligi, videbitur utique insipiens esse. Voluntas autem est impossibilium, puta immortalitatis. § Et voluntas quidem est et circa ea quae nequaquam per ipsum operata sunt utique, puta ypocritam aliquem vincere vel athletam. Eligit autem talia nullus, sed quaecumque existimat fieri per ipsum. § Adhuc autem voluntas quidem finis est magis, electio autem eorum quae ad finem. Puta sanitatem volumus, eligimus autem per quae sani erimus; et felices esse volumus quidem et dicimus, eligimus autem dicere non congruit. § Universaliter autem videtur electio circa ea quae in nobis esse.

5 proprium enim ALRtRp^{4} : *inv.* Rp^{1,2,3} 5 videtur esse L^{2}RT (*lin.* 16) : esse videtur AL^{1} 7 quiddam T (*lin.* 37 ; *cf.* Albertus *Comm., p.* 213 b 30) : quidem AL^{1} *om.* L^{2}R 15 non ALRt : est *add.* Rp 20 esse RpT (*lin.* 146) : *om.* ALRt 25 fieri L^{2}R : fieri utique AL^{1} 27 sanitatem RT (*lin.* 184) : sani esse AL 30 autem Rn RT (*lin.* 145, 190) : enim AL^{1}L^{2}(–Rn)

1111 b 4 *Determinatis autem voluntario* etc. Postquam Philosophus determinavit de voluntario et involuntario, hic determinat de electione. Et primo determinat de ipsa electione; secundo de consilio, quod in diffinitione electionis ponitur, ibi: *Consiliantur autem utrum de omnibus* etc. Circa primum duo facit: primo ostendit quod ad praesentem doctrinam pertinet considerare de electione; secundo inquirit quid sit electio, ibi: *Electio utique voluntarium* etc. Dicit ergo primo quod, postquam determinatum est de voluntario et involuntario, consequens est quod pertranseunter de electione determinetur, quia

12 pertranseunter] pertranseuntur AoBoBxEr^{2}P^{10} transseunter VC^{1} pertransseamus (*exp.*) P^{7} pertranseundo Ψ

5 Cap. 7, 1112 a 18. 9 Lin. 1111 b 6.

videlicet breviter proponit ea quae sunt necessaria ad considerandum de electione. Quod autem ad hanc doctrinam pertineat de electione determinare, probat per hoc quod electio maxime videtur esse propria virtuti, de qua ad praesens principaliter intenditur. Et huius ratio manifestatur ex hoc quod, cum ex habitu virtutis procedat et interior electio et exterior operatio, mores virtuosi vel etiam vitiosi magis diiudicantur ex electione quam ex operationibus exterioribus; omnis enim virtuosus eligit bonum, sed quandoque non operatur propter aliquod exterius impedimentum, et vitiosus quandoque operatur opus virtutis, non tamen ex electione virtuosa, sed ex timore vel propter aliquem inconvenientem finem, puta propter inanem gloriam vel propter aliquid aliud huiusmodi. Unde patet quod ad praesentem intentionem pertinet considerare de electione.

1111 b 6 Deinde cum dicit: *Electio utique* etc., ostendit quid sit electio. Et primo inquirit genus eius; secundo differentias ipsius, ibi: *Dicentes autem ipsam* etc.; tertio concludit diffinitionem eius, ibi: *Quid igitur vel quale quid* etc. Genus autem electionis est voluntarium, quia praedicatur universaliter de electione et est in plus. Unde dicit primo quod omnis electio est quiddam voluntarium, non autem omnino sunt idem electio et voluntarium, sed voluntarium est in plus. Quod probat duplici ratione.

1111 b 8 Quarum primam ponit ibi: *Voluntario quidem enim* etc. Quae talis est. Pueri et alia animalia communicant ipso voluntario, in quantum scilicet proprio motu aliquid sponte operantur, ut supra dictum est. Non autem communicant electione, quia non operantur ex deliberatione, quod requiritur ad electionem. Ergo voluntarium est in plus quam electio.

1111 b 9 Secundam rationem ponit ibi: *Et repentina* etc. Quae talis est. Ea quae repente facimus dicimus esse voluntaria, quia scilicet principium eorum in nobis est; non autem dicuntur esse secundum electionem, quia scilicet non fiunt ex deliberatione. Ergo voluntarium est in plus quam electio.

1111 b 10 Deinde cum dicit: *Dicentes autem ipsam* etc., investigat differentias electionis, probando scilicet eam differre ab his cum quibus videtur convenire. Et circa hoc duo facit: primo proponit quod intendit; secundo probat propositum, ibi: *Non enim commune* etc. Dicit ergo primo quod quidam dixerunt electionem esse concupiscentiam, quia scilicet utrumque importat motum appetitus in bonum. Quidam autem posuerunt electionem esse iram, forte propter hoc quod in utroque est quidam usus rationis; iratus enim utitur ratione in quantum iudicat iniuriam illatam esse dignam vindicta. Quidam vero, considerantes quod electio est sine passione, attribuerunt electionem parti rationali, vel quantum ad appetitum, dicentes eam esse voluntatem, vel quantum ad apprehensionem, dicentes eam esse quandam opinionem. Et simpliciter in his quatuor comprehenduntur omnia principia humanorum actuum, quae sunt ratio, ad quam pertinet opinio, appetitus rationalis, quae est voluntas, appetitus sensitivus, qui dividitur in irascibilem, ad quam pertinet ira, et concupiscibilem, ad quam pertinet concupiscentia. Dicit autem Philosophus quod non videntur recte dicere qui dicunt electionem esse aliquid horum.

Deinde cum dicit: *Non enim commune* etc., probat propositum. Et primo ostendit quod electio non sit concupiscentia; secundo quod non sit ira, ibi: *Ira autem* etc.; tertio quod non sit voluntas, ibi: *Sed neque voluntas* etc.; quarto quod non sit opinio, ibi: *Neque iam opinio* etc. Circa primum ponit quatuor rationes. Quarum prima communis est concupiscentiae et irae et est talis. Concupiscentia et ira communiter inveniuntur in hominibus et in animalibus irrationabilibus. Sed in irrationabilibus non invenitur electio, ut dictum est. Ergo electio non est neque concupiscentia neque ira. 1111 b 12

Secundam rationem ponit ibi: *Et incontinens* etc. Quae talis est. Si electio esset concupiscentia, quicumque operatur eligens, operaretur concupiscens et e converso. Hoc autem est falsum, quia incontinens operatur secundum concupiscentiam, non autem secundum electionem, quia non immanet propriae electioni propter concupiscentiam; continens autem e converso operatur ex electione, non autem ex concupiscentia, cui per electionem resistit, ut infra in VII patebit. Ergo electio non est idem concupiscentiae. 1111 b 13

Tertiam rationem ponit ibi: *Et electioni quidem* etc. Quae talis est. Concupiscentia contrariatur electioni, in eo scilicet qui est continens vel incontinens; contrarium enim eligit uterque secundum rationem ei quod concupiscit secundum appetitum 1111 b 15

13 videlicet] scilicet Φ^1 sicut Φ^2 (scilicet *corr. sec.m.* ErO^{1}V^2) 88 Sed in irrationabilibus *Inc.* 9^a *pecia*

32 Lin. IIII b 10. 33 Cap. 6, IIII2 a 13. 42-44 Cf. supra c. 4 lin. 49-53 cum adn. 58 Lin. IIII b 12. 64-65 Cf. infra lin. 130-134 cum adn. 73 Ioannes Damascenus *De fide orth.* II c. 22 (PG 94, 944 BC) a Burgundione transl. c.36 § 8-9 (ed. Buytaert, p. 135-136 lin. 60-77) ; cuius verba, cum de scriptis Maximi fere deprompta sint, quid valeant ad inveniendum nisus est Gauthier *Saint Maxime...*, p. 78-79. 81 Lin. IIII b 18. 82 Lin. IIII b 19. 84 Cap. 6, IIII b 30. 89 Lin. IIII b 8. 100 Cap. 9, II51 a 29 - b 4. 105-107 Cf. supra I c. 20 lin. 101-104.

sensitivum. In neutro autem concupiscentia contrariatur concupiscentiae, quia tota concupiscentia utriusque ad idem tendit, scilicet ad delectabile sensus; non est autem intelligendum quod nulla concupiscentia contrarietur alteri concupiscentiae, inveniuntur enim concupiscentiae contrariorum, puta cum unus concupiscit moveri et alius quiescere. Ergo patet quod electio non est idem concupiscentiae.

1111 b 17 Quartam rationem ponit ibi: *Et concupiscentia quidem* etc. Quae talis est. Concupiscentia semper est cum delectatione, scilicet propter praesentiam rei concupitae, vel cum tristitia, propter eius carentiam; ad omnem enim passionem sequitur delectatio et tristitia, ut in II habitum est. Sed electio non est ex necessitate cum delectatione vel tristitia; potest enim esse absque omni passione ex solo iudicio rationis. Ergo electio non est concupiscentia.

1111 b 18 Deinde cum dicit: *Ira autem* etc., ostendit quod electio non sit idem irae. Et dicit quod adhuc electio minus est ira quam concupiscentia, quia etiam secundum apparentiam ea quae facta sunt propter iram non videntur esse facta secundum electionem, eo quod propter velocitatem motus irae ea quae fiunt ex ira maxime sunt repentina; quamvis enim in ira sit aliquis usus rationis, in quantum scilicet iratus incipit audire rationem iudicantem quod iniuria debet vindicari, non tamen perfecte audit eam determinantem modum et ordinem vindictae; unde ira maxime excludit deliberationem, quae requiritur ad electionem. Concupiscentia autem non ita repente operatur, unde ea quae fiunt secundum concupiscentiam non videntur esse remota ab electione sicut ea quae fiunt per iram.

Deinde cum dicit: *Sed neque voluntas* etc., ostendit differentiam electionis ad voluntatem. Et primo proponit quod intendit; secundo probat propositum, ibi: *Electio quidem enim* etc.; tertio concludit radicem differentiae voluntatis et electionis, ibi: *Universaliter autem* etc. Dicit ergo primo quod neque etiam electio est voluntas, quamvis videatur esse propinqua voluntati; utrumque enim pertinet ad unam potentiam, scilicet ad appetitum rationalem, qui voluntas dicitur, sed voluntas nominat actum huius potentiae secundum quod fertur in bonum absolute, electio autem nominat actum eiusdem potentiae relatum in bonum secundum quod pertinet ad nostram operationem per quam in aliquod bonum ordinamur. 140 1111 b 19

Deinde cum dicit: *Electio quidem enim* etc., probat propositum tribus rationibus, quarum prima talis est. Electio enim, quia refertur ad nostram operationem, non dicitur esse impossibilium, et, si quis dicat se eligere aliquid impossibilium, videbitur esse stultus. Sed voluntas, quia respicit bonum absolute, potest esse cuiuscumque boni, licet sit impossibile, sicut potest aliquis velle esse immortalis, quod est impossibile secundum statum huius corruptibilis vitae. Ergo electio et voluntas non sunt idem. 155 1111 b 20 160 165

Secundam rationem ponit ibi: *Et voluntas quidem est* etc. Quae talis est. Voluntas alicuius potest esse circa ea quae non fiunt per ipsum; sicut ille qui 1111 b 23

114 est] sit Φ 159 aliquid] aliquod Φ

107-110 Anonymus, p. 148, 6-13 ; O^9, f. 56va : « Videtur et concupiscentia concupiscentiae contraria, puta si quis gloriam concupiscit et pecuniarum abundantiam... Sed dicimus quod nulla ratione hoc dignum : essent enim utique ratione digna haec, si de eadem re contrarie in eodem fierent ; hoc autem impossibile : impossibile enim eundem simul concupiscere nutriri et non nutriri». 112-113 Cf. supra I c. 13 lin. 41-44. 116-119 *Glossa in Eth. vet.*, P^{16}, f. 162r : «Et desiderium quidem delectabilis [*sup. lin.* : vel -le, per praesentiam] et tristis [*sup. lin.* : vel -e, per absentiam]». - Aliter et recte *Eth. vetus* (Ar^1O^{10}) : « Et desiderium quidem delectabilis et tristis» ; *Glossa in Eth. vet.* (Ar^1 [*in textu post* tristis] O^{10} [*sup. lin.*]) : « rei» ; *Comm. in Eth. vet.*, Ar^1, f. 113v : « Quarta vero ratio sumitur ex materia, scilicet desiderato, eo quod desiderium est delectabilis et tristis, eligentia vero non est delectabilis, sed conferentis» (cf. f. 114r, 4 ult. lin.) ; C^5, f. 301vb ; Albertus *De bono* tr.I q.4 a.6 (ed. Col., t. 28, p. 60, 19-26 ; p. 61, 73-78) ; *Comm.* p. 215 a. 120 Cap. 3, 1104 b 14-15 ; 5, 1105 b 23. 130-134 Cf. infra VII 6, 1149 a 25 - b 4. 143 Lin. IIII b 20. 144 Lin. IIII b 29. 148-149 Cf. supra lin. 73 cum. adn. 162-164 Albertus *Lect.* f. 37ra : « Praeterea videtur falsum exemplum inducere, quod impossibile sit immortalitas, cum ipsam consecuturi simus secundum fidem» (resp. ad hoc arg. deest). 168-173 *Comm. in Eth. vet.*, C^5, f. 301vb : « Et explanat dicens quod aliquis vult vincere eum qui apparet fortis vel athletam» ; V^{14}, f. 273r : « ypocritam : id est qui apparet fortis» ; Albertus *De bono* tr.I q.4 a.6 (ed. Col., t. 28, p. 60, 40-42) ; Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, F^4, f. 64va = O^9, f. 46rb = Pr, f. 22va : « Nota quod non accipit hic ypocritam pro eo qui fingit se esse bonum et bene operari, quia quod aliquis talis sit non est impossibile ; sed accipit ypocritam pro eo qui fingit vocem et videtur optime cantare ut organizantes ; aut athletam vincere, id est campionem vincere desiderat vel vult aliquis, et quod eum vincat est impossibile» ; Robertus Grosseteste *Notula* (adn. marg. in Et V^{23}, sup. lin. in Sk^2) : « Ut si velit quis de alio aliquo quod ille vincat athletam vel eum qui simulat athletam» ; Albertus *Lect.* f. 37ra : « Sicut si aliquis vult aliquem ypocritam, id est pugilem larva indutum, vincere, aut athletam, id est pugilem pugnantem nudum» ; *Comm.* p. 216 a. Cf. infra c. 19 lin. 155-156 cum adn. - Rectius Augustinus *De serm. Dom.* II 11 5 (PL 34, 1271) : « Sunt enim hypocritae simulatores, tamquam pronuntiatores personarum alienarum, sicut in theatricis fabulis. Non enim qui agit partes Agamemnonis in tragoedia, verbi gratia, sive alicuius alterius ad historiam vel fabulam quae agitur pertinentis, vere ipse est ; sed simulat eum et hypocrita dicitur», cuius verba adfert ipse Thomas *II*^{a}-*II*^{ae} q.111 a.2 ; Gregorius *Moralia* XVIII VII 13 (PL 76, 44 A) : « Hypocrita, qui Latina lingua dicitur simulator», cuius verba profert *Glossa* (in Iob XXIII^{8}; PL 113, 826 A) ab ipso Thoma laud. *II*^{a}-*II*^{ae} q.111 a.3 arg.3 ; Isidorus *Etym. liber* X 119-121 (PL 82, 379 C - 380 A), cuius verba profert ipse Thomas *II*^{a}-*II*^{ae} q.111 a.2 s.c. et c. ; quibus auctoribus recte scripserat ipse Thomas *Super IV Sent.* d.16 q.4 a.1 sol. 1 : « hypocrita proprie dicitur qui personam alterius repraesentat, quasi submissus vel suppositus loco alterius. Unde in theatris illi qui personam aliorum gerebant repraesentantes, dicebantur hypocritae. Et sic accipit hypocritas Philosophus in III Ethicorum». Cf. *De regno* I c.11 (ed. Perrier, p. 251) : « Nam hypocrita dicitur qui alterius repraesentat personam, sicut in spectaculis fieri consuevit» ; infra VII c. 4 lin. 193-194.

circumspicit duellum potest velle quod vincat aliquis ypocrita, id est simulatam gerens personam, puta qui ingreditur campum quasi pugil cum non sit pugil, vel etiam quod vincat ille qui vere est athleta. Sed nullus eligit talia quae fiunt per alium, sed solum illa quae aestimat posse fieri per ipsum. Ergo electio differt a voluntate.

1111 b 26 Tertiam rationem ponit ibi: *Adhuc autem voluntas* etc. Et dicit quod voluntas magis est finis quam eius quod est ad finem, quia ea quae sunt ad finem volumus propter finem, propter quod autem unumquodque, illud magis; sed electio est solum eorum quae sunt ad finem, non autem ipsius finis, quia finis praesupponitur ut iam praedeterminatus, ea vero quae sunt ad finem inquiruntur ut a nobis disponenda in finem. Sicut sanitatem, quae est finis medicationis, volumus principaliter, sed eligimus medicinalia per quae sanemur; et similiter volumus esse felices, quod est ultimus finis, et hoc dicimus nos velle, sed non congruit dicere quod eligamus nos esse felices. Ergo electio non est idem voluntati.

Deinde cum dicit: *Universaliter autem* etc., ponit 1111 b 29 radicem totius differentiae ad quam universaliter omnes praedictae differentiae referuntur. Et dicit quod electio videtur esse circa ea quae sunt in potestate nostra. Et haec est causa quare nec est impossibilium neque eorum quae per alios fiunt neque finis qui ut plurimum praestituitur nobis a natura.

180 illud] et *praem.* V Ψ 182 praedeterminatus *coni. cum* To V^{6} Ed^{2} *sec.m.* Kr S] predeterminatur Θ (determinatur AoDbEr^{2} hic determinatur V predeterminantur Er determinavit *pr.m.* P predeterminat P^{4} terminatum est Za *hom.om.* BxP^{2}) 188 congruit *coni. ex Arist.* IIII b 29] 9^{b} Θ(=BoV^{3}W AsBg^{1}DbOP^{5} PWiToZa convenit P^{4}V^{6} Ed^{2} contingit *perscriptum vel saltem clare scriptum cett.*)

179-180 Aristoteles *Anal. post.* I 6, 72 a 29-30, a Iacobo Veneto transl. (PL 64, 714 D, cuius tamen verba ad normam codicum corr.) : « Semper enim propter quod est unumquodque, illud magis est (et *ante* illud *add.* Thomas *Super III Sent.* d.23 q.1 a.4 qla 1 s.c. ; *Contra Gent.* III 17 ; *I*^{a} q.16 a.1 arg.3 ; q.36 a.3 arg.2 ; q.88 a.3 arg.2 ; *I*^{a}-*II*^{ae} q.71 a.3 ; *III*^{a} q.2 a.7 arg. 3. - et *om. cum Arist.* Thomas infra VII c. 10 lin. 136-137 ; *Super III Sent.* d.5 q.3 a.2 arg.2 ; d.17 q.1 a.3 arg.2 ; d.28 a.1 arg.2 ; d.30 a.4 s.c. [in autographo Vat. lat. 9851, f. 13va 3 ; 69ra 60 ; 73vb 13 ; 80rb 49] ; *I*^{a}-*II*^{ae} q.15 a.3 arg.1 ; *II*^{a}-*II*^{ae} q.27 a.1 arg.3. - Multis in locis distrahuntur mss., velut : *Super Anal. post.* I 6 ; *I*^{a} q.60 a.5 arg.2 ; q.87 a.2 arg.3, ad 3 ; *I*^{a}-*II*^{ae} q.74 a.8 arg.2 ; *II*^{a}-*II*^{ae} q.26 a.3 s.c. ; q.27 a.8 s.c. ; q.98 a.3. Cf. ed. Leonina, t. 9 p. XII b).

1111 b 30 Neque iam opinio utique erit. Opinio quidem enim videtur circa omnia esse et nihil minus circa aeterna et impossibilia et ea quae in nobis. § Et falso et vero dividitur, non malo et bono, electio autem his magis. Universaliter quidem igitur opi-
1112 a 1 nioni non idem forsitan neque dicit aliquis. § Sed neque cuidam. In eligendo enim bona vel mala quales quidam sumus, in opinando autem non. § Et eligimus quidem accipere vel fugere vel aliquid talium, opinamur autem quid est vel cui confert vel qualiter, 5 accipere autem vel fugere non multum opinamur. § Et electio quidem laudatur in essendo cuius oportet magis vel recte, opinio autem in essendo ut vere. § Et eligimus quidem quae maxime scimus bona existentia, opinamur autem quae non multum scimus. § Et videntur non idem et eligere optima et opinari. Sed quidam opi-10 nari quidem melius, propter malitiam autem eligere non quae oportet. § Si autem praesit opinio electioni vel subsequatur, nihil differt; non enim haec intendimus, sed si idem est opinioni cuidam. § Quid igitur vel quale quid est, quoniam dictorum nihil? Voluntarium quidem videtur. Voluntarium autem 15 non omne eligibile, sed certe praeconsiliatum. Electio enim cum ratione et intellectu. Subsignare autem videtur et nomen ut ens prae aliis eligibile.

33 non ALRt : a *add.* Rp (autem *corr. sec.m.* As¹Ba¹Vd *an etiam* non autem T *cf. lin.* 25) 1112 a 2 enim AL²R : quidem enim L¹ 11 praesit RpT (*lin.* 12, 99) : praefit AL (*sed obsc. nonnulli mss.*) Rt 11 subsequatur RpT (*lin.* 101) : subsequitur ALRt 12 enim haec L²R(h' N¹ Rt As¹SlTu¹V¹³ hoc Ba¹P¹⁴Vd Rp²) : haec enim A(K^{b}) L¹ hoc enim A(L^{b}M^{b}O^{b}) *Eth. vetus* 12 si ALRt : *om.* Rp (*add. sec.m.* Rp²) 15 praeconsiliatum O^{s}Lp L²(–N¹) R : quod praeconsiliatum L¹(–O^{s}Lp) N¹

1111 b 30 *Neque iam opinio utique erit* etc. Postquam Philosophus ostendit quod electio non est idem neque concupiscentiae neque irae, quae pertinent ad appetitum sensitivum, neque etiam voluntati, quae per-5 tinet ad appetitum rationalem, hic ostendit quod non est idem opinioni, quae pertinet ad ipsam rationem. Et circa hoc tria facit: primo ostendit quod electio non est idem cuilibet opinioni; secundo quod non est idem specialiter opinioni quae est de operan-10 dis a nobis, ibi: *Sed neque cuidam* etc.; tertio movet quandam dubitationem quam insolutam relinquit, ibi: *Si autem praesit opinio* etc. Dicit ergo primo quod secundum praedicta apparet quod electio non est idem quod opinio universaliter sumpta. Et hoc probat duabus rationibus, quarum prima talis est. 15 Opinio potest esse circa omnia et non minus circa necessaria et impossibilia quam circa ea quae sunt in potestate nostra, sed electio est solum circa ea quae sunt in nobis, ut dictum est. Ergo electio non est idem opinioni. 20

Secundam rationem ponit ibi: *Et falso et vero* 1111 b 33 etc. Quae talis est. Ea quae diversis differentiis

4-5 Cf. supra c. 5 lin. 73 cum adn. 10 Lin. 1112 a 1. 12 Lin. 1112 a 11. 13 Cap. 5, 1111 b 19-20. 19 Cap. 5, 1111 b 29-30. 22-23 Albertus *Lect.* f. 37rb : « Quorum diversae sunt differentiae, ipsa quoque differunt ».

dividuntur differunt nec sunt idem. Sed opinio dividitur vero et falso, quia pertinet ad vim cognitivam cuius obiectum est verum, non autem dividitur bono et malo quibus dividitur electio, quae pertinet ad vim appetitivam cuius obiectum est bonum. Et ex hoc concludit quod electio non est idem opinioni universaliter acceptae, et hoc est adeo manifestum quod nullus contrarium dicit.

1112 a 1 Deinde cum dicit: *Sed neque cuidam* etc., ostendit quod electio non est idem cuidam opinioni, quae scilicet est de his quae cadunt sub nostra operatione. Et hoc ostendit quinque rationibus, quarum prima talis est. Ex hoc quod eligimus bona vel mala dicimur quales quidam, id est boni vel mali, non autem ex hoc quod opinamur bona vel mala, sive vera vel falsa, dicimur boni vel mali. Ergo electio non est idem opinioni quae est de eligibilibus. Huius autem differentiae ratio est quia bonus vel malus dicitur aliquis non secundum potentiam, sed secundum actum, ut habetur in IX Metaphysicae, id est non ex hoc quod est potens bene operari, sed ex hoc quod bene operatur; ex hoc autem quod homo est perfectus secundum intellectum fit homo potens bene operari, non autem bene operans, sicut ille qui habet habitum grammaticae ex hoc ipso est potens loqui congrue, sed ad hoc quod congrue loquatur requiritur quod hoc velit quia habitus est quo quis agit cum voluerit, ut dicit Commentator in III De anima, unde patet quod bona voluntas facit hominem bene operari secundum quamcumque potentiam vel habitum rationi oboedientem; et ideo aliquis dicitur simpliciter bonus homo ex hoc quod habet bonam voluntatem, ex hoc autem quod habet bonum intellectum non dicitur bonus homo simpliciter, sed secundum quid, puta bonus grammaticus vel bonus musicus; et ideo, quia electio pertinet ad voluntatem, opinio autem ad intellectum, ex electione dicimur boni vel mali, non autem ex opinione.

1112 a 3 Secundam rationem ponit ibi: *Et eligimus quidem* etc. Quae talis est. Electio praecipue respicit actiones nostras, eligimus enim quod accipiamus hoc vel fugiamus vel quicquid est aliud quod ad actiones nostras pertinet; sed opinio principaliter respicit res, opinamur enim quid est hoc, puta quod est panis, vel ad quid conferat vel qualiter sit eo utendum; non est autem opinio principaliter circa operationes nostras, puta quod opinemur nos accipere aliquid vel fugere, quia actiones nostrae sunt quaedam singularia contingentia et cito transeuntia, unde earum cognitio vel opinio non multum quaeritur propter veritatem quae sit in eis, sed solum propter opus. Ergo electio non est idem opinioni.

Tertiam rationem ponit ibi: *Et electio quidem laudatur* etc. Quae talis est. Bonum electionis in quadam rectitudine consistit, prout scilicet appetitus recte ordinat aliquid in finem, et hoc est quod dicit quod electio magis laudatur in hoc quod est eius cuius oportet quasi recte; sed opinio laudatur in hoc quod vere est alicuius, et sic bonum et perfectio opinionis est veritas. Quorum autem sunt diversae perfectiones, et ipsa sunt diversa. Ergo electio non est idem opinioni. 1112 a 5

Quartam rationem ponit ibi: *Et eligimus quidem* etc. Quae talis est. Electio est cum quadam certitudine, illa enim eligimus quae maxime scimus esse bona; sed opinio est sine certitudine, opinamur enim illa quae non multum scimus esse vera. Ergo non sunt idem. 1112 a 7

Quintam rationem ponit ibi: *Et videntur* etc. Si enim opinio et electio essent idem, oporteret quod idem essent illi qui eligunt optima et qui habent veram opinionem de eis. Sed hoc patet esse falsum; quidam enim vere opinantur in universali quid sit melius, sed propter malitiam non eligunt quod melius est, sed quod est deterius. Ergo electio et opinio non sunt idem. 1112 a 8

Deinde cum dicit: *Si autem praesit* etc., movet quandam dubitationem, utrum scilicet opinio praecedat electionem vel sequatur ad ipsam. Et dicit quod hoc nihil differt ad propositum, quia nunc non intendimus determinare ordinem eorum, sed solum utrum electio sit idem alicui opinioni. Sciendum tamen quod opinio, cum pertineat ad vim cognoscitivam, per se loquendo praecedit electionem, quae pertinet ad vim appetitivam quae movetur a cognoscitiva. Per accidens tamen contingit quandoque quod opinio sequitur electionem, puta cum aliquis ex affectu eorum quae eligit mutat opinionem quam prius habebat. 1112 a 11

Deinde cum dicit: *Quid igitur* etc., ostendit quid sit electio. Et dicit quod, cum non sit aliquod quatuor praedictorum, oportet considerare quid sit, secundum genus, vel quale quid est, secundum differentiam. Et quantum ad genus, videtur quod sit voluntarium. Non tamen omne voluntarium est eligibile, ut supra dictum est, sed voluntarium prae- 1112 a 13

38 vel^{1}] sive BxV^{4}W OO^{1}P^{2}V Ψ 107 a *coni. cum* P^{10}V^{4} DbKrP^{7} P^{3} *sec.m.* AoAsC^{1}ErV^{3}V^{10} To] ad Θ 108 cognoscitiva] cognoscitivam Er^{1}Er^{8}OO^{1}P^{5}PdVV^{10} cognoscendum Ψ(cognitione P^{4} cognoscitiva *sec.m.* To) 110 eligit *coni.*] diligit Θ

40-58 Cf. supra II c. 6 lin. 155-164 cum adn. 42 Cap. 10, 1051 a 4-15. 51 Averroes *Comm. magnum in Ar. De anima libros* III 18 (in 430 a 14-17 ; ed. Crawford, p. 438, 26-29). 70-74 Cf. supra II c. 2 lin. 30-33 cum adn. 82-83 Cf. infra X 7, 1175 a 22-28. 118 Cap. 5, 1111 b 7-10.

consiliatum. Et quod haec differentia sit addenda, manifestat per hoc quod consilium est actus rationis et ipsa electio oportet quod sit cum actu rationis et intellectus. Et hoc videtur subsignare, id est occulte signare, ipsum nomen eius, quod signat ut aliquid prae aliis accipiatur; hoc autem pertinet ad rationem conferentem, ut unum aliis praeferatur.

122-125 Robertus Grosseteste *Notula* (in comm. Anonymi, p. 149, 10, inserta), O^6, f. 56vb : « Hoc enim nomen proairesis, quod transferunt in nomen electionis, ex compositione sua subsignat illud cuius est electio prae aliis eligibile ; componitur enim a pro, graeca praepositione quae in compositione significat 'prae' et airesis, quod est electio; unde proairesis quasi praeelectio » ; Albertus *Lect.* f. 37va : « Et confirmat primum medium dicens quod nomen electionis videtur subsignare, id est occulte signare (quia ex compositione vocabuli), quod sit cum ratione, quia nomen ipsum dicit 'ens eligibile prae aliis' et praeferre unum alteri cum ratione <est> . Et hoc dicitur secundum compositionem nominis in graeco, quod dicitur proheresis, quasi praeelectio, et idem non apparet in compositione nominis in latino ».

7

1112 a 18 Consiliantur autem utrum de omnibus et omne consiliabile est, aut de quibusdam non est consilium? § Dicendum autem forsitan consiliabile non pro quo consiliabitur utique aliquis insipiens vel insanus, sed pro quibus intellectum habens. § De aeternis autem nullus consiliatur, puta de mundo, vel diametro et costa quoniam incommensurabiles. § Sed neque de his quae in motu semper autem secundum eadem factis sive ex necessitate sive natura vel propter aliquam aliam causam, puta solis versionibus et ortibus. § Neque de his quae alias aliter, puta siccitatibus et imbribus. § Neque de his quae a fortuna, puta thesauri inventione. § Sed neque de humanis omnibus, puta qualiter utique Scithae optime conversentur nullus Lacedaemoniorum consiliatur. § Non enim fiet utique eorum per nos aliquid. § Consiliamur autem de his quae in nobis et operabilibus. § Haec autem et sunt reliqua. Causae enim videntur esse natura et necessitas et fortuna, adhuc autem intellectus et omne quod per hominem. Hominum autem singuli consiliantur de his quae per ipsos operabilibus. § Et quidem circa
1112 b 1 certas et per se sufficientes disciplinarum non est consilium, puta de litteris; non enim dubitamus qualiter scribendum. Sed quaecumque fiunt per nos. § Non similiter autem semper de his consiliamur, puta de his quae secundum medicinalem et negotiativam et circa gubernativam magis quam gignasticam quanto minus certificata est. Et adhuc de reliquis similiter. § Magis autem et circa artes quam disciplinas; magis enim circa ipsas dubitamus. § Consiliari autem oportet in his quae ut saepius, incertis autem qualiter evenient. § Et in quibus indeterminatum. § Consiliatores autem assumimus in magna, discredentes nobis ipsis velut non sufficientibus dinoscere.

19 aut L^2RT (*lin.* 14) : vel L^1 20 consiliabitur R : consiliaretur L^1 consiliatur L^2 22 et AL^1T (*lin.* 48) : vel L^2R 25 aliam causam RpT (*lin.* 54) : causam aliam ALRt 28 Scithae $V^{12}T$ (*lin.* 79) : Scythae L(–V^{12} Sy–O^8) Rt Scytae L^2(–Rn) Scitae Rn Rp(Thete Rp^3) 30 eorum L^2RT (*lin.* 83) : horum L^1 31 et^2 ALRT (*lin.* 38) : *om.* T (*lin.* 91) 33 intellectus ALRt : et intellectus Rp 1112 b 3 *Post* nos *puncto interp.* R (*paragraphum adponunt* Rt Ba^1 Rp^2) T (*lin.* 130) : *post* nos *virg. tantum, et etiam post* semper *virg. interp.* A *Eth. vetus*(O^{10} Ar^2) L 8 oportet *add.* RT (*lin.* 34, 161) : *om.* AL 8 in ALRt : et Rp

1112 a 18 *Consiliantur autem utrum de omnibus* etc. Postquam Philosophus determinavit de electione, hic determinat de consilio. Et primo de consilio secundum se; secundo per comparationem ad electionem, ibi: *Consiliabile autem* etc. Circa primum duo facit: primo ostendit de quibus debeat esse consilium secundo determinat de modo et ordine consiliandi, ibi: *Consiliamur autem non de finibus* etc. Circa primum duo facit; primo dicit de quo est intentio; secundo exequitur propositum, ibi: *De aeternis*

3–5 *Comm. in Eth. vet.*, C^5, f. 302rb : « In prima determinat de consiliabili secundum se et etiam de consilio ; in secunda cum dicit : *Consiliabile autem et eligibile,* comparat consiliabile ad eligibile ». 5 Cap. 9, 1113 a 2. 8 Cap. 8, 1112 b 11. 10 Lin. 1112 a 21.

autem etc. Circa primum duo facit. Primo proponit quaestionem quam tractare intendit. Et est quaestio utrum homines consilientur de omnibus rebus ita quod unumquodque sit consiliabile, aut quaedam sint <de> quibus non est consilium.

1112 a 19 Secundo ibi: *Dicendum autem forsitan* etc., exponit propositam quaestionem. Et dicit quod non dicitur illud consiliabile de quo quandoque consiliatur aliquis insipiens, qui scilicet habet usum rationis sed perversum, vel insanus, qui totaliter usu rationis caret, sed illud vere dicitur consiliabile de quo consiliantur homines habentes intellectum recte dispositum. Tales enim non consiliantur nisi de rebus quae in natura sua talia sunt ut de eis consilium haberi debeat, quae proprie dicuntur consiliabilia; insipientes autem quandoque consiliantur etiam de his quae in natura sua sunt talia ut de eis consilium haberi non debeat.

1112 a 21 Deinde cum dicit: *De aeternis autem* etc., ostendit de quibus sit consilium. Et primo distinguendo res secundum causas; secundo distinguendo eas secundum artes quascumque, ibi: *Et quidem circa certas* etc.; tertio distinguendo eas secundum ipsarum rerum condiciones, ibi: *Consiliari autem oportet* etc. Circa primum tria facit: primo ostendit de quibus non sit consilium; secundo concludit de quibus sit, ibi: *Consiliamur autem* etc.; tertio ostendit conclusionem sequi ex praemissis, ibi: *Haec autem et sunt reliqua* etc. Circa primum quinque facit. Primo dicit quod nullus consiliatur de aeternis, id est de his quae semper sunt et sine motu. Huiusmodi autem sunt vel illa quorum substantiae motui non subduntur, sicut substantiae separatae et ipsa mundi universitas, vel etiam ea quae, etsi secundum esse sint in materia mobili, tamen secundum rationem ab huiusmodi materia abstrahuntur, sicut sunt mathematica; unde ponit exemplum de diametro quadrati et costa, id est latere, eius, de quibus nullus consiliatur an sint commensurabiles.

1112 a 23 Secundo ibi: *Sed neque de his* etc., dicit quod etiam nullus consiliatur de his quae, etsi moveantur, motus tamen eorum semper est uniformis, sive uniformitas motus eorum sit ex necessitate non propter aliquam aliam causam, sicut ea quae sunt necessaria per se ipsa, sive hoc sit per naturam corporum mobilium, sive hoc sit propter aliquam causam separatam, prout ponuntur substantiae immateriales moventes orbes caelestes, de quibus hic loquitur, unde exemplificat de versionibus, id est de circularibus motibus, solis et ortibus eius.

1112 a 26 Tertio ibi: *Neque de his quae alias* etc., dicit quod neque etiam est consilium de his quae in motu consistunt et ut in pluribus eodem modo fiunt, aliquando tamen, licet in paucioribus, aliter accidunt, sicut sunt siccitates, quae ut frequentius accidunt in aestate, et imbres, qui ut pluries accidunt in hieme, licet quandoque aliter accidat.

1112 a 27 Quarto ibi: *Neque de his quae* etc., dicit quod neque consilium etiam est de his quae fiunt a fortuna, sicut de inventione thesauri. Sicut enim ea de quibus supra habitum est non sunt ex operatione nostra, ita fortuita non possunt esse ex nostra praemeditatione, quia sunt improvisa et praeter intentionem.

1112 a 28 Quinto ibi: *Sed neque de humanis* etc., dicit quod non solum homines non consiliantur de necessariis et naturalibus et fortuitis, sed nec etiam de omnibus rebus humanis, sicut Lacedaemonii non consiliantur qualiter Scithae, qui sunt ab eis valde remoti, optime debeant conversari.

1112 a 29 Et subiungit rationem communem respondentem omnibus praedictis cum dicit: *Non enim fiet* etc., quia scilicet nihil eorum, quae scilicet sunt necessaria vel naturalia vel fortuita vel per alios homines facta, fit per nos.

1112 a 30 Deinde cum dicit: *Consiliamur autem de his* etc., dicit, quasi concludens ex praemissis, de quibus sit consilium. Et dicit quod consiliamur de operabilibus quae in nobis, id est in nostra potestate, existunt. Consilium enim ad operationem ordinatur.

1112 a 31 Deinde cum dicit: *Haec autem sunt* etc., ostendit hoc sequi ex praemissis, quia scilicet, praeter praemissa de quibus dictum est quod non est consilium, ista sola sunt reliqua, scilicet ea quae sunt in nobis, de quibus dicimus esse consilium. Et hoc probat dividendo causas. Videntur enim esse quatuor cau-

15 de *coni. cum* ToP^{4} V^{6}Za *sec.m.* DbP^{8}V Wi] *om.* Θ 32 artes quascumque *coni. cum sec.m.* Ao P] causas quascumque Θ (diversas artes *coni. ex lin.* 114 Wi) 51 etiam] *ante* 50 quod Φ et PWi *om.* V^{6} 69 consilium etiam est] etiam consilium est Db est consilium Ψ 69 quae *om.* Φ S 79 Scithae] sythe Θ (sithe BxW AoBg^{1}ErEr^{2}O^{1}P^{3}P^{7}V^{2} P^{4}) *Cf. infra* VII *c.* 5 *lin.* 57; *c.* 7 *lin.* 186 *cum adn.* 82 fiet *om.* Ψ 86 de his *om.* Φ S

32 Lin. 1112 a 34. 34 Lin. 1112 b 8. 37 Lin. 1112 a 30. 38 Lin. 1112 a 31. 42-43 Aristoteles *Met.* XII 9-10, 1073 a 14 - 1074 b 14. 47-49 Averroes, III c. 3 (ed. 1562, f. 34va) : « Neque in diametro utrum est communicans lateri (*ed.* alteri!) aut non » ; Albertus *Lect.* f. 38ra : « Utrum diameter quadrati et costa, id est latere, utrum sint incommensurabiles... ». 57-58 Cf. supra adn. ad lin. 42-43. 65-67 Albertus *Lect.* f. 38ra : « Sicut de siccitatibus et imbribus, quia siccitas ut frequenter est in aestate et raro in hieme, et imbres e contrario ». Cf. Aristoteles *Phys.* II 13, 198 b 34 - 199 a 8. 78-80 Averroes, III c. 3 (ed. 1562, f. 34vb) : « Nullus enim Lacedaemoniorum consiliatur qualiter Scythae, qui nullam vicinitatem cum eis habent, optima vita vivant. Nihil enim agendorum hominum a nobis valde distantium fieri habet per nos » ; Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, Ar^{1}, f. 115v ; P^{19}, f. 234rb : « Illi enim populi Lacedaemones qui distant a Citis non consiliantur quomodo vivunt Citae qui sunt remoti ab illis locali distantia ».

sae rerum, scilicet natura, quae est principium motus sive eorum quae semper eodem modo moventur sive eorum quae ut in pluribus uniformitatem motus servant; et necessitas, quae est causa eorum quae semper eodem modo sunt sine motu; et fortuna, quae est causa per accidens praeter intentionem agens, sub qua etiam comprehenditur casus; et praeter has causas adhuc est causa intellectus et quicquid est aliud quod producit id quod per hominem fit, sicut voluntas et sensus et alia huiusmodi principia. Et haec causa diversificatur secundum diversos homines, ita quod singuli homines consiliantur de his operabilibus quae possunt fieri per ipsos, ex quo de his quae per alias causas fiunt consilium non est, < ut > dictum est.

1112 a 34 Deinde cum dicit: *Et quidem circa certas* etc., ostendit de quibus potest esse consilium secundum diversas artes operativas secundum quas operamur ea quae in nobis sunt. Et circa hoc duo facit. Primo ostendit circa quas artes sit consilium et circa quas non. Et dicit quod circa illas operativas disciplinas quae habent certos modos operandi et sunt per se sufficientes, ita scilicet quod effectus operis earum non dependet ex eventu alicuius extrinseci, circa has, inquam, artes non est consilium, sicut de litteris conscribendis. Et huius ratio est quia non consiliamur nisi in dubiis; non est autem dubium qualiter debeat scribi, quia certus est modus scribendi et non dependet effectus scripturae nisi ex arte et manu scribentis. Sed de his est consilium quaecumque fiunt per nos, id est in quibus oportet per nos determinari qualiter fiant, quia non sunt in se certa et determinata.

1112 b 3 Secundo ibi: *Non similiter autem* etc., ostendit quod de his non eodem modo est consilium, sed de quibusdam magis et de quibusdam minus. Et primo ostendit hanc differentiam inter artes operativas ad invicem. Et dicit quod non semper de his quae per nos determinantur similiter, id est aequali dubitatione, consiliamur, sed de quibusdam magis, quae sunt minus determinata et in quibus plura exteriora oportet considerare, sicut in arte medicinali, in qua oportet attendere ad virtutem naturae eius qui sanatur, et in negotiativa, in qua oportet attendere ad necessitates hominum et abundantiam rerum venalium, et in gubernativa, in qua oportet attendere ad flatus ventorum; et in his magis consiliamur quam in arte gignastica, id est luctativa vel exercitativa, quae magis habet certos et determinatos modos, quanto praedictae artes sunt minus certae. Et idem intelligendum est in aliis artibus.

Secundo ibi: *Magis autem* etc., ostendit differentiam quantum ad necessitatem consilii inter artes operativas et scientias speculativas. Et dicit quod magis necesse habemus consiliari circa artes, scilicet operativas, quam circa disciplinas, scilicet speculativas, in quibus non est consilium quantum ad ea de quibus sunt, quia huiusmodi sunt ex necessitate vel ex natura, sed quantum ad usum earum, ut puta quomodo vel quo ordine sit in eis procedendum. In quo tamen minus est necesse consiliari quam in scientiis practicis, circa quas magis dubitamus propter magnam varietatem quae in istis artibus accidit. 1112 b 6

Deinde cum dicit: *Consiliari autem oportet* etc., ostendit de quibus debeat esse consilium, considerando condiciones ipsarum rerum. Et circa hoc ponit tres condiciones rerum de quibus est consilium. Et primo dicit quod oportet consiliari de his quae saepius accidunt, tamen, quia possunt aliter evenire, incertum est qualiter contingent. Si quis enim vellet in consilium deducere ea quae rarissime accidunt, puta si pons lapideus per quem transeundum est cadat, numquam homo aliquid operaretur. 1112 b 8

Secundo ibi: *Et in quibus* etc., dicit quod oportet consiliari de illis in quibus non est determinatum qualiter oporteat agere. Iudex enim non consiliatur qualiter debeat sententiare in his quae sunt lege 1112 b 9

103 agens] agentis Bg^1P^7 ToP^4 Ed^1 Ed^2 *sec.m.* BoO (*perperam ; cf. infra* V *c.* 13 *lin.* 150; *Sent. libri Met.* XII *c.* 3 *in* 1070 a 4-9) 106 fit] *om.* Ψ(*ante* per hominem *add.* V^4 producitur ToP^4) *An recte? Cf. Arist.* 1112 a 33 111 ut *coni. cum* ErP^2P^5 P^1 Za *sec.m.* Er^1Kr V SWi] *om.* Θ 130 ibi] cum dicit Ψ 140 negotiativa] negotiatione Ψ(-Za) 141 abundantiam] superabundantiam V^3 Ψ (in superabundantias P^1) 144 luctativa] luctatoria Ψ(-riam PSWi) 145 exercitativa] exercitatoria Ψ(-riam SWi exercitoriam P ?) 148 ibi] cum dicit Ψ 169 quem *coni. cum* P^1 AsC^1P^7V S ToP^4 V^6Za] quam Θ (*om.* BxV^3W)

111 Lin. 1112 a 21-30. 121-126 Anonymus, p. 150, 21-23 ; O^8, f. 57va : « Non enim dubitamus qualiter scribendum ; determinati enim sunt caracteres litterarum et non dubitamus scribentes ipsas neque indigemus consilio ad scribendum A vel aliud aliquid elementorum » ; Albertus *Comm.* p. 223 a. 130 Albertus *De bono* tr.I q.4 a.7 (ed. Col., t. 28, p. 62, 69-70) et ipse post 1112 b 3 « nos » interpungere videtur (cf. adn. ad Arist. 1112 b 3). - Aliter et recte Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, C^5, f. 302va : « Sed consilium est de his quae fiunt per nos et hoc diversis modis » ; Averroes, III c. 3 (ed. 1562, f. 34vb) : « Et non consiliamur, nisi in eo, cuius factio in nobis est : cum non fuerit secundum modum unum et eundem : sicut se habet in arte medicinae » ; Albertus *Lect.* f. 38rb : « ... in eis non consiliamur, ut qualiter est scribendum scribenti, sed in his quae fiunt per nos non semper eodem modo, sicut in operatione medicinae » ; *Comm.* p. 233 a 16-18. 153-156 Albertus *Lect.* f. 38rb : « Sed videtur esse contrarium sibi, quia disciplinae sunt scientiae demonstrativae, quae sunt de necessariis ; sed de talibus non est consilium, ut supra dixit ; ergo non est magis consilium circa artes quam circa disciplinas. - Et dicendum, ut dicit Philosophus, quod disciplinae dividuntur in demonstrationem et usum, sicut in astrologia demonstrationes sunt de quantitatibus motuum caeli et haec sunt necessaria et non cadunt sub consilio ; usus vero astrologi est de effectibus stellarum in istis inferioribus et haec sunt coniecturalia et de his est consilium ».

statuta, sed forte in casibus in quibus non est aliquid lege determinatum.

1112 b 10 Tertio ibi: *Consiliatores autem* etc., dicit quod assumimus nobis alios ad consiliandum in rebus magnis, quasi non credentes nobis ipsis ut simus sufficientes ad discernendum quid oporteat nos facere. Et sic patet quod consilium non debet esse de minimis quibuscumque, sed de rebus magnis.

8

1112 b 11 Consiliamur autem non de finibus, sed de his quae ad fines. Neque enim medicus consiliatur si sanabit, neque rhetor si persuadebit, neque politicus si pacem faciet, neque reliquorum aliquis de fine. § Sed ponentes finem aliquem, qualiter et per quae erit intendunt. Et si per plura quidem videatur fieri, per quod facillime et optime intendunt. Si autem per unum procuratur, qualiter per hoc erit et illud per quid quousque utique veniant ad primam causam, quae in inventione ultima est. § Qui enim consiliatur videtur quaerere et resolvere dicto modo quemadmodum diagramma. Videtur autem quaestio quidem non omnis esse consilium, puta mathematicae, consilium autem omne quaestio. Et quod ultimum est in resolutione primum esse in generatione. § Et si quidem impossibile inveniant, discedunt; puta si pecuniis indiget, has autem non possibile est tribui. Si autem possibile videatur, incipiunt operari. Possibilia autem quae per nos fiunt utique; quae enim per amicos, per nos aliqualiter sunt, principium enim in nobis. § Quaeruntur autem quandoque quidem instrumenta, quandoque autem necessitas eorum; similiter autem et in reliquis, quandoque quidem per quod, quandoque autem qualiter vel propter quid. § Videtur autem, quemadmodum dictum est, homo esse principium operationum. Consilium autem de operabilibus ab ipso. § Operationes autem aliorum gratia. Non igitur utique erit consiliabilis finis, sed quae ad fines. § Neque utique singularia, 1113 a 1 puta si panis hoc vel digestum est ut oportet vel factum est ut oportet. Sensus enim hoc. Si autem semper consiliabitur, in infinitum veniet.

13 persuadebit L^2RT (*lin.* 28) : suadebit L^1 27 fiunt L^2RT (*lin.* 96) : fient L^1 29 eorum Rn RpT (*lin.* 107) : ipsorum L^1L^a(–Rn) Rt 30 quidem ALRt : quid Rp 31 autem^a L^2RT (*lin.* 8, 1112a) : utique AL^1 33 igitur utique A(ἄν οὖν = utique igitur L^bO^b *sed cf.* γὰρ ἄν K^b *unde* ἄρ' ἄν *coni.* Susemihl) R : igitur L 1113 a 2 enim ALRtT (*lin.* 138) : est Rp (–Sl) 2 hoc P^{13} T (*lin.* 138) : haec A *Eth. vetus*($O^{10}Ar^1$) L(O^8P^{11} Sk^s) h' L(EtV^{18} T^1 P^{13} Lp N^1Rn) R 2 consiliabitur A *Eth. vetus* R : consiliatur L

1112 b 11 *Consiliamur autem non de finibus* etc. Postquam Philosophus ostendit de quibus sit consilium, hic determinat de modo et ordine consiliandi. Et quia consilium est quaedam inquisitio, circa hoc tria facit: primo ostendit modum consiliativae inquisitionis; secundo effectum eius, ibi: *Et si quidem impossibile* etc.; tertio ostendit huius inquisitionis terminum, ibi: *Videtur autem, quemadmodum* etc. Circa primum duo facit: primo proponit modum consiliandi; secundo manifestat quaedam quae dixerat, ibi: *Qui enim consiliatur* etc. Cum autem consilium sit quaedam inquisitio practica de operabilibus, necesse est quod, sicut in inquisitione speculativa supponuntur principia et quaedam alia

4 Cf. infra 1112 b 20-23, quae Aristotelis verba profert Nemesius *De nat. hom.* c.34 (PG 40, 736 B) a Burgundione transl. c. 33 (ed. Burkhard, p. [102]), quem laudat Thomas I^a-II^{ae} q.14 a.1 s.c. ; VI 7, 1142 a 31-32 ; 8, 1142 b 14-15. 6 Lin. 1112 b 24. 8 Lin. 1112 b 31. 11 Lin. 1112 b 20. 12-13 Cf. supra lin. 4 cum adn. ; infra 1112 b 32-33. 13-15 Aristoteles *Anal. post.* I 1-6, 71 a 1 - 72 b 4 (PL 64, 711 D - 715 A) ; cf. infra VI 3, 1139 b 26-35.

inquiruntur, ita etiam et in consilio fiat. Unde primo ostendit quid supponitur in consilio; secundo quid in consilio quaeratur, ibi: *Sed ponentes finem* etc. Est autem considerandum quod in operabilibus finis est sicut principium, quia ex fine dependet necessitas operabilium, ut dicitur in II Physicorum; et ideo in consiliis oportet finem supponere. Et hoc est quod dicit quod non consiliamur de finibus, sed de his quae sunt ad fines, sicut in speculativis non inquiritur de principiis, sed de conclusionibus. Hoc autem quod dixerat manifestat per exempla, quia scilicet medicus non consiliatur an debeat sanare infirmum, sed hoc supponit quasi finem; nec etiam rhetor consiliatur si debeat persuadere, sed hoc intendit quasi finem; nec etiam politicus, id est rector civitatis, consiliatur an debeat facere pacem, quae se habet ad civitatem sicut sanitas ad corpus hominis, quae consistit in convenientia humorum sicut pax in convenientia voluntatum; et sic etiam nullus aliorum operantium consiliatur de fine.

1112 b 15 Deinde cum dicit: *Sed ponentes finem* etc., ostendit de quibus et quomodo sit inquisitio consilii. Circa quod tria ponit. Quorum primum est quod, supposito aliquo fine, prima intentio consiliantium est qualiter, id est quo motu vel actione, possit perveniri ad illum finem, et per quae instrumenta oporteat moveri vel agere ad finem, puta per equum vel navim. Secunda autem intentio est, quando ad finem aliquem per plura perveniri potest sive instrumenta sive actiones, per quid eorum et facilius et melius perveniatur; et hoc pertinet ad iudicium in quo quandoque aliqui deficiunt bene se habentes in inventione viarum ad finem. Tertia autem intentio est, si contingat quod per unum solum instrumentum vel motum, vel per unum optime, perveniatur ad finem, ut procuretur qualiter per hoc ad finem perveniatur; ad quod requiritur constantia et sollicitudo. Et si illud per quod est deveniendum ad finem non habeatur in promptu, oportet inquirere ulterius per quid haberi possit et similiter de illo quousque perveniatur ad causam quae occurrit prima in operando, quae est ultima in inventione consilii.

Deinde cum dicit: *Qui enim consiliatur* etc., manifestat quod dixerat per similitudinem inquisitionis speculativae. Et dicit quod ideo causa quae est prima in operatione est ultima in inventione, quia ille qui consiliatur videtur inquirere sicut dictum est per modum resolutionis cuiusdam, quemadmodum diagramma, id est descriptio geometrica in qua qui vult probare aliquam conclusionem oportet quod resolvat conclusionem in principia quousque perveniat ad principia prima indemonstrabilia. Omne autem consilium est quaestio, id est inquisitio, quaedam, etsi non omnis quaestio, id est inquisitio, sit consilium, sicut inquisitio mathematica; sola enim inquisitio de operabilibus est consilium. Et quia consilians resolutive inquirit, necesse est quod eius inquisitio perducatur usque ad id quod est primum in operatione, quia illud quod est ultimum in resolutione est primum in generatione sive in operatione. 1112 b 20

Deinde cum dicit: *Et si quidem* etc., ostendit effectum consilii. Et primo ostendit propositum; secundo manifestat quaedam quae dicta sunt, ibi: *Quaeruntur autem quandoque* etc. Dicit ergo primo quod postquam inquisitio consilii pervenerit ad id quod oportet primum operari, si inveniant consiliantes illud esse impossibile, discedunt, id est dimittunt totum illud negotium quasi desperantes; puta si ad negotium aliquod persequendum indiget homo pecuniis ad dandum aliquibus et non possit eas dare, oportet dimittere negotium. Si autem appareat quod sit possibile illud quod inventum est per consilium, statim incipiunt operari, quia, ut 1112 b 24

28 rhetor] rethoricus Φ *Sed cf. Arist.* 1112 b 13 34 consiliatur *coni. cum* BoFP¹P⁸ C¹E¹²O¹P⁵ ToP⁴ V⁶Za] consiliantur Θ 41 finem *om.* Ψ 45 quid] quod Ψ *Cf. Arist.* 1112 b 17; *sed cf. etiam lin.* 55 55 quid] quod Ψ(-P⁴) *Sed cf. Arist.* 1112 b 18 65 diagramma *coni. ex Arist.* 1112 b 21] dyagramata Φ(dyagramatica *pr.m.* Er¹ dyagrama Kr dyagramam V¹⁰) diagramna Ψ(=WiTo diagranina S diagram[ata] *sed litt.* ata *sec.m. loco litt. erasarum* P diagrama P⁴ Za dyagrama V⁶) 65 id est] quasi Φ(quia Er id est *corr. sec.m.* V⁸) 75 est primum] *inv.* Ψ(-V⁸ *hom.om.* P⁴) 86 persequendum] prosequendum KrP⁷ *sec.m.* V⁸V¹⁰ Ψ(*om.* Za)

17 Lin. 1112 b 15. 20 Cap. 15, 200 a 5 - b 8 ; cf. supra I c. 18 lin. 153-154 cum adn. 24-25 Cf. supra lin. 13-15 cum adn. 32-33 Cf. supra II c. 7 lin. 20-21 ; *Contra Gent.* III 146. 40 Cf. supra II c. 2 lin. 20-21. 64-69 Anonymus, p. 151, 27-34 ; O⁸, f. 57vb (Roberti Grosseteste notulam uncis inclusimus) : « Hoc autem dixit quia geometrae secundum modum hunc resolutionem in diagrammatibus faciunt. Accipientes enim conclusionem demonstrationis, primum quidem continua, per quae demonstrata est haec, assumunt, deinde rursus quae his per quae haec, et ita semper facientes et assumentes demonstrativorum demonstrativa, ascendunt ad principium, a quo rursus compositio ipsis, per ea quae secundum resolutionem assumpta theoremata, fit. In diagrammatibus igitur [id est sillogismis descriptis per lineas et litteras] hoc resolutio, scilicet a fine ad principium ascensus... » ; Albertus *Lect.* f. 38va : « Sicut diagrama, id est sicut in descriptionibus figurarum geometricalium ; sicut si volumus ostendere quod triangulus habet tres..., accipiemus quod angulus extrinsecus valet duos intrinsecos sibi oppositos, et ad hoc necessario ostendendum sumimus quod si linea recta cadat super duas aequidistantes facit angulos coalternos aequales, et ad hoc iterum probandum sumimus aliud, et sic quousque veniamus ad primas propositiones » ; *Comm.* p. 224 a. - Aliter sed non recte Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, F⁴, f. 64va = O⁹, f. 46va = Pr, f. 22vb : « diagrama, id est scientia de litteris ; et dicitur diagrama a dia, quod est de, et grama, quod est littera, quasi scientia de litteris » ; C⁸, f. 302va : « Et potest per diagramam intelligi scientia de litteris, quae docet solvere omnem sillabam ad primam et principalem vocalem » ; cf. P¹⁸, f. 163v ; P¹⁹, f. 234va ; Ar¹, f. 115v 81 Lin. 1112 b 28. 85 Albertus *Lect.* f. 38va : « ... discedimus ab illo *quasi desperantes* de consecutione finis ».

dictum est, oportet esse primum in operatione id ad quod terminatur resolutiva inquisitio consilii. Possibile autem dicitur aliquid operanti non solum secundum propriam potentiam, sed etiam secundum potentiam aliorum; unde dicit quod possibilia sunt, quae fiunt per nos, sub quibus comprehenduntur ea quae fiunt per amicos, quia ea quae fiunt per amicos aliqualiter fiunt per nos, in quantum scilicet principium horum est in nobis prout ipsi intuitu nostri hoc faciunt.

1112 b 28 Deinde cum dicit: *Quaeruntur autem* etc., manifestat quod dixerat, videlicet quae sunt illa inquisita quae quandoque inveniuntur impossibilia, quandoque non. Et dicit quod quandoque inquiruntur per consilium instrumenta, puta equus aut gladius, quandoque autem necessitas, id est oportunitas, eorum, id est qualiter oporteat eis uti; et ita etiam est in reliquis artibus quod quandoque quaeritur per quid aliquid fiat, quandoque autem qualiter vel propter quid, quae pertinent ad necessitatem praedictam.

1112 b 31 Deinde cum dicit: *Videtur autem, quemadmodum* etc., ostendit quod sit terminus sive status in inquisitione consilii. Et hoc quidem secundum tria. Primo quidem ex parte ipsius operantis. Unde dicit quod, sicut supra dictum est, homo est principium suarum operationum. Consilium autem uniuscuiusque hominis est de his quae sunt operabilia ab ipso. Et ideo quando inquisitio consilii pervenit ad id quod homo habet in sua potestate ut faciat, ibi terminatur consilium.

Secundo ibi: *Operationes autem* etc., ostendit quod consilium habet terminum vel statum ex parte finis. Et dicit quod operationes omnes sunt aliorum gratia, id est finium. Unde de ipso fine non est consilium, sed de his quae sunt ad finem. Et sic patet quod status est in inquisitione consilii et ex parte finis et ex parte agentis, sicut in demonstrationibus et in sursum et in deorsum, quasi ex parte utriusque extremi. 1112 b 33

Tertio ibi: *Neque utique singularia* etc., ostendit quod est status in inquisitione consilii ex parte singularium instrumentorum quibus utimur in operationibus sicut quibusdam mediis ad perveniendum in finem. Et dicit quod neque etiam consilium <est> de rebus singularibus qualia sunt, puta si hoc quod proponitur sit panis vel si est digestus, id est coctus, vel confectus sicut oportet. Hoc enim discernit sensus. Quod autem secundum haec tria in consiliis sit status, sicut et in demonstrationibus, probat per impossibile, quia si aliquis semper consiliaretur, deveniret hoc in infinitum, quod sub ratione non cadit et per consequens neque sub consilio, quod est quaedam ratiocinativa inquisitio, sicut dictum est. 1112 b 34

103 impossibilia] possibilia Φ^1 DbP^{3}P^{7}V *sec.m.* AoBg^{3}OV^{10} S *Sed cf. Arist.* 1112 b 24; *supra lin.* 84 (*Cf. Praef., p.* 96*) 113 quod] quid AsDbKrO^{1}P^7 Ψ^2 114 Et] *om.* Ψ(-P^4 V^{6}Za) 135 est *coni. cum* Ed^2 *sec.m.* AsV^2] *om.* Θ (*add. ante* consilium P^4 V^6 *sec.m.* SWi *loco* etiam Za *sec.m.* To) 136 sunt] sint Ψ (fiunt S)

91 Lin. 1112 b 23-24. 113, 123, 127, 132, 140 Cf. Aristoteles infra VI 7, 1142 a 29 ; *Anal. post.* I 7, 72 b 11 ; 31, 82 a 14 ; II 11, 95 b 22 (PL 64, 715 C ; 731 B ; 754 A) ; *Phys.* VII 2, 242 a 19-20 ; VIII 9, 256 a 29 : «necesse est *stare*» ; *Met.* II 2, 994 a 5 ; XII 3, 1070 a 4 : «Necesse est itaque *stare*». 116 An lin. 1112 b 27 vel supra c. 4, 1111 a 23 ; c. 5, 1111 b 25-26, 30 ; c. 7, 1112 a 30, 33, 34? 128-130 Cf. infra VI 9, 1143 a 35 - b 6. 142 Cf. supra I 2, 1094 a 20. 144 Lin. 1112 b 20-23 ; cf. supra adn. ad lin. 4, 12-13.

9

1113 a 2 Consiliabile autem et eligibile idem, verum tamen determinatum est iam eligibile. § Quod enim consilio praeiudicatum est, eligibile est. Quiescit enim unusquisque quaerens qualiter operabitur, quando in se ipsum reducet principium, et ipsum in antecedens. Hoc enim est quod eligitur. § Manifestum autem hoc et ex antiquis urbanitatibus quas Homerus imitatus est. Reges enim quae eligebant annuntiabant plebi. § Existente autem eligibili consiliabili desiderabili eorum quae in nobis, et electio utique erit consiliabile desiderium eorum quae in nobis. Ex consiliari enim iudicantes, desideramus secundum consilium. § Electio quidem igitur 12 bis tipo nunc, non ut consuetum est dicere quod secundum subscriptionem, sed universaliter, dicta sit, et circa qualia est et quoniam eorum 14 quae ad fines.

4 consilio RT (*lin.* 9, 19) : ex consilio AL 6 ipsum² A(K^{b}) *Ant. transl.*(Ha) RT (*lin.* 31-32) : id *Eth. vetus* ipsius A(L^{b}M^{b}O^{b}) L 7 quod eligitur *Eth. vetus* LRT (*lin.* 33) : τὸ προαιρούμενον A(=quod eligit) 8 imitatus est ALR : secutus est *Eth. vetus* (secutus *etiam* T *lin.* 48 ; *sed hoc verbum a commentario Ethicae veteris, a quo suam interpretationem muluatus est* (*cf. app. fontium ad lin.* 37-50), *Thomas retinere videtur ; id in textu legisse minus probabile est*) 12bis-13 nunc... universaliter *add.* (*ex glossa graeca* ?) R (*sed post* tipo *non post* nunc *interp.* R) T (*lin.* 64-69) : *om.* A *Eth. vetus* L 12bis quod RtT (*lin.* 66) : *om.* Rp

1113 a 2 *Consiliabile autem et eligibile* etc. Postquam Philosophus determinavit de consilio absolute, hic determinat de consilio per comparationem ad electionem. Et circa hoc duo facit: primo comparat consilium ad electionem; secundo ex hoc concludit quid sit electio, ibi: *Existente autem eligibili* etc. Circa primum duo facit: primo proponit quod intendit; secundo probat propositum, ibi: *Quod enim consilio* etc. Comparat ergo primo consilium ad electionem dupliciter: uno quidem modo quantum ad obiectum sive materiam utriusque, in quo conveniunt, et quantum ad hoc dicit quod idem est consiliabile et eligibile, quia videlicet tam consilium quam electio est de his quae operamur propter finem; alio autem modo quantum ad ordinem utriusque et quantum ad hoc dicit quod quando iam determinatum est aliquid per consilium, tunc primo eligitur, quasi consilio praecedente electionem.

Deinde cum dicit: *Quod enim consilio* etc., manifestat quod dixerat. Et primo quidem per rationem sumptam ex his quae supra dicta sunt de consilio. Et dicit quod ideo determinatio consilii praecedit electionem, quia oportet quod post inquisitionem consilii sequatur iudicium de inventis per consilium et tunc primo eligitur id quod prius est iudicatum. Et quod iudicium rationis consequatur inquisitio- 1113 a 4

14 operamur] operantur P^{7} Ψ(-P^{4} *corr. sec.m.* S To)

6 Lin. 1113 a 9. 8 Lin. 1113 a 4. 21 Cap. 8, 1112 b 15 - 1113 a 2. 26-34 *Comm. in Eth. vet.*, F^{4}, f. 66ra = O^{8}, f. 47rb : « *Requiescit enim* etc., *quando in* [quare *mss.*] *se ipsum*, id est quando potens agere per se ipsum, *reducit principium*, id est causam ultimam sui finis, *in antecedens*, id est in primam causam antecedentem, *id*, id est causam ultimam, quae prima causa est in potestate nostra et sine medio ordinata in finem. *Hoc enim est quod eligitur*, id est causa prima in operatione antecedens ad finem » ; Ar^{1}, f. 116r ; *Glossa in Eth. vet.*, P^{18}, f. 163v, in marg. ext. : « *Quando in se ipsum reduxit* etc., id est quando invenerit aliquod quod sit antecedens ad finem intentum, cuius ipse possit esse principium. Hoc enim per consilium invento, quiescit a quaerendo [adquirendo *ms.*?] et eligit illud. Sic construe : *Quando reduxit*, id est postquam fecerit reductionem, *in se ipsum* existentem *principium* quaesiti *et in* rem *antecedentem id*, id est finem. *Hoc enim est* etc., scilicet quod est antecedens finem et cuius potest esse principium ». - Anonymus, p. 152, 30-33 ; O^{8}, f. 58va : « Dum enim eligimus quid, qualiter et quae oportet ope-

nem consilii, manifestat per hoc quod unusquisque qui inquirit consiliando qualiter debeat operari desistit a consiliando quando inquisitionem suam resolvendo perducit ad id quod ipse potest operari, et, si plura possit operari, quando reduxerit in antecedens, id est in id quod ei primo operandum occurrit. Et hoc est quod eligitur, id scilicet quod primo operandum occurrit. Unde relinquitur quod electio praesupponit determinationem consilii.

1113 a 7 Secundo ibi: *Manifestum autem hoc* etc., probat quod dixerat per exemplum. Et dicit quod hoc, scilicet quod electio sequatur determinationem consilii, patet ex antiquis urbanitatibus, id est ex consuetudine antiquarum civilitatum, secundum quam reges non habebant dominativam potestatem in multitudine ut facerent omnia prout eis videretur, sed erant rectores multitudinis, ad quam pertinebat eligere ea quae a principibus consilio determinata erant. Et ideo dicit quod antiquitus reges annuntiabant plebi ea quae ipsi elegerant per determinationem sui consilii, ut scilicet plebs eligeret quod ab eis determinatum erat. Et hoc secutus fuit Homerus, inducens principes Graecorum ea quae in consilio determinaverant plebi annuntiantes.

Deinde cum dicit: *Existente autem* etc., ostendit 1113 a 9 ex praemissis quid sit electio. Et dicit quod, cum eligibile nihil aliud sit quam quiddam de numero eorum quae sunt in nostra potestate quod ex consilio desideratur, consequens est quod electio nihil aliud sit quam desiderium eorum quae sunt in nostra potestate ex consilio proveniens; est enim electio actus appetitus rationalis qui dicitur voluntas. Ideo autem dixit electionem esse desiderium consiliabile, quia ex hoc quod homo consiliatur pervenit ad iudicandum ea quae sunt per consilium inventa < ... >, quod quidem desiderium est electio.

Ultimo autem ostendit qualis sit praedicta diffi- 1113 a 12 nitio de electione data. Et dicit quod nunc est diffinita electio tipo, id est figuraliter, non secundum quod est consuetum sibi determinare id quod est secundum subscriptionem, id est secundum diffinitionem cuius singulae partes investigantur, sed universaliter tradita est diffinitio electionis, et dictum est circa qualia sit, scilicet circa ea quae sunt in nobis, et supra etiam dictum est quod est eorum quae sunt ad finem, de quibus etiam est consilium.

61 iudicandum] desiderandum Wr *sec.m.* P^{7} To vel desiderandum *add.* C^{1} *Cf. adn. inseq.* 61 inventa] et postquam illa inuenta iudicauimus statim desideramus ea *add. marg. sec.m.* Bg^{2} *Re vera post* inventa *aliqua verba deesse videntur, quae Aristotelis verbis* : « desideramus secundum consilium », 1113 a 12, *respondeant et animum legentium ad proxima Thomae verba*: « quod quidem desiderium est electio », *lin.* 62, *comparent; forsitan ex lin.* 16-18 *et* 23-25 *conici possit*: et tunc secundum consilium homo desiderat ea quae sunt per consilium iudicata. 72 finem] fines Φ

rari quaerentes, tunc cum inveniamus principium aliquod a quo fiat utique propositum, cuius principii ipsi sumus domini et nostrum est quod antecedit et ducit, hoc autem est practicus intellectus, quiescimus » ; Albertus *Lect.* f. 38vb : « Unusquisque quaerens qualiter debeat operari quiescit a quaestione quando potest reducere ad se ipsum, id est ad hoc quod potest per se facere, et ipsius in antecedens, id est in id quod sibi prae aliis occurrit ad faciendum, et hoc eligit » ; *Comm.* p. 225 b. 37-50 *Comm. in Eth. vet.*, F^{4}, f. 66ra = O^{3}, f. 47rb (cf. Pr, f. 23ra) : « Manifestum est autem hoc ex antiquis civilitatibus, id est ex consuetudinibus et institutis antiquarum civitatum, quas Homerus secutus est, id est quas Homerus recitat. Reges enim quae eligebant, id est volebant eligere, annuntiabant plebi ; et, si plebs consentiebat, illud eligebant. Istud recitat Homerus. Et sic patet, cum reges id quod volebant eligere accepto consilio a plebe illud eligunt, quod eligibile est consiliabile terminatum consilio » ; Averroes, III c. 3 (ed. 1562, f. 35va) ; « Manifestatur autem quod eligibile est illud, in quo consiliatur, ex antiquis civilitatibus, quas sequebatur Homerus. dicebat enim quod reges mandabant plebi observare res, quas ipsi (*om. ed.*) eligebant per consilium. Vult, secundum quod estimo, per consilium illud propter quod fuit electio ipsorum (ipsarum *ed.*) illarum rerum (*om. ed.*), non quod ipsi imponerent eis res per impositionem, ad modum eius, quod accidit apud nos in legibus [id est non dicebant quod audierant res illas a deo vel ab angelo *adn. marg. ms.* Saint-Omer B.M. 623, f. 29r]». - Aliter et recte Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, C^{1}, f. 302vb : « Et hoc declarat per hoc quod sic fecerunt olim reges et adhuc faciunt ; volentes enim aliquid fieri quaerunt aliquid antecedens ad illud cuius ipsi possunt esse principium, quo invento eligunt illud et annuntiant illud plebi, iubentes illud eam [?] operari » (cf. P^{16}, f. 163v, adn. supra lin.) ; Ar^{1}, f. 116r : « Reges enim annuntiabant plebi ea quae eligebant, ut facerent secundum quod consiliarii dictabant » ; Anonymus, p. 152, 33, - 153, 2 ; O^{8}, f. 58va-vb : « *Reges enim quae eligebant annuntiabant plebi.* Isti enim in sic inceptis duces sunt, quemadmodum et noster intellectus, qui est eorum quae in nobis honorabilior. Ut plebs enim iudicatis subicitur et regitur, ita hic appetitus sententialiter iudicatur et regitur ab intellectu et commovetur ad operationem » ; Albertus *Lect.* f. 38vb : « Et hoc manifestat per exemplum antiquarum civilitatum, quas Homerus est imitatus scribendo eas, quia reges quae eligebant post consilium annuntiabant plebi facienda. Ita ratio, quae est rex in regno animae, illud quod elegit annuntiat inferioribus viribus exequendum » ; *Comm.* p. 225 b. 57-58 Ioannes Damascenus *De fide orth.* II c. 22 (PG 94, 941 C et 945 B) a Burgundione transl. c. 36 § 5 et 11 (ed. Buytaert, p. 134, 38-39 ; p. 137, 97-98) sec. Thomam *De ver.* q.22 a.15 s.c.1. 69-71 Lin. 1113 a 10 ; cf. c. 5, 1111 b 29-30 ; 7, 1112 a 30-31. 71-72 Cap. 5, 1111 b 27 ; 8, 1112 b 11-12.

1113 a 15 Voluntas autem quoniam quidem finis est, dictum est. § Videtur autem his quidem per se boni esse, his autem apparentis boni. § Contingit autem voluntabile per se bonum dicentibus, non esse voluntabile quod vult qui non recte vult. Si enim erit voluntabile, et bonum; erit autem, si sic contingit, quandoque malum. § Rursus autem apparens bonum voluntabile dicentibus, non esse natura voluntabile, sed unicuique quod videtur, alii autem aliud videtur, et, si sic contingit, contraria. § Si autem utique haec non placent, ergo dicendum simpliciter quidem et secundum veritatem voluntabile esse per se bonum, unicuique autem quod videtur. § Studioso quidem igitur quod secundum veritatem esse, pravo autem quod contingit. Quemadmodum et in corporibus bene dispositis quidem sana sunt secundum veritatem talia existentia, infirmis autem altera; similiter autem et amara et dulcia et calida et gravia et aliorum singula. § Studiosus enim singula iudicat recte et in singulis verum ei apparet. Secundum unumquemque enim habitum propria sunt et bona et delectabilia. Et differt plurimum forsitan studiosus hoc verum in singulis videre, quemadmodum regula et mensura ipsorum existens. § Multis autem deceptio propter delectationem videtur fieri. Non enim
1113 b 1 existens bonum videtur. Desiderant igitur delectabile ut bonum, tristitiam autem ut malum fugiunt.

17 voluntabile L^2R : voluntabile quidem AL^1(–O^8) 19 erit *Eth. vetus*(O^{10}) LRpT (*cf. lin.* 33) : erat A *Eth. vetus*(Ar^1) Rt 19 contingit L^2R (convenit Rt) T (*lin.* 33) : contigit AL^1(EtO^8 Sk^2 contingit *perperam* $P^{II}V^{12}$ T^1 Lp) 19 quandoque *Ant. transl.*(Ha) Rp^4(–Vd) *sec.m.* Rp^3 T (*lin.* 33) : *om.* A *Eth. vetus* LRtRp^{1,2} Vd *pr.m.* Rp^3 21 natura ART (*lin.* 37-38) : per se bonum *add.* L^1 (20-21 dicentibus... voluntabile *hom.om.* L^2) 22 contingit L^2R (convenit Rt) : contigit AL^1(Et Sk^2T^1 contingit *perperam* $O^8P^{II}V^{12}$Lp) 22 autem utique AL^1T (*lin.* 7, 47) : *inv.* L^2R

1113 a 15 *Voluntas autem quoniam quidem finis* etc. Postquam Philosophus determinavit de voluntario et electione, hic determinat de voluntate. Et circa hoc tria facit: primo proponit quod manifestum est de voluntate; secundo inducit quandam dubitationem, ibi: *Videtur autem his quidem* etc.; tertio solvit, ibi: *Si autem utique* etc. Dicit ergo primo quod dictum est supra quod voluntas sit ipsius finis. Et loquitur hic de voluntate secundum quod nominat actum potentiae voluntatis, cuiuslibet enim potentiae actus denominatus ab ipsa potentia respicit id in quod potentia primo et per se tendit, sicut visio dicitur actus potentiae visivae in ordine ad visibilia; et per hunc modum intellectus dicitur respectu primorum principiorum ad quae primo et per se comparatur intellectiva potentia; unde et voluntas dicitur proprie ipsorum finium, quos sicut principia quaedam primo et per se respicit potentia voluntatis.

Deinde cum dicit: *Videtur autem* etc., inducit 1113 a 16 quandam dubitationem. Et circa hoc tria facit. Primo enim proponit contrarias opiniones circa vo-

11 denominatus] denominatur Φ *Cf. supra c. 5 lin. 182 cum adn.*

6 Lin. 1113 a 16. 7 Lin. 1113 a 22. 8 Cap. 5, 1111 b 26. 9-19 Cf. I^a-II^{ae} q.8 a.2.

luntatem. Et dicit quod quibusdam videtur quod voluntas sit eius quod est per se bonum; aliis autem videtur quod sit eius quod est apparens bonum.

1113 a 17 Secundo ibi: *Contingit autem* etc., improbat primam positionem. Et dicit quod illis qui dicunt quod nihil est voluntabile, id est in quod fertur voluntas, nisi id quod est per se bonum, sequitur quod non sit voluntabile quod vult ille qui non recte vult. Quia secundum eorum positionem sequeretur, si esset voluntabile, quod esset bonum; contingit autem quandoque quod est malum. Non ergo semper voluntas est per se boni.

1113 a 20 Tertio ibi: *Rursus autem* etc., improbat secundam positionem. Et dicit quod illis qui dicunt quod voluntabile sit apparens bonum, sequitur quod nihil sit secundum naturam voluntabile, sed unicuique sit voluntabile id quod sibi videtur; diversis autem diversa videntur voluntabilia et quandoque contraria; sicut si non esset visibile color, sed id quod videtur color, sequeretur quod nihil esset naturaliter visibile. Hoc autem est inconveniens, quia cuiuslibet potentiae naturalis est aliquod obiectum naturaliter determinatum. Non ergo verum est quod voluntas sit apparentis boni.

1113 a 22 Deinde cum dicit: *Si autem utique haec* etc., solvit praedictam dubitationem. Et primo ponit solutionem secundum quandam distinctionem. Et dicit quod si dicta inconvenientia quae consequuntur ad ambas praedictas opiniones non acceptantur, dicendum est distinguendo quod simpliciter et secundum veritatem voluntabile est per se bonum, sed secundum quid, id est per respectum ad hunc vel ad illum, est voluntabile id quod ei videtur bonum.

1113 a 25 Secundo ibi: *Studioso quidem* etc., ostendit cui conveniat utrumque membrum distinctionis praemissae. Et dicit quod studioso, id est virtuoso, est voluntabile id quod est voluntabile secundum veritatem, id est simpliciter bonum; sed pravo, id est vitioso homini, est voluntabile quod contingit, id est quicquid sit illud indeterminate quod sibi videtur bonum. Et adhibet exemplum in corporalibus: videmus enim quod hominibus quorum corpora sunt bene disposita, sunt sana illa quae secundum veritatem sunt talia, sed infirmis sunt sana quaedam alia, quae scilicet sunt temperativa malitiae complexionis eorum; similiter etiam amara et dulcia secundum veritatem videntur illis qui habent gustum bene dispositum, et calida his qui habent tactum bene dispositum, et gravia bene diiudicant illi qui habent virtutem corporalem bene dispositam, his enim qui sunt debiles etiam levia videntur gravia.

Tertio ibi: *Studiosus enim* etc., manifestat quod dixerat. Et primo quantum ad virtuosos. Et dicit quod virtuosus singula quae pertinent ad operationes humanas recte diiudicat et in singulis videtur ei esse bonum id quod vere est bonum. Et hoc ideo quia unicuique habitui videntur bona et delectabilia ea quae sunt ei propria, id est quae ei conveniunt; habitui autem virtutis conveniunt ea quae sunt secundum veritatem bona, quia habitus virtutis moralis diffinitur ex hoc quod est secundum rationem rectam; et ideo ea quae sunt secundum rationem, quae sunt simpliciter bona, videntur ei bona. Et in hoc plurimum differt studiosus ab aliis quod in singulis operabilibus videt quid vere sit bonum, quasi existens regula et mensura omnium operabilium, quia scilicet in eis iudicandum est aliquid bonum vel malum secundum quod ei videtur. 1113 a 29

Secundo ibi: *Multis autem* etc., manifestat quod dixerat quantum ad pravos. Et dicit quod multis, scilicet pravis, deceptio in discretione boni et mali accidit praecipue propter delectationem. Ex qua contingit quod delectabile, quod non est bonum, desiderent tamquam bonum, et aliquid tristabile ipsis, quod in se est bonum, fugiant tamquam malum, quia scilicet non sequuntur rationem, sed appetitum sensitivum. 1113 a 33

28 voluntabile] *perscriptum vel haud ambigue scriptum hic habent mss. praeter* To *qui* uolu^{1e} *habet; cf. Arist.* 1113 a 17. *Sed postea de lectione dubitant codices ita tamen ut* Φ^1 *primo* volibile (*lin.* 30,32,37,38,39,40), *deinde* volubile (*lin.* 53,55,60,62) *habeat,* Φ^2 *vero semper* volubile, S *plerumque* voluntabile, P *et* Wi volubile *praeterquam in lin.* 32, 38, 39, *ubi* volibile *habent; ex quibus merito ac iure coniceris* uo^{1e} *compendium habuisse* Θ 28 fertur] feratur Φ 50-51 consequuntur] sequuntur (-quen-) Ψ 63 quicquid] quicumque Ψ (quodcumque *corr.* ToP^4 V^e quicquid Za) 78 diiudicat et] diiudicatur Φ (-P^{1}W *corr. sec.m.* AoKrEr^{1}V iudicatur Bg^1 diiudicant Er) 94 discretione] distinctione Ψ

64-74 Cf. supra I c. 13 lin. 112-113 cum adn. 81-82 Cf. supra I c. 13 lin. 34-35 cum adn. 84-85 Cf. supra II c. 7 lin. 67-71 cum adn.

1113 b 3 Existente utique voluntabili quidem finis, consiliabilibus autem et eligibilibus eorum quae ad finem, quae circa haec operationes secundum electionem erunt utique et voluntariae. Virtutum autem operationes circa haec. In nobis autem et virtus. § Similiter autem et malitia. In quibus enim in nobis operari, et non operari; et in quibus non, et etiam. Quare si operari bonum existens in nobis est, et non operari in nobis erit malum existens; et si non operari bonum existens in nobis, et operari malum existens in nobis. § Si autem in nobis bona operari et mala, similiter autem et non operari, hoc autem erat bonos et malos esse, in nobis erit decentes et pravos esse. § Dicere autem quod nullus volens malus neque nolens beatus, assimulatur hoc quidem mendaci, hoc autem veraci; beatus quidem enim nullus nolens, malitia autem voluntarium. § Vel in nunc dictis dubitandum, et hominem non dicendum principium esse neque genitorem operationum, quemadmodum et natorum? § Si autem haec videntur et non habemus in alia principia reducere praeter ea quae in nobis, quorum et principia in nobis, et haec in nobis et voluntaria. § His autem videntur testificari et propria quae a singulis. Et ab ipsis legislatoribus: puniunt enim et cruciant operantes mala, quotquot non vi aut propter ignorantiam cuius non ipsi causa, bona autem operantes honorant, velut hos quidem provocantes, hos autem prohibentes. Quamvis ad ea quae neque in nobis sunt neque voluntaria, nullus provocat operari, ut nihil ante opus existens suadere, puta non calefieri vel dolere vel esurire vel aliud quodcumque talium, nihil enim minus patiemur haec. § Et enim in ipso ignorare puniunt, si causa videatur esse ignorantiae. Puta ebriis duplices increpationes; principium enim in ipso, dominus enim est eius quod non inebriari, hoc autem ignorantiae causa. Et ignorantes aliquid eorum quae in legibus quae oportet scire et non difficilia sunt,
1114 a 1 puniunt. Similiter autem et in aliis quaecumque propter negligentiam ignorare videntur, ut in ipsis existente non ignorare, eius enim quod est diligentes esse domini.

1113 b 7 in² AL(–Rn) Rt : *om.* Rn Rp 13 bonos et malos L²R : bonis et malis AL¹ 14 decentes et pravos L²RT (*lin.* 61-62) : decentibus et pravis AL¹ 26 Quamvis ad ea quae A(=καίτοι πρὸς ἃ N^{b})R : Quaecumque autem A(=καίτοι ὅσα K^{b}O^{b}) *Eth. vetus* Et quaecumque(=καὶ ὅσα?) L 28 non ALRtT (*lin.* 129) : cum Rp 31 videatur esse R : esse videatur AL 32 quod L²R : quod est L¹

1113 b 3 *Existente utique* etc. Postquam Philosophus determinavit de voluntario, electione et consilio et voluntate quae sunt principia humanorum actuum, hic applicat ea quae dicta sunt ad vitia et virtutes. Et circa hoc tria facit: primo determinat veritatem; secundo excludit errorem, ibi: *Dicere autem quod nullus volens* etc.; tertio epilogat quae dicta sunt de virtutibus, ibi: *Communiter quidem igitur* etc. Circa primum tria facit: primo secundum ea quae dicta sunt ostendit virtutem esse in nobis, id est in potestate nostra; secundo ostendit idem de malitia, ibi: *Similiter autem* etc.; tertio ostendit consequentiae rationem, ibi: *Si autem in nobis* etc. Dicit ergo primo quod, cum voluntas sit de fine, consilium autem et electio de his quae sunt ad finem, consequens est quod operationes quae sunt circa haec, scilicet circa ea quae sunt ad finem, sint secundum electionem et per consequens quod sint voluntariae, quia electio voluntarium quoddam est, ut supra dictum est. Sed operationes virtutum sunt circa praedicta. Ergo sunt voluntariae. Et per consequens oportet quod etiam ipsa virtus sit voluntaria et in nobis, id est in potestate nostra existens.

1113 b 6 Deinde cum dicit: *Similiter autem* etc., ostendit idem de malitia, id est de vitio virtuti opposito. Et dicit quod simili ratione etiam malitia est voluntaria et in nobis existens, quia operationes eius sunt tales. Et hoc sic probat, quia, si operari est in potestate nostra, oportet etiam quod non operari sit in potestate nostra, si enim non operari non esset in potestate nostra, impossibile esset nos non operari, ergo necesse esset nos operari et sic operari non esset ex nobis, sed ex necessitate; et similiter dicit quod in quibus rebus non operari est in potestate nostra, consequens est quod etiam operari sit in potestate nostra, si enim operari non esset in potestate nostra, impossibile esset nos operari, ergo necesse esset nos non operari et sic non operari non esset ex nobis, sed ex necessitate; sic ergo dicendum est quod in quibuscumque rebus affirmatio est in nobis, et negatio, et e converso. Operationes autem virtutum et vitiorum differunt secundum affirmationem et negationem, puta, si honorare parentes est bonum et actus virtutis, non honorare parentes est malum et ad vitium pertinens; et si non furari pertinet ad virtutem, furari pertinet ad vitium. Unde consequens est quod, si operatio virtutum est in nobis, ut probatum est, quod etiam operatio vitii sit in nobis. Et ita per consequens ipsum vitium erit in nobis, id est in potestate nostra.

Deinde cum dicit: *Si autem in nobis* etc., assignat rationem praedictae consequentiae, scilicet quod, si operationes sint in nobis, quod et habitus sint in nobis. Et dicit quod, si in potestate nostra est operari vel non operari bona vel mala, ut nunc ostensum est, cum per hoc quod homo operatur vel non operatur bonum vel malum, fiat bonus vel malus, ut in II ostensum est, consequens est quod in potestate nostra sit esse decentes, id est bonos, secundum habitum virtutis, et pravos, secundum habitum vitii. 1113 b 11

Deinde cum dicit: *Dicere autem quod nullus* etc., excludit errorem circa praedicta. Et primo excludit ipsum errorem; secundo radices eius, ibi: *Sed forsitan talis* etc. Circa primum tria facit: primo proponit erroris exclusionem; secundo movet super hoc dubitationem, ibi: *Vel in nunc dictis* etc.; tertio determinat veritatem, ibi: *Si autem haec videntur* etc. Circa primum considerandum est quod quidam dixerunt quod nullus est malus volens neque aliquis est beatus vel bonus nolens; quod ideo dicebant quia voluntas per se tendit in bonum, nam bonum est quod omnia appetunt, et per consequens voluntas per se refugit malum. Dicit ergo quod unum horum verisimiliter apparet esse mendacium, scilicet quod nullus sit malus volens, quia malitia est quiddam voluntarium; alterum autem videtur esse verum, scilicet quod nullus sit beatus vel bonus nolens. 1113 b 14

Deinde cum dicit: *Vel in nunc dictis* etc., movet dubitationem circa praedicta. Si enim verum est quod actiones virtutum et vitiorum sint voluntariae et per consequens virtus et malitia, planum est verum esse quod nunc dictum est. Sed numquid est aliquis qui credat esse dubitandum de praedictis ita quod dicat hominem non esse principium suorum operum neque genitorem per modum quo pater est principium filiorum? Quasi dicat: « Mirum est si hoc aliquis dicat ». 1113 b 17

Deinde cum dicit: *Si autem haec videntur* etc., confirmat veritatem. Et primo per rationem; secundo per signa, ibi: *His autem videntur* etc. Dicit 1113 b 19

1 utique *coni. cum* P^1 O^1] itaque Θ *Sed cf. supra c. 1 lin. 14 inv.* Ψ 21 Ergo] Igitur Ψ 62 pravos P^6W Ψ] pravum BxF Φ^2 *om.* $BoP^1P^{10}V^3V^4$ (*spatio vacuo relicto in* V^3V^4) 71 Circa primum] Dicit circa primum quod Ψ(-V^6 ergo *post* Dicit *add.* ToP^4 Za contra *pro* circa P) 76 refugit *Inc.* 10^{ab} *pecia*

6 Lin. 1113 b 14. 8 Cap. 13, 1114 b 26. 12 Lin. 1113 b 6. 13 Lin. 1113 b 11. 20 Cap. 5, 1111 b 6-7 ; 6, 1112 a 14. 49 Lin. 1113 b 3-6. 60 Cap. 1, 1103 a 26 - b 25 ; 2, 1104 a 11-27. 66 Cap. 12, 1114 a 3. 69 Lin. 1113 b 17. 70 Lin. 1113 b 19. 75 Aristoteles supra I 1, 1094 a 3 ; Dionysius *De div. nom.* c.4 (§ 7; PG 3, 700 B 4 ; *Dionysiaca*, t. 1, p. 168) sec. Thomam I^a-II^{ae} q.8 a.1 s.c. 94 Lin. 1113 b 21.

ergo primo quod, si haec, scilicet consilium et electio et voluntas, quae sunt in potestate nostra, videntur esse principia operationum nostrarum et non possumus reducere operationes nostras in alia principia nisi in ea quae sunt in potestate nostra, scilicet consilium et electio, consequens est quod etiam operationes nostrae bonae vel malae sint in potestate nostra, quia illa quorum principia sunt in potestate nostra et ipsa sunt in potestate nostra et sunt voluntaria.

1113 b 21 Deinde cum dicit: *His autem videntur* etc., manifestat propositum per signa. Et primo in his quae manifeste sunt voluntaria; secundo in his quae videntur aliquid de involuntario habere, ibi: *Et enim in ipso ignorare* etc. Dicit ergo primo quod his quae dicta sunt, scilicet quod operationes virtutum et vitiorum sint in nobis, videntur attestari propria quae fiunt a singulis privatis personis; quilibet enim paterfamilias punit filium vel servum male agentem. Et similiter attestantur ea quae fiunt a legislatoribus qui habent curam rei publicae: ipsi enim puniunt, levius, vel cruciant, gravius, eos qui operantur mala, dum tamen non faciant hoc per violentiam vel propter ignorantiam, cuius scilicet ignorantiae ipsi non sunt causa (si enim per vim aut ignorantiam operarentur, non essent eorum opera voluntaria, ut ex supra dictis patet), unde manifestum est quod puniunt eos tamquam voluntarie operantes, et similiter honorant operantes bona voluntarie, quasi per honores provocantes bonos ad bona et per poenas prohibentes malos a malis. Nullus autem provocat aliquem ad operandum ea quae non sunt in potestate nostra neque voluntaria, quia in talibus suasio ante opus est omnino inutilis; sicut si aliquis suadeat alicui ut in aestate non calefiat vel in infirmitate non doleat vel subtractis cibis non esuriat vel si aliquid aliud est tale quod non sit in potestate nostra, quia nihil minus propter suasionem pateremur haec. Si ergo non provocamur ad ea quae non sunt in nobis, provocamur autem ad faciendum bona et vitandum mala, consequens est quod ista sint in nobis.

Deinde cum dicit: *Et enim in ipso ignorare* etc., 1113 b 30 manifestat idem in his quae videntur habere aliquid de involuntario. Ignorantia autem involuntarium causat, ut supra dictum est. Si tamen nos simus ignorantiae causa, erit ignorantia voluntaria et pro ea puniemur. Est autem aliquis causa ignorantiae dupliciter. Uno modo directe aliquid agendo, sicut patet de his qui se inebriant et ex hoc redduntur ignorantes; qui dupliciter sunt increpandi, primo quidem quia se inebriaverunt, secundo quia ex ebrietate aliquod peccatum fecerunt; principium enim ebrietatis est in potestate ipsius hominis, quia homo est dominus eius quod non inebrietur, id est in sua potestate hoc habet; ebrietas autem est causa ignorantiae et sic per consequens homo est ignorantiae causa. Alio autem modo est homo causa ignorantiae indirecte per hoc quod non agit illud quod agere debet; et propter hoc ignorantia eorum quae scire tenetur et potest, reputatur voluntaria et pro ea homines puniuntur, et hoc est quod dicit quod legislatores puniunt ignorantes ea quae sunt lege statuta quae omnes scire oportet, sicut quod non est furandum, et non sunt difficilia, sicut subtilitates iuris quas non tenentur omnes scire, quia nec possent. Et idem etiam est in aliis quaecumque homines videntur ignorare propter negligentiam, quia in potestate eorum erat ut non ignorarent; sunt enim domini, id est in potestate sua habentes, ut sint diligentes et non negligentes.

117 tamen] modo Ψ 147 fecerunt] *ante* aliquod Ψ 159-160 subtilitates *coni. cum* P^{7} C^{1}KrP^{19} ToP^{4} V^{6}Za *sec.m.* Er^{1}Er^{8}O^{1}V^{2}W AoAsV^{10} PWi] subtilitate Θ (sub utilitate *pr.m.* Wi) 161 possent] possunt Ψ

108 Lin. 1113 b 30. 110 Lin. 1113 b 3-14. 121 Cap. 1-3, 1109 b 35 - 1112 a 21. 128 Anonymus, p. 156, 5-9 ; O^{8}, f. 59vb (Roberti Grosseteste notulas uncis inclusimus) : « *Ut nihil ante opus existens suadere non calefieri vel dolere vel esurire.* [Ubi nos posuimus 'ante opus existens', in graeco habetur 'pro ergoy ontos' ; 'pro' autem graeca praepositio significat ante, 'ergoy' operis, 'ontos' existentis ; cum autem in nostram linguam transfertur, oportet pro genitivo ponere accusativum ; haec autem duo verba 'pro ergoy' quandoque coniunguntur in verbum ex eis concretum quod est 'proyrgoy' et idem significant 'pro ergoy' et 'proyrgoy'] Apud Isocratem [autem 'proyrgoy' ponitur pro 'honoratiore', 'conferente', 'maiore', ut in hoc exemplo] : 'ut proyrgoy quid fiat', pro : 'ut maius quid fiat'. Et hic igitur [secundum expositionem graecorum 'oyden pro ergoy ontos', pro quo nos dicimus : 'nihil ante opus existens'] ponitur pro 'nihil maius existens ad suadere'... » ; Albertus *Lect.* f. 39vb : « ante opus, quasi dignius opere » ; *Comm.* p. 228 b 37-39. 140 Cap. 1, 1109 b 35 - 1110 a 1 ; 3, 1110 b 18 - 1111 a 21. 159-160 Albertus *Lect.* f. 39vb : « Et hoc dicit propter casus difficiles in partibus iuris in quibus etiam sapientes dubitant, quae non tenetur scire plebeius ».

12

1114 a 3 Sed forsitan talis aliquis est ut non diligens sit. § Sed eius quod est tales fieri ipsi causa, viventes remisse. Et eius quod est iniustos vel incontinentes esse, hi quidem mala facientes, hi autem in potationibus et in talibus degentes. § Quae enim circa singula operationes tales faciunt. Hoc autem manifestum ex meditantibus ad quamcumque agoniam vel operationem; perficiunt enim operantes. Ignorare quidem igitur quoniam ex operari circa singula habitus fiunt, paene insensibilis. § Adhuc autem irrationabile iniusta facientem non velle iniustum esse aut stuprantem incontinentem. Si autem non ignorans aliquis operatur ex quibus erit iniustus, volens iniustus utique erit. § Non tamen si velit iniustus existens requiescet et erit iustus. Non enim qui aegrotat sanus et, si sic contingit, volens aegrotat, incontinenter vivens et inoboediens medicis; tunc quidem igitur inerat ei non aegrotare, emisso autem non adhuc. Quemadmodum neque dimittenti lapidem adhuc ipsum possibile resumere, sed tamen in ipso mittere et proicere; principium enim in ipso. Sic autem et iniusto et incontinenti ex principio quidem inerat tales non fieri, propter quod volentes sunt; factis autem non adhuc inest non esse. § Non solum autem animae malitiae voluntariae sunt, sed quibusdam et quae corporis, quos et increpamus: propter naturam quidem enim turpes nullus increpat, sed eos qui propter desidiam et negligentiam. Similiter autem et circa imbecillitatem et turpitudinem et orbitatem: nullus enim utique improperabit caeco natura vel ex infirmitate vel ex plaga, sed magis miserebitur, eum autem qui ex vini potatione vel alia incontinentia, omnis utique increpabit. Earum autem quae circa corpus malitiarum quae in nobis increpantur, quae autem non in nobis, non. Si autem sic, et in aliis quae increpantur utique malitiae in nobis utique erunt.

1114 a 14 iniustus ALRp : iam *add.* Rt 15 contingit L^2R : contigit AL^1 (Et Sk^4T^1 Lp contingit *perperam* $C^3P^{11}V^{12}$ P^{12}) 19 iniusto ALRt : in iniusto Rp (–As^1) 27 qui ALRtRp^4 : quae $Rp^{1,2,3}$ (*corr. sup. ras.* P^{14}) 30 utique *add.* L^2R : *om.* AL^1

1114 a 3 *Sed forsitan talis aliquis* etc. Postquam Philosophus exclusit errorem dicentium quod nullus est voluntarie malus, hic excludit radices huius erroris. Et primo quidem quantum ad interiorem dispositionem ex qua posset aliquis [se] inclinari ad malum praeter suam voluntatem; secundo quantum ad vim apprehensivam per quam aliquid iudicatur bonum vel malum, ibi: *Si autem quis dicat* etc. Circa primum duo facit: primo proponit id cui posset aliquis inniti ad sustinendum errorem praedictum; secundo hoc improbat, ibi: *Sed eius quod est tales fieri* etc. Dixerat autem supra Philosophus

2 exclusit *coni. cum* P^4 V^9Za *sec.m.* O^1V^{10} P] excludit Θ 5 se Θ] *secl.* (*om.* Er^2 P^4 V^4 *exp.* SWi)

8 Cap. 13, 1114 a 31. 11 Lin. 1114 a 4.

quod in hominis potestate est quod aliquis sit diligens vel negligens circa aliquid; sed hoc posset aliquis negare, dicens quod aliquis naturaliter talis est ut non sit diligens, sicut videmus fleumaticos naturaliter esse pigros, colericos autem iracundos, melancolicos tristes et sanguineos iocundos, et secundum hoc sequitur quod non sit in potestate hominis quod sit diligens.

1114 a 4 Deinde cum dicit: *Sed eius quod est tales fieri* etc., excludit quod dictum est. Ad cuius evidentiam considerandum est quod aliquis potest dici aliqualis dupliciter. Uno modo secundum dispositionem corporalem sive consequentem corporis complexionem sive consequentem impressionem caelestium corporum, et ex huiusmodi dispositione non potest immediate immutari intellectus vel voluntas, quae sunt penitus incorporeae potentiae non utentes organo corporeo, ut patet per Philosophum in III De anima; potest autem per huiusmodi dispositionem sequi aliqua immutatio ex parte appetitus sensitivi qui utitur corporeo organo, cuius motus sunt animae passiones, et secundum hoc ex huiusmodi dispositione nihil amplius movetur ratio et voluntas, quae sunt principia humanorum actuum, quam ex passionibus animae, de quibus supra in I dictum est quod sint suasibiles ratione. Alia autem est dispositio ex parte animae, quae quidem est habitus ex quo inclinatur voluntas vel ratio in operatione. Et ideo Philosophus, praetermissis dispositionibus vel qualitatibus corporalibus, agit de sola dispositione habituum. Circa hoc ergo duo facit: primo enim ostendit quod habitus animae secundum quos aliquis est negligens vel iniustus sunt voluntarii, ex hoc quod propter eos aliquis increpatur; secundo ostendit quod etiam defectus corporales qui sunt increpabiles sunt voluntariae, ibi: *Non solum autem animae malitiae* etc. Circa primum duo facit: primo ostendit quod habitus animae sunt voluntarii quantum ad eorum generationem; secundo ostendit quod non sunt voluntarii postquam iam eorum generatio est completa. Circa primum duo facit: primo proponit quod intendit; secundo probat propositum, ibi: *Quae enim circa singula* etc. Est autem considerandum quod habitus mali differunt sicut et actus mali. Quidam enim sunt mali habitus ex eo quod retrahunt a bene agendo; et quantum ad huiusmodi habitus dicit quod ipsi homines sibi ipsis sunt causa ut fiant tales, id est non diligentes ad bene operandum, per hoc quod vivunt remisse, id est absque conatu ad bonas operationes. Alii autem habitus mali sunt per quos aliquis inclinatur ad male agendum, sive hoc sit in nocumentum aliorum, sive in propriam deordinationem; et quantum ad hoc dicit quod homines sibi ipsis sunt causa quod sint iniusti, in quantum mala faciunt aliis, et incontinentes, in quantum vitam suam ducunt in superfluis potibus et in aliis huiusmodi quae ad delectabilia tactus pertinent.

Deinde cum dicit: *Quae enim circa singula* etc., 1114 a 7 probat propositum. Et primo per similitudinem in aliis. Videmus enim quod in singulis operationes faciunt tales, id est dispositos ad similia operanda. Et istud manifestum est ex illis qui student et operam dant ad quodcumque exercitium, puta luctae vel militiae, aut quamcumque operationem; omnes enim ex hoc quod operantur multotiens, fiunt tales ut possint similia perfecte facere. Cum ergo hoc videamus contingere in omnibus, hoc videtur esse hominis quasi sensu carentis quod ignoret ex operationibus habitus generari.

Secundo ibi: *Adhuc autem irrationabile* etc., 1114 a 11 ostendit idem ratione sumpta ex ordine actus ad habitum. Si enim aliquis vult aliquam causam ex qua scit sequi talem effectum, consequens est quod velit illum effectum; et quamvis forte non velit illum effectum secundum se, potius tamen vult illum effectum esse quam causa non sit. Sicut si aliquis velit ambulare in aestu praesciens se sudaturum, consequens est quod velit sudare; quamvis enim hoc secundum se non velit, vult tamen potius sudorem pati quam ab itinere abstinere. Nihil enim prohibet aliquid non esse secundum se voluntarium

16 fleumaticos *Cf. Praef., p.* 193* 17 colericos *Cf. Praef., p.* 193* 18 melancolicos *Cf. Praef., p.* 193* 38 sint] sunt Ψ 48 voluntariae] voluntario Φ^2 (-rie *corr. sec.m.* DbV^{10}) voluntarii Bg^1P^6 Ao ToP^4 V^4Za *sec.m.* Er^1O^1 As P^{10} Wi *Sed veri simile est Thomam* voluntarie *neglegentia scripsisse ex Arist.* 1114 a 22, *licet pro* malitie *scripsisset lin.* 47 defectus 55 Quae] Qui Ψ(*corr. sec.m.* P) *Cf. lin.* 71 *cum adn.* 55 singula] singularia Ψ 65 et *om.* Φ 71 Quae *coni. ex Arist. cum sec.m.* V^{10} S] Qui Θ 86 sequi] *post* effectum Ψ

16-18 Albertus *Lect.* f. 40va : «sicut est in flematicis, qui naturaliter sunt pigri» ; Albertus *De animal.* XX tr.1 c.11 (ed. Stadler, p. 1304-1305). - Quam complexionum temperamentorumque doctrinam Galenum posteris tradidisse constat. Cf. Nemesius *De nat. hom.* c. 2 (PG 40, 554 B et sqq.) a Burgundione transl. c.2 (ed. Burkhard, p. [33], [35]) ; Anonymus *Flos medicinae scholae Salerni* P. IV c.5 : De quatuor complexionibus humorum (ed. de Renzi, p. 48-49) ; Hugo de Folieto *De medicina animae* c. 2 (PL 176, 1185 C; *ms.* Paris B.N. lat. 2494, f. 79r) : «Dicunt enim phisici sanguineos esse dulces, collericos amaros, melanconicos tristes, flegmaticos corpore compositos» ; Avicenna *De anima* sive *Sext. nat.* P. IV c.5 (ed. 1508, f. 21va) : «habentis autem complexionem melancolicam... durat tristitia» ; c.6 (*ibid.* f. 21vb-22ra) ; Ps.-Boethius *De disciplina scholarium* c.4 (PL 64, 1230). - Cf. ipse Thomas infra c. 13 lin. 130 ; c. 20 lin. 121-125 ; VI c. 11 lin. 35-40, 132-134 ; VII c. 1 lin. 72-74 ; c. 5 lin. 25-28, 35-42,51-52, 84-85, 106 ; c. 6 lin. 84-85, 91, 93 ; c. 7 lin. 228-238 ; c. 10 lin. 134-135 ; c. 13 lin. 209-210 cum adn. ; X c. 14 lin. 94-95, 98-102, nec non *Super IV Sent.* d.49 q.3 a.2 ; *Contra Gent.* II 63 ; I^a-II^{ae} q.32 a.7 ad 2 ; q. 46 a.5 ; II^a-II^{ae} q.156 a.1 ad 2. 24-38 Cf. supra I c. 20 lin. 159-168 cum adn. 31 Cap. 7, 429 a 24-27. 38 Cap. 20, 1102 b 25 - 1103 a 1. 48 Lin. 1114 a 21. 55 Lin. 1114 a 7.

quod tamen est voluntarium propter aliud, sicut potio amara propter sanitatem. Aliter autem esset si homo nesciret quod talis effectus sequeretur ex tali causa; puta si aliquis ambulans in via incidit in latrones, non efficitur hoc voluntarium, quia non fuit praescitum. Manifestum est autem quod homines iniusta facientes fiunt iniusti et stupra committentes fiunt incontinentes. Ergo irrationabile est quod aliquis velit iniusta facere et non velit esse iniustus, aut velit stupra committere et non velit esse incontinens. Sed manifestum est quod, si non ignorans operatur voluntarie illa ex quibus sequitur quod sit iniustus, voluntarie erit iniustus.

1114 a 13 Deinde cum dicit: *Non tamen si velit* etc., ostendit quod habitus mali non subiacent voluntati omnino, postquam sunt generati. Et dicit quod non ideo quia voluntarie fit aliquis iniustus, quandocumque volet desinet esse iniustus et fiet iustus. Et hoc probat per simile in dispositionibus corporalibus. Si enim sit aliquis qui, cum sanus esset, volens in aegritudinem incidit per hoc quod vivit incontinenter, utendo scilicet immoderato cibo et potu et non oboediendo medicis, a principio inerat in eius potestate non aegrotare; sed postquam emisit actionem, sumpto scilicet iam superfluo aut nocivo cibo, non adhuc est in potestate eius ut non aegrotet. Sicut ille qui proiecit lapidem potest non proicere, non tamen in potestate eius est quod resumat quando proiecerit, et tamen dicimus quod emittere vel proicere lapidem sit in hominis potestate, quia a principio sic erat. Sic etiam est et de habitibus vitiorum, quia a principio in potestate hominis est quod non fiat iniustus vel incontinens, unde dicimus quod homines volentes sunt iniusti et incontinentes; quamvis, postquam facti sunt tales, non adhuc sit hoc in eorum potestate, ut scilicet statim desinant esse iniusti vel incontinentes, sed ad hoc requiritur magnum studium et exercitium.

Deinde cum dicit: *Non solum autem* etc., ostendit 1114 a 21 per similitudinem corporalium defectuum quod habitus vitiosi sint voluntarii. Et dicit quod non solum malitiae animae sunt voluntariae, sed in quibusdam defectus corporales, et tales homines iuste increpamus: nullus enim iuste increpat eos qui sunt turpes naturaliter, sed solum eos qui sunt turpes propter aliquam negligentiam debiti cultus. Et similiter se habet de debilitate aut de caecitate: nullus enim iuste improperabit ei qui est caecus a nativitate vel ex infirmitate vel ex aliqua plaga, quia hoc non est voluntarium, sed magis propter hoc homines miserentur eorum. Et sic patet quod malitiarum sive defectuum corporalium illi increpantur qui sunt in potestate nostra, non autem illi qui non sunt in nostra potestate. Unde manifestum est quod etiam in aliis, id est in his quae ad animam pertinent, malitiae, id est habitus vitiosi, qui increpantur in nostra potestate existunt.

107 sit] statim *add.* Ψ(-V^6 statim *exp. sec.m.* S *cancell. sec.m.* To) 117 inerat *coni. ex Arist.* 1114 a 16] non erat Θ (non *del. sec.m.* $Er^1O^1P^7VV^2W$ $DbEr^PS$ enim erat Za Av)

95-96 Cf. supra I c. 9 lin. 93-96.

1114 a 31 Si autem quis dicat quoniam omnes desiderant
apparens bonum, fantasiae autem non domini, sed qualis-
1114 b 1 cumque unusquisque est, talis et finis videtur ei. § Si
quidem igitur sibi unusquisque est habitus qualiter causa, et
fantasiae erit qualiter causa ipse. § Si autem nullus sibi
causa eius quod est malefacere, sed propter ignorantiam finis haec
5 operatur, per haec existimans sibi optimum fore, finis autem
desiderium non spontaneum, sed innasci oportet quemadmodum
visum habentem quo iudicat bene et quod secundum veritatem bo-
num desiderabit et est bene natus cui hoc bene innatum est,
quod enim maximum et optimum et quod ab alio non possibile
10 accipere neque discere, sed quale innatum est tale habebit, et
quidem bene et optime hoc innatum esse, perfecta et vera erit
utique bona nativitas. § Si utique haec sunt vera, quid magis
virtus quam malitia erit voluntarium? Ambobus enim simili-
ter et bono et malo finis natura vel qualitercumque videtur
15 et iacet, reliqua autem ad haec referentes operantur
qualitercumque. Sive utique finis non natura unicuique
videtur qualiscumque, sed qui et apud ipsum est, sive finis
quidem naturalis, in reliqua autem operando, voluntarie
studiosum, virtus voluntarium est. Nihil minus et malitia
20 voluntarium utique erit, similiter enim et malo existit
quod propter ipsum in operationibus et in fine. Si igitur,
quemadmodum dicitur, voluntariae sunt virtutes, et enim habituum
concausae qualiter ipsi sumus et in quales quosdam quidem exi-
stendo finem talem ponimus, voluntariae et malitiae utique erunt,
25 similiter enim.
§ Communiter quidem igitur de virtutibus dictum est nobis et
genus tipo, quoniam medietates sunt et quoniam habitus. Et a
quibus fiunt, quoniam harum operativae et secundum ipsas. Et
quoniam in nobis et voluntariae, sic ut utique recta ratio prae-
30 cipiet; non similiter autem operationes voluntariae sunt et
habitus, operationum quidem enim a principio usque ad finem
domini sumus scientes quae secundum singula, habituum autem

1114 b 2 sibi L^2R : sibi ipsi L^1 2 est habitus $L^2R(-As^1)$: habitus est AL^1 8 desiderabit ALRtRp^4 *sec.m.* Rp^2 : desideravit Rp^1 desiderant Rp^3 *pr.m.* Rp^3 9 maximum L^1T (*lin.* 97) : maxime L^2R 11 quidem L^2R : quod AL^1 15 haec $L^2R(h^r$ Rp) : hos (scil. fines *add. marg.* Et *cf.* Sk^2) L^1 17 qualiscumque AL^1T (*cf. lin.* 154 talis) : qualitercumque L^2R 18 quidem ALRt : *om.* Rp 18 voluntarie AL^1T (*lin.* 157-158) : voluntate L^2R (*ante* voluntarie *virg. interp.* T ; *post* voluntarie A) 21 et in fine A(*sec.m.*L^b N^b) L^2RT (*lin.* 161-162) : et si non in fine A(L^bM^b) L^1 23 quosdam quidem Rt : quosdam quod Rp quidam L^1 quidem L^2 24 talem L^2RT (*lin.* 164-165) : talem quendam AL^1 24 voluntariae et malitiae L^2R : et malitiae voluntariae AL^1 26 quidem AL R(quid Rp^1) T (c. 11 *lin.* 8) : *om.* T(*lin.* 168) 28 operativae et (*cf.* πρακτικαὶ K^bO^b *sed* καὶ *non add. ; falsa retulit Bekker*) RT (*lin.* 177-178) : operativi A(=πρακτικοὶ L^bM^b) *Ant. transl.*(Ha) operatores et *Eth. vetus* operatores L 28 ipsas LRt : se ipsas Rp 29 sic L^2R : et sic AL^1

1115 a 1 principii, eorum quae secundum singula autem adiectio non cognita, quemadmodum in aegrotationibus; sed quoniam in nobis erat sic vel non sic uti, propter hoc voluntarii.
§ Resumentes utique de unaquaque dicemus quae sunt et circa qualia et qualiter, simul autem erit manifestum et quot sunt. Et primum de fortitudine.

1115 a 1 eorum quae secundum singula autem A(=τῶν δὲ καθ' ἕκαστα $M^{b}O^{b}$) RT (*lin.* 184-186) : *om.* L

1114 a 31 *Si autem quis dicat* etc. Postquam Philosophus exclusit radicem ponentium malitiam non esse voluntariam ex parte dispositionis inclinantis appetitum, hic excludit aliam radicem ex parte virtutis cognoscitivae. Et circa hoc duo facit: primo proponit dictam radicem; secundo excludit eam, ibi: *Si quidem igitur* etc. Circa primum considerandum est quod bonum movet appetitum in quantum est apprehensum, sicut enim appetitus seu inclinatio naturalis sequitur formam naturaliter inhaerentem, ita appetitus animalis sequitur formam apprehensam; ad hoc igitur quod aliquid appetatur, praeexigitur quod apprehendatur ut bonum, et inde est quod unusquisque desiderat id quod apparet sibi esse bonum. Potest ergo aliquis dicere quod hoc non est in potestate nostra quod hoc videatur vel appareat nobis bonum quasi nos simus domini fantasiae, id est apparitionis vel visionis, sed qualis est unusquisque, talis finis videtur ei, id est tale aliquid videtur ei appetendum quasi bonum et finis; secundum enim propriam formam est aliquid unicuique conveniens, sicut igni ferri sursum et terrae ferri ad medium. Et sic etiam videmus in animalibus quod unumquodque animal appetit aliquid tamquam bonum et finis secundum dispositionem suae naturae; unde diversa animalia habent diversos motus et operationes, quamvis omnia animalia unius speciei habeant similes motus et operationes. In specie autem humana inveniuntur diversi habentes diversos motus et operationes; unde aestimaverunt aliqui quod hoc esset propter diversam naturalem dispositionem propter quam videtur quidem huic hoc bonum, alii autem illud, ita quod hoc non subiaceat hominis dominio sive potestati.

1114 b 1 Deinde cum dicit: *Si quidem igitur sibi* etc., excludit radicem praedictam. Et circa hoc tria facit: primo ponit rationem removentem quod dictum est; secundo in contrarium subdit solutionem interimentem, ibi: *Si autem nullus sibi causa* etc.; tertio improbat eam, ibi: *Si utique haec sunt vera* etc. Circa primum considerandum est quod aliquid potest alicui bonum apparere dupliciter. Uno modo in universali, quasi speculativa quadam consideratione, et huiusmodi iudicium de bono non consequitur aliquam dispositionem particularem, sed universalem vim rationis syllogizantis in operabilibus sicut et in his quae sunt a natura; sed, quia operabilia sunt contingentia, non cogitur ratio ad assentiendum huic vel illi sicut accidit in demonstrativis, sed in potestate habet homo quod assentiat uni vel alii parti contradictionis sicut accidit in omnibus opinabilibus et maxime circa operabilia in quibus plurima attenduntur secundum quorum quodlibet aliquid potest iudicari bonum vel non bonum. Alio modo potest aliquid apparere bonum alicui quasi practica cognitione per comparationem ad opus, et de huiusmodi iudicio nunc Philosophus loquitur. Quod quidem potest super aliquo ferri quod sit bonum dupliciter. Uno modo ut aliquid videatur alicui simpliciter et secundum se bonum, et hoc videtur bonum secundum rationem finis. Alio autem modo ut videatur aliquid alicui bonum non simpliciter et secundum se, sed prout nunc. Cum autem appetitus inclinetur in aliquid dupliciter, uno modo secundum animae passionem, alio modo secundum habitum, ex passione contingit quod aliquid iudicetur bonum prout nunc, sicut illi qui timet submersionem, propter passionem timoris videtur bonum ut nunc quod merces in mare proiciat, et concupiscenti quod fornicetur, sed iudicium quo homo iudicat aliquid esse bonum ut secundum se et simpliciter provenit ex inclinatione habitus et de hoc

26 motus] actus Φ 34 hominis] hominum Φ

6 Lin. 1114 b 1. 8-9 Cf. supra c. 1 lin. 72-73 cum adn. 17-18 *Comm. in Eth. vet.*, Ar^{1}, f. 118v : « fantasiae, id est apparentiae illius [boni] factae in nobis » ; *Glossa in Eth. vet.*, P^{14}, f. 165r : « fantasiae, *id est apparitionis*... fantasiae, id est apparentiae » ; V^{14}, f. 276r : « fantasiae, id est apparentiae boni » ; Robertus Grosseteste *Notula*, O^{6}, f. 60r in marg. inf. : « fantasiae, id est apparentiae bonitatis ». - Averroes, III c. 5 (ed. 1562, f. 38rb) : « Si autem dixerit quis quod omnes homines desyderant illud, de quo eis videtur quod sit bonum : sed *visio* non est in posse eorum... ». 22 Aristoteles *Phys.* II 1, 192 b 36 : « ut igni ferri sursum » ; *Top.* I 7, 103 a 29 (PL 64, 914 D) ; cf. supra II c. 1 lin. 78. 26-30 Cf. infra X 8, 1176 a 8-12. 39 Lin. 1114 b 3. 40 Lin. 1114 b 12. 54-57 Albertus *Lect.* f. 41ra : « Fantasiam autem hic dicit secundum quod est practica, qua scilicet apparet alicui aliquid fugandum [*legend.* faciendum ?] vel vitandum ». 67-69 Cf. supra c. 1, 1110 a 8-11.

nunc agitur. Et ideo dicit quod, cum homo aliqualiter sit causa sui habitus mali propter consuetudinem peccandi, ut ostensum est, consequens est quod ipse etiam sit sibi causa fantasiae consequentis talem habitum, id est apparitionis qua sibi videtur hoc esse secundum se bonum.

1114 b 3 Deinde cum dicit: *Si autem nullus* etc., ponit responsionem adversarii interimentis quod dictum est. Et dicit quod forte aliquis ponet quod nullus est sibi causa quod male faciat, sed hoc facit unusquisque propter ignorantiam finis, in quantum scilicet aestimat optimum aliquid consequi per id quod male operatur; quod autem aliquis desiderat debitum finem, non provenit homini propria sponte, sed oportet quod ex sua nativitate hoc ei conveniat, ut scilicet sicut homo visum exteriorem quo homo bene iudicat colores habet ex sua nativitate, ita etiam ex sua nativitate habeat bonam dispositionem interioris visus quo bene iudicet et desideret id quod est secundum veritatem bonum; et sic ille dicendus erit bonam nativitatem habens cui praedictum iudicium bene inditum est ex sua nativitate; illa enim videtur esse perfecta et vere bona nativitas per quam homini bene et optime innascitur illud quod est maximum et optimum et quod non potest homo alterius auxilio vel disciplina accipere, sed oportet quod tale id habeat quale inditum est sibi a natura; ergo quod homo hoc bene habeat ex sua nativitate, duplici de causa reddet nativitatem laudabilem, uno modo propter excellentiam huius boni, alio modo propter impossibilitatem aliter acquirendi. Considerandum est autem quod haec videtur esse positio quorundam mathematicorum ponentium quod homo in sua nativitate disponitur ex virtute caelestium corporum ut hoc vel illud agat. Quam quidem positionem Aristotiles in libro De anima attribuit his qui non ponebant differentiam inter sensum et intellectum; si enim aliquis dicat, sicut ibi dicitur: « Talis est » voluntas « in hominibus, qualem in die ducit pater virorum deorumque », id est caelum vel sol, consequens erit quod voluntas, et ratio in qua est voluntas, sit aliquid corporeum sicut est sensus; non enim est possibile quod id quod in se est incorporeum a corpore moveatur; et sic intellectus et voluntas habebit organum corporale et in nullo different a sensu et appetitu sensitivo. Unde et hic similitudinem ponit visus sensitivi et visus quo rem iudicat. Est ergo dicendum quod ex caelestibus corporibus potest aliqua dispositio causari in corpore humano ex qua inclinatur appetitus sensitivus cuius motus est passio animae; unde ex inclinatione caelestium corporum non habet homo inclinationem ad hoc quod iudicet aliquid esse bonum simpliciter et secundum se, sicut fit per habitum electivum virtutis et malitiae, sed ad iudicandum aliquid esse bonum ut nunc, sicut fit per passionem. Et idem est dicendum de inclinatione quae accidit ex complexione corporis. Nunc autem non agitur de iudicio quo iudicatur aliquid bonum ex passione, quia voluntas potest hoc non consequi, ut dictum est, sed de iudicio quo iudicatur aliquid esse bonum per habitum. Unde ista responsio non excludit Aristotilis rationem.

1114 b 12 Deinde cum dicit: *Si utique haec sunt vera* etc., excludit praedictam responsionem ex suppositione eorum quae adversarius supponebat. Supponebat enim adversarius quod virtus esset voluntarium, quod de malitia negabant. Et ideo, resumens ea quae praedicta sunt, quae usque huc suspenduntur, dicit quod, si ista sunt vera quae nunc dicta sunt, scilicet quod desiderium finis insit homini a natura, nulla est ratio quare magis virtus quam malitia sit voluntarium. Similis enim ratio est quod ambobus, scilicet et virtuoso et vitioso, insit finis a natura vel qualitercumque aliter ei videatur, quantum ad apprehensionem, et adiaceat, quantum ad appetitum. Et quamvis operatio virtutis et vitii non solum sit circa finem, sed etiam circa ea quae sunt ad finem, sed tamen reliqua, id est ea quae sunt ad finem, homines operantur referendo ad finem non a natura, sed qualitercumque eis videtur. Sive ergo dicatur quod finis non videtur unicuique esse talis a natura, sed apud ipsum est, id est in potestate eius, ut inhaereat tali vel tali fini, sive etiam finis sit naturalis et in reliqua operando homo fiat voluntarie virtuosus, virtus tamen erit voluntaria. Et similiter malitia, quia similiter et vitioso competit id quod est propter finem in operationibus sicut et virtuoso, quemadmodum et similiter se habent in fine. Si ergo, sicut supra ostensum est, virtutes

117 habebit] habebunt Bg^1P^7 Za(?) 118 different $Bg^2O^1P^7$ P^3 Ψ(-To V^4)] differrent *perscriptum* P^6 AoP^8P^{10} To diff'ret (=differet *vel* differret) O^1P^8 diff'rent (=different *vel* differrent) *cett.* 126 fit *om.* Φ 133 consequi] sequi Ψ *Cf. supra* II *c.* 9 *lin.* 102 *cum adn.*; III *c.* 10 *lin.* 50 *cum adn.*; *contrario* I *c.* 5 *lin.* 90 140 negabant] negabat P^4 Za Av

75 Cap. 12, 1114 a 4-10. 104-107 Albertus *Lect.* f. 41rb-vb : « Utrum aliquis necessario efficiatur malus ex ortu stellarum ad nativitatem suam?... » - Rectius *Comm.* p. 231 a : « Socrates autem et Plato... senserunt contrarium his quae dicta sunt... ». 108 Lib. III 4, 427 a 21-29. 111-112 Homerus *Odyss.* XVIII 136-137 ab ipso Aristotele laud. (cf. Minio-Paluello *Le texte du De anima...*, p. 227-228) ; hic et quattuor aliis in locis (I^a q.115 a.4 ; *De malo* q.6; I^a-II^{ae} q.9 a.5 ; II^a-II^{ae} q.95 a.5) Thomas verbum « voluntas » subdidit in locum veri verbi Homeri ab Aristotele laudati « intellectus », quod e contrario retinuit in *Sent. libri De anima* III 4, nec non in *Contra Gent.* III 84, ubi etiam recte Augustini testimonium profert, qui et ipse Homeri versus a Cicerone translatos adtulerat in *De civ. Dei* V VIII (PL 41, 148 : cf. Testard, t. II, p. 47). 114 Cf. supra c. 4 lin. 63-64 cum adn. 133 Cf. supra c. 12 lin. 37-38. 162 Lin. 1114 b 1-3.

sunt voluntariae ex eo quod nos sumus causae habituum ex quibus disponimur ad hoc quod talem finem nobis ponamus, sequitur quod etiam malitiae sint voluntariae, quia similis ratio est de utrisque.

1114 b 26 Deinde cum dicit: *Communiter igitur* etc., epilogat ea quae supra dicta sunt. Et primo ostendit quid iam dictum sit de virtutibus; secundo quid restat dicendum. Dicit ergo primo quod dictum est de virtutibus in communi et earum genus tipo, id est figuraliter, manifestatum est, dum dictum est quod sunt medietates, quod pertinet ad genus propinquum, et quod sunt habitus, quod pertinet ad genus remotum sub quo etiam continentur vitia. Dictum est etiam quod virtutes easdem operationes generant ex quibus causantur. Dictum est etiam quod sunt in potestate nostra et quod sequuntur rectam rationem et quod aliter sunt voluntariae operationes quam habitus, quia nos sumus domini operationum a principio usque ad finem, dummodo sciamus singulares circumstantias, sed domini habituum non sumus nisi a principio, postmodum autem nobis ignorantibus per singulas operationes adicitur aliquid in generatione habituum sicut etiam accidit in aegritudinibus causatis ex voluntariis actibus, ut supra dictum est; sed quia a principio erat in potestate nostra ut sic vel non sic ageremus, propter hoc etiam ipsi habitus dicuntur voluntarii.

Deinde cum dicit: *Resumentes utique* etc., ostendit 1115 a 4 quid restat dicendum. Et dicit quod oportet iterato resumere considerationem de virtutibus ut dicamus de unaquaque virtute quae sit et circa qualem materiam et qualiter operetur, et sic etiam manifestum erit quot sunt virtutes. Et primo dicetur de fortitudine.

173 manifestatum *coni.*] manifestum Θ 173 dum dictum est] deinde dictum est Φ (deinde cum dicit F deinde [cum dicit *exp.*] dictum est V^{10}) dictum est enim P^4 Av quia dictum est Za 176 etiam continentur *inv.* Ψ

171-176 Anonymus, p. 160, 18-24 ; O^4, f. 61va : « Duo genera virtutis esse et medietatem et habitum ; in plus autem habitus medietate, quia non omnis habitus medietas, quemadmodum speculativi ; sed neque malitiae habitus existentes medietates sunt. - Vel totum ut unum genus dixit, aequaie dicens huic medietas ut habitus; habitus enim in medietate existens virtus et huius genus, non enim simpliciter medietas. Non enim omnis medietas habitus : neque enim verecundia neque nemesis, quamvis medietates. Et hoc utique erit magis dictum, praedixit enim genus, sed non genera » ; Albertus *Lect.* f. 42ra-rb : « Et dicit quod in communi dictum est de ipsis genus propinquum ipsarum, quod sunt medietates, et genus magis remotum, quod sunt habitus... Quaeritur hic utrum medietas sit genus propinquum virtutis?... Solutio. Dicendum quod, sicut dicit Commentator, aut medietas est absolute proximum genus virtutis, aut medietas in habitu sive habitus medius. Et primum melius est, quamvis Commentator secundum magis approbet » ; *Comm.* p. 232 b. 173-175 Lib. II 6-7, 1106 a 13 - 1107 a 7. 175-176 Lib. II 5, 1105 b 19 - 1106 a 13. 177-178 Lib. II 2, 1104 a 27 - b 3. 178-179 Lib. III 11-13, 1113 b 3 - 1114 b 25. 179-180 Lib. II 2 1103 b 32 ; 7, 1106 b 36. 180-181 Cap. 12, 1114 a 13-31. 188 Cap. 12, 1114 a 13-31.

1115 a 6 Quoniam quidem igitur medietas est circa timores et audacias, iam et prius dictum est. § Timemus autem scilicet terribilia. Haec autem sunt ut simpliciter dicere mala. Propter quod et timorem determinant expectationem mali. Timemus igitur omnes mala, puta malam opinionem, inopiam, aegritudinem, inimicitiam, mortem. § Non enim circa omnia videtur fortis esse. § Quaedam enim et oportet timere et bonum, quod autem non, malum; puta malam opinionem: qui quidem enim timet, decens et verecundus, qui autem non timet, inverecundus. Dicitur autem a quibusdam fortis secundum metaphoram; habet enim aliquid simile forti, impavidus enim quis et fortis.
§ Inopiam autem forsitan non oportet timere neque aegritudinem neque universaliter quaecumque non a malitia non propter se ipsum. Sed neque qui circa haec impavidus fortis, dicimus autem et hunc secundum similitudinem, quidam enim in bellicis periculis timidi existentes liberales sunt et ad pecuniarum emissionem bene audenter habent. § Neque utique si quis iniuriam circa pueros vel uxorem timet vel invidiam vel aliquid talium, timidus est; neque si audet flagellandus, fortis. § Circa qualia utique terribilium fortis? Vel circa maxima? Nullus enim magis sustinet pericula. Terribilissimum autem mors. Terminus enim, et nihil adhuc mortuis videtur neque bonum neque malum esse. § Videbitur autem utique neque circa mortem quae in omni fortis esse, puta in mari vel in aegritudinibus. In quibus igitur? Vel in optimis? Tales autem quae in bello. § In maximo enim et optimo periculo. § Concordes autem his sunt et honores in civitatibus et apud monarchias. § Principaliter autem dicetur utique fortis qui circa bonam mortem impavidus et quaecumque mortem inferunt repentina existentia. Talia autem maxime quae secundum bellum. § Sed adhuc et in mari
1115 b 1 et in aegritudinibus intimidus qui fortis. Non sic autem ut marinarii; hi quidem enim desperant salutem et mortem talem aspernantur, hi autem bene sperantes sunt propter experientiam. § Similiter autem et viriliter agunt in quibus est fortitudo vel bonum mori. In talibus autem corruptionibus neutrum existit.

11 Non enim T (*lin.* 44, 61) : Sed non A *Eth. vetus* Rp Sed neque LRt 18 non^{2} L^{2}R : neque AL^{1} *an* quae T (*lin.* 90) ? 24 utique T (*lin.* 64, 115) : igitur *Eth. vetus* LR 30 Tales ALR : *an* Talis T (*lin.* 143-146) 30 quae L : qui Rp *om.* Rt 31 et^{2} ALRt : *ante* his Rp 32 monarchias L^{2}R(–As^{1}) T (*lin.* 164) : monarchas AL^{1} 33 qui ALRt : quae Rp 1115 b 1 in AL^{2}RT (*lin.* 191) : *om.* L^{1} 1 intimidus *Eth. vetus* L^{2}RT (*lin.* 191) : impavidus L^{1} 4 Similiter SlRp^{2}T (*lin.* 174-175, 200, 203) : Simul ALRtRp^{1}(–Sl) Rp$^{2.4}$

1115 a 6 *Quoniam quidem igitur medietas* etc. Postquam Philosophus determinavit de virtutibus moralibus in communi, hic incipit determinare de singulis in speciali. Et primo determinat de virtutibus quae sunt circa passiones interiores; secundo de iustitia, quae est circa operationes exteriores, in V libro, ibi: *De iustitia autem et iniustitia* etc. Prima autem pars dividitur in partes duas: in prima determinat de virtutibus moralibus quae sunt circa principales passiones respicientes ipsam hominis vitam; secundo determinat de virtutibus moralibus quae sunt circa quasdam secundarias passiones respicientes exteriora hominis bona, in IV libro, ibi: *Dicamus autem deinceps* etc. Circa primum duo facit: primo determinat de fortitudine quae est circa passiones respicientes corruptiva vitae humanae; secundo determinat de temperantia quae est circa passiones respicientes ea quibus humana vita conservatur, scilicet cibos et venerea, ibi: *Post haec de temperantia* etc. Circa primum tria facit: primo investigat materiam fortitudinis; secundo determinat modum operationis ipsius, ibi: *Terribile autem non in omnibus quidem* etc.; tertio determinat quasdam virtutis proprietates, ibi: *Circa audacias autem et timores* etc. Circa primum duo facit: primo resumit quod manifestum est ex praemissis de materia fortitudinis, scilicet circa quas passiones sit; secundo inquirit obiecta illarum passionum prout circa eas est fortitudo, ibi: *Timemus autem* etc. Dicit ergo quod iam supra dictum est in II quod fortitudo est quaedam medietas circa timores et audacias. Importat enim fortitudo quandam animi firmitatem per quam animus stat immobilis contra periculorum timores.

1115 a 7 Deinde cum dicit: *Timemus autem* etc., investigat obiecta passionum praedictarum secundum quod circa eas est fortitudo et specialiter ex parte timoris, circa quem principalius est fortitudo, ut infra dicetur: eadem autem sunt obiecta timoris et audaciae, nam illud idem quod per timorem aliquis refugit, per audaciam aggreditur. Circa hoc ergo tria facit: primo ostendit quae sint obiecta timoris; secundo ostendit circa quod genus horum sit fortitudo, quia circa timorem mortis, ibi: *Non enim circa omnia* etc.; tertio ostendit in speciali circa cuius mortis timorem sit fortitudo, ibi: *Videbitur autem utique* etc. Dicit ergo primo quod terribilia sunt quae timemus quasi timoris obiecta. Huiusmodi autem sunt, ut universaliter dicatur, quaecumque mala. Unde et philosophi diffiniunt timorem dicentes quod est expectatio mali. Et sumitur hic expectatio communiter pro quolibet motu appetitus in aliquod futurum, cum tamen expectatio proprie loquendo non sit nisi boni, sicut nec spes. Manifestum est igitur quod omnes timemus aliqua mala, sicut malam opinionem, id est infamiam, quae contrariatur honestati, inopiam, id est paupertatem, quae contrariatur bonis fortunae exterioris, aegritudinem et inimicitiam et mortem, quae contrariantur bonis personalibus.

Deinde cum dicit: *Non enim circa omnia* etc., 1115 a 11
ostendit circa quorum malorum timorem sit fortitudo. Et primo ostendit circa quae non sit; secundo concludit circa quid sit, ibi: *Circa qualia utique terribilium* etc. Circa primum duo facit. Primo ponit quod intendit, scilicet quod fortitudo non videtur esse circa timorem omnium malorum.

Secundo ibi: *Quaedam enim* etc., probat propositum. 1115 a 12
Et primo quod fortitudo non sit circa timorem infamiae. Fortis enim laudatur ex eo quod non timet. Sed quaedam sunt quae oportet timere ad bene vivendum et bonum est ea timere, in quantum scilicet ipse timor non solum necessarius est ad honestatem conservandam, sed etiam ipse timor est quiddam honestum, quod autem aliquis non timeat huiusmodi mala est quoddam malum inhonestum; ut patet de infamia quam qui timet laudatur quasi decens, id est compositus in moribus, et verecundus, ille autem qui huiusmodi malum non timet vituperatur quasi inverecundus. Ergo patet quod fortitudo non est circa timorem talium malorum. Quandoque tamen ille qui non timet infamiam a quibusdam metaphorice nominatur fortis; qui assimulatur forti in quantum est impavidus.

Secundo ibi: *Inopiam autem* etc., ostendit quod 1115 a 17
fortitudo non est circa timorem paupertatis. Et dicit quod paupertatem non oportet timere prout dicebatur de infamia, sicut neque aegritudinem neque aliquid eorum quae non pertinent ad malitiam hominis, cuius ipse est causa. Frustra enim homo timet illa quae vitare non potest; hoc igitur debet homo circa talia timere ne ex propria malitia in

4 determinat *coni. cum* Bg¹FO¹ To V⁶Za *sec.m.* Er² AoAsV¹⁰ S] determinavit Θ (-Bg¹ FO¹ To V⁶Za determinabit P⁶ P⁵ terminavit Pd *om.* P¹) 19 haec] autem *add.* Bg¹P⁵ As SWi *Sed cf. infra c.* 19 *lin.* 1 83 qui] quia Bg¹Er To V⁶Za *pr.m.* S(?) *sec.m.* Er² As *om.* Pd

4-6 Cf. supra II c. 3 lin. 71-75 cum adn. 7 Cap. 1, 1129 a 3. 13 Cap. 1, 1119 b 22. 19 Cap. 19, 1117 b 23. 22 Cap. 15, 1115 b 7. 24 Cap. 18, 1117 a 29. 29 Lin. 1115 a 7. 30 Cap. 8, 1107 a 33. 38-39 Cap. 18, 1117 a 29-32. Cf. Anonymus, p. 161, 5-6; O⁸, f. 61va: « De terribilibus autem amplius extendit sermonem; maxime enim circa haec fortitudo ». 44 Lin. 1115 a 11. 46 Lin. 1115 a 28. 61-65 Albertus *Lect.* f. 42rb: « Deinde cum dicit: *Sed neque circa omnia,* ostendit circa quae mala. Et primo circa quae non est; secundo circa quae est, ibi: <*Circa*> *qualia igitur* ». 64 Lin. 1115 a 24. 88 Lin. 1115 a 12.

aliquod horum incidat, quia sic timor est utilis ad ista vitanda, non autem aliter. Nec tamen, quamvis ista non oporteat timere, ille qui circa haec est impavidus vocatur fortis, nisi forte secundum similitudinem, quia non timere paupertatem videtur ad aliam virtutem pertinere, scilicet ad liberalitatem ex cuius actu aliqui laudantur, in quantum audacter audent pecunias expendere, qui tamen in maioribus periculis, scilicet bellicis, simpliciter timidi dicuntur. Non ergo circa timorem inopiae est fortitudo.

1115 a 22 Tertio ibi: *Neque utique si quis* etc., ostendit quod fortitudo non est circa quoscumque timores malorum personalium. Et dicit quod homo non dicitur timidus ex eo quod timet ne aliquis iniurietur vel invideat sibi aut filiis aut uxori vel quodcumque aliud huiusmodi; neque etiam aliquis dicitur fortis ex eo quod non timet flagellari, sed audacter flagella sustinet, quia ista non sunt maxime terribilia. Dicitur autem aliquis fortis simpliciter ex eo quod est fortis circa maxime terribilia; qui autem in aliquibus aliis est intrepidus non dicitur fortis simpliciter, sed in genere illo.

1115 a 24 Deinde cum dicit: *Circa qualia utique* etc., ostendit circa quorum malorum timorem sit fortitudo. Et dicit quod aliquis dicitur simpliciter fortis ex eo quod est intrepidus circa ea quae sunt maxime terribilia. Virtus enim determinatur secundum ultimum potentiae, ut dicitur in I De caelo, et ideo oportet quod virtus fortitudinis sit circa ea quae sunt maxime terribilia, ita quod nullus magis sustineat pericula quam fortis. Inter omnia autem maxime terribile est mors. Et huius ratio est quia est terminus totius praesentis vitae et nihil post mortem videtur esse homini vel bonum vel malum de his quae pertinent ad praesentem vitam, quae nobis sunt nota, ea enim quae pertinent ad statum animarum post mortem non sunt visibilia nobis; valde autem terribile est id per quod homo perdit omnia bona quae cognoscit. Unde videtur quod fortitudo proprie sit circa timorem periculorum mortis.

Deinde cum dicit: *Videbitur autem utique* etc., 1115 a 28 ostendit circa cuius mortis timorem sit fortitudo. Et circa hoc duo facit: primo ostendit circa quod genus mortis sit fortitudo; secundo ostendit quo ordine se habeat etiam circa omnia genera mortis, ibi: *Principaliter autem* etc. Circa primum duo facit: primo proponit quod intendit; secundo probat propositum, ibi: *In maximo enim* etc. Dicit ergo primo quod neque etiam fortitudo est circa mortem quam quis sustinet in quocumque casu vel negotio, sicut in mari vel in aegritudine, sed circa mortem quam quis sustinet pro optimis rebus, sicut contingit cum aliquis moritur in bello propter patriae defensionem. Et eadem ratio est de quacumque alia morte quam quis sustinet propter bonum virtutis, sed specialiter facit mentionem de morte in bello, quia in tali negotio ut frequentius homines moriuntur propter bonum.

Deinde cum dicit: *In maximo enim* etc., probat 1115 a 30 dupliciter propositum. Primo quidem quia mors quae est in bello est in maximo periculo, quia de facili ibi moritur homo; est etiam in optimo periculo, quia huiusmodi pericula sustinet homo propter bonum commune, quod est optimum, ut in I dictum est. Virtus autem est circa maximum et optimum. Ergo virtus fortitudinis maxime est circa mortem quae est in bello.

Secundo ibi: *Concordes autem* etc., probat idem 1115 a 31 ex hoc quod morientibus tali morte vel illis qui fortiter se exponunt periculis huiusmodi mortis, exhibentur honores tam in civitatibus, quae vivunt in communitate, quam etiam apud monarchias, id est apud reges qui soli dominantur, quia fortiter in bello dimicantibus et in vita et post mortem aliqui

99-100 audacter audent *inv.* Ψ 133 Videbitur *coni. ex Arist. cum sec.m.* Er^1 P^3 (*cf. supra lin.* 46)] videtur Θ (*hom.om. pr.m.* P^3) 152 dupliciter propositum *inv.* Ψ(-Za) 160 Secundo] Et *praem.* Ψ(-To V^6) 161 vel illis *coni.*] vel Φ(*om.* O^1) To Za illis Ψ(=PS illi Wi *om.* V^6) 162 huiusmodi] huius Φ(-Bg^{1}V As) 164 monarchias Θ] monarchas V^6 *Sed cf. Praef., p.* 265*

103-111 Albertus *Lect.* f. 42va : « Removet ab obiecto fortitudinis quae parum timentur, vel quia sunt circa aliam personam... vel quia sunt circa ipsum et ex se sunt parva, sicut flagellatio corporis ». 120 Cap. 25, 281 a 7-15 ; cf. supra II c. 6 lin. 22-33 cum adn. 124-131 *Comm. in Eth. vet.*, Ar^1, f. 121v-122r : « Et tangit opinionem quorundam physicorum, qui dicebant felicitatem non esse post vitam istam temporalem ; unde supervacue posita erat immortalitas animae ; et propter hoc dicit 'videtur' [1115 a 27], probabilis enim est haec propositio pluribus, licet non sit vera » ; F^4, f. 69va = O^9, f. 48vb : « Et intelligatur causative, id est post quod homo non operatur neque bonum neque malum. Vel dicendum est quod loquitur secundum opinionem illorum qui dicunt quod anima moritur cum corpore » ; F^4, f. 71ra = O^9, f. 49rb-va : « Et tangit opinionem quorundam physicorum, qui dicebant felicitatem non esse praeter vitam temporalem, unde supervacue erat imponenda mortalitas animae ; et propter hoc dicit 'videtur', probabilis enim est talis propositio, licet non sit vera » ; P^{16}, f. 166r : « Secundum sensum scilicet, ante resurrectionem quam nescivit Aristotiles. Vel hoc dixit secundum opinionem quorundam ». - Albertus *Lect.* f. 42va : « Illud post quod nulla transmutatio relinquitur in bono vel malo civili est maxime civiliter timendum. Sed mors est huiusmodi. Ergo etc. Utrum autem sit bonum vel malum non civile animae post mortem, non est ad propositum Aristotilis». - Cf. supra I c. 9 lin. 162-165 cum adn. 138 Lin. 1115 a 32. 140 Lin. 1115 a 30. 156 Cap. 2, 1094 b 7-10. 164-165 *Glossa in Eth. vet.*, in Ar^{1}O^{10}P^{15} : « monarchis : regibus » ; V^{14}P^{17} : « monarchias : principatus » ; *Comm. in Eth. vet.*, F^4, f. 71ra = O^9, f. 49va : « circa monarchias sive circa monarchas. Et dicitur monarchias [!] a monos, quod est unum, et archos, quod est princeps, quasi princeps unius civitatis vel regionis ; monarchia autem dicitur principatus eius » ; P^{16}, f. 166r : « a mono, quod est unum, et archos, principatus. - Isidorus *Etym. liber* IX III 23 (PL 82, 345 A). - Albertus *Lect.* f. 42va : « vel in monarchia, in qua unus praeest, ut rex » ; *Comm.* p. 239 a : « et apud monarchas sive reges vel praetores ».

honores exhibebantur. Honor autem est praemium virtutis. Ergo circa huiusmodi mortem consideratur virtus fortitudinis.

1115 a 32 Deinde cum dicit: *Principaliter autem* etc., ostendit quo ordine se habeat fortitudo circa omnia genera mortis. Et primo quomodo se habeat in timendo mortem; secundo quomodo se habeat in audacia quae fit circa huiusmodi pericula, ibi: *Similiter autem* < *et* > *viriliter agunt* etc. Circa primum duo facit. Primo ostendit circa quam mortem principaliter sit fortitudo. Et dicit quod principaliter dicitur aliquis fortis ex eo quod impavide se habet circa bonam mortem, sicut et omnis virtus ordinatur ad bonum, et circa pericula illativa mortis, praecipue si sint repentina; in his enim quae [ex] repente operari oportet maxime ostenditur quod aliquis ex habitu operetur, in aliis autem potest aliquis ex praemeditatione operari similia his quae fiunt ex habitu. Maxime autem sunt talia, scilicet ad bonum pertinentia et repentina, pericula bellica. Unde circa ista principaliter est intimidus fortis.

1115 a 35 Deinde cum dicit: *Sed adhuc* <*et*> *in mari* etc., ostendit quomodo se habeat impavide fortis circa alias mortes. Et dicit quod etiam consequenter et in mari et in aegritudinibus fortis est intimidus, quia videlicet non stupescit nec turbatur propter timorem talium. Aliter tamen sunt intimidi fortes in mari quam marinarii: nam fortes etiam si non sperent salvari, tamen non timent, contemnentes huiusmodi mortem, non enim tantum de ea curant ut inordinate commoveantur; sed marinarii sunt intimidi in periculis maris in quantum sperant se bene posse evadere propter experientiam.

Deinde cum dicit: *Similiter autem* etc., ostendit 1115 b 4 quod non solum fortitudo est principaliter circa timorem mortis bellicae, sed etiam circa audacias talium periculorum. Et dicit quod similiter etiam fortes viriliter agunt aggrediendo pericula in illis rebus in quibus laudabilis est fortitudo vel in quibus bonum est mori, sicut est in rebus bellicis; bonum est enim quod homo vitam suam exponat pro bono communi. Sed in praedictis corruptionibus, scilicet in morte quae est in mari vel in aegritudine, neque est fortitudo laudabilis neque ex morte aliquod bonum sequitur. Unde audacter aggredi talia pericula non pertinet ad virtutem fortitudinis.

175 et *coni. ex Arist.* 1115 b 4 (*cf. infra lin.* 203 etiam)] *om.* Θ 179 et] *om.* Ψ(*add. sec.m.* S) 181 ex Θ] *sed.* (*om.* Bg[1] To V[e] *exp.* P ex repentino Za) 188 et *coni. cum sec.m.* V[1e] P (*cf. infra lin.* 190)] *om.* Θ

167-168 Cf. infra IV 8, 1123 b 35. 174 Lin. 1115 b 4. 180-185 Cf. infra 17, 1117 a 17-22.

1115 b 7 Terribile autem non in omnibus quidem idem. Dicimus autem quid et super hominem; hoc quidem igitur omni terribile intellectum habenti. Quod autem secundum hominem differt magnitudine et in eo quod magis et minus. Similiter autem et ausibilia. § Fortis autem instupescibilis ut homo. Timebit quidem igitur et talia; ut oportet autem et ut ratio, sustinebit boni gratia, hoc enim finis virtutis. Est autem magis et minus haec timere, et adhuc non terribilia ut talia timere. Fit autem peccatorum hoc quidem quod non oportet, hoc vero quoniam quando non vel aliquid talium. Similiter autem et circa ausibilia. § Qui quidem igitur quae oportet et cuius gratia sustinet et timet et ut oportet et quando, similiter autem et audet, fortis. Secundum dignitatem enim et ut utique ratio, patitur et operatur fortis. § Finis autem omnis operationis est qui secundum habitum. Et forti autem fortitudo bonum, talis autem et finis, determinatur enim unumquodque fine. Boni utique gratia fortis sustinet et operatur quae secundum fortitudinem. § Superabundantium autem qui quidem impaviditate, innominatus. Dictum est autem nobis in prioribus quoniam multa sunt innominata. Erit autem utique aliquis insanus vel sine sensu doloris, si nihil timeat neque terrae motum neque inundationes, quemadmodum aiunt Celtas. § Qui autem in audendo superabundat circa terribilia, audax. Videtur autem et superbus esse audax et fictor fortitudinis; ut igitur ille circa terribilia habet, sic iste vult videri; in quibus igitur potest, imitatur. Propter quod et sunt multi ipsorum audaces timidi; in his enim audentes, terribilia non sustinent. § Qui autem in timendo superabundat, timidus; et enim quae non oportet et ut non oportet et omnia talia sequuntur ipsum.

1116 a 1 Deficit autem et in audendo, sed in tristitiis superabundans magis manifestus est. § Desperans utique quis timidus, omnia enim timet; fortis autem contrarius, in audendo enim bonae spei est. § Circa haec quidem igitur est et timidus et audax et fortis, differenter autem habent ad haec. Hi quidem enim superabundant et deficiunt, hic autem medio modo habet et ut oportet. § Et audaces quidem praevolantes et volentes ante pericula, in ipsis autem discedunt.

7 in T (*lin.* 1 ; *cf. supra c.* 14 *lin.* 22) : *om.* A *Eth. vetus* LR 11 instupescibilis Rp (*corr. sec.m.* Rp^3) T (*lin.* 15, 36) : instupefactibilis LRt 13 hoc LRtT (*lin.* 48) : hic Rp 13 Est autem : *Inc.* 5^a *pecia in* Rp^{1,2} (*deest* Rp^4) 15 quod RT (*lin.* 60) : quoniam *Eth. vetus* L^1 *om.* L^2 15 oportet Sk^{2}T^2 As^1 T (*lin.* 60-61) : hoc autem quoniam (quod Rp) non ut oportet *add.* A L(–Sk^{2}T^1) R(–As^1) 16 quando non T (*lin.* 62) : non quando ALR 20 fortis : *Inc.* 5^a *pecia in exemplari Paris B.N. lat.* 16584 ; *sed ista pecia rescripta est et textum L^1 corruptum praebet, non textum* Rp, *unde* Rp^3 *pro ista pecia deest* 1116 a 6-7 medio modo ART (*lin.* 193) : medium L 8 et volentes A *Eth. vetus* LRtT (*lin.* 204 ; *cf.* II^a-II^{ae} q.127 a.2 ad 3) : et volantes Rp^1 (*cf.* I^a-II^{ae} q.45 a.4 s.c. *mss.*) *om.* Rp^2

Fortes autem in operibus acuti, prius autem quieti.
1116 a 10 § Quemadmodum igitur dictum est, fortitudo medietas est circa ausibilia et terribilia, in quibus dictum est, et quoniam bonum desiderat et sustinet vel quoniam turpe non. Mori autem fugientem inopiam vel cupidinem vel aliquid triste non fortis, sed magis timidi; mollities enim fugere laboriosa, et
15 non quoniam bonum sustinet, sed fugiens malum. Est quidem igitur fortitudo tale quid.

16 quid L^2R : aliquid L^1

1115 b 7 *Terribile autem non in omnibus* etc. Postquam Philosophus inquisivit materiam fortitudinis, hic determinat de actu ipsius. Et primo distinguit actum eius ab actibus vitiorum oppositorum; secundo determinat de quibusdam quae habent actum similem fortitudini, ibi: *Dicuntur autem et aliae* etc. Circa primum duo facit: primo determinat quomodo actus diversificari possunt circa materiam supra inquisitam; secundo ostendit quis sit proprius actus fortitudinis per comparationem ad actus oppositorum vitiorum, ibi: *Qui quidem igitur quae oportet* etc. Circa primum duo facit: primo assignat rationem diversificandi actus circa praedictam materiam; secundo ostendit quomodo diversificantur, ibi: *Fortis autem instupescibilis* etc. Dicit ergo primo quod non est idem terribile quoad omnes: cum timor sit in irascibili cuius obiectum est arduum, non est timor nisi alicuius mali quod est aliqualiter elevatum supra facultatem timentis; unde aliquid est terribile puero quod non est terribile viro perfecto. Est autem aliquod malum quod excedit facultatem humanam per quam ei resisti non potest, sicut terrae motus, inundationes maris et alia huiusmodi; unde huiusmodi malum est terribile cuilibet homini sapienti qui habet rectum iudicium intellectus. Illud autem terribile quod est secundum hominem quasi non excedens facultatem ipsius ad resistendum differt dupliciter: uno modo secundum diversam rei magnitudinem, puta maius terribile est si conveniant multi hostes quam si pauci; alio modo secundum magis et minus, puta quod magis vel minus odiunt aut magis vel minus appropinquant. Et quod dictum est de terribilibus est etiam similiter dicendum de ausibilibus, quia circa idem sunt timor et audacia, ut supra dictum est.

1115 b 10 Deinde cum dicit: *Fortis autem instupescibilis* etc., ostendit secundum praedictam rationem quomodo diversificantur actus circa materiam praedictam. Et dicit quod, cum dicitur quod fortis non obstupescit propter timorem, intelligendum est secundum quod convenit homini qui, si intellectum habeat, timebit ea quae sunt supra hominem. Unde et fortis talia timebit; sed tamen in casu necessitatis vel utilitatis sustinebit talia sicut oportet et sicut iudicabit recta ratio quae propria est homini, ita scilicet quod propter timorem talium non discedet a iudicio rationis, sed sustinebit huiusmodi terribilia quantumcumque magna propter bonum, quod est finis virtutis. Contingit autem quandoque quod aliquis magis vel minus timet terribilia quae sunt supra hominem vel secundum hominem magis vel minus quam ratio iudicet; et adhuc, quod plus est, contingit quod ea quae non sunt terribilia timet quasi terribilia; et in hoc consistit peccatum hominis, quod est praeter rationem rectam. Et sicut aegritudo contingit in corpore per inordinationem cuiuscumque humoris, ita etiam peccatum contra rationem contingit in anima ex inordinatione cuiuscumque circumstantiae; unde circa timorem quandoque peccatur ex hoc quod aliquis timet quod non oportet timere, quandoque vero ex hoc quod timet quando non oportet timere, et idem dicendum est de aliis circumstantiis supra positis. Et quod dictum est de terribilibus, intelligendum est etiam de ausibilibus, de quibus est eadem ratio, sicut dictum est.

Deinde cum dicit: *Qui quidem igitur* etc., ostendit 1115 b 17
quis sit actus fortitudinis per comparationem ad vitia opposita. Et circa hoc duo facit: primo ponit actum virtutis et vitiorum; secundo comparat virtutem ad quaedam quae ei similia videntur, ibi: *Et audaces quidem praevolantes* etc. Circa primum tria facit: primo determinat actum virtutis et vitiorum quantum ad timorem et audaciam; secundo

33 etiam] *om.* V Ψ(-Wi *sed in spatio vacuo relicto sec.m. superadd.?*) 65 est] etiam *add.* Φ (*ante* est C^1)

6 Cap. 16, 1116 a 16. 11 Lin. 1115 b 17. 14 Lin. 1115 b 10. 16-19 Cf. supra II c. 5 lin. 76-79 et 88-93 cum adn. 35 Cap. 14 lin. 39-41. 54-55 Cf. Dionysius *De div. nom.* c.4 § 32 (PG 3, 733 A ; *Dionysiaca*, t. 1, p. 308). 55-59 Cf. supra II c. 7 lin. 9-30. 63 Cap. 3, 1111 a 3-6. 65-66 Supra lin. 32-35. 72 Lin. 1116 a 7.

quantum ad spem et desperationem, ibi: *Desperans utique quis* etc.; tertio epilogat, ibi: *Circa haec quidem igitur* etc. Circa primum duo facit: primo determinat actum virtuosi; secundo actus vitiosorum, ibi: *Superabundantium autem* etc. Circa primum duo facit: primo proponit quod intendit; secundo manifestat quiddam quod dixerat, ibi: *Finis autem omnis* etc. Dicit ergo primo quod ille qui sustinet quae oportet sustinere et fugit per timorem ea quae oportet vitare et facit hoc eius gratia cuius oportet et eo modo quo oportet et quando oportet vocatur fortis; qui etiam similiter audet quae oportet et cuius gratia etc. Et huius rationem assignat dicens quod quia fortis et virtuosus patitur, per timorem, et operatur, per audaciam, secundum quod dignum est et secundum quod recta ratio dictat; omnis enim virtus moralis est secundum rationem rectam, ut supra habitum est.

1115 b 20 Deinde cum dicit: *Finis autem omnis* etc., manifestat quiddam quod dixerat, scilicet cuius gratia oporteat fortem operari. Et dicit quod finis cuiuslibet operationis virtuosae est secundum convenientiam proprii habitus; movet enim habitus ex consuetudine causatus per modum naturae eo quod consuetudo est sicut quaedam natura, sicut dicitur in libro De memoria. Finis autem ultimus agentis naturalis operantis est bonum universi, quod est bonum perfectum, sed finis proximus est ut similitudinem suam in aliud imprimat, sicut finis calidi est ut per suam actionem calidum faciat. Similiter autem et finis virtutis operantis ultimus quidem est felicitas, quae est bonum perfectum, ut in I habitum est, sed finis proximus et proprius est ut similitudo habitus existat in actu. Et hoc est quod dicit quod bonum quod intendit fortis est fortitudo, non quidem habitus fortitudinis qui iam praeexistit, sed similitudo ipsius in actu, et hoc etiam est finis, quia unumquodque quod est propter finem determinatur in propria ratione secundum proprium finem quia ex fine sumitur ratio eorum quae sunt ad finem; et ideo finis fortitudinis est aliquid ad rationem fortitudinis pertinens. Sic igitur fortis sustinet et operatur gratia boni et hoc est in quantum intendit operari ea quae sunt secundum fortitudinem.

Deinde cum dicit: *Superabundantium autem* etc., 1115 b 24 determinat actus vitiosorum. Et primo eius qui deficit in timendo; secundo eius qui superabundat in audendo, ibi: *Qui autem in audendo* etc.; tertio eius qui abundat in timendo, ibi: *Qui autem in timendo* etc. Dicit ergo primo quod inter vitia ad superabundantiam pertinentia ille est innominatus qui superabundat per impaviditatem, qui scilicet nihil timet. Supra autem dictum est quod multa sunt innominata et hoc praecipue contingit in his quae raro accidunt; talis autem impaviditas raro accidit; non enim contingit nisi in aliquo insano vel in aliquo qui non habet sensum doloris, quod scilicet nihil timeat, puta neque terrae motum neque inundationes neque aliquid talium, sicut dicitur accidere de quibusdam qui vocantur Celtae, quod est nomen

88 virtuosus *coni. cum* P^{10} V^{e} Ed^{3} *sec.m.* Er^{2}FO^{1}Pd AoAsKrP^{3} SWiTo] vitiosus Θ 111 etiam est] *inv.* Φ^{2}(-AsP^{3} etiam *om.* V^{4}) Ψ(-S) *Cf. Praef., p.* 97*

75 Lin. 1116 a 2. 76 Lin. 1116 a 4. 79 Lin. 1115 b 24. 81 Lin. 1115 b 20. 92 Lib. II 2, 1103 b 32 ; 7, 1106 b 36. 97-98 Hanc sententiam a Cicerone ortam esse constat. Cum enim virtutem definivisset Cicero *De inv.* II LIII 159 (ed. Stroebel, p. 147) : « Nam virtus est animi habitus naturae modo atque rationi consentaneus », hanc definitionem eisdem verbis protulit Augustinus *De div. quaest. 83* q.31, 1 (PL 40, 20 ; cf. Testard, t. II, p. 18), mutatis autem verbis adtulerunt Hugo a Sancto Victore *Didascalicon* VI 14 (PL 176, 809 C) : « Virtus est habitus animi *in modum naturae* rationi consentaneus » ; Ricardus a Sancto Victore *Liber exceptionum* P. I lib. I c.4 (PL 177, 195 C ; ed. Châtillon, p. 105) ; scriptor libelli qui *Ysagoge ad theologiam* inscribitur, I ib. I (ed. Landgraf, p. 74) ; Bartholomaeus de Recanato *Moralium dogma emendatum* (cf. Gauthier *Les deux recensions*.... p. 201) : Alexander de Hales *Glossa in IV libros Sent.* II d.27 (ed. Quaracchi, t.2, p. 259) ; *Qu. disp.* '*Antequam esset frater*' q.57 d.3 m.1 (ed. Quaracchi, t.2, p. 1118) ; verba Ciceronis sic adulterata semper profert ipse Thomas (« in modum naturae » : I^{a}-II^{ae} q.56 a.5 ; q.58 a.1 arg.3 ; a.4 arg.1 ; q.71 a.2 ad 1 ; « *per* modum naturae » habet tamen I^{a}-II^{ae} q.56 a.6 arg.1 ; II^{a}-II^{ae} q.47 a.7 arg.3). Qua e definitione sententiam « virtus (habitus) movet (operatur, agit) in modum naturae » Albertum iam eruisse patet : cf. *De bono* tr.V q.4 a.2 et a.6 (ed. Col., t. 28, p. 301, 58, et p. 304, 63-64) ; *Lect.* f. 50vb ; 53rb ; 53vb ; 54ra ; 54rb ; 54va ; 55ra ; 55rb ; 60ra ; 62rb ; 63rb ; 69rb ; 69va ; 76vb ; 78rb ; 96rb (bis) ; 101va ; 129rb ; 131rb ; 136ra. Auctore igitur Alberto, hanc sententiam ipse Thomas plus quam semel adfert, velut *Super II Sent.* d.27 q.1 a.1; I^{a} q.18 a.2 ad 2 ; I^{a}-II^{ae} q.108 a.1 ad 2 ; II^{a}-II^{ae} q.123 a.9, saepiusque Ciceroni eam ascribit, velut : *Super III Sent.* d.23 q.1 a.4 qla 2 ad 4 : « unde dicit Tullius quod operatur per modum naturae » ; d.33 q.1 a.2 qla 2 s.c. : « virtus est... inclinatio per modum naturae, ut dicit Tullius » ; d.33 q.2 a.5 ; *Super IV Sent.* d.49 q.3 a.2 : « habitus inclinat per modum naturae, ut Tullius dicit » ; *De ver.* q.1 a.5 ad 13 ; q.10 a.10 ad 9; q.24 a.10 : « Tullius in Rhetoricis (dicit) quod virtus consentit rationi in modum naturae » ; *De virt. in comm.* q.1 a.6 arg.4 : « virtus, secundum Tullium, agit in modum naturae » (cf. q.1 a.1 : « (habitus) cum sit per modum cuiusdam naturae... ») ; a.12 arg.6 ; II^{a}-II^{ae} q.137 a.4 arg.1 : « virtus, ut Tullius dicit in sua Rhetorica, agit in modum naturae ». - Cf. supra II c. 6 lin. 150-151 ; II c. 3 lin. 15-16 cum adn. 99-100 Aristoteles *De mem.* 6, 452 a 27-28. Cf. supra II c. 3 lin. 15-16 cum adn. 102-104 Cf. celebre proverbium : « Agens agit sibi simile » (S. Thomae Aq. *Opera omnia...*, ed. Leonina, t. 16, Indices, p. 376 c), quod erutum esse videtur e verbis Aristotelis *Met.* VII [6, 1032 a 22-25 ; 7, 1033 b 29-33] sec. Thomam *Contra Gent.* II 43 ; I^{a} q.105 a.1 arg.1 ; III^{a} q.77 a.3 arg.1 ; cf. etiam *De gen.* I 7, 323 a 11-12, 323 b 29 - 324 a 24 ; *De anima* II 10, 416 b 35, 417 a 18-21 ; 12, 418 a 4-6 ; *Rhet.* I 4, 1360 a 5 (ed. Spengel, p. 193) ; nec non *De gen. animal.* I 19, 726 b 13-14 ; IV 3, 769 a 6. - Cf. etiam sententia « Perfectum est quod potest sibi simile facere » (I^{a} q.45 a.5 arg.1) e verbis Aristotelis *Meteor.* IV 3, 380 a 11-15 ; *De anima* II 7, 415 a 26 - b 1, erutum sec. Thomam I^{a} q.5 a.4 ; I^{a}-II^{ae} q.75 a.4 arg.2. 106 Cap. 9, 1097 a 24 - b 6. 114-115 Cf. supra I c. 2 lin. 71-73 cum adn. 122 Lin. 1115 b 28. 123 Lin. 1115 b 33. 127 Lib. II 8, 1107 b 2, 6-8. 133-135 *Comm. in Eth. vet.*, F^{4}, f. 71va = O^{9}, f. 49va : « Quemadmodum homines existentes apud Celtios. Et est Celtion regio, terra in qua fiunt inundationes et propter consuetudinem parum timentur » ; Albertus *Lect.* f. 43vb : « ut dicitur de Celtis, qui habitant in quadam insula et sunt stolidi et nihil timent ».

gentis. Hoc autem dicit esse sine sensu doloris, quia eadem sunt quae timemus futura de quibus, cum fuerint praesentia, dolemus.

1115 b 28 Deinde cum dicit: *Qui autem in audendo* etc., agit de his qui superabundant in audendo. Et dicit quod ille qui circa terribilia superabundat in audendo, ut scilicet audacter terribilia aggrediatur ultra quam ratio dictat, vocatur audax. Est autem aliquis qui non est vere audax, sed videtur, scilicet superbus qui fingit se esse fortem; unde sicut fortis vel audax se habet circa terribilia, ita superbus quaerit apparere et propter hoc, quando potest sine periculo, imitatur opera fortis vel audacis. Unde multi eorum qui videntur fortes vel audaces sunt timidi quia, cum audacter se habeant in his quae habent parum periculi, quando ea quae sunt multum terribilia superveniunt, non sustinent ea.

1115 b 33 Deinde cum dicit: *Qui autem in timendo* etc., determinat de eo qui superabundat in timendo. Et dicit quod talis vocatur timidus, quia timet quae non oportet timere et eo modo quo non oportet et similiter secundum alias circumstantias. Et iste idem qui superabundat in timendo deficit in audendo, nulla enim est ratio quare aliquis non aggrediatur aliqua terribilia ad destruendum ipsa nisi propter timorem; sed defectus timoris potest esse absque audacia aggrediendi, non enim sequitur quod quicumque non fugit sicut oportet invadat plus quam oportet; sed quicumque deficit ab invadendo quod oportet non facit hoc nisi propter timorem; et ideo defectum timoris separavit a superabundantia audaciae, sed superabundantiam timoris coniungit defectui audaciae. Et quamvis timidus superabundet in timendo et deficiat in audendo, magis tamen est manifestus ex hoc quod superabundat in timore tristitiarum quam ex hoc quod deficit in audendo, quia defectus non ita percipitur sicut abundantia.

1116 a 2 Deinde cum dicit: *Desperans utique* etc., ostendit quomodo praedicta se habeant ad spem et desperationem. Ad cuius evidentiam considerandum est quod audaciae et timoris obiectum est malum, spei autem et desperationis obiectum est bonum; in bonum autem per se appetitus tendit, sed per accidens refugit ipsum ratione alicuius mali adiuncti; similiter etiam malum per se refugit appetitus; quod autem est per sè, est causa eius quod est per accidens, et ideo spes, cuius est tendere in bonum, est causa audaciae, quae tendit in malum quod aggreditur; et eadem ratione timor, qui refugit malum, est causa desperationis, quae recedit a bono. Et ideo dicit quod timidus est desperans in quantum timet circa omnia deficere, fortis autem e contrario in quantum audet ostenditur esse bonae spei.

Deinde cum dicit: *Circa haec quidem igitur* etc., 1116 a 4 epilogat quae dicta sunt concludens ex praedictis quod circa praedictas passiones sunt et timidus et audax et fortis, sed differenter se habent ad eas. Nam audax et timidus superabundant et deficiunt in audendo et timendo, sed fortis medio modo se habet in his et sicut oportet, id est secundum rationem rectam.

Deinde cum dicit: *Et audaces quidem* etc., comparat 1116 a 7 fortitudinem ad quaedam sibi similia. Et primo ostendit differentiam fortis ad audacem; secundo ad eum qui mortem sustinet propter vitandas aliquas molestias, ibi: *Quemadmodum igitur dictum est* etc.; timidi autem in nullo videntur cum fortibus convenire et ideo non curat inter eos differentiam assignare. Dicit ergo primo quod audaces ante pericula sunt praevolantes et volentes, id est velociter et ardenter ad ipsa currentes, quia moventur ex impetu passionis praeter rationem; quando autem sunt in ipsis periculis discedunt, quia motus passionis praecedentis vincitur a difficultate imminente. Sed fortes quando sunt in ipsis operibus difficilibus sunt acuti, quia iudicium rationis ex quo agunt non vincitur ab aliqua difficultate; sed priusquam ad pericula veniant sunt quieti, quia non agunt ex impetu passionis, sed ex deliberatione rationis.

Deinde cum dicit: *Quemadmodum igitur* etc., os- 1116 a 10 tendit differentiam fortis ad eum qui sustinet mortem ut vitet molestias. Et dicit quod, sicut dictum est, fortitudo est medietas circa ausibilia et terribilia, quae sunt mala, et in quibus dictum est, scilicet in periculis mortis, et desiderat operari virtuose et sustinet talia pericula ut eveniat aliquod bonum, scilicet honestum, vel ut fugiat aliquod turpe, scilicet inhonestum. Sed quod aliquis moriatur, sibi ipsi manus iniciens vel ab alio mortem illatam libenter patiens, ad fugiendum inopiam vel

135 Hoc] Hos *sec.m.* PWi 155 modo quo non oportet *Inc.* Π^{a} *pecia* 194 et] *om.* Φ *Sed cf. Arist.* 1116 a 7 201 timidi *coni. cum* S V^{1}Za Ed^{3} *sec.m.* P^{1} $Er^{1}V^{10}$ PWi] timida Θ 204 volentes] valentes Ψ(*om.* To) *Sed cf. Arist.* 1116 a 8 *cum adn.* 216 sicut *coni.* (*cf. Arist.* 1116 a 10 Quemadmodum)] supra Θ

179-181 Cf. supra I c. 10 lin. 112-113 ; c. 13 lin. 61-62 ; c. 14 lin. 113-114. 200 Lin. 1116 a 10. 216-218 Cap. 14, 1115 a 6-11 (nec non lib. II 8, 1107 a 33). 218-219 Cap. 14, 1115 a 11 - b 7. 219-222 Cap. 15, 1115 b 7-24. 222-227 Robertus Grosseteste *Notula* (O^{8}, f. 62vb in marg. inf. ; Et, f. 49rb in marg. inf.) : « *Episcopus.* Quidam semet interficiunt ne patiantur inopiam, magis eligentes mori quam inopiae miseriam sustinere. Et quidam propter cupidinem, id est propter amorem qui dicitur eros, se interficiunt ; sicut leguntur in poetis quaedam mulieres fecisse, magis volentes mori quam talis amoris angustias et afflictiones sustinere, quemadmodum legitur apud Virgilium in IV Eneydos de Didone. Sed non est fortitudo mortem eligere et assumere ut altera transitoria quaecumque poena vitetur, sed fortitudinis est mortem assumere ut bonum melius quam sit haec vita transitoria ex morte proveniatur... » ; Albertus *Comm.* p. 242 b.

cupidinem alicuius rei quam non potest habere vel quicquid est aliud quod ingerit tristitiam, non pertinet ad fortem, sed magis ad timidum, duplici ratione: primo quidem quia videtur esse quaedam mollities animi contraria fortitudini quod aliquis non possit sustinere laboriosa et tristia; secundo quia non sustinet mortem propter bonum honestum, sicut fortis, sed fugiendo malum tristabile. Ultimo autem concludit quod ex praedictis potest sciri quid sit fortitudo.

1116 a 16 Dicuntur autem et aliae secundum quinque modos. Primum quidem politica, maxime enim assimulatur. Videntur enim sustinere pericula cives propter eas quae ex legibus increpationes et opprobria et propter honores. Et propter hoc fortissimi videntur esse apud quos timidi inhonorati, fortes autem honorati. § Tales autem et Homerus facit, puta Diomedem et Hectora:

« Polidamas mihi primum redargutionem reponet ».

Et Diomedes:

« Hector enim aliquando dicet in Troianis contionans
Titides autem a me ».

§ Assimulatur autem haec maxime ei quae prius dicta est quoniam propter virtutem fit; propter verecundiam enim, et boni desiderium. Honoris enim gratia et fugae opprobrii turpis existentis. § Ponet autem utique aliquis et a principibus coactos in idem, deteriores autem quanto non propter verecundiam, sed propter timorem id operantur. Et fugientes non turpe, sed triste. Cogunt enim domini, quemadmodum Hector:

« Quem autem ego sine bello timentem intelligam,
Non sibi sufficiens erit fugere canes ».

§ Et qui praecipiunt et si recedant percutientes idem
1116 b 1 operantur et qui ante, muros, foveas et talia praeordinant; omnes enim cogunt. Oportet autem non propter necessitatem fortem esse, sed quoniam bonum. § Videtur autem et experientia quae circa singula fortitudo quaedam esse. Unde et Socrates existimavit scientiam esse fortitudinem. Tales autem alii quidem in aliis, in bellicis autem milites. Videntur enim multa esse inania belli, quae maxime conspexerunt isti; videntur utique fortes quoniam non sciunt alii qualia sunt. Deinde facere sed et non pati maxime possunt ex experientia et custodire et percutere potentes uti armis et talia habentes qualia utique erunt et ad facere et ad non pati fortissima; quemadmodum igitur inermibus armati pugnant. Et athletae idiotis; et enim in talibus agonibus non fortissimi pugnacissimi sunt, sed maxime potentes et corpora optima habentes. § Milites autem timidi sunt quando superextenditur periculum et deficiunt multitudinibus et praeparationibus. Primi enim

17 enim ALT (*lin.* 47) : autem R 21 autem¹ A(L^bM^b) LRtT (*lin.* 53-54 ; *cf.* II^a-II^{ae} q.131 a.1 arg.3) : *om.* Rp 23 redargutionem AL^1T (*lin.* 63) : redargutiones *Eth. vetus* L^2R 26 Titides *Eth. vetus*($O^{10}A^{r1}$) T (*lin.* 67) : Tideides (Tydeides, Tydeydes) LR 30 utique ALRT (*lin.* 40) : *om.* T (*lin.* 86) 1116 b 1 muros, foveas LRT (*lin.* 110 ; *ante* muros *perperam virg. interp.* T) : foveas A *Eth. vetus* (civitatum *add. glossa sup. lin.* $O^{10}A^{r1}$ murorum *add. glossa in textu ante* foveas Ha) 4 quaedam A(L^bM^b) *Ant. transl.*(Ha) T (*lin.* 124) : *om.* A(K^bO^b) *Eth. vetus* LR 4 et ALRt : *om.* Rp 7 multa esse L^2R : esse multa AL^1 16 sunt L^2RT (*lin.* 122, 159) : fiunt AL

fugiunt, civilia autem permanentia moriuntur. Quod et in Hermeon contigit; his quidem enim turpe fugere et mors tali salute eligibilior, hi autem et ex principio periclitabantur ut meliores existentes, cognoscentes autem fugiunt, mortem magis turpi timentes. Fortis autem non talis.

19 Hermeon L^2R : Hermeo AL^1 19 contigit AL^1(–Re) Rt : contingit L^2Rp

1116 a 16 *Dicuntur autem et aliae secundum quinque modos* etc. Postquam Philosophus determinavit qualis sit actus verae fortitudinis et oppositorum vitiorum, hic determinat de quibusdam quae habent actum similem fortitudini, sed deficiunt a vera fortitudine. Quod quidem quinque modis contingit. Cum enim vera fortitudo sit virtus moralis ad quam requiritur scire et propter hoc eligere, potest quidem aliquis exercens actum fortitudinis tripliciter a vera fortitudine deficere. Uno modo quia non operatur sciens, et sic est unus modus non verae fortitudinis secundum quem dicitur aliquis fortis per ignorantiam. Alio modo quia aliquis non operatur ex electione, sed ex passione, sive sit passio impellens ad pericula subeunda sicut est ira, sive passio quietans animum a timore sicut est spes; et secundum hoc sumuntur duo modi non verae fortitudinis. Tertio modo deficit aliquis a vera fortitudine ex eo quod aliquis ex electione quidem operatur, sed aut < non > eligit id quod eligit fortis, scilicet pericula sustinere, dum propter armorum peritiam reputat sibi non esse periculosum in bello confligere sicut apparet in militibus; aut quia eligit aliquis pericula sustinere, sed non propter illum finem propter quem eligit fortis, sed propter honores vel poenas quae a rectoribus civitatum proponuntur. Secundum hoc ergo dividitur pars ista in quinque partes. In prima parte determinat de fortitudine politica sive civili; in secunda de fortitudine militari, ibi: *Videtur autem et experientia* etc.; in tertia parte de fortitudine quae est per iram, ibi: *Et furorem autem super fortitudinem* etc.; in quarta parte de fortitudine quae est per spem, ibi: *Neque utique bonae spei* etc.; in quinta de fortitudine quae est per ignorantiam, ibi: *Fortes autem videntur et ignorantes* etc. Circa primum ponit tres gradus politicae fortitudinis. Quorum primus est eorum qui sustinent pericula propter honorem; secundus eorum qui sustinent propter timorem poenarum, ibi: *Ponet autem utique* etc.; tertius eorum qui aggrediuntur et sustinent periculosa propter praesentem coactionem, ibi: *Et qui praecipiunt* etc. Circa primum tria facit. Primo proponit hunc gradum fortitudinis et dicit quod, cum praeter fortitudinem veram dicantur quaedam aliae fortitudines secundum quinque modos, primum locum inter eas tenet fortitudo politica, id est civilis, eo quod talis fortitudo maxime assimulatur verae. Sustinent enim cives pericula ut vitent increpationes et opprobria quae secundum statuta legum civilium inferuntur timidis et ut adipiscantur honores qui secundum easdem leges fortibus exhibentur. Et inde est quod apud illas civitates in quibus timidis adhibentur vituperia, fortibus autem honores, inveniuntur viri fortissimi secundum hanc fortitudinem, et fortassis etiam secundum veram propter assuetudinem.

1116 a 21 Secundo ibi: *Tales autem* etc., inducit exempla ex Homero qui describens Troianum bellum inducit taliter fortes, scilicet propter honores vel vituperia, puta Diomedem ex parte Graecorum et Hectorem ex parte Troianorum. Inducit enim Hectorem dicentem haec verba: Polidamas, id est quidam dux Troianorum, primum redargutionem reponet mihi, id est primo me redarguet nisi fortiter egero. Et Diomedes dicebat, se ipsum exhortans ad fortiter agendum: Hector contionando apud Troianos dicet,

20 non *coni. cum* Wi] *om.* Θ (*add. loco* aut *sec.m.* Er) 31 super *coni. ex Arist.* 1116 b 23 (*cf. infra c. 17 lin. 1*)] supra Θ (*om.* S) 38 secundus *coni. cum* To Za *sec.m.* Pd] secundo Θ 40 tertius *coni. cum* To Za *sec.m.* Pd] tertio Θ 64 egero *coni. cum* Bg^1 To V^6 Ed^2 *sec.m.* AsErEr^2O $Er^1O^1PdV^2$ SWi] egere Θ

7-8 Cf. supra II 4, 1105 a 31-32. 29 Lin. 1116 b 3. 31 Cap. 17, 1116 b 23. 33 Cap. 17, 1117 a 9. 35 Cap. 17, 1117 a 22. 39 Lin. 1116 a 30. 41 Lin. 1116 a 36. 57-59 *Comm. in Eth. vet.*, F^4, f. 71vb = O^3, f. 49vb : « Nam Homerus tales dicit et facit fortes... Nam Hector in aggrediendo bellum contra Diomedem dixit : Si non aggrediar bellum, Polidamas, qui est custos exercitus, primitus mihi redargutiones imponet dicens me esse timidum et Diomedi cedere. Diomedes vero in aggrediendo bellum : Si non aggrediar bellum contra Hectora, Hector aliquando aiet ad Troianos contionans : Titides enim Diomedes me timuit » ; Albertus *Lect.* f. 44va : « Ponit exemplum Homeri qui scribendo historiam Troianam facit quosdam tales, id est nominat tales fortes, sicut Hectora, qui erat de Troianis, et Diomedem, qui erat de Graecis. Dixit enim Homerus quod Hector dixit : Polidamas, id est quidam princeps de Troianis, primum, id est ante alios, reponet mihi redargutiones, id est increpabit, si fugero. Et recitat quid Diomedes dixit : Si fugero, Hector, quando contionabitur ad Troianos, dicet : Titydes fugit a me, id est Diomedes, qui erat de genere Tidei [de progenie deae Thetis *ms.* Cambridge Gonv. and Caius 510], et hoc erit mihi opprobrium » ; *Comm.* p. 243.

ut laudans se et me vituperans, Titides, id est Diomedes qui sic nominatus est a patre, a me, scilicet fugit vel victus est.

1116 a 27 Tertio ibi: *Assimulatur autem* etc., manifestat quod dixerat, scilicet quod ista fortitudo maxime assimulatur verae. Et dicit quod haec politica fortitudo maxime assimulatur ei de qua supra dictum est quod fit propter virtutem; haec enim politica fortitudo fit propter verecundiam, quae est timor de turpi, in quantum scilicet aliquis fugit opprobria, et fit propter boni, id est honesti, desiderium, in quantum ista fortitudo quaerit honorem, qui est testimonium honestatis. Et ideo hoc exponens subdit quod huiusmodi fortitudo fit propter honorem et propter fugam opprobrii quod turpe existit. Quia igitur honor propinquum aliquid est bono honesto et vituperium turpi inhonesto, inde est quod ista fortitudo propinqua est verae fortitudini quae intendit honestum et fugit inhonestum.

1116 a 30 Deinde cum dicit: *Ponet autem aliquis* etc., ponit secundum gradum fortitudinis politicae, qui est propter timorem poenae. Et dicit quod ad eundem modum politicae fortitudinis possunt reduci illi qui sunt fortes propter hoc quod timore poenarum coguntur a principibus civitatis, sunt tamen deteriores praemissis in quantum non agunt fortiter propter verecundiam turpitudinis, sed propter timorem poenae. Et hoc est quod subdit quod non fugiunt turpe, id est inhonestum, sed triste aliquid, id est dolorosum vel damnosum ex quo aliquis tristatur. Per hoc enim domini cogunt suos subditos fortiter pugnare, sicut, secundum Homerum, Hector Troianis comminabatur dicens: Ille quem intelligam fugientem sine bello, id est sine hoc quod fortiter pugnet, ita male tractabo eum quod non erit sufficiens ad fugiendum canes.

1116 a 36 Deinde cum dicit: *Et qui praecipiunt* etc., ponit tertium gradum politicae fortitudinis, prout scilicet aliqui coguntur a principibus praesentialiter et non solum timore futurarum poenarum. Et hoc est quod dicit quod idem operantur sua actione principes qui praecipiunt subditis ut non fugiant a proelio et eos qui recedunt percutiunt, et similiter illi qui ante pugnatores ne fugere possint constituunt muros et foveas et alia huiusmodi impedimenta fugae; omnes enim principes talia facientes cogunt subditos ad pugnandum. Sed illi qui sic coguntur non sunt vere fortes, quia oportet virtuosum esse fortem non propter necessitatem quam patitur, sed propter bonum virtutis.

1116 b 3 Deinde cum dicit: *Videtur autem et experientia* etc., determinat de fortitudine militari. Et circa hoc duo facit: primo enim ostendit milites < per experientiam aptos esse > ad fortiter agendum; secundo comparat militarem fortitudinem ad politicam, ibi: *Milites autem timidi sunt* etc. Dicit ergo primo quod in singulis experientia videtur esse quaedam fortitudo. In quolibet enim negotio audacter et sine timore operatur ille qui est expertus, sicut Vegetius dicit in libro De re militari: « Nemo facere dubitat quod se bene didicisse confidit ». Et propter hoc Socrates aestimavit quod fortitudo esset scientia quaedam quae etiam per experientiam acquiritur; aestimavit etiam omnes alias virtutes esse scientias, sed de hoc infra in VI agetur. Sic ergo, cum quidam alii sint fortes per experientiam in quibusdam aliis rebus, in rebus bellicis milites sunt fortes per experientiam. Ex qua quidem duo consequuntur. Quorum primum est quod in bellis multa sunt inania, quae scilicet inexpertis terrorem incutiunt, quamvis parum vel nihil periculi habeant, sicut fragor armorum, concursus equorum et alia huiusmodi, quae quidem milites maxime aspexerunt per experientiam non esse terribilia; unde videntur fortes cum talibus sine timore se ingerunt quae aliis, scilicet inexpertis, periculosa videntur, quia nesciunt qualia sint. Secundo consequuntur ex experientia quod possunt facere, id est gravare adversarios, et non pati, id est non gravari ab eis, custodiendo scilicet se ab ictibus et percutiendo alios in quantum habent potestatem ad bene utendum armis et alia huiusmodi habent quae sunt efficacia ad hoc quod ipsi possint laedere alios, ita quod non laedantur; unde manifestum est quod ipsi pugnant cum aliis sicut armati cum inermibus, quasi enim inermis videtur qui armis non potest uti aut nescit.

68 est *coni. cum* BxErP^{7} P^{3} S To V^{6}Za *sec.m.* AsV^{10}] es Θ (ens P) 72 haec *coni. ex Arist.* 1116 a 27 (*cf. infra lin.* 74)] et Θ (*om.* O^{1}V^{2}V^{4} *nec non in hom.om.* BxP^{6} V) *Cf. infra* V *c.* 10 *lin.* 5 *cum adn.* 106 solum timore] secundum timorem Ψ 107 sua actione] secundum coactionem Ψ 110 pugnatores] pugnationes Φ(pugnatores V^{3}?) 119-120 per experientiam aptos esse *coni. cum sec.m.* O] *om.* Θ (expertos esse *coni.* V^{6} *sec.m.* Ao quod inducit *ante* milites *add. sec.m.* O^{1} quid inducat *ante* milites *add.* Ed^{3}) 127 dubitat] dubitabat P^{7} metuit VEGETIUS; *cf.* I^{a}-II^{ae} q.40 a.5; II^{a}-II^{ae} q.123 a.1 ad 2 136 inania] maiora Φ(*corr. sec.m.* AsEr^{2}P^{7} O^{1}) inania [vel magna *exp.*] Wi inania [vel *exp.*] S maiora *loco verbi erasi* P

73-74 Cap. 15, 1115 b 7-24. 75-76 Nemesius *De nat. hom.* c. 20 (PG 40, 689 A) a Burgundione transl. c.20 (ed. Burkhard, p. [83]) : « Verecundia vero est timor in turpi perpetrato » ; Ioannes Damascenus *De fide orth.* II c.15 (PG 94, 932 C) a Burgundione transl. c.29 (ed. Buytaert, p. 122) : « Verecundia vero est timor in turpi actu ». Cf. ipse Thomas infra IV c. 17 lin. 17-19 cum adn. ; II^{a}-II^{ae} q.144 a.2. 78-79 Cf. supra I c. 18 lin. 18-20 cum adn. 122 Lin. 1116 b 15. 126-127 Lib.I c.1 (ed. Lang, p. 6). 131 Cap. 11, 1144 b 29-30. 135-140 Anonymus, p. 165, 18-20 ; O^{8}, f. 64rb : « Inania belli vocat ea in quibus nullum periculum contra se ordinatis aciebus, videntur utique, nescientibus ipsa inania existentia, fortes qui propter experientiam manent in his ».

Et simile est de athletis, id est pugilibus fortibus et instructis, cum ydiotis, id est rusticis inexpertis; quia in talibus agonibus, scilicet athletarum, non illi qui maxime possunt pugnare sunt fortissimi, sed illi qui sunt potentes secundum virtutem corporalem, ut habentes corpora bene disposita.

1116 b 15 Deinde cum dicit: *Milites autem timidi sunt* etc., comparat militarem fortitudinem ad politicam. Et dicit quod milites tandiu fortiter agunt quandiu non vident periculum imminere, sed quando periculum excedit peritiam quam habent in armis et quando non habent multitudinem secum nec alias praeparationes bellicas, tunc efficiuntur timidi. Et tunc primi fugiunt, non enim propter aliud erant audaces nisi quia aestimabant sibi periculum non imminere et ideo quando vident periculum primi fugiunt; sed illi qui sunt civiliter fortes permanentes in periculis moriuntur. Sicut accidit in quodam loco ubi militibus fugientibus cives remanserunt, quia cives turpe reputabant fugere et magis eligebant mortem quam salvari per fugam, sed milites a principio exponebant se periculis quasi existimantes se potentiores, sed postquam cognoverunt adversarios esse potentiores, fugerunt, magis timentes mortem quam turpem fugam. Non est autem ita de forti, qui magis timet turpitudinem quam mortem.

1116 b 23 Et furorem autem super fortitudinem inferunt. Fortes enim esse videntur et qui propter furorem, quemadmodum ferae in vulnerantes feruntur, quoniam et fortes furoris speciem habent; impetuosissimus enim furor ad pericula. Unde et Homerus: « Virtutem immitte furori », et: « Virtutem et furorem erige », et: « Austeram autem per singulas nares virtutem et ebullivit sanguis ». Omnia enim talia videntur significare furoris erectionem et impetum. § Fortes quidem igitur propter bonum operantur, furor autem cooperatur eis. § Ferae autem propter tristitiam, propter vulnerari enim vel propter timere, quia, si in silva vel in palude essent, non advenirent. Non utique sunt fortes a dolore et furore impulsae ad periculum, nihil periculorum praevidentes. Quia sic et asini fortes essent esurientes; percussi enim
1117 a 1 non desistunt a pascua. Sed et adulteri propter concupiscentiam audacia multa operantur. Non utique sunt fortia per dolorem vel furorem impulsa ad periculum. Naturalissima autem videtur quae propter furorem esse et praeaccipiens electionem et cuius gratia fortitudo. § Et homines utique irati quidem dolent, punientes autem delectantur. Qui autem propter hoc pugnantes quidem, non fortes autem; non enim propter bonum neque ut ratio, sed propter passionem. Simile autem habent aliquid. § Neque utique bonae spei differentes existentes fortes, propter multotiens enim et multos vicisse confidunt in periculis. § Consimiles autem quoniam ambo audaces. Sed fortes quidem propter praedicta audaces, hi autem propter aestimare meliores esse et nihil contrapati. Tale autem faciunt et inebriati, bene sperantes enim fiunt. Quando autem ipsis non accidunt talia, fugiunt. Fortis autem erat terribilia homini existentia et non apparentia sustinere quoniam bonum vel turpe non. § Propter quod fortioris videtur esse in repentinis timoribus impavidum et imperturbatum esse quam in praemanifestis. Ab

29 virtutem et ebullivit *sine interp.* T (*lin.* 22-26) : virtutem », et «Ebullivit A (ebullivit LRtRp¹T bullivit Rp²) 1117 a 1 a pascua AL(–P¹²) RtRp¹(–P¹⁴) : ad pascua P¹² P¹¹ Rp² a pascuis *Eth. vetus* (*etiam Thomas in comm. lin.* 57 ; *non tamen ex* T, *sed potius latinitatis gratia*) 1 et AL(– O⁸P¹²) RtRp¹(–P¹⁴) : *om.* O⁸P¹²P¹⁴ Rp² 2 audacia A *Eth. vetus* LT (*lin.* 60 ; *cf.* II⁸-II⁸⁶ q.123 a.10 arg.3) : et audacia Rt et audaciam Rp 2 utique A(K^bM^bO^b) L²R : utique igitur A(L^bN^b) L¹ 5 fortitudo A(N^b) RT (*cf.* II⁸-II⁸⁶ q.123 a.10 ad 3) : esse *add.* A(K^bL^bM^bO^b) *Eth. vetus*(O¹⁰Ar¹) L 7 hoc Rn As¹P¹⁴ T (*lin.* 81) : haec AL(O⁸P¹¹ Sk² P¹² Re) Rt V¹² h' *cett.* 7 pugnantes A(=μαχόμενοι *cf.* μαχόμενοι μάχιμοι K^bL^b) L(O⁸P¹¹ *pr.m.* Sk²P¹² Lp N¹) RtRp²T (*lin.* 82) : pugnaces A(=μάχιμοι M^bO^b *et post* μαχόμενοι K^bL^b) EtV¹² *sec.m.* Sk² RnP¹² Rp¹ 10 differentes L²RtRp¹T (*lin.* 98) : *om.* AL¹Rp² 13 aestimare RpT (*lin.* 114) : existimare LRt 14 faciunt ALRt : fugiunt Rp 15 non A *Eth. vetus* L²RtRp²T (*lin.* 118) : *om.* L¹Rp¹ 16 existentia AL²RT (*lin.* 121) : existenti L¹ (*in textu, sed in comm.* existentia ; *cf. Roberti Grosseteste notula in transl. comm. inserta* : « In diversis codicibus existenti et existentia ») 17 vel A(N^b) LRtT (*lin.* 120) : et A(K^bL^bM^bO^b) *Eth. vetus* Rp 19 impavidum ALRt : et impavidum Rp 19 imperturbatum Rp²(–Sl) T (*lin.* 127-128) : inturbatum LRtRp¹ Sl

habitu enim magis, quoniam minus ex praeparatione; praemanifesta quidem enim et si ex ratione et cogitatione aliquis praeeligat, repentina autem secundum habitum. § Fortes autem videntur et ignorantes et sunt non longe ab his qui bonae spei, deteriores autem quanto dignitatem nullam habent, illi autem. Propter quod et permanent per aliquod tempus, hi autem decepti, si cognoverint quoniam aliud quam suspicantur, fugiunt. Quod Argeny patiebantur incidentes Laconibus ut Syconiis. Et fortes utique dicti sunt quales quidam ut existimati fortes.

20 magis A(*coni.* Susemihl) T (*lin.* 129-131) : vel *add.* A(K^bO^b) L^2R vel et *add.* A(L^b M^b) L^1 21 ratione et cogitatione L^2RT (*lin.* 132-133) : cogitatione et ratione AL^1 26 aliud ALRt : aliud est Rp(–Vd) 26 Argeny T (*lin.* 163) : Argei LR 27 Laconibus AL(– Rn *sec.m.* Sk^2) Rt(Lako–) : lationibus Rp^1 latronibus Rn *sec.m.* Sk^2 Rp^2 27 ut Syconiis T (*lin.* 164) : ut Sikoniis Rt As^1 ut Sikioniis (Siky– Syky–) LRp^1 (–As^1) *om.* Rp^2 28 ut T (*lin.* 168 in quantum) : et $ALRp^1$ *om.* $RtRp^2$

1116 b 23 *Et furorem autem super fortitudinem* etc. Positis duobus modis fortitudinis non verae, hic ponit tertium modum, qui scilicet est per iram impellentem ad actum fortitudinis. Et circa hoc duo facit: primo enim ostendit quomodo furor inclinet ad actum fortitudinis; secundo ostendit differentiam ad veram fortitudinem, ibi: *Fortes quidem igitur* etc. Dicit ergo primo quod homines in communi usu loquendi inferunt furorem supra fortitudinem, dum scilicet fortitudini attribuunt ea quae per furorem fiunt. Furentes enim vel irati videntur esse fortes, sicut et bestiae quae in furorem concitatae irruunt in homines qui eas vulnerant; habet enim fortitudo quandam furoris similitudinem, in quantum scilicet furor cum maximo impetu inducit in pericula, fortis autem cum magna virtute animi in pericula tendit. Et inducit ad hoc exempla Homeri qui admonendo quendam dicit: « Virtutem immitte furori », ut scilicet furor per virtutem animi reguletur, et: « Virtutem erige et furorem », ut scilicet per iram virtus animi promptior ad actum reddatur; et alibi dicit de quibusdam quod per singulas nares emittebant austeram virtutem, scilicet furorem qui propter calefactionem cordis facit cum magno impetu respirare in tantum quod aliquando ex impetu irae ebullit sanguis per nares. Et subdit Philosophus quod praedicta verba Homeri videntur significare quod furor erigatur et impetum faciat ad actus fortitudinis.

Deinde cum dicit: *Fortes quidem igitur* etc., ostendit differentiam huius fortitudinis ad veram fortitudinem. Et circa hoc tria facit: primo ostendit quid conveniat verae fortitudini; secundo quid conveniat furori bestiarum, ibi: *Ferae autem propter tristitiam* etc.; tertio quid conveniat furori humano, ibi: *Et homines utique irati* etc. Dicit ergo primo quod fortes non impelluntur ad opera fortitudinis peragenda ex impetu furoris, sed ex intentione boni; sed furor secundario se habet in actu eorum ad modum cooperantis. 1116 b 30

Deinde cum dicit: *Ferae autem propter tristitiam* etc., ostendit quomodo ira bestiarum se habeat ad actum fortitudinis. Et dicit quod ferae aggrediuntur pericula propter tristitiam, id est malorum quae actu patiuntur, puta cum vulnerantur, vel propter timorem eorum quae timent se passuras, puta si timeant se vulnerandas, ex hoc enim incitatae ad iram homines invadunt, quia si essent in silva vel in palude non vulnerarentur neque timerent vulnerari et ita non venirent ad homines invadendos. Unde patet quod in eis non est vera fortitudo, quia impelluntur ad pericula solum dolore et furore, cum tamen nihil periculorum praevideant sicut illi qui ex electione fortiter operantur. Si enim bestiae quae ex passione agunt fortes essent, pari ratione et asini essent fortes, qui propter concupiscentiam cibi non desistunt a pascuis quando esuriunt, licet percutiantur. Et similiter etiam <adul- 1116 b 31

1 fortitudinem *coni. ex Arist.* (*cf. supra c.* 16 *lin.* 32) *cum* P^1 Pd V^2Za] fortitudine Θ (*om.* Db) 13 vulnerant] vulneraverunt To verberant Φ *Sed cf. Arist.* 1116 b 25 58 adulteri *coni. ex Arist.* 1117 a 1 (*cf.* II^a-II^{ae} q.123 a.10 arg.3)] *om.* Θ (*add. post* similiter Za *sec.m.* Pd *supra* concupiscentiam *sec.m.* V^{10} *post* venereorum *sec.m.* P^7)

7 Lin. 1116 b 30. 22-26 Anonymus, p. 166, 7-8 ; O^8, f. 64va : « *Et ebullivit sanguis.* Hoc dixit quia videtur ebullitio quaedam eius qui circa cor sanguinis ira seu furor [Aristoteles *De anima* I 2, 403 a 31] » ; Albertus *De bono* tr.II q.1 a.6 (ed. Col., t. 28, p. 96, 1-9) ; *Lect.* f. 44vb : « Et alibi dicit quod fortes per singulas nares emittebant austeram virtutem, id est cum furore, et ebullivit sanguis, in quo signum erat furoris, propter multitudinem spirituum concurrentium ad instrumenta respirandi, quae sunt nares, ut dicit Philosophus [*De hist. animal.* I 11, 492 b 5-21] »; f. 45vb ; *Comm.* p. 246-247. 34 Lin. 1116 b 31. 36 Lin. 1117 a 5.

teri> propter concupiscentiam venereorum multa ausibilia aggrediuntur, nec tamen in his est vera fortitudo, quia non operantur ex electione boni, sed propter passionem. Et sic patet quod nec etiam animalia quae propter dolorem impelluntur ad pericula [non] habent veram fortitudinem. Et quamvis posita sit similitudo de concupiscentia et furore, inter omnes tamen passiones illa fortitudo videtur esse connaturalior verae fortitudini quae est propter furorem, ita quod si praeaccipiat electionem et debitum finem cuius gratia operetur, erit vera fortitudo. Et signanter dicit « praeaccipiens », quia in vera fortitudine furor debet sequi electionem rationis, non praeire.

1117 a 5 Deinde cum dicit: *Et homines utique irati* etc., ostendit quid conveniat fortitudini quae est ex ira in hominibus, qui quidem videntur ex electione operari et aliquem finem intendere, scilicet punitionem eius contra quem irascitur. Unde dicit quod homines dum sunt irati dolent propter iniuriam illatam et nondum vindicatam, sed quando iam puniunt, tunc delectantur, utpote suum desiderium implentes. Qui autem propter hoc fortiter operantur, possunt quidem dici pugnantes, sed non fortes, quia non operantur propter bonum neque ductu rationis, sed propter passionem qua vindictam appetunt. Habent tamen aliquid simile verae fortitudini, ut ex praedictis patet.

1117 a 9 Deinde cum dicit: *Neque utique bonae spei* etc., ponit quartum modum fortitudinis, secundum quod aliqui fortes dicuntur propter spem. Et circa hoc tria facit: primo ponit hunc modum fortitudinis; secundo comparat hunc modum ad veram fortitudinem, ibi: *Consimiles autem* etc.; tertio infert quoddam correlarium ex dictis, ibi: *Propter quod fortioris* etc. Dicit ergo primo quod, sicut illi qui propter iram fortiter agunt non sunt vere fortes, ita neque illi qui propter solam spem victoriae vere fortes dicuntur, est tamen in eis aliqua praeminentia per quam differunt ab aliis, quia propter hoc quod multotiens vicerunt in periculis existentes, confidunt etiam nunc se victoriam obtinere, non propter aliquam peritiam quam ex experientia sint adepti, hoc enim pertinet ad secundum modum fortitudinis, sed propter solam fiduciam quam ex frequentibus victoriis acceperunt.

Deinde cum dicit: *Consimiles autem* etc., comparat 105 1117 a 11
hanc fortitudinem verae fortitudini. Et dicit quod isti qui sic sunt bene sperantes sunt consimiles vere fortibus, quia ambo sunt audaces, id est pericula audacter aggredientes, non autem secundum quod audax dicitur aliquis vitiose. Sed differunt, quia 110
fortes audacter aggrediuntur propter praedicta, scilicet ex electione et propter bonum, sed isti qui sunt bonae spei aggrediuntur audacter propter hoc quod aestimant se esse meliores in pugna et nihil se passuros contrarium ab aliis. Et est simile de 115
inebriatis qui etiam, multiplicatis spiritibus propter vinum, efficiuntur bonae spei. Sed quando talibus non accidunt ea quae sperant, non persistunt, sed fugiunt. Sed proprium est fortis ut sustineat propter bonum vel ad vitandum turpitudinem inhonesti ea 120
quae sunt homini terribilia secundum rei veritatem et non solum secundum apparentiam.

Deinde cum dicit: *Propter quod fortioris* etc., in- 1117 a 17
fert quoddam correlarium ex dictis. Quia enim ad fortem pertinet secundum inclinationem proprii habitus terribilia sustinere, magis videtur esse fortis 125
qui in repentinis timoribus non timet neque perturbatur quam si hoc accidat in his quae [non] sunt prius manifesta. Magis enim videtur esse ab habitu, in quantum minus videtur se praeparasse 130
ad talia sustinenda; illa enim quae sunt praemanifesta potest aliquis eligere per rationem et deliberationem etiam contra inclinationem habitus vel passionis, nulla enim est tam vehemens inclinatio habitus vel passionis cui ratio non possit resistere, 135
dummodo remaneat homini rationis usus per quem se habet ad opposita; sed in repentinis homo non potest deliberare, unde videtur operari ex interiori inclinatione, quae est secundum habitum.

Deinde cum dicit: *Fortes autem videntur* etc., 140 1117 a 22
ponit quintum modum fortitudinis non verae. Et dicit quod etiam illi qui ignorant pericula videntur esse fortes, dum scilicet audacter aggrediuntur ea quae sunt periculosa, licet eis non videantur, et non longe differunt ab his qui sunt fortes propter 145
bonam spem (utrique enim aestimant non imminere

60 aggrediuntur] aggrediantur Φ(-P^{7} Ao) Wi 64 non Θ] *secl.* (*om.* V^{6}) 75 qui] que Bo Av Ed^{3} (qui *rest.* Ed^{3}) *om.* Bx 75 videntur] videtur AsBxEr^{2}O Φ^{3}(-FPdV^{10}) Ed^{3} (videntur *rest.* Ed^{3}) 77 irascitur] irascuntur *sec.m.* Wi Ed^{11} *om.* Bx 79-80 puniunt, tunc *coni. cum* Av] puniuntur Θ (punientur P^{10} puniunt V^{6} *sec.m.* AsP^{7} Wi puniverunt Za) *Sed verbo activo* punio *non autem verbo deponenti* punior *Thomas uti videtur; cf. supra* III *c.* 11 *lin.* 113, 116, 122; *infra* IV *c.* 13 *lin.* 158, 175 82 pugnantes] pugnatores S pugnaces Wi *Sed cf. Arist.* 1117 a 7 *cum adn.* 86 ex praedictis] predictis Φ (ex *praem.* P^{6}P^{7} Bg^{1}C^{1}O^{1}P^{8} *sec.m.* AsKrO AoDbPdV^{1} in *praem.* P^{1}P^{2} *sec.m.* Er^{2}) in dictis Ψ (in predictis P) 128 non Θ] *secl.* (*om.* To *del. sec.m.* AsErEr^{2} AoO^{1}V^{10} SZa tamen V^{6}) 130 se praeparasse *inv.* Ψ 131-132 praemanifesta] manifesta Φ

86 Lin. 1116 b 23-30. 92 Lin. 1117 a 11. 93 Lin. 1117 a 17. 115-117 Albertus *De bono* tr.II q.1 a.6 (ed. Col., t. 28, p. 96, 17-18) : « vinum bonae spei facit hominem, eo quod laetificat cor [Ps. CIII^{15}], multiplicando spiritus et dilatando cor » ; *Lect.* f. 46ra : « vinum enim, quia calefacit, subtiliat spiritus et facit ascendere, ut sit homo laetior et confidentior » ; *Comm.* p. 248 a. Cf. etiam ipse Thomas *I^{a}-II^{ae}* q.40 a.6 ; q.45 a.3.

eis pericula), sed in hoc differunt quod ignorantes non aestimant ea quae ipsi aggrediuntur esse simpliciter et in se ipsis periculosa, illi autem qui sunt bonae spei cognoscunt quidem qualia sint in se ipsis ea quae aggrediuntur, sed tamen non reputant ea esse sibi periculosa; unde illi qui sunt ignorantes tanto sunt deteriores illis qui sunt bonae spei quanto nullam dignitatem habent, sed ex solo defectu scientiae ad pericula currunt, illi autem qui sunt bonae spei habent aliquam dignitatem in quantum propter consuetudinem vincendi bene de se confidunt. Et ideo illi qui sunt bonae spei etiam postquam cognoscant pericula, permanent per aliquod tempus, donec scilicet magnitudo periculi superet eorum spem; sed illi qui per ignorantiam sunt fortes statim cum cognoscunt aliud esse quam suspicarentur, fugiunt. Quod passi sunt Argeny, qui erant quidam cives Graeciae, et dum putarent contra Syconios pugnare, qui erant alii cives eis infirmiores, inciderunt in quosdam alios fortiores. Ultimo autem concludit quod hi de quibus dictum est dicuntur fortes in quantum existimantur fortes propter actus similitudinem, non quod vere sint fortes.

158-159 cognoscant] cognoscunt Er^2P^7 Wi To V^6Za 163 Argeny] argey P^6 Db *sec.m.* O Pd argent[...] S argēi[..] Wi argent *pr.m.* To arg[ci] (ci *loco litt. erasarum*) P argei V^4Za 164 Syconios] syconios *vel* sycomos Φ(si- Bg^2 sicūmos W synco- Ao symocos *pr.m.* V^2) sycomios Ψ(si- To sica- Za sychiomios V^4)

163-166 Anonymus, p. 167, 29 - 168, 4 ; O^8, f. 65rb : « Xenophon enim in VI De historia Graecorum [*Hellen.* IV iv 10] dicit victis Sikioniis ab Argeis Passimachum ducem Lacedaemoniorum habentem paucos equites secum tollentem clipeos Sikioniorum et armantem suos et equos ad arbores quasdam ligantem supervenire Argeis, eos autem usque ad paucum quidem propter signa in clipeis Sikionios existimare Lacones et despicere ipsos propter ignorantiam, posterius quidem experientia discere ipsos qui essent et fugere » ; Albertus *Lect.* f. 45ra : « ponit exemplum de Argeis qui, *cum putarent pugnare contra* solos *Syconios*, inciderunt simul cum illis in Laconios qui erant pugnacissimi et ideo statim fugerunt » ; *Comm.* p. 249 a. - *Lexicon verborum graecorum...*, p. 260* : « Argei : proprium nomen gentis. - Syconiis : proprium nomen gentis [si graecum est ; si latinum, nomen avis] »(!). 166-169 Albertus *Lect.* f. 45ra : « Ultimo colligit et dicit quod isti sunt dicti modi existimati fortes ». - Aliter et recte Anonymus (cf. adn. ad Arist. 1117 a 28) *Comm. in Eth. vet.*, C^5, f. 306rb : « Consequenter epilogat dicens quod dictum est quales sunt vere fortes, et hoc est quantum ad id quod determinatus est secundum opinionem propriam ; dictum est etiam quales sunt illi qui apparent fortes, et hoc est quantum ad id quod dictum est secundum opinionem aliorum » ; F^4, f. 72ra = O^9, f. 50ra : « Consequenter recapitulat dicta ; et primo de vera fortitudine, dicens : 'Dictum est utique qui sint vere fortes' ; secundo de apparenti, dicens : 'et dictum est quales existimantur fortes', cum non sint. Et in hoc terminatur sententia » ; Albertus *Comm.* p. 249 a.

1117 a 29 Circa audacias autem et timores fortitudo existens, non similiter circa ambo est, sed magis circa terribilia. In his enim imperturbatus et circa haec ut oportet habens fortis magis quam qui circa audacias. § In sustinendo utique tristia, ut dictum est, fortes dicuntur. Propter quod et triste fortitudo. Et iuste laudatur, difficilius enim tristia, ut dictum est, sustinere quam a delectabilibus abstinere. § Sed adhuc videbi-
1117 b 1 tur utique esse qui secundum fortitudinem finis delectabilis, ab his autem quae circa evanescere, quale et in gignasticis agonibus fit. Pugilibus enim finis quidem delectabilis cuius gratia, corona et honores, percuti autem dolorosum, si carnales, et triste omnis labor; propter multa autem haec esse, parvum existens cuius gratia, nihil delectabile videtur habere. Si utique tale est et quod circa fortitudinem, mors quidem et vulnera tristia forti, et volenti, erunt, sustinet autem haec quoniam bonum vel quoniam turpe non. § Et quanto utique magis virtutem habeat omnem et felicior sit, magis in morte tristior erit. Tali enim maxime vivere dignum et iste maximis bonis privatur sciens. Triste autem hoc. § Sed nihil minus fortis, forsitan autem et magis, quoniam in bello bonum prae illis eligit. § Non utique autem in omnibus virtutibus delectabiliter operari existit, praeter in quantum finem attingit. § Milites autem nihil forsitan prohibet non tales esse optimos, sed eos qui minus quidem fortes, aliud autem bonum nullum habentes; parati enim quidem isti ad pericula et vitam ad parva lucra permutant. § De fortitudine quidem igitur in tantum dictum sit. Quid autem est non difficile tipo accipere ex his quae dicta sunt.

32 qui AL^{1}T (*lin.* 19) : *om.* L^{2}R 32 audacias L^{2}RT (*lin.* 20) : audacia A *Eth. vetus*(O^{10}Ar^1) ausibilia L^1 34 ut dictum est *add.* L^{2}R (*ex lin.* 33) : *om.* AL^1 35 Sed LRtT (*lin.* 12, 49) : et *add.* Rp(–As^{1}Ba^1) 1117 b 1 qui A(=τὸ [*scil.* τέλος]) R : *om.* L 1 delectabilis R : delectabile L 2 autem ALRt : enim Rp 2 in AL^{1}T (*lin.* 59) : *om.* L^{2}R 8 volenti T (*lin.* 74) : nolenti A *Eth. vetus* LR 10 magis AL^{1}T (*lin.* 89) : *om.* L^{2}R 11 tristior erit L^{2}Rp : tristitia erit A(=λύπη ἔσται O^{b}N^b) L^{1}Rt 14 prae T (*lin.* 112) : pro *Eth. vetus*(O^{10}Ar^1) LR 15 autem A(N^b) LRT (*lin.* 116) : *om.* T (*lin.* 54) 16 praeter LRtT (*cf.* II^a-II^{ae} q.123 a.8 ad 2) : praeter quam Rp 19 quidem *add.* L^{2}R (*ante* enim N^{1}Rp) : *om.* AL^1

1117 a 29 *Circa audacias autem et timores* etc. Postquam Philosophus determinavit materiam et actum fortitudinis, hic determinat quasdam proprietates fortitudinis secundum quod fortitudo se habet ad delectationem vel tristitiam. Et circa hoc duo facit: primo ponit fortitudinis proprietates; secundo excludit eas a militari fortitudine, ibi: *Milites autem nihil forsitan* etc. Circa primum tria facit: primo

7 Lin. 1117 b 17.

ostendit quomodo se habet fortitudo ad timorem et audaciam; secundo quomodo fortitudo se habeat ad tristitiam, ibi: *In sustinendo utique* etc.; tertio quomodo se habeat ad delectationem, ibi: *Sed adhuc videbitur utique* etc. Dicit ergo primo quod, cum fortitudo sit circa audacias et timores, non aequaliter est circa utrumque, sed magis laus huius virtutis est in hoc quod aliquis bene se habet circa terribilia. Ille enim qui in terribilibus non perturbatur, sed circa ea se habet sicut oportet, magis commendatur quod sit fortis quam ille qui bene se habet circa audacias. Et hoc ideo quia timor imminet homini ab aliquo fortiori contra ipsum insurgente, audacia autem consurgit ex hoc quod aliquis aestimat eum quem invadit suam non excedere potestatem, difficilius autem est stare contra fortiorem quam insurgere in aequalem vel minorem.

1117 a 32 Deinde cum dicit: *In sustinendo utique* etc., ostendit qualiter fortitudo se habeat circa tristitiam. Ad cuius evidentiam considerandum est quod idem est obiectum timoris et tristitiae, scilicet malum, sed differt secundum differentiam praeteriti et futuri, nam malum futurum est terribile, malum autem praesentialiter imminens est contristans; ad fortem autem pertinet non solum stare contra timores futurorum periculorum, sed etiam in ipsis periculis persistere, sicut prius dictum est. Et ideo dicit quod aliqui praecipue dicuntur fortes ex eo quod bene sustinent tristia, id est pericula praesentialiter imminentia, puta percussiones et vulnera. Et inde est quod fortitudo habet tristitiam adiunctam. Et ex hoc iuste laudatur quod non recedit a bono virtutis ad hoc quod fugiat tristitiam; rationabiliter autem ex hoc fortitudo est maxime laudabilis, quia laus virtutis maxime consistit in hoc quod aliquis bene operetur circa difficilia, difficilius autem est quod aliquis sustinet tristia, quod pertinet ad fortitudinem, quam quod abstineat a delectabilibus, quod pertinet ad temperantiam; unde laudabilior est fortitudo quam temperantia.

Deinde cum dicit: *Sed adhuc videbitur* etc., ostendit quomodo fortitudo se habeat circa delectationem. 1117 a 35 Et circa hoc tria facit: primo ostendit propositum; secundo excludit errorem, ibi: *Et quanto utique* etc.; tertio infert quoddam correlarium ex dictis, ibi: *Non utique in omnibus* etc. Dicit ergo primo quod, cum fortitudo sit in sustinendo tristia, videtur quidem fortis habere aliquam delectationem ex consecutione finis propter quem fortiter agit, sed ista delectatio evanescit, id est debiliter sentitur, propter circumstantes tristitias, sicut accidit in agonibus gignasticis, in quibus scilicet pugiles nudi pugnant. Delectantur enim pugiles in fine cuius gratia pugnant, scilicet quia coronantur et honorantur, sed sustinere percussiones est eis dolorosum, et hoc negare est negare eos esse carnales, quia, si habent carnem sensibilem, necesse est quod laesiva inferant eis dolorem, et similiter omnis labor quem sustinent in pugnando est eis tristabilis; et quia multa sunt haec tristabilia et dolorosa quae sustinent, et bonum quod habent pro fine est aliquid parvum, non videntur aliquam delectationem sentire, quia delectatio absorbetur a maiori tristitia. Et ita etiam accidit in actu fortitudinis, quia mors et vulnera sunt dolorosa et tristia forti, quamvis fortis ea sustineat volens propter assequendum bonum virtutis et propter vitandam turpitudinem vitiosam. Qui quidem finis est potior quam pugilum, unde magis remanet aliquid de delectatione finis.

Deinde cum dicit: *Et quanto utique* etc., excludit 1117 b 9 errorem Stoicorum qui ponebant quod virtuosus nullam tristitiam habet. Circa hoc autem duo facit: primo ostendit quod forti imminet maxima tristitia; secundo quod per hoc non minuitur eius fortitudo, sed augetur, ibi: *Sed nihil minus* etc. Arguit autem in prima parte ex eo quod supponebant

9 habet Θ] habeat *coni.* To 10 habeat] habet Er Φ^2(-O^1) PZa 11 In sustinendo *coni. ex Arist.* 1117 a 32 (*cf. infra lin.* 26) *cum* V^6Za *sec.m.* O^1Pd] Insistendo Θ 20 ideo *om.* Ψ(-To) 37 tristia] tristitia Φ^2(-DbP^1 tristitiam C^1V^3) Ψ(-ToZa tristitiam P tristitias V^4) 37 pericula *om.* Φ 83 Sed nihil minus *coni. cum* V^6 *sec.m.* O^1 (*cf. infra lin.* 109)] Triste autem Θ (=*Arist.* 1117 b 13 Sed nihil minus triste autem Wi)

11 Lin. 1117 a 32. 12 Lin. 1117 a 35. 27-32 Cicero *Tusc.* IV IV 8 : « At earum rerum est absentium metus, quarum praesentium est aegritudo » ; IV VI 11 : « Partes autem perturbationum volunt ex duobus opinatis bonis nasci et ex duobus opinatis malis ; ita esse quattuor, ex bonis libidinem et laetitiam, ut sit laetitia praesentium bonorum, libido futurorum, ex malis metum et aegritudinem nasci censent, metum futuris, aegritudinem praesentibus ; quae enim venientia metuuntur, eadem adficiunt aegritudine instantia » ; cf. Hieronymus *In Ez.* I 1 (PL 25, 23 B-C) et ipse Thomas I^a-II^{ae} q.42 a.3 arg.2 ; Nemesius *De nat. hom.* c. 17 (PG 40, 676 B-C) a Burgundione transl. c.16 (ed. Burkhard, p. [77]) : « Quia enim eorum quae sunt haec quidem sunt bona, haec autem mala et haec quidem iam assunt, haec autem expectantur, secundum hos modos duobus in duo multiplicatis desiderium in IIII dividitur. Est enim bonum et malum, et rursus praesens et expectatum. Expectatum quidem bonum desiderium est, praesens vero bonum voluptas est ; et rursus expectatum quidem malum timor est, praesens vero malum tristitia est. Nam circa bona quidem vertitur voluptas et desiderium, circa mala vero timor et tristitia » ; Ioannes Damascenus *De fide orth.* II c.12 (PG 94, 929 B) a Burgundione transl. c.26 (ed. Buytaert, p. 119) : « Expectatum igitur bonum concupiscentiam constituit, praesens vero laetitiam ; similiter autem expectatum malum timorem, praesens vero tristitiam ». 35 Cap. 15, 1115 b 10-24. 48-49 Cf. infra c. 21 lin. 24-26 et 53-54 cum adn. 52 Lin. 1117 b 9. 54 Lin. 1117 b 15. 59-60 *Eth. vetus*, 1117 b 2 : « in nudis agonibus » ; Albertus *Lect.* f. 46rb : « Ponit exemplum de eo quod accidit in pugnis luctariis. Dicitur enim gignos lucta ». - Cf. supra II c. 2 lin. 103-104 cum adn. 79, 83-87, 105 Cf. supra I c. 16 lin. 137-147 cum adn. 83 Lin. 1117 b 13.

Stoici, scilicet quod nihil esset bonum hominis nisi virtus; et ideo dicebant virtuosum non tristari, quia in proprio bono non patitur aliquod detrimentum. Sed e converso Philosophus dicit quod, quanto aliquis est magis perfectus in virtute et magis felix secundum felicitatem praesentis vitae, tanto magis imminet ei tristari in morte secundum considerationem bonorum praesentis vitae. Duo enim sunt quae augent tristitiam alicuius hominis in amissione alicuius boni: primo quidem quando privatur bono quo dignus erat; secundo propter magnitudinem boni quo privatur. Et utrumque accidit in proposito, quia virtuoso maxime dignum est quod vivat; privatur etiam virtuosus scienter maximis bonis, scilicet optima vita sua et virtutibus quas amittit quantum ad usum praesentis vitae. Et hoc infert ei tristitiam, etiam dato quod non immineat ei tristitia respectu quorumcumque aliorum malorum quae tolerantur salva vita. Considerandum tamen quod aliquibus virtuosis propter spem futurae vitae fit mors desiderabilis; sed neque Stoici sic loquebantur neque ad Philosophum pertinebat de his quae ad statum alterius vitae pertinent in praesenti opere loqui.

1117 b 13 Deinde cum dicit: *Sed nihil minus* etc., dicit quod praedicta tristitia non minuit fortitudinem, sed ex hoc dicitur aliquis magis fortis, ex eo quod bonum fortitudinis, quod quaeritur in bello, eligit prae illis bonis quae moriendo amittit, magis appetens unum magnum bonum facere quam multa minora bona servare, sicut infra in IX huius dicetur.

Deinde cum dicit: *Non utique autem* etc., concludit ex praemissis quod, licet in I et II dictum sit quod operationes virtutum sunt delectabiles, non tamen in omnibus virtutibus existit operatio delectabilis, nisi secundum quod attingit finem. Et hoc dicit propter fortitudinem, ut ex dictis patet. 1117 b 15

Deinde cum dicit: *Milites autem* etc., excludit praedictas proprietates a militari fortitudine. Et dicit quod nihil prohibet aliquos esse optimos milites qui non sunt tales quales descripsimus esse fortes, sed forte illi qui sunt minus fortes sunt milites meliores et nullum aliud bonum attendunt sicut nec fortitudinis; sunt enim isti parati ad pericula non propter aliquod bonum virtutis, sed vitam suam, quam exponunt discrimini, quodam modo commutant ad parva lucra, puta stipendiorum vel praedae. 1117 b 17

Deinde cum dicit: *De fortitudine quidem igitur* etc., epilogat quae dicta sunt. Et dicit quod tantum dictum est de fortitudine et ex his quae dicta sunt potest figuraliter accipi quid est fortitudo, ut dicamus quod fortitudo est virtus medio modo se habens secundum rationem rectam circa timores et audacias propter bonum. 1117 b 20

128 isti *om.* Φ

91-92, 100 Cf. supra c. 14 lin. 124-131 cum adn. 103-108 Albertus *Lect.* f. 46vb-47ra : « Utrum fortis magis tristetur de morte quam non fortis?... 6. Praeterea, II Machabaeorum [VII[42]], rex mirabatur quod pro nihilo ducerent cruciatus et mortem, de septem filiis. Ergo etc... Ad 6 dicendum quod de illis est alia ratio, quia pro Deo patiebantur cruciatus, unde per actum contemplationis et spem remunerationis post mortem attenuabatur dolor. Sed secus est in civilibus... De istis tamen qui moriuntur pro Deo facilior est ratio, quamvis etiam Gentiles expectarent aliquam remunerationem post mortem, sicut patet in Somnio Scipionis ». - Cf. supra I c. 9 lin. 162-165 cum adn. 115 Cap. 9, 1169 a 22-26. 117 Lib. I 13, 1099 a 7-21 ; II 3, 1104 b 4-9. 136-139 Anonymus, p. 169, 8-10 ; O[8], f. 65va : « Erit utique igitur fortitudo habitus in medietate quae circa timores et audacias, sufferentes faciens et periculorum et mortis boni gratia » ; Albertus *Lect.* f. 46rb : « Et hanc diffinitionem sic colligit Commentator : Fortitudo est habitus in medietate audaciarum et timorum, sufferentes faciens periculorum mortis gratia boni » (cf. f. 47ra : « Quinto quaeritur de diffinitione Commentatoris collecta de fortitudine »).

1117 b 23 Post haec de temperantia dicamus. Videntur enim irrationabilium partium hae esse virtutes. § Quoniam quidem igitur medietas est circa delectationes temperantia dictum est nobis; minus enim et non similiter est circa tristitias; in his autem et intemperantia videtur. § Circa quales igitur delectationum nunc determinemus. § Determinentur autem animales et corporales, puta amor honoris, amor disciplinae; uterque enim horum gaudet cuius amativus est nihil patiente corpore, sed magis mente. § Qui autem circa tales delectationes neque temperati neque intemperati dicuntur. § Similiter autem neque qui circa alias quaecumque non corporales sunt. Amatores enim fabularum et narratores et de contingentibus conterentes dies garrulos, intemperatos autem non dici-
1118 a 1 mus. § Neque contristatos in pecuniis vel amicis. Circa corporales autem erit utique temperantia. § Non omnes autem neque has. Qui enim gaudent his quae per visum, puta coloribus et figuris et scriptura, neque temperati neque intemperati dicuntur, quamvis videatur utique esse et ut oportet gaudere et his et secundum superabundantiam et defectum. § Similiter autem et in his quae circa auditum. Superabundanter enim gaudentes melodiis et ypocrisi, nullus intemperatos dicit, neque eos qui ut oportet temperatos. § Neque eos qui circa odorem praeter secundum accidens. Gaudentes enim malorum vel rosarum vel thymiamatum odoribus non dicimus intemperatos, sed magis eos qui unguentorum vel pulmentorum; gaudent enim his intemperati, quoniam per haec rememoratio fit eis concupiscibilium. Videbit autem utique aliquis et alios quando esuriunt gaudentes ciborum odoribus; talibus autem gaudere intemperati, huic enim concupiscibile haec. § Non est autem neque in aliis animalibus secundum hos sensus delectatio, praeter secundum accidens. Neque enim odoribus leporum canes gaudent, sed cibatione, sensum autem odor fecit. Neque leo voce bovis, sed comestione; quoniam autem prope est, per vocem sensit, et gaudere utique hac videtur. Similiter autem neque videns neque inveniens cervum vel agrestem capram, sed quoniam cibum habebit. § Circa tales igitur operationes seu delectationes temperantia et intemperantia est quibus et reliqua animalia communicant. Unde serviles et bestiales videntur. Hae autem sunt tactus et gustus.

24 irrationabilium L^2RT (*lin.* 12) : irrationalium L^1(–Sk^2T^1 P^{12}) 25 est ALRt : *om.* Rp 28 Determinentur ALT (*lin.* 56, 63) : Determinantur R 29 uterque A($K^bL^bO^b$) *Eth. vetus* RtRp^{1}T (*lin.* 75) : utroque A(M^b) LRp^2 32 neque^1 AL^1RpT (*lin.* 88) : nihil L^2Rt 1118 a 7 in ALT (*lin.* 151) : *om.* R 8 et L^2RT (*lin.* 155) : vel AL^1 8 nullus ALRt : nullos Rp(– *pr.m.* V^{12}) 12 vel A(K^bO^b) *Eth. vetus Exemplaris Paris B.N. lat.* 16584 *pecia rescripta* (*cf. adn. ad* 1115 b 20) T (*lin.* 177) : et A(L^bM^b) LR 16 in A (K^bO^b) *Eth. vetus* RpT (*lin.* 128-129, 187) : *om.* A(L^bM^b) LRt 22 autem A($K^bL^bM^b$) *Eth. vetus* R : *om.* A(O^b) L 22 neque^2 *Eth. vetus* L^2R : vel AL^1 23 igitur *Eth. vetus* T (*lin.* 130, 215) : utique LRtRp^1 igitur utique Rp^2 23-24 operationes seu delectationes T (*lin.* 215, 217) : delectationes A *Eth. vetus* LR 24 et^2 A *Eth. vetus* LRtT (*lin.* 218) : *om.* Rp

1117 b 23 *Post haec de temperantia dicamus* etc. Postquam Philosophus determinavit de fortitudine, quae respicit terribilia quae sunt corruptiva humanae vitae, hic agit de temperantia, quae respicit delectabilia quibus humana vita conservatur, scilicet cibos et venerea. Et circa hoc duo facit: primo dicit de quo est intentio; secundo exequitur propositum, ibi: *Quoniam quidem igitur* etc. Dicit ergo primo quod post haec quae dicta sunt de fortitudine, dicendum est de temperantia. Et rationem continuationis assignat ex hoc quod istae duae virtutes conveniunt in subiecto; utraque enim est irrationabilium partium, prout scilicet irrationabilis pars animae dicitur quae nata est et contraire et oboedire rationi, ut supra in I habitum est. Huiusmodi autem est appetitus sensitivus ad quem pertinent animae passiones, unde oportet quod in appetitu sensitivo sint omnes virtutes quae sunt circa passiones; est autem fortitudo circa passionem timoris et audaciae quae sunt in irascibili, temperantia autem circa delectationes et tristitias quae sunt in concupiscibili; unde fortitudo est in irascibili, sed temperantia in concupiscibili. Considerandum tamen est quod delectationes circa quas est temperantia sunt communes nobis et brutis, scilicet delectationes ciborum et venereorum, et similiter timores circa quos est fortitudo sunt communes nobis et brutis, scilicet timores mortis; et ideo specialiter dixit quod hae duae virtutes sunt irrationabilium partium, quia ad irrationabiles partes animae pertinent non solum propter ipsas passiones, sed etiam propter passionum obiecta; sunt enim quaedam passiones ex quarum obiectis bruta animalia non patiuntur, sicut divitiae, honores et alia huiusmodi.

1117 b 24 Deinde cum dicit: *Quoniam quidem igitur* etc., incipit determinare de temperantia. Et primo inquirit quae sit materia temperantiae; secundo determinat actum ipsius et oppositorum vitiorum, ibi: *Concupiscentiarum autem* etc. Circa primum duo facit: primo proponit in generali materiam temperantiae; secundo inquirit materiam specialem, ibi: *Circa quales igitur* etc. Circa primum resumit tria quae supra in II dicta sunt, quorum primum est quod temperantia medium tenet circa delectationes; secundum est quod ipsa etiam est circa tristitias, quae scilicet proveniunt ex absentia delectabilium, unde minus est temperantia circa tristitias quam circa delectationes quia efficacius aliquid agit per suam praesentiam quam per suam absentiam; tertium autem quod intemperantia est similiter circa delectationes et tristitias, eo quod contraria fiunt circa idem.

Deinde cum dicit: *Circa quales igitur* etc., inquirit specialem materiam temperantiae. Et circa hoc tria facit: primo dicit de quo est intentio; secundo distinguit delectationes, ibi: *Determinentur autem* etc.; tertio ostendit circa quales delectationes sit temperantia, ibi: *Qui autem circa tales* etc. Dicit ergo primo quod, cum temperantia sit circa delectationes, oportet nunc determinare circa quales delectationes sit ut etiam in speciali ratio temperantiae cognoscatur. 1117 b 27

Deinde cum dicit: *Determinentur autem* etc., distinguit delectationes. Et dicit quod earum quaedam sunt animales, quaedam corporales; corporales quidem delectationes sunt quae consummantur in quadam corporali passione exterioris sensus; animales autem delectationes sunt quae consummantur ex sola apprehensione interiori. Et exemplificat de delectationibus animalibus, incipiens a causa delectationis quae est amor, unusquisque enim delectatur ex hoc quod habet id quod amat; invenitur autem in quibusdam amor honoris et in quibusdam amor disciplinae, quae non apprehenduntur exteriori sensu, sed interiori apprehensione animae, unde uterque horum, scilicet et ille qui est amator honoris et ille qui est amator disciplinae, gaudet per id quod amat, dum scilicet habet ipsum, et hoc gaudium non fit per aliquam corporis passionem, sed per solam apprehensionem mentis. 1117 b 28

Deinde cum dicit: *Qui autem circa tales* etc., ostendit quod circa animales delectationes non est temperantia. Et designat tria genera harum delectationum. Quaedam enim sunt animaliter delectabilia quae habent quandam speciem honestatis, sicut honor et disciplina, sicut praemissum est. Et ideo dicit quod circa huiusmodi delectationes non dicuntur aliqui neque temperati neque intemperati, quia temperantia et intemperantia videntur respicere aliquas delectationes turpitudinem habentes. Sunt tamen et circa delectationes honorum et disciplinae quaedam alia media et extrema pertinentia ad alias virtutes, ut patebit in IV. 1117 b 31

Secundo autem ibi: *Similiter autem* etc., ponit quasdam alias delectationes animales quae consistunt in dictis vel factis hominum. Et dicit quod, 1117 b 32

14 contraire] convenire Φ (contravenire *sec.m.* Ao) 19 passionem Θ *Cf. Praef., p.* 197* 77 amat *coni. cum* Ed³ (*cf. lin.* 72)] habet Θ

8 Lin. 1117 b 24. 15 Cap. 20, 1102 b 13 - 1103 a 3. 39 Cap. 20, 1118 b 8. 41 Lin. 1117 b 27. 35-42 Albertus *Lect.* f. 47rb: «Deinde cum dicit: *Quoniam quidem*, determinat materiam circa quam est. Et primo resumit supponens ex dictis materiam generalem; secundo quaerit specialem, ibi: *Circa quales*». 43 Cap. 8, 1107 b 4-8. 56 Lin. 1117 b 28. 58 Lin. 1117 b 31. 86 Lin. 1117 b 29. 93 Cap. 8-12, 1123 a 34 - 1125 b 25.

sicut temperantia non est circa delectationes honoris et disciplinae, ita etiam non est circa alias delectationes quae non sunt corporales. Illos enim qui amant audire fabulas et narrare et totum diem terunt vel expendunt in quibuscumque contingentibus, dictis vel factis scilicet non necessariis neque utilibus, dicimus esse garrulos, sed non dicimus eos esse intemperatos, quia intemperantia non solum habet vanitatem, sed etiam turpitudinem quandam.

1118 a 1 Tertio ibi: *Neque contristatos in pecuniis* etc., ponit tertium genus animalium delectationum, quae sunt respectu exteriorum rerum sicut sunt pecuniae et amici. Unde dicit quod illi qui inordinate contristantur in subtractione pecuniarum et amicorum non dicuntur intemperati, sed possunt dici secundum aliquid aliud vitiosi, quia tales tristitiae non habent turpitudinem, sed solam inordinationem appetitus. Et ex his concludit quod, ex quo temperantia non est circa aliquod genus animalium delectationum, quod sit circa corporales delectationes.

1118 a 2 Deinde cum dicit: *Non omnes autem* etc., ostendit quod temperantia non sit circa omnes delectationes corporales, sed circa aliquas. Et primo ostendit quod temperantia non sit circa delectationes trium sensuum qui per exterius medium sentiunt; secundo ostendit quomodo sit circa delectationes duorum sensuum qui sentiunt per medium coniunctum, ibi: *Videntur utique et gustu* etc. Circa primum tria facit: primo ostendit quod temperantia non sit circa delectationes trium sensuum praedictorum; secundo ostendit quod huiusmodi delectationes non conveniunt animalibus brutis, ibi: *Non est autem neque in aliis* etc.; tertio infert quandam conclusionem ex dictis, ibi: *Circa tales igitur* etc. Circa primum tria facit. Primo manifestat quod temperantia non sit circa delectationes visus. Et dicit quod temperantia non est circa omnes delectationes corporales quae fiunt per exteriores sensus, illi enim qui delectantur in visibilibus non dicuntur ex hoc temperati neque intemperati. Et exemplificat de tribus generibus visibilium, quorum quaedam sunt sensibilia propria visus, sicut colores, quaedam autem sunt sensibilia communia, quae tamen per visum maxime cognoscuntur, sicut figurae, quaedam autem sunt sensibilia per accidens, sicut scriptura ratione eius quod per scripturam significatur. Nec hoc dicitur quin in his possit esse virtus et vitium, contingit enim quod in talibus aliquis delectetur sicut oportet, id est medio modo, et secundum superabundantiam et defectum, quae pertinent ad curiositatem, non autem ad intemperantiam quae est circa delectationes vehementiores.

Secundo ibi: *Similiter autem* etc., ostendit quod 1118 a 6
temperantia non est circa delectationes proprias auditus. Et dicit quod similiter se habet et in delectationibus quae sunt circa auditum, quod scilicet circa eas non est temperantia vel intemperantia. Si enim [aliquis] in melodiis, id est in consonantiis humanarum vocum, et ypocrisi, id est simulatione humanae vocis quae fit per musica instrumenta, aliquis gaudeat vel superabundanter vel secundum quod oportet, non ex hoc dicetur temperatus vel intemperatus, quia nec etiam hae sunt multum vehementes delectationes. Potest autem hoc pertinere ad aliam virtutem vel vitium.

Tertio ibi: *Neque eos* etc., ostendit quod tempe- 1118 a 9
rantia non sit circa delectationes olfactus. Circa quod considerandum est quod, sicut in libro De sensu et sensato dicitur, species odorum dupliciter distinguuntur, uno modo secundum se, alio modo per comparationem ad species saporum. Dicit ergo quod neque illi dicuntur temperati vel intemperati qui delectantur in odoribus in se consideratis secundum quod oportet vel plus quam oportet, sed solum si delectentur secundum accidens, id est secundum quod coincidunt odores cum delectabilibus gustus

124 Videntur] Videbitur Φ *Sed cf. infra c. 20 lin. 1* 154 aliquis Θ] *secl.* (*Thomas ipse* aliquis *hic primo scripsisse videtur, quod delere oblitus est postquam* aliquis *ante* gaudeat *lin. 157 scripserat*) 155 et *om.* Ψ (vel V^6)

120-121 Albertus *Lect.* f. 47rb : « Unde primo dicit quod non est circa delectationes sensuum quae sunt per medium extrinsecum » ; cf. *S. de creaturis* II q.34 a.4 (ed. Borgnet, t. 35, p. 304 b, 305 b) ; ipse Thomas I^a q.78 a.3 (« Quidam autem ex parte medii, quod est vel coniunctum vel extrinsecum... ») nec non Aristoteles praecipue *De sensu* 2, 436 b 18-19 ; *De anima* II 21, 422 a 8-10. 124 Cap. 20, 1118 a 26. 128 Lin. 1118 a 16. 130 Lin. 1118 a 23. 137-142 Albertus *Lect.* f. 48va : « ... sensibilia visus, sicut colores qui sunt propria eius sensibilia, et figurae quae sunt sensibilia communia in quibus maxime potest visus, et scriptura secundum quod est in quibusdam figuris... » ; cf. Aristoteles *De anima* II 13, 418 a 7-25 ; III 1, 425 a 14 - b 11. 154-156 *Glossa in Eth. vet.*, in $Ar^1O^{10}P^{15}$: « ypocrisi : ut tragoediis ». - *Glossa in Eth. vet.*, in V^{14} : « ipocrisi : poesi » ; Albertus *De bono* tr.III q.1 a.2 (ed. Col., t. 28, p. 122, 62-65) : « Et dicitur hypocrisis... vel poesis [poesi *aliqui codd.*] secundum aliam litteram, et dicitur poesis cantus poetarum ». - Anonymus *Comm. in Eth. vet.*, C^5, f. 306vb : « Et accipiendum est ibi melodiam pro cantibus factis in voce humana ; per ypocrisim autem intelligenda est vox assimulanda voci humanae, cuiusmodi est sonus instrumentorum ; qui dicitur ypocrisis eo quod multum assimulatur voci humanae, cum tamen non sit » ; F^4, f. 75vb = O^9, f. 51va : « Ypocrisis vero dicitur duobus modis : uno modo dicitur apparentia quae est in malo homine secundum quam videtur bonus, et sic non accipitur hic ; est autem ypocrisis alio modo apparentia quae est sonus hominum aliorum sonorum quos fecit homo per artificium » ; *Glossa in Eth. vet.*, P^{16}, f. 169r : « melodiis : vocis humanae - aut ypocrisi : id est in sono imitativo vocis humanae eo quod apparet vox humana cum non sit, et est sonus instrumentorum homini dulcissimorum » ; Albertus *De bono* tr.III q.1 a.2 (ed. Col., t. 28, p. 122, 62-63). - Averroes, III c. 10 (ed. 1562, f. 44va) : « eos, qui superflue gaudent consonantiis, et repraesentationibus » ; Albertus *Lect.* f. 48va : « temperatus secundum quod huiusmodi non delectatur in melodiis, quantum ad consonantias quae fiunt in vocibus humanis, nec in ypocrisi, quantum ad ea quae fiunt instrumentis quae repraesentant humanas voces, quae sunt quasi fictiones quaedam ipsorum » ; *Comm.* p. 256 a. Cf. supra c. 5 lin. 170-172 cum adn. 165 Cap. 13, 443 b 17 - 444 a 8.

et tactus. Illos enim qui gaudent odoribus pomorum vel rosarum vel thymiamatum, qui sunt species odorum secundum se, non dicimus intemperatos, sed illos qui delectantur in odoribus pulmentorum vel unguentorum quibus mulieres unguntur, in his enim delectantur intemperati propter memoriam quorundam aliorum quae concupiscunt. Et hoc manifestat per exemplum eorum qui esuriunt, qui gaudent odoribus ciborum, in quibus non delectantur cum sunt repleti, et sic patet quod non delectantur in odoribus secundum se, sed per accidens. Sic enim gaudere odoribus pertinet ad intemperatum, cui sunt concupiscibilia ea quae per odores repraesentantur.

1118 a 16 Deinde cum dicit: *Non est autem neque in aliis* etc., ostendit quod delectationes praedictorum sensuum non conveniunt aliis animalibus per se, sed solum per accidens. Et dicit quod in aliis animalibus non fit delectatio secundum praedictos tres sensus nisi secundum accidens, id est in ordine ad gustum et tactum. Et hoc manifestat primo in sensu olfactus, quia canes non delectantur in odore leporum propter ipsum odorem, sed propter cibum quem sperant, cuius sensum per odorem accipiunt. Secundo ostendit idem in sensu auditus. Et dicit quod leo non delectatur in voce bovis, sed in eius comestione, quem appropinquare cognoscit per vocem, unde videtur gaudere voce bovis, sed hoc est per accidens. Tertio manifestat idem in visu. Et dicit quod etiam leo non delectatur in aspectu cervi vel caprei, quem vocat agrestem capram, quando invenit aliquid huiusmodi, sed delectatur in spe habendi cibum. Horum autem ratio est quia appetitus animalium aliorum movetur solo instinctu naturae et ideo non delectantur nisi in his quae pertinent ad sustentationem naturae, propter quam dantur huiusmodi sensus animalibus; sed hominibus dantur propter cognitionem sensibilium ex quibus proceditur ad cognitionem rationis quae movet hominis appetitum et inde est quod homo delectatur in ipsa sensibilium convenientia secundum se consideratorum, etiam si non ordinentur ad sustentationem naturae.

Deinde cum dicit: *Circa tales igitur operationes* 1118 a 23 etc., concludit ex praemissis quod temperantia est circa tales operationes seu delectationes in quibus et reliqua animalia communicant cum homine, et similiter intemperantia. Unde huiusmodi delectationes videntur esse serviles et bestiales, quia id in quo communicamus cum bestiis est in nobis servile et naturaliter rationi subiectum. Huiusmodi autem sunt delectationes tactus et gustus, qui sunt duo sensus praeter tres praedictos.

195 cibum *Inc.* 12ª *pecia* 199 quem] quam BxEr¹ S V⁶Za Ed² (quod Er)

176-177 Albertus *Comm.* p. 257 a : « Sunt enim unguenta meretricia in inguinibus apposita, quae rememorationem faciunt libidinis et incitationem, ita quod sic uncti etiam somniant, sicut dicitur de regibus Persarum quod talibus unguentis concubinas praeparari fecerunt [Esther II¹²] et de rege Asa quod in unguentis meretriciis etiam vitam finivit [II Par. XVI¹⁴] ». - Aliter sed perperam *Lect.* f. 48va : « ... in odoribus ordinatis ad cibum, sicut unguentorum, id est pinguium, et pulmentorum, id est ciborum ». 205-206 Vox « instinctus naturae » iam invenitur apud Isidorum *Etym. liber* V IV 1 (PL 82, 199 B), cuius verba protulit Gratianus *Decr.* I d.1 c.7 (ed. Friedberg, t. 1, col. 2) ; utrosque locos adfert Albertus *De bono* tr.V q.1 a.1 arg.19 et ad 19 (ed. Col., t. 28, p. 262, 25, et p. 267, 7) ; invenitur etiam apud Albertum *Lect.* f. 105vb (cf. infra adn. ad VI c. 2 lin. 59-60) ; *Qu. de animal.* I 9 et 14 (ed. Col., t. 12, p. 86, 87, et p. 90, 26-27) et persaepe apud ipsum Thomam, velut *Super III Sent.* d.26 q.1 a.1 ad 4 ; *De ver.* q.20 a.2 ; *Super De mem.* 1 ; *Sent. libri Met.* I 1 ; Iª q.18 a.3 ; Iª-IIªᵉ q.15 a.2 ; q.16 a.2 ad 2 ; q.17 a.2 ad 3 ; q.50 a.3 ; infra VI c. 2 lin. 60. - Pro qua saepe etiam invenitur vox « instinctus naturalis », velut apud Bonaventuram *Super II Sent.* d.25 P.1 a.1 q.1 ad 5 (ed. Quaracchi, t. 2, p. 594) ; apud ipsum Thomam infra VII c. 6 lin. 24 ; *Super II Sent.* d.20 q.2 a.2 ad 5 ; d.24 q.2 a.2 ; d.25 q.1 a.1 ad 7 ; *Super III Sent.* d.26 q.1 a.1 ad 4 ; a.2 ; *Contra Gent.* III 123, 131 ; Iª q.78 a.4 ; q.83 a.1 ; *Qu. de anima* a.13 ; Iª-IIªᵉ q.11 a.2 ; q.12 a.5 c. et ad 3 ; q.40 a.3 ; q.41 a.1 ad 3 ; q.46 a.4 ad 2 ; a.7 ad 1 ; Iª-IIªᵉ q.83 a.10 ad 3 ; q.95 a.7 ; *Super De mem.* 8 ; *De sortibus* c.5 (ed. Mandonnet, p. 159). Cf. Klubertanz *The Discursive Power*, p. 150 et 160-161. 208-214 Aristoteles *De anima* III 17, 434 b 22-27 ; *De sensu* 2, 436 b 8 - 437 a 17 ; *De part. animal.* II 10, 656 a 3-8 ; *Met.* I 1, 980 a 21 - 981 a 15. Cf. ipse Thomas Iª q.91 a.3 ad 3.

1118 a 26 Videntur utique et gustu in parum vel nihil uti; gustus enim est iudicium saporum, quod faciunt qui vina probant et pulmenta condiunt; non multum autem gaudent his vel non intemperati, sed usu, qui fit omnis per tactum et in cibis et potibus et venereis dictis. § Propter quod et oravit quidam Philosenus Erixius, pultivorax existens, guttur ipsius longius gruis fieri, ut delectatus
1118 b 1 tactu. § Communissimus autem sensuum secundum quem intemperantia, et videbitur utique iuste exprobrabilis esse, quoniam non secundum quod homines sumus existit, sed secundum quod animalia. Talibus utique gaudere et maxime diligere bestiale. Et enim liberalissimae earum quae per tactum delectationum ablatae sunt, puta quae in gignasiis per tritionem et calefactionem factae. Non enim circa omne corpus intemperati tactus, sed circa quasdam partes. § Concupiscentiarum autem hae quidem communes videntur esse, hae autem propriae et appositae. § Puta quae cibi quidem naturalis. Omnis enim concupiscit quando indigens fuerit siccum vel humidum cibum, quandoque autem ambos. Et lectum, inquit Homerus, iuvenis et crescens. § Talem autem vel talem non adhuc omnis, neque eosdem. Propter quod videntur nostra esse. Sed adhuc habet aliquid et naturale; alia enim aliis sunt delectabilia et quaedam quibusdam delectabiliora contingentibus. § In naturalibus quidem igitur concupiscentiis pauci peccant et in unum, in plus. Comedere quidem enim quae contingunt vel bibere usquequo utique superimpleantur superabundantiae est secundum naturam multitudine; repletio enim indigentiae naturalis concupiscentia. Propter quod dicuntur isti gastrimargi, ut praeter indigentiam implentes eam. Tales autem fiunt qui multum bestiales. § Circa proprias autem delectationes multi et multipliciter peccant. Eorum enim qui amatores talium dicuntur vel in gaudendo quibus non oportet, vel in magis, vel ut multi, vel non ut oportet. Secundum omnia autem intemperati superabundant. Et enim gaudent quibusdam quibus non oportet, odibilia enim, et si quibusdam oportet gaudere talium, magis quam oportet et ut multi gaudent. Circa delectationes quidem igitur superabundantia quoniam intemperantia et vituperabile, manifestum.

32 Philosenus (Phy-) L^2RtRp^{1}T (*lin.* 34): Philoxenus A(K^bO^b) L^1Rp^2 32 Erixius LRp^{2}T (*lin.* 34): Eryxyus RtRp^1(-xyiis As^1 -syus P^{14}) 32 pultivorax L^2RT (*lin.* 35): pulmentivorax AL^1 1118 b 1 sensuum ARtRp^1: sensuum tactus L tactus sensuum Rp^2 2 esse ALRt: *om.* Rp 6 tritionem (*cf.* Du Cange) LRtT (*lin.* 61-62): circuitionem Rp 15 contingentibus LR: alia contingentium *add. glossa marg. sec.m.* V^{1s} (*cf.* A τῶν τυχόντων) 16 quidem enim L^2R: enim AL^1 17 superabundantiae L^2RT (*lin.* 135): superabundare A *Eth. vetus* L^1 18 secundum R: quod secundum AL 19 gastrimargi ALRp^{2}T (*lin.* 139): castrimargi RtRp^1 20 indigentiam RT (*lin.* 142): indigens AL 20 implentes LRtT (*lin.* 142): replentes Rp 23 vel in magis A($K^{b1}L^bM^b$) LRtT (*lin.* 153-154): vel ut magis Rp^1 *om.* Rp^2 24 non ut A *Eth. vetus* L^1T (*lin.* 158): ut non L^2R 27 gaudent A *Eth. vetus* RpT (*lin.* 164): *om.* LRt

1118 a 26 *Videntur utique et gustu* etc. Postquam Philosophus ostendit quod temperantia et intemperantia non sunt circa delectationes trium sensuum, sed circa delectationes duorum, scilicet gustus et tactus, hic ostendit qualiter sit circa delectationes utriusque. Et circa hoc tria facit: primo ostendit quod directe temperantia non est circa delectationes gustus, sed circa delectationes tactus; secundo manifestat quod dixerat per exemplum, ibi: *Propter quod et oravit* etc.; tertio infert conclusionem ex dictis, ibi: *Communissimus autem* etc. Dicit ergo primo quod temperantia et intemperantia parum vel nihil videntur uti eo quod proprie pertinet ad gustum, prout scilicet ad gustum pertinet iudicare de saporibus; sic autem utuntur gustu illi qui probant vina vel qui condiunt pulmenta et experiuntur utrum convenientem saporem pulmentis dederint, in hoc autem non multum delectantur intemperati vel etiam non subtrahitur eis multum de delectatione si ciborum sapores non bene discernant, sed tota eorum delectatio consistit in usu quarundam rerum delectabilium, puta in sumptione ciborum et potuum et in usu venereorum, qui quidem usus fit per tactum. Unde manifestum est quod delectatio intemperati directe est circa tactum, circa gustum autem non est nisi secundum quod sapores faciunt delectabiliorem usum ciborum. Et ideo dixit supra quod in parum utitur intemperantia gustu, scilicet secundum id quod ordinatur ad tactum, vel nihil, quantum ad id quod secundum se convenit gustui.

1118 a 32 Deinde cum dicit: *Propter quod et oravit* etc., manifestat quod dixerat per exemplum. Quidam enim Philosenus nomine, Erixius patria, cum voraciter comederet pultes, desideravit quod guttur eius fieret longius gutture gruis, ut scilicet diu cibus in eius gutture remaneret; ex quo patet quod non delectabatur gustu, qui non viget in gutture sed in lingua, sed delectabatur solo tactu.

Deinde cum dicit: *Communissimus autem* etc., 1118 b 1 infert quoddam correlarium ex dictis. Sensus enim tactus, circa quem est intemperantia, est communissimus inter omnes sensus, quia in hoc sensu communicant omnia animalia, et ideo intemperantia videtur esse iuste exprobrabilis, quia inest hominibus non quantum ad id quod est proprium hominis, sed quantum ad id in quo communicat cum aliis animalibus. Delectari autem in talibus et huiusmodi diligere tamquam maxima bona, videtur esse maxime bestiale. Et inde est quod vitia intemperantiae maximam turpitudinem habent, quia per ea homo bestiis assimulatur. Et inde est quod ex huiusmodi vitiis redditur homo maxime infamis et vituperabilis. Et quia posset aliquis dicere quod etiam in his quae ad tactum pertinent est aliquid proprium homini quod non est bestiale, ideo ad hanc obviationem excludendam subdit quod temperantiae subtrahuntur illae delectationes quae sunt maxime liberales, utpote hominibus appropriatae et secundum rationem factae, sicut sunt delectationes quae fiunt in gignasiis, id est in exercitiis ludorum, per contritionem et calefactionem, dum aliqui ad invicem luctantur aut aliter exercentur, non per ordinem ad concupiscentias ciborum vel venereorum. Delectatio enim tactus quam intemperatus quaerit non est circa totum corpus, sed circa quasdam corporis partes.

Deinde cum dicit: *Concupiscentiarum autem* etc., 1118 b 8 ostendit qualis sit actus temperantiae circa praedictam materiam et etiam oppositorum vitiorum. Et circa hoc duo facit: primo ostendit propositum; secundo comparat vitia intemperantiae ad quaedam alia vitia, ibi: *Voluntario autem magis assimulatur* etc. Circa primum tria facit: primo determinat de intemperantia, ostendens qualiter operetur circa praeinquisitam materiam; secundo determinat de insensibilitate, ibi: *Deficientes autem* etc.; tertio de temperantia, ibi: *Temperatus autem medie* etc. Circa

34 Philosenus] philosophus Er^2 P^3 S pholosenus Kr philotenus Pd philoxenus *sec.m.* Ao (*nec non post* nomine *sec.m.* Er^3) 61-62 contritionem] contrictionem $P^{1}V$ cognitionem Ψ(circuitionem [*ex Arist.* Rp *cf. adn. ad* 1118 b 6] Za) 63 exercentur *coni. cum* V^6 Ed^3] exerceantur Θ (exerceant Er exercitantur *sec.m.* Kr exercent Za) 64 concupiscentias] concupiscentiam Ψ 78 temperantia] intemperantia $P^{1}V$ $Φ^{2b}$ Ψ (*corr. sec.m.* V SWiZa)

9 Lin. 1118 a 32. 11 Lin. 1118 b 1. 28 Lin. 1118 a 26-27 34 Aliter sed perperam *Comm. in Eth. vet.*, F^4, f. 76ra = O^9, f. 51va : « Philexenus et Carisimus, voratores piscium, orabant fauces fieri eis longiores grue » ; C^5, f. 307ra : « dicens de quibusdam < v>oratoribus piscium [piscant *ms.*] < quod> orabant et cupiebant sibi fieri guttura longiora gutturibus gruum » ; Albertus *De bono* tr.III q.1 a.3 (ed. Col., t. 28, p. 123, 65-70). - Albertus *Lect.* f. 49vb : « Erixius gulosus Philosenus natione » ; *Comm.* p. 260 a : « quidam Philoxenus de Philexi natus, Eryxius nomine ». 35 Anonymus p. 182, 9 ; O^8, f. 71va (Roberti Grosseteste notulas uncis inclusimus) : « Opsophagos autem [id est pulmenti vorax] qui pluri pulmento utitur [dictus ab opson, quod est pulmentum, et fago, quod est comedo] ». Sed cf. adn. ad Arist. 1118 a 32. 38-39 Anonymus, p. 171, 7-8 ; O^8, f. 66vb : « Gustu quidem igitur iudicant et dulce et non, quod fit lingua ». Cf. Aristoteles *De anima* II 22, 423 a 17-21 ; *De hist. animal.* I 11, 492 b 27 ; IV 8, 523 a 24-25 ; *De part. animal.* IV 11, 690 b 29-30. 41-44 Anonymus, p. 171, 13-14 ; O^8, f. 66vb : « *Communissimus autem sensuum*, sensus videlicet qui et primus animalibus, ut in libro De anima [II 3, 413 b 2 ; cf. *De part. animal.* II 8, 653 b 23-24] ostenditur » ; Albertus *Lect.* f. 49vb : « Et dicitur communissimus quantum ad sensus, quod est fundamentum aliorum [*De anima* III 18, 435 b 2 nec non loc. supra laud.], et quantum ad obiecta, quia discernit plures contrarietates [*De anima* II 13, 418 a 13-14], et quantum ad sentientes, quia est communis omnibus animalibus [*De anima* II 3, 413 b 4-5 ; 4, 414 a 3 ; 5, 414 b 3 ; III 17, 434 b 11-14 ; *De sensu* 2, 436 b 13] » ; *Comm.* p. 260 a. 73 Cap. 22, 1119 a 21. 77 Cap. 21, 1119 a 5. 78 Cap. 21, 1119 a 11.

primum duo facit: primo ostendit quomodo intemperantia se habeat circa delectationes; secundo quomodo se habeat circa tristitias, ibi: *Circa tristitias autem* etc. Sicut autem supra dictum est quod ad idem ordinantur timor et tristitia, quia tristitia est praesentium malorum sicut timor futurorum, ita etiam in idem ordinantur concupiscentia, quae est futurorum bonorum, et delectatio, quae est praesentium; unde et temperantia est eadem ratione circa concupiscentias et delectationes. Primo ergo ponit quandam divisionem concupiscentiarum; secundo manifestat eam, ibi: *Puta quae cibi* etc.; tertio ostendit qualiter intemperantia sit circa utrasque concupiscentias, ibi: *In naturalibus quidem igitur* etc. Dicit ergo primo quod quaedam concupiscentiae sunt communes et quaedam sunt propriae, quae se habent per appositionem quandam ad communes.

1118 b 9 Deinde cum dicit: *Puta quae cibi* etc., manifestat divisionem praemissam. Et primo manifestat quae sunt concupiscentiae communes. Et dicit quod concupiscentia cibi in communi est naturalis, utpote consequens totam naturam speciei aut etiam generis. Et inde est quod omnis homo ad subveniendum indigentiae naturae concupiscit siccum alimentum quod dicitur cibus vel humidum quod dicitur potus et quandoque utrumque. Sicut etiam Homerus dicit quod omnis homo tam iuvenis quam crescens, id est adolescens, concupiscit lectum, in quo requiescat.

1118 b 12 Secundo autem ibi: *Talem autem* etc., ostendit quae sint propriae delectationes. Et dicit quod non omnes homines concupiscunt talem vel talem lectum, puta stratum plumis aut pretiosis tegumentis, similiter etiam non omnes desiderant talem vel talem cibum, puta pretiosum aut delicate paratum; neque etiam omnes idem concupiscunt, sed quidam in talibus concupiscunt hoc, quidam aliud. Unde huiusmodi concupiscibilia videntur esse nostra, quia scilicet ad ea non inclinamur ex natura, sed potius ex nostra adinventione. Nihil tamen prohibet etiam in his esse aliquid naturale quasi pertinens ad naturam individui licet non pertineat ad naturam generis vel speciei; videmus enim quod diversa sunt delectabilia diversis secundum diversas complexiones eorum et quibusdam sunt quaedam delectabiliora quam alia indifferenter propter naturalem complexionem eorum.

Deinde cum dicit: *In naturalibus quidem igitur* 1118 b 15 etc., ostendit qualiter sit intemperantia circa concupiscentias praedictas. Et dicit quod in concupiscentiis naturalibus quae sunt communes, pauci peccant et non est peccatum in hoc nisi uno modo, scilicet secundum quod plus aliquis quam natura requirat comedit vel bibit. Contingit enim quod aliquis comedit vel bibit quicquid ei detur, si tamen hoc faciat usque ad superfluam repletionem, in quo est superabundantia respectu multitudinis cibi vel potus quam natura requirit; natura enim non concupiscit nisi quod suppleatur indigentia, unde quod aliquis assumat ultra indigentiam est excessus supra naturam. Et ideo tales dicuntur gastrimargi, a gastir, quod est venter, et margos, quod est furor vel insania, quasi furor vel insania ventris, quia scilicet implent naturam praeter indigentiam. Et tales fiunt illi qui sunt multum bestiales, quia videlicet ad hoc solum adhibent curam ut ventrem impleant absque discretione, sicut et bestiae.

Secundo ibi: *Circa proprias autem delectationes* 1118 b 21 etc., ostendit qualiter se habeat intemperantia circa proprias concupiscentias sive delectationes. Et dicit quod circa eas multi et multipliciter peccant, scilicet secundum omnes circumstantias. Illi enim qui sunt amatores talium delectationum peccant eo quod gaudent in his quibus non oportet, puta in sumendo cibos non convenientes eis; vel etiam peccant quasi magis gaudentes eis quibus oportet, puta si quis

79-80 intemperantia] temperantia Φ (*corr. sec.m.* BxV O^1) 114 concupiscunt] *ante* omnes Ψ 116 nostra *coni. cum* V^6 *sec.m.* $KrP^6P^7PdVV^{10}$ $AsBoDb$ SWiTo] monstra Θ 122 diversis] *om.* Φ (*add. sec.m.* As) 132 comedit vel bibit] *om.* Φ(*add.* comedit *sec.m.* Kr suscipit *sec.m.* Er^1 accipit *post* 131 aliquis Bg^1 *sec.m.* O 129-130 aliquis... quod *hom.om.* O^1P^3) 133 si] sed $AoErEr^1Er^2FP^4PdV^{10}W$ Ψ(-To) 139 gastrimargi] castrimargi Φ(castimargi Er^1KrPd castamargi P^6 castrimagi Bx *pr.m.* V) *Cf. Arist.* 1118 b 19 *cum adn.* 140 gastir *coni.* (*cf. loci in app. fontium laud.*)] castir Φ gastri Ψ 140 margos] marges Φ (marge Φ^{2b} mages W) 145 et *om.* Ψ 150 Illi] Isti Ψ

81 Cap. 21, 1118 b 28. 74-82 Albertus *Lect.* f. 49vb : « Et dividitur in tres : primo dicit qualiter intemperatus se habet circa concupiscentias ; secundo ostendit qualiter insensibilis, ibi : *Deficientes* ; in tertia qualiter temperatus sit circa eas, ibi : *Temperatus autem.* Prima dividitur in duas : primo ostendit quomodo intemperatus se habeat circa concupiscentias ; secundo quomodo in tristitiis, ibi : *Circa tristitias* ». 82-87 Cf. supra c. 18 lin. 27-32 cum adn. 90 Lin. 1118 b 9. 92 Lin. 1118 b 15. 105-107 *Comm. in Eth. vet.*, F^4, f. 77ra = O^9, f. 52ra : « Et est lectulus propter hoc ut sit quies propter exercitationem corporalem. Quorumcumque enim opus secundum naturam eorum est fatigatio, et quies naturalis » ; *Glossa in Eth. vet.*, P^{15}, f. 169v : « lectulum : id est quietem naturalem post laborem » ; Albertus *Lect.* f. 51ra : « Et similiter dicit Homerus quod omnes appetunt lectum, quia desiderium somni est in omnibus propter necessitatem quietis » ; *Comm.* p. 261 b. - Aliter et recte Averroes, III c.11 (ed. 1562, f. 45va) : « Et adolescens et perfectus desyderat cum eis coitum [vel lectum *add. ms.* Saint-Omer B.m. 623, f. 36v] » ; Robertus Grosseteste *Notula* (adn. ad 1118 b 11 « lectum » in Et V^{12} Sk^2) : « scilicet coniugalem ». 139-142 Anonymus, p. 172, 14-16 ; O^8, f. 66vb (Roberti Grosseteste notulas uncis inclusimus) : « Et sunt secundum superabundantiam in his peccantes dicti gastrides [id est ventrosi, vel gastrimargi, quasi ventris habentes insaniam ; dicti a gastir, quod est venter, et hoc verbo 'margeno', quod est insanio], qui superreplent se ipsos [et ventrem], appetentes qualemcumque cibum » ; Albertus *Lect.* f. 51rb : « Et propter hoc tales vocantur castrimargi ; castris enim in graeco est venter et margos idem est quod insania, quasi insanientes ad replendum ventrem » ; *Comm.* p. 262 a-b. - *Lexicon verborum graecorum...*, p. 260* : « Castrimargi : quasi gulosi ».

nimis delectetur in sumptione convenientium ciborum; vel etiam quia in his delectantur absque discretione, sicut stultorum multitudo; vel etiam non servant debitum modum ut delectentur sicut oportet. In omnibus enim his superabundant intemperati quia gaudent de quibusdam de quibus non oportet gaudere, quia sunt indecentia et secundum suam naturam odibilia, et si in quibusdam talium oporteat gaudere, gaudent magis quam oportet et absque discretione sicut multi gaudent. Et sic ultimo concludit quod, cum intemperantia sit superabundantia circa huiusmodi delectationes, quod est vituperabilis sicut et aliae superabundantiae, ut supra in II dictum est.

168 Cap. 6, 1106 b 24-27 ; 11, 1109 b 18-20.

1118 b 28 Circa tristitias autem non quemadmodum in fortitudine in sustinendo dicitur temperatus neque intemperatus in non, sed intemperatus quidem in tristando magis quam oportet quoniam delectabilia non adipiscitur, et tristitiam autem facit ei delectatio, temperatus autem in non tristari absentia et in abstinere a delectabili.

1119 a 1 § Intemperatus quidem igitur concupiscit delectabilia omnia vel quae maxime et ducitur a concupiscentia ut prae aliis haec eligat. Propter quod et tristatur et non adipiscens et concupiscens; cum tristitia enim concupiscentia. Inconvenienti autem assimulatur propter delectationem tristari. § Deficientes autem circa delectationes et minus quam oportet gaudentes, non multum fiunt. Non enim humana est talis insensibilitas; et enim reliqua animalia discernunt cibos et his quidem gaudent, his autem non; si autem huic nihil est delectabile neque differt alterum ab altero, longe utique erit ab hominum esse. Non sortitus est autem talis nomine, propter non multum fieri. § Temperatus autem medie circa haec habet. Neque enim delectatur quibus maxime intemperatus, sed magis tristatur, neque universaliter quibus non oportet neque vehementer tali modo nullo. Neque absentibus tristatur. Neque concupiscit vel mensurate, neque magis quam oportet nullo neque quando non oportet neque universaliter talium nullo. § Quaecumque autem ad sanitatem sunt vel ad bonam habitudinem delectabilia existentia, haec appetet mensurate et ut oportet, et alia delectabilia non impedimenta his existentia vel praeter bonum vel super substantiam. Sic enim habens magis diligit tales delectationes quam dignum sit. Temperatus autem non talis, sed ut recta ratio.

1119 a 2 prae R: pro *Eth. vetus* L 10 hominum L^2R (*obsc.* Rp): hominem AL^1 12 maxime AL^1T (*lin.* 87): *om.* L^2Rt *post* intemperatus Rp 13 modo L^2RtRp^2T (? *cf. lin.* 90-91 quam oportet): *om.* AL^1Rp^1 18 alia ALRtT (*lin.* 108): talia Rp

1118 b 28 *Circa tristitias autem non quemadmodum* etc. Postquam Philosophus determinavit qualiter intemperantia sit circa delectationes, hic ostendit quomodo sit circa tristitias. Et circa hoc duo facit: primo ostendit quomodo diversimode se habeat circa tristitiam fortis, temperatus et intemperatus; secundo manifestat quod dixerat, ibi: *Intemperatus quidem igitur* etc. Dicit ergo primo quod non similiter se habent circa tristitiam fortis, temperatus et intemperatus; fortis enim patitur quidem magnas tristitias, sed laudatur in hoc quod bene sustinet eas, ut supra dictum est, sed temperatus non laudatur ex eo quod sustineat tristitias neque intemperatus vituperatur in hoc quod non sustineat eas sicut vituperatur timidus; sed vituperatur intemperatus de hoc quod magis tristatur quam oportet et est eius tristitia non ex aliquo laesivo imminenti, sicut est tristitia timidi, sed tristatur de hoc quod non

5 habeat] habeant $AoEr^1P^7P^{10}$ habent Ψ

7 Lin. 1119 a 1. 12 Cap. 18, 1117 a 32-35.

adipiscitur delectabilia quae concupiscit, et sic delectatio per suam absentiam causat in eo tristitiam; e contrario autem temperatus laudatur in hoc quod non tristatur in hoc quod abstinet a delectabilibus, sed promptus est a delectabilibus abstinere, quia non multum ea concupiscit. Est autem potior effectus qui consequitur ex praesentia causae alicuius, quam qui consequitur ex absentia, et ideo fortitudo principalius est circa tristitias quae consequuntur ex praesentia nocivorum, temperantia autem est secundario circa tristitias quae consequuntur ex absentia delectabilium, principaliter autem circa delectationes quae ex delectabilium praesentia consequuntur.

1119 a 1 Deinde cum dicit: *Intemperatus quidem igitur* etc., manifestat quod dixerat, scilicet quod intemperato delectatio tristitiam facit. Hoc enim accidit quia intemperatus concupiscit delectabilia omnia (appetit enim delectationem propter se ipsam et ideo appetit omnia quae delectationem faciunt), vel appetit ea quae maxime sunt delectabilia, in quorum comparatione alia delectabilia minus curat, et inde est quod eius electio non regitur ratione, sed ducitur a concupiscentia ut eligat delectabilia et praecipue quae maxime sunt talia supra alia bona quae sunt utilia vel honesta; postponunt enim intemperati utile et honestum, ut delectabile assequantur. Et ideo intemperatus tristatur quando non adipiscitur delectationem quam concupiscit; concupiscentia enim, quando non adipiscitur rem concupitam, est cum tristitia. Et licet hoc videatur esse inconveniens secundum superficialem verisimilitudinem quod aliquis propter delectationem tristetur, tamen verum est intemperatum propter delectationem tristari; non enim tristatur nisi propter eius absentiam, sicut et navis perit propter gubernatoris absentiam.

1119 a 5 Deinde cum dicit: *Deficientes autem* etc., determinat de vitio intemperantiae opposito, quod deficit circa delectationes. Et dicit quod non multum contingit quod aliqui deficiant circa delectationes ita ut minus gaudeant quam oportet, id est quam requiratur ad sanitatem et bonam habitudinem corporis et ad decentem conversationem cum aliis, in quo consistit vitiosus defectus quem supra in II nominavit insensibilitatem. Quae non convenit humanae naturae, quia etiam reliqua animalia discernunt cibos in quorum quibusdam delectantur, in aliis autem non, et sic acceptare aliquas delectationes videtur pertinere ad communem naturam generis, unde si aliquis sit cui nihil sit delectabile, iste videtur esse longe a natura humana. Et quia hoc raro contingit, ille qui sic deficit non habet aliquod nomen nisi quod supra vocavit eum insensibilem. Non autem ad hanc insensibilitatem pertinet quod aliqui a delectationibus abstineant propter aliquem finem utilem vel honestum, sicut negotiatores propter lucra et milites propter victoriam; hoc enim non fit praeter id quod oportet, quod pertinet ad vitium defectus.

Deinde cum dicit: *Temperatus autem* etc., ostendit 1119 a 11 qualiter temperatus se habeat circa praedictam materiam. Et circa hoc duo facit: primo ostendit a quibus temperatus abstineat; secundo quibus et qualiter utatur, ibi: *Quaecumque autem ad sanitatem* etc. Dicit ergo primo quod temperatus medio modo se habet circa praedicta, scilicet circa delectationem, tristitiam et concupiscentiam. Nam primo quidem quantum ad delectationes non delectatur in illis turpibus in quibus maxime delectatur intemperatus, sed magis tristatur si quando aliquid tale occurrat, et universaliter non delectatur in quibus non oportet neque etiam vehementius delectatur quam oportet et similiter secundum nullam aliam circumstantiam superabundat. Secundo autem quantum ad tristitias non superflue tristatur in absentia delectabilium. Tertio autem quantum ad concupiscentiam non concupiscit delectabilia absentia, quia non multum curat de eis, vel concupiscit ea cum debita mensura, quam non excedit neque concupiscens magis quam oportet neque concupiscens quando non oportet neque secundum aliquam aliam circumstantiam mensuram rationis excedit.

Deinde cum dicit: *Quaecumque autem* etc., ostendit quibus et qualiter utatur temperatus. Et dicit quod quaecumque delectabilia expediunt ad sanitatem corporis vel ad bonam habitudinem, ut scilicet homo sit promptus et expeditus ad ea quae habet facere, huiusmodi temperatus appetet, tamen secundum debitam mensuram et secundum quod oportet. Si qua autem sunt alia delectabilia quae non sint necessaria ad duo praedicta, appetet ea temperatus, triplici tamen condicione observata. Pri- 1119 a 16

24 ea] alia (a^a) Za *om.* Φ 35 facit] faciat Φ(-Bx) 59 ut] quod Ψ 82 qualiter *coni. cum sec.m.* S (*cf. infra lin.* 102)] qualibus Θ 91 secundum *om.* Ψ(-To V^c) 91 nullam *om.* Φ Za 105 homo *om.* Φ 109 sint] sunt Φ To

24-26 et 53-54 Albertus *Lect.* f. 50vb : « Utrum intemperatus sit similiter circa tristitias et delectationes? Et videtur quod sic. Quanto enim causa est alicuius aliquid per suam praesentiam, tanto est causa oppositi per suam absentiam, sicut gubernator per praesentiam est causa salutis navis et per absentiam submersionis [Aristoteles *Phys.* II 5, 195 a 12-15 ; cf. *Met.* V 2, 1013 b 12-15]. - Ad primum ergo dicendum quod non potest esse tanta causa alicuius per absentiam quanta est per praesentiam : nauta enim praesens movet et operatur ad salutem, sed per absentiam non operatur ad periculum nisi per accidens, in quantum absentia sua coniungitur tempestati quae causat periculum... ». Cf. ipse Thomas I^a-II^{ae} q.6 a.3 ; supra c. 18 lin. 48-49. 62 Cap. 10, 1109 a 3-4. 71 Lib. II 2, 1104 a 24-25 ; 8, 1107 b 6-8 ; 10, 1108 b 20-22. 72-77 Cf. supra II c. 2 lin. 124-131 cum adn. 82 Lin. 1119 a 16.

mo quidem ut non sint impeditiva sanitatis et bonae habitudinis, sicut est superfluus cibus vel potus. Secundo ut non sint praeter bonum, id est praeter honestatem, sicut est delectatio adulterii. Tertio ut
115 non sint super substantiam, id est ut non excedant facultatem hominis, sicut si pauper velit uti cibariis nimis sumptuosis. Ille enim qui sic se habet ut appetat delectationes impeditivas sanitatis et bonae habitudinis vel contrarias honestati vel excedentes divitias suas, magis amat delectationes quam dig- 120
num sit. Quod non convenit temperato qui amat eas secundum rationem rectam.

115 excedant *coni. cum* Er²P⁶AsV⁴ S V⁶Za] excedat Θ 120 divitias suas *inv* Ψ

1119 a 21 Voluntario autem magis assimulatur intemperantia quam timor. Hic quidem enim propter delectationem, hic autem propter tristitiam, quorum hoc quidem desiderabile, hoc autem fugibile. § Et tristitia quidem stupefacit et corrumpit habentis naturam; delectatio autem nihil tale facit. Magis autem voluntarium. § Propter quod exprobrabilius. Et enim assueti facile ad haec; multa enim in vita talia et assuetudines sine periculo. In timoribus autem e converso. § Videbitur autem utique non similiter voluntarium timor esse his quae secundum singula. Haec quidem enim sine tristitia, haec autem propter tristitiam stupefaciunt ut et arma proiciant et alia deformiter faciant. Propter quod et videntur violenta esse. § Intemperato autem e converso; quae quidem secundum singula voluntaria, concupiscenti enim et appetenti, totum autem minus; nullus enim concupiscit intemperatus esse. § Nomen autem intemperantiae et ad puerilia peccata ferimus. Habent enim
1119 b 1 quandam similitudinem. Utrum autem ab utro vocatur, nihil ad ea quae nunc differt; manifestum autem quoniam posterius a priori. § Non male autem videtur translatum esse; puniri enim oportet turpia appetentem et multam augmentationem habentem, tale autem maxime concupiscentia et puer. Secundum concupiscentiam enim vivunt et pueri, et maxime in his delectabilis appetitus. Si igitur non erit bene persuasibilis, et ad dominans et ad multum veniet. Insatiabilis enim delectabilis appetitus. Et inde quod insipienti et concupiscentiae operatio auget cognatum, et si magnae et vehementes sint et cogitationem percutiant. § Propter quod oportet mensuratas esse et paucas et rationi nihil contrariari. Tale autem bene persuasibile dicimus et punitum. Quemadmodum enim puerum oportet secundum praeceptum paedagogi vivere, sic et concupiscibile < . . . . . > consonare rationi. Intentio enim ambobus bonum. Et concupiscit temperatus quae oportet et ut oportet et quando, ita autem ordinat et ratio. Haec igitur nobis dicta sunt de temperantia.

21 Hic Rp^1T (*lin.* 22-23): haec (h') ALRtRp^2 23 hoc... hoc ALRt: hic... hic Rp 24 habentis naturam ALRt: *inv.* Rp 25 quod T (*lin.* 14-15, 48): quod et ALR 26 assueti L^2R: assuesci AL^1 27 In timoribus Ha P^{14} (*cf.* Interioribus Rn *sec.m.* Ba^1 In exterioribus P^{13} Inferioribus As^1 *pr.m.* Ba^2 In terroribus N^1 Rt In foribus Vd) T (*lin.* 65): In terribilibus AL^2Rp^2 28 quae $ALRp^2$: *om.* $RtRp^1$ 30 et^1 ALRt: *om.* Rp 1119 b 7 bene persuasibilis AR (persuabilis Rp -As^1) T (*lin.* 143): inpersuasibilis L 7 *Ante* et ad dominans *virg. interp.* L (*cf. Roberti Grosseteste notula in app. fontium laud.*) T (*lin.* 143-144): *post* et ad dominans, *non ante interp.* A 7-8 et ad multum RpT (*lin.* 144): ad multum Rt ut multum L 8 *Post* appetitus *interp.* T (*non post* 9 insipienti) 8 inde quod T (*lin.* 149-150): undique ALR 10 et^2 ALR : *an* ut T (*cf. lin.* 160 in tantum quod) ? 11 esse $A(M^b)$ L^2R : esse ipsas $A(K^bO^b)$ L^1 14-15 concupiscibile $A(K^b)$ LRT (*lin.* 177-178) : secundum rationem, propter quod oportet temperati concupiscibile *add.* $A(L^bM^bO^b)$ *Ant. transl.*(Ha) 18 sunt RpT (*lin.* 183) : sint AL (-O^bP^{11} *pr.m.* Sk^2 Rn) Rt

1119 a 21 *Voluntario autem magis assimulatur* etc. Postquam Philosophus determinavit de actu temperantiae et oppositorum vitiorum, hic comparat peccatum intemperantiae ad alia peccata. Et circa hoc duo facit: primo comparat intemperantiam ad vitium timiditatis; secundo ad vitia puerorum, ibi: *Nomen autem intemperantiae* etc. Circa primum duo facit: primo ostendit quod intemperantia plus habeat de voluntario quam timiditas; secundo ostendit quod alio ordine invenitur voluntarium in utroque vitio, ibi: *Videbitur autem utique* etc. Circa primum duo facit: primo ostendit quod intemperantia plus habeat de voluntario quam timiditas; secundo infert quoddam correlarium ex dictis, ibi: *Propter quod exprobrabilius* etc. Dicit ergo primo quod intemperantia magis assimulatur voluntario quam timor, quia scilicet plus habet de voluntario. Et hoc probat duabus rationibus. Quarum prima sumitur ex eo quod proprie consequitur ad voluntarium et involuntarium. Unusquisque enim delectatur in eo quod voluntarie agit, tristatur autem in eo quod est involuntarium. Manifestum est autem quod intemperatus agit propter delectationem quam concupiscit, timidus autem agit propter tristitiam quam fugit, horum autem duorum, delectatio est desiderabilis, quia non solum delectatur ille qui delectatione actualiter fruitur, sed etiam ille qui delectationem quaerit propter spem delectationis consequendae, tristitia autem est fugienda et per consequens involuntaria. Et sic manifestum est quod intemperantia movetur ab eo quod est per se voluntarium, timiditas autem movetur ab eo quod est fugiendum et involuntarium. Plus igitur accedit ad voluntarium intemperantia quam timiditas.

1119 a 23 Secundam rationem ponit ibi: *Et tristitia quidem* etc. Quae sumitur ex ignorantia quae causat involuntarium. Quia enim tristitia consequitur ex praesentia alicuius contrarii et nocivi, sequitur quod tristitia stupefaciat et corrumpat naturam eius qui habet tristitiam, et inde est quod sensus hominis ex tristitia impeditur a propria cognitione; sed delectatio causatur ex praesentia convenientis, quod non corrumpit naturam, unde delectatio non stupefacit neque corrumpit sensum eius qui delectatur. Ex quo sequitur quod intemperantia quae operatur propter delectationem plus habeat de voluntario quam timor qui movetur propter tristitiam.

1119 a 25 Deinde cum dicit: *Propter quod exprobrabilius* etc., concludit quod, quia voluntariis debetur laus in bonis et vituperium in malis, quod vitium intemperantiae sit exprobrabilius quam vitium timiditatis, quod habet minus de voluntario. Ad quod etiam addit aliam rationem ex eo quod tanto aliquod vitium est magis exprobrabile quanto facilius vitari potest. Vitari autem potest unumquodque vitium per assuetudinem ad contrarium. Facile autem est assuescere bene operari in his circa quae est temperantia, duplici ratione: primo quidem quia delectabilia ciborum et potuum et aliorum huiusmodi multotiens occurrunt in vita humana, unde non deest homini occasio assuescendi bene operari circa talia; secundo quia assuescere bene operari in talibus non habet periculum, non enim est magnum periculum si aliquis abstineat aliquando ab aliquo delectabilium tactus. Sed in vitio timiditatis est e converso, quia et raro occurrunt bellica pericula, et huiusmodi aggredi periculosum est. Unde consequens est quod exprobrabilius est vitium intemperantiae quam timiditatis.

Deinde cum dicit: *Videbitur autem utique* etc., 1119 a 27 ostendit quod non eodem ordine voluntarium invenitur in utroque vitio. Et primo ostendit quo ordine inveniatur in timiditate; secundo quo ordine inveniatur in intemperantia, ibi: *Intemperato autem* etc. Dicit ergo primo quod timor non videtur similiter voluntarium habere in universali et in singularibus. Universalia enim videntur esse sine tristitia, puta quod aliquis vadat ad pugnam et invadat hostes, sed singularia quae occurrunt, puta quod aliquis vulneretur et depellatur et alia huiusmodi patiatur, tantam tristitiam ingerunt ut homines propter huiusmodi stupefiant in tantum quod proiciant arma et alia huiusmodi turpiter faciant. Unde, quia in universali sunt voluntaria et in singulari involuntaria redduntur, videntur esse violenta, in quantum scilicet ab exteriori principio homo inducitur ad hoc quod deserat hoc quod prius volebat.

Deinde cum dicit: *Intemperato autem* etc., ostendit 1119 a 31 quis sit ordo circa intemperantiam. Et dicit quod ibi est ordo conversus, quia singularia sunt maxime voluntaria, quia proveniunt secundum quod homo concupiscit et appetit, sed totum in universali consideratum est minus voluntarium, puta quod aliquis adulterium faciat; nullus enim concupiscit esse intemperatus in universali, sed singularia quibus homo fit intemperatus sunt delectabilia. Huius autem differentiae ratio sumenda est ex hoc quod tristitia quae movet timorem pertinet ad involuntarium,

25-26 desiderabilis *coni. ex Arist.* 1119 a 23 *cum sec.m.* O As] delectabilis Θ (voluntaria V^6) 30 intemperantia *coni. cum* AoPd V^6Za *sec.m.* Er^2Kr$P^5P^{Tv}V^{10}$ P^{16} SWiTo] temperantia Θ 78 invadat] contra Ψ (impugnat *pr.m.* V) 89 quis] quid Φ(quod *pr.m.* Er^1 *corr.* quis *sec.m.* Er^1V^{10} As) 95 singularia] singula Φ(-Bx insingula P^{28})

6 Lin. 1119 a 33. 11 Lin. 1119 a 27. 14 Lin. 1119 a 25. 41-42 Cf. supra I c. 13 lin. 34-35 cum adn. 74 Lin. 1119 a 31.

sicut delectatio quae movet intemperantiam pertinet ad voluntarium; omnis autem affectio animae circa singularia vehementior est; et ideo circa singularia timiditas plus habet de involuntario, intemperantia vero plus de voluntario. Et ideo in vitiis intemperantiae maxime nocivum est immorari cogitatione per quam homo ad singularia descendit quae alliciunt voluntatem.

1119 a 33 Deinde cum dicit: *Nomen autem intemperantiae* etc., comparat vitium intemperantiae ad peccata puerorum. Et primo ponit convenientiam quantum ad nomen; secundo rationem convenientiae assignat, ibi: *Non male autem videtur* etc. Dicit ergo primo quod nomen intemperantiae transfertur ad peccata puerorum. Quod quidem in lingua nostra magis apparet ex parte virtutis quam ex parte vitii; dicimus enim castitatem temperantiae speciem sicut et pueros disciplinatos dicimus castigatos; eos autem qui sunt indisciplinati possumus dicere incastigatos, sicut et ille qui non est castus dicitur incestuosus. Et huius translationis ratio est quia habent quandam similitudinem huiusmodi peccata, ut postea ostendetur. Sed quid horum nominetur ab alio, non refert ad propositum; manifestum est tamen quod id cui posterius est nomen impositum nominatur ab eo cui nomen fuit impositum prius.

1119 b 3 Deinde cum dicit: *Non male autem videtur* etc., assignat rationem praedictae translationis nominis secundum similitudinem peccati intemperantiae ad peccata puerorum. Et primo quantum ad necessitatem castigationis sive refrenationis; secundo quantum ad modum castigandi vel refrenandi, ibi: *Propter quod oportet* etc. Dicit ergo primo quod non male videtur esse facta translatio huius nominis ab uno peccato ad aliud et hoc propter similitudinem, secundum quam translationes fiunt; oportet enim puniri, id est castigari et refrenari, eum qui prava appetit et cuius malus appetitus multum augetur, in quo conveniunt concupiscentia et puer. Et haec convenientia videtur esse rationabilis, quia pueri maxime vivunt secundum concupiscentiam, quia ipsi appetunt maxime delectationem, quod pertinet ad rationem concupiscentiae. Causa autem quare appetant delectationem dicetur in VII. Et ideo, si puer et concupiscentia non bene ratione persuadeantur, perveniunt ad quoddam dominium et ad multum augmentum, ita scilicet quod dominabitur delectationis appetitus qui est concupiscentia. Et huius ratio est quia appetitus delectationis est insatiabilis, quin immo quanto plus gustatur, plus concupiscitur, eo quod est secundum se appetibilis. Et inde est quod, sicut puero insipienti, ita etiam concupiscentiae propria operatio auget cognatum, id est hoc quod est eis simile; nam, si puer insipiens dimittatur operari secundum suam insipientiam, magis in eo insipientia crescet; et si homo concupiscentiae satisfaciat, magis concupiscentia crescit in homine et dominatur, et praecipue si concupiscentiae vel de-

99 sicut Θ] *an legendum* sed ? 121 quid *coni. cum* Ed^3] quod Θ 130 modum] modos Ψ *Sed cf. infra lin.* 166 140 appetunt maxime] *inv.* KrV^2 Ψ 148 plus^2] tanto *praem.* As V^6 Av *sec.m.* P 151 cognatum *coni.*] conatum Φ^1 S ornatum Φ^2(ordinatum V^2) connatum Ψ(-S cogitatum Za) 152 insipiens Er V^6 Av] est *praem.* Φ(-Er Av) et *praem.* Ψ(-V^6) 155 in homine] *ante* crescit Ψ(*om.* Wi)

111 Lin. 1119 b 3. 113-119 *Comm. in Eth. vet.*, C^3, f. 307va : « Et forte sic fuit in lingua sua quod ipsum nomen incontinentiae transumptive potuit significare peccatum puerile. Hoc enim praetendit littera eius ». - Robertus Grosseteste *Notulae* (adn. marg. in Et Sk^2) : « Non consonat quod hic dicitur de translatione et derivatione nominis intemperantiae latinae linguae : non enim dicitur intemperantia a punitione. Sed consonum est in graeca lingua, in qua akolasia, quae est intemperantia, sonat in 'impunitatem' ; si enim essent pueri et concupiscentia secundum rationem puniti, non utique remanerent intemperati » ; (adn. post comm. Anonymi, p. 175, 36, inserta ; O^2, f. 68va) : « Pro eo autem quod nos posuimus intemperantiam, in graeco habetur akolasia, et pro intemperato akolastos. Et dicitur akolasia ab a, quod est sine, et kolazo, quod est punio, eo quod intemperatus non punit concupiscentiam neque abscindit. Akolastos autem proprie dicitur indisciplinatus, qui sine deductione et punitione existit, ea videlicet quae in disciplina. Dicitur etiam akolastos audax, fornicator, iniuriosus et punitione dignus. Quando autem graeci auctores enumerant quatuor virtutes principales, scilicet fortitudinem, temperantiam, iustitiam et prudentiam, semper pronunt in significatione temperantiae hoc nomen sophrosine, quod nomen et nos hic transtulimus in nomen temperantiae. Alii autem idem nomen saepe transferunt in nomen sobrietatis, ut qui Epistolas beati Pauli transtulerunt et librum Sapientiae, in quo scriptum est : 'Sobrietatem enim et sapientiam docet et iustitiam et virtutem' [VIII^7]. Enumerantur autem in hac auctoritate secundum Augustinum quatuor virtutes, et ponitur sobrietas pro temperantia, pro quo in graeco habetur sophrosine, sapientia autem pro prudentia et virtus pro fortitudine [*Retract.* I VII 3 ; PL 32, 592]. Dicitur autem et sophrosine a sanas habere frenas, id est a sanos habere sensus. Dicitur etiam sophrosine quandoque in significatione munditiae a peccato et munditiae castitatis » ; Albertus *Lect.* f. 52va : « Quia intemperatus non punit concupiscentiam, dicit Commentator quod in graeco habetur pro intemperantia akalos [!], ab a, quod est sine, et kolodo [!], quod est punitio. Et ideo etiam Boetius [in *Eth. vet.* quam ei ascribit Albertus] transtulit castitatem pro temperantia, quia temperatus castigat concupiscentiam » ; *Comm.* p. 268. 121 Lin. 1119 b 3-18. 130 Lin. 1119 b 11. 142 Cap. 14, 1154 b 9-12. 142-152 Robertus Grosseteste *Notula* (adn. marg. in Et O^8 P^{11} Sk^2) : « *Episcopus.* Si igitur non erit impersuasibilis seu inoboediens, puer scilicet paedagogo seu concupiscentia rationi, *veniet utique ut in plurimum ad dominans*, id est ad hoc ut secundum rationem imperantem et dominantem suscipiat moderamen. Et necesse est hoc, scilicet ut a dominante rationabiliter suscipiat moderamen appetitus rei delectabilis, quia insatiabilis est et maxime in omnino insipiente ut in puero et in ipsa parte animae concupiscibili, quae secundum se non habet rationem, licet sit persuasibilis ab ea. Iterum necesse est moderari appetitum delectabilis ne actu appetat, quoad fieri potest, quia ipsa operatio concupiscentiae auget ipsam concupiscentiam operationi cognatam... » ; Albertus *Lect.* f. 52va : « Si non est impersuasibilis, sed audit persuasiones rationis, ut multum, id est frequenter, *veniet ad dominans*, id est ad hoc quod dominetur ratio concupiscentiae refrenando ipsam... et propter insatiabilitatem appetitus undique, id est ex omni parte, insipienti (sicut est puer) et concupiscentiae (quae dominatur intemperato) auget operatio propria... cognatum, id est insipienti insipientiam et concupiscenti concupiscentiam » ; *Comm.* p. 268 b. Patet Thomam, licet Aristotelis verba partim emendata partim adulterata legeret, falsam Roberti et Alberti interpunctionem retinuisse (cf. adn. ad Arist. 1119 b 7-8).

lectationes sint magnae, ex parte obiecti, id est de rebus multum delectabilibus, et vehementes, ex parte eius qui concupiscit et delectatur qui multum ex eis afficitur, in tantum quod impediant hominis cogitationem sive ratiocinationem, quae quanto magis remanet, tanto concupiscentia minus potest dominari.

1119 b 11 Deinde cum dicit: *Propter quod oportet* etc., ostendit similitudinem utrorumque peccatorum quantum ad modum castigandi sive refrenandi. Et dicit quod, quia concupiscentia et delectatio, si sit vehemens, facit sui augmentum, ideo oportet quod sint mensuratae, id est non excedentes in magnitudine sive in vehementia affectionis, et paucae, secundum numerum; et quod nihil contrarientur rationi, quantum ad speciem concupiscentiae seu delectationis, quae sumitur ex parte obiecti. Et illud quod ita se habet in concupiscentiis et delectationibus dicimus esse bene persuasum et punitum, id est castigatum a ratione. Sicut enim oportet quod puer vivat secundum praeceptum paedagogi, sic oportet quod vis concupiscibilis consonet rationi. Intentio enim utriusque, scilicet et rationis et paedagogi, est ad bonum. Et ita se habet concupiscibile in homine temperato, qui concupiscit quae oportet et sicut oportet et quando oportet, prout ordinat ratio. Ultimo autem concludit quod ista sunt quae dicta sunt a nobis de temperantia. Et in hoc finitur tertius liber.

174 esse] enim Φ Za

Anonima Tipografica Editrice Laziale - Roma, Via Francesco De Sanctis, 9
Printed in Italy